

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1894.

TARTALOM.

Esemény az uráaltaji nyelvészet terén. <i>Simonyi Zsigmond</i>	1
A vogul nyelvjárások. V. A pelimi nyelvjárás. <i>Munkácsi Bernát</i>	6
Osvallásunk egy-két, nyelvi emléke' I. A nap szó. <i>Prikkel L. Marián</i>	31
Pótlék az erza-mordvin szótárhoz. <i>Szilasi Móricz</i>	42
A Pozsonyi codex nyelvi sajtáságai. I. <i>Schmidt Győző</i>	59
Lapu és vidra. <i>Ásbóth Oszkár</i>	71
Gabelentz György. <i>Szilasi Móricz</i>	78

Ismertetések.

Müller Miksa könyve a nyelvtudományról (a Fölolvasások átdolgozott kiadása). <i>Brugmann Károly</i>	83
Világnyelv (Schuchardt H. füzet). <i>Katona Lajos</i>	86
A finn nyelvtani irodalom áttekintése (Eliot nyelvtana alkalmából). <i>Setälä Emil</i>	93
A francia nyelvjárások. (<i>A Société des Parlers de France</i> folyóirata). <i>Balassa József</i>	98
Phonetikai folyóirat (Phonetische Studien). <i>Balassa József</i>	105
Többszörösen kérdő és vonatkozó mondatok (Schuchardt H. értekezése). <i>Zolnai Gyula</i>	107
Görög szövegtés (Prellwitz etym. szótára). <i>Meyer Gusztáv u.</i>	110
Orosz néprajzi folyóirat	112
Deeke latin nyelvtani magyarázatai (Erläuterungen)	58
Könyvészet 1893. — I.	113

Kisebb közlések.

Helyesírás és túlterhelés. <i>Sebestyén Károly</i>	124
Népnyelvi adatok gyűjtése. <i>Balassa József</i>	126
Czéczo. <i>Kalmár Elek</i>	127
Kombinált igeidőalak. <i>Melich János</i>	127
Osszét szók a magyar nyelvben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	128
Osszét szók ugor nyelvekben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	82
Alít. <i>Simonyi Zsigmond</i>	5
Sohán. <i>Kalmár Elek</i>	30
A felső-lozvai vogul nyelvjárás. <i>Munkácsi Bernát</i>	41

Folyóiratunk most negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák, s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, IX., Lónyay-utca 13/A.

Esemény az urálaltaji nyelvészet terén.

Thomsen V.: Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi.
Notice préliminaire. Extrait du Bulletin de l'Académie des sciences et
des lettres de Danemark 1893. — Kopenhága 1894.

Valóságos eseménynek kell mondanunk azt a fölfödözést, melynek hírért az itt jelzett füzetben vesszük. Csak nemrég adta ki a helsingforsi finn-ugor társaság és a szent-pétervári akadémia azokat a rejtélyes feliratokat, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek fel. Már 170 év óta tudják, hogy Szibéria déli részén a Jeniszej felső folyásánál vannak különös betűkkel irt föliratok, melyeket sehol egyebütt nem találtak, olyan nyelven, melynek kulcsát idáig nem sikerült megtalálni. Mégis csak néhány éve, hogy a feliratokat pontosan ismerjük, mióta u. i. a helsingforsi és szentpétervári tudományos társaságok gondoskodtak hű lemásolásukról és kiadásukról. (V. ö. *Inscriptions de l'Iénisséi recueillies et publiées par la société finlandaise d'archéologie.* Helsingfors 1889. — *Donner: Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Iénisséi. Mémoires de la société finno-ougrienne, IV. — Inscriptions de l'Orkhon recueillies par l'expédition finnoise 1890. et publiées par la société finno-ougrienne.* Helsingfors. 1893. — *Alterthümer der Mongolei, Im Auftrage der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, herausgegeben von Dr. W. Radloff.* Szentpétervár 1892. — *M. G. Schlegel: La Stèle funéraire du Teghin Giogh. Mém. de la société finno-ougrienne, III.* Helsingfors 1892.).

Thomsen a jelzett füzetben a feliratok közül csak kettővel foglalkozik. Mind a kettő négyoldalú oszlop, melynek egyik oldalán kínai felirat olvasható. Emezt már magyarázták Gabelentz és pontosabban Schlegel (v. ö. a fent idézett füzetet) és e magyarázatoknak eredménye kétségtelen, hogy tudniillik *K^ciueh*

ti(k)-kin vagyis *Kiueh* fejedelem (törökül *tigin*), *Kut-tho-luk khohan* vagyis *Kutlug kán* (*qutluq* törökül annyi mint szerencsés) fiának emlékére állították. A feliratnak egész pontos kelete van, mely megfelel a mi időszámításunk szerint a 733-ik év január 28-ának. *Kiueh* fejedelmet a kínai források is ismerik és szerintők a *Tu-kiue* vagyis török nép fejedelmi házához tartozott. Ez a nép igen hatalmas volt azon a vidéken a 6-ik század közepétől egész 745-ig, ekkor pedig egy rokon néptörzs tette tönkre hatalmukat: az ujugrok. *Kiueh* 731-ben halt meg.

A másik emlék körülbelül egyidejű az elsővel; felirata is nagyrészt egyezik amazzal. Ezt a másodikat *Kiueh* fejedelem öcscse emlékére állították, ki 734-ben halt meg.

Történeti szempontból tehát elég határozottan meg van állapítva ez emlékek jelentősége, de hasztalan volt eddig minden kísérlet ama rejtélyes feliratok megfejtésére, melyek az oszlopoknak háromnegyed részét betöltik.

Ezek a feliratok, épúgy, mint a kínai nyelven írottak, függélyes sorokban vannak elhelyezve, úgy hogy a betűk fekszenek, és hegyük balra, lábuk jobbra van fordulva. Kétségtelen, hogy a sorokat felülről lefelé kell olvasni, mint pl. a kínai vagy mongol írásban, nem pedig alulról felfelé. Más kérdés azonban, hogy a sorok hogy következnek egymás után? Vajjon jobbról balra-e, mint pl. a kínaiiban, vagy balról jobbra, mint a mongolban? Mind a két kiadás az utóbbi feltevésből indul ki. Thomsen mindenekelőtt megállapította, hogy ez a feltevés nem állhat meg. Ezen következtetésre úgy jutott, hogy a két feliratnak közös részeit összehasonlította egymással és egyes mondatoknak megállapíthatta az elejét és a végét. Ugyanarra az eredményre jutott azáltal, hogy egyes szakaszoknak a végét is megállapíthatta, a melyeket egymástól nagyobb köz választ el.

A megfejtésre irányult eddigi kísérletek mind abból indultak ki, hogy hasonlatosságokat kerestek a szóban levő írásjegyek és más ábécék betűi közt. Hogy ez az összehasonlítás az írás történetére nézve hasznossá válhasson, Thomsen mindenekelőtt azt tartja szükségesnek, hogy az egyes betűknek értéke legyen megállapítva. Ennélfogva egészen más oldalról kell a megfejtőnek elindulni. Thomsen először is azt kutatta, minő helyzetekben fordulnak elő a különböző jegyek és szavak, és minő külön-

ségek vannak ugyanazon szónak ismételt leírásai közt; felhasználta továbbá mindenekelőtt a felvilágosításokat, melyeket a kínai feliratok szolgáltatnak. Azt már mások is észrevették, hogy itt nem közönséges kétnyelvű felirattal van dolgunk. Ezt bizonyítja, egyéb körülményeket mellőzve, már az a tény is, hogy az ismeretlen nyelvű felirat négyszer-ötször olyan hosszú, mint a kínai nyelvű.

Thomsennak sikerült teljesen megfejteni a különös írást és rövid közleményében el is mondja, milyen úton haladt és milyen eredményhez jutott. A jegyek száma 38, és ez már eleve valószínűvé teszi, hogy nem közönséges betűírás van előttünk, melyben minden egyes hangnak egy-egy külön jegye van, hanem szótagírás, vagy legalább olyan, mely különböző helyzetekben egyazon hangot is többféleképen jelöli. Thomsen először is azt kereste, vajon vannak-e a magánhangzóknek külön jeleik és melyek azok. Ezt elég könnyű volt megállapítani, mert valahányszor az $x y x$ csoport fordult elő, vagyis valahányszor egyazon jegy volt irva egy másik jegynek előtte is, utána is: valószínű volt, hogy ha az x mássalhangzó, akkor az y magánhangzó és megfordítva. Ily módon rájött, hogy 3 közönséges jegy magánhangzót jelöl. Ezt megerősítette az a meglepő észlelet, hogy ama 3 jegy egyazon szóban majd ki van irva, majd pedig el van hagyva. Ennek természetes magyarázata az, hogy a magánhangzók az illető írásban el is maradhattak, akkor tudniillik, mikor könnyű volt őket kipótolni. Minthogy eleve fel lehetett tenni, hogy a felirat török nyelvű, Thomsen azt is vizsgálta, vajon az egyes magánhangzók micsoda más betű, vagyis micsoda mássalhangzók szomszédságában kerülnek elő. Azt is megfigyelte, hogy a magánhangzók nem fordulnak elő mind együtt vegyesen ugyanazon szóban, hogy tehát csak ugyan olyan nyelv lappang e feliratokban, melyeknek szavai a magánhangzó-illeszkedés törvényének vannak alávetve. Azonkívül a különböző betűk összehasonlítása és a helyzetek megfigyelése, melyekben előfordulnak, arra is rávezette, hogy mely jegyek fejeznek ki egymással rokon hangokat, hogy melyek fejeznek ki zárhangokat, orrhangokat stb. Néhány jegyről azt is megállapíthatta, hogy nem egyes hangokat, hanem mássalhangzó-csoportokat jelölnek.

Hogy azonban ezen úton tovább haladhasson, szükséges volt legalább néhány szónak az értékét meghatározni és mindenek-

előtt meg kellett keresni azokat a tulajdonneveket, melyek a kínai szövegben is szerepelnek. Ezeket sokáig hasztalan kereste, mert mint utólag kiderült, a neveknek nagy része nincsen is meg ama feliratokban. Mégis volt két szó, melyre mindig jobban ráirányult figyelme. Az egyik igen gyakran fordult elő, még pedig olyan kapcsolatokban, melyekről igen valószínű volt, hogy a kánnak címét fejezik ki; ez a szó olyan betűn végződött, a mit eleve *i*-nek vélt a megfejtő. Mindez arra következtetésre vezette, hogy az a szó nem egyéb, mint *tāñri* (*tengri*), mely mind a mongolban, mind a törökben közönséges, és eget, istent jelent. A másik szóról hosszas habozás után azt kellett tartania, hogy ez az egyetlen szó, a melyben a fejedelem neve rejtőzhetik. Ez a név kínai feliratokban, mint már említve volt, *K'ueh-ti(k)-k'in*, és eddig azt hitték, hogy ennek török formája *Kök-tigin*, vagyis Kök fejedelem (*kök* = kék; *Giogh*, a mit Schlegel ír, kevésbé megfelelő forma). Azonban a szónak harmadik betűje nem egyezett az elsővel és utóbb kiderült, hogy csakugyan nem *k* hangot jelent, hanem *l*-et. A név tehát így olvasandó: *Kül* vagy *Köl-tigin*, és a kínaiak az *l*-et elhagyták, mivelhogy náluk szótag végén nem fordul elő.

Minthogy e két szóban megvan a *t*, *ü* és *k* betű, könnyű volt megfejteni a *türk* szót, mi a feliratokban igen gyakran előfordul (= török, a kínai feliratokban *Tu-kiue*). Ez kétségtelenné tette, hogy a feliratok nyelve török, a mit már eleve lehetett várni a történeti adatok s a szók és nevek alapján, melyek a kínai feliratokban fordulnak elő.

Az így megtalált hangértékekkel helyettesítve az illető betűket, mind több meg több szót meg lehetett fejteni és ezek segítségével mind más meg más betűk értékeit meg lehetett állapítani, míg végre az egész ábécze meg volt fejtve. Ma már Thomsen az ő előleges jelentésében (melyet 1893. decz. 15-én terjesztett a dán akadémia elé), teljes határozottsággal kimondja, hogy a betűk értékét és a feliratok legnagyobb részének hangzását és tartalmát megállapította, s közli is az összes betűket hangértékükkel együtt. A megfejtett szövegekből, minthogy még sok apróság nem egészen világos, csak egynéhány kifejezést közöl a szerző: *kök tāñri* = kék ég, *jariz jir*, barna föld; *tāñritäg tāñridä bolmiş türk bilgü qayan* a mennyhez hasonló (vagy isteni), az égben volt bölcs török kagán;

täänridä q[u]t bulmiš^{al}[p] bilgä täñ[r]i u^uγur q[ar]an...] = az égben boldogságot talált vitéz és bölcs ujjur kagán.

A mi a feliratoknak nyelvét illeti: minden ízében török, kiejtése teljesen illeszkedő, igen közel rokona az ujjurnak, de nem egészen azonos vele. Az ábécze eredetét Thomsen még nem tárgyalja, s a betűket hangértékükkel együtt közölve egyelőre csak arra a hasonlatosságra figyelmeztet, mely e jegyek és a pehlevi ábécze jegyei közt mutatkozik.

A megfejtés mindenesetre igen jelentékeny esemény a mi nyelvészetünk terén, s ámbár nem remélhetjük, hogy az orkhoni fölíratok a magyar őstörténetről is adnak némi fölvilágosítást, fontosakká teszi őket már az a körülmény, hogy bennük birjuk az uráaltaji nyelvcsaládnak legrégebb nyelvemlékét. Török-tudós honfitársainknak — ha már az első megfejtés dicsőségétől elestek — nem képzelhetek vonzóbb föladatot, mint ha a közzétett ábécze segítségével most már ők is rajta lesznek, hogy a fölíratok tartalma mentül előbb teljesen meg legyen állapítva. (A fölíratok kiadásai meg vannak nálunk az akadémiai könyvtárban s a múzeumi régiségtár kézi könyvtárában).

U. i. Épen mikor e jelentésemet fölolvastam az Akadémiában, érkezett meg Radloff füzete, melyben már is közölve van Thomsen ábéczéje alapján az egyik nagy fölírat. A füzetnek czíme: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. I. Das Denkmal zu Ehren des Prinzen Kül Tegin. Von W. Radloff.* St. Pétersbourg. Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences 1894. 4-r. 35 l. — Radloff eredeti jegyeivel és átiratban is közli a fölíratot, azonfölül a fordítást is mellékli, s igéri, hogy utólag szójegyzéket és nyelvtani jegyzeteket fog hozzáfűzteni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Alít és uráaltaji társai. Az *alít*, *alejt*, *alojt* ige a. m. vél, tart vminek, l. NySz. és Tsz. Alakjára nézve lehet műveltető ige, mint *állít*, *szállít*. De mi az alapszava? Nyomra vezet a finn *olettaa*, mely ugyanazt jelenti, pedig nyilván az *ole* 'van' ige műveltetője, tehát a. m. 'letetni', azaz mondani v. gondolni, hogy van (vö. *halatni*: mondani, hogy meghalt, *származtatni* stb.); l. Jelent. alapv. 32). — Úgy látszik, az uráaltaji nyelvekben különben is honos ez az észjárás: a mandsuban legalább szintén alítást, vélest jelent a létige műveltető formája: *o-bu*, l. NyK. XX. 381. — Tehát *alojt*, **olojt* = **colajt* a *vol* 'van' igéből.

SIMONYI ZSIGMOND.

A vogul nyelvjárások szórageozása.

V.

A pelimi vogul nyelvjárás.

Valamint a közép- és alsó-lozvai, úgy csatlakoznak szorosabban egymáshoz a pelimi és kondai nyelvjárások is. Még néhány századdal ezelőtt bizonyára szakadatlan földrajzi egységet alkottak területeik, melyeknek összekötő vonalai a jelenleg is használatban levő közlekedési utak lehettek: délfelől t. i. a Konda folyamvidékéhez tartozó *Jevra* (*Jiur-jō*) és a Pelimkába (*Pqlem*) torkolló *Kondinka* (*Khontiñ-jā*) közti átkelő, éjszak felől pedig a felső-pelimi nagy tó (*Tumén*) és a *Sájim* (*Шаимское, Soqjempoul*) egyházas falva közti mocsaras terület. Pelim városának 1593-ban történt alapítása után az oroszok lassanként az egész környéket magukévá tették, úgy hogy ma a vogulok vidéke összesen csak pár falura szorítkozik a Pelimka felvidékének mintegy 40 versztnyi területén, melyek névszerint a következők: *Tarlé-powél* (Горла), *Jāni-vār-p.* (Хольшой лѣсъ), *Pekun-p.* (Ѓѣгуновъ), *Rék-w-p.* (Зарѣчная), *Niñkét-jā-p.* (Шемталекъ), *Saltiñ-p.* (Салтинская), *Vołép-p.* (Вотьпа), *Partéx-p.* (Портыхъ), *Massau-p.* (Массава), *Ātém-jā-p.* (Вершинская). Nyelvjárásilag ezekhez sorakoznak a Pelimka és Lozva közti területen folyó és a Tavdába (*Tait-Pqlm*) ömlő *Vaglja* (Вагли, *Vōl-jā*) folyó vidékének vogul falvai is, jelesen: *Rint-tit-p.* (Ринты), *Voł-jā-p.* (Сотники), *Turalem-poal-p.* (Заозерное), *Kām-p.* (Кама), *Puj-jā-p.* (Вуспины) és *Tiñ-pōl* (Тыня). — Bár *Reguly* is, *Ahlquist* is keresztül útaztak e folyó vidékén (erre vevén t. i. útjokat a *Tarés-jā*, illetőleg éjszaki *Szoszva* felé), hagyományaikban kevés nyoma mutatkozik itteni tanulmányaiknak, mely *Reguly* szótári jegyzeteinek pár adatában s a «*Pelym'sche lieder*» cím alatt található kis szöveg-

gyűjtésben áll. Ez utóbbinak tartalma: 1. *Kqiss-jéri* (*Khqis-jeri*, Khaisz-ének; Vog. Népk. III., 521.); 2. *Voki-jéri* (*Voki-jeri*, Medve-ének; u. o. 538.); 3. *Agapi Stepanovna voarem jeri* (A. S. *vārem jeri*, Muratkova Agáfija készítette ének); 4. *Nastase Feodorovna voarem jeri* (A. F. készítette ének); 5. *Agsinja Apanasejevna voarom jeri* (N. A. készítette ének); 6. *Ātimjä puäl jeri* (Ātimjä falusi ének). — Magam *Rëkw-powël* állomásomon 1888. novemberben foglalkoztam a pelimvidéki nyelvvel,* a midőn szótári és nyelvtani gyűjtéseken kívül főkép Regulynak idézett rendkívül fogyatékos följegyzésű szövegeinek megfejtése, illetőleg átírása képezte célotmat. Mint mindenütt az eloroszosodott vidékeken, úgy itt is jóformán kiveszett az ének- és regetudomány, melynek selejtes maradványaiból csak ügygyel-bajjal volt módomban megszerezni egy kis mutatóvánt a *Joak-jeri* (Nénike-ének) bohózatban.

A) NÉVSZÓRAGOZÁS.

1. §. Névszó-tő.

I. A tövégi γ -nek más nyelvjárásokban is divatos gyöngülésének példái: *vā* erő: birtokosragokkal *vām*, *vān*, *vāt*; *vqřām*,

*) Legyenek itt megemlítve azon személyek nevei, kiket az egyes nyelvjárások tanulmányánál tanítóként alkalmaztam; ezek voltak: az ejszaki nyelvjárásra nézve: Tatjana Alexejevna Szotyinoва szül. Szalavárova asszony *Tat-tit-paul* (Jurkina) faluból; — 2. a középlozvai nyelvjárásra nézve: Michail Grigories Përšä *Törëř-poël* (Përšina) faluból; — 3. az alsólozvaira nézve: Fadjej Ignatjev Lachtjin *Jgul-tit-pöl* (Kuzjina) faluból; — 4. a kondaira nézve: Rodjion Djimitrijics Pupin, Jefim Djimitrijics Pupin, Szergej Jakovljeries Csorin és Mikolaj Grigories Kartjin (volosztbeli golova) mindnyájan *Lous-poul* (Leuši) faluból; továbbá a felsőkondaira nézve: Ivan Tjimofejics Szatjigin (az utolsó kondai fejedelem, Szatik unokája) *Lōγ-voqni-pöul* (Szatyigi) faluból; — 5. a pelimi nyelvjárásra nézve: Szergej Kiriljics Manzirkov *Rëkw-powël* (Зарѣуна) faluból; — 6. a tadvaira nézve: Mitrij Jepimov Kosztyin *Coumitär-poul* (Csandiri) faluból és Pavel Tjimofejics Torgajev *Ütiñ-khuli-poul* (Kuzjajeva) faluból.

vqʁän; *vqʁau* stb. *vq̄ñ* erős, *vq̄tal* erőtlén | *oq* leány (*jäi-q̄* testvér) : *q̄m* v. *q̄rem*, *q̄n* v. *q̄ren*, *q̄ʁät* | *pū* fiú : dual. *pūʁei*; *pūʁän* fiai | *mō* föld : *mōm*, *mōn*, *mōʁät* | *jäi* atya : *jäim*, *jäin*, *jäʁät*; dat. *jätän*. — Mássalhangzó-csoportban a tövégi *ʁ*-nek gyöngülése történhetik a lozvai nyelvjárások módjára pótló nyújtással is, pl. *kwalī* kötél : instrum. *kwallél* | *täri* fenyő : *tärrém*, *tärrén*, *tärrät* | *jeri* ének : *jer-rém*, *jer-rén*, *jer-rät* || *säs* anyai nagybátya : *sässém*, *sässät* (v. ö. éjsz. vog. *kwälī' tari'*, *eri'*, tő : *kwalʁ-*, *tarʁ-*, *erʁ-*; kondai *säs*, tő : *säsʁ-*). Azonban gyakoribb eset az afféle, melyet az igei praesens *ʁ* képzőnél tapasztaltunk (v. ö. éjsz. vog. *mine'im*, *mine'in*, plur. 3. sz. *mine'it*, pelimi *minēim*, *minein*), pl. *pupi* bálvány (éjsz. vog. *pupi'*, tő : *pupʁ-*) : *pupeim*, *pupein*, *pupät*; *pupiäm*, *pupiän*; *pupiʁu* stb. | *janī* játék (éjsz. vog. *joni'*, tő : *jonʁ-*) : *janeim*, *janein* *) *janät* | *noli* kigyó : *noleim*, *nolein*, *nolät* | *pqri* fűszár (éjsz. vog. *pori'*) : *pqreim*, *pqrein*, *pqreit*; *pqriäm*, *pqriän*; *pqriʁu* stb. | *tōri* daru : plur. nom. *tōreit* || *vqñi* hegyi erdő : *vqñeim*, *vqñein*, *vqñät*.

Nyilván az utóbbi töcsoport analogiájának hatása az *i* (eredetileg *j*) tövégnek változása az efféle szókban, mint : *jengi* szolga (работникъ; éjsz. vog. *ēnkaj*, kondai *īnki* szolgánő) : *jengeim*, *jengein*, *jengä*; *jengiam*, *jengian*; *jängijqu* | *sīri* kard (éjsz. vog. *sirej*, kondai *sēri*) : *sīreim*, *sīrein*, *sīrät*; *sīriäm*, *sīriän*; *sīriʁu* stb. || *lqmi* szúnyog (éjsz. vog. *lq̄m-uj*) : plur. nom. *lq̄meit*. Ezekkel szemben az éjsz. vog. *lili* lélek, *nuli* lúczfenyő, *rusi* rojt stb. efféle szóknak megfelelőleg a pelimiben ilyen alakokat találunk : *lē*, *nul*, *rus*; birtokosragokkal : *lélēm*, *lélēn*, *lélät*; *nulēm*, *nulät*; *rusem*, *rusät* stb.

A tövégi *w* szokásos gyöngülésének példái : *nän-ʁau* morzsa : *jqu*, *jquwēn*, *jquwät* | *käu* malomkő : *säm-käwē* szembogár | *jēkwē* aszszony : *jēkum*, *jēkun*, *jēkwät* | *oqku* nagynéne : *oqkum*, *oqkwät* | *qʁqkhw* pálinka : *qʁqkhum* stb.

II. A tő belsejében mutatkozó gyöngülések : a) a diftongus elváltozásával : *tōl* láb : *lailēm*, *lailēn*, *lailät* | *tōt* ruhaűj :

*) A gyöngülésnek ilyen módja magyarázza meg az alsó-lozvaiban a *jāni* «játék» szónak egészen különálló és sajátosságos ragozási alakját, mely t. i. a következő : *janium*, *janium*, *janiät*; míg *sōri* «virág» (éjsz. vog. *sōri*) mellett a megfelelő alakok : *sōrim*, *sōrin*, *sōriät*.

taitém, taitén, taität | *mot* máj: *maitém, maitén, maität* || *poul, povel* falu: *pqilém, pqilén, pqilät*: — b) az orrhang kivetésével és a többeli magánhangzó rövidítésével: *läχ* szó: *läñghém, läñghä* v. *löñghä* | *lēχ* ék (éjsz. vog, *länk*): *instrum: lēñghél* | *naχ* a kelepceze kifeszítő fapeczke: *birtokosr. 3. sz. nāñghät* | *ket* sapka: *kēnlém, kēntät* | *khut* háti batyú: *khuntém* | *kwāš* karom: *kwāñšém* | *šuš* bolha: *šunšém* | *khup* hab: *khumpät* stb.

III. Érdekes alakulata a tövégi mássalhangzó-csoportnak mutatkozik az ilyenekben: *vulmé* «álom» e mellett: (nom.) *vutém, núlmé* és *núlé* seb, *núlmé* és *núlé* nyelv, *pitmé* és *pitém* ajak, *surmé* és *surém* tetőnyílás, *khašmé* és *khašém* hagyma | *pužné* és *pužén* köldök, *tarné* és *tarné* réz | *löl-khönré* és *löl-khönér* a láb térdhajlata (hátnál); v. ö. éjsz. vog. *ülém, núlé*, *surém, nélm, pitni, pužni*. Ez alakok ugyanolyan hangalaki viszonylást tükröznek, mint a régi magyar *álm* és a későbbi *álom*; azonban tekintve szűk terjedtségi körét az elősorolt vogul alakok végső tőhangzóját aligha lehet az ősgor tövégi magánhangzó maradványának tartanunk, hanem inkább a ragozott alakok analogiai hatása alatt (pl. *vulmé-m, vulmé-n*) keletkezett új nominativusi fejlemény-alaknak.

2. §. Viszonyragok.

1. Nominativus. — A kettős számban képzője: *-ei*, pl. *vqtém* arc: *vqtmei, sām* szem: *sāmei, khum* férfi: *khumei, pū* fiú: *pūrei*. A *kitei* «kettő» mellett itt is van *okwäi* «egy», *khus äri* «okwei huszonegy, vöt äri okwei harmincegy» stb.; ellenben jelzőileg: *okw' lū* egy ló). — A többes képzője: *-t* (kötőhangzóval *-ét*), pl. *möt* földek, *lüt* lovak | *khumét* férfiak, *oqmpét* ebek, *vujét* állatok | *lameit* szűnyogok, *toreit* darvak stb. (l. 1 §.).

2. Accusativus. — Kifejezése, mint az éjszaki nyelvjárásban, ragtalan még határozott tárgy esetén is, pl. *jāřäm tēm sāmiñ* *Vutép ju-tatilām* atyánkat, mely felfalta, a nagyszemű ugatót vigyük haza | *tqtut-vul-šup nuñk-listé* a tüzes üszökdarabot földobta (Vog. Népk. III, 521.) | *tī vqr ləχw müttim* körüljáróm ezt az erdőt || *vuj-anšuy vuj-ät ät täre-m-vuntésté* az «állatóreg» szagát megülte (Vog. Népk. III, 523.).

3. Locativus. — Ragja: *-t*. Képes használatára példák: *vqř-jū äšérm ät taršéti* az erdei fa a hidegben fölpattog (деревина

трещить отъ морозу) | *natiñ tōrem nattē pilnē mātr at khqntlog-lin* koros világ korában (v. kora óta) nem találtak félni valót (Vog. Népk. III, 523.).

4. **L a t i v u s.** — Ragja: *-ne, -n*. Példák alkalmazására: *a*) allativus: *mot l on g h n e perémés* más útra (на другую сторону) fordult | *mart mōne teilentī* déli vidékre (за теплое море) repül || *poñkāt vū t n e mājit* fejét vízbe (въ воду) dugja | *mātr tōr n e jel-māñimtōxw* valamit kendőbe (въ платокъ) göngyölni; — *b*) superlativus: *v o q n e p n e tōús nuñk-puptqu* a horogra (на удуд) föltűzik a férget | *khul kēruy šal-jūne* halat tűzni a nyársra (на шестикъ); — *c*) dativus: *tōrem síškwēn āsenteim* istenben reménykedem (надѣюсь на бога); — *d*) képes használatok: *kit vurt n e pal-vurtināu* két részre (на двое) osztjuk föl || *š o r n e pātsei* összevesztek (ссорились, pörbe estek) | *amqanēm tāu šō u n e pättitū* ő engem bajba juttat (меня досадить) | *khwoitēp-khar j o l n e pāts* a beteg megkönnyebbült (легче сталъ) v. könnyébségbe jutott | *jāni nuñ n e tatimē* nagy eskü elé v. esküvéshez viszlek téged (въ присягу я тебя поведу) || *kit šō t n e khoji* két rubelbe kerül (два рубля стоить).

5. **E l a t i v u s.** — Ragja: *-nēl* gyér használatban, pl. *v a r n e l tēlēm vqr-vantert* erdőből termett erdei vidra (Vog. Népk. III, 521.).

6. **T r a n s l a t i v u s - e s s i v u s.** — Ragja: *-āi*. Példák: *taxt-jū i s-kārkwāi khattelān!* hasítsd a tűzifát apróra (дрова мелко коли)! | *tī mō pontāi vārīm* ezt a földet sikká teszem | *qasēn lā k w ā i soxtuχ* a madzagot karikába folszedni (веревку въ кругъ sobratъ) | *khqtēlt vū ñkwāi itst* a napok rövidék lettek (дни коротки стали) | *tā'ilā pun!* tedd telivé! | *mowēst okw' āñāi pūntlān!* rakd a ruhákat egy csomóba (въ кучу складывай одежу) || *tīt m u j ā i ōli* itt vendégül van (онъ въ гостяхъ здѣсь) | *parāi khujī* ugaron fekszik (парой полежить) | *o q r e n t ā i vīxw, mīxw* kölcsön (въ долгъ) venni, adni.

7. **I n s t r u m e n t a l i s.** — Ragja kötőhangzóval kapcsolt *-l*, pl. *tupēl nārekhiti* evezővel tolja ladikját (весломъ пехатся). Képes használatára példák: *šāmān lūs- vū tē l khajtījē* szemei könnyekkel omlanak (futnak; слезы бѣгутъ изъ глазъ) || *t i n e l lāl-p-taxtuχ* árra nézve egyezkedni (ладиться въ цѣнѣ) || (módhatározó) *am-proqlēm tāu vā l ā k ē l oχsā vis* ő tőlem erőszakkal vett el pénzt (силой отъ меня деньги взялъ) | *nār l q m tē l jāli* meztelenül jár

(нагишомъ ходить) | *täu näžät p o ñ k el òli ò* egyedül (tdk. egymagában való fővel) él (одинако живетъ) || *jäfi-ñkwel khwari* az arjával anyjával szitkozódik (матерится).

3. §. Birtokragozás.

Ragozási példa: *kwäl ház.*

a) Egyes számú birtok.

Egyes számú birtokos. Kettős számú birtokos. Többes számú birt.

1. <i>kwälém házam</i>	<i>kwälám kettőnk</i>	} háza	<i>kwälqu házunk</i>
2. <i>kwälén házad</i>	<i>kwälän kettőtök</i>		<i>kwälän házatok</i>
3. <i>kwälät háza</i>	<i>kwälän kettőjük</i>		<i>kwälän házuk</i>

b) Kettős számú birtok.

1. <i>kwälám két házam</i>	<i>kwälám kettőnk</i>	} háza	<i>kwälqu két házunk</i>
2. <i>kwälän « házad</i>	<i>kwälän kettőtök</i>		<i>kwälän « házatok</i>
3. <i>kwälän « háza</i>	<i>kwälän kettőjük</i>		<i>kwälän « házuk</i>

c) Többes számú birtok.

1. <i>kwälänäm házaim</i>	<i>kwälänäm kettőnk</i>	} háza	<i>kwälänqu házaink</i>
2. <i>kwälänän házaid</i>	<i>kwälänän kettőtök</i>		<i>kwälänän házaitok</i>
3. <i>kwälänän házai</i>	<i>kwälänän kettőjük</i>		<i>kwälänän házaik</i>

Az egyes sz. birtok egyes 3. személyének *kwälät*-féle alakja mellett néha az eredetibb egyszerű alak is hallható, pl. *lailät* és *lailä lába*, *läñghä* szava, *jengä* szolgálja, *poñghwél-poalä* fél váll-lapoczkája, *täu-poglä* töle.

4. §. Névmások.

a) Személyi névmások:

Nominativus: Sing. *qm* én, *näi* te, *täu* ő.

Dual. *mën* mi ketten, *nën* ti ketten, *tën* ők ketten;

Plur. *man* mi, *nan* ti, *tan* ők.

Accusativus: Sing. *qmngm*, *näinḡn*, *täwät* v. *täwä*.

Dual. *mëñḡnäm*, *nëñḡnän*, *tëñḡnän*.

Plur. *manḡnqu*, *nanḡnän*, *tanḡnän*.

Dativus: Sing. *amṅnēm, nāinan, tāwän.*
 Dual. *mēṅnämne, nēṅnänne, tēṅnänne.*
 Plur. *manṅnəne, nanṅnänne, tanṅnänne.*

Nyomatékosított személyi névmások: *amēx v. amk* én magam (pl. *amk nāṅēm* én egyedül), *nāñkw* te magad, *tākw* ő | *mēnk* mi ketten magunk, *nēñk, tēñk* | *mank* mi magunk, *nank, tank* || Dativ. *amēxnanēm, nāñkwnanēn v. nāñkwēnne, tākwütän* | *mēñkṅnämne, nēñkwnṅnän, tēñkwnṅnän* | *mañkwnanṅne* | *nañkwnanän, tañkwnanän.*

b) Az «egymás» kifejezései: *nowäm, nowän* stb., pl. *mēn nowämt vōkhtēmē* mi egymást megláttuk | *tēn nowämt tatēltaṅtiṅē* ők egymással versenyt futnak (они въ запуски бѣгаютъ). Másnemű szólás ugyane fogalomra: *tēn jēi ēptaṅtiṅē tēñk nāṅän* ők egymással szeretkeznek (они сами собою любятся).

c) Mutató névmások: *tī, tīt* ez (pl. *tī kwäl* ez a ház, *tīt mānēr?* ez micsoda?) | *tā* az, amaz (pl. *tā kwäl* az a ház; *tā-poql tī jājin!* jer onnan ide! отсюда приди сюда!) | *tṅn* id. (pl. *tṅn jiw an jēl-šairēslēm* azt a fát én levágtam; *tṅn-ji-poqlt* aztán). — Milyenségmutatók: *tīmlē, tīmlē-khar* ilyen, *tēmliñ-khar* olyan (pl. *at vašintalēm tēmliñ-khar* nem látott olyat, не видалъ такого).

d) Kérdő és visszamutató névmások: *khṅn, khwṅn?* ki? mi? (állatra vonatkozva; pl. *khṅn älsēn?* mit fogtál? кого добылъ? — *sqt älsēm* csukát fogtam | *khwṅn joṅtēs?* ki jött meg? кто пришел?) || *män* mi? micsoda? (jelzőileg), *mānēr* id. (önállóan; pl. *män kēñēs kēñēstiṅē?* micsoda ügyben tanácskoztok? | *män vujēt khṅntēsēn?* micsoda állatokat találtál? | *mānērñē khōji?* mibe kerül? чего стоит? | *pilñē mānēr khṅtsän?* micsoda félni valót találtatok? Vog. Népk. III. 523.) || *män-sēr?* milyen, miféle? (v. ö. *mōt-sēr* másféle; *ōkw' vūipä* v. *ōkw' šī khumei* egynemű, egyforma emberek) || *män-ši* v. *män-šaut?* mennyi? (v. ö. *mārsü-ši joṅts* kevés jött).

e) Határozatlan névmások: *khan* valaki: *khanne vāřēm šūñiñ tōřēm* valakitől alkotott boldogságos ég (*Nastase Feodorovna jeri*; v. ö. közép-lozvai *khañkhä* «ki» és «valaki», l. NyKözl. XXII. 11. l.) | *ql-khṅn* valaki | *atē-khṅn* senki || *mānēr* valami: *kaš nāi mānēr vāřēin, šōkh ōkw' šī* bármit (tdk. bár te valamit) csinálj, mindegy | *al-män* (jelzőileg), *al-mānēr, al-mär* (önállóan) valami, valamicsoda (pl. *al-män kēñēs kēñēstiṅē* valami ügy-

ben tanácskoznak; Vog. Népk. III. 521.) | *oqti-män* (jelzőileg), *āti-mänēr* semmi (pl. *oqti-män pilnē mätēr at khqntloqlin* semminemü félni valót nem találtak; Vog. Népk. III, 523; *āti-mänēr jol ātim* semmi haszon sincs benne; никакой пользы нѣту, *am-paltēm āti-mänēr ātim* nálam nincs semmi; у меня ничего нѣту) || *mätēr* valami (pl. *am nāinan pälēnne mätēr lqāpātaleim* én neked valamit sugok füledbe; *pilnē mätēr* valami félni való) || *šqkh*, *šokh*, *šqkhiñ* minden, mind (pl. *šqkhiñ kholēx tit ōls* mind a nép itt volt, весь народъ здѣсь былъ; *šqkhiñ por* mindenkor, всегда; *šqkh okw' sí* mindegy, все равно; v. ö. *vuj ālnē tērmāt šokh ōli* medveölő fegyvere s o k van; Vog. Népk. III. 523.) || *mot* más (*mot-sēr* másféle).

5. §. Határozók.

a) Helyhatározók.

I. Névmási többől valók: *tit* itt, *tāt* ott | *ti* ide, *tqu* oda, *ti-tqu* ide-oda (pl. *ti-tqu kōñeralēm jū* ide-oda görbülő fa, *pēñkh-lēm-khqr ti šailkhati*, *tu šailkhati* a részeg ide hajlik, oda hajlik) | *ti-poql* innen,*) *tā-poql* onnan || *khot?* hol? *khwqtē* valahol (pl. *am nāinan khwqtē ijt-joytilēm* én utólerlek valahol téged, я тебя гдѣ-нибудь настрегу) | *khwqtē?* hová? *al-khwqtē* valahová (pl. *al-khwqtē jēlē-tuitēt* valahová elrejtőztek) | *khot-poql?* honnan?

II. Más névszói tövekből származó önálló alkalmazású határozók:

jēl (*jēl-ōl* első, legelső): *jēlt* elől, az előfélen (pl. *jēlt jōmēn!* elől járj! впереди иди!) | *jēl-poql* előlről, az előfélről (pl. *jēlēm-poqlēm pāri jājin!* jer előlem vissza! снпереди назадъ иди!) | *ilā*, *ilāl'* előre, az előféltre (pl. *ilāl' min!* menj előre! впередь иди!) — Igekötői alakja: *il*, *ilē*; használatának példái: *ilē pqrq-mēs* elugrott (отскочилъ) | *tujt il-rēpēn!* rázd le a havat | *kātāt ilē-nārātīt* kezét kinyújtja (руку протянетъ) | *lqilēm il-takēmti* lábam elcsúszik (нога раскатится) | *ilē tajelaytuz* hótalpakon futni (на лыжахъ бѣжать) | *tusjēx ilē-piššēmēn!* fúdd el a port! || *kwārt-mowēs il-pāsērtuχ* a fehérnemüt kifacsarni (бѣлье выжимать) | *oqrēs ilē-*

*) A *tit* itt, *ti* ide határozóknak megfelelő *tit* időre vonatkozólag használatos «ezután, ez időtől kezdve» jelentésben (l. alább).

leštux megigazítani a tüzet | *mowēsän il-säriän*, *at äñšiän*. ruháit kiméli (беререгъ), nem viseli.

jij utó (*jij-öl* utolsó): *íyt* hátul, utóbb, mögött (pl. *täu täkw jélt mini*, *man íyt miniwé* ő hadd menjen elöl, mi hátul v. utóbb megyünk, *позади поидемъ*, *íyt tuñši* hátul áll). — Igekötői alakjai: *jít* és *íyt*, pl. *jít-kwäjmetäxw* nyomozni, nyomában járni (pl. a vadnak; звѣрь слѣдовать) | *íyt-joyteim* utólérem (настергу ego).

pär «vissza», főkép igekötői alkalmazásban, pl. *šaş pär küšeri* a nyírhéj visszafelé göngyöldik (назадъ скарчивается) | *rašnë pär-lqškémés* a madzag meglazúlt (веревка ослабла) | *pülépém pär-kwqlés* daganatom visszament (опухоль отлегчилась).

ju i, *jij* belső, benső fél (*juix kwäl* a belső szoba): *jij-poql* beltülről; hazúlról (pl. *jij-poql šüštëm-khar* hazúlról szerzett hozomány, приданное невѣстѣ) | *ju be*; haza. Az utóbbi alak egyszerű igekötő szerepű, pl. *kwälne ju-tuxw*, *ju-tülux* a házba bemenni (заидти), bevinni (принести въ избы), *ju-nálejāxw* elnyelni (проглотить) | *pötélké örokhw ju-äjis* egy butella pálinkát ivott ki (выпилъ) | *síl koqtémne ju-sélés* a száalka behatolt a kezembe (занозилъ руку).

kwän külső, külfél (*kwänéx kwäl* külső szoba): *kwänél* kívülről, távolról (pl. *kwänél minés* távolról ment, kikerülte) | *kwäné* kifelé, ki. — Igekötői alakja: *kwän*, *kwäné*. Példák: *vüt pëter-poql kwän-lipësti* a víz kiloccsan a vederből (плещится изъ ведра) | *nälä ša'irép-poql kwän at šëti* nyele nem jön ki (не вынимется) a fejszéből, *kwän-läxtim* v. *kwän-lokhwim* kiverem (выколючу) | *lëin kwän-pëti* az evet szőrét hullatja (линяетъ), *tqul-pun kwän-nüläti* a bőr szőre hull (переть обливаетъ), *kwän-narmés* csupasz lett (голой сталъ) | *koqt-kwänšëm kwän-kušpés* kezem körme leesett (отпалъ) | *noxs tqulät kwän-nūxw* a nyuszt bőrét lenyúzni (снимать кожу); *jū sëmät kwän-khultux* v. *kwän-oxwtux* a fa kérgét lehántani (кору снимать); *tqul-pun kwäné-khqurux* a bőr szőrét lekoppasztani (szerszámmal; переть выскоблить) | *am-pqsném kwäné khwqlés* liszttem elfogyott (мука вышла) | *oxšäm kwän-multe-sëm* pénzem eljátszottam (проигралъ) | *kwän-lautém sqiriñ mowēs* kimosott fehérnemű (стиранное бѣлье).

num felső (pl. *num-öl* a legfelső. Vog. Népk. III, 523.; *Num-Törém Felső-Ég*): *numén fönn* (pl. *numén khani fönn függ*) | *nuñk föl*, vmi fölé, főkép igekötői alkalmazásban. Példák: *jū-tärenné*

nuñk-lokwén kúszszál föl a fára (Vog. Népk. III, 523.) | *voqñepne tóns nuñk-puptqu* a férget a horogra föltüzik (на уду надѣвають червь) | *vār-jū nuñk-sāstés* az erdei fa felnőtt (лѣсъ выросъ) | *nuñk-télés* föltermett (ember) || *nuñk-māškatur* felöltözni (v. ö. *jel-oñkwasxtur* levetkőzni) | *lū nuñk-nairextōxw* a lovat fölnyergelni (осѣдлать) || *nuñk-kēñsés* fölébredt (разбудился); *nuñk-kitim* felköltöm (разбужу) | *nuñk-léleis oqšél-poql* föltámadt (föllélekzett) a halálból (ожилъ изъ смерти) || *oqrēs nuñk-pələmtāxw* tüzet gyújtani (разжигать; ellenben: *jel-khartāxw* eloltani, погасить); *nuñk-pələmlaus* meggyúlt, megégett (загорѣлся) | *kwäl nuñk-išels* a szoba fölmelegedett (нагрѣлась) | *kēr oqrēs-kēt nuñk-sonāti* a vas a tűzben izzóvá lesz (раскалится) | *pum nuñk-tōšés* a fű megszáradt (трава подсохла) || *nuñk-pērētōxw* v. *nuñk-leštur* megjavítani, megfenni (a kést; поправить ножикъ); *nuñk-kiutur* megköszörölni | *tēr-kān nuñk-khartur* fölszántani a szántóföldet (пахать).

jel alsó (*jel-ōl* alsó, legalsó; Vog. Népk. III, 523.; *jelēx törēm* alvilág = éjsz. vog. *joli tārēm*: *jelēx törēmne minés* a más világba ment, на тотъ свѣтъ ушелъ): *jelé*, *jel* «le, alá» főkép igekötői alkalmazásban, pl. *tol-poql jel-räts* leesett a lábáról | *vār-jū jel-khūti* az erdei fa hajlik (наклонится) | *khqtel jel-vunti* a nap leszáll (закатится), *jañghēp jel-uitenti* a hold alámerül | *oqñā jel-ōitēsté* a csészét elejtette (чашку уронилъ) || *sun kwallél jel-tārsōxw* v. *jel-nāsōxw* a szánt kötéllel lekotózni (веревкой завязать) | *pāsēn-poqart lailū jel-nūrēntim* az asztaldeszka lábát megerősítem (окрѣплю) || *kwärt jel-sartur* az inget beszegni || *jel-pūx* elfogni v. lefogni vkit (поймать) | *sā'ir jel-lokhu* a tehenet leszúrni, levágni (колоть корову) || *törēm jelé khwašši* imádkozik (молится) || *jelé tuitēst* elrejtöztek (запрятались) | *sāmān jel-khañān* behúnyja szemeit (зжмурить глаза) | *mätēr törne jel-mqñimtōxw* valamit kendőbe göngyölni (завернуть) || *lū jel-oxšāmes* v. *jel-sōrlaxts* v. *jel-jarmés* a ló lesoványkodott (отощалъ) | *jel-ōrtōxw* elfáradni (пристать) | *jel-junēmtqwesēm* elaludtam (сдремнулъ) | *jel-sūltqusēm* megöszültem (осѣдлъ) | *kwärtēm jel-tōlpēs* ingem elszakadt (оторвалася) || *jel-sātepi* sötétedik (темнѣется) | *jel-iñgels* besötétedett (отемнилось) | *polwēs jel-piššur* a gyertyát eloltani (задувать свѣчку) || *išēm viit jel-lañši* a meleg víz meglanguyl (простынетъ) | *jā jel-pōlēs* a folyó befagyott (рѣчка стала); *lām jel-polēstim* a levest lehűtöm | *vōj jel-janti* a zsír megfagy, lehül (стынетъ).

äl a folyónak fölvidéke (*äl mōkhēm* fölvidéki nép): *ällē, äläł* fölfelé (a folyón, на верхъ), pl. *äläl t̄ayz* fölfelé evezni | *äl-poql* felülről (съ верху).

lui a folyónak alvidéke (*lui mōkhēm* alvidéki nép): *lqñghē, lañghäl* lefelé (a folyón; на низъ) | *lui-poql* az alvidékről, alulról (снизу).

puij a víznek part felé eső része: *pō* a partra föl, a nagy folyóból a beléje torkolló kisebbbe (pl. menni), pl. *khul pō kwali* a hal a kisebb folyóba megy föl (въ рѣчку подымается). Ellentéte:

nal a víz irányában befelé, a nagyobb folyó irányában lefelé, pl. *khul nal-taräti* a hal a kisebb folyóból a nagyobba ereszkedik (въ рѣчку пускается) | *khōp nal-vortēn!* taszítsd el a parttól a ladikot! (отпexай отъ берегу лодку!) | *nqr õz-poñk-poql nal-pä'irmenti* a gerenda a hegycsúcsról alá gurúl.

khwašē hosszú: *khwašät* messze, a távolban (pl. *khwašät tuñsi* messzire áll) | *khwašän* a távolba, messzire (pl. *khwašän jälsēm* messzire mentem, далеко ходилъ) | *khwašt* hosszában (l. alább a névutók közt).

vōt rövid: *vōtne* közelben, közel (pl. *vōtne tuñsi* közelben áll, близко стоять) | *vōttē* közelébe vlminek (pl. *powēlne vōttē jōtim* közelebb megyünk a faluhoz, ближе къ деревнѣ подойдемъ).

khqmäi, khqmē hason, kidomborodó részével v. arczczal lefelé, pl. *khōp khqmäi khuji* a ladik hasán fekszik (на брюхѣ лежить), *khqmē tušp khōp* laposan terülő, hasas ladik (прямая, не крутая лодка). — Igekötői alakja: *khqm*, pl. *khōp khqm-khqmuz* v. *khqmäi punuz* a ladikot szádjával lefelé borítani (навалить) | *khqm-rawēlōzw* id. | *khqm-kämšertayti* összekuporodik.

khonäi háttal lefelé, hanyatt, pl. *khōp khonäi khuji* a ladik hanyatt (на спинѣ) fekszik | *khonäi* v. *pal punšuz* hanyatt vetni (a ladikot, распрокинуть). V. ö. *khqññ khōp* meredek, magas oldalú ladik (крутая лодка).

okw' egy: *okwän* együvé, egybe, pl. *taulēm okwän küšers* állatbőröm egybezsugorodott, összeránczosodott (сморщилась) | *kit kwälē okwän oltuz* két kötelet egybe toldani (наставлять, сротать).

lqzw, lqz «körül» igekötői használatban, pl. *tī vqr lqzw-mūltim* ezt az erdőt körüljáróm (обойду) | *kwärt lqzw-käsuz* v.

laɣw-sartuɣ az inget körülszegni (кругомъ обшивать) | *poñkém laɣ-joñghí* fejem forog, szédül (кружится).

läp igekötő a «teljes elfödés, elzárás» értelmével, pl. *ti jü* *tälél läp-puým* ezen fát öllel átfogom | *läp-léyтуɣ* leszegezni vmit | *kwäl-ou läp-tqwertöɣw* a ház ajtaját bezárni (защипать на крюкъ) | *šämän läp-sikwértausei* szemei bevonódtak hályoggal | *ti läp* *läp-šunštaus* ez a kidölt fatörzs moszattal vonódott be (чунжой заросло), *läp-khqıştaus* bemohosodott (мохомъ заросло).

oqłt-p ēs egy sorban, egymás mellett: *mēn kwälām oqłt pēs* *tuñsífé* a mi házaink egymás mellett állanak (рядомъ стоять.)

III. Né v u t ó i alkalmazású határozók:

-*kēt* -ben (pl. *oql-kēt tatau* ölben hordják, *vār-kēt ōli* az erdőben lakik) | -*kēn* -be (pl. *vqšéɣ-kēn jel-nopēs* belesüppedt a sárba; *khēp-kēn toɣluɣ* a ladikba beszállani | -*ker-poql* -ből (pl. *khul khūnuɣ pūt-ker-poql oqñé-kēn* halat merni az üstből a csészébe, из котла въ чашку).

šup ē át, keresztül, pl. *jā-šup ē* a patakon által (черезъ рѣчку). — Igekötői alakja: *šup-*, pl. *jā šup-šusim* átgázolom a patakot (перепрожу рѣчку) | *tāñgēr kwqlē šup-šošsést* az egér keresztülragta (перепрызла) a kötelet.

tārēm t, *tärmēt* fölött, rajt, -n, pl. *noɣs jü-tāremt khují* a nyuszt a fán fekszik | *šanš-tärmēt nársi* térden csúszik (пользеть на колѣнахъ) | *joqñk-tāremt takēsöɣw* a jégen csúszkálni (кататься на льду) || *tärmél* fölött; -ről, pl. *vainē-tärmél alēmtaytuɣ* vállon emelgetni, hordani (на плечѣ тащить) | *tusjéɣ ilē-piššemén pásēn-pārt-tärmél* fúvd el a port az asztalról || *tärm*, *tāremné* fölé, -ra, pl. *pētéɣ kwäréɣ-tärm nūkki* a kakas a tyúkra hág (tojózik) | *is vuj khōl-tärm nuñk-iseps* a madárka a nyírfára szállott (птатка на березу сѣла) | *jü-tāremne nuñk-lokwēn!* küsszál föl a fára (Vog. Nép. III, 523.). — Az utóbbi alak igekötői szerepü is, pl. *vuj-anšux vuj-ätät tārem-vuntésté* a medve medveszagára ült (medveszagát ráülte; u. o.).

tānēm én: *ōɣ-tānemén* a hegyen (на горѣ), *jü-tānemén* a fa tetején (на вершинѣ дерева) | *tāniñ v. tāniñ poql* felülről, a magasból: *oqmp tāniñ nal-ät vī* az eb felülről szaglászik.*)

*) Figyelemre méltó, hogy a kézirati evangéliumfordítások az «ég» (caelum) szót mindig тәһүмь s nem a közbeszéd *tōrem*

poql fél, oldal: *poqlt (palt)* -nál; -hoz, pl. *näi-paltén* te nálad (у тебя) | *am oqsélém am-poqltém ti joxts* im megjött (hozzám) halálom || *poql -töl*; -ből; -ról, pl. *am-poqlém oxsä vis* pénzt vett tőlem (отъ меня) | *jëkwät-poql rañkhé öli* külön lakik a nejétől || *vüt pëter-poql kwän lipësti* a víz kilocsog a vederből | *nälü ša'irëppoql kwän at šëti* nem jön ki a nyele a fejszéből (изъ топора) || *šakhiñ mō-poql ölst* minden vidékről (со всëхъ сторонъ) voltak | *öx-poñk-poql* a hegyről. -- Igekötői alakja *pal* «szét», melynek használatára példák: *jä pal-pätelés* a folyó szétnyílt, fölnyílt (t. i. levetette jég-burokját, рѣчка открылась) || *šäñgël pal-peštuz* szétoldani a csomót (узелъ развязывать) | *kñ pal-ojtuz* a gombot kigombolni (разстегнуть) || *lōñkh tit pal-khasti* az út itt ketté v. szétágazik (развились) | *khul pal jašuz* v. *pal-šiltuz* a halat széthasítani, fölszajlani (пороть) | *khöp pal-poxtlayts* a ladik megrepedt (расщелялась), *pal-kholpës* széthasadt (раскололась) | *jü pal-päkmänts* a fa megrepedt (a fagytól; деревина отъ стужи стреснула) || *šur-kën pons-punät pal-sökörtité* a fajt farktollait szétfeszíti (расширить) || *kit vurtne pal-vurtingu* két részre osztjuk szét (разделимъ). V. ö. *pal mō* szabadon fekvő, sík terület (плосклатое мѣсто).

tār e ellen; vlni irányában, pl. *am tārém ösiti* haragszik reám (сердится на меня) | *am tārém oqmp šauti* az eb örvendezve jön felém.

m ä n t é l vlnin át, pl. *kušnäs-mäntél kwän-äñkwëts* az ablakon át kipillantott (выглянулъ въ окошко).

kh w q š t vlni hosszában, pl. *pat oxtés vüt-qš-khwqšt patli* a lapos kő a víz felülete hosszában (по водѣ) pattan || *tqul khwqšt nünšlöxw* a bőrt hosszában nyújtani (кожу растягивать).

j ä t -vel, együtt, pl. *am-jätém* velem, *näi jätélen* veled, *täu-jätlät* ő vele (*täu am-jätém äk vujip* ő egyforma velem, *näi-jätélen jät at mineim* nem megyek együtt veled) | *jü tārät-jät nuñk-mänétöxw* a fát gyökerével együtt fölszakítani (съ корнями вырвать).

---

szavával fordítják. Ez nyilván azért történik, hogy ne kelljen egyazon vogul szót használniok az «isten» és «ég» fogalmakra, a mint e törekvést a Попов-féle evangélium fordításokban is tapasztaljuk, melyekben: *törem* «isten», de «ég» *aul*, holott a közbeszédben ez is: *törem*.

m q s -ig, pl. *tī mō-poql vqr-mqš kit qjēl* innen az erdőig (отсюда до леса) két verszt | *vqr-ju jel-khūti mō-tārm-mqš* az erdei fa a föld színéig (до земли) hajlik le.

Egyéb nyelvjárásokban névutói szereppel is jelentkező ige-kötők:

tār át, keresztül, pl. *tār-pēltuž átszúrni* (проколоть), *tār-pūtuž* átbökní, *pārt tār-pērétémé* a deszkát átfúrtam (провернул).

khāñghē át, keresztül, pl. *khāñghē-tuštesēm* átléptem (перешагнул) | *jā-šupē khāñghē-vqžtkhatsēm* átvetettem magam (перемахнулся) a patakon.

*lāl*t szemben, pl. *tāu jātlāt lāl*t *khojekhatsēm* szemben találkoztam (встрѣтился) vele.

b) Időhatározók.

I. Névmási szerkezetek: *khuñ* mikor, *al-khuñ* valamikor, *atī-khuñ* soha || *tī* most, *tī... tī* im most, pl. *tqu tī minēs* most oda ment (Vog. Népk. III, 521.) | *tī okwān tī nqwēlahtsei koqtēl* most im kézzel egybefogózkodtak (u. o. 523.) | *vuj-anšuz tī jel tī šōplēs* a medve im ezzel megengesztelődött || *tīl* ezzel, ezután, pl. *tī mēnēs*; *tīl mqrstān tī jožts* ekkor elment; ezután rövid idő múlva im [ismét] jött (u. o. 539.) | *ōs tīl neilēs*, *vuj-anšuz tīl ōs at tēstēs* erre ismét előtűnt, a medve ismét nem merészkedett (u. o. 523.) || *tqñ-ji-poqlt* azután, később || *tak* (éjsz. vog. *tajēž*) később, pl. *tak ōs jožteim* később ismét jövök (послѣ опять приду) || *mqtē* előbb, minap, multkor, pl. *am mqtē qmiltēsēm* én a minap megmondottam (я въ прошлый разъ сказалъ) | *āñ-mqtē* nem régen, éppen az imént, pl. *āñ-mqtē tīt ōls* давшие здѣсь былъ || *motti* tavaly, *mqkat khatēl* (kond. *molyat, molkañt*) tegnap.

II. Idő t jelentő alapszókkal képzett időhatározók: *ši* idő (pl. *soqt ši ints* egy hét telt le, недѣля прошла): *ton-šit* akkor | *lū jel-ortēnāt-šit šekhi* a ló, ha elfárad (когда пристанетъ) liheg | *okw māt-šitēl* egyszer csak (Vog. Népk. III, 521.) || *qrēm* idő: *nai kwaln' qrmāt pūkhates-je* napkolte idején fogózkodtak egybe (u. o. 523.) || *tī khatēl* ma (сегодня) | *khurt khatēl* holnapután (послѣ завтра) | *tīl-khatēl* mostantól, e naptól fogva: *sol-pēl Khqis jepriñ ōsēn*, *vqñ-nēl tēlēm vqñ-vqñtērt tīl khatēl jepriñ ōli* igazad van, Kh., ügyes vagy; de az erdőből termett «erdei vidra» (medve) ettől fogva még ügyesebb (u. o. 521.) || *jī* «éj»: *jītalēn* éjjel (ночью) | *jī-šupne jožts*

éjféltre ért az idő (полночь сталъ) | *jī-tē khatél* (pl. *jōmi*) éjjel-nappal (jár) || *khwōlt* reggel (утромъ) | *khwaltiñ* holnap (завтра) || *jēt est* (вечеръ): *jētāi* (pl. *joŷts*) este (вечеромъ) || *tujāi* tavasszal, *tujī* nyáron, *tāŷwi* ősszel, *tēli* télen.

III. Különös időhatározó szók: *ān* most, *ān-kānt* (pl. *joŷts*) azonnal, *ān-tī* mindjárt, nem sokára (pl. *ān-tī joŷteim*) | *ōs* ismét, megint; még, pl. *ōs šunsēs*, *ōš loŷkats* megint nézett, megint leskelődött (Vog. Népk. III, 523.); *ān ōs at joŷts* még most nem érkezett meg (еще не пришелъ) | *iñst* csak most, pl. *iñst jānēmep vār-jū* csak most növb érdei fa; *ān iñst pilnē manēr khatśān?* hát most mi félelmet találtatok? (Vog. Népk. III, 523.) | *jīra-mqš* (pl. *minēs*) örökre, örökké (вѣчно) | *vaškān* v. *vaškē* töremlen id., pl. *am tīt vaškān ōlneim* én örökké itt élnék (я-бы здѣсь до вѣку прожилъ); v. ő. középlovai *vaškē* «teljesen, éppenséggel» (= or. вообще). || *okw-šās* egyszerre (pl. *jel-ālsām* ütöttem agyon őket).

Különös időhatározó névutó: *vuil*, pl. *īsiñ* törem *vuil* *vnlēp kwāl* régi idő óta álló ház (съ изстари стоящій домъ) | *pēs-vuil moŷāt tīt ōli* régi idők óta el ő itt földjén (съ вѣку живеть онъ здѣсь на своей землѣ) || *okw' vuil* egyszerre, hirtelen, pl. *okw' vuil pōtēlkē ōrokhw ju ājis* egy butella pálinkát egyszerre (спазу) ivott ki.

IV. Tér- és mennyiségi fogalmak időhatározó átvitelei:

vēt rövid ideig, pl. *khwqšē ōlseī*, *vēt ōlseī*; *khwqšē rqšēs* soká késett (долго замешкался) || *tākŷēs-poŷlne joŷts* őszre ért az idő (осень сталъ) | *šir tēlnē jēt-p o q l t minēsēi* hajnaltámadat előtt mentek el (до зарыи уѣхали) || *tqut-vul-šup jel-joŷtnāt m q š khurēm por nālél khqjwēs* az üszkős fadarabot, míg leérkezett, háromszor találta nyíllal (Vog. Népk. III, 521.) || *mqrštān* kevés idő múlva, nem sokára, pl. *mqrštān joŷteim* за мало буду || *šqkhiñ* por mindig (всегда), pl. *š. p. khwqrrēkhati* mindig szitkozódik | *khurēm* por háromszor stb.

c) Mó d h a t á r o z ó k.

I. Névmási többől valók: *tok* úgy || *khum*, *khumle* hogyan, pl. *khum ints tāu?* hogyan lett ő? mi lett vele? (чего доспѣлъ съ нимъ?); *am nālēm khumle at khojis* hogy nem talált az én nyílom?

(какъ моя стрѣла не попала?); *am tãwãn s̄onet̄sm̄e khum̄l̄e t̄ot̄ment̄s̄* én ̄ot̄ észrevettem, a mint lopott (я его замѣтилъ, какъ онъ кралъ) | *al̄e-khum̄* valahogyan, valamikép, pl. *sus at k̄hoiw̄s̄ al̄e-khum̄* a jávort valahogyan nem találta (а нул; звѣрь какъ то не попалъ) | *at-khum̄le, ̄ãt̄e-khum̄* sehogyan, sehogysem, pl. *at-khum̄le varne oqm̄el̄em ̄ãt̄im* sehogy (никакъ) *sincs m̄ódomban megcsinálni, ̄ãt̄e-khum̄ at š̄eleim̄ v̄ãruç* sehogy sem tudom megcsinálni (никакъ не могу сдѣлать).

II. Mó d h a t á r o z ó i r a g o k :

1. -is, -iñis, pl. *ñüris rassi* erősen ordít, sir (шибко рыдаеть) | *sol̄iñis̄ qm̄elti* igazán beszél (*sol̄* igaz). V. ö. *pil̄és* «félénken» (а *pil̄* «félni» igéből, pl. *vuj-ãt̄at pil̄és t̄e t̄ãr̄et̄est̄e* medveszagát félénken v. félve bocsátotta ki; Vog. Népk. III, 523.), melyhez hasonló az éjsz. vog. *pilis̄mã* «félelmetes».

2. -n, -ne, pl. *tãu sãn òli* ő józan (онъ трезвой); v. ö. *sãi khum̄* józan ember | *puš̄en òli* egészségben v. egészségesen van (онъ здоровъ); *vãt̄em-punãn puš̄ne khwult̄est̄* arca szõre épen maradt (Vog. Népk. III, 523.) | *tãkw jãñk̄emãn òli* v. *qm̄elti* ő magában (magánosan) él v. beszél (самъ собою живеть, говоритъ) | *rãtt̄en* rögtön, hirtelen (въ другъ); v. ö. éjsz. vog. *rott̄i* id.

3. -ãi, -e, pl. *mãrãi pãçwti* hiába, czél nélkül lő (пустячно стрѣлить); v. ö. *mãr̄e lãç* hiábavaló beszéd (пустячное слово) | *p̄er̄e šun̄sux* görbén nézni (съ боку глядѣть) | *rãñkh̄e* külön, pl. *tãu j̄ekwãt-poql rãñkh̄e òli* ő külön él a feleségétől (онъ отъ жены розно живеть); *rãñkh̄e-rãñkh̄e vurtuç* külön-külön elosztani (порозь раздѣлить).

4. -l, pl. *jor̄el jor̄t̄eles̄em* szándékosan (нарочно) jöttem el; v. ö. éjsz. vog. *juri* id. | *okw' loq̄s̄el jom̄en!* egyenlő lassan járj (тихонько ходи)!

5. -t, pl. *tãu nãçãt òli* ő egyedül (одинако) él, *am nãçãmt òleim̄* én egyedül élek, *nãñkw nãçãnt, m̄ẽñk nãçãmt* stb. V. ö. *tut̄et p̄ert̄es̄m̄e* olcsón adtam el (дешево продаль).

III. Mó d h a t á r o z ó i g e k ö t ő k :

khw̄qt, khw̄qt̄e, pl. *pãñk-tõr̄em khw̄qt-pãtt̄es̄m̄e, khw̄qt-khw̄qt-t̄el̄es̄m̄e* fõkendõmet elejtettem, elvesztettem (потерялъ) | *khw̄qt-kis̄et̄es̄em* elcsúsztam (скатился съ ногъ) || *khw̄qt-roçt̄es̄* megjíedt (испугался) | *khw̄qt̄e tip̄es̄* eltévedt (зablудился) | *khw̄qt-rim̄l̄es̄* összezavarodott (pl. a beszédben, запутался).

pél, pèle (éjsz. vog. *puł*) kiterjedt alkalmazásban főkép a «szétmenés, szétbomlás» eredményének jelzésére. Példák: *puł pèl-naluχ* bogyót szétnyomni (ягоду мять) || *vuj-ańsuχne pèle-khətwēs* a medve szétmarczangolta (задралъ его) | *oampne pèl-purwesēm* az eb megharapott (укусилъ) | *nüi nirel pèl-sairtaun* téged megvagdalnak vesszővel v. jól megvesszőznek (тебя отстегаютъ) || *khōl pèl-šāpaus* a nyirfa elrothadt (изгнила) | *āšjākēm pèl-kāšmelq-wēs* subám tönkrement (исчахла), tdk. «tönkre sárgúlt», *pèl-sārjaus* megpörkölődött | *kāmka pèl-laršātaχts* a varsa szétment (камка развалилась) | *am šētenēm pèl-jeχšētēstē* szétrombolta az én kerítésemet (испортилъ мое прясло) | *pèl-tahtit* szétolvasztja | *pèl-šitlilām* tűzben sűtve fölégetjük (Vog. Népk. III, 525.) || *lām pèl-ošīts* v. *pèl-sāwēs* a leves megsavanyodott (кашница прокисла) | *nūqul pèl-šēis* a hús megrothadt (изгнило) | *pèl-khašētaus* megpenészedett (заплѣснѣлъ) || *pèl-seiltēptuχ* v. *pèl-khəχteluχ* festőfűvel befesteni | *pèl-šultqasēm* megöszültem (оцѣдлъ).

sām, sāmē, pl. *sām-āitūχ* megmérgezni, megitatni (запоить) | *šām-ñaletkats* megfuladt (nagyot nyelve; подавился, ладно проглотуль) || *joñkhēp sāmē-tańēnts* a hold megtelt, telivé lett (мѣсяць полнонь).

Módhatározó névutó: *-khqitēl* -ként, -képpen, pl. *nūqtēp jū-khəitēl katlāt tarri* rezgő faként rezeg kezeckéje (Vog. Népk. III, 523.).

IV. Különös módhatározó szók: *sāk* igen, nagyon, pl. *sāk molēmi* nagyon siet (очень торопится) | *āsēχ id.*, pl. *tāu jēsīñ āsēχ* ő eszes, nagyon (шибко хороша память у него); *tuńsiñ sōjim āsēχ* igen magas patakmenti erdő (шибко высокой лѣсъ при рѣчкѣ); *pōl-kān vqšikiñ āsēχ* az utcza nagyon sáros (улица шибко грязна); *nūris āsēχ owreχ* nagyon meredek part (шибко крутой берегъ); *nūris āsēχ qumiñ* nagyon fáj (шибко больно) | *mqršākw* kissé, kis mértékben v. módon, pl. *mqršākw jel-ojūlmentlaum* kissé elaludtam (маленько уснуль) | *sār* alig, nagy nehezen, pl. *pōwēl sār jāppi* a falu alig látszik (на сило видно); *sār lēlā khartelit* nehezen lélezkik (на сило дышетъ) | *nēsē* csak úgy, könnyedén; ingyen, pl. *nēsē mussi* könnyedén mosolyog (улыбається), *khēp vūl-qštē nēsē kōñni* a ladik a víz színén csak úgy sikamlik; *nēsē tixtūt, oχšū at vī* ingyen (даромъ) tart el táplálékkal, pénzt nem vesz érte || *mqlēχ* gyorsan.

V. Az állítás bizonyosságának, illetőleg valószínűsége fokának jelzésére szolgáló határozók: *ä-ä* igen, úgy van, pl. *näi minein am-jätém?* te méssz-e velem? *ä-ä*, *am mineim* igen, én megyek || *jëren* talán, pl. *jëren joxti, jëren at joxti* talán jön (можетъ-быть идетъ), talán nem jön | *mântém* id., pl. *täu mântém khuji, mântém at khuji* ő lehet alszik (можетъ быть спитъ), lehet nem | *al* valószínűleg, aligha nem, pl. *täu al ti khatél joxté* valószínűleg ma jön (можетъ сего дня будетъ) | *təl* csaknem, pl. *vütne təl khwqallesém* csaknem a vízbe vesztém (чуть не утонулъ) | *təl jel at pätésém* csaknem elestem (чуть не палъ) | *mqršäk* kevés hija, csaknem, pl. *oqmp mqršäk at purés* kevés hija, hogy az eb meg nem harapott (чуть не укусила).

A tagadás kifejezései: *tuma* nem (önállóan), pl. *tuma, at mineim* (jösz-e velem?) nem, nem megyek (нѣтъ, не поиду) || *at, oqt* nem (igei kapcsolatban) | *ätim* (állítmányi szerepben) «nincs», pl. *am äsém oqtim* nem az én dolgom (не мое дѣло); *köm ätim* tehetség nincs (силы нѣту) | *atē — atē sem — sem*, pl. *am-paltém atē sä'ir, atē lü, atē-khqn ätim* én nálam sem téhen, sém ló, semmi sincs (у меня ничего нѣту, ни коровы, ни лошади). — A tiltó szó alakja: *ul* (pl. *ul min!* ne menj!).

d) Okhatározók.

I. Névmási szerkezetek: *mër?* miért, mi okból?, pl. *mër at minein?* miért nem méssz (почему не идешь)? | *män-kqrëx?* mi célból, mi okból? (tdk. «mi kell»), pl. *män-kqrëx ti joxtsen?* mi célból jöttél ide (для чего сюда пришелъ)?

II. Ok- és célhatározói névutó: *-mas*, pl. *ju-tatiläm khölëx šušné-mas* haza viszem, hogy a nép lássa (tdk. a nép látása végett; Vog. Népk. III, 525.) | *šimém näi-masén nüris jëri* szívem miattad nagyon ég, nagyon szeretlek (шибко люблю тебя) || *am näi-masén khwaššux inteim* én reád (miattad) panaszkodni fogok (я на тебя жаловаться стану) | *täu-masä at khölkhati, qsnä ätim* ő felőle (ő végette) semmi sem hallik, hire nincs (ничего не слышать про его).

e) Mondatszerkesztő határozók.

I. Önálló mondatkötők:

män vagy, avagy, pl. *Khqis kišp-khq̄r äñsi, män oqt?* van-e Khaisznak keresője, avagy nincs? (Vog. Népk. III, 523.)

kwoš amint, pl. *vuj-añšuy katl'-poqlät kwoš almėjoqlitë a* medve a mint kezecskéjét emeli (u. o. 523.).

kaš—kaš akár—akár, pl. *kaš näi mänër vq̄reïn, kaš jel-älein, sokh okw' si* akármit csinálj velem, akár megölj, mindegy (хоть убей, хоть то дѣлай надо мною что хочь, все равно).

-té «és», pl. *ji-të khqtël* éjjel és nappal.

-é? vajjon? *-e?*, pl. *minein-é?* mész-e?

-l' é id. (=or. -ли), pl. *näi minein-lë, at minein- lë!* mész-e te, vagy pedig nem mész?

-pél is, pl. *näi-pël minnein-e?* mennél-e te is? (попелъ-бы и ты) | *sol-pël Khqis, jepriñ ösën* igaz is, Kh., ügyes vagy (Vog. Népk. III, 521).

-kel, -ketél «ha, hogyha» igei alakokkal kapcsolatban, pl. *vüt-kët šuššeleim-kel, vüt poškheltaxti* ha a vízben gázolok (если я въ водѣ брожу), a víz locsog | *khopliñ mō ölés-ketél tissäi vq̄resläm* ha dombosföld volt, síkká fogom tenni (Vog. Népk. III, 523.)

B) Igeragozás.

6. §. Alanyi ragozás.

Igető: *min-* menni, *neilëp-* megjelenni.

1. Jelentő mód.

Præsens.

Sing. 1. *mineim*
2. *minein*
3. *mini*

Dual. 1. *minime*
2. *minine*
3. *minifë*

Plur. 1. *miniwë*
2. *mininë*
3. *minejyt v.*
minet.

Præteritum.

1. *minesëm*
2. *minesën*
3. *minës*

1. *minësäm*
2. *minësän*
3. *minësëi v.*

1. *minësqu*
2. *minësän*
3. *minëst*

neilëpësifë

2. Föltétes mód.

1. <i>minneim</i>	1. <i>minnímé</i>	1. <i>minníwé</i>
2. <i>minnein</i>	2. <i>minníné</i>	2. <i>minníné</i>
3. <i>minni</i>	3. <i>minnífé</i>	3. <i>minneíjt v. minnet.</i>

3. Fölszólító mód.

2. <i>minén!</i>	2. <i>minän!</i>	2. <i>minän!</i>
3. <i>(täkw)mini!</i>	3. <i>(tēñk) mi- nífé!</i>	3. <i>(tank) mi- net!</i>

A passivum ragozási alakjaira példák gyűjtéseimből: *muñmēntaum* izzadok | *šairtaun* vágatol | *puptau* föltűződik, *purau* harapódik, *nōtau* a vizen úszik, *šimēm kwāšau* szívem ég (kesereg; сердце горитъ) | *šāmām pšēmne kwāšértqweí* szememet égeti a füst (мои глаза дымомъ жгутъ) || *vārwesēm* szereztetett nekem, *ñulmél itwesēm* megsebesültem, de *khātuy intaus* szakítódni kezdett; *tqutēlwēs* odanőtt, *pélē-khātweš* szétszakított, *khoiwēs* találtatott (a nyiltól) | *pättaus* ejtődött, *voštaytausēm* bemázolódtam, bepiszkolódtam, *pél-šāpauš* elrothadt.

Példák az *int-* segédige használatára: *am nāi pāñkēnnē khwāš-šux inteim* én te ellened panaszt fogok jelenteni (я на тебя жаловаться стану) | *khum ints tāu?* mi lett vele? (чего доспѣлось съ нимъ) | *ñulmél itwesēm* megsebesültem (sebbel lettem).

7. §. Tárgyas ragozás.

Igetők: *joxt- jutni* (tárgyas alakban: utólélni), *tāt- vinni*, *šair- vágni*, *jekél- befogni* (lovat), *äl- fogni* (vadat), *ölni*, *rast- dobni*, *ñüremt- megerősíteni*, *manent- szakítani*, *pajt* főzni.

a) A cselekvés tárgya egyesszámú.

(Pl. *am nāinan íjt-joxtilēm* én téged utólérlék, *nāinqn jērptim* szeretlek téged, *ton jiw am jel šairēs mē* azt a fát én levágtam; de *āñ-mānēr at šairēsēm* semmit sem vágtam).

1. Jelentő mód.

Præsens.

Sing. 1. *joxtilēm* | *šairēm* v. *šairim*, *älīm* v. *älim*, *jerptim*, *jekelim*, *rastim*, *ñüremtim* | *tqitimē*.

2. *joxtilén* | *šairin* v. *šairin*, *älén* v. *älin*, *jerptin*, *jekélin* | *tq̄tiné*.

3. *joxtité* | *šairité* v. *šairit*, *älité* v. *älit*, *jekélité*, *jerptit*.

Dual. 1. <i>joxtiläm</i> v. <i>joxtinäm</i>	Plur. 1. <i>joxtilqu</i> v. <i>joxtingu</i>
2. <i>joxtilän</i> v. <i>joxtinän</i>	2. <i>joxtilän</i> v. <i>joxtinän</i>
3. <i>joxtiän</i>	3. <i>joxtiän</i>

Präteritum.

Sing. 1. *šaireslém* v. *šairesmé*, *jekéleslém* v. *jekélesmé*
 2. *šaireslén* v. *šairesné*, *jekéleslén* v. *jekélesné*
 3. *šairesté*, *jekélesté*

Dual. 1. <i>šairesläm</i> v. <i>šairesnäm</i>	Plur. 1. <i>šairesnqu</i>
2. <i>šaireslän</i> v. <i>šairesnän</i>	2. <i>šaireslän</i> v. <i>šairesnän</i>
3. <i>šairesän</i>	3. <i>šairesän</i>

2. Föltételes mód.

Fölszólító mód.

Sing. 1. <i>šairnilem</i> v. <i>šairnime</i>	—
2. <i>šairnilen</i> v. <i>šairnine</i>	<i>šairän! tajän</i> (egyél)!
3. <i>šairnüte</i> v. <i>šairnit</i>	—

Dual. 1. <i>šairniläm</i> v. <i>šairninäm</i>	—
2. <i>šairnilän</i> v. <i>šairninän</i>	<i>šairälän! tajlän!</i>
3. <i>šairniän</i>	—

Plur. 1. <i>šairnilqu</i> v. <i>šairninqu</i>	—
2. <i>šairnilän</i> v. <i>šairninän</i>	<i>šairälän! tajlän!</i>
3. <i>šairniän</i>	—

b) A cselekvés tárgya többesszámú.

(Pl. *am ti kit khul* v. *ti khulét pqjtiäm* én ezen két halat v. e halakat megföözöm).

1. Jelentő mód.

Præsens.

Sing. 1. <i>pqjtiäm</i>	Dual. 1. <i>pqjtinäm</i>	Plur. 1. <i>pqjtinqu</i>
2. <i>pqjtiän</i>	2. <i>pqjtinän</i>	2. <i>pqjtinän</i>
3. <i>pqjtiän</i>	3. <i>pqjtiän</i>	3. <i>pqjtiän</i>

Präteritum.

1. <i>pqjtésäm</i>	1. <i>pqjtésnäm</i>	1. <i>pqjtésnqu</i>
2. <i>pqjtésän</i>	2. <i>pqjtésnän</i>	2. <i>pqjtésnän</i>
3. <i>pqjtésän</i>	3. <i>pqjtésän</i>	3. <i>pqjtésän</i>

2. Föltétes mód.

1. <i>pqjténiäm</i>	1. <i>pqjténinäm</i>	1. <i>pqjténingu</i>
2. <i>pqjténiän</i>	2. <i>pqjténiän</i>	2. <i>pqjténinän</i>
3. <i>pqjténiän</i>	3. <i>pqjténiän</i>	3. <i>pqjténiän</i>

3. Fölszólító mód.

2. <i>pqjtän!</i>	2. <i>pqjtän!</i>	2. <i>pqjtän!</i>
-------------------	-------------------	-------------------

8. §. Igenevek és gerundiumok.

1. Infinitivus. — Végzetei: *-uɣ* és *õɣw* fölismerhető szabályosság nélkül. Példák: *õɣwtuɣ* (kérges) lehúzni; de *õñkwsõɣw* (bört) lehúzni a medvéről és *jel-õñkwsaɣtuɣ* levetkőzni | *kãmlemuɣ* lágyulni; de: *kãmlemtõɣw* lágyítani | *kwãnsuɣ* karmolni; de *kwã-sõɣtõɣw* összekarcolni magát | *khañstõɣw* tanítani; de *khañstaztuɣ* tanulni | *khõltuɣ* hámozni; de: *khõltelõɣw* (frequ.). Értelemkülömbözéssel: *khartuɣ* «vonni»; de *jel-khartõɣw* «eloltani (tüzet)», éjsz. vog. *ɣariti*. V. ö. még: *rautuɣ* szórni, *khañsuɣ* irni | *kwãjuɣ* nyomon járni, *nãruɣ* örölni, *sãptuɣ* temetni, *jãnmeltuɣ* nevelni | *õiltuɣ* hasítani, szíjalni, *lõɣtuɣ* szegezni, *õlãtaluɣ* hordani | *õlmuɣ* emelni, *khwãssõkhaɣtuɣ* panaszkodni | *võñghuɣ* csépelni, *khõntlaɣtuɣ* hadakozni | *vurtuɣ* osztani, *vuttuɣ* ültetni, *jel-tãrtuɣ* kifogni (lovat) || *alptõɣw* festeni, *vãneptõɣw* vezetni | *pelẽmtõɣw* gyűjtani, *tõlãtõɣw* fizetni | *põñkhlõɣw* részegedni | *sipẽrtõɣw* boronálni, *õinõlõɣw* csókolni, *tõtõlõɣw* nedvesíteni | *khãjõrlõɣw* hamiskodni, *õãlõtõɣw* sajnálni | *jel-õrtõɣw* elfáradni, *võtõlõɣw* (gabonát) szelelni | *nũnõlõɣw* nyújtani, *khuõetõɣw* tépni, kitépni.

2. Nomen verbale *-p*, *-pã*, főkép melléknévi igenév jelölésére alkalmazva, pl. *khwoitõp-khar* a betegen fekvõ, *khañstõp-khar* tanító, *voɣõtõp-khar* verekedõ | *lãɣwõp khõp* könnyen járó ladik (ходная лодка), *pãntlõp õãs* házfedésre való nyirkereg, *õimõm jõrpã pũ* szivemnek kellõ, kedves fiú (любезный сынъ). V. ö. *mujlõp* ajándék, *tõp* táplálék, gabona stb. — Az *-iñ* képzõvel való kapcsolatára példa: *lãmiñ roõ gumõltpiñ-khar* a zelniczés fõvény-part fájdalmat okozó (*Joqk jeri*).

2. Nomen verbale *-nõ*. Példák: *pilnõ mãtr* félni való, félendõ valami, *vuj ãlnõ kõñõs* medvevadászatot tárgyaló tanakodás, *õoɣs kiõnõ jaõ* nyusztvadászatra való õsvényrovás, *pãlwõs leõtnõ kër-kãt* «gyertyaoltó vaskéz», koppantó, *pãrtõn' jũ* mángorló fa | *am õkwãn khañstãtõn' nõm nõm*, kivel egybeszoktam.

4. Nomen verbale *-iñ*. Példák: *õãzl rãmmiñ sujil rãmmi* a mennydõrgés zengõ zajjal zeng (гремить) | *pãt tãuliñ lõpõnkõl lõpõɣti* a récze szárnyas lebegéssel fut lebegve tova (на водõ бõжить на крыляхъ). V. ö. *tuñõiñ* magas (*tuñõs*- állani) stb.

5. Nomen verbale *-m* főkép participium præteriti alkalmazásban, pl. *õültõm põñk* õszült fej (*põl-õultãus* megõszült) | *tãu am*

pańštēm jāim ő az én nemző atyám (родной отец). Lehet mint más nyelvjárásokban praeteritum-jelölő is, pl. *at vāsintālem tēmlīñ-khqr* nem látott ilyet (не видалъ такого).

6. Gerundium *-imē, -im, -ēm*. Példák: *oqrés paltimē oqrésné paltitām* tüzet rakva tüzbe vetjük (fölegetjük); Vog. Népk. 525. | *kösér jan nīm oxšā mulēsēm* kártyát játszván nyertem (въ картахъ деньги выигралъ) || *tāu poqksi : nuñk-t ēlēm at vāsintālem tēmlīñ-khqr* ő csodálkozik: felnövekedvén nem látott olyat (не видалъ отъ роду такого) | *khajérlem qmiltēin* hamiskodva beszélsz, hazudsz (время) | *tā'ilēm oleim* jól vagyok lakva (ситой сталь).

A föltétel kifejező *-kel, -ketel* szócskára nézve — mely több nyelvjárásban az igetökhöz csatlakozva gerundiumot képez, ellenben itt a kész személyragos igéhez járulva, inkább kötőszónak tekinthető — l. fönt. 24. l.

9. §. A változó tövü igék ragozása.

I. A teljes tö végmássalhangzója: *-γ*, illetőleg belőle fejelett *-j*:

m q γ- dugni, betömni: Ind. præs. *mām v. maqēm, mān v. maqēn, maji*; *majim, majin, mājje*; *mājwē v. maqqu, majin, maqēt v. majēt* | praet. *māsem v. mausem* | imper. *mān! maqān!* || Tárgyas rag. *maqim, maqin, majit* || Inf. *māγw*.

p ū γ- fogni: Ind. præs. *pūm, pūn, puji*; *pujim, pujin, pūje*; *pūqu, pūin, pūēt* | praet. *pūsem* | *pūn! pūān!* || Tárgyas rag. *pūrilēm* || Inf. *pūγ*.

s ā γ- fonni: Ind. præs. *sājem v. sājeim, sājen v. sājein, sāji v. sāfi*; *sājim, sājin, sājje*; *sājiwē v. sājqu, sārin, sārēt* | praet. *sāisēm* | imper. *sāren!* || Tárgyas rag. *sāilēm v. sāim, sāilēn v. sāin, sāit* || Inf. *sāuγ*.

n ē γ- kötni: Ind. præs. *nējeim, nējein, nēji*; *nējim, nējin, nējje*; *nējqu, nēān, nēēt* | praet. *nēsēm* | imp. *nēn!* || Tárgyas rag. *nēilēm v. nējimē* || Inf. *nēγw*.

II. A teljes tö végmássalhangzója: *-j*.

t q j- enni: Ind. præs. *tēm, tēn, tēi*; *tējim, tējin, tēji*; *tējqu v. tqjqu, tējin v. tqjin, tēt* | praet. *tēsēm* | imp. *tājin! tqjān!* || Tárgyas

rag. *tīlēm, tīlén, tīt* | imp. *tājān! tājlan!* || Infin. *tēzw*; nom. verb. *tēnē, tēp, tēm.*

vāj- venni: Ind. præs. *vūm, vūn, vui v. vī*; *vājme v. vīmē, vīnē, vājfé*; *vājwē, vājne, viřēt* | præt. *vusēm* | imp. *vājīn! vājān!* || Tárgyas rag. *vāilēm, vāilén, vāit* | præt. *vuslēm, vuslén, vustē* | imp. *vājān! vājlan!* || Inf. *vūzw.*

vāj- látni: Ind. præs. *vōm, vōn, voi*; *vājme, vājne, vājfé*; *vājwē, vājne, vēt* | præt. *vosēm* | imp. *vājīn!* || Tárgyas rag. *vājilēm* || Inf. *vōzw.*

jāj- jōnni: Ind. præs. *jīřēm, jīřén, ij*; *jījim v. jījmē, jījne, jājřē*; *jījwē, jījne, jājřt* | præt. *jisēm* | imp. *jājīn!* || Inf. *jīzw.*

māj- adni: Ind. præs. *mājim, mājin, māji*; *mājim v. mīmē, mājin, mājfé*; *mājwē, mājin, mājřt* | præt. *mīsēm* | imp. *mājīn!* || Tárgyas rag. *meilēm* || Inf. *mīzw.*

lāj- lōni; vetni: Ind. præs. *lēřēm, lēřén, lēři*; *lēm, lēin, lēřē*; *lēwē, lēinē, lēřt* | præt. *lēsēm* | imper. *lājīn!* || Tárgyas rag. *leilēm* || Inf. *līzw, part. præt. līm.*

šāj- rothadni: Ind. præs. *šājeim, šājein, šāji*; *šājim, šājin, šājřē*; *šājqu, šājin, šājřt* | præt. *šāisēm* | imp. *šājēn* || Inf. *šājuz.*
V. ö. *šait-* rothasztani.

šēj- törölni (éjsz. vog. *sēř-*): Ind. præs. *šēřēm, šēřén, šēi*; *šējim, šējin, šējřē*; *šējqu, šējin, šēt* | præt. *šēsēm* | imp. *šēn!* || Inf. *šēzw.*

tēj- szōni: Ind. præs. *tēm, tēn, tēi*; *tējim, tējin, tējřē*; *tējwē, tējīn, tējet* | præt. *tēsēm* | imp. *tējīn!* || Tárgyas rag. *tēilēm* || Inf. *tēzw.*

tuj- bemenni: Ind. præs. *tūm, tūn, tui*; *tujim tujin, tujřē*; *tujwē, tujīn, tujet* | præt. *tūsēm* | imp. *tujīn!* || Inf. *tūzw.*

III. A teljes tö végmássalhangzója: -w:

rqw- rázni, csapdosni: Ind. præs. *rqweim, rqwein, rqui* | præt. *rqusēm* || Inf. *rquz.*

lqw- igérni: Inf. præs. *lqweim, lqwein, lqwi* | præt. *lqwēs* | Inf. *lquz.*

nāw- koppasztani, kiczibálni (haját, tollat): Ind. præs. *nāweim, nāwein, nāwi*; *nāwim*; plur. 3. sz. *nāwēt* | præt. *nāusēm* || Tárgyas rag. *nāwim* || Inf. *nāwuz.*

Ugyanígy: *jēkw-* tánczolni: *jēkweim, jēkwein, jēkwi* | præt. *jēxwēm* | inf. *jēkuz* || *šāk-* szopni: *šākweim, šākwi*; de inf. *šākuz.*

IV. A tövégi mássalhangzó-csoport orrhangú előrészének kivetésével támadt tövváltozásokra példák: *int-* kezdeni, fogni vmihez: praes. *inteim, inti*; praet. *itsém, itsén, intés* | *khqnt-* találni: *khqntesém* találtam, *khqtsän* találtatok | *vunt-* leülni: *nqi vutné qrem* a napleszállás ideje | *kíns-* keresni: part. *kisné, kišp.*

MUNKÁCSI BERNÁT.

Sohan. Alexics a Nyr. XVII. 59. az oláhba átment *sohan, suhan* (= soha) szót a helyjelentő magyar *sohun*-ból magyarázza. Ezt a szót én is hallottam Szolnok-Dobokában, a honnan Alexics is idézi, még pedig én ikerszóvá erősítve is ismerem: *sohan-sohänešté* = soha, de soha, melyben az *-ešté* végzet ismert oláh módhatározó-képző. Némrégiben Lócsén tót gyerekektől is mintha hallottam volna ezt a szót, s utána nézvé a dolognak, kitünt, hogy valóban használják a tótban, főkép a tót *nikda* (= soha) előtt erősítő járulékul, de az *n* a végén, főkép ha önállóan használják a szót, gyöngén hangzik. A tót alak tehát nem teljesen biztos ugyan, de a tanulság, mit eszembe villantott, így is megmarad, hogy t. i. az oláh *sohan* egy régi alakunkat őrizte meg, melyet a NySz. sem tud már felmutatni. S ez a *soha* időhatározónak eredetibb *-n* ragos alakja. Mert hogy az *-n* nem oláh elem, azt az *-ešté* képző mutatja, mely a pusztá tóhoz szokott járulni, s hogy az *-n* előtt *á*-nak kellett lenni, a *sárkány, sárgás, szállás* szók oláh alakja *sárkan, sárgaé, sálaš* bizonyítják, melyekben a magyar *á* az oláh hangsúly szótagjában nyílt *a* maradt.

Külömben már *a priori* is valószínű, hogy ha a zártabb hangzójú *hol* a tagadó szerkezetben leggazdagabb alakban, ragokban, hát a nyiltabbnak is lesz ott egy-két ragja. S ezen *-n* ragos alak segítségével az EhrC. *hogyhana* alakját is aligha helyesen nem magyarázzuk, ha felteszszük, hogy az *-n* rag eredetibb *-na* alakját őrzi: *hogyhána*. (V. ö. Simonyi, A magy. nyelv II. 290—1.)*

KALMÁR ELEK.

*) Valószínűbbnek tartom az én magyarázatomat, mely szerint a *hogyha* mellé itt a *na* indulatszó járult (MKszók. III. 148), mert csak a „mintha” jelentésű *hogyha* mellett fordul elő. Hasonló hangulatos járulékul a már ebben a „mintha, mintegy”-féle régi kifejezésben: *hogy már* (MKszók II. 137—8).

S. Zs.

Ősvallásunk egy-két ,nyelvi emléke‘.

I. A ,nap‘ szó.

Ősvallásunknak azon ,nyelvi emlékeivel‘ akarok értekezésben foglalkozni, a melyeket *Munkácsi Bernát* magyarázott a vogulok pogány ősvallásáról tartott felolvasásában (megjelent az *Ethnographiá*-ban IV. évf. 1—3. f. 32—55.). Rá akarok mutatni azokra a tévedésekre, a melyekbe fejtegetése közben észrevétlen esett; távol van azonban tőlem minden legkisebb szándék, mintha Munkácsinak nyelvészkedő jó hírnevén bármily csekély csorbát is igyekezném ejteni: csupán csak az igazság kiderítése végett szándékszem botlását fölfedezni, meg azért is, hogy tévedése sokakat félre ne vezessen, a mint már eddig is némelyeket megejtett.

Jelen cikkelyemben a *«nap»* szóról adott magyarázatát veszem szemügyre s meg igyekszem bizonyítani, hogy a föllállította mythologiai etymon sem a folklórisztika, sem pedig a nyelvtudomány ítélőszéke előtt nem állja meg helyét.

E magyarázatát már jóval akadémiai értekezése előtt közrebocsátotta *„Északi vogul nyelvmutatványok“* cz. közlésében (NyK. XXI. 435—456.) egy jegyzet alakjában. Minthogy pedig e helyütt hypothesisét bővebben okolja meg, mint az előbbi értekezésében, azért cikkelyemben jobbadán erre leszek figyelemmel.

Szerinte a nap neve ősvallásunk egyik kétségtelen nyelvi ereklvéje. Okoskodásában abból indul ki, hogy ,a vogul, mint a primitív műveltségű ember általában, maga formájú embernek, illetőleg hős férfinak appercipialja a napot! Ezen általános tételen alapszik egész fejtegetése, a mely ilyformán halad: az egyik vogul medveköltőének következő kitétele: xoli-sëri sa'ipä náj-sänin kars jiu lapin ti lapés: «a reghajnal-sugaras (hajfonatos) fejedelmi asszony, a te anyád íme a magas fa ágernyőjére jutott (esett)» Munkácsi szerint tényleg a napra vonatkozik. Kul'-ätér hymnuszának egy helyén pedig ily kifejezést találunk (Vog. népk. gyűjt. II. 291. és NyK. XXI. 389.): xolit xätel, ärsën xätel náj-änküw jäjä kwol-pati-tän lapné äremté, a melyet Munkácsi ekkép fordít magyarra: «holnapi napon, midőn a tüzes nap, a mi fejedelmi asszony anyánk,

atyja házának végébe emelkedik», s így magyarázza: „midőn a nap az ég határszélén megjelenik“. Az északi vogulban és osztjákbán a «nap» (sol) jelentésre a közönséges *χῆτέλ* szón kívül még a *nāj* is járatos, a mely különben «fejedelmi, előkelő asszony, istennőcske» értelemben ismeretes. Ebben Munkácsi a napnak eredeti, mythikus apperceptióján alapuló kifejezést lát, a mely szerint „a nap egy szépséges asszony, istenek és emberek ősanynja“.

Azt is megtudjuk tőle, hogy e napasszony nem más, mint *Kaltés-istennő* (asszony), a ki a kelő napot személyesíti meg. Róla mondja az ének: *Sqrñi-Kaltés kwonä kwäli, sagä täremti; taw sagänél χῆτέλ pokapi, taw sagänél et-pos χulili*: «Arany-Kaltés kikél, hajfonatát széteresztí (kibontja); az ő hajfonatából bontakozik ki a nap, az ő hajfonatából merül föl a holdvilág.» («Az ég és föld elöntésének éneke». Vog. népk. gyűjt. I. 39.)

E női alakon kívül, folytatja tovább Munkácsi, ismer a vogulosztják mythologia egy férfi solaris alakot is, az énekekben és imádságokban dicsőített «*hét világot körüljáró napsugaras* (hajfonatos) *Arany fejedelmet*» (*Sqrñi-ätér kaj-säw*), más nevén «*Világot néző férfit*» (*Mir-susné χum*), a kiről az ének ezt hangoztatja: *Sqrñi-ätér kwonä kwäli, sagä täremti; taw sagät χῆτέλ tot lüli, taw sagät et-pos tot lüli*: «Arany-ätér kikél, hajfonatát széteresztí; az ő hajfonatán ott áll a nap, az ő hajfonatán ott áll a holdvilág». (Vog. népk. gyűjt. I. 40.)

E két mythikus alak jelentése Munkácsi szerint eredetileg különbözött egymástól. „*Kaltés t. i. a bíborban élőmlő, ki nem bontakozott kelő napot, a hajnalt jelentette; Sqrñi-ätér pedig a magasan tündöklő, a sötétségből teljesen kibontakozott napot. Ezért nevezi az ének a napasszonyt «reg-Kaltés anyácskának» (χoli-Kaltés sañikén), megfelelőleg a parallel «reghajnal anyácska» kifejezésnek; ezért mondják róla, hogy «az ő hajfonatából kél ki a nap (míg az Arany-fejedelemén «ott áll a nap»), az ő hajfonatából emelkedik ki a hold». Kifejezi e különbséget a két mythosalak közt levő genetikus viszony is, t. i. az *Arany-fejedelem a Kaltés-asszony fia* (innen: *Ēkwä-pi' pñis*) «Asszonyfi fiúcska» neve is), illetőleg más relatiók szerint: *unokája és öcscse*; ez a mythos nyelven — mint más népek mythológiájából számos analogiával bizonyíthatni — annyit jelent, hogy a nap utána következik a hajnalnak“.*

Nem hagyhatók figyelmen kívül a vogul énekek azon kifejezései sem, a melyeket M. szintén felhasznál erősségül állításának megbizonyítására, hogy t. i. a napsugarak úgy jelennek meg, mint az illető solaris alak «*hajfürjtjei, hajfonatai*»; vagy midőn a nap a sűrű felhők mögül sugárkévét bocsát, ez az ő «*keze*»: *χῆτέλ kät*; a tavadai vogulban a sugárzó napra azt mondják, hogy «*felölti kucsmáját és keztyűjét*»; a nap «*betekint*» (besüt) a szobába.

Ezzel meg van vetve az alap, melyre M. azután a «nap» szó-

nak myth. magyarázatát ilyformán építi fel: „E mythikus felfogás alapján lesz megfejthető a magy. «nap» szó is, mely egy vogul «nāj-pī» = «asszonyfi» (*Ēkwā-pī* = nap) összetételnek ép úgy megfelel; mint a magyar nép szó elemei a vogul nē nō, pī' fi szók nē-pī'-féle összetételének. A magy. nő, né mélyhangú mását amúgy is kimutatta Szinnyei a magy. leány szóban. Az itten jelentkező *nāj (leány = *lajány, *najány) pontos mása a vogul-osztják nāj «nō» szónak, úgy, hogy a magy. nap mai hangzásához *nājp, *nāp-féle hangfejlődésen át juthatott, mely utóbbi alak meg is maradt még az őrségi «mináp, tennáp» szókban. (L. Nyr.-Kalauz 38. l.). A napimádás minden északi népnek természetes ősvallása s igen érthető, hogy a magy. «nap» szóban is — ép úgy mint a vogul-osztják nāj «nap» szóban — mythologiai residuummal van dolgunk. Ha helyes Budenz felvétele, hogy a magy. isten «atyácska»-féle eredeti értelmével a Numi-Tārēm āsíkem «N. T. atyácskám» kifejezésnek mása, úgy a nap szó egy második nyoma a magyar és vogul-osztják népek közös mythologiai fölfogásának.

Szántsándékkal tártam föl e magyarázatnak folyamatát minden megszakítás nélkül, hogy annál szembetűnőbb legyen, mily könnyen kerithet lesbe bármely avatott nyelvész is. Mert meg kell adni neki, hogy látszatra meglehetősen tetszetős, sőt támogató erősségei első pillantásra megingathatlanoknak tűnnek fel. Én magam is, mikor először olvastam, igen tetszősnek találtam; de nem lévén könnyen hívő, főleg az ily myth. nyelvmagyarázatokban, töviről-hegyire utána böngésztem s szemesebb vizsgálódás után arra a meggyőződésre jutottam, hogy M. fölfödözése nemcsak hogy el nem fogadható megokolt magyarázatnak, hanem ezenfelül még úgy a folklórisztika, mint a nyelvtudomány szempontjából is kárbavesztett munkának tekinthető. Hogy azonban senki rám ne vethesse az elhamarkodott vádolásnak bűnét, íme itt van vizsgálódásomnak egész lefolyása:

A fő-fő gondolat, a melyben M. elmefogásai gyökereznek, hogy tudnivaló a primitív műveltségű ember általában maga formájú embernek, illetőleg hős férfinak, vagy nőnek appercipálja a napot, kétségtelenül igaz. Azt azonban már előre hozzá teszem, hogy a napalakok nevének etymonja majdnem mindig a «világosság, fény, tűz» jelentéssel van kapcsolatban. Hogy többet ne is említsek, a görög mythologia napistenének neve, Φοῖβος, valójában «világosat, fényeset» jelent; ugyanezt találjuk más természetimádó népek vallásában is. S e dolgot azért említem meg, hogy rámutassak már most arra a tényre, a melyre utóbb még hivatkozni fogok, hogy t. i. valamely természeti erőnek megszemélyesítése épen nem vonja maga után az illető jelenség nevének megváltozását is.

Különbben ismerkedjünk meg egyenkint közelebbről a vogul mythologia állítólagos solaris alakjaival.

Sqrüi-Kaltés (vagy csak egyszerűen *Kaltés*, *Kältés*, *Kaltés-ekwä*, *Kältés-ë*.) M. szerint a kelő nap istennője, a különböző énekekben majd mint az istenek anyja s *Numi-Tārém* felesége, majd pedig mint ez utóbbinak leánya és *Sqrüi-ätér* nénje jelenik meg. Hunfalvy Reguly után tévesen azt állítja róla (Vogul föld és népe 142.), hogy „az óriás fajnak nőfele”. Az „ég és föld elöntésének énekeiben» (Vog. népk. gyűjt. I. 39.) azt találjuk, hogy *Sqrüi-Kworés*-nak és *Sqrüi-S'is*-nak két gyermekük van, *Sqrüi-Kaltés* (az öregebb leány) és *Sqrüi-ätér* (az ifjabb fiú). *Sqrüi-Kworés* nem más, mint *Numi-Tārém* vagy *Numi-Kworés*: a „felső ég», illetőleg ennek megszemélyesített alakja, a kit a pogány vogul nép főisteneként tisztel. A *Sqrüi* attributum való jelentése „arany»; e kapcsolatban azonban, mint más költeményekből is megtetszik, „*fehér, tiszta, derült*» az értelme. *Reguly* is így fordítja (Vog. föld és népe 18.). *Sqrüi-Kworés* (= *Sqrüi-Tārém*) etymonja tehát „*tiszta, derült, felhőtelen ég*» (illetőleg ennek istene). *Sqrüi-Kaltés*-ről ugyancsak az ég és föld elöntésének énekeiben az van mondva, hogy: *taw sagänél xätél pokapi, taw sagänél et-pos xul'ili*: „az ő hajfonatából bontakozik ki a nap, az ő hajfonatából merül fel a holdvilág». Valóban, ha e pár szót olvassuk, önkénytelen is arra a gondolatra jutunk, hogy itt a kelő, bíborban elömlő napnak (illetőleg holdnak) megszemélyesített alakjával van dolgunk. Ha azonban kissé szemesebben utána nézünk a dolognak, hitünk csakhamar megingatódik. Munkácsi ugyanis a női solaris alakra (*Kaltés*-ra) vonatkoztatja még az egyik medveköltőeknek ezt a kitételét is (Vog. népk. gyűjt. III. 188.): *xoli-sëri sa'ipä näj-sänin*: „a reghajnal sugaras (hajfonatos) fejedelmi asszony a te anyád»; e mondás szerinte egyenesen a napistennőre vonatkozik, vagyis más szóval: a napasszony a medvének, a vogul mythologia szent állatának anyja. Fölötte kétséssé teszi azonban ezen állítás igazságát az a körülmény, hogy a vallásos medvénekek a „szent öreg» mindig úgy tüntetik fel, mint *Numi-Tārém*-nak magzatát (fiát, illetőleg leányát). Igen nehéz elhinnünk, hogy a mythologia épen ezen az egy helyen megváltoztatja hitét s a napistennőtől származtatja isteni „állat-örégét» *); sőt inkább azt lehet tartanunk, hogy a „*xoli-sëri sa'ipä*» kifejezés csak *Numi-Tārém* attribútuma, annál is inkább, mert ugyanazon énekek vége táján (Vog. népk. gyűjt. III. 193.) ezt találjuk: *xoli-sëri sänikén xätälne-müs, xoli-Kaltés sänikén xätälne-müs*: „a mint a reghajnal anyácskád kivilágosodik, mint a reg-*Kaltés* anyácskád kivilágosodik». Hogy e kitétel nem a napra, hanem a megvilágosodó, pirkadó égre vonatkozik, az egészen bizonyos. De ha ez áll, akkor az előbbi kifejezésben is az *eget*

*) *Kaltés* lehet a medvének anyja, de napistennő semmi esetre.

kell értenünk a *nap* helyett. *) Oda jutunk ki tehát, hogy *Sarñi-Kaltés épen nem a kelő napnak megszemélyesített alakja, hanem egyszerűen Numi-Tārēm hajnalraváltozásának a megtestesítője, vagyis egy és azonos Numi-Tārēm-mal.*

De hagyjuk mindezt egyelőre figyelmen kívül! Hogy *Kaltés* az ég változásának s nem a napnak megszemélyesítője, annak megbizonyítására oly írónak tanúságát idézem, kinek tekintélye előtt Munkácsi hihetőleg meg fog hajolni. Nem más ezen író, mint maga *Munkácsi*. Ő ugyanis *Pervuchinnak* a votják vallásos hagyományokról írt munkáját bírálva (*Nytud. Közl. XXI. 220—240.*), *Kildisinn* istenségnek alakjáról ilyképpen nyilatkozik: *„Kildisinnak meg van pontosan egyező mása a vogul Kaltés-ékwä, (déli vog. Kältés-é. mythologiai alakban. A nyelvészet a permi (zürjén-votják) szellemi és gyakorlati élet többféle hatását igazolja a vogul-ságra s hogy e hatás különösen a vogul vallásos életre irányult, történeti bizonyítékokkal is támogatható. A Kaltés a permi Kildisinn átvétele (még a hangtani megfelelést is kimutatja). A két alakra vonatkozó mythikus képzetekben is megvan az a szoros egyezés, mely közös eredetüket igazolja.* De ki ez a *Kildisinn*? Erre is megfelel *Munkácsi*, midőn *Pervuchinnal* szemben, a ki a *«gondviselő égne»* magyarázza, kimutatja (227. l.), hogy igazi etymonja *«teremtő ég»* és eredetileg csak egy változata, attribútuma az *Inmar-nak*, mely-lyel együtt szintén előfordul egy szóban így: *«Kildin-Inmar»*. *Inmar*, tudvalevő, a megszemélyesített *«ég, menny»*, a vogul *Numi-Tārēmnek* hasonmása.

Íme mekkora következtelenség! Először kimutatja *Munkácsi*, hogy *Kaltés* a votják *Kildisinn* átöltözött alakja, aztán meg erővel rá akarja bizonyítani, hogy a sötétségből ki nem bontakozott, kelő napot testesíti meg. Pedig e két szerep teljesen kizárja egymást!

Látni való tehát, hogy *Kaltés* nem más, mint *Numi-Tārēm* (*Sarñi-Tārēm*, *Numi-* v. *Sarñi-Kworés*: *«a felső ég»*) egyik változásának, még pedig legtöbbször a reggeli- s esthajnali pírban úszó égne megszemélyesített alakja. Előkerül ezenkívül némelykor mint a tavaszi fakasztó kikeletnek megtestesítője is. A *Sarñi* melléknév ugyanazt jelenti mellette, a mit a *Tārēm-mal* való kapcsolatban, vagyis *Sarñi-Kaltés* = *«a tiszta, felhőtlen, pirosló hajnali ég»*. Ekként könnyen megérthető róla az éneknek az a kitétele, hogy *«az ő hajfonatából emelkedik ki a nap, az ő hajfonatából emelkedik ki a hold»*.

*) Különbén is abból, hogy az ének *Kaltés*-t *«reghajnal-sugaras fejed. asszonynak»* mondja, következik-e okvetetlenül, hogy ő a napistennő? Legkevesebbé sem. Sőt sokkal jobban ráillik e jelző a reggeli pirosló égre, mint a napra!

Kul-äter himnuszának a női solaris alak mellett felhozott helye (Vog. népk. gyűjt. II. 290—291.): *zolit xätel, aršēn xätel nāj-āñkūw jägä kwol-patitän lapnē āremtē*: «holnapi napon, midőn a tüzes nap, a mi asszonyanyánk, atyja (*Numi-Tārem*) házának végébe emelkedik», mit sem bizonyít, mert igazi értelme egészen más, mint a melyet Munkácsi akar neki tulajdonítani. Ő ugyanis a *nāj-āñkūw* kifejezést appositionának veszi, holott nyilvánvalóan nom. possessorisként szerepel. Igazi értelme tehát a mondatnak ez: «holnapi napon, midőn a nap a mi fejedelmi asszonyanyánk (*Kaltés*) atyjának (*Numi-Tāremnak*) házatetejére (az égre) emelkedik». Hogy e két értelem között igen nagy különbség van, azt, úgy gondolom, fölösleges fejtegetnem. A nap legkevésbé sem megszemélyesített alak itten!

A mi most már *Sarñi-äter* alakját illeti, ez ép oly kevésbé solaris alak, mint a hogy nem az *Sarñi-Kaltés*. *Ez is csak Numi-Tārem egyik változásának megszemélyesítése*. «Az ég és föld előntésének éneke» azt mondja róla (Vog. népk. gyűjt. I. 40.), hogy: *taw sagät xätel tot tūli, taw sagät et-pos tot tūli*: «az ő hajfonatan ott áll a nap, az ő hajfonatán ott áll a holdvilág». Munkácsi ebből azt olvassa ki, hogy *Sarñi-äter* „a magasban tündöklő, a sötétségből teljesen kibontakozott napot” jelenti; pedig szemellátható dolog, hogy itt is, mint egyéb vogul énekekben, a nap- vagy a holdvilág fényétől tündöklő ég megtestesítőjeként jelenik meg. S ezt annál is inkább hihetjük, mert a vallásos költemények *Kaltés*-nak hol mint fiát vagy öcsését, hol mint unokáját magasztalják, jelezve ezzel az égnek a hajnali pirkadó szürkületből fényesre változását. Állításom igazsága mellett bizonyosságom *Reguly*, a ki szerint (Vog. föld és népe 18.): *sarñi-tārom* (vagyis *Numi-Tārem* a «felső ég isten») *máskép sarñi-äter is*, úgyszintén *Hunfalvy Pál*, a ki meg ezt írja (u. o. 18. l.): *äter tārom derült ég, tiszta idő*; *miből, úgymond, látjuk egyúttal, hogy az åter szó is az égre vonatkozik s azután személyesítve is vevődik*. Egy más helyen pedig így nyilatkozik (u. o. 31.): *äter, åter levegő ég, azután derült ég*.

De ha netalán Munkácsi nem hinne ezeknek, azt tartom, magamagát csak nem fogja megtagadni; hiszen maga mondja *Pervuchinnak* említett művéről írt bírálatában (Nytud. Közl. XXI. 228.), hogy *Kaltés-ēkwä, vagy más nevén ākw «anyó» mint åter «fejedelem xax’ ēšoxj’ = Mír-susné xum «Világot néző férfi» = Sarñi-äter «Aranyfejedelem»*.

Ezután már, úgy gondolom, nem szükség tovább bizonyítanom, hogy *äter* való léteképpen csak *Numi-Tārom* egyik attribútuma, szakasztott úgy, mint *Kaltés*, azzal a különbséggel mégis, hogy ez a hajnali pirosuló égnek, ő pedig a fényes, tündöklő égnek megjelenítője. Különben olykor még mint a nappalnak és a nyárnak személyesített alakja is szerepel. A *Sarñi* melléknevének pedig ugyanaz az

értelme, a mi *Tārom* vagy *Kaltés* mellett, tehát *«tisza, felhőtelen, derült»*.

A mondottakból az is megtetszik, hogy a két alak közt levő genetikus viszony (hogy tudnivaló *āter Kaltés*-nak fia, öcsese vagy unokája) nem azt jelenti, a mit Munkácsi állít róla, hogy, a nap utána következik a hajnalnak, hanem, a mint már megemlítettem, *az égne a homályos szürkületből fényesre változását*.

E dolog egy sugárral elég világosságot vet Munkácsinak arra a szóhimező állítására is (Ethnographia IV. évf. 49.), mely szerint a vogulok mythológiájában nem *Numi-Tārēm*, az ősiszten a legünnepeltebb alak, hanem legkisebb fia a naphős, a *«Világügyelő férfiú»*, a *«hét világot körüljáró, ragyogó lovas, a napsugárfürtű, szent Arany-fejedelem.»* Bizony *Sqrüi-āterban is csak Numi-Tārēmot imádja a mi jámbor vogul testvérünk!* Különben e mondás még akkor sem állná meg helyét, ha *āter* csakugyan solaris alak volna. Hiszen alig van valamire való vallási ének, a melyben a *«Numi-Tārēm asēm (asikēm)»* megszólító kifejezés legalább is tízszer ne fordulna elő, ide érve még azokat az énekeket is, a melyekben főkép *āter*-t ünneplik. Az imádság, könyörgés majd mind *Numi-Tārēm*-hoz van intézve.

A mi azután a különböző énekek azon kifejezéseit illeti, hogy a napsugarak *Kaltés* vagy *āter* *«hajfürtjei, hajfonatai»*; hogy a felhők mögül bocsátott sugárkéve a *«a napnak keze»*: *χätél-kät*; hogy a nap, ha sugárizik, *«felölti kucsmáját és keztyűjét»*, a szobába *«betekint»* (=besüt): ezek mind csak oly mythologikus kifejezések, melyek a nap változó sugárzásának elevenebb megérzékitésére szolgálnak a nélkül, hogy akár *Kaltés*, akár *āter* solaris volta mellett csak valamit is bizonyítanak.

Hátra van még, hogy Munkácsinak azt az állítását is szemügyre s gondolóra vegyük, a mely szerint a északi vogulban és osztjákban a *«nap»* (sol) jelentésre a közönséges *χätél* szón kívül járatos *nāj*, a mely különben *«fejedelmi, előkelő asszony, istennőcske»* értelemben ismeretes, *a nap eredeti, mythikus apperceptióján alapuló kifejezés, mely szerint a nap egy szépséges asszony, istenek és emberek ősanja*. Kétségtelenül igaz, hogy a *nāj* szó fejedelmi, előkelő asszonyt, istennőt is, meg napot is jelent, de az is bizonyos ám, hogy e két *nāj*nak egymáshoz egyáltalán semmi köze sincsen!

A vogul énekekben ugyanis lépten-nyomon találkozunk ily kitételekkel: *juil nājin χän jiw*: *«hátul a tüzes fejedelem jön»* (Vog. népkölt. gyűjt. I. 8.); *nājin pēlēm lawän*: *«megfogtok gyúladni a tüztől»* (u. o. I. 13.); *nāj sastēm nājin sämme posälñ*: *«a tüzet növesztő tüzes vidékre hajtsd el»*; *sät tālä-tuwä nāj tē'*: *«hét tele-nyara ég a tűz»* (u. o. I. 69.) stb. Ki ne keresne ezen tüzet jelző *nāj* és a napot jelentő *nāj* között összeköttetést? Nem

sokkal természetesebb apperceptio-e a napnak «tűzről, fényről» való elnevezése, mint a «nő» névvel való kapcsolatba hozása? Nemcsak hogy hihetjük, hanem sőt hinnünk is kell, hogy a «nap» vogul-osztják *nāj* nevének «lux, splendor, ignis» az etymonja, nem pedig «mulier, matrona, dea». Hitünket megszilárdítja a világ teremtése regéjének ez a helye (Vog. népk. gy. I. 14.): *an jelpiñ šakw ti; tārēm-nāj akw' palä tārēmt numēn tēi', akw' palä tārēm kit sām̄t tēi' māgi'-tārmī' lap ti tēwei'; man ūrēl minimēn ti nāj-tārä?*: «hát ez a szent tűzözön; az isteni tűznek egyik része fönt az égben (v. égen) ég, másik része az ég két sarkában ég, az ég és föld fölemésződik tőle; minő módon megyünk mi ezen a tűzön által?» Itt ugyanis az «isteni tűznek egyik része fönt az égen (égen) ég» kifejezés egyenesen a napra vonatkozik, ép úgy, mint a «másik része az ég két sarkában ég» kitétel a sarkfényre. Egy más bizonyosság hitünk alapossága mellett Hunfalvy, a ki a tavadai vogulok harmadik hónapjának «*tāri nāj joñp*» nevét így fordítja magyarra: «*fényű fény-hó*», a negyedikét pedig «*kāl' nāj joñp*»-ot ekképpen: «*nyír fény-hó*». Hogy ezen hónapnevekben *nāj* igazában napot jelent, ahhoz semmi kétség sem fér.

Ezeken kívül igen nyomós erőssége van annak a ténynek is, hogy a napot jelölő szónak eredeti értelme az ugor nyelvekben majdnem kivétel nélkül «lux, splendor, ignis». Így a finn *päivä*, észt *päev*, *päiv*, lp. *peive*, lpF. *bäive*, zürj. *šondi*, votj. *šundi*, cserem. *kece*, sőt még a vogul-osztjákban általános *žätel* napnév is etymonja szerint «*fényt, világosságot, tüzet*» jelent. Miért vennők ki tehát épen a *nāj*-t közülök? Hiszen még más törzsbeli nyelvekben is hasonló tapasztalatra jutunk; teszem fel a görög *ἥλιος*, latin *sōl* és a német *sonne* gyökere, a *sāw*: *sū* eredetileg «*leuchten*» értelmű (l. Kluge: *Etym. Wörterbuch der deutsch. Spr.* 321.); az orosz *солнце* (*sólnce*) meg szemmel láthatólag a latin *sol* lal függ össze. Sőt még abban az esetben is, ha a napot megszemélyesített alakban találjuk valamely népnél, a névnek eredeti «lux, ignis» jelentése majd mindig nyilvánvaló (a mint már fentebb megemlítetttem). Így a görög *Φοῖβος*, Ἡλιος, a moabita *Chemoš*, az assyriai *Šamas*, a védai *Aruša*, latin *Sol* megszemélyesített napalakként szerepelnek ugyan, de valódi jelentésük könnyen fölismerhető.

Mindez kétségtelenül bizonyítja annak a pszichológiai ténynek igazságát, hogy az ember nyelvének megalkotásakor a különböző dolgokat mindig valamely szembeötölő oldalukról nevezi el és ha esetleg idővel megszemélyesíti is a természeti erőket, nevüket nem másítja meg. Ép azért, ha még megengednők is, hogy *nāj* a napnak személyesített alakja, akkor is azt kellene tartanunk, hogy eredeti jelentése nem «*domina, matrona*», hanem «*splendor, lux, ignis.*»

Különben Budenz is, kinek tekintélye e téren, azt hiszem,

elégé hatós, egész világosan kimondja M. U. szótárában (390.), hogy *az oszt. B. nāj szó (természetesen a napot jelölő!) = vog. B. nāj «ignis».**

Úgy gondolom, fejtegetésem után sem Munkácsi, sem más nem vonja kétségbe, hogy a *nap* jelentő *nāj-nak* a nő-értelmű *nāj-hoz* egyáltalán semmi köze sincsen, hanem etymonja: «tűz, fényesség».

Gondoljuk azonban egyelőre, hogy *Kaltés* és *āter* csakugyan solaris alakok, tegyük fel azt is, hogy a *nāj* «nőt» jelent: mindamellert sem lehetséges a «*nap*» szónak mythologikus származtatása.

Nem lehetséges pedig először azért, mert ha *Sgrñi-āter* másik neve *Ēkwä-pī* (azaz talán *Ēkwä-pī pīris*: «asszonyfi fiúcska»), valóban a napot jelentené, akkor, hogy a magyar «*nap*» szót hasonló mythologiai alaptól származtathatjuk, szükséges volna, hogy ha nem is valamennyi ugor nyelv, legalább a vogul ne csak egy vagy két mythologikus énekében használja az *Ēkwä-pī* elnevezést a napra, hanem a közbeszédben is. Pedig itt nem találjuk meg! Szükséges volna továbbá, hogy az *Ēkwä-pī* összetétel mellett a *nāj-pī* is használatos legyen a nap megszemélyesített alakjának jelzésére, holott ennek egyáltalán nem találjuk nyomát még a mythologikus énekekben sem!

De nem lehetséges a «*nap*» szónak mythologikus magyarázata már csupán csak azért sem, mert *kiegyenlíthetlen hangtani akadályba ütközik*. Senki sem vonhatja ugyan kétségbe, hogy a *nāj-pī* összetétel mai hangzásához *nājp, *nāp* fele hangfejlődésen át könnyen juthatott volna, mert ily hangváltozás egészen közönséges nyelvünkben, de azt már nem tudja sem Munkácsi, sem más kimutatni a nyelvtörténetből, hogy csakugyan ily átalakuláson át nyerte mostani alakját. Az őrségi «*mináp*, *tennáp*» szók mit sem bizonyítanak mellette, mert egyrészt kétséges, vajjon csakugyan nyílt *ā*-val s nem csupán csak terpedt *ä*-val ejtik-e (különben is összerántott alakok a *minapon, *tennapon-ból), másrészt, ha még valóban nyílt *ā*-val ejtik is, csak az esetben hozhatók fel hatós bizonyosságul a «*nap*» szó illetén hangfejlődése mellett, ha Munkácsi előbb kétségbevonhatatlan erősségekkel megbizonyítja, hogy

*) Mindez tökéletesen helyes. Csak azt nem értem, a ezikk-író mikép tehette föl a vogul szövegek szerencsés gyűjtőjéről s kiadójáról, hogy a *nap* *nāj* nevééről szólva megfeledezett volna a tüzet jelentő *nāj*-ról? Ő nyilván egynek tartotta a kettőt s a *nap*-jelentést vette eredetibbnak. Igaz, hogy ehhez aztán szó fér.

az őrségi nyelvjárás őrizte meg nyelvünknek legeredetibb alakjait. Pedig ezt nem hiszem el, hogy meg tudja tenni! Hát ugyan a régi «*nop*» alakot, a mely nem is egyszer kerül elő a HB-ben, hogy hozza Munkácsi megegyezésbe a *nāj-pī*'-nak hangváltozásával; vagy talán csak nem tartja valami olyféle dialektikus alaknak, a mely csak esetleges fejlődés a rendes «*náp*» mellett? Nem merem föltenni róla, hogy a «*mináp, tennáp*» alakokat eredetibbnek tartaná a «*nop*» formánál! Hiszen a régiségben sehol sem kerülnek elő! Semmi, de semmi alapja sincs Réthy László azon állításának (a Beöthy-féle képes irodalomtörténetben 17. l.), a melyet bizonyosan Munkácsi felreértése következtében mond, hogy a «*nap*»-nak a régiségben «*náp*» az alakja. *A nāj-pī*'-nak tehát *nop-pá* kellett volna változnia. *Csakhogy az a baj, hogy ilyen hangváltozás meg nem létezik a mi nyelvünkben, de talán még más nyelvekben sem. Az aj csak é (é)-re, vagy pedig á (á)-ra változhatik.*)*

A «*nap*» szó, *ennélfogva mint látnivaló, csupán nyelvészeti szempontból sem fogadható el a «nāj-pī» összetétel származékának.* Azért az olyféle állításnak, hogy a magyar «*nap*» szóban is — ép úgy mint a vogul-osztják *nāj* «*nap*» szóban — mythologiai residuummal van dolgunk, a hogy Munkácsi hirdeti, sem alapja, sem helye nincsen.

Mondjunk le tehát arról a szemet s szívet csiklandó csalóka hitről, hogy a magyar «*nap*» szó az «*isten*» név mellett egy második nyoma a magyar és vogul-osztják népek közös mythologiai feladásának.

Az összehasonlító mythologia még csak gyermekkorát élő tudomány, főképpen mi nálunk magyaroknál, kiknek ősvallási emlékeit a sok ide-oda hányódás, küzdés, idegen népekkel való keveredés, a keresztény vallás s egyéb romboló erők nemcsak hogy elnyútták, hanem úgyszólván gyökerestől kiirtották. A költészetben s a történeti hagyományban hasztalan kutatunk, nem találunk csak egy valamire való emléket is; a nyelvtudomány az egyedüli istámpunk, a melyre támaszkodva ősmythológiánk egy-két megfakult foszladékát felfödözhetjük. De még e téren is a multnak tanulsága vajmi kevés reményt nyújt a jövő kutatásokhoz. És ha valamely tudományágban, akkor ebben hajszálíg menő pontosságra van szükségünk. Még eddig nincsen elég erős alapunk, a melyre bizton-bátran építhetnénk, mert egy-két szónak esetleges tanúbizonyossága még nem elég ok arra, hogy valamely ugor nép mythológiáját úgy tüntessük föl, mint a melylyel a mienk kétségen kívül egyező volt. A mily könnyű az ily eljárás, ép oly megbízhatatlan.

*) Az is kérdés, vajjon *aj* v. *áj* hangsoport válthatik-e magyar *á*-vá s a *náp* alak megfelellhet-e ered. *nāj-nak. S. Zs.

Csóválnunk kell a fejünket, midőn ilyféle állítás ötlük szemünkbe : ,a magyarság ősvallásából csak egy-két foszlány maradt ugyan reánk beszélte nyelvünkben, de azt a rokon népek mythikus költeményeiből egész teljességében (!) megismerhetjük.‘ (Réthy László, Beöthy képes irodalomtörténete 15.).

Azután meg számolnunk kell nemcsak a nyelvtudomány, hanem a psychologia, nevezetesen a folklórisztika törvényeivel is, mert ha igaz Herdernek mondása, hogy minden nyelvben az illető népnek gondolkodása és jelleme tükröződik le, akkor kutatásaink csak abban az esetben számíthatnak föltétlen hitelességre, ha e két tudományág vizsgálódásainak eredményei lehetőleg összevágznak.

PRIKKEL L. MARIÁN.

A felső-lozvai vogul nyelvjárás tárgyában fölvetett kérdést (NyK. XXII. 416. l.) illetőleg utalhatok a Budapesti Szemle 1889-iki évfolyamában közölt jelentésemnek következő helyére : «Tatjana Alexejevna Szojtyinova, kinek Reguly déli vogul hagyományainak megfejtését köszönheti a tudomány, *Tat-tit-paul*-ban, a Jurkin falujában született. Ez az a Jurkin, kitől Reguly déli vogul énekeinek nagyobb része származik. Tatjana az ő térdein növelkedett fel s azon fontos emléket őrizte meg fölöle, hogy az ő, valamint a felső Lozvánál lakott kordásainak (mint Reguly másik főközlőjének Pachtjárnak) a nyelve különbözőt mind Përsü, mind a felső-lozvai újabb nemzedék nyelvétől. Ez adja meg a nyitját annak, hogy miért nem találhattam én meg sehol ugyanazt a nyelvet, melyen Reguly Jurkintól eredő vogul hagyatéka irva van. A Felső-Lozvánál ugyanis Reguly, illetőleg Jurkin ideje óta nyelvváltozás ment végbe. Az eredeti délies jellemű nyelv helyett az éjszaki, vagy szoszvai nyelv jött gyakorlatba annak következtében, hogy a felső-lozvai nomád vogulok mindinkább távolodtak a letelepült s fogalmaik szerint elkoresosult közép- s alsó-lozvai voguloktól és az életmód s vallásos cultus tekintetében közelebb álló szoszvai vogulsághoz csatlakoztak : kizárólag ezekkel kezdtek házasodni, közös törvényt tartani stb. A Reguly hagyományaiban tehát egy kiveszett, különálló lozvai dialektusnak maradt meg emléke, mely földrajzi helyzetéhez képest középállású, mint egy átmeneti volt a szoszvai és közép-lozvai nyelvjárások között.»

Ezért van az, hogy Szojtyinova, noha maga szintén a Jurkin falujából *Tat-tit-paul*-ból való, mégis az újabb nemzedék nyelvén, tehát az éjszaki nyelvjáráson beszél. Ezért tartom a Jurkin-Reguly-féle hagyományokat a kiveszett felső-lozvai nyelvjárás emlékeinek ; de minthogy legközelebb a Përsü-féle közép-lozvai nyelvhez áll, nevezhetem vele szemben egy másik, t. i. Reguly hagyományaiban megőrzött közép-lozvai-féle nyelvnek is, annál is inkább, minthogy *Tat-tit-paul* és *Täpëz-paul* (Përsü faluja) szomszédosak.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Pótlék az Erza-mordvin szótárhoz.

A finn-ugor társaság egyik becses kiadványa Paasonen H.: «Proben der mordwinischen Volkslitteratur» (I. Band. Erzjanischer Theil) cz. munkája. Paasonen 1889—90. években tartózkodott a mordvinok között *Penza*, *Szimbirszk* és *Tambov* kerületekben. Említett gyűjteményét szerencsés körülmények segítségével egyetlen-egy faluban *Maresewo*-ban, egy vendégszerető család körében gyűjtötte s elegendő alkalma volt gyűjteményét gondosan s alaposan megszerkeszteni. Paasonennek különben még van moksa népdal-gyűjteménye is, melynek kiadását legközelebb várhatjuk; de főleg türelmetlenül várjuk szótárát, melyet szintén kilátásba helyez, sőt, mint előszavában mondja, ez volt főczélja utazásának. S erre van valóban a legeslegnagyobb szükségünk. Említsük még meg, hogy költségeit egy angol úr, *John Abercromby* fedezte, a kinek mordvinok, ugorok se ija se fia. Hol találkozik nálunk ilyen pártfogó? Mikor fog ilyen találkozni?

Mordvin nyelvű szövegeink egyáltalán kevesek, de ezek közt is ritka a népnyelvi gyűjtemény. Pontos s teljesen megbízható egy sincs. Tehát nagy örömmel kell üdvözlőnünk P. gyűjteményét; noha a tanulság belőle nem oly nagy, mint első pillanatra várhatnók. Igen fontos hangtani tekintetben. Bővebben ezzel most nem foglalkozhatom; különben erről maga P. irt egy értekezést: *Mordwinische Lautlehre* (Helsingfors 1893.) czímen, a melyre még visszatérünk. Csak általában ki akarom emelni, hogy ezen dalok nyelvének különös sajátága az általános jésítés, a mi kétségkívül orosz hatásnak tulajdonítandó. S jó volna tudni, vajjon minden nyelvjárás egyforma-e ezen tekintetben?

Nyelvtani szempontból alig kell vagy lehet valamivel is bővíteni Budenz kitűnő nyelvтанát (NyK. XIII.).

Végre, fájdalom, mordvin szótárunk sem bővül valami különösen, kivéve igen sok kölcsönvett orosz szóval. Tanulságot vonhatnak ebből ismét a gyűjtők, hogy fáradságukat, különösen ilyen kihaló nyelvnél, először is a szók gyűjtésére fordítsák. Mert az bizonyos, hogy a grammatikai kategóriák sokkal tovább megmaradnak és elsőek a szók, a melyek kivesznek.

Megjegyzendő továbbá, hogy a folklore szempontjából se mind érdekesek ezen dalok. Nagy részük közönséges alkalmi dal; érdekes a második s harmadik rész: a lakodalmi énekek, a melyek egy kissé hosszadalmasak s inkább csak gúnyolódó meg panaszkodó énekek, de az ősi lakodalmi szokásokból úgyszólván semmit sem tartalmaznak. Legeredetiebbek a tavaszi dalok (*požarat*) s a karácsonyi énekek (*kaladamot*), de fájdalom, ezek csak csekély töredékek (225—237. l.). Különösen említésre méltónak tartom az I. 19. dalt. «Kazán városát kezdik építeni, de a mit építenek, az mindig összedől, míg végre keresnek egy szép leányt, a kit a várossal eljegyeznek. Ettől reménylik, hogy a város majd magától fölépül». Hasonlít a mi híres *Kőmives Kelemenné* cz. balladánkhoz.

P. gyűjteménye a következő hat fejezetre oszlik: I. *Morot*. P. szerint balladaszerű, de helyesebben alkalmi dalok (1—109. l.), II. *Lakodalmi énekek* (110—153. l.), III. *Avarkšnimat*. A menyasszony panaszdalai (154—199. l.), IV. *Lajšimat*. Halottakat s rekrutákat sirató dalok (200—223. l.), V. *Požarat*. Tavaszi énekek (224—231. l.), VI. *Kaladamot*. Gyermekek karácsonyi énekei (232—237. l.). Mellékelve van jó s csekély kivétellel pontos szó szerinti hű német fordítás.

A következőkben, minthogy ezt tartom egyelőre a legfontosabbnak s egyéb mondani valóm különben sem igen volna, szótári szempontból fogom megvizsgálni gyűjteményünket. Alapul Budenz jeles szótárát (NyK. V.) véve, először kiírom az egészen új s eddig ismeretlen szavakat; másodsor azokat, a melyek nem egészen, de alakra vagy jelentésre újak. Persze tekintettel leszek Wiedemann szótárára és Budenz későbbi pótlásaira (NyK. XVI. s XIX.), de az orosz szókat mellőzöm.

A betűrend, noha nem helyeslem, ezúttal nem lehet más, mint a Budenzé; tehát a következő: *a, ä, e, i, o, u | k, g, h, j | č, c, š, ž | t, d, s, z, n | p, b, f, v, m | r, l*.

Rövidítések: B. = Budenz szótára; W. = Wiedemann szó-

tára; XVI. XIX. a NyK. illető kötetei; M. = Moksa. A sor végén a pontos vessző után Budenz szava vagy értelmezése áll. P. = Paasonen gyűjteménye. A számok közül a római számok a főt említett egyes fejezeteket (pl. I. = Morot, II. = Lakodalmi énekek stb.) jelentik; a római számot követő első szám az egyes dalok, a másik a sorok számát jelenti.

I. Ismeretlen szók.

Ásardá: megy (*kinaŋgis*, az út) I. 37. 5. folyók I. 37. 11.

astinesté: lassan, sachte I. 44. 7.

avakš: tyúk I. 35. 13. vö. *avaka*, nőstény; weibchen vom thiere. W.

Erke: szabadság II. 15. 56. *sajš olanok* (воля) *erkenek*: weg nahm sie unsere ungebundenheit, unsere freiheit.

ervan: várni III. 3. 67. (synonymája: *učan*) v. ö. *eran*: él, lakik.

Ičineden čarčarsa: unter einer schöngeschmückten (?) brautwagendecke II. 15. 65. (A kérdőjelet P. irta bele).

Oja: pajtásnő I. 11. 3; III. 2. 12.

odaškadan: elhervad III. 2. 62. *odaškadoň*, part. perf. III. 5. 14. *odaža lopa*: elszáradt (káposzta)-levél III. 2. 62.

oźogadan: elhervad III. 4. 32. *oźada* = *odaža lopa* vö. *oźol-gadiň oźadaks*: ich bin zu einem verdorrten kohlblatte verwelkt.

ođinija: kazal II. 6. 10.

odnasum: szerető II. 8. 64.

ozavkske: nád I. 6. 10; II. 5. 19. vö. *ozavtan*: ültet.

onava: brautwagen II. 15. 62.

Uj: jaj IV. 5. 9. *uzaj*: ó I. 44. 15.

uškerěj: barázdabillegető I. 30. 8.

uv (*uv?*): lärm II. 1. 4. Vö. *meielis uvi*: der himmel schallt I. 3. 48. M. *uvan*: ugat W. *avan*.

urama: bölcső (?) I. 36. 16.

(*ki*) *ulo*: scheideweg I. 19. 3. vö. *ulo*: áll (mentum); *ki*: út.

ulkoť I. 10. 20. *ulko* III. 8. 115. nem rég, minap; — M. *ulhka*

(*Babai-*) *kaša*: opferfest I. 8. 3. (talán összefügg *kačan*: füstöl, *kačamo*: füst stb. szókkal, vagy orosz *kama*?)

kaňa: valjon, talán I. 3. 55; IV. 4. 30.

kanurgan: cserép III. 4. 33.

kapan: czirógat I. 40. 8. vö. M. *kapian*: bekap; *kapudan*: megkap, megfog.

kalada-t (plur.): karácsonyi énekek VI. 2. 16; VI. 1. 1. vö. *kaladamot* ua. VI. czím.

kalana: mürbe, porhanyós I. 17. 16; — 49. 15.

kalgan III. 7. 121. *kalgavksan* II. 6. 7. szét-, megrág, vö. *kalgo* : pozdorja.

kalmadnan : összekeveredik III. 8. 111.

kalme tikš : bruchwurz, porczfü (Herniaria L.) III. 8. 111.

keče : merítő kanál, schöpfkelle III. 5. 30. M. *kädgä*, *kedge* : edény, kis kád (melyet W. oroszoknak tart кадка; de ha összefüggnek a *keče*-vel, akkor ez a föltevés nem valószínű. Inkább a *ked* : kéz származéka lehetne valamennyi, vö. *füles korsó* s a következő szót.

Ketske I. 2. 10. *ketks(e)* III. 8. 60. karperecz, vö. *surksk(e)* : gyűrű (*sur* : új).

kednümilav : bőregér II. 8. 7. vö. *ked* : bőr, *kedén* : bőrből való.

keřescé : kornwicke I. 15. 8. (lehet birtokos 3. sz. úgy hogy *keřest* volna a nominativusa).

ker : csomó (*paže kert* : hanfbündel) II. 8. 69; vö. *keřan* : vág (?).

kelan : mond, szól I. 3. 53—54; vö. *kel* : nyelv II. 7. 10. l. *käl*.

kelaso : után (*loman kelaso mon kortan* : den leuten nach erzähle ich) IV. 4. 63. talán inkább : az emberek nyelvén, s *kelaso* inessivusa volna a *kel* szónak? De lehet *kel* : szélesség származéka is; vö. *keles*, *kälis* : szerte.

kelenšt I. 6. 15. *kelenšt* III. 2. 51. (plur.) : újjnyi vastag matring, fingersträhnenchen; vö. *kesak* : matring II. 8. 50; *kesak*.

kel : hideg III. 2. 32. martonk a *tejan kelt šedejt* : unsere herzen werde ich nicht zum erkalten bringen ill. köztünk nem csinállok hideg szíveket; vö. *kelmä*; *kelme* I. 22. 4. *kälme* III. 3. 6.

kistoj, *kistojně* : eper I. 11. 21.

kiv'ede- : kikérdez, kivallat I. 1. 47; 18. 13; vö. *kevkste*, uo. 46. *kevksně* III. 5. 67., mely nyilván ugyanazon tő származéka; I. *kizeftan*; *kevste* XIX.

kosa : hab (*keř p'e v'ediň kosaso* : im schaum von bast (-dach) -wasser) II. 9. 18.

kolčan : ápol I. 1. 4.

kukurdan : kakukol I. 30. 9.

kuncolan : sejtteni, sejtve megtud, kilesi (*aňćak kuncolin šedejsem* : ich habe nur mit meinen herzen erlauscht) III. 8. 10. megles I. 2. 46.

kuro : falu I. 3. 10. (?)

kurine : bokorzat.

kraštima : gyújtás I. 38. 4. (*v'e uštuma p'eňjiňgijst v'e kraštima čev'iňgijst* : egy fűtés a kis hasábfájuk, egy gyújtás a kis forgácsuk). *Gavdanis* : das vorjährige gras IV. 5. 82.

gognaj : varju I. 41. 4.

goriňpof : csörgő III. 3. 51. *goriňpovně* (dim.) I. 33. 13.

guźna : létra I. 41. 2; vö. *kuz* : fenyő.

- gurtke* : láng I. 44. 5.
Jato : idegen (melléknév) I. 13. 9; III. 7. 122; *jatoñi*. I. 13.
 16; vö. *juti* W. *jutiča* : járókelő, útas XIX. *jutan* I. 28. 19; -*jotan*.
jamsá : összenőtt (*jamsá p'esh'tl'* : összenőtt diók) I. 37. 17.
južadí : kanyarit, schwenken (*alov kedel južadit'* : schwenke
 deine hände nach unten hin) III. 5. 92.
judmiñe : szórólapát I. 28. 11.
Čačo : arcz I. 6. 11; II. 5. 20; — *tšama* W., *čama* I. 9. 5.
čack : át, keresztül (*kolmo roščan čack jutiñ* : durch drei heine
 bin ich gegangen) III. 5. 77.
čanavka : fecske II. 14. 51.
čando : vételár, kaufgeld VI. 3. 23.
(pando) čama : domb-oldal II. 2. 17; I. 9. 5.
čekař : penész I. 3. 79.
čikor meñest : nyikorogtak (ill. *čikor-t* mondtak) I. 45. 7. vö.
čikurdan : csikorog, nyikorog III. 3. 39. I. *čikordan*.
čija-, *čijakšna-* : kiházásit, férjhez ad I. 6. 21; I. 3. 11; vö.
čijnan : siet I. 8. 1. *čijekšne-* fut I. 23. 10. I. B.
čiče : sógor (a testvér férje) III. 8. 52.
čisla : mulatság II. 12. 30. ünnep II. 3. 10. — *tšisla* : szám
 (orosz) W. Ide való, úgy látszik, *česija* : loos, sorszám, a katona-
 szedésnél IV. 5. 56, 157.
čičeze : napsugár III. 7. 108; vö. *či* : nap, tag.
čirimk čirimk jakičat : hübsch trippelnd ist ihr gang (ill.
járók) II. 12. 13. v. ö. *širem* : ferde, rézsüt; *čir-pilgen'* : görbelábu
 vagy *tširáz* : üppig blühend (W.)?
čopote- elkésik II. 15. 3/5; *čopot-* sötétedik IV. 5. 72. I.
šopėdan.
čova : gyenge, zart I. 42. 21; — *čova-* : wäsche reiben I. 12.
 17. I. *šovan*.
čukan : morzsol, zerstampfen II. 1. 35. (vö. *čufan*) inog
 (*čukaž čukit puliñest* : inogva inognak farkacskaík. P. stampfend
 stampfen ihre schweifchen) II. 1. 39; — M. *čakan* E. *čukan* ko-
 pog, koczog, vaczog.
čuzoj : idegen I. 13. 9; III. 8. 42.
čapur (tikše) : kakukfű II. 2. 24.
čičer : sürtű I. 31. 20.
čiv'tordi : schimmernd, csillogó (*šija ezüst*) II. 5. 22.
čildor : fény (*čildorco molit sumaneñk* : eure röcke glänzen
 (ill. fénybe jönnek) III. 2. 52.
čura- : körülfog, körülvesz II. 2. 32/34. III. 7. 117/18.
čulu balu : aludj, aludj I. 2. 37. vö. Баловатъ : elkényeztet;
čulu balu. balu tu I. 21. 1. *utu balu* : schlummre, schlummre I. 20. 19.
Škiñiñ (avanok) I. 3. 68. *škiñikaj* (vö. *ava-kaj*) I. 3. 38. *škiikaj*
 IV. 1. 30. szülő, gebärerin.

Tašta-: összegyűjt (*taštan v'er'nem čamdija*: ich entliess mein gesammeltes blut) III. 4. 29.

telešan: megtámad II. 17. 3.

tija tuva: ide-oda, té-tova I. 49. 19. vö. *tej*: -hoz, -nek, *tuw*: oda.

topuda: sötét-vörös I. 27. 2.

tolkke: ész IV. 2. 44.

tuŋgulks-; bámulatba ejt II. 14. 25.

(*a*) *tupurom tapurom*: (keine) leeren worte IV. 1. 23.

tuřtuřuřkat (plur.): kenyérleves V. 3. 21.

tulo: hosszas (*tulo řepsket alonzo*: längliche rüben sind seine hoden) V. 3. 12. vö. *tulo*: ék, csap.

Sāŋgīr-: kékes zöld I. 37. 3. vö. *seŋ*: kék.

šerjka: lábszár I. 38. 5.

šerňa-: csinosít III. 7. 6.

šildej pulo-s (illat.): örvényes helyre, auf eine tümpelige stelle I. 42, 55. (de alighanem hibás a fordítás, mert *šildej* (R. W. I. M. *čilgä*) jelentése *szömölcs*, vagy *gyepdomb* (l. *sildi*), továbbá *pulo*: bokor, berek I. 18. 2. | 27. 9/11. s az összefüggés miatt lehetne is úgy fordítani: A gyepdomb bokrába lefektettem, a rét pázsitjával betakartam. *Šildej pulos mon i kajija*, *Luga narco mon i v'eltija*. I. 1. 42/43. és 55/56. Hasonlókép I. 46. 3/11. *šildejtéme pupūr'kšnan* így fordítható: Domb (ill. rög v. göröngy) nélkül megbotlok. Paas. Ohne tümpel stolpere ich.

sotan: szárít IV. I. 50; — M. *sotan* E. *sodan*: köt. vö. *soca* (*sod-sa*): kötöm öt I. 1. 35. *sodokšno-* (fr.) I. 32. 29., továbbá *sodan*: tud, megismer.

Nat: nyilván III. 3. 3; IV. 5. 48. vö. *najav*: öffentlich IV. 4. 9/11. *nej*: íme I. 10. 7. (igen gyakran); *nejtŋ*: most is I. 20. 20/21. vö. *nej*, *nejak*, *nejke*.

ňalo-vtomo: himzés nélkül a ruhaszálon II. 14. 29.

ňedä-: keresztbe fon (*kemeň šuronzo*: tíz újját) I. 10. 12; — 23. 16.

ňerge-: elver, prügeln VI. 2. 7.

norov: gabona I. 33. 22; III. 5. 85. a gabona isten neve (*pašiba pazneň Norovnen*: dank sei dem gotte des getreides) II. 4. 2. *Norov-ava*: gabona istenasszonya uo. 3.

nuvara: lesújtott (n. *seřem mon v'itan*: lesújtott alakomat főlegyenésitem) III. 5. 40. ferde fa (*ton polat putik nuvaras*: feleségedet akaszd egy ferde (schief) fára) I. 25. 7.

Paka-: kóborog I. 26. 2. vándorol I. 35. 11.

paki: vendég I. 6. 24. (vö. *jaki*).

pajme: a szín tetőgerendája I. 11. 46/48.

pancto - : felkantároz I. 31. 17; II. 1. 20. vö. M. *pandës* : fék, zabola.

parmišca : hatalmas (*tumo* : cserfa) I. 1. 40. vastag I. 25. 12.

peňerva : sógarasszony I. 36. 9.

p'elas : őrtölt, toll I. 40. 14. vö. *peľan* : félni.

p'iže : kicsi II. 14. 9; I. 2. 48.

potmara : szomorúság IV. 5. 9.

pužo : sötétbarna, schwarzbraun I. 27. 1. vö. *piže* : zöld, kék.

pultan : eltűr, elszenved (*jakšamo* : hideget) II. 14. 21; IV. 5. 39; — *pvtan*, *pultan* : fölkelt.

plava - : csépel (*plavaň pult* : kicsévelt kék) II. 8. 70.

Baša - : beszélget 1. 13. 4; (orosz?) — altat, csillapít; M. *bašav* - : viganstálódik XVI.

b'eruma : kar, arme (*mačtevljija mon b'erumazom* : karjaimba fektettem) I. 1. 21; — IV. 2. 39.

Vaskamo : kényeztető, verzärtler II. 1. 10; kedves (tehát *kényeztetett*) II. 7. 2. vö. M. *vaskaftan* : megcsal, hazudik, csalogat.

vastiňe : férjecske I. 1. 2.

vardaňka : szolgáló, I. 2. 33. vö. M. *varžanka*.

v'ij - hoz (*čači mastorov v'ijiže* : szülőföldjére hozta őt) I. 11. 40.

Meňelňa : após.

mukur : tőke, klotz III. 3. 61.

Rašk : ág; *kavto raškso* (*iness.*) *acamom* : mein bett ist zwei-
ästig V. 3. 22.

rede - : észrevesz I. 10. 14; — 32. 36.

riške : láncz I. 5. 14; — 33. 11.

Laža - : megment? (*nať a lažav'i veľanok laži valjejsě* : offen-
bar kann unser bruder nicht mit klagen der stimme errettet
werden IV. 5. 48., talán inkább : *beweint werden*, vö. *lažan* : jajgat,
megsirat. B.).

lukšcad - : meglóbál I. 2. 30. *lukšcadiň* (part. perf.) *lavš* : hinta-
bölcső, schaukelwiege I. 32. 29.

lužad - : elsülyed III. 2. 1.

luđij : nádsípocska I. 38. 5. vö. *lulka*.

II. Alakra vagy jelentésre új szók.

ašuldan : III. 3. 40. (*ašolcot* plur. III. 2. 47.) fehérlik, fehé-
ren fénylik; — *ašulgadan*, *ašolgan*, I. *akša*.

ašňeste : fehérén II. 7. 20.

(*koct*) *ašk* : leinwand-ballen III. 2. 50. *aško* : lóiga, B. fészek
II. 16. 6. kummetförmige wohnung I. 30. 2.

ašcan : ébren van III. 7. 104. vendégeskedik I. 17. 18. *ašček* :
várj VI. 3. 11.

aščekšnan : verweilen I. 17. 22; — lenni, dolog nélkül áldogálni.

atiňg : öreg ember I. 38. 1; — *ata*.

aška : menj I. 17. 3; II. 7. 18/19. stb. — *aškılan*.

aňtlan : etet II. 8. 64, — *andan*, *anšan*.

avarkšnima : panaszdal, sirató dal, klagelied 154. lap, czím.

avarštan : megrikat III. 8. 80; — *avardan*.

aravtan : állít I. 17. 6. *arčan* : odaáll III. 3. 34; — *aran*.

aras : üres (*a. tarka* : üres hely) II. 4. 11/12; II. 12. 34; nincs, nem.

arčezev- : kezd fontolgatni (*erášť, erášť, dumaževošt, siň erášť, arčezevst* : sie lebten, sie lebten *finger an* zu denken. sie lebten, sie lebten, sie *finger an zu sinnen* I. 31. 13/14); — *arsan*.

arst : szegélyzet a női ing alján, stickerei I. 12. 8; II. 8. 62; — *art*.

al(a) orta : gassenpforte (?) II. 10. 3; — *ala*, *alo* : alatt.

alka : alacsony II. 8. 76; *alga* : alatt el, vö. *alkine* : niedrig, seicht. W.

alkso : vánkos, ruhekissen IV. 5. 82. *přa alkso* : fejalj, kopfkissen uo. 83; — *alja*.

alon : alatt I. 47. 5; — *aloi* : alsó.

alstan : ígér III. 5. 91; — *altan*, *alvtan*.

Ežem : lócza, pad; hely II. 16. 5; — I. *žim*.

ekšē tarka : árnyékos hely II. 5. 15/16; — *ekšē* : mögött III. 4. 48; — *ekšes* : mögé, *ekšte* : mögül XIX. I. *ašks* : árnyék.

ejď I. 16. 6. *ejť* I. 24. 6. *ejkakšně* (dim.) I. 16. 22. *ejkakš* I. 37. 17. gyermek; *ejde*, *ejkakš*, *ejkakške* XIX. I. *id*.

ejse I. 24. 20/21. stb. *maga*; — *es*.

eškan : dob, schleuderu I. 1. 39; — *evez*.

ešňan : IV. 5. 81. *ežňan* IV. 4. 75. melegedni; — *ežan*, *ežňan*.

ěžnie : tag V. 3. 23; — *ezne* : frucht, gelenk W.

el : is (*el tındak* : ti is) III. 5. 8. Nincs külön fordítva I. 3. 53/54. *šum* (*křik*) *el si* : gereusch (geschrei) nähert sich; sem III. 4. 4. *volnoj šv'etalov el aran* : ich trete unter das freie licht hervor. Valószínű anyyi, mint a német *nun* vö. *el* már most, épen XIX.

Idevan : megmenthet IV. 5. 50; — *idan*.

ilaftan : elhagy III. 3. 24; — *iludan* : megmarad.

Od-irva : ifjasszony V. 1. 27., I. *ervä*.

ombotks : másod, második (*kolmotks* : harmadik uo.) I. 45. 13; — *omboce*.

orštan, *orštažan*; felölt I. 19. 44; II. 11. 5; — *oršan*.

orštavtke : ruha IV. 4. 47; — *orčamo*.

Uklat : kovácsolt (gestähltes) vas II. 9. 13; — *ukvat*.

užan : vár I. 41. 9. *užo* I. 11. 25. *užoka* I. 31. 25. *várj*, *užodo* III. 2. 33. *užudu* III. 3. 28. *várjatok*; — *učan*.

- uštuma*: kemencze I. 25. 13; — *uštan*: fűt.
- uma*: mesgye I. 39. 22; — szántóföld, telek.
- urá*: asszony I. 11. 2; *urvakaj*: kis menyecske I. 22. 7; — *urva uražo* I. 45. 18. *urškaj* III. 5. 38. *urka* I. 49. 14.
- urakaj* I. 5. 1. sógorné; — *uráš*, *urakaj*.
- Kajan*: vet, dob I. 32. 16. adót fizet I. 14. 14. *kajavks*: adó uo.; — *ont*, *szór*, *vet*, vö. XIX.
- kasuma*: növés I. 2. 51. *kasuma ije*: termékeny év II. 6. 12.
- kasomo*: fejtető II. 15. 47.
- kev kasmó*: steinwirbel (kőkemény csont?) vö. *p'eke tejan* *istamo*: kőni kočka, *kev kasmó*: ein kind werde ich erzeugen, ein solches: mit eisenerfen, mit steinwirbel) II. 15. 47; — *kasmó*.
- kambrastan*: nyergel I. 32. 5; — *kambras*: nyereg.
- karado karčo*: szemtül-szemben I. 41. 1; — *karša*.
- karán*: csinosítja magát (*apak orčakan karakan*: ich bin nicht bekleidet, geputzt) III. 7. 7; — fölboeskorozni XIX.
- kar*: bastschuh I. 23. 11., *ker*: hárshéj II. 1. 2; vö. *ker*: fakéreg.
- kälis*: szerte III. 1. 3/4; — *keles*.
- kěngele*- megcsal I. 12. 44; — 26. 4; — *hazudik*.
- keđeršt*: megérlel I. 12. 39. elkészít III. 4. 68; — *keneran* (IV. 3. 27.)
- kep'ele* - : dicsér II. 15. 8. *kep'edan* II. 2. 8. *kep'tan* III. 8. 106. emel, fölemel.
- kep'st* (imperat): gyorsan haladjon (a munka) V. 2. 18/26. vö. *kepsán* (fr.): emel.
- kerće*: czikkázik (*keri jondolís a kerči*: der scharfe blitz zuckt nicht herab) III. 8. 107.
- keri* (part. praes): éles 3. 8. 107; — *keřan*: vág.
- kije*: ki (pron. interr.) I. 10. 13/14; — 31. 5. *ki* W.
- ki*: út, *kiš*: érte I. 25. 17. *kisenzé*: érte I. 3. 8. utána ill. nyomában (*molí*: fut) I. 24. 27; — *kinaņgís* (határozott): út, országút I. 37. 5; — *ki*.
- kičekergavtan*: kondorít I. 12. 13; — *görbít*.
- kirksán*: levakar III. 2. 28; — *kěrgan*, *kěrkšan*.
- kirdan*: uralkodik, kormányoz I. 44. 17. nevel (*šadoň neškeň kirditne*: sie sind züchter von hundert kühen) II. 6. 26. bir, van neki, tőr (*vačo p'ekěň kirdičat*: éhes hasat bírók) III. 7. 58; — *kirde* XIX.
- kirtan*: eléget III. 7. 127. *kirvast*- meggyújt 2. 1. 30. III. 1. 2; — I. *kěrvāzan*, *kěrvāstan*, *kirhtan*.
- kilej* (plur. *kilijňä* I. 37. 6.), nyírfa I. 1. 57.
- ko* a pron. interr. s relat., származékai: *kozon* I. 19. 1/2. *koson* I. 22. 1/2: hol (*koso*); *kosk*: mikor I. 40. 30. (*kosik*); *kodak*: a mint, a mikor I. 41. 11. *kodamo*: milyen II. 4. 11. (*koda*); *kov*:

miért II. 6. 1. (*kova* vö. II. 6. 2.); *kostoí*: honnét I. 2. 50. (*kosto*)
kuva: mialatt, míg I. 19. 5/6. (*hol el, min által, hol, hogyan*; —
 végre *kolí*: hogyan, wie I. 35. 18/10., a melyet B. W. oroszoknak vél.
 De or. *копи* jelentése *mikor, ha*, továbbá ezen alakokban M. *ko-*
vilda, kolda, E. *kovoldo*; M. *kovoldin*, melyek *kovo*, ill. *kuva* tovább
 képzett származékai, szintén megtalálható egy *l* képző, úgy hogy
 lehetséges, hogy az oroszszal való egyezés csak esetleges.

koy: szokás III. 3. 1; — *koi* W.

koc: fonadék (*čanzav'ín koc*: pókháló) I. 3. 80. vászon I.
 24. 8; — *kot* M. *kotf*.

kotmère: hát I. 1. 36; — *kutmere*.

kožav: gazdag I. 6. 22; — *koža*.

koňok: a háztető csúcsa, first I. 39. 6. vö. *pando koňä*: hegy-
 tető V. 3, 4; — *koňa*, M. *koňä*: homlok.

končan: hunyorgatással megcsal I. 25. 2; — hunyorgat.

kořas: illő (*kořazot kožejkat*: hozzád illő feleség) IV. 5. 22; —
 szerint.

kolan: megsért, megront II. 17. 4. *kolí guj*: venderbliche
 schlange I. 15. 15. *kol arčís*: der schlechtgesinnte II. 8. 5. —
kol: boszorkánymester I. 1. 1/2. *kolan*: varázsol I. 40. 12. vö. *kolan*.

kolgind: könyeket ont I. 49. 3. vö. *kolgan*: folyik.

kolmotks: harmadik I. 45. 14. *kolmoce*, vö. *kolmoci* I. 44. 13.

kolmunst: háromszor 12. 39.

kučt-kija: boten-strasse III. 5. 62. vö. *kučan*: küld II. 3. 8.

kuž: fölmászik IV. 5. 97; — *kučan*.

kušma p'e feljáró II. 11. 1. *kuštima p'e*: lépcső II. 15. 55; —
 M. *kučema*, E. *kuztíma*, *kuztíma* (*kustíma* XIX.)

kunčkaks: közepe vlminek II. 6. 9; — l. *kučka*.

kud-ikele: előszobában VI. 1. 2.

(*šelme*) *kuno*: szemhéj II. 12. 16; — *šelme kundo*: szem-
 fény; l. *kundo*.

kundan: fogódzkozik (*takam avarđi lavs p'iksés kundaž*:
 gyermekeim sír a bölcső-zsinórba megfogódzva) I. 18. 23. *kundas*
lemenze: nevét szőlította II. 8. 3. *kundikei-lin*; követtem volna
 (illat. *kojs veřas* szokásába, hitébe) III. 3. 1; — *kundan*: fog.

kuvats: sokáig I. 21. 7; — 27. 3; — *kuvat*.

kuvalt: hosszában, keresztül II. 2. 1. szerint, illetőleg (*a šu-*
roní kuvast son šupav: nem gabonát illetőleg gazdag) I. 19. 31;
 vö. XIX.

kumarav: lapu, bojtortjány III. 8. 110; — M. *kumbarav* E.
komarav stb.

kurk: száj I. 9. 5; — 35. 28. (nem plur. mint B. mondja).

kurgo: hangosan (*morí kurgo moroso*: hangosan dalt dalol)
 I. 42. 19.

kši: kenyér I. 32. 26. étel III. 5. 75.

kšnakšnan : dicsér II. 15. 7; l. *šnan*.

kšnav : borsó I. 38. 7, V. 2. 7; l. *šnav*.

Gaj : visszhangzó (*gaj p'ičeñ kudo* : ein wiederhallendes tan-
nenes haus) I. 18. 3. vö. *gajnan* : cseng, zeng B. *gajji* : csengő II.
13. 9. erősen hangzó, csattanó (*ružija* : puska) I. 41. 6.

gabala : papír I. 37. 13. vö. orosz кабалá 1. költemény,
2. gerichtlicher Schein über den Besitz einer Sache.

Jakavtan : jár V. 3. 14; járat, hajt (*krandast* : a kocsit) I.
50. 19. körülvisz III. 6. 9. járni enged III. 6. 10. különös jelentése:
mšaraso jakavtiñ : ezüsttel *kivarrtam* I. 24. 9; (de vö. *prisagas*
jakams : einen eid leisten W.) vö. *jaki* : látogató, vendég. I. 6. 23; —
jakan.

javks : hézag I. 32. 28. váladék, ausschuss (*suškiñ javksiñ* :
den ausschuss des mehlkastens) II. 6. 5. vö. *javan* : elválaszt,
oszt; *jauf* : hajvალasztek.

jam : káposztaleves I. 6. 35; II. 7. 13; — *leves*, *kásu*.

jožo : test IV. 2. 40. (*lemb'e jožosot vanožan* : meleg testednél
ápolattam); *meñel jožos* : az éghez III. 9. 8.

jožava : végig (*kućumak ravužo moda jožova* : sende mich an
der schwarzen erde hin) III. 7. 107. vö. *moda jožova jaguda tikšē*
čačo : a föld színén (an der erdenfläche) eredjen meg az eper-
bokor (i l. fű) IV. 3. 24.

jovtan : ígér I. 19. 10. *jovtiñ* I. 5. 19. vö. XIX. *tolkkē jovti-*
tiñ : du redetest mir vernunft ein IV. 2. 44; — *joftan*, *jovlan*.

joran : akar II. 6. 2. szán (*a es lemezem teježel*, *a es*
lemezem joražel; derselbe ist nicht für meinem namen bereitet,
nicht für meinem namen *beabsichtigt*) III. 8. 132. *készit* (*inazor*
paziñ lamo jorañ tarkanzo : der kaiser-gott hat viel fertig-bestimmte
plätze) IV. 4. 80. *kiválaszt* (*te tarkañeñt joriñžet* : er hat dich für
diesen platz ausersehen) IV. 5. 54; — *akar*.

joraž šuro : elvetett gabona I. 6. 36; — *jořan* : *hajít*, *dobál*.

a jutko : nincs időm I. 32. 23. vö. *monen jutko* : ich habe zeit.
W. *uliča jutkova* : utca hosszat II. 1. 23; — l. *jotka*.

jurtovoje : ház szelleme II. 2. 14; — *jurht-ava*.

Caćuma ije : termékeny év II. 6. 11. (vö. *kasuma ije*) l. *šačan*.
čarazma : jégeső III. 7. 48; — *tšarakma* W.

čalgan : lép I. 15. 14; — 23. 11; — *tapod*, *megüt*. *čalks-*
lépéseket tesz, jár II. 13. 20; — *čalgšan* : *tapos*. *p'ilgeñ čalgav* :
tritt I. 6. 4.

čejedavks : mocsár I. 5. 6; — *čejedalks*.

čev : fa I. 27. 6. *čeviñg* : forgács I. 28. 4. l. *säv* : fáklya; W.

tšev : span, *tševks* : klotz.

čev'te : szelid II. 7. 8; — *puha*.

čer I. 4. 18. *čeriñe* I. 12. 6; haj, l. XIX.

čeržej : szürke I. 23. 4. l. *šaržu*.

- čičav* : balha I. 1. 20. *tšutsav* W.
čiste : naponta I. 6. 5.
(paro) čiči : stättlich (*odzora* : fiatal ember) I. 15. 9. *paro čiči* : ein liebliches mädchen I. 24. 7, de a megelőző sorban megvan : *tejter ejt* : leány s ehhez való — vö. *paro-čiči* : jószág, egészség.
čiči : nap (sol) IV. 5. 72/73.
čovoň : fej hátulja I. 5. 17; — *kés-fejszehát*, I. *šov*.
čuž : búza III. 8. 93; — *árpa*.
šum : zaj I. 3. 53; — geräusch W.
šuman : süvölt (*v'ir* : az erdő) I. 32. 14; — *šumams* W.
ščere : orsó V. 3. 11; — *štšere* W.
ščer'dekšne- : fon I. 17. 23; — *štšer'dems* W.
te škaňt : ebben az órában III. 7. 119; *škastoňt* : most III. 2. 7; — *te ška* : most, *škasto* : időről-időre.
štatokošno- : sich entblößen V. 3. 4; — *štavtan* ; *štato-* XIX.
Tašto : előbbi I. 2. 3/4; — *tašta* : 6, ócska.
tarka : hely I. 2. 37. tárgy II. 12. 25.
targan : húz; dalba fog II. I. 5. kiás (*jarmak p'izé siň targit* : sie graben geldkupfer aus) III. 4. 62. *tabukto targamo* : dohányzás I. 8. 2/5. *himez* (*kotova targani palazo* : hatfelé van himezve az inge, vö. *targavks* : hímzés III. 2. 10.) I. 6. 7/8.
tä, teke : ez III. 7. 139. *tečen čiče* : mai napon III. 8. 43.
teštke : csillag III. 2. 48; — M. *täštä*, E. *tešče*.
tešktan : megjegyvez, észrevesz II. 17. 5; — *teštan*, *täškan*.
tejterks čiči : szűzesség III. 6. 7; vö. *tejter* : leány.
tenšne (dim.) : seprűk II. 5. 30; — *tent*, pl. *tenst* l. *täjsan*.
tevní : ügy, dolog III. 3. 24; *tev*; *tejev-* fieri III. 7. 132.
- I. XIX.
- tele* : tél III. 8. 54. W.
täta : I. II. 35. *täta* I. 16. 13. *tetakaj* I. 16. 19. *apa*, *atyácska*; — *tätä*.
tirakšno- : fölnevel I. 3. 24. *tirin tetazo* : tápláló atyja I. 16. 13. *avakaj diriňem* : tápláló anyám I. 40. 4. *tiráš-an* (part. perf.) : születtem III. 4. 9; — *tirine* l. *třan*; *diriň-ava* XIX.
to : tosoň : ott IV. 4. 65. *totoň* : amaz I. 16. 1/2. *tovoldoň žižňäňt kortasa* : az odavaló életet mondom el IV. 4. 66. vö. *tovoldo* : onnét.
tokan : taszit I. 23. 14. *čiči tokamo pandiňe* : napsütötte domboeska II. 5. 14. *vavmaň tokamo tarkiňe* : szélfúttá helyecske IV. 3. 15; — *illet*, *berühren*, *treffen*.
toškse- : susog II. 16. 8; *toškan*.
totka : öreg I. 49. 8. vö. *tetkaj* : atyus.
toňgokšno- : dug, anstecken (*surkske* : gyűrűt) I. 19. 50; — *tongoms* W.

- tombalej*: I. 3. 18. *tombalet*: tulnan (*te p'eleť*: innenső) III. 4. 57/58.
tolo: licht, gyertya (*pali tolozo kecénze*: mit einem brennendem lichte in der hand) III. 7. 126; — *tüz*.
toro: kard II. 7. 27; 7. III. 123. I. tör MUGSzt.
tusto (*uduma*): mély álom III. 8. 81. *tustiňesté*: sürtően I. 44. 7; — *sűrű, vastag*.
tulaka (dim.): malacz II. 8. 73; — *tuva*: disznó.
trokska: keresztül át I. 2. 24. *troks valma*: lukenfenster I. 24. 5. *trokske*: szerszámszjil ill. keresztzsjil a lovon, valószínűleg a szűgyelő vagy a heveder P. geschirriemen; — W. *troks*.
Duga: nőtestvér, húga II. 14. 9/10; — *barát, társ*.
Savurkšnan: inog, tántorog I. 46. 2; *savurkšnems* W.
savurđ: feldönt, ledönt III. 7. 37/136; — *savordems* W.
se: az; *seks*: azért I. 1. 51. (W.); *šekeń kucalma*: ép azért I. 42. 13/14; *šesk* I. 32. 39. *šezé* uo. 40. *oda. šezéń*: ott I. 31. 22. (W. *seske*: *seste*: onnan, aztán, akkor, *šesté*: akkor III. 7. 112. vö. XIX.); *šestěňgak*: akkor is I. 39. 7. *šijaņa*: arra I. 41. 5. vö. M. *siänä*.
šejer:- hív III. 2. 42. *puřgineš a šejri*: der donner rollt nicht III. 8. 108. *mastor zeřńi alonzo*: die erde dröhnt unter ihnen I. 3. 47; I. *seřan*.
šeděj: belseje I. 4. 7; — 33. 25; — *szív*.
šera: makk I. 12. 14. W.
šerejńie (dim.): magas I. 5. 10; *serej. serev*.
(*nurdo*) *šelej*: schlittenkorb-stütze II. 9. 25; — *szil, szilfa*.
šičekšně:- elfárad I. 31. 23; — *šizems* W.
šimemks: ital V. 3. 20; — *simevks*; *simeks* XIX.
širgakšno-(fr.): fölkerekedik, aufbrechen I. 3. 45; — 22. 15. vö. M. *širhkan* k. *širhkan*: emelkedni, kelni, küzdeni.
širgavt:- föltálal III. 5. 74. csinál, készít, veranstalten (*osk-škeńt*: áldozatot) uo. 81; — *emel, fölállít, támaszt*.
sokor:- felturkál (*lugań sokorńi tulakat*: a rétét felturkáló malaczok) II. 8. 73; I. W.
šokšņa: ősszel I. 7. 17; — *šoks*.
šormad:- ránczosodik, winden sich wie schriftzeichen II. 12. 19. vö. *sorman*.
šukor: sütemény, kuchen I. 17. 11; — 49. 15. I. XIX.
šuk prü: térdhajtás III. 7. 139. meghajlás III. 5. 83. I. *šuk*.
supo:- oldalrészt (*a supovtomo ručazo*: ihr leinwandmantel ist nicht ohne seitenstück) II. 14. 30; — *halom, domb*.
šumordan: búsul I. 1. 60; *šumorškado*- XIX.
šuruftuma: szarvatlan I. 38. 10. vö. M. *šuru*: ágas.
šurčem II. 7. 6. *šurčemńe* (dim.) I. 28, 12. fésű; *sursima* W.
škaliňg: tehénke I. 38. 10; — *skal*.

zardoi pora (p o r a: idő, or.): míg, mialatt IV. 5. 15. *zardo*; W. *zards*.

Načnan: nedvesít I. 3. 71; — *načnan*.

nardan: lesöpör I. 32. 25; — letörül, fölszarít; *nartnan* III. 2. 29; — *nartnan*.

nartimks: öröm II. 9. 16. *narkimks* W.

neje-: őriz, bewahren II. 2. 37; — lát.

nete: ezek II. 10. 4/5; — *nat*.

niške: isten-név II. 4. 12; IV. 5. 59; — magas előkelő úr. vö. XIX.

noldan: dalba fog (a *toi straštavtoms noldiniki*: nem azért hogy megjesszünk, fogtunk a dalba) II. 1. 6; — *ereszt* (vö. meg-ereszt egy nótát).

Paksa: erdő I. 30. 47; — *mező, szántóföld*.

pačk: folyton II. 15. 28; — *vmin keresztül, által*.

pača: sógorné I. 36. 7; — *nehe* (vö. *šazor*: hűg I. 50. 12/13.)

pas (gen. *pazon*): szentkép II. 1. 28. *ei pas, kov. p.*: nap-, hold-isten I. 5. 16/17; — *pazne*.

paŋgo: főkötő I. 49. 14; II. 5. 23. W.

panžuma: kastély, schloss II. 8. 46. kulcs II. 10. 2.

paraavtuma: panaszos dal, melyet a menyasszony szokott énekelni II. 8. jegyzet; M. *paraftan*: pirongat, dicsekszik. vö. *paran*: bőg, béget, mormog.

paru: előkelő I. 34. 11; — *jó*.

park: szekrény I. 40. 28. kosár I. 11. 18; l. *parga*: lisztes bődön, vö. *pař*: kád, *pařka* (dim.).

parniŋg: csikó I. 35. 9. vö. *parne* R., *parni* W., továbbá *para*: ló I. 45. 11. (Kétes, valjon nem azt jelenti-e egy pár s csak úgy van hozzáértve a ló. Idézve: *mon kolmo parat mon paro uskin*: mit drei pferdepaaren habe ich habe (vagyont) hergeschleppt. A fordítás pontosabban: három ló(nyi) jószágot hoztam én. A rákövetkező sor: *Vaj ve parasont: kotat čulkat*: O, mit dem einem paare: schuhe, strümpfe.)

p'eče-: átszűr I. 51. 18/19; vö. *pečan*.

p'ečki: hóhér I. 44. 22; — vö. *pečkan*: metsz, vág.

p'ečtke: szelet I. 1. 10; — *pečfkü*.

p'ešče: dió I. 1. 15. W. (plur. *p'ešt* I. 37. 17.) — mogyoró (l. *päštä*).

p'eŋgiŋg (dim.): hasábfá I. 38. 3. vö. *p'eňka*: klotz VI. 3. 1. Ez orosz szó пень, пенёк s W. is megemlíti. Azonban *penge*: fahasáb, ő s B. is eredeti mordvin szónak tartják. Aligha helyesen.

p'ert: keresztül, át (*v'eňei kuvalt, v'eňei p'ert*: éjhosszat, éjen át) IV. 4. 77; — körül (l. *perřf*).

p'iňksté: jelenlétében, előtt (*rodniän p'*: a rokonság előtt) IV. 4. 25; — idejében vö. *pinge*: idő.

- p'it'nejn'esté*: drágán IV. 4. 38; — *pitnej*.
p'ivc'ima: csép, dreschflegel VI. 1. 21; — *piv'sima*.
pi're: zöldséges kert II. 17. 1. W; — *p'iravt*: kerület I. 10.
 4. 1. *p'erä*, *pe'ran*.
p'ira: vége, feje, pl. *sur p'ira*: ujjá hegye II. 11. 13. *lej p'ira*: patak forrása, kútifő I. 30. 3. vö. *p'ra*, M. *p'rü*.
pokšo: főnök IV. 5. 89. *pokšca*: oberhaupt II. 3. 3. p. *baba*: elődök, voreltern III. 3. 1. *kudoñ pokšiš*: hausältester II. 3. 2. vö. *pokš*: nagy; *pokšäj*: nagybátya, *pokšcäj*: nagyatyá W.
(stol) poc: asztal-fiók II. 8. 18. *komoro poco*: marékkal teli II. 11. 5; — *potso*: bent (l. *potma* stb.)
potom: megtöm III. 8. 92/3; — *potomdan* (l. *potlan*).
povan: belecsimpaszkodik III. 8. 103; — *fojt B. felakaszt W*; — M. *povan*: megakadni vlmiben = E. *poñga-* II. 1. 45. *wohin gerathen* III. 7. 42. (l. XIX.). vö. továbbá *putan*: akaszt I. 25. 7. *povtan, *puvtan h.
pukšo: izom III. 4. 23; — *dickbein*, *hinterbacke* W.
putan: épít I. 1. 29. *p'rev'net putilit*: tanácsokat adtál IV. 2. 43. 1. W. M. *put-* XVI.
pupan: szűr I. 40. 35. W. XIX.
pupurkšnan I. 46. 4. *puporkšnan* III. 7. 91. *botlik*; — *pupordams*, *puporkšnems* W.
puvas tolonzo (zorús): meggyújtotta tüzét (a hajnal) III. 1. 1. vö. *puvan*: fúj (feuer angefacht!); *pultams*: verbrennen W.
purnan: gyűjt I. 19. 8. ékesít III. 3. 56; 1. *p'erdan* stb.; W. új jelentések: *koldul (braga v'edran*: egy vödör sört) II. 9. 20, ill. *gyűjt; ápol (ejkakšt*: a gyermekeket) I. 2. 4. *takarít (kudoñ kordazin*: a házat, udvart) I. 28. 60. *purnavt*: ausrüstung III. 8. 58. — ide való: *purom-*: gyülekezik III. 2. 37. *puromks*: gyülekezet I. 19. 8. 1. B.
(čér) puline: hajfonat, flechte I. 24. 32. vö. *pulo*: fark (*kariñ pulo*: a bocskor farka, ill. hátul kiálló vége I. 23. 11.); 1. *p'ela*.
pšci: éles I. 34. 15; — 1. *šci*.
p'raks: teteje, föle II. 6. 6; (*p'ra* származéka. Ezen többől való: *p'revej*: okos I. 40. 18. *sir'niñ p'rävij*: arany eszű I. 34. 13. *p'rev'ne*: tanács IV. 2. 42. *kudoñ p'ravtiš*: a családfő II. 3. 3. *p'ralks* (összetétel): kopfunterlage, fejalj IV. 4. 90. Megjegyzendő *p'ra*: maga; *añcak raman paksaso p'ranok t'ratanok*: csak vett földdel tápláljuk majd magunkat I. 14. 9.
pravtan: leejt I. 27. 6. kiönt I. 28. 18/20; — W. XVI.
Babiñg: öreg asszony I. 38. 1.
bajaga: harang I. 3. 40; W.
Vačkan I. 19. 6. *vačkat-* I. 19. 2. épül, ill. rakódik (*ošoš*

vačkati: die stadt errichtet sich); rak II. 14. 41; — *M. vačkatan*: reszket B.

važdan: gyermeket dajkál I. 32. 31; — *kényeztet*, csillapít.

vadriñesté (adv.): csinosan II. 7. 21; — *vadra*.

varaka: varjú I. 51. 7; II. 6. 8. W.

valgan: eláraszt, ellep (*toñ moda pulñe valjñizet*: der staub der erde hat dich überschüttet) IV. 1. 39; — *leszáll*. vö. *valan*: ont II. 2. 20.

valcke: reggel I. 27. 20. holnap? II. 14. 15; — *valske*, vö.

valdo: világos I. 28. 20. *M. valdëman*: megvirradt.

vejte vejte: egy-egy I. 11. 12.

v'enele-j: a szabadba I. 11. 47; *venelks*: levegő, ég, légkör.

v'erña: vér I. 41. 13.

(*neške*) *v'ele*: méhraj I. 40. 33. *v'ele*: falu.

v'eltamks II. 15. 22. *v'eltavks* IV. 5. 84. takaró; — *veltavks*, *veltamo*.

v'ij: csapat I. 2. 15; — erő; *v'ijev'ne*: erős, bőséges I. 18. 14; — *viev*.

v'isava: tönköly-buza II. 6. 12; — *v'is* II. 1. 35. B.

v'it: jobb (dexter) II. 13. 23. *kunčka v'icenze* (iness.) I. 18. 4. *k. v'icé*: I. 25. 5. középen; *k. v'idga*: közepéig II. 9. 13. (de vö. or. **вндъ**: külső, kilátás, vidék).

v'izde-: tisztel III. 8. 123. szégyel III. 2. 15. B.

v'ir-ava: kobold (erdő-asszony) II. 8. 75.

Maštan: elpusztul, tönkre van téve III. 4. 31. megöl I. 1. 48. véget vet II. 15. 57; — elfogy.

mačtan: elaltat I. 1. 16; — *madštan*.

mařati: érez I. 40. 6; — *maran*.

marta: -vel; *kudo martan*: ich besitze ein haus, ill. ház van velem I. 7. 9.

meksč (plur.?): méh I. 4. 6; — *mäksč*.

meže: mi. mit IV. 1. 2. *mežejak* I. 20. 3. *meštjak* I. 20. 4. *mešt* (plur.) IV. 5. 96. *mešt a avarđan*: wie sollte ich nicht weinen I. 3. 33. *mešt jakavtat pakavtat*: w a r u m gehst du da hin u. her V. 3. 14. *mežeñ*: miféle, milyen I. 3. 53/54. (*mežin* III. 5. 79.) *mežgan*: mi tekintetben? I. 6. 1/2.

mořavtan: zum singen bringen II. 9. 5; — *moran*: dalol.

mukoro: far VI. 1. 25; — W.

muřne: szid I. 16. 13; — dörmög W. XIX.

Raňkst: dalolni kezd II. 14. 6/8; — *rangan*: ordít, hahotáz.

ruňgo: alak I. 6. 3; — test, holttest.

Lajšimat: panaszdalok 200 lap, czím, vö. *lajšan*: jajgat (l. *lažnan*).

langiñe: test II. 1. 38; — *lango*: fölszin.

laňgovtomo: fedetlen III. 5. 73. (*laňgovtomo kumb'riñan*: ich

bin einer *geborstenen* muschelschale gleich, így fordítja P., a mi voltakép ugyanaz.)

lavčínestě: lazán II. 8. 56; — *M. lafča*, *E. lavšo*; *liv'čaña*: gyenge II. 13. 18. *mińek p'eřekladonok liv'čaña*: unser bodenbalken biegt sich (P. fordítása).

lavš I. 18. 23. *lavške* I. 27. 28. bölcső; W.

lede-: kaszál I. 12. 29. meglő I. 15. 16. beüt; bejut, *mežem leč* (præt.): eszembe jutott I. 3. 35; I. *lädan*.

lezě: haszon II. 1. 8. *keď lezě*: segéd (kéz-segítség) I. 32. 22; — *läze*.

levksaka (dim.): kis gyermek I. 22. 8; — *lefkskä*.

lel: testvér I. 11. 2; — *laläj*.

lijal: megmarad I. 28. 6., *lijadoms* W.

livež: izzadság II. 4. 6; — *livš*; — *livan*: izzad uo.

livt: 1. kidug II. 7. 25. *liv'tekšněs karto levksket*: erzeugte zwei jungen I. 30. 5. vö. *kosk liv'tikšniń, šesk noldakšniń*: a mikor odahoztam, akkor elbocsátottam I. 40. 30; — *lihtan*: kihúz, kiereszt, kikölt. 2. kikísér I. 6. 25; II. 7. 4. elvezet I. 28. 41; — I. *lijan*: repül.

lotkan: megpihen IV. 4. 76; — megáll, megakad, megszűnik, vö. III. 8. 101; — *lušk*: akadjon el, möge da stecken bleiben V. 2. 17.

londad-: összedől I. 19. 5. összetörik III. 2. 2; — *longad-* XIX.

lopa: káposztalevél III. 2. 62; — levél.

lovan: ad III. 6. 5. *lovne*: adomány, ajándék uo.; — olvas, számlál; I. *luvsn*.

lomžor: faulbaum (rhannus frangula) I. 6. 13. faulbaumbeere I. 6. 12. traubenkirschen (pr. padus) II. 5. 21; — *lom* W.

lukše: hochzeits-piroge II. 1. cím; — tatárka, haricska.

SZILASI MÓRICZ.

Deecke latin nyelvtani magyarázatai. *Deecke, Dr. W. Lateinische Schulgrammatik* Berlin 1893. VIII + 100 l. Ára 2.40 m. — *Erläuterungen zur lat. Schulgrammatik*. Uo. 477 l. Ára 4.80 m. — Örömmel üdvözölhetjük, hogy D. a latin nyelvre irányuló vizsgálódásainak eredményeit gondos földolgozásban közli velünk. A latin nyelvnek sok évi gyümölcsöző tanításából és az összehasonlító nyelvtudománnyal való tüzetes foglalkozásból állottak elő e munkák, s azért jó és hasznos szolgálókat tehetnek mind a tanítónak, mint a tudomány bűvárának. Az *Erläuterungen*-ben az átbúvárolt forrásoknak rengeteg mennyisége és a biztos ítélet bámulatra kész.

A Pozsonyi Codex nyelvi sajátosságai.

A Pozs. C. eredetije a pozsonyi sz. Ferencz-rendiek birtokában volt, jelenleg azonban lappang valahol vagy talán már el is pusztult. 1837-ben Gyurikovits György felügyelete alatt egy másolata készült s ez a másolat van a Nyelvemléktár XIII. kötetében lenyomatva. Az eredeti codex két első része 1520-ban készült, a harmadik rész iratásának ideje bizonytalan (l. a Nyelveml. XIII. kötetének előszavát).

Codexünk tartalma a következő:

1. « . . . Jesusrol walo tyzen ewih yeles ymadssagh. » és « Ez ymadchagoknak Ayanlasarol walo ymadchag. » Ez a tizenöt imádság az ajánlással együtt a másolat első tizenhat lapját foglalja el. Szó szerint megvannak a GyöngyC.-ben (7—24. ll.) és a ThewrC.-ben (1—34. ll.); nem szó szerint való egyezéssel találhatók ez imádságok (más ajánlással) a Czech C.-ben (1—42. ll.), a WinklC.-ben (246—260. ll.) és a Kriza C.-ben (5—65. ll.).

2. Búcsús imádságok (szám szerint hét) egy cím alatt. Megvan a Peer C.-ben (176—180. ll.) és a ThewrC.-ben (206—209. ll.).

3. « Egh aytatos ymachyagh » (3 sor).

4. « Nagh buchus imachagh. . . » (3 sor); ugyanez később latinul is. A 2., 3. és 4. szám alatt említett imádságok a másolatnak 17—19. lapjait foglalják el.

5. Evangéliumok fordítása (19—23. ll.) és pedig: *a*) kis karácsonyi evang. Luk. II. 21; *b*) vízkeresztí ev. Luk. II. 42—52; *c*) húsvéti ev. Márk XVI. 1—7; *d*) úrnapi ev. János VI. 56—59.

6. « . . . az Ziz Marianak epesegherol walo aytatos imachagh » a másolat 23—31. lapjain. Ez a hosszú imádság megvan a Czech C.-ben (104—122. ll.), a FestC.-ben (142—160. ll.) és a NagyszC.-ben (382—391. ll.); egyezésük ugyan csak tartalmi, de így is hasznát vehetjük codexünk homályos helyeinek felderítésében.

7. Ismét három búcsús imádság (egy címmel); kettő magyarul, egy pedig, az előbb említett nagy búcsús imádság eredetije, latinul. Az első imádság tulajdonképpen versfordítás, mely megvan a Peer C.-ben

(288—289. l.), a GyöngyC.-ben (25. l.) és a TelC.-ben (361—363. ll.); a második imádság megvan a WinklC.-ben (356. l.) és a GyöngyC.-ben (26. l.).

8. Búcsús imádság.

9. Egy latin Mária-imádság és egy latin búcsús imádság, melyhez az írónak vagy másolónak rövid kérése van kapcsolva magyar nyelven.

A 7., 8. és 9. szám alatt említett imádságok a másolat 32—36. lapjait foglalják el.

10. A következő daraboknak közös címe: «wrwnknak zenth thestenek hozzank walo wetelerwl ygen zep ymaczag. . .» (37—52. ll.). Itt öt imádsággal van dolgunk. Az első ezekkel a szavakkal kezdődik: «O en edes es zerelmes therentem es meg waltho wram yesws crystws. . .» Nyilván Jézushoz szóló imádság (37—38. ll.). Megtalálható a ThewrC.-ben is: 156—159. ll. — A második, mely így kezdődik: «Oh en edewsegews wram yesws chrystus. . .» szintén Jézushoz szól (39—41. ll.) és arról nevezetes, hogy negyedik sorának s egyszersmind befejezetlen mondatnak a közepén egészen más (de szintén Jézus-) imádságba csap át. Az az imádság, melynek itt csak negyedfél sora olvasható, teljesen megvan a ThewrC. 159—163. lapjain; a másik pedig ugyancsak a ThewrC. 304—307. lapjain. — A harmadik és negyedik már Mária-imádságok, a mint bekezdésük is mutatja: «wagyon mondasom az te dedes zywedhez oh marya. . .» (41—46. ll.) (a ThewrC.-ben: 94—103. ll.) és «Idwezlegy te oh zep tewysk nekewl walo rosa. . . oh marya. . .» (46—47. ll.) (a ThewrC.-ben: 89—91. ll.). Erre következik Vásárhelyi András cantilenájának hét sora (a Peer C.-ben: 331. l., a TherwC.-ben: 77. l.). Az ötödik imádság ismét Jézushoz szól: «oh mennek es fevldnek terewteye (e h. teremteye) wram iesws cristus. . .» (48—52. ll.).

A helyesírás és nyelvi sajátosságok különbözését tekintve codexünket három főrészt kell osztanunk; ezek a részek pedig a három különböző másolótól másolt részeknek felelnek meg (l. a Nyelveml. XIII. kötetének előszavát). Az első főrész a másolat 1—16. lapjáig terjed, a második rész a 17—36.-ig, a harmadik rész a 37—52.-ig.

A második rész ugyanis a többi kettővel szemben az ö, ő-t alul vonásos o (o)-val, az ü, ú-t felül ékezett v, w (v, w)-vel is írja; a harmadik rész ev jeggyel is él néha az ö, ő jelelésére. Különbség van az egyes részek közt a cz, cs jelölésében is. Az első részben a cs-t chy-nak, a cz-t ch-nak találjuk írva kevés kivétellel; a második rész külön betűvel nem él e két hang jelelésére, a cs-t is, meg a cz-t majdnem mindig csak ch-val jeleli; a harmadik rész szintén nem különbözteti e két hangot külön betűvel, de kiemelendőnek tartom, hogy a Jézushoz szóló imádsá-

gokban *cz*-nek, a Máriához szólókban pedig *ch*-nak találjuk írva mindakettőt. Az *u* és *v* jegye a két első részben *w*, *v* és *u*, a harmadik részben majdnem kizárólagosan csak *w*. A magánhangzók hosszúságának jelelésében leginkább a második rész tűnik ki, mely olyan szavak magánhangzóinak hosszúságát őrizte meg, melyeket most már röviden ejtünk. A második és harmadik rész itt-ott a «mely» vonatkozó névmással is él, míg az első rész helyette mindig csak a «*ki*»-t használja. A második rész dialektikus sajátságaihoz tartozik az *i* használata a mai köznyelvi *é* helyett. A harmadik rész meg *ö*-vel él a mai köznyelvi *ö* helyett.

Azt tartom, hogy az elősorolt adatokkal eléggé meg van okolva a codex nyelvének a felvett három rész szerint való tárgyalása. Az e codexből vett idézeteknél ennélfogva mindig három szám áll: a római I, II, III a codex főrészeit, az első arabs szám a Nyelvemít. XIII. kötetének lapszámát, a második arabs szám pedig a sorszámot jelöli.

A) Hangtani sajátságok.

I. Magánhangzók.

1. Magánhangzók megőrzése és hiánya.

A magánhangzók megőrzésében és hiányában egyaránt mutatkoznak egyrészt eredetibb állapot, másrészt még a mainál is előbbre haladott fejlődés. De codexünk e tekintetben általában véve a mai állapotot mutatja.

Eredeti *i* van megőrizve ebben a szóban: *mezítelen*; *mezytelen* I. 108. 6, III. 124. 15; ennél teljesebb alakot őrzött meg a második kéz: *mezeytelen* II. 118. 33; — eredetibb alaknak tartandó továbbá: *kayalt* I. 109. 10, II. 118. 37. — Eredeti tővégi magánhangzó a következőkben van megtartva: *fayadalma* II. 117. 5; — *wigassag* I. 108. 1, II. 121. 13, III. 128. 1 stb.; — *wrewsadan* olv. *uruzásban* III. 129. 12, ma: *orzásban*; — *eletheth* III. 127. 21, ma: *éltet*; — *kayaltas* I. 109. 10; *ymadach* *imádasz* II. 118. 8; — *thamadoth* II. 116. 16; *mondotta* II. 116. 20; *mondothath* III. 130. 17; *ala zalloth* II. 116. 29; — *zallatod* II. 113. 27 (v. ö. *mented* II. 114. 2, *ilthed* II. 114. 13). — A képzők közül az-*ít* igeképzőnek és a *-talan*, *-telen* fosztóképzőnek maradt fenn teljesebb alakja a különben uralkodó rövidebb mellett (l. a szóképzésnél). — A ragozásban a befejezett jelen többes sz. 3. sz.-nek tárgyatlan alakja, a fölszólfító és föltételes mód tárgyas alakjai, továbbá az *-ért* rag s talán a *meg* (megi) igekötő őrizték meg eredetibb teljességüket (l. a ragozásnál).

Kétesek: *myndenewth* III. 124. 12 a *rendes myndent* helyett; — *huzatalak* e h. *huzalalak* *húz(a)lalák* I. 106. 23; v. ö. *zagattalol* e h. *zagattatol* I. 106. 6, továbbá *GyöngyC.* 12 *hwzlalak*, *ThewrC.* 9 *hwzlanak*.

Eredetibb állapotot a magánhangzók hiányában jelesen ott találunk, a hol a magánhangzó csak újabban fejlődött az ejtés könnyébbítésé végett. Codexünk ide tartozó alakjai ezek:

orzaglaz I. 112. 14, 31, II. 122. 16, III. 130. 24; *eerdeumlyenek* III. 125. 26; *erdemletek* III. 126. 33, 35; 127. 16; — *eltewrle* III. 127. 2; *erzettek* III. 127. 4; *erzel* III. 127. 34; — továbbá az -alom, -elem képző -elm alakja, végre a középfok képzőjével ellátott melléknevek, pl. *feyerbh* II. 121. 10.

A mainál előbbrehaladott fejlődésben találjuk a következő összevont alakokat:

lewl I. 105. 7; *leel* III. 127. 11; *leez* I. 107. 30; *lewn* II. 115. 18; *lön* II. 117. 29; *len* II. 118. 6; III. 126. 8; 127. 5; 128. 10; *leen* III. 128. 11, 12; — *thön* II. 118. 34; — *venek* II. 116. 8, ma: bevének; — *beewyd* II. 122. 15, ma: bevid; — *soksw* I. 109. 22.

2. Eredeti hosszú magánhangzók.

A magánhangzók hosszúsága codexünkben ritkán van jelölve, a jelölésben azonban mégis leggyakrabban a hosszú *é*, ill. *ê* hang részesül. A mai használattól eltérő hosszúságot találunk a következő szavakban:

I. *teen* magadnak 105. 25, 30, v. ö. *thee* te II. 117. 5 és a téged-beli hosszú *é*-t; — *kedeegh* 108. 12, ma: *pedig*; — *zerelmeel* 109. 23, ma: szerelémmel, v. ö. a vélem, *veled*, *vele* alakokkal; — II. *bee* 113. 29; 114. 5; 115. 3, 13; 118. 26, 27; 119. 3. 18; 120. 23; 122. 2, 7, 14, 15; ma is hosszan ejtik némely vidéken, pl. *bémegek*; *kőzybee* 122. 9; — *eel* 116. 18; 118. 38; 119. 7; 122. 3; — *feel* 118. 23; — *lee* 116. 12; 118. 23, 38; — *dee* 114. 6; *eez* 114. 13; 116. 29; 119. 34; 120. 20; — *nee* 113. 28; — *thee* 117. 5. — III. *meeyl* 128. 16.

3. Hangrendi sajátosságok.

A hangrendi illeszkedés még nem történt codexünk következő alakjaiban:

zerenchath II. 120. 29; v. ö. ószl. *sreča*; — *angelthwl* II. 113. 11; *angeli* II. 117. 24, de: *angyalthwl* II. 115. 5; v. ö. ószl. *andjelü*; — még nem illeszkedett a -*sz*er rag ebben az egy példában: *sokzer* III. 129. 8; továbbá a -*be* rag ebben: *templombe* II. 122. 2.

Íráshiba: *fyadtewl* e h. *fyadtwl* III. 128. 6.

Érdekes a codexirodalomban gyakori *menna* alak: *mennanal* III. 126, 16; a második kéznél: *mannath*; v. ö. héber *mannah*.

Hátsóhangú *o* van a *katroncza* szóban: *katronchayau* I. 106. 2, ma: *katrinca*. — A -*dék* képző mellett előfordul az illeszkedett -*dok* képző néhány hátsóhangú szóban (l. a szóképzésben).

4. Hangszínbeli sajátosságok.

Míg codexünk az eddigiekben kevés tanulságot nyújt, addig hangszínbeli sajátágaiban a mai köznyelvtől sok esetben eltérő állapotot

mutat. Ez az állapot a mainál részint eredetibb, részint újabb fejlődésű. Több ritkábban előforduló hangszínbeli sajátyságon kívül főleg a mellső hangoknak egyrészt nyiltabb (*ë: i, é: í, ö: ü, ő: ú*), másrészt ajakműködés nélkül való ejtésében (*i: ü, ë: ö, é: ő*), találunk eredetibb helyzetet. Újabbszerű fejlődést mutat a második kéz dialektikus *i*-je mai *é* helyett és a harmadik kéz *ö*-je mai *ë* helyett.

I. A nyelv függőleges mozgásában a maitól eltérő helyzet:

a) zártabb hangzók:

u: o (régi *u: mai o*). Tudvalevő dolog, hogy régi nyelvünk a mainál egy fokkal zártabban ejtette a rövid hangzókat. Ez az ejtés általános volt Árpád-kori nyelvünkben; a mi codexünkben már csak egy-két példában található.

I. *umuru* 105. 12; — de: *zomoro* 105. 13, 110. 31 | *urwossagh* 109. 19; de: *orwos* 106. 30 || *nagywb* 107. 25.

II. *urwossagh* 113. 14 | *chwda* 119. 23, 121. 28; *chwdal* 115. 20; de: *chodal* 115. 21 || *wagyck* 117. 16; de: *vagyok* 120. 5 || *martircmsagh* 114. 16 | *ewangelium* 115. 7; de: *ewangelyom* 115. 1, 8 | *lilium* 121. 9 | *Janus* 116. 21 |

III. *wreusasban* (olv. *uruzásban*) 129. 12. *or(o)zásban* | *haburusag* 129. 11 || *yeswsurum* 125. 15; 31; v. ö. *gondum* GyöngyC. 68, *leyanium* PéldK. 85 |

ú: ó. E hangszíni sajáttság csak a *-tól* rag *-tül* alakjában van meg, mely az első és harmadik kéznél a *-tól* alakkal vegyesen fordul elő; a második kéz azonban csakis a *-tül* alakot használja. A *-ból* és *-ról* codexünkben ép úgy, mint más nyelvemlékeinkben, melyek a *-tül* alakkal élnek, következetesen *ó* hangzóval található.

I. *kenyatzul* 106. 16 | *talpattul* 107. 2; de: *talpadtol* 109. 21 |

II. *angyalthul* 115. 5 | *fyadtul* 119. 29, *fyadthul* 120. 15 | *cristus-thul* 119. 29, *xpusthul* 120. 15 | *kenthul* 121. 4 | *sydokthul* 122. 2 | *Iwdastul* 122. 3 | *thanoktkul* 122. 7 | *kennyatzul* 122. 13 |

III. *yothul* 125. 26 | *yaythul* 129. 11; de: *byrodalmathol* 125. 25 |

o: a. L. az *u: o* alatt mondottakat.

III. *hewolkodo* 129. 14 | *megholtham* 130. 9 |

i: é. Újabbszerű fejlődés, mely a mai felső-tiszai és esztergomi nyelvjárások sajátja. E dialektikus hangszíni sajáttság codexünk második részét jellemzi.

I. *pyntek* 105. 26 | *dychired* 112. 8 |

II. *ytál* 114. 4; 7; 119. 9; 119. 20 | *meghkörnykez* 117. 24 | *myltho* 117. 29; de: *mélthosagos* 120. 19 | *kesyrtet* 118. 20; de: *keseres* 118. 30 | *lylek* 119. 16; de: *lelek* 117. 23; 24, 27 | *ryzededek* (olv. *riszesedék*) 119. 22 | *bezyd* 119. 22 | *chwda thythel* 119. 23; *eleegh tythel* 120. 19 | *wigezeth* 119. 26 | *remynlem* 119. 28; de: *remenlem* 120. 14 | *ides* 120. 4; *ydesseghes* 120. 5; de: *edes* 119. 29 | *yleth* 121. 18; de: *elek* 116. 28; *eel* 116. 28; 31; 122. 16 | *yrettemys* 123. 9; *fayadalmayrth* 117. 5; de: *körözthóderth* 122. 12; stb. || *mikippen* 116. 19; de: *mikeppen* 116. 27; stb. | *megh repedezys* 119. 6; *yelenys* 119.

13; keremys 120. 15; de: themetes 119. 5; stb. | dychesyghes 119. 24; dyehőség 121. 13; de: dycheseghes 119. 26; stb. | fel menyl 117. 5 |

III. dyhessyg 129. 10 |

ű: ő, (ü: ö). Ide tartozik a -tűl, -rűl alak a -tól, -ről mellett (az utóbbi az első kéznél még -rél alakkal is található.)

I. ellensegymtwl 107. 19; gyermeksegymtwl 112. 24; de: zywed-tewl 106. 17; tetettewl 110. 9 | helrwl 111. 15; de: epesegedrewl 105. 9; fewldrewl 106. 31 || Kétes: bulsege 111. 25, bőséggel; de: bewseges 110. 14; bewsegest 111. 21 |

II. ẽ, 115. 6; 116. 24; 27; 117. 8, ő; ű 116. 28; 118. 19; de: ı 115. 14; 21; stb.; ıteth 115. 16; stb.: ewteth 115. 15; kűnyeben 120. 7, könnyeben. E szó a régiségben a következő alakokkal található: kűnyű, kűnyű, kűnyű, kűnyű és kűnyű (vö. ẽsmer és ismer, mēnd és mind stb., másrészt ẽsmer és ısmer, ẽrēm és öröm stb.); ıdves és ıdvős, fıge és fıge stb.). — A -től csak egy példában hangzik -tűl-nek: bynthwl 120. 20; de: bynthól 120. 3.

III. gywneyrkewdny 125. 3; (vö. gyűnörkedik Mel: Sz. Ján. 531;) de: gyewnyerewseg 126. 16, gyenerwseg 127. 8, gyenyerkwtttes 129. 34 | kewnyurewletes 125. 8; de: kenyervletes 128. 34, stb.; — v. ö. giõniű-rűseg Mel: Sz. Ján. 531, keniregyen LevT. I. 26 | erwd 126. 6; de: erews 125. 5; 129. 29; 31 és eressege 126. 6; — v. ö. erű Mel: Sz. Ján. 249, erűssen MA: Bibl. V. 36; továbbá: -rél, -ról, -rűl | wetelerwl 125. 8; de; remekrewl 127. 3, kyrewl 127. 36; az első kéznél: keserwsegrel I. 105. 20; 107. 24, stb. | wetekthwl 130. 13; de: tewled 130. 19 |

b) nyiltabb hangzók:

a: o. II. bodaghsagos 120. 25; de: bodogsagos 118. 2 || varass 118. 10 | lee fordittatat 116. 12.

III. mastan 124. 4; 127. 36 || aranyas 126. 15 |

o: u. — Eredetibb o-t őrzött meg az onszol ige, továbbá az 1. és 3. szem. tb. sz. birtokos személyrag.

I. onzonlak 107. 18 || raytonk 107. 27; de: kewansagwnk 108. 25; walchgagunk 111. 8 | lakozasok 107. 26 |

II. uronk 118. 17; 32; 119. 29; stb. wronk 120. 5; de: vrunk 118. 6; 13; azzonywnk 121. 8 | ayandekozasok 118. 9 |

III. holthonk után 128. 17; de: wrunk 124. 1 | tanaczok 125. 13; alnokssagok 125. 28 |

ó: ú. — Az ó eredetibbnek mutatkozik a következő alakokban:

I. zomoro 105. 13; 109. 16; 111. 33; de: zumuru 105. 12; zomoru 108. 15; 109. 7 | tanok 105. 24 || archyol 105. 29; archol 106. 3 |

II. thanok 122. 7 || nyomorolth 119. 35; de: nyomorwlth 117. 14 || archol 118. 25. |

III. gyohad 124. 17 | thanok 125. 21 |

Későbbi fejlődésű (?) az ó ebben:

bochwth II. 121. 4; de: bwchwth 113. 5; buchus 114. 13; stb.;

v. ö. a *bücsü* szóval összefüggő *bocsájt*-igének alakját a HB.-ben: bulcsássá |

é: i. I. velag 105. 4; 112. 28; de: vilag 105. 6; stb. | esmer 108. 7; de: ysmer 109. 15 |

II. menden 114. 3; de: minden 117. 11; 12; stb. | esmer 115. 14; 16 | velag 117. 29; 120. 20; de: vylag 119. 20; 120. 29 | keralne 119. 34; 121. 13; de: kyral 118. 9 |

III. es 128. 2, is | esmer 130. 4; de: meg ysmer 125. 28 |

é: i. I. kenchy 109. 20 | kewan 105. 4, 108. 24, stb. | keen 107. 2; ken 106. 20; 107. 25; stb. | ennye 112. 10; anne 112. 20 | zerent 108. 16 | kedeegh 108. 12 |

II. ken 118. 31; 121. 4; 122. 13; de: kynnya 119. 21 | kesyrtet 118. 20 | annye 113. 3; annesor 121. 5; de: menyzer 121. 5 | zerenth 115. 12; 120. 9; 20 | thekenth 116. 12 | zabadet 113. 28; segheth 117. 15; de: erőssyth 113. 6; fordyth 116. 11; stb. |

II. keserthet 124. 8 | hezelkewdwen 127. 12 | keen 127. 24 | he-wolkodo 129. 14 | zerenth 126. 6; 26; stb. | tekencz 128. 36; 130. 5 | mene 124. 6; menehany 127. 8 |

ö: ü. — Régi nyelvméleink általában eredetibb ö-t őriztek meg mai ü helyett az anynyi igeragozás tb. 1. szem. ragjában s a vele egyező tb. 1. szem. birtokos személyragban; továbbá a tárgyás igeragozás tb. 1. szem. ragjában, végre a tb. 3. szem. birtokos személyragban. Ugyanezen esetekben azonban még az ö-nél is eredetibb ë hanggal is találkozunk nyelvméleinkben; a mi codexünk csak a tb. 3. szem. birt. személyragban mutatja e legeredetibb ë hangot (l. é: ö: ü). Hátsóhangú szavakban ilyenkor o-t találunk a ma szokásos u helyett (l. o: u). Code-xünkben a következő idetartozó alakok találhatók:

I. erettewnk 105. 9; 111. 21; 110. 12; de: erettwnk 108. 31; stb. | nekewnk 111. 27; 29; de: nekwnk 110. 15 | ydwessegewnk 111. 29; de: ydwessegwnk 106. 7 |

II. nekewnk 115. 22; nekónk 116. 11 | ydwessegewnk 117. 24 || repedezysewk 119. 6 || keresónk 115. 23 |

III. ydwessegewnk 126. 23; 29 || elewthewk 125. 30 | dychere-tyewk 126. 36 | kenyerewk 127. 19 || elewnk 128. 16 | lezewnk 128. 17 || wezzewk 128. 19 |

ö: ü. — Eredetibb ő hanggal leginkább az -ü és -ül képzők és az -ül rag fordulnak elő.

I. zewnettlen 109. 22; sőt: zenetlen 112. 29; de: zwntelen 110. 18 || keserwsegew 109. 10 | zernyewseghes 110. 32 | de: mynden nemw 109. 19; kemenseghw 109. 21; zernyewseghes 106. 6; stb. || fezewlet 106. 8 | de: kenyerwl 107. 28; 108. 14 || felewl 105. 4; de: felywl 112. 20 |

II. nekól 119. 26 | kernyewl 115. 4; de: kórnywl 118. 8; — kórnyewl 122. 1 | elewl 116. 8 || zórnyew 118. 30 | keserew 117. 6; 119. 37; stb. | nemew 117. 12; 119. 37; stb.; || fezewlet 112. 2; megh fezewlt 116. 16; megh fezőlth 123. 10 | megh remól 116. 15 | kenyerewle 117. 9

kenyerewletes 117. 11 | orewl (olv. öröl) 119. 25 | erősewl 120. 8 | de: thestősawl 121. 28 |

III. beun 124. 6; de: bynes 128. 32; sat. || kewnyewseg 124. 10 | mynemew 124. 14 | istensegew 125. 36 | gyewnyerewseg 126. 16 | de: zepsegw 126. 34 || kenyerewl 125. 8; 129. 1; 129. 4; de: kenyerwletes 128. 34 | zegyewnewl 125. 29 | egyessewl 126. 19 | erewsewl 128. 3 || nekewl 124. 14; 128. 4; de: nekwl 125. 32 | ewrekwel 124. 28; 126. 31; stb.; sőt még eredetibb *é*-vel is: erekl 130. 24 (l. *é*: *ó*: *ü*).

2. Az ajak állásában a maitól eltérő helyzet (a mellső hangzóknál).

Általános vonása a magyar mellső hangzók fejlődésének az úgynevezett ajakhangzók felé való törekvés. Így találunk a régi nyelvben mai *ü* helyett *i*-t, *ö* helyett *ë*-t és *ő* helyett *ét*. E mellett azonban nyelvemlékeink egy része labializált *ö*-t is mutat mai labializátában *ë*-vel szemben. Codexünknek különösen harmadik része mutat ily nyilván dialektikus és a mai *ö*-ző nyelvjárásainkkal egyező fejlődést.

a) Ajakműködés nélkül ejtett mellső hangzók:

i: *ü* és *í*: *ü*. I. byn 106. 10; 112. 22, stb.; de: bwn 110. 2; stb. | ydwes 105. 5; 6; 110. 28; stb. | ky lemb 106. 5; 6 | tykerew 107. 23 | fygwe 107. 29, 108. 6; stb. | zyl 108. 9; 108. 13 | zyz 108. 9 | gymelch 111. 20 |

II. bynes 113. 20; 21; 119. 36 | ydwes 107. 24 | ky lemb ky lemb 117. 16 | fighe 118. 34; | fyghes 113. 8 | zyle 115. 14; 117. 18; stb. | ziz 117. 1; 3; zyz 117. 25; stb. | yl 115. 19; il 114. 3; 116. 14 | ynnepnap 115. 12; innepnap 115. 9 | nekül 118. 6; 7 | tyzes 119. 17 |

III. bynes 125. 35; 128. 32 | ydwez 125. 31; idwez 126. 6; 126. 10; 12; 14 | tykewr 126. 4 | figg 129. 3 | zyl 125. 7; 126. 37; stb.; de: zwlem 125. 20 | zyz 125. 34; 126. 18; 27; de: zuw 128. 20 | tyz 127. 5; 127. 6; de: twz 124. 18 | zyxseg 124. 5; 9; 14 | fyl 126. 35 | fy st. 127. 6 | yt 127. 9 | dyhes 129. 10 |

ë: *ö*. I. erewm 105. 4, 111. 16; erem 110. 4 | gyenerw 105. 5, 105. 27; stb. | erek 105. 11; 106. 27; stb.; erewk 107. 23; 110. 19; stb. | eklel 105. 29 | khetez 106. 3; 4; ket 110. 7; de: kewt 112. 23 | zernyw 106. 6; 15; 107. 13, 110. 22 | feld 106. 31; de: fewld 106. 8; 106. 31 | be kernyekez 107. 14 | kenyerwl 107. 28; 108. 14 | kezzwl 108. 8 | tekell 110. 25; 110. 28; 112. 27; de: tewkeell 107. 17; 108. 24; 111. 18 | erdeg 111. 13 | ezthewer 111. 32 | eltez 112. 1; de: ewltez 106. 1 | fedez 106. 3 || bynes, ydwesseg, ky lemb, tyker, gymelches (l. *i*: *ü*) || elewzer 106. 18 || bunem, buneseken (l. *i*: *ü*), ewltez (l. feljebb), tyckere 107. 24 || erewm, genewrwssegh, erewk (l. feljebb) || Nem biztos olvasatú: ezteuer 111. 32 |

II. eremed 118. 4; de: öróm 119. 10; 119. 24 | megh kethez 118. 25; de: megh kóthöz 122. 4 | kernyewl 115. 4; de: kórnywl 118. 8 | kenyerewl 117. 9. 117. 11 | kezett 115. 19, kezeth 115. 16 | thekellest 120. 17; de: tókel 119. 1; thókeletes 120. 7 | kenyw 115. 9; 116. 5; 22 | theredelmes 120. 18 || bynes, ydwesseg, ky lemb, zylethed, ilthed (l. *i*: *ü*) || örómed 119. 24 | ewrek 114. 18; órek 121. 19; de: órók 119. 11; 120. 1 | ewdeg 114. 12, ördög | gyönyörkedő 120. 11 || Nem biztos a

következő szavak olvasása; *yewe* 119. 4; *iewenek* 115. 15; *yewende* 114. 3 (de: *yōwendō* 119. 20); *yewetel* 114. 4; *keweth* 116. 11; *keueth* 116. 12; (v. ö. *kō* 119. 5) | *kevetkez* 113. 1 | *thewys* 113. 9, (de: *tō-wysk* 118. 27) | *newekedik* 116. 3 |

III. *erem* 126. 21; 34; stb.; *erwltelen* (olv. erültében) 127. 2; de: *ewrewmem* 124. 26 | *ennen* 126. 11 | *gyenyerwseg* 127. 8; *gyenyerkewttis* 129. 34; *gyewnyerewseg* 126. 16; *gywnyerkewdny* 125. 3 | *erek* 126. 31; 32; stb.; *erwk* 128. 3; 11; de: *ewrewk* 124. 25; 124. 28 | *feld* 126. 37; de: *fewld* 124. 24; *fewld* 128. 28 | *keny* 128. 35 | *kenyergk* 128. 35; 129. 32 | *kenyerewl* 129. 1; *kenyerevl* 129. 1; *kenyervevl* 128. 34; de: *kewnyurewl* 125. 8 | *kezett* 128. 12 | *tekelletes* 127. 22; *tekelletews* 124. 13 | *ther* 125. 23 | *fewlth* 128. 15 | *welghy* 128. 17 || *ewrewmem*, *gyewnyerewseg*, *gywnyerkewdny* (l. feljebb) || *erwk*, *fewlth* (l. feljebb), *tykewr* (l. i : ü) || *bynes*, *idwezlegy*, *zylettedeth*, *fystelgew*, *dyhessyg* (l. i : ü) || Kétesek: *teuwysk* 128. 4, *kewet* 127. 22 |

é: ö. I. *khe* 106. 4 | *teer* 108. 14 | *gyez* 110. 12 | *zelew* 111. 20 || *dicheseg* 106. 9; 106. 18; stb.; de: *dichew* 105. 10; 110. 3 | *zepletelen* 106. 26 | *tetee* 107. 2; 109. 21; 110. 9 | *erem* 109. 24; *eres* 111. 12; de: *erews* 110. 22; 112. 25 | *ide* 111. 30 || *zerete* 105. 5 | *teremthe* 106. 15 | *esmere* 108. 7 | *zyle* 108. 9; 108. 13 | *nyere* 109. 28 | de: *elew* 112. 17; *zeretew* 105. 3; *tiztelendew* 112. 18 || *keserwsegrel* 105. 20; 107. 24; 108. 6; *zernywsegrel* 107. 13; de *fewldrewl* 106. 31; stb.; sőt: *helruwl* 111. 15 |

II. *venek* 116. 8 (vevének) | *ienek* 116. 9 (jövénék) | *len* 118. 5; de: *lōn* 117. 29 | *ther* 117. 4 | *theled* 117. 25 || *eleth* 115. 6; 118. 8, stb.; de: *eloth* 118. 33 | *yde* 114. 11; 116. 7, stb.; | *dycheseg* 117. 4; 117. 28; stb.; | de: *dychōsig* 121. 13 | *zepletelen* 119. 30 || *yewende* 114. 3 | *zyle* 115. 14; 117. 18; 119. 36 | *zerethe* 117. 10 | *therythe* 117. 19 | de: *zerethō* 118. 17; 31; *rezketendō* 119. 19; *yōwendō* 119. 20; stb. |

III. *len* 126. 8; 127. 5; 128. 10, *leen* 128. 11; 12; *leel* 127. 11 || *eres* 126. 6; de: *erews* 125. 5; stb. | *zepletelen* 126. 7; de: *zepletelen* 125. 7 | *elezer* 128. 8 | *ffertezetesre* 130. 6; 7 || *theremtem* 124. 3, 125. 9; 32; 129. 26; *teremtetyet* 127. 15 | *zyle* 125. 7, 125. 20; 127. 30 | *ydwezytte* 125. 31 | *terewte* (e h. *teremte*) 128. 28 | de: *chewzew* 124. 21; *elenzew* 124. 21; *zeretew* 127. 3 |

b) Ajakműködés nélkül s egyszersmind eredetibb nyelvállással ejtett mellső hangzók:

ē: ö: ü. I. *wlek* 105. 17 | *kezzwlek* 108. 8 |

II. *zywek* 119. 17 | *wlek* 116. 1 | *lelkyek* 120. 28, *lelkük* (v. ö. ö: ü).

III. *kerelmesség* 125. 27, *kérelmésük* | (v. ö. ö: ü).

é: ő: ű. I. *zenetlen* 112. 29; de: *zewnettlen* 109. 22; *zwntelen* 110. 19 |

II. *gyelekezeth* 115. 15 || *megh sebessseless* 113. 13, (vö. ő: ü) |

III. *zenetlen* 117. 6, *szüntelen* || *erekel* 130. 24, *örökül* | l. ő: ű |

c) Ajakműködéssel ejtett ē.

Codexünk kivált 3. részének és 2. rész három utolsó imádságának dialektikus sajáttságaihoz tartozik, hogy mai köznyelvi ē helyett

sokszor *ö*-t használ. E hangváltozás előfordul más codexeinkben is (l. QuarryC., WinklC., SándC., NagyszC., CzechC., JordC., DebrC., TihC., KrizaC., WeszprC.).

I. *lelew*k 112. 32 | *dichyesegeus* 107. 32; *kellemethews* 112. 7 | *nekeud* 111. 14; *teteleud* 112. 9.

II. *ewthek* 116. 30 | *folsegosb* (e h. *fólsegósb*) 121. 11 | *wóthethny* (?) 122. 2 | *kóróztth* 122. 9; 122. 12 | *tózek* 122. 13 || *werős* 118. 22; *fenős* 121. 8; 121. 15; *folsegos* 121. 11; *edős* 121. 15; *megttestóswl* 121. 28 | *thyzthol* (e h. *thyzthól*) 121. 11; *de: thyzthelendő* 123. 9 | *helhóztthethny* 122. 1 || *lelkóm* 121. 17; *ylethóm* 121. 18 | *kóróztód* 122. 12 | *helyón* 122. 1.

III. *lewlkem* 127. 37; 127. 34; *stb.*; *de: lelky* 124. 4; *lelkem* 126. 6; *stb.* | *fewlewttev* 124. 7; *de: felewthe* 128. 15; *felete* 127. 28; *stb.* | *feurtewz* 124. 8; *ferrtetz* 128. 33; *de: fiertez* 130. 6; 103. 7 | *lewth* 127. 1, *létt* | a mai használattal egyezőleg *ē*-t tartottak meg tőszótagjukban: *égy* (mai írással) 127. 27; 130. 19; *égyéb* 125. 3; *égyesül* 126. 19; *élég* 130. 23; *éléged-* 128. 2; (*esmer* 130. 4;) *fél* 124. 17; 22; *stb.* | a mai használattal egyezőleg *ö* van a következőkben: *bóles* 125. 7; *föld* 124. 24; *fősvény* 129. 9; *gyönyөрő* 126. 16; *könynyő* 124. 10; *könnyűrőlet* 125. 8. *stb.* — *kétesek: yewewk* 124. 10; *yewetel* 126. 14; *kwet* 127. 22; *teuwsk* 128. 4 | mai *ö* helyett eredetibb *ē*: l. *ē*: *ö*.

A második szótagban: *eerdewm* 125. 26; *de: eerdem* 125. 8; 125. 32; *stb.* *zegewnewl* 125. 29; *de: zegenaywl* (?) 125. 13 | *lelew*k 125. 2; *de: lelek* 126. 12; 27; 128. 8 | *fewlewttev* 124. 7; *de: felete* 127. 28 | *ygewn* 129. 24; *de: ygen* 124. 2 | *myndewm* 124. 5; 12; 26, *de* *rendesen*; *mynden* | a mai ejtéssel egyező *ē* a második szótagban: *gyermék* (mai helyesírással) 126. 34; *embér* 125. 13 *stb.*; *ezén* 124. 2; *jelén* 124. 19; *kérészt* 129. 3. *stb.* | a mai ejtéssel egyező *ö* a második szótagban: *eszköz* 127. 26; *gyümölcs* 128. 15; *öröm* 124. 26. *stb.* | mai *ö* helyett eredetibb *ē*: l. *ē*: *ö*.

Képzőkben és képzők előtt: a) *igeképzők*: *meg nehezewthem* 124. 8 | *mywelkeudet* 129. 16; *hezlekedwen* 127. 12; *chelekedeth* 127. 25; *gywneyrkeudny* 125. 3, *olv. gyünyөрkődni*; *gyenyerkewttes* 129. 34, *olv. gyönyөрkődtess* | *éheuzew* 124. 16; *emlekeuzem* 127. 36; *de: yegyez* 127. 26 | *gywlekeuznek* 125. 21; *de: wethkezthem* 129. 6; 129. 18; 130. 13 | *tyztewl* 126. 36; *de: tyztelet* 127. 28 | a mai ejtéssel egyező *ē*: *szentél* (mai helyesír.) 126. 11; *jelént* 126. 24; *helyhēztet* 128. 19 || — b) *névszóképzők*: *edews* 125. 9; 31; 34; *edewsegeus* 125. 1; *edessegeus* 125. 29; 128. 20; *de* *rendesen*: *edes*; *edesseges* 125. 17. *stb.*; *lelkeussegeus* 124. 21; *zeleus* 128. 24; *zepssegeus* 128. 23; — *zyzessegeus* 126. 35; 127. 16; 19; *de: zyzesseges* 126. 18; 31; 127. 10; 22; 25 | *zerzewth* 126. 21; *theremthewth* 124. 22; *helheztetwth* (e h. — *ewth*) 128. 19 | a mai ejtéssel egyező *ē*: *engēdelme* (mai hely. i.) 126. 28; *segēdelme* 129. 31; — *fejedelēm* 126. 13; — *bölcseségēs* 125. 5; *bőségēs* 130. 20; *fényēs* 126. 4; 33; *fértőzetēs* 130. 7; *förtőzetēs* 128. 33; *kęgyēs* 128. 9; *stb.*; *tisztēs* 127. 14; — *életēt* 127. 21; *szęrzēt* 127. 30; *terēmēt* 128. 15; *stb.* — *véték* 130. 18.

Ragokban és ragok előtt: a) *alanyra mutató személyragok*: *zenwe-dewk* 124. 6 | *idwezlewm* 126. 6; *de: emlekeuzem* 127. 36; *kerem* 129.

19; 130. 19 | *legyetewk* 126. 35; 127. 3; de: *legyetek* 126. 31; 127. 16; stb.; erdemletek 126. 33 | *b*) birtokosra mutató személyragok: *kewnyew-segeum* 124. 10; *lewkwem* 124; 17; 23; de: *lellem* 126. 6; 130. 16; *lewkwem* 127. 37; *edewssegeum* 124. 25; *etheleum* 124. 25; *engeum* 124. 13; 125. 33, 130. 3; de: *engem* 125. 12; 13 stb.; *ennekewm* 127. 35; *nekewm* 124. 25; de: *ennekem* 124. 20; 126. 26; stb.; *nekem* 129. 7 | *istensegeud* 125. 28, *zerelmessegeud* 128. 1; *werewd* 125. 34; de: *weered* 128. 31; — *meheud* 128. 15; de: *mehed* 127. 15; — *tegeud* 126. 27; 127. 10; 128. 8; 9; de: *teged* 124. 11; 128; 34; stb.; — *tenekewd* 128. 7; *nekeud* 128. 35; *nekud* (e h. *nekeud*) 128. 25; de: *theneked* 129. 4; *teneked* 129. 18; 32 | említésre méltó: *elewthew* 124. 12, *előtte*; de: *elewte* 125. 13; *elewthe* 125. 19; 22; *ellewthe* 125. 28; — *fewlewttew* 124. 7; de: *felete* 127. 28; *fewlethe* 128. 15 || *vännēm* (mai írással) 124. 5; 128. 33; *vesznēm* 125. 11; *esnēm* 125. 19; *neveznēm* 128. 32; *legyetek* 126. 31, stb.; *érdemlētēk* 126. 33; *érzētēk* 127. 4 | *édösségēm* 124. 26; *kevélységēm* 129. 9; *fösvénységēm* 129. 9. stbeff. igen gyakran; *vendég-ségęd* 125. 3; *felsőgęd* 129. 9; *kęgyelmességęd* 129. 19. stb. stb.; *lökęd* 127. 34 || a többes -k előtt: *myndewnewk* 124. 12; de: *myndenek* 127. 15; 28; — *zemeuk* 126. 31; de: *zemek* 126. 32. stb.; — | a tárgyrag előtt: *kykewth* 124. 6; de: *kyketh* 127. 20; 33; *engewmewth* 124. 13, de rendszeren: *engemet*; — *nehesegewth* 124. 21; *edessegewth* 127. 30.

Ebből az összeállításból kitűnik, hogy habár codexünk harmadik része az alakoknak eléggé tekintélyes számában mutat *ö-t* mai *ē* helyett, mégsem ezek, hanem a mai köznyelvi használattal egyező alakok az uralkodók.

II. Mássalhangzók.

I. A mássalhangzók megőrzése és hiánya.

Eredeti *j*: *hozziad* III. 117. 18; III. 130. 1; 18; *hozjam* III. 124. 3; 125. 35; *hozjad* III. 124. 10; 23; 130. 5; *hozzya* III. 130. 2; de: *hozzam* I. 109. 2; III. 125. 37; stb. | *yrghalmaz* II. 113. 20; de: *yrghalmaz* II. 113. 25; 114. 7; stb. | *erőzyen* (e h. *erőzyem*) II. 120. 7 | *yzya* II. 116. 26, *issza* | *nyeryedh* II. 119. 28; *iryad* I. 110. 17; *tekelyed* I. 108. 24; *fogyad* I. 111. 15; *esmeryed* III. 130. 4; — *érdekes* alak: *halgassya* II. 120. 11, *hallgassa* | *kernyewl* *metelthetneyek* II. 115. 4; *fogattathneyek* II. 115. 6; *mwlneyek* II. 118. 19; *zabadytanaya* II. 117. 22; *megh* *kenneyek* II. 116. 9 | *eresseych* I, 111. 12; *sebesejchyed* *megh* I. 112. 3; *teleseycz* III. 124. 16; *fordeych* II. 114. 14, de: *erewszich* I. 112. 25; *rabadych* II. 122. 13; *segycz* III. 125. 16; stb. || *rezyank* II. 119. 4; *mezeytelen* II. 118. 33; *ky bochaytad* I. 111. 9; *kayaltas wala* I. 109. 10.

Hiatus-pótló elemnek kell tartanunk a *j-t* a következőkben:

legend I. 110. 31 | *meteleseyerth* II. 118. 8; *witeleyerth* II. 118. 10; *kerezthsegheyerth* II. 118. 19; *werytekezesejert* II. 118. 22; *jelensegheyerth* II. 118. 23; *megh kethezeseyerth* II. 118. 25 *veresejerth* II. 118. 25; 27; *bee törsejerth* II. 118. 27 stb. stb. | *leyanya* II. 119. 34.
eredeti *v*: *hywsegh* I. 108. 10; 26 *gyowonas* II. 120. 19; *gyowonth*

II. 121. 6; *özwe* II. 118. 35; *zadual* I. 115. 13; *könywel* II. 118. 30; *tekel* letesseguel III. 127. 22 stb.

eredeti *z*: az *kerest* I. 106. 22; ez *wilag* I. 108. 28; az *thewys* korona II. 113. 9; ez *wilagh* II. 119. 22; az *te zywed* III. 127. 9; ez *wylag* III. 126. 4 | *ezkepen*, *ezkeppen* II. 113. 7; stb. de: *annak* II. 120. 11; *ara* III. 125. 16, *arra*; *abba* II. 120. 4; *akoron* II. 118. 5; *adyglan* III. 125. 27.

eredeti *n*: *ayanlal* I. 108. 11, *ayanlassa* II. 118. 36 stb. de: *ayalassa* II. 118. 11 | *onzonlak* I. 107. 18; de: *onzollak* III. 124. 11.

kétes: *bwlseg* I. 111. 25, *bőség*.

Az elősorolt teljesebb alakokkal szemben újabszerű kopással is találkozunk.

Az *l* hang elveszett hosszú magánhangzó után: *nekil* II. 118. 6; 7; *neköl* II. 119. 26; *nekewl* III. 124. 14; 128. 4; *nekwl* III. 125. 32 | rövid magánhangzó után: *otalmam* III. 129. 31; de: *oltalmam* III. 129. 31; *oltalmaz* III. 129. 33; *meg oltalmaz* III. 125. 37 | *gywlewseg* III. 129. 11, *gyülölség*; ez az alak *codexeinkben* igen gyakori | *dokok* III. 127. 32, *dolgok* (a *boldog*, mint *codexeinkben* rendszeren, itt is mindig *bodog*) | két mássalhangzó közt: *wezery* III. 130. 21. e h. vezérjl.

a *j* beolvadt az -*it* képző egyes példáiban; továbbá ezekben: *mezytelen* I. 108. 6; *mezythelen* III. 124. 15; de: *mezytelen* II. 118. 33 | *werytekezeseyerth* II. 118. 22; ma is gyakran: *verejtekezés*.

a *v* kiesett két mássalhangzó között: *kewnben* I. 110. 18, — továbbá a már említett *lön*, *tón*, *vón*-féle alakokban.

a *t* hiányzik: *sokasagaer* III. 130. 14.

2. Hosszú mássalhangzók.

Tanulságos alakok ezek az *ss*-hangúak:

a) I. *wygassaagh* 105. 3; *zomorossag* 111. 33 | II. *wygassagh* 117. 14; 118. 11; 119. 36; de: *wygasagh* 119. 12 | III. *wygassag* 128. 1; 129. 13; 19; *tyztassag* 128. 27;

b) I. *hamissan* 105. 25; *eresseych* 111. 12 | II. *erössyt* 113. 6; *sebesselesse* 113. 13, *sebesülése*; *bynessek* 113. 20; *telyessed-* 115. 3; de: *tellyesed-* 115. 13; 118. 11; *hamissan* 118. 26; — *zelessen* 119. 19; *erössen* 119. 28; 120. 14; de: *erös* 120. 17 | III. *wylagossod* 124. 18; — *eggyessewle* 126. 19;

c) I. *ayanlassrol* 111. 5; de: *hullatassod* 105. 22 | II. *fygghessed* 113. 9; *sebesselessed* 113. 13; — *helheztetessed* 113. 17; — *zabadetasod* 113. 28; — *thamadassod* 114. 2; *kerelmessyt* 120. 11; de: *keremeseth* 120. 12; *hullatassok* 120. 18; — | III. *karomlassom* 129. 13; — *yzlessem* 129. 15; — *yltetessom* 129. 15 || Hasonló alakokkal más nyelvemlékeinkben is találkozunk.

Az articulatióban való eredetibb jelenséget találunk a *mevet* (ma: *nevet*) szóban: *mewetseg* III. 129. 13.

(Vége köv.)

SCHMIDT Győző.*)

*) A XXIII. k. 341. lapján közölt zürjén és votják szóegyeztések szintén Schmidt Győzötől valók s csak tévedésből került alájuk Vasverő R. neve.

Lapú és vidra.

Felelet Munkácsi Bernátnak.

Én a «Szláv szók a magyar nyelvben» cz. értekezésemben csaknem három teljes lapot szenteltem már a *lapú* szónak (49—51. l.), de Munkácsi egy e folyóirat utolsó számában (432—435. l.) megjelent fölszólalása arra kényszerít, hogy újra visszatérjek e szóra. Értekezésemben világosan megmondtam, hogy miért foglalkozom oly hosszasan e szóval: «Legalább egy példán, mondám, akarom kimutatni, hogy gyakran milyen consequentiákhoz vezethet bennünket az a föltevés, hogy valamely szó, mely a szláv nyelvekben is megvan, magyar eredetű». Jogot ehhez az egész módszertani fejtegetéshez nekem nemcsak Halász a Nyr. XVII. k. 447. lapján olvasható állítása adott, hanem Munkácsinak egy már régebben (Ny. K. XVII. 80. és k. l.) föllállított hypothesis is. Az igaz, hogy Munkácsi nem állítja határozottan, hogy a szláv *lopuch* (újszlóven-szerb *lopuh*, tót *lopuch*, lengyel *łopuch*, orosz *lopuchü*) épen a magyar nyelvből jött, csak azt mondja, hogy «nem lehet más, mint ugor nyelveknek, talán épen a magyarnak hatása». Igen ám, de nyomban utána behatóbban foglalkozik azzal, hogy mikép terjedhetett a magyar szó még a lengyelekhez és az oroszokhoz is és hogy mikép ölthetett a magyarban *ü*-n végződő szó a szláv nyelvekben *uch* végzetet. Nekem tehát igenis jogom volt nemcsak Halászszal, hanem Munkácsival szemben is, a kitől az eszme eredt, ezen a példán megmutatni, milyen különös consequentiákra jut az ember, ha fölteszi, hogy a magyar *lapú* a különböző szláv nyelvekbe eljutott és valamennyiben *lopuch* alakot öltött. Különben talán túlságos óvatosság velem e fejtegetések végén még egy jegyzetet is iratott, a melyben külön kiemelem, hogy Munkácsi csak lehetőségnek állította a szónak épen a magyar nyelvből történt továbbterjedését. No de lássuk még egyszer röviden azokat a következményeket, a melyekre az az állítás vezet, hogy a szláv *lopuch* a magyar *lapú*-ból lesz és hozzuk azzal kapcsolatba, a mit Munkácsi újabban mond.

Először «az *uch* képző épenséggel nem olyan gyakori a szláv nyelvekben, hogy azt valószínűnek tarthatnók, hogy egy különböző ponton átvett szóról fölvehetnők, hogy minden ponton ugyan azon a változáson ment át». Én készakarva idéztem ezt a mondatot

szóról-szóra az értekezésemből, hogy az olvasó ítéletére bizzam, volt-e Munkácsinak joga ezt az ellenvetésemet így formulázni: Nem lehet föltennünk, hogy egy magyar szó különböző ponton hatolván a szláv-ságba, mindenütt *-uch* képzővel gyarapult volna. — Hiszen én egészen világosan mondom, a mihez különben nem kellett valami nagy tudomány, hogy a szó a szláv nyelvekben *ch* illetőleg *h* hanggal gyarapodott volna (tehát nem «*-uch* képzővel!») Halász-Munkácsi föltevése szerint, és hogy ez azért nem valószínű, mert az *-uch* végzetű szók nem olyan gyakoriak a szláv nyelvekben, hogy az ezekhez való appercipiálás olyan könnyen ismétlődhetett volna különböző időben és ponton behatól szónál.

Második ellenvetésem az egyetlen, melyet Munkácsi (az 1. pont alatt) ferdítés nélkül idéz, az, hogy a hangtani oldalát nem is tekintve, magában véve nagyon csodálatos, hogy egy lapút jelentő magyar szót a szláv-ság 2—3. pontján veszik át és azután nem tudom hívós hangzásánál fogva vagy miért szájról-szájra tovább adják, míg el nem éri a szláv-ság legszélsőbb határait. Munkácsi most már, úgy látszik, maga is elismeri ennek az ellenvetésnek az erejét, mert teljesen elejti azt a hypothesis-t, hogy a szláv *lopuch* a magyar *lapú*-ból lett és most már benne egy «magyarféle, illetőleg török (ó-csuvas)» nép hatását látja.

Ha Munkácsi ügyes csoportosításában úgy tűnhetnék föl a dolog, mintha ez az ellenvetésem is halomra dőlne «Ibn Roszta, IX. századbeli arab földrajzíró» egy följegyzése következtében, ez csak puszta látszat, mert egész fejtegetésem nem Munkácsi mostani állítása, hanem egy régi kísérletére vonatkozik; puszta látszat már azért is, mert Ibn Roszta, illetőleg Ibn Rószteh*) korában a szlávok már rég elszéledtek a világban, ha tehát a «madsgarok» akkor még olyan hatalmasak voltak is, annyi hatalmok semmi esetre sem volt, hogy az egymástól már rég messze elszakadt szláv törzsekkel elfogadtathattak volna egy közös szót a lapúra vagy akár sokkal különb portékára is. Nem ártott volna semmi esetre sem, ha Munkácsi kicsikét szellőztette volna azt a kérdést, kiket kell azalatt a «minden szomszéd szláv» alatt értenünk, a kiken Ibn Rószteh jelentése szerint a madsgarok a IX. században uralkodtak, mert így a dolog puszta szemfényvesztés.

Áttérek a 3. pontra. Főadatomban tulajdonképen be volt azzal fejezve, mikor kimutattam, milyen képtelen következtetésekre vezet az a föltevés, hogy a különböző szláv nyelvekben élő *lopuch* szó a magyar *lapú*-ból lett. De egy lépéssel tovább mentem, megkísértettem Munkácsival szemben bizonyítani, hogy a magyar *lapú*

*) Goldziher szíves volt velem közölni, hogy annak a híres arab földrajzírónak, a kit eddig hibás olvasás következtében Ibn Dásztának szoktunk híni, igazi neve Ibn Rószteh.

igenis fejlődhetett volna egy régibb *lopuch* alakból. Sikerült-e a magyar nyelvészeket erről a lehetőségről tisztán elméletileg meggyőzőnem vagy nem, azt nem tudom, de a főkérdést ez nem érintheti; még akkor is, ha ez nekem nem sikerült volna, képtelenség marad Munkácsinak az a régebbi föltevése, hogy a *lopuch* talán így meg úgy a magyarból jutott a különböző szláv nyelvekbe. Példának tehát a *lopuch-lapú* még akkor is igen tanúságos maradna, hogy milyen nehézségeken csúsztak gyakran könnyedén át, mikor Miklossich állítását csak egyszerűen megfordítva egy-egy szláv szót magyar eredetűnek nyilvánítottak. Mindamellett ezzel a kérdéssel is kell még egyszer foglalkoznom, egyrészt mert Munkácsi hiányosan és ügyetlenül formulázta ezt az ellenvetésemet, másrészt pedig azért, mert egy részét cáfolgatja. Úgy a mint Munkácsi lehetségesnek tartotta, hogy egy magyar *lapú* szó nem is egy, hanem több ízben különböző szláv nyelvben *lopuch* alakot öltött, úgy én nem tudom megfogni, miért nem lehetett volna egyetlen egyszer hasonló fejlődés következtében a szláv *lopuch*-ból magyar *lapú*. *Uch*, illetőleg *uh* végzetű kétagú magyar főnevek nem lévén, miért nem léphetett volna a szó a *borjú*, *darú*, *hattyú*, *gyapjú*, *gyalú*, *sarú* s több efféle hangzásra legközelebb álló szók sorába, miért nem magyarosodhatott volna az idegen hangzású **lapuh* egy magyaros végzetű *lapú*-vá? Mennyivel valószínűlenebb ez, mint az, hogy egy magyar *lapú*-ból szokatlan végzete miatt egy szlávosabb *lopuch* lett volna, a mint Munkácsi valaha tanította. — Említettem még egy második lehetőséget is. Föltűnő, hogy a Nyelvtörténeti Szótárban alig találunk pusztá *lapú*-t, rendszeren jelző kíséri a szót: *bojtorjános lapú*, *édes lapú*, *erdei lapú*, *hegyes lapú*, *kemény lapú*, *kescerű lapú*, *kis lapú*, *marti lapú*, *mezei lapú*, *nagy lapú*, *sima lapú*, *szamár lapú*, *széles lapú*, *tövíses lapú*, *uti lapú*. «Hát olyan lehetetlen dolog, hogy egy *kis *lapuh*, *nagy *lapuh*-ból akár népetymologia által is *kis lapú*, *nagy lapú* lett, mert *kis* levelű, *nagy* levelű növényt értett rajta a nép?» Utóvégre egy harmadik lehetőségét is említettem, azt t. i., hogy egy **lapuch*-**lapuh* végén tisztán hangtani fejlődés következtében is vesztetett el a *ch*-ből lett *h*, a mint ez a szláv eredetű *pöle* szónál kétségkívül megtörtént. Lássuk most már, hogy mikép formulázza Munkácsi ezt az ellenvetésemet és mit felel utolsó részére: A szláv *lopuch* a magyarba jutva a *borjú*, *hattyú*, *gyapjú* stb. analogiájára végzete *h*-ját végkép elvesztette, minek másik «biztos esete az ó-szlovén *plihū*-ból lett *pele* szavunk». — Ez a formulázás! Erre következik azután egy kis ellenvetés: Ez utóbbi «biztos esetnek» bizonyító értékét azonnal tönkre teszi Á. folytatólagos megjegyzésével, mely szerint a Nyelvt. Szótárban még *péléh*, *pelyeh* és a hangvetés következtében keletkezett *pöhöly* alakot találunk! Tehát nincs egyetlen egy példa sem, melylyel ily *h*-nak nyomtalan elenyésztét igazolni lehetne. — Meg-

vallom, ezt a logikát én nem értem. A mai *pele* régibb *peleh*-ből lett, idővel tehát elveszett a végső *h*-ja. Hogy a *h*-ás alakok is használatban maradtak az új alak mellett még jó ideig, az csak nem bizonyítja, hogy a *h* a *pele* alakban tényleg már nagyon korán el nem veszett, tehát magyar szó végén tényleg el is vesztetett.*) Ha a *lapú* mellett sehol sem találunk egy régibb **lapuh* alakot, ez csak nem döntő bizonyíték, hogy soha **lapuh*-ból nem lehetett volna *lapú*, hiszen hányszor vész el egy régibb alak nyomtalanul az egyik szónál, míg egy másiknál még sokáig él az újabb alak mellett. Mászt pedig nem akartam ebben a harmadik pontban bizonyítani, mászt abban az összefüggésben nem is kellett bizonyítanom. Ez a bizonyításom még akkor is tökéletesen igaz lehet, ha a *lapú* tényleg ugor eredetű is és ha Munkácsi újabb állítása igaz is, hogy a szláv *lopuch* «ó-magyar nyelvemléknek tekinthető», azaz, ha a szlávok «magyar-féle (ugor, vagy törökfajú) néptől szerezték» is. Hogy a vogul és zürjén alakok, melyeket Munkácsi most fölhoz, «kétségtelenné» tesz-e azt, azt nem tudom megítélni, mert, fájdalom, nem vagyok járatos az ugor nyelvekben, nem tudom tehát, nem kerülhetek-e mégis a vogul és zürjén szók az oroszról. Azt pedig épen Munkácsi példáján tanultam, milyen veszedelmes olyan deloghoz hozzázólni, a melyhez az ember nem ért. Ezt hadd bizonyítsam a *vidra* szón!

Munkácsi czikkének az a czíme, hogy «Altaji elemek a szláv nyelvekben», és benne nagy elvi kérdést vetett föl. Azt hiszem, szabad azt mondanom, hogy a nyelvészek elé tényleg csak ekkor vitte ezt az egészen új kérdést, mert az «Ethnographiá»-ban alig vették sokan észre, mert e folyóiratban senki sem keres olyan nagyszabású nyelvészeti tanulmányt, mint a milyen Munkácsi «A magyar népies halászat műnyelve» című értekezése. Hogy minden félreértésnek és esetleges recriminációnak elejét vegyem, ki kell jelentenem, hogy egészen más tételre szorító tanulmányaim eddig még nem engedték meg, hogy ezt a rám nézve is rendkívüli becses és érdekes dolgot figyelmesen átolvassam. Minthogy Munkácsi nem is hivatkozik rá, föl kell tennem, hogy ott sem fejtette ki sokkal bővebben az ide vágó részleteket (l. különben *Ethnographia* 1893. 165 és 177—180. l.) és hogy nem is kívánja, hogy a nyelvészek ezt a kérdést más adatok alapján ítéljék meg, mint tisztán csak a *Nyelvt. Közleményekben* közlöttekén. Már fönt megmondtam, mi a véleményem Ibn Rósztehra való hivatkozásáról. Az a körülmény, hogy a «madsgarok» a IX. században «minden szomszéd szlávón uralkodnak», csak nem bizonyít semmit sem a századokkal előbb eső korszakra nézve, a melyben a szláv törzsek olyan közel laktak még egymáshoz, hogy egy idegen hatás könnyen végig vonulhatott rajtuk. De Munkácsi fölhoz azonkívül még egy pár közszláv szót is, «melyeken félreismer-

*) Vö. a MünchC. kalendáriumában az *Emreh* = *Imre* nevet.

hetetlenül tűnik föl annak bélyege, hogy magyarféle ugor, illetőleg török (ó-csuvas) nép révén terjedtek el». «Példákul ezek közül» a következőket nevezi meg: a *bika*, *vidra* és *viza szláv* hasonmásait, a harcsát jelentő *somü* szót, no meg a *lopuch-lapú*-t. Minthogy Munkácsi az Ethnographiában 177. l. a *vidra* szót tartja különösen «világos példá»-nak, és véletlenül én előttem is éppen ennek a szónak a hangtani viszonya a legvilágosabb, csak azzal a szóval kívánok behatóbban foglalkozni, ámbár nagyon kívánatosnak tartom, hogy a többiekhez is hozzászóljanak a nyelvészek, meg hogy Munkácsi ne titkolja el előttünk a többi eseteket sem.¹⁾ És most már hadd térjek át a *vidra* szóra.

Munkácsi felsorolja először a *vidra* szó hasonmásait az indogermán nyelvekből, azután szembe állítja velök az ugor nyelvekben található, hozzájuk föltűnően hasonló alakokat, bizonyítgatja, hogy az ugor szók nem kerülhettek a szlávsvágból és azután így folytatja: «Ezekkel szemben feltűnő a szláv *vydra*, *vidra* alakban ismét az első szótag szokatlan hangzója szemben a zend és szanszkrit *udra* alakkal. Félrehagyva egyelőre az iráni és ind s másrésről az ugor alakok egymáshoz való viszonyának kutatását, annyit bizonyosnak gondolhatunk, hogy a szláv alakok ugor nyelvterületről magyar, vagy török-magyar úton kerültek».

Munkácsi tehát a szláv *vydra-vidra* szót elválasztja a többi indogermán szóktól és legalább azt biztosnak tartja, hogy a szláv alakok magyar vagy magyar-török eredetűek, biztosnak tartja pedig azért, mert a szláv szók első szótagjában «feltűnő», «szokatlan» hangzót talál! A szláv nyelvek ismerője ezt a kijelentést bizonyosan nem kisebb ámulással fogja olvasni, mint a milyennel a germanista olvashatta azt, hogy Munkácsi Arany János egy tévedését az imént nyomós ellenvetésnek nevezte.²⁾ Mert a szláv *y*, a melyből azután az újabb szláv nyelvek nagyobb részében *i* lett, oly annyira nem «szokatlan hangzó» e helyen, hogy szemben a legközelebb álló litván *udra* alakkal (Munkácsi itt is, az Ethnographiában is hibásan ír *udra*-t rövid *u*-val) nem is várhatunk más hangzót, hisz szláv *y* az indogermán hosszú *ū*-nak rendes megfelelője. Hozzá teszem még

¹⁾ Az Ethnographiában azon a helyen, a hol e kérdéssel foglalkozik, nem hoz föl más esetet, mert az egészen szűk területen orosz nyelvjárásokban élő, az akadémia szótárába föl sem vett *byrika* bárány szó nem csak hogy közszlávnak nem, de oroszoknak is csak alig mondható, olyannyira meglátszik rajta a tisztán helyi befolyás.

²⁾ L. 1894. 1. l. Az *eper* szó szerencsés és igen szép megfejtése előtt Munkácsi fölemlíti, hogy szemben a német *erdbeere*-ből való származtatással Arany János «teljes igazsággal utal arra»: hogy míg a rövid *-er* vég a magyarban *-ér* lesz, itt a *-beer*-ből rövid *-e* vált. — Hát Arany János egyszerűen nem tudta, hogy az *-er* képző régebben mindig hosszú volt, a *-beere* szóban pedig a tőhangzó csak az újfölnémetben lett hosszú.

minden félreértés elkerülése végett, hogy a szláv nyelvekben sem *ü*-vel = indog. rövid *u*, sem *y*-vel = indog. hosszú *ū* szó nem kezdődhetik, előttük kivétel nélkül *v*-t találunk a szó kezdetén; a litván *ūdra*-nak tehát más mint *vydra* nem is felelhetne meg a szlávban. Így aztán egyéb különbséget nem találunk a többi indogermán meg a szláv-litván alak közt, mint azt, hogy amazok rövid *u*-n kezdődő alakra vezetendők vissza (szanszkrit és zend *udra*, görög *ὕδρα* stb.), míg a litván alak hosszú *ū*-n kezdődik és a szláv alak is csak régebbi hosszú *ū*-n kezdődő alakból magyarázható. Minthogy rövid *u* és hosszú *ū* az indogermán nyelvekben nagyon gyakran váltakoznak egy és ugyanabból a gyökérből hajtott alakokban, sőt egy és ugyanazokban a képzésekben, szókban, nincs semmi jogunk és okunk a szláv-litván alakot a többi indogermán alakok csoportjából kiragadnunk, Munkácsi állítása tehát csak abban az alakban lehetne igaz, hogy az ugor szó már a közös indogermánságba került volna, még pedig *udra-ūdra* alakban. Nem tulajdonítok nagy fontosságot annak, hogy az indogermán nyelvekben az illető szó könnyen magyarázható «vizi állatnak» (v. ö. a görög *ὕδρα* eltérő, de ez etymologia alapján könnyen érthető jelentését), de igenis kénytelen vagyok konstatálni: hogy Munkácsi adataiból az indogermán *udra-ūdra* idegen volta nem bizonyítható, és hogy ha bizonyítható volna is, semmi összefüggésbe nem volna hozható egy magyarféle nép hatásával a szláv nyelvekre s még sokkal kevésbé Ibn Rószteh följegyzésével.

Nagy kíváncsian várom, mit szólnak a szakértők majd a hátralevő pár szó magyarázatához és a rá épített következtetésekhez, de engem már az a körülmény is kételkedővé, tartózkodóvá tesz, hogy Munkácsi mikor 5 szót hoz föl, a mely abból a magyar-török nyelvből került a szlávságba, és ennek nagyobbik felében — 3-ban — *y* hangot talál a szláv szók tőjében, azt a kérdést föl sem veti magában, hogy hát honnan származott az a tenger sok *y* a többi szláv szókban, hanem épen ezen a hangon akarja megismerni 3 szónak specialis magyar-török voltát! Hadd lássuk Munkácsinak ezt a botlását még egy példán. Fölsorol előbb több *buka*-féle alakot a törökségből (egyét hosszú *ū*-val is, a tunguz *buka*-t) a bika elnevezésére és azután így folytatja: «Kétségtelen, hogy a szláv *bykū* e köztörök alak mása, de honnan ered az első szótag magánhangzójában mutatkozó hangmélyedés, mely semmiképpen sem szláv hangváltoztató hajlandóság?» és azzal fejezi be: «Mi bizonyosabb tehát, minthogy a szláv *bykū* «magyar-török» (nevezzük így azt az ó-csuvas-féle nyelvet) révén jutott kulturszó?» Pedig ha valami bizonyos az egész dologban, esakis az, hogy hosszú *ū* a szlávban mindig *y* lesz és hogy egy-egy ilyen *y* legkevésbé sem bizonyíthatja, hogy egy vele hangzó szó «magyar-török» eredetű.

Az ímént említett tévedésén kívül Munkácsi még, úgy látszik, maga sem állapodott meg — valószínűleg a kérdés új és bonyolód-

dott voltánál fogva — még abban sem, hogy mikép nevezze azt a nyelvet, azt a népet, melynek hatásáról a szláv nyelvekre beszél. «Ómagyar nyelvemléknek» nevezi azt, a mit más helyen csak «magyarféle (ugor vagy török fajú) néptől» származottnak mond vagy a mit megint más helyen «magyarféle ugor, illetőleg török (ó-csuvas) nép» révén elterjedtnek állít. A magyarféle helyett megint más helyen «ó-csuvas-féle» nyelvet említ. Mintha elhirtelenkedve kiragadott volna egy nagy, fölötte érdekesnek ígérkező tanulmányból egy kis részletet — türelmetlenül várom a tanulmányt magát *)

ÁSBÓTH OSZKÁR.

*) Nyelv- és műveltségtörténeti szempontból mindenesetre igen jelentős az uráلتaji s indogermán nyelv- és néperintkezések kérdése, és Munkácsi nagy szolgálatot tett a tudománynak, midőn e kérdéssel konkrét szóegyeztetések alapján kezdett foglalkozni. Hogy a szláv hangviszonyok fölfogásában itt-ott tévedett, azért nem illetheti szemrehányás; a hol annyiféle nyelvről van szó, ott az ilyen egyes tévedések elkerülhetetlenek, s azért vagyunk többen, hogy efféléknek helyreigazításával is előmozdítsuk egymás kutatását.

Annyi bizonyos, hogy a *lapunak* s még inkább a *vidrának* ugor megfelelői hangzás tekintetében nagy nehézségeket mutatnak. Az osztják *vonder* stb. sehogy se lehet szláv eredetű. De hátha itt is valami ősrégi indoíráni átvétellel van dolgunk? hátha az eredeti alak *vedra (*vendra*?) vagy ilyesmi volt? Hogy a szóvégi *a* az ugarságban hiányzik, annak más példáját látjuk az indg. *sahasra*, vog. *sater* szóban. Az indg. *ud'a*-t pedig az *ud* 'víz' szóból magyarázzák, melynek pedig *ved alakja is volt (s melyet a l. *unda*-val is egyeztetnek, l. Kluge s. v. *Otter, Wasser*, vö. litv. *vandū*?). A görög *ἔνδοξος* is *n*-es vidranév, de erre nem hivatkozhatunk, mert csak a görögben keletkezhett s népetymológiával magyarázható (l. Keller: *Lat. Volkset.* 214). — Legvalószínűbb a köv. föltevés: Az ugarság a vidra nevének alkalmasint *vedra, *vodra alakban kapta indoíráni forrásból. Ebből az osztj. *vonder*, a vog. *vantert* stb. úgy lett, hogy hatással volt rá a hódot, tehát hasonló vízi állatot jelentő osztj. *zundel*, vog. *khuntel* stb. (a karagasz nyelv a két állat nevét egyszerűen jelzővel különbözteti meg: *sareg hundus* vagyis 'sárga hód' a hód, *kara hundus* fekete hód, a vidra; az altaji-török nyelvben a hód *kumduš*, a vidra *kamdu*; különben a törökségben a hód neve *konduz*, csuvasul *zondor* — innen a cseremisiz *undur* 'hód', melyről Munk. a Halászatban megfeleledkezett, s mely ismét majdnem úgy hangzik, mint a vidra ész. osztj. *onder* neve). — A vog. *vantert* *t*-je alkalmasint más állatnevek analogiájából magyarázható.

A szláv harcsanév (*som* stb.) s a szláv és germán vizanév (*vyza*, *Hausen* stb.) urál. eredete úgy látszik kétségtelen. Megemlítem még a szláv és germán almanevet, melyről Kluge szótára is azt mondja, hogy idegen eredetűnek kell tartani: «vielleicht von den Finnen». Véletlenség volna a germán és szláv szóknak (*Apfel*, ír *abhal*, litv. *obolys*, orosz *jabloko*) a finn *omena* s a török *alma* szókhoz való hasonlósága? Igaz, hogy Schrader *malum Abellanum-ból magyarázza, l. *Sprachvergl.* u. *Urgesch.* 400.

S. Zs.

Gabelentz György

sz. 1840. márcz. 16. — megh. 1893. decz. 11.

Csak nem rég ismertette ezen folyóirat *Gabelentz* utolsó nagy munkáját s most már egész élete művének rövid méltatásával kell, fájdalom, foglalkoznunk. Szinte azt mondanám, hogy *kötelességünk* róla megemlékezni, mert ő mindnyájunknak tanítója volt, akármelyik részét műveljük is a nyelvészetnek. Neki, a mi keveseknek jut osztályrészül, megvolt a tehetsége, hogy fölemelkedjék az *általános*hoz, hogy filozófiai szemmel keresse s kutassa a nyelv *belső* életének törvényeit. De nem jutott azért abba a veszedelembe, hogy ködös s üres hypothesiseken nyargalózzék, mint szokták a legélesebb elméjű férfiak is, ha pusztán a deductióra támaszkodnak; mert ő a részletekben is egyike volt a legjelesebbeknek s ismeretes, mily bámulatos nyelvismerettel rendelkezett.

Noha viszont nem lehet tagadni, hogy főleg utolsó művében (*Die Sprachwissenschaft*) van valami laikus-szerű, ha szabad magamat így kifejeznem, vagyis igen gyakran érezhető, hogy hiányzik írójában a szigorú nyelvészeti fegyelmezettség: oly könnyedén fölveti gyakran a legnagyobb problémákat s néha könnyedén ítél is fölöttük. S mégis mindamellet ez a legszebb s legtanulságosabb nyelvészeti munka talán valamennyi között, a melyek valaha megjelentek!

Gabelentz tulajdonképen autodidakta volt a nyelvészet terén, valamint híres atyja is. Atyja, *Conon*, előkelő államférfi, még miniszterelnök is volt, s mint ilyen, kiváló szerepet játszott, és csak kedvtelésből írta meg híres munkáit a mandsu nyelvről (*Éléments de la grammaire Mandchoue*, Altenburg, 1833), továbbá: *Die melanesischen Sprachen nach ihrem grammatischen Bau. Beiträge zur Sprachenkunde* című stb. műveit. Közelebről is érdekelnek bennünket ugor nyelvészeti művei, nevezetesen *mordvin* nyelvtana a *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* folyóiratnak, melyet szintén ő alapított, II. kötetében; ugyanott a IV. kötetben *Vergleichung der beiden tscheremissischen Dialekte*, végre külön könyvben *Grundzuge der syrjänischen Grammatik* (Altenb. 1841).

Györgynek tehát már apai öröksége volt, hogy a nyelvészettel foglalkozék, de egyúttal a családi hagyomány s szokás megkövetelte, hogy a jogi, illetőleg államhivatalnoki pályára lépjen. Így történt, hogy a jeni s lipcei egyetemen jogi s államtudományokkal s csak mellékesen foglalkozott nyelvészeti tanulmányokkal, s hogy egész 1878-ig, mikor a lipcei egyetemen tanárrá lett, mint hivatalnok szolgált, legkivált Drezdában, és elvétele még Szászország egyéb városaiban. 1871—72-ben az újonnan meghódított Elzasz-Lotharingiában volt elfoglalva. Lipcsében 1889-ig volt tanár, ekkor *Schott* helyébe Berlinbe hívták, a hol élte végeig működött.

Főmunkája *kínai nyelvtana*. Mint a szaktudósok mondják (pl. *Grube*: Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. 36. k. és *Conrad*: Beilage z. Allgemeinen Zeitung Nr. 303), a kínai nyelvészet terén korszakalkotó munka s nagyon fölülmulja a legkiválóbb megelőzőjét, t. i. *Schott* nyelvtanát is. Itt is, mint *Grube* kiemeli, a mű legfényesebb részletei azok, a hol a nyelvi jelenségek *lélektani* fejtegetéseibe bocsátkozik, és ez a filozófiai búvárkodás volt csakugyan az ő főerőssége.

A nyelvészetre különben általános érdekű — noha, mint hiszem, nem új fölfedezés — maga a kínai nyelvtannak felosztása. Két részből áll tudniillik; az első rész az *Analysis*, a második a *Synthesis*. Elméletét kifejtette már előbb (a Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. 32. k.) «Beitrag für Lehre von der grammatischen Behandlung der chinesischen Sprache» czímen, utóbb ismét *Die Sprachwissenschaft* 82. s kv. lapjain s ezen a réven már értesültek ezen folyóirat olvasói idevágó gondolatairól. Főlölesleges tehát erről ismét szólnom, csak egy a gyakorlatra vonatkozó megjegyzést akarok ezen theoriához hozzáfűzni.

A *synthesis* szerinte arra való, miként használjuk fel a grammatikát a beszéd megalkotásához (*Zum Aufbaue der Rede*, Sprachw. 87. l.). Továbbá az *analysis* dolga megfejtteni, mikép érthető meg egy nyelv grammatikailag. Ezzel szemben a *synthesis*ről a következőt mondja: «Jetzt stellen wir uns auf den Standpunkt des Redenden. Gegeben ist ihm der Gedanke, den er ausdrücken will, und er sucht nach dem richtigen Ausdrücke, — nach dem grammatischen wollen wir sagen» stb. (Sprachw. 97. l.). Erre kell a tanulót képesítenie a nyelvtan synthetikai részének, mert világos, hogy a nyelvet csak az tudja, a ki alkalmazni is bírja.

Most már ha idegen nyelvet tanulok, minő gyakorlati módon érhetem el az utóbbi czélt? Nemde csakis úgy, hogy egy már tökéletesen ismert nyelvből, pl. az anyanyelvből fordítok a tanult nyelvre, persze ezen idegen nyelv szellemében. Anyanyelvem révén kapom meg a gondolatokat, melyeket a másik nyelven akarok s *kell* kifejeznem.

Ha pedig ez igazság, azaz ha másképp nem lehet nyelvet elsajátítani, úgy hogy valóban tudjuk is: mért buzgólkodnak nyelvészek is a mellett, hogy a gimnáziumokban a magyarból latinra való fordítás eltöröltessék? Csak azért, mert nincs eredmény? Hát tanítsák jobban!

Említsük meg itt Gabelentznek ama nagy fölfedezését is, hogy a kínai nyelv mai *isolált* állapotát egy oly korszaka előzte meg, melyben még *agglutináló* volt. Ezt az elméletét egyebek közt a szórendre alapította. Ugyanis az indo-kínai nyelvcsaládbeli nyelveknek *megmerevedett* szórendjük van, de mindamellett ez a szórend nem egyforma valamenyiben. Ebből következik, hogy ezen nyelvcsaládnak valamikor változó szórendje volt; ez pedig ragok (Formelemente) nélkül nem volna lehetséges.

Különben sem volt híve G. a német irodalomban járatos morfológiai osztályozásnak. Jól tudja, hogy *agglutinálás*, *flexio*, *isolálás* részben egymásba folyó átmenetei, részben egyes fokozatai a nyelvek fejlődésének; sőt azt se mondhatni, hogy előrehaladó, hanem gyakran körben forgó fejlődései. Példákat mutathat erre a magyar vagy finn s az angol nyelv stb. Nálunk különben ez már rég elfogadott felfogás, s most már ráfanyalodnak a németek is, noha eddig nagyra voltak vele, mennyire a legelőkelőbbek az indogermán nyelvek az ő flexiós természetükkel.

G. egész tudományos felfogására csakugyan jellemző, hogy kiváló szeretettel foglalkozott ilyen finom dologgal, minő a *szórend*. Részletesen tárgyalja a kérdést «*Ideen zu einer vergleichenden Syntax*» cz. értekezésében (Zeitschr. für Völkerpsych. u. Sprachw. VI. s. VIII. k.). Rövidebben *Sprachwissenschaft* 348. kv. 1. Eredeti s önálló, de legkivált éles elméjű fejtegetések ezek, a melyeknek, ha nem is válnának be, megmarad az az érdemük, hogy a kérdést új szempontok szerint vették vizsgálat alá.

Elméletének sarkpontja a *psychologiai alany s állítmány*. A gondolat mint egységes képzet van meg a beszélő elméjében, mielőtt kimondaná. A beszéddel járó lelki működés abban nyilvánul, hogy szétszedjük előbb részeire a teljes gondolatot, aztán a beszédben ismét összerakjuk. Nyilvánvaló, mondja G., hogy ezen részek közül először azt mondom ki, a mi a gondolkozást fölkelti bennem, a mi fölött gondolkozom — ez a *psychologiai alany*. Aztán következik, a mit gondolatom ezen középontja felől ki akarok mondani — ez a *psychologiai állítmány*. Viszont a kettő együttvéve ismét alanya lehet egy újabb állításnak, s így tovább. Például ebben a mondatban: «Ezt a követelést | nem lesz nehéz kielégíteni.» — A *psych. alany*: *ezt a követelést*, mert erről akarok kiváltképp beszélni, az *állítmány* a mondatnak másik fele. Ha hozzátenném még:

«azt mindenki tudja», — akkor ez újabb állítmány volna az egész előbbi mondathoz, mint alanyhoz. Ellenben mondhatnám így is: «Nem lesz nehéz kielégíteni | ezt a követelést.» A szórend megfordul, mert a beszélő lelkében is előbbrevaló képzet a *kielégítés*; most tehát ez a psych. alany. — Megjegyzem még, hogy ez a magyarázat, mely a Sprachwissenschaft-ban van így fogalmazva, helyesebb mint a tétel első fogalmazása a Zeitschr. VI 378. lapján, mely rövidítve így hangzik: *Worüber ich den Angeredeten denken lassen, will, ist das psychol. Subject; — was er denken soll, psychol. Prädicat.*» Ez egészen helytelen, mert nem a beszélő lelki állapotát veszi alapul, hanem a hallgatót. Az igaz, hogy a beszélő tekintettel van a hallgatóra is; de ahhoz, hogy figyelmet keltsen, a hang magasságát szokta felhasználni.

G. ezen elmélete ránk nézve annyiban is érdekes, mert némileg megelőzte őt Brassai, a ki tudvalevőleg *inchoativumnak* nevezi a mondat kezdő részét; de tudvalevőleg más az ő elmélete, s a Gabelentzével csak annyiban egyező, hogy szintén a lélektani fejtegetés a kiindulója. (Brassai ismertette Gabelentz elméletét *A mondat dualizmusa* cz. értekezésében.)

Magától értetődik, hogy G. elméletének is ép csak a fő vázlatát rajzoltuk a fentebbiekben. Ő nem feledkezik meg a mondatnak egyéb részeiről sem, melyeket *Nebenprädikate* névvel nevez, s a melyeket szintén elvei szerint helyez el a mondatban. Így iparkodik megállapítani a német szórend törvényeit az említett folyóirat VIII. kötetében. De nem felejt el azt sem, hogy megmerevedett szólások s szórendi fordulatok (pl. a birtokos s birtok szórendje), továbbá az érzelmek változó izgatottsága s nyugalma szintén hatással vannak a szórend alakulására.

A kérdés sokkal nehezebb s bonyolultabb, valamint ezen alkalom sem arra való, hogy ítéletet mondjunk az imént vázolt theoria fölött; szerintem a kérdésnek nem kielégítő megfejtése. Különösen hibáztatni való, hogy a nyomatékot (*Betonung*) teljesen kizárja azon okok közül, melyek a szórendre hatással lehetnek. De igen nagy eredmény az, hogy megmutatta, hogy ezt a kérdést csakis pszichologiai úton lehet megfejtetni s megmagyarázni.

A nyelv *lelkének* a kutatása, ez volt a legfő tudományos célja s azért különösen fontosnak mondta a *jelentéstant* is. «Es wäre ein interessantes Schauspiel, mondja Sprachwiss. 229. l., wenn man der Bedeutungsgeschichte auch nur einer Sprache, und dann auch nur innerhalb eines Jahrhunderts folgen könnte. Ein Schauspiel fortwährenden Ringens und Drängens, nur, leider, viel zu bewegt für den beobachtenden Blick, einem wimmelnden Ameisenhaufen ähnlich.» Látható ezen szavakból, hogy G. jól érezte, mily rendkívüli nehéz feladat ez s a hason-

lók, melyeket említett művében megpendített. Pedig itt csak egyetlenegy nyelvről van szó. Hát még hogyha az összes nyelveket érdeklő általános kérdéseket akarnánk kutatni! Igaz, hogy a gondolkodás formái nagyjában mindenütt egyformák, de ennek nyilvánulása annyiféle, a hány a nyelv, és ép az az általános nyelvészet tárgya, hogy ezt a sokféleséget osztályozza s ha lehetséges volna, egyesítse.

Oly nagy feladat, mely még ideálisnak is túlságos. Mert hány nyelvet nem ismerünk még; s hol van csak az az ember, a ki az ismerteket mind tudja? Vagy vannak már olyan előmunkálatok, a melyek ezen ismert nyelveket csoportosítva leírják s közös lelki sajátságaikat megmagyarázzák?

Ilyen szempontból tekintve a legnehezebb tudomány a nyelvtudomány. Mert egyéb természeti tünemények közt vannak típusok; elég ezeket ismerni s számuk határozott. De nyelvbeli típusok, a nyelv szellemét tekintve, ugyyszólván nincsenek, vagy legalább előttünk eddigélgé ismeretlenek; mindenik nyelv egyik-másik *lényeges* sajátságával ellentétes a többivel, sőt majdnem mindegyik nyelvjárás is; s ki tudná ezek számát elsorolni?

Mindamellett mindig fognak s szükséges is, hogy találkozzanak nagy elméjű s nagy férfiak, a kik az ilyen erőnket meghaladó kérdéseknek is bátran nekivágnak, hogy meg ne feledkezzünk róluk s örökké rájuk irányuljon a figyelmünk. Ezek közé tartozott Gabelentz is. A küzdés az ő fő érdemük s örök dicsőségük.

SZILASI MÓRICZ.

Osszét szók ugor nyelvekben. A 128. lapon elsoroltak megvannak részben más ugor nyelvekben is, így jelesen az *ezüst*, *ravasz*, *kerecsen*, *méreg*. Hozzájuk járulnak a következők:

finn *vasa*, *vasikka* stb. (m *üszö*? mord. *vaša* csikó; l. NyK. XXIII. 119): ossz. *uáss*, *väss* Kalb;

zürj.-votj. *kok*, *kuk* lábszár: *kay* láb (a tus nyelvben *k'ok* stb., l. Kuhn-féle Zeitschr. 32:85. — Az talán csak véletlen, hogy a szlovénben is van egy *kuk* szó, mely a. m. Hüftbein, Hüfte: vö. szkr. *kákša*-s Gurtgegend der Pferde, lat. *coxa*, ném. *Hechse*, l. Kluge);

vog. *eserem*, *eserm*, *esem* szégyen: *äfsärm*, *äfsärm* Schande (zd. *fšarema*, újperzsa *šarm*); — lehet-e a m. *szemérem* < *esz-mérem, *eszérem?!

mord. *vanan* nézek: *winun*, *unin* sehen (zd. *vaenämi* ich sehe)?

SIMONYI ZSIGMOND.

Ismertetések és bírálatok.

Müller Miksa könyve a nyelvtudományról.*)

Müller M., *Die Wissenschaft der Sprache*. Neue Bearbeitung der in den Jahren 1861 und 1863 am kön. Institut zu London gehaltenen Vorlesungen. Deutsche Ausgabe, besorgt durch Dr. R. Fick und Dr. W. Wischmann. 2 kötet. Lipcse 1892—93. Nagy 8-r. XXXIX+564; VII+722 l. Ára 11 és 14 márka.

Müller Miksa *Fölolvasásai a nyelvtudományról* először 1861-ben jelentek meg. Ez volt az első kísérlet, mely az általános nyelvészetnek főbb mozzanatait az indogermán nyelvészet fontosabb kérdéseivel kapcsolatban a nagy közönségnek is bemutatta. Volt is fényes sikere. A fölolvadások 14 kiadást értek és számos nyelvre lefordították; a német fordítás Bottgertől 1863-ban hagyta el a sajtót s azóta öt kiadást ért. [A magyar kiadás, Simonyi Zs. fordításában, 1873. s 1876-ban jelent meg.]

Az eredetiből immár a 15. kiadás van előttünk, mely *The Science of Language* rövidebb czímen *újabb átdolgozásnak* mutatkozik be, mert mindazt, mi a fölolvadás formájára emlékeztet, mellőzte benne a szerző.

A fölolvadásokéhoz fogható siker ritkán jutott egy-egy könyvnek, mely egyaránt fordult a szélesebbkörű művelt közönséghez s a szakavatott kartársakhoz. Müller, az előadás művészetének mestere, a laikusokban élénk érdeklődést tudott kelteni egy oly tudomány iránt, mely — talán az egy szófejtés kivételével — fölötte száraznak és unal-

---

*) Müller Miksa, a híres német-angol tudós, mostanában ünnepelte jubiléumát és üdvözölték mitőlünk is az egyetem bölcsészeti kara s a Philologiai Társaság. Helyesen tették, s helyesen tette az Akadémia is, mikor 1873-ban lefordíttatta Müller Miksa fölolvadásait s ezzel élvezetes és vonzó nyelvtudományi munkát adott a magyar közönség kezébe. Minthogy azonban ma ez a munka jóformán teljesen elavult, nálunk pedig sokan még mindig szentírásként olvassák: nem lesz fölösleges Misteli figyelmeztetése után (NyK. XXIII.) ezt a bírálatot is olvasnunk, melynek fényes nevű szerzője szívesen adta beleegyezését, hogy ismertetését a *Lit. Centralblatt* után itt is közöljük.

masnak szokott látszani. Könyvével a nagy közönség körében oly hírnévre tett szert, mintha századunk legnagyobb nyelvészei közé tartoznék. De a tudomány fölismerte, hogy M. műve vajmi kevéssel vitte előbbre tárgyát, s hogy épen a legnagyobb és legfontosabb kérdésekről való nézetei zavarosak s részben teljesen tarthatlanok. Valóban Müllernek nem szokása komolyan megvizsgálni s következetesen átgondolni egy-egy tárgyat, inkább csak játszian, fennyedén bánik tárgyával; jobban ért ahhoz, hogy a dolognak tetszetős s a figyelmetlennek szemefényét vesztő színezetet adjon, semhogy a dolog igazi lényegét tisztán eléje tárja. A komoly tudomány Müllert csakhamar elhagyta s könyvét mellőzte, habár egyik kiadás a másikat érte és majdnem kánonszerű tekintélynek örvendett az ethnologusok és anthropologusok előtt.

Immár 30 évnél több folyt le e mű első megjelenése óta és feszült kíváncsisággal várhattuk, vajjon ezen újabb átdolgozás egy alapra helyezkedik-e már ama nézetekkel, melyek a jelenkor határozott véleményainak tekintendők, s melyeket Steinthal, Whitney, Paul és a nyelvphilosophia többi képviselőinek, valamint a nyelvészet egyes ágaiiban kiváló szaktudósok szorgalmának és éles elméjének köszönünk. Némely részleteket meg is változtatott M., egyet-mást kihagyott, sokat meg hozzátoldott. Műve mind e mellett lényeges pontjait tekintve, a régi maradt; ismétlődnek benne már rég megczáfolt, visszás alapnézetei és a nyelvtörténet részleteiben mutatkozó számos tévedése. Nem akarjuk feszegetni, vajjon ezen körülmény annak tulajdonítandó-e, hogy nem kíséerte többé figyelemmel az utóbbi évek irodalmát, vagy hogy ennek tartalmát, ha tanulmányozta is, nem tudta magáévá tenni.*) Mindenesetre kötelessége a kritikának — már a sz. neve is megköveteli, valamint az *«újabb átdolgozás»*, a címnek eme könnyen félrevezető megtoldása is — hogy nyomatékkal utaljon e munka fagyatkozásaira, mert műve korántsem tárja elénk a nyelvtudomány jelen állapotának képét, legfeljebb torzképét, s hogy ki megbízhatóbb tájékoztatást keres, jobban megtalálhatja más munkákban, pl. Whitneyében. Ez kötelessége a kritikának, ha még annyi hálával tartozunk is a szerzőnek, azért hogy a nagyobb közön-

*) Az előszó IV. lapján ekként nyilatkozik: «Nem kíséreltem meg könyvemnek eredeti jellegét egészen megváltoztatni. Szívesebben írtam volna a nyelvtudományról új könyvet, semhogy a régit átalakítsam, de élemedett korom és bokros teendőim meghiusíták szándékomat.» Ezek után azt hihetnők, ő maga is belátta, hogy művének egyik-másik többé-kevésbé lényeges pontja tarthatatlannak bizonyult. De ennek ellentmond az a tény, hogy ép a leglényegesebb pontokban, a melyekről ma minden ítélő tudó másként vélekedik, a szerző még most is ragaszkodik régi nézetéhez.

ségben jobban fel tudta ébresztetni a tudományunk iránt való érdeklődést, mint bárki más.

Két példa is eléggé meggyőzheti az olvasót, hogy a szerző nem helyezkedik a nyelvtudomány jelenlegi álláspontjára. Mindjárt az első fejezet címén megakad az ember szeme: *A nyelvtudomány mint természettudomány*. A nyelvtudománynak a természettudományok közé való sorozását azon esetben még megengedhetnők, ha nem vonnának a természeti és történeti tudományok közt szétválasztó határt. De a sz. elismeri ezen határt. «Két főcsoportja van — úgymond — az emberi tudománynak, melyet a tárgyál szolgáló anyagnál fogva természet- és történettudománynak nevezhetni. A természettudományok, mint mondták, Isten műveivel, a történetiek pedig az emberével foglalkoznak.» — Hogy a nyelvet az emberi szellem alkotja és fejleszti, ezen meghatározás ellenére sem tagadja a szerző. De így folytatja: «Különbséget kell tennünk történeti változás és természeti tényészet között. A művészetnek, tudománynak, philosophiának és vallásnak megvan a maguk története; a nyelvnek, mint minden más természeti terméknek (!) szorosan véve (!), csak tényészete lehet.» Az igaz, hogy lehet bizonyos különbségeket találni egyrészt a nyelv fejlődése, másrészt a vallás, erkölcs, jog, irodalom fejlődése között. Például, hogy a nyelvnél az öntudatos alkotás inkább háttérbe szorul az öntudatlannal szemben, vagy hogy ott az egyén inkább függ az egész törzsrokonságtól, mint emitt. De mindez nem lényegbeli különbség. A ki azt mondja, hogy a nyelv «tenyészik», azt is mondhatja, hogy a vallás stb. tenyészik, s a ki viszont ezeknek a «történetét» elismeri, a *nyelv* történetét sem vitathatja. Föltéve, hogy a természet- és történettudományt nem tartjuk ellentétesnek egymással, hanem bizonyos átmenetet látunk közöttük — a mi helyesebb is —, a nyelvnek a szellem működésétől való elválasztása, mint ezt M. követeli, mégsem igazolható.

A II. k. 178. és köv. lapjain *«határozatlan hangokat»* említ a szerző, melyek szerinte némely nyelvben találhatók, így a Sandwich-szigetek nyelvében a *k* és *t* állítólag hasonló hangzású és az idegen fül alig tudja megkülönböztetni, vajjon torok- vagy foghangot hallott-e. Erre támaszkodva a szerző amaz ellenmondást, hogy a görögök p. a *ῥεῦσις* és *ῥεῦσις* szókban foghangot, míg az indek a megfelelő *gharma-* és *catvar-*szókban hátsóbb hangokat ejtettek, akként simítja el, hogy e hangok articulatiója eleinte határozatlan volt, de utóbb a «különböző gyarmatok» külön-külön kiejtést fejlesztettek belőlük. A sz.-nek még most sincs sejtelve arról, hogy ama *t*-articulatiót a görögben a közvetlen következő hang palatalizáló hatása okozta, tehát korántsem hasonlítható össze ama határozatlan articulációkkal. Az is furcsa, hogy némely egyé-

neknek vagy néposztályoknak a *t* hangtól való idegenkedéséből magyarázza a francia *moikié, mékier, amikié, abricokié* stb. szókban a *t > k* változást, holott, mint mindenki első tekintetre látja, a rákövetkező mássalhangzó *i* az oka (vö. Meyer-Lübke, Grammatik der roman. Sprachen I. 429).

Az ilyen dolgok épenséggel nem ritkák e könyvben. A legdélibáobabb nyelvészkedést látjuk p. a Grimm törvényéről szóló hosszú fejezetben is (II. 218—267).

A részletek további taglalását e helyütt mellőzhetjük, annál is inkább, mivel előttünk fekszik Whitneynek, az amerikai nyelvésznek, remek kritikája M. fölolvasásairól (*Max Müller and de science of language. A critism.* New-York, 1892. 8-r. III + 79 l.). E kritika helylyel-helylyel igen szigorú, de sehol sem igazságtalan. Ezen egy mondatban foglalható össze (74. l.): *This Work is unsound in every part, most of all in its fundamental doctrines.* (Ezen munka minden részében alaptalan, kivált alapvető tételeiben).

BRUGMANN KÁROLY.

Világnyelv.

Schuchardt Hugo: «*Weltsprache und Weltsprachen.*» An Gustav Meyer Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner. 1894.

Schuchardt ez 54 lapnyi kis füzetben nem először szól hozzá a világnyelv kérdéséhez. De míg e tárgyról írt első dolgozatát (Auf Anlass des Volapüks. Berlin, Robert Oppenheim, 1888.) egészen a maga jószántából adta ki, ugyancsak karácsonyi ajándéku, mint a másodikikat: addig ez utóbbi már egyenes kihívásra készült válaszul. Mint a tudományos polémia maradandó termékei közül annyi másért, úgy ezért is hálával tartozunk azoknak, a kik rá alkalmat szolgáltatnak. Első sorban Meyer Gusztávnak, a jeles indogermanistának, a kit, bár a nyelvtudomány vitás kérdéseinek némelyikére nézve más táborban áll, mint Schuchardt, mégis a legbensőbb személyes barátság majdnem rokoni szálai fűznek nemes ellenfeléhez. Nem is akadunk egyhamar szebb és jellemzőbb példájára annak, hogy az elvi ellentétek és az eltérő tudományos meggyőződések bátor és leplezetlen kifejtése mily jól megférhet nem csak az udvariasság síma külsőségével, hanem a személyes vonzódás bensőbb kötelekeinek épségével is.

A ki pedig azt kérdené, vajjon érdemes-e két ily nagynevű tudós-nak oly sovány konczon, minőnek a *volapük* első tekintetre látszhatik, egymással immár másodízben perbe szállani, annak csak azt ajánljuk, hogy olvassa el figyelemmel előbb a Schuchardt hat évvel ezelőtt írt füzetét, aztán Meyernek «*Essays und Studien*» cz. könyve II. kötetében rá adott válaszát («*Weltsprache und Weltsprachen*»), utoljára pedig

Schuchardtnak erre feleletül következett nyílt levelét. Az élvezetre, a mit fáradság helyett e vonzón írt fejtegetések elolvasása okoz, ráadásul még tömérdek tanulságot is nyerünk e mérközésből, bármelyik félnek itéljük is a győzelem pálmáját.

Schuchardtöt első kis füzete *) megírására az a nagy ellenségeskedés indította, a melyet Schleyer-féle jámbor világnyelv-kísérlet számbavehető nyelvtudósok körében is keltett. Hasonló jelenségekkel szemben tanusítani szokott módszeréhez híven, a melyet oly szépen ír le újabb röpirata 4. és 5. lapján, — itt is csak lassacskán öltött a megfigyelése körébe került tárgy határozottabb alakot és szint; s midőn azt majd derús, majd borús világításban szemlélve, egy időre tőle elfordulva, majd rá megint visszatérve, újabb és újabb nézőpontokból vetette vizsgálat alá, a róla való hosszas elmélkedés eredménye végül az lett, hogy a szegény leszolt volapük s még inkább a benne nyilvánuló törekvés talán nem is olyan képtelen hóbort, mint a milyennek a czéhbeli nyelvtudósok nagy többsége bélyegezte.

Schuchardt egymást kiegészítő két tanulmányának a legkimagaslóbb jelességét, módszertani nagy tanulságai mellett, én nem annyira ennek a különvéleményének a rendkívül szellemes megvédelmzésében, hanem azoknak a nyelvbölcséleti alaptévedéseknek, majdnem azt mondanám a babonáknak a leleplezésében látom, a melyek a világnyelv problémájának az övétől annyira eltérő megítélésében a legtöbb nyelvtudós mérlegét meghamisították.

E babonák sorában az első és a legtöbb balítélet szülője az a «nyelvészeti darwinizmus», a melynek behatóbb czáfolatával Schuchardtnak egy másik, a volapükrokl irottaknál nem kevésbbé tanulságos füzete, «Über die Lautgesetze» czímen (Berlin, R. Oppenheim, 1885.) foglalkozik. Ebben bővebben kifejti, mennyi félreértést és fogalomzavart okozott és okoz még mindig a nyelvtudományban, a nyelvnek az a Grimm Jakab és Schleicher nevéhez fűződő mythoplastikus feltüntetése, a mely annak — egy a szó szoros értelmében vett metafora révén — önálló organikus életet tulajdonít, s azt az ilyenel bírók minden jelzékeivel és tulajdonságával ruházza fel, sőt az ilyenekből vonható összes következtetések útvesztőjébe is vajmi könnyen betéved.

Csakis a nyelvet ilyen sajátléltű és sajátcéltű organizmusnak tartó felfogás lehet az elvi alapja annak a nagy visszatetszésnek, sőt felháborodásnak, a mit a világnyelvnek, már csak mint problémának a felvetése is, a nyelvtudósok legtöbbszörénél keltett.

---

*) Róla írt ismertetésemet l. a «Budapesti Szemle» 1888. júliusi füzetében.

Schuchardt ezzel szemben nem győzi elégszer ismételni és, úgy látszik, nem is fölösleges újra meg újra hangoztatni, hogy ép az a szükség, a mely a nyelvet szülte és fejlesztette, szinte elodázhatatlannak tetsző logikával vezet rá — a családi, törzsi, faji, nemzeti, hódító és tolmács nyelvek közbenső láncszemein keresztül — a világnyelvre, mint végső következményre. A nyelv céljából és rendeltetéséből tehát, de még fejlődésének menetéből sem lehet, legalább «a priori», semmi észszerűtlenséget a világnyelvnek, mint elméleti postulatumnak feállítására sütni.

Pedig ennyire mennek, mert nem érik be a Schleyer és más vele versengők kísérleteinek relativ mértékhez szabott elítélésével, hanem egyáltalán pálcázat törnek minden hasonló irányú törekvés fölött mindazok, a kik ellen Schuchardt a maga külön véleményét olyan éles, és minket legalább teljesen meggyőző dialektikával védi.

Meyer Gusztáv pl., a kinek Schuchardt a világnyelv tárgyában írt füzetei közül a másodikat feleletül szánta, csak harmadikul veti fel azt a kérdést, megfelel-e a volapük azon kivánalmaknak, melyeket egy világnyelvnek ki kellene elégítenie? Elsőnek azt az a kérdést tárgyalja, egyáltalán óhajtandó-e egy világnyelv? Másodiknak pedig azt, lehetséges-e mesterségesen egy világnyelvet alkotni?

Schuchardt a tőlünk itt első helyre állított *harmadik* kérdést, a mely a Schleyer-féle kísérletet illeti s a melynek a dolog elvi oldalához tulajdonképen semmi köze sincsen, úgy első, mint második röpiratában egészen mellőzi. A másik két kérdést nézve pedig előbb tisztázni kívánja magának a «világnyelv»-nek fogalmát, nehogy annak hol tágabb, hol szűkebb kerete miatt a vitának amúgy is elég kúszált szálai még jobban egybegabalyodjanak! Ő a volapükisták *menade bal*, *püki bal* (egy emberiségnek egy nyelvet) jelszavától eltérve, elég világosan megjelöli a maga álláspontját, a melyről világnyelven csupán a nemzeti nyelvek birtokállományát teljesen épségben hagyó, nemzetközi *tolmács-nyelvet* ért.

Ennek figyelembevétele lett volna az első kötelességük azoknak, a kik részben oly állításokat is imputáltak *Auf Anlass des Volapüks* című füzetkéjének, a minőket kockáztatnia eszébe sem jutott Sch.-nak, s a melyenek ellen újabb röpiratában is határozottan tiltakozik. Szerinte azonban a Meyer kérdéseinek másodikika előtt a dialektikai sor épsége kedvéért arra is meg kellett volna felelni, vajjon van-e az élő, vagy holt nemzeti nyelvek valamelyikének alapos kilátása arra, hogy a fönt körülírt szűkebb értelemben vett világnyelvvé váljon? Csak ennek a kérdésnek az eldöntése után kellett volna a mesterséges világnyelv lehetőségének feszegetésére áttérni. Mint a legtöbben, a kik e közbeiktatott mellékkérdést is felvetették, úgy Schuchardt is tagadó választ ad rá.

Szerinte ugyanis az élő nyelvek bármelyikét, még a legelterjedettebbeket (pl. első helyen az angolt) is, úgyszólván legyőzhetetlen akadályként gátolja abban, hogy nemzetközivé legyen, először a többi nemzeti nyelvnek egy hasonlóval szemben egészen jogosult féltékenységére; másodsor pedig az, hogy egyikük, még az aránylag legegyszerűbb szerkezetű (az angol) sem oly egyszerű és könnyű, a minőnek egy nemzetközi tolmácsnyelvnek lennie kellene. Elodázhatatlanul következik tehát már e két okból is a mesterséges világnyelvnek legalább is a számbavehetősége, mihelyt a Meyer G. kérdéseinek az elsejére, arra t. i., *kívánatos-e* egy nemzetközi tolmács-nyelv, igennel feleltünk. A minék a híját pedig olyan nagy sajnálattal érezzük, már az emberiségnek ugyanazon művelődési fokon álló szűkebb körében is, annak a szükséges és óhajtott voltát illetőleg alig lehet nézeteltérés. Hogy e szükség érzete ama napról napra táguló művelődési körrel egyenes arányban növekszik, az szintén kétségtelen, és így abban mindenki igazat fog velünk adni Sch.-nak, hogy máris szép számú nemzetközi intézményeinknek valóban a legmértőbb és legragyogóbb koronája lenne egy világnyelv, mint az egyetemes emberiség egyelőre még ideális fogalmának a nyelvi correlatuma.

A vita már most csak azon további kérdés körül foroghat, és Sch. is annak a fejtegetésébe szövi legtanulságosabb megjegyzéseit és nem kevésbé tanulságos kitéréseit, — vajjon csakugyan oly mereven tiltakoznak-e magának a nyelvnek, mint ilyennek a természete, czélja és eszközei egy nemzetközi tolmács-nyelv mesterséges megalkotása és érvényre jutása ellen? Avagy nem következik-e épen a nyelv mivoltából és rendeltetéséből, sőt élesebb megfigyelésnek feltetszőleg már a fejlődése menetéből is, továbbá nem fér-e meg egészen jól az eszközeivel is az egyetemes világnyelvnek legalább az elméleti lehetősége?

S itt megint az egész polémia sarkpontjához kerülünk vissza, t. i. ahhoz a kétféle felfogáshoz, a melyet a nyelvvel tudományosan foglalkozók maguknak róla még ma is alkotnak, illetőleg az iskolából, a melyben nevelkedtek, örökségül magukkal hoztak. Az egyik alapján véve még mindig az, hogy a nyelv organizmus, és nem «homunculus»-féle mesterséges gyártmány, a minőnek épen a világnyelvet szeretik e párton a szánakozó lenézés hangján bélyegezni. A másik pedig, a melyet Sch. oly meggyőző erővel véd, az, hogy az ú. n. *természetes* nyelveket is csak annyiban illeti meg e jelző a velük szembe állított *mesterséges* nyelvtől megkülönböztetőképen, a mennyiben vele a tudatosság egy kisebb fokát emeljük ki annak nagyobb mértékéhez, vagy teljességéhez képest, Vagyis más szóval: a nyelv már magában és keletkezéséhez, meg czéljához mérténis *mesterséges* alkotás, csakhogy természeti feltételekre épülő s ilyenek közt fejlődő, a melyek növekvése útján annál több természetessé-

get oltanak belé, mentül hosszabb ez út s mentül mélyebbre kerülnek tudatunkban az okok és célok, a melyek miatt és végett vele élünk. Mihelyt azonban szokott használatától eltérőre kényszerítik a rendesektől gyökeresen különböző körülmények, mihelyt pl. arra kerül a sor, hogy két, más-más nyelven beszélő egyén egy közös harmadik tolmácsoló eszköz híján értekezzék egymással: azonnal a felszínre kerülnek és a szükség nyomása alatt tudatosakká is válnak azok a vonásai a nyelvnek, a melyek azt legalább is oly mesterséges alkotásnak minősítik, a minők a társadalmi élet egyéb vívmányai.

Egyről ugyanis nagyon könnyen hajlandók azok megfeledkezni, a kik a nyelvet mindig a nemzeti, vagy faji közösség jellemfejlesztő feltételeinek szűkebb körében szokták megfigyelni. És ez az, hogy a legtöbb nyelv részben egészen másnemű feltételeknek köszöni az eredetét, mint a milyenek kialakult jelleme fennmaradását biztosítják. S ha a keletkezésüket illetőleg is megfigyelésünk időbeli körébe eső nyelveket, minők bizonyos értelemben már a *román* s még inkább a *kreol* nyelvek, ha ezeket — mondom — oly feltételek közt látjuk épen nem szerves fejlődés, hanem nagyon is mesterséges keveredés után létrejönni: akkor nem joggal támadhat-e az a kérdés, nem ugyanilyen, vagy legalább is hasonló folyamat eredménye-e minden nyelv és a nyelv egyáltalában?

Itt csak egy igen éles észlelő tehetségre valló megfigyelését akarom Sch.-nak kiemelni, a mely kiválóan alkalmas arra, hogy a nyelvnek nem csak egyénről-egyénre, hanem népről-népre is *tudatosan* megterkelt átviteléhez netán még férköző kétségeket teljesen eloszlassa. Kreol tanulmányai során Sch. arra a meggyőződésre jutott, s a ki őt ezekben hozzám hasonlóan csak valamennyire is követte, okvetetlenül egyet fog vele abban érteni, hogy a keverék-nyelvek számos felőlő közös sajátsága nem csupán azon körülményekből magyarázandó, a melyeket eddig már mások is eléggé kiemeltek. Ilyen első sorban az átvett *A* nyelvnek a *B* anyanyelv megrögzött formáihoz való szabódása, ezt úgy étvén, hogy a *B* nyelvet beszélők maguk illesztik az eltanult *A* nyelvet a sajátjuk öröklött fonetikája és alaktana keretébe. Ezzel szemben Sch. igen szépen kimutatja, hogy e munkának jóformán a felét már az *A* nyelvet közlők elvégezték, mikor szántszándékkal előre úgy tördelték a maguk beszédét, hogy az eleve is könnyebben illeszkedjék a *B* nyelv alkatába. Vagyis hogy körülbelül úgy jártak el, mint a hogy a gyermek első beszélő kísérleteinek elébe siető dajka és anya is tesz, mikor a kised gyűgögesét utánozva, az övéhez szabják a maguk nyelvét.

Ha másért nem, ezért, a nyelv élettanának homályosabb tájékaira olyan meglepő világosságot vető tanulságért is érdemes volt Sch.-nak a volapük kérdéséhez ismételten hozzászólnia. De vonzón írt kis füzetében

e mellett még számosával vannak az általános nyelvtudományi kérdéseket érintő szebbnél szebb fejtegetések. Nem kevésbé érdekes részlete pl. tanulmányának az előbbinél az, a melyben (23. s köv. ll.) a Gabelentztől eltérő saját felfogása leglényegeseb pontjait emeli ki.

Sch. először is Gabelentz ellenében (*Die Sprachwissenschaft*, 372. l.) nem ismeri el a nyelv és a néplélek azon kétségtelen igazságnál tovább menő és többet jelenteni akaró azonosítását, hogy a ki és a mennyiben szavakban gondolkodik, ezt a saját nyelve szavaiban teszi. Még azokkal a tetemes korlátozásokkal sem éri be, a melyeknek Gabelentz szerint is (388. l.) a nyelv és az azt beszélő nép szellemi alkatának kölcsönhatása alá van vetve. Sch. a maga nézetét ezzel szemben így tolmácsolja: «Minden változás, a mely valamely nyelvet ér, természetesen az azt beszélők bizonyos szellemi állapotából ered; ennek azonban nem kell okvetetlenül az illetők egész szellemi irányára nézve lényegesek jellemzőnek lennie. S megfordítva, valamely nép a legnagyobb szellemi forradalmat élheti át a nélkül, hogy nyelvének általa valamely lényeges és jellemző vonása megváltoznék. A mai magyarok pl., legalább a nagy többségük, azon őseiktől, a kik országukat birtokukba vették, nem csak műveltségük, hanem anthropologiai alkatuk tekintetében is sokkal inkább különböznek, mint a köröttük élő népektől, és nyelvük alapján mégis ugyanaz maradt. A magyar nyelvnek a vogullal és a votjakkal való rokonságával, alig hiszem, hogy e rokonság arányos néplélektani megfelelője állana szemben. Ép azért bármilyen fontosnak tekintse is valaki a magánhangzó-illeszkedést, az agglutinatiót és az urál-altaji nyelvek egyéb ismertetőjeleit, azért még nem kell (Gabelentzot követve) azt hinnie, hogy e népek inkább meg fognak valaha a tudományok terén az indogermánokkal mérkőzhetni, mint hogy a művészetekben velük egyenrangúakká lehessenek (G. 385. l.). És így az ezer meg ezer nyelvet megannyi más-más népjellem képviselőjének nézve, nem kell-e minduntalan csodálkoznunk, mily gyakran járnak az egyik oldalon a legnagyobb eltérések a másikon alig észrevehető különbségekkel karöltve és viszont? Ha pedig Gabelentz (372. l.) a nyelvben a népjellemnek nem csupán eredményét, hanem egyúttal alkotó tényezőjét is látja, ezzel szemben arra kell őt emlékeztetnem, hogy a nyelv ugyan meghatározza, de nagyobb, talán legnagyobb részben nem közvetlenül határozza meg a nemzetiséget, jobban mondva inkább csak elhatárolja, mint afféle elszigetelője a mindennemű hagyománynak. A mennyiben azonban a néplélek állandó nevelőjéül tünteti fel Gabelentz a nyelvet (372. l.), kérdés, vajjon-e nevelésnek az üdvös voltát minden körülmények közt habozás nélkül el kell-e ismernünk? És itt a Gabelentz felfogása elleni második ellenvetésemre kell térnem. Én ugyanis nem ismerhetem el,

hogy a nyelvből, mint a tömegek öntudatlan alkotásából (G. 451. l.) a fonák, a hasznavehetetlen, mint valami egészséges testből önként kiválik, míg a hasznavehető megmarad benne és értékesül (G. 452. l.). Avagy az emberi munkásság e körében más törvények uralkodnának és nem azok, a melyek szerint egyebütt az öntudatlan ösztönökből rosszat és jót vegyest látunk keletkezni, sőt azt tapasztaljuk, hogy ép az előbbi él a legkonokabb szívóssággal? . . . A mi G. azon állítását illeti, hogy minden nemzeti nyelv aránylag tökéletes eszköz, ahhoz nem járulhatok hozzá; holott már azt szívesen elismerem, hogy a jelen tűzi ki minden történelmi haladás dialektikai folyamata értelmében a célt, de a múlttól örököljük a reája vezető eszközöket (G. 408.) . . . »

Itt Sch. a G. előbbi tétele ellenébe a mai német nyelv tökéletlenségeit állítja s így sóhajt fel: «Vajjon jó szellemek voltak-e azok, a kik nyelvünk őskori fényes palotáját e mai romhalmazzá silányították, s vajjon ma, mikor az egykori dúsgazdagság minden nyomorúságos foszlányához, minő pl. a dativusnak *e*-je, olyan görcsösen ragaszkodunk, nem egészen a beláthatatlan jövő távolába vész-e ez omladék teljes összedőlése és ezzel annak a reménye, hogy lakhatóbb, korszerű épületet állítsunk a helyébe? . . . »

Ezzel Sch.-nak a nyelvről való nézetei azon pontjához értünk, a mely a legélesebb ellentétben van azok felfogásával, a kik a merev *orthologia* álláspontjára helyezkedve, a nyelvnek önmagához való amúgy is illusórius történelmi következetességét annyira minden más fölé helyezik, hogy a teleologiai tekinteteket egészen elhanyagolják, vagy legalább is kellőnél csekélyebb figyelemben részesítik.

Ennek a teleologiai szempontnak az erősebb kiemelése a Sch. újabb értekezésének a további tartalma, a melynek fonalán igen jó alkalma kerül annak a bővebb kifejtésére, a mit az ő *tudományos idealizmusának* nevez. «A nyelv történetének tarka mozaikképpé való egybe-rakosgatása, ugymond (30. s k. l.), a mihez inkább csak fürkésző hajlam kell, mint mélyebbre látás, korántsem meríti ki iránta való egész érdeklődésünket. Mi arra törekszünk, hogy azt az önkénytelen munkát, a mely kezdet óta és mindenütt a gondolat kifejezést teremti és újjá-alkotja, legegyszerűbb összetevőire bontsuk fel s aztán azt kérdjük, vajjon e művelet nem vehető-e önkényes elbánás alá is? Hiszen a természet erőinek sem érzük be a pusztá megfigyelése- és kifürkészésével, hanem szabályozni és irányítani is igyekszünk őket. A belénk oltott erőkre nézve pedig ezt az eljárást már egészen magától értődőnek tekintjük, s általános érvényű irányokat szabunk gondolkodásunk, erkölcsi cselekvésünk elébe. Miért kellene tehát éppen csakis a hangok útján való gondolatközlésnek egészen magára hagyatva, csupán a végtelen hosszú

természetes kiválásra bízva fejlődnie?» Ezt az idealizmusát állítja Sch. azzal a mysticizmussal és mythologiai felfogással szembe, a melyet a nyelv életének még oly elfogulatlan és élesen megkülönböztetni tudó buvárai sem tudnak egészen a tárgyalás menetéből kiküszöbölni, mint Gabelentz és Meyer G.

Egy még ennél is súlyosabb és már bizonyos elfogultságra vezethető tévedés is szóba kerül Sch. füzetében, és ez minket magyarokat különösebben is érdekel. Értem a *sovinizmus* méltatlan vádját, a melylyel a legerősebb faji öntudatú nagy népek tudósai sem átallják a kisebb és létüket ép ezért több joggal féltő, több okon védő nemzeteket illetni, Igy még Meyer G. is azokhoz csatlakozik, a kik a kisebb nemzetek azon eljárását, hogy általánosabb érdekű tudományos munkálataikat is majdnem kizárólag csakis a saját nyelvükön közlik, a sovinizmus sajnálatos következményének tartják. Milyen szépen jegyzi meg ennek ellenében Sch., hogy a mit az ilyen, a nemzetközi tudomány elől néha csakugyan hét pecséttel lezárt közlemények hozzáférhetetlenségéből az általánosabb érdek veszteségnek érez, az busásan megtérül a tudományok nemzeti nyelven való művelésének nagyobb intenzitása által, valamint azzal, hogy csakis ez úton válnak az illető nép tágabb körére nézve igazán gyümölcsözőkké és fejlesztő tényezővé. Ezen hatásuknak pedig előbb-utóbb az egész emberiségre is áthárulnak a végső, a legbeceseb eredményei.

Nem kevésbé szépen fejt ki e kérdéshez fűzött további elmélkedései során a jeles szerző a maga *politikai idealizmusát* is, a mely az általános béke utópiáját sem röstelli, végső magasztos czélul az emberiség művelődési munkája elé kitűzni. Sch. merészröptű képzelme és a tudományos munkánál is mindig a művészi ihlet nemes hevében edzett, de azért nem kevésbé éles ítéllete épenséggel nem jó egymással ellentmondásba, mikor ily szinte végtelennek látszó távlatot nyit az emberiség haladása számára. Szellemének ez az iránya és szabása teszi őt egyúttal oly elfogulatlaná mindannak elbírálásában, a minek méltánylatára nagyobb nemzetek nem egy tudósa ép azért nem bír elég tiszta látókörrrel, mert kellónél több van benne még abból az avitikus felfogásból, a melynek a tárgyilagos ítéletet gátló hatását csak ott ismeri fel, a hol ez a saját particularizmusával ellentétes érdeket szolgál.

KATONA LAJOS.

A finn nyelvtani irodalom áttekintése.

Eliot C. N. E. finn nyelvtana alkalmából.

Első finn nyelvtanírónak egy olmtüzi finn jezsuita növendéket említenek: *Sundergelt Olaus* nevűt, ki állítólag hozzáfogott egy finn

nyelvtan írásához. Ez a XVI. század vége felé történt, ha ugyan elkészült a könyve; sorsáról nincs semmi biztos tudomásunk. Hasonlóképp nyoma veszett egy másik finn nyelvtannak, melynek szerzőjéül Leibnitz kézírataiban *Henricus Crugerus Aboensis* van említve; ez alkalmasint a XVII. században készült.¹⁾

A finn nyelvnek első grammatikája, mely nyomtatásban is ránk maradt, *Aeschillus Petraeus*, aoboi professoré (később püspök): *Linguae finnicae brevis institutio*, mely Aboban jelent meg 1649-ben. Mint első kísérlet e téren, hiányai és hibái mellett is érdemes munka. Legnagyobb hibája, hogy a latin nyelvtant vette mintául, s ez a finnre természetesen nem illett rá; így péld. hat esetet vesz fel a finn nyelvben épen úgy, mint a latinban stb. Mégis ez a nyelvtan határozta meg hosszú időre a finn nyelvről való grammatikai felfogást. Negyven évig ez volt az egyetlen finn nyelvtan, és az a *Hodegus finnicus*, melyet *Mathias Martinus* viborgi gymnasiumi tanár tett közzé, 1689-ben, voltaképen csak Petraeusénak új kiadása volt, némileg javítva s új példákkal bővítve. De előzőihez képest nagy haladást mutat *Vhael Barthold Grammatica finnicá*-ja, mely a szerzőnek halála után jelent meg 1733-ban. «A kik eddig finn nyelvtanokat írtak s mintegy először törték meg a jeget, azok közül egy sem hatolt olyan mélyen a nyelvnek belső mivoltába és természetébe, boldogult férjem műve tehát egészen új munkának tekintendő», így szól teljes joggal, a ki e könyvet kiadta, Vhaelnak özvegye.

Más finn nyelvtan nem jelent meg a 18. században, noha különben nagyot haladt a finn nyelv vizsgálata, kivált *Juslenius Dániel* püspök²⁾ és *Porthan Henrik Gábor* munkái által.

De már a 19. század elején 8 év lefolyása alatt három finn nyelvtan jelent meg, tehát annyi, mint azelőtt másfél évszázad folytán. *Strahlmann János* valkjärvi lelkésze, *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen* (1816), igen csekély értékű és hibás munka volt, mégis figyelemre méltó azért, mert hatvan esztendeig ez volt az egyetlen, a melyből külföldi finnül tanulhatott (ebből szerezte Hunfalvy Pál is első ismeretét a finn nyelvről). — *Strahlmann* könyvének függeléke: *Comparatio etymologiae linguae Fennicae cum Hungarica* — egészen a múlt század módjára hasonlítgatott; megírására *Strahlmann* egy született magyar, *Orlay dr.* biztatta és ő is segítette munkájában. Ezen három nyelvtan közül a második, *Judén* vagy *Juteini Jakab* «Finn nyelv-

¹⁾ L. *Setälä*: *Lisiä suom-ugr. kielentutkimuksen historiaan*, Suomi III. 5. k. 238—9.

²⁾ *Juslenius* újra ki akarta adni *Vhael* nyelvtanát jegyzetekkel ellátva, de a nyomtatás abbamaradt az első ív után, melynek egyetlen példánya megvan a helsingforsi egyetem könyvtárában.

tani kísérlete» (Försök till utredande af finska språkets grammatik, 1818), szintén jelentéktelen kísérlet volt. Ellenben nagyon érdemes munka volt *Becker Reinhold Finsk grammatik*-ja. Ebben, korához képest, a nyelv jelentőségének igen világos felfogása mutatkozik; érdekes azonkívül, hogy ügyet vet a keleti finn nyelvsajátságokra is és hogy benne van a finn nyelvnek első mondattana. Vele egy időben *Renvall Gusztáv*, az ismert szótáríró, is írt egy finn nyelvtant, de kiadását, midőn megjelent Beckeré, másorra halasztotta. Csak 1840-ben jelent meg *Renvall* munkája: *Finsk Språklära enligt den rena vestfinska dialekten* (Finn nyelvtan a tiszta nyugati finn nyelvjárás szerint); könyvének az volt a célja, hogy védelmezze az irodalmi nyelv nyugati finn alak- és hangrendszerének történeti jogát a keletivel szemben, melyet némelyek irodalmi nyelvvé akartak emelni.

1840 óta a nyelvtanok mindig sűrűbben jelentek meg. Mellözve azokat, melyek tudományos tekintetben semmi újat sem tartalmaznak,*) csak kettőt említünk: *Eurén Gusztáv Erik* gymnasiumi tanárét (1846) és *Collan Fábrián* gymn. igazgatóét (1847), kik a gyakorlati nyelvtanba bevitték *Castrén* és *Lönnrot* kutatásainak eredményeit. *Eurén* nyelvtanából többféle kiadás és lenyomat jelent meg svédül és finnül és sokáig majdnem kizárólag ezt használták az iskolákban.

Eurén könyve rövid mondattant is tartalmaz, de e téren akkor még meglehetősen el voltak maradva. Felhasználva minden előzőjének (s a finn mondattan tevékeny buvárlójának *Avellán G. A.*-nak) munkáit és maga is tovább fejlesztve az eredményeket, *Koskinen György*, a későbbi egyetemi tanár és senator, 1860-ban tette közzé a finn nyelv mondattanát. Ezt a munkát az iskolák használatára nagyon nehéznek tartotta és egyébként is ellenezte *Corander A. G.* viborgi fő elemi iskolai konrektor és azért 1861-ben új mondattant adott ki, melyből 1865-ben már új, bővített kiadás jelent meg. Ez sok jó megjegyzést foglal magában, de általán véve nem múlja felül elődeit. Nagyobb haladást látunk, mind a tárgyalás világosságát, mind pedig az új megfigyeléseket tekintve, *Jahnszon A. W.* mondattanában (1871), melyben fel vannak használva *Rothstén F. W.*, a finn nyelv alapos ismerőjének megjegyzései is.

Itt van helye megemlítenünk a magyar nyelvű finn grammatikákat. Először írt finn nyelvtant magyarul *Fábrián István* 1859-ben; a finn nyelvbúvárlat álláspontját illetőleg semmi különös haladást nem mutat finn elődjeihez képest. Egészen másképp vagyunk *Budenz József Finn nyelvtanával*, melynek első kiadása 1873-ban jelent meg, második,

*) Ezek közül finn nyelven első volt *Corander-é: Suomalainen kie-lioppi koulujen tarpeeksi* 1845. Más nyelvtanok finnül tanuló svédnyelvűeknek voltak szánva.

mondattannal bővített kiadása 1880-ban. Ez a munka kétségkívül felülhaladja minden elődjét mind tudományos felfogására, mind pedig tárgyalása módját tekintve, s hatással is volt azokra a nyelvtanokra, melyek azóta Finnországban láttak napvilágot.

Az első finnországi nyelvtan, melyben már Budenzé is fel van használva, az alülirotttnak mondattana volt: *Suomen kielen lauseoppi* (1880¹, 1891²). Budenz hatása nyilván való *Genetz* iskolai nyelvtanában: *Suomen kielen äänne-ja muoto-oppi* (1881¹, 1890²). Ez azonban Budenz nyelvtanánál teljesebb és még sok új megfigyelés eredményét foglalja magában, úgy hogy most is ez a létező legjobb finn alaktani kézikönyv. A *Genetz* nyelvtanának első kiadása után megjelent nyelvtani kézikönyvek közül különösen kettőt említettünk: *Hämäläinen K.* finn alaktanát (*Suomen kielen muoto-oppi*, 1883), mely, tárgyalása módját tekintve, *Genetz*énél részletesebb, de tudományos tekintetben nagyon is elavult állásponton áll; azután *Sjöros J.* munkája: *Finsk ordböjningslära* (Finn ragozástan, 1889), melynek tárgyalása egyben másban felülmúlja elődeit.

Végül említsük azokat a finn nyelvtanokat, melyek Európa nagy kultur-népei nyelvén jelentek meg, hogy a külföldiek is megismerkedhessenek a finn nyelvvel. Magában az 1876-ik évben két vagyis három ilyen nyelvtan jelent meg, tudtomra elsőik *Strahlmanné* után.*)

Párizsban jelent meg az egyik: *Grammaire finnoise par Ch. E. de Ujfalvy et Raphaël Hertzberg*, ez azonban pontatlansága miatt nem volt megbízható útmutató a finn nyelv tanulásában. (Csak egy példát említek: a 68-ik lapon a finn *ulos* így van francziára fordítva: *qui, de quel espèce*. E tévedésnek az volt az oka, hogy Budenz könyvében *ki, kifelé* helyett Ujfalvy ezt olvasta: *ki, kiféle*.)

Ezzel szemben *Kockström* rövid nyelvtana, mely 1876-ban svédül, de egyszersmind németül és francziául is megjelent, rövidege mellett is igen alkalmas és megbízható kézikönyv. (Az átdolgozások címe: *Kurze Grammatik der finnischen Sprache*, von *W. R. Kockström*, bearbeitet von *K. Suomalainen*; *Résumé de la grammaire finnoise* traduit par *G. F. Armfelt*; mindakettőt Helsingforsban nyomtatták.)

Mintegy három évvel ezelőtti jelent meg *Hartleben* kiadásában Bécsben a «Bibliothek der Sprachenkunde» v. «Kunst der Polyglottie» című gyűjtemény 30-ik részéül *Wellewill M.* könyvecskéje: *Praktische Grammatik der finnischen Sprache für den Selbstunterricht*. Ez a könyv, melynek főforrása *Kockström* svéd iskolai könyve, 60 leczkében adja elő a finn nyelvrendszer főrészeit: szabályokat, ragozó mintákat, szokat és gyakorlatokat s függelékül még egy kiegészítő szótárt, útközben és

*) Meg kell még említenem *Dupont J. Grammaire finnoise*-át, de nyomtatása helye és ideje ismeretlen előttem.

társalgásra használhatót. Ámbár hibáktól nem ment, gyakorlati céljának mégis jól megfelelehet.

Legkiválóbb és legrészletesebb a nyugateurópai nyelveken megjelent összes finn nyelvtanok közt az, a melyet *Eliot C. N. E.* angol követségi titkár (azelőtt Szt.-Pétervárbán, most Marokkóban) adott ki ily cím alatt: *A finnish grammar* (Oxford Clarendon Press, 1890).

A 47 lapra terjedő bevezetés elmagyarázza a finn nyelvnek és részben rokonainak is jellemző sajátosságait; ebben, mint a szerző mondja, különösen Donnernek és az alulirotnak munkáit követte, továbbá Müller Fr. «Grundriss der Sprachwissenschaft» című munkájának urálaltaji szakaszait. Természetes, hogy Eliot nem használhatott olyan anyagot, melynek segítségével számbavehető új eredményeket ért volna el. Így nem csodálkozhatunk, ha nála némely régi, tarthatatlan magyarázatokat találunk felújítva. Pl. a XIX. l. szerint a finn allativus *-len* ragja *-lhen* v. *lne-*ből lett. A XXXIII. l. szerint **sanotaksen* hangtani úton vált ezzé: *sanota'hēn* : *sanotaan*. A XXXIV. (és 69.) l. *ellen* a régi nyelvtanok módjára hibásan van a tiltó ige *äl* v. *el* «gyökeréből» származtatva, *-le* raggal, holott *ellen* nem egyéb, mint **ellä en*, v. ö. *joll'en* (l. Setälä: *Äännehistoria* 437. s köv. ll.) — Az alaptalan új magyarázatok közül csak egyet-kettőt említék. Eliot a XX. lapon a finn irányragokat ilyen kapcsolatokból származtatja: *s + ksen* és *l + ksen* (*s* innen *sen* és *llen*), *s* a XXI. lapon az instructivust a genitivussal egy esetnek veszi.

De általában el kell ismernünk, hogy a szerző munkájának ebben a részében is jól és értelmesen felhasználta a rendelkezésére állott forrásokat és különösen ki kell emelnünk, hogy némely figyelemre-méltó nézeteket is találunk bevezetésében. Ilyenek az ott előadott gondolatok az eredeti finn hangsúlyozásról, továbbá az u. n. mássalhangzó-gyengítésnek a hangsúlyozással való összefüggéséről, hogy t. i. a mássalhangzók gyengülése olyanféle jelenség, mint a Werner-féle törvény a germán nyelvekben.

Magában a nyelvtanban, a szerző saját kijelentése szerint, Genetz és Hämäläinen alaktanát, Jahnsson mondattanát és az enyémet használta, azonfölül a finn irodalmat. A nyelvteni rész nagyon terjedelmes, 229. lap, s oly mértékben felel meg a tudomány köteleményeinek, a mennyire a szerző segédeszközei egyáltalán lehetővé tették. Különös köszönettel említendő, hogy a szabályok és adatok általában helyesek s a finn alakok hibátlanul vannak írva. Ritkán találunk afféle hibákat, minők: *tuotahin* e h. *tuotihin* (XXXII), *sanotihin* e h. *sanottihin* (XXXIII), *pojat olevat* e h. *ovat* (121), *jouloon* e h. *jouluun* (146), *tähdēni* e h. *tähtēni* (205) stb. Hibás és pontatlan szabályai közül is említék egyet-kettőt. Nem áll, a mit a 3. lapon mond, hogy a finn *ä*

hang olyan, mint az angol *a hat, trap*-féle szókban. Az infinitivus tárgyáról szóló szabályok 128. és 185. nagyon is fogyatékosak. A 136. lapon azt a szabályt olvassuk, hogy a nagyságot és mértéket jelentő melléknevek partitivussal járnak, de az első példákban épen nincs meg a melléknévtől függő partitivus: *kirkon torni on kaksi sataa jalkaa korkea, joki on kaksikymmentä jalkaa syvä* (part. így volna: *kahta sataa jalkaa, kahtakymmentä jalkaa*). Ezek néhány más hasonló apró kocsintással együtt nem csökkentik a munkának értékét, mert, mint mondtam általában gondosan és pontosan készült. — Befejezésül néhány mutatóványt közöl Eliot a finn irodalomból: egy fejezetet a szentírásból, részleteket a Kalevalából és egy népdalt angol fordítással és jegyzetekkel.

Hogy tehát összefoglaljam véleményemet: Eliot finn nyelvtana az általánosan ismert nyelveken írottak közt a legjobb és legtartalmasabb, az egyetlen, melyben mondattan is van, s egyáltalán jó s megbízható segédeszköz a finn nyelv tanulására.

A történeti finn nyelvtan létesítése a jövő reményei közé tartozik.

SETÄLÄ EMIL.

A francia nyelvjárások.

Bulletin de la Société des Parlers de France. Paraissant tous les deux mois. Paris, H. Welter, éditeur.

Néhány évvel ezelőtt (1889) alakult a francia nyelvjárás-társaság Gaston Paris elnöklete alatt; azonban az első években sokféle akadályllyal kellett a társulatnak küzdenie, úgy hogy sikeresebb működését csakis 1893-ban kezdhetette meg. Ez év július hava óta két havonként megjelenő folyóiratot is ad ki, melynek feladata állandóan ébren tartani a francia nyelvjárások kutatására vonatkozó munkásságot. A társulat élén a legkitünőbb romanisták állanak, kik közül elég, ha csak a következő nevekre utalok: Gaston Paris, P. Meyer, J. Gilliéron, P. Rousset, Jean Passy, Paul Passy, L. Havet stb. A társulat működése kiterjed Franciaország egész területére; a vezetés Párizsban van, azonban kerületi bizottságok alakulnak a vidéknek minden egyes fontosabb helyén. A folyóirat folyton irányt ad a kerületi bizottságok s az egyes tagok működésének; e célból egyes kérdéseket tűz ki, melyekre a különböző vidékeken lakó tagok feleletét kéri, vagy pedig egyes nyelvjárási sajátságok megfigyelésére szólítja fel a tagokat. Így például mindjárt az első számban több érdekes kérdéssel találkozunk. A szókincre vonatkozó kérdések: 1. Állítassanak össze az égőre, a csillagokra s a levegőre vonatkozó népies kifejezések. 2. Sorolják el az eke egyes alkotó részeinek neveit. A további kérdések

egyes szavak alakjára, jelentésére, egyes hangok képzésére, történeti fejlődésére, végül egyes mondattani szerkezetek használatára vonatkoznak.

Az ily kérdésekre adott feleletek lehetségessé teszik, hogy pontosan megállapíttassék egyes nyelvjárási sajátosságok elterjedése az illető nyelv egész területén. S a nyelvjárások tanulmányának ez is egyik igen fontos feladata. Nem csak arra kell törekednünk, hogy minden egyes vidék nyelvét alaposan megismerjük, hanem végig kell kísérnünk egy-egy fontosabb sajátóságot az egész nyelvterületen, hogy így fejlődését, keletkezését és jelentőségét annál világosabban láthassuk. A Magyar Nyelvjárások III. részében megpróbáltam nyelvjárásainknak néhány fontosabb sajátóságát ily módon végig kísérni az egész magyar nyelvterületen, s a Magyar Nyelvőrben (XXII: 289. l.) a *megyek* ige alakjait állítottam össze. Az ilyen vizsgálódás azonban csak akkor lehet teljes, ha részt vesznek a munkában az ország legkülönbözőbb vidékein lakó gyűjtők. Ezért várható nagy eredmény e francia társaság működésétől, mivel kiváló nyelvészek határozott célra törekedve vezetik a gyűjtők munkásságát, s nem csak azt használják fel, a mit egy-egy lelkes ember magára hagyva, szakszerű vezetés nélkül nyújthat.

A társulat egy igen fontos cél megvalósítását tűzte még maga elé: megalkotni Franciaország nyelvi atlaszát. Vagyis oly térképeket akarnak elkészíteni az 1900-ban tartandó párizsi kiállítás számára, melyek híven feltüntessék a francia nyelvjárások minden egyes sajátóságának elterjedését. A társulat e cél elérésére egyesíteni akarja összes tagjainak működését.

A folyóirat egyes kisebb nyelvjárástanulmányokon kívül népnyelv. közleményeket is tartalmaz, s a társulat működéséről ad számoti. A nagyobb nyelvjárástanulmányok mint a társulat külön kiadványai jelennek meg. Az első szám bevezető cikke Gaston Paris előadása a francia nyelvjárásokról, melyet a francia tudós társaságok gyűlésén (Congrès de Sociétés savantes) tartott. Benne oly szépen fejtegeti a nyelvjárások kutatásának célját és módját, hogy érdemes ez előadást bő kivonatban ismertetni.

Franciaországnak hosszú idő óta egységes hivatalos és irodalmi nyelve van — így kezdi előadását G. Paris —. Ez a nyelv, melyet ma majdnem minden művelt ember használ Franciaország egész területén, és melyet a kevésbé műveltek is beszélnek saját nyelvjárásuk mellett, tulajdonképen Párizsnak és *Ile de France*-nak nyelvjárása, mely csak lassanként terjedt el az ország többi részeiben. Az ország fővárosának közelében lassanként eltűntek azok a különbségek, melyek a nép nyelvét az irodalmi nyelvtől elválasztották, de minél messzebb távozzunk a fővárostól, annál határozottabb különbséget találunk a nép nyelve és az

irodalmi nyelv között. Azon néhány nyelvsziget kivételével, a hol a flamand, a breton s a baszk nyelvet beszélnek, Franciaország egész területén a francia nyelv dívik. Ha azonban nem vesszük tekintetbe az irodalmi nyelvet, s csupán a nép nyelvét vizsgáljuk a Földközi tengertől a La Manche csatornáig, a Vogéz hegyektől az Oczeanig: a legnagyobb tarkaságot látjuk magunk előtt; de e tarkaság közepette is megkülönböztethetünk bizonyos összetartozó területeket. A mint az olajfa virágzása megszűnik egy bizonyos vonalon, a kukoriczáé vagy a szőlőé egy másikon, épúgy tapasztaljuk, hogy egyes hangok, szavak vagy nyelvtani alakok használata is általános az egyik területen, de nem terjed át egy másik területre. Ha azonban tekintettel vagyunk az egész francia nyelvterületre, a legfelszinesebb vizsgálat is azt bizonyítja, hogy a hangtani, alaktani és szókincsbeli különbségek mellett is van e nyelvjárásoknak egy közös alapjuk, és hogy Franciaország egyik szélétől a másikig a nyelvjárások észre nem vehető változásokkal mennek át egyik a másikba. Az a paraszt, a ki csak a saját községének nyelvjárását ismeri, könnyen megérti a szomszéd község beszédét, valamivel több nehézséget okoz egy távolabbi község nyelve, s így ugyanazon irányban tovább haladva elér egy olyan helyre, melynek nyelvjárását csak alig érti meg.

Fel lehetne állítanunk egy középpont körül az emberek hosszú láncolatát, kik közül mindenki megértené a maga jobb és balszomszédját s egy ilyen csillaggal befödhetnők Franciaország egész területét, sőt a sugarakat is összeköthetjük egymással. Ez a tapasztalat rendkívül fontos, s ennek alapján állította fel Paul Meyer azt a törvényt, mely hívatta van a nyelvjárások kutatásának eddigi módszerét megváltoztatni. E törvény szerint egy oly egységes eredetű nyelvterületen, mint a francia, nincsenek nyelvjárások, hanem csak változó nyelvi sajátságok, melyek különbözőkép csoportosulnak; oly formán, hogy pl. az egyik község nyelvében vannak oly sajátságok, melyek közösek az őt körülvevő négy más község nyelvével, de vannak benne viszont oly sajátságok is, melyeket e szomszédos községek közül egy sem ismer. Minden nyelvjárási sajátságnak megvan a maga területe, mely csak a legritkább esetben vág egybe egy más sajátság területével; nem esik egybe a politikai kerületekkel sem, legföljebb egyes természetes határok (folyó, hegy stb.) lehet egyúttal egy-egy nyelvjárási sajátságnak határa. Majdnem hiábavaló munka volt tehát Franciaország nyelvét egyes nyelvjárásokra osztani fel.

Ez ítélet alól még az a felosztás sem vonható ki, mely szerint már a középkor óta különválasztják a francia és a provenczál nyelvet (*langue d'oui* és *langue d'oc*). Ezeket az elnevezéseket csakis az irodalmi nyelvre lehet alkalmazni, a mennyiben a középkorban az északon lakó

írók más irodalmi nyelvet használtak, mint a déliek. Azonban a mai élő nyelvet nem lehet így ketté választani, s hiába próbálta meg két derék kutató *) az Oczeántól az Alpesekig megvonni e két nyelv határát; s habár a legkevesebbre szorították e két nyelv jellemző vonásait, még sem akadályozhatták meg, hogy a megállapított határ ne ingadozzék folyton. Ezt a képzelt falat ledöntötte a mai tudomány, mely arra tanít bennünket, hogy nincs két Franciaország, s hogy nincs oly igazi határ, mely a két területet egymástól elválasztaná, s hogy az egész francia nyelvterületen úgy terül el a nép nyelve, mint egy tarka szőnyeg, melynek színei lassanként elmosódva mennek át egymásba.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez a felfogás csak ott igaz teljesen, a hol a nyelv önkénytelenül s minden külső belolyás hatása nélkül fejlődött. Egy nép története folyamán erőszakos változások is történhetnek egy-egy vidék nyelvével; másrészt a lakosság vándorlása is megváltoztathatja az egységes fejlődést. Gyakran találunk egyes községekre, melyeknek nyelve jelentékenyen különbözik a szomszédos vidékektől, míg annál inkább hasonlít egy távolabb eső vidékéhez. Az ilyen kivételek csak megerősítik az említett szabályt.

Így jutunk a francia nyelv egységének s az egyes vidékek népnyelvében jelentkező sajátságok különbözőségének felismeréséhez. Ha vizsgálódásunkat a francia nyelv körén túl terjesztjük, azt találjuk, hogy a francia s a többi úgynevezett román nyelvek szókincsében és nyelvtani szerkezetében sok a közös jellemvonás. Az a nyelv, melyek a francziák, spanyolok, olaszok, oláhok ma beszélnek, nem más mint a román vagyis a latin nyelv. Ma nem is szükséges már hangoztatni, hogy a román nyelvek a latinból «erednek»; hogy ezek «leány-nyelvek», melyeknek «anyja» a latin. Valósággal nincsenek is anya- és leány-nyelvek. A nyelv folyton változik, részben physiologiai, részben psychologiai hatások alatt; azonban egy és ugyanazon nyelvnek egymás után következő állapotai épúgy nem választhatók el egymástól egész határozottan, mint ugyanazon nyelvnek ugyanazon időben egymás mellett beszélt alakjai. Az egyes indogermán nyelvek ma egész határozottan különböznek egymástól; azonban e különbség csak azért oly szembetűnő, mivel e népek nagyon is hosszú idő óta élnek külön egymástól s mivel e nyelvek fejlődését csak nagyon töredékesen ismerjük. Ép így vagyunk az egyes román nyelvekkel is. A klasszikus latin nyelv nagyon különbözik nemcsak a mai francia nyelvtől, hanem a legrégebbi irott emlékek

---

*) A következő munkára czéloz: *Ch. de Tourtoulon et O. Bringuier, Étude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl.* Paris, 1876.

nyelvétől is. Csakhogy a mióta Róma nyelve elterjedt a birodalomban, e nyelv folytonosan változott. Az irodalmi nyelv és a tökéletlen helyesírás századokon át elrejtje ezt a változást; azonban e takaró alatt folyton halad a folyam, s a tavasz visszatértével előtűnik természetes haladása. A klasszikus latin nyelv volt hosszú időn át az egyedüli frott nyelv, s csak a IX. században foglaltatott először írásba, és pedig Franciaországban a beszélt latin nyelv. Lassanként az élő latin nyelvek némelyikéből irodalmi nyelv lett, míg mások még ma sem jutottak ahhoz a szerencsééhez, hogy írásba foglalták volna.

Ma már senkisé is kételkedik azon, hogy a francziák nyelve a latin, és senkisé is származtatja a gall nyelvből. A gall nyelv teljesen kiveszett Galliában s a francia nyelv csak egyes szokat vett át örökségül e nyelvből; még legtöbb gall eredetű szó a helynevek között található.

A latin nyelv, midőn Galliában a kelta helyébe lépett, lassanként változni kezdett, és ha politikai és irodalmi hatások nem akadályozták volna e fejlődést, nem volna ma két község, mely ugyanazt a nyelvet beszélné. Csakhogy szerencsére mindenütt alakultak egyes góczpontok, melyek befolyással voltak a szomszédos vidékek nyelvére, s elsímitották azokat a kisebb különbségeket, melyek a megértést megnehezíthették. A leghatalmasabb ilyen góczpont Párizs, a nemzeti élet fő székhelye; ez a város a középkor óta állandó hatással van az egész országra, s az irodalmi nyelv számára folytonosan tért hódít, a többi vidékek nyelvét egyszerű nyelvjárássá téve. Mielőtt azonban az irodalmi nyelv teljesen elnyomná a nyelvjáráásokat, össze kell gyűjteni minden sajátosságait, hogy értékesíthetők legyenek a tudomány számára. Párizs közelében ma már alig szólhatunk nyelvjárásról, de bármely irányban távozunk tőle, megtaláljuk a nép nyelvét úgy, a mint 15 évszázad óta fejlődik, s ha végig haladunk az egész nyelvterületen északról délre, vagy keletről nyugatra, nem találunk hirtelen ellentéteket, erős félbeszakításokat, hanem lassanként észre nem vehető változásokkal mehetünk át a Provence dallamos nyelvéről a normand szigetek vagy Belgium nyelvére. Az a fontos feladat vár már most a kutatókra, — s e feladat teljesítésére az összes kutatók munkáját egyesíteni kell — hogy megalkossák Franciaország fonetikus atlaszát, nem önkényes osztályozás alapján, hanem tekintettel a rendkívüli virágzás egész gazdagságára és szabadságára.

E cél megvalósítására birni kellene egyrészt minden egyes községnek, másrészt minden egyes hangnak, alaknak és szónak monographiáját, melyet a szerző a legpontosabb természettudományi módszerrel kutat és ír le. Az ily monographiák megírásához nem kell mélyre ható szaktudomány, hanem annál inkább szükséges a helyes módszer ismerete. A kik ily kutatások iránt érdeklődnek s e munkában részt akarnak venni,

kellő útbaigazítást nyerhetnek azon előadásokon, melyeket Gilliéron tart a francia nyelvjárásokról az *École des Hautes Études*-ön. E mellett Rousselot és Gilliéron folyóirata *Revue des patois gallo-romans**) s Cledat-é *Revue des patois* (Lyon) irányt adnak a kutatóknak. Maga G. Paris is ad néhány útmutatást a nyelvjárások tanulmányozóinak.

A nyelvjárások tanulmányozása annál sikeresebb, minél kisebb körre szorítjuk megfigyelésünket; a kutatás helye legyen csak egy község, legfőleg a községeknek egy kisebb csoportja, hanem aztán arra törekedjünk, hogy e területen minden egyes tényt a legpontosabban megismerjünk. Tekintettel kell lenni a hangokra, a nyelvtani alakokra, a szókra és a mondatokra: a nyelv szerkezetének minden részét gondosan meg kell figyelni. A hangokat pontosan kell feljegyezni, s az egyes alakoknak minden változatát össze kell gyűjteni, s a szavak jegyzéke is lehetőleg teljes legyen.

Az egyes vidékek nyelvének leírásával azonban még nem elégedhetünk meg. Minden egyes nyelvjárás érintkezik más nyelvjárásokkal; keresni kell tehát mi a közös köztük s miben különböznek egymástól. Ha tovább folytatjuk ezt az összehasonlítást, arra az eredményre jutunk, hogy az egyes nyelvjárások csoportosítása mind másképp és másképp alakul, mihelyt más és más hangtani vagy alaktani kritériumot használunk. Leghelyesebben járunk el akkor, ha alapul veszünk egy bizonyos területet, s azután kiválasztva egyes nyelvjárásai sajátosságokat, pontosan megjelöljük elterjedésük határait egyes kisebb térképeken. Egymás mellé téve az így készült térképeknek nagy számát, egyes hangtani és alaktani területek fognak alakulni, a melyek részben egybevágnak, részben eltérnek egymástól; az ilyen területek megalkotása szolgáltathat csak pontos adatokat az illető egész terület nyelvi térképéhez.

Tekintettel kell lenni a kutatónak arra a hatásra is, melyet a városok nyelve, vagyis az irodalmi nyelv a nép nyelvére gyakorol. A francia nyelvjárások kutatásának fontos célja még az is, hogy megismertessék azt a lassú fejlődést, melyen a latin nyelvnek hangjai, alakjai, szavai és mondat szerkezetei átmentek, míg belőle a mai francia nyelv lett. Ez okból kutatni kell a francia népnyelvnek régibb alakjait is, a mint az egyes okiratokban ránk maradtak. Azonban a latin népnyelvnek történeti átalakulását csakis az összes román nyelvek összehasonlító vizsgálata derítheti fel; ép ezért az olyan kutatónak, a ki e kérdésekkel nem foglalkozott egész behatóan, őrizkedni kell a szövegtől kísérletektől. Másrészt a latin nyelv ismerete nem is elégséges a francia szavak eredetének megállapításához; a francia szókincsben sok a germán eredetű

*) E folyóirat helyébe lépett most a címbe említett *Bulletin*.

szó. E mellett tekintettel kell lenni a kelta nyelvre is, melynek helyébe lépett a latin. Tudjuk hogy a mai francia nyelv latin és nem kelta, és hogy csak igen kevés kelta szó maradt meg a francia nyelvben. Ezzel szemben nem joggal állíthatjuk-e, hogy a francia nyelv nem más, mint a keltáktól beszélt latin, s nem joggal lehet-e keresni a mai francia nyelvjárásokban azon hatások nyomát, melyeket a gall nyelv kiejtése és szerkezete a latin népnyelvre gyakorolt. E tétel igazságát néhány eddig megfigyelt tény is igazolja; ilyen kelta hatásnak tekintik pl. azt, hogy a latin *u*-ból a francziában *ü* lett. Hogy azonban az ily vélemény némi bizonyosságra jusson, nemcsak az összes új-latin nyelveket kell ismerni, hanem a kelta nyelvek összes régi és mai nyelvjárásait is.

Az egyes községek és vidékek nyelvjárásának megismertetése után kell következnie a nyelvjáráskutatás azon másik, fontos részének, mely az egyes nyelvjárási sajátosságokat teszi vizsgálatá tárgyává, végig kísérve az egyes sajátosságokat elterjedésük egész területén és fejlődésük egész történetén.

Gaston Parisnak az eddiekben ismertetett felfogását a francia nyelvjárások fejlődéséről s tanulmányozásuk módszeréről többen megátámadták. Különösen azt az elvét kifogásolták, hogy a francia nyelvet nem lehet nyelvjárásokra osztani, hanem csak a nyelvi sajátosságok elterjedésnek határait lehet megállapítani. *Ch. de Tourtoulon*, ki hosszú ideig foglalkozott a francia és a provenzál nyelv határának pontos megállapításával, éles bírálat tárgyává tette G. Paris előadását *) s e bírálat eredményét a következő pontokba foglalta:

1. A francia nyelvjárások gyakran átmennek egymásba; azonban nem tekinthetjük bebizonyítottnak, hogy ez átmenet észre nem vehető fokokban történik, és hogy nincsenek olyan jellemvonások, melyek az egyes nyelvjárásokat egymástól határozottan megkülönböztetnék.

2. Egy oly nagy, közös eredetű nyelvterületen, minő a francia, mely oly sok különböző hatásnak volt és van ma is kitéve, egyes vidékek nyelvét tipikus nyelvjárásnak kell tekintenünk; ezek köré sorakoznak a hozzá többé-kevésbé hasonló szomszédos nyelvjárások. Azonban egy és ugyanazon nyelvjárás tájszólásai közt is megkülönböztethetünk alsóbb és ismét alsóbb fokú nyelvjárásokat (*sous-dialectes et sous-variétés de sous-dialectes*); a legnagyobb különbség Franciaország északi és középső-részének nyelvjárásai, vagyis a *langue d'oïl* és *langue d'oc* között van.

3. Mi (francziák) latin nyelven beszélünk; azonban oly latin nyelven, mely különbözőkép fejlődött a különböző helyeken, úgy annyira..

*) *Ch. de Tourtoulon*, Des dialectes, de leur classification et de leur délimitation géographique. Paris, Maisonneuve.

hogy e mai latin nyelv nemcsak nagyon eltért a régi latin népnyelvtől, hanem több, egészen különböző nyelvre oszlott. Ezek a nyelvek, melyeket román nyelveknek nevezünk, a latinból fejlődtek észre nem vehető változások által; ezen eredet kényelmes és világos jelölésére mondjuk, hogy e nyelvek *leányai* a latin nyelvnek.

4. Ha a latin nyelv természetes fejlődésére nem lettek volna befolyással különböző politikai, irodalmi s egyéb hatások, az eredmény is más lett volna, mint a mit ma tapasztalunk. Minthogy azonban e szabad fejlődést sehol sem kísérhetjük figyelemmel, s a nyelv fejlődését változtató physiologiai és psychologiai hatásokat sem ismerjük teljesen, nem tudhatjuk, mi történt volna, ha a román népek kivonhatták volna nyelvünket e külső hatások alól.

5. Úgy látszik, hogy a nyelvjárási sajátságok határai nem esnek egybe a régibb vagy újabb politikai határokkal; azt azonban, minden egyes esetben, kellő óvatosságot tartva szem előtt, szabad hinnünk, hogy a politikai hatások, melyek befolyással voltak a latin nyelv fejlődésére, azt az eredményt hozhatták néha létre, hogy a nyelvi határok közelebb jutottak a politikai határokhoz.

Tourtoulon ellenvetései, mint láthatjuk, inkább csak korlátozó természetűek s az élő nyelvek elfogulatlan vizsgálata Gaston Parisnak ad igazat. A magyar nyelvjárásokat tanulmányozva, én is arra az eredményre jutottam, hogy az egyes nyelvjárási sajátságok lassanként mennek át egymásba és sehol sem lehet megállapítani oly pontos határokat, mint a milyenek a politikaiak vagy a földrajziak. S ha mégis a nyelvjárások osztályozására törekszünk, ez inkább a kényelem és könnyebb áttekin-tés szempontjából történik, s az ilyen osztályozásban mindig van valami önkényes. A magyar nyelvjárásokat tanulmányozva is folytonosan szemünk előtt kell tartanunk, hogy a vizsgálódás annál eredményesebb, minél kisebb térre szorítkozunk, s hogy ezen belül az egyes nyelvi sajátságoknak gondos megfigyelésére s elterjedésüknek pontos megállapítására kell figyelmünket első sorban fordítanunk.

BALASSA JÓZSEF.

Phonetikai folyóirat.

Phonetische Studien. Zeitschrift für wissenschaftliche und praktische Phonetik mit besonderer Rücksicht auf die Reform des Sprachunterrichts. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Wilhelm Viëtor. Bd. I—VI. Marburg in Hessen. N. G. Elwert. 1888—1893.

A phonetika tudománya ma már oly tág körű, hogy elég bő anyagot nyújt egy külön folyóirat számára; a mennyiben nemcsak a hangok képzése módjával foglalkozik, hanem tárgyalja az egyes élő nyelvek kiej-

tését is, s e mellett tekintettel van az élő nyelvek tanításának módszerére. Viator folyóirata is e hármast tűzte maga elé.

A megjelent hat évfolyamban a fonetikának mint tudománynak történetével és mai helyzetével két dolgozat foglalkozik. W. Swoboda (*Zur geschichte der phonetik* IV. k.) az osztrák fonetikusok működését ismerteti; első közöttük a magyar eredetű Kempelen Farkas, kit mi is szeretünk magunkénak vallani*). 1791.-ben jelent meg *Mechanismus der menschlichen sprache nebst der beschreibung seiner sprechenden maschine* cz. munkája, melylyel a tudományos, physiologiai hangtan megalapítója lett. (E mű részletes méltatását l. Nyvtud. Közl. VIII. k.) A második cikkben Swoboda Brücke és Czermak működését ismerteti a fonetika terén, kik különösen a gégetükör alkalmazása által vitték a hangok képzésének felismerését nagy lépéssel előre. — Lundell, a jeles svéd nyelvész, az I. kötet bevezető cikkében a fonetika szerepéről szól az egyetemi tanulmányok körében (*Die phonetik als universitätsfach*), s kifejti mily fontos minden nyelvészre nézve, hogy alaposan ismerje az emberi beszéd physiologiáját, s hogy mindenkinek, a ki modern nyelvekkel foglalkozni akar, előbb a fonetika terén kell otthonosnak lennie. Szükséges is, hogy minden egyetemen tartsanak fonetikai előadásokat, melyek bevezetésül szolgáljanak a nyelvtudományba. Az 1888. évig a következő egyetemeken tartottak fonetikai előadásokat: Berlin, Lipse, Marburg, München, Tübinga, Freiburg, Prága, Kopenhága, Upsala, Lund, Christiania, 1892 óta Paul Passy is tart előadásokat a fonetika köréből a Sorbonneban.

Passy bevezető előadását, melyben a fonetika körét és célját vázolja, e folyóirat V. kötete közli. Az általános fonetika körébe vágó fontosabb dolgozatok még: W. R. Evans, *On the Bell vowel-system* (II. k.), melyben A. M. Bell magánhangzó rendszerét veszi tüzetes bírálat alá; és R. J. Lloyd kitünő dolgozata: *Speech sounds: their nature and causation* (III-VI. k.), melyben az egyes hangok képzését főleg akusztikai alapon vizsgálja.

E folyóirat második fontos célja, hogy az egyes élő nyelvek kiejtését ismertesse meg olvasóival. A német nyelv kiejtésével maga a szerkesztő foglalkozott, a ki kérdő íveket bocsátott ki, a beérkezett feleletek alapján állítja össze a német nyelv kiejtését különböző vidékeken (*Beiträge zur statistik der aussprache des schriftdeutschen*, I-III. k.). Nieder-Lausitz német kiejtésével Franke F., a prágai kiejtéssel Ritschel A. foglalkozott, a magyarországi német kiejtést pedig e sorok írója ismertette (*Aussprache des schriftdeutschen in Ungarn*, II. k.). A francia nyelv kiejtését rendszeresen tárgyalta Passy (*Kurze darstellung des französischen lautsystems*, I. k.), a francia magánhangzók időmértékének kérdésével Storm (II. k.) és Wagner (VI. k.) foglalkoztak. A rétoromán kiejtést Laura Soames ismertette (*Notes on the sounds of the Romanch or Romanese of the Upper Engadine*, III. k.). Az amerikai angol kiejtéséről szól S. Primer (*The Huguenot element in Charleston's pronunciation*, III. k.); a norvég kiejtést ismerteti

*) Vö. Szily Kálmán, Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt (M. T. Akadémia XLVIII. közlésének tárgyai).

Western (*Kurze darstellung des norwegischen lautsystems*, II. k.), a hollandit W. S. Logeman (*Darstellung des niederländischen lautsystems*, III. k.), a spanyolt pedig Araujo (*Recherches sur la phonétique espagnole* III. V. VI. k.). Az amerikai spanyol kiejtéssel R. Lenz foglalkozik (*Chilenische Studien*, V. és VI. k.). A magyar nyelv kiejtését e sorok írója ismertette (*Kurze darstellung des ungarischen lautsystems*, VI. k.), részletesen tárgyalva az egyes hangok képzését, összefüggésük módját és a hangsúlyt; végül néhány népmese és Mikszáth Kálmán egy elbeszélése következik fonetikus átírással.

E folyóirat kezdettől fogva tekintettel volt az idegen nyelvek tanításának módszerére, s minden kötetben találkozunk több értekezéssel, mely a nyelvtanítás új módszerével foglalkozik, s az elért eredményekről ad számot. A kiadó látva, hogy az olvasó közönség nagyobb érdeklődése a nyelvtanítás helyes módszerének megvitatása felé fordul, az idei évfolyammal átalakította folyóiratát úgy, hogy ezentúl a fonetika kisebb térré szorúl, s a főhelyet a nyelvtanítás módszere foglalja el. Az új folyóirat címe: *Die Neueren Sprachen, Zeitschrift für den neu-sprachlichen unterricht. Mit dem beiblatt Phonetische Studien. In Verbindung mit Franz Dörr und Karl Kühn, herausgegeben von Wilhelm Vietor.*

Mind az új, mind a régi folyóirat minden egyes kötetének gazdag könyvismertető rovata is van,

BALASSA JÓZSEF.

Többszörösen kérdő és vonatkozó mondatok.

Der mehrzielige Frage- und Relativsatz. Von Hugo Schuchardt. Sonder-Abdruck aus *Analecta Graeciensia*, Festschrift zum 42. Philologentage in Wien, 1893. Graz. Im Selbstverlage des Verfassers. 1893. — 8-r. 23 l.

Schuchardt Húgó, a jeles romanista, nyelvünk és nyelvészeti irodalmunk alapos ismerője, a bécsi 42-ik filologus-gyűlés alkalmából kiadott *Analecta Graeciensia*-ban a fentebbi cím alatt egy érdekes mondattani jelenséget tett vizsgálata tárgyává, a mely már csak azért is érdekelhet bennünket, mert az ismert nyelvek között nyelvünkben tapasztalható legnagyobb mértékben.

Mi többszörösen kérdő és vonatkozó mondatnak*) nevezhetjük a mondatok ama faját, melyben egyszerre két vagy több, különböző mondatrészről álló dolog iránt kérdezzünk, illetőleg két vagy több dologra alkalmazzuk a relativummal való vonatkozást. Ha azt kérdem pl. *ki kinek a pártján áll?* — egyszerre két ismeretlen dolog iránt vetem föl a kérdést: *ki* áll ennek vagy annak a pártján? és

*) Schuchardt félreértés kikerülése végett adja az ily mondatoknak a *mehrzielig* nevet. Mint mondja: «Der Ausdruck *mehrfach* würde Missverständnissen ausgesetzt sein, da zwar die Frage *mehrfach*, der Satz selbst aber *einfach* ist.»

kinek a pártján áll ez vagy az? Hasonló jelenség előtt állunk az oly vonatkozó mondatokban is, melyekben a vonatkozás többszörös, pl. *ki mit szeret, arra néz* vagyis *a ki a mit szeret, (az) arra néz*.

Azonban az ily többszörösen kérdő mondatokat nem kell azért több kérdés összevonásából magyaráznunk, valaminthogy általában a rövidebb kifejezés nem keletkezik a nyelvben mindig valamely hosszabbnak a megrövidüléséből. Míg az egyre czélzó, egy kérdéses kérdő mondatban egy dolog az ismeretlen, addig a többre czélzó, többszörösen kérdő mondatban egyszerre több dolog forog fönn mint tudakolni való. E kérdésben pl. (hogy a szerző spanyolos jelölését kövessük) «*¿mikor ¿hová utazol?*» a két kérdő szó, *mikor* és *hová*, épügy viszonylanak egymáshoz, mint valamely bővített kijelentő mondatban (pl. *holnap a fővárosba utazom*) az idő- és a helyhatározó. Tehát a két kérdés közül egyik sincs a másiknak alárendelve; egyszerüen két dolog iránt történik egyszerre a kérdezés. Ilyen kettős kérdést alkalmazunk pl. ha nem hallottuk egészen jól valakinek ezt a mondatát: *holnap a fővárosba utazom*. Azt kérjük ilyenkor: *¿mikor ¿hová utazol?* Ugyanígy kérdezőnk akkor is, ha hihetetlennek tartunk valamely imént mondott állítást; ha pl. csodálkozunk, hogy barátunk épen holnap és épen a fővárosba utazik. Használjuk a kettős kérdésű mondatokat vizsgálati kérdésekben is, pl. *¿Ki ¿kivel kötött békét a nagyváradi békében?* stb. Hasonló kettős kérdések előfordulnak a retorikai fölkiáltásokban is; pl. ha valamely szónok így kiáltana fel: *¿Mekkora hatás ¿mily csekély eszközökkel!* Megjegyzésre méltó, hogy ily felkiáltásokban a kérdő szót már kevésbé hangsúlyozzuk; tehát: *Mekkora hatás, mely csekély eszközökkel!*

Ily kettős — esetleg többszörös — kérdésekben természetesen oly kérdések egyesülnek, melyek egymással viszonyban állhatnak, és pedig minél gyakoribb a kapcsolat két dolog közt, annál gyakoribb a kettejükre vonatkozó együttes kérdés is. Legközönségesebb a hely és idő (*mikor?* és *hol?*) együttes kérdezése.

De vannak többszörösen vonatkozó mondatok is, illetőleg — minthogy ez a leggyakoribb eset — kettős vonatkozásuak. Pl. *A ki a kit megsértett, az annak elégtétellel tartozik*. Hogy vonatkozó mondatok is lehetnek többre czélzók, az a vonatkozó névmás eredetéből magyarázható meg, a mely tudvalevőleg részint a kérdő, részint a mutató névmásból vette eredetét. Kérdő eredetű pl. a magyar *ki, mi* (ma inkább *a ki, a mi*), mutató eredetű a német *der die das* relativum.*

Itt Schuchardt több figyelemre méltó megjegyzést tesz a

*) A magyar *a ki, a mi*-ben voltaképen egyesült a kétféle eredet. a mutató (*a*) és kérdő (*ki, mi*) elem (vö. Mondattani búvárlatok, 54. l.). Szerzőnk ezt az *a*-t még névelőnek tekinti (13. l.).

kérdő, határozatlan és vonatkozó névmások eredetére, illetőleg egymáshoz való eredet szerinti viszonyukra. Igen valószínűtlennek tartja több nyelvésznek ama nézetét, hogy a kérdő névmás a határozatlanból származott volna. Ellenkezőleg a határozatlan névmásnak a kérdő szokott alapul szolgálni. Helyesen mutat rá ama körülményre, hogy a nyelvek történetének tanúsága szerint kérdő névmásokból bizonyos összetételek és szerkesztések által határozatlan névmások keletkezhetnek. Így pl. a németben: *ich weiss nicht wer, wer auch immer, es sei wer es wolle* stb. Hasonló fejlődések a magyarban is gyakoriak, pl. mondtam már *nem tudom hányadszor*, találtam valami *isten tudja miféle* származót' stb. Ilyen az oláh *neşcine* 'valami, valamiféle' stb. (vö. Mondattani búvárlatok, 32, 33). Mind a kérdő, mind a határozatlan névmás bizonyos dolog *nem tudását* fejezi ki. Csakhogy amabban a kívánság is ki van fejezve a nem tudott dolog megtudására, míg emezzel a megtudás iránt teljes közönyösséget mutatunk. Nem kell tehát egyéb mint e kívánság elejtése — a mit már a hangsúlyozás mellőzésével is elérhetünk — s a kérdő névmásból határozatlan névmás áll elő. (Vö. Budenz tanulságos fejtegetését e kérdésről 'Valami az a *ki*, a *mi*-ről' cz. cikkében, melyet Schuchardt is ismer és idéz, NyK. V. 21.)

Minthogy tehát a kérdő névmás nemcsak a relativummal, hanem a határozatlan névmással is szoros rokonságban áll, fölmerül az a kérdés, vajjon a kérdő vagy vonatkozó névmás mellett álló másik névmás szintén kérdő vagy vonatkozó-e s nem-e inkább indefinitum. Hiszen e két német kérdés között: »*¿wen geht das ¿was an?*» és »*¿wen geht das etwas an?*», vagy e két mondat közt: »*wer wen schlägt*» és »*wer jemanden schlägt*» sem a beszélő célja, sem a hallgató felfogása szerint nincs különbség. Tényleg gyakran teljesen egybeesnek szerepük szerint is a határozatlan, a kérdő és a vonatkozó névmások. De *nem is lehet szerzőnk szerint mindent, a mi a nyelvben előfordúl, maradék nélkül grammatikai kategóriákba szétosztani; a nyelvekben sok a határozatlan és átmeneti.*

Schuchardt cikkének fő érdeke abban áll, hogy a többszörösen kérdő és vonatkozó mondatok kérdését az ismert nyelvek nagy részén keresztül összehasonlítólag tárgyalja. Vizsgálja, mennyire ismerik egyes nyelvek e mondattani jelenséget, s bemutatja azt az ó-ind, magyar, oláh, cseh, lengyel, orosz, horvát és szerb, német, angol, kymr, olasz, spanyol és baszk nyelvekben. Arra az eredményre jut, hogy az ily mondatok használatában a különböző nyelvek különbözőképen viselkednek, s e különbözőség különböző okokban leli magyarázatát: a népek más-másféle természetében, az egyéb nyelvtényekhez való viszonyban és idegen nyelvek befolyásában.

Legbővebben nyelvünkkel foglalkozik, minthogy a mondatok

e fajai alig fordulnak elő másutt olyan gyakran mint a magyarban. És itt a többszörösen vonatkozó mondatoknál néhány említésre méltó észrevételt tesz a szerző. Így nézete szerint a *valaki* és *valami*-nek eredeti jelentése nem határozatlan, hanem relativ volt, mint a latin *quispiam*-é. S azért a Nyelvtörténeti Szótárban is — ha a jelentések csoportosításában genetikus rendet óhajtunk — a ,*quicumque, quisquis; quodcumque, quidquid*‘ jelentés volna szerinte első helyre való s csak utána következhetnek a Szótárbeli első értelmezés: ,*aliquis, aliquid*‘. Megjegyzi, hogy többszörösen vonatkozó mondatainkban nem annyira a második névmás, mint inkább az első szokott jelentése szerint a határozatlan névmás felé hajlani. E mondat pl. *ki hol jó barátokat hagyott, oda visszavágyik*, ,*wer wo gute Freunde gelassen hat, sehnt sich dahin zurück*‘, így is fordítható: ,*wo einer gute F. g. h.*‘ stb. Simonyi ugyanis Rend-szeres Nyelvtanában (4. kiad. 55. l.) az ily mondatokban, mint *ki mit szeret, arra néz*, az első névmást relativumnak, a másodikat indefinitumnak tekinti, tehát e mondat azt tenné: ,*ki valamit szeret, arra néz*‘. Azonban levélbeli fölvilágosításában, melyet Schuchardtnak kértére adott, elismeri, hogy a mai nyelvérték előtt hasonló mondatokban mindkét névmás relativumnak látszik. Másrészt előbbi állításával szemben azt is észreveszi Schuchardt, hogy efféle mondataink kétségtelen relativummal is kezdődhetnek: *a kinek milyen kalapja van, olyannal köszön* stb. Végül ugyane jelenséget látja a föltételes mondatokban is, ha a *ha* kötőszó után határozatlan (illetőleg relativ) névmás következik (pl. *ha ki* utánam akar jönni, kövessen engemet, l. Simonyi: Kötőszók III. 112); és méltán, mert a föltételes kötőszó tudvalevőleg szintén relativ eredetű.

A kérdések, melyekre Schuchardt ez értekezésben figyelmünket fölhívja, érdekesek és megérdemlik a behatóbb tanulmányozást.

ZOLNAI GYULA.

Görög szófejtés.

Prellwitz Walther. Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache mit besond. Berücksichtigung des Neuhochdeutschen u. einem deutschen Wörterverzeichnis. Göttinga. 1892.

Háladatos és hézagpótló munkát végez, a ki a görög szófejtés jelenlegi állapotát tárja az olvasó elé. Prellwitz könyve a legkülönbözőbb körök kívánalmainak meg fog felelni; az előszó vallomása szerint nemcsak szakembereknek, hanem laikusoknak is van szánva. Némek, azt hiszem, minthogy magam is hasonló munkával foglalkozom, némileg tartózkodónak kell lennem P. művének megítélésében; mindamellett bátorkodom néhány megjegyzést tenni, melyek a nagyjában elismerésre méltó munka értékét kissé megcsorbítják.

Kívánatos, hogy egy etymologiai szótár a görög szóknak ne csak

eredetét világosítsa meg az összehasonlító nyelvtudomány alapján, hanem egyszersmind lehetővé tegye azon képzések és alakulások áttekintését is, melyek egy-egy rokon fogalomkörhöz tartoznak. Nem szükség, mint Vaniček tette, az illető cikkek homlokzatára egy fantasztikus gyököt illeszteni; ezt igazolja Nitz régi kitűnő könyvecskéje. P. az egyes szókat külön-külön tárgyalja; ez ugyan a keresés mechanikus munkáját megkönnyíti (máskülönben a mű végén még külön szómutatóra volna szükség), de tüzetesebb útbaigazítást nem nyújt és a szükségessé váló gyakori ismétlésekkel tulajdonképp tért pazarol. Hasonlítsuk össze p. *δέμας, δέμνια, δέω, δέσποια, δεσπότης, δμῶς, δόμος, δάμα, μεσόδμη* cikkeket; az utóbbinak p. bár *δόμος* alatt már kétszer is fel van említve, még külön cikket is szentel a szerző. — Az összetartozók elválasztásához hasonló vétséget követ el azzal, hogy az ugyanazon töből eredő származékok jelentésének fejlődését mellőzi, pedig épen a jelentés változásának vizsgálata teszi Curtius fejtegetéseit oly nagy becslévé. A szó-hasonlításnál bármily meggyőző bizonyítékot hozhatunk a hangmegfelelésre, mégis fogyatékoságot érzünk, míg a jelentés átvitelének lehetőségére nincs megvilágítva. Végére is ez sokkal tanulságosabb az ember lelki működésének megértésére, mint az, hogy x valamelyes módon y-ná változhatik. A jelentésen műveltségtörténeti szempontból is nagy fontosságú s erre P. nem volt tekintettel. Ki hinné hogy *ῥιζα* «rizs» úfném. *roggen*, litv. *rugieī*, ószl. *ruzi* ,rozš' egymással rokonok?

A műveltségtörténeti szempont vezet el bennünket az idegen szókhöz, melyek a görögben sokkal nagyobb számúak, mint eddig hitték. Ennek megerősítése messzeható kutatást igényel, mely részben az indogermán nyelvészetre is kiterjed. Pr. igyekezett, hogy e tekintetben is teljesítse feladatát, de a követeléseknek korántsem felelt meg. Ő p. nem ismerte meg idegen eredetű a köv. szónak: *ἄβρα* (l. *ἄβρος*), *ἀλάβαστρος*, *ἄμβιξ*, *βίσσος*, *γαῖσος* (gaesum vö. *χαιος*), *δοράκιον*, *καπέτις*, *κινύρα*, *σιγύνη* (Lagarde, Armenische Studien 2026.), *σισός*, *σίτος*, *στύραξ*. Az újabb *βούσιος* sem egyéb mint a latin *russeus*. A *βάσκανος* szó *β*-ja a lat. *fascinum*-mal szemben egy északi nyelvből való kölcsönvétel útján magyarázható. A *μέταξα* alatt felsorolt keleti szók alkalmasint a görögből erednek, míg az ind. *khalīnam* kétségen kívül a görög *χαλι-νός*-ból van átvéve. Hogy *ὄνος*-nak semmi köze *asinus*-hoz, azt most már senki sem tagadhatja. (L. IndF. I. 319.)

A sz. szorgalmasan olvasgatta a szófejtés adataira vonatkozó nyelvtudományi irodalmat, kivéve néhány messzeeső hozzáférhetetlen dolgot. A szófejtésben való határozott döntésért a felelősség természetesen mindig a szerzőre hárul, a ki egyébiránt néhány új magyarázattal is hozzájárult a régiekhez. Általában véve úgy látszik, hogy elsőbbséget ad Fick szófejtéseinek, még pedig kelleténél nagyobb mértékben. A részletekre terjeszkedő ellenőrzés bajjal jár, ha csak az ember önmaga az egészről töviről hegyire át nem fürkészi, mert a sz. megnehezítette az egyes szófejtéseknek a «recherche de la paternité»-jét. Az idézetek teljes elhallgatása még térkimélés szempontjából sem helyeselhető.*)

*) Ugyanezt a kifogást teszi a *Berl. Phil. Wochenschrift* bírálata. Henry V. is bírálja e szótárt és számos kifogást tesz, kivált alaktani szempontból. *Revue Crit.* 1892.

Bosszantó jogtalanság ez tudományunknak régi és új napszámosai iránt, a kiknek mindegyike számot tart arra, hogy minden, még jelentéktelennek látszó felfedezését is saját czégérének védőjegyével bocsássák forgalomba. Épen az ilyen összefoglaló kézikönyv írójának válik kötelességévé, hogy gondja legyen a szellemi tulajdon törvényszerű leltározására; különben, még ha tisztességes szándék vezérli is a szerzőt, a tudomány terén a tiszteletlenség gyanuját ébreszti és a tisztességtelen eljárásnak nyújt segédkezet. A források fölemlítése a szótár használóját mindenkor útba igazítja.

Mindent egybefoglalva, a szerző minden érdemének elismerése mellett nem vonakodunk kijelenteni, hogy görög szöfejtő szótára téves úton halad, de e sorok íróját, ki ugyancsak egy görög szöfejtő szótár megírásán fáradozik, nem fogja rossz útra terelni.

Mejer Gusztáv után. (LC.)

Orosz néprajzi folyóirat.

Jetnograficeskoje Obozrienije. (Ethnographiai szemle.) A moszkvai császári egyetem természettudományi, anthropológiai és ethnographiai társaságának időszaki folyóirata. 1889—1891.

Nagyon becses és tartalmas folyóirat, mely első sorban természetesen az orosz nép ethnographiájával, népköltésével stb. foglalkozik. Ezeket itt mellőzzük; a kit érdekelnek, ismertetésüket megtalálja az *Archiv für slav. Sprachen* XII. és XV. kötetének bibliographiai rovatában. Ez utóbbi ismertetésből csak azt a részt veszszük át, mely a fönt nevezett szemlének altaji érdekű tartalmáról szól.

Jadrincev kivált az északi tartományok idegen népeinek medvecultusát fejtegeti*); Bogajevszkij a votjakok vallásos képzeteit vázolja; a zürjének istenségeit Kandinszkij ismerteti; a baskiok ethnographiájához szolgált adalékot Nazarov; Asmarin és Sapszkij a csuvasok lakodalmát írja le. A finnek műveltségtörténetéről szóló vázlatokban Szmirnov behatóan tárgyalja az északi finnek elődeinél dívott emberáldozatot és kannibalizmust, valamint a matriarchatus maradványait. Changelov, született burjét, az észak-szibériai burjétek életének jellemzéséhez nyújt anyagot. Gatovickij és Pfennig kirgiz népdalokat és dallamokat közölnek, és ezekhez Nogojbaj, kirgiz népköltő és népénekes életrajza csatolkozik; a kirgizek néphitéről pedig Pojarkov mond el egyet-mást.

Ezenkívül külön bibliographiai áttekintést találunk a szibériai lapokban közölt dolgozatokról, az 1734—1891-ig megjelent s a kirgizeket, karakirgizeket, csukcsokat, mordvinokat tárgyaló könyvekről és értekezésekről, végül a lett ethnographia újabb irodalmáról.

Helylyel-helylyel az emlékbeszédekben igen tüzetesen van méltatva az elhalt tudósoknak és kutatóknak, így Weskenek, Miklosichnak és másoknak tevékenysége, kik az ethnographia terén kiváltak. Méltatásukat műveiknek bibliographiai áttekintése követi.

*) A medvéről, mely az északi népek hitében s költésében oly nagy szerepet visz, a folyóiratnak más helyein is van szó, pl. a 9. füzetben el van mondva, mit mesélnek a kisoroszok a medve eredetéről, a 6-ban pedig a litvánok meséi ugyancsak a medve eredetéről.

Könyvészet 1893.

I.

Összeállítjuk itt az 1893-ban megjelent önálló nyelvészeti munkákból a figyelemre-méltóbbakat; forrásaink részint német és francia könyvészetek, részint pedig nyelvészeti szaklapok voltak. Meg is jegyeztük, ez utóbbiak közül melyekben jelentek meg tanulságos ismertetések az ill. munkákról. A fontosabb ismertetésekről az esetben is számot adunk, ha a megelőző évek termékeire vonatkoznak, de az idézett folyóiratoknak mindig 1893-i évfolyama értendő. (Viszont néhány olyan munkát is fölvevünk már, a melyeken az 1894. évszám áll.)

Mindenekelőtt felsoroljuk a folyóiratok rövidítéseit (egyéb rövidítések *L.* = Lipcse, *B.* = Berlin, *m.* = márka), s azt is megjegyezzük, melyik könyvtárunkban van meg az ill. folyóirat:

Arch. f. lat. Lex. Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik. — Egyetemi könyvtár:

Arch. f. n. Spr. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen. — Egy. kt.

Arch. f. slav. Phil. — Archiv für slavische Philologie. — Akadémiai kt.

BPhW. — Berliner philologische Wochenschrift. — Ak. kt.

Die n. Spr. — Die neueren Sprachen. — Egy. kt.

DLztg. — Deutsche Litteraturzeitung. — Ak. kt.

GGA. — Göttingische gelehrte Anzeigen. — Ak. kt. és Egy. kt.

IndgF. — Indogermanische Forschungen. — Egy. kt.

Lbl. — Literaturblatt für germanische und romanische Philologie. — Heinrich Gusztávnál.

LC. — Litterarisches Centralblatt. — Ak. kt. és egyetemi modern philologiai szeminárium kt.

Rev. de ling. — Revue de Linguistique. — Egy. kt.

Z. f. d. d. Unt. — Zeitschrift für den deutschen Unterricht. — Egy. modern phil. szem. kt.

Z. f. d. Spr. — Zeitschr. für deutsche Sprache. — Uo.

Z. f. fr. Spr. — Zeitschrift für französische Sprache. — Uo.

ZGW. — Zeitschrift für Gymnasialwesen. — Tanáregyesület és V. kerületi gymnasium.

ZOG. — Zeitschrift für österreichische Gymnasien. — Ak. kt. és több gymnasiumban.

Magyar nyelv.

Asbóth O.: *A szláv szók a magyar nyelvben.* (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, kiadja a M. T. Akad. XVI. k. 3. sz.) Bp. 54 l. — 45 kr.

Bartha J.: *A palóc nyelvjárás.* Különny. a Nyelvőről, Bpest 74 l.

Bellaagh A.: *Pázmány Kalauzának I. és II. könyve.* Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. (Jeles írók isk. tára 42. sz.) Bpest. — Ára 60 kr.

Booch-Arkossy: *Tud ön magyarul?* (Verstehen Sie ungarisch?) *Handbuch der ungarischen und deutschen Umgangssprache.* L., VIII. + 127 l. — Ára 1.80 m.

Borovszky S.: *A honfoglalás története.* Bp. 1894. 176 l. — 1 frt. Nyelvészeti érdekű a helynevek tárgyalása 64—102. l. (Különösen a szláv és német eredetűek.)

Hoffmann M.: *A magyar helyesírás* 73 gyakorlati leczkében. Isk. és magánhaszn. Bpest 46 l. — Ára 20 kr.

Horváth C.: *Pomerius* [Temesvári Pelbárt]. Bpest, 1894. 164 l.

Kazinczy Ferencz *Levelezése*, A. M. T. Ak. Irod. Biz. mbiz. közléstesi Dr. Váczy János. IV. k. 1806—1807. Nagy 8-r. XX. + 644 l. — Ára 5 frt.

Ha már általában fontos a nyelvészre nézve e gyűjtemény, mint a nyelvújítás korának legtartalmasabb oklevéltára: a IV. kötetet különösen érdekessé teszi ránk nézve Kazinczynek Révaival való sűrűbb levelezése.

Körösi S.: *Gli elementi italiani nella lingua ungherese.* Fiume. 38 l.

Magyar Nyelvőr. Szerk. Szarvas Gábor. 22. évf.

Kiemelendők: Bartha J., A palóc nyelvjárás; Kicska E., Hangsúly és szórend; Schneider M. V., A szenvedő igealakokkal való mondatszerkesztésről; Simonyi Zs., Helyesírási ingadozások; Steuer J., A székely diftongusok; Csiki székelység; A székely hangrendszer; A székely nyelvjárások osztályozása; Szinnyi J., A magy. nyelvbe átvett oláh szavak; Tóth B., Wagner Ferencz Phraseológiája; Szeremley B., Adalékok a Nyelvtört. Szótárhoz; Zolnai Gy., Tájszó-tarlózat.

Setälä E.: *Kaksi unkarilaista kielenutkijaa.* Paavali Hunfalvy. Jooseppi Budenz. (Különny. a Valvojából.) Helsingf. 27 l.

Szinnyi J.: *Magyar tájszótár.* A M. T. Ak. megbiz. szerk. Sz. J. I. k. 1., 2., 3. füz. (Aba—Egér) Bpest, Nagy 8-r. XII l. + 456 hasáb. — Ára füzetenként 1 frt.

Volf Gy.: *A magyar helyesírás alapja.* Különny. a Bp. Szemléből. Bpest, 32 l.

Zolnai Gy.: *Mondattani bívórlatok.* (Különny. a NyK.-ból.) — Bpest 61 l.

A többi urálaltaji nyelvek.

Budenz J.: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.* 3. füz. A szerző hagyatékával kiegészítette Simonyi Zs. (Különny. a NyK.-ból.) Bpest, 1894, 299—391. l. — Ára 60 kr.

Charencey H.: *La langue basque et les idiomes de l'Oural.* (Revue de Linguistique 1893.)

Donner O.: *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Iénisséi.*

(Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia IV.) Helsingf. 1892. Nagy 8-r. 69 l. — Ára 2.50 frank.

Halász I.: *Svéd-lapp nyelv V.* Népkölt. gyűjtemény a Pite lapp-mark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjt. és magy. fordítással, jegyzetekkel ellátta H. I. Bpest. VIII + 332 l. — Ára 3 frt.

Inscriptions de l'Orkhon. 2-r. XLIX + 48 l. 69 táblával. Helsingf. 1892. — Ára 35 frank.

Manissadjian J.: *Lehrbuch der modernen osmanischen Sprache.* (Lehrbücher des Seminars für orient. Sprachen, XI. k.) Stuttgart és Berlin, XX + 394 l. — Ára 16 m. — (Ism. GGA.)

Meyer G.: *Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen.* (Sitzungsber. der k. Ak. d. Wiss. in Wien.) Bécs, 96 l. — Ára 1 m.

Monumenta Linguae Fennicae. I. Suomen kielen muistomerkkejää. I. Mikael Agricolan käsikirja ja messu. Julkaisseet E. N. *Setälä* ja K. B. *Wiklund.* Helsingf. Nagy 8-r. XLVI + 249 l. — Ára 8 frank.

Munkácsi B.: *A magyar népies halászat műnyelve.* Adalék a m. nép ő- és műveltség-történetéhez. (*Néprajzi füzetek*, kiadja a M. Néprajzi Társaság. — Lenyomat az Ethnographiából.) Bpest 98 l.

Munkácsi B.: *Vogol népköltési gyűjtemény.* III. k. Medveénekek (szövegek és fordításaik). Bpest. 540 l. — Ára 5 frt.

Munkácsi B.: *A votjád nyelv szótára.* 3. füz. (21 — 30. ív) Bpest. — Ára 1 frt 50 kr.

Paasonen H.: *Mordvinische Lautlehre.* Helsingf.

Schlegel G. *La stèle funéraire du Teghin Giogh et ses copistes et traducteurs chinois, russe et allemands.* (Suom.-Ugr. Seuran Toimituksia III.) Helsingf. 1892. Nagy 8-r. 57 l. 1 táblával.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XI. Helsingf. Nagy 8-r. XX + 200 + 28 + 171. Tartalma: Wichmann, Wotjakische Sprachproben; Wiklund, Die südlappischen Forschungen des Herrn Dr. Ignaz Halász; Bericht über Wiklunds Reisen in den Jahren 1891 u. 1892.; Vuosikertomus ^{2/12} 1892.

Teza E.: *Del Nomenclator Finnicus, mandato da Martino Fogel in Italia.* (Reale Accademia dei Lincei. Estratto dai Rendiconti.) Róma. 29 l.

Thomsen V.: *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi.* Notice préliminaire. (Extrait du Bulletin de l'Académie r. des sc. et des l. de Danemark.) Kopenhága 1894. 15 l.

Wiedemann F.: *Estnisch-d. Wörterbuch.* Uj kiad. *Hurt-tól.* L.

Szláv nyelvek.

Baudouin de Courtenay: *Zwei Fragen aus der Lehre ü. die Palatalisation in den slavischen Sprachen.* Jurjew. — Ára 0.60 m.

Brandt R.: *Lekciji po istoričeskoj grammatikje russkago jazika.* Fölolvasások az orosz nyelv történeti grammatikájából. Moszkva 1892. I. füz. 146 l. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Ez az 1. füzet az orosz kiejtésnek rendkívül pontos leírását adja s az orosz hangfejlődést tárgyalja inkább összehasonlító, mint történeti alapon. Kitűnő munka.

Broz J.: *Hrvatski pravopis. Po odredjenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštolje i nastavu.* (Horvát helyesírás.) Zágráb, 1892. VIII + 130 l. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

«Ha valaki kérdezné tőlem, melyik orthographia leghelyesebb, gondolkodás nélkül egyszerűen azt felelném, az, a melyet legtöbbet követnek. Csak ezen gyakorlati szempontból kell a helyesírást tárgyalni. Nem szabad elvekért vitatkoznunk. Ez nem vezetne célhoz, hisz nincs oly helyesírás, mely minden pontban következetes.» — Jagić.

Budmani P.: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* (A délszláv Akadémia kiadv.)

Daničić Gj.: *Oblaci hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zágráb, 1892. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Gorjajev N. V.: *Opitü sravnitel'nago jetimologičeskago slovarja russkoga jazika.* Tiflisz, 1892. III + 240 + XXXVI l. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Nagy fáradsággal és jó források fölhasználásával készült, de sok hibás magyarázat is van benne.

Janežič A.: *Slovenisch-deutsches Hand-Wörterbuch.* Klagenf., VIII + 900 l. — Ára 6 m.

Karadžić Vuk S.: *Srpski rječnik.* (Sserb szótár német s latin fordítással.) 3. kiad. 1. füz. Belgrád, 1892. XX + 256 l.

Ezt az új kiadást Bošković belgrádi tanár rendezte sajtó alá s gyarapította a többi közt szófejtő megjegyzésekkel. Ism. Jagić, Arch. für slav. Phil. Az ismertető nagyon rosszalja, hogy Vuknak remek szótárát nem változatlanul adták ki, hanem jobbára rendszertelen, sokszor kétes értékű toldásokkal.

Milas Matej: *Današni trpaški dijalekat.* (A délszláv Ak. kiadv.) Zágráb, 1891. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Leskien A.: *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slav. Sprachen.* L. (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Maretić T.: *Slavenski nominalni akenat s obzirom na litavski, greki i staroindijski.* Zágráb, 1890. 64 l. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Mitrofanovics M.: *Prakt. Grammatik der kleinrussischen (ruthenischen) Sprache.* Bécs, 1892. 184 l. — (Ism. DLztg.)

Pastrnek F.: *Archiv für slavische Philologie. Suppl.-Band. Bibliographische Uebersicht über die slav. Philologie.* (1876—1891.) Zugleich Generalregister zu Archiv Bd. I—XIII. B., VIII + 418 l. — Ára 18.75 frank. — (Ism. IndgF.)

Pleteršnik M.: *Slovensko-nemški slovar izdam na troške rajnega knezoškofa ljubljanskoga Antona Alojzija Wolfa.* Uredil P. M. (Szlovén-német szótár, Wolf A., elhalt laibacsi püspök költségén kiadja és szerkeszti P. M.) 1. és 2. füz. Laibach. — (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Prešpursky slovník latinskočesky: poměr jeho k bohemoriu a k nomenclatoru, uvážuje Fr. Prusík. (Lenyomat a «Viestnik» ből.) Prága, 11 l.

Slovar' russkago jazyka. Az orosz nyelv szótára, szerkeszti a csász. tud. Akadémia 2. osztálya. Szentpétervár, 1891. 1. füz. Nagy 8-r. A—Vtas, XIV + 576 l. Ára 85 kop. — 2. füz. G betűig terjed.

Fontos munka: az orosz irod. ny. szótára, tehát mintegy kiegészíti Dal nagy népnyelvi szótárát. Ára bámulatosan csekély. — Vö.

Szokolov A.: *Zamiečanija na Slovar' russk. jaz. izdavajemyj Akademijej*. Megjegyzések az Ak. kiadta or. szótárhoz. Rjazan 1891.

Spicer: *Horvát-magyar és magyar-horvát szótár*. Budapest.

Szoboleszki A. J.: *Drevij cerkovno-slavjanskij jaziku. Fonetika*. Sz. fölolvasásai az ószláv nyelv hangtanáról. (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Nem rendszeres hangtan, de pontosan és tüzetesen tárgyalja az ószláv hangtan fontosabb részeit: 1. fejt. Az ószláv nyelv. 2. Források. 3. Hangjai. 4. Viszonyuk a többi indg. nyelvekéhez. 5. A hangoknak köz-szláv (ős-szláv) változásai. 6. Az ószl. hangváltozások.

Vocabularium latino-bohemium Posoniense. Prága, 1892. XXXII + 95 l. (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Vondrák W.: a) *Altslovenische Studien*. (Lenyomat a bécsi tud. Ak. Értesítőjéből. Böcs.-tört. osztály CXXII. k.) Bécs, 1890, 90 l. b) *Ueber einige orthographische u. lexikalische Eigentümlichkeiten des Codex Suprasliensis im Verhältniss zu den andern altslovenischen Denkmälern*. (Uo. CXXIV. k.) Bécs, 1891. 44 l. (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Germán nyelvek.

Albrecht A.: *Sprache u. Muttersprache*. Ein Mahnwort an die Rechtschreibungsneuerer in unserer deutschen Sprache. Halle. 41 l. — Ára 0.60 m.

Andresen K. G.: *Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen*. L., 92. VIII + 476 l. — Ára 6 m.

Anglia. Mittheilungen aus dem gesammten Gebiete der engl. Spr. u. Litt. Hrsg. v. M. Fr. Mann. IV. évf. Halle.

Bayerns Mundarten. Beiträge zur deutschen Sprach- und Volkskunde. Hrsg. v. O. Brenner u. A. Hartmann. München. IV + 479 l. — Ára 12 m. (Ism. Z. f. d. d. Unt.) II. k. 1. füz. 160 l. — Ára 4 m.

Bierbaum J.: *Lehrbuch der englischen Sprache nach der analytisch-directen Methode für höhere Schulen*. I. Theil mit einem Liederanhang. L. 1892. VI + 174 l. (Ism. Die n. Spr.)

Blumer J.: *Zum Geschlechtswandel der Lehn- und Fremdwörter im Hochdeutschen*. (Progr. der Oberrealschule.) Leitmeritz 1891. (Ism. ZÖG.) — Szorgalmas munka.

Blümner H.: *Der bildliche Ausdruck in den Reden des Fürsten Bismarck*. L. 1891. VIII + 198 l. — Ára 2.80 m. (Ism. DLztg.)

Brandstetter R.: *Die Reception der neuhochdeutschen Schriftsprache in Stadt u. Landschaft Luzern (1600—1630)*. Einsiedeln. 96 l. — Ára 2.50 frank.

Braune V.: *Althochdeutsche Grammatik*. 2. kiad. Halle. 283 l. — Ára 5.60 m. (Ism. Lbl.)

Brendicke J.: *Der Berliner Volksdialekt*. (Schriften des Vereins f. die Geschichte Berlins.)

Bohnenberger K.: *Zur Geschichte der schwäbischen Mundart im XV. Jahrhundert*. I. Allgemeines u. Vocale der Stammsilben. Tübinga 1892. Nagy 8-r. X + 139 l. — Ára 4 m. (Ism. LC.)

Cosijn P. J.: *Kurzgefasste altwestsächsische Grammatik*. Leiden. Ára 1.50 m.

Duden K.: *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache mit aus-*

fürhlichem etymologischen Wörterverzeichnis, zugleich 3. Aufl. von Bauer-Frommann's Etymologie. München. VIII + 272 l. — Ára 3.60 m. (Ism. LC.)

Eckart R.: *Niederländische Sprachdenkmäler in übersichtlicher Darstellung mit genauen Quellenangaben*. Ein bibliographisches Repertorium für Germanisten, niederdeutsche Sprachforscher u. Freunde des niederdeutschen Spr. Osterwiek. VI + 73 l. — Ára 3 m. (Ism. Arch. f. n. Spr.)

Erbe K.: *Randbemerkungen zu Dr. Wustmanns Allerhand Sprachdummheiten*. Stuttg. 1892. 52 l. (Ism. Lbl.)

Fennell C. A. M.: *The Stanford Dictionary of Anglicised Words and Phrases*. Cambridge 1892. 4-r. XI + 826 l. (Ism. Lbl.)

Franck J.: *Etymologisch Woordenboek der neederlandsche Taal*. Gravenhage 1892, Nagy 8-r. XXIV l. + 1238 hasáb (Ism. LC.)

Franck J.: *Nothgedrungene Beiträge zur Etymologie*. Eine Abrechnung m. Prof. Jan te Winkel. Bonn. 49 l. — Ára 1 m.

Gietmann G.: *Die Aussprache des englischen in systematischer Vollständigkeit*. Freiburg. — Ára 1.50 m. (Ism. ZÖG.)

Gombert A.: *Weitere Beiträge zur Altersbestimmung neuhochdeutscher Wortformen*, mit besond. Berücksicht. des Heynischen deutsch. Wörterbuches. Strelitz. 20 l.

Grade P.: *Das Negerenglisch an d. Westküste v. Afrika*. (Lenyomat az «Angliá»-ból.) Halle 1892. 46 l. — Ára 1 m.

Grimm J.: *Deutsches Wörterbuch*. Fortgesetzt v. M. Heyne. R. Hildebrand, M. Lexer, K. Weigand und E. Wülfker. 8. k. 11. és 12. füz. Lipese.

Gutzeit V.: *Wörterschatz der deutschen Spr. Livlands*. Riga 1892.

Hartert A.: *Ueber den Gebrauch von Bildern in der d. Sprache u. Dichtung*. 26 l. (Ism. ZGW.)

Haselmayer J.: *Ueber Ortsnamenkunde*. Würzburg 1890. 46 l. (Ism. Z. f. d. d. Unt.)

Hein J.: *Ueber die bildliche Verneinung in der mittenglischen Poesie*. Anglia. Új folyam III. 41—186 l. (Ism. Lbl.)

Heyne M.: *Deutsches Wörterbuch*. I. és II. k. (A—G) L.1889—90. 4-r. 1282 l. (Ism. Lbl.)

Hoffmann E.: *Stärke, Höhe, Länge*. Ein Beitr. z. Physiologie der Akzentuation mit specieller Berücksichtigung des Deutschen. Strassb. 1892. IX + 51 l.

Hoppe A.: *Englisch-deutsches Supplement-Lexikon als Ergänzung zu allen bis jetzt erschienenen englisch-deutschen Wörterbüchern*. Mit theilweiser Angabe der Aussprache nach dem phonet. System der Methode Toussaint-Langenscheidt. B. — Ára 4 m.

Idiotikon, schweizerisches. Wörterbuch der schweizer-deutschen Sprache. Gesammelt auf Veranstałtg. der Antiquar-Gesellschaft in Zürich unter Beihülfe aus allen Kreisen d. Schweizervolkes. Frauenfeld 1892.

Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germ. Philologie. L. 1891. 128 l. Ára 9 m.

Jellinghaus H.: *Die niederländischen Volksmundarten*. Nach den Aufzeichnungen der Niederländer. (Forschungen. Hrsg. vom Verein f.

niederdeutsche Sprachforschung. V. k.) Norden 1892. Nagy 8-r. VIII + 132 l. — Ára 4 m. (Ism. LC.)

Kahl V.: *Mundart u. Schriftsprache im Elsass*. Zabern. 62 l. — Ára 1.50 m. (Ism. DLztg.)

Kahle B.: *Die Sprache der Skalden auf Grund der Binnen- u. Endreime verbunden mit einem Rimarium*. Strassb. 1892. VIII + 303 l. — Ára 7 m. (Ism. Lbl.)

Kellner L.: *Historical Outlines of English Syntax*. London 1892. XXII + 336 l. (Ism. DLztg.)

Maler V.: *Die Stellung der höheren Schulen zu der Fremdwörterfrage*. Stuttg. 61 l. (Ism. Z. f. d. d. Unt.)

Matthias T.: *Sprachleben u. Sprachschüden*. Ein Führer durch die Schwankungen u. Schwierigkeiten des d. Sprachgebrauchs. L. 1892. VIII + 465 l. (Ism. Z. f. d. d. Unt.; LC.; Lbl.)

Mentz F.: *Bibliographie der d. Mundartenforschung f. die Zeit vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zum Ende des Jahres 1889*. (Sammlung kurzer Grammatiken deutscher Mundarten. Hrsg. v. O. Bremer. 2 k.) L. 1892. Nagy 8-r. XX + 181 l. — Ára 5 m.

Minor J.: *Allerhand Sprachgrobheiten*. Eine höfliche Entgegnung. Stuttg. 34 l. — Ára 0.80 m. (Ism. Lbl. és LC.)

Minor J.: *Neuhochdeutsche Metrik*. Strassb. XVI + 490 l. — Ára 10 m.

Muret E.: *Notwörterb. der englischen u. deutschen Sprache f. Reise, Lektüre u. Konversation*. B.

Nabert H.: *Das deutsche Sprachgebiet in Europa u. die deutsche Sprache sonst und jetzt*. Stuttg. 133 l. — Ára 2 m. (Ism. Lbl.)

«E munka az osztrák-német iskola-egyesületnek újabb barátokat szerezhet, mert szerzője a szlávosság, magyarosság és oláhosság káros hatását tárgyalja benne».

Noreen A.: *Samml. kurzer Grammatiken germanischer Dialekte*. IV. Altnordische Grammatik. I. Altisländische und altnorweg. Grammatik unter Berücksicht. des Urnordischen. Halle. XII + 324 l. — Ára 8 frank. (Ism. LC.)

Noreen A.: *Utkast till föreläsningar i urgermansk judlära med huvudsakligt avseende på de nordiska spraken till den studerande ungdomens tjänst*. Upsala. Nagy 8-r. 2 + 142 l. (Ism. Lbl.)

«Immár Klugenak a régi germán nyelvjárások történetét tárgyaló művével és Noreen Judlära-jával oly két könyvnek birtokába jutottunk, melyek a germ. hangtanra vonatkozó kutatások eredményeit kimerítően egybefoglalják».

Paul H.: *Grundriss der germ. Philologie*. II. k. 1. és 2. rész. Strassb. 1892. (Ism. Lbl. és IndgF.)

Penka K.: *Die Heimat der Germanen*. (Mitth. d. anthropolog. Gesellsch. in Wien. 23. k. 2. füz.) L. 4-r. 32 l. (Ism. DLztg.)

Richter A.: *Deutsche Redensarten*. Sprachlich u. kulturgeschichtlich erläutert. L. 190 l. — Ára 3 m.

Sabin J.: *Die Sprache der Presse und des Parlaments*. (Deutsche Schriften f. Litt. u. Kunst.) Kiel 1892.

Schauffier. *Althochdeutsche Litteratur mit Grammatik, Uebersetzungen und Erläuterungen*. Stuttg. 144 l. (Ism. Zeitschr. f. d. d. Unt.)

Schenk O.: *Deutsche Sprachlehre f. Ausländer.* Marburg. — Ára 2 m.

Schlüter V.: *Untersuchungen zur Geschichte der altsächsischen Sprache.* Göttinga 1892. Nagy 8-r. 263 l. (Ism. DLztg.)

Schmolling E.: *Die deutsche Schulorthographie und das Leben.* (Ism. ZGW.)

Érdekes czikk; a nagy kezdőbetűk s a *th* ellen beszél.

Schumann P.: *Sprachliche Betrachtungen.* Die Verdeutschg. der grammat. Kunstausdrücke durch den deutschen Sprachverein. Zeitungs-Deutsch stb. Drezda. VI + 80 l. — Ára 1.50 m.

Sievers E.: *Altgermanische Metrik.* Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. Ergänzungsreihe II. Halle. XVI + 252 l. — Ára 5 m. (Ism. Lbl. és Z. f. d. d. Unt.)

«Kétségtelenül Sievers munkái vetették meg alapját a régi germán metrikának. Örömmel üdvözljük, hogy jelen munkájával egy összefoglaló kézi könyvet nyújtott, mely a további kutatásoknak egy időre alapul szolgálhat». — Lbl.

Skeat W. W.: *Principles of English Etymology.* — London. 582 l. Ára 13.20 frank.

Sosnosky T.: *Der Sprachwart.* Sprachregeln u. Sprachsünden als Beiträge zur deutschen Grammatik u. Stylistik. Boroszló. XII + 321 l. — Ára 3 m.

Storm J.: *Englische Philologie.* Anleitung zum wissenschaftlichen Studium der englischen Sprache. Javított kiadás. L. 1892. Nagy 8-r. VIII + 484 l. — Ára 9 m. (Ism. LC.)

Streitberg V.: *Zur germ. Sprachgeschichte.* Strassb. 1892. Nagy 8-r. VI + 116 l. — Ára 2.50 m. (Ism. Lbl., LC., IndgF.)

Az ősz germán diphthongusok fejlődését tárgyalja.

Sutterlin A.: *Laut- und Flexionslehre der Strassburger Mundart in Arnold's Pfingstmontag.* (Alsatische Studien. 2. füz.) Strassb. 1892. (Ism. Lbl.)

Sweet H.: *A New English Grammar; logical and historical.* Part I. Introduction, Phonology and Accidence. London 520 l. — Ára 12.60 frank.

Thieme-Preusser: *Neues vollständiges kritisches Wörterb. der englischen und deutschen Spr.* Hamburg.

Tomanek E.: *Einfluss des Cechischen auf die deutsche Umgangssprache* stb. Troppau 1891. (Ism. ZÖG.)

Wagner Gy.: *Streifzüge in das Gebiet der deutschen Sprache.* Eine Zusammensetzung deutscher Wortfamilien. Hamburg 1889. (Ism. DLztg.) — Dilettáns munka.

Wilkens Fr.: *Zum hochalemannischen Konsonantismus der alt-hochdeutschen Zeit.* Beitr. zur Lautlehre u. Orthographie des ältesten Hochalemannischen, auf Grundlage der deutschen Eigennamen in den St. Galler Urkunden (bis zum Jahre 825). L. 1891. (Ism. Lbl.)

Wilmanns V.: *Deutsche Grammatik.* (Gothisch, Alt-, Mittel- und Neuhochochdeutsch.) I. Abth. Lautlehre. Strassb. Nagy 8-r. XIX + 332 l. — Ára 6.50 m. (Ism. LC.; DLztg.; Z. f. d. d. Unt.)

Wright J.: *A Primer of the Gothic Language with Grammar, Notes, and Glossary.* Oxford 1892. XII + 247 l. (Ism. Lbl. és IndgF.)

Wunderlich H.: *Der deutsche Satzbau*. Stuttg. 1892. XIV + 252 l. (Ism. LC. és Lbl.)

Wustmann G.: *Allerhand Sprachdummheiten*. L. 1892. 320 l. — Ára 2 m. (Ism. Lbl.)

Zeitschrift d. allgem. deutschen Sprachvereins. Hrsg. v. H. Riegel. Braunschweig. 8. évf.

Zeitschrift f. deutsche Sprache. Hrsg. v. D. Sanders. Paderborn. 7. évf.

Román nyelvek

Alexi Thochar: *Deutsch-rumänisches Wörterbuch f. Schule u. Umgang*. Brassó. — Ára 2.80 m.

Beyer F. és Pussy P.: *Elementarbuch des gesprochenen Französisch*. Cöthen. XIV + 218 l. (Ism. LC. és Z. f. fr. Spr.)

Bourciez E.: *La langue gasconne à Bordeaux*. Bordeaux 1892. (Ism. Lbl.)

Chabod O.: *Les proverbes français usités et leurs formes italiennes correspondantes*. Rieti. 16-r. 196 l. — Ára 1.75 frank.

Chiarelli B.: *Vocabolario del dialetto veneto, con riguardo speciale alla provincia di Treviso*. I. Treviso. 32 l.

Cionca J.: *Prakt. Gramm. der romanischen Sprache f. den Schul- und Selbstunterricht*. Bukarest 1892. 280 l.

Coty A.: *La Revision de l'orthographe et l'Academie française*. Paris. 18-r. III + 140 l. — Ára 2 frank.

Cron J.: *Die Stellung des attributiven Adjektivs im Altfranzösischen*. Strassb. 1891. Nagy 8-r. 87 l. (Ism. Lbl.)

Darmesteter A. — l. Hatzfeld.

Delaite J.: *Essay de Grammaire wallonne. Le verbe wallon*. Liège. 1892. (Ism. Lbl.)

Doutrepont G.: *Étude linguistique sur Jaques de Henricourt et son époque*. (Les Mémoires couronnés et autres Mémoires publiés par l'Academie royale du Belgique. 1891. 46. k.) 92 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Doutrepont G.: *Tableau et théorie de la conjugaison dans le wallon liégeois*. 1891. 124 l. (Ism. Lbl.)

Études de grammaire et de littérature française. Réd.: Ph. Plattner. Karlsruhe 1891—1892.

Feller L.: *De la ponctuation française. Aperçu l'usage des classes supérieures des écoles allemandes*. L. 1892. 12-r. 30 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Französische Studien. Hrsg. v. G. Körting und E. Koschwitz. B. Ára 6 m.

Führer durch die franz. u. engl. Schullitteratur. Zusammenge stellt von einem Schulmann. 2. kiad. Wolfenbüttel. 1892. — Ára 1.50 m. (Ism. Die n. Spr.)

Gagin C.: *Diccionario de barbarismos de Costa-Rica*. San José. 4-r. 416 l. — Ára 12 frank.

Glaise: *Praktischer Leitfaden zum leichten Erlernen der rumänischen Sprache für den Selbstunterricht*. Bukarest 1892. 12-r. 192 l. — Ára 1.60 m.

Godefroy F.: *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de*

tous ses dialectes du IXe au XVe siècle. 73. füz. (Veinture—Viliner.) Paris. — Ára 7.50 frank.

Gröber G.: *Grundriss d. roman. Philologie.* Unter Mitwirkung von G. Baist, Th. Braga u. A. — Strassb. — Ára 4 m. (Ism. LC.)

Hatzfeld A. és Darmesteter A.: *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle jusqu'à nos jours.* Megj. 30 füzetben. Egy-egy füzet, 80 l., ára 1 frank. Párizs. (Ism. Die n. Spr.)

Kritischer Jahresbericht üb. die Fortschritte der roman. Philologie von K. Vollmöller u. R. Otto. I. évf. I. füz. (Több nem jelent meg: megszünt.) München és Lipcse. 146 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Jörss P.: *Ueber den Genuswechsel lateinischer Masculina und Feminina im Französischen.* (Gymn. ért.) L. 1892. Nagy 8-r. 32 l. (Ism. IndgF. és Z. f. fr. Spr.)

Koschwitz E.: *Zur Aussprache des Französischen in Genf und Frankreich.* (Supplément VII. zur Z. f. fr. Spr. u. Lit.) B. 1892. 79 l. — Ára 3 m. (Ism. Arch. f. n. Spr.)

Koschwitz E.: *Les parlers parisiens.* Anthologie phonétique. Paris. XXXII + 147 l. — Ára 3.60 m. (Ism. LC. és Lbl.)

«A phonetikus szövegek ezen újabb gyűjteményével K. azt akarja elérni, hogy benne a művelt párizsiak kiejtése híven tükröződjék». Lbl.

Kraft F.: *Konjugationswechsel im Neufranzösischen von 1500 bis 1800 nach Zeugnissen von Grammatikern.* (Gymn. ért.) Hamburg 1892. Nagy 4-r. 51 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Leutznér K.: *Tesoro de voces provincialismos Hispano-Americanos.* Tomo I. La region del Rio de la Plata. 1. füz. Halle. 4-r. XVII + 63 l. — Ára 3 m.

Levy E.: *Provenzalisches Suppl.-Wörterb.* Berichtigungen und Ergänzungen zu Raynouard's Lexique Roman. 1 füz. L. 1892. Nagy 8-r. XV + 128 l. — Ára 4 m. (Ism. LC. és Lbl.)

Lindström, Per Elof: *Anmärkningar till de obetonade vokalernas bortfall i några nordfranska ortnamn.* Akademisk afhandling. Upsala 1892 67 l. (Ism. Lbl.)

Littre E. és Deric M.: *Dictionnaire de la langue française.* Supplément renfermant un grand nombre de termes d'art, de science, d'agriculture etc. et de néologismes de tous genres appuyés d'exemples et contenant la rectification de quelques définitions du dictionnaire, l'addition de nouveaux sens, de nouveaux exemples à l'historique, enfin la correction de quelques étymologies et l'indication de l'origine précédemment inconnue de certains mots. Paris. XI + 468 l. — Ára 12 frank.

Luzzatto K.: *I dialetti moderni delle città di Venezia e Padova.* I. rész. Pádua. 31 l.

Mazzoni G.: *Avviamento allo studio critico delle Lettere Italiane.* Verona, Pádua 1892. 12-r. XV + 195 l. (Ism. Lbl.)

Meyer-Lübke: *Grammatik der roman. Sprachen.* II. k. L. — Ára 11 m.

Mistral Fr.: *Mireyo. Provenzalische Dichtung v. Fr. M. Deutsch* von A. Bertuch. Strassb. 287 l. (Ism. Lbl. és Z. f. fr. Spr.)

Moisy H.: *Glossaire comparatif anglonormand, donnant plus de cinq mille mots aujourd'hui bannis du français et qui sont communs au dialecte normand et à l'anglais.* I. rész. Caen. 416 l. — Ára 6 frank.

Paris Gaston: *L'altération romane du c latin.* (Annuaire de l'École pratique des hautes études. Nyelv- és tört. oszt.) Paris. VII + 37 l. (Ism. Lbl.)

Piat L.: *Dictionnaire français-occitanien, donnant l'équivalent des mots français dans tous les dialectes de la langue d'oc moderne.* I. (A—H) Montpellier. 496 l.

Quiehl K.: *Franszösische Aussprache und Sprachfertigkeit.* Marburg VIII + 154 l. (Ism. DLztg.)

Rauschmaier A.: *Münchener Beiträge III. Ueber den figürlichen Gebrauch der Zahlen im Altfranzösischen.* L. IX + 118 l. — Ara 3 fr.

Renard A.: *La nouvelle Orthographe.* Guide théorique et pratique. Paris. 18-r. XVIII + 118 l. — Ara 2 frank.

Risop A.: *Studien zur Geschichte der franz. Konjugation auf —ir.* Halle 1891. 132 l. — Ara 2.80 m. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Romanische Forschungen. Organ f. roman. Sprachen u. Mittel-latein. Hrsg. v. K. Vollmöller, 8. k. Erlangen 1892.

Rousselot abbé: *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin.* (Revue des Patois Gallo-romans.) Paris 1891. Nagy 8-r. 374 l. (Ism. Lbl. és NyK.)

Saineanu L.: *Istoria filologiei Române.* Studii critice c'o prefatü de B. P. Hasdeu. Bukarest 1892. XII + 455 l. — Ara 4 m. (Ism. LC.)

Scharschmidt O. E.: *Estienne Pasquier's Thätigkeit auf dem Gebiete der franz. Sprachgeschichte u. Grammatik.* Bautzen 1892. Nagy 4-r. 34 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Suchier H.: *Bibliotheca normannica. Denkmäler normannischer Litteratur u. Sprache,* Halle 1891. (Ism. LC.)

Schwan E.: *Grammatik des Altfranzösischen.* L. VIII + 267 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Timmermans A.: *L'Argot Parisien.* Étude d'étymologie comparée suivie du vocabulaire. Paris 1892. XII + 318 l. — Ara 6 m. (Ism. IndgF. III.)

Joyntee P.: *Specimens of old French (IX—XV. Centuries) with Introduction, Notes and Glossary.* Oxford 1892. VII + 492 + 205 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Weigand G.: *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung.* L. 1892 XXXVI + 78 l. 4 táblával. (Ism. Arch. f. slav. Phil.)

Zeitschr. f. roman. Philologie. Hrsg. v. G. Gröber. 7. k. Halle. 1892

(Vége következik.)

Kisebb közlések.

Helyesírás és túlterhelés. *Orthographie und Schulreform* cím alatt élénken írt tanulmányt olvassunk *Stöckel H.*-tól a *Bayerische Zeitschrift für Realschulwesen* egyik idei füzetében (Neue Folge I. B. 3. u. 4. Heft). A följajdulás a németországi helyesírás iskolai hasznavehetetlensége ellen irányul. Hát még mink mit szóljunk, kik kénytelenek vagyunk a még nehezkesebb osztrák-német «helyesírást» tanítani?! — Hadd álljon itt *Stöckel* cikkének tartalma egészen rövid kivonatban:

A helyesírás okozta számos zavarnak és kétségnek főoka a következetesség teljes hiánya. Ha a helyesírás reformjánál teljesen következetesen jártak volna el, akkor természetes, hogy izgatottságot idéztek volna elő, mint minden egyéb reformnál is, de lassan-lassan megszoktuk volna az írásmódot. A mai következtelen orthographiát pedig sohse fogja a nép magáévá tenni, mert egyes esetekben változtat a régin, másokban nem, s így egész valójá az emlékező tehetségen alapszik. Hi nem a közönséges embernek nem áll rá a feje az ilyen kicsisége, és nincs ideje, hogy orthographiai szótárban nézze meg, mikép kell egy szót írni.

A legkiáltóbb következtelenséget az idegen szók írásában tapasztaljuk. *Cirkus* és *Zirkel*, *Particip* és *Prinzip* megannyiszor láthatók egymás mellett. A szabálynak úgy kellene minden esetben hangzania, hogy német hangzású szóknak írásmódjuk is legyen németes, ne aggasson az iskolatudós emlékeztető czédulát minden szó nyakába, hol született. *Leutnant*, *Kristall*, *Panter* ma német szók, pedánság őket *Lieutenant*-nak, *Krystall*-nak, *Panther*-nak írni.

Nem kevésbé helytelenek a hasonlhangzású szók megkülönböztetésére orthographikus jelzések, mint *Thon* és *Ton*, *mahlen* és *malen* stb. «Mintha a német nép — mondja *Buchner* — csupa velőtlen hülyékből állana, kik olvasás közben alusznak.» — De ha már tényleg tartanunk kell ilyes valamitől, mért írjuk a «balgát» és «kaput» egykép *Thor*-nak, az «őrizetet» és «kalapot» *Hut*-nak stb? A ki mondott szó él egyedül, az is csak a mondatban való összefüggésével. Az iskolameszteres erőlködés, hogy az írás többet fejezzon ki, mint az élőszó, számtalan szórszálhasogatásra vezetne. A ki gondolkodik, megérti a mit olvas, e nélkül is; a ki nem, azon ez se segít. A betű öl, a szellem éltet! . . .

Hanem hát szükség van, úgy látszik, e százféle szabályra és kivételre, szükség van rájuk, hogy a heti 6—8 órát legyen mivel kitölteni, s hogy a szegény tanuló, ha mi logikai érzéke van, azt is elveszítse. Íratunk vele *th*-t a *That*, *thun* stb. félékben, s ha ő aztán következtelenen

Thag, Thod stbit ír, akkor kijavítjuk «hibá»-ját. Meg kell tanulnia, hogy a hosszú *e* lehet *schwer*, lehet *sehr*, lehet *Speer* alakban. Meg kell tanulnia mindent könyv nélkül, ez a fő: egyes szókat, nem szabályokat, hanem szóképeket, valóságos hieroglifákat.

A kis és nagy kezdőbetűk írása szintén nem csekély bajokat okoz. A szabályok annyira eltérők a különböző esetekben, hogy végre semmit se érnek. Poroszország, Bajorország, Württemberg, Szászország és Baden egyazon esetben egészen másképp állapítják meg a szó helyesírását. Hát nem sokkal okosabb, ha ennyi eltérő és magyarázó szabály helyett magára az egyénre bizzuk az írásmódját?

E sok nyomorúság az életben is elég kellemetlen, de átka, valóságos átka az iskolának. A gyermek logikán alapuló írásmódját visszautasítja a tanító, s a tanulónak így el kell vesztenie a logika értékébe vetett hitét. De azonfölül a gyermeknek testi épségét is veszélyezteti ez a mostani «helyesírás», mert ész nélkül való bemagolást teszen szükségessé, s azonfölül írást, kelleténél százszor több írást. Ezenkívül még a német tanulónak meg kell tanulnia a latin és fraktura írást, kis és nagy betűivel. Csak gondoljuk meg, mennyi fölösleges és haszontalan munkával terheltük meg ezáltal a gyermeket. Mennyivel jobb dolguk van például az olasz gyermekeknek, a kik egy órán megtanulhatják egész helyesírásukat.

Ha túlterhelésről lehet szó jelenlegi iskolai rendszerünkben, hát legnagyobb részt a szabályokkal, kivételekkel és a kivételek alól való kivételekkel telt orthographia okozza ezt. Ezen változtatni kellene. Első sorban maguknak írónknak, ők erre a leghivatottabbak; s ha azt mondanák Jakob Grimmel, hogy senki se foglalkozik örömet kicsiségekkel, arra azt feleljük: szégyen egy nagy nemzetre, hogy ilyen kicsiségektől nem tud szabadulni! Valóban nagyobb, fontosabb teendőink volnának, mint e kicsinyes orthographiai czivódások; de mit tegyünk, ha lépten-nyomon beléjük ütközünk?

Végeznünk kell már egyszer ez apró bajokkal. De ügyeljenek azok, a kik végleg rendezni fogják a helyesírás kérdését, hogy egyedül az *ifjúság* szükségzeit, a *jövendő nemzedék érdekeit* tartsák szemök előtt, nem a *múlt kényelmes szokását*; a felnőttek ám maradjanak meg régi írásmódjuk mellett, de ne vonják meg az iskolától azt a szerencsét, hogy egyszerű, érthető, könnyen alkalmazható orthographiával éljen.

Az iskola szükségére való tekintettel a következő változtatásokat ajánlja a szerző (melyeknek veleje megegyezik a Raumer vezetése alatt tartott 1876-i berlini conferentia javaslataival):

1. A *th* eltávolítása a német s a meghonosult idegen szavakból.
2. Német szóban (névsz. *Ephew*-ban) *ph* helyett *f* írása.
3. Az *aa* és *oo* helyett egyszerű *a* és *o*.
4. Hasonló hangzású szavak különböző írásmódjának megszüntetése.
5. A nyújtást jelző *h* eltávolítása az *a, o, u, ä, ö, ü* után.
6. A kis és nagy betűvel való írás tekintetében legyen az az irányadó, hogy kétes esetekben inkább kis betűvel írjunk.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Népnyelvi adatok gyűjtése. A nép nyelvére vonatkozó adatokat sokféle forrásból meríthetjük. Legjobb és leghitelesebb a forrás, ha hozzáértő nyelvész közli a helyszínén tett megfigyeléseit. Ez a legkedvezőbb, de egyúttal a legtrikább eset; ennél fogva ismereteinket gyakran más úton kell szereznünk s meg kell elégednünk a nem szaktudós nyújtotta adatokkal is. Hogy az ilyen adatokat is megbízhatóknak fogadhasuk el, kettőt kell a gyűjtőtől megkövetelnünk: elsősorban azt, hogy anyanyelve legyen a nyelvjárás, a melyről szól, s másodsor azt, hogy ne legyen teljesen laikus s legyen érzéke a népnyelv egyes sajátosságainak megfigyeléséhez. Tapasztalatairól az ilyen gyűjtő három úton adhat számot; vagy feldolgozza s úgy közli az illető nyelvjárásnak mindazon sajátosságait, melyeket ő érdekesnek s feljegyzésre méltónak tart, vagy ép ily célból összeállított kérdésekre felelve közli saját nyelvjárásának jellemző vonásait, vagy pedig csupán arra szorítkozik, hogy az ő nyelvjárásának kiejtése és beszédmódja szerint közöl nagyobb összefüggő szövegeket, s a nyelvészre bízva, hogy keresse ki belőle, a mi rá nézve érdekes.

E módok közül Zolnai a *Magyar Nyelvjárásokról* írt birálatában (NyK. XXIII: 312) „leggyöngébb vízűnek” tartja azt a forrást, midőn kérdő ívek útján szerezzük a nyelvjárásokra vonatkozó ismereteinket. Én azonban az utóbb említett három mód közül, t. i. a midőn nem szakember szolgáltatja az adatokat, ezt tartom a legcélravezetőbbnek, de nem szabad szem elől tévesztenünk azt a két feltételt, hogy anyanyelve legyen a felelőnek az illető nyelvjárás, s hogy ne legyen teljesen laikus. Azok, a kik az én kérdőívemre feleltek, majdnem mind a saját anyanyelvükről adtak számot a feltett kérdések során. S hogy Zolnai nem teljes joggal hivatkozott a felelők ismeretlen nevére, bizonyítsa a következő összeállítás. A felelők között volt 15 tanár, 33 tanárjelölt, 5 lelkész és papnövendék, 8 tanító, tehát ezek mind olyanok, a kik különben is foglalkoznak a magyar nyelvvel. E mellett meg kell említenem, hogy a budapesti egyetemi hallgatók ívei Simonyi Zsigmond, a kolozsváriaké Szinnyei József tanár urak kezén mentek keresztül. A felelők között volt továbbá 1 orvos (Csapodi István dr.), a kit méltán szakembernek tekintetünk a nyelvészet terén is; továbbá 1 városi tisztviselő (Katona Lajos, Nagy Bánya) s 1 postamester (Révész Ernő, Bajmok), a kik mindketten régi gyűjtői a Nyelvőrnek. Igazi laikus csak 9 volt a felelők között; természetes, hogy az ő adataikat kellő ovatosággal használtam.

Természetes, hogy abban a munkában, mely először tárgyalja összefoglalóan a magyar nyelvjárásokat, sok a tévedés, még több a hiány. Azonban e tévedéseket a kérdő ívekre adott feleletek nem szaporították, sőt inkább jelentékenyen kevesbítették. Sokkal hézagosabb volna ma is a magyar nyelvjárások képe, ha nem használhattam volna fel a hozzám érkezett kérdő ívek adatait; s ezentúl is csak úgy ismerhetjük meg minnél teljesebben nyelvjárásainkat, ha nemcsak a szakemberek foglalkoznak velük, hanem belevonjuk a közös munkába mindazokat, a kik a nép nyelve iránt érdeklődnek.

BALASSA JÓZSEF.

Czeczó. E szónak első felét Szarvas G. a Nyr. XXI. 517—8. l. igen tetszőleg fejtette meg. Szerinte az a német *Zech Zeche* másával, a «mulatásgot» jelentő *czéh* szavunkkal egy, a szó másik fele pedig ennek ikerítése volna: *czéh-czöh*, s így szavunk nem szerb, mint valakik gondolták.

Kétségtelen, hogy van egy «mulató társaságot» jelentő *czéh* szavunk, v. ö. «Ez utolsó szökon igen megütköze az egész itas-tzéh, pörlekedés, zenebona támada nagy köztük». Faludi Nemes asszony. (NySz.) «Céh: 3) symposium» Molnár Alb. (NySz.) [Igy értelmezném, a társaságra, nem a cselekvésre Moln. Alb. fordítását.] De ezt a *czéh* szót a mesterczéhek nevéből magyar úton származtatnám, először, mert nálunk is annyit (ha nem többet!) mulattak a czéhek együtt, mint Németországban a hasonló szerkezetű német czéhek; másodsor, mert a német *Zech* szónak is 4 jelentése van, s nem bizonyos, hogy mind egy eredetűek-e ezen egyenlő alakú szók. Az is tesz talán valamit, hogy az önálló *czéh* mindig az eredetibb «társaság» «gesellschaft oder zusammenkunft» jelentést mutatja, a cselekedetre, a «gasterei, schmauserei» jelentésre már új szót képzünk: *czéhel, czéhelés* (NySz.), míg ha valóban a német *Zech-gelage*-t vettük volna át, talán a cselekvést jelentené a töszó is.

Mindez azonban nem sokat dönt a *czeczó* további származtatására, csak annyiban fontos, hogy a *czéh*-et mulató társaságnak s nem annyira mulatásnak vegyük. A második részt illető magyarázatát nem nagyon erőlteti Szarvas, és meg is van annak az a gyengéje, hogy fordított ikerszót csinál. Az ikerszóknak ugyanis, ha egyáltalában van bennük külön is érthető szó, a második szavuk értelmes: *dirib-darab, gym-gyom* stb.

A helyes megfejtéshez — Anakreon és Faludi segít bennünket.

«Nosza rajta hát; de többé
Ne tegyünk oly kiabálást
Ahogy iddógál a szittyá».

Anakreon. Ford. Thewrewk. 63. sz.

«A boros palatczkok párállási és a tomboló tzéhek víg szózati között elfelejti nyavalyás állapottyát». (Nemes urfi, I. közbesz. NySz. «szózat 2».) — Ha itt a «*czéhek víg szózati*» kitévelt *czéh-szó*-ra egyszerűsítjük, mindjárt megvan a «lármás muri» etymologikus helyesírása s a már-már szerb bugyogóba bujtatott *czeczót* egyszerű *sz: cz* hangváltozással a madár-szó, kakas-szó, dob-szó, szél-szó stb. sorába iktathatjuk, hadd hirdesse egy nemzeti tulajdonságunkat, melyet az ókor óta híven megőriztünk.

KALMÁR ELEK.

Kombinált igeidőalak. Kalotaszegen hallható ez az igealak: *elmenének vala*, stb. «Eppég most *ménének vala* el, s már is vissza jöttek». Ez az alak különben Erdélyben nem ismeretlen, s úgy látszik, egybeült sem. Legalább a Nyr. IV. 47. szerint Bakonyban ilyeneket is lehet hallani: *látám vala, hallám vala*. Ezeket az alakokat kétféleképp lehet magyarázni. Mondhatjuk azt, hogy a végzett mult és az elbeszélő mult kombinálásból álltak elő: *látám + látám vala v. volt*. De talán valószínűbb, hogy következőképp keletkeztek:

A népnyelv tanúsága szerint az «*írt volt v. vala*» egyszerű főmondatokban általában régebben elmultat jelent, tekintet nélkül egy más

eseményre, mely esetleg később mult el. A népnyelvi közlések erre bőven nyújtanak példákat, s csak bele kell tekintenünk a Vadrózsákba, mindjárt megjegyződünk a mondottak igazságáról. Itt a régelmultnak a képzete a «*volt v. vald*»-hoz fűződik. A nyelvérzék annyira hozzákötötte a régebben, illetve a rég-elmultság képzetét, hogy átvitte, hozzácsatolta az elbeszélő alakhoz is. Ilyen átvivéssel keletkezett tehát a *látám vala* stb. alak. Élénk elbeszélésben, a hol az ú. n. præsens historicummal él a nép, megesik, hogy régebben elmúlt eseményre «*ír vala*» féle alakot is használ. Erre azonban kevés tanúsít van.

Az elmondottak igazságáról, valamint az összes dialektusbeli igeidőformák használatáról később bővebben fogok beszámolni; általában pedig meg kívánom jegyezni, hogy nem igen írhatjuk alá Szarvasnak azt az ítéletét, hogy a nép nyelve «az igeidők használásában pusztá ingadozásnál egyebet nem tanusít». (Mlgeid. 9.)

MELICH JÁNOS.

Osszét szók a magyarban. A kaukaszusi nyelvekben fölfödözött szóegyezések (XXIII. 119) kíváncsivá tettek s átnéztem Hübschmann könyvét: *Etymologie u. Lautlehre d. oss. Spr.* Csakugyan számos szóegyezést leltem s fölsorolom egyelőre a legszembetűnőbbeket:

ezüst: *äwzist, awžeste* stb. 119. (Schrader szerint az összét vette át);

vért: *vart'* Schild. zend *veredra* Panzer od. Schild (vö. *kard*: *k'ard?*);

asszony: *äxsîn, axsîn* Herrin, *äfsin, äfšînä* Hausfrau, Wirtin, Schwiegermutter (Hü. 38 e kettőt nem tartja egynek, pedig maga említi, hogy egy helyt *äxsîn* is a. m. Schwiegerm. Vö. 108: *üs, vosä* Frau? — *axsîn* úgy látszik eredetileg „galamb”: «*axsînak, äxsînäg* Taube, bedeutet ursp. die blauschwarze = zend *axšaena* blauschwarz» 26);

agár: vö. *igár, yegár* Jagdhund (Hü. szerint idegen er.; l. NyK. XXIII. 119);

ravasz, *róka*: *ruwas, rūwas, robas, rubas* (neupers. *rōbāh*, skr. *lōpaça*);

kerecsen: vö. «*gärçiya* Habicht < osttürk. *garçiya* astur palumbarius; avar. *garçiya* Habicht, mmordw. *karčigan* id., balkarisch *qürtžiyä*» 127—8.

üstök: *stug* Locke, Büschel Haare, szkr. *stukā* Zotte;

méreg: *marg* Gift (zd. *mahrka*, új perzsa *marg* halál); finn *myrkky*;

zöld: «*zaldä* niedriges Gras, ksl. *zelo herba*»;

híd: *χīd, χēd* (zd. *haetu*, szkr. *sētu*); georgiai *χīdi*;

ár: *arj* Preis (szkr. *arha*).

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva . . . . . 3 frt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: Volf Gy.
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.
- IV. V. Érdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Símor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — XIV. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként . . . . . 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. . . . . Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilárdy Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zúrjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. . . . . Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. . . . . Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. . . . . Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
- X. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. IV. . . . . Ára 1 frt 60 kr.
- Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. V. . . . . Ára 3 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. . . . . Ára 2 frt.

- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81 . . . . . Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872 . . . . . Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. . . . . Ára 1 frt.
- IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. . . . . Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finneknemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) . . . . . Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. . . . . Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek . . . . . ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. . . . . Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. . . . . Ára 1 frt 20 kr. II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. . . . . Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890. Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. . . . . Ára 2 frt.
- BALASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. 1886. . . . . Ára 70 kr.
- BALASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 . . . . . Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből.) Ára 1 frt
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. . . . . Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1.—3. füzet 1890—93. . . . . Ára 4 frt 50 kr.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892. I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . . . Ára 1 frt 50 kr. II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi . . . . . Ára 4 frt. III. köt. 1. füz. Medveénekek . . . . . Ára 5 frt.
- A BESZTERCZEI SZÓSZEDET. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Kiadta Finály Henrik. (A nyelvemlék hasonmásával). 1892. Ára 2 frt.
- A SCHLÄGLI MAGYAR SZÓJEGYZÉK. A XV. század első negyedéből. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. 1894. . . . . Ára 2 frt.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1894.

TARTALOM.

Szókombinálás és szóképzés. <i>Simonyi Zsigmond</i>	129
Labiális illeszkedés a cseremiszenben. <i>Szinvyei József</i>	143
A vogul nyelvjárások. VI. A tavdai nyelvjárás. I. <i>Munkácsi Bernát</i>	152
Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés. <i>Szilasi Móricz</i>	168
A <i>lapu</i> és <i>nap</i> szók magyarázatához. <i>Munkácsi Bernát</i>	203
A Pozsonyi codex nyelvi sajátosságai. <i>Schmidt Győző</i>	211

Ismertetések.

Indogermán mondatlan (Delbrück: Vergleichende Syntax). <i>Balassa József</i>	229
A nyelvhelyességről (Setälä: Oikeakielisyydestä). <i>Simonyi Zsigmond</i>	233
A finn irodalmi társaság évkönyve (Suomi III. 6. k.). <i>Szilasi Móricz</i>	237
Bevezetés az újjörög nyelvtanba (Hatzidakis: Einleitung in die neu-griechische Grammatik). <i>Pecz Vilmos</i>	240
A Schlägli szójegyzék (közétette Szamota István). <i>Bartal Antal</i> és <i>Kalmár Elek</i>	245
Acc. e. inf. és nom. c. inf. Thukydidesnél (Incze B. értekezése)	142
Skandináv szók a lappban (Quigstad: Nordische Lehnwörter in Lappischen)	202
—————	
Könyvészet 1893. — II.	218

Kisebb közlések.

Hangiró készülék. <i>Balassa József</i>	151
Megtetestül. <i>Kalmár Elek</i>	167
Kifejez: kifejt. <i>Kalmár Elek</i>	256
Panyóka. <i>Simonyi Zs.</i>	210

Folyóiratunk most negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák, s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, IX., Lónyay-utca 13/A.*

Szókombinálás és szóképzés.

(Rendes-tagsági székfoglaló a M. Tud. Akadémiában 1894. ápr. 9.)

Mindenekelőtt hálás köszönetet kell mondanom a mélyen tisztelt Akadémiának azon kitüntetésért, hogy rendes tagjai díszes sorába kegyeskedett emelni, ugyanarra a helyre, melyet ezelőtt tanítóm s mesterem Budenz József tudománya töltött be fényével.

Midőn az Akadémia tizenöt évvel ezelőtt a levelező tagsággal lepte meg a huszonhat éves ifjút: ez az elismerés nem annyira jutalom volt a kezdő magyar nyelvész szerény munkásságáért, mint inkább buzdítás ezen kiválóan nemzeti tudomány művelésére, mely elsősorú helyet foglal el a mi Akadémiánk föladatai közt. Ha pedig a buzdításnak megfelelhettek, ha a remények részben teljesülhettek, az érdemet ismét nem tulajdoníthatom egészen magamnak. Minden nagyobb munkám megteremthetésére az Akadémia adta meg az alkalmat pályázataival és megbizásaival. Hálám érzete annival melegebb, mert a nagylelkű pártfogás nem csak személyemet illette, hanem nyelvünk szent ügyét is, a mely nyelvet nem csak terjeszteniünk kell, hanem művelniünk és fejleszteniünk s a haladó tudomány eszközeivel átbúvárolnunk. S hogy e nagy föladatnak holtomiglan hű szolgája leszek, azt bátran ígérhetem, mert könnyű az a szolgálat, melyet a lelkesedés vállal magára.

*

Ezúttal oly tárgyról kívánok szólni, mely számtalanszor foglalkoztatta nyelvtudósaink elméjét, s mely mégis számos megfejtetlen rejtvénynyel ingerli kíváncsiságunkat. E tárgy a *szóképzés*.

Általában véve igen egyszerű és átlátszó a mi szóképzésünk, az egyes képzőknek alakja és szereplése köre könnyen megállapítható. Mégis sok szónak az elemzésével nem boldogulunk, sok szó-

nak a formája nem akar meghajolni amaz általános érvényű szabályok alá. Itt természetesen nem az idegen elemekre gondolunk, a melyek képzőstül együtt más nyelv körében termettek, hanem olyan szókra, a mik nyilván magyar eredetűek s az alakjuk mégis rejtélyes. A *kovács*, *takács*, *kalapács* szláv eredetű szók, de pl. a *forgács*, a mely MA-nál *fargács*-nak is van írva, kétségkívül a *farag* ige családjához való, s kérdenünk kell: hol vette magát az *-ács* képzője? Hasonlókép a *virgács* szóban, mely magyar képzés a latin *virga*-ból. — Baranyában az esthajnali időt *süthenyős*-nek is mondják, holott sem *süthen* ige, sem pedig *-henyős* képzőnk nincsen. — Vannak aztán olyan esetek, hogy a képzőnek alakja közönséges, de a használata szorul magyarázatra. Így pl. a *sokadalom* és *fejedelem* szókban az alapszó is, a képző is nyilvánvaló; de azt nem értjük, hogy járulhatott itt névszókhoz a *-dalom* képző, mely rendszerint csak igeiből képez főneveket, minők *fájdalom*, *bizodalom*, *győzedelem*.

Ama tényezők közül, a melyek e szabálytalan képzésekre alkalmat adhattak, legfontosabb *egy lelki ok*, melyre még nem igen vetettünk ügyet, s a melyet épen azért bővebben kívánok ezúttal fejtegetni, illetőleg alkalmazni. Az a lelki ok közvetlen folyamánya a *képzettársulás* lélektani törvényének. A bizonyítandó tételt így állíthatjuk föl: Az olyan szók, melyek egymással kapcsolatos fogalmakat fejeznek ki — tehát első sorban a *rokonértelmű szók* — *egymásnak alakját is befolyásolják*. A kombináló szóalkotásról szóló értekezésemben igyekeztem e tételnek a szófejtésben való fontosságát bebizonyítani. Már akkor érintettem a szókombinálásnak a szóképzésre való hatását is, most pedig ennek a hatásnak a kimutatására fogok szorítkozni.

I. Kezdjük a legegyszerűbb észlelettel: azzal, hogy a *rokon fogalmak szeretnek egyenlő képzésű szókban kifejeződni*, vagyis a *rokonértelmű szók szeretnek maguknak azonos képzőt választani*.

Így pl. a cselekvésnek ismétlését ma legtöbbször vagy a *-gat* *-get* képző fejezi ki, vagy pedig az igeikötő ismétlése. Ha már most valamely új ige alkotására más, ritkább gyakorító képzőt választunk, erre rendszerint valami különös okunk van. Kossuth egy levelében alkotott ilyen új ige, mikor ezt írta: «Az én *kialvadozó* mécesem pislogása nem kölcsönözhet semmi világot» (1883. IV. 30.

Szilágy m. alispánjához). Közönséges eszközeinkkel ezt így fejeztük volna ki: az én *ki-kialvó* v. *már-már kialvó* mécesem. Miért írt Kossuth, új szót alkotva, *kialvadozó* méceset? Alig csalódunk, ha magyarázatul azt teszszük föl, hogy az író lelkében ugyanakkor ez a rokonértelmű kifejezés is fölmerült: *hamvadozó* mécs. — Így magyarázhatjuk, hogy egyes gyakorító képzőink példái közt egész rokonértelmű szócsoportokat találunk. A *-kál kél* képző pl. különösen túrást, ásást jelentő igékhez szeret járulni: *turkál, szurkál, furkál, áskál, vésfél, rájkál*; továbbá a csúszást-mászást jelentőkhöz: *csuszkál, mászkál, bujkál*. — A *-dos dös* képző legtöbbször az ütő, vágó, szűrő cselekvést gyakorítja: *verdes, csapdos, vagdos, szegdes, szeldes, tördös, rugdos, lökdös, döfdös, bökdös, gyakdos* (MünchC. stb.), *csipdes, tépdés, mardos, harapdos*. — A *-g* képzőt nyilván a *füstölög* analogiájára vették föl *gőzölög, bűzölög, párolog* (holott nem mondjuk pl. *dobolog* v. *tánczolog*), s a *tekereg* mintájára keletkezettek *csavarog, facsarog, kevereg, kavarog, zavarog* (ellenben nincs *hevereg*.¹⁾

A *„csepp* keletkezését’ evvel a mozzanatos igével fejezzük ki: *cseppen*. Ha már most úgy fordul, hogy a *petty* keletkezését kell kifejeznünk, mi természetesebb, mint hogy ezt a mintát kövessük? S csakugyan azt olvassuk egy hirlapi cikkben: «Az ilyen szónak a származása fölötté gyanus, mert rendszerint csak úgy oda *pettyen* szegényke a papirosra» (PNapló. 1893. XII. 22. 6. vö. még *poty-tyan*). — Így alkotta Molnár Albert az *izelítés* példájára ezt az igét: *kóstolít*.²⁾

Dunántúl, pl. Komárom megyében, azt mondják: Ez a lány az anyjához *formít*. Itt nyilván a *hasonlít* ige szolgált mintául.³⁾

Az *ünneplő* ruhának párja némely vidéken a *hétköznapló*

¹⁾ Más gyakorító szócsoportok: *vagdal, szegdel, tördel, ródal, irdal, rugdal, csipdel, tépdel, mardal, rágdal, szurdal, furdal*; — *vakarász, kaparász, kotorász* stb.

²⁾ Hasonlóképp rokonértelmű mozzanatos igék: *csavarít, tekerít, sodorít, pödörít, csikorít*, — *keverít, kavarít, zavarít*; — *türemlik, gyüremlik* (Erd: Közm. 2757) — *iranlik, suramlík* (TGyűjt. 1839. XII. 8.), *futamlik, szökemlik*, — *sikamlík, csuszamlík*, — *nyilamlík, lövemlik* (Lehr: Toldi 26).

³⁾ Máshol azt mondják: *formázik* az anyjára, pl. Halason Nyr. XV. 356. vagy *fajtázik* uo. 373.

ruha,¹⁾ melyet Gömör megyében *mielőnapló* ruhának is mondanak vagyis mivelőnapri ruhának. Nyilvánvaló, hogy e két szó csakis az *ünneplő* hatása alatt jöhetett létre, mert hiszen az az ige, a melyből származhatnának — *hétköznapol* vagy *mielőnapol* — nincs is használatban.²⁾

S még sok ilyen példát sorolhatnánk föl, a melyekben a fogalommodosító képző megválasztását magának a fogalomnak a mivolta határozza meg, illetőleg más valamely szó, mely rokon fogalmat fejez ki.³⁾

Erre bizonyosan minden nyelvben találhatnánk példákat. A német *verfrüht* a *verspätet* analogiájára támadt (*verfrühen* ige nincs is). — A latinban *alatus* szerint keletkezett *rostratus*, *auritus* stb. (pedig *rostrare*, *aurire* igék nincsenek). Így támadtak az angolban is *winged* (szárnyas, szó sz. szárnyazott) vagy más ilyen igenév mintájára *gray-haired*, *gray-eyed* stb. — A finn nyelvben a fék neve *päitse* és *suitse* (a *pääi*, fej, *suu* száj szókból), különben pedig nem használják e képzőt. Az *-(el)ias*-képzős melléknevek közt egy egész csomót találunk, mely csacsogót, csacskát jelent: *puhelias*, *haastelias*, *juttelias*, *sanelias*.

II. Egy más eset a következő: *Néha a meglevő kész szóra olyan hatással van valamely rokonértelmű társa, hogy ennek a hatása alatt a képző kiejtése némileg módosul.*

¹⁾ «Dehogy parádéz [a mentéjével], mikor hétköznaplónak is silány» Borszem J. 1324. sz. 3. l. — Itt említhetjük az *újít* párját, a *régít* igét: Barótit nagyon becsülöm némely szabadságaiért s régítéseért s újításaért (Szemere Munk. III. 131). Révai nem újított, hanem inkább régített, azaz régi kihalt szólásokat ébresztett új költői életre (Riedl Fr. BpSzemle 1878. 35. szám).

²⁾ *Hágcso*, *lépcső*, *emelcső* egy összetartozó fogalomkör szavai, s nyilván egyik idézte elő a másikat s harmadikat. *Lábcso* e h. *lábtó* (a régi Tsz. *bankó* cikkében) már az alábbi IV. pontba vág.

³⁾ Legalább itt a jegyzetekben említünk még egy pár tanulságos esetet. «Nem csak *háromságos*, hanem *tízszéges*» NySz. Ilyen tréfás kifejezés ez is: *hármacsokán* (gyerek, dada és baka) OrszágVilág XIV. 336. — «Ha a sterilis *terméketlennék* jól mondatik, mi okon nem *teniszéketlennék* vagy *szüléketlennék*?» GKat. (NySz.) — *Szánat* Vör: Szilágyi és H. a *bánat* mintájára. — *Szöss-ke* haj, mert *szőke* haj. — Vö. még ezeket a szócsoportokat: *apály*: *dagály*, — *horpály*: *lapály* (vö. Nyr. XX. 19), — *fadzik*,

A *szó-l* igének kezdetben egyszerű volt az *l*-je; a *szóll* alakot a *beszéli* ige idézte elő, mely eredetileg *beszēdl volt. — Valamint az *elő*-ből van *előz*, úgy volna a *mellé* szóból *mellēz, de e helyett amannak a kedviért azt mondjuk *mellőz*. A régibb *tetszetős* helyett ma azt mondjuk *tetszetős*, a *tetszős* vagy *mutatós* mintájára. — Hogy a régi *fogamszik* igéből *foganzik* lett, azt az ugyanezen fogalomkörbe való *nemzés* magyarázza meg. — *Bolondoz* helyett Fehér és Sopron megyeiektől hallottam ezt az alakot: *bolondáz*; alkalmasint a *komédiáz* vagy *figuráz* adott rá okot. — Faludi azt írja *uriás*, *urfiás* (NE.² 18), *udvariás*, *módiás* e helyett *urias*, *udvarias*, *módis*. Ha ennek okát kutatjuk, a fogalomkör, a melyről itt szó van, a régi *daliás* melléknévre utal. ¹⁾

Hogy a latin *virgás*-ból²⁾ *virgács* lett, azt kétségkívül a *korbács* rokonértelműsége okozta. — Hasonló oka volt annak, hogy a *fargás*-ból *forgács* lett. Ezt alkalmasint a *szikács* szó okozta, mely úgy látszik mindenestül szláv eredetű. A XVII. századbeli Medgyesinél olvassuk: Apró száraz *szikacsot* [olv. *szikácsot*], *forgácsot* rakosgatnak a tűzre. Szolnok-Doboka megyében ma is «*szikács: forgács*» Nyr. IX. 427.³⁾ Hasonlóképp lett a rokonértelmű *sziaács*, *szijács*, *szivács*, *szilács* a föltehető régibb *szijás vagy *szilás szóból, mely a *szij*, *szijó-kés*, *szilánk*, *szilak*, *szilány* szók családjához tartozik (I. erről Nyr. XXIII. 55). — Másfelől a *szikács* *szikács*-csá módosult a rokonjelentésű *szilánk* szó miatt, s viszont a *szikács* hatása alatt a *szilánk* igének *sziláncsol* alakja is fejlődött.

Háromszékben az apró repedékes' tárgyat *repedtesnek*, de *repecsesnek* is mondják (MNyszet. VI. 346); az utóbbi alakot a *likacsos* hatása idézte elő. Ugyanazért mondják a repedezett, *szikkad*t sarat

babádzik, *borjadzik*, stb. — *éhezik*, *szomjazik*; — *esteledik*, *hajnalodik* (*alkonyodik*). — Más efféle csoportok Komb. Szóalk. 29.

¹⁾ «*Uriásan!* gonosz szó» mondja Kazincezy Dess.-vel való lev. II. 282. De Jókai is él vele: Leülve *uriás* positúrával (Erd. Ar. 206). — Vö. még *kaczkias* a *kaczkias*, *kaczkos*, *kaczkai* alakok mellett; továbbá *hepcziás-kodik*, és «*mordias* v. *moryiás*: mord, iszonyú» Háromsz. MNyszet. VI. 342.

²⁾ A latin *virga* tárgyesete. «Virgás neki, nem szerető!» Kárm: Fanni XLVIII.

³⁾ Vö. horv. *sjekač* vágó, vágókés, szlov. *sekáč* favágó, tót *sekáč* vagdáló bárd, kis bárd.

szikacsosnak, sőt *szikacsosnak* is, egyszerű *k*-val, a miben még szembevetőbb a *likacsos* befolyása.

Csallóközben a hócipőt *siklónak* hívják, de *sikolyának* is, azért, mert a *korcsolyához* hasonló szerszám (Vas. Ujs. 1893. márcz.)¹⁾

Más nyelvekből említhető a német *vidimieren* e h. *vidieren*, a *legitimieren* ige miatt; a fr. *Suisse romande* e h. *romane*, a *Suisse allemande* kedvéért.

III. Harmadik eset: *A képző egészen átengedi helyét valamely hasonló értékű képzőnek, emez pedig egy-egy rokonértelmű szóból van átvéve.*

Pázmánynál és Gvadányinál előkerül ez a gyakorító ige: *iddogat*, pedig sem *idd-* alapszó, sem *-dogat* képző nincsen. E szó tehát csakis az *iddogál* átalakítása lehet (mely úgy van képezve mint *irdogál* stb.), úgyhogy ennek a *-gál* képzőjét kiszorította a *-gat get* képző, mely a *kortyogat*, *hörpöget*, *köppöget* igékben szerepel. — Szintúgy lett a *firkál* igéből némely vidéken *firogat* az *irogat* analogiájára,²⁾ továbbá a *kóborol* igéből *kóbolyog* a *tébolyog* miatt. — Az *ijedetes*-ből talán azért lett *ijenetes* (egy-két codexben), mert rokonértelmű volt a *rettenetessel*, s bizonyosan ilyen okból irt Kazinczy a *borzadás* helyett *borzanatot* (Munk. VI. 101).

Az *agpat* és *fagpat* igéknek *aggaszt* és *faggaszt* alakjuk is fej-

¹⁾ Más efféle példák: «*Pisolyog : mosolyog*» MNyszet. VI. 375. a *pislog* ige elváltozása. — *Szürkönyet* e h. *szürkület* Háromsz. MNyszet. VI. 358, az *alkonyat* miatt. — *Csere családval jár* (Dug: Pb. II. 174) e h. *csalással*, a *csere* szó kedvéért. — *Karam* («Le a Tiszáig, melyen túl amú berek sötétül, a táj karama» Ar: A tetétleni halmon) e h. *karima*, a *perem* mintájára. — *Gyötröhödjék meg!* Göcs. Nyr. XVII. 508. = *gyötrödjék + dühödjék*. — *Profesztor* déli Borsodban e h. *professzor*, a *perceptor*, ill. *perczektor* analogiájára. — Vö. még *Ágostyán Ágoston* helyett (l. Nyr. XVII. 531) az *Adorján*, *Fábián*-féle nevek miatt. (*Katolna = Katalin? Magdolna* miatt.) — *Idáig, idább, idának az odáig, odább, odának* miatt; viszont *odébb* talán az *idébb* miatt. *Olyba h. olybá az ollyá* miatt. *Izré-porrá* h. e. *izzé-porrá*.

²⁾ Ez a gyerek tele *firogatja* a könyvit (fehérmegyi lánytól hallottam, de szóbeli értesítés szerint Beregben is mondják). — *Csatangol, csatarangol* = *csatáz + barangol*. *Csatólál* = *csatáz + kelekőlál* stb. l. Komb. Szóalk. 22. — *Kóringál* Nyr. V. 35 = *kóriczál + keringél*. — *Piszmog* = *piszkál + szuszmog?* — *Dörmöl* («egy öreg asszony dörmöl, dünyög imát a sarokban» Ábrányi E. A bátkirálynő) = *dörmög + mormol*.

lődött az *akaszt* és *fakaszt* belekeverésével. Viszont *szakaszt* v. *szakajt* helyett *szakat* is előkerül a *szaggat* hatása folytán (I. NySz.). — A synonym *növel* és *termeszt* igék annyira befolyásolták egymást, hogy újabban mintegy képzőt cserélve *növeszt* és *termel* alakokat fejlesztettek (vö. *zsvaj* és *zsinat* helyett *zsvat* és *zsinaj* Nyr. I. 333). — *Fagylatni* és *készletni*¹⁾ a *fagylal* és *készlel* mellékalakjai a rendes műveltető képzésű *fagyat* és *késztet* hatása folytán.²⁾

Egy közlegény, mint Tóth Béla közli, az *irodát iratálnak* mondta a *hivatal* mintájára (Nyr. XXII. 512). — A *hékából* *hékás* nyilván a *pajtás* kedvéért lett: «*hékásom*: *pajtásom*» (Nagykuns. Nyr. XX. 45. Maga a *hékám* talán *hē komám*-ból van összevonva.) — A székelységben *apránként* helyett azt is hallani *apradán*, a *lassadán* hasonlóságára, valamint Csallóközben e h. *szépen lassadján* azt mondják *szépedén lassadján* (Nyr. I. 378).³⁾

Néha az eredeti szóvég nem is rendes képző, hanem a szó csak az új képző befogadása által sorakozik bele valamely szóképzési kategóriába. Így lesz az *aszalyból* a synonym *szegély* miatt néhol *aszály* (I. Tsz.), — *pimaszból* a *ripők* által *pimók* (Cz. F.). — «*Takulj* a szemem elől» (Nyr. IX. 424) = *takarodj* + *lódulj*. *Sepdos* (susog Gömör Nyr. VIII. 235) = *septál (tót *septat'i*) + *sugdos*.⁴⁾

IV. A *deverbális képzőknek névszókhoz s a denominális képzőknek igékhez való járulását legtöbbször ilyen rokonértelmű szókölcsönhatása okozta.*

A *sokadalom* pl. könnyen keletkezhetett a *sokaság* és *lakadalom* szók elegyedéséből.⁵⁾ A *hosszast* pedig *hosszadalmassá* kétség-

¹⁾ *Fagylat* NySz. — «*készletni* v. *készletni*» MNyszet. VI. 334.

²⁾ *Mutit* = *mutat* + *fitit*. *Nógat* mellett *nódít* az *indít* analogiájára. — *Görbed* = *görbül* + *görnjed*. — *Beszajkoltat* (TanárKözl. X. 355) = *beszajkóztat* + *bemagoltat*.

³⁾ *Dalladzó* Tsz. = *dallazó* + *evedző*. — *Gyarlandó* («a gy. test már széthull» MHirl. 1893. III. 5. stb.) = *gyarló* + *halandó*. — *Vizsra* Szlav. és Moldva = *vissza* + *hátra*.

⁴⁾ Szintolyan átgúrt idegen szók: *dokumány* = *dokumentum* + *okmány*; — *apattyú* < *apacsúr*; — *söntés* < *schenktisch*; — *döpés* < *depesch*; — *káptalan* < *káptalom*.

⁵⁾ Akkor nem kell *sokadalom*-ból vagyis adás-vevésből magyarázni, mint GelejiKat. CorpGr. 303. és Kassai: Szókönyv III. 458., s nem kell

kívül ez *unadalmas* alakította át. — Az *álmomból álmékony* lett s az *éberből ébrékeny* az *aluszékony* analogiájára; *szaporaság* helyett *szaporékonyságot* ír Biró Márton a *termékenység* mintájára. ¹⁾

A *lyuk* főnévből *lyukaszt* helyett *lyugdal* nem támadhatott volna (Nyr. II. 236), ha nem adtak volna erre alkalmat a synonym *furdal*, *vagdal* igék. Versíróink aligha *hangicsálnának*, ha erre a madarak *zengicsélése* s a bogarak *döngicsélése* nem adott volna példát, s viszont nem volna *zengzetes* a verselésük, ha előbb *hangzatos* nem lett volna. ²⁾

Az eső nem csak *szemzik*, hanem *szemereg* is, azért mert *csepereg*. — A *vállal* való *emelintést vállintásnak* is mondják a székelek (MNyszet. VI. 354), a *lábbal* való *nyomintást* pedig *lábintásnak* (Vadr.). — A *nyíl* főnévből származó *nyilallik* ige ezzé is válik: *nyilamlík*, alkalmasint, mert ugyanilyen értelemben azt is mondják *lövemlik* (vö. Lehr: Toldi 26).

Az *elevenedik* igéből *elewendül* is lett a *zsendül*, *pendül* miatt; I. Nyr. XVII. 170. 218. — A DebrC. *szeméremkedést* ír a *szégyenl-kedés* analogiájára; ugyanezre vall a *piromkodás* e h. *piromgás*, míg emez adott okot a most már elavult *szégyengés* és *szégyengetés* képzésére; viszont a *piromgásból* a *szégyenség* miatt lett *piromság* és *piromság*. Így lett a takarmányt jelentő *szülésből* (Nyr. II. 521) *szüléség* az *eleség* miatt.

V. Sokszor *egy-egy fölösleges képzőt találunk a szók végén*, s ennek okát rendszeren szintén valamely rokonértelmű szó ráhatásában leljük meg.

sokad igét föltételezni, mint Halász Nyr. III. 400. vagy *sok* igét, mint Budenz MUSz. — Vö. *Lakadalom*, *sokadalom*, nincsen akkor beteg asszony. Köz. — Így csinálták újabban az *urodalmat* a *birodalom*, s a *javadalmat* a *jövedelem* mintájára. (Talán már a *fejedelem* is csak a *birodalom* analogiájára képződött.) — *Versemény* tréfásan e h. *költevény*.

¹⁾ *Izonytató* h. néhol azt is mondják: *iszontalan* sok ember = *számtalan*, *töménytelen*. Ilyen Szabolcsban a *rémítő* h. *rémtelen* Nyr. IX. 137. Ugyanígy mondják Losonczon *rettentelen* e h. *rettenetes* nagy. — Így lett a *végzetlen* miatt a *számtalanból számathatlan*. Nyr. IV. 175. és *szörnyüből «szörnyühetetlen sok»* (Várpalotán hallottam).

²⁾ Már a XVI. században megvolt a *hangicsál* ige; ellenben a *zengzet-et* a NySz. még nem ismeri. Vö. *hangadoz* Vör: Csongor és T. a *zengdez* analogiájára.

Régi nyelvemlékeinkben ilyen fővevekkel találkozunk: *vitelés*, *hozatalás*, *hivatalás*, melyekben nyilván azért van a *vitel*, *hozatal*, *hivatal* megtoldva, mert ezekkel egyértékű volt a *vivés*, *hozás*, *hivás*. Hasonló régi toldásos szóalakok: *vitelet*, *kérelmés*, *vételmény*.¹⁾

A *tokcaji*, *ménési*, *egri* analogiájára némelyek *rizlingit* mondanak *rizling* helyett. — Ilyenformán keletkezett az általánosan használt *falusi* melléknév. A *városinak* párja a NySz. tanúsága szerint régente csak *falus* volt, pl. *falus bíró* volt a falu bírása (Erdélyben még most is, l. Tsz.). Ez a melléknév tehát csak utólag vette át az *-i* képzőt a *városból*. A *városi* és *falusi* adott aztán alkalmat néhány más föltűnő melléknévre: *hová-valósi* kè? én *ide-valósi* vagyok (ezek különösen Somogyban, Baranyában járatosak, de mondják Vác vidékén, továbbá Hont és Heves megyékben is). Hajdu megye némely helyein pedig a *tanyai* helyett is *tanyasít* mondanak.²⁾

Igétet is idézhetünk ilyen fölös képzőkkel. Ezek közül legfontosabb a *hallatszik* ige, mely még a XVIII. században is szokatlan volt az *-sz* képzővel; ez tehát kétségkívül a *látszik* igéből került a régi *hallatik* alakba. *Hallszik*, *ismerszik* szintén csak újabb képzések a *látszik* analogiájára.

A rest emberről azt mondja a székely, hogy «*dögli* a dolgot» de *e* helyett azt is mondja, hogy «*dögleti* a munkát», s az *el* képzőt *aligha* a *restel* igéből nem vette. — Kazinczy a *húnyó* szem helyett azt írja: «*Hunnyadó* szemei fényt sejtének Tábornak bérczei

¹⁾ *Vytelees* ÉrdyC. 480b. 489. *ky witeles* PeerC. 142. *vételmény* KrizaC. 36. (ilyenforma: *élelmény* Kónyi: HRom. a) — a többi megvan a NySzban. — Hasonlók: *zugolat* angulus Helt. = *zugoly* + *szegelet*; — *föfdeletét és fedeletét* Nyr. XIV. 460. — «egy cseppet se szégyelte magát» (beszéd közben hallottam) = *egy cseppet + egy csipetet sem*. — *Borzasztó* h. *borzasztató* Tsz. az *iszonytató* analogiájára.

²⁾ *Hathetüs* Gvad. = *hathetü* + *hathetes*; Erdélyben ma is hallani így. Komáromban azt mondják: *hathetis* = *hatheti* + *hathetes*. *Egyarányosú*, *egyarányosú* NySz. Tsz. = *egyarányos* + *egyarányú*. Hevesben, Ugocsában *ipóst* is hallani az *ip* helyett, vö. *após*, *anyós*. — *Zvonarics első* helyett *elsődiket* is ír, vö. *második* stb. — A XVII. század néhány írója azt mondja *öszveleg* a *közösleg*, *egyveleg* analogiájára, sőt Pósházánál egy pár helyen *öszvelegy* is előkerül az *elegy* szó miatt. — *Fennyedén* Nyr. XXII. = *fennyen* + *könynyedén*.

felett»: sein brechendes Auge (Pyrker 71.), bizonyára a szunnyadó hasonlatára.¹⁾

VI. *Olykor nem is igazi, rendes képző a szó vége, s mégis átragad a synonym szóra, minden szükség nélkül, pusztán az erős képzetársulás erejénél fogva.*

A csupa melléknév csupaszszá úgy látszik a kopasz kedveért bővült. A *fürge* szóból *fürgencz* alkalmasint az idegen eredetű *suhancz* miatt lett (ezekhez természetesen a *virgoncz virgancz* szónak is van köze, csakhogy alaprésze homályos; vö. még *rohancz*: *suhancz* Nyr. V. 225. továbbá *labancz, lafancz, ribancz*; ez utóbbi mellett *ribál* ige van Tsz.²⁾

Egész szótaggal bővültek a következők: *Csipke* helyett *csipkenye* (*csükenye, csipnye, csitnye* stb. Tsz.) a *galagonya, gelegenye* miatt. — *Kan* és *czáp* helyett van nyelvjárásainkban *kanzsa* és *czápsa* az *emse* miatt (a *kanzsából* még *kanzsár* is lett a *kajtár* miatt, melylyel egyértékű, l. MNyszet. V. 154). — *Csulí* helyett *csulíga*: kis, lekonyult szarvú (tehén, Háromsz. Tsz.) a *nyavíga* vagy *vanyíga* miatt.

A német-olasz eredetű **lázsi-tallér*ből lett *lázsiás* honnan vette az *-ás* szótagot? csakis a *máriásból* vehette. — A *menyét* neve kétségkívül a *meny* származéka, mert pl. Zalamegyében *mönyed aszszony*nak is híják s ilyenforma neve van sok déleurópai nyelvben (l. Budenz: MUSz.). Az *-ét* szótagban nem igen lehet képzőt keresnünk mint Budenz tette, hanem az *evét* szó ráhatásából

¹⁾ «A záptojás, azaz megbüszödött, megveszedett tojás» Dug: Pb. I. 5. = *megveszett* + *megbüszödött* (büzhödött). — Beszéd közben hallottam ezt: A két beteg *ápolítja* egymást = *ápolja* + *gyámolítja*. Vö. *megmáslít* Nyr. II. 563. = *megmásol* + *megmáslít*.

²⁾ *Plutaj* Bihar m. Ethn. IV. 202. = *pluta* Olt mell. uo. (vö. rutén *pluta*, szlov. *plutva*) + *tutaj*. — *Csuhit* Tsz. = *csuhi* (*csuhu*) + *csalit*? — Szödörénes: földi szeder, Somogy Nyr. XVIII. 239. = *szederjén* NySz. + *bogáncs* (mert a földi szeder is tüskés; vö. még *bozogáncs*: bojtorján Tsz. ? Magának a *szederjén*-nek a toldaléka nyilván azonos a *kökörcsén, gyümölcsén, kökény* szók végével). — *Orchalyat* vagyis *orczályát* DebrC. = *orczáját* + *szemelyét*.

A cseremiszenben a *vas* neve *kürt helyett *kürtnö* s ezt alig magyarázhatni másból, mint az *arany*nak *sórtnö* nevéből.

magyarázhatjuk, mert így ejtették ezelőtt az *eret* nevét. Az említett *mönyed asszony* is valószínűleg *mönyet asszony* volt előbb, s az *eretcéhez* hasonló *menetke* alak is van a népnyelvben (Nyr. IV. 522).¹⁾

VII. Legfontosabb esetek azok, melyekben egy-egy ilyen szöveg valóssággal képzővé válik, úgyhogy a meglevő szó mellé egy-két új, rokonértelmű szót alkotunk vele.

Matkó István ellenfelét, Sámhárt, *csalmárnak* nevezi s ehhez a tréfás szóhoz a képzőt alig vehette máshonnan, mint a *kalmárból*. (Az Érdy-codex *szilemér*-t ír „szülemény” értelmében, de ezt nem tudom megmagyarázni.) — Szatmárban a *husángot csapángnak* is hívják (Tsz.). — A *lányék* bizonyosan az *ágyék* mintájára keletkezett.²⁾

A *nemzet*, *fajzat*, *rajzat* főnevek szabályos képzések a *nemz*, *fajzik*, *rajzik* igékből; de már az egész *-zat* van képzőül alkalmazva ebben: *magzat* (vö. «szoftatta a *magját*» a juh Nyr. VII. 37., továbbá *magló* disznó, kancza). — Így lett a *boltozat* és *tetőzet*

¹⁾ Az ormánsági *hókács* a vele egyértékű *forgács* szó végét vette át (Nyr. III. 182); alaprésze *halk* „forgács” Tsz. — *Göcs*-ből «*göcsört*, a csoport hasonlatára» Vass J. MNyszet. V. 153. Vö. *csékörtes*: *bütykös* Tsz. és Helntainál *hoportos* (olv. *hoportyos*?). — *Focsolya* = *pocs* + *mocsolya* Komb. szóalk. 23. — *Szeprunte* = *szepre* + *sarmonta*? — *Sindevész* = *sindik* + *csenevész* (vö. *csenevész*); *csökevész* = *csökik* + *csenevész*; *sanyavész* = *sanyarog* + *csenevész*? (I. Tsz., Vadr. 494. CzF. *csenevész*). — *Ideintén* NySz. = *idein* + *eleintén*.

Néha az ilyen átragadt szöveg kiszorítja a megvolt képzőt: *Egykor-ú* h. *egykor-ású*: *aequalis* (Márton lat. szót., máshol *egykorású*), mert *egyiv-ású*. — *Alamuszi* = *alamár* + *aluszi*? — *Alamuszta* = *alamuszi* + *lusta*? (vö. *alamusta* Dug: Pb. II. 221. vö. *szunyáta*, *szuszmata*). — *Dobár* = *dobos*; *potrohos* Tsz. + *szikár* (v. *czingár*, *öztövér* stb., vö. *kövér*). Vö. *dobasz* = *dobos* + *horpasz* (mn. NySz.)?

²⁾ *Gödörös*: sokgödörös Háromsz. MNyszet. VI. 328. képzője a *hoporosból* való. — *Gyűrökre* mentek (Pet.-társ. Lapja II. 204) = neki-gyűröközve *birokra* mentek. — *Lapitus*: lapított lepény Nyr. X. 192. vö. *piritus*: pirított kenyér. — *Nyalfaság* Zvonaries NySz. vö. *csalfaság* (vö. *nyaláncsi* Nyr. XIX. 76. e h. *nyalánk*: *kiváncsi*). — *Únatság* Dayka (Aigner kiad. 77): vö. *mulatság*. (Így mondta kis lányom négyéves korában: Most gyün valami *hallatság* = *mulatságos* hallani-való).

mintájára a régi *hézazat* (ház-héja), továbbá a *homlokzat* és *oszlopzat*, úgyhogy a *-zat zet* valóságos gyűjtő képzővé lett.¹⁾

A *házagol*, *kutyagol* igékben képzőül van alkalmazva a *gyalogol*, *lovagol* szók vége. — A *csolnakáz* ige magyarázata végett már Kassai J. a *hajókáz*, *szekerkez*, *hintókáz* igékre hivatkozott; ugyaninnen kapta képzőjét a *ladikáz* ige is. — *Kap-aszkodik* az egész képzőjét alkalmasint a rokonértelmű *akaszodik*, *ragaszodik* szóktól kapta, mert ezek szabályos reflexiv alakjai az *akaszt*, *ragaszt* igéknek.²⁾

«*Süthenyős* idő: napnyugot, alkonyat» Baranya, Nyr. VI. 474. Előbb bizonyosan az égre alkalmazták e szót, még pedig azért, mert napnyugtakor *vörhenyős* az ég. Vö. *verhenyő*, *verhenyes*, *verhenyeges*, *pirhonyodik*, *derhenő*, továbbá «*burhonyó* esős idő» és *burhonyagos* idő (mindezek a NySz-ban), továbbá *pirhanyagos* (Kassai, l. Komb. szóalk. 17). Bizonyára ezeknek a mintájára alakult a *rekkenő*-ből is *rekkenyeges idő s ebből *rekkenyeg* (vö. uo. 17).

VIII. Vannak végre olyan esetek, hogy két egyszerűbb képző egészen áthatja egymást, összekeveredik, s új testesebb képző keletkezik belőlük. Erre is a rokonértelmű szópárok kölcsönhatása adja az alkalmat.

A legvilágosabb példák az alsódrávai nyelvjárásnak ezen igéi: *szakajsz*, *szalajsz*, *veszejsz*, mert ezek nyilván a *szakajt*, *szalajt*, *veszejt*, s másfelől a *szakaszt*, *szalaszt*, *veszeszt* alakok elegyedéséből állottak elő. Így keletkezett az új *-ajsz* képző, melyet pl. a *fullajsz* igében is használnak e h. *fullaszt*, noha ennek nem volt *-ajt* végű párja (vö. Nyr. XXI. 136—7).³⁾

¹⁾ A *gyülevész* mintájára alakult Heltai *szeckővész-e* vagyis *szökevész-e* (melyet hibásan *szeckskevész*-szó ferdítettek, s így van fölvéve a NySz.-ba is), továbbá *gyüjtevész* Nyr. VIII. 567.

²⁾ Vö. Valami skorpió *ragaszkodott-e* ujjamba, Kovács P. Fars. kaland 39. Ide tartoznak még *csinpaszkodik*, *csingaszkodik*, *csingalaszkodik* Tsz. és *gebeszkedik* Ar: Hátr. Pr. 280. — *Fortyan* a *forr* igéből származik s képzőjét a *hortyan* vagy *rottyan* igéből vette (vö. Hamar *felrottyan*, mint a *forró* kása, Dug: Pb. I. 185).

³⁾ Egy 1809-i sárospataki kéziratból olvassuk Nyr. XVII. 275: «A legkisebb diót.. *szárajzd* meg, ted el»; tehát szintén ilyen igéből: *szárajsz* = *szárajt* NySz. + *szárasz*.

Néha az *-ít* és *-aszt* képzők is *-iszt* alakba olvadnak össze. Göcsejben pl. azt mondják *fölláziszt*, mert van *föllázít* és *föllázaszt*; Bács és Hont megyékben azt mondják *fáriszt*, mert *fáraszt* mellett *fárit* is van. Veszprémben s egyebütt is gyakran hallani ezt: *rémisztő* e h. *rémítő* és *borzasztó*.¹⁾

De még az *-aszt eszt* képző is a rokonértelmű szók kölcsönhatásának köszönheti létét. A régi *eresz-t*, *szakasz-t*-féle igékben csak a *-t* volt a képző, de az *eresz-t*, mintájára képezték ujabban a *meneszt* igét, a *szakaszt* analogiájára a *bomlaszt* igét s több effélet.

Szerelmes és *szorgalmas* helyett *szerelmeses*, *szorgalmatos* már a codexekben előkerül s valószínűleg úgy keletkezett, hogy a *szerelmes*, *szorgalmas* alakba belevegült a régi nyelvben gyakran használt *szertetes* és *szorgalmazatos* melléknév. (*Figyelmetes* talán a *szorgalmatos* analogiájára keletkezett. Nehezebben magyarázható a *szemérmetes*, továbbá az *alkalmatos*, melyet a codexekben még nem is találunk. *Félelmetes*, a NySz. adatai közt egyáltalán nincs meg; talán a *rettenetes* hatása alatt támadt a *félelmesből*.²⁾

A határozó igeneveknek *-ást vést* képzője is vagy úgy keletkezett, hogy pl. a *lépvén* és *lépést* alakból lett *lépvést* (lépvést menni), — vagy pedig úgy, hogy a *-ván vén* képzővel az *-st*-féle módhatározók vége elegyedett, minők *egyenest*, *örömet* stb. (vö. «*sietőst* vagy *sietvést*» MNyszet. VI. 349. e h. *sietvén*). — Hasonló elegyedés útján állottak elő a *menten* menni, *küldtön* küldeni alakokból ezek a régi irodalomban található igenévi képzések: *mentést* menni, *küldtést* küldeni.

Az itt előadott megfigyelések azt bizonyítják, hogy a szóelegyedésnek igen nagy befolyása van a szóképzőkre, hogy ez idézi elő a szóképzésben észlelhető legtöbb szabálytalanságot, s ez magyarázza meg azt a nyelvészeti vitáinkban sokszor említett különös-

¹⁾ Kis lányom mondta hatéves korában: *elszakasztani* = *elszakítani* + *elszakasztani*. Egy más gyermek többször mondogatta: *elkülönisztetni* = *elkülöníteni* + *elválasztani*.

A XVIII. sz. végén nem ritka a *segélteni* alak = *segéltni* + *segíttni*; pl. «Mester is légyen, az idegenek *segiltetésekre*» Aranka: Újabb elm. 11. «A társaság a tanítóknak illő *segéltséggel* lehet» uo. 12. «Én nyujtsak te néked *segélytő* kezeket» Bacs: Poétai m. 32. Vö. *segéjteni* NépkGy. III. 325.

²⁾ *Élénkeny* Tsz. = *élénk* + *élékeny*.

séget, hogy vannak képzők, melyek nem járulhatnak akármilyen igéhez vagy főnévhez, hanem csak bizonyos szócsoportokban szerepelnek.

Fontos az is, hogy a szókombinálás útján új képzésmódok keletkeznek. Így támadtak pl. a *-vást vést*, és *-zat, zet* képzők s talán az *-aszt eszt* műveltető képző.

S az eddigiek alapján még egy következtetést akarok ezúttal csak érinteni: hogy t. i. látva a rokonértelmű szónak egymásra való rendkívül nagy vonzóerejét, ebből a szempontból *enyhábban ítélhetjük meg a nyelvújítás némely alkotásait*. Nem kell pl. elítélnünk a *testület* szót, ámbár nincsen *testül* igénk: mert a *testületnek* erős támaszteka van a synonym *egyesületben* és *társulatban*. — A *festényt* föltétlenül rosszul képezték, ellenben a *higanyt* menti az *arany* fogalmi rokonsága. Az *éleg, kéneg*-féle képzésnek semmi jogosultsága nem volt, de pl. a *tömeg* és *összeg* menthetőnek tűnnek föl, ha a *seregre* gondolunk.

Az előadottakkal talán sikerült bebizonyítanom, hogy a szóban forgó jelenség igen jelentős tényező a nyelv életében. Mindenesetre foglalkoznunk kell vele, ha mélyebben be akarunk hatolni a nyelvnek *élettanába*, pedig a mai tudományban ez váltotta föl a régebben divott gépies *nyelvbonzolást*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Incze Béni: Nom. c. inf. és acc. c. inf. Thukydidesnél. (Philol. Közöny 1893).

Ez a tanulmány mint pályamunka 1892-ben jutalmat nyert a kolozsvári egyetemen, s érdekes mondattani tárgyánál, valamint módszeres kidolgozásánál fogva megérdemli, hogy itt is megemlékezzünk róla.

Szerző philologiai rátermettséggel és akribiával dolgozott. Pontosan áttanulmányozta az eredetiben Thukydides egész munkáját, és a mennyire csak lehetséges volt, teljesen felhasználta a kérdésre vonatkozó szakirodalmat. Teljes lajstromát adja a Thukydidesnél található nom. és acc. c. infinitivo-knak, helyesen fogja föl az acc. c. inf. lényegét és különbözteti meg ezt a constructiót a látszólagos acc. c. infinitivo-tól, melyben az acc. és inf. közti viszony alanyi és tárgyi, de nem alanyi és állítmányi, mint a valódiban. A mondatbeli jelenségek helyes megítélése céljából szükséges finom distinctióval világosan megkülönbözteti a viszony és kimondás minősége szempontjából jellemzetes mondatokat, és egyes nehezebb helyeknél kitér a szöveg kritikai méltatására is. A befejező részben összehasonlítja a nom. és acc. c. inf. Thukydidesnél való használatát ezen constructióknak általános görög nyelvhasználatával, kiemelve a hasonlóságokat és eltéréseket.

Labiális illeszkedés a cseremiszi nyelvben.

Radloff (Phonetik der nördlichen Türkssprachen. Leipzig, 1882. 50—63) a magánhangzók illeszkedéséről szóló táblában megemlíti, hogy a labiális illeszkedés (Labial-Attraction),* a mely a törökség és a mongolság egy részében és (nagyon csekély terjedelemben) az osztják-szamojédokban (l. Castrén, Gramm. 35) található, előfordul az ugarságban is, nevezetesen a magyarban. Ezt a hangtani sajátosságot aztán részletesebben tárgyalta Balassa József a Nyelvőrben 'Egy második hangzóilleszkedés a magyarban' cím alatt (XVI. 345.).

Azonban a magyar e tekintetben nem egyedül áll az ugor nyelvek között, mert még egy van, a melyben a labiális illeszkedés meglehetősen terjedelemben ki van fejlődve, t. i. a cseremiszi. Ennek három fő-nyelvjárása közül kettőben: az erdei és a keleti találkozzunk vele; a hegyi nyoma sincs.

A cseremiszi nyelvben annyival szélesebb körű a labiális illeszkedés, mint a magyarban, hogy nem csak a magas-, hanem a mélyhangú szavakra is kiterjed. Még pedig illeszkednek 1. a szótagos képzők és ragok közül azok, a melyekben középső nyelvéállással képzett magánhangzó (*o, ö, e*) van; 2. a mássalhangzós-végű tö és a mássalhangzós képzők vagy ragok közötti, középső nyelvéállással képzett magánhangzók.

---

*) Más az ú. n. teljes illeszkedés, a milyennek némi nyomai mutatkoznak a jurák-szamojédokban, pl. abl. *hōba-had, varñe-hed, ʼanohod, habi-hid, paeidu-hud* (Castrén, Gramm. 25.); továbbá a finnben is, pl. *kala-han, metsä-hän, käte-hen, talo-hon, tyttö-hön, solmu-hun, mylly-hyn, peili-hin; sanota-han, syödä-hän, myytänehen, annettako-hon, kysyttäkö-hön, saataisi-hin.*

Az illeszkedés a szótőnek utolsó magánhangzója szerint történik, még pedig

tővégbeli *a, e, ä, i* után *e* (ritkábban *i, i*),
 " *o, u* " *o* (ritkábban *u*),
 " *ö, ü* " *ö* (ritkábban *ü*) következnek.

Ettől a szabálytól látszólagos eltérést találunk a keleti cseremiszből, mikor a tőszó utolsó tagjának *o* a hangzója, a mely Genetz Arvid meghatározása szerint az *a* és az észti *ö* között álló meglehetősen nyílt gutturális [=hátsó] magánhangzó. Ez után hol *o*, hol *ö*, hol *e* következik, a szerint, hogy a megelőző szótagban minő magánhangzó van. Azonban az illeszkedés ezen esetben is csak látszólag történik az utolsóelőtti magánhangzó szerint; valósággal pedig a ragasztékok hangzója azon hangzó után igazodik, a melyből az *o* fejlődött, pl.*)

jumo-žo istene : *jumo* isten (vö. cserS. *jumo*),
üdor-žo leánya : *üdor* leány (vö. cserS. *üdür*),
imño-že lova : *imne* ló (vö. cserS. *ömne*),
βülo-žo kanczája : *βülő* kancza (vö. cserS. *vülő*).

Példáimat a következő forrásokból merítettem: 1. Budenz: Cseremiszből tanulmányok (NyK. III. IV.); 2. Wiedemann: Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache (Reval, 1847); 3. Genetz: Osttscheremissische Sprachstudien. I. Sprachproben mit deutscher Uebersetzung (Suomalais-Ugrilainen Seuran Aikakauskirja VII. — Az előszóban ígért nyelvtan és szótár, sajnos, még nem jelent meg).

A) Tisztán elváló szótagos képzők és ragok illeszkedése.

1. *-čo, -cö, -če* (=tat. *-či, -cī*, csuv. *-ze, -ža, -že*) (nomen possessoris képző): cserS. *paša-če* munkás; *mužang-če* jövődőlő | *ojo-čo* beszédes, fecsegő; *omu-čo* sokat alvó.

2. *-tomo, -domo, -dömö, -teme, -deme* (fosztó képző): cserS. *kuat-teme* erőtlen; *tam-deme* ízetlen; *nâmes-teme* szégyentelen;

*) CserS. = erdei, cserM. = hegyi, cserO. = keleti cseremiszből nyelvjárás.

mučas-teme végtelen; *vate-deme* nőtelen; *jilme-deme* néma (tkp. nyelvetlen); *tem-deme* telhetetlen | *mužo-domo* egészség (tkp. betegség nélkül való); *uš-tomo* esztelen; *kol-domo* süket (tkp. 'hallatlan' = nem halló); *vožul-domo* szégyentelen, szemtelen | *kü-dömö* éretlen; *kül-dömö* kelletlen || cserO. -*tomo*, -*tomö*, -*tome*: *kit-tome* kezetlen; *poto-tome* végetlen | *jol-tomo* lábatlan; *βuj-tomo* fejetlen; *čon-tomo* élettelen | *kürol-tomö* végtelen (?).

[CserM. -*tema*, -*dema*: *mučas-dema* végetlen; *suluk-tema* büntelen; *uš-dema* esztelen].

3. -*so*, -*sö*, -*se* (helyzetet és hozzátartozóságot jelentő melléknevek képzője): cserS. *kokla-se* közötté levő; *ola-se* városi; *tene-se* idei; *ümä-se* tavali; *ti-se* itteni; *keče-se* nappali; *tele-se*, *telem-se* teli; *kengeže-se* nyári; *pokšélne-se* középső; *lišne-se* közeli; *velne-se* felbli; *šengalne-se* hátulsó | *kudo-so* házi; *tu-so* ottani; *juto-so* éjjeli; *onžolno-so* elülső | *körgö-sö* belső; *möngö-sö* hátulsó; *örtö-sö* oldalt levő; *türü-sö* szélső; *ülnö-sö* alsó; *küdülnö-sö* melletti; *küšnö-sö* felső; *tünö-sö* külső; *mündürnö-sö* messze levő. — Ugyanaz a

-*so*, -*se* (-*šo*, -*še*, -*že*) mint sorszámnevek képzője: cserS. *ikte-se* első; *ve-se* második; *nilemi-se* v. -*še* 4-ik; *vizemi-se* v. -*še* 5-ik; *šememe-se* 7-ik; *kandakšeme-se* 8-ik; *indikšeme-se* 9-ik; *luad-ikte-že* 11-ik | *pervoj-so* első; *kokto-so* második; *kumu-so* v. -*šo* 3-ik; *kudumo-so* 6-ik; *lu-so*, *lumu-so* 10-ik; *luat-koktot-šo* 12-ik; *luat-kumut-šo* 13-ik || cserO. -*šo*, -*še*: *nolomo-še* 4-ik | *kumo-šo* 3-ik.

[CserM. a) -*ša*: *lišna-ša* közeli; *üln-ša* alsó; *küšna-ša* felső; *mindürn-ša* messze levő; b) -*ša*: *nülim-ša* 4-ik; *vizim-ša* 5-ik; *kum-ša* 3-ik; *kudum-ša* 6-ik; *šimut-ša* 7-ik].

4. -*do*, -*de* (névmási képző): cserS. *ti-de* ez; plur. *ni-ne* | *tu-do* az; plur. *nu-no*.

[CserM. *tí-da* ez, az; *ku-da* mely].

5. -*mo*, -*mö*, -*me* (nomen acti képző): cserS. *ešte-me* munka; *kušket-me* (šovulžo): elszakított (keszkenő); *male-me* (ver): alvó (hely); *oldal-me* megcsalt; *šübäl-me* köpedék; *pale-me* ismert, ismeretes, ismerős | *tol-mo* (kornena): jött (útunk); *poktu-mo* (voluk): hajtott (marha); *ru-mo* (pu): vágott (fa); *kuštu-mo* (orža): szárított (rozs); *koško-mo* (ver): száradó (hely); *kol kuču-mo* (üzgar): halfogó (eszköz); *čoč-mo* (ava): 'születő' (anya; azaz: a kítől vki született); *pu-mo* ajándék, adomány; *mu-mo* talált dolog; *mur-mo*

ének | *tüñüktö-mö (jeng)*: tanított (ember); *jükstül-mö (ver)*: fürdő (hely); *šüdür-mö fonomány; ör-mö* csodálatos.

[CserM. -*ma*: *il-ma* létel; *šo-ma* jövetel; *mur-ma* ének; *lült-ma* (nap)kelet].

6. -*šo*, -*šö*, -*še* (nomen agentis képző): *tüñem-še (ikšebe)*: tanuló (gyermek); *numal-še (ömie)*: (teher)hordó (ló); *ki-še (jing)*: fekvő (ember); *kušketle-še (šovulžem)*: elszakadt (kendőm); *šel-še* repedés; *vaske-še* hamarkodó; *sazerge-še* csorba | *tol-šo (una)*: jövő (vendég); *joğu-šo (vüt)*: folyó (víz); *koško-šö (vorugem)*: száradó (ruha); *pokto-šo (jing)*: hajtó (ember); *kod-šo* maradék; *kolo-šo* halott; *košto-šo* betegség, baj; *kupturgu-šo* redő; *pudurgu-šo* töredék; *punušku-šo* penész; *loktu-šo* bűvös; *šur-šo* bolha (tkp. szűrő) | *pördö-šö* esztergályos; *küdürt-šö* mennydörgés || cserO. -*šo*, -*šö*: *kol-šo* halott; *pujor-šo* teremő | *küđer-šö (küđerö)* mennydörgés.

[CserM. -*ša*: *tol-ša* jövő; *kod-ša* maradék, mult; *kol-ša* halott; *pu-ša* fuvó; *lü-ša* lövő].

7. -*toš (-tuš)*, -*doš*, -*teš*, -*deš* (nomen actionis, acti, instrumenti képző): cserS. *potar-teš* vég; *punžal-deš* bizonyos szíj a szánon; *pušar-teš* fing; *numal-deš* teher; *peter-teš* fődél | *saur-toš* fordulat; *pul-doš* falat; *voštul-doš* nevetség; *kokur-tuš* köhögés.

8. -*do*, -*dö*, -*de* (nomen verbale [melléknév] képző): cserS. *töge-de*, *tege-de* apró, kicsiny; *penge-de* erős, kemény; *viške-de* híg | *volgo-do* fényes; *čučku-do* gyakor, sűrű; *nugu-do* sűrű, vastag; *pušku-do* lágy; *lošku-do* gyenge | *čüčkü-dö* gyakor, sűrű; *jüks-tö* hideg.

[CserM. -*da*, -*dä*: *tugu-da*; *pinga-da*, *pingä-dä*; *nugu-da*; *puško-da*; *jüş-ta*].

9. -*žo*, -*žö*, -*že* (a 3. sz. birtokos ragja): cserS. *ola-že* városa; *kinde-že* kenyere; *erge že* fia; *mari-že* férje; *áca-že* atyja; *izä-že* bátyja; *aka-že* nénje; *ava-že* anyja; *áj-že* jege | *kudo-žo* háza; *jumu-žo* istene; *vuj-žo* feje | *čüčü-žö* nagybátyja; *üdür-žö* leánya || cserO. -*žo* (-*šo*), -*žö*, -*že* (-*še*): *áca-že* atyja; *mari-že* férje; *ner-že* orra; *eržo-že* fia; *imno-že* lova; *sakor-že* cukra; *torta-že* szekere rúdja; *kutan-že* alfele; *kit-še* keze | *jol-žo* lába; *βuj-žo* feje; *poč-šo* farka; *βür-žö* vére; *šör-žö* teje; *üdör-žö* leánya.

[CserM. -*ža*, -*ša*: *jal-ža* lába; *kid-ža* keze; *ospod-ža* ura; *vuj-ža* feje; *tup-ša* lába].

10. *-no, -nö, -ne* (locativus rag): cserS. *val-ne* rajt, *-n*; *ümbäl-ne* folszínen; *tüväl-ne* alatt; *pokšél-ne* középett; *šengal-ne* hátul, mögött; *liš-ne* közel; *tembal-ne* eme részen, itt; *tumbal-ne* ama részen, ott | *onšol-no* elül | *tül-nö* (*tü-nö*) künt; *küš-nö* fönt; *ül-nö* lent; *vül-nö* rajt, *-n* || cserO. *pokšél-ne* középett | *tü-nö* künt; *küš-nö* fönt; *ül-nö* lent.

[CserM. *-na, -nä*: *anzal-na* elül; *lival-na* alul; *mirt-na* *-nál*; *nimal-na* alatt; *pokšál-na* középett; *umbal-na* túl; *ül-nä* lent].

11. *-što, -štö, -šte* (inessivus-rag): cserS. *ti-šte* itt; *kutla-šte* körül; *kokla-šte* között; *ola-šte* városban | *tu-što* ott; *ku-što* hol; *longu-što* között; *kudo-što* otthon | *körgö-štö* *-ben*; *türü-štö* szélén || cserO. *kozla-šte* fenyvesben; *jero-šte* tóban; *maška-šte* medvében | *ku-što* hol; *tulo-što* tűzben; *jumo-što* égen; *βujo-što* fejben; *pođo-što* fazékban | *pörto-štö* szobában; *körřo-štö* *-ben*; *šüko-štö* szemétdombon.

[CserM. *-šta*: *vida-šta* vízben; *sira-šta* parton; *korna-šta* úton; *lo-šta* között; *körgi-šta* *-ben*].

12. *-ško, -škö, -ške* (illativus rag): *kokla-ške* közé; *ti-ške* ide; *ola-ške* városba | *ku-ško* hová; *tu-ško* oda; *longu-ško* közé; *kudo-ško* haza | *türö-š'ö* szélére; *körgö-škö* *-be* || cserO. *kokla-ške* közé; *arka-ške* hegyre; *pisto-ške* hársfára | *nuro-ško* erdőbe; *jumo-ško* égbe; *βujo-ško* fejre (tetőre) | *türo-škö* szélére; *pörto-škö* szobába, házba.

[CserM. *-ška*: *vida-ška* vízbe; *tula-ška* tűzbe; *kuruka-ška* hegyre; *lo-ška* közé; *körgi-ška* *-be*].

B) A *tö* és a járulékok közötti határhangzó illeszkedése.

1. *š* (=oš, öš, eš, iš, iš) *) (nomen actionis, acti, instrumenti képző): cserS. *čevaldeš* csepp; *laverteš* sáros idő; *levedeš* fődél; *lüngatdeš* hinta; *iliš* élet; *kachiš* eledel | *vorugoš* varrás, varrat; *modoš* játék | *šürgüštöš* törülköző.

2. *-l* (=ol, ul, öl, el) (gyakorító képző): cserS. *eriktel*- tisztogat; *eštel*- csinálgat, teveget; *övertel*- örvendezik; *uemdel*- újítgat; *taganlel*- patkolgat; *tarvatel*- mozdítgat; *tarvanel*- mozog; *tovatlel*- esküdő-

*) A Budenz nyomán eddig használt < jel helyett, minthogy ez most már általánosan más célra van lefoglalva, jobbnak látom a = jelet használni a nem tisztán elváló képzők és ragok előtt.

zik; *paremdel*- gyógyítgat | *onžuktol*- mutogat; *oldol*- fütöget; *orlol*- gyakran válik; *poktol*- gyakran hajt; *podortol*- töröget; *kor-muštul*- markolgat; *kumuktul*- ledöntöget; *tomuštul*- foltozgat | *eröktöl*- melenget; *törlöl*- egyenget; *nörtöl*- áztatgat; *pördüktöl*- gördítget; *pügürgöl*- hajlong; *sörlöl*- ki-kijózanodik.

3. -št (*=ošt, ušt, üšt, ešt*) (gyakorító képző): *cserS. karnešt*-nyújtózik; *korangešt*- kitéreget; *koštalešt*- merítget; *kudalešt*- gyakran vágat; *temdešt*- nyomogat; *peledešt*- gyakran virágzik; *pidešt*- kötöz; *pualešt*- fölfuvogat; *mužedešt*- jövendölget; *lümedešt*- enyvezget | *kološt*- szót fogad; *todošt*- tördel, leszaggat; *orugušt*- varrogat; *kondušt*- hordoz | *kürüšt*- tépeget, szaggat.

[*CserM. -št (-ašt, išt)*: *kol*- hall: *kolšt*-, *kolašt*-, *kolišt*-; *kandhoz*: *kandišt*-; *jad*- kérd: *jadišt*-].

4. -kt (*=okt, ukt, ükt, ekt, ikt*) (míveltető képző): *cserS. erekt*-megmelegít; *engertekt*- dülleszt, támaszt; *eštekt*- tétet; *ošemdekt*- fehérített; *tovatlekt*- megesket; *levekt*- olvaszt; *serekt*- haragít; *jastarekt*- kiürít; *pižikt*- meggyújt; *šogaldikt*- állittat; *šinžikt*- ültet | *moškokt*- mosat; *jogokt*- folyat; *šolgokt*- állít; *onžokt*-, *onžukt*- mutat; *kusnukt*- költöztet; *čocukt*- szül | *kölmökt*- fagyaszt; *dörökt*- elolt; *küčükt*- keret; *tünüktükt*- tanittat; *pördükt*- visszatérít, megtérít; *jörükt*- gördít; *jüktükt*- itattat; *jüksükt*- lehüt; *lüdükt*- ijeszt.

[*CserM. anžakt*-, *anžekt*- mutat; *puštekt*- megölet; *lüdukt*- ijeszt; *lümdekt*- neveztet; *jadekt*- kérdeztet; *istiikt*- csináltat].

5. -m (*=om, um, öm, em*) (tárgyrag): *cserS. vorugemem* ruhát; *kemem* csizmát; *ilikšem* életet; *azrinem* halált | *pušom* párát; *tulom* tüzet; *omunom* álomlátást; *orlokom* nyomorúságot; *ušom* ész | *üpöm* haját; *vüdöm* vizet; *šüdürom* orsót; *pörtöm* kunyhót.

[*CserM. -m (-am)*: *Jisusam* Jézust; *svatojam* szentet; *šidaram* csillagot || *cserO. -m (=om)* *čonanom* élőt; *šujom* fejet; *tulom* tüzet; *pörtom* kunyhót.]

6. -št (*=ušt, üšt, ešt*) (a többes sz. 3. szem. birtokos ragja): *cserS. aješt* jegük | *vjušt* fejük | *üdüřüšt* leányuk.

[*CserM. -ašt, ešt*: *sulukešt* bünük; *vjužešt* fejük; *lümežt* nevük; *müškürešt* hasuk; *jumežt* istenük; *vurgemažt* ruhájuk].

Ez a labiális illeszkedés meglehetősen következetességgel van végrehajtva. Előfordulnak ugyan illeszkedés nélküli alakok is, de ezeknek a száma aránylag csekély. Ilyenek :

CserS. *küdüln-ne* mellett (de: *küdülnö-sö* melletti); *mündür-ne* messze (de: *mündür-nö* is, és *mündürnö-sö* messze levő) | *oldal-mo* család (de: *oldal-me* megcsalt); *oldalalt-mo* csalódás; *jomdar-mo* veszteség; *čoklo-me* áldozat | *or-še* (?) *pi* veszett kutya (NyK. III. 430; de *or-šo* IV. 346.) | tárgyesetek: *volukem, jengom* (*jengam, jingom*), *saldakom, samorökom, ozänom, südürom* (de *zöm* is, *ozümom*; plur. *-šamočem* (-*šamičim*) | frequ. *küdürtel- mennydörög*; *pižiktol- ragat*; *jörüktel- gördítget*; *ločkaldol- pattantgat* | frequ. *optešt- rakosgat*; *kupturgešt- ránczosodik*; *küešt- süt*; *toškešt- lépdel, tapos*; *jodešt- kérdezet* | caus. *onžalukt- megpillantat*; *onžuktükt- megmutattat*; *numalökt- vitet*; *lüngaldükt- hímبالództat*; *čaknukt- hátráltat*; *čevaldukt- cseppent*; *čevukt- csepegtet*.

Nem illeszkednek: 1. azon képzők és ragok, a melyekben alsó vagy felső nyelvallással képzett hangzó (legtöbbsnyire *a*, ritkán *ü, u*) van, pl. *a-lan, -dar* (-*tar*), *-kal, -maš, -šaš*; *-na, -da*; *-aš, -ald, -al, -an* (-*än*); *-luk*; 2. néhány állandó *e*-vel való képző és rag, a melyekben a hangzó változatlanóságát valamely jelentős elem beleolvadásának lehet tulajdonítanunk; ilyenek: frequ. *zed*: cserS. *oroled- őrizget*; *urmužed- ordítgat*; *uštéd- ásítoz*; *üded- vetegtet*; *üštéd- söpörget* | denom. *zem*: cserS. *ošem- fehéredik*; *kočem- keseredik*; *kužem- hosszabbodik*; *šögörem- szűkül*; *üngšem- csendese-dik*; *mündürem- távolodik* | birt. 1. és 2. szem. *zem, zed*: cserS. *kudem, kuded* házam, házad; *jumem, jumed* istenem, istened; *vujem, vujed* fejem, fejed; *üdürem, üdüred* leányom, leányod | praes. 1. és 2. szem. *zem, zed* (az igék egyik részében, míg a másik részében állandó *a*-val *zam, zad*): cserS. *kolem, koled* meghalok, meghalsz; *kučem, kučed* hágok, hágsz; *nörem, nöred* ázom, ázol; *rüpsëm, rüpsëd* ingok, ingasz (*tolam, tolad* jövök, jössz; *uštam, uštad* ásítok, ásítasz; *öräm, örad* csodálkozom, csodálkozol.)

A tőszavak hangzóinak illeszkedése nincs oly mértékben végrehajtva, mint a képzőké s a ragoké. A mélyhangúakban egész közönséges a labiális és illabiális magánhangzók együttléte, pl. cserS. *ola* város; *okšak* sánta; *oksa* pénz; *ošma* homok; *ora* rakás; *orša* sörény; *užga* bunda; *una* vendég; (magas és mély hangok): *örza* hársból font nagy lisztes kosár; *örza* kék; *üžgar, üžgar* szerszám. A magashangú szavak többségében egyfajta (csupa labiális v. csupa illabiális) hangzó van ugyan együtt, de azért nem hiányzanak a kivételek sem, pl. cserS. *šöšte* viasz; *čštör* lábtekeres; *ömie* ló; *kölme* fagyott, hideg; *jöter* laskanyújtó; *pöken* szék; *tüžem* ezer; *šüžer* tej; cserO.

küse zseb; üstel asztal. De ezeknek a száma nem nagy, s hozzá még némelyiküknek olyan változata is előfordul, a melyben a hangzók egyfajtajúak, pl. cserS. *önde* és *inde* már; *övert-* és *übürt-örül*; *üngše* és *ünšö* békés, csendes; *pörem* szegély és *pörömd-* beszegélyez; *vüdel-* begöngyöl, fölteker és *vüdül-(en)* hadarva.

Hogy a labiális illeszkedést, úgy a mint ma megvan a cserS. és cserO.-ban, régibb, teljesebb illeszkedés maradványának tekintsük-e, mely a cserM.-ból teljesen kiveszett, vagy pedig újabb fejlődésnek, a melyben az utóbbi nyelvjárás nem volt részes: oly kérdés, a melynek vizsgálásánál nyelvemlékek híján csak a nyelvjárások és a legközelebbi rokon nyelvek egybevetésére vagyunk utalva. Ezen egybevetés a következő eredményt adja:

1. A cserM. az illabiális hangzókat kedveli, a másik két nyelvjárás ellenben a labiálisokat, pl.

M. <i>jal</i> láb	S. <i>jol</i>	O. <i>jol</i>
« <i>šišer</i> tej	« <i>šüžer</i>	« <i>šör</i>
« <i>eder, idir</i> leány	« <i>üdür</i>	« <i>üder</i>
« <i>vir vér</i>	« <i>vür</i>	« <i>bür</i>
« <i>kidärt-</i> mennydörög	« <i>küdürt-</i>	« <i>küdüert-</i>
« <i>kürtne</i> vas	« <i>kürthö</i>	« <i>kürtnö</i>
« <i>vit, vid</i> víz	« <i>vüt</i>	« <i>bit</i>
« <i>vilä</i> kancaza	« <i>vülö</i>	« <i>bitlö.</i>

2. A nyelvjárásoknak ezen különböző hajlandósága abban is nyilvánul, hogy a cserM. a jövevényszók illabiális hangzóit megtartja, a másik kettő pedig többnyire labiális hangzókat ejt helyettük, pl.

cserO. <i>inde</i> (tat. <i>imdi</i>) már	cserM. <i>inde</i>	S. <i>önde</i>	O. —
« <i>zis</i> kard	« <i>kize, kizä</i> kés	« <i>küžö</i>	« <i>küžö</i>
tat. <i>kisten</i> szíjon függő	« <i>kesten</i> furkós	« <i>kösten</i>	« [<i>kesten</i>]
ólongolyó	bot, furkó		

3. Abban is, hogy a cserM. a jövevényszók labiális hangzói helyett többnyire illabiálisokat ejt, míg a másik két nyelvjárás megtartja őket, pl.

cserO.	cserS.	cserM.
<i>küdü</i>	<i>kütö</i>	<i>kütö</i> nyáj.
<i>küdük</i> (tat. <i>kücük</i>)	<i>kütük, kücük</i>	<i>kitek, kitik</i> rövid.
<i>küber</i> (tat. <i>köbür</i>)	<i>küvär</i> [O. <i>küžar</i>]	<i>kiber</i> híd.
<i>püdüün</i> (ktör. <i>bütün</i>)	<i>pütün</i>	<i>piten</i> egész, ép.
<i>sür</i>	<i>sür-</i>	<i>šer-, šir-, šir-</i> ken, mázol.

4. A magánhangzók tekintetében a cserM. megegyez a legközelebbi rokon nyelvekkel, a mordvinnal és a finnel, vagy legalább közelebb áll hozzájuk, mint a másik két nyelvjárás, pl.

finn	mord.	cserM.	S.	O.
<i>jalka</i> láb	<i>jalga, jalgo</i> gyalog	<i>jal</i>	<i>jol</i>	<i>jol</i>
<i>vete</i> víz	<i>ved, ved'</i>	<i>vit, vid</i>	<i>vüt</i>	<i>βüt</i>
<i>vere</i> vér	<i>ver, ver'</i>	<i>vir</i>	<i>vür</i>	<i>βür</i>
<i>patá</i> fazék (lp.	<i>pate, batte</i>)	<i>pat, pad</i>	<i>pot</i>	<i>pod</i> üst
<i>terä</i> él, hegy	—	<i>ter, tir</i>	<i>tür</i>	—
<i>pesä</i> fészek	<i>piza, pize</i>	<i>pižas, pižäž</i>	<i>püžakš</i>	—
<i>turpa</i> állati orr	<i>türva, turva</i> ajak ¹⁾	<i>türvä, tervä</i>	<i>türrö</i>	—
<i>syle</i> öl ²⁾	<i>sel, säl</i>	<i>šel</i>	<i>šülő</i>	—
[lapp <i>jabme-</i> meghal	—	<i>jam-</i> elvész	<i>jom-.</i>	—

Ezen tényekből azt kell következtetnünk, hogy a nyiltabb hangzókat kedvelő cserM. nyelvjárás hangállapota az eredetibb, s a másik két nyelvjárásnak labializálásra törekvése újabb fejlődés.

SZINNYEI JÓZSEF.

Hangiró készülék. A Nyelvtud. Közl. XXIII. kötetében (221—227. ll.) ismertettem a készülékeket, melyekkel az egyes hangok képzése módját láthatóvá lehet tenni. E készülékek közül nagyon fontosak azok, melyek a hanghullámok rezgését rajzolják le, s így megmutatják a hangszalagok működését az illető hangok képzése közben, továbbá az egyes hangok időtartamát s a hang erősségét. Viotor a *Phonetische Studien* legújabb füzetében (Neue Folge, I: 25.) ismertet egy erre a célra szolgáló újabb készüléket, melyet *Albrecht* tübingai mechanikus szerkesztett. A *kymographion* (így nevezik ezt a hangiró készüléket) egy Marey-féle dobbal van kapcsolatban, s a dobon mozgó tű írja kormozott papírra a rezgés alakját; a papírt egy óraszerkezet egyenletes sebességgel forgatja, úgy hogy tekintetbe véve a forgás sebességét s a lerajzolt hanghullámok számát, pontosan ki lehet számítani a kiejtett hangnak rezgési számát s zenei magasságát. Viotor közli az említett helyen e készülék rajzát, valamint a német *du* és *thu* szótagok hullámvonalának alakját. Egy ilyen hangiró készülék ára 180 márka; van azonban ennél még sokkal tökéletesebb is, melyet *Albrecht* 900 márkáért készít. Az ilyen készülékkel tett kísérletek eredményei igen fontosak mind a phonetika, mind az akusztika egyes kérdéseire nézve, s ezért kívánatos volna, ha minél többen tennének vele kísérletet.

BALASSA JÓZSEF.

¹⁾ zürjP. *tirp* ajak.

²⁾ Talán *sile*-ből; vö. lp. *sall, salla*, bár a lapp *a* ép úgy lehet f. *y*-nek, mint *i*-nek megfelelője (l. Thomsen, Einfluss 36); zürj. *sil, votj. sil, sul.*

A vogul nyelvjárások szóragozása.

VI.

A tavdai vogul nyelvjárás.

A Tavda folyó alvidékén csekély számban fönmaradt vogulok nyelve a vogul nyelvterület legönállóbb s legsajátságosabb része, mely első tekintetre olyan benyomással hat a figyelőre, mintha benne nem is egy tájbeszédnek, hanem az uráli ugor nyelvek egyik külön tagjának őriződött volna meg végső maradványa. Merő véletlen — a Közép-Lozva vidékére került orosz hajómunkásoknak értesítése — juttatta tudomásomra a vogul nyelv ez érdekes szigetének létezését. Ahlquist útleírásaiban semmi említése, s ha Reguly egyik szótári adatánál ott is találtam a «tavdai» jelzést, jó okkal tehettem föl, hogy az a mai napság már végleg eloroszosodott felső-tavdai vidékről való, honnan Reguly egy medvéének is jegyezhetett föl, t. i. a «Kosmaki erdő énekét». Az 1583. év nyarán jelentek meg először az oroszok Szibéria meghódítója, Jermák Tyimofejics vezérlete alatt a Tavda mellékén, hol véres harcok árán bevették a mai Labuta, Kosuki (vogulúl: *Kharpaš-poul*) és Tabari (*Tupqra-poul*) falvak helyén épült várakat s idők multán annyira kiszorították az őslakosságot, hogy ma összes területük csak hét kis falura terjedt a kosuki járásban *) (l. NyKözl. 321.). Mintegy száz évvel az oroszoké előtt történt a tatárok letelepedése e vidéken, kiknek nagy társadalmi hatása a vogulokra mutatkozik ezek nyelvének nemcsak szókincsében,

---

*) Két ízben utazván a tavdai vogulok közt (1888 augusztusban és 1889 áprilisben) nyelvjárásukat a két szélső (legéjszakibb és legdélibb) ponton, Csandiri (*Čoumitär-poul*) és Kosuki falvakban figyeltem meg. Az észlelt nyelvi eltéréseket *AT.* (=alsó tavdai) és *FT.* (=felső tavdai) rövidítésekkel jelzem.

mely telve van tatár elemekkel, hanem grammatikai részletekben is, minő pl. a hangsúly, melynek eredeti ugor természete egészen megváltozott.

Azonban úgy látszik a tavdai nyelv különválása és elszigeteltsége a vogulság többi részeitől még ezen korszaknál is régibb eredetű. Erre mutatnak t. i. egyes jelenségek a hang- és alaktan terén, melyekkel a tavdai eltér mind a többi nyelvjárások közösségétől s részben az eredetibb állapot tükrözője. Ilyen eset pl. az eredeti magashanguság föntartása a közvogul hangmélyítés ellenében az effélékben, mint: éjsz. vog. *āmp*, déli vog. *oqmp*, *āmp*: tavdai *āmp* «eb» (v. ö. magy. *eb*) | éjsz. vog. *vār-*, déli *voqr*, *vār*: tavdai *vār*- «tenni, csinálni» (v. ö. osztjB. *ver-* «machen») | éjsz. vog. *lām*, déli *loqm*, *lām*: tavdai *lām* «leves, kásapép» (v. ö. magy. *lé*, *lev-*) | éjsz. vog. *tāl*, déli *toql*, *tāl*: tavdai *tāl* «tél» (v. ö. magy. *tél*) | éjsz. vog. *kwāl-*, déli *kwoql-*, *kwāl-*: tavdai *kāl-* «kelni» (v. ö. magy. *kél*) | éjsz. vog. *kwāli'*, déli *kwoqli*, *kwāli*: tav. *kālu* «kötél» (v. ö. osztB. *kel*, magy. ostor *telek*) | éjsz. vog. *lās-*, déli *loqś-*, *lās-*: tav. *lās-* «lesni» (v. ö. magy. *les-*) | éjsz. vog. *sa'ir*, kond. *sōqr*: tav. *šār* «lófark-szőr» (v. ö. magy. *szőr*) | éjsz. vog. *āmis*, kondai *oqmēlēs*: FT. *āmālēs* «találós mese» (v. ö. magy. *mese*).*)

Mint tanulságos alaktani külön fejlődést emelhetjük itt ki pl. az igei præsensképzést, melznek jele az egész többi vogulságban, hangzó, vagy lapangásba jutott *γ*; ellenben itt: *-nt* és *-l* frequ. képzők (pl. *lāsānt* «les», *khāntānt* «talál»; *khalkhātāl* «hallatszik»: *jānumel* «növekszik»), a mint az osztjákban is *-l* (pl. *manlem*, *manlen*, *manl* «megyek, mész, megyen»).

*) Ugyanily módon mutatja az eredeti hangrendi állapotot a tavdai vog. *khul* «ház» szó egyezőleg az éjsz. vog. *kwol* alakkal; de ellentétben a déli vogul nyelvjárások *kwāl*-jével. Ott, hol hangrendi zavarok vannak, többnyire könnyen rátalálunk különös okaira; így *j* vagy jésített mássalhangzó befolyása alatt történt eredeti mélyhangnak átesapása magashanguságba ezekben: *jāñkh-* «játsszani», *jānu* «játék» (de a ragozásban még mélyhangú végzetekkel: *jānghēng* «játékok», *jānghān* «játékuk»); v. ö. éjsz. vog. *jonγ-*, *jonī* id., magy. *játék*, *játsz-* | *ānt* «szarv»: v. ö. éjsz. vog. *ānt*; osztjB. *oñēt* | *tāplγ* «tapló»: éjsz. vog. *tāplēγ*, magy. *tapló*. — Ezekben *kuñkā* «könnyű», *suñ* «ék» az *u* nyilván labialis magas hang (ö, ü) elváltozása; v. ö. magy. *könnyű*, *szög*.

Szókincsbeli elemek is igazolják a régi elszakadást, ilyen pl. a *tō* «tó» szó, melylyel szemben az egész többi vogulságban *tūr*, *tur* képzést találunk (de v. ö. osztB. *tū*, *tuv*, magy. *tó* «see»), vagy a *tēp* «epe», mely helyett a közvogulban *vošrēm*, *cašrēm*, *kwašerēm*-féle átviteles kifejezések járnak egyedül a medveműnyelvben maradván meg az eredeti *tāp*, *toq* szó «medveepe» jelentéssel.

Jellemző sajátossága a tavdai nyelvjárásnak a képzők és ragok hangrendi illeszkedése is, mit egyéb vogul nyelvjáráások közül csak az alsó-lozvai őrzött meg hasonló terjedelemben. A képzőilleszkedés példái: *khqkqatq* «hallatszik», *nqukhōts* «kezdett»: *ājketi* «beivődik», *soukētēl* «fonódik», *ālkētēl* «szidalmaz» | *khanštaytem* «tanulok»: *āmértäyxtus* «merődött» | *khanštayp* «tanuló», *pütayp* «kopja»: *īntāp* «öv» | *vonghā* «gödör»: v. ö. éjsz. vog. *vāñxa*; *qsmā* «vánkos»: v. ö. éjsz. vog. *qsmā* | *uñ-ghar* «sebes (folyó)», *uz-khor* «egyféle», *tēs-khēr* «kész».

A) Névszó-ragozás.

1. §. Névszó-tő.

A névszó-tő gyengülésének esetei a tavdaiban nem mutatkoznak oly változatossággal, mint egyéb déli vogul nyelvjáráásokban. Megvan mindamellett:

I. A tövégi *w*, *j*, *γ* spiransok hangzósulása a következő módokon:

a) tövégi *w* (többször eredetibb *γ*) *u*-vá gyöngfül: *tqu* ág (éjsz. vog. *tqu*): plur. *tqut*, birtokosragozva: *taum*, *taun*, *tqwé*; *tquw*, *tqwénna*, *tawān* | *ū*, *jā-wū* a víz folyama (быстрѣтъ; éjsz. vog. *qu*): birt. 3. sz. *uwo*; *uñ-ghar jā* sebes folyó || *vou*, AT. *vou* erő (éjsz. vog. *vaγ-*, nom. *vaī'*): *voum*, *voun*, *vowi*; *vowu*, *vōenne*, *vowān*, v. *voum*, *vowi*, *vowu* stb. | *āu*, *āw* leány (éjsz. vog. *āri*): *āum* v. *āwēm*, *āwēn*, *āwi*; *āwu*, *āwēnē*, *āwān* | *jūu*, AT. *jū* atya (éjsz. vog. *jāγ-*, nom. *jāi'*): *jāum*, *jāun*, *jāwi*; *jāwu*, *jāūnnē*, *jāwān*; vagy: *jūm*, *jūn*, *jūwé*; *jūwu*, *jūnnē*, *jūwān*, FT. *jāw-āu* leány-testvér (éjsz. vog. *jāγ'-āri*) | *sou* (āt-sou) hajfonat (éjsz. vog. *saγ-*, nom. *saī'*): *soum*, *soun*, *sowi*; *sowu*, *sounnē*, *sowān* | *tō* tő (v. ö. osztS. *toγ* id.): plur. *tōwēt*; birt. *tōm*, *tōn*, *tōtē*; *tōwu*, *tonne*, *tōwān*; *tōwanēm* tavaim stb. | *pou*, AT. *pū* fiú (éjsz. vog. *pīγ-*, nom. *pī'*): *poum*, *poun*, *powi*; *powu*, *powēnē*, *powān*; *powānēm* stb., vagy *pūm*, *pūn*, *puwi*; *puwu*, *puwēnnē*, *puwān* | *sou* gadus lota (halfaj; éjsz. vog. *siγ-*, nom. *si'*): *soum*, *soun*, *sowi*; *sowu*, *sounnē*, *sowān* | *mā* föld (éjsz. vog. *mā*, teljes tő: *māγ-*): translát. *māwū* | *nī* tő (éjsz. vog. *nē*; teljes tő: *nēγ-*): translát.

nūwū; *nūwān* nejei | *lu* «ló» (éjsz. vog. *lūw*): plur. nom. *lut*; *luwān* lovai.

b) tövégi *j* (eredetibb *γ*) *i* magánhangzová gyöngtül e szóban: *rēi* hőség (éjsz. vog. *rēγ*-, nom. *rēi'*): *rēim*, *rēin*, *rēji*; *rēju*, *rejine*, *rējān*.

c) régibb tövégi *γ* megelőző mássalhangzóval kapcsolatban *k*, *g*, *kh*, *gh* alakot ölt s bizonyos esetekben *u*-vá gyöngtül, pl. *khōru* zsák (éjsz. vog. *γurγ*-, nom. *γuri'*): acc. *khōrūmē*, birtok. *khōrkhēm*, *khōrkhēn*, *khōrkhē*; *khōrkhu*, *khōrkhēng*, *khōrkhān* | *jisū-khōro*, AT. *jisi-khōro* árnyék (éjsz. vog. *γuri* alak, *jis-γ*. árnyék, szellem): *jisēm-khōrkhōm*, *jisēn-khōrkhōn*, *jisi-khōrkhē*; *jisu-khōrkhu*, *jisne-khōrkhōng*, *jisān-khōrkhān* | *jēru*, AT. *ēru* ének (éjsz. vog. *ērγ*-, nom. *ēri'*): *jērķēm*, *jērķēn*, *jērķi*; *jērķiu*, *jērķin*, *jērķān* vagy *ērķēm* stb. | *tāru daru* (éjsz. vog. *tāri'*): *tarkhēm*, *tarkhēn*, *tarkhē*; *tarkhu*, *tarkhēne*, *tarkhān* | *tāru* fenyőcsemete (éjsz. vog. *taryγ*-, nom. *tari'*): *tārķēm*, *tārķi* stb. | *tāru* perca cernua, kaulbarsch (éjsz. vog. *tārķā*): *tārķēm*, *tārķēn*, *tārķi*; *tārķu*, *tārķēnē*, *tārķān* || *kālū* kötél (éjsz. vog. *kwālyγ*-, nom. *kwāli'*): *kālķēm*, *kālķēn*, *kālķi*; *kālķu*, *kālķēnē*, *kālķān*; *kālķānēm* stb. || *jānū* játék (éjsz. vog. *jonγ*-, nom. *jon'i'*): *jānghēm*, *jānghēn*, *jānghē*; *jānghu*, *jānghēng*, *jānghān* | *sānū* serke (éjsz. vog. *sānγ*-, nom. *sāni'*): plur. *sāngēt*; de birt. *sānum*, *sānun*, *sānuti*; *sāniū*, *sānunne*, *sānuān*; *sānuānēm* stb. | *ānū* fenyő: *ānkhēm*, *ānkhēn*, *ānkhē*; *ānkhū*, *ānkhēng*, *ānkhān* | *šinū* nyírfa-dudorodvány: *šingēm*, *šingen*, *šingi*; *šingu*, *šingenēnē*, *šingān* || *kusū* üveg: *kusām* v. *kuskēm*, *kusūn* v. *kuskēn*, *kuski* stb.

II. Tövégi *k* több esetben *γ*-vá gyöngtül szótagzáró szerepében, pl. *āγ* anyós: *ākēm*, *ākēn*, *āki*; *āku*, *ākēnē*, *ākān* | *ēγ* emlő, csecs (éjsz. vog. *sakw*): *ēkum*, *ēkun*, *ēuki* stb. | *ēγ* só (kond. vog. *sāγ*): *ēikēm*, *ēikēn*, *ēiki* stb. | *nōγ* íz, tag (éjsz. vog. *nak*): *nokēm*, *nokēn*, *noki*; *noku* stb. || *ēilāγ* kádacska (tatár *ēilāk*): *ēilākēm*, *ēilāki* stb. | *ēumlāγ* fazék (tat. *ēölmāk*, azerb. *ēömlāk*): *ēumlākēm*, *ēumlāki* stb. | *āričāγ* karó (tatáros mása az or. *рычарγ-nak*); plur. *āričāket*.

III. A *tō* belsejében mutatkozó gyöngülés esetei:

a) a hosszú magánhangzónak megrövidülése olyan szóokban, melyeknek tövégi mássalhangzója gyöngtülni szokott, pl. *tō* *tō*: *tonne* tavatok | *jū* atya: *juwē* atyja, *juwān* atyjuk | *pū* fiú: *puwi*, *puwān* || *tāru daru*: *tarkhēm*, *tarkhē* stb. L. még fönt I. c) alatt *tāru*, *kālū*, *sānū*, *ānū*, *šinū* szavak ragozását.

b) a tövégi mássalhangzót megelőző nasalis elenyészte ebben: *lāγ* szó (éjsz. vog. *lāñγ*): *lāñghēm*, *lāñghēn*, *lāñghē*; *lānghu*, *lāñghēng*, *lāñghān*. Az «*ūt*» jelentésű *lāñ* (éjsz. vog. *lāñγ*) szó a ragozásban kétféle tővel jelentkezik: *lāñēm* és *lāγkēm* utam, *lāñē* és *lāγkē* útja. — A kiesett nasalis egyébként nem jelentkezik újra töváltozattal, pl. *khōš* bélgilizta (éjsz. vog. *γūñs*): *kkōšēm*, *khōšē*;

khōšene, khōšqn | *šoš bolha* (éjsz. vog. *suns*): *šošē*; *šošēne, šošqr*. A nasalis eltűnésére egyéb példák: *khuš-wit* húgy, éjsz. vog. *χuńš*, tavadai *khuńšun* hugyozni | *pāt lapos*: éjsz. vog. *pānt* | *āpp-ou-pū* kutyakölyök, tdk. «eb-leány-fiu», tavadai *āmp eb* | *khup* hullám: éjsz. vog. *χump*. V. ö. ezekkel szemben: *khōńš* csillag: éjsz. vog. *χōš*, *tańš* földi giliszta: kondai *tōńš*.

A tövégi mássalhangzó-csoportnak hangzóval való szétbontására tavadai példák: *ōlēm* álom: *ōlmēm, ōlmēn, ōlmē*; *ōlmu, ōlmēna, ōlmqn* | *tāyēm* tetű: *tāymēm, tāymēn, tāymē*; *tāymu, tāymēne, tāymān* | *pitēm* ajak: *pitmēm, pitmēn, pitmē*; *pitmu, pitmēne, pitmān* || *jalēm* gyalom (tat. *jilim*): *jalēm, jalēmēn, jalēmē*; *jalmu, jalēmēna, jalmqn* | *ōkhēm* imádság (v. ö. tat. ar. *ayšam* *namazi* esti imádság): *ōkhēmēm, ōkhēmēn*; de 3. sz. *ōkhēmēne, plur. 1. sz. ōkhēmēmu*, míg a többi alakok ismét: *ōkhēmēnne, ōkhēmān*. — *sapēl* villáskaró: plur. nom. *saplēl* | *puytēl*: *jar-p., alat-p.* matrác, tollderékalj: *puytēm, puytlēn, puytlē*; *puytlu, puytlēne, puytlān* || *ajuw* ajtó (éjsz. vog. *āwi*): *ajwēm, ajwēn, ajwē*; *ajwu, ajwēna, ajwqn*; plur. nom. *ajwēt*. — A hasonló alkotású *ōńrēl* «levágott fatörzs, czölöp» szóban az *ē* nyiltabb hangzóból való gyöngülés eredménye (mint az éjsz. vogulban is *āńkwāl*, nom. *āńkwēl*); birtokosragos alakjai: *ōńgelēm, ōńgelēn, ōńgelē*; *ōńgelu, ōńgelne*.

Egyéb érdekes töváltozások mutatkoznak a következőkben: *ōńr* anya: *ōńrum, ōńrun, ōńri*; *ōńru, ōńrunē, ōńrān*, melyekben a kötőhangzónak *u-s* jellegét a megfelelő éjsz. vog. *āńkw* alak végzete magyarázza meg (v. ö. *āńk nāj-āńk* úri nő; magy. *anya*, melyekhez képest az *āńkw* alak végzete a dimin. *-kw* képzőnek mutatkozik). Az alsó tavaiban *ōńk*, «anya» rendes ragozása: *ōńkēm, ōńkēn, ōńki*; *ōńku, ōńkēne, ōńkān* | *khum* «férfi, férj» a ragozásban magánhangzós tövű: 3. sz. *khumit, AT. kkumēt* (acc. *khumētim*) ép úgy mint az éjsz. vogulban is *χum* mellett a birtokosragos alakok: *χumim, χumitā* (ellenben tavadai acc. *khummē*) | *āci* «nagyatya» viszont csak a nominativusban tartja meg képző értékű magánhangzós tövéjét; egyéb alakjai: *ācēm, ācēn, ācē*; *ācu* stb. (v. ö. éjsz. vog. *ās, āńš* «atya, ős» s mellette *āsikēm* «atyuskám»; ugyanígy: *sāń* anya: *sāńim, sāńin, sāńitā* stb.).*

*) Figyelemre méltó, hogy a vogul tőgyengülésnek csaknem összes módja megvan a magyarban is, mi egyrészt e hangjelenség igen régi korára vall, másrészt újabb föltűnő bizonyítékot képez a szóban forgó nyelvek legszorosabb rokonsága mellett: magy. *ló*: *lova, tó*: *tava, szó*: *szava, kő*: *kőve, ő*: *öve* úgy viszonylanak egymáshoz, mint a megfelelő éjsz. vog. *lū* *ló*: *luwā* *lova*, tavadai *tō* *tó*: *tōwet* *tavak*, éjsz. vog. *sqw* (*kaj-sqw*) *szó*, ige: *sqwā*, kondai *kāu* *malomkő*, dual. *kāwi, tāu* *ő*: *tāwā* *őt*. — A *j* (eredetibb *g, γ*) tövég enyészetével járó tőgyengülés világos példái: *fi*: *fiam, fiak*

2. §. Viszonyragok.

1. Nominativus. — Egyes és többes számi alakja a többi vogul nyelvjárások módjára képződik; de az utóbbinak rendes *-t* képzője mellett néha *-l* is hallik, pl. *jū-pūt* atyafiak, *āwit*

(*fijam, fijak*), *i-fjak*; v. ö. éjsz. vog. *pī'fi*: *pīrēm, pīrēt* | *é, í* ebben: *é-fju, í-fju*; v. ö. *ijatok-fijatok, ijas-fijas*. Az *é* nyilván az éjsz. vog. *āri*, osztj. *ēvi* »leány» szó mása, úgy hogy *ija-fia* tdk. ezt jelentené: »leánya-fia», mint a vogulban is használatos *āritā-pirā* gyermekei értelemben (a *leány* szó tudvalevőleg eredetileg nem specialis szó a »filia» jelzésére; hanem más alapértelmű szavak összetétele = éjsz. vog. *nāj-ānk*) | *fő, vő* (a régi nyelvben: *fē, vē*) megfelelői: déli vogul *pānk*, tavidai *poñ*, továbbá osztják *pāñ*. Látva azt, hogy vogul *χatañ* a magyarban *hattyú* és osztS. *kōlañk* a magyarban *holló*, megértjük az *ő* hangszín keletkezését a *fő, vő* szókban, melyekhez analog módon alakult a tavidai *jāu* atya, *sou* hajfonat, *pou* fiu szók végzete is eredetibb *γ*-ből (l. föntebb). A teljesebb tő ezekben: *fej-*, *vej-* (*fejem, vejem*), melyekből a ragozásban könnyen fejlődhetett: *fē*. Ugyanigy fejtendő meg a *nő, né* s teljesebb *nej*-tők viszonylása (v. ö. éjsz. vog. *nēr-*, nom. *nē* id.) | A tövégi *j* eltűnése hozhatta létre a *szüle*: *szülēm, fa*: *fāk, apa*: *apām* töváltozásokat, melyeknek teljesebb tövét a *szülej-e, szülej-ük, szülej-im*-féle alakok tükröztetik. Ezek szarint a *j*-s kezdetű birtokosragok (*-ja, -je; -jük, -jük; -jaim* stb.) tulajdonképen *j* végű tövek analogiai hatásának eredményei volnának, melyekben eredetibb tőképző elem ragképzővé változott. — A tavidai *tāru* daru: plur. *tarkēt* egész világosan magyarázza meg a magy. *daru- darvak* töváltozatokat, melyeket a török *turna* »daru» szó alakja kellőleg meg nem értet. — A tő belsejében mutatkozó tögyengülések közül közönséges a magyarban is a hosszú magánhangzó megrövidítése: *úr*: *urak, szív*: *szivēm, tűz*: *tüzet, nyár*: *nyarat*; sőt valószínű, hogy a *kéz*: *kezet, tél*: *telet*-féle hangváltoztató hajlandóság is igen régi korú, bár egyes nyelvemlékek hosszú hangzókat jeleznek efféle szókban ott is, hol ma rövidet ejtünk. — A nasalis enyészttével kapcsolatos tögyengülés (pl. középlozvai *khup* hab: plur. *khumpēt, sut* szád: *süntä* stb.) eredményezhette, hogy a magyarban az ilyen nasalisok végképen elvesztek olyformán, mint sok esetben a tavidai vogulban, pl. *had*: éjsz. vog. *χānt lūd*: éjsz. vog. *lunt, eb*: tavidai *āmp, jég*: éjsz. vog. *jānk, húgy*: éjsz. vog. *χunš* stb. Ezen alapon az *ördög* és *ördögös* alakok viszonya egy régi töváltoztató hajlandóság maradványának tekintendő. Érdekes a magy. *domb* szó el nem enyészett nasalisával: a megfelelő vog. *tump* (kondai *tomp, pelimi tump*) »sziget» szintén megőrzi e hangelemét minden

leányok, *mišäki!* id. A kettős szám a tavadiban általában hiányzik. Egykori léteztének gyér nyomai: *kiki* »kettő» a jelzői *kít* »két» alak mellett, melynek analogiájára mint a kondai és pelimi nyelvjárásokban itt is az önálló »egy» számnévre *uki* alak divik, míg jelzői párja: *uz* | A.T. *voji* harisnya (pár): v. ö. éjsz. vog. *vāj* rénbőrharisnya | *mānū* a két heremony: *mān az egyik h.; de: *šomet* »szemek», *āntēt* »szarvak» | *nī-γumu* »nő és férfi» (pl. *nī-γumu ūyitel istē* nő és férfi együtt eljöttek). — A viszonyossági dualis képzője: *-iñšit*, *-iñšt* (pl. *jū-āwiñšit* nőtestvérek, *jū-pūñšit* v. *jū-pūñšt* fiútestvérek), mely egyéb ragokat is fölvesz, pl. acc. *jū-pūñšitme*.

2. Accusativus. — Ragja határozott tárgy esetén *-mi*, *-mé*, pl. *ām ti āumī sujälēlēm* én ezt a leányt szeretem (я эту дѣвуху люблю) | *tāut mi il-kharutlem* a tüzet eloltom (огонь потуши) | *āl khān tili mi!* ezt ne érintsd (это не тронь!) | *khum mē kätinēl pūstēl* a férfi megfogta kezénél (за руку поймалъ). — Birtokosragok után az acc. jele, hol elmarad, hol ki van téve; ez utóbbi esetben a 3. személyű birtokosraghoz járulva alakja végmagánhangzó nélkül: *-m*; pl. *šām tāuti il-püllem* a gyertya tüzet elfúvom | *toš-punēm il-khurätlem* szakálam leborotválom || *ām oñumi nāmtāntil anyāmat* nevezgeti (szidja) | *šomim jū-khuāntel* szemét behunyja (глаза жмуритъ) | *āχēlēm il-aitstēl* elvesztette eszét (съ ума сошелъ) | *māltāχēm ustil* fogta fegyverét | *khālkhānēm vātstāne* népét hívta.

3. Locativus. — Ragja: *-tā*, *tā*, *tē*, vagy a vég-magánhangzó lekoptával *-t*, pl. *jartā* helyen (на мѣстѣ) | *lañtā* úton, *sojtā* erdőben *mātā* mezőn | (на пашнѣ) | *tāuttē* tűzben | *ti mā-uttē* ezen a vidéken. — Állapothatározói használatára példák: *tqul tāut-rētē il-šākhujus* a bőr a tűz hőségében (на жару) megperzselődött | *lāñ-ōumt khujī* hideglelésben (tdk. »jégbetegségben», вь горячкѣ) fekszik | *ām khurtim khātēlēt sairāñ-gharō šōs* az én gyolcsom a

esetben. — Egyeznek a vogulban és magyarban egyébféle töváltozások is: vog. *ülēm*: *ūlnēm* = magy. *álom* és *álmom*, tavadai *jqlēm*: *jqalmēm* magyarul: *gyalom*: *gyalmom*, kondai *kēpēl* ruhaelő: *kēplēm* magyar megfelelői: *kebel*: *keblem*. Ugyanez alapon fejtenődök meg a *hamu*: *hamvas* (e h. *hamuvas*), *tētū*: *tetves* (e h. *tetüves*) töváltozások is; v. ö. tavadai *tāχēm*: *tāχmēm*. — Az, hogy a tavadiban *āci* »nagyatya» mellett a birtokosragos alakok *ācēm*, *ācēn*, *āci* (s nem *ācim*, *ācin*, *ācit*) csak olyan eset, mint midőn a magyarban *apa*, *anya* nomin. mellett a 3. sz. birtokosalak *apja*, *anyja* (nem *apája*, *anyája*); míg az öcs: *öcsē-m* alakok viszonylása a vog. *γum* »férfi»: *γumim*, *γumitā* (e h. *γumēm, *γumā) töviszonylásokra emlékeztet.

napon (napfényben) fehérre lett (мой холстъ поблѣднѣлъ на солнцѣ).

4. **Lativus.** — Ragja: *-na, -ne, vagy -n, pl. ālpnā* hősnek, *khupnā* hullamba | *u'né* vízbe, *māné* mezőre. Alkalmazásai: a) **dativus:** *kh u m n q nōplilēm āumi* megkértem magamnak, mint férjnek a leányt (дѣвку за мужъ за себя сватать стану) | *t ā r ē m ē n ē s ā n t l e m* istenben (tdk. -nek) reménykedem (на бога надѣюсь). — b) **illativus:** *u t n é i l - o n t é s* elmerült a vízbe (утонулъ въ воду) | *k ā t i n p ū m t i* kezébe veszi | *i s i n p ā t s* eszebe jutott (на умъ палъ). — c) **allativus:** *p a q l n ā j o y t ā n t e t* a faluhoz érkeznék | *t ē l t n e k h a j e m* a kikötőhöz kikötök (на пристань пристану) | *ā u n e ā l u v ā r k ē t ē m* a leányhoz közeledett (къ дѣвкѣ приблизился). — d) **superlativus:** *p ā l n e p u ū!* tedd a padra (положи на лавку)! | *k h o l n o r n q k ē r ā n t e m* a halat nyársra tuzöm (рыбу сдѣваю на шестикъ). — e) **ablativus:** *t ā r ē m - p o ŋ t u l n q u j u s* az eget bevonta a felhő (ткр, felhőtől bevonatott; небо морочилось) | *p o m š a i l n a i l - ā l u s* a fűvet elpusztította a dér (трава инеемъ попортила). — f) **terminativus:** *k h o r ē m j a m p n a t a u l é* három hónapra elég lesz (на три мѣсяца хватить) | *l o u t ā l n e i l - ā l m ē j u s j g r ē n q l* tiz ölnyi távolságra emelkedett el helyéről. — g) **egyéb-félék:** *ā m ā m p ē m t ā r ē n ē n k ē r l ē y t e l* ebem medvére merészkedik (смѣтъ на мѣдвѣдя иди) | *t u s n e m i n ā n t e m* vadászatra megyek (на промысль иду) | *e š n e u k i t e l* dologhoz fog (за работу принимается) || (oroszoszás): *p u w i k h q t n q k h a n š t q y t q l* fia irást tanul (къ грамотѣ учится). — **Essivusi** használatára lásd példákat a módhatározók közt.

5. **Elativus-ablativus.** — Ragja: *-nql, -nél, pl. loté-nql* lovától, *u t n é l* a vízből. — Alkalmazásai: a) **elativus:** *kh u l n é l k u n k ā l ā p s* kijött a házból (высочилъ изъ избы) | *m o l t ē z n é l k u n p ē t i t s* kilőtt a fegyverből (выстрѣлилъ изъ ружья) | *p u m s o l n é l n é u l ā n t* a fű kijön a földből (trava исходитъ изъ земли) | *l u ā m k ā t ē m n é l k u n - q j m a t s* a ló kiszabadult kezemből (лошадь вырвалась съ моихъ рукъ). — b) **ablativus:** *t i p q s n é l ā m u r t i m* e jeltől az én részem, съ этой примѣтки мой паекъ) | *q u l é n é l n q u k h o t s ē n* a szélénél kezdettem (съ краю началъ). — c) **delativus:** *ā ŋ n é l v a i l a n t* leereszkedik a hegyről (съ горы пускается) | *p q l ŋ s ē m n é l ū c ē z m ē i l - j a r a t t e m* csizmámról lekaparom a sarat. — d) **instrumentalis** (vminél fogva): *ā t ē n é l n o ŋ t o w i t u s* hajánál fogva fölakasztódott | *k i p l i n é l ā m ā n k h a s ē m t s t e l* ruha-aljammal rántott meg (меня за полой дернуль) | *k ā t i n é l p ū t é l* kezénél fogva fogta (за руку поймавъ). — e) **anyaghatározó** (eredet-h.): *k ū n é l p o ŋ i m v o s* kőből épült város | *k ā l u n o ŋ o r n é l v ā r - k ē t e l?* miből készül a kötél? || *n i l u k h ā r n é l n q l q l l u k h ā r s ū s* negyven csődörből nyolczvan csődör lett || *š a u - k h a r t n é l ā i t ā n t* sok közül választ (выбираеть съ многихъ). — f) **comparativus:**

a-r-k-h-a-n-n-é-l a-j-a-l-t m-i-n-ä-n-t mindenkinél előbb megy (всѣхъ впе-редь идетъ). — g) causativus: *j-i-w i-s-i-r-m-é-n-é-l l-é-z-s-g-a-n-t a f-a* a fagytól fölreped (лѣсъ съ морозу щелкаеть) | *p-o-r-z-m-o-r-n-é-l i-r-r-i-p-ä-n-t-i-u* reszket a mámortól (съ похмѣлья тресется) | *ä-m t-i-o-u-m-n-é-l ä k-u-n-ä-l-l-e-m* nincs nyugtom ettől a betegségtől (съ этой болѣзни не могу терпѣть) | *s-e-i-m-k-h-o-r-u t-i-t-i-n-é-l ä-m s-o-w-a-n-t-e-m* ettől leszek én sovány.

6. **Translativus-essivus.** — Ragja: *-u* (mely azéjsz. vog. transl. *i'* ragnak szabályos megfelelője, mint éjsz. vog. *eri*, ének, *kwäli'* kötél is itt: *erü, kälü*). Alkalmazásai: a) translativus: *ä-l-p-ü s-ös* hössé lett | *ä-m u-t-ü v-är-k-ä-t-ä-m* én vízzé változom (обмочусь) | *j-ä-n-ü-k-i-u s-öst-g* nagyokká lettek. — b) essivus: *l-ö-n-t-ü t-ö-u-l-é-m-l-é-s* lúd gyanánt (lúd alakjában) repült el | *n-i-v-ü n-ö-p-l-u-ü* nőül kérni (замужь сватать) | *ä-m p-é-l-i-u p-é-l-é-z-t-é-y-t-é-m* én munkásnak szegődöm (я въ работники наймусь; *p-é-l-i* munkás) | *ä-m k-h-a-s-i-n-k-h-g-r-u s-u-w-e-m* én katona leszek (я солдатъ буду). — Egyes szókon a transl. *-u* a tatár dat. *-ka, kâ* raggal társulva jelentkezik, pl. *ä-s-ü-t-k-u m-ä-j-i-n ä-m-ä-n ä-i-t l-é-n* adj nekem kölcsön (дай мнѣ въ заимы) öt kopékát (v. ö. arab-tatár *ä-z-ät* kölcsön, *ä-z-ät-k-ä b-é-r-m-ä-k*, *almak* kölcsön adni, venni) | *t-é-t-ä-t-i-m j-o-r-t-k-h-o-ü j-i-t-u-s-t-i-l* nagybácsiját magával vitte társúl (дядю собою взялъ въ товарищъ).

7. **Instrumentalis.** — Ragja: *-l*. Alkalmazásai: a) instrumentalis: *p-ä-r-t p-ö-i-s-t-é-l v-o-n-t-l-ä-y-t-l-e-m* deszkát ácsolok fejszével (топоромъ) | *t-ä-l-é-l m-ä-r-t-e-m* öllel mérem | *n-ä-r p-ä-n-g-é-l s-a-r-l-a-t-a-l* gerendát korommal mázol | *n-ö-u-l p-o-s-é-m-é-l k-ä-l-t-i-l-é-m* a húst füsttel járatom (megfüstölöm) | *l-u-l i-l-s-ü-k-i-t-é-m* lóval nyargalva utólérem (я его загоно лошады). — b) modalis: *u-t ä-n-i-l l-é-z-j-a-n-g-a-n-t* a víz csészé módjára (какъ чашка) körben forog | *n-ö-u-l s-ü-t-t-é-l j-y-t-l-u-ü* szeletekben vágni húst (рѣзать пластами) | *s-ä-n-s-é-l p-ä-t-s-t* térdre estek (пали на колѣни) | *n-ü-t-i k-i-z-r-é-l s-ös* neje terhes (tdk. hassal) lett || *j-u-m-a-s-l-a-g-é-l k-h-u-l-t-i-n!* maradjatok jól! (tdk. jóssággal; köszönés az elváláskor; *s-ü-a-s-t-i-v-o* osszavajтесь!) | *j-u-m-ä-s n-a-m-t-é-l k-h-a-r-g-ä-t-l* jó gondolattal (szándékkal) néz (съ добрымъ умысломъ) smotritъ. c) tárgyi viszony: *l-a-u-l-é-n-é-l m-i-s* három kopékát (tiz evetet) adott | *t-i p-ä-r-t ä-s-é-l p-i-s-k-i-l-é-m* ezt a deszkát lyukkal átfúrom (на этой плахѣ дыру проверчу) | *ö-s-é-l j-ä-n-k-h-e-u* bábjátékot játszunk (въ городки играемъ) || *ä-t-i-n ä-i-t-é-l p-i-s-ä-n-t* jóféle illattal illatozik ((сладкой духъ несеть) | *n-ü-l-é-m u-r-é-l p-o-s-k-h-ö-t-ä-l* orrom vérrel cserpeg (кровью сморкается носъ).

8. **Comitativus.** — Ragja: *-n-ät, -n-ét*; pl. *k-h-ä-l t-ä-r-é-i-k-i-n-é-t n-ö-n-m-é-n-é-m-t-é-s* egy nyirfát gyökerével együtt (съ корнями) föl-rántott | *ä-u-p-u-ä-n-é-n-é-t j-u-m-i-n-ä-s* gyermekeivel együtt (вмѣстѣ съ ребятами) haza ment. — Rendes helyettesítője az «és»-féle kötőszónak, pl. *k-h-ä-t-é-l-n-é-t j-i* nap és éj (tdk. nappallal éj) | *n-i-n-é-t k-h-ö-m k-h-ä-i-t-é-l* nő és férj módjára | *j-u-k-ä-n-é-t ä-n-s-ü-x ä-l-s-t* egy öreg

asszony és egy öreg ember élt | *úql-šopnqt tārēñ-pū* a félorrú és a medvefű. — Ugyane rag van, úgy látszik, alkalmazva a következő szólásban is: *tít qluñ šqz khōrmúnqt äcäl sowe* az itt való élésből mind a hármunknak (t. i. együtt, *всѣмъ трoимъ*) halál következik. E rag utórésze nyilván a többi nyelvjárásokban ismeretes *-tél* comit.-rag kopása, mely az alsólozvaiban is már csak *-tē* alakban fordul elő. Az *-n* előrész megvan az irtisi osztják instrum. *-nat* ragjában is (pl. *kara* «boden»: sing. instrum. *karanat*, dual. *karagannat*, plur. *karagalnat*).

3. §. Birtokosragozás.

a) Mássalhangzós végű tövek.

Ragozási példák: *khōl* posztó, *tqu* ág, *saor* tehén | *nām* név, *pitēm* ajak, *khōl* nyírfa.

1. Egyes számú birtok.

Egyes számú birtokos.

1. <i>khōlēm</i> posztóm	<i>sqorēm tqu</i>		<i>nāmēm</i>	<i>pitēm</i>	<i>khōlēm</i>
2. <i>khōlén</i> posztód	<i>sqorén tqu</i>		<i>nāmén</i>	<i>pitmén</i>	<i>khōlén</i>
3. <i>khōlé</i> *) posztója	<i>sqoré tqwé</i>		<i>nāmi</i>	<i>pitmi</i>	<i>khōli</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>khōtū</i> posztónk	<i>sqorū tqwū</i>		<i>nāmū</i>	<i>pitmū</i>	<i>khōliu</i>
2. <i>khōlénq</i> posztótók	<i>sqorné tqwénq</i>		<i>nāmné</i>	<i>pitméné</i>	<i>khōlínne</i>
3. <i>khōlan</i> posztójuk	<i>sqoran tqwan</i>		<i>nāmān</i>	<i>pitmān</i>	<i>khōliān</i>

2. Többes számú birtok.

Egyes számú birtokos.

1. <i>khōlānēm</i> posztóim	<i>sqorānēm</i>		<i>nāmānēm</i>	<i>pitmānēm</i>	<i>khōliānēm</i>
2. <i>khōlānén</i> posztóid	<i>sqorānén</i>		<i>nāmānén</i>	<i>pitmānén</i>	<i>khōliānén</i>
3. <i>khōlāné</i> posztói	<i>sqorāné</i>		<i>nāmāni</i>	<i>pitmāni</i>	<i>khōliāni</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>khōlānū</i> posztóink	<i>sqorānū</i>		<i>nāmānū</i>	<i>pitmānū</i>	<i>khōliānū</i>
2. <i>khōlānén</i> posztóitok	<i>sqorānén</i>		<i>nāmānén</i>	<i>pitmānén</i>	<i>khōliānén</i>
3. <i>khōlānén</i> posztóik	<i>sqorānén</i>		<i>nāmānén</i>	<i>pitmānén</i>	<i>khōliānén</i>

*) Az alsótavdaiban: *qqlō* esze, *uwo* folyása, *šopom* ingét.

E mintapéldákból levonva a birtokosragok alakjait, azokat a mássalhangzós végű töveknél következőknek tapasztaljuk:

1. Az egyes birtokú egyes 1. és 2. személyű birtokosrag mély- és magashangú szökon egyaránt a kötöhangzóval (*é*) csatolt személyrag (-*m* és -*n*).

2. a megfelelő 3. személyű birtokosrag mélyhangú szökon: -*é*, az alsótavdaiban -*o*; magashanguakon: -*i*.

3. Az egyes birtokú többes 1. személyű birtokosrag mély- és magashangú szökon egyformán -*ü*, esetleg -*iu*.

4. A megfelelő 2. személyű birtokosrag mélyhangú szökon -*nq*, -*nnq* v. -*né* kötöhangzóval v. a nélkül; a magashanguakon -*ne* v. -*inné*, amaz szintén kötöhangzóval v. a nélkül.

5. A megfelelő 3. személyű birtokosrag mélyhangú szökon: <*qn* v. <*an*, magashanguakon: <*än* v. <*iän*,

6. A többes-számú birtok alakjai mélyhangú szökon: <*qném*, <*aném* stb., magashanguakon: <*äném*, <*iänem* stb. az előbbi pontban jelzett alakhoz alkalmazkodva.

Mélyhangú töveknel a birtokosragozás uralkodó alakja a *khöl* «posztó» szóval bemutatott minta. Szorosan ezt követik, pl. *päs jegy*, *nöp leánykérö*, *pöt kebel* | *atlam lépés*, *qšyes kules*, *ölm álom* (*ölmém*, *ölmé*), *jälém gyalom* (*jälmém*, *jälmé*), *ajuw ajtó* (*ajwém*, *ajwé*) | *khöru zsák* (*khörkhém*, *khörkhé*), *änu fenyö* (*ankhém*, *ankhé*). Ebböl *užšar* róka: többes 2. sz. *užšarnq* (egyébként: *užšaré*, *užšarqn*).

A magashangú ragozás alakjai csatlakoznak mélyhangú szökhöz a következőkben:

1. Az egy birtokú egyes 3. személyű birtokosrag -*i*: *vantérat* vidra: *vantérat*i**; *vantératénq*, *vantératqn* | *majt* (éjsz. vog. *möjt*) mese: *majti*; *majténq*, *majtan* || *suj* hang: *sujim*, *sujin*, *suji*; *sujiu*, *sujinq*, *sujqn* || *jurs* sógor: *jurs*i**; *jursiu*, *jurséné*, *jursän*.

2. Az egy birtokú többes 2. személyű birtokosrag -*né*, -*éné*, -*enné*: *šun szán*: *šuné*, *šunü*, *šunné*, *šunqn* | *vär* lüczfenyö (eika): *väré*; *värné*, *värqn* || *öš város*: *öšé*; *öšü*, *öšéné*, *öšqn* | *šoš bolha*: *šoše*, *šošéné*, *šošqn* | *täru daru*: *tarkhé*; *tarkhéné*, *tarkhqn* | *pälts* sógorasszony: *pältsé*; *pältséné*, *pältsan* || *ökhéšém* imádság: *ökhéšémém*, *ökhéšémé*; *ökhéšémü*, *ökhéšéméné*, *ökhéšémqn*.

3. Az egy birtokú többes 3. személyű birtokosrag -*än*: *qš* fölszín: *qše*; *qšénq*, *qšän* | *jurs* l. 1. pont. — Ugyane rag -*an* alakú: *oysal* réz: *oysalé*; *oysalénq*, *oysalan* | *majt*, *pälts* l. 1. és 2. pontok.

4. Összes alakjaikban magashangú szök módjára ragozódnak: *öñr* anya: *öñrum*, *öñri*; *öñrü*, *öñruné*, *öñgän*, AT. *öñkém*, *öñkén*, *öñki*; *öñkü*, *öñkéhé*, *öñkän* | *öñgél* fatörzs: *öngéli*; *öngélné*, *öngélän* | *jar-pužtél* matrác: *pužtlém*; *pužtélné*, *pužtlän* | *vou* erő: *voum*, *vouü*; *vouü*, *vouénné*, *vouän*. — Eredetileg magashangú szök: *ut* víz (éjsz. vog. *vit*, középlovzai *wüt*): *uti*; *uténé*, *utän* | *ür* vér

(magy. *vér*): *ūri*; *ūrné*, *ūrān* | *čux* csees (éjsz. vog. *sákw*): *čukum*, *čukun*, *čuki*; *čuku*, *čukuné*, *čukān*.

Arra is van eset, hogy magashangú szó veszi fel a mélyhangú birtokosragozás alakjait, pl. *lāx* szó (éjsz. vog. *lāñx*): *lāñghém*, *lāñghé*; *lāñghēnā*, *lāñghān* | *jānu* játék (éjsz. vog. *joní*): *jāñghém*, *jāñghé*; *jāñghēnā*, *jāñghān*. Hogy ez utóbbi szó eredetileg mélyhangú s csak a *j* behatása következtében lett első szótagjában magashangúvá, bizonyítja a megfelelő magy. *játsz*-, *játék* szó is.

A magashangú tövek ragozásában eltérés főleg az egyes birtokú többes 2. személyű birtokos alakjánál mutatkozik, melynek ragja hol kötőhangzóval kapcsolódik, hol a nélkül, pl. *tāxēm* tettű: *tāxmēm*, *tāxmi*; *tāxmēnē*, *tāxmān* | *āu* leány: *āwi*; *āwēnē*, *āwān* | *tāru* fenyőcsemete: *tārkēm*, *tārki*, *tārkēnē*, *tārkān* | *kālu* kötél: *kālki*; *kālkēnē*, *kālkān* | *āx* anyós: *āki*; *ākēnē*, *ākān* | *čilāx* kádaeska: *čilākēnē* | *čumlāx* fazék: *čumlākēnē* | *noy* íz, tag: *nokēnē* | *vāps* vő: *vāpsēnē*, *vāpsān* || *moul* mell: *mouli*; *moulne*, *moulān* | *čitān* sövény: *čitānnē* | *poišt* fejsze: *poištne* | *pišār* berkenyefa: *pišārne*. — Ugyane rag alakja -*nnē* ezekben: *jāu* atya: *jāum*, *jāun*, *jāwi*; *jāwū*, *jāunnē*, *jāwān* | *sou* hajfonat: *sounnē* | *sou* gadus lota: *sounnē*. — A kötőhangzó -*i* hangszíneré példák a mintául idézett *khōl* «nyírfa» szón kívül: *jēru* ének: *jērēm*, *jērki*; *jērkiu*, *jērkin*, *jērkan* | *čix* só: *čikēm*, *čiki*; *čikū*, *čikinē*, *čikān* | *reī* hőség: *reīm*, *reīn*, *reji*; *rejū*, *rejine*, *rejān*.

Az egyes birtokú többes első személyű birtokosrag alakja -*eu* e szónál: *ānt* szarv: *ānti*; *ānteu*, *āntēnē*, *āntān*. V. ö. *jērkiu*, *khōliu*.

b) Magánhangzós végű tövek.

Ragozási példák: 1. mélyhangúak: *qpa* ipa, *saila* karó, *noxta* erdei tűz, *šupu* tokhal, *šošu*, *šošo* ribiszke, *lopī* ledőlt fatörzs, *čalxo* kasza.

1. Egyes számú birtok,

Egyes számú birtokos.

1. *qpm*,¹⁾ *sailam*,²⁾ *noxtēm*, *šupum*,³⁾ *šošum*, *lopim*,⁴⁾ *čaljom*⁵⁾
2. *qpn*, *sailan*, *noxtēn*, *šupun*, *šošun*, *lopīn*, *čaljon*
3. *qpatē*, *sailatē*, *noxtati*, *šuputē*, *šošutē* *lopitē*, *čaljotē*

1) Ugyanígy ragozódnak: *saltpā* hársfa, *khāpkhā* nyárfa, *ulā* rúd, *asmā* párna, *āñghā* hófajd.

2) Ugyanígy: *čarša* meritőkanál.

3) Ugyanígy; *lu* ló (*lutēm* lovát), *nālu* kígyó.

4) Ugyanígy: *noli* eskű, *nolmi* seb, *nuli* lúczfenyő.

5) Ugyanígy: *šānlo* fűzfa, AT. *nolo* eskű, AT. *nolo* lúczfenyő.

Többes számú birtokos.

1. <i>qpqu,</i>	<i>sailau,</i>	<i>noxtéu,</i>	<i>šupuu,</i>	<i>šošuu,</i>	<i>lopiu,</i>	<i>čalyou</i>
2. <i>qpqnné,</i>	<i>sailanné,</i>	<i>noxténné,</i>	<i>šupunné,</i>	<i>šošung,</i>	<i>lopinné,</i>	<i>čalyonné</i>
3. <i>qpān,</i>	<i>sailān,</i>	<i>noxtān,</i>	<i>šupuān,</i>	<i>šošuān,</i>	<i>lopiān,</i>	<i>čalyoān</i>

2. Többes számú birtok.

Egyes számú birtokos.

1. <i>qpānem,</i>	<i>sailānem,</i>	<i>noxtānem,</i>	<i>šupuānem,</i>	<i>šošuānem,</i>	<i>lopiānem,</i>	<i>čalyoānem</i>
2. <i>qpānen,</i>	<i>sailānen,</i>	stb.	stb.	stb.	stb.	stb.
3. <i>qpāné,</i>	<i>sailāné</i>					

Többes számú birtokos

(úgy mint a mássalhangzós végű töveknél).

2. Magashangú ragozási példák: *tātā* atya, *purā* árr, *āši* nagyatyja, *vāji* hasisnya, *āni* nagybátyám felesége, *nagnēne*.

1. Egyes számú birtok.

Egyes számú birtokos.

1. <i>tātām,¹⁾</i>	<i>purēm,</i>	<i>āšim,</i>	<i>vājim,²⁾</i>	<i>ānim</i>
2. <i>tātān,</i>	<i>purēn,</i>	<i>āšin,</i>	<i>vājīn,</i>	<i>ānin</i>
3. <i>tātāti,</i>	<i>purāt,</i>	<i>āšiti,</i>	<i>vājīti,</i>	<i>āniti</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>tātāu,</i>	<i>purāu,</i>	<i>āšiu,</i>	<i>vājū,</i>	<i>āniū</i>
2. <i>tātānné,</i>	<i>purānné,</i>	<i>āšēné,</i>	<i>vājīnné,</i>	<i>ānīnné</i>
3. <i>tātān,</i>	<i>purāan,</i>	<i>āšiān,</i>	<i>vājīān,</i>	<i>āniān</i>

2. Többes számú birtok.

1. <i>tātānem,</i>	<i>purāanēm</i>	<i>āšiānem,</i>	<i>vājīānem</i>	<i>āniānem</i>
stb.	stb.	stb.	stb.	stb.

¹⁾ Ugyanígy ragozódnak: *māmā* anya, *pānā* bánya, *sitā* czérna, *āpā* böleső.

²⁾ Ugyanígy: *vārti* csikos evet, *kipli* ruhaszárny, *āki* anyós.

Levonva e példákból a magánhangzós végű tövek birtokosragozásának szabályait, látjuk, hogy a mássalhangzós végű tövektől eltérés főleg az egyes birtokú egyes 3. személyű birtokosragban van, mely amazoknál a *tō* hangrendje szerint: *-té*, vagy *-ti*. — A tövégi magánhangzó a rag előtt rendszeren változatlan, csak itt-ott van gyöngülésnek alávetve (pl. *noxtā*, *purā*), vagy olvad egybe hosszú magánhangzóvá a rag magánhangzójával (pl. *qpān*, *tātān*, *sailānem*). — Az egyes birtokú többes 2. személyű birtokosrag többnyire *-nné*, ritkán *-né*, illetőleg *-nq*.

4. §. Névmások.

a) Személyi névmások:

Nominativus:	Sing. <i>äm én; nou, AT. nū te; tou, AT. tū ő.</i> ¹⁾ Dual. <i>mēñ mi ketten, nēñ ti ketten, tēñ ők ketten.</i> Plur. <i>māñ mi, nāñ ti, tāñ ők, AT. moñ, noñ, ton.</i>
Accusativus:	Sing. <i>ämān, noún, towi; AT. nūn, tuwi</i> v. <i>ämānmi, noúnmi, towími</i> v. <i>towím, AT. nūnmi, tuwími</i> v. <i>tuwím.</i> Dual. AT. <i>ménéumi nēnānmi, tēnānmi,</i> Plur. <i>māñú, nāñān, tāñān, AT. monéunmi, nonānmi, tonānmi.</i>
Dativus:	Sing. <i>ämān, noún, towín, AT. nūn, tuwín,</i> Dual. AT. <i>ménéun, nēnān, tēnān,</i> Plur. <i>māñun, nāñān, tāñān, AT. monéun, nonān, tonān.</i>
Ablativus:	Sing. <i>ämānnél, noúnnél towínél,</i> Plur. <i>māñúnél, nāñānnél, tāñānnél.</i>

Nyomatékosított személyi névmások: *ämāñk* én magam, *nūñ* v. *nūñēz* te magad, *tuz ő* maga; *māñz* mi magunk, *nāñēz* ti magatok, *tāñēz* ők maguk. Ragozásukra példák: *ämēzki-mēn* magamnak | *uz-nūñkin kholilēm egy-magadat hagylak hátra* (я тебя одной оставлю) | *khalkhqnēm tukítin vtstqñé* népeit magához hívta, *tān esāntel tukítin ő* bízik magában (онъ надѣется на себя).

Önálló birtokos névmások: *äm-khqrēm* enyém, *nou-khqrēm* tied, *tou-khqrē*; *māñ-khqrū*, *nāñ-khqrñē*, *tāñ-khqrān* (v. ő. *äm poulēm-khqr* földim és falumbeli).²⁾

b) Mutató névmások: *ti* ez (pl. *ti nājār-āu* ez a király leány, *ti-khōrēm lqñ* ez a három út, *ti-mā-utt* ezen a vidéken) | *ti-ti* ím ez (pl. *sēm-khoru titinēl* *äm sowāntem* lám ettől leszek én sovány, *äl khqn titimi!* ne bántsd ezt!) | *tikāññ* íme ez (pl. *tikāññ* *äm alpēm* íme ez az én hősöm, *вошь этого*) || *tu* az, *amaz* (pl. *tu-jart* azon a helyen, *tu-χalt* akkőzben, *tu-kun* ott künn, az ucczán,

¹⁾ Ebből érdekes képzés: *tūtālītāl* ő nélküle, *tkp. őtelen*, pl. *tūtālītāl ā kunālilēm* nem élhetek v. lehetek el nélküle (безъ ея не могу терпѣть).

²⁾ Az «egy má s» tavidai vogul kifejezése: *lēt-piš*, mely a *kon-dai lālīt-pēs* szólásnak felel meg. Példák: *ser-kul lēt-piš pāytkhqtlet* kavicskákka! dobálgatják egymást (камешками бросаются другъ на дружка) | *lēt-piš sujälēyztlet* egymás közt szeretkeznek (другъ дружка любить) | *lēt-piš ālkitlet* veszekednek egymással.

tu-sout akkor, *jã tu-päl* a folyó túloldala, amazon oldala, *tu-päl poul* amaz a falu, *tu-päl pasnël* amattól a jeltől; *tu-khur* izé; v. ö. középlovzvai *tã-khar* id.) | *tu-kãniñ* imaz (вотъ тотъ) | *tu-ti* az, im az (pl. *ñozor-khar pãti*, *tu-ti ësłätel* ami elöjön, azt dolgozza, что попадетъ, то и робить, *khot-kharën nãmtën pãti*, *tuli vun!* amelyik megtetszik, azt vedd!)

Milyenségmutató névmások: *tãmeñ*, AT. *tãmnëñ*, (önállóan) *tãmeñ-khar* ilyen (pl. *tãmeñ lañ* ilyen út, этакая дорога; *tãmnëñ tõlmoç mãñ-poltút* *ã suwqnt* ilyen tolvaj nem fordúl elő nálunk; *ãm khulëm tãmmëñ-khar* az én házam ilyen) | *tãmeñ*, (önállóan) *tãmeñ-khar* olyan (pl. *tãmeñ nã* olyan nõ, такая баба; *ãmãn nã tãmeñ-khar kerãz*, *khot-khar tini vãrëñ silãnt* nekem nõ olyan kell, aki ételt főzni tud).

c) Kérdő és visszamutató névmások: *khqñ* ki, kicsoda? (esetleg állatra is alkalmazva); aki, akicsoda (pl. *lõnt khqñ ãñsãnt?* ki tart ludat? *khqñ püstël*, *nãjãrën tou uss tãtël!* aki fogta, az vigye a királyhoz; *sojtã ãz-khãñ ãlëñ ã silãnt* az erdőben nem tud semmit sem ölni v. vadat fogni); ablat. *khqñq*, *khanël* mint a kondaiban: *khwãñë* (pl. *ã khandãntët khqñq tumlantãlëu* nem tudják, kitől tolvajoltatik el; *ãz-khãñël ã pilãntem* senkitől sem félek) | *khqñã* ki, kicsoda? (v. ö. kondai *khon-nãr*, *khwãñãr*; pl. *il-khãñsũã ã silstil*, *khqñã ãls* *tou* nem tudta fölismerni, hogy ugyan kicsoda volt õ, не могъ узнать, кто такой онъ былъ) || *ñozor mi*, *micsoda?* ami, amicsoda = kondai *në-khar* (pl. *khandëñ òzor ti?* tudod-e mi ez? *ñozor khãji tu-ti pãtitem* ami találkozik, azt lövök, чего попадетъ, того и стрëлю | *ñozor-khar* id. (pl. *ñozor-khart nou-poltët tilit?* micsoda holmik, v. micsodák ezek tenálad? что за вещи эти у тебя?) || *ñozor tãmnëñ* (pl. *n. t. ãtãm?* micsoda efféle ember?! miféle ember?! что-такой человекъ?! *titi òzor tãmeñ khqñ?* ez miféle holmi v. micsoda ilyes? это что-за вещь || *nãr mi*, *micsoda?* (pl. *nãr tou juntit ql* micsoda v. mennyi az õ nagysága? сколько онъ величины? *nãr tãmeñ mus tën tou-mãsi?* micsoda v. micsoda ilyen kis ár ez érette?! что-за дешевая цѣна за его?! | *nãr-squ*, AT. *nãr-çout* hány, mennyi? (pl. *nãr-sãut ãtãm?* hány ember? *nãr-çou lein khãji?* hány kopékába kerül? сколько копѣекъ стоитъ? || *khot mely*, *melyik!* (pl. *khot lãz-sei miñiu?* melyik úton menjünk? *ã khãñcëm khot-mëš glëm tũ-pãltit* nem tudom meddig, vagy mely ideig leszek õ nála) | *khot-khar* ki, kicsoda? (pl. *qãtsmël khãitëu*, *khot-khar mãlë!* fussunk versenyt, ki gyõz! рысью бѣжимъ, который передить! *khot-khar ãrun puwãse khõson?* ki fú tovább? кто дальше дунеть? *khot-khoru vouñ sowë?* melyikünk v. ki közülünk lesz erősebb? *ãmãn tãmeñ-khar kerãz*, *khot-khar* ... nekem olyan kell, aki ...).

d) Határozatlan névmások: *qlq-khãñ* valaki, *ãlã-ñozor* valami, *ãlã-nër* valamely, valamiféle (pl. *ãlã-nër tõlmoç* vala-

mely tolvaj, какой-нибудь воръ) | *mitär, metär valami* (pl. *metär an-cain-khqr valami csunya, что нибудь худое*; *mitär äitäm ti jis valami ember jött, кто-то пришел, какой то незнаемый*) | *kh q ñ kh è n n a jgvqlé, khqñkhennq mã khqrté!* egyikötök erdöt irtson, másikótok földet szántson (который изъ вась уברי лъсь на чисто, который спаши на пашнѣ) | *tají—tají egyik—másik*, (pl. *tají-khqr típ rütin, tajít jinqnq urálin!* egyikötök gabonát vessetek, másikótok hátul arassatok! которые сѣйте, которые взади выжните! *tajinnq itmäz taleltin, tajinnq itmäz pönšlin!* egyikötök kenyeret kovászoljatok, másikótok kenyeret süssetek!) | *qr-khqn bárki*, mindenki (pl. *qr-khqnél ajalt minüant mindenkinél, v. bárkinél előbb jár, вѣсьх впередь идетъ*), *qr-ñozor bármi*, minden | *äz-khqn*, АТ. *ä-khan senki* (pl. *äz-khqn ä jänt senki nem jön, ä-khqn ä als tut senki sem volt ott*), *äz-ñozor*, АТ. *ä-ñozor semmi* (pl. *ä-ñozor äläüs semmit sem mondott*), *ä-nér semmi* (pl. *ä-nér äk semmi sincs*, ничего нѣту) | *khqlás*: *kh. ikem senki sincs* (никого нѣту); v. ö. középlovzai *khqls tit at ölés senki sem volt itt* (tdk. *khqls ember*) | *är minden* (pl. *är it minden éjjel, är-khul minden reggel, är pum mindenféle fü*), *är-khqr id.* (önállóan; pl. *är-khqr saw äñsem mindenfélém sok van*, много держу вещей) | *mat, mot*, АТ. *mät más, másik*, idegen (*mot äitäm*, АТ. *mät ätäm idegen*, чужой, посторонной, *mät ünä másik éjjel, mat pum-pälép lu másod füves ló*); АТ. *mätéz másik* (pl. *mätéz khomet jis másik embere jött*, другой пришел).

(Vége köv.)

MUNKÁCSI BERNÁT.

Megtestesül. Faludi Nemes urfiában (I. közb. Bellaagnál 35. l.) e szó így fordul elő: «Való, hogy kezdetben irtózik ezektől (a gyönyörűségektől) egy máskülönben jól nevelt urfi... de azonban társai reá un-szolván... nekikeményedik szive... Eképpen megtestesülvén a vétékkal, egy förtöbből a másikba hanyatolván, kéméletlenül fársángoskodik». Világos, hogy ez a *megtestesül* nem lehet egy a *testet ölt* jelentésű igével s a NySz. is, bár evvel egy cikkelybe sorolja, *augesco, anwachsen* (= gyarapodik?) szókkal fordítja. De hitem szerint ennek leghívebb jelentés fordítása így volna: *megbarátkozik*, s e fordítás a szó eredetét is érthetővé teszi: *te s te barátja lesz vkinek, te-s-te barát lesz vkivel.* (V. ö. NySz. *te-s tuval, tével-túval*). A NySz. másik idézetére: «Megtestesül véle a sok gonosz szokás, (=:) lelkébe nemzi magát minden fertelmesség» (SzD. MVir. 429) ez a származtatás nem kevésbé illő lehet.

KALMÁR ELEK.

Kombinált műveltető s mozzanatos igeképzők.

I. FEJEZET.

Műveltető *t, at, tat* képzők.

1. §. Bevezetés.

Minthogy ezen értekezésben a kombinált képzésmód kerül szóba, szükséges, hogy eleve is röviden meghatározzam, mit értek ezen elnevezés alatt.

A magyar nyelvben tudvalevőleg vannak egyszerű s összetett névszó- s igeképzők. Összetettek pl. a szóban forgó műveltető *-tat*, vagy a gyakorító *-gat*, a mozzanatos *-ant* képzők. Az első eredetileg úgy alakult, hogy a *-t* képzős igékhez még egyszer hozzájárult egy másik *-(a)t* képző, pl. *oszt : osztat* ; a másik, hogy a gyakorító ige bővült ugyanezen képzővel pl. *mozg-at* ; végre a harmadik nyilván a mozzanatos igének a műveltető képzővel való bővülése, pl. *retten : rettent*. Azonban ugyanezen képzők némelyike hozzájárul olyan igékhez is, a melyeknek egyszerű képzős alakjaik nincsenek meg pl. *vág-tat*, *nyom-tat* ; *hallgat*, *takar-gat*. Ilyen esetekben ezen összetett képzők mint egyszerűek szerepelnek, vagyis önálló s egységes képzőkké válnak.

Ezt nevezzük *kombinált képzésmódnak* s a következőkben azt tűztem ki feladatombul, hogy ezen képzésmód néhány fajtáját nyelvtörténetileg megvilágosítsam s lehető lélektani okait telhetőleg kiderítsem.

Hasonló nyelvi tüneményekre már Simonyi is utalt MNyelv II. 106 kv. 1., kimutatván például, hogy az ilyen szavakhoz, mint *hégazat*, *oszlopszat*, *homlokzat*, a képző, mely összetett vala (*vö. ruha : ruház : ruházat*), mint egyszerű s egységesen járult.

Egyszerű műveltető igeképzőink tudvalevőleg a rokon nyelv-

vekkal egyezőleg *-t*, *-at*; az összetettek közül az egyik, az *-ít*, szintén megtalálható az ugarságban, míg a *-tat* egészen önálló magyar nyelvi fejlődésnek mutatkozik. Van ugyan a finnben is kettős műveltető képző, — tegyük föl egyelőre, hogy a magyar *-tat* is az egyszerű *-t* megkettőzése — mint *elä- >elättä- >elätyttä-*; *kulke- >kuljetta- >kuljetutta-*. Részben megegyeznek ezek az *ön-t-et* féle magyar igékkel, minthogy a már műveltető képzésű igékhez új műveltető képző járul, csakhogy közből van a finnben még az *u*, *y* reflexiv vagy momentán képző, mely a magyarban kiányzik (Budenz: Finn nyelvtan² 49. Ugal. NyK. XVIII, 243.)

A másik hasonló szerkezet a lappságban található, különösen a lpS.-ben a *-tatte-* képző: *vieso: viesote-: viesotatte-: él, élni enged, élhetni* (Halász: NyK. XVI. 86). Nagyon fontos az is, hogy ezen képzőnek egészen sajátos jelentése van, noha ez még megegyeztethető az általános causatív jelentéssel (Ugal. 244); azonban e mellett figyelembe veendő, hogy a *-tatte-* képzőnek *-tahte-* változata is ismeretes: *patere-* futni, szökni *>patertahte-* subducere remove (Halász, i. h.), úgy, hogy a magyar *-tat* képzővel alaki egyezést sem lehet megállapítanunk. Szóval kimondhatjuk, hogy a *-tat* magában álló, a magyar nyelvben fejlődött képző.

Már most a következő kérdések merülnek fel: 1. Mi ezen képző jelentése? 2. Minő viszonyban van a *-t* s különösen az *-at* képzővel? 3. Mi a keletkezése? a mely kérdés természetesen valamennyi közt a legfontosabb.

Budenz a műveltető igékkel először NyK. IV. 145 s kv, foglalkozott, s kimondja i. h. 160 l., hogy a *-tat* a műveltető s egy gyakorító képző összetétele. Az Ugal.-ban, a hol a causatív igeképzés egyike a legremekőbb fejezeteknek, a melynek rendkívüli jelességeit csak beható tanulmányozás révén lehet méltatni, Budenz a szóban forgó képzőt a műveltető s nyomatékosító momentán *-t* összetételének magyarázza (NyK. XVIII. 204. 247.). Fejtegetésünk során majd eldől, vajjon helyes-e azon állítása, hogy a *-t* s *-tat* között «már semmi értékkülönbség nem érezhető». Ezután Simonyi foglalkozott képzőnkkel Nyr. XIV. 30 s kv. Simonyi nem fogadja el Budenz azon nézetét, hogy a *-tat*-ban a momentán *-t* volna a második alkotó rész, hanem szerinte az egytagú *ét*, *it*, *ázt* «csupán azért vették fel az *at*, *et* végzetet, hogy szintén kértagúak legyenek.» Mint-hogy pedig az *étet*, *ítat*, *tétet*, *vítet* nagyon gyakran használt igék vol-

tak, tőlük tovább terjedt volna az egész *-tat* mint egységes műveltető képző. Megengedi ezt Budenz is, mondván: «Hihetőleg még némely alapigének erősebb összevontsága is (pl. *ivo-* helyett *i-, éve* h. *é-, vive* h. *vi-*) kedvezett a hosszabb *tat* caus. fölkerülésének» (i. h. 247.)

Az én alább kifejezendő elméletem megegyezik a Simonyiéval annyiban, hogy én is úgy vélekedem, hogy a *-tat* nem egyéb, mint az egyszerű műveltető képző ismétlése. (v. ö. még Zolnai: Elemismétlődés, Hunf. Alb. 56. s kv.) Csakhogy én másként gondolom a keletkezése okát s más, nevezetesen jelentéstani okokból próbálok megmagyarázni elterjedését.

Nem szabad azonban elmulasztanom kiemelni, hogy noha összetettnek vallják a *-tat* képzőt, mindamellett mindnyájan a kik vele foglalkoztak, megegyeznek benne, hogy most már — s talán mindig — egységes képzőnek kell értelmileg tekinteni.

A *-tat* s általában a műveltető képző eredetével s történetével összefüggő kérdések a gyakorító *-gat*, és a mozzanatos *-ant*, *-ent*, *-int*, *-ít* képzők fejlődése. Föl kellett tehát őket is vennem tárgyalásom sorába, kiváltképpen azért is, mert mindannyi egyforma pszichológiai jelentéstani törvények hatását mutatja.

Szólni fogok tehát: 1. a *-t*, *-at*, *-tat*; 2. a *-gat*; 3. *-nt* stb. mozzanatos képzőkről.

Ezen képzők egynémelyikéről bőséges gyűjteményt közölt Simonyi a NyK. XVI. XVII. köteteiben «*A magyar gyakorító s mozzanatos igék képzése*» czímen, a melynek adatait egész dolgozatomban fölhasználtam.

2. §. A *-t* képzős átható igék.

Sorát ejtve tárgyalásunknak, vizsgáljuk meg először a *-t* képzős igéket. Ezek, noha a képző, mely hozzájuk járul, a műveltető *-t*, mindamellett, mivel az objektumra *közvetlenül* s nem *közvetve* kiható cselekvést jelentenek, értelmüknél fogva nem tekinthetők egyebeknek, mint *közönséges átható* igéknek.

A tösző gyanánt szereplő ige mind *át nem ható*.

Megemlítem még, hogy rövidség kedvéért a *t* képzőt megelőző hangzó szerint csoportosítom a példákat, s azért szólok *j*, *l* stb. tövű igékről.

a) *j* tövűek:

bajt, *bujt*, (*bujtogat*) régibb *bolt*; jelentéséről Szarvas Nyr. XVII. 387. Simonyi Nyr. XX. 30. vö. *bujal*; *faggat* szemrehányással (a TSz.-ből)

Nyr. III. 310. | *dőjt, dönt*; *dűt* Nyr. XV. 213. *dölt* NySzt. | *ejt* | *fejt* | *fűjt* Münch C. 102. *fűjtöztek* RMk. II. 205. | *fojt* | *gyűjt, gyűt* DebrC. 207. Nyr. XV. 213. *gyot* Pesti | *gyűjt*; *gyevht, gywlt, gyült, gyűt* NySzt. *gyűt* Nyr. XV. 213. | *hajjt* (székelységben a. m. *hajjt* Nyr. III. 449.) | *nyűjt*; *nyűt* Nyr. XV. 213. | *rejt, rit, rőt* stb. mente corripio MUGSzt. 659.

Rejt: abscondere, *felejt, lejt, sejt* az UGAl. (NyK. XVIII. 224) *sujt* MUGSzt. 355. szerint mozzanatos képzősek. *Ohajt* lehet, hogy *áhít, ájt, ávít* TSz. Nyr. XXI. 144. rokona, mivel a többi között *ohít* (a TSz.-ban is) *ojojt* (*oyoytozas* ErdyC. 43.) alakjai is ismeretesek.

Vannak még egyéb *jt* végű igék is, mint: *fakajt* Nyr. XXI. 336. *fojylajt* NyK. XVI. 240. *bomlajt* MTSz. (Szinyei), *fullajt, átlukajt* Nyr. XIV. 287., *el-sikkajt* Nyr. XVII. 429., *szakajt* Nyr. XI. 239., *szalajt* NySzt. *rekejt* stb. a melyek -szt végzettel is használtak és átnemható jelentéssel -d képzősek. Az általános nyelvhasználat szerint tehát -szt végű alakjukat kell az eredetinek tekintetünk, s ugyanezt bizonyítja a nyelvtörténet is, melyből kitűnik, hogy a régi nyelvben -jt végzetű változatuk vagy egyáltalában ismeretlen, vagy csak szörványosan, s akkor is csak legelőbb a XVII. század vége felé használatos. A -jt végű alakok ezen fajtájú igéknél, a melyeknek *ít* végű változata nem létezik, tehát csak későbbi analogikus képzések (vö. Simonyi Nyr. XIV. 32). Budenz UGAl. 246. úgy látszik, hogy a -jt végzetet eredetinek tartja — persze ő se mindig — de *hullajt* a melyre hivatkozik a NySzt-ban csak *hullat* alakban fordul elő a legrégebb nyelvből vett példákkal; továbbá *hullaszt*, de ez már csak a *Peleskei nótáriusból* idézve. Némelyik aztán a *jt* > *ít* végű igék mintájára még tovább fejlődött, mint pl. *szakít*, a melyet a NySzt. csak *szakaszt* alakban ismer; viszont *hasít* már az ÉrsC. 201. előfordul *hasojt* alakban s mellette *hasaszt* is az Apor Döbr. Kulcs. codexekben. Ezen analogikus képzésekről különben alább bővebben lesz szó; most még csak az érdekesség kedvéért említsünk meg ilyen változatos alakokat, mint: *veszt, veszet, veszit, veszejt, veszeszt*; ezek között legvalószínűbben *veszet* vagy *veszt* lesz az eredeti alak, mint-hogy *veszejt* legelőbb csak Faludinál fordul elő. Megvan *veszét* egyszer a NySzt.-ban Radv.: Szak. 27., *hogy az húsának savát el ne veszétse*. De úgy gondolom, hogy ez hibás olvasás *veszetse* helyett. A népnyelvben még kombinált képzős alakok is találkoznak, mint *veszejszt, szalajszst, szakajszst, fullajszst*. Ezeket helyesen magyarázta Zolnai Nyr. XXI. 565., a *szakajt* > *szakaszt* párhuzamos alakok összeolvadásából.

Nevezetes alak *nyugojt*, melyet egy példával idéz a NySzt. ErdyC. 50. holott *nyugoszt* mellett a régiségben általános *nyugot*: beruhigen, mely alak az Erdy-codexben is általános. Bizonyos továbbá, hogy ez utóbbi az eredeti alak, mint pl. *alot, alut* bizonyítja; tehát *nyugojt*-ba is csak analogia útján juthatott a *j*. Más a *nyugoszt*, mely a *nyugod* miatt fejlődött.

Továbbá *meneszt* újabb alak, a mely helyett a régi nyelvben *mentet* BécsiC. 195. 217. s *menet* Liszt: Mars 114. szokásos. Ámde előfordul DöbrC. 362. egy különös alak: *menejtés*: Vedd te meneitisedet: accipe cautionem tuam. Ebből maradna egy *menejt* ige, mely értelmileg összefügg ugyanezen tő egy másik származékával, t. i. a *ment* igével. A *j* befurakodását itt is analogia hatásának kell tulajdonítani, kivéve ha felteszszük, hogy *menejt* egy *menit* igenek régi alakja.

b) *l* tövűek: *félt*; Budenz és Simonyi szerint momentán képzős. Ámde világos, hogy az egyszerű *féli* állapotot jelent, valamint nagyon valószínű, hogy a *féli vala az istent* s hasonló kifejezések latinosságok. A jelentés is nagyon különböző, s más értelme van az ilyenek: *féli vala az ő édes fiát* ÉrsC. 79.

Az igaz, hogy sajtáságos jelentés, mivel nem olyan, mint pl. *gyújtok*, mely azt jelenti, hogy a *gyulás* állapot a én cselekvésem által valamely más tárgyban létre jön; ellenkezőleg *én* maradok meg, a ki félték valakit, a félelemben, s a tárgy okozza a subjectumban az állapotot, nem megfordítva, mint a minő *a-t* képzős igeik jelentése. Azonban ilyen sajtáságos a jelentése a *sirat* igeének is: Rachel *sirat*uan ő fiait MünchC. 17. Nyomra vezet azonban bennünket az ilyen szerkezet: Syratyyaak *magokat rayitta* mynden feldy nemzetek. JordC. 884.

Ebben a mondatban a *sirat* jelentése egészen rendes és *siratja* *magát* egészen a. m. *sír* v. ö. A tenger partján keservesen *sirat*ta magát Hall. HHist. II. 268. Mind az egész föld majd *sirat*ja magát. Thaly: Adal. I. 72. Hasonló: *elbusulja magát* valamin: *elbusul* v. lmin. Úgy vélekedem, hogy az idézett példákban az a tanúság, hogy a *sír* csak azért kapta meg a műveltető képzőt, mivel részleges (partitivusi) *-n* ragos tárgyához még egy teljes *-t* ragos objectum is járult, csakúgy mint a *gyúl*, *nyúl*, vagy *ég*, midőn áthatókká válnak. A *sirat*ni magát v. lmin szerkezetből könnyen válhatott *sirat*ni valamit, mivel amügy is váltakoznak az *n* s a *t* rag némely igeik vonzatában pl. *keserül* a) *rajta*: kik én raitam és te raitad keserülnek WeszprC. 4. (régen csak így) b) *acc*-szal: Holtát ez vitéznek *sirat*á keserülé Balassa: Ének 11. György haragja pedig leszen rendkívüli, mert vitéz szolgáját igen keserüli (Arany. Toldi). Az árván és özvegyen még az ág is vonszon Zvon: Post. II. 411. (Simonyi: MHat. 141. MNyelvtan. 4²⁵. v. ö. még Lehr Nyr. III. 211. Toldi 354.). Szakasztott ilyen: rám rezzentett AGy. I. 460. v. ö. rám ijesztett. Nevezetes: *féltet*. Ha el nem vesztheti hitit, heában félteti Pázm. Kal. 950. Más jelentésű: Ékes seregéd féletéd. RMK. I. 30. v. ö. ÉrdyC. 403. inkább szerettetnék honnem féltetnék Szilády I. 304.

Igy támadhatott a *félteni* *elkit félni* *vmin* helyett, mint-hogy azon *félek* nemcsak közkeletű, hanem Simonyi szerint (Magy. Nyelv. II. 326.) a XVI. században kizárólagosan használt kifejezés vala a mostani *attól félek* helyett. Hozzájárult még az is, hogy az ilyen szólást mint: féli vala az istent, idővel idegenszerűnek érezték, ha ugyan eleitől fogva nem volt latinosság, a melyet csak az írástudó fordítók használtak s terjesztettek.

Mindenesetre bizonyosra vehetjük, hogy *félt*, *sírat* műveltető igék.

Analogiának megemlíthető *gyanít* > *gyanakodik*. Az utóbbi is átható jelentésű, de csak in direkt tárgygyal kapcsolatosan, míg amaz direkt objektummal (-t ragos tárgy) használtatik (l. NySz.). Előfordul ugyan *gyanul* is: Meggyanulván Sylviát a bú (Fal: TÉ. 710.) *Rágyanul*: *gyanakodik* (Csallóköz Nyr. I. 278), de ez, úgy vélem, a *gyanu* névszó származéka, semmi esetre sem a *gyanít* párja, mert akkor átnemható volna.

De megjegyzendő, hogy az indirekt objektumot is helyettesítheti a műveltető képző. Példa erre *szólítja*: szól neki, pl. Eredj, szólítsd, ott delel a bokorban. (ArGy. I. 390.)

Többi példáink: *holt*: halottá tesz NádC. 94. *költ*, (a. m. szállít Nyr. III. 114.) *olt*: extinguere, coagulare; *tölt*, *vált* | *tílt*. Ez utóbbit, minthogy tőigéje *tíl-* átható, a MÜgSzt. -t momentan képzősnek állítja, v. ö. Simonyi NyK. XVII. 52. De a HB.-beli *tiluct*, *tilutoa* talán megengedi azon következtetést, hogy az átható *tíl-* az *u-* ered. *v* reflexiv képzővel bővült, a mint erre utal *tilovek* NádC. 155. WinklC. 144. Ez egészen olyan, mint HB. *horogueuc*; ez utóbbinak azonban ismeretes ezen műveltető alakja: *haragut*: *ystenth reaaya haragwta* ÉrsC. 459. Az Csazar hogy ez zot halla | magat rayok haragwta (u.o. 512); hasonló: *neki-gyaluszik*: *obrigesco* > *el-gyalut*: *obstupefacio* (NySz.); továbbá: *jekütec* NádorC. 259., *meg-esküi* l. NySz. *alkut* Tel: Fel. 15. Pos. Igazs. I. 625. (Valamit ekkorig nem alkutot, ez után sem alkut). Ilyen az *alv-*től *alutá*: Paradicsomban őt elalutá RMK. III. 120. vö. *nyugv-* > *nyuguttó* hely (nyugtató) Nyr. VIII. 188. Szóval valószínű, hogy a *tílt* szintén causativ képzésű ige, melynek régebb *tilut* formájából úgy lett *tílt*, mint *olut* > *olt* MÜgSzt. 218. Megkeli azonban említenünk a KazC.-ből *megh uidamuttya*, *megh kazdakuttya* 51. *indutha* 54. *emlőtenenek* 88. *megh tanutotta* 111. *megh zabaduth* 112. *megh byzonutotta* 114. Szilády RMK. I. 320. ezekre megjegyzi, hogy «az -út képző eredetileg -ojt (-ult) vala s ennek -ít-té alakulását közvetítette.» Történet légyen így vagy amúgy, mindenesetre kétségtelen, hogy ezen KazC.-beli alakok más elbírálás alá esnek, mint az imént tárgyaltak, tehát amazon fejtegetésünket nem támogathatják, valamint nem is czáfolhatják.

Vegyük ide a *sért* igét is, minthogy elveszett átnemható alakját szintén *v* képzősnek mutatja számos jelenség. Ismeretes már a régi nyelvben *sérszik*, mely olyan mint *alszik*; továbbá *partic. perf. sérvítt*. Valami hasznos fűvekk, mellyec az *meg servüt* tagokra tétetne: Prág:

Serk. 923. *sérűtt* Pázm : Préd. 582. Továbbá *sérés* mellett *sérvés* is ismeretes; Gyöngy D : KJ. 465. *sérv*. Gyöngyösi továbbá használ egy *sér* igét átnemható *doleo*, *schmerzen haben* jelentéssel. Van egy *sérvődik* ige, úgy hogy mindezek alapján föltehető, hogy a *sérül* nem *-ül*, hanem pusztán gyakorító *l* képzős és az *ü* nem egyéb, mint a *v* változata vö. *hűl*, *sül*. S ez utóbbiak analogiáját folytatva, *sért* szintén műveltető *-t* képzős, valamint *hűt*, *süt*. Azonban mindezeknél fontosabb s nyomósabb bizonyítékul szolgál maga a létező *sérv*-ige. Így olvassuk NagyszC. 220. A zenvethetelenségnek ayandocath megpeldaza, micoron a veg vačaran a kéne-
ret változata ő zent testeue, es az apostoloknak ada etelre, *Kít meg vaganac*, *es megnem seruec*, *maga meghalandó test vala*. S egy később kori adatban : Lőnek gyermeki, de egygel *megsérvék s meghala*. Bethl. Élet. 238. Kétségtelen tehát, hogy létezett egy *sérv*- átnemható ige, melyből a műveltető *-t* képző áthatót alkotott; tehát *sért* nem *mozzanatos*, hanem *müveltető* (átható) ige.

c) *m* tövűek és ezek közt kiváló az egyetlen *teremt*, melynek az *m*-je bizonyosan csak a rokon *terem*, *termés* stb. sorozat támogatásával maradt meg a *t* előtt, míg a többiekben ilyen támogatás hiányában *n*-re változott. Ezek :

bont, *dönt*, *hánt* (UgAl. 311.) *hint* (elhimlik : dispergitur Nyr. XI. 283), *ont*, *önt* (ömöl, ömlik nincs a NySz.-ban), *ront*, *szánt* vö. számlik MUGSzt. 268. 278.

d) *n* tövűek :

gyapont : entzünden, *gyaponik* : exardesco vö. *gyappanik*, *gyapant* Nyr. X. 471. *ment* vö. *kimenik*, *megmenik* : sich retten ; *megmennék* : menekülnek RMK. II. 167. 452. *megmenének* RMK. I. 143. 335. Sokaknak élete *menik* meg csólnakán. Vörösm. Árvizi hajós. *Menekít* Nyr. I. 382. | *jelent*, *bánt* (vö. *bánat*) beleidigen ; *gyónt*, csak *gyonto* alakban ismeretes ; *ránt* : frigere és rapere MUGSzt. 647. — Továbbá : *boszont* : *boszondódik* (bozontya ÉrsC. 542) | *hárant* ErdyC. 542 : *háramlik* | *töprent* TSz. *töprenkedik* vö. *töpröndi* : *töprenkedő* (Krizza).

Ide való továbbá egész csapat átható ige, mely átnemható-mozzanatos *n* végükből képeztetik. Ilyenek (a melyek idézet nélkül állanak, azok a NySz.-ból vagy Simonyi adatai közül valók) :

bicczent Nyr. XIV. 285. fejével int TSz. | *billent* | *bollant*, *böllint* TSz. | *böffent* ; *büffent* : kelleetlenül odavet egy két szót Nyr. XVI. 142. *buffant* : hasba vagy hátba üt MTSz. | *cihant*, *cihent* : tüsszent MTSz. *csappant* | *csattant* | (meg)-*cseppent* : megfej MTSz. | *csökkent* vö. *csökken* : alább száll TSz. | *csippent* | *csorrant*, *csurrant* : egy keveset önt Nyr. XIII. 236. | *csosszant* : betoppan TSz. | *duffant* : megüt Nyr. XVI. 284. vö. *dufál* NySzt. | (rá)durrant : ráijeszt Nyr. XV. 187. | *göbbent* : bemerít ; *elgöbben* : elmerül | *hibbant* : collabefacio ; erro Nyr. XXII. 274. vö. *hibít* (rá)horkant Jókai Új Földesúr 150. vö. *horkan*, *horkint* TSz. | (meg)hök-kent : percutio vö. *hökken* TSz. | *lehuppant* : levág a földre TSz. | *lehep-*

pent magát: leül heverni vö. *leheppen*: leesik | *süllent* vö. *megsüllent* a tűzre visszatett kása; *süllög*, *süledez* a víz, mikor forrás közben hangot ad | *puhant*: durrant vö. *puffant* TSz. | (meg)*ribbant*: megijeszt Nyr. XIV. 283. XV. 141. vö. *rebbent*; (föl)röbbsent Nyr. XIV. 283. *rebben* Arany | (el)röppent | *rekcent*: occulto ErdyC. 286. *supprimo* (Szilády RMK. I. 245.) elesen VIII. 463. (székely) vö. *rekken*: elvész RMK. III. 428. továbbá: (be)rekejt: *concludo* KulcsC. 284. Jelenti továbbá *suffocare* pl. *rekkenő* vagyis inkább *rekcentő* hőség Misoc: Progn. 8. A székely nyelvjárásban *elrekken*, *elrokkant*: elszenderül; *félrerokkan*: eldől (Krizsa) vö. Nyr. XVII. 334. Mikor a gabonát garmadába teszik és utóbb a rakás lejebb száll, lesúlyed, arra mondják, hogy *mögrokkant*. Egyéb jelentései közül érdemes még feljegyezni *megremít*: Ag nekewnk bekeseges eyeth, hog' nehez alom meg ne rokkanchon (Thewrc. 133), végre stürzen: Magas tornyokat is nagyobb veszély rokkant (Rim: Ének. 162), s ugyanezen értelemben használja Fal. *lerottyant* NA. 168. | *rettent* | *rezzent* | *sikkant* (Arany Toldi vö. Lehr 313), *sikkan* Nyr. III. 565. *csikkan*, *csikken*: nyikkan, nyekken Nyr. XIX. 431. | *suttyant*, *suttyogat*: vesszővel suhant, vkire rávág Nyr. XV. 381. vö. *suttyanik* az ostor: pattanik, suhog Nyr. XVI. 94. Meg se suttant a csizmája, úgy ment át a hidon (Krizsa) | *serkent* | *villant*: megvető tekintetet *villantott* Dávidra (Bródy: Emberek 7.) Levette szemüvegét s egyet villantva véle (Jókai: Új Földesúr 13.) *zokkant*: zökkent ÉrsC. 99. vö. *zakkan* a kerék (Tompá III. 142.

Átnemható párjuk s gyakran tőszavuk is ismeretlen a következőknek (Krizánál különösen sok van ilyen, itt mindazok, a melyek idézet nélkül vannak):

Bakkant: vakkantással megijeszt Nyr. XVI. 141. | *bóllant*, *bólint*: bólog, bólogat TSz. | *cihant*, *cihent*: tüszent MTSz. | *leczikkent*: lecsipent, leszegint | *csammant*: nagyot csamecsog MTSz. | *elcsillent*: egy vágással vmit lenyir, vö. *csillent*, *csilleget*: lop. Nyr. XIV. 96. MTSz. *csimmant*: hamiskásan pislant Nyr. XVIII. 287. | *csippent* | *csürrent*: vadra rivall | *csubbant*: követ dobál a folyó mélyébe | *dühent*: tundo NySzt. | *elficczent*: elhibáz nyelvével | *illent*: illet ÉrsC. 346. kezeeben zeep aranyas vezzew kywel meg *ylenthween* (sic!) ewtet ErdyC. 446. *kommant*: agyon kommantotta Nyr. XIV. 427. | *köppent* | *köppöget*: iddogál TSz. | *fölkurrant*: kikrákog Nyr. XV. 141. | *köhent* t. i. egyet (Nyr. VII. 469.) | *littyent* egy csókot Nyr. XI. 93. | *legyent* ÉrsC. 519. *legyint* Pesti Fab. 80. | *meglöccsent*: megver Nyr. XVI. 431. vö. *lőcsöl*: fustigo Pös: Igazs. II. 619. *meglöcsöz* NSzt. | *murrant*: mikor a követ hengergőleg dobják le murrog v. durrog | *rá-nyirrent*: rávág Nyr. XV. 188. | *pisszant*: hozzányul Nyr. XVIII. 478. | *be-pörkent*: egy kicsit befűt Nyr. XVII. 285. | *rippent*, *rittent*: csap pl. pofon | *visszarucczant*: szalajt VIII. 513. | *siffent*, *csisszent* a lábával | *settent*: ráüt IX. 565. | *sutant*: ság VII. 428. | *el-szellent*: 1. levág egy szeletet, 2. szelet bocsát Nyr. XVI. 237. | *szimmantom*, hát olyan bűdös vö. *szimatol* | *szürent*: szüret JordC. 838. | *szusszant*: athem holen TSz. | *ujont* ErdyC. 568. b. ez vylagnak meg wyontasara es megtereyteesecre el bochattateek | *ümment*: bolingat TSz. | *varrant*: entweichen Grad. Orsz. 170. | *vonont*: meg nit-

tam en zamat es *vonontottam* zelletet : os menm aperui et atraxi spiritum AporC. 95.

Ide való *szottyant* : permitto Nyr. I. 429. továbbá : *füllent, fillent, risszant* : rumpo, findo. Simai. Valamint *csattog* mellett van *csattant*, úgy képződhetett *kattog* : *kattant* hirquitallio ; *kortyog* : *kortyant* ebibo Tm. 268. *hortyog* : *hortyant* (mehortyantja magát NySz. noha hozzávehetjük a vele egy jelentésű s bizonyosan egy eredetű *horkan* igét : Egyik a *horkanó* gyeplőst, másik a kirugó ostorhegyest tartá Nyr. XXII. 275. továbbá : *horkant* : stertere TSz). Valószínű, hogy *kullant* furtim tollo (Matkó BCsák. 220. Prág. Serk. C 2. a *kullog*-hoz tartozik, mert ennek egyik jelentése : *lauern. leselkedni* | *kurjant* (*kurjánt* Nyr. VII. 469.) úgy látszik hasonló analógiára alakult *kurjog, kurjogat* után. Közös töszavuk a *kurja* szó : Egy nagyot rikkantott, kurja! ebein e k Gvad. FNót. 13. Hasonló *hökkent* mellett : *hök* repellentis vox, ho, halt ! Höc mint fut az aplemus Helt : Mes. 206. s megjegyzendő : *meghökköl* : retundo, reverbero NagyszC. 184. Pázm. Kal. 443. Analógia lehetett még a *rikkant* (*ri, rív*-igekből). Különbven hasonlók s szintén valaminő hangnak a létesítését tartalmazták : *cihent, durrant, kurrant, puffant* stb. (alább még egyéb fajtáju, de ugyanilyen jelentésű műveltető igéket is fel fogunk sorolni).

Végül megemlítendő : *fittyent* : 1. concrepo digitis 2. pervenire facio pl. «ide füttyentette szép hire historiánknak» Fal. TÉ. 59. Szarmazik pedig ez a *fitty* szótól, melynek jelentése : das schnalzen, nasenstüber, ebből : fittyet hány az orra alá (vö. orrunk *alá* nem paczkázhatnak Nyr. XXII. 365) ; tehát semmi köze a *füttyöl*-höz, a melylyel ma összeboronálják (vö. S. J. füttyent : *sibilo, revoco*). Van még egy *fittyen* : decido *kifittyent* : fallen lassen, mely amattól, úgy hiszem különböző, s a *fityeg* : hängen rokona.

Már az idézett példák egy csapata bizonyítja tehát, hogy nincs meg mindig a párhuzamosság az $n > nt$ képzők között, noha kétségtelen, hogy az átható (ill. műveltető) alakok kezdetben csak az átnemhatókból fejlődhettek. Szóval tény, hogy az *-nt* képzés függetlenné lett s önálló sorozatot is alkot alakilag s jelentésbelileg is, a mi nem zárja ki, hogy számos, sőt legszámosabb esetben főmarad az *-n* képzéssel való összeköttetés.

Bővebb bizonyossággal szolgálhat ezen tényhez azon körülmény, hogy viszont van sok átnemható mozzanatos ige, a melynek nem járatos átható megfelelője. Ilyenek például :

Burran : fölroppen MTSz. | *buzzan* : felbuzzant a víz, kezd forni TSz. | *kicsikkan* a láb : kimarjul Nyr. IX. 428. XVIII. 371. (más eredetű az előbb említett *csikkan* : nyekken ?) | *duzzanik* : kerekedik (jó kedve) TSz. | (ki)harsan : tőz ki harsana DóbrC. 35. | *huttyan* : vékonyodik, összeesik Kriza. TSz. | *leffen* : lelóg TSz. | *lukkan* : véletlenül valamire talál TSz. | *porczan* VeszprC. 102. *kiposszan* : nyomkotta, nyomkotta (az üres gumilabdát), osztán éccerre csak kiposszant Nyr. XXI. 44. vö. *poszog* : lassacskán hang nélkül búzt ereget TSz. | (meg)rossan : meghrossangyon az the meehód, putrescat femur tuum JordC. 128.—*reppen* : kissé megreped Nyr. XIV. 572. | *szeppen, szöppen* : megijed TSz. vö. *sze-*

peg, szöpög | *törren*: fremo, rauschen Kónyi: VM. 58. | *meg-tippan* a kalács: nem domborodik ki a sütéskor IX. 565.

Mozzanatos képző az *n* ezen mult igenevekben: *szövent, szönt*: szött? — Vrnak zova égbe zöventet meg ielent: Vox domini revelabit condensa. DöbrC. 74. Meg yelenth egybe zönteketh. KeszthC. 64. KulcsC. 63. Evzve zevnt hayat meg mutattatta. DomC. 174. (ugyanott 174 *evzze zevtteek*). | Szintúgy kérdéses alakú ez a szó *ajontó*: ajtó JordC. 444. Az kedyglen ky nyomotwan az *ayonton*. *Ijenő* jelentése terribilis (ill. metuendus, timendus), tehát *ijesztő*, a mi nem akadály, hogy a feltehető *ijen* ige átnemható volt. Mert pl. *félő* is használtatik ilyen átható jelentésben pl. Félő helyekre megyek: pergam in regiones metuendas Ladányi: Decr. 17. vö. Wallyatok w nagy neweth, mert *yencw ees zenth*: quoniam *timendum et sanctum est* KulcsC. 240.*)

Végre *hywöntözees*: kühlung szóból ÉrdyC. 476. l. (l. NySz.) lehet egy *hivönt*: hűt igére következtetni.

Érdekes még *hiventés* DöbrC. 503. (Imre Sándor idézi Magyar Ny. Tört. 141. s kötelességem czuttal megemlíteni, hogy több adatra, melyek a NySz.-ban hiányzanak, ő általa lettem figyelmessé) A mondat melyben előfordúl, így hangzik: «Hog ha *remensegnek hiventesere es hátnek érseitesere* niha cristos körnől alloknak v nekik erdemek bizonsagara enhiet es illeket meltol mvatni stb.» Ezen összefüggés okaért eleinte azt hittem, hogy a jelentése *fiducia, bizalom, biztatás*, miglen Simonyi figyelmeztetett a *hiedelem* szóra, melynek jelentése: *kühlung, erleichterung, labung* és megtalálható ezen kifejezés mása ÉrdyC. 607. l. Remeensegnek *hyedelmé*. Hasonló jelentésű *meghiedelmez* NySz. Végre ugyanilyen értelemben használja Fal. a *hivesül* igét: Se nem támadtak fel e világra, se nem hivesülnek a másikon NA. 211. szintúgy Pázm. *hívösölés*-t: Isten nekik legyen irgalmas és ad gyon nekik *hívösülést* Luth. V. 466. Mindezekből világos, hogy *hiventés, hivöntözés* egy eredetűek.

Hozzávethető ezekhez: *csíttehenet* EhrC. 136. *csittenet* uo. 136. vö. *csíttehenedik* conticesco EhrC. 41.

Kérdés még, miből származik *meg-szönteni, meg-szönteni*: megsejteni (Krizsa). Talán a *szemel* párja, minthogy megvan *szémenti* is, a mint Simonyi figyelmeztet.

* *Feszent* part. perf. és olyan mint *szövent* vö. az *megh fezent iesus* DebrC. 498.

Analógia nélküli alak *hasollont*: *hasonlóvá lett* vagy *hasonlít* helyett: Ember hevsaghoz *hasollont*: homo vanitati similis factus est. DöbrC. 223. Ha a latin szöveg nyomán perfectumnak vesszük, marad *hasollon* mint átnemható ige, melyhez hasonló volna *szöven, feszen, ijen* (mindig föltéve, hogy nem iráshibával van dolgunk, a mi *ijen* kivételével nincs kizárva, minthogy az idézett példák tudunkkal párja nélküliek.)

d) r tövűek:

árt v. ö. árik, romlik Nyr. IX. 428. 533. | gyárt | márt vö. márás : tinctus, intinctus, Eintünkung, Fark. MA. (ha nem sajtóhiba!) | sért.. Ért, kísért, tart mozzanatos képzésűeknek vétetnek.

e) Sz z tövűek:

Ázt: kenderásztani, kenderásztó, áztom Nyr. XVII. 134. | emészt enyész | foszt | kész | magaszt | oszt | szerkeszt | szerket. MünchC. 49. vö. szerkszik, szerkeszik | veszt | vigaszt. Érdekes: lekoszt, foszt vö. koszik: foszik Nyr. VIII. 426. Igen sok sz végű műveltető ige van, melynek d képzővel van képezve a megfelelő átnemhatója. Néhány a ritkábbja közül: koppad: koppaszt | meglipped, freudig zuhören; meglippeszt, bezauern | melled, kahl werden; melleszt, mellyeszt | nyonvad: nyomvaszt—elsikkad ausgleiten: elsikkaszt, abscondo, celo | betuhad, obturor: tuhaszt | elvülad, separor: elvülaszt. Ez az alak Simonyi szerint néhány olyan igeről, mely d, sz képzővel egyformán képzett átnemhatót, (nyugod-, vigaszik) terjedhetett el ily általánosan. vö. UgAl. 193, 303. Sim. Nyr. VI. 196. X. 147. Anal. hat. 21.

A régi nyelvben még vannak d végű (-hod képzős) átnemható igeik, melyeknek átható (ill. műveltető) párja úgy készül, hogy a d hangzót a műveltető t váltja fel (vö. Imre 133. Simonyi Nyr. XIV. 32.) pl.

bünhöd Péld. 78. > bünhöt: büntet, bánt NagyszC. 99. JordC. 718. | bühöd-ik: putesco, foetere incipis > bühöh: stinken machen; amaz bühöhöz NagyszC. 172. emez bühöhöz Hall: Hist. II. 65. söt bühöh Com: Jan. 159. Misk: VKert. 667. | hürhedik: crebresco > hirhet: vulgo, evulgo; a mellett hirheszik is, de hirheszt ismeretlen s hireszt ritka s nem régi (l. NySz.) | sebhöd > sebhöt; a NySz.-ban hibás a mutató szó: sebheshzik, sebhühözik; legalább adatai közt egyetlen sz-es példa sincs. Mert abból, hogy DebrC. 532. sepherek van, nézetem szerint nem lehet valószínűséggel létező sebheshzik alakra is következtetni. Különben a hirheszik mutató szó alatt is csak egy van sz-vel GuaryC. II. 57. el-, meg-hirheszik alatt egyetlen egy se; de igen is v mellett számos d hangzós alak | szélhed, szélled (széled) > (el)szélhet: zerstreuen (Kár. MA.); utóbb széleszt teljesen kiszorította, noha még ma sincs *széleszik igénk | szélhédik, szélhüdik: deliro; szélhül: insano > (meg)szélhet: furere facio (Mel: Sz. Ján. 406. | mérgehédik, mérgehüd > (meg)mérgehöt: erzürnen DöbrC. 148; már mérghesit is megvan GuaryC. 12. | (el)jévehedik: Mi módon tévehettél el KrisztL. 7. > eltévehették Izr. házat (idézi Simonyi pontosabb helyjelelés nélkül a Bécsi s AporC.-ból Nyr. XIV. 32. NySz.-ban nem találtam.) | vérhöd: Kyknel (t. i. sebekkel) sebhötven te zent vereduél verhüduél GömC. 115. (Jelentése nem sanguinem sitio: nach blut dürsten mint a NySz. állítja, hanem sanguine madere: bluten: vérzik) > (meg)vérhet: cruento, blutigmachen WinkC. 203. Nyr. X. 470; mellette (meg)vérheszt NádC. 256. noha vérheszik nem mutatható ki | ügyehvik esetleg ügyehedik is következtethető MünchC, 156. Menden nep vjehöt

uala halgatuan ötet: omnis populus suspensus erat audiens illum > megfelelője: *ügyehét*. MünchC. 252. *igyeht* BécsiC. 61. exhortor; de figyelemre méltó GKat.-nál már *igyeht*. Vö. még *terjed*: *terjet* Mon: Kép T. 3.

Találkozik két *z* végű intransitivum is, melyek áthatója hasonló képzésű s alakú pl. *kárhozik*: *condemnor* > *kárhot*: *damnum infero* | *szerkezik*: *sich vereinigen* > (*egybe*)*szerket*: *coniungo* MünchC. 49. | *Helyhez* (HB.) átható valamint *helyhet*; jobban elterjedt azonban hasonló jelentéssel *helyezett*, ritkább s későbbi *helyeszt* | *vérhet* mellé idézi Simonyi Nyr. XIV. 32. *vérhez* Nádor C. 256.

Végül megemlítendő BécsiC. 321. *fertehet keieret*, mely **fer-tehedik* igeneve lehet, mint pl. *sephet*, (AporC. 43.) *sebhatt* (PeerC. 177.) a *sebhedik* igéjé. *Fertehetes*: *mala pax* Ném. Gl. 123. **fertéhét* igére mutat, Zolnai szerint (Nyr. XIV. 299.) Ugyanezen tőhöz tartozik; *fértő*, *fértőz*, *fértelmes*, *férteng* (*fétreng*) stb.

Bármily kevesek számára nézve ezen adatok, arra engednek következtetést, hogy régebben pusztá *t* volt a *d* végű igék műveltető alakja, tehát hogy valóban újabb fejlődés az ilyen igék *-szt* végű műveltető formája. Lehetett továbbá több (*ho*)*z* végű igének is hasonló pusztá *-t* végű párja, s valószínű, hogy ezek változtak elebb *-szt* végűekké. Maga az átnemható *-hod*, *hoz* képzők is váltakoztak gyakran egy s ugyanazon szón, a melyek ennél fogva átható formájukban is majd *-t*, majd *-szt* végzettel használtattak (l. fent). Ilyformán történhetett, hogy midőn a *-hod* képző valamely okból elavult, vele együtt letűnt párja is s megmaradt pótléku az *-szt* végzet.

Azonkívül a fenti adatok egy más fontosabb kérdés megvilágításánál is nyomra vezethetnek. A mai *-ít* régi *-ojt* képzőt Budenz tudvalevőleg gyakorító *-js* a műveltető *-t* összetételének tartja. Szilády és Simonyi (Nyr. XIV. 30.) hivatkozva a f. e. *zabaduth*, *tanutott*-féle alakokra, azt hiszik, hogy a reflexiv *-ól*, *-úl* képzőből alakult s régiebb *-ólt* helyett fejlődött.

Leghelyesebb volna talán a következő feltevés. Az *-úl* valamint az *-ojt* képzőknek közös eleme *o* vagy *u* > *v* helyett; ehhez járul *-l* képző, s akkor az ige átnemható; vagy hozzájárul a műveltető *-t* s lesz belőle átható ige. E szerint **tanov-l*: *tanúl* és **tanov-t*: **tanox-t* (vö. *indoht*, *fordoht*, *zoboducha* stb.): *tanoj-t*. Azaz ugyanazon képző váltakozva *l* vagy *t* végű, a mint az ige átnemható vagy átható.

Szakasztott olyan eljárás, minőt a *-hod*, *-hoz* > *-hot* képzőpárokban tapasztaltunk.

A hangváltozás ellen nem tehető kifogás. Így pld. egy vogul *-zt* képzőt is **vt* **ft*-ből származtat Budenz Ugal. 259.

A *-vt*, *-ft* általános műveltető képző a mordvinban is pl.

nājan: lát > *nāivan*: látszik > *nājaftan*: mutat; *sodan*: tud > *sodaftan*; *sajan*: jön > *sajavtan*.

Zürj-votj. *berga-l*: sich wenden > *berga-t*: drehen, wenden; votj. *šua-l*: brennen > *šua-t*: anzünden hasonló képzésűeknek mutatkoznak, s Budenz ezt maga összeveti a magyar *-ül* > *-ojt* képzőkkel. UgAl. 269.

Egyébiránt ez a magyarázat sokkal bővebb s részletesebb megokolást követel.

Ákárhogy történt, mindenesetre általános nyelvszokássá vált, hogy a *-d* végű átnemhatók *-szt* véggel alkotják a megfelelő átható igét. Ettől is eltérnek, amennyiben nincs *-d* (sem *-sz*) végű alakjuk, a következő igék: *dögleszt* Nyr. XXII. 429. *dugaszt* (*dugaszol?*) *hírleszt*, *hullaszt*, *izgaszt*, *juttaszt*, *lobbaszt*, *mulaszt*, *rezeszt* (EhrC. 159) *tenyészst*, *elveszeszt* stb. Olyan igék ezek, a melyeknek megvan a rendes analogiájuknak megfelelő műveltető képzőjük (*-t*, *-at*), sőt ezzel a rendes képzővel általánosabban s gyakrabban is használatnak; tehát ehhez a rendkívüli alakjukhoz csak azért juthattak, mivel a különböző műveltető képzők különleges alkalmazása idővel erősen meglazult s összezavarodott. Alább erről még bővebben is fogunk szólni.

Megemlitendő: *beleped*: *belepeszt*, tego, obtego; mind a kettő átható.

f) *v* tövüek:

A tövégbeli *v* a műveltető *-t* képző előtt *u*, *o*, *ö*, *e*-re változott. Ezek: *alot*, *alut* | *alkut*, *alkot* | *eskiüt*, *esköt*, *eskét* vö. *megeskütés* | *elgyalut*, *obstupefacio* vö. *neligyaluszik*, *obrigesco* | *feküüt*, *feköt*, *fekét* (most nyílt *e*-vel, valamint *esket* | *haragut*: *haragít* (ystenth reaya *haragwta* ErsC. 459. vö. *haragul* EhrC. 15.) | *nyugot* (nywgottyaaq ew testöket ErdyC. 83.) vö. *nyugik*, *megnyugás* | *nyomot*, mit füssen treten EhrC. 11. vö. *nyomvad* uo. 41. | *szérkét* *coniungo* (kiket isten égbe zérkétét, embér mégné valazia MünchC. 49.) vö. *szérkszik*, *szérkészik*, *iungor*. — Még *ít*, *ét* vö. *ökör-ító*, (*it*, *potus* PozsC. 17. *ítas* Fal. NA. 122. *éte*, *bére*).

Végül van néhány magánhangzós tövü, de csak most az, minthogy eredetileg *v*, *l*, vagy *j* mutatható ki a *t* előtt:

Hüt vö. *meghüshed* WinkC. 254. *hyvüt* DöbrC. 92. *hivtözik* Rim: Ének 275. sőt *hültés* MAL. *borhültő* Gér: KárCs. IV. 444. *hül*: *meghyuel* EhrC. 110. stb. | *nyit* *nyojt MUGSzt. | *süt* ugor *teg | *vét* vö. *velte* MUGSzt. | *vet* MUGSzt.

3. §. *-At* képző.

1. Képez átható igékből tökéletes műveltető, átnemhatókból késztető igéket. Ezen igék többnyire két mássalhangzóval végződnek, vagy még most is, vagy a nyelvhasonlítás útján van ilyen alakjuk kimutatva (Budenz Szótárában).

Rendesen nyoma van a kiveszett egyik mássalhangzónak a megelőző magánhangzó hosszúságában. Ezek:

a) *l* tövűek:

hallat | *megkémlet* | *taglat*, schlagen lassen | *vallat* | *tolat*; a régi nyelvben még *tollat* Helt. Krón. 171. s még inkább *tolyat* NySz. Ismeretlen eredetűek: *csillat*: szöktet, ugrat TSz. | *születik*. Egy mássalhangzóval végződnek: *dúlat* (a TSztban *dullani*, *dullatni* más jelentésű). *ölet*, *nyalat*, *nyelet*, (vö. *nyeltették* AporC. 112.) *Mulat* is áthatóból származik vö. Es num így ember mulchotia az vermut HB. mindamellett nem igazi műveltető, már nagyon régóta pl. Vtanna, valo hwz eztendöt wr istennek zolgalattya bar mulata a ÉrdyC. 571. l. Oka, hogy a *múlik* párja lett. Ritka szó *meghívlet*, mely *meghívvel*: catechiso műveltető párja. Előfordul ÉrdyC. 624. (Zent marton) az zent egyhazhoz fwtwan *meghívlette vala magaat* vö. passivumban: Emerenciana . . lehet hog meeg chak *meg hívletet volna* CornC. 416. cselekvőre l. NySz. (Imre 128. nagyon téved, mondván *meghület*: *meghűt* ÉrdyC. 624. vö. Mátyás Flórián NyK. IV. 202.)

Ennél több ilyen tövű átnemható igéből származott ige van (jelentésükről l. alább). Oka ennek az, hogy az *-l* részint mint gyakorító, részint mint denominatív képző nagyon elterjedt. Ezek is mind kettős mássalhangzón végződnek. Ilyenek:

állat | *döglet*: verpesten Nád C. 310. *eldöglet* ÉrdyC. 25 stb. | *fénylet* MünchC. 22. splendere facio | *csuklat* | *hullat* ÉrdyC. 538. | *hullaszt* először Gvad. | *ihlet*: Ezeket ihlette neked vr Jesus: inspiravit EhrC. 22. | *illet*, applico, tango (*illeszt* nincs is a NySzt.-ban) | *kellet*, csak ilyenformán: *kelleti magát* | vö. *kelletik* placeo | *késlet* (késel, késlel, késetet) | *ozlat* (jelentésre más, mint *oszt* vö. Thy nywgomlas elmetekel ozlassatok el egyebeknek bozzwsaagh theetheleth ÉrsC. 201. l. Megosztatá az ur az én ellenségimet MA. Bibl. I. 281.) | *szállat* (régibb: szállít?) | *tündöklet*: Isten az ő felséges dicsőségét ki tündökleti MA. Scult. 754. | *váslat* (*vásít* ujjabb).

Szenvedő alakban ismeretesek pl.

bódoglatik BécsiC. 152. 154. | *cséplet ik*: hanem ha az gabonafev leyend megchepletevt CornC. 264. | *megfeszletik*: dissolvitur BécsiC. 283. | *forbátlatik*: compensatur, retribuitur pl. Földnec meddősege mertecletic auag forbátlatik barmoknak sokassagauál BécsiC. 214. Teneked megforbátlatik az igazacnae felkeletecben MünchC. 145. | *hajlatik*: fondatad a földet ő alhatatussagan: nem hailatik le örökkel örökke, non inclinabitur in saeculum saeculi AporC. 66. | *elhímletik* AporC. 4. BécsiC. 55. | *mértékletik* | *lelettek*: el vezöth wala es megleletteteek ÉrsC. 11. | *megnyilatgatik* JordC. 814. | *ostorlatik*: emberekkel nem ostorlatnak, cum hominibus non flagellabuntur DöbrC. 137. | *ötletik*: emano ÉrsC. 149. *előtletik* MünchC. 29. *kiötletik* EhrC. 68. *megötletik* CornC. 83. | *panaszlatik*: imad ti erettetek hog ti hihtsagtok ne panazlassek DöbrC. 523. | *törlet*, *törletik* (l. alább) | *vezérletik* HorvC. 226. | *tökletik*: Az het

nyavalyaságok, kik az bñnösűkñn itélet napian meg tñkelletnek VirgC. 114. vñ. MñnchC. 109. ÈrsC. 53. stb. *megh teekellettetõt* JordC. 816. vñ. *eltñkèlliti magában*: statuo Pòs: Igazs. II. 108. | *zàrlattatik*. Ezek az halálnak ablaky, melyek ha be nem zàrlatának VirgC. 136. | stb. stb.

Ezen szenvedõ alakok is világot vetnek a műveltetõ igék hangtani alakulására, mivel kétségtelennek látszik, hogy a szenvedõ igeragozás a műveltetõbõl fejlődött (vö. Szinnyi Nyr. XXI. 102.), noha abból nem következik, a mit tán fölösleges is megjegyezni, hogy minden szenvedõ alakból egy valóságos műveltetõ ige létezésére vagy akár csak lehetőségére is lehetne mindig következtetni. Figyelmet érdemel még az is, hogy sok a fönt idézett igék közül ma már *-at* helyett *-tat* képzõvel alakul (vagy alakulna) a szenvedõben s műveltetõben, a mióta tudniillik a régi nyelvben szokásos mássalhangzó-torlódás egy közbeszúrt magánhangzó által megszüntetett pl. *csépettet* (de tájshólásban még *cséplet* is MTSz.). Bizonyosságául azon törvénynek, mely szerint dupla mássalhangzó után *-at*, egy mássalhangzó után *-tat* a műveltetõ képzõ. Lappangó kettõs mássalhangzó után, azaz midõn az eredeti kettõs mássalhangzó egyszerűvé vált s esetleg csak egy magánhangzó hosszúságában maradt nyoma, szintén lehetséges a *-tat* is az *-at* mellett pl. *mostatik* KulcsC. 275.

b) *j, gy, ny* tövűek :

fej (rendesen *fejet* ; de így mondják, *bort fejteni*, a mely hogy szintén ide tartozik, s nem a *fes-lik* igéhez, arra nézve bizonyíték *borfejni* LevI. II. 49. 87.) | *váj* (ezzel egyenlõ eredetű *vág*) | *foly* vö. *folyat* > *folytat* | *fogy* (most *fogyaszt* > *fogyat* helyett) | *hagy* | *hány*. Ezek közt *váj, foly* eredetileg két mássalhangzósak. *Hány* is **hagyan, *hajan* ; *fogy, hagy* végsõ mássalhangzója kiejtésre akár kettõsnek tekinthetõ.

c) *r* tövűek. A következõk részben most is kettõs mássalhangzón végzõdõk, részben a nyelvhasonlítás kimutatta, hogy kettõssel végzõdtek, a melynek nyoma még az utolsó magánhangzó hosszúságában nyilvánul és ezek *-at* képzõvel (is) képezik műveltetõ formáikat:

bír : *biratott* (Gér: Kár. Cs. IV. 292.) | *ér* | *fér* | *fúr* | *gyötör* : *gyötret* BécsiC. 3. ErdyC. 239. stb. | *jár* | *mar* | *mér* | *nyer* | *nyír* | *szúr* | *tár* | *tipor* : *tiprat* | *tör* (vö. *sért* MUGSzt.) | *ugrat* | *varr* | *ver* | *zár* | *zúr*.

Ismeretlen eredetűek, de hosszú utolsó magánhangzójuk szintén eredeti kettõs mássalhangzóra enged következtetést, vagy ha nem is, amazok analogiáját követhették :

gyúr | *gyűr* | *ír* | *szór* | *szúr* | *túr* | *Mer* : *haurire* szintén *meret* ; de inkább *merített*. Amarra a régi nyelvben nem találtam adatot.

Megjegyzendő, hogy a mint később bővebben fejtegetjük, ezen igék java része nemcsak *-at*, hanem *-tat* képzővel is járatos.

Ki van mutatva eredetileg is egy mássalhangzós végzetűnek: *kér, vár* | Használatnak egyformán *kértet, vártat* alakban is; tehát föltehető, hogy a fentebbiekkel egyforma alakjuk vonzotta őket az *-at* körébe. Különösen mivel áthatók is.

Átnemhatóból:

sirat jelentéséről már fent szóltunk. Sajátságos tőszava is (*sír*), mely talán a *si-ri* (*siv-rív*) összefoglalása. Fogjuk mindjárt vele egy kalap alá *sikat*, mely a. m. weinen machen NySz. A MUGSzt. 327. idézi *fájdít* jelentésében is: *fejít sikatta* Nyr. II. 136. És elválasztva ezt a *siv-tőből*, összefogja a *sajog, sajol* igékkel. Noha a jelentés miatt ez fölösleges, mert a *comploro* > *laboro*, *weinen um etwas* > *leiden an etwas* könnyen egyeztethetők. Vö. Szomorító siralomra hija szerelme, *elestét keservesen síja* Gyöngy. KJ. 56. Fiamnak vezedelmeem syratom: ÉrdyC. 519. l.

d) *n* tövűek:

bán | *fon* | *fen* | *ken* | *von* | *ún*; csak *fon* kettős mássalhangzós; *men-* | *szún* | átnemhatók. Ide vesszük *töm* *telm.
Ezek is váltakoznak *-tat*, *-at* között; — de csupán: *fonat*

e) *s* tövűek:

ás | *les* | *mos* | *nyes* | *vés* | mindnyája átható *s* kettős mássalhangzós. Szintúgy:

f) *z* tövűek (két mássalhangzóval):

füz | *győz* | *hoz* | *húz* | *lázzat* ÉrdyC. 29. (Pázm.-tól fogva *lázzaszt*) | *néz* | *nyúz* | *ráz* | *úz* |

g) *sz* tövűek:

metsz | *tetszet*, gefallen erregen. Eredeti *tetüszik* (vö. *feküszik*) igéből vö. *tetiütt* Nyr. I. 36. MUGSzt. | *játszat* ludificor, täuschen, verspotten ugyanazt jelenti *játszodtat*, mintegy játékot úz vele, er *macht sich ein spiel aus jemandem*; de maga az egyszerű ige is hasonló értelemben igekötővel pl. Ilyen szókkal játékozta meg Hall: Paizs. 2. vö. még *Meg itta avagy fel iacozta marhaiat* Tel: Evang I. 353. *Eljátszottad* már kis játékidat *Vörösm.* | *mász-* pl. *Fölmászatja a fára*; noha nem dupla mássalhangzós.

h) *g*, *k* tövűek: 1. Eredeti, most lappangó kettős mássalhangzóval:

ég | *fog* | *csuk* | *dug* | *rak* | *szeg* | *vág*

2. Gyakorító *-g*, *-ng* képzős átnemható igékből képzettek:

Abajgat: kiabál, bolygat, megkerget vö. *abajog*: panaszkodik TSz. |

bolygat | *bönget* vö. *böget* | *borongat*: contego, mergo vö. *borong*, *borul* | *csavargat* | *csandargat*: csóvál, kever MTSz. vö. *csandaritt*: téstát: dagaszt. *csandarog*: farkát csóválja, *csandër*: hamis, gonosz uo. | *csenget* | *cserget* | *csörget* | *csorgat* | *csikorgat* | *dongat* | *dönget* vö. *döngeszt* | *dö-czörgeti* természetét | *dörget* | *egyenget* | *fácsargat* | *fertenget* | *fintorgat* | *forgat* | *gömbölyget* | *görget* | *háborgat* | *hömpölyget* | *hengerget* | *henterget* | *hunyorgat* | *ingat* | *izgat* | *keserget* | *kerget*, *kerenget* vö. *kerdül kerít* | *kongat* | *könyörget*: kegyes beszédekkel engeszteli vala, könyörgeti vala RMKV. 53. megkönyörgeti ÉrsC. 583. | *korgat* (*korrogat*, *korrogat*) | *lappangat*, vö. *lappogat*, *lappangat* | *lenget* | *marczongat* (áthatóból) | *melenget*, | *melegget* | *mesterget*: nörgeln | *mozgat* | *nyavalygat* | *nyomorgat* | *penget* | *perget* | *pirongat*, *porongat* | *pihenget*: halito Fal. NA. 167. vö. *piheg* | *rebesget* vö. *rebeg* | *renget*, *ringat* | *sajgat* | *sanyargat*, *sikongat* Arany, Toldi IX. | *sömörget*: runzeln, *sömörög*: runzellig verden | *siirget* | *szédelget* | *szégyenget*: verspotten, vö. *szégyeng*: sich schämen | *szorgat* | *szorongat* | *tapongat* Thaly: VÉ. I. 389. | *tántorgat* | *tekerget*: urgeo | *tenget* | *térenget*: circumago pello, *téreng*: volvor vö. *téreget*: roto, verso | *ujjongat* | *villongat* vö. *villogtat* | *zargat*: zavar, *kerget* Nyr. XVIII. 430, *megzajgat*: fugo vö. *zajdít*, *zajdul* | *zenget* | *zörget* | *zsugorgat* | stb. stb.

3. Külön csoportosítom a következő igéket, a^e midőn a *-gat* képző olyan tövekhez járul, melyek csak származékaiban élnek:

Aggat: 1. suspendit, nectit. 2. láb alatt van, utban van TSz. MTSz, vö. *akad* | *faggat*: fakad vö. *Fakasztani*: gondolatját kijelenteni TSz. Úgy vélem, hogy a *faggat* párja *fogat*: vallat TSz. vö. *lappangat*: *lappangtat* | *liggat* NagyszC. 47. *lyuggat* Pázm. Préd. 358. *liggat* Debr. Christ. 115. Megy: Szöv. 113. vö. *líkaszt* | *lüget* > *lügget* helyett: taszít, üt, dob TSz. vö. *lökög*: movetur, agitatur S. J. | *nyegget*: nyaggat vö. *nyekeg*, *nyektet*: síkat, ríkat TSz. NySz.-ban: *nyeggent*, *nyegtet*: resonare facio vö. *megnyökken* (a *nyaggat* nem a *nyegget* mélyhangú párja, hanem úgy sejttem, a *gyakni* származéka) | *nyiggat*: nyikorogtat hegedűn Nyr. XIV. 527, | *raggat*: ragasztva aggat Nyr. 15. 187. *raggattam* bele: ragasztottam Nyr. XII. 186. | *regget*: rekeszt Szal. Krón. 134. | *riggat*: ríkat (Kriza) | *szaggat*.

Alakra hasonlók: *biggat*: kedvre éleszt (forrását most nem találom, Szinnyeinél hiányzik) vö. Menny csak *bizgesd meg* a tüzet Nyr. XI. 39. *bizgat*, *bizget* MTSz. | *duggat*: dugdos Nyr. XXII. 269. vö. *dugaszt* függet DöbrC. 214.

Ezen példák egy része *-aszt* képzővel is, sőt inkább ezen képzővel járatos, azok tudniillik, a melyeknek átnemható párjuk *-d* képzővel képeztek.

Már a régi nyelvben is megvannak közölük: *aggat*, *faggat*, *liggat*, *regget*, *szaggat*; tehát csak *raggat* nincs kimutatva. Ha elfogadható volna az a föltevés, hogy a hosszú *-g* csak erősülés, vagy a *-gat* képző hatásából keletkezett analogia, akkor újabb adatokat nyernénk azon magyarázatunkhoz, melyet fönt a *-d* > *-t* képzők váltakozó viszonyáról a *-hod* > *-hot* képzők alkalmával kifejtettünk.

i) *t, d* tövűek:

festet | *adat* | *elféddet* | *hirdet*, (*hírlet*, *híreltet*, *hírhet*, *hírzet*) | *hordat* | *iktat* | *juttat* (*iochtotnia* HB.) | *kezdet* | *megkiáltat* Kár. Bibl. I. 426. | *küldet* | *mondát* | *szántat* | *tartat* | *megtudat*, *nachfragen lassen*, *notum facio*. Végül *szedet*, melyet szintén idesorozunk, noha nem ismerjük etymonját.*)

4. §. Kombinált *-tat* képző.

1. A *t* tövűekhez sorolhatók most már mindazon átható igék, a melyek a műveltető *-t* hozzájárulásával váltak áthatókká. Mint-hogy pedig ezáltal két mássalhangzón végződnek, áthatók s azon felül egytaguak, ők is az *-at* képző által válnak műveltetőkké pl. *óhajtat*, *gyűjtat*, *bontat* *hintet*, *kisértet*, *áztat*, *ragasztat*, *hűttet*, *téttet*, *vitet* stb.

Világos, hogy csak *-at* az a képző, mely ezen igéket valódi műveltetőkké alkotja, de a nyelvérzék könnyen csalódik, valamint más, úgy ezen esetben is (vö. Simonyi MNY. II. 107 kv.) Összeveti ezen másod-származékokat az átnemható alapszóval, *bomlik* > *bontat*, *ázik* > *áztat*, *készni* > *készlet* > *késztet*, *kisér* > *kisértet* s azt véli, hogy a *-tat* egységes műveltető képző.

Megerősítik ebben a vélekedésében: 1. a számos *-aszt* végű igék műveltető formái. Ezek most általánosan az *-ad* végű átnemható igék átható párjai, de ki van mutatva, hogy az *-asz* végűekről terjedtek el (l. fent 12. l.). Ilyen pl. *vigaszik*, *kész*: *urget*, *nyugosz-ik*; és gyakran váltakozik a *d* > *sz* ugyanazon igéken pl. *szaporoszik*, *eltévelyeszik*, *kesereszik*, *kevereszik*, *mérgeheszik* (*mérgehedik*, *mérgedik*), *munkáloszik*, *nyavalyoszik* l. NySz. Igaz, hogy idővel, miután az *-asz* végű igék kivesztek, az egész *-aszt* is szerepelt képző gyanánt (Simonyi Anal. hat. 20), mint bizonyítják *omlaszt*, *bomlaszt*, *fejleszt*, a melyek egész más csoportbeli igéktől származnak. Oka ennek csak az lehet, hogy az *sz*, (mint már említettük) beletolakodott némely *-at* *-ít* képzős igébe, mint pl. *juttat*: *juttaszt*; *izgat*: *izgaszt*; *uszat*: *uszaszt*; *rémít*: *rémiszt*; *röpít*: *röpiszt*. Ezekből ilyen associációk alapján, mint *jut*: *juttaszt*, *uszik*: *uszaszt*, *hány*: *hányaszt*, vált el az *-aszt* külön műveltető képzőnek.

Azonban bizonyos, hogy volt egy idő, midőn a pusztá *-t* volt az érezhető képző, midőn még az *-asz* végű átnemható nagyobb számuak valának. Ezen igékből pedig valódi műveltető igék ismét az *-at* hozzájárulása által képződnek: *ragaszt-at*, *halaszt-at*, tehát ismét leválhatott a *-tat*, mint egységes műveltető képző.

Ámde nincs épen szükségünk reá, hogy ilyen ma már nem létező alakokat hijunk segítségül. Ha pusztán a *halad* > *halasztat*

*) A *p, b, v* tövűekről alább lesz szó.

alakokat vetjük is egybe, akkor is megmaradna *-sztat* a műveltető képzőnek. Nem is volna lehetetlen, hogy ilyen érzés támadjon a nyelvben. Azonban ekkor úgy tünne fel a dolog ez esetben, mintha *hala volna a töige; ez pedig ellenmondás volna az associált *halad* igével szemben, mely mássalhangzós végű. Ugy lesz tehát, hogy inkább megnyugszik a nyelvtudat a mássalhangzó változásán, csak maradjon meg a mássalhangzós végzet; s megint csak az az eredmény, hogy *-tat* marad meg műveltető képzőnek.

Persze segít hozzá jócskán az analogia. Először az eredetileg tovább fejlesztett *sz* végű igéké, minő *enyész-ik* > *enyész-t* > *enyész-t-et*, azután a melyek az ilyenek, sőt maguk a *halad*-féle analogiájára képződtek, mint *kárhoztat*, *távoztat* stb. Végül a sok többi ige, melynek *-tat* a műveltető képzője. Úgy hogy ha lehetett volna is olyan idő vagy eset, hogy *-sztat* vétessék a képzőnek, még akkor is ki kellett volna e véleménynek vesznie.

2. Elterjesztik a *-tat* képzőt a szint oly számos *-ít* végű igék. A régi nyelvbeli *tanoj-tat* alakból szép szerén leválik a *-tat* műveltető képzőnek, ha összevettetik a *tanól* párjával. Különösen, mint-hogy elég bőven voltak ilyen passivumok is *yndoltatik* EhrC. 48. *ezezewltetett* EhrC. 38. (vö. a Nádor. codexből Zoltványi NyK. XIX. 25.), a mely szintén a műveltető igéből származik. Műveltető is pl. *kerültet* circumduco: Ezokaért az isten *kerültete* a népet a pusztá által valo uton (Helt: Bibl. I. Hh. 4.). Az megnevezett latort *kerültesse* nagysagod kezemhez (MonOkm. XXIII. 118.).

Miután így századokon át megerősödött a *-tat* mint egységes képző, megmaradhatott még továbbra is, midőn már *tanojt*-ből *tanít* leve. Így is érthető volna, mért ejtetik ez időtől fogva hosszú *t*-vel: *tanítottat*, és bizonyos, hogy e kiejtést részben ez az analogia is okozta.

Noha van más oka is. Már a régi nyelv és a népnyelv általában ma is hosszú *t*-vel ejti a pusztá képzőtelen *-ít* véget is, különösen két magánhangzó között; tehát *tanítottom*. Most már lehetséges, hogy a régi *ojt*-ből *itt* lett, olyformán, hogy a *j* hatása miatt az *o* > *i* lett, míg a kiveszett *j* miatt a *t* pótlólag megnyult; s ekkor *tanítottom* volna az eredeti, *tanítom* pedig ugy származott volna, hogy a mássalhangzó-rövidülés a megelőző magánhangzó megnyújtásával keres vala magának kárpótlást.

De mivel a váltakozó alakok: *-ojt* > *ejt* > *ét* > *it*; valószínűbb, hogy az egész *oj* vált *é*, *i* hangzóvá, úgy hogy *tanítottom* (rövid mássalhangzóval) az eredetibb, és ebből lett utóbb (hosszú mássalhangzóval) *tanítottom*. Noha a nyelvemlékek írásmódja ez utóbbi kiejtés régisége mellett tanuskodik.

Föltéve tehát, hogy etymologiailag *tanítom* az eredeti, akkor a hosszú mássalhangzós kiejtésnek nem lehet más oka, mint megfordítva a mássalhangzó pótló nyújtása, miután a hosszú *i* rövidre

változott. Egészen hasonló példa volna a székely *ritta*: rajta, a mely szintén *rejta, réta* h. fejlődött (vö. *töllünk, fullad* s a hozzávaló magyarázatot Nyr. XXII. 357.). S tulajdonképpen a magánhangzó időmértéke ez által meg se változik. Ugyanis «ha két magánhangzó közt két mássalhangzó van, az elsőt mindig az első szótaghoz vonjuk, akár tartozik oda eredetileg, akár nem» mondja Simonyi MNy. II. 13. S ehhez ugyanott a jegyzetben igen érdekes és értékes megjegyzést fűz: «Ilyenkor az első szótag *helyzeténél fogva hosszú*», akár hosszú a magánhangzója természeténél fogva», akár nem. A szótagzáró mássalhangzóhoz szükséges idő a rövid magánhangzóéhoz adva megnyújtja a szótagot.»

Szóval a *tanítat i*-je csak oly hosszú, mint volna a *tanítat-é*.

5. §. A *-tat* képző jelentése és elterjedésének okai. — Igék fajtái.

Miután láttuk, miként támadt az *új -tat* képző, vizsgáljuk meg elterjedését s jelentését. Voltaképen jelentésének köszönheti nagy elterjedését. Ugyanis valamennyi társa közt ő maradt meg egyedül élő s valódi műveltető képzőnek. (Körösi, Nyr. IX. 305.)

Célunk megköveteli, hogy röviden szóljunk a cselekvő s szenvedő igék jelentéséről.

1. Az alanyhoz viszonyítva, a cselekvés vagy az alanyból indul ki, vagy reá hat.

Egyiket a cselekvő, másikat a szenvedő ige jelenti (vö. Simonyi, MNy. II. 121.)

A cselekvésnek azonban valami végpontja is van, a melyre kihat, tehát az alany mellett tárgya is. Ilyen jelentésűek az *átható* igék. Értelmükhöz tehát két közvető fűződik: *A*, a mi teszi, *b*, a mire áthat a cselekvés. Nem különbözik a szenvedő ige e tekintetben a cselekvő átható igétől, mert ott is van két közvetője a cselekvésnek, csak hogy a cselekvő általános, egy ismeretlen *X*, az alany pedig az, a melyre a cselekvő áthat. Tehát csak formai a kettő között a különbség, különösen akkor, ha a cselekvőt is megnevezük pl. *tőled veretik*.

A cselekvést, mely közvetlenül magára az alanyra hat vissza, a visszaható ige fejezi ki.

A szenvedő igének a tárgya szintén nem más, mint az igén kifejezett alany; ennyiben tehát megegyezik a visszaható igével.

Azonban a szenvedő ige a cselekvést nem maga, hanem más által hajtja végre, illetőleg alanya tűri, megengedi, hogy önmagán végrehajtsák. Ebben eltér a visszaható igétől, de megegyezik a műveltető igével.

Helyesen mondja azért Szinnyei (Nyr. XXI. 105.), hogy a

szenvedő ige a műveltetőnek a reflexivuma. Alakja (-at-ik, -tat-ik) ugyanezt bizonyítja.

2. Át nem ható az olyan ige, mely a cselekvőben megmaradó, másra nem ható cselekvést jelent. Ilyenek szorosan véve csak olyan igék, melyek *a*) egyforma állapotot, *b*) változást jelentenek. Pl. állapotot jelentők: *csörög, forog, kong, ég, lógg, nyugszik, tapad, halad, vigad* (s mind a *d* végűek) *ül, jár*. Változást jelentenek, azaz olyan cselekvést, melynek egy változott állapot az eredménye, pl. *romlik, bomlik, omlik, oszlik*; *szépül* s majdnem mind az *ül* végűek. Mindezek jelentéséhez csak egy közvető képzelet fűződik, tudniillik a cselekvő *A*; legfőleg még abban különböznek egymástól, hogy az *a* pontbeliekhez gyakran még a *tér* képzelet is hozzáfűződik, a mely a *b* pontbelieknél hiányzik. Ez a *tér* gyakran egyenes objectummal van kifejezve, pl. *megjárja a várost*; *megállja a helyét*; s a *tér* helyettesítője is pl. *megüli a lovat*. Igekövető nélkül is pl. az erdőt lakja Fal. NemE. 55. Medrét nem ülte sár, vizét nem szállta szenny Tompa I. 107. Széchenyi hírét ragyogja minden Ar. I. 377. Futkosni pályám szűk körét Ar. I. 398. Vagy esetleg belső objectum pl. *tánczot jár, bolondját járja*, s még egyéb esetek.

Már ebből is látható, hogy nem mondhatók tökéletesen át nem hatóknak az olyan igék, melyek ha nem is állhatnak direkt tárgygyal, mindamelllett az állandó határozók (mint azelőtt mondták: indirekt objectum), a melyek őket kísérik, bizonyítják s mutatják, hogy a jelentettük cselekvés az alanyból más tárgyra is kihat pl. *kaczag, kesereg valamin*. Mely tárgyesettel is állhat pl. *Kaczagtam e beszédet* Tompa I. 88. *Veled kesergik azt* Ar. I. 366. *Elestét keservesen síja* Gyöngy. KJ. 56. (Vö. a *sírat* fejtegetését.)

Az effajta igék tehát átmenetet képeznek az áthatók s át nem hatók között. Vagyis volna az átható s át nem ható igének is két-kétféle árnyalata; egyik a *tökéletes*, másik a *tökéletlen*. Ez utóbbiak közbül esnek a másik két szélsőség közt.

3. Mindezen igék közvetlen cselekvést fejeznek ki (a szenvedőt részben kivéve). Az az ige, mely közvetett cselekvést fejez ki, a műveltető ige. A legtökéletesebb akkor, ha az általa jelentett közvetett cselekvésnek tárgya is van. Tehát három közvetőnk van. Nyenkor: *A* az alany, mely megindítja a cselekvést. *B* a második alany, mely végrehajtja, *C* a tárgy, mely szenved. Ezek *a*) a *tökéletes műveltető igék*.

Ilyen tökéletes műveltető igét csak tökéletes átható igéből lehet alkotni pl. *ásat, bontat*. A műveltető képző szerepe az, hogy a cselekvés közvetőinek számát egygyel megszaportítja. Együttal az is látható, hogy a *B* alany, tudniillik a melyik a cselekvést végre-

hajtja, pszichológiai tárgy voltaképpen, mert az *A* alany cselekvésének hatása alatt áll.

Tehát egész pontosan szólva, azt mondván *ásatok*, én magam vagyok a cselekvő alany. *Az* a ki *ás*sa, hozzám viszonyítva már *objectum*; s az *ő* cselekvésének ismét van egy *objectuma*, t. i. az *a* mit *ás*. Úgy hogy a műveltető ige jelent oly cselekvést, mely kiindulva *A* alanyból két tárgyra hat: *a* az elsőrendű *b* a másodrendű *objectum*. Ilyen pl. *eteti, itatja a gyereket*, a mikor két tárgy van: a gyerek, meg a mit megeszik. (vö. *Barbarics Nyr.* XX. 349.)

b) *Tökéletlen műveltető* igeek származnak a *tökéletlen átható* igékből.

Kaczagtatom, ríkatom, biztatom, fényletem műveltető igeek például azt jelentik, hogy *A* alany okozza, hogy *B* kaczagjon, ríjjon stb. Oda van gondolva vagy mondva, hogy *min* vagy *miért*, az u. n. indirekt *objectum*, pl. Fel *fénlet*i *ő* napiat *io*kra es *gonozok*ra: *solem suum oriri facit* MünchC. 22. Itt már világosabban látható, hogy a második alany tulajdonképpen az elsőnek az *objectuma*.

Annak érezzük különösen akkor, valahányszor *abszolute* használjuk az igét, azaz úgy, hogy nem teszszük ki állandó határozóját, pl. *Kyne*k hogy *feelelmet latta wolna*, *ewth byztatwan ymezt monda*. (ÉrsC. 468.). Nagy *kin* a szerelem, *sanyargat* az engem, *tsuklat* a szerelem. (Phil. Fl. 33.) *Finlessed* az te szinedet; (Szék: Zsolt. 83.)

Az igét ilyen esetekben egészen *áthatónak* érezzük.

Szintilyen műveltető igeek azok, melyek az állapotot jelentő átnemható igékből származnak. A műveltető képző által még egy közvető járul az ige fogalmához, még pedig egy új tárgy (*B* alany), melyre a cselekvés első sorban kihat. Mint láttuk, úgy kell ezt érteni, hogy *A* alany miatt *B* kénytelen valamit megtenni; — itt kénytelen valami állapotba jutni; *ül-tetem* tehát azt jelenti, hogy *én* *öt* *ülő* állapotba juttatom, hozom, vagy hogy miattam *ül*, (*A* eszközli, hogy *B* *üljön*, mondja Sim.); *zörgetek*, hogy *én* általam *zörög* az ajtó; *ragasztok*, hogy általam *ragad* a papiros stb.

Nevezzük ezeket az előbbiekkal együtt talán *készítő* igeeknek (*factitivum*; *efficere*, ut *aliquid fiat*; *Barbarics*nál i. h. *álműveltető*).

Könnyű észrevenni, hogy ezeket áthatóknak is lehet tekintetni; ez csak a felfogástól s a mondat tartalmától függ pl. *F á k a t* *ültet*; a *gyereket* az *asztalhoz* *ülteti* vö. *megeteti*. Ilyenek még pl. *állat, szállat, váslat* stb.

Megjegyezzük még, anélkül, hogy a kérdés bővebb fejtegetésébe bocsátkoznánk, hogy a műveltető ige cselekvésének az *A* alany csak megindítója, de nem mindig közvetlen okozója, tétetője. Különösen áll ez a *készítő* igékről pl. *biztatja*: mondja hogy *bizzék* | *altatja*: segíti rá, hogy *elaludjék* | *csusztatja*: megindítja, megkezdi

a csúszást | *gyóntatja*: közbenjár, hogy gyónhasson | *elbucsuztatja*: átveszi, hogy bucsut mondjon.

Néhány érdekesebb példa:

Borjuztat: Az *vrnac* szava boriusztatá az nőstin szarvasokat (Szék; Zsolt. 26.). *Bolondoztat*: bolondot tétet vele, pl. Kinozza az ifjakat, de Salamont vénségében bolondoztatta (Pázmán. Préd. 342.). *Bölcsőztet*: in cunis detineo pl. Istállóba kelle térni, jászolba kelle bölcsőztetni szentfiát (Pázm. Préd. 1273.). *Szikráztat* (vö. szikrázol): A vadászok tűz-köveket szoktak magokkal hordani és a farkast meglátván *azt* (t. i. a tűz-követ) szokták tűzzel szikráztatni (Misk: VKert. 180.) Az ütés *szikráztatya* a hideg követ, a metszés *gyümölsőzteti* a szőlőt (Pázm. Préd. 686.) Ugyancsak *bujtatta* ám kendbe az ördögöt (Vas G.) *Mennykővel üttet* pipát, *taplót agyon* (Tompá), azaz mondja kívánja. — Ki elháganga ő feleségét,¹⁾ az *paráznalkottat'ta* ötet (Müncb C. 22.) a. a. alkalmat szolgált nekik reá vö. Barbarics i. h.

A közetlen eszközlés, tétetés, parancsolás egyre egyre lazul, míg végre csak amolyan általános, pontosan meg sem határozható közbenjárásává válik, pl. *Mindent jól tét, sikettekkal hallatot es nemakkal zollatot* DöbrC. 367. Nem csuda, ha az ilyenek egyszerűen áthatókká válnak vö. Ez föl épült birodalmat szollattya az papa EsztT. Ig. Any. 495. Oly nyelveken szóltatá őket Tel: Evang. II. 305. s ugyanott II. 294. mint az a lélek szóltatvala ő vélek. vö. *böktetni*: pálczáat úgy hajítani el, hogy az mindenkor végére, vagy hegyére esve forduljon TSz.

A *tétetést*, *müveltetést* különösen könnyen tevésnek gondoljuk az ilyen igéknél, minő *zörget*, *csönget*, *szivárogtat*, *éget*, mivel a *zörgést* stb. úgy is felfoghatjuk, hogy keletkezésük nem az illető tárgytól függ. Legalább úgy gondoljuk, mivel nem fűződik hozzájuk a tér képzete. Hogy ez a magyarázat helyes, bizonyítja *üttet*, *állat* stb., melyeket *készítőknek* fogunk fel, ha a tért is hozzá gondoljuk, melyben a cselekvés végbemegy, anélkül pedig szintén csak áthatóknak.*)

Emeljük ki tehát ujlag, mivel még szükségünk lesz rá, hogy az átható s a készítő igék között nagyon csekély s gyakran elmosódó a határvonal.

c) Végre a változást jelentő s legtökéletesebb átnemható igékből a müveltető képző *tökéletes áthatót* képez.

*) Talán ez is egyik oka — tudniillik az, hogy az *átható s készítő* jelentés közt oly csekély a határvonal, — hogy van sok ige, mely pontos értelmi különbség nélkül müveltető képzővel s anélkül vegyest használhatik. Lehr említi néhányat Toldi 346. mint *leczkéz-tet*, *hátrál-tat*, *koczkáz-tat*, *változ-tat*, *kettőz-tet*, *alkalmaz-tat*, *akaddlyoz-tat*, *öltöz-tet* pl. Lépteit a király kettőzteti gyorsan: Kettőzd a lépéseket. (Vö. kettőzik a szemé.) Ezekről más helyt bővebben szólunk.

Mert a műveltető képző szerepe az, hogy az ige cselekvésének objektumot juttasson. A változást tehát, melyet az ilyen igék jelen-
tenek, már többé nem az alany szenved, mint előbb, míg egyedül
ő volt a cselekvés közletője. Most a cselekvésnek új közletője szen-
ved a változást, melyet a régi alany rajta végrehajt. Például *bomlik*
alatt azt értem, hogy magán az alanyon megy végbe a bomlás; —
bont alatt, hogy ugyanazon változás az alany által történik, de más
valamin megy végbe. Nem az alany *jut*, hanem ő *juttat* mást vala-
melyes állapotba.

Ilyen ige sok van a fent elsorolt *-t* képzős műveltető igék
között, s ide tartoznak főlős számmal (különösen a denominatív)
-ül > -ít végűek.

Megjegyzendő, a mi különben nem is méltó, hogy különösen
kiemeltessék, hogy van sok *-t* képzős műveltető ige, mely állapot-
jelentő átnemható ige származéka, pl. *olt, márt, kész, ázt, gyónt,*
magaszt stb. Ezek, mint *készítő* igék, szerepelhetnek mint áthatók
is, s továbbképezve mint műveltetők, pl. *oltat, mártat*. Viszont
inkább a műveltető igékével egyezhetik a jelentésük, a mint fönt
bővebben bizonyítottuk. Az ilyeneknek a továbbképzés által nem
változik a jelentésük pl. *áztat, gyóntat, késztet, magasztat*. Tehát
nem a jelentés kedvéért bővült képzőjük, hanem a mint föltehető,
pusztán az alaki megegyezés érdekében, tehát *analogiából*.

Bebizonyult tehát eddigelé, hogy az egyszerű műveltető képző
(*-t, -at*) szerepe csak annyi, hogy az ige cselekvésének köz-
vetőt egygyel, még pedig az objektummal meg-
szaporítja. Így válnak az *átnemhatókból átható s készítő: az*
áthatókból műveltető igék.

Csak véletlenség, hogy ez a szerep a *-t* s az *-at* között
megoszlott, s oka csak a kiejtésbeli különbségen alapszik. Azon
igékhez, melyek egy mássalhangzón végződtek, a pusztán *-t* járult.
Pontosabban szólva azon igékhez, melyek *j* (ide sorolandók a
tanój-t-félék is), *l, (m) n, r, sz, z* (és részben, a melyek *v*) mással-
hangzón végződnek.*)

Talán még ennél is helyesebben szólnánk, azt mondván, hogy
az ilyen tövű igék a *-t* előtt tövégi magánhangzójukat elejtették.
Adatunk erre közvetlenül nincs; de hasonló jelenséget lehet tapasztalni
a névragozásban, vö. *halal(u)t, bin(ü)t, var(a)t, rész(e)t,*
aszt: ozut (Simonyi: Szótök 22.). (Igaz, hogy viszont: *büntek* GömC.
39. *esztek: esztek* DöbrC. 144. *bajtok* KatLeg. 2266.) Az igerago-
zásból megemlíthető, hogy *jelent, emelt, tört ért* a régi nyelvben
még: *jelenétt, emelétt* stb. (Simonyi: MNyelv. II. 54. Imre 98. 103.)
A népnyelvben egyes vidékeken még most is így beszélnek, pl. *gyü-
lett, nyulatt: gyült, nyult*. Nyr. XXII. 410. Az úgynevezett hang-

*) A kivételeket később bővebben tárgyaljuk.

ugrató igék is a régi nyelvben állandóan megtartották a perfectumi képző előtt a tövéghangzót, pl. *söprött, érdemlett, eltékozlott*, s ezek is *r, l* végűek (vö. Zolnai, Nyr. XIV. 303.). A mai *veszt* régen *veszet*; *fest* > *feset* volt.

Ezen eljárást nevezhetnők a *t* simulásának folyékony (s részben a sziszegő) mássalhangzókhoz.*) Ennek tulajdonítható talán az ilyen különbség a kiejtésben: *vájt, állt, hullt, ment*, (régí nyelvből: *juttak, nyitta, kötöte* Imre 103.); *kért, kést, részt* > *vágott, hajtott, szabott, kapott, adott, bukott*; — de vö. *csúszott, fázott*.

Hasonló a kiejtés ezekben: *mentén, folytán, jártomban, kelte, éltében, vesztére* stb.

A rokon nyelvek közül a finnben szintén megvan a *-t*-nek ezen simulása pl. névszókön a partitivusban pl. *huole: huolta; piene: piestä; vere: vertä; toise: toista*; ezenfelül *t* végűeken pl. *vete: vettä*. Az infinitivusban pl. *tule: tulta; mene: mentä; pure: purta; pese: pestä; luvata: luvatta* s szintűgy a *te* képzős gerundiumokban.

Másik szabályunk a következő:

Azon igékhez, melyek két mássalhangzón végződtek, a műveltető *-at* képző járult. Illetőleg megmaradt ezeknek a *t* előtt tövégi hangzójuk, vagyis nem simulat a *t*, mivel mássalhangzók torlódása támadt volna.

Nem simul a *t* a *k, g; p, b* hangzókhoz se, és részben ez az oka, hogy az ilyen tövű igék is *-at* képzővel alkotják a műveltetőt.

Később a *-tat* lett az élő műveltető képző. De ez is csak az egy mássalhangzós tövű igéken hódított, a mint a következő változatok bizonyítják.

Ugyanis valamint mondják *söpört* > *söprött* szintűgy *söpret* > *söpörtet*. *ugrat* > *ugortat*, *tiprat* > *tiportat*. Hasonlók: *kinzat* SándC. 27. > *kinoztat*, *kárumlattatik* RMK. I. 345. > *káromlattatik, rablat* RMK. II. 18. > *raboltat, késlet* > *késlettet, feslet-ik* BécsiC. 141. > *feseltet* Illy. Pred. I. 449. *oszlata* ÉrsC. 201b > *oszlottat* Pázm. Préd. 176. *taglat* RMNy. II. 278. > *tagoltat* Pázm. Kal. 450. vö. még *tündöklet* Csúzi Síp. 727. > *tündököltet* Thaly Adal. II. 144., *villongat* > *villogtat*. Jegyezzük meg itt is, hogy *-at* mindenütt a régibb alak, tehát a *régibb* képző is.

Történt aztán még az is, hogy az eredeti igék közül, a melyek tudniillik a magyar nyelv ugor öröksége, az egy mássalhangzós (*l, (m) n, r, sz*) igetövek legjava részt *átnemhatók* valának, míg a két mássalhangzós tövek *áthatók*. Ezek kapták az *-at* képzőt s lettek *műveltetőkké* (s *készletőkké*); amazok a *-t* képzőt s váltak *áthatókká*.

*) A *j* tövűekhez természetesen szintén *-t* járult, mert ezek voltakép magánhangzós tövűek, mivel a *j* megelőző magánhangzóval diftongust alkot. Ugyanezt mondhatni a *v* tövűekről, valahányszor a *v* a megelőző magánhangzóba beleolvad.

Hogy pedig ez nagyon réges-régen történt, sok egyeben kívül még az is bizonyítja, hogy ez a két képző csak egytagú (ill. kéttagú) igékhez járul, továbbá hogy mind a kettő ma már elavult vö. Budenz Nyr. I. 9. Körösi Nyr. XI. 306.

Elavultak pedig annyiban, hogy most már nem képeznek új igéket. Történt pedig ez azért, mert a *-t* szerepét átvették a *-jt*, *-ít*, *-szt*. Emezekről már szólunk, s a *-jt*-ről is kimutattunk számos analogikus képzést. Megmaradt ezen *-jt* egységes képzőnek a *tano-l* : *tano-jt*-féle igékben, a melyeket támogattak a *gyü-l* > *gyü-jt* félek.*)

Az *-at* szerepét meg a kombinált *-tat* keletkezését már fönt kifejtettük. Képez, valamint az *-at*, műveltető s késztető igéket egyaránt — tökéletes áthatókat *nem*.

Származásának megfelelőleg természetesen legkivált a *j*, *v*, *l*, *m*, *n*, *r*, *sz*, *t* tövűeken terjedt el.

Ilyenek :

Bujtat, fájtat, óhajtat, (Mik : Mul. N. 310) felejtet? tojtat, ujtat || csináltat, hirteltet, heréltet, gyűlöltet, gyűltet (Gyöngy D. M.V.), foglaltat, feleltet, emeltet, éltet, duczoltat, csépeltet, íteltet, udvaroltat (udvartat Tim. 271.), kináltat, loholtat, műveltet, neveltet, patkoltat, perseltet, részeltet, sarcozoltat, terheltet, utáltat (Fal. Mk. 402), vagdaltat, viseltet, (Szék : Krón. 137.) kazaltat, becsültet, kóstoltat, költet, hódoltat, gyengéltet (verwöhnen), erőltet, békéltet, áltat seduco (vö. *elált* : Mind a királyt, mind az urakat *eláltá* Kelt : Krón. 92.), áméltat, hökköltet, koplaltat, legeltet, leheltet (SzD. MVir. 108), szolgáltat, hazudtoltat (vö. *hazuttat* : mentiri facio, lügen strafen) részeltet, sajnáltat MA. Scult. 27., társoltat Balásfi 267. elváltat : permuto, megváltat : ablösen lassen ; — altat, megnyugoltat (Thaly : Törtk. 65) || csiszamtat : incito, emtet, (vö. emlet, emlél, emléltet), iramtat, villamtat (villamatassad wyllamasydat KesztC. 395.) || büntet (vö. bünhet, bünhöt Bécsi C. 230 úgy látszik régibb : bünöl Fal.) bántat Marg L. 33. LevT. I. 71. (nem *verletzen machen* mint a NySz. értelmezi, hanem csak *bánt*) fogantat-ik, gyóntat. kén tet (kénat), kivántat (nyavalyáknak nehéz éssok volta utáltassa meg velünk e világot és kívántassa az örök életet Tel : Evang. II. 145. vö. Ne kívántasd a szegényt Nyr. I. 466.), lobbantat Fal. Vers. 882 (a. m. lobbant vö. lobbaszt) elmentet (Elemente te lek tú tök et : migrare vos facio Bécsi C. 221. vö. finn *lähetä* —), ontat, pihentet, üzentet, tüntet : verändern, (v. ö. Elváltoztattya színét és világos angyalá tünik Pázm. Préd. 845) || értet (vizzel tövét nem értetik Szentm : I. Fiu 3.), facsartat, csavartat, fértet Ésdy C. 563b gyakorlat-ik Ker : Préd. 479, (fartat, firtat ?) igértet (igyirtetik Illy : Kr. Elet

*) Viszont *gyút*, *gyüt*, *nyút*, *düt* Nyr. XV, 213. tán azért vesztették el a *-j*-t, mert a *gyü-l* stb.-hez alkalmazkodtak. Így alkalmazkodik az *-ít* végű párjához *gyógyul* Nyr. I. 375. s a NádorC.-ben *diööl*, *megfenösül*, *erösül* stb. vö. ugyanott *megtízul*, *elzabadul* NyK. XIX. 26. s valószínűleg az átnemható *-ül*, *-ül* hatása mutatkozik a régi *üt üt* végű műveltető igéken (l. példákat : Imre 130. vö. Simonyi Nyr. XIV. 30.)

526) ismertet, kevertet Peer C. 121 kísértet, söpörtet, takartat, túrtet : coërceo, vakartatik Döbr. C. 517, zavartat vö. felzúrat NySz.

Nevezetes, hogy sok *r* tövű ige, melyek képzése *nem világos*, sőt megegyezik néha a névszói alakkal pl. *habar*, *kapar*, *tér* MUgSzt. fölös *ít* képzővel van ellátva, minők *csikorít*: csikorog, csikorgat (csikar torquet SzD. csikart a lábával, harapott a szája Tompa III. 77.), *facsar*, *csavar*, *habar*, *hever*, *kapar*, *kever*, *mer* (schöpfen), *pödör* (a NySz.-ban nincs meg *pödörít*), *takar*, *teker*, *tér*, *zavar* s az egy *kever* kivételével műveltető formájuk *-tat*, *-at* képzővel nem található a NySz.-ban vö. *akar*, *mer*: audet, *forr-al*, *forraszt*. Sőt némelyik közülük jó régi mint pl. *csavarít* Példk. 51. *keverít* ÉrdyC. 339. *tekerít* Pesti Fab. 766. *takarít* Jord. Érdy. ErsC. *zavarít* DebrC. 103.

Ezekről más helyt bővebben szólunk; de talán föl lehetne vetni egy más vélelmet is. Kétségtelen, hogy ezen igék közt vannak olyanok is, a melyeket Budenz UgAl. 461. «lappangó igésítés»-nek nevez, t. i. egy alakjuk volt mint igének s névszónak, a minő pl. még most is *zavar*. Továbbá, mint látjuk, *-ít* képzővel némelyek már rég megvannak, és pl. *zavarít* a NySz. tanusága szerint régibb mint *zavar*; viszont *kaparít* a régi nyelvben inkább el van terjedve mint *kapar*. Valamennyinek megvan *-odik* képzős párja is. Mindezen adatokból talán lehetne azt következtetni, hogy a névszótól való külömböztetés kedvéért kapta egyik-másik közülök az átható *-ít* s átnemható *-odik* képzőt, a mi egyuttal arra is szolgálhatott volna, hogy a *határozatlan* igei jelentést pontosan megoszlassa. Ha pedig ez akár csak egy-kettőn keletkezett volna is eleve, könnyen elterjedhetett valamennyin, a melyek rokon végzetűek s jelentésűek valának. Ez az okoskodás nem bontja meg, sőt inkább megerősíti azt, a mit ugyanezen jelenségről más helyt kifejtettünk,

Az *tövéek* igen nagy számuak olyan igékből, melyek a gyakorító *z* képzővel bővültek:

Áldoztat, botránkoztat, biztat, csiklandoztat, csúsztat, érkeztet (Erews yteletnek kemensgere erkewztety ötet zükség Ers C. 576), férkoztat (Férkeztetté c magokat a z telá baid hoz Kár. Bibl. I. 190) fűtöztet: erwärmen, gyaláztat, irtöztet (Mégis irtöztato d a szegény barátokat Czegl. MM. 205), kárhoztat: condemno (vö. *kárhot*: damnum infero. My thaznaal embernek ez vylagot kówe thny, ha az ewlelkeenek karhot vele Érdy C. 458), kívánkoztat (vö. *kivántat*), költöztet, kötöztet, lövöldöztet, magasztat (vö. *magaszt*, *magasztal*), egybe-nösztet, nyújtöztet, oldoztat, osztöztet, szivárkoztat, tudakoztat, túrtöztet: coërceo, contineo (vö. *türköztet* Illy: Sz. Élet I. 97 *türkőzik* Forró: Curt. 249), ütöktet: illido, ugrándoztat (őke te egy láb big a Sajóba ugrándoztatják Rummy: Mon H. I. 62) úsztat, változtat, elvesztet (Elveszteté sok monostorinkat RMK. II. 20) vigyáztat stb.

Igen sok idevaló denominalis ige van, a melyekből csak mutatónak akarunk idézni néhányat:

alakoztat, fertőztet, figyelmeztet, gyökereztet (Azt szüvéhez tsatlotta, szerelmében gyökereztette Pázm. Préd. 164.) gyümölcsöztet: befruchten (Pázm. Préd. 53.) haboztat, hármaztat: triplico, fölhólyagoztat: blasen machen, megkülönböztet: distinguo, konyházat: verköstigen, koczkázat, szikráztat (Az ütészikráztattya a hideg követ Pázm. Préd. 686.), távoztat: removeo, averto (vö. eltávoztat: aufugio ErsC. 8.) stb. (idevaló-e: *kopároztat*: hunger leiden lassen vö. *kopározik* fame premor, vagy összefügg *koplat* igével?)

t, d tövűek:

alakoskodtat (Bolondokattartanac, alakoskottatnac mimos actitant, gaukeln lassen Prág. Serk. 956. vö. *alakostat* (a NySz-ban kérdőjellel) a. m. bolonddá tesz, bolondnak, alakosnak mutat: Levegő egéc betegesetnek, az élet föl puffaszt, — bőitőlesec ösztöneretnec, chufsag alakostat Pécsi: Ágost. 156. vö. *alakozik*: gaukeln, *alagos*: histrio, ludio. Ilyen jelentésű *bolondoztat*: Kinozza az ifiakat, de Salamont vénségében bolondoztatta Pázm. Préd. 342.), megalkodtat, versöhnen, elfeledtet, fizettet, futtat, gyönyörködtet, meghervadtat vö. hervaszt, hivalkodtat: müssig lassen (Fegyverünkethüvelyébe nem hivalkodtatnók Szal: Krón. 427.), imádtat (Keery vala ewtet, hogy ymadna es ymattatna az ewffyaert ErdyC. 519. b.) juttat (vö. juttaszt), játszodtat: verspotten, betrugén köttet, kilombattat: hinauswerfen lassen (változata *lobbant* vö. Aha jobul a tengerben lobbanták Tyuk: Jözs. 418. Argumentumodat szeméd köziben lobbontya Matkó: BCsák. 97. Vak módon a magátul ásott veremben lobbana Kereszt: Fel. Ker. Előb. 11. vö. *lobog lebeg* MÜgSzt. Nyr. XXII. 433.), mettet, munkálkodtat (Gőtörüen munkalkottata vala az őtettet TelC. 51.), kiokádtat, repeskedtet; facio volitare, riadtat vö. riaszt, siettet, szegődtet (Fal. NE. 86.), meg-tagadtat, tapodtat (Az általmenő emberekkel tapodtatta magát MA: SB. 310.) tettet, tetet; ostendo, tengettet: nähren, töpörödtet: runzelig machen (Pázm. Préd. 1134.), vettet, ügettet, üttet, viszkettet stb.

v tövűek:

étet (etet), itat, fútat (fujtat), hitet, létet, lötet, rótat (nem: rovat), szítat, szötet, tétet, vítat, vitet, vétet (vétel).

Némelyik ezek közül ma *-at* képzős: fuvat, lövet, rovat, szívat, vívat, de ez mind újabb képződés. A régiebb egyttal az eredetibb alak is, úgy hogy az egyszerűbb *-t* képzős alakok, követve az általános nyelv szokást, még egyszer megkapták a műveltető képzőt vö. *gyóntat*, *áztat*. Bizonyosság erre nézve *ét*: esus, *ít*: potus, továbbá *tétel*, *vitel*; *szítat*-hoz még megvan *szít* pl. tűzet szít. — Ez az értelme abból a szólásmódból keletkezhetett: *A fuvóval tüzet szít*, azaz a fuvó szívja, huzza, éleszti a tüzet vö. Az fúvó

gégéje körül szit ez tüzet Gyöngy: KJ. 50. (Simonyi Nyr. VII. 1. momentan -t képzőnek mondja). Bizonyosága végül *hüt, süt*. Eltérő: *avat* > *avik*, melyet nem tudok megmagyarázni. *Hivat* mellett van ugyan *hivtat* is (*hywtattatyk* EhrC. 61.), de ez nem sokat nyom a latban. Eredetibb a *hivat*, s ezt meg is lehet érteni, mivel hív- megegyezik a finn *kaipaa*-igével, tehát az *i* egy diftongus maradványa. Annyi tehát, mintha két mássalhangzón végződnék. Valamint *avat* igét a MÜgSzt. az *al-* tőhöz sorolja, úgyszintén a *követ-et* *kölet-ből magyarázza; ez utóbbi mellett általános *költ* (vö. kött tészta; de ismeretes a *kövesztet* is, Nyr. XVII. 27. 131, 404. hasonló jelentésben. A kérdést nem tudom eldönteni, de a fenti magyarázatot szintén nem bírom elfogadni.

Érdekes változatosságot tüntetnek fel némely *v* képzős igék, vagyis mássalhangzós + *v* végűek. *Alszik* tiszta tövéből van *olt*, aztán *altat*; a *v* átváltozásával *alut*, aztán *alutat*, *aluttat* (nem inkább így mint: *alud-tat*, tudniillik, hogy a hosszú *t* csupán pótló nyújtás volna *aluwat helyett?); szintúgy az *alkv-* tőből *alkot*, *alkottat*; — *esküt, eskét* mellett *esküttet, esköttet*, ma már *eskettet*, mintha *-et+tet* volna a képzője, s lett belőle nyílt *e*-vel *esket*; — *alut* > *altat* mellé sorakozik *feket* > *fektet* pl. Hatvan napig *várat körül feketé* Ilosvai RMK. IV. 86. Tudod mikor *belefekettél* a budiba Katona Nyr. X. 137.); — *nyugszik* műveltetője valóságos Proteus: *nyugot, nyugotat, nyugóltat nyugójt, nyugoszt, nyugosztal, nyugtat*; hasonló *nyom, nyomv-ad* > *nyomot*: *calco, nyomottat*: *protero, nyomat*: *pressen lassen, nyomtat*: *pressen, nyomvaszt, nyommaszt*: *comprimo, opprimo*; máskép alakultak *haragit, gyalít*, de az előbbiekhöz hasonló *gyalat*.

Ezen sokféle alak jobbadán sokféle s különböző jelentést is kapott. Pl. *olt* átható: *altat, alut, alutat* késztetők. *Nyomat* > *nyomatat* úgy viszonylanak egymáshoz mint *feket* > *fektet*, vagyis *nyomat* műveltető, *nyomtat* átható, ebből a műveltető *nyomtattat*.

Vízont *nyomot, nyomottat, nyomvaszt* mind áthatók, de a tőszótól (*nyom*) elváltozott jelentéssel (ne felejtjük, hogy ez utóbbiak a reflexiv-intransitiv *v* képzővel is bővültek); ellenben *nyugszik* származékai közt nem igen van lényeges jelentésbeli különbség, az igaz, hogy a *nyugtat* kivételével majd mind elavult. Hasonló különözést még lesz alkalmunk tárgyalni.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a *hisz* > *hítet, lö* > *lötet* stb., hasonló *v* tövűek idővel szintén elhitették, hogy *-tat* a műveltető képzőjük, mivel egyszerű *-t* képzős alakjuk korán elveszett. S érdekes, hogy ezen igék közül idővel *-at* képzősek lettek mindazok, a melyek eredeti egyszerű *-t* képzőjét valami továbbképzés meg nem őrizte. Azaz megmaradtak régi s eredetibb formájukban *étel, itat, hítet, létet, tétet, vítet, vétet* azért, mert erős védelmük valának *étel, étek, ital, hitel, létel, tétel, tétemény, vitel vétel* alakok. Ellenben meg-

változtak *fuwat, lövet, rovat, szövet, szivat, vívat*, mert ezeket hasonló rokonság nem védelmezte.

De ebből kiviláglik az is, hogy ez utóbbiak, ezek t. i. a melyek legyözettek, hatalmas kényszerűségnek kellett hogy meghódoljanak, hogy elvessek a *-tat* véget, a mely már ekkor (a XVII. században) majdnem az összes műveltetőkön elterjeszkedett.

6. §. *At > tat* képzők váltakozása.

Ezen nevezetes változást a következő magyarázat kielégítőleg megfejtetheti. Be van bizonyítva, hogy az *-at* képző csak olyan igékhez járult, a melyek két mássalhangzón végződtek. Midőn azonban igen sok igének ezen kettős mássalhangzója egyszerűvé változott (pl. *ás, vés, ház* stb.), nem találhatott más különbséget a nyelvérzék, mint azt, hogy *-at* egytagú s átható igékhez (ilyeneknek veendői: *bont* s hasonlói is) járul, *-tat* többtagúakhoz vagy olyan egytagúakhoz, a melyek átnemhatók. Mint-hogy pedig *fú, ló, ró, sző, szí, vi* egytagúak s áthatók, s minthogy minden egyéb származékukban megvan a tövégbeli *v* (*fuvas, fuvalom*), ellenben sehol a *t* (mint: *étek*), semmi sem akadályozhatta meg, hogy át ne csapjanak jelentésbeli s alakra megegyező rokonaikhoz; szóval *-at* képzősek lettek.

Hasonló váltakozást tapasztalunk az *at > tat* között még több *j, l, m, n, r* tövű igén, a melyeket, ha csak egy mássalhangzón végződnek, jog szerint csak *-tat* illetve meg. De megkapják ők is az *-at* képzőt, mert áthatók s egytagúak. Némelyikről ki is mutathatjuk, hogy *-tat* képzős alakjuk a régibb, mint *hozat* EhrC. 60. Szabács Viad. 10. így a csángóknál Nyr. III. 4; *hozat* VirgC. 45. a legrégebb adat | *yrtata* EhrC. 89. *irtatván* MünchC. 104. *irat* ÉrsC. 448. a legrégebb adat | *nyeltet*: El nyelteteth feldbe my haswnk KulesC. 103. | *szóltata* EhrC. 33. *zoltatot* DöbrC. 367. Tel: Evang. II. 294; *szóllat* csak Tel: Evang. III. 305. | *vártat* RMNy. III. 96. 97. Lev. T: I. 9. (1549-ből) *vártatva, vártatván* Münch. Virg. Dom. ÉrdyC. (Nyr. XV. 214.); *várat* csak Tin. 46. | *vontat*: legottan a gétrelmekre vontatikuala BécsiC. 92, ket fogat neki ki kel vontatni NádC. 483. de inkább *procrastino*; *vonat* LevT. I. 320. (1559-ből.) Adataink szerint körülbelül egykorúak *hánytat* Pesti > *hánytat* ÉrdyC; *kértet* RMK. II. 335. (1546-ből) > *kértet* DebrC. 10. A népnyelvből ismerjük *nyertet, törtet* (törtessünk pipát) Nyr. XV. 214. Mindezeket ma általánosan csakis *-at* képzővel használják (elavult *szóltat, szóllat*).*

*) Tán nem csaldunk, ha ide vonjuk *úntat* igét is. *Ún* ugyanis átható s most mondják is *megúntatja magát*, NSz. általánosabb azonban s a

Találunk ezekre a fordítottját is. *Bán* igénknek megfelel a finn *vaino-*, tehát az *n*-et legalább is *j* előzte meg, úgy hogy két mássalhangzón végződőnek mondhatjuk. Csakhogy kétféle jelentése van: egyik átható *bedauern*, *bereuen* s ebből lesz *bánat*: A büntetésnek sanyarusága megesmérteté és megbánatá velle az ő undok gonosságát Tel: Evang. II. 143. Másik átnemható jelentése: *curam habeo*, s ekkor ikes *bánik*. Ennek megfelelő *bánt*, *bántat*: kránken, beleidigen EhrC. 94. (*curam facere alicui*) | *folyik* eredetileg két mássalhangzós, de mivel átnemható általánosan *folytat* vö. Folytattam a bort kádakban Mon. Irók 27. 101. A köszikla is ugyan patakkal folytattya vala magából ki az olayt Lép: PTük. I. 132. még *curro* jelentésben is: A király az urakhoz foltata Szék. Krón. 219. RMK. IV. 375. (ezen jelentésben különben *foly*, *folyos* vö. *kiralnae foly*: *cursoros regis* BécsiC. 56); de megvan egyik legrégebb nyelvemlékben *folato vnó*: *vacca lascivicus* BécsiC. 186. ezen jelentésben ma is általános, s *equito*, *circumcurro* értelemmel is Mad: Evang. 496. Jóval később támadt a *beszédet folytatni* jelentés és használat, mire ismét *folyat* vette át *folytat* helyett a *fließen lassen* értelmet | *jár* is kettős mássalhangzós, mégis *jártat* volt régente elterjedve, mivel átnemható, pl. *Santakath yartacz* WinklC. 280. vö. *DebrC.* 167. *járat* a NySz.-ban csak Tin. 94. Most mind a kettőt használják; *jártat* készítő: *járat* műveltető igének pl. *jártat az edény*: *folyat* TSz. A malótat előre lejártatják Nyr. XIII. 91. Érdekes összehasonlítani: *elmentet*: *ire facio*, mitto BécsiC. 195. 224. *fölmentet* BécsiC. 217. 221. | *szűnik* is kettős mássalhangzós; de mivel átnemható a *JordC.* ÉrsC. így mondja *megszüntetem*, valamint ma is így használjuk, noha még a *KulcsC.* Kár. Pázm. *megszünetem*, tehát a szabályosabb alakot is ismerik. A jelentésben semmi különbség.

Előfordul *győztetik* is *KatLeg.* 664. *NádorC.* 521. *ThewrC.* 63. *DebrC.* 142. s *Szilády* szerint a *Winkl.*, *Debr.*, *Nádor*, *Érdy* codexekben, de csak szenvedő alakban. (Figyelemre méltó *AporC.* 141. *Erewseknek yvek meggeztet*: *arcus fortium superatus est.*)

Ilyen *fogatik* is: *Pokol* miá megnefogtassék *RMK.* I. 267. *megh fogtatolvala* *WinklC.* 247. pedig mind a kettő átható s egytagu. *Győz* a *MUGSzt.* *gyojz, valamint *üz* v. jz: *fog* eredetibb *fovog, *fovog*. Külömben *győzet*, *fogat* a régi s mai nyelvben sokkal elterjedtebb. (Vö. *huztatuc*, *türtat*, *türtet*, *futatic.*)

Egyébb adataink a váltakozó képzésre: *birtat*: *juttat* *MTSz.* vö. *biratott* | *hozzá-érteti* *Nyr.* XIII. 191. | *felfutatic* *NádorC.* 87. vö.

---

régi nyelvben kizárólagos *úntat*. Érthető ezen alak, ha *ún* nem vétetik eredeti kettős mássalhangzósna, mint a *MUGSzt.* nagyon ingatag alapon te:zi.

fujat (Jókai Új Földesúr 418. | *huztat* NádorC. 194. | *túrtat* Nád: Lev. 49. *túrat* Matkó: BCsák. 1. | *türtet* Pázm. | *untat* Pázm. vö. Ügyeközött leuntatni fiát föltött szándékáról (ArGy. I. 362. l. fent).

Érdekes jelentésbeli különözést mutatnak: *tojtat*: kényeztet (Nyr. XV. 96) | *törtet*: gázlani TSz. de vö. pipát, kannát törtet Nyr. XV. 474.

Említsük meg itt *ülni*: feiern. Régebb *ydleni*, *udleni*, *idleni* NySz. Még a perfectumban is: *üllötte* Káldi Bibl. 383. *üllöttéc* MA. Scult. 12. Szenvedő (ill. műveltető) -*üll et-tet* vö. Az *innepek gyönyörűsége*ssen illetetnek Com: Vest. 94. Vele szemben *ül*: sedet > *ül-tet*, mivel egy mássalhangzós s átnemható.

Továbbá: *fájtat*, a melynek kettős jelentése van: 1) schmerzen verursachen, ein leid zufügen, 2) über etwas klagen; hasonló *fájlal* (l. NySz.). A mai nyelvben még *fájdít* is járja *klagen über etwas* jelentésben; a régi nyelvben csak *fájdal* ismeretes.

Azt tapasztaljuk a fentebbi példákon, hogy a két alak közül rendesen győz az egyik s elnyomja a másikat és csak szerencse, ha mind a kettő megmarad. Egyik a kettő közül ép oly könnyen el is veszhetett, sőt lehetséges az is, hogy a szabályos alak soha nem is létezett, hanem azonnal s elejétől fogva az analogikus lépett használatba.

Igy lehet megérteni sok pusztán *-at* végűnek ismeretes származékot egy mássalhangzón végződő töigéből, a melyek azonban *áthatók s egytagúak*. Ilyenek: *dulat*, *ölet*, *nyalat*, *mulat* | *fejlet* | *meret* | *fonat*, *fenet*, *kenet* | *szedet*.

Azonban ha azt tapasztaljuk, hogy az elavult *-at* tért hódít a *-tat* elől, nem lesz mit csodálkoznunk azon sem, sőt egész természetesnek kell találnunk, ha megfordítva az élő *-tat* szorítja ki igaz birtokából az *-at* képzőt. Ezt láthatjuk az egytagú *k, g* tövű igéknél. Eredetileg mindannyian két mássalhangzón végződtek, azonfelül a *k* nem is tartozik azon mássalhangzók közé, melyhez a *t* hozzásimuljon, tehát kétszeres okból *-at* képzőt kellene fölvenniök. *Csuk*, *rak*, *fog*, *dug*, *szeq*, *hág*, *vág*, *süg* (besúg a Tört. T² I. 228.) *rüg* (kirugatta a szemét Krszn., NySz. nincs) mivel áthatók *-at* képzősek. A velük egy alakú *búk-*, (vö. *általbukkik* Vadr. 401. *bukkáz* TSz.) *lak-* (jól-lakta a Orczy: KöltH. 132. *lakta t*: habitare facio Csúzi: Tromb. 176.) *szök-* *szok-* továbbá *ok-* (Az lőveshez nem *okott* Lép: PTük. 32.), *nyög-* (Csak almot hivelyez es szophia beszédet avagy mesét nyöggtet Gyarm. Fel. 294.) mivel átnemhatók *-tat* képzősek. Ezekhez pedig ez csak egy séges formájában járulhatott, lehet úgy, hogy kiszorította az *-at* képzőt, mivel **bukt*, **szokt* műveltető igéket, nem lévén meg a *t* simulására az ok s feltétel, fel sem tételezhetünk. Sőt *-at* volna a természetes s helyes, mint mutatja még *éjlet*, noha töszava átnemható.

Mindamellett lehetséges, hogy ez azért nem követte a többi átnemhatók analogiáját, mivel átható értelmű is lehetett: *Es annak wtanna meg yntec ewket hogy vylagot erghneenek* ÉrdyC. 442 b. Az átható igéből származó *löket*, *böket* alakokat nem ismeri se a NySz. se Krszn., se a TSz. sőt a NSzt. sem: helyettük régente *lökent*, *bökent* lehettek használatban vö. *csök-*, *csökön-*, *csökönt*; a helyettük divó *lüktet*, *böktet* természetesen analogikus képződmények, mert a NySz.-ban ismeretlenek, és sajátosságos jelentésük van, a mi szintén ezt bizonyítja (erről alább). *Rág*, *zúg* általában nem fejlesztenek műveltető származékot. (Azért mondhatják az élő beszédben: megrágatom veled ezt a húst; de ilyet akármilyen igéből szokás képezni pl. fölmászatlak majd arra a fára; s világosan újabb jelentésbeli fejlődés).

Még könnyebben érthetők a többtagú átnemhatók származékai, mint: *bugyogtat*, *csecsegtet*. (De az ilyennel hiában nem csecsegtetem magamat RákF. Lev. V. 519.) vö. *kecsegtet*, *köcsögtet*: kényeztet Nyr. XIV. 191. *kaczagtat*, *lappagtat* (de vö. *lappogat*, *lappangtat*, sőt *lappangtat*), *levegiet*, *lobogtat*, *lotyogtat* (lotyog: fluitó vö. jártatja a száját), *ragyogtat* Fal. UE. 366, *megropogtat*, *rotyogtat* (rotyogat is idézve van, de példa nélkül) *szivárogtat*, *tévelyegtet*, *villogtat* (vö. villongat) stb.

Némelyik csak újabban cserélte föl képzőjét: *csattogtat* Pesti: Fab. 80. *csattogtat* Gyöngy D. MV. 22. | a mai *csepegtet* h. a régi nyelvben (kivéve Nad: Kert 306) *csepeget* van | mindig csak *kecseget* (vö. *csecsegtet*), *kecsegtet* újabb | megvan mind a kettő *korgat*, *korrogat* crepat: *korogtat* gargarizo | csupán: *koczogtat* (koltogat) ma: *koczogtat*; teljesen hiányzik *kopogat*, *kopogtat* | egykoruak *retteget* ÉrdyC. 373. *retteget* Sztáray RMK. V. 178; de amaz általánosabb.

Viszont érdekes, hogy megvan a NySz.-ban *pattogtat*: strepít átható jelentésben, de nincs meg a készítő *pattogtat*: facit resonare cum strepitu (Krszn.). Ellenben megvan *ropogtat*: rösten, de hiányzik *ropogat*, a melyet ma vegyest használnak amazzal *fragorem edit* (Krszn.) jelentéssel. Nincs meg *potyogtat*, *potyogtat*.

A *p*, *b*, tövűeknél ugyanazt tapasztaljuk, mint a *k*, *g* tövűeknél. Áthatók, tehát *at* képzősek: *dobat*, *csapat*, (*csaptat* nincs NySz.) *kapat*, (vö. *kaptató*) *köpet* (kiköpette véle utolsó nyálát Kónyi: HRom. 127), *lopát*, *lepet*, *szabat*, *tépet* — (eredeti kettős mássalhangzóval csak *dob*, *tép*) || ellenben átnemhatókból: *állapat* Bécsi. Münch. AporC. (*állapat* Komj. SztPál 423.), *koptat*, *léptet*.

Még áthatók, de többtagúak: *hagyap*; csak szenvedőben van meg *hagyaptatek* WinklC. 118. *hagyaptatol* GyöngyC. 9. | *harap* nem fejleszt műveltető származékot («nem használtatik szenvedőben» mondja a NSzt.). | Szabálytalanul *tat* képzős *csip*; csak *csiptet* ismeretes (a NySz.-ban csak: *csiptető*), *csipet* (ige) ellenben nem található a NySz. MA. Krszn. NSzt. TSz.-ban. *Leccsipette* a mai nyelv-

használatban a. m. leitatja. Lehr: Toldi 208. vö. berugatták Pesti Hirl. XV. 207. sz. | *Szoptat* (zaptat ÉrsC. 331. b.) szintén eltérő, de megvan mellette *szopat* is. Ám maga a töige is kétkulacos, mert *szopik* átnemható jelentésű, míg átható értelemmel iktelenül járatos, pl. Emler k y keth zoppa a ky rayl PozsC. 45.

Valahányszor a nyelvben bármi okból ugyanazon jelentésre különböző alakok fejlődnek ki, ezek kapcsán értelembeli különözés is szokott beállani. A műveltető képzőnél sincs különben. Itt egyébként is már eleve az *-at* képző kizárólagosan tökéletes műveltetőket, míg a *-tat* készítőket ill. áthatókat is, a *-t* csupán áthatókat képez.

Jelentésbeli különbség van pl. *nyomtat* > *nyomat*; *vártat* > *várat*; *vontat* > *vonat*; *hánytat* > *hányat*; *forgat* > *faragtat*; (MUGSzt.) *folytat* > *folytat*; *fektet* > *feket*; *jártat* > *járat*; *csatogtat* > *csatogtat*; *esepegtet* > *csepeget*; *pattoztat* > *pattoztat*; *ropogtat* > *ropogat*, (*potyogtat* > *potyogat*); *csipet* > *csipet*; *csapat* > *csaptat* stb. között (vö. Szarvas Nyr. XXI. 322. Lehr: Toldi 208.). Hogy pedig ez nem máskép, hanem pusztán az alaki különbség révén fejlődhetett, arra elég bizonyosság, hogy a mint kimutattuk, egynéhánynak a régi nyelvben mind a két alakja egyforma jelentésű vala, vagyis egy ideig épen ellenkező értelemben élt mint ma az egyik képző (pl. *vontat*, *vártat*, *jártat*), továbbá hogy némelyik ma a közhasználatból teljesen kiveszett, mint pl. *hozat*, *irtat*, *kértet*, *megszünet*; végre hogy hol az egyik, hol a másik változat pl. *csaptat*, *csipet*, *pattoztat*, *ropogat*, (jól)lakat, húztat Nyr. XXI. 323. teljesen hiányzik.

Más szempont alá tartozik *vágtat* > *váगत* stb. Van tudniillik egy csapat mozgást jelentő igénk műveltető formával, de mindamellet átnemható jelentéssel. Mintának vehető *léptet*. Összetételben *föl-*, *elő-léptet* (Az együgyűséget utálatos rongyban lépteti elő. Fal. NÜ. 263.) rendszeren használatos mint készítő; ellenben itt: Pesten keresztülléptettem sebesen Gvad. FNót. 32. egyszerűen annyi mint *mentem t. i. lovon*. Azaz a műveltető képző itt a tárgy lappangásából érthető meg (erről bővebben alább). Ehelyett t. i. *lovát lépteti* mondták *lován léptet* vö. *léptet* fakólován Arany, (a mely amazzal teljesen egyenlő értékű kifejezés ugyan, de utóbb mégis némi jelentésbeli különböztetésre szolgálhatott. *Lovát lépteti* a. m. vezeti, lépésben jártatja). Ebből lett per ellipsis *léptet*, (vö. *etet*, *itat*, *kapat*). Ilyen *usztat*, *szöktet*, *csöktet*, *hágtat* (példák alább) s ilyen *vágtat* is, ámbár nem alakulhatott önállóan, hanem csak emezek analogiájára. Talán onnan, mert jó futó lóról mondani szokták: Jó kivágja a lábát vö. Kivágja a mellét. Analogikus képzések továbbá *rugtat*. Rugd ki jól a lábada t — így biztatják, nógatják az embert a sietésre; vö. *neki rugaszkodik* a. m. *neki rugasztja magát*, mint pl. *kapaszkodik*;

továbbá *kaptat* a hegyre (NSzt. Hegyre meredekre sürgeti a vonó marhát. Tehát nem átnemható?) v. ö. *viam carpere* innen *kaptató* locus acclivis vö. *hágó*. (*Uzsoda* h. tehát igen helyesen volna *usztató* MAI.) Vele szemben *kapat*, *megkapat*: keveset etet (Nyr. XIV. 95. Arany TSz. III. 12.). Másik jelentése *kezéhez kapatja*, *szoktatja*: Mint a juhászbojtár, a mikor *kapatja*. A komondor kölyköt végig simogatja (Arany Toldi V. 3.), voltaképen tökéletes műveltető mint bizonyítja: Én *kapattam* egykor *fegyvert fogni* csatán (Arany, TE. IV. vö. Lehr. 154.)

Valamint a már meglevő változatok időnként s szakaszonként jöttek létre, viszont az ő mintájukra folyton folyvást, mondhatni napról-napra, néha csak ideiglenes használatra ujak is megteremnek. Ilyenek pl. *csaptat*, *csipet*, *pattogat*, *ropogat*, *lakat* (vö. *lakaszt* Zolnai Nyr. XXII. 320.) *haraptat*, *löket*, stb.

Különösen ilyen ideiglenes használatra valónak tartom pl. ezt: *mászat*. A szótárak sem ezt, sem *másztat* alakot nem ismerik, de azért előfordul használata, midőn jelentéséhez a *mondás*, *parancsolás* járul. Ilyen lehet: *lépet*, *rugat* pl. csillagot rugatnak vele (Bródy, Emberek 21), *hágat* pl. fölhágatta vala őket a házhéjára (MA. Bibl. I. 194.) stb. Analogia hozzája pl. *járatja* az ujságot.

SZILASI MÓRICZ.

Skandináv szók a lappban. Egy igen becses, mintegy 370 lapra terjedő kötet jutott kezünkhöz a szerző, *Qvigstad J. K.* tromsöi tanítóképző igazgató, szívességéből. Könyve a christianiai tudós-társaság kiadásában jelent meg; címe: *Nordische Lehnwörter im Lappischen* (Christiania, a címlap szerint 1893, de a nyomást csak 1894-ben fejezték be). A szerző egy régebbi munkájában alaposan tárgyalta a lapp és finn nyelvek egyező szókincsét (*Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache*, Acta soc. scient. Fennicæ XII. k.), most pedig mintegy ennek párjával rendkívül széles alapon, jóformán kimerítően egybeállította a lapp nyelvnek nagyszámú skandináv, különösen norvég elemét. Thomsen szerint, ki oly remekül fejtegette a nyugati-finn nyelvek germán elemeit, egyes lapp kölcsönszók még az óskandinávnál is régebbi nyelv alakot mutatnak s megegyeznek a 3. s köv. századokból való legrégebbi rúnaemlékekkel. Qvigstad mindezt csak látszatnak bizonyítja, ámbár a lappok és norvégok érintkezését ő is ósréginek tartja. A lapp nyelvnek skandináv elemeit szerinte csak a Viking-korszakig vihetni vissza (tehát a IX. századig). — A tulajdonképi szótár majdnem 300 lapra terjed. Megelőzi egy összefoglaló bevezetés, mely számot ad a lapp nyelvjárásokról, a rájuk vonatkozó forrásokról, tárgyalja az összes előforduló hangmegfeleléseket, a különféle névszói és igei szóvégeket stb. Nyelvészetünk nagy hálaival tartozik Qvigstadnak ezen új, rendkívül becses munkájáért.

SIMONYI ZSIGMOND.

A „lapú“ és „nap“ szók magyarázatához.

A Nyelvtud. Közl. legutóbbi füzete nagy csatározás színhelye. Nem kevesebb, mint 17^{1/2} lapja foglalkozik összesen négy lapon megírt igénytelen két cikkecském kritikai támadásával, melyek közül az egyik a magy. *nap* szót, mint «talán bizonyítékul szolgálható nyelvészeti adatot» tárgyalja azon magában is természetes fölvetélhez, hogy «a nyelvrokonságnak megfelelőleg közösségeket fogunk találni az ugor népek szellemi életének egyéb nyilatkozásaira s különösen a mythikus és vallásos gondolkozásra nézve is; a másik pedig a *lapú* s néhány más közös magyar-szláv szó viszonyát igyekszik tisztázni. Ha meggondoljuk, hogy hazánkban egész évtizedek nyelvészeti munkássága szokott minden tüzetes hozzászólás nélkül lefolyni: valóban meglephet bennünket az érdeklődés ily hirtelen föllendülése s öröndetes jelenségnek is tarthatnók, ha nyilvánulásait látva nem támadna az elfogulatlan hozzáértő lelkében a kétség, hogy megfelel e terjengőségüknek a belőlük meríthető tudományos okulás aránya s hogy a sok szónak nem-e a «ferdítés», «botlás», «ügyetlenség», «szemfényvesztés», «szóhímezés», «lesbekerítés» s más efféle — a Ny. K. lapjain kissé szokatlan, s talán nem is a legméltányosabb fegyverek villogtatása a célja... Azonban hagyjuk e vitézkedő fegyvereket: a szekercze munkája becsesebb. Dologra!

A *lapú* szót továbbra is az ugor nyelvekkel való közösség korából származó, eredeti magyar szónak kell tartanunk; a vog. *lapěnk* szóhoz úgy viszonylik, mint *hattyú* a vog. *χqtěn* (*χqtěn*), *holló* a szurguti osztj. *kōlañk* (vog. *χulax*), *lassú*: a vog. *loqšěχ*, *nyű* (fereg) a vog. osztj. *nūnk*, *vő* az osztj. *veñ* szavakhoz; megvan szócsaládja a *lap*, *lapi* «baumblatt», mord. *lopa* «blatt, laub», vog. *lōpta* «blatt» s az utóbbinak megfelelő magashangú osztj. *lipět*, magy. *levél* szavakban. A közszláv *lopyz*-ből való származása ezek mellett már csak azért is valószínűtlen, mivel minden egyéb esetben akár egy-, akár kéttagú szóban a szláv *χ* végzet megtartotta nyomát a magyarban: van *moh*, *méh*, *potroh*, *peleh*; ellenben nem ismernek *lapuhok*, *lapuhot*-féle alakot sem nyelvtörténet, sem nyelvjárások. Mindamellett nem tarthatjuk merő véletlennek a magy.

lapu és szláv *lopuz* egyezését sem, mely szók nyelvtörténeti viszonyának megállapításánál figyelembe veendő, hogy nem Pannoniában jöttek először a magyarok (illetőleg magyar-féle ugorok) érintkezésbe a szlávssággal. Világos tudósítást tartalmaz erre nézve Ibn-Rószteh könyve; azonban csaknem bizonyossággal föltehető, hogy fönn kellett állania ilyen politikai, illetőleg kulturális érintkezésnek már századokkal ez írónak kora előtt is, vagyis midőn a Don, Dnjeper és Visztula között lakó szláv törzsek még nem voltak egymástól nagy messzeségbe szétszóródva. Tudunk ilyen érintkezést a volgai bolgárookra nézve, kikkel pedig amint nyelvi alapon következtethetjük (l. Ethnogr. V. 24.) együtt, illetőleg szomszédságban éltek a magyarok s közelébe esnek a Don vidékének a régi írók hun-ugurjainak lakóhelyei is, kiket a mai történészek általában a magyarokkal azonosítanak. E tényeket szem előtt tartva bizony lehetségesnek kell gondolnunk, hogy a magyar nyelvnek nem minden szláv eleme pannóniai szerzemény, hanem legalább valamely kis része a Volga- és Dontáji vidékekről való. Sőt talán éppen ez a körülmény magyarázza meg, hogy a szláv elemek csaknem úgy mint a régi török elemek, a magyarság egész nyelvterületét gyökeresen áthatották, hogy a Lajtától a Szeretig, a Kárpátoktól Adriáig nincs egy zugocska, melynek magyar nyelvében tömegesen s rendszeren egyöntetű alakban ne szerepelnének. S ha a dolog így volt, miért ne volna lehetséges csekély viszonyhatás is különösen a kulturszók terén: ha a magy. *lapu* szó rokonsága az ugor nyelvek terén mutatkozik, ha alakja legalkalmasabban a vogul társalaktól magyarázható, miért ne volna lehetséges a szláv *lopuz*, *lopuza* szót ugor nyelvből való átvételnek tartanunk. Hiszen a maroknyi és jelentéktelen vogul-osztják nyelv is adhattott egész rakás kulturszót a sokkal magasabb műveltségű orosz-ságnak, sőt adott egy szót az európai nemzeteknek is (ezt t. i. *tundra* = éjsz. osztj. *tunk-tlār*, vog. *tañkw-tür* «moszatos tó, ingovány»). Bírálóm éppen a *lapu* szó közszláv elterjedését találja lehetetlennek; ellenben megengedi ugyanennek lehetőségét a *viza* és *vizsla* szavakra nézve, melyek szintén nagy nagy területén vannak elterjedve a szlávsságnak (Szláv szók a magyar nyelvben: 34. l.; v. ö. ez utóbbiakra nézve Mikl. következő adatait: ujszlov. *vižel*, *vižla*, szerb *vižao*, *vižle*, cseh *vyžel*, tót *vyžla*, lengyel *wyżel*, orosz *wyžlec* stb.)

Miklosich tényleg szemben az 1871-ben kiadott «Die slawischen Elemente im Magyarischen» című tanulmányában vallott nézetével «Vergleichende Grammatik d. Slawischen Sprachen» című nagyjelentőségű művének 1875-ben megjelent kötetében, mely a képzőket tárgyazza, idegen eredetűnek ítéli a szláv *lopuz* szót («Fremd: [nsl.] *kočuh* kutsche, *lapuh*, *lopuh* klette *pižuh* vultur» 290. l.). Nagyérdemű bírálóm e tény főlemli-

téséről megfeledezett, valamint nem utalt a szláv *lopuz* eredetiségének védelmében a Miklos ichtól egybevetett s már Pliniusnál előforduló latin *lappa* «klette», *lappago* «eine der klette ähnliche pflanze» (Georges), továbbá a litván *lāpas*, lett *lapa* «blatt» szókra, mely utóbbiak valószínűleg külön ugor átvételek (v. ö. mord. *lopa* «blatt»), amint lehetségesnek tartja Thomsen is (Beröninger etc. 194.)*) Az említett latin szóknál igen figyelembe veendő hogy bennük kulturszókkal van dolgunk, melyeknek gyakran igen rejtelmesek az ő vándorlásuk útjai. A helyett tehát, hogy az egész problémát végleg megoldottnak tekinteném, fölhivom rá nyelvtudósaink figyelmét, tőlük várva egyszersmind fölvilágosítást a következő kérdésekre nézve is:

1. Miképpen magyarázandó a következő szócsoportok egyezése: éjsz. vog. *lūpānt* (Regulynál: *loq̄bent*), tür-*lūpānt* «vízi tők» (széles kerek levele a lapuéhoz hasonlít), kondai vog. *lūmpānt* ланушникъ («*lumpānt* nymphæa» Ahlq.); finn *lumpee* (nom.-*mme*) «vízi tők (nymphæa)»: magy. *laboda* atriplex, ujszlov. *loboda*, *lebeda* atriplex, bolg., szerb *loboda* «melde», cseh *loboda*, *lebeda*, lengyel *łoboda*, *lebiada*, orosz *lebeda*, *lebedka*, rumuny *lobodă* (Mikl.)? V. ö. görög λάπαθον, lat. *lapathum* (Plin.) «sóska» («von λαπάθειν den leib flüssig machen» Georges), bolg. *lapat*, ó-orosz *lapota* (Mikl.); továbbá tat. *alabuta* laboda (Budagov szerint *الابوطا* = *ala* «tarka» és utórészében: *butak* «ág, szár», mi azonban tudós néptimologia.). Látnivaló, hogy a vog. *lumpānt* a finn alakhoz kepest dim. képzés s hogy a magy. *laboda* szabályos hangbeli megfelelője.

2. Eredetük szerint összefüggő szócsoportok-e a következők: szláv *lapa* «pfote», ujszlov. *lapa*, lengyel *łapa*, kisorosz *łaba*, orosz *łapa*, fehér-orosz *łapa* «hand», bolgár *lapadec* «gänsefuss (pflanze)», melyekhez Miklosich és Fick etimológiai szótárai még hozzávetik a következőket: lett *lāpa* «pfote», gót *lōfa*, ó-felném *lafa* «flachhand»; — s másrésről: cserem. *łapa* «palma manus» *jal-łapa* «planta pedis» | mord. *łapa*: *kād-łapa* «handfläche, flache hand» | zürj. *łapäs*: *kok-l* *planta pedis*; *łapa*: *kok-l* «fussblatt», votj. *łapa* állatok talpa | finn *łappea* «latus et planus», *l. kási* palma; észt *łaba* «fläche», *jala-łaba* «fussblatt», melyeket Budenz szótára egészen természetszerűleg a magy. *łap* «fläche», *łapos*, *łapít*, mord. *łapš*, *łapškado* «flach» szókkal állít egybe s melyekhez még hozzá-

*) Fick etymológiai szótára (III. kiad. 451, 650. l.) a litván *łapa* «blatt» szót a szláv-litván-germán nyelvegység maradványának tartja, egybevetvén vele a gót *łaufs*, ófelném. *łoub*, *łoup*, újfeln. *łaub* szókat, továbbá a szlávtság teréről az újszlov. *łepen* «blatt» szót, melynek másai Miklos. szótára szerint még bolgár *łepen* «schieferling», szerb *łoppjeno* «blatt». Ez utóbbi mű (165. l.) nem tartja az egyeztetés helyességét föltétlenül bizonyosnak, hanem a szláv adatokhoz az előbbieket, mint figyelembe jöhetőket a szokásos «vergl.» rövidítéssel veti hozzá.

tartoznak: zürj. *lapkid* «niedrig, flach, platt», votj. *lapäg, lapäk* «alacsony, kis növéssü», *lapkal* «alacsonyodni» stb.?

3. Hogy viszonylanak egymáshoz: magy. *ólom*, melyet Budenz a cser. *vulna* «ón», vog. *āln* «ezüst», magy. *ón* szavakkal a finn *vala-*, mord. *valo-* «fondere, giessen» ige származékának tekint, továbbá tadvai vog. *wōlēm* «ólom» s másrésről ószlov., újszlov., szerb, cseh *olovo*, bolgár *olovo, elav*, lengyel *ołow*, polab. *vūlūv, vqlūv*, szorb. *vołoj, volyj*, orosz *olovo, wokovo*; litván *alvas* «zinn», lett *alva* id., porosz *alwis* «blei»? A hangmegfelelés szempontjából v. ö. lett *aweešchi, aweefenes*, litván *awete* «himbeere»: zürj. *ōmidž*, votj. *āmež*, «himbeere» (ezek átvétele a vog. *umiš* «málna»), mely utóbbinak eredetibb alakját mutatja a cser. *engež, ingič*, «szeder» (v. ö. votj. *bañ* és *ban* «arcz», *puñ* és *pum*, zürj. *pom* «vég» stb.) s talán a vele egybetartozó összetét *āngōžā, āngūz*, örmény *engoiz* «nuss».

Bírálómnak a *vidra* és *bika* szókra nézve közzétett fejtegetéseihez következő észrevételeim vannak: Miklosich (kinek etimologiai szótára egyedüli segédkönyvem volt előbbi czikkem megírásában) a litván «*vidra*» szót nem *údra*-nak, hanem *udra*-nak írja s ugyanígy van meg e szó Fick etim. szótárában, holott a lett alakban (*údrs*) jelzik a hosszúságot. Utána nézve Nesselmann litván szótárában a kérdéses szót így találom: «*udrà* fischotter» (33. l.), mely jelölés értékére nézve fölvilágosít az előszó: « $\sphericalangle$ bedeutet gedehnte u. betonte sylbe, = gedehnte sylbe ohne ton, $\sphericalright$ betonte kurze sylbe»; itt tehát az első szótagon nincs jelezve hosszúság. Mindezen tekintélyeket csak a «botlás», «szemfényvesztés»-féle argumentum-diszletek ellenében hozom fel; bár tudom, hogy hazánk tudós szlavistája helyes alakot idéz, lévén e szó alakja Kurschat szótárában: *údra*. Azonban tapasztalván azt, hogy a litvánban a hosszúság igen gyakran egybeesik a hangsúlylyal, vajjon nem kell-e arra gondolnunk, hogy midőn az összes indogermán nyelvek valamely hangzót röviden ejtenek s csak a litván ág hosszán (mint pl. az *udra* «*vidra*» szóban): e hosszúság másodrendű, azaz a hangsúly hatása alatt keletkezett, újabb (nem a litván-szláv korból származó) fejlemény? Ha a dolog így volna, (s az ellenkezőt bizonyítani azt hiszem lehetetlenség), az egész szláv *vydra* = litv. *údra* egyeztetés okvetlensége romba dől; mert bizony egy litván rövid *u*-nak, amint Mikl. szótárából láthatjuk, megfelelhet a szlávban is *u*, pl. *umu* (ószl., újszlov., bolg., szerb, cseh, lengy., orosz *um*) «mens»: litván *umas*, lett *ōma | uzda* (ószl., újszl. orosz *uzda*, bolg. *juzda*, szerb *vuzda, huzda*: litv. *uzdeničė dup-*: ószlov. *dupľ* «hohl», újszlov. *duplo*, szerb *duplja*, or. *duplo* «baumhöhle»: litv. *dubti*, lett *dubu* «hohl werden», litv. *dubus* «hohl».

Mindenesetre — számon kívül hagyva a sok nehézséggel kap-

esolatos Simonyi-féle magyarázatot — az ugor *vondér**) szó mellett a megfelelő indg. alakokat átvételből magyarázhatjuk legalkalmasabban. Ma már világosan látjuk, hogy már a Kr. e. századokban, midőn még az ugor népek egységes területen laktak, benső kulturális érintkezés volt az ugorság és iránság közt; csak ebből magyarázhatók az efféle közugor iráni eredetű elemek, mint: *hét, száz, név, ház, ár, üsző*, stb. és rokonaik. Ezen érintkezésből föltehető némi nyelvi viszonyhatás is silyenül tekintendő különösen az indo iráni *udra* «vidra», mely szó elvándorol egyik irányban a germánba, másik irányban a görögbe és latinba. A szláv *vydra* lehet az ugor *vondér* szabályos magy. *vidra* másának egyenes, vagy közvetett átvétele; de lehet ettől független megfelelője is a litván *údra*-nak, nem lévén tényleg — megengedve az ellenvetés helyességét — a szókezdet hangalkata elég erős bizonyíték a magyar-féle eredet kizárólagos lehetőségének fölvételére.

A *bika* szó eredetének kérdésében teljesen tisztában áll az, hogy közvetlenül a törökből s nem a szláváságból került szó. Ez utóbbi nyelvterület alakjai (*bykъ, bik*) a magy. *bika* magánhangzói végzetét meg nem magyarazzák s különös is volna, hogy míg az *ökör, tinó, tulok, borjú, üsző, söre* közvetlenül a törökségből kerültek (v. ö. az utóbbira nézve: lozv. vog. *säir, säir*, kondai *squr*, tavadai *sqor* «tehén», osztlrt. *sāgar* «kuh», votj. *sikal, skal, iskal*, cser. *uškal, škal* «tehén» = oszm. azerb. *sigir* «bika», tat. *siġir* «tehén»), az egy *biká*-nak származott volna csak szláv réven hozzánk a neve. Ezek szerint világos, hogy a magyar alak *i*-je csakis ócsuvas hangváltoztató hajlandóság eredményének tekintendő. Igen alkalmasan fogható föl ilyennek a szláv *bykъ* tömagánhangzója is; mert a *buka* szó első tagja az egész törökségben rövid hangzójú s így az *y*-nak alakulása sem okvetlenül föltételezett.

A *nap* szó eredetére nézve tölem nyilvánított véleményemmel szemben a legnyomósabb ellenvetésnek látszik az a hangtani körülmény, hogy a HB.-ben *nop* alak fordul elő. V. ö. azonban erre nézve: magy. *ád, ad*: HB. *odutta*, magy. *aluv-, olt* és *álom* (vog. *ülém*), magy. *ház, haza, honn* (osztl. *ġāt, ġöt*). A szerkesztői megjegyzés szerint az is kérdés, vajjon *aj, v. áj* hangesoport válthatik-e magyar *á-vá* s a *náp* alap megfelelhet-e ered. *nājp*-nak: ezt nem tartottam szükségesnek bizonyítani; világos példái: magy. *hál-*: osztl. *ġojl-* (frequ.), *ġoj-*, vog. *ġuj-* «liegen, sich niederlegen, schlafen» | *mál-*: vog. *ma'il* | *nász*: finn *naise* | *nyál*: osztl. *noñil* | *bámul-*: votj. *pajm-* | *mász-*: lp. *muoješe*- id. | *szár*: mord. *sājār* stb. l. MUGsz. Különben is megírtam a *hajnal* szó tárgyalásában «jóformán ezen elavult magy. *nal* (t. i. a *haj-nal*

*) A NyKözl. XXIII, 434. lapján felsorolt adatok mellől kimaradt: votj. (Sar. Kaz.) *vudor* «vidra», pl. VNpK. büv. 1.

utórésze = zürj. votj. *níl*, finn *neite*, lp. *neita*) s nem valamely a vogul *nāj*-nak megfelelő képzőtlen alak teszi előrészt a *nap* szónak is (v. ö. magy. *nép* és votj. *níl-pi* «gyermek, háznép», tdk. «leány-fiú» | magy. *ép* és vog. *jelp*: *jelpt-* «gyógyít, épségre hoz», *jelt-* «fölelépül», *jelpiñ* «szent; erős»), mely különben a *najp*-féle hangzásból a *j* hatása alatt könnyen magashanguságba csapott volna át.

Birálóm kétségbe vonja a *nāj* «nap» szónak eredetibb «aszszony» értelmét; pedig azt kétségtelenné teszik az állandó *sāñin* «anyád» és *nāj-āñkw* «úri nő» féle appositíók V. ö. pl. a medveköltő énekekben:

Ujukwé, ujukwé kēnsamlēn!

«Állatocska», «állatocska» ébredj föl!

Ujukwé, ujukwé vāramlēn!

«Állatocska», «állatocska» serkenj föl!

Xoli-sēri sa'ipā nāj-s āñin

A reghajnal-sugaras fejedelmi aszszony (a nap), a te anyád ime a magas fa ágernyőjére jutott (magasan áll),

kars jiw lāpin ti pats,

ime az alacsony fa tetejéig emelkedett. —

talkwé jiw taljēn ti lapēs.

(Vog. Népk. III, 188.)

*

Uj kēnsamlēn, uj vāramlēn!

«Állat» ébredj föl, «állat» serkenj föl!

Jāñi' tārēm lāñjā žātāls,

A nagy isten útja kivilágosodott (nappal lett),

jāñi' pupi' lāñjā žātāls.

a nagy bálvány útja kivilágosodott. Te azelőtt a nagy isten útjának kivilágosodtáig,

Nañ mōlēž, jāñi' tārēm lāñjā žātālnē-mos,

a nyádnak (a napnak) a magas fa ágernyőjéig való föl-emelkedéséig

kars jiw lāpin s añin lapnē-mos

lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló hét patakodat,

lunt napmiñ, vās napmiñ sāt sq-jimēn

torkolatos patakod torkolatát, forrásos patakod forrását

titiñ sājim-titēn, taljēñ sājim taljēn

mind bejártad: most pedig vastag gyökerű gyökere-álmot,

pusēn žoliilēsän:

rövid, vagy hosszú ideig fogsz-e még feküdni?!

añ ās qsiñ tārēpā tāriñ ulēm

Reghajnal-sugaras fejedelmiasszony a nyácskádnak föl-

žqsä, vañi žujilēn!?

keltét hogyan nem látod?! (U. o. 189.)

žoli-sēri sa'ipā nāj-s āñin kēn

n āñ kw ā l m ā žumlē at

va'ilēn?!?

Avagy más itt a *nāj-sāhi* mint a nap? Állítólag rosszul fordítottam volna a *Kul'-āter* himnusz következő mondatát: *χολιτ χατέλ, arsiñ χατέλ nāj-āñkūw járā-kwol patitān lapnē grémte* ily módon: «holnapi napon, midőn a tüzes nap a mi fejedelmi asszony anyjánk az ő atyja (*Numi-Tārem*, az ég) házának végébe (tetejébe, csúcsába) emelkedik»; mert a *nāj-āñkūw* nem a *χατέλ* «nap» szó értelmezője, hanem valamely külön mythikus személy: a minden élők anyja, *Kaltés*. Ez vogul bibliai kritika: nekem nem így tradáltak s Regulynak sem, kinék kéziratában az *arsin-χατέλ* fölött ott van e jegyzet: «*krasni solniško*» (tűztől piros, izzó nap) s a *nāj-āñkūw* (*naj-anghu*) fölött külön még: «*sonne*». Különbön a napnak női személyként való felfogásáról tanúskodik a «föld keletkezésének szent regéje» is, hol «Napasszony»-ról (*χατέλ-ēkwā*) van szó e mellett: «Holdöreg» (férfi; *jāñžep-ājka*). V. ö. *die sonne, der mond*.

Bírálom figyelmeztet az éjsz. vog. *nāj* «tűz» szóra; ismerem e szót, igen közönséges gyűjtéseimben; de nem «fényes» az alapértelme, hanem mint a «nap» jelentésű *nāj* szintén = *nāj* «asszony», értsd: «istenasszony». Az igazi vogul nevezet a «tűz»-re: középlov. *toqt*, alsólovvai *tat*, kondai *taut*, tavidai *täut* (= magy. *tűz* stb.), melylyel szemben a vallásos tiszteletben rejlő okoknál fogva a pelimi nyelvjárás idegen szót alkalmaz (*oqrés* «tűz» = éjsz. vog. *ārés* «a tűzhely egy zuga, melybe a hasábfát állítják» = osszét *arth* «brennendes feuer, flamme», más közlő szerint «*eigentlich der scheiterhaufen, dann die feuerstelle im zimmer*» = zend *ātare* «feuer»; Hübschmann.) s az éjszaki vogul közbeszéd a homályos eredetű *ulā* szót. Csak a költői nyelvben használatos «tűz» értelemben a *nāj*, a midőn teljes jelzős kifejezése: *sāt nelmép tēren nāj* «a hét-nyelvű-vész-asszony» (értsd: «ezer lángú»; l. pl. Vog. Népk. III., 518.), mely megvan az osztják hőselekben is még pedig az «asszony» értelem világos jelzésével: *ār nātmapā tāranut naj-anka* «sok nyelvű vészes tűz fejedelmi asszony» (L. Patkanov: *Tip ostjackavo bogatyrja*. 9. l.)

Hogy *Numi-Tārem* és hét fia közül a legifjabbik: *āter*, más nevein: *Sornī-āter* («Arany-fejedelem»), *Mir-susnē-γum* («Világnező férfiú»), *Ēkwā-pī pīris* («Asszony-fia fiúcska») egyrészről másrészről *Sornī-sis* és *Kaltés* bár regéik többször egymáséba szövődnek, mégis mindannyian külön személyei a vogul mythológiának: azon a vogul vallásos költészet ismerője nem vitatkozhatik, hiszen az «Ég és föld előntésének énekében» mind a négy alak egymás mellett szerepel. Nézetem szerint *Kaltés* «úgy látszik eredetileg a bíborban élőmlő, a sötétségben ki nem bontakozott kelő napot, a hajnalt jelentette»; az «Arany fejedelem» pedig a magasban tündöklő, azaz «a sötétségből teljesen kibontakozott napot» (NyK. XXI., 444.): bírálom szerint: «*Kaltés* épen nem a kelő

napnak megszemélyesített alakja. hanem egyszerűen *Numi-Tārem hajnalra változásának a megtestesítője*, a másik alak pedig «a nap- vagy a holdvilág fényéből tündöklő ég megtestesítője.» Ezek oly aprólékos mythologiai megkülömböztetések, minőkbe az ugor népek vallástudományának mai állása mellett nem bocsátkozhatunk. Én részemről beérem annak fölismerésével, hogy az említett mythologiai személyek «solaris», vagy mondjuk még általánosabban «égi tüneményeket jelző alakok».

Bírálóm ellentétet fedez fel a *Kaltés*-alakról szóló két merőben különemű nézetnyilvánításom közt, melyek közül az egyik (NyK. XXI., 227.) arról szól, hogy vog. *Kaltés* hang- és jelentésértéke szerint = votj. *Kildis* (ebben: *Kildis-in* «teremtő ég»), a másik pedig hogy a vog. *Kaltés*-ről szóló regék őt különösen a «hajnal» (tehát bírálóm ellentéte szerint: nem «ég») személyesítőjének tüntetik. Hiszen ez a két tény egymást fölvilágosítja: a votják «*teremtő ég*» kifejezésnek előrészből értjük meg, miért szerepel *Kaltés* mint *ākw* «anyó» mint *nāj-ūñkūw*, *šāñūw* «anyánk», miért ő az élet adója, a szülő nők védő istennője, miért nevezik az élet határát «*Kaltés* rendelte élő idő»-nek (*Kaltés tāwem ālnē pos*); viszont az «ég» utórészből megértjük, hogy miért «hajnal» a *Kaltés* s hogy miként válhatott a jelentés-fejlődés egy későbbi fokán az *Inmar* «Ég» társává az imádságok megszólításában.

Tévedett Hunfalvy s vele együtt bírálóm, midőn Reguly *äter tarom* «szép idő» kifejezésében a «hell, rein» szavakkal fordított jelzöt az *ātēr* «úr, fejedelem» szóval azonosította; vog. *qtēr*, kondai *ōtēr* = éjsz. osztj. *ūrt*, *ūr* «herr, edelmann» = magy. *úr* = zend *ahura*, óperzsa *aura* (pl. ez istennevekben is: *Ahura-mazdāo*, *Ahura-mainyu*) «herr, herrscher,» szkr. *asura*; — vog. *atēr*, lozvai *ätēr* «derült, tiszta (levegő, ég)» pedig = éjsz. osztj. *ēder* «schönes wetter.»

Lehetne még sok megjegyzésem; de azt hiszem a szóban forgó «bírálatok» megitélésére ennyi is elegendő.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Panyóka. *Panyókára v. panyókásan venni föl a mentét* a. m. vállra venni, a nélkül hogy fölölténé az ember. Ez a kifejezés eddig nincs megmagyarázva. Nyomra vezet a köv. mondat, melyet N. Ajtay Sámuel 1814-ben megjelent könyvében találunk («A világ történetei...»): «Sardana-pálás mindent az udvari tisztjeire hagyott, a midőn őt egy vezére az asszonyok társaságában vígadva, felpiperézve, festett arczával gyapjút fonva találta, feltámadt a *panóka* király ellen...» *Panóka* tehát, asszonyos, talán a *Panna* névből, mint *katuska ember v. katicza* stbeff. De lehet, hogy a *panóka* lompost vagy más effélet is jelentett.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Pozsonyi Codex nyelvi sajátosságai.

(Vége.)

B) Alaktani sajátosságok.

I. Szóképzés.

1. Igéképzés.

Frequentativ képzőt kell látnunk a következő igében: *hwzatalak* 106. 23; de ez bizonyára hibás olvasat e h. *hwzlalak*; v. ö. a következő megfelelő helyeket: GyöngyC. 12: *hwzlalak*; ThewrC. 9: *hwzlatanak*.

A momentán képzések közül megemlítenők: *folyamom* III. 124. 10; *ffolyamwan* III. 130. 5; — *keremes* II. 120. 12; *keremys* II. 120. 15.

A consativ és szenvedő képzések közül megemlítenők:

életeth III. 127. 21, *életett*; fel *magaztaltha* e h. *magaztatha* III. 128. 5; — *wygaz* (= *vigasztj*) III. 130. 8 || — *byratassanak* III. 128. 2; *hasonlqtik*. I. 107. 2; *tewkelletyk* I. 111. 18; *meltholtassal* II. 122. 14.

Érdekes a szenvedő képző használata a reflexiv -ül, -ül után:
megh erősewttessem II. 120. 8; *erewssewtlessenek* III. 128. 3; *yndwltassanak* III. 127. 38.

E helyütt megemlítenők azok a deverbális főnevek, melyeken a bennük rejlő szenvedő értelem nincsen kifejezve; ilyenek:

feel emeles II. 118. 23 *megh fogasa* II. 118. 24 *meg kethezese* II. 118. 25 *verese* II. 118. 25; 27 *bee törese* II. 118. 27; — *de ugyanott*: *megh ostoroztatasa* II. 118. 25; *bee vadoltatasa* II. 118. 26.

A szenvedő képző hiányzik továbbá a következő kifejezésekben: *meg fogwan* I. 105. 28; — *fedezwen* I. 106. 3.

Fölös szenvedő képzőt találunk ezekben: *huzattatol wala* I. 105. 29; *hywattatek* II. 115. 5; *fogattathneyek* II. 115. 6; — *meg zentelthetheth* III. 126. 10 (igei melln.); *megh fezythetheth* II. 122. 15 (ig. melln.).

Az -ít képző többnyire mai alakjában fordul elő:

I. *thanithwany* 105. 16; 23; 108. 11; 12; *erewsich* 112. 25 || II. *zabadych* 113. 10; 122. 13; *zabadytanaya* 117. 22 | *erösyich* 120. 4; *meg-erössytheth* 113. 6. stb. || III. *erewsycz* 129. 34; *zabadycz* 130. 18; *fordycz* 130. 17; *megh tyztyghtha* 128. 5; *megh tyztythacz* 130. 7; stb.

Találkoznak azonban régibb, teljesebb alakok is:

I. *fezeyteek* 106. 19; *eresseych* 111. 12; *sebeseychyed* 112. 3; *zabadeytanod* 112. 23 || II. *fordeych* 114. 14; *zabadetassoderth* 113. 28; *segethsegh* 117. 15 || III. *teleseycz* 124. 16; *be telleyseythe* 128. 8.

A reflexív -ül, -ül képzőt a következő alakokkal találjuk:

-ól: *ffordolwan* III. 130. 5; *nyomorolth* II. 119. 35.
 -ül: *nyomorwlthak* II. 117. 14; *yndulas* II. 119. 8.
 -él: *megh sebeselessed* II. 113. 13.
 -öl (ez fordul elő legtöbbször): *fezeulet* I. 106. 8; *megh fezeult* II. 116. 16; *kenyereule* II. 117. 9; *megh remólenek* II. 116. 15; *kenyereuletés* II. 117. 11. stb.
 -ül: *kenyerulel* I. 107. 28; *kenyerul* I. 108. 14; *közöswles* II. 120. 25; *thestöswlni* II. 121. 28; *kenyeruletés* III. 128. 34.

Itt említjük ezt a refl. igét: *wegzik* I. 111. 17. e h. végződik; vö. török.

A denominalis igeképzések közül említendők:

helhetenek I. 106. 21; *megh sebhettelny* II. 122. 10 || *helyhezttetek* II. 116. 17 *helhözthethny* II. 122. 1. stb.

Íráshibák: *megzentessenek* III. 127. 37, *megszenteltessenek* | *yllatgassomban* III. 129. 15, *illatgatás* ? v. inkább *illatozás*.

2. Névszóképzés.

a) Nomen verbale.

-ó, -ó, ő (-andó, -endő):

1. -ó (-andó). — A hátsóhangú igéknél mind a három részben mindig -ó-t találunk, idézetre tehát nincs szükség. Megemlítendő: *latando* es *lathathatlan ellensegymthewl* III. 126. 1.

2. -ő (-endő). — Említésre méltók:

II. *weró* 113. 11 (*zabadychon* . . az *weró* *angelthwl*) | *esmerókh* 115. 16 (=ismerősök) || *kevetkezendew* 113. 1 | *rezketendó* 119. 19 | *yówendó* 119. 20.

III. *elenzew* 124. 21 (*elenzew nehesezewth*) | *eelw* 127. 19 (=eelew).

3. -é (-endé). I. *zereteie* 105. 5 | *teremtheye* 116. 15 | *esmereyd* 108. 7 (=ismerőseid) | *zyledet* 108. 9; *zylednek* 108. 13 | *nyereye* 109. 28 || II. *zylei* 115. 14; *zyleye* 117. 18; 119. 36 | *zeretheyenek* 117. 10 | *therytheye* 117. 19 || *yewende* 114. 3 || III. *theremtem* 124. 3; *teremtem*

125. 9; 32; 129. 26; teremteyet 127. 15 | zylednek 125. 7; zylem 125. 20; zwlem 125. 20; *zyleye 127. 30 | ydwezyttem 125. 9; 29.

-ás, -és. — Figyelemre méltó e képzőnek hosszú s- (ss-) -vel előfordulta, mint: ayanlassrol stb. (l. a hangtant). — Elavult szók:

II. kerelmessem 119. 27; kerelmessyt 120. 11 | keremeseth 120. 12; keremysem 120. 15 (v. ö. Bud. UgAl. 33. §.) | apolasnak 122. 3 | hagyapasok 122. 8 || III. kerelmességben (olv. kérelmésekben) 127. 27 || — Iráshibáknak látszanak: hullaeerth I. 112. 3; e h. hullasaerth | alomlatomban III. 129. 14, e h. alomlatasomban.

Az -és a második kéznél dialektikus -ís alakkal található ebben a két szóban: yelenys II. 119. 13 és keremys II. 120. 15 (v. ö. í: é).

-t: -at, -et. ytod II. 113. 13 | elthed 114. 3 | felmented 114. 2; de: menytyerth 119. 15.

I. meg zanatyat 106. 10 | gyonatoth 106. 10 | mywelkedet 108. 24 | wallatira 109. 3; wallatyra 109. 25 | latatyraert 109. 14; v. ö. latatos 107. 19 | chyppeneth 111. 28 | II. kenetek 113. 17; kenetek 116. 8; megh kenettetederth 113. 17 | zallatod 113. 27 mywelkedethem 120. 23 | III. foganat 127. 33 | mywelkevdet 129. 16 | zeretyerth, olv. szerettiért 125. 35.

-at -os, -et -es: latatos I. 107. 19 | geryedetes I. 111. 25 | zenwedetes II. 117. 11 | keserwetes II. 117. 11, mely valószínűleg a «zenwedetes» analógiájára készült.

Itt említendő a mai ábrázat eredetibb alakja: ábráz (o Jezus feleséges atyanak abraza I. 111. 4).

-ék: Asszimilált hangzóval található:

haylok III. 126. 5 | ayandok III. 130. 19; III. 130. 21; de: ayandek III. 128. 7; 16; — ayandokozas II. 118. 9.

-alom, -elem. — Eredetibb -elm alakkal:

I. zerelmeel 109. 23; zerelmeel 112. 26; zerelmeerth 110. 13; de: zerelemnek 110. 7; 112. 10 | zerelmerth (e h: serelmerth, olv. sérlemért) II. 118. 32.

Jelentésüknél fogva megemlítendő: lakodalmawal III. 126. 17 = élvezetével; jóllakásával; lakodalma III. 126. 18 = lakása; — hyedelmere I. 111. 25 = bizodalma.

-ván, -vén. — Mai -va, -ve helyett:

vala megh zerezwen I. 105. 11 | wagywk megh foglalhathwan II. 117. 17 | wagyok wetetwen III. 124. 7. stb.

b) Nomen denominale.

-s (-as, -es, -os, -és, -ös). — Hosszú mássalhangzós alakját lásd a hangtani sajtásoknál. — A mainál nyiltabb hangzóval e két szóban fordul elő: varassaerth II. 118. 10 és aranyas III. 126. 15.

Régi nyelvünkben, s így codexünkben is, nagyon el vannak terjedve a -ság -os, -ség -és képzős alakok mai rövidebb alakokkal szemben; így:

I. keserewseges 105. 12; 106. 10; 16; 25; 108. 9; 30 | edesseges 105. 17; 108. 8 | gyenerwseges 105. 27 | rettenetessegest 105. 28 | zernyewseghes 106. 6; 110. 32 | dicheseges 106. 9; 110. 11; stb. II. dychese-ges 117. 28; stb. | nemesseges 113. 24 | edesseghes 117. 14; 119. 22; stb. III. dychewseges 124. 9; stb. | lelkwsegeus 124. 21 | edesseges 125. 17; 126. 27; stb.

-ú, -ű. — E képzőnek mai alakja mellett eredetibb -ó -ő található ezekben:

zomorosagos I. 109. 16; I. 111. 33; zomoro I. 105. 13 (l. o: u) || 2. eredetibb -ő: I. keserwsegeu 109. 10 | zernyewseghes | II. zörnycu 118. 30 | keserew 117. 6; 119. 37; 113. 22; 118. 16; 30 | nemew 117. 12; 119. 37; 120. 3; 119. 21 | III. kewnyewseg 124. 10 | mynemew 124. 14. stb. (l. ő: ú.)

A -ságú, -ségű képzős melléknévek ma csakis melléknévi jelzővel együtt használatosak, mint: nagy keménységű stb.; a régi nyelv jelző nélkül is használja őket:

edessegeu I. 106. 2 | soksaqu I. 109. 22; 110. 24 | dichyesegeu I. 111. 30 | zepsegeu III. 127. 21; zepsegeu III. 126. 34. stb.

A -ság, -ség képző ilyen alakokkal fordul elő: -sság, -sség, -ság, -ség, -síg (l. a hangtant). Megemlítendők:

epeseged I. 105. 9; 108. 10; 13; altalsag (=szélesség) I. 106. 23; epesegh II. 117. 1; zomesag I. 108. 25; zomehsag megh ielensegh II. 118. 23, = megjelenés.

Az -atlen, -etlen, -talan, -telen képző teljesebb alakja van megtartva a «szepletelen» szóban: zepletelen I. 106. 26; zeplewtelen III. 125. 7. stb.

Látszólag igekötőhöz járult e képző a következőkben:

I. artatlan 105. 27 | fogyatkozattlan 108. 20 | zewnettlen 109. 22; zwnetlen 110. 19 | faradatlan 111. 17 | II. ythlan 120. 31 | melthatlan 122. 12. stb.

Megjegyzendő a segytelen (II. 114. 16.) szó, mely az egyező latin imádság (II. 121. 21.) nuda szavának felel meg: «o nuda humanitas» = segytelen embersegh; a «nuda» kifejezés t. i. átvitt értelemben van véve. Segytelen=mai: segitetlen s helyesen így volna irandó: segyttelen.

E képző a -hat, -het képzővel együtt mindig -hatatlan, -hetetlennek hangzik.

A középfok képzője -b, -bb többnyire kötőhangzó nélkül:

I. kylemb 106. 5; 6 | nagyob 106. 20 nagywb 107. 25 | II. yelesben 113. 23 | elezthob 114. 6 | kwnyeben 120. 7 | thelyesben 120. 7 | thökeletesben 120. 7 | egyebhayath 120. 16 | feyerbh 121. 10 | folsegosb (e h. fölsegős) 121. 11 | III. egyeb 125. 3 | melto 126. 8 | bodogbak 126. 32.

A -d (-ad, -ed, -od, -öd) sorszámnévképző csak ik-telenül található: I. masod 106. 14 | harmad 106. 29 | negyed 107. 11. stb.

A *-nyi* képző rendszeren eredetibb *-nyé* alakban fordul elő (l. *é: í*); egyetlen egyszer *-nyi*: *menyzer* II. 121. 5.

A diminutív *-ded* képzőre két példánk van: *kysdeth* III. 126. 34; *kysded* III. 126. 36 és *edesdeden* II. 119. 28; 120. 13.

További képzések közül említendőek: *ezthendey* II. 115. 11, ma: *esztendős* | *egyebhayath* 120. 16 = *pristinus, quod alias fuit*.

II. R a g o z á s.

I. Igeragozás.

A jelentő mód folyamatos jelenében következő teljesebb és eredetibb alakok találhatók:

wagywk II. 117. 16 | *kayaltas* I. 109. 10 kiáltsz | *wagyon* II. 114. 13; III. 126. 3; 4 (a «van, vannak»-féle alakok nem fordulnak elő); — *wezen* II. 116. 19; *ezen* II. 116. 28 eszik; *thezen* III. 128. 13 | *yzya* II. 116. 26 | *elewnk* III. 128. 16 | *wezzewk* III. 128. 19 (l. *ö: ü*);

a befejezett jelenben:

megh holthanak II. 116. 30; *fel tamatanak* III. 125. 12.

Megemlítettők a folyamatos múlt ezen ritkább alakjai: (*ti*) keres-
tek *wolth* II. 115. 24; *thwgyatok wolthe* II. 115. 25, tudjátok *vala-e*.

Kötőhangzó nélkül van: *mondnak* II. 116. 11.

A mainál előbbrehaladott fejlődésűek a «lél, lész, lén»-féle összevont alakok (l. a hangt. sajtás.), melyek közt a legérdekesebbek:

beewyd II. 122. 15, *bevivéd* (v. *ö. veed* = *vevéd* *KeszthC.* 64; 226; *teed* = *tevéd* u. o. 127; 132; 230; 239); — *ienek* II. 116. 9, *jövének* (v. *ö. lenek* = *levének* *KeszthC.* 99; 132; *hynek* = *hivének* u. o. 198; 200; 287; 389; *venek* = *vevének* u. o. 232.).

A föltételes módban: *kernyewl metelthethneyek* II. 115. 4; *mehebe fogattathneyek* II. 115. 6; *mwlneyek el* II. 118. 19; — *zabadytanaya* II. 117. 22; — *megh kenneyek* II. 116. 9; — *de: wenne* II. 117. 23, *venné*; *stb.*

A fölszólító módban: a módképző *j* meg van őrizve l. *z*-végű igető után:

erözyen II. 120. 7, *érezzem*; — *yrgalmaz* II. 113. 20; *de: yrgalmaz* II. 113. 25; 114. 7; *meg wygaz* III. 130. 8; *wegezsed* I. 112. 28.

2. a tárgyias ragozás egyes sz. 2. sz. teljesebb alakjában:

tewkelyed I. 108. 24, *yryad* I. 110. 17, *fogyad* I. 111. 15, *nyeryed* II. 120. 14; — *aggyad* I. 106. 7; *agyad* I. 105. 25; 107. 7; 109. 1; — *tegyed* I. 110. 32; *wiged* I. 112. 29; *wegyed* III. 129. 22.

a *j* hiányzik ebben: *könyörögh* II. 120. 9 | a *j* fölös ebben: *halgassya* II. 120. 11.

A tárgyas ragozás egy. sz. 2. sz. teljesebb alakját az említetteken kívül még ezekben találjuk: *megh olchjad* I. 108. 26; *sebeseychyd* I. 112. 3; *zolgahassad* I. 112. 34; *bochyassad* II. 114. 6; *boczassad* III. 125. 36.

Az -*ít* képzős igék fölszólító módjának codexirodalmunkban járatos következő alakjaival is találkozunk:

batoroh I. 111. 11; *zabadoh* I. 107. 18; 110. 2; *fordoh* I. 112. 6; *gyohad*, III. 124. 17, *gyújtst*; *wylagossohad* III. 124. 18; *fordohad* III. 124. 20; — rendszeren azonban így: *eresseych* I. 111. 12; *sebeseychyd* I. 112. 3; *fordeych* II. 114. 14; *segycz* III. 125. 16.

2. Névragozás.

A birtokos személyragozásban megemlítendőek:

yeswsom III 125. 15; 31; *de: ieswsom* III. 125. 16; — *vö. gondum* GyöngyC. 68, *leyanium* PéldK. 85.

Az egybirtokú egyessz. 3. sz. ragja gyakran i:

I. *emlekezetyerth* 107. 7; *emlekezethy* 107. 8; *wallatira* 109. 3; *wallatira* 109. 25; II. *fezewletinek* 113. 2; *ydeyn* 114. 5; 11; 118. 3; *kesyrtetyerth* 118. 20; III. *ereynek* 125. 23; *yewetelywel* 126. 14; *ydwezetyre* 126. 25; *erey* 128. 19 | a *j* hiányzik ebben: *bwaerth* II. 118. 21, *bújáért* és *myawk* II. 119. 18, *ma: miattuk* | megemlítendőek: *elewthw* III. 124. 12, és *tykerew* I. 107. 23.

I. *raytonk* 107. 27; *de: kewansagwnknak* 108. 25; *stb.* II. *uronk* 118. 17; 32. *stb.* *de vrunk* 118. 6; 13; *azzonywnk* 121. 8; III. *holthonk utan* 128. 17; *de: wrwnknak* 124. 1; — I. *o: u* | *erettewnk* I. 105. 9. *stb.* I. *ö: ü.*

lakozasok I. 107. 26; *stb.* I. *o: u* | *dycheretyewk* III. 126. 36; *stb.* I. *ö: ü* | *welk* I. 105. 17; *stb.* I. *ë: ö: ü.*

a birtok-többség kifejezésében először azok azok az alakok említendőek, melyekben a mai használattól eltérőleg a *j* hiányzik:

tagaym III. 127. 37; *tagayd* III. 127. 31; I. 106. 32; *kenayd* I. 110. 16; II. 122. 11.

ma használatos *-jai*, *-jei*, *-ai*, *-ei*-vel szemben *-i*:

I. *ellensegym* 107. 19; 111. 12; *de bwneym* 110. 2; 112. 23; II. *fogadassym* 120. 23; *barathym* 120. 27; *de: bineym* 114. 6; 117. 17; 120. 1; — III. *elensegym* 125. 11; 125. 26; 125. 19; 126. 1: *ayakym* 128. 33; *kegyetlensegym* 130. 14; *de: byneym* 129. 5; 22. *stb.*

I. *kenyd* 106. 20. *stb.*; *tagid* 106. 23. *stb.*; *ellenseghyd* 107. 14; 107. 17; *baratid* 108. 7; *sebyd* 109. 23; 29. *stb.*; *paranchyolatyd* 109. 24; 112. 25; *zentyd* 111. 2; *de: tagayd* 106. 32; *kenayd* 110. 16; *zemeyd* 106. 1; *kezeid* 106. 18; *labayd* 106. 19; *sebeyd* 106. 21; II. *banathyd* 118. 2; *mwnkasyd* (e h. *mwnkayd*) 118. 2; *de: kenayd* 122. 11; *sebeyd* 113. 14; 114. 11; III. *ellensegyd* 129. 20; *de; tagayd* 127. 31.

I. csak: *labayt* 105. 17; — II. *vrwossaghy* 113. 14; *felelethyn* 115. 21; *thanythwanynak* 116. 18; 24; *fohazkodasyert* 118. 21; *faradsaghyert* 118. 21; *apostolinak* 119. 14; *kerelmessyth* 120. 11; *de: halottaybol* 114. 1; *heley* (?) 116. 17; *fyaynak* 120. 27; — III. *zentynek* 127. 3; *de: dolgaynal* 127. 31; *yzey* 128. 3.

Viszonyragok. A *-ben* rag igen gyakran kopott alakkal fordul elő:

welem leez paradichyomba I. 107. 30; *kewnbe* olvassam I. 110. 12; *igy* 121. 17; 122. 15; III. 129. 14; 15; 127. 31; 118. 34.

Néha azonban ott is találunk *-ben* ragot, a hol szükségképpen *-be* ragot várnánk; *igy: ruhaban* ewltezettel I. 105. 30; *lelke meth the markodban* ayanlom I. 111. 6; *igy* III. 124. 6; 23. stb.

A *-be* rag a II. kéznél egyszer illeszkedés nélkül: *templombe* II. 122. 2; egyszer hosszú hangzóval: *kózybee* II. 122. 9.

A *-n* rag meg van őrizve a *-kor* ragon, mely csakis *igy* található.

I. *mykoron* 105. 16; 21. stb.; egyszer: *mykorth*; II. *mikoron* 113. 24; 115. 13. stb.; *akoron* 118. 5; *ky menese koron* 113. 25; III. *mykoron* 126. 24; 127. 9; 128. 8; 10.

A *-ról* rag mellsőhangú párja *-ről* az I. kéznél egynéhányszor eredetibb *-rel* alakkal is találkozók: *kewwsegrel* I. 105. 20; 107. 24; 108. 6; *zernywsegrel* I. 107. 13; az I. és III. kéz egy-egy helyén *-rül* is: *belrul* I. 111. 15; *wetelerul* III. 124. 2.

A *-tól, -től* rag *-tül, -tül* alakkal is található (I. *ú: ó* és *ü: ő*); a második kéznél egyszer: *theled* II. 117. 25. (v. *ö. -rel, -ről, -rül*). Megemlítendő: *fyadteul* III. 128. 6.

A *-vá, -vé* rag *v*-je mássalhangzó után mindig áthasonul, míg a *-vel* rag *-v* betűje hol áthasonul, hol megmarad az I. kéznél:

zadwal I. 105. 13; *igy* még 105. 28; 106. 18. stb.; a II. és III. kéznél csak egy-két helyen maradt meg a *-v*: II. *malazthwal* 116. 4; *xpusual* (Krisztusval) 118. 14; III. *tekelletessegwel* 127. 22. — Hosszú magánhangzóval: *zerelmeel* I. 109. 23.

A *-ül* rag csak *-ól* alakkal fordul elő; az *-ül* az I. és II. kéznél *-ül* és *-öl*, a III. kéznél *-öl* és egyszer *-él*: ezekel 130. 24; (I. *ó: ú, ő: ü* és *é: ő: ü*).

Találkozunk továbbá a módhatározói *-t* raggal: *rettenetesegest* I. 105. 28; *bewsegest* I. 111. 21; *hywsegeth* (e h. *hywsegest*) I. 108. 10.

Helyhatározói *-t*: *mykorth* I. 105. 13.

Nem bizonyos, vajjon lativus-féle rag van-e megőrizve a *meg* igeikötő *megy* alakjában: *megy rryad* I. 110. 17; *megy tekelle* I. 110. 25.

SCHMIDT Győző.

Könyvészet 1893.

II. (Vége.)

Latin (oszk. stb.) és görög nyelv.

Abicht K.: *Übersicht üb. den Dialekt des Herodotos.* L. 42 l.

Ahrens H. L.: *Kleine Schriften.* I. Band. *Zur Sprachwissenschaft.*
Besorgt v. K. Haeblerin, mit einem Vorworte v. O. Crusius. Hannover.
(Ism. ZÖG.)

*Αρχαία τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ
σολλόγου «Κοραῖ».* Athén 1892. 50+121 l. (Ism. BPhW.)

«Ezen Korais A.-ról elnevezett társaság az új-görög népnyelv vizsgálatát tűzte ki céljául. Legbuzgóbb tagja, Hatzidakis G. N., athéni tanár, az új-görög nyelvnek alapos ismerője és úttörő munkása, tájékoztató bevezetést közöl az új-görög nyelv tudományos feldolgozásának céljáról és módszeréről.»

Autenrieth Gy.: *Wörterbuch zu den homerischen Gedichten.* L. XVI+379 l. — Ára 3 m.

Baunack J.: *Die delphischen Inschriften.* (Samml. d. griech. Dialekt-Inschriften v. J. Baunack, F. Bechtel u. A. Hrsg. v. H. Collitz. 2. k. 4. füz.) Göttinga. — Ára 3.20 m. (Ism. LC.)

Beiträge z. historischen Syntax der griech. Sprache. Hrsg. v. M. Schanz. Würzburg. (Ism. BPhW.)

Benoist E. és Goelzer H.: *Nouveau dictionnaire latin-français.* Paris. Nagy 8-r. XVI+1713 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Blomquist A. V.: *De genitivi apud Plautum usu.* Helsingf. 1892. VIII—166 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«Ezen értekezés legteljesebb monographiája a Plautus-használt Genitivusnak és egyszersmind önálló és figyelemre méltó adalék az esetek mondattanához. A sz. azt véli, hogy a genitivus nem annyira adnominalis vagy locativus, hanem inkább separativ értelemben használatos. A separativ jelentésből az adnominalis könnyebben magyarázható, mint megfordítva.»

Blümner H.: *Über Gleichniss und Metapher in der attischen Komödie.* (Studien z. Geschichte d. Metapher in Griechischen v. H. B.) L. 1891. Nagy 8 r. XIX+286 l. — Ára 8 m.

Blümner H.: *Die Farbenbezeichnungen bei den römischen Dichtern.* (Berl. Studien f. class. Phil. u. Archäol. 13. k. 3. f.) B. 1892. 331 l. — Ára 7.50 m. (Ism. BPhW.)

Bredan F.: De Callimacho verborum inventore. L. 98 l. — Ára 2.25 frank.

Bronisch G.: Die oskischen i- und e-Vokale. L. 1892. VI+194 l. — Ára 6 m. (Ism. DLztg.)

Buck C. D.: Der Vocalismus der oskischen Sprache. L. XVI+210 l. — Ára 9.20 frank.

Catalogus dissertationum philologicarum classicarum. L. — Ára 2.50 m.

Cauer P.: Wort- u. Gedankenspiele in den Oden des Horaz. L. 1892. (Ism. BPhW.)

Corpus inscriptionum Graecarum. Graeciae septentrionalis. Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum. Vol. I. Inscr. Graecae Megaridis Oropiae Boeotiae. Edidit *Gu. Dittenberger.* B. 1892. VI+806 l. — Ára 85 m.

Corpus inscriptionum latinarum. Cons. et auct. Ac. litt. r. B. ed. I. Inscr. latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem. Pars I. Fasti consulares ad a. u. c. DCCCLXVI cura *W. Henzen* et *Ch. Huelsen.* B.

Cremer H.: Biblisch-theologisches Wörterb. der neutestamentlichen Gräcität. 6—10. füz. Gotha.

Deecke V.: Lateinische Schulgrammatik. B. VIII+100 l. — Ára 2.40 m. (Ism. LC.)

Deecke V.: Erläuterungen zur lat. Schulgrammatik. B. 478 l. — Ára 4.80 m. (Ism. LC; Arch. f. lat. Lex.; Revue Crit.)

«Nagyon örvendetes dolog, hogy a sz. Landgraf és mások példáit követve iskolakönyvéhez a tanítónak szánt magyarázatokat írt. Ezek arra figyeltetnek, hogy a tanítónak jóval többet kell tudnia, mint tanítania. Némelyeknek talán fölöslegesnek tűnik föl az indogermán nyelvekre és az olasz nyelvjárásokra való utalás. Ezek, ha el is mellőzik azt, a mi nincs nyelvükre, de a latin és görög nyelvre vonatkozólag sok dolgot találnak e könyvben, a mi gondolkozásra készíti őket, s a mit az eredeti tudományos művekből sokkal nagyobb fáradsággal tudnának elsajátítani. Az ige kiváló gonddal van benne tárgyalva.» Arch. f. lat. Lex.

Dingeldein O.: Der Reim bei den Griechen und Römern. Ein Beitr. z. Geschichte des Reims. L. 1892. IV+131 l. — Ára 2 m. (Ism. Arch. f. lat. Lex. és BPhW.)

«E könyv nem meríti ki azt, a mit czíme ígér. A sz. csak a költőket és a latin remek-írók közül Propertiuson kívül csupán Phaedrúst és Senecát veszi tekintetbe. Csak röviden van megemlítve, hogy folyó beszédben fel-feltűnedezik a rím, kivált Tertullianusnál. Arról akarja meggyőzni az olvasót, hogy a görög elégia- és drámaírók, épúgy, mint a latin elégia- és eposzírók a trimeterben öntudatosan alkalmazták a rímet. De a rómaiak tudvalevőleg arra törekedtek, hogy a főnevet a hozzá tartozó jelzőjétől p. a genitivussal elválaszszák. Ha az elégikusok ezen eljárást követték, ezt még nem kell szándékos rímelésnek tulajdonítanunk.» Arch. f. lat. Lex.

Dyroff A.: Geschichte des Pronomen reflexivum. (Beitr. z. historischen Syntax d. griech. Sprache III. k. 9. és 10. f.) Würzburg 1892—93. Nagy 8-r. 138+186 l. — Ára 8 m. (Ism. BPhW. és DLztg.)

Egli J.: Die Hyperbel in den Komödien des Plautus u. in Ciceros Briefen an Atticus. Gymn.-Progr. Zug. 72. l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerk. Némethy Géza és Petz Ge-deon. 17. évf.

Kiemelendők: Balassa J.: Arany János, mint nyelvész. Bartal A.: A magyarországi latinság szótára. Inceze B.: Nominativus cum infinitivo és acc. c. inf. Thukydidesnél. Krausz S.: Addenda lexicis graecis et latinis.

Eichholz K.: *Lateinische Citate m. deutscher Übersetzung.* Lateinische Sprüche, Wörter u. Sprüchwörter. Hamburg 1892. IV+176 l.

Eckinger T.: *Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften.* München 1892. VIII+141 l. — Ára 2.50 m. (Ism. BPhW.)

Flensburg N.: *Über Ursprung und Bildung d. Pronomens αὐτός.* Lund 69 l.

Fügner F.: *Lexicon Livianum.* IV. V. L. 1892. 609—992. hasáb. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«E két füzet *adscensus*-tól *ambitio*-ig terjed. Egyes részeit *Netzker H.*, *Ballas E.*, *Köhler E.* és *Schmidt F.* dolgozták. Dicséretre méltó a kimerítő tárgyalás.»

Gehlhardt P.: *De adverbis ad notionem augendam a Plauto usurpatis.* Diss. inaug. Halis Saxonum 1892. 48 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Gerber A. és Greef A.: *Lexicon Taciteum.* L.

Goetz G.: *Corpus glossariorum latinorum.* III. L. 1892. XXXVI+659 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Hagfors E.: *De praepositionum in Aristotelis politicis et in Atheniensium politia usu.* Helsingfors és Berlin VI+131 l. — Ára 2.50 frank.

Hale Garden V.: *Die cum-konstruktionen.* Ihre Geschichte u. ihre Funktionen. Uebers. v. A. Neitzert. L. 1891. X+341 l. (Ism. ZÖG. és IndgF.) Vö. Hoffmann.

Hasse E.: *Der Dual in Attischen.* Hannover V+68 l. — Ára 1.40 m.

Hatzidakis G. N.: *Einleitung in die neugriechische Grammatik.* (Bibliothek indogermanischer Grammatiken. V.) L. XVI+464 l. — Ára 12.75 frank. (Ism. IndgF.)

Havet L.: *La Prose métrique de Symmaque et les Origines métriques du Cursus* (94. Fasc. de la Bibl. de l'École des Hautes Études.) Paris 1892. 112 l. — Ára 4 frank. (Ism. GGA.)

Heikel J. A.: *Über die Entstehung der Konstruktionen bei πρὶν.* (Lenyomat a Skandinav. Archiv-ból) (Ism. BPhW.)

Henry V.: *Précis de grammaire comparée du grec et du latin.* Paris XXX+362 l. — Ára 7.50 frank. (Ism. IndgF.)

Herz M.: *De thesauro latinitatis condendo.* Boroszló 1892. 4-r. 92 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«E műhöz irt fölhívás egyaránt fordul a szaktudósokhoz és a művelt közönséghez. Értékéről és jelentőségéről a sz.-nek ismert buzgalma és szakismerete eléggé kezeskedik.»

Hildebrandt A.: *De verbis et intransitive et causative apud Homerum usurpatis.* (Dissertationes Halenses. XI.) (Ism. ZGW.)

Hoffmann E.: *Modusgesetz im lat. Zeitsatze.* Antwort auf W. Gardner Hales: *The cum-Constructions.* Bécs. — Ára 1 m. (Ism. IndgF.)

Hoffmann O.: *Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange mit den wichtigsten ihrer Quellen.* 2. Bd. Der nordachäische Dialekt. Göttinga XII+608 l.

Hultsch Fr.: *Die erzählenden Zeitformen bei Polybios*. Ein Beitr. z. Syntax d. gemeingriech. Sprache. L. 1892. 121 l. — Ára 4 m. (Ism. BPhW., IndgF., LC.)

Inama V.: *Filologia classica graeca et latina*. 16-r. IX+195 l. — Ára 2 lira.

Jeep L.: *Geschichte zur Lehre von den Redetheilen bei den lat. Grammatikern*. L. XVII+316 l. — Ára 8 m. (Ism. BPhW. és DLztg.) Előszava és tartalomjegyzéke mellékelve az Arch. f. lat. Lex. VIII. k. 3. füzetéhez.

Johansson K. F.: *Beiträge z. griech. Sprachkunde*. Upsala 1891. Nagy 8-r. 173 l. (Ism. DLztg. és IndgF.)

Kalb V.: *Roms Juristen nach ihrer Sprache dargestellt*. L. 1890. VIII+154 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Karsten H. T.: *De uitspraak van het latijn*. Amsterdam. 166 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex. és BPhW.)

«Mélyreható tanulmányozás alapján, a fontosabb német vizsgálódások számbavételével szemlélhető képet nyújt a latin magánhangzókrol és mássalhangzókról. Előzőleg a hanghasonulás, hangkiesés és egyéb hangtani tünetmények tárgyalásába bocsátkozik.» Arch. f. lat. Lex.

Keller O.: *Lateinische Etymologien*. L. IX+196 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.) Ismertetni fogjuk.

Körtting G.: *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*. Paderborn. VII+828+174 l. — Ára 26.70 frank. (Ism. IndgF.)

Kraus S.: *Zur griechischen u. lateinischen Lexikographie aus jüdischen Quellen*. (Lenyomat a Byzantinische Zeitschrift II. kötetéből.) L. (Ism. MZsSz.)

Krumbacher K.: *Mittelgriechische Sprichwörter*. (Sitzungsber. d. k. b. Akad. d. Wiss.) München VII+272 l. — Ára 3 m.

Kunze A.: *Sallustiana*. L. 1892. 25 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«Sallustius nyelvi sajátosságait vizsgálja. A vizsgálódás jelenték-telen pontokra irányul, de igen tüzetes.»

Kühner R.: *Ausführliche Grammatik d. griech. Sprache*. I. Theil. Elementar- u. Formenlehre. Hannover 1892. Nagy 8-r. XI+652 l. — Ára 12 m. (Ism. LC.)

La Roche J.: *Beiträge z. griech. Grammatik*. L. XVIII+236 l. — Ára 6 m.

Linderbauer P. B.: *De verborum mutuatorum et peregrinorum apud Ciceronem usu et compensatione*. I. Progr. Metten 1892. 67 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Macke R.: *Die römischen Eigennamen bei Tacitus*. Hadersleben. 4-r. 18 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Mehliß: *Ueber die Bedeutung von κωλύς bei Homer*. Eisleben 1891. (Ism. ZGW.)

Menge R. és Reuss Zs.: *Lexicon Caesarianum*. L. 1890. 4-r. VIII+1428 l. — Ára 18 m. (Ism. DLztg.)

Merguet H.: *Lexicon zu den philosophischen Schriften Ciceros*. II. k. 10. 11. 12. füz. Jena 1891—92. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«E három füzettel a 2. kötet, egyszersmind a mű két harmada, mely F—O-ig terjed, be van fejezve.»

Meusel H.: *Lexicon Caesarianum*. B.

Mitsotakis J.: *Neugriechischer Sprachführer*. L. 1892. VI+358 l. — Ára 4 m. (Ism. LC.)

Monceaux P.: *Le latin vulgaire d'après les dernières publications*. (Revue des deux mondes. 1891. 429—448 l.) (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Mucke E.: *De consonarum in Graeca lingua praeter Asiaticorum dialectum Aeolicam geminatione*. I. II. rész. L.

Müller H. C.: *Historische Grammatik der hellenischen Sprache*. I. k. Leiden 1891. 225 l. II. k. Chrestomathie. 171 l. — Ára 8 m. (Ism. BPhW. DLztg. IndgF.) Dilettáns munka.

Mutzbauer K.: *Die Grundlagen der griech. Tempuslehre und der homerische Tempusgebrauch*. Ein Beitr. z. hist. Syntax d. griech. Sprache. Strassb. VIII+402 l. — Ára 15 m.

Neue philologische Rundschau. Hrsg. v. *Wagener u. Ludwig*. Gotha.

Neue-Wagener: *Formenlehre der lat. Sprache*. II. k. 3. kiad. 11—16. füz. B. 1892. XII+641—999 l. — (Ism. Arch. f. lat. Lex. és BPhW.)

«Ezzel be van fejezve az átdolgozás 2. kötete, mely a főnév és ige kivételével az összes beszédrészeket felöleli. Az első kiadás inkább anyaggyűjtés, mint tudományos vizsgálódás. A jelen kiadás is ugyanily jellegű. Csupán a példákat szaporítja a legújabb szövegkiadások szerint javítgatva.» Arch. f. lat. Lex.

Planta R.: *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte*. I. k. Einleitung und Lautlehre. Strassb. 1892. Nagy 8-r. 600 l. — Ára 15 m. (Ism. BPhW. DLztg. LC.)

Prellwitz V.: *Etymologisches Wörterb. d. griech. Sprache*. (Ism. Ziemer ZGW. Meyer Gusztáv LC.)

Preuss Zs.: *Index Demosthenicus*. L. 1892. 330 l. — Ára 10 m. (Ism. DLztg.)

Pschuri J.: *Etude de philologie néo-grecque*. Paris. 1892. CCXI+386 l. — Ára 22.50 frank. (Ism. BPhW.)

Rasia dal Polo: *De homericis comparationibus*. Velenceze 34 l.

Raumer Zs.: *Die Metapher bei Lucrez*. Erlangen. 129 l. — Ára 1.50 m.

Reichenberger Zs.: *Die Entwicklung des metonymischen Gebrauchs von Götternamen in der griech. Poesie*. Karlsruhe. — Ára 2.40 m. Jeles munka.

Rieger H.: *Die concessive Hypotaxe in den Tragödien des L. Annaeus Seneca*. Gymn.-Progr. Tauberbischofsheim 1892. 4-r. 19 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Schenk R.: *De dativi possessivi usu Ciceroniano pars I*. Gymn.-Progr. Bergedorf (Hamburg) 1892. 4-r. 25 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Schmidt A. M.: *Beiträge z. livianischen Lexicographie*. III. Gymn.-Progr. Waidhofen 1892. 20 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«A szerző, a Fügner-féle Livius-lexicon munkatársa, a *contra* szót tárgyalja ezen értekezésében.»

Schmidt H.: *De duali Graecorum et emoriente et reviviscente*. (Breslauer philologische Abhandlungen. Hrsg. v. R. Forster. 6 k. 4.) Boroszló 54 l. — Ára 2.50 m.

Schwab O.: *Hystorische Syntax der griech. Comparison in der class. Literatur*. (Syntax der gegensätzlichen Comparison.) Würzburg. Nagy 8-r. VIII+129 l. — Ára 4 m. (Ism. BPhW. és LC.)

Sjöstrand N.: De futuri infinitivi usu Latinorum quaestiones duae. Lund. 55 l. — Ára 1.40 frank.

Stengel P.: Θύξεις etc. *Hermes* 1891. 157 l. (Ism. ZGW.) «*Θύξω* jelentései: brausen, erregen, rauchen, räuchern, verbrennen, opfern».

Stowasser J. M.: Das Verbum lare. Eine dritte Reihe dunkler Wörter. Bécs 1892. 20 l. (Ism. NyK. és Arch. f. lat. Lex.)

Skutsch F.: Forschungen z. lat. Grammatik u. Metrik. I. k. Plautinisches u. Romanisches. Studien z. plautinischen Prosodie. L. 1892. 186 l. — Ára 4.40 m. (Ism. BPhW. és Arch. f. lat. Lex.)

Tessing Sven: Syntaxis Plautina. Enuntiationes relativae. Enuntiationes conjunctionales. Venersburg 1892. 4-r. 90 l. (Ism. BPhW.)

Thewreuk E.: Codex Festi Farnesianus XLII tabulis (phototypicis) *expressus.* Consilio et impensio academiae litterarum hungaricae ed. Budapest, Berlin. — Ára 42 m.

Thomson J. A.: De comparationibus Vergilianis. Lund. III + 60 l.

Thumb A.: Die neugriechische Sprache. Freiburg 1892. VII + 36 l. — Ára 1 m. (Ism. BPhW.)

Torp A.: Den Graeske Nominalflexion sammenlignende fremstillet i sine Hovedtraek. Christiania 1890. VIII + 15 l. (Ism. DLztg.)

Vicol F. L.: Die Negation im Lateinischen. Gymn.-Progr. (Ism. ZÖG.)

Weir Smyth H.: The Vowel System of the tome Dialect. (Transaction of the American Philol. Association. Vol. XX.) Boston 1889. (Ism. ZGW.)

Wetzel M.: Das Recht in dem Streite zwischen Hale u. E. Hoffmann üb. die Tempora u. Modi in lat. Temporalssätzen. Paderborn 1892. 47 l. Ára 0.60 m. (Ism. IndgF.)

Witkowski Sz.: De vocibus hybridis apud antiquos poetas romanos. (Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. zu Krakau.) Krakó 1892. 29 l. — Ára 1.20 m.

Zander C.: De lege versificationis latinae summa et antiquissima. Lund. 4-r. 28 l. — Ára 0.55 m. (Ism. IndgF. III.)

Zieler G.: Beiträge z. Geschichte des lat. Ablativs. L. Bonn 1892. 88 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

«A tudós szerző, Brugmann tanítványa, ezen értekezésében az ablativus keletkezését vizsgálja. Az umbriai és oszk nyelv számbavételével kutatja, hogyan keletkezett ezen keverék-eset a h rom indogermán ablativus, locativus és instrumentalis esetből. Azon eredményre jut, hogy ezen elegyedés az itáliai ósrokonság idejébe esik.»

Zimmermann A.: Etymologische Versuche. Gymn.-Progr. Celle. 4-r. 19 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Zimmermann E.: De epistulari temporum usu Ciceroniano quaestiones grammaticae. Rastenburg 1886—91. (Ism. BPhW.)

Más indogermán nyelvek. Indogermán nyelvhasználtás.

Bartholomae Chr.: Arisches u. Linguistisches. (Beitr. z. Kunde der indg. Sprachen. XV. XVII. k.) Göttinga 1891. — Ára 5 m. (Ism. BPhW.)

Bartholomae Chr.: Studien z. indg. Sprachgeschichte. II. Halle 1891. VI + 262 l. — Ára 7 m. (Ism. Lbl.)

Bechtel: Die Hauptprobleme der indg. Lautlehre seit Schleicher. Göttinga 1892. IX + 414 l. — Ára 8 m. (Ism. IndgF. III. és Nyk.)

Beiträge z. Kunde der indg. Sprachen. Hrsg. v. A. Bezenberger. Göttinga.

Benfey T.: Gesammelte kleinere Schriften. Ausgew. u. hrsg. v. A. Bezenberger. B. — Ára 29 m. (Ism. IndgF.)

Bielenstein R.: Die Grenzen des lettischen Volksstammes in der Gegenwart und im 13. Jahrh. Szt.-Pétervár 1892. 4-r. XVI+548 l. — Ára 17.50 m. (Ism. GGA.)

Brugmann K.: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indg. Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte der Altindischen, Altiranischen, Altarmenischen, Altgriechischen, Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Gothischen, Litauischen und Altkirchenslavischen. Strassb. Nagy 8-r. 236 l. — Ára 6 m. (Ism. IndgF.)

Dellrück B.: Vergleichende Syntax der indg. Sprachen. Einleitung. Strassb. 88 l. (Ism. Lbl. és Meyer G. LC.)

Geiger V.: Etymologie u. Lautlehre des Afganischen. München. Ára 1.70 m.

Holder A.: Alt-celtischer Sprachschatz. L. — Ára 8 m. (Ism. LC. és ZGW.)

Horn P.: Grundriss der neupersischen Etymologie. (Samml. indogermanischer Wörterbücher. IV.) Strassb. Nagy 8-r. XXV+386 l. — Ára 18 m. (Ism. LC.)

Hübner E.: Monumenta linguae ibericae. B.

Jackson A. V.: An Avesta Grammar in comparison with Sanskrit. Pars I. Phonology, inflection, word-formation, with an introduction on the Avesta. Stuttgart 1892. XLVIII+273 l. — Ára 3 m. (Ism. GGA.)

Meyer G.: Albanesische Studien. III. Lautlehre der indg. Bestandtheile des Albanesischen. Bécs. 95 l. — Ára 2.40 frank. (Ism. IndgF.)

Petz G.: Az indogermán hangtan jelen állásáról. (Lenyomat a NyK-ből.) Bpest. 8-r.

Regnaud P.: Le Rig-Véda et les origines de la mythologie indo-européenne. (Annales du Musée Guimet. Tome premier.) Paris 1892. VIII+419 l. (Ism. GGA.)

Seidel A.: Theoretisch-praktische Grammatik der Hindustani-Sprache. Hartleben. (Ism. Müller Fr. ZÖG.)

Sémi nyelvek.

Assyriologische Bibliothek. Hrsg. v. Fr. Delitsch u. P. Haupt. X. k. L. — Ára 10 m. (Ism. DLztg.)

Bacher V.: Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrh. Mit einem einleit. Abschnitte über die Massora. Trier. III+114 l. — Ára 2.25 m.

Bar Babule (Hassan): Lexicon syriacum, voces syriacas graecae cum glossis syriacis et arabicis complectens e pluribus codicibus ed. notulis instruxit Rubens Duval. I—III. Paris. 4-r. VI+1208 l. — Ára 60 frank.

Barth J.: Etymologische Studien zum semitischen, insbesondere zum hebräischen Lexikon. L. IV+76 l. — Ára 4.50 m.

Delitsch Fr.: Beiträge z. Entzifferung u. Erklärung de kappadokischen Keilinschriften. (Abhandlungen d. k. sächs. Gesellsch. d. Wiss.) L. — Ára 3 m.

Frances J.: Hebräische Prosodie, zum ersten Male ediert, u. mit einer Einleitung, Anmerkungen u. Beilagen versehen v. H. Brody. Krakko 1892. (Ism. The Jewish Quarterly Review.)

Grünert M.: Die Begriffsverstärkung durch das Etymon im Alt-arabischen. Bécs. 48 l. — Ára 1.50 frank.

Haupt P.: Assyriologische Bibliothek. III. 2. Das babylonische Nimrodepos. Keilschrifttext der Bruchstücke der sogenannten Izdubarlegenden, nach den Originalen im British Museum herausgegeben. L. 4-r. Ára 23.20 frank.

Herner: Syntax der Zahlwörter im alten Testament. Lund. 149 l. Ára 4.50 m.

Hommel Fr.: Aufsätze u. Abhandlungen arabisch-semitologischen Inhalts. München 1892. 128 l. Két táblával. (Ism. DLztg.)

Müller D. H.: Die altsemitischen Inschriften v. Sendschirli in den königl. Museen zu Berlin. Text in hebr. Umschrift. Überstz., Commentar, grammat. Abriss u. Vocabular. (Wiener Zeitschr. f. die Kunde des Morgenlandes.) Bécs. 66 l. — Ára 5 m, (Ism. DLztg.)

Nöldeke T.: Orientalische Skizzen. B. 1892. IX+304 l. (Ism. IndgF.)

Peiser F. F.: Die hetisicksen Inschriften. Ein Versuch ihrer Entzifferung nebst einer das weitere Studium vorbereitenden methodisch geordneten Ausgabe. B. 1892. 4-r. XV+128 l. — Ára 6 m. (Ism. LC.)

Rost P.: Die Keilschrifttexte Tiglat-Pileasers III. nach den Papierabklatschen u. Originalen des Britishen Museums. 2. k. L. XL—145 l. (Ism. DLztg.)

Schach F.: Eine auferstandene Sprache. (Neuhebräisch.) B. 20 l. Ára 0.50 frank.

Schwally Fr.: Idiotikon des christlich palästinischen Aramäisch. Giessen. XII+134 l. — Ára 6.40 m.

Scheffér G. H.: Elementarbuch der hebräischen Sprache. L. — Ára 4.50 m. (Ism. ZGW.)

Socin A.: Zum arabischen Dialekt v. Marokko. L. — Ára 3 m.

Winckler H.: Sammlung v. Keilschrifttexten. II. L. — Ára 6 m.

Wright V.: Lectures on the comparative grammar of the Semitic languages. New-York. XI+288 l. — Ára 18 frank.

Általános nyelvészeti. Világnyelv. Nyelvtanítás. Vegyes.

Analecta Graeciensia. Festschr. zur 42. Versamml. d. Philol. u. Schulmänner in Wien von Professoren der Univ. Graz. 218 l.

Benne van a többi közt Meyer G. értekezése: Zur neugriech. Grammatik; és Schuchardt Hugóé: Der mehrzielige Frage- u. Relativsatz. (Ism. NyK. 1894.)

Bahlsen L.: Der franz. Sprachunterricht im neuen Kurs. B. 1892. 66 l. — Ára 1.40 m. (Ism. Arch. f. n. Spr.)

Balassa J.: A gyermek nyelvének fejlődése. (Különny. a NyK-ból.) Bpest. 8-r.

Baudouin de Courtenay: Vermenschlichung d. Sprache. (Samml. gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge. 173. füz.) Hamburg.

Bersanetti F. és Allan A.: Affinità sintattiche tra il greco e l'italiano: studio di filologia comparata. Bologna. XII+151 l. — Ára 2 frank.

Blau A.: Bibliotheca philologica od. vierteljährl. systemat. Bibliographie der auf dem Gebiete d. class. Philol. u. Altertumswiss., sowie der Neuphilologie in Deutschland und dem Ausland erschienenen Schriften u. Zeitschriften-Aufsätze. 44. évf. Göttinga.

Bock Fr.: Wesentliche Merkmale der verbesserten Sprachunterrichts-Methode. Teschen 1891. 19 l. (Ism. Z. f. fr. Spr.)

Borinski: Grundzüge, des Systems der artikulierten Phonetik. Stuttgart. 1891. VII+66 l. — Ára 1.50 m. (Ism. IndgF. III.)

Bourdon B.: L'expression des émotions et des tendances dans le langage. Paris 1892. 374 l. — Ára 7.50 frank. (Ism. DLztg.)

Bucksath M.: Anleitung zum Erlernen d. malayischen Sprache für nach Ostindien reisende Deutsche. Brema. 16-r. 71 l. — Ára 1.20 m.

Christaller J. G.: Die Töne der Negersprachen und ihre Bezeichnung. Basel 19 l. — Ára 0.40 m.

Dormoy E.: Le Batta, langage international conventionnel. Tours. 198 l.

Edlinger A.: Über die Bildung der Begriffe, ein etymologisch-vergleichendes Wörterb. aus allen Sprachgebieten. München.

Gabelentz G.: Baskisch u. Berberisch. (Sitzungsber. d. k. pr. Ak. d. Wiss. zu Berlin. Böles tört. oszt. 593—613. l.) (Ism. IndgF. és Lbl.)

Giesswein S.: Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie u. Anthropologie. Freiburg 1892. 245 l. — Ára 5 m. (Ism. DLztg. és NyK.)

Guardiola J.: Kosmal idioma, Gramátika uti nove prata kiasmo orbo. — Universal-Sprache. Gramm. einer neuen Sprache, Orba genannt. Paris. 96 l. — Ára 2.10 m.

Hauschild G. R.: Die Verbindung finiter u. infiniter Verbalformen desselben Stammes in einigen Bibelsprachen. Berichte d. Freien Deutschen Hochstiftes. 2. füz. Frankfurt. 34 l. (Ism. Arch. f. lat. Lex.)

Keller Gy.: Die Grenzen der Übersetzungskunst kritisch untersucht mit Berücksichtigung des Sprachunterrichts. Karlsruhe 1891—92. 4-r. 43 l. (Ism. BPhW.)

Kleinpaul R.: Das Leben d. Sprache u. ihre Weltstellung. L.

Klussmann R.: Systematisches Verzeichn. der Abhandlungen, welche in den Schulschriften sämtlicher an dem Programmatausche theilnehmenden Lehranstalten enthalten sind. I. k. (1889.) 1876—85. Nagy 8-r. VIII+315 l. (1893) 1886—90. VII+285 l.

Ezen jegyzék a jövőben rendszerint 5 évi időközben fog megjelenni.

Lefèvre, André: Les races et les langues. (Tome 76. de la Bibliothèque scientifique internationale.) Paris. 303 l. (Ism. igen dícsérőleg Rev. Ling.)

«Il présente des considérations particulièrement importantes sur quelques points d'ethnographie linguistique.»

Loth J.: Les mots latins dans les langues brittoniques (gallois etc.). Phonétique et commentaire avec une introduction sur la romanisation de l'île de Bretagne. Paris 1892. 246 l. — Ára 10 frank. (Ism. DLztg. és Lbl.)

Marty A.: Über Sprachreflex, Nativismus u. absichtliche Sprachbildung. (Vierteljahrschr. f. wissenschaftliche Philosophie. VIII—XVI.) (Ism. ZÖG.)

Steinthal ellen, ki a *nativismus* megalapítója, ő, mint az *empirismus* híve, azt állítja, hogy a nyelv emberi találmány s okozója gondolataink közlésének vágya és ösztöne.

Mémoires de la société néo-philologique à Helsingfors. I. Helsingf. IV+412 l. (Ism. Valvoja és Die n. Spr.)

Methode Schliemann z. Erlernung d. engl. Sprache. L.

Meyer E. H.: Germanische Mythologie. B. 1891. Nagy 8-r. XI+354 l. — Ára 5 m. (Ism. GGA. IndgF.)

Meyer G.: Essays u. Studien z. Sprachgeschichte u. Volkskunde. II. Strassb. 380 l. Ism. Arch. f. n. Spr. és LC.)

Mill Fr.: Anti-Volapük od. die Mezzofanti-Sprache. Eine einfache International-Grammatik als Schlüssel für alle Sprachen. Gleichzeitig als telephon. Geheimsprache. Neuwied. 52 l. — Ára 0.75 m.

Misteli F.: Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues. Neubearbeitung des Werkes v. H. Steinthal. B. XXVI+612 l. — Ára 11 m. (Ism. Akad. Értesítő BPhW. LC.)

Müller M.: Die Wissenschaft d. Sprache. Neue Bearbeitung der in den Jahren 1861 u. 1863. am k. Institut zu London gehaltenen Vorlesungen. Deutsche Ausg. besorgt durch R. Fick u. W. Wischmann. 2. k. L. 1892—93. Nagy 8-r. VII+722 l. — Ára 11 és 14 m. (Ism. LC. és NyK. 1894.)

Netter A.: La parole intérieure et l'âme. Paris 1892. 165 l. — Ára 2.50 frank. (Ism. DLztg.)

Neuphilologisches Centralblatt. Organ der Vereine für neuere Sprachen in Deutschland. Hrsg. v. W. Kasten. Hannover.

Ohlert A.: Allgemeine Methodik des Sprachunterrichts in kritischer Begründung. Hannover. 292 l. — Ára 3 m. (Ism. DLztg. és BPhW.)

Platzmann Gy.: Weshalb ich Neudrucke der alten amerikanischen Grammatiker veranlasst habe. L. — Ára 5 m.

Potebnya A.: Misl i jazik. A gondolat és a nyelv. 2. kiad. Charkov 1892. VI+128 l. (Ism. Arch. f. Slav. Phil.)

«A nem rég elhalt szerző a XIX. sz. szláv nyelvészei között kétségkívül a legmélyebb s legjelentékenyebb gondolkodó volt . . . A jelen munka, mely először 1862-ben jelent meg, Humboldt, Steinthal, Lotze nézeteit elemezve s bírálva, igen finoman tárgyalja azt a kérdést, miképp függ össze a beszéd a gondolattal.»

Recha K.: Zur Frage über den Ursprung der perfectivierenden Function der Verbalpräfixe. Nebst Einleitg. üb. das Zusammenwirken des syntakt. u. phonet. Factors. Jurjew (Dorpát). 123 l. — Ára 2.80 m.

Reform. Zeitschr. d. allgem. Vereins f. vereinfachte Rechtschreibung sowie des Vereins f. Lateinschrift. 17. évf. Hrsg. v. Lohmeyer. Norden.

Riese A.: Griechisch als allgemeine Sprache der Ärzte u. Gelehrten überhaupt. New-York. — Ára 1 m.

Riese S.: Historia Apollonii regis Tyri. L. XIX+131 l. — Ára 1.40 m. (Ism. BPhW.)

Rothfuchs Gy.: Beiträge zur Methodik des altsprachlichen Unterrichts, insbesondere des lateinischen. Marburg 1892. VII+156 l. — Ára 2.70 m.

Schleyer J. M.: Grammatik-Lexikon: deutsch, populär-neuarabisch u. Weltsprachlich. Konstanz. 12 r. 19 l. — Ára 0.20 m.

Schleyer J. M.: Notizen üb. die sog. «Normalgrammatik» der Pseudo-Akademie Volapüka. Konstanz. 12-r. 13 l.

Schoepke: Der franz. u. engl. Unterricht im Dienste des Deutschen. Gymn.-Progr. Drezda. (Ism. Z. f. d. d. Unt.)

Schuchardt H.: Baskische Studien. I. Über die Entstehung der Bezugsformen des bask. Zeitworts. (Denkschr. d. k. Ak. d. Wiss.) Bécs. — Ára 3.50 m.

Schwidtal A.: Etymologisches Wörterb. der Mathematik u. Naturwissenschaften. Kattowitz 1890. — Ára 1 m. (Ism. ZGW.)

Seidel A.: Prakt. Grammatik d. malayischen Sprache. Bécs. X+176 l. (Ism. DLztg.)

Sievers E.: Grundzüge der Phonetik, zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogerm. Sprachen. 4. kiad. L. XVI+298 l. — Ára 5 m.

Spill G.: Uaer den neu-fremdsprachlichen Unterricht. Hannover. 30 l.

Tumlriz Z.: Über Sprachmischung. Czernovitz. 16 r. 32 l. — Ára 0.40 m.

Verhandlungen des 5. allgemeinen deutschen Neuphilologentages am 6., 7., 8. u. 9. Juni 1892. zu Berlin. Hannover. 80 l. — Ára 1.50.

Vietor V.: a) Deutsche Lauttafel. b) Englische Lauttafel. c) Französische Lauttafel. Nebst Erklärungen u. Beispielen. Marburg. 12 l. — Ára egy-egynek 1.50 m.

Vietor V.: Wie ist die deutsche Aussprache zu lehren? Marburg. 26 l. — Ára 0.50 m.

Vila J.: Elementos de la Gramática ambá ó de Annobon. Madrid 1891. 31 l. (Ism. Lbl.)

Vodskov: Sjaeledyrkelse og Naturdyrkelse. (Ism. IndgF. III.)

Waetzoldt G.: Die Aufgabe des neusprachlichen Unterrichts u. die Fortbildung der Lehrer. B. 1892. (Ism. Die n. Spr.)

Wershoven F. J.: Lehr- u. Lesebuch d. siamesischen Sprache und deutsch-siamesisches Wörterbuch. Bécs. 181 l. (Ism. DLztg.)

Westphal R.: Allgemeine Metrik der indogermanischen u. semitischen Völker auf Grundlage der vergl. Sprachwissenschaft. Mit einem Exkurs: Der griech. Hexameter in der deutschen Nachbildung v. R. Kruse. B. 1892. XIV+514 l. — Ára 10 m. (Ism. BPhW.)

Whitney W.: Max Müller and the science of language. A criticism. New-York 1892. III+79 l.

Winteler J.: Naturlaut u. Sprache. Ausführungen zu W. Wackernagels Voces variae animalium. Aarau 1892. 37 l. (Ism. PhW. és BLbl.)

«A szerző a nyelv történetének vizsgálatá után 115 különböző madárfajnak hangutánzó szavait sorolja elő. Kapcsolatban ezen érdekes összeállítással kiemeli, hogy a hangutánzó szók a Grimm törvényének csak részben vannak vagy egyáltalán nincsenek alávetve. (Vö. Gabelentz: Naturlaute als Ausnahme von den Lautgesetzen. 209 l.)» BPhW.

Ismertetések és bírálatok.

Indogermán mondattan.

Berthold Delbrück. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen.
I. Theil. Strassburg, Karl J. Trübner, 1893.

Az indogermán nyelvtudomány újabb fejlődése három nevezetes korszakra oszlik; s e három korszak mindegyikét mintegy betetőzi egy-egy nagy mű, mely összefoglalja az illető korszak egész tudományos felfogását, s az indogermán nyelvek történetére vonatkozó akkori nézeteket. Az első korszak befejezője *Bopp* összehasonlító nyelvtana (1833), a második korszaké *Schleicher* nagy munkája (*Compendium der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen*, 1861); a legutolsó évtizedek munkásságának összefoglalója s az indogermán nyelvtudomány mai állásának híű kifejezője *Brugmann* összehasonlító nyelvtana (*Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*). E nagy mű 3. részének, az összehasonlító mondattannak megírására *Delbrück* vállalkozott. Nem szándékozom e nagyfontosságú mű részleteinek méltatásába bocsátkozni, s csak arra szoritkozom, hogy ismertessem a mű bevezetését, melyben a szerző a mondattani elméletek és nézetek fejlődését tárgyalja, azután pedig a saját felfogásáról ad számot a legfontosabb mondattani kérdéseket illetőleg.

A mondattani kérdések fejlődését vázolja egyúttal a nyelvtudomány rövid történetét is adja. A nyelvtudományi nézetek fejlődésében három főkorszakot különböztet meg. A görögök vetették meg e tudomány alapját, s így az első korszak az ő működésüket foglalja magában. A mondattanra nézve első sorban *Dionysios Thrax* munkája fontos, mert ő foglalkozik először a mondat meghatározásával s a mondatrészekkel. Szerinte a mondat (*λόγος*) a szavaknak oly kapcsolata, melynek magában teljes értelme van; a mondatrész (*λέξις*) pedig az összetételén alapuló mondatnak legkisebb része. A mondatrészek a következők: nomen, verbum, participium, articulus, pronomen, præpositio, adverbium, conjunctio. A mondatok szerkezetével s a nyelvhelyességgel *Apollonios Dyskolos* foglalkozik először, ezért nevezi őt *Delbrück* a syntaxis atyjá-

nak. A görögöket általában a nyelv használata vezette arra, hogy saját nyelvükről gondolkozzanak; a nyelvhelyesség kérdései vetik meg mindenütt a nyelvtudomány alapját, azonban csak hosszú ideig tartó foglalkozás és elmélkedés után juthat a tudomány valamely nyelv szerkezetének igazi megismeréséhez. A görög nyelvészek nem tudták helyesen megoldani ezt a feladatot, mert teljesen szakítottak a philosophiával, s még azokat a tanításait is mellőzték, a melyek nagy segítségükre lettek volna, így első sorban az alany és állítmány megkülönböztetését.

A következő korszak — mely a scholasticusok működésével kezdődik s a XVIII. század végéig tart — ép ellenkezőleg a philosophia hatása alatt áll. Most már teljesen egynek vették a nyelvtant és a logikát, s így alkalmazták arra a néhány nyelvre, a melylyel tudományosan foglalkoztak. Vizsgálódásuk tárgya kezdetben kizárólag a latin nyelv volt; később a göröggel s kis mértékben a héber nyelvvel is foglalkoztak; az egyes élő nyelvek, ha néha-néha törődtek is egy kissé velük, nem hatottak a nyelvtani elméletek fejlődésére. A nyelvészek főfigyelme a syntaxis felé fordult s az ítélettel foglalkoztak, melyet egy értelműnek vettek a mondattal; később a copula is (mely szó először Abailardnál fordul elő) mind nagyobb szerepet játszik a nyelvtani fejtegetésekben. E kor nyelvészei e mellett az általános nyelvtan gondolatával is foglalkoztak.

A mult század végével jelentékeny változáson mentek át a nyelvtudományt illető nézetek; nagy befolyással voltak e változásra egyrészt Kant, Fichte, Schelling és Hegel philosophiai elvei; közülök Schelling s vele együtt a romantikus iskola irói a történeti német nyelvtan megalapítóivá lettek; a nyelv történeti fejlődésének felismerését még világosabbá tette Hegel. A másik fontos hatás, mely a nyelvtudomány fejlődését elősegítette, a szanszkrit nyelv megismerése volt, a mi alapját vetette az összehasonlító nyelvtudománynak. Azonban az összehasonlító nyelvészet elterelte a kutatók figyelmét a mondattani kérdések vizsgálatától s majdnem teljesen a hangtan és az alaktan számára foglalta le, úgy hogy alig történt jelentékenyebb haladás a mondattan terén; az összehasonlító mondattan rendszeres tárgyalása pedig teljesen elmaradt.

A nyelvtudományi nézetek fejlődésére e korszak első felében legnagyobb hatással voltak Humbolt Vilmos, Bopp Ferencz és Grimm Jakab, kiknek nézeteit Delbrück részletesen ismerteti. Bopp volt az összehasonlító, Grimm a történeti nyelvtudomány megalapítója, s így szilárd alapot vetettek a nyelvtudomány további haladása számára. A korszak második fele Steinthal működésével kezdődik, a ki a logikát kiüzte a nyelvtanból s a psychológiát segítette helyébe. Az egyes mondattani kérdések megvilágítására nagy befolyással voltak még Schleicher, Miklosich, a ki megírta a szláv nyelvek összehasonlító mondattanát,

továbbá Curtius és Ludwig. A nyelvtudományak legújabb korszakát a hangtani törvények pontosabb vizsgálata s a pszichológiai, különösen az analogiás hatások kutatása jellemzi. Nem mondhatjuk, hogy az erre vonatkozó nézetek ma már megállapodottak, annyi azonban kétségtelen, hogy hangphysiológiai és pszichológiai ismeretek nélkül nem szerezhettünk világos képet a nyelv fejlődéséről. Az erre vonatkozó nézeteket a legjobban és legtökéletesebben Paul fejezte ki *Principien der Sprachgeschichte* cz. munkájában.

E történeti visszapillantás után néhány fontos mondattani kérdés megvilágításához fog Delbrück. Az első kérdés, melyet tárgyal, a mondat meghatározása, s az erre vonatkozó fejtegetést bővebben ismertetem, mintegy adalékul ahhoz a vitához, mely a mondat meghatározását illetőleg a Nyelvőr XIX., XX. és XXI. kötetében folyt le. Az ókorban ez volt a mondat általánosan használt meghatározása: *oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans*; s ez megfelel Dionysios Thrax fentebb idézett meghatározásának. Evvel szemben a középkor felfogása az volt, hogy a mondat a logikai ítéletnek nyelvbeli kifejezése, tehát szintén három részből áll: alany, állítmány és copula. Az újabb nyelvészek közül csakis Paul meghatározását idézi (i. m. 99. l.): «A mondat nyelvbeli kifejezője, mintegy jelképe annak, hogy a beszélő lelkében megtörtént több képzetnek vagy képzetsoportnak a kapcsolata, és eszköz arra, hogy a hallgató lelkében ugyanazon képzeteknek ugyanazon kapcsolata jöjjön létre.» Ezen meghatározás szerint tehát nem szükséges, hogy a mondatban ragozott ige is legyen, s az ilyen mondatok: *omnia praeclara rara, summum jus summa injuria, Träume, Schäume* stb. époly teljes mondatok, mint pl. *az ember él*. E három meghatározásban közös, hogy a mondatot egységes, befejezett egésznek tekintik, a mi helyes is; másrészt meg, hogy szerintük a mondat több résznek a kapcsolata. A tapasztalat azonban ellent mond ennek a felfogásnak, akár a mondat nyelvtani tagoltságára, akár a fogalmak vagy fogalomsoportok kapcsolatára gondolunk. Az indogermán nyelvekben is vannak egytagú mondatok (vagyis olyanok, melyek egy indulatszóból, egy vocativusból vagy egy úgy nevezett személytelen igéből pl. *pluit* állanak). Paul az ilyen mondatokat hiányosaknak tekinti; ezek — szerinte — csak állítmányok, melyeknek alanya hiányzik. Midőn pl. Lessingnél (Emilia Galotti-ban) a herczeg így szól: *Klagen, nichts als Klagen! Bittschriften, nichts als Bittschriften!* Paul szerint ez csak állítmány, alany hozzá a levél, a mit a herczeg a kezében tart. Ezt a felfogást Delbrück nem fogadja el, mert hisz így az alany fogalmába olyasmit magyarázunk bele, a mi a nyelv körén kívül áll. A mondat meghatározása ezek után Delbrücknél így alakul: A mondat artikulált beszédben történő

oly kijelentés, melyet a beszélő és a hallgató összefüggő és befejezett egésznek érez.

A legtöbb mondat több részből áll; így tehát a másik fontos kérdés a beszédrészek megkülönböztetése. A beszédrészeket több szempontból próbálták osztályozni; Bopp eredetük szerint, mások a szavak jelentése szerint kísérlették meg az osztályozást, azonban egyik mód sem juttatott kielégítő eredményre. Schleicher a beszédrészeknek alakját vette tekintetbe; ebből a szempontból is csak tökéletlen osztályozáshoz juthatunk, a mennyiben csak ragozható szókat és nem ragozható szókat különböztethetünk meg. Delbrück a szavaknak mondatbeli szerepét veszi az osztályozás alapjául s a következő osztályozást állítja fel:¹⁾

a) Főnevek (Wörter, welche das Substrat der Aussage bilden); természetes, hogy főnévül használtathatnak mellénevek, névmások és számnevek is.

b) Mondatszók (Aussage-Wörter); ezek első sorban az igék, de néha a névszók is használtatnak mondatzókul.

c) Jelzőszók (Attributive Wörter). A tulajdonképeni jelző szó a főnév mellett a melléknév; de néha a főnév is lehet jelző szó. Az ige mellett jelző szó lehet az előjáró és a határozó szó.

d) Kapcsolószók (Verbindende Wörter); ide tartoznak a kötőszók, az előjárók, a mennyiben összekötik az igét az esettel, s néhány particula.

e) Kiemelőszók (Hervorhebende Wörter); ide tartozik a legtöbb particula.

Delbrück számot ad végül arról, hogy mi a mondattan feladata s hogyan fogja ő az összehasonlító mondattant tárgyalni. A mondattan a mondatról s a mondat részeiről szóló ismereteinket foglalja magában. Tehát kiindulhatna a mondatból, s a mondatrészeket a szerint tárgyalhatná, a mint alkalom adtán előfordulnak. Delbrück nem ezt az utat választja, hanem a tárgyalást az egyes mondatrészekkel, ill. beszédrészekkel kezdi.

Az első beszédrész, melyet tárgyal, a névszó, melyet két csoportra oszt: főnévre és melléknévre; a főnévről szólva tárgyalja a főnevek nemét, számát²⁾ és eseteit. A névszó után következnek a névmások,

¹⁾ V. ö. ezzel azokat a mondattani definitiókat, melyeket én kísértetem meg a beszédrészekre nézve Kis m. nyelvtanomban. S. Zs.

²⁾ Nem hallgathatom el azt a kifogásomat, hogy ezek nagyrészt nem mondattani tárgyak. A nemek és számok csakis ott váganak a mondattanba, a hol a szóegyeztetésről van szó. De mi köze pl. a mondattanhoz annak, hogy a *fores* szóban az ajtó kétrészes tárgynak van képzelve, a *janua*-ban pedig egységesnek? vagy hogy a német *äpfel*-t eszik, tehát az almát egyed-

azután a számnevek, melyeknek használatában annyi a sajátosság vonás, hogy érdemes őket külön tárgyalni. A névmások és számnevek körében szintén megkülönbözteti a főnévi és melléknévi használatuakat. Ezután következnek az adverbiumok, mert nagyobb részük nem egyéb, mint a nevek, névmások és számnevek egyes esetei. Ezután tárgyalja a praepositiókat. Ennyit foglal magában a műnek eddig megjelent első fele. A második kötetben folytatni fogja a beszédrészek tárgyalását az igével s befejezi a particulákkal. A kötőszókat nem külön tárgyalja, hanem az összetett mondattal kapcsolatban. Az egész műnek második főrésze a mondattal, és pedig először az egyszerű, azután az összetett mondattal foglalkozik. Itt lesz szó a szórendről és a mondatbeli nyomatékról is.

BALASSA JÓZSEF.

A nyelvhelyességről.

Setälä Emil: Oikeakielisyydestä suomen kielenkäytännön katsoen. (A nyelv- helyességről tekintettel a finn nyelv használatára. — A Valvoja cz. folyóiratban, s külön is ilyen mellékczímmel: *Yleistajuista kieltäädettä* II. Népszerűt nyelvézet II. — Porvoo 1894. 8-r. 46 l. ára 1:50 frank.)

Setälä Emil igen érdekes fejtegetéseket tett közzé e tárgyról, mely mi nálunk már száz év óta annyiszor foglalkoztatta az elméket. S ha fejtegetéseit rövid kivonatban, egészen tárgyilag ismertetem, a magyar olvasó bizonyosan szívesen veszi.

S. abból indul ki, hogy a nyelvhelyesség kérdése két előző nagy kérdés eldöntését föltételezi, t. i. hogyan fogjuk fel a nyelvvizsgálat és nyelvhasználat egymáshoz való viszonyát? és milyen viszony van, milyennek kell lenni az irodalmi nyelv s a népnyelv között?

«Két évtized óta a nyelvbúvárnak a nyelv életéről való fölfogása nagyon megváltozott, természetes tehát, hogy sok tekintetben másképp fogja föl a nyelvészetnek a nyelvhasználathoz való viszonyát, mint ezelőtt...» Mindenekelőtt bíráló átnézetben ismerteti S. a finn és egyéb nyelvészek közt eddig uralkodott nézeteket. Noreen (kinek ide vágó tanulmányát tavál mi is ismertettük) három álláspontot különböztet meg: az irodalomtörténetit, a természetrajzit és az «észszerű álláspontot.» Az első szerint csak az irodalom-, ill. nyelv-történet ismerője állapíthatja meg a nyelvnek helyes formáját. A második szerint szakértő e dologban a nyelvet beszélő nemzetnek akármelyik tagja, a helyességet a szokás dönti el, s a nyelven nem szabad semmit mesterkedni. A harmadik, Noreené, tulajdonkép a *czélszerűségi* álláspont, mely a szerint ítéli meg a nyelvbeli kifejezést, hogy jól, világosan, egyszerűen fejezi-e ki a gondolatot.

S. azonban kifejti, hogy Grimm és követői nem azt követelik, a mit a humanisták, hogy t. i. teljesen valamely elmúlt irodalmi arany-

---

nek tekinti s többesbe teszi, ellenben a magyar *almát* eszik, tehát az almát anyagnak appercipálja, úgy mint pl. a kenyeret. Világos, hogy ezek jelentéstan kérdések, s korántsem mondattaniak.

S. Zs.

kor nyelvszokását kövessük, hanem olyan nyelvalakot tartanak helyesnek, mely a megállapított nyelvtörvények szerint fejlődött, s viszont hibáztatják azt, a mi közbejött más analogiák, «hamis analogiák» miatt eltér a rendes fejlődéstől. Ezt az irányt tehát inkább etymologiai v. *nyelvtani irány*nak nevezhetni. A finn nyelvészek is jobbára ilyen irányban mozognak fejtegetéseikben, így Becker, Renvall, újabban Genetz, Ahlman, s kivált Lönnrot és Ahlqvist, kiknek oly nagy hatásuk volt a finn irodalmi nyelvre. Lönnrot szerint p. a *se* illativusa *sihen*, nem a szokásos *sihen*, mert igazság szerint *sehen volna, s az első *e* szabályszerűen csak rövid *i*-vé válhatik. Ahlqvist szerint az általánosan használt *elämä* partitivus helyett ezt kellene írni: *elämätä*, s általában mindig a teljesebb, eredetibb alak a helyesebb; *otaksua* hibás képzés, mert a *-ksu* igeképző csak melléknévhez járulhat. Ahlman szerint *sanomaton*, (mondatatlan), ha szenvedő értelmű, helyesen így van: *savottamaton*, mintegy 'mondatlan'. — A nyelvész tehát földéri a nyelvnek természetét s általános törvényeit s e szerint helyreigazítja a hibás alakokat az irodalmi nyelvben, melynek első sorban kell helyes nyelvnek lennie.

A másik álláspontot S. *népnyelvi álláspont*nak nevezi (az említett finn nyelvészek is, minthogy régi klasszikus finn irodalom nincs, a népnyelvet vették utolsó forrásul a nyelvtörvények megállapítására). E szerint az idegenek és műveltek befolyásától ment, romlatlan népnyelv az irányadó. Persze egyik egy, másik más nyelvjárást tart legjobbnak, s a népnyelv alapján egyik egy, másik más kifejezőmód helyességét vitatja. — Ez iránynak főképviseelője a finneknél Avellan, ki p. *kartanos*i, *myötyä*si h. jobbnak tartja a rövid *kartanos*-t, *myötyäs*-t, mert az előbeszéd jobbára ezt hallatja; így *pimeä korkea* h. *pimä, korkia* stb. De Ahlqvist szerint is p. nem helyes a többes illativusában a *-sin* rag, mert a népnyelvben ez az alak nem járatos, pedig ez nyilván ellenkezik az ő nyelvtani álláspontjával.

Mind a két álláspont követeli az irodalmi nyelvnek javítását: tisztítását és gazdagítását. Meg akarják tisztítani a nyelvet hibásan alkotott szóktól, továbbá az idegen szóktól s idegenszerű szólásoktól. Ezek helyett részint új kifejezéseket kell alkotni, részint a népnyelv gazdag tárházából meríteni. Így jut mind a két irány a *purizmushoz*, melyet Finnországban a nemzeti mozgalom is támogatott. (A legmerészebb finn nyelvújító a negyvenes években Kilpinen volt; ő neki köszöni a finn irodalmi nyelv sok máson kívül a következő szókat: *tiede* tudomány, *taiide* művészet, *yksilö* egyén, *henkilö* személy, *kirjailija* író. A fiatalabb finn írók közül sokan iparkodnak népies kifejezéseket, sőt tájszókat is meghonosítani az irodalomban.)

A czélszerűségi állásponton áll p. a finneknek két jeles politikai írója, Snellmann és Meurman. Az előbbi azt állítja, hogy e téren a jeles író az egyetlen törvényhozó, s az ő példáját követi a többi; azt vitatja, hogy a próza nyelvének első sorban világosnak kell lennie, akkor egyúttal szép is, és jobb a könnyen érthető idegenszerűség, mint a homályos eredetiség. Meurman szerint p. a műszóknak nem az legnagyobb érdemük, ha organikus fejleményei a nyelvnek, hanem az, ha határozottak és félreérthetetlenek; épen azért nagyon alkalmasak a holt nyelvekből vett szavak, melyeket nem nehezebb megtanulni, mint a hazai elemekből képzetteket, mert «a *dolgot* nehéz megtanulni, nem

pedig a szót.» Minthogy pedig a holt nyelvek szókincse nem felel meg minden szükségletnek, új szókat is kell alkotni, de ezeknek helyességét nem a nyelvtani szabály dönti el, hanem a művelt nemzet a maga összességében. — Godenhjelm szerint nem kell minden idegen eredetű kifejezsmódot elítélni, hanem azt kell előbb nézni, vajjon a népnyelvben is járatos-e; de ha nincs is elterjedve a közbeszédben, az a kérdés, hasznára lehet-e a nyelvnek, előmozdíthatja-e a kifejezésnek természetességét és szabátosságát.

S. szerint mind a három irányban van valami igaz, de egyik sem foglalja magában a teljes igazságot.

A nyelvtani álláspont a használatot azoktól a «törvényektől» teszi függővé, melyeket a nyelvész «állapít meg». De a nyelvészetnek fölfogása a nyelvtörvényekről s az egyes nyelvi alakokról igen változandó, tehát könnyen megeshetik hogy ma olyan javítást teszünk a nyelven, a mi holnap tévedésnek fog bizonyulni. A nyelvtani álláspont különösen gyakran tévedett a «hamis analogia» eredményeivel szemben, melyeket azelőtt ritka, kivételes jelenségeknek tekintettek, holott most tudjuk, hogy végzetlenül nagy számmal vannak minden nyelvben. Tévedtek abban is, hogy a teljesebb és eredetibb alakokat elvszerűen jobbaknak tartottak a lenézett «kopott» és «romlott» alakoknál, pedig ezek éppen olyan jól, sőt jobban fejezik ki a gondolatot, pl. az elvontabb fogalmakat s viszonyokat stb. Aztán meg, ha következtetések akarnánk lenni, azt kellene mondanunk, hogy a mai finn alaknál helyesebb az eredeti közfinn alak, emennél meg a finn-ugor alak; csak hogy ezt a nyelvet ma senki sem értene. — Téves fölfogásra vezetett továbbá a nyelvtani álláspont az irodalmi s a népnyelv egymás közti viszonyával szemben. Minthogy az irodalmi nyelv az egyetlen helyes nyelv, melyben a nyelvhelyesség alapelvei megvalósultak: az irodalmiaktól eltérő kifejezésmódokat hibásaknak tekintették, úgy hogy — különösen a nagy közönségben — az a nézet kapott lábra, hogy a nyelvjárások az irodalmi nyelvnek elváltozott, elromlott alakjai.

A természetrajzi vagy népnyelvi álláspont helyesen tartja, hogy a nyelvtörvények éppen a nyelvhasználatban nyilatkoznak meg, hogy tehát ennek a rendszabályozása nem a nyelvész dolga. Ez az irány azonban annyira ment, hogy a népnyelvet, a nyelvjárást mint természetesebben, szervesebben fejlődött nyelvet az irodalmi nyelvnek föléje helyezte. Már pedig az a fölfogás, mely a nyelvet teljes, önálló szervezetnek tartotta, tévedésnek bizonyult. Ez csak képes kifejezés, valamint az is, hogy a nyelv «nő, fejlődik» stb. Nem a nyelv maga fejlődik, változik, hanem az emberek fejlesztik, változtatják, igaz, hogy jobbára öntudatlanul, észrevétlenül, de sokszor bizony tudatosan is, mint a nyelvújítások tényei szembetűnőleg bizonyítják. S nincs is olyan lényeges különbség az irodalmi s a népnyelv között. A nép emberének is sokféle befolyás alatt egyénivé fejlődik a nyelve: egyiknek gazdagabb a szókincse, mint a másíknak, egyik jártában-keltében a szomszéd nyelvjárásokból, a másik még idegen nyelvekből is elsajátított egyet-mást. A köznyelv pedig valamely hatalmasabb vagy középső terület dialektusából fejlődik, s azután a többi nyelvjárásból is átvész kifejezéseket s alakokat, s ezeket a más-más vidéki írók nagyrészt szintén öntudatlan alkalmazzák. E szerint az irodalmi nyelv maga is nyelvjárás, s ha a népnyelvjárások jobban használ-

hatók tudományos célra, az irodalmi nyelvnek viszont gyakorlati fontossága nagyobb. Hogy az irodalmi nyelv teljesen a népnyelvjárások kifejezéseire szorítkozzék, az ép oly képtelen követelés volna, mint hogy a nép irodalmi nyelven beszéljen, ha helyesen akar beszélni. Hogy pedig a *többség* nyelve legyen a helyesség mértéke, arra már Noreen találóan megfelelt. Különös volna, ha egyedül a nyelv volna olyan kivételes dolog, hogy a többség döntése csalhatatlanul határozza el, mi a jó, mi a rossz. S ez esetben minden újítás hiba volna, pedig ezektől függ a nyelvnek egész élete és fejlődése.

A czélszerűségi álláspont sem adhat mindig biztos és kizárólagos mértéket. A nyelv nem csupán czélszerűsége törekszik. Czélszerű volna pl., ha a finn nyelv a comitativust nemcsak többesi alakkal mondhatná: *isä poikinensa*, a minek csak azt kellene jelenteni: az atya fiaival, hanem az egyesszámi tóból is: *isä poikanensa* vagyis egy fiával (vagy viszont a magyarban *az atya fiastul s az atya fiakostul*), mégis hibás ez az alak, csupán azért, mert nem járatos.

A nyelvhelyességről való ítéletünkre kétségkívül az van legnagyobb hatással, hozzá vagyunk-e szokva valamely kifejezéshez vagy nem. A mi szokatlan, az sérti fülünket. S az irodalomnak külön nyelvszokása van, melyet sem egyes vidékek, sem p. régi korok mértékével nem lehet mérni. Az irodalomban is, mint a népnyelvben, két ellentétes irányt látunk: az egyik konzervatív, mely minden bántó eltérést kerül, a másik haladó, a nyelvet fejleszteni akarja s új fogalmak kifejezésére alkalmasítani. Legjobb nyelvalak az, mely e kettőt kellő egyensúlyban tartja, de a legtöbb íróra fontosabb a konzervatív szempont, mert nem mindenkiből válik alkalmas nyelvjavító.

Igen nehéz a nyelvhibának általános érvényű meghatározását adni. Mindenesetre relativ fogalom ez: a mi p. az egyik vidéken a nyelvszokásba ütközik, máshol egészen szokott lehet. (A debreczeni fület sérti, ha ilyent hall: *embörségös embör*; de a szegedi ember még több joggal fogja a debreczenit hibáztatni, ha így beszél: a városháza *felé* kitűzték a zászlót.) Kétségtelen azonban, hogy hibáknak tekintendők a nyelvet megtanuló idegenektől s a gyermekektől alkotott analogiás képzések (p. *sokabb, isztam*). Hibák továbbá azok az esetleges nyelvbtlások, összezavarások, melyeket figyelmetlen vagy gondatlan beszédben az is elkövet, a ki különben egészen bírja a nyelvet. Hiba tehát mindaz, a mi ellenkezik a nyelvet beszélő közösségnek szokásával egy bizonyos időben. De a mi jelenleg hiba, az jövőben helyes lehet, ha elterjed. Legkönnyebben olyan kifejezések terjedhetnek el, melyek nem ellenkeznek a szokással, de valami új fogalmat vagy fogalomkapcsolatot jelölnek (új szók stb.).

Mínt hogy már most a helyességet vagy hibásságot a szokás dönti el, s mínt hogy másfelől a nyelvhibát csak relativ fogalomnak ismerhetjük el, S. szerint a nyelvhibákkal szemben nagyon szabadelvű, engedékeny fölfogáshoz jutunk. «*Tout comprendre c'est tout pardonner*, s a nyelvészetnek föladata mindenekelőtt a megértés, nem pedig a megítélés.» És rendszerint nem is arról kellene beszélni, hogy melyik kifejezés helyes, melyik hibás, hanem csak melyik jobb s melyik rosszabb. Az ilyen kérdések eldöntésében aztán igen jó szolgálatokat tehet a czélszerűség szempontja. A czélszerűség dönti el azt is, melyik új szót vagy szólást kell pártolni s alkalmazásba venni s melyiket ellenezni. *A legjobb nyelv tehát az, a mely mind a szokásnak, mind a czélszerűség kívánalmának megfelel.*

SIMONYI ZSIGMOND.

A Finn irodalmi társaság évkönyve.

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Kolmas jakso. 6. osa.

A finn irodalmi társaságnak a mult évről szóló évkönyve fekszik előttünk, igen értékes s változatos tartalommal. A társaság különös gondot fordít a hazai nyelv minden szempontból való átkutatására s vizsgálatára. Így például egy külön bizottsága van, *Krohn Károlylyal* az élén, mely a népnyelvi hagyományok gyűjtését intézi, és nem csekély sikerrel, a mit annak is köszönhetni, hogy az egyes gyűjtőket kisebb-nagyobb (15—150 márka) jutalomban részesíti. A példát ajánljuk irodalmi társaságaink, különösen az Akadémia figyelmébe. Így megnyerhetnők mi is pl. a néptanítók közreműködését, s kellő utasítás mellett becses és megbízható népnyelvi anyagot nyerhetnénk. Sőt nem is tanácsos a dolgot nagyon halasztgatni, minthogy a műveltség s az irodalmi nyelv terjedésével igen sok különösség s sajátság csakhamar el fog tűnni a népnek nyelvéből.

Fent említett czéljának megfelelőleg a Társaság már évek óta buzdítja és segíti a finn nyelvjárások tanulmányozását. Ebben a kötetben is három nyelvjárás van tüzetesen s mintaszerű pontossággal leírva. Ebben a tekintetben már olyan helyes hagyomány s gyakorlat fejlődött ki Finnországban, hogy a kezdő nyelvészek is egészen megbízhatóan teljesítenek hasonló feladatokat. Továbbá nemrég megkezdte a Társaság, a mint már e folyóirat olvasói előtt ismeretes, a régi finn nyelvemlékek kiadását. Ezzel függ össze a jelen évkönyv egy értekezése *Petander-től*: *Es sitys piispa Eerikki Sorolaisen Postillan kielestä* czímen, melyben egy 1621 s 1625-ben kiadott prédikáció-gyűjtemény nyelvvezetét ismertetik s közül belőle mutatványokat is.

Általánosabb érdekű *Wichmann* ily című értekezése: *Tietoja Votjaakien Mytologiasta*. A votjakok pogány vallásáról már több munka jelent meg, a melyek közül *Peruchvinét* részletesen ismertette *Munkácsi* ezen folyóirat XXI. kötetében. Sokat foglalkozott vele *Aminoff*, de korai halála megakadályozta őt összegyűjtött jegyzetei rendezésében s kiadásában. Az ő hagyománya s saját személyes tapasztalatai s vizsgálata nyomán írta meg azután *Wichmann* érdekes értekezését.

W. értekezésének első részében elsorolja a votják istenek s szellemek neveit és megmagyarázza jelentőségüket. Mielőtt röviden elsorolnám őket, meg kell jegyeznem, hogy írásmódja némileg eltér a *Munkácsiétól*, de minthogy nekem a rövid ismertetésen kívül nincs más feladatom, nem tartom magamat illetékesnek, hogy változtassak rajta.

A főisten neve *inmar*, jelentése a. m. az ég. Másutt *kuáz* a neve, a mi levegőt jelent. A házi istenség neve *voršud*,

voššud, Munkácsi szerint szerencse, áldás. Más istenségek *invu*: ég vize; *šundi-mumi*: hajnal-anya; *güdiri-mumi*: villam-anya; *müzem-mumi*: föld-anya. Nevezetes istenség *kiltšün*, *kildišin* W. szerint összetétel ebből *kildiš*: teremő és *in*: ég; Munkácsi egybeveti a vogul *Kaltés-ekwä* istennővel. Összetételei *dü-kiltšün*: gabona-termő ég; *mü-k.*: föld-teremő ég, végre *mü-kiltšün-mumi* (*Munk. mü-kildišin-mumi*): föld-teremő-ég-anya.

Ezek a főistenségek, de mellettük a votják ember egész környezete telve van szellemekkel, istenségekkel. Külön istenei, ill. szellemei vannak lakásának, minők a római *Lares* és *Penates*, ilyen pl. a *korka-murt*: szoba-ember; az istállónak *gid-murt*: istálló-ember, *gid-kužo*: istálló-gazda; a fürdőnek. Továbbá az erdőnek *pales-murt*: fél-ember, *nules-nüna*: erdő-bátya stb. Sokszor összekeverülnek az emberrel, s hol megsegítik, hol bántalmazák. Némely vidéken félszeműeknek gondolják őket. Még kártyáznai is szoktak egymás között.

Számtalan mennyiségben képzelik a *kun*: *fejedelem* nevezetű szellemeket, mivel minden állat-, fa- s kö-fajának megvan a maga külön *kun*-ja, a melyek vagy színre vagy alakra különböznek egymástól. Persze, hogy a víznek is vannak szellemei, a *vu-murt*: víz-ember, *vu-kužo*: víz-gazda, a melyek minden folyóban, tóban s patakban tömegesen laknak, és egyre szaporodnak a vízbe fultak seregéből, a kiket ők szolgálíknak tartanak.

Ezek az istenek W. szerint általánosak az egész votják nép között, de kívülök még sok számos gonosz szellemet ismernek, helyenként váltakozva, a melyeket nagyrészt a tatároktól kaptak. Vannak azonban eredetiek, ilyenek az egyes betegségek gonosz szellemei.

A második fejezet az *áldozatokról* szól. Az áldozatok még most is általánosak. Az áldozatok között először megemlítendők a nemzeti áldozatok, melyet több falu ugyanazon egy származású lakossága tart évenként vagy néha nagyobb időközökben. Ilyen a *demen-vöš*, a melyet évenként júniusban szokott három falu népe megtartani *Bussurman Možga* faluban, a Jelabuga kerületben. Ugyanitt minden harmadik esztendőben tizenegy falu áldoz, s ez a legnagyobb ilyenmű áldozat. Méncsikót, fekete ökröt, riska borjut s egy pár fehér ludat áldoznak. A gonosz szellem neve *lud*. A szó *erdőt*, *mezőt* jelent, tehát voltaképen a *lud*-ban lakó szellemeknek szól az áldozat. Erdő sűrűjében, domb-tetőn tartják meg az áldozatokat. Az áldozati állatoknak (ürü s egy pár lúd) a vérét, szivét, körmeit tűzbe vetik, a többit megeszi az áldozó pap, *lud-utis*, segédeivel. Leggyakoribbak házi (*kuala*) áldozatok, melyeket a *voššud* számára szentelnek. A *voššud* házvédő szellem, tulajdonképen egy kis faládika, kosár vagy kéregdoboz, a melyben pénzdarabok, néhol méz s alatta friss fenyőlomb van.

A *kuala*-ban balról a sarokban egy padkán szokták tartani. Nevezetes szokás, hogy a fiú, mikor családot s külön *kuala*-talapít, apja házából viszi magával a *voršud*-ot; azaz az apai házban levő *voršud* tartalmából lop egy részt, a melyet, hozzávéve hamut is a tűzhelyről, nagy szertartások közt magával visz. A *voršud*-nak vannak meghatározott áldozatai is, de különben minden esemény alkalmával, minő ha fiú születik, házasság, betegség stb. áldoznak. Rendes áldozatok: kenyér, sör, valami kása-féle s pálinka. Ha fiú születik, akkor *fajdkakast* áldoznak neki, hogy a csemetének «tiszta szeme s éles füle» legyen. W. leírja az áldozati szertartást és imádságot (finn fordításban) is, a melyet tér szűke miatt ez alkalommal nem közölhetünk; csak megemlítjük, hogy *inmar* neve az imádságban rendszeren előfordúl.

A másik csoportba azok az áldozatok tartoznak, a melyek a földművelést s hasonlókat illetik. Ilyenek a *guždor-sid-pöston*: *fü-leves*, *főzés*, a melyet jó szénatermésért nyujtanak *inmar*-nak. Áldoznak a vetés kezdetekor *mü-kültšün*-nek, a mikor egy gödröt ásnak s ebbe kenyeret s tojást tesznek. Azután, mikor a tehenet legelőre bocsátják *pudo ponna vösáskon*: *marháért való imádság*; ekkor a falu utcáján áldoznak ökröt s fehér-bárányt *inmar*-nak. Szárazságkor, ha esőt kérnek *zor kuriskon* es ökérés. Érdekes megemlíteni, hogy némely helyett a falu népe összegyülekszik valamely folyó vagy forrás partján s egymást megöntözik. Olyasféle mint a husvétii öntözés. Nagy áldozat a *jü-vil-vös*: *gabonaföld-áldozat*, melyet némely helyen pünkösdkor, másutt pl. Možgában őszszel, viszont néhol nyáron tartanak meg. Méncsikót s ökröt szoktak áldozni, s utána nagy lakomát csapnak. Maga a pópa is megjelenik a szentképekkel, misét is mond, de részt vesz a lakomában is. Maga W. is jelen volt ilyen lakomán de az áldozattól elkésett. Ilyenkor még a halottaknak is áldoznak, hogy ne zavarják az ünnepséget. Ezeken kívül még áldozni szoktak a többi erdei, vizi stb. említett isteneknek és szellemeknek. A többi között figyelemre méltó, hogy betegség alkalmávala *tuno*: *varázsló* a beteg házában egy fekete tyúknak vérét ereszti, aztán bedobja valamelyik szomszéd udvarába, a ki a betegséget amattól megkapja.

Végül hosszan fejtegeti az értekező azt a kérdést, vajjon divatban voltak-e *emberáldozatok* is a votjákoknál. *Szmirnov* azt állítja, hogy igenis megvolt, sőt most is megvan még, s bizonyosságai mende-mondák, meg némely félreértett szokások. Mert például abból, hogy némely vidéken a temetőben a fákra bábukat szoktak aggatni, csakugyan bajos emberáldozatra következtetni, a mint *Szmirnov* teszi. De maga W. is elhiszi a dolgot, még pedig azért, mert kérdezősködvén, egyik falu a másikra ráfogta, miközben nagyon erősködtek, hogy náluk ilyesmi sohase volt

divatban. Sőt találkozott olyan ember is, a kit már elfogtak, hogy áldozatként megöljének, de szerencsésen meg tudott még menekülni. Persze W. nem magával az illetővel beszélt; csak mástól hallotta a dolgot. Sőt annyira megy W., hogy nem tudom miféle alapon, a votjásokon kívül még az *osztjások, mordvinok, észtek, zürjének és lappokra* is ráfogja, hogy valamikor embereket is áldoztak. Sőt Szmirnov ebből még azt is következteti, hogy hajdanában *emberhúst is ettek*. Szerencsére a *magyarokról, vogulokról finnekről és cseremiszekekről* még nem állították ugyanezt. Ezekről hála istennek még *nincsenek bizonyítékaik*.

W. értekezésének utolsó fejezete a halottak tiszteletéről, a temetésről stb. szól, de ez is bármily érdekes, részletesebben most nem tárgyalható.

Egyéb tartalma a kötetnek a Társaság értekezleteiről tudósít. A kiadványok között ránk nézve a legfontosabb *Setälä* hangtana (Yhteissuomalaisten klusiilien historia), melyből tavál a második füzet jelent meg. Megemlítem még, hogy a Társulat régi érdemes elnöke *Yrjö Koskinen* gyöngye egészsége miatt leköszönt s hogy helyébe *Genetz Arvid* tanárt választották meg.

SZILASI MÓRICZ

Bevezetés az újjörög nyelvtanba.

G. N. *Hatzidakis*: Einleitung in die neugriechische Grammatik. (Indogermanische Grammatiken. Band. V.) Leipzig, Breitkopf u. Härtel, 1892. XVI. 464, 10 márká.

Az újabb (közép- és új-) görög nyelvvel való foglalkodás, melynek nyomait a tizenkettedik századig követhetjük visszafelé, csak szórványos volt a jelen századig, azóta aztán gyakoribbá és rendszeresebbé vált. Christopoulos, a geniális lyrikus, 1805-ben megjelent nyelvtanában felállította az aol-dór hypothesis-t, mely szerint a mai görög nyelv összes dialektusai-val együtt az ókori aol és dór nyelvjárásokon alapul. Theoriáját csakhamar általánosan elfogadták és az utolsó évtized kezdetéig érvényben maradt, még akkor is, a mikor a jelen század derekán az újjörög nyelv kutatása az épen megalapított összehasonlító nyelvtudományyal érintkezett, a mint ezt Mullach nyelvtana, továbbá a Németországban képzett, jeles tehetségű görög nyelvésznek, Maurophrydesnek és Curtius György tanítványának, Deffnernek működése mutatja. Hogy végre az újjörög nyelvtudomány a múlt évtized elején a mai színvonal magaslatára emelkedett, az első sorban a címbe jelzett munka szerzőjének, az athéni egyetemen az általános nyelvészet tanárának az érdeme, ki az újabb görög nyelvre vonatkozó tudományos kérdésekben első tekintély. Hatzidakis, mint Delbrück jeni tanár tanítványa — kinek a jelen mun-

kát is ajánlja — Németországban nyervén kiképezését, terjedelmes irodalmi működést fejtett ki az újabb görög nyelv terén. Munkáinak egész sorozatával szállott síkra az újgörög nyelvi kérdésekben tekintélynek örvendő Deffner ellen, kimutatván, hogy az ókori dialektusok — csekélyes maradványoktól eltekintve — kivesztek, és hogy a mai görög köznyelv és dialektusai, az egyetlen csakon dialektus kivételével, mely a régi lakónok nyelvéből származik, nem az aöl és dór dialektusoknak, hanem az alexandriai korszakban az attikai irodalmi nyelvből keletkezett köznyelvnek, *κοινή διάλεκτος*-nak a tovább fejlődései. Hatzidakisnak ezt a magyarázatát az újabb görög nyelv eredetéről helyesnek ismerte el Európának minden jelesebb nyelvésze. Hasonlóképen fontos és az eddigi magyarázatok között minden esetre legtöbbet érő az a theoria, melyet Hatzidakis a mai köznyelv dialektusaira nézve állított föl. Ezek t. i. szerinte két főcsoportra, egy északra és egy délire oszlanak, határvonalat képezvén a kettő között az Athéntól északra eső és annak közelében elhaladó 38. szélességi fok.

Ez Hatzidakis tudományos működésének jellemzése főbb vonásai-ban, melynek legkiválóbb mozzanatát az előttünk fekvő munka képezi. Benne adva van mindaz, a mit a szerző az utolsó évtizedben részint görögül, részint német nyelven közölt, de nem változatlanul, hanem új formába öntve és átdolgozva. A «Bevezetés» című kevesebbet mond, mint a mennyit a munka tartalmaz, mert ez nemcsak hogy alaptételeit adja egy tudományos újgörög nyelvtannak, hanem a fölépítéshez szükséges igen-igen számos részletet is foglal magában. Három fejezetre oszlik, melyek után a munkának majdnem felét kitevő 10 excursus, továbbá helyreigazítások és pótlások, tárgy- és névmutató következnek. A három nagy fejezet három egymással benső összefüggésben álló alaptételt fejteget kimerítően, melyek mindjárt az első fejezet elején (1—2 ll.) a következőképen vannak formulázva: 1. Az újgörög nyelv kutatásának a klasszikus korszaknál kell kezdődnie, miközben a szóbeli és írásbeli hagyomány egyaránt tekintetbe veendő, mert általában véve csakis ennek a két tényezőnek szemmel tartásával lehetséges az újgörög nyelv megismerése. 2. Az újgörög nyelv nem a dór vagy aöl dialektusokból származik, hanem egészen természetes tovább fejlődése a *κοινή διάλεκτος*-nak. 3. Az újgörög nyelv főtulajdonságai már a *κοινή*-ben előfordulnak, tehát eredetének ideje a *κοινή* idejébe helyezendő.

Az első fejezet (Ziel und Methode der neugriechischen Sprachforschung, 1—49 ll.) az első tétel fejtegetésének van szánva. Ennek a tételnek az a követelménye, hogy t. i. a kutatásban az írásbeli és szóbeli hagyományt egyaránt tekintetbe kell venni, sok nehézséggel jár, s ennek főoka Hatzidakis szerint az, hogy az atticizmusra való törekvés miatt,

mely már a *χοινή*-ben mutatkozott s azóta az egész középkoron át a mai napig folyton érvényben maradt, nem bírunk a mult századokból irodalmi emléket, mely korának népnyelvéről hű képet ad. Ez a *χοινή* ótádivó kétnyelvűség (*διγλωσσία*) annál is inkább megnehezíti ebben a tekintetben a kutatást, mert nem volt pusztán egykorú kétnyelvűség (homochrone Diglossie), a mint ez minden népnél minden időben mutatkozik habár csekély mértékben is a beszélt és írott nyelv között, hanem történeti (historische Diglossie), a mennyiben t. i. az eltérés a népi és irodalmi nyelv között a görögben az által lett nagyobb, hogy az utóbbi nem a korabeli beszélt nyelv alapján állva alakult, hanem attól egészen elválva tudatosan a nyelvnek egy régiebb fejlődési fokát (az attikait) utánozta. Mindezekből kiviláglik, hogy helytelenül vélekedik úgy Psychari (Párizsban az újabb görög philologia tanára), hogy a byzantiumi nyelvformáknak a szövegek alapján eszközölt összehasonlító statisztikája alapján folderíthető a középkor népies nyelve, mert a középkori irodalmi művek általában véve archaizáló műnyelven írvák, és még a népies irányúak is a régies formáknak és helytelen képzéseknek vegyülékét mutatják. Másrészt azonban az se volna helyes, hogy az irodalmi nyelvemlékeket a népnyelvre nézve egészen hasznavehetetleneknek ítéljük, hanem oda kell törekednünk, hogy azoknak felhasználásában szigorú kritikát alkalmazzunk, annak megkülönböztetése céljából, hogy mi bennük archaizmus, mi népnyelvi jelenség, és mi pusztán tudatlanságból (az attikai nyelv kellő ismeretének hiányából) származó helytelen képzés. Ebből a célból leghelyesebb, ha az írott forrásokat egyrészt a klasszikus korszak és különösen a *χοινή*, másrészt a mai élő népnyelv tanulságaival összehasonlítjuk, mert sok olyas, a mi új képződés színezetével bír, már a *χοινή*-ben előfordul, és megfordítva, a mi réginek látszik, még manap is létezik. Általában véve nem lehet a középkori görög nyelvnek egy határozottan körvonalozott helyet adni a görög nyelv fejlődése történetében, mint Psychari akarja, mivel még a *χοινή*-nek és újgörögnek határai is sok tekintetben összefolynak, hanem egyrészt az ógörög (különösen a *χοινή*) másrészt a mai köznyelv dialektusaival együtt az a két sarkpont, melyekből a görög nyelv történetének tanulmányozása ki kell hogy induljon.

A második fejezet (Abstammung des Mittel- und Neugriechischen, 50—171 ll.) a második tételt fejtegeti, mely szerint a mai görög népnyelv nem a régi ael és dor dialektusokból, hanem a *χοινή*-ből származik. Minthogy t. i., mint említettük, Hatzidakis föllépéseig általánosan el volt fogadva az a nézet, hogy a mai görög népnyelv az ókori dialektusokból, nevezetesen az ael és dor dialektusokból származik, Hatzidakisnak ezen második tétel bizonyításánál természetesen negatív módon kell eljárnia, azaz bebizonyítja, hogy a régi dialektusoknak főtulajdonságai a mai görög népnyelvben fel nem találhatók. Ezt kilencz pontban teszi meg, melyek röviden a következők: 1. A hosszú dor és ael $\bar{a}$ = ion — att. η (m. pl. $\acute{\alpha}$ $\tau\eta\mu\acute{\alpha}$) az újgörögben nem mutatható ki, kivéve egy-két igen ritka esetet, m. pl. η $\acute{\alpha}\chi\omega\acute{\alpha}$ Kephalleníában. 2. A dor hosszú $\bar{a}$ vagy rövid $\acute{a}$, melyeknek a többi dialektusokban egyéb magánhangzók felelnek meg (m. pl. $\rho\acute{o}\tau\omicron\varsigma$, $\acute{\alpha}\rho\tau\alpha\mu\epsilon$) szintén nem fordul elő. 3. Hasonlóképen elenyészett a boeotiai, cyprusi, macedoniai, arkádiai lakóni υ he-

lyett álló *ou*, mert azokban az esetekben, hol a mai görögben az ógörög *u* helyett *ou* áll, m. pl. a cyprusi és alsó itáliai *ἔσοῦ*-ban e h. *ἔσῦ*, egy tisztán és önállóan újgörög hangfejlődéssel van dolgunk; csak a régi lakónok nyelvéből származó czakón dialektusban maradt meg néhány szóban kétségtelenül, m. pl. *χοῦε* = *χῶν*, *σοῦρου* = *σῶρα*, *γουνάικα* = *γυνάικα*. 4. A *σ* helyett álló *τ* (pl. *λέγοντε*) sehol se fordul elő. 5. A régi digammát (*f*) azelőtt sok újgörög *β*-ban és *γ*-ban vélték felfedezhetni, sőt épen ez szolgált fő bizonyítékul az ael dór theoria hivei számára. Hatzidakis itt is kimutatja, hogy e hang két-három szótól eltekintve (a minő különösen e helynév: *Βοίτυλος* = *Φοίτυλος*), szintén kiveszett. Nagy nehézséggel jár a *γ*-nak mint irrationalis spiransnak megmagyarázása, de annyi bizonyos, hogy semmi köze sincs az ókori digammához. Az sem tagadható, hogy Hatzidakisnak erre vonatkozó fejtegetései meggyőzőbbek mint a Krumbacheréi (v. ö. Ein irrationaler spirant im Griechischen. Sitzungsber. d. bayer. Akad. d. wiss. 1886), de nem olyan természetűek, hogy azok alapján az összes ide tartozó jelenségeket megmagyarázhatnók, s így ez a kérdés teljesen megoldottnak még nem tekinthető. 6. A dór dialektusnak egyik legfőbb sajátossága, hogy a sigmás aoristusban az ion-att. *σ* helyett *ξ*-t mutat (m. pl. *ἔδικαξα*). Hasonló jelenségek előfordulnak ugyan gyakran a mai görög nyelvben is, de nem tekinthetők a dorizmus bizonyítékainak, mert az újgörög aoristusok egészben véve az ion-att, és nem a dór képzésmódot követik, és mert a *ξ*-vel bíró alakok elterjedése a hangtörvény szerint *ξ*-vel bíró alakok analogikus hatásának az eredménye, mely analogikus hatás már a *χοινή*-ben mutatkozik, és később mindinkább általánossá válik, úgy annyira, hogy még a verba purákat is körébe vonja, m. pl. *ἀπολούθηξα* e mellett: *ἀπολούθησα*. 7. A dór és ael hangsúlyozást szintén sok esetben vélték feltalálhatónak az újgörögben, a mennyiben annak minden hátritolását (m. pl. *ἔλεγον* e h: *ἔλερον*) dorizmusnak, és minden előre vonását (m. pl. *πόταμος* e h: *ποταμός*) aeolizmusnak tekintették. Az újgörögben való hasonló jelenségek azonban a hangsúlyozás analogikus kiegyenlődésén alapulnak, tehát pl. *ἀνθρώποι ἀνθρώπων*-nak és *ἀνθρώπους*-nak, *ἔλεγαν ἔλεγομεν*-nek és *ἔλεγετε*-nek analogiája szerint hangsúlyoztatik. 8. Dór és ael végződészek, m. pl. a nomennél *-ω* e h. *-οῦ* (*ποταμῶ*), *-αις*, *-οις*, *ως*, *ος* e h. *-ας*, *ους* (*ταῖς τίμαις*, *τοῖς θεοῖς*, *τως θεῶς*, *τὸς θεῶς*), vagy a verbumnál *η* e h. *α*; *η* e h. *α*, *έω* e h. *ῶ*, *έη* e h. *ῆ* stb. (*νική*, *ὄρη*, *ποιέω*, *δοκέη*) nem fordulnak elő az újgörögben. 9. Általában véve az ógörög dialektusok egyéb tulajdonságaiából is úgyszólván semmi se maradt meg a mai görögben. -- De az előbb említett okokon kívül a görög nyelvnek története is arról tanúskodik, hogy a mai görög nyelv nem a régi dialektusokból hanem a *χοινή*-ből származott, mert történetileg is kimutatható, miként enyésztek lassankint a régi dialektusok, és miként foglalt mindinkább tért a *χοινή*, míg végre a Kr. u. 7. század előtt teljesen győzedelmeskedett.

A harmadik fejezet (Die Entstehungsepoche des Neugriechischen, 172—229 ll.) a harmadik fő tétel fejtegetését foglalja magában. nevezetesen azét a kérdését, hogy minő időszakba helyezendő tehát az újgörögnek a *χοινή*-ből való kifejlődése? Hogy e kérdés sikeresen megfejthető legyen, mindenek előtt szükséges a *χοινή*-nek alapos ismerete, és mivel

a *xovj* eddigelé még igen csekély mértékben részesült tudományos feldolgozásban, Hatzidakis ebben a fejezetben magára vállalja a fáradságos munkát, hogy a *xovj* ismeretéhez szükséges adatokat összegyűjtse, és teszi ezt olyan részletességgel, hogy munkájának harmadik fejezete a *xovj* leggazdagabb és legjobb ismertetésévé válik. Ebbeli tanulmányának eredménye az, hogy már a *xovj* mind magában foglalja az újgörög nyelv főtulajdonságait, s így ennek a keletkezése a *xovj* idejébe helyezendő. E szerint a görög nyelv fejlődésének történetében csak két fő-korszak különböztetendő meg, t. i. az ógörögé és az újabb görögé, mely utóbbi a *xovj*-vel veszi kezdetét, s így helytelen dolog Psychari szerint a középkori görög nyelvet külön fejlődésbeli foknak tekinteni. De még két más igen fontos tanulságot szolgáltat a *xovj*-nek és az újgörögnek története: az egyik az, hogy a görög nyelv kihalásáról szó sem lehet; a másik, hogy elhamarkodott dolog volt bizonyos újgörög nyelvi jelenségeket szláv és román nyelvi befolyásokra vezetni vissza, holott ezek a jelenségek már az illető népekkel való érintkezésnél jóval előbb megvoltak az újabb görög nyelvben.

Az imént tárgyalt fejezetek egyes részeihez csatlakozik a részletes kérdéseket fejtegető, becses 10 excursus (az I—VI. az első fejezethez, a VII. VIII. IX. és X. a másodikhoz), melyek részben mint külön értekezések jelentek meg görög vagy német nyelven.

Az első excursus (230—231 ll.) a *τῆρ ἀμερί* czakon genitivusról; a második (232—233 ll.) az újgörög szóvégi *ε*-ről értekezik.

A harmadik excursus (Über den Sprachcharakter der mittelalterlichen und neuen Autoren, 234—284 ll.), a legnagyobb a tíz között, bőven fejtegeti azt a két témát, melyet az első fejezetnél ismertettem röviden, t. i. Psychari ellenében a középkori írók nyelvének vegyülése természetét, és hogy miként kell azokat a görög nyelv történetére nézve értékesíteni, továbbá a görögöknél fennálló kétnyelvűségnek okait. Ezeket négy pontban foglalja össze és kimutatja, hogy a görög irodalmi nyelvnek szükségképen oda kellett fejlődnie, a hová ma fejlődött. Ez utóbbi kérdés dolgában három párt különböztethető meg a mai Görögországban: Az egyik a puristáké, élükön Kontos athenaei egyetemi tanárral, kik az irodalmi nyelvet (a *καθαρεύουσα*-t) lehetőleg archaizálni akarják; a másik a nép nyelvét szeretné az irodalom nyelvévé tenni, élén Psychari párisi tanárral; a harmadik az előbbi kettő között állva és a mai irodalmi nyelv megalapítójának, az 1748-tól 1833-ig élt genialis Koraesnak elveit követve oda törekszik, hogy az irodalmi nyelvet a beszélt nyelvvel ez utóbbi főbb elemeinek felhasználásával kapcsolatban tartsa s így életképességét megőrizze. Hatzidakis ez utóbbi pártnak a fő embere, s mint ilyen abban a nézetünk szerint helyes meggyőződésben van, hogy Koraes az újgörög irodalmi nyelv kérdését minden időre megoldotta (257 l.).

A negyedik excursus (Grammatikervorschriften, 285—303 ll.) fontos methodikai szempontból, a mennyiben számos példa alapján kimutatja, hogy a *xovj* idejéből való atticistáknak (kik az akkor beszélt görög nyelvet az attikai nyelv szellemében szerették volna megjavítani) és ellenfeleiknek az antatticistáknak adatait miként lehet az akkori beszélt nyelv megismerése szempontjából értékesíteni.

Az ötödik excursus (Zum Vokalismus des Neugriechischen, 304—353 ll.) több fontos megfigyelést tartalmaz a hangzókra nézve, a melyeknek különbsége alapján itt adja Hatzidakis az újgörög dialectusoknak már említett két főcsoportra való osztását. A különbség alapját az képezi, hogy az északi csoportban a hangsúlytalan *u* és *i* hangok elenyésznek, a hangsúlytalan *o* hang *u*-vá és *e* hang *i*-vé gyöngül, míg a déli csoportban az említett hangok általában véve változatlanul megmaradnak, tehát pl. a déli csoportban: *βουκέντροι, πιθάρι, ἄγγελος*; az északi csoportban: *βέντροι, πιθάρι, ἄγγιλος*. Megjegyzem, hogy Krumbacher a második fejezet ismertetésénél említett értekezésében kevesebb sikerrel kísérlette meg az újgörög nyelv dialectusainak az irrationalis (parasitikus) *γ* alapján három csoportba való osztását.

A hatodik excursus (354—373 ll.) az újgörögben mutakozó genus változásokat és a hetedik (374—375 ll.) a praepositióban nyilvánuló népetymológiát tárgyalja; a nyolczadik (376—389 ll.) adalékokat szolgáltat az újgörög declinatiohoz, a kilenczedik (390—417 ll.) az újgörög praesens-képzésről és a tizedik (418—440 ll.) az újgörögben mutakozó hangsúlyváltozásokról szól.

A helyreigazításokból és pótlásokból (441—446 ll.) két dolog emelendő ki. Nevezetesen egy pár érdekes nyelvi jelenségre vonatkozó megfigyelések, melyeket Hatzidakis 1891-ben tett Ikaros szigetén; erről megjelent egy előzetes értesítés az *Ἀθηνᾶ* III-ik (1891) kötetében, és e könyv kiadása után Ikarisches címen egy bővebb fejtegetés Indogerm. Forsch. II. (1892). Továbbá megjegyzések az alsó-olaszországi görög nyelvről, mely Hatzidakis szerint szintén a *zovj* alapján fejlődött.

Ezek után befejezván ismertetésemet, meg kell jegyeznem, hogy az terjedelmesebb létére sem adhat fogalmat a könyvnek rendkívül gazdag tartalmáról, melyből nemcsak a közép- és újgöröggel, de az ógöröggel foglalkodó is sok tanulságot meríthet. Azonban Hatzidakis munkája az általános nyelvészet szempontjából is kiváló figyelemet érdemel, míg az újgörög nyelvtanulmányokra nézve alapvető jelentőséggel bír.

PECZ VILMOS.

A Schlägli szójegyzék.

A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István (a szójegyzék fényképével). Budapest 1894. Kiadja a magy. tud. Akadémia. Ára 2 frt.

I.

A magy. tud. Akadémia nagy érdemet szerzett magának az által, hogy költséget nem kimélt a Schlägli magyar szójegyzéknek e kiadására; a feldolgozó meg dicséretet és őszinte méltánylást érdemel, ki ezt a valóban nehéz feladatot oly alaposággal, szakértelemmel és tapintattal megoldotta.

Terjedelemre nézve nem nagy ugyan e munkát. Mindössze 111 lapból és e szójegyzéknek fényképezett része 7 lapból áll, de annál nagyobb volt a vele és benne végzett munka.

A bevezetésben 1—8. old. számot ad szerző e munka történetéről és az általa követett eljárásáról; a 9—10. oldalon idézi a felhasznált kútforrásokat, számra nézve 32-t, mely összeállítás már is szaktudásra vall, ki bizalmunkat megérdemli.

Erre következik maga a szójegyzék a 11. laptól a 90-ig, mely 2140, helyesebben 2139 szót tartalmaz, mivel szerzőnkénél a 61. szám után a 63. szám következik.

Ezt követik a 91—96. lapig a «Hortularium»-ban előforduló magyar szók; továbbá 96—97. a «Pótlások»; végre 98—111. a tárgymutató.

E munka megérdemli, hogy a szakember tanulmányozza; sok becses adatot talál benne: azért én is nagy érdeklődéssel fogtam e munka tanulmányozásához, melynek eredményét ezennel közleni akarom.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a feldolgozó módszerét, mint tudományost, helyeslem; a feldolgozó ugyanis 1. egyes adatait a kútfőkből merített idézetekkel törekszik bebizonyítani; 2. nem elégszik meg az eredetinek pontos reproductiójával, hanem iparkodik, és pedig nagy pontossággal, a szövegben foglalt ferde és eltorzított alakokat lehetőleg reconstruálni; 3. ha bizonyosat nem mondhat, vagy valamit nem ismer, azt őszintén be is vallja, mi ritka lelkiismeretességéről tanúskodik; ennél fogva 4. adatai, nemesak magyarázatait, hanem transscriptióit illetőleg, megbízhatók, mit eléggé méltányolni nem lehet.

A szerzőnek ezen bemutatása után lássuk most már magát a nyelvemléket és a benyomást, melyet pontos áttanulmányozása reám tett.

A Schlägli, valamint a Besztercei szójegyzék csak másolata lehet egy eddig fel nem bukkant eredetinek. Ez a másolat azonban nem teszi azt a benyomást, mintha a másoló az eredetit folyton maga előtt tartotta és azt hűségesen követte, hanem mintha nagyobb részét tollbamondás után írta volna. Ennek bizonyítéka: 1. a szóknak, kivált a latinoknak éktelen elferdítése, a jelentéseknek több helyütt való hibás alkalmazása, a mint azt Szamota úr lépten-nyomon jelzi és kimutatja; 2. hogy sokkal több szó foglaltatik ebben mint a beszterceiben; végre 3. hogy több szó szervetlenül, úgyszólván ötletszerűleg be van toldva a tárgyi szócsoport sorozatába. Ez utolsót úgy képzelem: A másoló leírt nagy nehezen egy csoportot, azután pihentette terhes munkáját. Mikor ismét hozzálátott, valami eszébe ötlött, és nem is tekintve, vajjon illik-e az a csoportba vagy nem, oda biggyesztette. Az ilyen nyugvópontok kétféle természetűek: 1. a minden átmenetet kizáró kifejezések mint 602—603 *ursica* — *cava* = medvebarlang; 960—961 *cremium* — *strigilis* stb. 2. olyan szók, melyek-

ről már volt szó, de szerepeltetésük feledésbe menvén, mint betoldások ismét előkerülnek, mint pl. 391 és 578 *pugnellus*, 294 és 562 *coma* (ill. *comes*), 282 és 563 *capillus*, 1411—1413 és 1418—1420 *bidellus*, *emeritus*, *iucencus*, 1681, 1682 és 2096—2097 *muscipula* — *decipula* stb.

Még kiemelem, hogy a másoló több helyütt a főnevet jelzőjével írta le, mint 864—865 *costula fetida*, 602—603 *ursica cava*, 1006—1007 *lens aquatica*; másutt meg a vezető főnév elhagyásával, csak annak jelzőit vette fel, mint pl. 901—902 *draga* — *lappa* az *Aretium* kihagyásával 1589 *eginus*, 1807 *pulvina*, *pluma* kihagyásával stb.

Azonban a másolat mind ezen árnyoldalai mellett rendkívül sok becses adatot tartalmaz, melyeknek nagy hasznát veheti a nyelvész.

Említettem már, hogy Szamota úrnak javításai és magyarázatai gondosak, hiteltérdemlők, vannak azonban 1. szók, melyek figyelmét kikerülték; 2. olyanok, melyekről ő maga bevallja, hogy nem ismeri.

Mint hogy a dolog érdekelt, hozzáfogtam az egésznek revideálásához és ha e nehéz és fárasztó munkálkodásomnak eredményét e helyütt közlöm, teszem azt abból a célből, hogy munkálata minél tökéletesebb legyen.

Lássuk tehát 1. azokat a szókat, melyek Sz. úr fürkésző szemét kikerülték, ezek:

143. *manius* pro: *manis*, *mane* 2 végz. melléknév. — 184. *gnanus* pro: *nanus*. — 297. *fronticulus* pro: *frontatus*. — 416. *centuplex* pro: *centupellio* (= *centum pellio*, der zweite Magen der wiederkäuenden Thiere. Pl. H. N. 28, 9, 42.) — 566. *pectorax* pro: *pectorale*, melynek alakjára a megelőző *torax* volt befolyással. — 637. *lenis* alkalmasint *levir* akar lenni. — 670. *area* talán: *arena* = bajhely. — 786. *barbota* pro: *barbatus* (sc. *mullus*). — 795. *lumbus*, csuka, *lupus*-nak olvasandó. — 801. *petirrus* pro: *petrinus*. — 860. *leusticum* pro: *ligusticum*. — 884. *bolerbita*, szárm. *pulex*-ből, ném. der polei, das flöhkraut, bolhafü, bolhasertecsek, olasz *puleggio*, *polio*; tehát összevonva *bol-* és *herba*-ból. — 939. *olis* pro: *olus*. — 1081. *stips* pro: *stipa* = *quaedam parva arbor*, ut dicunt *copa*, quia ex ea stipantur tecta. l. Duc. — 1122. *cratus* pro: *crater*. — 1150. *tapoletus* pro: *tapetum*. — 1194. *periclides* pro: *periclisis* = *ora*, *extremitas*, *circumtextum vestis vel veli*. *Purpura in orbem currens*. l. Duc. — 1248. *exametus* pro: *stametus* = vulgo gallice: *estamine* ex voce latina *stamen*. l. Duc. — 1253. *brusul* pro: *brustus* = himzett l. Duc. — 1261. *tindatus* pro: *tinctatus* = petetgett. — 1286. *ferrelanus* pro: *ferrelameus*. — 1302. *scalprum* pro: *clathrum*. — 1320. *celte* pro: *celum*. — 1374. *marnulus* pro: *marculus*. L. Keller. Latein. Volksetymologie. pag. 288. — 1392. *strepa* pro: *strapes*. — 1398. *antrena* pro: *antela* v. *antilena* l. a 2190. számot. — 1500. *marchies* pro: *marchus* l. Duc.

A 70-ik oldalon nagy zavar uralkodik és ekképen állítandó helyre: 1573. *lucus* helyett *surculus* teendő. — 1576. *lacum* helyett *lucus*

teendő. — 1580. *vimen* után jön *siron*, mely tehát nem egyéb mint a magyar *szirony*. Itt e szerint olyan zavar uralkodik, mint a minőt Sz. úr az 1677—1679. számnál kiemelt. — 1709 *brucus*-ra nézve l. Duc.-nál *Atelabus* szó alatt: *Ex locusta brucus nascitur*. *Cum autem alae crescere coeperint, atelabus dicitur*. — 1714. *ranaculex* gondatlan összeállítás és külön *rana*, külön *culex* veendő, melynek tehát semmi köze a szarvasbogárhoz. — 1771. *gulcus* pro: *gallus*. — 1826. *tristeca* pro: *trisdeca* l. Duc. — 1872. *muscido* pro: *mucido*. — 1873. *muscidus* pro: *mucidus*. — 1906. *fascinula* pro *patinula*. — 1925. *varia* talán *auris*. — 1943. *molnale* pro: *molare*. — 2024. *cays* talán *Lais*, a híres hetaera. — 2045. *sarabus* pro: *scariatus* l. Duc. *Scaria* alatt. — 2063. *rames* pro: *trames*. — 2078. *guctus* pro: *jactus*. *Jactus tesserarum*. — 2105. *nexorum* pro: *nexorium*. — 2134. *carlignum* pro: *culigna*, ez a csobány.

Ennyit egyelőre ezekből; lássunk most azokból a szövekből egynéhányat, melyeket Sz. úr nem ismer. Törekedtem ezeknek is nyitjára jutni. Ezek:

91. *niridus* pro: *tepidus*. — 623. *vorbo* pro: *umbo*. Az ilyen ditto-graphiák gyakran fordulnak elő. — 792. *scarpo* pro: *carpio*. — 804. *scarabeus* pro: *carassius*. Ez latinizált magyar szó ép úgy mint 790. *posardus* poszárból, hasonló. — 822. *cetegus* pro: *cesegus* = keszeg. — 857. *sanapum* pro: *sinapi*. — 868. *caeanusca* idem ac *cacalia* = vad kömény. — 880. *ritimenium* pro: *artemisium*. — 894. *centunritelium* pro: *centaurium*. — 918. *calcalingum* pro: *canilingum* egyszerű fordítása a *Cynoglossum*-nak, melynek mása az *agmiglossum* 2169. sz. alatt Dief-nál *Hundszunge*, *Schaffzunge* a fordításra nézve lásd még 1787. a hol *dulcissona* = *ptiocomela*. — 956. *luba* pro: *huba*. Hogy a szláv nyelvből vesz vezérszókat, bizonyítja a 938. sz. *cibulus* és 1867. sz. *crusca*. — 978. *aticabulum* pro: *stivabulum* ad normam *thuribulum*. — 969. *ancabulum* talán: *ansabulum*. — 1004. *simphorizator* pro: *stupanizator* = csepüt csináló, tehát meg van magyarázva a magyar *chepes* szó is, mely nem más mint *cepús*. Hogy pedig helyes az én állításom, ebben támogat a 2120. sz. alatt előforduló *stupazona* = madzag. — 1007. *cefatica* pro: *aquatica* erre utal a jelentése vízi. — 1028. *extabulum* pro: *extribulum*. A mint *tero*-ból *tribulum* ép úgy van képezve *extero*-ból *extribulum*. — 1160. *tindata* pro: *facelata* a középkori írónál gyakran előforduló olasz szó. — 1161 *rusta* hibás dittographiája *supera*-nak. — 1198. *serpata* pro: *striata*. — 1217. *sardis* alkalmasint *sardo* akar lenni, l. Duc. — 1232. *pigrus* pro: *pirgus*. — 1236. *rustura* pro: *rotatura*. *Rotatus figuris rotularum ornatus, ubi de pannis sermo est*. Duc. — 1251. *duppler* = gyapot. — 1279. *rinca* nem ismeretlen, hanem annyit jelent, mint: *Baltheus militaris, cingulum militare*, l. Duc. — 1356. *simarius* talán: *semarius* = non integro corpore, herélt. — 1361. *sonipes* jelentése hibás, mert nem *lusta*, hanem gyorslábú, szaporán járó, azért is a következő 1362. *roctator* pro: *troctator*.*) — 1363. *roncinator* pro: *calcitrator*.

1377. *epulatus*-t (zabált) szerző *crapulatus*-ra javítja, minden ok nélkül, mivel olyan tulajdonsággal ellátná, mely épen ellenkezik természetével, hogy t. i. *részeges, kótyagos*. — 1461. *emioneus* pro: *aegonomus*

*) *Troctus* ugyanis Duc. szerint *citatus equi gradus*. Gall. *Trotte*. Ital. *Trotto*.

gör. *αἰξ* és *νομός*-ból. — 1468. *soluens pro: stolidus*. — 1472. *leposuga pro: leporagus* = leporem agens. — 1515. *sermisorium pro: sermissorium* = vas in quod serum imittitur. — 1517. *paxilla pro: patella*; paxillus különben = fogas. — 1589. *eginus pro: erinus* = két-kétágú, csak jelzője a borostyánfának. — 1601. *reola pro: betula*. — 1631. *basellus* talán hibás dittographiája bubalusnak. — 1647. *quigus* a német *quicken*-ből = nyávogni, e szerint ez csak jelzője a vadmacskának. — 1680. *lusorus a mus sorex*-nek ferde alakja. — 1748. *ifnilio* talán ugyanaz mint 1758. *pampilio*. — 1801. *origa pro: aurita*, a bagolynak jelzője = füles, tehát nem illik melléje a kakuk megnevezés, mely *cuculus*-hoz tartozik. — 1813. *bitagus* talán: *psittacus*. — 1949. *facer pro: macellarius*. — 1989. *vicemens pro: vehemens*. L. Keller. Latein. Volksetymologie pag. 139. — 2038. *ipomaries pro: hypomanes*. — 2045. *sarabus pro: scariatus* l. *Scaria* = pustella Duc.

Ha ezeket az alakokat: 433. *dorsitergum*, 1477. *turper*, 1773. *pinx*, 1774. *icis* és 2048. *citocinericum* jól nézem, mintegy megtestesülve látom magam előtt az írődeákokat, kiknek egyike diktál, a másika meg utána ír. Mintha hallanám, mikor az egyik azt mondja: *tetrix, tetricis* és a másik utána írja: *pinx* — *icis* és ismét: *dorsum, dorsi, tergum* hát, mint a hogy 48 előtt én is tanultam, és az író csak ezt írja: *dorsitergum*, hát; végre, midőn lelkesíti, ezt mondva: *scribas cito: cinericium*, az meg mechanice utána írja: *citocinericum*. Evvel úgy hiszem ez alakok genesisét megvilágítottam volna. Marad még a *turper* = czenk. Én benne ezt a népies német szót látom: *der Tutler*, a szopó (v. ö. görög *τιτθός*), de némileg elferdítve.

Záradékul szeretnék a fennebb említett *csepüs*-ön kívül még egy magyar szót a nyelvészek számára meghódítani és ez: a 2077. sz. alatti *agasah*, melyet Sz. úr megfejteni nem tud. Én azt gyanítom, hogy ez az olyan ostáblának a megnevezése, melynek mezeje nem áll négyszögekből, hanem hegyes háromszegű alakokból, azaz: ágakból, melynek német neve: *der lange Puff*. Én tehát az említett szót *ágás sach*-nak olvasnám, melylyel, úgy hiszem, a valót eltaláltam.

BARTAL ANTAL.

II.

Szamota pompásan felhasználta a B. Szj. kiadásából meríthető tanulmányt s igen áttekinthetővé tette könyve berendezését azzal, hogy a szavakat úgyszólván pusztán szószövevény közli, s ami magyarázata van, azt a lap aljára veti.

Ezek a *magyarázatok* igen nagy becsűek és szigoru tudományos fegyelemmel vannak összehordva. A felületes sejtéseknek nyoma sincs az egész könyvben. Hanem azért legyen szabad nekem is felsorolnom, a mit esetleg gondoltam olvasás közben, vagy a mit másképp olvasok, mint Szamota. Bartal úr ismertetését szintén volt módomban látni s fontosabb dolgokban tekintetbe vettem.

Latin olvasatok.

A mit az olvasatok során akár itt, akár a magyar részben följegyzek, az csak legritkább esetben sejtés, és ekkor világosan kifejezem ezt, különben mindig valóban a kéziratban található betűk mások, vagy másoknak látom őket, mint Sz.

122. *ebdomada* helyett én *ebdomoda*-t látok. — 123. *ebdomadarius* : *ebdomodarius*. — 129. *medies* : a *d* felett egy olyan *ri*-t jelentő rövidítés van, mint a 131-ben, tehát valóban *meridies* áll a kéziratban s nem kell a jegyzetbeli javítás. — 130. *medionalis* : itt az *e* alatt van a rövidítő jel, *meridionalis*. — 216. *nepos* : *nepus* és talán így is ejtették. — 230 *obstetrix* : *obstitrix*. — 284. *cicilium* : ? *crinicilium*, mert az első szótag felett rövidítő jel van. A szó tán összevethető ezzel : *crinicus* — egy kis hajszál. — 378. *mama* : *mamma*, az *a* felett egy vonás van, mely úgy látszik, az *m* felé volt szánva. A rövidítő jel sokszor esik kissé félre a helyétől. — 383. *brachium* : *brahium* van. — 600. *teres* : ez a latin sorba jutott magyar szó : törés. Az 598. «*hastiludium* : öklelés» második fordítása «láncsa törés» volna, de mivel az 599. helyen «*lancea*» is előfordul, a leíró zavarba jött. V. ö. «844 borstere», «846 sotere» ellenben 1942. «*twrw*», 1944. «*twre so*». — 623. *vorbo* : bizonyára *umbo*-nak hibás leírása és a 622. *umbus* hibátlan írás középkori alak, mert a BSzj. is *umbs*, tehát *umbus* szót ír. — 792. *carpo* : *starp*o mert úgy van írva, mint 789. *sturio*, nem pedig, mint 781—782. 783 : *pixis*. A szó persze még így sem tiszta. — 795. *lumbus* : *bumbus* még így is czifrább a *b* vége a többi *b* betűknél. — 801. *silunis* : *silurus*, úgy látszik, hogy az *n* első lába *r*-re van javítva, s ekkor az utána következő *silurus*-szal ismétlést alkot, mint az 1690. *serpens*; Sz. jegyzete fölöslegessé válik. — 857. *sanapum* : *sanapium*, *tu* ki van írva, s *m* rövidítéssel jelezve; lehet hogy a «sinapi»-ból keletkezett középkori alak, melynek első tagját azonban csakis a magyar népies alak hatása alatt írhatta a leíró *a*-val *i* helyett. — 894. *centunritelium* : *centauritelium*, a *t* után oly ferde *n* van, hogy inkább *a*-nak lehetett szánva. — 900. *ligustrum* : *lugustrum* áll. — 901. *draga* : *raga*, a *d*-n keresztülmenő vonás oly erős, hogy nem lehet szóvégző jel, hanem törlő húzás. — 954. *biulus* az első *u* felett egy jel van, mely *ro ru* rövidítés vagy *c* betű lehet. Ha *c*, akkor *bucilus*, mely a *czipó*-t jelentő *bucilla*-val összefügghet. — 1084. *clavis* : *clavus*, Sz. jegyzete fölösleges. — 1148. *matrusium* : *matrasium*. — 1213. *podus* : *perodus*, mert a *p* alatt jel van, s így a szó még közelebb áll a *poderis*-hez, melyre Sz. kijavítja. — 1231. *lama* : *lamna*, v. *lamna*, mert *a* és *m* fölött vízszintes vonás van. — 1245. *pelimelicus* : *polimelicus*. — 1329. *vehiculum* : *vochiculum*, persze hibásan *veh.* helyett. — 1396. *camus* : *canius* szintén hibásan *m* helyett. — 1416. *tauro* : *taurus*, mert ami *o*-nak látszik, kissé megrongált rövidítése az *us*-nak. — 1461. *emioncus* (keчке paztor) *emion custos*, két, egymástól nagyon messze írt szó. a *cus* bizonyára a *custos* csonkítása, és ennek fordítása a «pásztor», az *emion* pedig egy «kecske» jelentésű szó elrontott alakja. — 1476. *licisca* : *liciscus*, nem *a*, hanem *us* jel van ott. — 1489. *grestum* : *agrestum* az *a* és *g* egymásba van írva. — 1494. *mathera* : *maceriha*, mert a rövidítést *eri*-nek is lehet olvasni és ennél fogva itt áll az a *maceria* szó,

melyre Sz. az 1493-at javítja. — 1514. *cratus*: előtte kettőspont van. — 1553. *nespula*: *nespulus*, az *a-us* jelre van igazítva; annál biztosabb, hogy Sz. helyesen javította ki a szót a jegyzetben. — 1591. *faximus*: *faxinus*, a. m. *fraxinus*, Sz. szerint is. — 1647. *quigus*: sokfélekép olvasható. Az *u* és *i* felett egy vízszintes vonás van: *n?*, a *g*-nek olvasott rész épen nem hasonlít a többi *g*-khez, inkább az *-us* jeléhez, vagy a *con*-hoz a 1983. *condomatica*-ban, sőt a *q* is lehet a *con* rövidítése, mert olyan. mint az 1072. *compes* eleje. Tehát *q*-val: *quinconus*, *quirconus*, *q* nélkül *convinconus*, *convinusns*. Talán ennyiből hamarabb kihüvelyezi valaki a titkot, mint kevesebb lepelből. — 1690. *serpens* kétszer van írva, de az egyik Sz.-nál kiesett a fölé irt *idem*-mel együtt. — 1712. *bon biceps*: *bonebiceps*, tehát még közelebb áll az 1715-höz (bombiceps). — 1773. *pinx*: *pernix*, mert a *p* alatt egy vesszőcske látható. — 1774. *icis*: úgy látszik, hogy a megelőző *pernix* szó genitívusi végzete: *pernicis*. De mivel a B Sz.-ben is igen hasonló a fajd latin neve: *nys*, lehet, hogy mégis a fajdnak valami neve lappang az *icis* alatt is. — 1798. *noctiorax*: *nocticorax*, sajtóhiba? — 1843. *asinus*: *asimus* a jegyzet fölösleges. — 1859. *atrocica*: *artocica*. — 1869. *vnica*: *vnca*=*mica*, mint Sz. mondja. — 1918. *isticio*: *isticus* is lehet, mintha rongált *-us* jellel volna írva. — 2045. *sarabus*: *sarabrum*. — 2048. *citocinericum*: *citocinerencium*. — 2050. *aparitor*: az *-or* végzet úgy látszik íráshiba *-io* helyett (=jelentés). — 2106. *teules*: ez magyar szó, csak rossz sorba jutott. Ugyanis a 2105. felett az üres sor végére írva van egy szó, melyet Sz. kihagyott: *devium*, s ennek a fordítása ez a latin sorba keveredett *teules*: *teules*=*töltés*. V. ö. 2067. *limen*: *gátonmenő út*. — 2138. *decruscatus*: *decruscalus* vagy *decrustalus*.

Latin sejtések és magyarázatok.

A magyarázatokhoz tartozik annak megállapítása, hogy minő viszonyban van a SchSzj. a BSzj-vel. Ez annál szükségesebb, mert igen könnyen azt találhatjuk hinni, hogy a mily közel állnak egymáshoz a fölfedezés idejében, oly szorosan függnek össze eredetben is. Pedig az én nézetem szerint nem hasonlítanak jobban egymáshoz, mint általában az ugyanazon tanító rendszer korszakának termékei szoktak, mint pl. ahogy Szepesi- és Schultz nyelvtana hasonlít egymáshoz. A BSzj. eleje csonka ugyan, de a közös csoportok közé is van a Sch Szj.-ben sok olyan ékelve. ami a BSzj.-ben nincs meg, s ámbár a BSzj. ünnepiesen fejezi be írását s marad annyi helye is, hogy még csatolhatna hozzá csoportokat, nem teszi, s így a SchSzj.-nek a végén is vannak új csoportok, végre pedig a szavak száma a közös csoportokban sem egyenlő. Ezt a távolságot a két codex között főképp a latin szók alakjának felfogása dolgában szükséges jól szem előtt tartani. Mert ha egyszer világos, hogy nem közös eredetből másolták, vagy diktálták őket, akkor azon látszólag hibás alakok, melyek mindkettőben egyformán fordulnak elő, nem tekinthetők teütségtelenül hibásaknak. Így helyesnek kell lenni a B. 1278-ban *muscido*-nak, mert Sch. 1278. is így írja, helyes lehet a B. 796. *turper*: Sch. 1477., úgyszintén B. 630. *serpata* (redelt, redölt) Sch. 1198. *serpata* (redlett).

577. *cubitus* (könyök), 578. *pugnellus* (marok) pánczél-részek épen úgy mint 562. *coma* (orjegy) szerszám, 294. *comes* (üstök) testrészt, és 563. *capellum* (orjegy) szerszám, 282. *capillus* (haj) testrészt. Itt tehát

nincs szórakozott anyagisméltés, mint Bartal gondolja. — 660. *area* (baj), ezt Bartal *arena*-ra javítja, de mivel a BSzj-ben *bajszéri*-vel van szintén *area* fordítva, semmi ok sincs ezt a jól ismert *area* szót elváltoztatni. — 860. *leusticum*: ezt is fölöslegesnek tartanám a klasszikus *ligusticum*-ra visszaváltoztatni, hisz a magyar népies alak világosan hirdeti, hogy valóban *g* nélküli alakban használták a kulináris Magyarországon. A *leves-tikom* második *e*-je az itteni alaknál fogva magyar bővítésnek látszik. — 1008. *cicerpisum*: bizonyára két szónak kell számítani *cicer*, vel *pisum*, mert mind a kettő ismert szinonim szó. — 1096. 1097. *tignum* és *tignus*, 1162. 1163. *supera* és *superus* ezek mutatják, hogy nem mindig íráshiba, ha egy-egy szó egy kicsit rontottnak látszik. — 1160. *tindata* hogy ez nem hibásan *facelata* helyett írt szó, mint Bartal gondolja, azt bizonyítja 1261. *tindatus*. — 1881. *pir* (tűz): a görög *πῦρ*. — 842. jegyz. *seps*-t nem szükséges *sepes*-re javítani. — 1468. *soluens* (kamasz): nem szükséges *stolidus*-ra javítani, mert kutya-fajt jelent s a BSzj-ben is hasonló: *silens*, Nyirkállainál pedig *silvens*. Tehát *silvens* a helyes alak. — 1785. jegyz. *anaparda* sem teljesen ismeretlen, mert a BSzj-ben *anaperda*.

Magyar olvasatok.

A *ság ség* képző külön van írva ezekben is: 10. 14. 19. 28. 32. 1957. 1982. 1990. — 34. *zule*: *ziule*. — 46. *magas* ki van húzva s így a *polus* nincs lefordítva. — 52. *archangal*: *arhangal*. Érdekes sajátága a leíró-nak, hogy a *ch*-t és *h*-t kölcsönösen fölcsereéli anélkül, hogy ebből következtetni lehetne valamit ejtésére. Itt az *arkangyal* *ch*-ját írja *h*-val, 2077-ben a *sach* lesz neki *sah* népies hagyományunk ellenére, de tévednénk, ha itt a *ch*-nek nyelvünkben *h*-ra való átváltozását keresnők, mert a 383. *brahium* latin szó is így van írva, s megfordítva a 1329. *h* helyett van *ch*: *vochiculum*, 153. pedig egy magyar szót változtat meg így: *chet* *fe* = *hétfő*. — 88. (*serenum*) *der*: az *r* felett olyan jel van, mint 208. (*matrona*) *ro* jele: ? *derő*. — 143. *holvalbanj világ*: Sz.: «holvalbani világ», pedig a mit ő *j*-nek néz, az törlő vonás, mert a leíró előbb *m*-t írt s aztán ennek utolsó lábát kihúzta. Nagyon valószínű Bartal sejtése, hogy itt két szó van: *manius*: *holvalban* (*való*) és *lux*: *világ*, különben alig is hagyták volna a melléknevet *lux* előtt hímnemű végzettel. Már hogy a *manius* hibás alak *manis* helyett, nem akarom eldönteni, de nem tartom szükségesnek föltenni. — 381. *lapchka*: *lapichka*, mert a *p* alatt egy vízszintes vonás van. — 422. *gwmor*: inkább *ywmor*. — 456. *lab nom*: *lab nom*. — 701. *veelg*: *vevlg*. — 905. *zemet ize*: *zemet ize*, igaz, hogy a szóvégző vonás tévedésbe ejtheti az embert, hogy *t*-t olvasson, de a megelőző szó felett világos, hogy *zemet ize* volt írva (mit aztán kitörültek és *idem*-et írtak fölébe), tehát itt is így kell és lehet is azt olvasni. Az *ize* második fordítása a *manium*-nak. — 907. *aproboytorian*: *aprobaytorian*, mint 901, is. — 1089. *zollot caro*: *zallot caro*, mert az első o főkép a vastag vonások fekvése miatt inkább *a*-hoz hasonlít; *zallot* = ? *szalolt* «szalult» helyett, mint *redlett* «redölt» h. s ekkor a *szobor*-nak *szalult* (faragott) *karó* új elnevezését találjuk itt. — 1206. *soporlak*: *soporlah*. — 1217. *capca*: *capta*, tehát *kapta*, — 1231. *ig*: az *i* betű feltűnően nagy és gondosan van írva, azonkívül ferdebb is, mint máskor, tehát nem lehetetlen, hogy *ri*, *re*, vagy *ir* szótagnak kell számítani. A *g* lehet *gy* is,

ha kell. — 1365. *kethivy*: *keth ivy*. — 1366. *harumivy*: *harum ivy*. — 1380. *lovag*: *lovan*. — 1446. *kwpwlvw tec*: *kwpwlvw tee*: vagyis *té*, a hogy Szolnok-Dobokában is ejtik. A «köpülő tej» olyan kifejezés, mint 1944 «törő só» = törni való só. — 1642. *neye* (ursa): *ineye*, azaz a medve ünője. A BSzj-ben ellenkezőleg tisztán *neye* áll *i* nélkül. — 1662. *methe*: *niethe*, mert az *m* első lába felett ékezetet látszik, mely az utolsóhoz is tartozhatik. Így a szó még jobban hasonlít a BSzj-ben levő *nyércz*-hez. — 1716. *basilicus*: *basalicus* (magyar szó). — 1742. *solum*: *solivum* (sóllyom), mert nincs ugyan több lába ötnél, de az első láb felett pont látszik. 2171. is *solyum*. — 1797. *pubdenevere*: *pub denevere*. — 2045. és 2046. *varas*: tekintettel arra, hogy a bővülés szavai közt fordulnak elő, *varázs*-nak lehet olvasni, mint 2015. *varasus*: varázsos. Az egyik azonban «varas» (varos, varangyos) is lehet. — 2048. *pepelche*: az első *e* fölött egy vízszintes vonás van, *n v. r*? — 2084. *hasarth sem* (decius): a második szó nem a *decius* felett áll, hanem igen távol tőle az utána következő *taxillator* felett. — 2085. *hasart*: *hasartos* (taxillator) és mivel *sem*-nek olvasott szó is felette van, ezzel össze kell függenie. Talán *few hasartos*? — 2132. *megnyomdok*: *megnomdok*. — 2138. *pirosolthracus*: *pirosolthiracus*, vagy *-iratus* is lehet, mert az *a* felett és a feljebb álló *alupnus e* je alatt egy jel látszik, talán = *i*.

Magyar sejtések és magyarázatok.

224. *éltető* (dajka) mint tulajdonnév a Székelyföldön ma is fennmaradt. — 270. «nascens, *zilekedven*, *szülekedvény*»: ez nem főnév, hanem határozó igenév a participium fordítására: születés közben levén. — 342. *pubes*, *fan*: l. Tsz. = pelyhedző. — 382. *kar siv* = *kar szíjj*, a fegyverek és szerszámok csoportjából került a testrészek közé. — 432. «*spicium*, *hator*, *hátorr*»: inkább «*hátorj*», orja. — 501. (vicarius) *vicaris*: ezt népies alaknak tartom, mint a *kalamáris* is *-rius* végzet átalakítása. V. ö. 530. *anglis*: *ánglius* helyett. — 623. (umbo) *vasa*: ez nem a *vas* szavunk, hanem, azt hiszem, összefüggésben van a BSzj. 143. szavával: *umbus*: *vza* = *uzsa*, mely Tagányi szerint (Századok XXIII. 315.) ószláv alakjában *unzsa* lenne. Az itteni szó első *a*-ja tehát úgy látszik *n* helyett áll: *vnsa*, ejtsd: *unsa*, mai ejtés szerint: *unzsa*. — 631. A hogy itten két szóval van lefordítva a latin szó: *had avag sereg*, úgy van a 644. -ben is *kayaltas* után *hirdetes* kitéve. Tehát *kiáltás* = *kikiáltás*, *falun átkiáltás*, (*dobolás helyett*). — 1062. (clibanus) *eg kemenche*: nem lesz *egy*, hanem *ég kemenche* értsd *égő*, égető, mint *es*: *eső*, *hajválaszt*: *hajválasztó* stb. — 1189. (matrasium) *matraz*: mivel a *matrácz* már előfordult az ágyneműk közt (1148.) s itt a *hajdiszek* csoportja van, ez más jelentésű, mint az előbbeni. Szolnok-Dobokában *matruska* a neve annak a fonott kendőnek, «*zsák*»-nak, melylyel játék közben egymást *zsákolják* a gyermekek. S mivel a BSzj. 623. *mataszium* szava *szöves*-sel van fordítva, annál valószínűbb, hogy valóban *fonat*-ot *hajfonat*-ot kell itt értenünk. A *matraská*-ból ép úgy lett *matruska*, mint *maskara*-ból *maskura*. — 1204. «*saphel*, *safel*», ezt *safél*-nek is lehet ejteni. L. a Pótlások 96. jegyzetében: *Saffyl*. — 1224. *ziv* (szíjj), ezt a *w*-t két *u*-nak is lehet venni, mint a BSzj.-ben van, s akkor *szivu* az ejtése, melyből a ma is hallható *szíju*, majd *szíjj* keletkezett. — 1261. «*tindatus*, *chey*, *cseje*» összefüggésben lesz a NySz. *cseje*

szavával. — 1500. *marchies, march*: ime az erdélyi diákok mai *marczijának* régiebb alakja. — 1852. (*pasillus*) *tul*, idem: e szó a *placenta: béles* után következik, tehát a magyar szó a *töltött csonkítása* lesz: *töltött béles*. — 2040. *kerékrágás*: «keresztút» szerepe a varázslásban eléggé megmagyarázza, mikép kerülhet ez a szó is a *büvölés* szavai közé; ép így a *büvölés* szerszámait kell látnunk a 2043. *pénzolvasó asztal*-ában s a 2044. *szemfedel*-ében. — 2079. *ris*: talán összefüggésben van az *-ál* gyakorító-képzős *riszál* igével: a kockát rázza. — 2106. *teules: teultes*. L. a latin olvasatok közt. — 2128. «*bíborburuc, bíborburok*»: nem így, hanem *börök*, és egy az 1153. *bíbor*-ral a BSzj. 592. *bíbor berech*-nek pedig ő hangzós párja. Közlebbi megfejtése így sincs, de talán elég is, ha két-három helyt egyforma szót fordítanak vele, (*sátor*), s megállapíthatjuk az ejtését. — 2258. «*fixorium, ratoth, rántott*»; Szolnok-Dobokában ma is: *rátota* (értsd: *rátotta*) a *rántotta* neve, tehát itt sincs íráshiba.

A *Jegyzetek*-hez: 571. jz. A BSzj.-beli *lelekuz* bizonyára képzőtlen melléknévi igenév: *lélekző*, itt: *lélekvas* ma *lélekző vas* lenne. — 968. jz. A BSzj.-beli *ed fel (spica)* annyi lesz, mint *egy szál* elrontott leírással. Itt: *búzafő*, de 969. *arista* (szintén = *spica*) *eg szál*: egy szál. — 1115. jz. A *zegi* szó nincs a BSzj.-ben is határozottan így írva, hanem egész határozottan: *yegy*-nek. (556.) Csodálom, hogy másnak is lehet látni. Mivel a latinja: *lagena* olyan korsót jelent, melyet a korcsmák előtt *czégérül* ki szoktak akasztani, lehet, hogy itt *czégér* jelentésben találjuk ismert *yegy* szavunkat, V. ö. «Az *corona* es az *istap* a kirali birodalomnak *iegie*» NySz., «*chimer awag yegy*». NySz. (Weszpr. C. 121.) — 1854. jz. A BSzj.-1263. alatt nem *hobanca*, hanem *hobarica* áll, mit persze szabad *hobancára* javítani. — 1944. jz. *törő só*-ban a *törő* nem má: olási hiba, hanem szenvedő értelmű melléknévi igenév: *törni való só*, vagyis *kősó*, ellentétben a *főtt sóval*. V. ö. a 181. jegyzetének idézetében a *főtt só* fordítását: *Tymino salium aquaticorum*. — 1946. jz. A *véres-t* fölösleges kiegészíteni, hogy *hurka*, pusztán *véres*-nek hívják azt sok helyt. — 2065. jz. *itinerator útdó* a magyar szó nem jelent mást, mint a latin, mert nem a *tributum*-ra kell itt gondolni, hanem *útra küldő*-re. V. ö. kiadni valakinek az útát. (Olv. *útazó*? S. Zs.)

Végül álljanak itt az Egyetértés ismertetőjének sejtései is, mert megérdemlik, hogy ne engedjük a napilapok fölbúhatatlan tömegébe eltemetődni. (Egyetért. 1893. ápr. 18.)

965. *manipulus kerte*; *manip.* a BSzj.-ben = *kéve*, de nem lesz ez a *kerte* egy a *kfn. garter, gertel* = *sarló* szóval? — 1134. *lectile*: nem *tippay*, hanem *toppay* = *topp alj*: NySz.: *top* = *hüfte, schenkel*, tehát: *derek-alj*. — 1677. *murilegus famachka*, *Szamota*: erdei, vadmacska, holott az alföldön *famacska* a. m. *fából készült egérfogó*. Innen a közmondás «*esendők* vagyunk, mint a *famacska*»: (egyszersmind elárulja a *famacska* érzékeny voltát). A *murilegus* latin szó olyan, mint *muscipula* = *macska* is, *egérfogó* is. — 2077. *tabula agasah*, Sz. szerint értelem nélküli szó, pedig = *vigaság*. — 2138. *decruscatus pirosothracus* nem *pirasolth rák?* (En a 965-re megjegyzem, hogy az utána álló *gelima*: idem szót Sz. ismeri Dieffenbachból, de jelentését nem idézi; a 2077-re pedig sokkal tetszetősebbnek találom Bartal megfejtését; végre a 2138-ban nincs *ra*, hanem *ro*.)

Sajtó- és tollhibák.

92. *tirinm* van Sz-nált *tirium* helyett. — 159. *innep*: *inep*. — 291. *discinale*: *discrinale*. — 706. *pasit*: *pasith*. — 791. *porandus*: *parandus*. — 801. *petirnus*: *petrinus*. — 924. *beruk*: *beruk*. — 1008. *chicher borso*: *chicer borso*. — 1157. *merelt*: *merelth*. — 1277. *partahw*: *parta hw*. — 1358. *dextarius*: *dextrarius*. — 1383. *ezper*: *ez per*. — 1419. *meritus*: *emeritus*. — 291. jz. *disriminale*: *discriminale*. — 409. jz. 479: 409. — 556. jz. 550—680.: 556—680. — 618. jz. *betü hü*: *betü-hü*. — 746. jz. és: *is*. — 997. jz. *zab-nak régi*: *zab-nak a régi*. — 1001. jz. *Dfef*: *Dief*. — 1301. *lokalóda*: *lókalođa*. — 63. lap jz. *Wakaro*: 1404. *Wakaro*. — 1706. jz. 1706: 1705. — 1973. jz. *A latin szó*: *A latin szó ismeretlen*. — 2043. jz. *trapesicum*: ? *trapesitum*. — *A szójegyzékből kimaradt*: *es borju*, a *főfödél* mellől az 1183. sz., a *sólyom* mellől a 2171. sz.

Végső benyomásom Szamota fáradságáról az, hogy úgy olvasataival, mint magyarázataival lekötelezte tudományunkat. *)

KALMÁR ELEK.

*) Bármily tetszéssel és elismeréssel fogadjunk is valamely művet, lehetnek némi megjegyzéseink még külsőségeire is, a nélkül, hogy a kákán csomót keressünk. Mért hallgatnám el én is pl. mennyire esodálkoztam, szinte hihetetlennek tartottam, hogy két messze eső helyen, Beszterczén és Schlágliben egymástól vajmi kevésbé függő iratokat fedeznek föl, s ezeknek fényképe az Akadémia szerencsésére teljesen egyenlő nagyságú; sőt pompásan beleillik a Nyelvtud. Értekezések méreteibe. De csak a BSzi-ről tudom biztosan, hogy akkora mint az eredetije, tehát gyanum a Sel. Szj. ellen fordul, hogy tán kicsinyítve van. Pedig nem aprólékos kíváncsiságból érdeklődöm, hanem, mert tudni akarom, hogy egyforma helyzetben vagyok-e a kézirattal szemben a közlővel, vagy pedig ő nagyobb, tehát világosabb betűket olvasott. Nem találta el tehát egészen az igazat a közlő, midőn a szöszövet-kritikai leírást egészen fölöslegesnek gondolta.

Az is külsőség, de minek hallgatnék róla, hogy a *czím* hiányos. «Magyar» szójegyzék, holott a jegyzék «latin-magyar» s nem semmiség a «latin»-ról elfeledkeznünk, mikor a «magyar glóbus» mellett külön magyar Rómáról, magyarországi latinságról gondolkodnak nem minden ok nélkül nálunk az elmék. Igaz, hogy a mit Szamota így a czímkórság színe alatt elvett a latin szóktól, azt bőven pótolta a jegyzetekben nekik szentelt gonddal, értelmük és alakjuk tudományos megállapításával, de mégis van szomorú következménye is a hiányos czímnak: talán e miatt felejtette el a könyv végén a latin szavakat is betűrendes *szómutatóba* összefoglalni. Pedig akadt volna nem egy ember, ki ezt is jó néven vette volna. Ha talán a második kiadásban pótolná ezt a mulasztást, jó lesz a megfejtetlen szóalakokat egy jellel külömböztetni meg az elfogadható s elfogadott alakoktól, sőt a magyar szómutatóban sem ártott volna ezeket a jeleket kirakni, mert így a ki csak mellékesen szorúl a könyvre s ennél fogva csak a szómutatót nézi, az *agasa*h után azt fogja gondolni, hogy az *eső* és *esős* is úgy áll az iratban, mint a szómutatóban.

Méret bocsátanám meg továbbá azt a külsőséget, melyet igen sajnállok, hogy a *kütforrások jegyzéke* az idézett művek megjelenő helyét és idejét, esetleg a kiadás számát nem közli. Így lehet egy doktorátust tevőnek elsorolnia a használt műveket tanára előtt, kiktől ezen műveket megismerte, de mi tőrés-tagadás, nekem sem az a szerencsém nem volt, hogy

Kisebb közlések.

Kifejez : kifejtt. Pázmány Kalauzának I. kvében, a II. r. 2. szakaszában (Bellaagh 35. l.) azt mondja «*az föld körül forgó egeknek nagy vóltokból azt hozza ki Aristoteles, hogy . . .*» vagyis : «*azt következteti, hogy*». Ugyanezt a gondolatot a II. kv. VI. részében (B. 99. és 145. NySz. I. 964.) így mondja «*ezekből [a csodákból] azt fejezi ki Sz. Ágoston, hogy . . .*» Ez a két kitétel így egymás mellett önkéntelenül hasonló észjárásból származónak tetszik, s ha Pázm. synonym szólásait is egybevetjük : *vmiből tanuságot vesz* (47. 65. l.), *vmiből erősség* (bizonyosság) *támad* (93.), *vmiből bizonyágot támaszt* (99.), látjuk, hogy jó mindenütt igéből származó szóval él s így nem valószínű, hogy a *kifejez* szóban a *fő, fej* főnév képe lebegett volna szeme előtt, hanem bizonyára a *fej* ige-*nek z* képzős gyakorítóját érti, mely a *fejt* gyakorítónak (s néha művelte-*tőnek*) párja. S valóban a NySz-nak *fejez* 1) 2), *kifejez* 2) 3) 1) (főkép ily rendben olvasva), *kifejezés, megfejez, fejezés, kifejezget* czikkelyei alatt minden mondatban fölcserélhetjük a *-z* képzős szót a *-t* képzőssel, vagy a *magyaráz* szóval.

Erdekes, hogy így e szók eredeti magyar észjárásból származóknak bizonyúlnak s mégis meglepően hasonlítanak a latin kifejezéshez, mely a fejés egy másik módjának képe. A latin *exprimo, expressio* u. is eredetileg «*kisajtolást*», «*kiszorítást*» jelent, pl. a gyümölcsből a lének, a lépből a méznek kiszorítását, s mint a gyakorító *pressare ubera* kifejezés mutatja, a tej kiszorítását is a tőgyből, minthogy a kecskét ily módon, tőgye nyomogatásával kell fejni. A német *ausdruck* és *ausdrücken* a latin szónak fordítása.

KALMÁR ELEK.

---

a közlő előttem teygen doktorátust, sem az, hogy az ő történet-írói karta-
társa legyen, de még csak a németbe vágó műveket sincs szerencsém
ismerni. Pedig van itt elsorolva nem egy könyv, melynek felfedezésén
örülök, s örül tán több is, és mint olyan, ki nem járhat akadémiai könyv-
tárakba, a megvehetőket megvenné. De a közlő tanítása nyomán meg sem
mozdulhat, hogy hol keresse azt a könyvet, s ha Szamota meg nem mondta
neki, a vidéki könyvkereskedő bizony nem fogja megmondani. A kiadás
száma sem fölösleges lom, mert ha tudom, hogy a közlő a 3. kiadást
használta s valamit nem ismer, a 4., 5. kiadást még reménytelenül csap-
hatom fel, hogy ott megtalálom azt, a mi a 3. kiadásban nem volt meg.

K. E.

A M. T. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva . . . . . 3 frt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: V o l f G y.
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: V o l f G y.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C, Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.
- IV. V. Érdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömörly C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — XIV. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi V o l f G y. Ára kötetenként . . . . . 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta T o l d y; a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta V o l f G y. 1888. . . . . Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilárdy Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangéliuma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. . . . . Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. . . . . Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. . . . . Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
- X. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. IV. . . . . Ára 1 frt 60 kr.
- Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. V. . . . . Ára 3 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta T o l d y F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. . . . . Ára 2 frt.

- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81 . . . . . Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872 . . . . . Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. . . . . Ára 1 frt.
- IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szókés
lások bírálata. . . . . Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja
a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár.
I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. —
X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt.
1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt.
1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) . . . . . Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J.
Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt.
Második füzet: Névszóképzés. 1887. . . . . Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok.
I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877.
Egy-egy füzetnek . . . . . ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. . . . . Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete.
I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. . . . . Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890 Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar
nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. . . . . Ára 2 frt.
- BALASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar
nyelvre. 1886. . . . . Ára 70 kr.
- BALASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.
Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 . . . . . Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török
népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította
dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította
dr. Munkácsi Bernát 1887. . . . . Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1.—3. füzet 1890—93.
Ára 4 frt 50 kr.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892.
I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . Ára 1 frt 50 kr.
II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, régi és idéző igéi . . . . . Ára 4 frt.
III. köt. 1. füz. Medveénekek . . . . . Ára 5 frt.
- A BESZTERCZEI SZÓSZEDET. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.
Kiadta Finály Henrik. (A nyelvemlék hasonmásával). 1892. Ára 2 frt.
- A SCHLÄGLI MAGYAR SZÓJEGYZÉK. A XV. század első negyedéből.
Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István
1894. . . . . Ára 2 frt.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1894.

TARTALOM.

<i>Balassa József.</i> A magyar magánhangzók története. I. Hosszú magánhangzók	257
<i>Szilasi Móricz.</i> Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés. II. Kombinált <i>-gat</i> képző	287
<i>Hegedűs István.</i> Az absolutus esetek. (Kísérlet az összehasonlító mondatban köréből)	296
<i>Munkácsi Bernát.</i> A vogul nyelvjárások szóragozása. VI. A tavadai nyelvjárás (vége)	306
<i>Borovszky Samu.</i> Német kölcsönzők	334
<i>Prikkel Marián.</i> Ósvallásunk egy-két, nyelvi emléke. II. Az ember szó	344

Ismertetések.

Az idegen szók ellen. (Franke: Reinheit und Reichtum der d. Schriftsprache, gefördert durch die Mundarten. — Dunger: Wörterbuch von Verdeutschungen entbehrllicher Fremdwörter).	
<i>Simonyi Zsigmond</i>	355
A Hatzfeld-Darmesteter-féle francia szótár	360
Dóczy Imre görög nyelvtana. <i>Pecz Vilmos</i>	363
Török nyelvemlék a XIII. századból. (Houtsma: Ein türkisch-arabisches Glossar.) <i>Goldziher Ignác</i>	364
A japániaiak mint urál-altajaiak. (H. Winkler: Japaner und Altaier)	286
Săineanu Lázár: Istoria filologiei Romane	354

Kisebb közlések.

Valaki és néki. <i>Simonyi Zsigmond</i>	368
Böszörmények. <i>Simonyi Zsigmond</i>	333
A finn tanulmányok fontosságáról. <i>Budenz József</i>	343
Panyóka. <i>Simonyi Zsigmond</i>	354

Folyóiratunk most negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VII., Erzsébet-körút 9.

A magyar magánhangzók története.

A nyelv története folytonos változás. Változik a szó alakja, jelentése és a mondat egyes részeinek összekapcsolása módja; s e változások menetét megvilágítani, okait kutatni és megmagyarázni a történeti nyelvtudomány feladata. A fejlődésnek természetes útja az volt, hogy a nyelv régi alakja az idők folyamán apáról fiúra szállva s különböző ethnologiai és pszichologiai hatás alá kerülve, folyton változott, átalakult, míg mai alakját nyerte. Azonban ezt a mai alakot sem tarthatjuk végső eredménynek, melynél a nyelv fejlődése megállapodik, változása véget ér; mai nyelvünk is csak egy láncszem a magyar nyelv változásainak végtelen sorozatában, melyet megelőz egy hosszú, beláthatlan mult, s melyet követni fog egy még ismeretlenebb jövő. A nyelvtudománynak első feladata a multat világítani meg, hogy világosan látva és megértve nyelvünk eddigi fejlődését, következtethessen jövő változásaira.

A kutatás menete legtermészetesebben a fejlődés menetét követhetné úgy, hogy nyelvünk legrégebbi alakját véve alapul, végig kísérné fejlődését lépésről lépésre egész mai alakjáig. Csakhogy minél messzebb haladunk visszafelé, annál ismeretlenebb a nyelv alakja, úgy hogy ép a kiinduló pont — melynek legszilárdabbnak kellene lenni — egészen homályba vész. Ép ezért ellenkező irányban kell a kutatásnak haladnia. Legjobban ismerjük nyelvünk mai alakját, és pedig mind az irodalmi nyelvet, mind az egyes nyelvjárásokat. Ezt a mai alakot kell tehát alapul venni kutatásunkban, s egyrészt a nyelvjárások, másrészt a régi nyelvemlékek segítségével vissza kell kísérnünk nyelvünket fejlődésében a meddig csak lehet; ezután az összehasonlító nyelvtudomány veszi át a vezetést s felderíti nyelvünknek még régebbi alakját. A történeti kutatásnak tehát a nyelv fejlődésével ellenkező utat kell követnie.

Ezuttal nyelvünk történetét csakis egy szempontból fogjuk vizsgálni. A magyar nyelv külső alakjának változását akarom bemutatni, a mint az a magánhangzók fejlődésében és folytonos átalakulásában jelentkezik. Csakhogy midőn mi az egyes hangok történetét és fejlődését vizsgáljuk, ismét ellentétbe jutunk a nyelv igaz történetével. A nyelv fejlődésében az egyes hangoknak nincs külön életük; a hang csak része a szónak vagy szólamnak, melylyel együtt él, változik s tűnik el. Tehát csak a szavak alakjának változásáról szabadna igazán szólnunk. Ha pl. a magyar nyelv történetét vizsgálva azt látjuk, hogy a *tanít* szó régibb alakja *tanojt*, nem felel meg a valóságnak, ha azt mondjuk, hogy az *o*-ból *i* lett, mert tényleg nem ez a hang változott meg, hanem az egész *tanojt* szó helyébe lépett több fokozaton keresztül *tanít*. Ép így ha azt látjuk, hogy a régi *üdnap* szó helyett ma így mondjuk *ünnep*, nem helyes feltüntetése a tényeknek, ha azt állítjuk, hogy a *d*ből lett *n*, az *a*-ból *e*; hanem a fejlődést úgy kell felfognunk, hogy az *üdnap* szó helyébe lépett *ünnap*, ennek a helyébe pedig *ünnep*. Minthogy azonban az egyforma hangsoporttal bíró szavak változása nagyobb részt egyformán történt, a fejlődés menetének könnyebb feltüntetése céljából mintegy külön életet tulajdonítunk az egyes hangoknak, s külön tárgyaljuk az egyes hangok változásait, az egyes hangok történetét. Azonban e fejtegetések közben sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a hangoknak nincs külön életük a nyelvben, s hogy a mit mi hangváltozásnak nevezünk, az nem egyéb, mint a szavak és szólamok külső alakjának változása.

A magyar magánhangzók fejlődését vizsgálva, csakis azokat a szavakat vehetjük tekintetbe, a melyek a magyar nyelvnek eredeti szókincséhez tartoznak, s ki kell rekeszteniünk tárgyalásunk köréből az idegen nyelvekből átvett szavakat. Az idegen eredetű szavak hangjainak fejlődése ugyanis a legtöbb esetben külön utat követ, s ép ezért e fejlődés megvilágítása a nyelvtörténeti vizsgálódásnak külön, önálló feladata.

I. Hosszú magánhangzók.

A mai irodalmi nyelv hosszú magánhangzóinak történetét a következő sorrendben fogom tárgyalni: *é*; *á*; *í*; *ó*, *ő*; *ú*, *ü*.

1. é.

Az *é*-t a magas hangok sorában, tehát a szájjüreg elülső részében képezzük a nyelv középső állásával és ajakműködés nélkül. A mai nyelvjárások azonban többféleképp ejtik ezt a hangot; és pedig nemcsak azt tapasztaljuk, hogy az *é* helyén az egyik nyelvjárás egy, a másik nyelvjárás más hangot ejt, hanem a legtöbb nyelvjárás kétféleképpen ejti az irodalmi nyelvben egyformán jelölt *é* hangot. A szavaknak egy részében nyiltabb, más részében zártabb hangot ejtenek nyelvjárásaink; így pl. a rábavidéki nyelvjárásban a nyiltabb hang *é*, a zártabb *i*, *i*; az északkeleti nyelvjárásterületen *é* (*éé*) és *i*, a palócz vidéken pedig leginkább *é* és *é*, *i* állanak egymással szemben. (V. ö. Magy. Nyvjár. 112. s köv. ll.) S a különböző nyelvjárások majdnem mindig ugyanazon esetekben ejtik a nyiltabb és a zártabb magánhangzót.

S a mint a mai nyelvjárások különbséget tesznek a kétféle *é* hang között, épúgy egyes nyelvemlékeink is azt tanúsítják, hogy nyelvünk régibb korszakaiban is megvolt a különbség a nyiltabb és zártabb *é* között.¹⁾ Noha codexeink és a régi nyomtatványok tökéletlenül írásmódja ritkán árulja el az *e* és *é*-féle hangok minőségét, mégis legalább egynehány nyelvemlékünk pontosan megkülönbözteti a kétféle *é* hangot. A codexek közül csupán a Bécsi és Münchener jelölik meg a zárt és nyilt hang különbségét, de nem jelölik az illető hang hosszúságát; ugyanis az *e* és *é* számára az *è*, míg az *ë* és *é* számára az *é* jelet használják. Régibb íróink közül legpontosabban jelölik a kétféle *é* hangot Erdősi Sylvester János (*e* és *i*), Heltai Gáspár (*e* és *é*), Sztárai Mihály (*e* és *é*), Telegdi Miklós (*e*, *ee* és *e*) és Komjáthy Benedek (*e*, *e* és *i*). Megemlíti a kétféle *é* különbségét Geleji Katona István is *Magyar Grammatikájá*-ban.²⁾

¹⁾ Az *é* hangnak e kétféleségét Budenz vette először észre Heltai munkái alapján (A magyar nyelvben megvolt kétféle *é*-ről. Magy. Nyvszet, V.) Azután szólt róla Simonyi Zsigmond (Nyör, IX: 7. s köv. ll.) és Szántó Kálmán (u. o. 388. s köv. ll.).

²⁾ «Az accentusok között-is felette szükséges volna az acutusokat a gravisoktól, fő-képpen az *e* vocalis felett, meg-különböztetni; mert a'nak a' Magyar nyelvben, mint szintén a Görögben, nagy ususa vagy on, mint sokak helyett ezekből a' szócskákból meg-tetszik: *ég*, ardet, *ég* coelum; *él* vivit, *él* acies; *fél*, metuit, *fél*, medius; *ér*, valet, *ér*, vena etc. Mellyeket

Az a kétféleség, melyet az *é* hangra nézve majdnem minden nyelvjárásunk többé-kevésbé feltüntet, valamint említett nyelvemlékeink tanúsága, kétségtelenné teszi, hogy nem gondolhatunk az *é* hangnak esetleges újabbi ketté válására, hanem valósággal két külön hanggal állunk szemben, melyek mindegyikének megvolt a maga külön története.*) A nyelvjárásoknak egy — s mondhatjuk, aránylag kis — részében egyformává lett ez a két külön hang, s az irodalmi nyelv ezeknek a hangállapotát fogadta el. Azonban még ezeknek a nyelvjárásoknak egy-egy szaván vagy alakján is meglátszik a két hangnak eredeti különfélesége. Nekünk tehát, midőn a mai *é* hang történetét akarjuk vizsgálni, külön kell választanunk ezt a két hangot, s külön kell kutatnunk, milyen hangból fejlődött s milyen változáson ment keresztül a nyiltabb és a zártabb *é* hang. Ketté kell tehát választanunk azokat a szavakat, melyeket az irodalmi nyelv ma *é*-vel ejt; s e kettéválasztásban egyrészt a nyelvjárások, másrészt az említett nyelvemlékek tanúságára fogunk támaszkodni. E mellett a nyiltabb *é* hang mellett bizonyít az is, ha az illető szó egyik vagy másik alakja maig megőrizte a nyiltabb magánhangzót.

A) A nyiltabb *é*.

A legtöbb nyelvjárás ma *é*-nek ejti ezt a hangot; nyiltabb *é*-t ejtenek helyette a palócz vidék nyelvjárásai, rövid *e*-t a göcseji s egyes szavakban az őrségi és hetési, valamint egyes palócz nyelvjárások. Diphthongusnak ejtik a Rába vidékén (*é*), valamint a felsőtiszai nyelvjárás egy részén (*é*). E különböző hangok arra mutatnak, hogy a nyilt hosszú *é* volt eredetibb alakjuk; ezt őrizték meg változatlanul a palócz nyelvjárások a tö első tagjában mindig (*ész*, *kéz*), s néha a másodikban is (*tehén*, *levél*); más nyelvjárások zártabbá változtatták a magánhangzót, de megőrizték hosszúságát (*ész*, *kéz*; *tehén*, *levél*, ill. *ész*, *kéz*, *tehén*, *levél*). Egyes ragos és képzős

---

magam sem distingválhattam, nem lévén gravisos *e*-k, hanem csak acutusokkal kellett mindeniket signalnom.» (Corpus Gramm. 304 l.)

*) A kétféle *é* hangnak külön fejlődését még régibb időbe is visszakísérhetjük; a vogul nyelvben ugyanis a nyiltabb *é*-vel szemben *ā* (*oa*), *ā*, *ē* áll, míg a zártabb hangnak *i*, *ī* felel meg. (V. ö. Munkácsi, A magyar ősszahas. nyelvtud. jövő feladatai, Bud. Szemle, 71. köt.)

alakokban megrövidült a magánhangzó, de megtartotta nyíltságát (*eszés, kezét, tehenek, levelem*). A göcseji nyelvjárás a ragtalan alakban is nyílt, rövid *e*-t ejt (*esz, fél, kez; szekér, tehen, level*); a palócz nyelvjárások némelyike szintén *e*-t ejt a második szótagban: *keves, nehez, kerek, kötel, tehen* stb. Így tehát az eredeti *é* hangból az irodalmi nyelvben egyrészt *é*, másrészt *e* lett; *kéze-ből lett *kéz* és *keze*-t.

a) A tő első tagjában.

A tőszótagban áll a nyiltabb *é* a következő szavakban:

ég, eget; eg Helt. | *éhés; ehés* Dt*) , *ésig* Ráb., *éhség* BC., *eség* Mel. | *él, élés; eles* Ft., *élés* Ráb.; *elő* Helt. | *én, engem; én, engem* Ft., *én* Ráb.; *én* MC. | *ér, erek, eres; ér* Ráb.; *er* Helt. | *ért, értelmem; ért*, Ft., *értényi* Ráb.; *ért* BMC., *ertelem* Helt.; nem vethető össze az *ér*-igével (Budenz MUGSz. 870.), mely ugyane nyelvjárásokban *i*-vel van | *érez; érez* Ráb.; *érzik* BC., *erzeni* Helt. | *bél, belet, belek, belső; b'él* Ráb.; *bel* Helt. | *dér, deres* (v. ö. *dermed*); *dér* Helt. | *fél, fele* és *féle* (*efféle, afféle*); *fél, féle* Ft., *f'él* Ráb.; *fél* BC. *f'ele* Helt. | *fér-ni; fér* Ft. *f'ér* Ráb. | *hét, heten, h'et* Ráb.; *hét* BC. | *hev, heves, hevül; jég, jeges; jég* Ft., *j'ég* Ráb.; *gyeg* Helt. | *kérd, kérdöz; kérdez* Ft., *k'érdöz* Ráb.; *kérd* MC., *kerqye* Helt. Nem tartható egy tőből eredettnek a *kér*-igével (Bud. MUGSz. 23.), mely ugyane nyelvjárásokban *i*-vel hangzik | *kés, k'és* Ráb.; *kęs* Helt. | *két, kettő; két* Ft.; *két* BC., *kęt* Helt. | *kéz, kezét, kezes; kéz* Ft.; *kéz* BC., *kęz* Helt. | *lé, leves; lé* Ft., *l'é* Ráb. | *légy, legyet; légy* Ft. | *név, neve, neves; név* Ft., *n'év* Ráb.; *nęw* Born. | *nyél, nyele; nyel* Mátra vid., *ny'él* Ráb. | *rév, reves, redves; rév* Ft. | *sért, sérül; sért, sérül* Ft., *s'ért* Ráb.; *sęrt* Helt. | *szén, szenes; sz'én* Ráb. | *tél, telet; tęl* Helt. | *térni* (v. ö. *terjed*) és *tér, teret; tér* Ft., *t'ér* Ráb.; *tęrni* Helt.

Ide kell sorolnunk a következő szavakat is, melyeknek ugor eredete még nincs kimutatva, így tehát egyik vagy másik esetleg idegen eredetűnek is bizonyulhat: *béna* Ft., *b'éna* Ráb. | *bércz* Ft. | *czéda* Ft. | *csélcsap* Ft. | *gége* Ft., *g'ége* Ráb. | *gém* Ft.; *g'ém*

*) Az idézett nyelvjárások rövidítései a következők: Ft. = Felsőtisza nyvj.; Dt. = Dunántúli nyvj.; Ráb. = Rábavidéki nyvj. A nyelvemlékeket és régibb írókat a Nyelvtört. Szótár rövidítéseivel idézem.

Ráb. | *mész, meszet, meszes*; *m'ész* Ráb. | *pép* Ft. | *réz, rezes, réz* Ft. *r'éz* Ráb. | *szék* Ft., *sz'ék* Ráb. *szék* Helt. | *vércse, v'ercse* Ráb. | *vézna* Ft. | *zsémbel, zsémbes* Ft. (A *kén* és *véka* szavakat a rábavidéki nyvj. nyiltabb hanggal ejti: *k'én, v'éka*; ellenben a felsőtiszai *i*-vel: *kín, víka*.)

Itt kell megemlítenünk azokat a szavakat is, melyeknek első tagjában a legtöbb nyelvjárás rövid *e*-t ejt (*tej, kel, ver* stb.), míg egyes nyelvjárások hosszú *é*-vel ejtik. Ez az *é* főleg az északkeleti és a két erdélyi nyelvjáróterületen, valamint a Dunántúl egyes helyein divatos: *és* (esik), *féj* (fejni), *kén, mér, nyél, nyér, széd, szél, vér, vész* igék; *hél* (hely) Dt., *téj* (tej); *bé* igekötő; *nékem, vélem* stb. v. ö. *nékem, véle* Helt.

Tovább kutatva ez *é* hang eredetét, azt látjuk, hogy a rokon nyelvekben egyszerű magashangzó felel meg neki, mely valószínűleg nyílt és hosszú volt már az ugor alapnyelvben, bár Budenz csak egy-két szónál állapítja meg az eredeti hosszúságot: *hét* ug. *sât₂*; *fél* ug. *p₂il₂*; *légy* ered. **lède*. Némely szóban Budenz a mássalhangzó csoport eltűnésével magyarázza a magánhangzó hosszúságát (l. *két* ug. *k₂kt₂*; *sért* ug. *s₂gr*); ezt azonban nem fogadhatjuk el, mert mint alább látni fogjuk, a mássalhangzóból keletkezett *j*-s diphthongusból nem *é*, hanem *é* lett. E szavakban is — mint a legtöbb hasonló esetben — a két mássalhangzóból előbb kettős, azután egyszerű mássalhangzó lett (*kt*: *tt*, v. ö. *kettő*; a szó végén, hosszú magánhangzó után pedig egyszerű *t* hangzik; — épígy *gr*: *rr*: *r*). A magánhangzó hosszúsága pedig vagy eredeti, vagy pedig ugyanúgy fejlődött, mint a többi idetartozó szóban.

b) A többi szótagban.

A 2. és 3. szótagban levő *é* legnagyobbbrészt a raghoz vagy képzőhöz tartozik, csak néhány kéttagú szavunk van, melyeknek második tagja az eddigi elemzés szerint a tőhöz tartozik, bár lehetséges, hogy a későbbi kutatás ezeket is, vagy legalább egy részüket, képzett szónak fogja kimutatni. Ez az *é* hang is eredetibb *é*-ből fejlődött, melylyel ugyanolyan változások történtek, mint a tő első tagjában álló *é*-vel; vagyis a **tehène, *egère* alakból lett egyrészt *tehén, egér*, másrészt *tehene-k, egere-t*. Az egyes nyelvjárások is épúgy ejtik ezt az *é*-t, mint a tő első tagjában állót; csakhogy még

gyakoribb a rövid nyílt *e* (*tehen*), mivel *e* szótagnak nincs oly nyomateka, hogy megőrizte volna a magánhangzó hosszúságát.

Ilyen nyíltabb *é* van a következő szavak második tagjában: *egér, egerék, egerész; egér Ft., eg'ér Ráb. | egyéb, egyebet; egyéb Ft., egyéb Helt. | fenék, feneke; fenék Ft., fen'ék Ráb. | fővény és fővény, fővényes; főh'ény; azonban a régiségben ilyen alak is van: fuinnes Knauz, fővin KBécs. | nehéz, nehezen; nehéz Mátra vid., neh'éz Ráb. | tehen, tehenet; tehen Ft., teh'én Ráb., tehen Göcs., Mátra vid. | tenyér, tenyeres | szekér, szekeret; szeker Göcs. A rábavidéki nyelvjárás tanúsága szerint ide kell sorolnunk a menyét (*mény'ét*), kövér (*köv'ér*) s a valószínűleg összetett ösztövé (*ösztv'ér*) szavakat is, bár az *é* nem rövidül meg bennük.*

A képzőkben és ragokban ritka a nyíltabb *é*; ez a hang van meg néhány deverbális névszóban: *fedél, fedelet; fed'él Ráb. | kötél, köteles; köt'él Ráb., kötel Mátra vid.; kötel Helt.; | levél, levelek; lev'él Ráb., level Göcs. Továbbá néhány denominalis képzési névszóban: kerék, kerekés, kereket; ker'ék Ráb., kerek Mátra vid. | kevés, kevesen; kev'és Ráb., keves Göcs. Mátra vid. Ezeknek eredetibb alakja szintén *fedele, *kötéle, *keréke stb. volt.¹⁾ A névragok közül csak a *-nél* hangzik nyíltabb *é*-vel; ez eredetileg csak mélyhangú volt (v. ö. *nálam*), s az *é* hangzó-illeszkedés által jött létre; ezért nem is váltakozhatik *i*-vel.*

Az igék ragjaiban is gyakoribb a zártabb, mint a nyíltabb *é*.²⁾ A nyíltabb hang áll a második személy *l* ragja előtt a perfectumban s az imperativusban: *estél, ehezél Orth. Cr., szerettél, vettél Sylv., estél, löttél, ígértél Heltai, és kirtél, szerettél Ft. — szeretessél Sylv., essél, egyél, nevetessél Helt.; egyél, emlékezzél, szeretessél Ft. Ez alakok többi személye nyílt *e*-vel van (*kértem, kértetek, kérték és kérjek, kérjetelek, kérjenek*), s a 2. személyben is ennek a hangzónak kellene lennie (*kértel, kérjel*); a borsodi nyelvjárás így is ejti ez alakokat:*

¹⁾ Az *-él*, ill. *-él* deverbális névszóképzőt Budenz úgy magyarázza, hogy az *é*-ben még igekezés rejlik s az *l* a tulajdonképeni deverbális képző (Ugor-al. 216. l.).

²⁾ A legrégebb magyar nyelvtanok közül az Orthographia Cracoviensis és Erdősi Sylvester nyelvtana következetesen megkülönböztetik az igeragozásban is a kétféle *é*-t; a nyelvjárások tanúságán kívül tehát főleg ezeknek segítségével állapíthatjuk meg az igeragokban előforduló *é*-k minőségét.

öregettel, nyertel, kértel, vettel, — egyel, kérjel (épügy mint *kötel*), s a szlavóniai nyelvjárásban is hallhatók ily alakok: *vetel* (vetettél), *kötél* (kötöttél). Szinnyei szerint az *l* hatása nyujthatta meg a magánhangzót és pedig úgy «hogy az *l* elveszett, pótló nyujtást hagyva maga után (v. ö. *taval: tavá, közel: közè*): *vártal, kértel: *vártá, kérté*. A kétféle alakot vegyest használhatták, mint ma is a *vártál*, és *vártá, kértél* és *kérté* alakokat s így könnyen megtörténhetett, hogy a kettőnek egymásra hatásából vegyülék-alak állott elő, t. i. **vártal + *vártá = vártál* és *kértel + kérté = kértél*, s az utóbiakból lett a mai *vártál, kértél*. (Nyör. XX. 237.) Valószínűbb azonban Setälä magyarázata (Tempus- und Modusstambildung, 142. l.), hogy az *-ál, -él* végzet a többi *l* végű 2. személy analogiájára fejlődött (*kérel, kérnél; írál, ír nál*).

Ezekon kívül csak az ikes igéknél nyiltabb az *é* a felszólító és feltételes mód 3. személyének ragjában *evék, ennék*; v. ö. *bizec, es-nc* Orth. Cr.; *szeretteték, szerettetnek* Sylv. Ez az *-ék* rag csak újabban fejlődött a teljesebb *-éjék* alakból s ezért nem lett belőle az *i*-s nyelvjárásokban sem *í*. (V. ö. *zarmazneyek, elmelkedneyek, imadkozneiek* Lobk. c.; *kernyewl metelthethneyek, fogattattneyek* Pozs. c. s a göcseji nyelvjárásban *enneik*.)

B) A zártabb *é*.

A másik *é* hang, mely a rövid *e*-vel nem váltakozik, a magyar nyelvterületnek egy részén épen úgy hangzik, mint az *é*-ből fejlődött *é*, azonban nyelvjárásainknak nagyobb részében ettől határozottan különbözik. A nyugati és dunántúli nyelvjáróterületnek egy részén *i*-nek, a göcseji nyelvjárásban *é*-nek hangzik; *i*-nek ejti ezt a hangot még az északkeleti és a királyhágóntúli nyelvjáróterület is; a székelység egy része pedig az *é*-nél valamivel zártabb hangot, *é*-t ejt helyette.

Határozott különbséget tesz a kétféle *é* között az északnyugati nyelvjáróterület is, és pedig úgy, hogy ez a hangzó mindig valamivel zártabb az előbbinél.

A régibb írók közül azok, a kik különbséget tesznek a kétféle *é* között, ezt a hangot vagy *é*-vel (*e, ee*) jelölik az *é*-vel szemben, vagy pedig *i*-t írják helyette. Tehát az a különbség, a melyet mai

nyelvjárásaink tesznek az *é* ejtésében, ugyanígy megvolt már nyelvemlékeink korában is.

a) A *tő* első tagjában.

A *tő* első tagjában álló zártabb *é*-nek a rokon nyelvekben, ill, az azok segítségével megállapított ugor alapnyelvben, legtöbbször teljesebb alak felel meg: *égni, íg* Ft. Ráb., ug. alakja *j₂ng-* | *élni, élet; ilek, ílet* Ft., ug. *j₂l₂-* | *ének; ínek*, v. ö. lapp. *jána, jedna* | *ér-, érkezik; írek, írkezni*, ebből **jer-* | *ért-, értek*, s az *-ért* rag; *írtek, ezírt*, v. ö. vog. *jer*, oszt. *jir* | *év; iv*, töve ug. *j₂g₂-* | *émeleg, ímeleg* Ráb., ered. **ejme-* | *fék, fik*, ebből **feje-k* | *fény, fényes; fínyés* Ráb., töve ug. *p₂j₂-* | *férj, férfi; fírje, fírfi*, összetétel e két szóból **fíj + erje* | *kéj, kény, kényszerít, kényés* Ráb., *kínyszerít* Ft., töve ug. *k₂g₂-*, melyhez *ny* képző járult | *lék, lík*, ug. *l₂g₂-k* | *lélek, lílek*, töve ug. *l₂gl* | *lépni, lépés; lípek, lípís*, ered. **lejep-* | *mély, míl* Ráb., ug. *m₂g₂-l* | *méz és méh* töve ug. *m₂g-*, s ebből lett *mějjeze, mějze* és *méz* (I. Nyör. XXI: 337, 481) | *nép, níp*; összetett szó ebből *nej + pi* | *néz, níz* töve *n₂g₂-*, ehhez járult az *-sk* képző | *rémül, rémitő; rímsígés* Ráb., töve ug. *r₂g₂ + m* | *rés, rís* ebből **rejes* | *részeg; ríszég* Ráb., ug. *r₂j₂-sz* | *séd* (v. ö. *siet*) ebből **s₂-jed* | *szédül, szídül*; töve ug. *t₂g₂-* | *szék, a tojás sziktyé* Ráb. ebből **szejk* | *véd, vid*, ug. *v₂g₂-d* | *vélni, vilemíny* Ráb. ebből **vejl-* | *vésni, vísó*, töve ug. *v₂ng₂-sk* || *éh, én, inh* ebből **jonh* | *évad, ívad*, töve ug. *j₂g₂-*, ebből lett **jovod* | *dévaj* (v. ö. *diadal*), töve **daj* | *hézag és héju, híu* (padlás), tövük *h₂j₂-* | *vékony, víkony* töve ug. *v₂j₂-*.

A most elsorolt esetekben az *é* mindig *j*-s diphthongusból fejlődött; a magánhangzó, mely a *j* előtt állott vagy mélyhangú, vagy magashangú, tehát a diphthongus vagy *aj, oj*, vagy *ej, éj*. Az előbbi esetben a *j* assimiláló hatása előbb magashanguvá változtatta a hangzót (v. ö. *paraj* és *paréj, taraj* és *taréj*), s így ebből is *ej*, ill. *éj*, *éⁱ* lett. Megjegyzendő, hogy a *j* legtöbbször ugor *g*-ből fejlődött. A szókezdő *é*-t legtöbb esetben megelőzte a *j*, s ebből a *ja, je* szótagból lett *é* vagy *í*. Az így létrejött *éⁱ* diphthongus azután különbözőképp változott a különböző nyelvjárásokban. A nyelvterület egy részén *é*, míg másutt az *é*-nél valamivel zártabb hang, vagy a még zártabb *í* lett belőle. A diphthongusnak ilyen egyszerű hanggá válása nyelvemlékeink korában már megtörtént, s már ekkor megvolt a különb-

ség az *i*-zö és *é*-zö ejtés között. E mellett bizonyít, hogy a HB.-ben is néhány alakban *i* áll az *é* helyén: *scegin*, *lilkiert*, *szentii*, *ilezie*, *nugulmabeli*. Egyes nyelvemlékeinkben szintén látjuk az *i*-zést; így a Döbrentei-(1508-ból) és a Lobkowitz-codex (1514-ből) állandóan *i*-t irnak a zártabb *é* helyett: *virós*, *ytíló*, *tigódet*, *tórid* stb. Döbr.-c., *igírted*, *dicsiret*, *feyr* (fehér), *mine* (méne) stb. Lobk.-c. Állandóan *i*-t irnak e hang helyén Sylvester és Komjáthy is.

Így látva e hang történetét, nem helyes, ha eredeti alakjául *é-t írunk, mert hisz a magyar nyelvterületnek egy nagy részén ez a hang sohasem volt *é*; a mai nyelvjárások különböző hangjainak közös alapja az *é* diphthongus.

Több szóra nézve, melynek első tagjában szintén a zártabb *é* hang van, nem mutatható ki a *j*-s diphthongus, de valószínű, hogy szintén ilyen eredetűek: *fél*ni, *fíl*; *kés*a, *kisafa*; *kész*, *kisz*, *kisztet*; *rész*, *rész*; *vétek*, *víték*. A *néha*, *néhány*, *némelyik* (*níha*, *nihány*, *nímellik*) névmások előtagjában Szarvas a *néz*, *niz* ige tövét látja (Nyőr. XXI: 145. l.).

Sok oly szóban, mely ilyen zártabb *é*-vel van, a rokon nyelvek is ilyen zártabb *i*, *é* hangot mutatnak; valószínűleg ezekben is *é* diphthongusból s azt megelőző *aj*, *ej* szótagból lett a zárt magánhangzó, a mit az altáji nyelvek összehasonlítása idővel még ki is mutathat. Ilyen szavak: *éber*, *ibred* és *émette*, *imette* v. ö. finn *ilma*, vog. *ilm* | *édes*, *idés*, egy töből való az *íz* szóval | *ék*, *ik* | *ép*, *épit*; *íp*, *ípsig*, *ípitt* Ráb.; v. ö. finn. *ilpo*, oszt. *élip* | *évní*, *ívni* | *féreg*, *fírég*, | *fészek*, *físzék*; v. ö. vog. *pit'i*, *pit'ü* | *gyér*, *gyír* | *kégy*, *kéd*, *kígy*; e szó *é*-je nem assimilatio által keletkezett, mint Budenz véli (MUGSz. 13), hisz mint önálló szó is gyakran előfordul a régiségben; s ellene szól zártabb *é* hangja is | *kém*, *kím* | *kér*, *kír* | *kéreg*, *kírég* | *lép*, *líp* (milz) | *mér*, *mírtik* és *méltó*, *míltó* | *négy* *nígy* v. ö. vog. *nile*, finn *nelyä*, mord *nilä*, cser. *nil* | *régi*, *rígén*; v. ö. *rínkim* | *szégyen*, *szígyèn* | *szél*, *széles*, *szil*, *szilés* v. ö. vog. *sél*, *síl*, *séil*, oszt. *síl* | *szép*, *szíp* | *tétova*, *títova*, első tagja a *t_z* mutató névmás, mely zártabb hangzóval van ebben is *ilyen* | *tép*, *típ* | *téved*, *tévelyeg*, *tíved*; vog. *típyél*-, *típyél*-, lp. *típte* | *vég*; *víg*; v. ö. finn *vii-mehe* | *vén*, *vín* | *vér*, *vír*, *vírés*; v. ö. vog. *vîr*, *vîrîr*, zürj. *vir*, cser. *vür*, *vir*, finn *vere*. || Néhány szóban megrövidül az *é*, s ilyenkor *é* lép helyébe: *étel*, *ítel* és *észik* | *létel*, *lítel* és *lössz* | *mégyen*, *mész*,

mígyen, mísz, mín és mégyék | *tétel, titel, tülen, jó tít és tész* | *téged, tígöd és tē.*

Az *és, még* kötőszók *é*-je is e zártabb *é*; Sztárai mindkettőt *é*-vel írja (v. ö. *mig* KBécs, László); az *és*-ből idővel *is* lett. A rábavidéki nyelvjárás azonban a nyiltabb hanggal ejti őket; *'és, m'ég*; Sylvester is így írja *még*. A *még* kötőszó Simonyi szerint (Kötőszók I: 95) «a *ma* szónak *-ig* ragos alakja lehet, s ez esetben régebben **maj-ég*, vagy akár **má-ég, *ma-ég* volt.» Ez az eredet a zártabb hang mellett bizonyít.

A zártabb *é* van a következő szavakban is, melyeknek ugor eredetét az eddigi vizsgálódás még nem mutatta ki: *békó, béklyó, bíkó; dél* (habár *delet*), *dél, díbe* Ft. Ráb.; *délczeg, dílczeg; ékes, íkés; kérédik, kírkedik; kérődzik, kírózik* Ráb.; *mén-ló, mín; méreg, mírég.*

b) A többi szótagban.

A zártabb *é* néha összetétel útján került a szó második tagjába: *szélvész, sz'élvész* Ráb.; *testvér, tesfir* Ráb., *tesvir* Ft.; *husvét, husvít* Ráb.; *vőfély, vőfín* Ráb.; *ismét, ismít* (*és + még* összetételéből).

A tőhöz látszik tartozni, legalább eddig képzőnek ki nem mutatható, a következő szavak második tagjában álló *é*: *ágyék, ágyík; agik* Döbr.-c. (*agok* Komj.) | *fazék, fazik és fazok*; ragok és képzők előtt az *é* megrövidül: *fazékat, fazékas* | *kényér, kinyér és kinyír* (de: *kényeret*) | *kemény, kemíny* | *öszvér, öszvir* | *személy, szemíl* Ráb. | *szemérem, szemírém* Ráb. | *tömérdek, témírdek*; aligha függ össze, mint Budenz hiszi (MUGSz. 861) a *kövér* szóval, melynek *é*-je a nyiltabb hang, v. ö. *köv'ér* Ráb. | *tajték, tajtik* | *vendég, vendíg* | *zsombék, zsombík.*

A szó belsejében álló *é* a legtöbb esetben képzőhöz vagy raghoz tartozik. A névszóképzőkben gyakori a zártabb *é*, s ez néha a mélyhangú szókban is megmarad (*akadék, játék, árnyék, hajlékony*). Ez az *é* van meg a következő deverbális névszóképzőkben: < *ékony*, < *ékény*: *hajlékony, feledékeny*; — < *ék*: *maradék, hasadék, ajándék, mérték*; — < *ét*, < *éd*: *sötét, segéd*; — < *énk*: *félénk*; — < *ény*: *edény, remény, serény*; — < *ély*: *veszély, segély, szegély*; — < *ér*: *fehér, vezér, tündér*; — < *és*: *evés, szedés, vetés*; < *ész*: *egész*; — *-més, -mény, -vény*: *ké-emés, tünemény, vetemény,*

fősvény, kelevény, köszvény, örvény, törvény. Mindezekben a deverbalis *j* képző van (v. ö. Ug. alaktan, 192. l.), mely a *tő* végső hangzója mellé kerülve, alkotta az *aj, oj, ej, ej* diphthongust, s ebből épügy lett *éⁱ* és *é, í, i*, mint a tőszótagnak ugyanilyen diphthongusából. Az *i*-zō nyelvjárások ezeket a képzőket is mind *i*-vel ejtik.

Ugyanígy fejlődött a zártabb *é* a diminutiv *j* képzőből néhány névszóban *árnyék, környék, lányék, tájék, vidék; csekély, kevély, sekély; legény, nőstény, sörény, szegény.* Az egerész fele névszókban az *é* frequentatív igeképző s a szó végéről lekopott a nom. verbale képző. Ilyen diphthongusból való a *-ség* képző *é*-je is; pl. *szipsig* Ráb, Ft. (V. ö. mord. *čī, šī*, finn *sää*, a m. nap);

A zártabb *é* van a következő névragokban: *-ént* és *-int*: *szerént, szerint; részént, részint; akként, százanként, százankint; -ég, ig: mindég, mindíg; — -kép, -képen* (ugyanaz, mint a *kép* főnév): *máskép, máskép, ekképpen; — -ért: buzáért, buzáir* Ft., *buzáit* Göcs.; *miért, mért, mir* Ft.

Az igék ragjaiban gyakori a zártabb *é*, s ezt az Orth. Crac. *é*-vel, Sylvester nyelvtana pedig *i*-vel írja. Ilyen az elbeszélő mult *é*-je: *késék, késél* stb. v. ö. *valék, üüüetec* Orth. Cr., *szeretic, szeretil, szeretink, szeretitek, szeretínek* Sylv. Ez idő ragja az ugor *-j* (l. Setälä Tempus, 101. l. és Budenz, Ug. al. 355. l.), mely az igető véghangzójába olvadt (**mondajk, *kérejk: *mondék, *kérék*), s az *é, í* a mélyhangú igék 1. személyében is megmaradt: *adék, láték.* Ép így hangzik a feltételes mód *é*-je: *olvasnék; szeretnék, szeretnél* stb., v. ö. *szeretnik, szeretnil, szeretnink, szeretnitek, szeretninek* Sylv. A feltételes mód jele **naja, *neje*, s ebből lett *néⁱ, né*; Setälä (u. o. 102. és 158. ll.) ebben az alakban is elbeszélő multat lát, vagyis a *n_s* conjunctivus képzőhöz a fentebbi *-j* járult. Az ikés igék megfelelő ragjai ugyanígy hangzanak, csak a 3. személyben (*esék, esnék*) van, mint fentebb már láttuk, a nyiltabb *é*. Debreczenben a feltételes mód minden személye *é*-vel s nem *i*-vel hangzik: *ennék, ennél, ennénk, ennétek, ennének*; ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy a debreczeni nyelvjárásban az *-éjé-* szótag egyszerűen összevonódott *é*-vé, akkor midőn az *éⁱ* diphthongusból már *i* lett, tehát nem velük együtt tette meg a fejlődésnek ezt az útját.

Az ikés igék felszólító módjában szintén a zártabb *é* van: *egyék, igyék*; v. ö. *egyik* Ft., *aggyík, hozzík* Debr.; *vettesséc, szenteltesséc* Orth. Crac., *szerettessík* Sylv. A tárgyas ragozás megfelelő alak-

jaiban szintén a zártabb *é* hangzik: *szeretém, szeretéd* stb., *tenném, tennéd* stb., *kerjétek, kerjék*; v. ö. *szeretím, szeretid, szeretitek, szeretilek* Sylv.; *túttétec, kerghettéc, tegétec, dicsérjétec* Orth. Crac. Mindezekben az alakokban a 3. személyre mutató *-j* rag volt, mely az igei végső magánhangzójába olvadva, hozta létre az *é*ⁱ diphthongust.

Szó belsejébe kerül az *é* akkor is, midőn egy *e* végű szóhoz rag vagy képző járul: *gége, gégét*; *epe, epém*; *este, estére*; *szeme, szemét* stb. E szavakban, mint látni fogjuk, az *é* az eredetibb hang, melynek hosszúságát a hozzájárult rag vagy képző megőrizte, s története ugyanolyan, mint a szó végén álló *é* hangé. Bővebben e hangokról a szóvégi *e*-t tárgyalva fogunk szólni.

C) Szó végén álló *é*.

Az *é*, ha szó végén áll, mindig képző vagy rag; a tőhöz csakis néhány idegen szóban tartozik. A névragok közül ide tartozik a helyhatározó *-é* rag ezekben: *belé, fölé, felé, mellé, mögé* stb.; ez az *é* az ugor lativus *-ga* rag maradványa, melyből előbb *-j* lett, s úgy olvadt egybe az előtte álló magánhangzóval; — a *-vé* (*-vá*) rag eredetileg **velé* volt s ebből lett *-vé* épügy, mint a *belé*-ből *bé* (l. Simonyi, Magy. névrag. 31. l.). Ugyanígyen diphthongusból (illetőleg ezt megelőzőleg a *j* dimin. képzőből) lett a nomen possessivum képző *é*, mely egy az *i* melléknévképzővel (Budenz, Ug. al. 267. l.): *apámé, fiúé, övé*. Az igeragok közül *é*-re végződik a tárgyas igeragozásban az elbeszélő mult s a feltételes mód egyes számú 3. személye: *kéré, kérné*; mindkettő teljesebb alakból lett, melyben megvolt a 3. személyű tárgyra mutató elem; tehát e helyett állanak: **kéréje, kérnéje*.

A szóvégi *é* mindezen esetekben teljesebb alakból lett és pedig egy *-je* szótag veszett el utána; a mai nyelvjárástól a szó végén mégis mindig a nyiltabb *é*-t ejtik. A felsőtiszai nyelvjárás mindegyiket *é*-nek ejti, s a nyiltabb hangot írják az Orth. Crac. és Sylvester is: *kérę, viselę, esmerę* Orth. Crac., *szeretę* Sylv. Ennek okát abban lehetjük, hogy az *<éje* szóvégből később lett *é*, mint a szó belsejében álló *é*ⁱ diphthongusból, tehát a fejlődése is másképp történt. Az *é*ⁱ már egyszerű hanggá vált a szó belsejében (és pedig részint *é*, részint *i* lett belőle), midőn a *beléje, kéréje, kérnéje* stb. alakok utolsó szótagja elmaradt, a nélkül, hogy zártabbá változtatta volna az *é*-t.

Végül *é* lett még újabban néhány névszónak *aj* végszótagjá-

ból: *paraj*: *paré*; *karaj*: *karé*; *taraj*: *taré*. Ezekben a *j* előbb magashanguvá változtatta az *a*-t (*paréj*, *karéj*, *taréj*), azután pedig elmaradt.

2. á.

Az *á* a nyelv alsó állásával ajakzárás nélkül képzett mélyhangzó. Nyelvjárásaink általában egyformán ejtik, csak a palócz nyelvjárások egy részében hangzik helyette az ajakzárással képzett *á*, vagy a kisebb ajakzárással ejtett *á*. Az *á* hosszúsága állandó a mai nyelvben, csakis néhány szóban váltakozik *a*-val: *ád* — *ad*, *hágy* — *hagy*. Nyelvemlékeink kora óta ez a hang aligha is változott, bár a codexek tökéletlen helyesírása miatt az ott jelölt hangnak sem időmértékét, sem minőségét nem állapíthatjuk meg pontosan.

a) A tő első tagjában.

Az első szótagban álló *á* a legtöbb esetben úgy keletkezett, hogy vagy két szótag (*ajá*) vonódott össze, vagy pedig *aj* diphthongus vált hosszú hangzová. A rokon nyelvek segítségével nem állapíthatjuk meg egész határozottan a magánhangzó hangszínét, tekintetbe véve azonban, hogy az *aj*, *oj*, diphthongusból, mint láttuk, *é* lett, az *á*-t megelőző diphthongust *aj*-nak kell tartanunk. Ilyen szavak: *hálni* töve **hajol*, **hájł*, v. ö. *hajlék* | *láb* ug. **lajł+b* | *lát*, töve *l_{sgst}* s ebből *laját* | *más*, töve ug. *m_{sg}* | *nász*, ebből **nájá-sz* | *nyáj*, ug. *n_{sjł}* | *ránt*, töve ug. *r_{sg-}* | *szál*, ug. *t_{gl-}* | *száll*-, ug. *s_{gl}* | *szár*, ug. *s_{gr}* | *száraz*, *szárad* stb. töve ug. *s_{gr-}* | *tág*, *tár* és *tát* ugyanazon *t_{sj}* tő származékai | *távol*, *távoz*, töve ug. *t_{sgro}* | *vádol*, töve ug. *v_{sg-}* | *válni*, ug. *v_{gl-}* || *háj* és *száj*, tulajdonképen *há*, *szá*; ugor alakjuk *k_{sj}* és *s_{sg}*, s a *j* csak a 3-dik személy analogiájára került a tőhöz.

Sok szóban nem mutathatjuk ki az *á* hangnak ilyen eredetét; ezekben vagy már eredetileg is hosszú magánhangzó volt, mint ezekben *bán*-, *ház*, *hárs*, *jár*, *nyár*, *vár*, *záp*, *zár*; vagy pedig az első szótagra eső erősebb hangsúly nyújtotta meg az *a*-t (vagy tán *á*-t): *ád* (és *ad*); *hágy*; *hágy* (és *hagy*); *lány* (v. ö. *langy*); *nád*.*) Az

*) E szavak eredeti alakját így állapítja meg Budenz: *and_s*, *k_{ngs}*, *n_{nds}*; *lány* mellett meg is van még *langy*-. A mai alak «az eltűnt nasalist

ád és *hágy* alakok mellett használatos a rövid *ad*, *hagy* is, és pedig az egyes szám 1. személyében és a többesben csakis a rövid hangzós, a 2. és 3. személyben pedig mindkét alak (*áccz* és *accz*; *háccz* és *haccz*). A régi nyelvben ezeken kívül többször is találjuk a hosszú magánhangzót: *aad* (add) Jord.-c. *aaggya*, *haagy* (hagyj) Érdy-c., *aagy* Pesti G., *haad* (hadd) Sándor-c., *aadom* Lev. T.

A szó elején álló *á* keletkezését Budenz néhány esetben egy előtte álló *j* beolvadásából magyarázza: *állni* töve **jaml-* | *áldoz* és *átkoz* töve **j_sl-* | *ámbolyog* és *imbolyog* töve **jom-* | *ár* (viz-ár) e h. *jár, ug. *h_sj_sr-* | *árva*, töve **j_sr-* | *ázik*, v. ö. vog. *jos*, oszt. *lostá*.

Más esetekben *v* volt Budenz szerint a szókezdő *á* előtt; azt azonban nem fogadhatjuk el, hogy ez a *v* befolyással lett volna az *á* hosszúságára, mert a magánhangzóba olvadt *v* zártabbá változtatja az illető hangzót. Az ilyen szókezdő *v*, ha felvételét a rokon nyelvek valóban igazolják, csak nyomtalanul tűnhetett el s a hosszú *á* ugyanúgy jöhetett létre, mint a többi szótag belsejében álló *á*. Így magyarázza Budenz a következő szavakat: *ág* ug. *ang_s* vagy *v_sng_s* | *álm*, *ámul* és *ájul*, közös tövük ugyanaz, mint az *aluszik* igéé (*v_sd* vagy *v_sl*); a *v* nyoma megmaradt a régi nyelv ilyen alakjaiban: *olój*, *olas* Vitk.-c., *olonnec* Helt., és az *olt* szóban | *által*, töve ug. *v_sgl-* | *ár*, (subula) ug. *v_sj_sr*, tehát az *á* a két szótag összevonásából keletkezett.

b) A többi szótagban.

A szó belsejébe az *á* csakis szóösszetétel vagy ragozás és képzés által került. Így pl. *á* van a következő összetett szavak második tagjában: *szerszám*, *néhány*, *mindnyájan*, *habár*, *ámbár*, *tehát*, *immár* stb. A *leány* szó Munkácsi szerint szintén összetétel (Nyőr, XIX: 146), Simonyi ellenben kicsinyítő képzőt lát az *ány* szótagban. Két szótag összevonásából jött létre a *talán* szó 2-ik tagja (e helyett: *találm*).

A képzők és ragok *á*-ja mindig a magas hangú szók *é*-jének

---

pótló vocalis nyujtással» jött létre. Ezt a feltevést a magyar hangok története nem igazolja; az ilyen helyzetben levő nasalis befolyással van az utána következő zöngés explosiva megőrzésére, de nincs hatással a magánhangzó hosszúságára. E szavakban tehát — a mennyiben az eredeti ugor hosszúság ki nem mutatható — hangsúly okozta nyujtást kell keresnünk.

felel meg *s* vele közös eredetű, Rendszerint az *é* az eredetibb hang *s* ebből lett a hangzóilleszkedés hatása alatt *á*. Az *é-ből fejlődött zártabb *é*-re néha nem volt hatással a hangzóilleszkedés és *é* maradt: *szándék, hajlékony; olvasnék, adék*; azonban egy-két nyelvjárásban ilyenkor is megtörtént egyes alakokban az illeszkedés: *olvasnák, annak*. Csupán egy ragban eredetibb hang az *á*, a melyből a magas hangú szók mellett *é* lett, *s* ez a *-nál* rag. E ragban Budenz (NyKözl. II. 313.) névszótöt lát, mely a mordvin *mal* tövel egyezik. Göcsejben *s* a vele szomszédos nyelvjárásokban maig sem illeszkedik ez a rag (pl. *enná*).

A ragok és képzők kétféle eredetű *é*-jének egyaránt *á* felel meg a mély hangú szavak mellett. A nyiltabb hangra csak az mutat, hogy az ennek megfelelő *á* (mely régebben *á* is lehetett) egyes ragok és képzők előtt megrövidül: *fonál, fonalat; kanál, kanalat*. Ép így változik *á* és *a* néhány oly szó második tagjában, melyek eddigelé tőszóknak látszanak: *bogár, bogarat; madár, madarat; sudár, sudarat; sugár, sugarat*. Valószínűleg *á* volt ezekben is az *á*-t megelőző hang.

Az igék ragjaiban is részint a zártabb, részint a nyiltabb *é*-nek felel meg az *á*. A zártabb *é*-vel áll szemben ezekben az alakokban: *írák, írad* stb., *írnám, írnod*, stb. A nyiltabb *é*-nek felel meg e két alakban *ittál, igyál*, melyeknek eredetéről már volt szó. A borsodi nyelvjárás rövid *a*-val ejti ezeket az alakokat: *attal, hajjaltal; igyál, dolgozzal, írjal*.

c) Szó végén.

Az *á* csakis néhány igealak *s* egy-két névutó végén áll. Mind-egyik esetben *é* felel meg neki a magashangú igék mellett, mely — mint láttuk — *-éje* alakból rövidült. A megfelelő mélyhangú szókban is eredetileg *-ája* volt a teljesebb alak: **adája: adá; *adnája: adná*, és: *alája: alá*. A *rá* igekötő is ebből lett *rajá; a mai *rája* alak már ujabban fejlődött a *beléje, alája* stb. analogiájára.

3. í.

Az *í* a nyelv felső állásával és ajakműködés nélkül képzett magashangzó. A mai nyelvjárások egyformán képzik ezt a hangot,

csak annyiban van eltérés, hogy a Dunától nyugatra eső vidékek nem kedvelik a hosszú *i*-t s rövid *i*-t ejtenek helyette. Egyes képzők és ragok előtt másutt is megrövidül az *i* (*ír* : *irat*, *híd* : *hidat*, *vig* : *vigalom*). Az ilyen esetekben a hosszú hangzót kell eredetibbnek tartanunk, melyet nyelvjárásainknak egy része vagy mindig, vagy csak bizonyos helyzetekben megrövidített.

Láttuk már, hogy az *é*ⁱ diphthongusból nyelvjárásainknak egy nagy részében *i* lett más nyelvjárások *é* hangjával szemben, s ez az *i* nem is rövidül. Viszont gyakran *é*-t ejtenek egyes nyelvjárások, különösen a palóc és székely vidékeken, a köznyelvi *i*-vel szemben; *éz*, *szén*, *éjju*, *késér*, *kéván*, *kénájja* stb. A régi nyelvben is gyakori az *é* a mai *i* helyén : *éz*, *sér* (*sír* fn.), *étél*, *késér*, *sénlik* stb. E két hangnak ily gyakori váltakozása arra enged következtetnünk, hogy eredetük is közös; s valóban, a rokon nyelvek tanúsága azt bizonyítja, hogy az *i* époly diphthongusból fejlődött, mint a zártabb *é*. A fő különbség a kettő között az, hogy az *é* a mai kiejtésben (az őrségi nyelvjárást kivéve) mindig hosszú hangzó vagy diphthongus, ellenben az *i* gyakran megrövidül. Figyelembe kell még vennünk azt is, hogy az *i* gyakori a tő első tagjában, de ritka a többi szótagban, szó végén pedig (néhány egytagú ige kivételével) egyáltalán nem fordul elő. Mindez arra mutat, hogy az *é*ⁱ diphthongusból egy ideig minden nyelvjárásban *i* lett, később már e nyelvjárások egy részében *é*, más részében *i* lépett helyébe. Legelőször a tőszótagban lett egyszerű hang az *é*ⁱ diphthongusból, ezért találunk legtöbb *i*-t a tő első tagjában; a többi szótagban már később fejlődött a hosszú hangzó s ekkor az *i*-vel váltakozó *é* lett belőle. Legkésőbb vált egyszerű hanggá ez a diphthongus a szó végén, s ott mindig is *é*-nek hangzik, mely nem is váltakozik *i*-vel.

a) A tő első tagjában.

Az *é*ⁱ diphthongusból származó *i* előfordul mind magas, mind mély hangú szavakban : *imette*, *émette* (v. ö. *éber*) és *im*, *ime*, tővük *jelme-, melyben az *l* kiesése is befolyással volt a magánhangzó hosszúságára | *iny* (*ény*), töve *ij*-, mihez *-ny* képző járult | *ítél*, töve e h. *ejt- | *íz* (membrum), ug. *j_is_i*- || *bír*-, *bíró*, ug. *b_ijr* | *bízik*, töve ug. *b_ijz*- | *csík* (streif), v. ö. finn. *tie*, zürj. *tuj* | *dívik*, töve *dajvo-, ug. *t_ig*- | *híj*, *híja*; *híu* (régí nyelvben : *hé*, *hey*, *heiu*), v. ö. f. *sija*,

lapp *saje* | *hiv-* (rég. nyelv: *heny, head*) és *kiván* (*kéván*), v. ö. finn *kaipaa* | *híz-ik* (v. ö. *háj*), töve ug. *k₂g-* | *ív-ni, ívad* (*évad*), az ug. *j₂g.* «fluere» igéből | *kigyó* (*kilgyó, kégyó*) v. ö. *kaljame*, melynek első tagja metathesissel *kaj-* s azután *ki-* lett | *nyíl-ik* (és *nyit*), töve ug. *ny₂j-* | *sík, síma* és *sívó* közös alapigéjük ug. *s₂j-* | *síkat* (v. ö. *sajog, sajnál*) alapigéje **saj-* | *szij* ug. *s₂lg-* «secare» igéből, melyhez még főnévképző járult.

Néhány szóban eredetileg mélyhangú diphthongus volt, azonban a belőle lett *i* megváltoztatta a szó hangrendjét: *hím*, v. ö. vog. *kajm*, oszt. *zuj*; a régi nyelvben is mélyhangú volt: *himja* Jord.-c., *himíanac* Mel. Herb., *hímot* Kár. Bib., ma már magashangú: *himje*, *hímet* | *dísz, díszes* ered. **d₂jsz-*, ug. *t₂g₂* igéből | *ín, ínség*, ug. *ajn-*, *majn-* | *sínylik* (*sénlik* Gyöngy.), ug. *s₂j_n*. — Hasonló változásról szól Budenz még két szóban: *ív* szerinte épúgy mélyhangú szó volt, mint *új*, ebből *il'a* e h. *j₂ja* (az *ív* szó *v*-jét is «az előző *l*-ből kell magyaráznunk»). Azonban az eredeti mélyhangúság ellen szól első sorban, hogy az *ív* szó a régi nyelvben mindig magashangú, sőt maga az *új* szó is magashangú volt a régiségben: *ynèl kùl* BC., *yek, yeket* Döbr.-c., *íyes* Helt.; a mélyhangú alak csak a XVII. században lép fel először (*íynak* Balassa, 1616). Az átmenet a másik hangrendbe valószínűleg a többi *új* végű szó analogiájára történt (*szij, díj, híj*), melyek mind mélyhangúak. — A másik a *nyír-* ige, melyet Budenz mélyhangú diphthongussal magyaráz, ug. *ny₂j-ro*; ma ez az ige a Dunától keletre eső vidékeken mélyhangú (*nyírok, nyírás, nyíró*), ellenben a Dunától nyugatra magashangú (*nyírek, nyírés, nyíró*), a régi nyelvben is magashangú volt e szó, legalább a NySz. egy mélyhangú alakot sem közöl, s így joggal hihetjük, hogy ez esetben is a magashangú szó vált mélyhangúvá. Hasonló változás történt a *sír* főnévvel; a régi nyelvben ez is magashangú volt: *séréket* Mc., *serek* Virge., *serők* Wink.-c. stb.; először 1673-ban tűnik fel mélyhangú raggal: *sérban* Com. Jan. A hangrendnek ily változását a *sír-* ige analogiája okozhatta, melylyel jelentése is összefűzte némileg.

Néhány magas hangú szó *i*-jével szemben a rokon nyelvekben is *i* (vagy a zárt *e*) áll; valószínűleg ezekben is *j*-s diphthongusból származott, a mit az altáji összehasonlító nyelvészet esetleg még ki is mutathat. Ilyenek: *így* (v. ö. *ít, ide*) | *ívni* (*évní*), ug. *t₂b-* | *íz* (*éz, v. ö. édes*) «sapor», ug. *ε₂d₂* | *csíp*, lp. *cipeste*, f. *hyppy* | *csípő*, vog.

síp, zürj. *sili* | *hív* (*hü*), mord. *keme* ? | *kisér* (*késér*), *kisért*, f. *kitke*, mord. *kiskera* | *nyír-fa*, *nyíres*, vog. *üür*, votj. *üer* | *tíz*, ug. *d_s-* | *víz*, ug. *v_sd_s*, f. *vetv*, vog. *vit*. A szótagzáró *l* kiesése segíthette elő a hosszú hangzó fejlődését e két szóban: *mív*, *mível*, ered. *milve, és *szív*, ered. *szilve.

Ugyanilyen eredetűeknek tarthatjuk az olyan szavak *i*-jét is, melyeknek eredetét eddig még nem lehetett megállapítani: *gím* (és *gém*); *hím*, *hímes*, *hímez* (*hêmes*); *hízeleg*; *kímél* (*kémél*); *ígér*; *írígy* || *gyík* (*gyék*); *híg*; *hínár*; *kínál* (*kénál*); *rini*, *rívás* (*rév*, *reenak* Jord.-c.); *sívás*, *sív* (*sév*); *sír-ni*. — A *míg* szóban két szótag összevonása hozta létre a hosszú *i*-t, ebből *mi-ig*.

Egy-két mélyhangú szóban az *i* a rokon nyelvek *o*, *uo* hangjával áll szemben; ezekben kivételes hangváltozás hozhatta létre a rövid *i*-t, mely azután a hangsúly hatása alatt hosszuvá lett: *szív*, *szít*, a *szíppant* és *szop* igékhez tartoznak, ug. *s_b*- alapigéből (v. ö. Nyör VII: 2) | *nyíl*, vog. *üäl*, oszt. *üól* | *ín* (nervus), f. *suone*, vog. *tän*.

b) A többi szótagban.

A tőszótagon túl az *i* csakis ragban vagy képzőben fordul elő. A *szelíd* és *írígy* (*íréggy*) szók második tagjában diminutiv képzést kell keresnünk és pedig az ug. *-j* (*g*) és *-nd* kapcsolatát. A *mezítelen* szóban is diphthongusból lett az *i*; v. ö. *mezeytelen* Ehr.-c. Sim.-c.

Ezeken kívül csak az *-ít* igeképzőben (*állít*, *tanít*, *épít* stb.) van még hosszú *i*; ragokban egyáltalán nem fordul elő. Ez a képző a frequentatív ug. *-j* és a causatív *-t* kapcsolata, mely előbb *j-s* diphthongust alkotott az ige végső magánhangzójával (< *ojt*, < *éjt*); a codexek nyelve igen sok esetben meg is őrizte ezt a diphthongust: *eresseyt*, *megetlyeseyte*, *eppeytes*, *ayoytatatos* Ehr. c.; *taneytad*, *uyoytod* (ujít), Wink.-c.; *ordeit*, *melegeit*, *vilagosoit* Nád.-c. Ebből az *oj*, *éj* diphthongusból lett előbb *éj*; így írja ezt a képzőt Szenczi Molnár Albert az ő nyelvtanában: *pusztéyt*, *ékeséyt*; az *éj*, *éi* diphthongusból azután legtöbb helyt *i*, némely nyelvjárásban *é* lett: *borét*, *tanét*, *üdvözét*.

4. ó, ő,

Mindkettőt a nyelv középső állásával és ajakzárással képezzük, az *ó*-t a mély, az *ő*-t pedig a magas hangok sorában. E két magánhangzó helyett nyelvjárásainknak egy része (a nyugati, a palóc és a felsőtiszai nyelvjárások) diphthongust ejt, leggyakrabban *“ó, “ő*-t. A dunántúli és nyugati nyelvjárássterületen gyakran *ú, ű* hangzik az *ó, ő* helyén.

E két hang használata teljesen megfelel egymásnak a mai nyelvben s fejlődésük története is egyforma. Csak annyiban van köztük különbség, hogy az *ő*-nek megvan az ajakműködés nélkül képzett párja is, az *é*, s evvel gyakran váltakozik is a régi nyelvben, míg az *ó*-nak ilyen párja nincs.

Ha csak a mai nyelvhasználatot vesszük is tekintetbe, épúgy kétféle *ó, ő*-ről kell szólnunk, a mint kétféle *é*-t tárgyaltunk. Az egyik állandóan *ó, ő* (vagy az ennek megfelelő diphthongus), pl. *szó, jó, főz*; a másik gyakran *ú, ű*-nek hangzik: *ló* és *lú, kő* és *kü, szőni* és *szűni*.*)

E hangok eredetét tekintve azt látjuk, hogy azok a szavak, melyekben ma az *ó, ő* állandó, teljesebb alakjukban nyiltabb magánhangzóval vannak (*szó: szava, jó: javak*); ellenben a melyekben *ú, ű*-vel váltakozik az *ó, ő*, a teljesebb alakban zártabb magánhangzóval ejtetnek (*ló, lú: lova; kő, kü: köve*). Ez a teljesebb alak, mely ma már csak ragok és képzők előtt van meg, volt e szavaknak eredetibb alakja s ebből fejlődött lassanként a mai egytagú alak. A tő végső magánhangzójának lekopásával a *v* a szó végére került (*szav, jav; lov, köv*), azután magánhangzóvá válva, diphthongust alkotott a tőszótag magánhangzójával (*szau, jau; lou, köü*). Ezeket a diphthongusokat nyelvjárásaink különbözőképp fejlesztették egyszerű hanggá. Egy részükben az *au, eu*-ből is előbb *ou, öü*, majd *ó^u, ő^ü* s végül *ó, ő* lett. Így vált egyforma magánhangzóvá a két különböző diphthongus nyelvjárásainknak egy részében, valamint az irodalmi nyelvben is. Ellenben más nyelvjárások, mint pl. a göcseji és a felsőtiszai, megőrizték e két hang különbségét. Az *au, eu* diphthongusból ezekben *ao, eö*, azután *“ó, “ő* lett, s az ebből keletkezett

*) Dévai Mátyás az Orthographia Cracoviensis-ben (1549) külön jelet használ ez utóbbi hangok jelölésére (*ú, ű*). V. ö. Nyőr, XIII: 1.

hosszú magánhangzó *ó, ő*; ellenben az *ou, öü* diphthongusból *óú, öü* s azután *ú, ü* lett. (V. ö. Ny. Közl. XIX: 139.) Így tehát az eredeti nyiltabb szótagból nyiltabb magánhangzó, a zártabb szótagból pedig zártabb magánhangzó lett. Ugyanígy történt a szó belsejében álló *ó, ő* fejlődése is, csakhogy ezeknél nem maradt meg az eredeti *v-s* alak, s így nem is láthatjuk, vajjon nyiltabb vagy zártabb volt-e a *v* előtti magánhangzó. Azon körülményből azonban, hogy ez az *ó, ő* váltakozik-e egyes nyelvjárásokban *ú, ü*-vel vagy nem, következtethetünk eredetibb alakjára.

a) A *tő* első tagjában.

A. Eredeti *ava* szótagból lett az *ó* a következő egytagú szavak végén: *hó*, v. ö. *havas* | *hó* (hónap), v. ö. egy *hava*, *havonként* | *jó*, *jós*, v. ö. *javul*, *javam* | *jó* (a. m. folyó) | *ó, ócska*, v. ö. *avul*, *avas* | *ró* ige *ó*-ja nem váltakozik *ú*-val, bár ma így mondjuk *rovok*, *rovás*, de Molnár Albertnél így van: *ravom*, *ravás*, *ravó* | *só*, v. ö. *savak*, *sava* | *szó*, v. ö. *szavaz*, *szavam* | *tó*, *tólcsa*, *tócsa*, v. ö. *tavak*. A régi nyelvben néha *o* van a *v* előtt e szavakban is: *houos*, *houas* Anon., *szovára* Debr. c.; ez azonban már nyelvjárási sajátosság s mint ilyen később fejlődött a *v* hatása alatt; így ejtik e szavakat ma a Göcsejben s a Székelységben. A HB. *iovben* szavát diphthongussal kell olvasnunk: *jó^uben*.

Ugyanez az *ó* hang van még a következő szavak első tagjában: *bólog*, *bólint*, ug. *m.v.l-* | *gyógyul*, alapszava *jó* | *hólyag*, ebből **holyag* | *lóg*, ebből **lovog* | *lót*, töve szintén **lovo-* | *róka*, töve ugyanaz mint a *ravasz* szóé, mely a régi nyelvben gyakran fordul elő *róka* jelentéssel; tehát e helyett áll **ravka*. — A szó elején álló *v* hatott a hosszú *ó* fejlődésére az *ólom* szóban, melynek ugor alakja *v.lm*; az *ól*, *ólalkodik* szók elején Budenz szerint szintén *v* volt.

Az *eve* szótagból lett *ő* története némileg különbözik az *ó*-étől, a mennyiben a régiségben, sőt néha a mai nyelvben is *é* (*e*)-vel váltakozik; pl. *fő*: *feje*; *nő*, *né*: *neje*; *vő*: *veje*. E most említett három szó ugor alakjául Budenz *p₂ng₂*, *n₂ng₂*, *v₂ng₂*-t fejtett ki, «melyből csakhamar a nasalistalan *p₂g₂*, *n₂g₂*, *v₂g₂* fejlődött s ebből vált aztán egyrészt *neve-* (*nev*=magy. *nő*, vog. *neu*), másrészt *neje* (*nej*=magy. *né*, vog. oszt. *nē, nī*)». (l. MUgSz. 402. l.) A fejlődésnek ilyen menete annyiban okoz nehézséget, hogy nem valószínű a *g*-nek

ily kettős fejlődése ugyanegy szóban; másrészt meg az *ei* diphthongusból, mint fentebb láttuk, a tőszótagban mindig az *i*-vel változó zártabb *é* lett; ellenben e szavak *é*-je sohasem váltakozik *i*-vel, s a Bécsi és Münchener codex is a nyiltabb hanggal jelöli (*fèmet*, *fètec*). Valószínűbb a fejlődésnek az a menete, hogy a két magánhangzó közötti *g*-ből *v* lett s az így keletkezett **fève*, **nève*, **rève* alakokból a magyarság egy részében *fè*, *nè*, *vè*, majd — a többi *è* hang is zártabbá válván — *fé*, *né*, *vé* lett. A nyelvelmékek korában így is ragozták e szavakat: *fém*, *féd*, *féje*, *fénk*, *fetek*, *féjök* (v. ö. *fèmet*, *fètec* M. c., *femet* Döbr.-c., *fenkynth* Komj., *fètek*, *fèdet* Sylv., *feem* Heyd.); s a *fej* szónak mai *j*-s alakja csak a leggyakrabban használt 3. személy analogiájára terjedt el. Tehát e szavak ép úgy ragoztattak, mint *név*: *neve*; t. i. *fè*: *feje*; *nè*: *neje*. Ugyanazon **fève*, **nève*, **rève* alakból a *v* labializáló hatása alatt *fő*, *nő*, *vő* lett, s a mai nyelvszokás inkább ezt az alakot kedveli a ragtalan szóban. Ugyanígy fejlődött az *ő* ezekben a szavakban is: *bő* és *bév*; a *böv* s a dial. *büven* alakok újabban keletkeztek | *hő* és *hév* (v. ö. *heves*, *hevül*, *hevít*) | *nő*- (v. ö. *nevel*).

A szó belsejében nem követhetjük ily világosan az *ő* fejlődését, de valószínű, hogy ott is épúgy fejlődött ez az *ő*, mely szintén változik *é*-vel: *fől*, *föz*, v. ö. *fez* Jord. Érdy-c. | *nöstény*, *nöszni*, a *nő* szóhoz tartoznak; v. ö. *nesteen* Érdy-c. | *örül* és *öröl* | *öriz*, v. ö. *heeryzny* Wink.-c., *eryzni* Weszpr.-c., *érözö* Helt. | *ős*, v. ö. *isemucut* HB., *az ő esei* Helt. | *ősz* (grau), v. ö. *ész* Helt. | *szőr*, v. ö. *szér* Helt. || *győz* Budenz szerint mélyhangú *gyoysz*-ből származik; v. ö. *gyez* Ehr. Jord.-c.

Hasonló eredetű lehet a következő szavak *ő*-je is, melyeknek eredete még nincs kimutatva: *gög* és *gége*; *hős*, v. ö. *hæss* Helt., de: *hús* Pös.; *rőt*, v. ö. *rét* RMNy.; *szőke*, v. ö. *széke* RMNy.; *bőjt*, v. ö. *beyt* Jord. Érd.-c., de: *bwyt* Virg.-c.

B. Az *ovo*, *övö* szótagból lett *ó*, *ő* váltakozik *ú*, *ü*-vel az egyes nyelvjárásokban: *ló*, *lú* Debr., v. ö. *lovam*, *lovas* || *jő*, v. ö. *jövök*, *gyün* | *kő*, *kü*, v. ö. *kövek* | *lőni*, *lűni*, v. ö. *lövök* | *nyőni* és *nyűni*, v. ö. *nióvik* Weszpr. c., *nyövöd* Kisv. | *ő* és *ü*, v. ö. *övé* | *öv*, tulajdonképp *ő* és *ü* a régi nyelvben, tehát *ő*: *övet* épúgy mint *kő*: *követ*, s a *v*-s alak a nominativusban ép oly analogiás fejlődés, mint a *j* ebben *fej* | *szőni* és *szűni*, v. ö. *szövés* | *tő*, *tőke* és *tü*, *tüke*, v. ö.

töve. Néha a *v* előtt is *ü* hangzik e szavakban (*türe, üvé, lüvök* stb.), ez azonban újabb fejlődés a *v* hatása alatt.

A szó belsejében álló *ó, ő* teljesebb alakja nem maradt meg, ezeknél csak az *ú, ü*-s mellékalakból következtethetünk a zártabb eredetre: *gyót, gyójt gyól* és *gyújt, gyúl*, eredetibb alak **gyovol, *gyovojt | gyónik*, v. ö. *gunuan* M. c., eredetibb alakja *gyovon*, így írja az Ehr.-c. *gyouonuan* || *csődül, csöcselék*, töve **csör-* | *döl, döt* és *dül, dütt*, ebből **döröl* | *ösz* (herbst), v. ö. *úszel* LevT., *úszuel* Sylv. | *tő* és *tü*.

C. A hosszú *ó, ő* sok szóban pótlónyújtás által fejlődött *ol, öl* (öl) szótagból: *bódul, bódít, bódorog*, régibb alakja: *boldul, boldit* | *csók*, Budenz szerint e h. **csolk* | *hón*, a régi nyelvben így is *holn, hóln* | *kódorog, kóduš, kóšza*, közös alapigéjük *kol-*, v. ö. *kol-dus* | *ón*, ebből **olm* (v. ö. *ólom*) | *ócsárol*, v. ö. *olcsó*, a régi nyelvben *olcsál, olcsárol* | *óta*, e h. *olta* | az *óv-ni* ige *v*-je, mint Budenz is mondja, *l* helyett való, s e mellett nemcsak az *oltalom* főnév szól, hanem a régi nyelv *ójni* alakja is (*oyni* Born., *megójták* Pos., *ojd magad* Felv.), s az *ogyad* imperativus, mely még a XVI. században is majdnem egyedül használatos, szintén **oljad* alakra mutat. Tehát az ige eredetileg *ol-ni* volt, s a *v* csak később került a két magánhangzó közé: *órom* e h. *ólom*; a régi nyelv ilyen esetben jobban kedveli az *sz* képzős alakot: *oszzom* MA. PP., *oszod* Mel., *ószá* BFaz. || *tőgy*, e h. *tölgy*.

Ez a változás, hogy az *o, ő* után a szótagzáró *l* elvész, körülbelül a nyelvemlékek idejében kezdődhetett, s azóta mind jobban terjed az élő nyelvben, úgy hogy ma már alig van nyelvjárásunk, mely *o, ő* után ejti az *l*-t, úgy hogy a mai kiejtésben az *ol, öl* szótagból mindig *ó, ő* lett (*vót, fót, szót; vőgy, tőt* stb.) s csak az írás őrzí az *l*-t.

Néhol az ige keletkezett *ó* helyett *ú*-t ejtenek: *kúduš, kúdorog*; *búdul* RMK, *buldulás* Telec.; *azúta, miúta*; ennek az *l* labializáló hatása az oka, mely igen gyakran zártabbá változtatja az előtte álló magánhangzót; sőt a dunántúli és nyugati nyelvjárás területen *l* előtt mindig *u, ü* hangzik az *o, ő* és *ó, ő* helyett.

b) A többi szótagban.

Az első szótagon túl ritka az *ó, ő* a magyar szókban, hacsak a raghoz vagy képzőhöz nem tartozik. Szó belsejébe vagy összetétel által került (*azóta, mióta*), vagy pedig úgy, hogy az *ó, ő*-re végződő szóhoz még egy képző járult: *valódi, adós, tudós; ismerős, erős, erőtelen*, stb. Az *-ók, -ök* főnévképző ezekben: *fiók, Mihók, Istók; szemők*, szintén úgy keletkezett, hogy a diminutiv *ó, ő*-höz még egy *-k* képző járult.

A ragok és képzők *ó, ő*-je mindig *v*-s dipthongusból fejlődött s gyakran váltakozik *ú, ü*-vel. Ilyen első sorban az *-ól, -öl* névrag, mely így is hangzik *úl, ül* és *ul, ül*: *felől, alól* és *felül, alul*; *elül, belüle* stb. A régibb nyelvben e rag magánhangzója rendszeren *ó, ő* s csak később lép helyébe *ú, ü* és *u, ü*. A mai irodalmi nyelv úgy állapodott meg, hogy a *h o l* kérdésre felelő alakok *u, ü*-vel, míg a *h o n n a n* kérdésre felelők *ó, ő*-vel vannak. E mellett a nyelvemlékekben a magashangú rag gyakran *-él* (*belel, környel, kivél*); ez pedig *-evel, -ével* alakból fejlődött.*) Mindez arra mutat, hogy a *v* előtt a nyiltabb magánhangzó volt (*ava-l, eve-l*), s e ragokban a nyiltabb *ó, ő* van, mely a magyar nyelvterület egy részén csak újabban vált zártabbá a szótagzáró *l* hatása alatt.

Ez az *-ól, -öl* rag van meg e három helyhatározó ragban: *-ból, -ből*; *-ról, -ről*; *-tól, -től*, melyeket nyelvjárásainknak egy része *ú, ü* vagy *u, ü*-vel ejti; és pedig körülbelül a Tiszától nyugatra eső terület egyformán zártabb, míg a keletre eső, valamint a palócz terület nyiltabb hanggal ejti mind a hármat. A nyelvemlékek ellenben a *-ból, -ből* és *-ról, -ről* ragot állandóan *ó, ő*-vel írják, míg a *-tól, -től* rag igen gyakran *ú, ü*-vel van; s így ejti e ragokat a szlavóniai nyelvjárás ma is. E különbséget a ragok eredete magyarázza meg; a *-ból, -ből* rag eredetileg csak magashangú volt s így hangzott.

*) Simonyi e ragban nem vesz fel *v* elemet (Magy. névrag. 36. l.), mert — szerinte — a codexek *arczél, társél* alakja csakis *j* hang közbejöttével magyarázható. Azonban a *j*-s alak felvétele csak e kivételes alakokat magyarázná meg, az *ó, ő*-t azonban nem. Míg a csak egyszer előforduló *tarsél* alak mit sem bizonyít, mert íráshiba is lehet, addig az *arczél, orczél* szóban a *l*atípus *<é* ragot sejtethetjük, melyhez az *l* a vele együtt élt *arczül* alak analogiájára járulhatott, úgy hogy eredetileg *arczé* és *arczól* éltek egymás mellett s a kettőnek összezavarásából lett *arczél*.

-belől, a mint azt az Ehrenfeld és a Nádor codex meg is őrizte; ebből lett magashangú szók mellett *-balól*. Majd egy szótaggá vonódott e rag s úgy lett belőle *-ből* és *ból*. A *-ról* rag teljesebb alakja **rajól* volt (v. ö. *raj-t*), s ebből lett a magashangú szók mellett *-ról*. A *-től* rag teljesebb alakja **-tövíl* volt, s ez az *-öví* hangkapcsolat épügy változott e ragban, mint azt a töben láttuk, vagyis előbb diphthongussá vált, a melyből a nyelvterület egy részén *ó, ő*, a másikon *ú, ü* lett. Így magyarázhatjuk meg, hogy nyelvemlékeinkben egymás mellett találjuk a nyiltabb és zártabb hangzós alakot. Később e ragok az egyforma használat s a kölesönös hatás következtében egyformává lettek s ma ugyanazon helyen vagy mind a három *ú, ü*-vel, vagy mind *ó, ő*-vel van. E ragok magashangú alakja gyakran *é*-vel van a nyelvemlékekben: *-bél*, *-rél* és bár ritkán *-tél*; ezek **belél*, **tévél* alakból vonódtak össze, míg a *-rél* a másik két rag analogiájára keletkezett.

A palóczság egy részében, valamint a két erdélyi nyelvjárás-területen használatos *-nól*, *-nöl* (ritkán *-núl*, *-nül*) ragban ugyanez az *-ól*, *öl* van meg.

Szintén *v*-s szótagokból vonódott össze a reflexiv igeképzők *ó, ő*-je; benne a reflexiv *v* képző van más igeképzőkkel kapcsolatban. Ilyenek az *< ódik*, *< ödik*; *< ózik*, *< özik*; *< ódzik*, *< ödzik* képzők: *huzódik*, *vetődik*, *lopószik*, *rejtőzik*; továbbá az *< ol*, *< öl* (*< ül*, *< ü*) képző: *fordól* és *fordúl*, *keröl* és *kerül*. Ez utóbbi képzőt a magyarság nagyobb része *ú, ü*-vel ejti, s ebben is az *l* hatását látjuk; de a régi nyelvben, valamint a palócz nyelvjárásokban ez is *ó, ő*-nek hangzik.

Az igeragok közül csak az *írók*, *kérők* és *írnók*, *kérnök* alakokban van *ó, ő*; az utóbbi — Simonyi szerint (NyKözl. XIII: 155) — *irnojok*, *kernéjék* (inkább: *írnójok*, *kérnéjék*) alakokból lett, s a nyelvemlékekben találunk is ilyen alakokat *tudnojok*, *mivelnejek*. Épügy fejlődött *írók*, *kérők* ebből *írójok*, *kéréjék*.

Még egy névragban van *ó, ő*, t. i. a *-stól*, *-stöl* ragban. Ezt Budenz külön szóból magyarázza (NyKözl. XVIII: 158); a ragot ugyanis két részre kell osztanunk: *-s* és *-töl*, s az utóbbi rész a vogul *tajl* szóval azonos, mely megvan a magyar *tele* (**tèle*) szóban is. A rag tehát eredetileg *-stél* volt (a mint nyelvemlékeink még írják is), ebből lett az *l* labializáló hatása alatt *-stól*, mélyhangú szavak mellett pedig *-stól*. Mai nyelvérzékünk egy sorba helyezi ezt a ragot a *-tól*,

-től stb. ragokkal, s hangzója is azokéval egyezik; tehát a hol azokat zártabb hangzóval ejtik, ezt is így mondják: *-stúl*, *-stül* vagy *-stul*, *-stül*.

c) Többtagú szavak végén.

Többtagú szavak végére vagy úgy került az *ó*, *ő*, hogy egy egytagú szó összetétel által a második vagy harmadik szótagba jutott, pl. *hétfő*, *Sajó*, *kósó*; vagy pedig mint képző járult a szóhoz. Ragjaink közül egyik sem végződik *ó*, *ő*-re.

Az *ó*, *ő* képző értékére nézve háromféle: 1. deverbális névszóképző: *adó*, *vevő*; 2. diminutív névszóképző: *apó*, *anyó*, *házikó*; 3. nomen possessoris képző: *szemű*, *szemő*; *ágú*, *ágó*. Mind a három képző magánhangzója majd *ó*, *ő*, majd *ú*, *ü*, csakhogy a mai irodalmi nyelvben nem egyformán állapodtak meg. A nomen verbale képző általában *ó*, *ő*, csak néhány szó végén lett zártabb (*fűrű*, *patlantyú*); a nyugati nyelvjáróterület, különösen a göcseji nyelvjárás azonban mindig *u*, *ü*-nek ejti. A diminutív képző már gyakrabban *ú*, *ü* (*fijú*, *könnyü*, *tetü*), bár a palócz nyelvjárás s a régi nyelv ezeket is gyakran *ó*, *ő*-vel ejti. A nomen possessoris képző ma általában zártabb hangú s csakis a palócz nyelvjárások ejtik ezt is *ó*, *ő*-vel; a nyelvmlékek nagy része szintén a nyiltabb hangot írja. Tehát e három képző mindegyike a zártabb s *ú*, *ü*-vel váltakozó *ó*, *ő*; a két hang használata kezdetben bizonyosan csak nyelvjárásilag tért el egymástól, később azonban az élő nyelv egy része s az irodalmi nyelv különbséget tett az egyes képzők között, alakjukra nézve is.

Mind a három képző él a mai nyelvhasználatban, úgy hogy az egyes szavak végén könnyen felismerhető; van azonban sok olyan szó is, melynek alapszava már kiveszett a használatból s így képzett voltát csakis a rokon nyelvek segítségével lehet kimutatni. A nomen verbale képző van a következő szavak végén: *ajtó*, *bohó*, *csomó*, *hajó*, *méltó*, *orsó*, *sarló*; *emlő*, *erdő*, *ernyő*, *erő*, *felhő*, *fertő*, *idő*, *kendő*, *lepedő*, *merő*, *tető*, *töpörtő*, *tüdő*; valószínűleg ilyenek még ezek is: *kopó*, *tapló*; *küllő*, *meddő*, *mező*, *süldő*, *szeplő*. Diminutív képzővan a következő szavak végén: *apró*, *bunkó*, *furkó*, *olcsó*, *tuskó*, *zacskó*; *üsző*, *vesző*; továbbá: *bogyó*, *kigyó*, *savó*; *csipő*, *kettő*, *velő*. A nomen possessoris képző van ezekben: *savanyó*, *savanyú* és *minő* ebből *minemő*.

E képzők története is egyforma, a mennyiben mindegyik *v*-s

diphthongusból fejlődött, sőt egy-két szó meg is őrizte ezt a *v-t*: *mereven, odvas, tetves*. A nomen verbale s a nomen possessoris képző *v*-je *b*-ből, a diminutiv képzőé *m*-ből lett; ez a *v* diphthongust alkott a *tő* végső magánhangzójával, s e diphthongusból azután épügy lett egyszerű hangzó, mint a *tő*szótagban.

Az *ő* mellett a régi nyelvben igen gyakori az *é*, s a ragozott alakokban ma is gyakran *e* lép az *ő* helyébe: *idő: idén, ideje; erdő: erdeje; tudó: tüdeje; tető: teteje* stb. Tehát az *eve, éve* kapcsolat ezekben is épügy kétfélekép fejlődött, mint a *tő*szótagban; s *idé: ideje* épügy állottak egymással szemben, mint *fé: feje* és *tehén: tehene*.

Feltűnő, hogy az *ó* végű szavak némelyikének is van *a*-s mellékalakja: *ajtó: ajtaja; bíró: bírák; méltó: méltán*. Ez már nem egyszerű mellékalakja az *ó*-nak, mert hisz a *v*-s diphthongusból nem fejlődött *a*, hanem valószínűleg kétféle képzés összezavarását kell a két alakban látnunk (v. ö. Budenz, Ugor-al. 199. l.); az egyik a *-j*, a másik a *-v* képzőből fejlődött. Az *ajta*-*ja* alak eredetére még világot vethet e szónak a palóczságban divatos *ajtal* alakja, mely ép oly nomen verbale, mint *hivatal*; e szerint *ajtaja* ebből lett: *ajtal ja*.

5. ú, ű.

E két hangot a nyelv felső állásával képezzük erős ajakzárással, az *ú*-t a mély, az *ű*-t a magas hangok sorában; s e két hang épügy megfelel egymásnak a két ellenkező hangrendben, mint az *ó* és *ő*. Az *ú, ű* használatára nézve mai nyelvjárásainkban csak annyiban van eltérés, hogy a Dunától nyugatra eső vidékek nem kedvelik ezt a hangot, s helyette a rövid *u, ü*-t ejtik; ellenben a Tiszától keletre mind több és több szóban ejtenek hosszú *ú, ű*-t a rövid hanggal szemben. Sok szóra nézve úgy állapodott meg a mai nyelvhasználat, hogy a ragtalan alakban hosszú a magánhangzó, s ez egyes ragok előtt megrövidül: *nyúl, nyulat; tűz, tüzek*.

a) A *tő* első tagjában.

Az *ó, ő* hangok történetét vizsgálva láttuk már, hogy az *ovo, övő* hangsoportból részint *ó, ő*, részint *ú, ű* lett s hogy e két hang igen gyakran váltakozik egymással. Viszont az irodalmi nyelv *ú,*

ü-jével is igen gyakran egyes nyelvjárásokban s a régi nyelvben *ó*, *ő* áll szemben, a mi szintén e két hangnak közös eredetére mutat. A *gyúl*, *gyújt* és *dül düt* igéket már említettük; ugyanilyenek: *gyül*, *gyújt* és *gyól*, *gyöt*, melynek töve a *jöv-ök* ige | *fú-ni*, v. ö. *fóván* Com.; a *fuvok*, *fuvás* alakok zártabb hangzóját az *f* és *v* szomszéd-sága hozta létre | *fúl* és *fojt*, *fujt* alapigéje *fovo-l | *nyúl* és *nyujt*, v. ö. *noit* Münch. Virg. Jord. c. | *nyúz*, v. ö. *nyóz* RMK II. 16, ebből *nyoroz.

Más szavakban az *ú*, *ü*-vel már nem áll szemben az *ó*, *ő*, bár ezek is *v-s* diphthongusból fejlődtek. Ezekben valószínűleg *u*, *ü* volt a *v* előtt, s az *uv*, *üv* szótagból lett *üv*, *üv* s azután *ú*, *ü*. Ilyenek: *bú*, *búvába*; e szónak *búj* (*bujomba* Dtül, *bújval*, palócza) mellék-alakja a 3. személy hatása alatt keletkezett; *csúszik*; *fúr*; *hús*; *kús*; *nyúl*; *rág*; *rút*; *súly*; *súrol*; *túl*; *új*; *ún*; *usz-*; *út*; *útál*. Mindezeknek teljesebb *v-s* alakját kimutatja Budenz. Sok esetben a magyar *ü*-vel szemben a rokon nyelvekben is *u* vagy *ü* van: *húgy* finn *kuse*, cser. *kuz*, vog. *kuš* | *húm*, *húny* vog. *kuñi*, zürj. *kuñ*, cser. *kum* | *húz*, oszt. *χūs* | *lúd*, vog-oszt. *lunt*, finn *lintu* | *szú* (*szuvat*), vog. *sou*, lp. *suoks* | *szúr-*, cser. *šur*, észrt *curk* | *új*, finn *uute*, cser. *uo* | *úr*, finn *uroho*, oszt. *ūr*, *ürt*, mord. *uris*. Az altaji összehasonlító nyelvészet még kimutathatja, hogy ezek is *v-s* diphthongusból fejlődtek.

A tölszótag *ü*-je is gyakran állandó, vagyis *ő*-vel nem változik. Az ilyen *ü*-vel szemben viszont a régi nyelvben és egyes nyelvjárásokban *i-t* találunk. E kétféle hangalakot Budenz *v-s* és *j-s* ket-tős alakból magyarázza; azonban a *j-s* alak felvételére nincs szükségünk. Az *i*-vel váltakozó *ü* fejlődését az olyan szavakban láthatjuk legjobban, melyekben az *ü* szó végén van: *hü* és *hiv*; *mü* és *miv*; *nyü*, *nyüves*, v. ö. *nyivek* Born. Gyöngy.; *fü*, *füvek*, v. ö. *fy* Keszt. Kulcs. c., *fyvek* Jord.-c. Mindezekben a *v* előtt *i* állott, s az *iv* szótagból lett részint *iv*, *i*, részint a magánhangzó labializálód-ván: *üv*, *üv*, *ü*. Tehát az *ü*-vel szemben álló *i* époly nyelvjárási sa-játság, mint az *ő*-vel szemben álló *é*. Így fejlődött a következő sza-vak *ü*-je is: *bün* és *bín* gyakori a régi nyelvben | *büz* és *byz* Érd. Jord. c. | *fül*, *füt* ebből *fiuil, *fivijt, v. ö. *fytózik* Debr. c. | *fürész*, v. ö. *firez* Kaz.-c. | *füz*, v. ö. *fyz* C. | *gyüülöl* és *gyüülöl* | *hül*, *hüt*, *hüs* és *hives*, v. ö. *hyuel* Ehr.-c., *hyvóit* Döbr.-c. Ide sorolandók még a következő szavak, melyeknek ugor eredete nincs kimutatva: *füzfa*

és *fizfa*; *szül*, v. ö. *zil* Virg. c., *zyl* Jord. Érdy c.; *szúr*, v. ö. *zyr* Kaz.-c.

Néhány szóban Budenz mélyhangú eredetűnek tartja az *ü*-t, úgy hogy *uj* diphtongusból fejlődött: *sűrű* ebből *sujorú; a régi nyelvben *serű* Érdy-c. és *sirő* Dom. c. alakok is vannak | *szük*, ug. *szjka* | *szün*-, ug. *szj,n-* | *túr*-, ug. *t,jr-* | *tüz*, ug. *t,g,d,*: *tujz | *üz*-, ug. *v,j,s-*.

b) A többi szótagban.

A töszótagon túl ritka az *ú*, *ü* s csupán egyes ragokban és képzőkben fordul elő, s ekkor mindig *ó*, *ö*-vel váltakozik; illetőleg a ragok és képzők *ó*, *ö*-je, ha *l* előtt áll, egyes nyelvjárásokban *ú*, *ü*-nek hangzik. Így keletkeztek az < *úl*, < *ül*; -*búl*-, -*bül*; -*rúl*-, -*rül*; -*túl*-, -*tül*; -*núl*-, -*nül*; -*stúl*-, -*stül* ragok és az < *úl*, < *ül* igeképző. E ragok és képzők fejlődését már az *ó*, *ö*-ről szólva tárgyaltuk.

c) Szó végén.

A szó végén álló *ú*, *ü* is egyeredetű az *ó*, *ö*-vel, a mennyiben ez sem egyéb, mint vagy a nomen verbale vagy a diminutiv képző *ó*, *ö*, mely bizonyos esetekben zártabbá lett. A nomen possessoris képző pedig, a palócz nyelvjárások kivételével, mindig *ú*, *ü*-nek hangzik.

A nomen verbale és a diminutiv képző leginkább olyan szavak végén hangzik *ú*, *ü*-nek, melyeknek képzett volta elhomályosult, s így a nyelvérzék nem is tartja már képzőnek ezt a szóvégző magánhangzót; e mellett ez az *ú*, *ü* rendszeren palatalis (*ly*, *ty*, *ny*, *j*, *s*) vagy folyékony mássalhangzók (*l*, *r*) után áll. A régi nyelvben gyakran *ó*, *ö*-vel vannak ezek a szavak is.

Nomen verbale képző a következő szavak *ú*, *ü*-je: *asszú*, v. ö. *azio* Döbr. Vitk. c; *árú*; *batyú*; *bosszú*; *fésű* e h. *fej-ösű*, v. ö. *fűső* Cseh; *gyalú*; *gyanú* és *gyanó*; *hegedű* és *hegedő*; *hosszú*; *iszonyú*, v. ö. *iszonyó*, Pázm.; *lassú*, v. ö. *lasso* Bc.; *sanyarú* és *sanyaró*; *szörnyű*, v. ö. *zernew* Ehr.-c., *zörnő* Bc.; és a következő -*tyú*-, -*tyű* végű szóokban: *sarkantyú*, *töpörtyű* és *töpörtő*, *csöngetyű* e h. *csöngető*.

Diminutiv képző van a következő szavakban: *domború*; *fiú*, *ifjú*, v. ö. *ifyo* Virg.-c.; *gömbölyű*, v. ö. *gömbölő* Fal.; *gyönyörű*;

hattýú; *háború*, v. ö. *haboro* Ehr.-c.; *hiú*; *homorú*; *karcsú*; *keserü*, v. ö. *keserő* Bc., *keserves*; *könnyü*, v. ö. *könyő* Ozor.; *odú*, v. ö. *odvas*; *sürü*; *szomorú*, v. ö. *zomoro* Ehr. B. M. c.; *tetü*, v. ö. *tetves*, *tető* MA. PPB.

Összetétel által került az *ú*, *ü* e két szó végére: *faggyú* és *szomjú*; mindkettőnek második része Budenz szerint a *joh*, *jonh* «bél» jelentésű szó; tehát *fagy-jó*, *szom-jó*-ból lett *faggyú*, *szomjú*.

BALASSA JÓZSEF.

A japániak mint urál-altajiak. Winkler Henrik, ki már annyi tartalmas munkát tett közzé az urál-altaji nyelvekről, ezek közé számított már első művében a japáni nyelvet is (mint Boller, ki 1858-ban bizonyított a rokonságot). Azóta mindinkább meggyőződött W. e rokonságról, s most a berlini akadémiánál készül kiadni egy tüzetes munkát, melyben mind a szokáncsnek, mind a hang-, szó- és mondattani szerkezetnek rokonságát be akarja bizonyítani. Egyelőre egy füzetet tett közzé, melyben röviden összefoglalja bizonyítékait: *Japaner und Altaier* (Berlin, Dümmler 1894. 24 l.). Először összeállítja az anthropologiai adatokat, melyek szerinte a japániakat az urál-altajiakhoz tartozóknak bizonyítják, még pedig inkább az északi osztályhoz, mely W. szerint az ugor, szamojéd és tunguz népeket foglalja magában («láttam japáni női arcokat, melyek a legnemesebb magyar arcokra emlékeztetnek»). — Aztán a japáni nyelvnek grammatikai szerkezetét jellemzi mint olyant, mely alapvonásai-ban teljesen az urál-altaji nyelvszerkezettel egyezik, sőt ennek eredeti mivoltát legtisztábban tünteti föl. W. szerint az urál-altaji ige volta-képen névszó, az alany pedig ennek a névszónak birtokosa: *kutya ugat* = kutya ugatása; a birtokos viszonyt pedig eredetileg csak a szórend jelöli, mely azt követeli, hogy a határozó szó mindig a meghatározott előtt, a jelző a jelzett előtt álljon. S a japániban, különösen a régibb nyelvben, az alanynak sokszor valóban genitivusi ragja van. Még a melléknév is birtokos viszonyban áll a jelzett szóval, azért nem egyezik vele; innen magyarázza W. a számnév melletti egyes számot: «auch im magyarischen heisst es *nyolcz ember* = mensch der Achtzahl, statt 8 menschen», s a japáni számnév csakugyan fölveszi a genitivusragot: «*ja-no fito* = mensch der achtzahl, von *ja* acht». Az alárendelt mondatok helyett — mint a legtöbb urál-altaji nyelvben — igenévi szerkezetek járatosak, melyekben W. szerint maga a névszói természetű ige veszi föl a viszonzókat, pl. *az atya mentekor*, *az atya mente után*, *az atya mente ellenére* stb. (A *ment* t. i. egyúttal az ige perfectuma, de p. a magyarban a *ment*-, *menet* főnév csak véletlen hangzik a *ment* igenévvvel egyformán. A germán nyelvekben az ige csakugyan válhatik praepositio által mellékmondattá: *bis er kommt* stb., de ez is történeti fejlemény.) — Nagy érdeklődéssel várjuk a tüzetesebb bizonyítást, talán eloszlatja kétségeinket.

S. Zs.

Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés.

II. FEJEZET.

Kombinált *-gat* képző.

1. Ezen képző egyik alkotó része világosan a gyakorító *-g*; másik fele pedig a műveltető *-at* képző, az ilyen párokban *mozog*: *mozgat*; *zörög*: *zörget* stb., a melyeket fönt elsoroltunk. Azok az igék mindnyájan átnemhatók, s az *-at* hozzájárulása által válnak áthatókká (ill. késztetőkké). Az egyesült *-gat* tehát átható gyakorító képző, párja a *-g*, mely az átnemható gyakorító képző.

Fent csak azokat soroltuk el, a melyek két mássalhangzóval végződnek, vagyis ha a *-g* képzőt mássalhangzó előzi meg. Ki kell e sorozatot még egészítenünk a következőkkel, a melyekben kiejtésbeli nehézség miatt a *-g* elé magánhangzó került. Minthogy azonban ezek is átnemható gyakorítók, a nagy többség nyomán szintén *-at* képzővel váltak áthatókká, noha lehetséges lett volna hogy a *-tat* járuljon hozzájuk.

Ilyenek:

büzlöget: (rossz) szagot érez (*büzlög*: stinken), *gögyöget* Ant. (*gögyögtet* PPB.) pellicio vö. *gögyög*, *gögyül*, *harsogat* (dobiyat erőssen harsogattata Csoma C. 3.), *locsogat*, *pattogat*, *pillogat* (a jelentésre vö. bólint), *serkeget*: excito, *tapogat*, *tátogat*. Nincs még párja a NySz.-ban: *borzogat* igének vö. mai: *borzong a hátam*.

Van ezek közt is némelyiknek kettős mássalhangzóval változó alakja, t. i. *ng* a *g* helyett, pl. *bönget*, *pihenget*, *serkenget*, *tapongat*; *pillog* mellett *pillang*. Vagy megfordítva *g* az *ng* helyett, pl. *borogat*, *lappogat*, *téreget*. Eredetibb általában az *ng*, de ugyanezt nem lehet a most létező példák mindegyikéről állítani, mivel szemmel láthatólag újabb képződés pl. *borzong*, *tátong*, a melyek a régi nyelvben még ismeretlenek. Itt különben csak a létező párokat akarjuk egymással szembeállítani. Világos, hogy egyéb okok mellett a végzetnek ezen váltakozása is segítette, illetőleg meg-

akadályozta, hogy a *-tat* helyét, mely többtagú s átnemható igéken méltán megilleti, el ne foglalhassa. Vö. még *lógat: lóggat; hunyogat: hunyorgat*.

Másrészt azon se szabad megütközni, ha némelyik meghódolt a másik analogiának, s a *-tat* képzőt is felvette, mint pl. *csattogtat, csepegtet, lappogtat, lappangtat* stb.; sőt van olyan is, mely pusztán ezzel a képzővel járja, pl. *lőtyogtat, lobogtat, ragyogtat* stb.

Ezekről már fönt (200. l.) szóltunk, s az imént elsorolt *-gat* végű adatok a mondottak megerősítésére szolgálnak. Mert, mint látjuk, azok közt, a mellett, hogy többtagúak, alig van olyan, melyet még *-g* képzős gyakoritonak érezne a nyelv, vagy azért, mert tőszavuk elavult, vagy mivel másnemű képzés nem dívik belőlük. Emezeknél, a melyek *-(g)at* végűek, még érezhető a *-g* képző az ilyen sorokban: *büzöl: büzölög; harsan: harsog; pattan: pattog; pillant: pillang; serken: serkeg; tapod: tapog*, azaz a képzőktől elválva a közösen megmaradó rész vétetik tőszónak, noha magában nem is létezik (megvan: *tát a tátog* mellett). De nem lehet a nyelvérzékkel ilyen tőszót elvonni ezekből: *csecseg, kaczag, lappag* (noha hozzávaló: *lapit* stb.), *leveg, ragyog, szivárog, tévelyeg*. Ezek tehát mind *-tat* végűekké válnak; viszont a melyeknél még lehetséges a tőszó elvonása, azok *-g* végzete még érezhető gyakorító képzőnek. Tehát, ha nem is pusztán *-at* véget kapnak, legalább váltakozva a *-tat*-val használtatnak, pl. *csattan: csattog; cseppe: cseppeg; kocczan: koczog; kordul: korog; pattan: patiog; pottyán: potyog; rotyyan: rotyog; roppan: ropog; retten: retteg* stb., követte a *zörög: zörget* példáját. Kivételek *bugyogtat*, a melyet *-at* képzővel is váránk, vö. *buggyan: bugyog*; ilyen volna *logyogtat* is, de a régi nyelvben nincs meg *lottyán*. Ellenben *loccsan, locsol, locsog* mellett csakis *locsogat*. Továbbá *kecseget* helyett, vagy legalább mellette hiányzik *kecsegtet*; de ismét csak a mondottak erősségére szolgálhat, hogy ma már amazt, a régiebbet, az újabb élő képző teljesen kiszorította.

2. Hasonlóképen a műveltető képző egyik alkotó része a most következő igék *-gat* végzetének. Ezeknek nem létezik a megfelelő *-(g* végű) átnemható párjuk, de előfordulnak másféle s kétségtelen műveltető képzővel, teljesen egyező jelentéssel, kivéve, hogy *-gat* végzettel nemcsak áthatók, hanem még gyakorítók is.

Ilyenek:

aprít > *aprogat* Nyr. XVI. 189. | *bojt* (Nyr. XV. 472.) > *bojdit* (Kriza) > *bojgat: háborgat* (Tsz.) > *bolygít* (MTSz.) | *biztat* > *bizgat* *bizzeget* Bal. CsIsk. 34. MA. SB. 132. *bizget* (Kriza) *biztogat* (Nyr. XV. 214.) | *borzaszt, borzít* (MTSz.) > *borzogat* | *említ* > *emleget* | *enyhít* Winkl C. BodC. Ném. Gl. > *enyheget* | *ereszt* > *ereget* (Nyr. XI. 90.) *fenyít* > *fenyegget*: *minor, increpo* | *feszít* > *feszeget*: *diffindo, extrahó, perquiro*. *Feszeng, feszenget, sőt feszeget* is újabb keltű, míg a régiebb

nyelvben csupán *feszít* használatos | *fitít* > *fitogat* | *fodorít* > *fodor-gat* | *gerjeszt*. Bécsi Winkl. Jord. Érdy C. stb. > *gerjeget* (csak Gkat: Vált. II. 1121.) | *göngörít*. MünchC. 212. > *göngörget* VirgC. 103. vö. *göngölyget* > *göngöltget* VirgC. 31. | *gyámolít*: *gyámolgat* (vö. *gyámolja*. stützen MNyl: Agend. 286.) | *halaszt* > *halogat* | *hasít* > *hasogat* Döbr. Érdy. Nád. Wikl C. Pesti (hasítgat NySztban nincs) | *hasonlít* > *hason-logat* Kónyi: H. Rom. 14. (vö. A ló széles melyel elefántot hasonlítja Zrinyi: ASyr. 41. s Kónyinnál: Lova szügygyel elefántot majd hasonlo-gatja) | *hörpent* > *hörpít* > *hörpöget* (*körpöget* > *köppöget* > *köppent*) *íjeszt* > *íjeget* (Fest C. 373. Nyr. XV. 214.) | *jelent* > *jelenget* (Érdy. C. 608.) | *kenít* MA. PPB. > *keneket* | *kényszerít* > *kényszerget* | *kerít* > *kerget* vö. *kerdüül*, *kerenget* | *likaszt* > *liggat* (*lyikgat*, *lyuggat*) | *melegít* > *melegget* > *melenget* | *merít* > *mereket* > *meringet* | *nevelít* > *nevelget* | *öblít* > *öblöget* > *öblönget* | *segít* > *segélget* | *szalaszt* > *szalogat* JordC. 341. | *szárit* > *szároogat* (Nyr. XVI. 240.) | *szomorít* > *szomorgat* | *takarít* > *takargat* | *támaszt* > *támogat* (vö. *támít* Nyr. VII. 125.) | *tanít* > *tanogat*, *taníogat* (Nyr. XV. 214.) | *terít* > *tereket*, *terjeget* KulcsC. 5. *tergyeget* Nyr. XVI. 576. | *térit* > *téreget* > *térenget* | *terjeszt* > *terjeget* | *vakarít* > *vakargat* | *választ* > *válogat* | *virraszt* > *virrogat* MVir. 31.

3. Hogy ezen elsorolt igéknek *-gat* végű formái valóban gyakorító átható jelentésűek, arra különös biznyságú szolgálhatnak a következők, a melyek szintén más műveltető képzővel is bírnak, de a mellett létezik még (*-g* képzős) átnemható párjuk is. Ilyenek:

borít > *borongat*: *contego*, *mergo* > *borong*: *volvor*, *tegor* | *csavarít* > *csavargat* > *csavarog* | *csikorít* > *csikorgat* > *csikorog* | *fintorít* > *fintorgat* > *fintorog* | *gömbölyít* > *gömbölyget* > *gömbölyög* | *hunyorít* > *hunyorgat* > *hunyorog*.

Megerősítik továbbá ugyanezt az ilyen kétségtelenül analógias képződések, mint: *döngeszt* Kónyi: HKom. 121. | *dugaszt*: obturo LevT. I. 295. vö. *bedugogat*, *duggat*, de egyúttal *dugat* is tekintetbe veendő, csakhogy ennek más a jelentése: *stipari curo*, *stecken lassen* | *faggaszt* a. m. *faggat*: *macero*, *vexo*, *corrumpo*; *aligha* volt rá hatással *fakaszt*, minthogy egészen más jelentésű, annyira, hogy első tekintetre nem is vélnők a két igét egy származásúnak | *izgaszt* ÉrdyC. 540. JordC. 302. Azaz mindazt bizonyítják, hogy a *-gat* egyenlő értékűnek vétetett a *-aszt* végzettel, mely pedig nyilvánvalóan gyakorító műveltető ill. átható jelentésű képző.

4. Végül ide kell sorolni a melléknevek származekait. Ilyenek:

csinosít > *csinosgat* > *csinogat* | *édesít*: *versüssen*, *locken* > *édesget*: *locken*, *mulceo* NádC. 474. | *egyenésít* > *egyenésget* *complano*, *ebnen* VitkC. 60 > *egyenget* ua. MA. Scult. 55. Nad. Kert. 99. | *ékesít* > *ékesget* (legrégibb Pázm. Préd. 104.) | *erősít* (régibb) > *erősget* | *gyorsít* >

gyorsogat csak SJ. | *himesít* > *himesget* | *igazít* > *igazgat* | *közelít* > *közelget* | *puhít* > *puhogat* Gkat: Váls. I. 498. | *szaporít* stb. (régibb) > *szaporogat* | *simít* > *simogat* > *simongat* Gvad: Hist. 158. | *szárasz*t > *szárajt* > *szároogat* (csak Bal. CsIsk. 268; szároogatás Born: Préd. 216.) | *szépít* > *szépeget* MA., Gyarm: Fel. 264. Pázm. Kal. 154. stb. *szépenget* Gyarm: Fel. 264. b. | *szégyenít* > *szégyenget* Ehr. C. 12. | *szelidít* > *szelidget* Com. Jan. 76. 199. > *szelidítget* Megy: 6. Jaj. II. 42. | *szinesít* > *szinogat* vö. A mondásokat külső szinesgetésekkel *szinesítv* Com: Jan. 161. és: Ámítani akarsz-é *szinogató* szóddal Czegl. IMM. 180. | *tisztít* > *tisztogat* (sokkal újabb) | *ürít* > *üresít* > *üresget*, *üregget* csak Fal.

Nincs párjuk, de jelentésük világosan áthatóknak bizonyítja a következőket (részben főnevek származékai):

agyargat Zr. vö. *agyarol* | *babosgat* (bábosgat): *demulceo*, *coloro* vö. *babos*: tarka TSz. | *enyegget*: *verbergen* (vö. *eny*: *præsidium*) | *farogat* *ablenken*, *abwenden*, *abtrünnig machen* vö. *farol*, *farol*, *farol* | *hamargat*: *sollicito* | *jelenget*: *significo*, *ostento* Ehr C. 119. MünchC. 44. (a *jelen* melléknévből, de vö. *jelent*) | *kényesget* vö. *kényeztet* | *mesterget*: *carpo*, *vellico*, *calumnior*, pl. E mi munkánkat senki nem mestergesse Helt: Bibl. I. c. 4. vö. Azért senki azt meg nem mesterkódheti, meg sem olczárolhattya Dáv: KKER. H. 7. *Mesterkedik*: *machinor*, *mesterkedés*: *machinatio* | *pipesget*: *orno* vö. *pipez*, *pípes*: *zierlich*, *geziert*; *píp*: *schmuck* NádC. 540. | *sullyogat*: *pondero* Helt: Mes. 348. (másféle: *sullog*, *sullyog*: *langsam einhergehen*). Simonyinál i. h. nevezetesebb: *bizongat* Nyr. VI. 193. *előget*: elfogja a világoasságot Nyr. VI. 194. *beárnyékol* Nyr. XV. 143. *istenget* Nyr. VI. 193.

5. Mindezen igékhez, a melyeket itt a 2. pont alatt elősoroltunk, legyenek azok akár deverbális, akár denominális származékok, a *-gat* közvetlenül s egyszerre járult; nem összetétel. Főként bizonyítják ezt a denominális származékok, mert pl. *erősg, *gyorsog ige nem létezett s föl sem is tehető létezése. Nincs végre semmi ok reá, hogy föltegyük, miként *tisztogat* *tisztogt rövidülése, mint gondolta Simonyi Nyr. VI. 194. A régi nyelvben, mint példáink mutatják, hiányoznak a föltételezett teljesebb alakok, s el sem is gondolható, hogy pl. *édesget*, *egyenesget* vagy *egyenget* valahogy *édesítget s hasonlókból rövidültek volna. Szóval, valamint az *-ít*, a *-gat* is közvetlenül s egyszerre járul a melléknévhez. Továbbá amannak párja is; úgy hogy amaz névszókából átható, emez meg *gyakorító* átható igéket képez. Hasonlót kell állítanunk a deverbális igékről is; mert lehetségesnek elgondolható ugyan, de mindamellettt nincs semmi okunk reá, hogy *emleg, *szalog igék megvoltára következtessünk, s nincs is reá semmiféle adatunk. Sőt hogy a *-gat* csakis más műveltető ill. átható képzőnek a gyakorító párja, még az is bizonyítja, hogy némelyik ilyen ige újabb képződés, mint: *enyheget*, *feszeget*, *gerjeget*, *hasonlogat*, *virrogat* stb.

Szóval, létezett s létezik egy *egységes -gat* gyakorító átható képző. Ez részben a *-g* párja, de alkalmaztatik olyan igéken is, a melyekből nincs *-g* képzős származék.

6. A *-g* gyakorító képző rendszeren elavult tőszóból, de különben mindig átnemható igéket alkot (vö. Simonyi kimerítő egybeállítását NyK. XVI. 249. s kv. l.). Alig néhány példánk van, hogy átható ige a tőszó, de ezekből is csupa átnemhatók válnak, mint: *csapong, csavarog, dobog* (ill. *topog*), *facsarog, kavalyog, kavarog, lükög* (Ugyan *lükög* a *sebem* TSz.), *lökkög*: *sich bewegen* NySzt., *tátog, tekereg, tolong, vetélgő* Ar. I. 388., *vonag*: *vonaglik* TSz. Kivétel: *marczong, marczang*, mely átható s a *mar* származéka (MUGSzt.), de figyelemre méltó, hogy ezen (s *marczangat*) alakjában teljesen elavult s helyette *marczangol* járja mai napság. Másik *vérleng* illetőleg *vérlengő*: *blutdürstig* (DöbrentC. 113, 217.); de ez igazibb alakjában is megvan, t. i. *vérenglő* (KeszthC. 139. 384. KulcsC. 139.), vö. *vérengző, vérengző*. Ilyen volna még *katag*: keresgél Nyr. III. 183. Azonban ez csak így van közölve: *Mit katasz ott?* úgy hogy hihetőleg egyszerű hangváltozás a *katasz* helyett, s nem is fordul elő így máshol, mint a 2. személyben az sz előtt.

Midőn tehát átható igéből kellett gyakorító igét képezni, úgy azonban, hogy azok átható természete megmaradjon, nem használhatták a *-g*-t, hanem rendelkezésre állt a *-gat* számos hasonló példa alapján. A *-gat* ilyen szerepére már kétségtelen adatok a 2. pont alatt felsorolt példáink. Bizvást ide sorolhatjuk tehát az átható igék származékait is. Ilyenek:

adogat, aggat, áldogat: *wiederholt segnen* (MTSz.) *ámitgat, apolgat, ápolgat*, | *baggat (boggat)*: varr. Nyr. XI. 188. vö. *aggat-baggat* MTSz. *bántogat, biztogat*, Gyöngy: KJ. 16. (vö. *bizgat, bizzeg*), *bontogat* | *csalogat, csipeget, csókolgat, danolgat, ledőjtöget, dudolgat, duggat (dugogat)*, | *ébresztget* | *ébrzget, ébreget, éleszget, ellegetik*: eddegél (Nyr. XV. 943.) *emelget, ereget, erezget*: *missito, éreget* (vö. eddegél éregél, érdes, érdez, érdekel — mind egyforma jelentéssel), *érteget*: öfter hören Pázm. Kal. 653; | *feddeget, fejteget, felelget, finnyogattia* az orrát (Zvon: PázmP. 261. Nyr. III. 413. vö. *fintorgat, finnya, finnyás, finnyálgodik, fogdosgat, foldogat, foldozgat, fajtogat, fonogat, földöget, földözget, főzőget, fülelget*, | *gódelget*: *nahrung gewähren, gyógyítgat, gyűjtogat, gyűlasztgat, gyűroгат, gyűjtöget*, | *halásztat, hagyogat, hajtogat, hallgat, vö. hallogat*: *frequenter audio, hányogat, hánytorgat, hinteget, hiteget, hívogat, hódítgat, hordogat, hordozgat, hozogat* | *iddogat, illogat* ua., *ivogat, ijeszget, ijeget, illeget, integet, intézget, irogat, irtogat, izenget, jorgot*, | *kanyogat* (agyonykanyogatták Nyr. X. 177. Gelejitől id. Jancsó), *kapcsolgat, keneget*, (vö. *kenít, MA. PPB.*), *képesítget, kéreget, keresget, kerítget*, (vö. *kerget*), *készülget*: se *parare* MA. *készteget* GKat., *kiöltogat, kísértget, koholgat, kóstolgat, költöget, köszöngget, költözget* | *látogat, lepeget*: *velo, leseget, lopogat lövöget* (Nyr. XIV. 146.) | *mártogat, menteget, méreget, meresz-*

get, mesélget, metszeget, mosogat, mulatgat, mutogat, | nevezget, nézeget, nyaggat, (eredeti: *gyakgat* (vö. Mint az éhes farkas a prédát szaggatta, úgy egy másikat vágta és nyomogatta Kónyi: HKrón. 124.) *nyalogat*, *nyereget*, *nyeseget*, *nyíreget*, *nyomogat*, *nyújtogat*, | *oldozgat*, *oltogat*, *olvasgat*, *osztogat*, *ótalmazgat*, *ölelget*, *öntöget*, *öntözget*, *örizget*, | *palolgat*: iteratim vanno (vö. olasz *pala*: lapát) *passogat*: összeüti a kezeit TSz. *pászogat*: ösztönöz a munkára (Nyr. XIV. 524.) *póllálgat*, *pótolgat*, | *raggat*, (*rakogat*, *rakosgat*). *rágogat*, *rángat*: *rántogat* (mind a kettő codexbeli), *rázogat*, *rebesget*: hirtel TSz. *regget* (rök-get), *rejteget*, *riogat*, (rivogat): *tadeln*, *rügen*, | *sérteget*, *sípolgat*, *söpörget*. *sugogat*, *sujtogat* *süütöget*, | *szakgat*, (*szaggat*,) *szabogat*, *szedeget*, *szeezget*, *szeretget*, *szidogat*, *szöldogat*, (*szólogat*, *szólomgat*), *szopogat*, *szürcsöiget*, (*szörtyöget*) | *tanítgat*, *tanulgat*, *táplálgat*, *tartogat*, *taszigat*. (toszogat), *tekéntget*, (tekinget), *tilajgat*, (Nyr. XIV. 626.) *toligat*, (Nyr. XV, 520.) *töltöget*, *törölget*, *törmölget*: *vágo*gat TSz. (vö. *törmöl*: morzsol, eddegél. Kriza.) *turkálgat* | *ütöget*, *üzöget*, | *vájogat*, *varrogat*, *vereket*, (verdeget), *észreveszeget*, *reszteget*, *vonogat*, | *zuzogat*. JordC. 456.

Lappangó tárgy révén jutottak ezen átható képzőhöz a következő mozgást jelentő igék: *evezget*, *járogat*, *meneket*, *repesget* (ÉrdyC. 244.), *repülget*, *sétálgat*, *üget*. Ezekről később bővebben lesz szó s ugyanott meg vannak magyarázva az ilyen szólást jelentő igék is, mint: *huhugat*, *kurjogat* stb.

Átnemhatók: *halogat* (csak: Szathm. Cent. 270.): nach einander sterben; *szelkdülget*: zahm werden Megy. 6. Jaj. II. 44. *alugatik* MTSz., *bajolgat* (Nyr. XXI. 46.), *fördöget* (Nyr. XX. 46.), *meneket* (Nyr. XVIII. 144.).

Másik gyakorító átható képző, a melynek egyik alkotó része szintén az átnemható *-g*, a *-gál* képző s összetétele: *-dogál*. De sajátságos, hogy mennyire elavult, ill. mint kiszorította a *-gat*. Ilyenek:

adogál, *cselekeddegel* MA., *eddegel*, *fejdegél* Fal. ME. 407., *feddegél* C. MA., *feleldegél*, *fenyegtedgel* MA. *hajgál* (vö. *hajigál*, *hagyigál* Münch C. 41; *hajítgat* nincs NySz.-ban), *hajdogál*, *hasigál* PPBl., (újabb mint *hasogat*), *hordogál*, *hordozgál*, *idoggál* (még most is használatos), *intdegel* PPB., *irdogal*, *kérdegel* Corp. Gramm. 238. *keresdegél* Born: Préd. 427. (vö. *keresgél*), *kezdegel* MA. PPB. Nyr. VI. 324. *kiáltdogál*, *követdegel*: sector, *küldögel*, (*küldöget* nincs NySz.-ban), *legeldegel* (a pásztor a legelő mezőn a nyáját legeldegeli, éteti Com: Vest. 47.), *merégél*, *meringél*, *mérenyel*, *mulatdogál*: se distrahere Virg. C. 78., *nézgl* Fal. *nézdegel*, *nézeget*, *neveldegél*, *nyomozdogál*, *nyúzdogál* (*nyúzdal*), *ótalmazdogál*, *panaszoldogál*, *parancsoldogál*, (*parancsolgat* nincs a NySz.-ban), *próbáldogál* (*próbálgat* nincs a NySz.-ban) *rádogál*, *rázdogál*, *sugdogál*, (vö. *sugdál*) *segídegél*, *sotuldogál*: exprimo, *szegdegel* Fal. vö. *szegdel* Bécsi Jord. Erdy, Érs. Veszpr. C. stb. *szidalmazdogál*, *szoktatdogál*, *szöldogál*, *szüldögel*, *tagadogál*, *tartdogál*, *teddegél*, *tépdogél*, *töltögel*, *tuddogál*, *türdogál*, *üvöldögel*, *üzdögel*, *vakardogál*, *változtatdogál*, *várdogál*, *vadászdogál*, *veddegel*, *viddegel*, *viseldegel*, *vonogál*, *vonigál*, *vondogal*.

De tudnivaló, hogy míg a *-gat* kizárólagosan átható képző. addig emezek egyformán használatnak átnemható értelemmel is, Példák :

álldogál (1592. év) *aluddogál* MA. *ballagdogál* KCsipk. Gvad. *bujdogál* Sám: Isp. 52. *cseregdegél* Gyöngy: Cup. 4. *csordogál* Biró: Préd. Kónyi. *csurogdogál* Lép: PTük. I. 163. *csúszdogál* MA: Tan. 1235. *döldögél* MA: Tan. 1302. *döldögél* EszT: IgAny. 451. *dongdogál* Matkó: BCsák. 110. *éldegél* Com; Ján. 181. *égdegel* MedLat. 227. (vö. *égedez* Bécsi C. 37.) *énekeldegel* Com: Jan. 43. Land: UjSegíts. I. 337. *epcseldegel*, *tändeln* MA. *esdegel*: wiederholt fallen MA. Dáln. Biró. Fal. *fekdegél* MA. *féldegel* Mon: Irók. 349. *fityöldögél*: lauern Megy: 3. Jaj. II. 15. *fogydogál* MA. Pósa. Rák. Gy. *folydogal* MA. Thaly: Adal. I. 291. *forogdogál* ACsere: Enc. 102. *forrdogál* Born. Préd. 552. *fúdogál* Cis. E. *futdogál* MA. (vö. *futosgál* Sim.) *füldögél*: sich wärmen Fal. NE. 16. *füleldegél* Bartha: Krón. 1541. *hajlogál* Ilyef: Tomp. 110. *hajlogdogál* Lép: PTük. I. 316. (vö. *hajlog*, *hajlong*), *hortyogdogál* MA: Tan. 158. *hulldogál* Kal. 1582. *ingadogál(ás)* Vajda: Kriszt. III. 23. (Kreszn.) *járdogál* Born. Káldi, Pósa. Fal. *jödögél* Apost. 16. Born. MA. Biró, Fal. *készüldögél* Bartha, Pósa: Igazs. II. 311. (vö. *készülget*), *kopdogálik*: sensim atteror Tel: Ev. I. 135. *külömbözdögél*: nicht zusammenstimmen MA. *lappangdogál* C. (vö. *lappangoz* ErdyC. 236.) *lógdogál* RMK. V. 251. Misk: Vkert. 281. *maraddogál* C. *mendegél* WinklC. 107. GuaryC. 28. VirgC. Fal. (vö. *menegél* Sim. *mendek* Cserényi: Pess. F. 10.), *morogdogál* MAI. *mosolyogdogál* Pázm. Gyöngy. *mozogdogál* MA: Scult. 960. *múldogál* Bal: CsIsk. 159. KCsipk; László: Petr. 3. (1720 év) *neveddegél* ACsere: Enc. 172. *nödögél* Szathm: Dom. 172. Misk: Vkert 234. *nyomúldogál* Szal: Krón. 211. *nyödögél* Gyöngy; Laur: LViad. 169.b (1722 év), *öltözdögél*, MA. *pesegdegél* Radv: Szak. 240. *rengdegel* Ilosv: Toldi 8. *repüldögél* MA. *spoldogál* Born. Préd. 282. b. Misk: Vkert. 69. *sírdogál* Misk: Vkert 160. *segdegel*: sich verbergen Lép: PTük I. 130. *süldögél* Szentm: TFüü 8. *távozdogál* (Katona Nyr. XIV. 460. Nagybánya régi jegyzőkönyvéből) *szökdécseldegel* MA. *szokdogál* ACsere: Enc. 172. *szállandogál* Mon: Irók XVIII. 7. (vö. *szállong* JordC. 761.) *terjeddegél* Pázm. *ugrándozdogal* PPB. *üldögél* Fal. *változdogál* Prág: Szerk. 544. ACsere: Enc. 182. *zörögdögél* MA. stb.

Simonfi NyK. XVI. 258. még a következőket idézi, melyek a NySztban nem fordulnak elő.

A régi nyelvből: *mozgatdogál* ACsere. *dobogdogál* Illos. *nyálazdogál* Mélot: Ag. 307. *tetszdegel* MA. *leheldegel* MA. Ujabbak: *nyídogál*, *huzdogál*, *bukdogál* SI. *érdegel*: maturescit SzD. *fityöldögél*, *érezdegel*, SI. *nevetdegel*, *lebegdegel* SzD. SI. *heverészdegel* SzD. A *-gál* képzések közül ismeretlenek a régi nyelvben pl. *dobigál*, *gurigál*, *irogál*, *lódí(t)gál*, *tisztoágál* stb.

Mindamellét egy tekintet a fönt elsorolt példákra, eléggé mutatja, hogy ez a képző ma elavult. (Kőrösi: Élő meg elavult képzők. Nyr. XXI. 207.) Sőt az is nyomban feltűnik, hogy

a vele képzett származékok is kivesztek java részben a mai használatból. Egyúttal kitűnik, hogy virágzása kora a XVI. század második fele s a XVII. századra esik s csak szórványosan használt egyet-mást közülök Faludi (vö. Kőrösi i. h. 209.). A codexek alig egy-kettőt használnak belőlük, viszont némelyik különösen nagyon járatos pl. *hajigál, fúdogál, nézegél; álldogál, mendegél* stb., s egész mostanáig egyformán érvényes.

Továbbá azt tapasztaljuk, hogy a kiveszett átnemhatók helyett a nyelv nem alkotott pótléku más gyakoritót. Nem használják ma pl. *féldegél, maraddogál, távozdogál* stb., de nincs is helyettük más frequentativum, kivéve, ha már ugyancsak tőszavuk is ilyen vala, pl. *mozog-dogál, csurog-dogál, ugrándoz-dogál*.

Ellenben az áthatók majdnem kivétel nélkül pótoltnak a -*gat* képzővel, mely már a régi nyelvben is megelőzte emezeket. (Megemlítendő viszont, hogy az újabb *keresgél* MÁ: Scult. 228, Biró: Micse miatt kiszorult a régebbi *keresget* ErdyC. 511, míg kiveszett *keresdegél*.)

Végre az összes gyakorító képzők: *l, d, sz, z, s, j* összetételeikkel együtt mind egyformán alkotnak átható s átnemható gyakorító igéket. (Példák fölösen Simonyinál i. h.) Csupán a -*g* (összetételben csak, ha végül van, pl. *csepe-reg*) s a -*gat* oszlanak meg az átnemhatók s áthatók között. Egymást kiegészítik, valamint az *úl: ít*. Ezért vannak legjobban elterjedve; sőt a -*gat*, mivel az egyetlen kizárólagosan átható, az egyetlen élő képző is minden gyakorító képző között (vö. Kőrösi 258. l.). Nem csuda, ha rokonaikat vagy kiszorították, vagy nem is engedték meg uralomra jutásukat.

7. Azonban, mint láttuk, a -*gat* nem függ mindig a -*g*-től, noha tőle veszi eredetét. Azaz elsoroltunk a 2. és 6. pont alatt egy egész csapat igét, a melyek -*g*-vel nem, de igenis -*gat* képzővel használatosak.

Hogyan vált függetlenné, hogyan vált egységessé a különben összetett -*gat* képző? E kérdésre, azt hiszem. most már nem igen nehéz a felelet. Csak úgy, mint a -*tat*; — *kombináció* által. S megmagyarázzák ismét a dolgot az eszmetársulás ismeretes törvényei.

Ha élő tőszóhoz járulnak szóban forgó képzőink, tehát az egyes részek világosan különválnak, akkor okvetetlenül érezhető, hogy a -*gat* összetétel. Például: *tát: táto-g: táto-g-at*. Tudvalevő azonban, hogy ilyen példát keresve kell keresni, a melynek élő tőszóból a teljes sora megvolna. Hol az egyik, hol a másik hiányzik, úgy hogy ez a szempont nem jöhet tekintetbe.

De ha nem élő a tőszó, mint általánosan nem az? Kétségtelen, hogy a *külső összefüggésen* (kontiguitáson) alapuló eszmetársulás folytán *zörög: zörren: zörrent: zördül: zördít* egy sort alkotnak, vagyis, ha az egyik fölelevenedik, magával vonzza a má-

siknak is a képzetét. S ezt nemcsak azért, mert együvé tartoznak, hanem szintűgy a bennük nyilvánuló *kontrászt* miatt is.

Hasonlóságuk (ill. hasonló jelentésük) miatt pedig össze-függnek egyfelől mint átnemhatók: *zörg: zörren: zördül*, s másfelől mint áthatók: *zörget: zörrent: zördít*.

Most végre működésbe lép egy harmadik lelki törvény, t. i. az *elvonás* (absztraháció) törvénye. Vagyis, ha *ax, bx, cx* összekerülnek, akkor mint közös rész kiemelkedik az *x* (vö. *Höfding*: *Psychologie* 209. l.). Ez itt egyrészt a tösző *zör-, mely nem lesz ugyan különállóvá, hanem az egész sorozatnak központjává. «*x wird einen festen und hellen Kern bilden, um welchen a, b und c sich als dunklere und losere Elemente bewegen werden*», mondja Höfding i. h. Ezek a lazább részek, melyek mint *önállók* különválnak, tehát egyfelől az átnemható *g, n, dül* s vele szemben az átható *get, nt, dít* képzők, a melyeknek, mint látjuk, szinten van az *ellentétben* egy közös *x* jegyük. Fölösleges említeni, hogy ez a proceszus igen számos példán ismétlődik. Továbbá ne felejt-sük, hogy ezen képzők mindegyikének még a kontrászton kívül is van az önállóságra támasztékjuk. Még pedig:

a) Mindegyiknek a maga egész sorozata, mint: *ing, zörög > ingat, zörget; indul, zördül > indít, zördít; pattan, zörren > pattant, zörrent*, mely sorokban a képzők alkotják a közös *x* elemet.

b) A hasonló jelentésű s alakú, különösen átható képzők analógiája, mint (*dül, dít: (ul), it; gat: at; nt: t*). Ez az analógia egyrészt igaz, hogy megszorítja alakilag külön lételüket annyira, hogy nem volna csuda, ha mindnyájan egybeolvadnának, vagy legalább egyik-másik közülök megszűnnék. De ha nem elég erős elnyomatásukra, akkor ezen analógia mindenesetre megerősíti őket jelentésánilag.

8. Világosan szemlélhetjük tehát a kombinált *-gat* gyakorító átható képzőnek alaki s jelentéstani fejlődését. Ezzel egyúttal kénytelenek vagyunk elvetni Budenz s Simonyi véleményét, a kik a 2. s különösen a 6. pontbeli igék *-gat* képzőjében *gyakorító* s *momentán*, ill. *intensiv* képzőt látnak. Budenz ezen magyarázatát azzal okolja meg, hogy az *-at*-ban, miután «eleinte *intensiv* (nyomatékosító) értéke lassanként elhomályosult, már semmi érték-különbség nem érezhető» s hozzáveszi hasonló okokból a *causatív* *-t*-ből vált *-tat* képzőt is (UgAl. NyK. XVIII. 204.). Viszont mi ép ezen *-at*-nak *műveltető* jelentését iparkodtunk megállapítani.

SZILASI MÓRICZ.

Az absolutus esetek.

(Kísérlet az összehasonlító mondatban köréből.)

Præcedant exempla, sequantur præcepta.
Comenius Amos.

Az összehasonlító mondatnani tanulmányok azoknak adnak igazat, kik a mondatnani a mondat alkatelemei és nem a beszéd-részek alapján tárgyalják. Ugyanis az egyes nyelvekben a nyelv-egység korából öröklött anyag rendezésében, a sajátos vonások kifejlődésének korában is megmaradt elemek visszamutatnak egy-egy teljesebb, de már letűnt alakra. Az indogermán nyelvészet körében lehet ezt prægans módon észlelni. Ugyanis az esetek synkretizmusa következtében a kihalt esetek maradványai kimutathatók az adverbiumokban és a ragozhatatlan beszédrészekben. Pl. a görögben a *locativus* és *ablativus*, a latinban a *locativus* és *instrumentalis*. Az összehasonlító mondatnani legérdekesebb fejezete a *synkretizmus*; mert ebben az eddigi kutatások által még föl nem derített terület is megvilágítást nyer. Értem azt a viszonyt, mely van az *alaktan* és *mondatnani* közt; mert nem azért veszték ki az egyes esetek, mert a beszédbeli kényelem apasztá a formális elemeket, hanem azért, mert az analog használat uralkodó, túlnyomó fölénye kiszorítá az egyes alakokat. Mert minek pl. *instrumentalis* formát megkülönböztetni, ha a *dativus* (a görögben), az *ablativus* (a latinban), ugyanazt kifejezi? És az a véletlenség, hogy némely esetek *ragjai* összeestek, az egyesben a *genitivus* és *ablativus* esetei (a *szanszkritben*), a *dat.* és *abl.* a *töb-
besben* (uo.), a *semleges acc.* és *nom.* szélben az indogermán nyelvekben: ellenállhatatlanul vezetett arra, hogy az analogia az egyes esetek *functióit* is átruházza, felhalmozza. Az *abl.*, mely a *separatiót*, az *eltávolítást* fejezi ki (a *Pánini*-fele meghatározások szerint, melyek a *logikai felosztás* alapján állanak), a görögben az *alaki összeolvadás* folytán, mely a *gen.* és *abl.* formáit egyesíté, áthárítá e *functiót* a *gen.*-ra, holott ennek *voltaképi logikai jelentősége* merőben más. Lesz alkalmam kimutatni, hogy a *szanszkrit gen. abs.* minő *sajátos eszmekörben* mozog és mondatnani értéke mégis össze-összeesik az *abs. loc.*-ével, holott ez a *voltaképi* ös-

alakja az absolut esetnek, azaz: a főmondat határozójává — hogy így fejezzem ki magamat — kristályozódott eset-functiótól ment esetnek, mi nem jelent egyebet, minthogy a mellékmondat mint ilyen vált határozóvá. Delbrück¹⁾ nagyszabású összehasonlító mondattanának *Synkretismus* cz. fejezetében (189. és köv. l.), valamint még 1879-ben (*Syntaktische Forschungen* cz. művében) nagyon helyesen mutat rá, hogy a functiók átruházásának valószínű oka az esetvégek egybeesésén kívül főként a számos rokon vonzat hatása. Pl. Így a gen. és abl. orig.; gen. és abl. materiae; gen. és abl. copiae. Hivatkozik Gaedikere, ki (*Accusativ im Veda*) az acc. esetének a *dativusra* való átruházását ép a sűrű egyforma vonzat útján magyarázza, és ellene nyilatkozik Lanmannak, ki «*linguistic economy*»-t lát abban, hogy egyes esetek a mind ritkább használat útján kivésznek és átadják functióikat más esetnek. Az ős perzsában a *dat.* véisz el és *gen.*-ba megy át, mint Delbrück kimutatja. Ezzel rokon tüneményt látunk az újjörögben. Pl. τέτοιαν εὐχῆ σ ο ὀ λέω = τιαυτήν εὐχὴν σοι λέγω. Egy népmesében olvastam: καλὸ σου κατευόδιο = καλὴν σοι ἐύχομαι ὁδόν, Ugyanitt τῆς θαλάσσης τὸ εἶπε = τῇ θαλάσσει τὸ εἶπε. U. i.: τοῦ ἀνδράποινά τοῦ φέρη τ' ἀθάνατο νερό = ἵνα φέρη τὸ ὕδωρ ἀθάνατον τοῦτω τῷ ἀνθρώπῳ. Az újjörögben a többes *dat.* felölti az *acc.* végzetét: πολίταις = πολίτας.

A *gen.* és *abl.* -as vége befolyt a két eset összeolvadásra a a ξörögben.

Erdekes példa a vonzatok átruházására a szanszkrit *bhī* = φοβέομαι ige. Eredetileg *abl.*-sal jár; ezzel fejezték ki a valakitől való irtózást, félelmet. Ugyde a rövid *a* ejtegetésen kívül a többi declinatióban, összeesvén a *gen.*-sal, a *gen.*-ra ruházódott át a *bhī* vonzata. Görögben *χάσσειναι νηός, κελεύθου* így érthető: Ram. Adik. VIII, 21: *riserbhūta*: φοβούμενος τὸν σοφόν. — A *πλεός* jelentése föltétlenül *genitivus* vonzatot kíván, úgyde az elientétet képező *κηνός*-ra is átruházták a vonzatot és így az is *gen.*-sal jár. Így lehet érteni a *latinban* az *indigeo* és *careo* kettős vonzatát; pedig a valódi *genitivus* sehol jobban nem tűnik ki mint a *πλεός*-nál és sehol sincs távolabb mint az *indigeo* és *careo* nál.²⁾

Egy másik jelenségre hívom még föl a figyelmet. A nyelveknek analytikus irányban való fejlődése kétségtelen tény. A főnevek rendre elvesztik a ragozás útján kifejezhető eseteiket és átruházzák

¹⁾ Grundriss der vergl. Grammatik der indog. Sprachen. Syntax von B. Delbrück. Strassburg. 1893.

²⁾ Vö. «... So geht die Construction der verba privandi et implendi, copiae et inopiae mit dem abl. separ. von den verbis privandi et inopiae aus...» Lattmann-Müller: Lat. Schulgr. 45. §. végén. V. ö. a magyarban: bőves vele — szükös vele, közel hozzá — messze hozzá stb., l. MHatározók I. 24. s köv. l. (no. más nyelvekből való példák is). S. Zs.

a nyelv formalis alkatelemre: a *névelőre* s a *præpositiókra*. Úgyde az indogermán ősnyelvből való kibontakozásnál volt egy korábbi igen hosszú és igen fontos stadium és ez az *összetételek felbomlása* esetekre. Ez ága a kutatásnak még nagy mező.

A szanszkrit *devanágari* írásmód által szemlélhető alakot ölt e jelenség. Az egy mondati hangsúly alá eső szócsoport egybe íratik. Ha behatolunk a részletekbe, az *alanyi* és *tárgyi* gen., sőt *gen. orig. mat.* vonzatait is az összetételbe beolvadni látjuk. Előre jelzem, hogy a példákat többnyire a *Rāmāyana* Gorresio-féle kiadásának első kötetéből merítém:

Ayadya város nőiről ily dicséretet mond a költő: Adikanda VI, 17. *rūpā* | *caturya* | *madhurya* | *čilācāraguṇ* | *ānvīta* = le donne lodate *di belta, d'accortezza, di soavita, d' onesti costumi* (Gorr. ford.), ha latinra vagy görögre fordítjuk, a latinban a *praeditus*-szal és *abl.-sal*, a görögben *παρεσκευασμένος τινι*-vel fordítjuk.

Pindaros és *Aiskhylos* merész szóösszetételei főként ily természetűek, *Aristophanes* pompás parodiája, főként az *Eccl.* híres 48-tagos összetétele egyfelől tanuskodik a görög lyra merész összetételeinek hatásáról, a fenséges szópompáról, melynek az összetétel hatalmas eszköze volt, másfelől az egészséges nyelvérzéről, mely a szertelen összetételt nevetséges színben látta vagy legalább láttatta.

Adikanda IX, 31: *pady* | *ārgḥā* | *sanadānena* = offerendo loro acqua per la lozione de piedi, la patera ospital dell arghya, i seggi = offerens aquam, ad pedes lavandos, verbenam, sedem. Míg a fentebbi példában a jelzői összetételt találtuk, melyet az újabb nyelv melleknévvel és megfelelő esetvonzattal cserél fel, itt a mondat tárgyait foglalja a *danēna*, tehát egy *istrumentalis* esetben helyezett *deverbális* főnév alá.

Még egy példa más vonzat kifejezésére:

Adik. IX, 36: *çrōtramūle copajepur—vadanair—madhugandhibhi(h)* = e colle loro bocche soavemente odorate gli mormoravano all' orecchio (leni sussurri) = fülébe illatos ajkaikkal susogtak (hogy elkábítsák az anachorétát). E példa azért érdekes, mert itt a fülébe (*çrōtramūle*) *locativusban* van és a többi *istrumentalisban*. Már most ha e mondatot görögre fordítjuk: *καὶ πρὸς τὸ οὖς αὐτοῦ ἐψιθύρισαν λόγοις μέλι ὀδωδότης* vagy *λόγους μέλι ὀδωδότης*.

Mit mondjunk az ily mondatra: *anāsvādita pūrvani phalanysvādya tāni*, hol az *adverbiumnak* megfelelő *pūrvani* melléknévkép egyez a *tāni phalani* = *hos fructus-szal* és az *anāsvādita* = *haud gustatos* válik az összetétel értelmezőjévé, tehát *hos haud prius gustatos fructus gustans* = *dopo aver mangiato que' frutti non mai perlo innanzi da lui gustati*! Itt látjuk a *participium con junctum* kitünő példáját is. És ez átvezet voltaképeni tárgyunkra:

a participialis constructionának arra a nemére, melyet a görög-latin absolutus esettel fejez ki.

Praecedant exempla :

Abs. locativus : R. Adik. VII, 6 :

putrē s pi caprāptadoṣe dharmato dandapātina(h) = punitores secundum leges et filios, si culpam commiserint = punitori secundo le leggi di qualsivoglia reo, foss egli anche un lor figlio. Ime az *abs. loc.*-nak a latinban felbontott *partic. coniunctum* felel meg; de a *locativus* fejezi ki az absolutus határozói viszonyát a főmondathoz = *καὶ τοῦ ἀδικούντος κατὰ νόμον κολαστῆς ἔφυ.* E mondat felette érdekes példa arra, hogy miként válik a jelzői vonzat adverbialis jelentésű absolut constructióvá és miként változtatható vissza a görögben és latinban az *eredeti* alakra, melyből mintegy absoluttá dermedett; mert az *eredeti* constructio a személyes étellel felruházott volt, tehát a *part. coniunctum* előzte meg az absolutust. A szanszkritban tényleg az *abs. gen.* nagyon ritka volt és rendre szélesbedett köre, csak az *abs. loc.* uralkodott és pedig eredetileg az *idő, hely* és az ezen eszmekörbe vágó *körülmény* meghatározására. Mintegy a *hely* és *idő* fogalma tapadt az egyszerű főmondat állítmányához és ha a körülmény bonyolultabbá vált helyettesíté az egyszerű határozót az *absolutus* szerkezet. Mert nem jellemző-e egy sorral alább :

adrogdharaśca dharmena çatrorapyakrtagasa : (h) = alieni dall' offendere un innocente, fosse costui anche un nemico. Nem bántotta az ellenséget sem, ha az ártatlan volt. Itt a *çatror :* inimici, *gen. obj.*, melylyel vonzati összeköttetésben az *adrogdharaś :* alienus ab offensione, úgyde az *abs. constructio* útján a feltétel jobb kifejezést nyer: Ime, ugyan egy mondatban az *abs. loc.* és *abs. gen.*; de azon árnyalati különbség érezhető, melyet *Saussure* kitünő művében ¹⁾ kitüntet és kutatásainak eredményeit magáévá teszi a legjobb szanszkrit mondatban, mely jelenleg létezik. ²⁾ Míg ugyanis az *abs. loc.* a tényleg létrejött vétket, az *abs. gen.* a *kevésbé valószínű* ártatlanság esetét fejezi ki. Míg az *abs. loc.*-ban a súly a főmondaton marad, addig a *abs. gen.* mintegy a mellékmondat által kifejezett különös esetre hívja föl a figyelmet.

De nézzünk új példát: R. Adik. IX, 41.

tāsu pratigatāsu samutsuka (h.) : cupiditate affectus es illis (feminis) abeuntibus, a görög még jobban kifejezi a multságot: αἰτῶν ἀπειθοῦσάν ἐπιθυμία ὄρεγεται. Rendkívül jellemző az olasz nyelvű fordítás: *allontanatesi esse, affannato.* Mi ez *allontanatesi esse*? Nyilván *abs. nominativus*, mint a francziában *celleci*

¹⁾ De l'emploi du génitif absolu en sanscrit. Genève 1887.

²⁾ Sanscrit Syntax by Dr. J. S. Speijer. Leyden, 1886.

eloignéés. Ugyanis a part. abs. voltaképp elliptikus mondatba megy át.

R. Adik. XI, 24: *tesu atha dvijamuchyesu gatešu narādhipas . . . viveça*: ἀπελθόντων τῶν μεγίστων σοφῶν βασιλεὺς (κοίρανος) ἐς ἐβη = partis que' supremi Brahmani, il re . . . entró. Itt is ugyan ez abs. nom. Francziában is: partis les savants, le roi entra.

U. o. 1. *kālē vyatikrante cīçire-vasantasamaye prāpte rāja(h) yaštum manodadhe* = χειμῶνος ἀπελθόντος καὶ ἔαρος ἐλθόντος βασιλεὺς θυσίαν ποιῆσθαι διενοήθη = come prima fu passato la stagione invernale e sopra venuta la prima vera, il re volse l'animo a dover sacrificare.

Itt is teljes világosságra jut az időhatározói jellem.

A szanszkrit *divasesu gacchatsu* = περιπλομένων ἐναυτῶν, tehát tisztán határozó értéke van az *abs. loc.*-nak. Hasonlóképp a Speijer által az *abs. loc.*-ra felhozott példák közt a következő: *etamin mrte rājasute kos-rtho mamāsuhī* (h.) (*Kattiyā saritsāgara*, ed. Brockhaus) = hoc principe mortuo quid currem vitam meam? Itt a multság prāgnans módon nyer kifejezést. Érdekes az *instr.*: *asubhis* függése az *artha-* szótól, mely = *usus vitā* = ὄφελος τοῦ βίωσθαι felel meg.

Panc(atantra) 62: *etatsara cigram çosam yasyati asmin çuske . . . ete nāçam yasyanti*. E mondatot Speijer így fordítja: this lake will soon became dry, when it will be dry, they will perish, tehát a feltétel lép előtérbe. Lássuk görögül: αὕτη λίμνη διαξηραυθήσεται τάχῃ, διαξηραυνθείσης ἐκείνης, οὕτω ἀπολούνται. A görög még abban is találkozik a szanszkrittal, hogy ha az állítmány melléknév vagy főnév, a létige participiumát kiteszi ép úgy mint a szanszkrit a *sant vartamana* és *sthita* lét-jelentő igék participumait.

Pl. U. o. I, 310: *rātrau dīpaçichākāntirna bhānāvudite sati* = it is at night time that the light of the lamp is pleasant, not when the sun has risen (bhanau udite = sole oriente). E példát a *sati* = sant locativusáért hoztam föl.

Úgyde ugyan-e lapon (285. l.) Speijer a következő példát is felhozta: Çāk(untala) 1. *karṇam dadāy abhimucham mayi bhāsamāne* = she hearkens, when I speak in her presence (Speijer ford.) = intenta ora tenebat mihi loquenti = ἐμοῦ εἰπόντος ὠτακουσθῆς ἐγένετο. Itt már föltétel, itt már nem *egyszer* megtörtént körülmény forog fenn: itt a *praesens* jelleg lép előtérbe, itt a mellékmondatra vetődik a hangsúly: átléptük az *abs. loc.* határát és az *abs. gen.* területére léptünk.

A görögben a synkretizmus folytán ez utóbbi lett *egyetlen* kifejezője mindkét viszonynak; de ha főként *Saussure* fejtegetéseit kellően méltatjuk, látni fogjuk, hogy a szanszkritban rendre szélesbült az *abs. gen.* köre. Hogy a görög a hiányzó locativus nélkül

is kiszorítható az *abs. loc.*-t, annak is megkísértem hozzávetőleges magyarázatát adni.

De lássuk előbb az *abs. gen.* példáit a szanszkritban :

Panc. 154: evam cintayato mahākāṣṭhena sa divaso vyatikranta = he sinking so the day passed slowly. E mondat kitűnő példa a Speijer által *semi-absolut*-nak nevezett constructióra, de egyszersmind mintegy rámutat az absolutba való átmenetre vagy megfordítva abból való kibontakozásra. E téren a görög, latin és szanszkrit nyelvekben nagy szabadság uralkodik. Lássuk a fenti mondatot görögül és latinul τούτο διανοηθέντος αὐτοῦ μόλις ἀπέλιθετο ἡ ἡμέρα, de lehet partic. coniunctummal fordítani: τούτο διανοηθέντι κλλ., latinul: dum hæc meditaretur lente abiit dies = hæc meditati. Ha e két fordítást összevetjük, megállapíthatjuk, hogy a görögben az *abs. const.* megmaradhat, a latinban nem. Miért? Mert a főmondatban is mint távolabbi alany lappang a mellékmondat alánya. Itt szerepel a psychologicum momentum; mert nem a «nap eltelése» a fő, hanem az, hogy neki lassan telt el a nap.

Egészen új világot vet a Speijer által *semi-absolut*-nak jelzett constructio a görög *abs. gen.* ama sajátos vonására, hogy nem feltétlenül szükséges, hogy az absolut constructio alánya más alany legyen a főmondatétül, vagy midőn *part. conj.*-ot várnánk. Ez utóbbira példa:

Xenoph. Cyr. I, 4, 2: ἀσθενήσαντος αὐτοῦ, οὐδέποτε ἀπέλιπε τὸν πάππον. Hogy értsük az ily szerkezetet, melyet a latin vagy kötőszóval bont fel vagy *part. coniunctum*mal fordít: avumque numquam reliquit voletudine affectum?

A görög *absolutus gen.* használatánál nagyon kiemeli a mellékmondat fontos, jelentős befolyását a főmondatra. Például e szanszkrit *abs. gen.*-t: *tasya cintayato buddhir utpanneyam (-utpanna iyam) mahāpate(h)* a görögben megőrzi absolut szerkezetét: ταῦτα διανοηθέντος τοῦ κοιράνου, ἔδοξε αὐτῷ, míg a latin: *dum haec secum volvisset rex, haec cogitatio se obtulit ei.*

Mi az oka?

Erre véleményünk szerint helyes feleletet találunk, ha szanszkrit *abs. gen.* tantétélet a Saussure kitűnő értekezése alapján helyes világitásba helyezzük.

A szanszkrit *abs. gen.*-ban az állítmánynak tartós, legtöbbszörre jelenidői jelentése van és a főcselekménnyel egy idejű mozzanatot emel ki, de kiemel; még ha a mult idejű *part.* is használatik mint fleteszem g a t a (gegangen), akkor is az összefüggés a jelenre való kihatásra mutat. A másik még fontosabb mozzanat, hogy míg *abs. locativus* abstract és élettelen alanyt is tartalmazhat az *abs. gen.* alánya mindig személy. E szabályból mi messzebb menő következtetésekre jutunk. A személyes szerkezethez való ragaszkó-

dásnak lehet tulajdonítani, hogy az *abs. gen.* sűrűbb használata már a bölcsészeti írók hatása alatt keletkezett és így a latinnal viszonyítva ritkább a görög *abs. gen.*, mint a latinban az *abl. abs.* Igaz, hogy az igeidőkben való gazdagság tekintetében utólérhetetlen nyelv, mi képessé teszi, hogy a participiális constructiókat teljes mértékben kizsákmányolja a legfinomabb árnyalatok kifejezésére.

Mert ha e mondatot: κῦρος συλλέξας στρατεύματα ἐπολιόρησι Μίλητον, a latin kénytelen: *collecto exercitu* obsidebat Miletum-mal fordítani, mégis elvész valami a cselekvés mozzanatából. Itt a *partic. coniunctum*ot használja a görög és a következő mondatban τὰν εἰπόντος αὐτοῦ ἔδοξε τι λέγειν τῷ Ἀστυάγει, *abs. gen.*-t használ, holott mondhatná: τὰν εἰπῶν κτλ.

Kühner így magyarázza: «Az író az ily mondatragot nagyobb nyomatékkaal igyekezett kiemelni és a mondat többi tagjaival szembeállítani, sokszor pedig azért használja ezt a szerkezetet, mert a mondat állítmányára vonatkozó határozói viszonyt világosabban föltünteteti, mint a *part. coniunctum*.» Kühner e magyarázatát a kellő világításba helyezi a szanszkrit *gen. abs.*

Mert az okot megtaláljuk, ha a szanszkrit *abs. gen.* alanyának *személyes* jellemét megjegyezzük magunknak. Ugyanis, az első mondatban a *tábor* gyűjtés megelőzte az *ostromot*, itt a gyermek Kyros nyilatkozatával mondhatni egy időben támadt Astyagesben a vélemény, hogy mond valamit. Ime az *abs. gen.*-t használja, habár használhatna *partic. coniunctum*-ot, mert kiemeli a mellékmondat fontos befolyását a főcselekményre, holott az első mondatban a mondattani nyomaték a főmondatra esik.

Ezért használ a görög ily *abs. gen.*-t is: οὕτως ἐχόντων, mert az egyidejűség kifejezésére az *abs. gen.* kínálkozott: a szanszkritban is ez van.

Mert nem lép-e előtérbe az egyidejűség mozzanata a következő *abs. gen.*-ban: ἐξῆν σοι, ὅπερ νῦν ἀκούσης τῆς πόλεως ἐπιχειρεῖς τότε ἐκούσης ποιῆσαι?

Ez egyidejűség érthető *ellenséges*, érthető a *számbanemvadás* viszonyában és fordítható: *habár, ámbár, mindamellet, hogy, sőt akkor is midőn*. A szanszkrit grammatikus Panini egy közös fogalom alá foglalja az *abs. gen.* által kifejezett különböző viszonyokat, melyekben az *abs. gen.* állítmánya a főmondatéval áll szemben. E közös fogalom neve *anādara*. Mit tesz e kifejezés? Számba nem vevés, kicsinylés. Tehát locativusba helyezve, *anādare* = *nem véve számba, daczára annak, holott* jelentésben fordul elő. Az *abs. gen.* e jellemvonását részletesen tárgyalja Saussure és példákkal világítja meg. Hoz fel példát az *Anādara prononcé*: a kifejezett ellenzés mellett, az *Anādara mitigé*: az enyhített ellenszegülés mellett, mely mintegy csak az egyidejű cselekmény mellett is létre jövő főcselekmény kiemelésére szolgál és a legszélsőbb foka mellett az *Anā-*

dara-nak, mely példákából egy párt idézek, hogy az *abs. gen.* szan-szkrit használatának fogalmát világosabbá tegyem.

MahāBh. X. 197: *Bhūricravā prāyagato rane krōṣatāmbhūmipālānām gūy'udhēna pātitaḥ* = Bh. courant au combat «malgré les cris que poussaient les princes,» est tombé par Y. Ime az *anādara* prononcé esete.

Mit tenne a görög e mondattal? B h. ἐπιτιμώμενος εἰς τὴν μάχην ἔπεσε ὅπ' Y. βωσαμένων τῶν κοιράνων: a latinban az *abs. abl.* ez árnyalatot nem fejeznie ki, ép azért helyesebb volna így fordítani: Bh. properans in proelium quamvis reclamarent principes, cecidit.

M. Bh. XIII. 7429: *pratodēnātudad bālām Rukminīm m a m a paṣyataḥ*; az ösztökével verte nőmet Rukminit szemem láttára: Ime az *Anādara mitigé* re kitünő példa. Itt nem a «*daczára*» fejezné ki a viszonyt a fő és mellékmondat közt, hanem a mondattani nyomatéknak a mellékmondat összevont alakjára: az *abs. gen.*-ra való áthelyezése.

Mit tenne a görög? Homeros II. I. 88. megfelel e kérdésre: οὗτις ἐμῶ ζῶντος καὶ ἐπὶ γῆτονι δερκομένοιο . . . χεῖρα ἐποίσει. Ha e mondatot tagadóból állítóvá változtatjuk, az *Anādara* e faját élénk példában látnók magunk előtt. Fordítsuk hát le a fentebbi mondatot göröggre: τῷ κέντρῳ πλήρηην ἐνέτεινε τῇ γυναικι. ἐμοῦ δερκομένου.

Hát a latin? *stimulo offendit mulierem me spectante*. Ugy de az *abl.* nehézkessége a mondattani nyomatéket nem emeli ki eléggé; ezért talán helyesebb volna így fordítani: *stimulo offendit mulierem quum et ipse viderim*.

Rām. III. 16, 26: *tatas kalpitam bhaksyam Vātāpim . . . bhaksayam āsabhagovan Ilvalasya sapāṣyataḥ*. E mondat jelenti: akkor a megevésre engedte Vātāpít megette Ilvala szemeláttára. Ime az *Anādara* legszélső foka, midőn mintegy csak egyidejűleg kíséri a *nyomatékkal* kiemelt mellékcselkvény a főcselkvényt és ez által a mondattani hangsúly áthelyeződik: A commentator szóról-szóra megjegyzi az *abs. gen.*-ra: *Ilvalam paṣyantam anādrtya = nec Ilvalam videntem respiciens*. A latinban az *abs. abl.* teljesen más árnyalatot adna a gondolatnak, míg a görög, mely hivebben megőrzi a *gen. abs.* voltaképi jelentőségének *emlékét*, az *abs. gen.*-sal teljesen fedező szerkezetet tud alkotni. Mert hogy így hangzanék ez görögül? τότε δὲ βορὰν δεδομένην οὐδάτιν κατέφαρξέ' Ιλουάλου ἰδόντος. A latin *ante oculos*-sal jobban kifejezné a gondolatot.

Hogy mily erős nyomaték esik a mellékcselkvényre, ha az *abs. gen.*-sal van kifejezve, felhozom a következő példát:

Rām. II. 181. 3: *nahitvam jīvatas tasya vanam āgantum arhasi* = οὗ σε χρεὶ αὐτοῦ ζῶντος εἰς τὴν ὕλην ἔρχεσθαι. Fordítsuk latinra: *nec tu vivo illo in silvam ire debes*. Itt a latin *const.* azért

fedezi a szanszkritot, mert az időhatározói jellem uralkodik e mondaton. A szanszkrit ép azért ritkán használja a feltételes szerkezetű mondatoknál az *abs. gen.-t*; de bizony a görögben sem sűrű, holott a latinban nem ritka. Ugyanis a feltételes szerkezetnél a fő és mellékmondat közt mintegy egyenlőség van, megfelel a mennyiségtani *egyenletek* viszonyának. Tehát a mondattani nyomaték nem nehezkedik rá a mellékmondatra és így az *abs. gen.* használata nem igen alkalmas e viszony kifejezésére. Lássunk egy ily mondatra is példát.

MBH. VII. 6572. *Katham niyacchamānasya Drōnasya Phālguna(h) (sc. Arjuna(h) pratīnāyā gata(h) hatva Saindhavam?* «Hogyan történnhetett volna, ha Drōna erélyesen ellenállott volna, hogy Arjūnah ígérését betöltse Saindhavam megölése által?» Itt a mellékmondat feltételt fejez ki, de a mennyire az ily szerkezetnél lehetséges: kiemelt feltételt, csodálkozást magában rejtő feltételt. A görög az ily szerkezethez a *Καίπερ* teszi és így fordítaná: πὼς Φάλγουνα καίπερ ἀντερεῖ δομένου Δρωῶνου ἐπόησε ἀντὶ ὀπίσθετο κτείνας τὸν Σαινδάουαν. A latinban a feltételes *quum*-mal volna helyesebben visszaadható az itt kifejezett árnyalat.

Ha a szanszkrit magyarázó ily szerkezetet: *munīnām paçyatam.* így magyaráz: *munisu paçyatsu*, tehát az *abs. gen.-t*, *abs. loc.*-sal bizonyítja, hogy az átvitel, hogy az analog képzés és használat, az átruházás, a finomabb árnyalatok kifejezése a *későbbi* nyelvben fordul elő, mi természetes is, és a közönségesebb az *abs. loc.* Mig ennek bizonyos bevégzett, határozott jelleme van, addig az *abs. gen.* a folytonosan tartó alanyi mozzanatot emeli ki. Például R. Ad. VIII. 10: *taporatasya tasya kāla(h) samabhivartsyati agnim çuçrusamānasya pītaram.* Gorresio fordítása az időtartamot a gerundiummal fejezi ki: *stando egli così tutto inteso all' austerità, ad alimentare il sacro fuoco, ad obbedire al padre, andrà viavia trascorrendo il tempo.* Ha a latin e tartós cselekményt ki akarná fejezni, kénytelen volna így fordítani: *dum ille se consecraret austeritatis poenitentiae et fovendo igni obediret patri tempus transcurreret.* Tehát a latin helyesebben adja vissza kötőszóval és conjunctivus modussal. A görög azonban az *absolutus gen.-t* megőrzi: σπουδάζοντος δὲ αὐτοῦ περὶ βασιλισμοῦ καὶ σώζοντος τὸ πῦρ πειδομένου τῷ πατρὶ, χρόνος ἂ πελευσεται.

Szaporíthatnám a példákat, de ugyanarra az eredményre vezetnének, melyet a következő elvben foglalhatok össze: Az *absol. genitivus* a főcselekvényt egyidejűleg kísérő fontos és nyomatékkal kiemelt mozzanatot és pedig többnyire alanyi mozzanatot fejezi ki; az *abs. gen.* e jellemét a szanszkrit nyelv bűvárai szabályszerűnek tüntetik föl. Az esetek synkretizmusa folytán az *abs. gen.-ra* áthármlott az *abs. loc.* által kifejezett valódi idő- ok- állapothatározónak kifejezése, de a görög nyelvtudatból nem vezett ki az *abs. gen.* eredeti jellege, ezért cserélte föl más szerkezettel, ahol a bevégzett-

ség előtérbe lépett, a *latin* pedig az *abs. abl.* használatában teljes mértékben beolvasztá a két absolutus esetet.

Mintegy megvilágításképen hozzátehetem, hogy ha a *latin abl. abs.* és a görög *abs. gen.* közt párhuzamot vonunk, de ez már részletes egybeállítást igényelne, melyet később megkísértek adni, arra az észlelésre jutunk, hogy a személyes, az alanyi mozzanat, az időbeli egyidejűség és a nyomatékos használat tekintetében a görög *abs. gen.* megfelel a szanszkrit *Anādara* viszonynak, míg a *latin abl. abs.* inkább az *abs. locativus* által kifejezett viszonyak egyenértéke, vagy más alakban kifejezve ugyane nyelvtani tüneményt: a mondattani hangsúly a *latinban* inkább a főmondatra esik, ha a mellékmondatban absolut szerkezet áll és a görögben inkább a mellékmondat *abs. genitivusára*.

Van Saussure értékes dolgozatának még egy része, mely rendkívül éles megfigyelő tehetségről tanuskodik. Van egy észrevétele, melyet esetleg ki lehetne terjeszteni a görög nyelvre is. Ez észrevétel a következő:

Összeállítá művének második felében mindazokat az igéket, melyek a szanszkrit *absolutus gen.*-ben állítmányképen szerepelnek. És mit tapasztal? Azt, hogy bizonyos megszokott körben mozognak ez állítmányok. Gondolni, mondani, mesélni, beszélni, tartózkodni, élni, tenni, művelni, jární, megjelenni, menni, vezekleni, látni, szemlélni, hallani, és ezekkel rokon jelentésű szavakra szorítkozik a szanszkrit *abs. gen.* két főcsoportjában az állítmányok használata, t. i. mind az *egyidejűség* egyszerű, mind ugyanennek nyomatékkal: a különböző árnyalatú *Anādara* kifejezésére.

Ez észrevétel, melyet gazdag példatárral világít meg, gondolatot kelthet a görög és *latin nyelv* buvárában: vajon nem lehetne-e rokon tüneményt fölfedezni ezekben is? A fentebbi fejtegetésekből kitűnik, hogy a görögben aligha maradna meddő az ily kísérlet, a *latinban* pedig aligha vezetne valamelyes értékű eredményre. Ugyanis, a lélektani mozzanatok kifejezésére a *verba sentiendi, dicendi, declarandi* alkalmasok és ha ezeknek az *acc. cum inf.* szerkezet előidézésénél döntő szerepük volt, az *abs. gen.*-nál is szerepelhetnek. Hogy pedig a lélektani mozzanat alaposabb vizsgálata az új grammatikai irány legegészségesebb és legtermékenyebb gondolata, az kétséget nem szenved.

HEGEDŰS ISTVÁN.

A vogul nyelvjárások szóragozása.

VI.

A tavadai vogul nyelvjárás.

(Vége.)

5. §. Határozók.

a) Helyhatározók.

I. Név más i tőből származottak: *tül* itt, *tul* ott | *tē* ide, *tēi* erre felé, *tū* oda, *tūli* arra felé, *tīli-tūli* ide oda (pl. *tīli-tūli kharatant* ide-oda nézdegél) | *tīl*, *tīlnél* innen (pl. *in miniu tīlnél ilkil* menjünk most innen tovább), *tūl* onnan || *khat* hol, *älä-khat*, A.T. *qlä-khat* valahol | *khot*, *khotäl*, A.T. *khot*, *khotäl* hová (pl. *khot minäntēn?* hova méssz, куда пошеть?), *älä-khot*, *älä-khotäl*, A.T. *qlä-khotäl* valahova, *äx-khot* sehová (pl. *mānun tīlnél äx-khot ä minõñ* nekünk innen nincs sehová se menni, не увиди намъ никуда) | *khotél*, A.T. *khotél* honnan, *älä-khotél*, A.T. *qlä-khotél* valahonnan. — Az «oda» határozó igekötői használatára példa: *äm kätēm tou-majrutstil* az én kezem odaszoritotta (прижималъ).

II. Egyéb névszói tövekből való önálló alkalmazású határozók:

il (*ili-päl*) előrész: *ilkil* el, a távolba, tovább, odébb, pl. *miniu tīlnél ilkil!* menjünk innen tovább! *ilkil khatst* elfutottak, *ilkil lukēm* odébb mozdulok (дальше подвижусь). A többi határozói ragos alakok úgy látszik e nyelvjárásból kivesztek; helyettük használatos kifejezések: *ajalt* előtt, elől; elé, előre, pl. *tou ajalt ilkälēl* ő elől jár (онъ на передѣ ходитъ), *ar-khannel ajalt minänt* mindenkinél előbb megy (всѣхъ впередъ идетъ); *ajalt min* menj előre (пойди на передъ)! | *ajalnél* előlről, pl. *ajalnél puru jājin!* jer vissza előlről (спереди назадъ иди)! Az ezekben mutkozó *ajal* fő értelme egyszersmind «első» (pl. *ajal khul* első ház, первой домъ), miből világosan kitetszik, hogy a kondai vogul *el-ol*, *el-äl* (= éjsz. vog. *äl-aul* «elővég») «első» összetétel változata. Más hasonló alkalmazású összetétel: *ili-päl* «előfél, előrész», pl. *äm ili-*

pälémt előttem, *tou ili-pält* előtte. — Rendkívül gyakori használatú az *il-* mint igekötő, mely azonban ez alakjában kétféle eredetű, t. i. nemcsak a közvogul *el, el* «el», hanem s talán az esetek nagyobb részében a közvogul *jol, jal*, (éjsz, vog. *jol*, kondai *jal*, lozvai *jol, jel*) «alá, le» igekötő változata. Biztosan «el» jelentésű az *il-* a következő példákban: *lou tälne il-älmejus jgrenql* tiz öl távolnyira emelkedett el helyéből (v. ö. kondai *elë-oqlémwés*) || *lün-qst il-takašql* a jegen elcsúszik (нога катается; v. ö. pel. vog. *il-takémti* elcsúszik) | *il-surentéxts* megbotlott (запнулся) | *il-përtoñ* vlmely árút eladni (продать) | *qyšam il-turepstem* pénzem elköltöttem (расстратилъ), *il-turpantem* elköltöttem | *khōs kōti il-tqulās* hűsz éve eltelt (наполнились) | *ti khōru il-pošatoñ kërāz* ezt a zsákot ki kell üríteni || *āxelēm il-aitstél* elvesztette eszét (съ ума сошелъ) | *āmp il-aitstél* v. *il-lāmtus* az eb megveszett (одичилась) || *āw il-nōp-léstil* feleségül szerezte (высваталъ) a leányt | *il-pivčállétéxtst* megesküdtek egymással (вѣнчались) || *āmp il-nōnšantayts* az eb kinyújtzkodott, *il-nōntant* kipihen (elnyújtja) magát (отдыхаетъ) || *ti pärt il-lañmats* v. *il-khaškhus* ez a deszka meghasadt, elrepedt (разкололась) | *il-laqtqlēm khāp* szétrepedt v. hasadt ladik (расколотая лодка) | *jontēm-khār il-khalutem* a varrást fölfejttem, elbontom (распорю) | *ām nqlē-šomēm il-utantel* végig v. megsimogatja arczom (глядить мое лицо) | *il-posuñ* kimosni (pl. ruhát, выстирать) | *utiñ šupēm il-përutälilēm* vizes ingem kifacsarom (ужимаю; v. ö. pel. vog. *il-päsertuy* kifacsarni) || *kēš il-lōnšilts* egyszerre csak sírva fakadt (заплакалъ; v. ö. éjsz. vog. *elä-luñsi* sírni kezd) | *il-nqmēlmatem* elgondolkozom, búsulok (тосковать буду) | *il-čout-kētst* megörültek (обрадовались; v. ö. éjsz. vog. *elä sauti* megörvend vlminek) | *il-aštēs* megharagudott | *korolēt-šomt il-išāmstil* a királyok szemében megszegyenített engem. Inkább «el» mint «le»-féle jelentését vélhetjük az *il* igekötőnek a következő «romlani, pusztulni» jelentésű szólásokban: *nōul il-sēis* a hús megrothadt (изгнило); *il-āštēs* megsavanyodott (прокисло), *il-ātujis* megszagosodott | *čuk-īl il-uits* a tej megaludt (молоко свернулось) | *ur il-punšant* a vér megszikk (кровь испекется) || *lapta il-laqkhētš* a levél elhervadt (поблекъ) | *il-tāšem khāp* kiszáradt ladik (сухая лодка) || *tqul il-šutūrs tāuttē* a bőr összeugrott, összeránczosodott (изгоробила, сморщилась) a tűznél | *tqul il-posmētš* a bőr megázott, átmedvesedett (опрѣла) || *ušlamēm il-aškētš* ruhám elviselődött (лопатина носилась) | *jāptēm il-përlēs* késem kicsorbult (выкропился); *il-mānšēs* megtompult (вытупился); *il-semus* megrozsdásodott (заржавѣлъ) || *il-čölētus* megőszült (поѣдѣлъ). — Ide tartozóknak látszanak még: *lām il-ošiltōñ* a levest fölmelegíteni (щи грѣтъ; v. ö. pel. vog. *nuñk-išels* fölmelegedett; ellenben: *jel-pōlēs* lehült) || *lu il-roxtas* a ló megijedt (испугалась; v. ö. főntebb *il-aštēs*) | *il-sërextéxts* megrezzent (подрожалъ) || *il-vāstil* meglátta

(увидѣлъ); *il-vāyētoñ* viszontlátni egymást, találk ozni (свидаться) *il-khanšoñ ā šilstil* fölismeri nem tudta (не могъ узнать, кто такой онъ).

Az éjsz. vog. *jui* «utó» tavdai megfelelője: *jun ał*, *jin ał* (= éjsz. vog. «*juin aul*»), pl. *grāp jun ał kolosat* a szekér hátsó kerekei (v. ö. *ał ał kolosat* előkerek). Rágos alakjai: *jin ał tēn* «hátra-visszafelé», pl. *jin ał tēn khgratlet* hátranéznek (назадъ глядятъ) | *jin ał, nał* «hátsól, hátsólról», pl. *taji-khgrt tīp-rūtīn, taji tīn jin ał nał urqlīn!* némelytök gabonát vessetek, mástok hátul (взад) arassatok! Ugyane határozói összetétel névutói alkalmazása: *jin ał t* «után», pl. *āwit jin ał t* a leányok után (послѣ дѣвокъ). Más ilyféle kifejezés: *juni-pālt* «után», pl. *eš juni-pālt a* munka után (послѣ работы) | *ām-juni-pāltēmt* utánam (послѣ меня) | *ju-ājim juni-pālt* miután ivott. — A magy. «meg»-nek jelentésfejlődését látjuk ugyane határozónak következő igekötői alkalmazásában: *āumi ju-šonutlem* a leányt megölelem (дѣвущку обнимаю) | *tāwi ju-uñulsēm* megcsókoltam (поцѣловалъ) őt | *šun-khult ju-rīpāntium* a szánban megrázódom (въ саняхъ тресетъ меня). A «vissza»-féle értelemmel mutatkozik ez igekötő e szólásban: *už pāst ju-vojlāts* egyszer csak haza (v. vissza) gondol (домой думать сталъ).

puru, *puri* «vissza» igekötői alkalmazásban; pl. *puru-minānt* visszamegy | *lāñnēl puru-jāñēstēm* az útról visszafordítottam (воротилъ его назадъ) | *lu puru-ārātēn!* tartsd vissza a lovat, akadályozd továbbfutását (забърай, лошадь не пускай!) | *jaṁp puru-khqiwēs* a hold fogóban (visszamenőben) van (на ущербъ идетъ) | *taitēm puri-sērīlēm* ruhaujjaim fölgűröm (рукаву заску) | *lotmēl puru-pīstīlēm* a kötést feloldom (узель развяжу) || *nīn puru-tōñšēn!* védelmezd meg (ткр. «álld vissza») nődet (защити жену свою!) | *kēñš il-āštqps, puru-qmāllīlēm* hirtelen megharagudott, kiengesztelem (ткр. «visszabeszélem», уговаривать стану).

jun «benn, otthon, a házban», pl. *jun ał* otthon van (онъ дома), *noxor soj tu-jun?!* micsoda zaj van ott benn (что-за шумъ въ этомъ домѣ)?! | *jinnēl* «belőlről; a házból, hazúlról», pl. *tou jinnēl jis* ő hazúlról jött. — Igekötői alkalmazására példák: *ajuw ju-pāntīlēm* beteszem az ajtót (затворю дверь) | *ju-elēmtilēm* beragasztom (заклею) | *khgr-khul ju-pērīlēm* papírba göngyölöm | *ju-līpkītem* betakarózom (одѣнусь) | *jā ju-pāqant* a folyó befagy (замерзаетъ) | *šomim ju-khuñantēl* szemét behunyja (глаза жмурить) | *nūlmimē ju-kotstīl* bekötötte magát || *tāltēn noulēl ju cilākēt!* töltsd teli hüssal (склади полно мясомъ) a vedreket! | *tauz nāmērtkētīm ju-nāqantēl* a tyúk tojását orrával betöri (носомъ раздолбить) || *ātā ju-sowānt* haját befonja (волосы плететъ) || *tī utmē ju-ājīlēm* ezt a vizet megiszom (выпью) | *noulmi ju-nelējistīl* a húst lenyelte (сразу проглотилъ) | *ju-šaulēstēl* szájába kapta (въ ротъ хватилъ).

kun (*kuni-pāl* «külfél», *kuni-khgr* ami künn van, pl. *kuni-*

khqar réptámál künn virrad; на улицѣ сумеркается): *kun künn*, kívül; ki, pl. *tu-kun* ott künn (tdk. «oda-k.»), az ucczán (на улицѣ), *ámán tártus kun* én eresztettem ki (a lovat). Névtői alkalmazásu összetétele: *kuní-pāl*, pl. *poul kuní-pālén káls* a falun kívül ment (вышелъ за деревню). Igekötoi használatának példái: *khāp-khulnēl ut kun-jaytantem* a ladikból a vizet kimerem (вычерпаю) | *lu ām kätēmnel kun-ajmats* a ló kiszabadult (вырвалася) kezemből | *mol-tēxnēl kun-pētits* kilőtt (выстрѣлилъ) a fegyverből | *ajuw kun-pon-süntem* kinyitom (отворю) az ajtót | *tārāsnēl kun-khqrqtsēm* kinéztem (выглянулъ) az ablakból || *täutne kun-tājus* a tűz kiégette (ямочка выгорѣла на пр. въ лисинѣ) | *jāptēm kun-pērmets* késem kicsorbúlt (выкрошился).

n um (numo, numi felső: *n. pāl* felső rész, *tōs-numo-pon* bajusz, tdk. «száj feletti szőr»; *numo-vāt* felszél, mely a folyó felvidékéről jó, *numo-poul* felvégi faluresz): *numēl*, AT. *noṃol* felülről (pl. *noṃol čerkētēn ut čorkhomlēs* felülről a padlóra víz cseperegett) | *niñghal*, AT. *noñghāil* föl, fölfelé (a többi vogul nyelvjárástól eltérőleg névtői alkalmazásban is, pl. *āx-niñghal jaman-tem* a hegyre megyek, на гору иду). Igekötoi alakja: *niñ-*, AT. *noñ-*. Példák: *tou jiw-qšēn niñ-khāñghant* fölmászik a fára (на лисинѣ лезеть) | *ut niñ-kālānt* a víz emelkedik (árad, прибываетъ) | *alat-qšēnēl niñ-kālem* fölkelek az ágyból (стану съ постели) | *pum niñ-māremtsēm solnēl* a fűvet fölszakítottam (вырвалъ) a földből | *poum niñ-jānumēs* fiam fölnőtt (выросъ) | *lqptā tqu-qšēn niñ-toumēxts* a levél fönnakadt az ágon | *nqlēm niñ-puwantel* fönntartja az orrát, gögös (носъ высоко держитъ) || *khqtēl takhlapaskha niñ-māstīl* a nap fölöltötte süvegét és keztyűjét (sugarakat szór) | *intāp-kālkēm niñ-intāptīlēm* övem fölövezem (подпояшу) | *tqul ulq-qšēn niñ-šonāsilēm* a bőrt fölfeszitem a karóra | *jāptēm niñ-nēltīlēm* késem nyélbe ütöm (на черень посажу) || *nouli niñ-khūipālel* teste (húsa) fölpuffad (разпухнеть) || *khul uχ-vail niñ-postuls* a ház egyszerre kivilágosodott (разсвѣтало) | *niñ-kīšēmtsēm* hirtelen fölébredtem | *noñ-roxtqst* fölijedtek || *noñ-āmqtlēn v. noñ-loun!* beszéld el, mondd el (разскажи)! || *kāt-lqutān cuprāki niñ-khanstīl* a keszkenő rongyát fölismerte (узнала тряпину) || *khul täutne niñ-pitulus* a házat fölemésztette a tűz (домъ загорѣлся) | *niñ-pājaptēlēm* meggazdagítom (обогачу его) | *niñ-jimlätlēm* fölgyógyítom (лечу), *niñ-jimlätēxtēm* fölgyógyulok (вылечусь) | *jāmp niñ-tānts* a hold megtelt, teli fényben van (пополнился).

ja l, jē l (AT. *jałō mā, jałō'χ mā* az alsó világ, túlvilág, тотъ свѣтъ, FT. *jēlēχ mā* id | AT. *jałō pāl*, FT. *jēli-pāl* alsó fél; *jēli-numi khul* emeletes ház, этажный домъ): *jēlkhēl, jałkhēl*, AT. *jałkhāil*, le, lefelé (pl. *jēlkhēl khqrqtāl* lefelé néz, подъ низъ смотритъ). Névtői összetétele: *jałō-pāl*, *jēli-p.*, *eli-p.*, *ili p.*; pl. *paqol jałō-pālt* a falu alsó felén || *āx jałō-pālén ās* a hegy alján egy nyulás van

(по подгору нора) | *nar jeli-pāln puñastane* a kő alá tette | *jiv ājnēl āχ-ēli-pān il-powārel* a fa a hegyről a hegyaljába gurul | *khqtēl tul-ili-pāln pāturs* a nap felhő alá (mögé) rejtőzött (солнечко подь морокъ спряталось) || *khqtēl antēltaẏtē tul-ili-pālnēl* a nap elötünik a felhő alól (солнце показется изъ подь тучи) || *kālu nārem lāñ ili-pāl-sēi* kötelet tolok a jég alatt végig (подо льдемъ). Igekötő alakja rendszeren *il*, melynek azonban egyes helyeken *jil*, *jel* alakjai is halhatók. Használatának példái: *tāutuñ khōñs il-pāts* tüzes csillag (meteor) hullott alá | *lotē-aññal il-vails* lováról leszállt (слѣзъ) | *poñemñel kāt-jaqoẏ il-posmāts* fejemről a kendő lecsúszott (съ головы скатился) | *jaqt-nēlēn numēl il-ülēm* ijj-nyiladat felülről leveszem | *tī khul il-rāmāsāl* ez a ház ledől (валится; v. ö. kond. vog. *jal-rāmoẏ* eltemetni) | *khap il-khamutlem* fölforditom (szájával lefelé) a ladikot (подку навалю) | *solñe il-khojlatāl* lehajlik a földhöz (къ землѣ кланетса) | *jiv il-khōtant* a fa lehajlik (гибается) | *il-sāñsiltē* térdre esett (на кољни сталь) || *khqtēl il-vōntant* a nap lenyugszik, *il-antēn!* ülj le (сядись)! *utñe il-ontēs* (AT.) elmerült (утонуюль) a vízbe, *Tāut il-qnts* a Tavda befagyott (leült, рѣка стала) | *ut ir-rqẏant* a víz lepad (вода убываетъ; v. ö. kond. vog. *vat jal-rqẏi* id.) | *uškilīẏ il-khujlaleñ* egy kevésse lefekszem (маленько отдохну) || *paẏēsēm il-āññēm* csizmám levetem (я скину сапогъ) | *kāti il-taps* keze letörött (рука отломилась), *pārt jel-tapant* a deszka leszakad (доска ломается) | *tau jivñēl jel-čuzmātoñ vātēl* az ág leszakadni készül (оторваться хочеть) a fától || *paẏēsēmñēl ūčēẏmē il-jaratlem* a csizmámról lekaparom (оскоблю) a sarat | *toš-punēm il-khuratlem* szakálam leborotválom (обрѣю) | *tī ustāl il-sēsēñ!* töröld le (вытри) ezt az asztalt! || *tī jērmi il-tusātlem* ezt a helyet kiegyengetem, egyenlővé taposom (это мѣсто я выровняю) *supēm il-jontsēm al* ingem ki van varrva (рубаша вышита; v. ö. középlovzvai *jel-juntileñ* levarrom) || *tārēñghāñ il-puwus* a medve elfogta (поймалъ), *lumē il-puwēlēm* megfogom a lovat (лошадъ поиму, v. ö. pelimi vog. *jel-pūẏ* id.) | *lu il-ujkhēts* a ló megcsökönysödött | *āmp khāseẏ ās-khult il-šapmāts* az eb a szűk lyukban megrekedt, odaszorult (завязла) || *il-āruts* megmaradt, fölösen maradt (лишно остался; v. ö. éjsz. vog. *jol-ariti*) || *ānu-sēsīñ il-tōjtkhqtēñ!* rejtőzz el a fenyő mögé! | *il-pātermēts* eltűnt, elrejtőzött (скрылся) | *khqtēl il-pāntēltaẏtēls* a nap elfödte magát, elsötétült (солнца затмѣние) || *pāñēl il-ustāẏtēm* v. *il-pāñlēẏtem* korommal mázolólok v. kormozom (замараю сажей) || *sām tāuti il-pūlleñ* a gyertya lángját elfúvom (задуңу; v. ö. kond. vog. *polwēs jal-posẏelāẏw* a gyertyát elfújni) | *il-kharulim al* elaludt (a tűz); *tāutmi il-kharutlem* eloltom a tüzet (погашу) || *ou-pūmē jil-ailtēlēm* elaltatom (усыплю) a gyermeket (v. ö. kond. vog. *jal-qiltileñ* id.) | *ām-ūs-khqr jil-ailmātēlēm* én kissé elalszom (маленько усну) | *il-junsēs* elszenderült (v. ö. kond. vog. *jalē-jinēmtqwēsēm* elszenderedtem) || *lončtaẏtēm*

il-pajtes megszűnt sírni | *ti es il-punšqs* ez a dolog bevégződött (это дѣло кончилось); *jamp il-punšqs* a hold fogytán van (кончился) | *vovi il-khulas* ereje elfogyott (v. ö. kond. vog. *jql-khwqli* mülik, bevégződik) || *khumit il-khqlas* férje meghalt (умеръ; v. ö. kond. vog. *jql-kholes* id.) | *tareñen il-alus* megölte (убылъ) a medve (v. ö. kond. vog. *jql-äloz* megölni) | *il-äitus* megmérgezték (напоили его) | *ämpne tauç-pou il-pošitus* az eb megfojtotta a csirkét (цыпленка задавилъ) | *šürkešmi il-pätiteñ vätélil* a sast le akarja löni (застрѣлить хочетъ) | *puçan jël-putusém* a bika ledöfött (забулъ меня) | *il-porewu* megfojt bennünket fogaival (задавить насъ) || *ämpen il-purusém* v. *il-tqutlusem* az eb engem megharapott (укусила) | *iqli-šomém il-tëpelmätstil* arczomat megesípte (циннулъ) | *puji il-vañkhoñ keräz* farát el kell verni (выстегать надо его) || *il-jërant* elátkoz (прокинаеть) | *il-palqs* megfagyott, megmeredt (околѣлъ; v. ö. pel. vog. *jël-pölés*); *il-pallqysém* meghültem (простудился) || *jil-vašipmés* elárvúlt (осыроталъ) | *il-jarlomés* elszegényült (побѣднѣлъ; v. ö. kond. vog. *jqlë jörlitäzw* leszegényedni) | *il-qrtsém* elfáradtam (я присталъ; v. ö. kond. vog. *jqlë ortés* elfáradt). Talán ide valók még a következő szólások is: *il-päñlem* lerészegedtem (пьянный буду) | *lailém il-pšuls* lábam megsibbadt (нога отерпла) *äm ti jar til-loçšlëlium* én e helyt esiklandós vagyok (на этомъ мѣстѣ шокотеть меня) || *jäptém il-koreptilem* késem kiélesítem (вострымъ дѣлаю; v. ö. fönt *jäpt il-mänšés* a kés megtompúlt).

tail «le, alá»: (v. ö. éjsz. vog. *talkwë*, déli *tälkwë* »alacsony): *vankhq-khuln tail vašlém* a gödörbe leszállottam (спустился внизъ въ яму) | *tailnel* alúlról: *ut tailnel nuñ-lëtkánt* a víz alúlról fölbugyog (снизу выбурываетъ); *tailnel, vañghq-khulnel nuñ-käls* följött alúlról, a gödörből (снизу, изъ ямы вышелъ).

poj (*poj* *päl* a folyónak a part felé eső része, горная сторона; ellentétben ezzel: *nälmi-päl* a folyónak a víz közepe felé a partnak a folyó felé eső része, зарѣчная сторона): *poj* a par-ton fönn, a hegyen, a folyó fölött eső erdőben, pl. *am poj* *jine joçtusém* az éj az erdőben ért (меня вечеръ въ лѣсу хватилъ) | *pä* föl a partra, a folyó fölötti erdőbe vagy hegyre, pl. *pä khajasém* kikötöttem a parthoz (я присталъ къ берегу). A többi nyelvjárá-soktól eltérőleg e határozónak a tavdaiban névutós alakja is él, pl. *äç-pun käls* kiment a part-hegyre (на берегъ выпелъ) | *äçnel* v. *äç-pun nel ut-khuln vašlës* a hegyről, v. a hegyoldalról a vízbe szállott (съ горы въ воду ушелъ). Egyéb névutói kifejezés e szóval: *poj-päl*, pl. *kuir poj-pälén vontés* a kemencze mögé ült. E példából egyszersmind látjuk, hogy mint egyéb nyelvjárásokban, úgy a tavdaiban is a *poj* a «tűz» helyi viszonylásainak kifejezésére is alkalmazódik.

khu šo, khošo «hosszú» (pl. *khušo vañ* hosszú út): *khōšot* messze a távolban, pl. *khulnel khōšot ikém* nem messze a háztól

(не далеко отъ избушки); *khōšot alant* messze lakik (далеко жить) | *khōšon* messzire, távolba, pl. *khōšon miñánt* messzire megy, (далеко идетъ) | *khōšonél jis* távolról jött | *khōšto* hosszában pl. *lqñ-khōšto miñánt* az út hosszában megy (вдоль по дороге идетъ); ebből: *khušti* hosszant való, hosszában menő, pl. *khušti sitā* hosszában menő fonál a szövésben (v. ö. *ulti sit i* szélében menő fonál; l. alább).

äl ä u, älu «közel» (*äläu poul* közeli falu), pl. *poul äläu qł* a falu közel van (деревня близка), *äläu jamant* közel jár | »közelre», pl. *äläu jājin!* jer közelebb (ближе иди!), *äune älu vār-kētēm* közelebb tette magát, v. közeledett a leányhoz (къ дѣвкѣ приблизился). Alsótavdai alakja: *lā*, pl. *poul lātā qł* a falu közelben van (деревня близка) | *tī lā jājin!* jer ide közelebb (ближе иди)!

kh q l «köz»: *khqłt* közepen, *khqłné* közbe, közpre, pl. *ām khqłné pärt tuštantem* én a középre deszkát állítok (доску ставлю въ середину). — Mint egyéb nyelvjárásokban névutói alkalmazása is van, pl. *māñ khulānu-khqłt jiw toñsi* a mi házaink közt (между нашихъ домовъ) fa áll.

k h a n q u «hanyatt», pl. *kh. päts* hátra v. hanyatt esett (упалъ задъ себя). — A többi nyelvjárások *çami, khçmi* «arczczal lefelé» határozójának megfelelőjét a tavdaiban önállóan nem hallottam; ellenben meg van igei képzéssel: (*khāp*) *il-khçmutlem* a ladikot fölborítom, öblével lefelé (лодку навалю), *puru-khçmutlem* visszaborítom (отвалю).

ū ç, *uki* «egy»: *ukiñ* «együvé» és «együtt», pl. *tult ukiñ jaltlet* a felhők egybegyűlnek (въ кучу сходятся) | *ti kił kālu ām ukiñ punanilem* ezt a két kötelet én egybefonom (вмѣстѣ свиваю) | *solmē ukiñ powärtlem* az agyagot egy csomóba gyúrom (закатаю въ кучу) || *ukiñ miñántet* együtt mennek, *ukiñ tuslejiu!* vadászsznak együtt (промышляемъ вмѣстѣ)! V. ö. *ūç-itēl* együtt; l. alább

l ē p igekötői alkalmazású határozó «befödés, beborítás»-féle értelmű igék kapcsolatában, pl. *ustēl lēp pāntilēm* az asztal betakarom (покрою) | *tou isēmtēçtēl, nqli sōmim lēp-vārāntil* ő szégyenkezik, orczáját befödi (закрываетъ) | *ām sōmēm lēp-khārtkhatu* az én szememet bevonta a hályog (бѣльмо настрегала глаза) | *qit utne lēp-khāçvāntus* a mezőt elöntötte a víz (залился) | *tou lošmēl turēn lēp-ōntēu* az ő-csontjával megülededik torkod (megfulladsz rajta; костями ея подавился) | *pučkāmi kušil lēp-älilēm* a hordót leverem abrónccsal (наблюю обручами бочку).

t ā r ē ç külön, félre, el-, v. szétválasztva» (kond. vog. *tārçē*) igekötői alkalmazásban, pl. *sōpōm tārç-ponil* az inget külön v. félretette (tőlük; рубаху положить прочь отъ ихъ) | *poñi tārç-sōurus* a fejét lecsapta (напрочь отсѣкъ) | *jiwēl tārç-nārutstil āmānmi* fával félretölt engem (отпехаль мене на сторону батонкомъ) || *tārç-piš qłantet* elválva v. külön élnek (отдѣльно живутъ).

III. Névtői s e mellett esetleg igekötői alkalmazással is szerezplő helyhatározók:

kwir, kūr, kēr, FT. *khul* «belső»: *kwirt, kūrt*, FT. *khultben*, vminek belsejében, pl. *kwir-kwirt jiw tājant a kemen-czében fa ég* (въ печкѣ дрова горятъ) | *pāñā-kūrt a fürdő-kamarában* (въ банѣ) | *rei-khult melegben* | *pilīñ-ās-khult cō-ñānt zúg a füle* (tkp. füleben; въ ухахъ звенить) | *lu nār-khult ju-kērs a ló bennakadt a sárban* (загрязла). — *kwiren*, FT. *khuln*, vagy kopott alakkal: *kwir, kēr*, FT. *khul*-be, vminek belsejébe, pl. *khōl elēm-kwiren ju-punkhōts a hal beleakadt a hálóba* (спугалась въ сѣтъ) | *khul-khuln tōsem bementem a házba* (зашелъ въ избу) || *jqlēm rāstōñ ut-kwir* gyalmot vetni (неводъ бросить) a vízbe | *tō-kēr khraqtał a tóba tekint* | *ut-pul tōsam kälčēz-khul ju-minās egy vízsepp a cigánytorokra ment* (капля воды въ сухое горло прошло).

l qz: tuz laxēt il-ālkēts maga magában v. magától benült meg (самъ себя изувѣчила) | *tuz-laxēt rŭtkēts* maga magától zavarodott meg (сама собою размѣшалась) || *tāñ-laxant khaškhētst* ismerték egymást (другъ дружка знались). V. ö. éjsz. vog. *lāx* «zúg» s az énekekben gyakran használt *sim-lāx* «szív zuga, kebel» kifejezést, mely szerint *tuz-laxēt* «maga magában» eredeti értelme «maga belsejében» volna, azaz utórészében olyan elemet tartalmazna, mint a magy. *-ben* (e. h. *beln; v. ö. *bél*) s az előbbi pontban tárgyalt *-kwirt* (éjsz. vog. *keurt, kiwert* «-ben», ebből: *kiwr* «belső»).

p āz «oldal»: *pāxt, pāxtē* «mellett, pl. *jiw-pāxt tōñsi* a fa mellett (возлѣ дерева) áll | *pilēm-pāxtē ālā-ñozor lāpkhant* fülem mellett valamit susog (шопчетъ въ уши); — *pāxēn* «mellé, -hoz», pl. *jā-pāxēn min!* menj a folyóhoz (къ рѣчкѣ) | *āx-pāxēn joxtēst* a hegyhez érkeztek (до горы дошли). — V. ö. *pāx-piš* «egymás mellett», pl. *tāñ khulān pāx-piš ōnet* az ő házaik egymás mellett állnak (рядомъ стоятъ) || *māñ khulu pax-sēi tāru jamas* mi házunk mellett (мимо нашего дому) ment el.

š i š «hát»: *šisen, šisne* mögé, pl. *ānu-šisen il-tōjtkhātēn!* rejtőzzél el a fenyő mögé (за сосну!) — *šisu: khōl ū-šisu minānt* a hal a vízfolyás mögött (v. irányában) megy (по низъ водѣ идетъ); ellentéte: *ū-lēt* (супротивъ воды).

p u j «far»: *pujit, pojit* «mögött; után», pl. *tū pujit minānt* mögöttük (за нимъ) megy | *ām-pujimt tī āx-khān ā jānt* utánam (poszl. меня) senki sem jön ide || *jū-pūñsīt-pojit nāul-khātāł* az atyafiak után nyargal (üldözve; за три братьевъ гоняется).

t ém er, temér «ölrész» (v. ö. éjsz. vog. *tārmel*): *temért* rajt; -on, pl. *lu-temért* lovon | *ñozor vārem ām poum-temért?* mit tegyek én fiamon (чего я сдѣлаю своимъ сыномъ)? — *temér* «rá», mint igekötő: *nou lailēn ām temér-tanšepstēm* én ráhāgtam a te lábadra (твою ногу я наступилъ) | *temér šapitālstēm rá-* v. *megnyomtam*

(прижималь) | *temér-pošitus* ránehezéssel agyonszorították (придавили) | *temér-khujusém* boszorkánynyomáson volt (сущьдо давилъ) | *lämmi temér-tqtkhétstém* a bogyót szétnyomtam (раздавилъ). Ugyanez a névutó van az összetett számnévekben: *lu-tomor-uki* tizenegy, *lu-tomor-kiti* tizenkettő, FT. *lu-turm-uki*, *lu-turm-kiti*.

p o ñ «fej»: -*poñt* «rajt; -on», pl. *āj-poñt onē* a parton ül (на берегу сидеть) | *pās-poñt* a tornáczon (на крыльцъ) || *lämmi temér-tqtkhétstém pisi poñém* a bogyót szétnyomtam könyökömmel (своимъ локтемъ). — *poñen* «rá», pl. *pās-poñen jis* a tornácra jött.

q š «fölszin»: -*qšt* -on; rajt, pl. *ulē-ł-qšt-jānt* lovon jön | *liχ-qšt khānqntal* szegen (на спицъ) függ | *teu santal-qšt onē* ő a széken (на стулъ) ül. — *qšén* rá, -ra, pl. *taul ul-qšén nuñ-šoñásilém* a bört fölfeszitem a karóra | *sun-qšén* téltkéti szánra rakódik (на сани наладется). — *qšnél*, AT. *qšnql* -ról, pl. *lotē-qšnql il-vails* leszállott lováról | *jiv-qšnél* tártkétél alá bocsátkozik a fáról (спускается съ дерева) | *alat-qšnél nuñ-kālem* az ágyról fölkelek (я стану съ постели). — *qš-sei* vminek mentében, v. hosszában, pl. *khāltērem qš-sei ilāntlet* a híd hosszában (v. a hídon át) mennek.

ā l ā u: *jiv-ālū il-sūrentēχts* megbotlott a fába (запнулся о дерево). V. ő. kond. vog. *ā li* «vminek fölszínére, tetejére» alkalmazva az idézett példa jelentésében is (l. NyK. XXIII, 378.).

š u p u «át, által», pl. *khunail jā-šupu pātem?* hogyan jutok által a folyón (какъ я черезъ рѣчку попаду)? — Igekötői alakjai: *šupu*, *šup*, pl. *jā šup unšilém* átgázolom a folyót (перещьду черезъ рѣчку) | *ñalu khāt poñē šupu-šourstānē* a kigyó hat fejét átvágta | *jiv šupu-šāmutlem* a fát keresztülmetsem (перещькау) | *āmp kāl-kim šupu-tistil* az eb a kötelet keresztülrágta (веревку переѣла).

t ā r u «át, által» (kond. vog. *toqrē*), pl. *wōlēm-tāru tārχēntal* álmán át (álmában) hortyog (скрозь сну хранить). Igekötői alakjai: *tāru*, *tār*, pl. *kātem jiv-pulne tār-kerus* szilánk ment a kezembe (tdk. kezem átszuratott, занозилъ щепкой руку) | *tār āl pātītē!* ne löjj keresztül! | *tāplīχ ulne tār-pošus* a taplót átnedvesítette a víz (трутъ промокъ) || *jā tār-pātānt* a folyó megnyílik, jégburokját leveti (рѣчка откроется) || *tāru-ilkāel* mellettünk elmegy, keresztülmegy előttünk (мимо насъ ходить).*)

s ē i, *s q i* «hosszában, mentében, vmin végig, pl. *kālu nārem lāñ ili-pāl-sei* kötelet tolok a jég alatt végig (jéghalászatkor; verевку нарю подо льдемъ) | *māñ khulu pāχ-sei tāru jamqs* a mi házunk mellett ment el (мимо нашего дому прошелъ) | *lqñ-sqi ā ilkāel* nem jár az út mentében (по дорогъ).

*) Az éjsz. vog. *ulttē* «át» határozó továbbképzései a tavdai nyelvjárásban: *ūlti lqñ* keresztuccza (перееулокъ), *ūlthkēñ āitām* nem ide való, átmenő ember (посторонный человекъ).

lèt «szemben, átellenben» (kond. vog. *lǎlt*), pl. *vət-lèt szemben a széllel* | *ū-lèt tuwqutem* a vízfolyás ellenében evezek (противъ воды гребуеъ) | *khurti sairēmql khǎtél-lèt* a gyolcs fehéredik a napon (наппал szemben; холеть на солнць побѣлеть). — Igekötői alkalmazására példák: *āmān lèt-pāts* velem szemben találkoztam (мнѣ встрѣчу попалъ) | *āwēn lèt-kālus* a leány velem szembe jött | *tou jortlè lèt-khaikhatsem* vele szembe találkoztam (съ нимъ встрѣтился). V. ö. *lèt-pis khǎrtlèt* egymással szemben néznek (глядятъ другъ на друга) | *lèt-pis ālkātlet* egymás közt veszekednek (ругаются).

lèz «körül» (személyragokkal: *lèzkēm, lèzki* stb.) pl. *put ām-lèzkēm tāululèl* a vadréce körülöttem (окрыгъ меня) röpül | *poul-lèz minānt* a falu körül megy (по деревнѣ ходитъ) || *šatèrā salkovoi-lèz ūl-pèrtstān* körülbelől ezer rubelért adta el. — Igekötői használatának példái: *lèz-khǎrtlet* körülnéznek (кругомъ смотрятъ) | *poulmè lèz-jānǎstēm* a falut körüljártam (кругомъ обошелъ) | *khumlǎz lèz-pèrkèts tièka-qšēn* a komló a rúdra tekerőzött körül (обвился окрыгъ тишины) | *šopēm khǎrkhaul lèz-juntus* ingem körül lett varrva szegélylyel (кругомъ обшита рубцомъ).

jort «társ»: *jortél*, AT. *jitél* -vel (személyragosan: *jortlēm, jortlè* és *jitelēm, jiteli*), pl. *nālu-jortél važǎtēn!* verekedjél a kígyóval! | *vouñ ātāmèt-jitel khǎntlǎžtoñ miniu-te!* menjünk ugyan hadakozni az erős emberekkel! | *māmām-jitel jivā* anyámmal jövünk. — Igekötői alakja: *jit, it, it'* (kond. vog. *jgt*), pl. *ou-pūm it-ālmāntem* gyermekem magammal hordom (собою тащу) | *tētātīm jit-ustil* atyját magával vitte (társúl; собою взялъ въ товарищъ) | *sojñq it-khǎrttus* magával czipelte az erdőbe (ея въ лѣсъ собою тащилъ). A *jitél* összetételes alakja: *ūž-jitel, ūž-itél* együtt (вмѣстѣ), pl. *ni-žumu ūžitel istè nō* és férfi együtt jöttek (мужъ съ женой пришли оба).

rañ «kívül», pl. *āmānnèl-rañ ā-khān ā als tut* rajtam kívül (кромъ меня) senki sem volt ott | *nounne-rañ lōnt khān ānšānt?* rajtad kívül (кромъ тебя) ki tart ludat?

miš «-ig» (kond. vog. *mqs*), pl. *khot-mēs minānt?* meddig megy (докуль идетъ)? | *titi-miš mā ām-khǎrēm* eddig a föld enyém (до этого мѣста) | *šānš-poñi-miš* térd fejeig.

pāl «fel, oldal» (kond. vog. *poql*): *ām poltēm* mellettem, *nālam, nāu poltēt, tāu poltit; māñ poltu, nān poltēnt, tān poltānt*, pl. *ā-nožor ā khǎkhatǎl tāu poltit* semmi sem hallható felőle (ткp. nála; отъ его ничего не слышно) || *pāl* felé, pl. *jumās pāl min* menj jobb felé (иди на правую сторону)! || *pālnél* felől, pl. *tu pālnél* onnan felől, onnan (оттуда). — Igekötői alakja: *pāl, pālu* «szét»-fele jelentésben nagyobb szerepkörben használatos, mint megfelelője a többi nyelvjárásokban. Peldái: *šantǎžmè v. šemim pāl-ponštil* a ládikát v. szemét kinyitotta (открылъ) | *pèr*

pālu-pēratužts a rügy kifakadt (мочка развернулась въ листь) || *jā tūl pāl-pāñmēsa* a folyó itt kiszélesedett (широкой съдълась) | *pitēm kartompē pāl-ušitem* a főtt burgonyát széttaposom (варенную картофку раздавлю ногой) | *tqul pāl-khqtilem* a bőrt szétfeszítem (роснялу кожу) || *khāp pāl-lqžtalus* a ladik széthasadt (искололась) | *ti pārt pāl-lqñmāts* ez a deszka szétrepedt (раскололась) | *jūw pāl-khāšlēs* a fa megrepedt | *tāu pāl-khāsmatē* az ág leszakadt (сукъ разорвется отъ дерева) | *pāl-mālēntilēm, pāl-khqtēlēm* szétszakítom (разорву) || *šārkā ešim utnel pāl-lqtuls* a csésze megrepedt a forró víztől (чарка отъ горячей воды раскололась). — Mint névutós összetétel utórésze szerepel az itt tárgyalt *pāl* ezekben: *ili-pāl* előfél, *juni-p.* utófél, *jeli-p.* felső, *kuni-p.* külső, *poj-p.* hegytáj (l. föntebb).

Az egyéb nyelvjárásokban névutói szerepű *khānghā* «át, keresztül» szónak igekötői használatát tapasztaljuk e példában: *ām lum nou lunmē khānghā-kālstil* v. *mqlqstil* az én lovam a te lovadat túlhaladta, megelőzte (определил твою лошадь).

b) Időhatározók.

I. Név más i alapszavuk: *ti* most, erre, im ezennel, pl. *tuti ti lānt* most amaz szól || *tūl, tōl* aztán, pl. *khārgulātql mqrš,* *tūl miñānt mišākittēn* kevés ideig örködik, aztán megy a leányokhoz || *khōn* mikor? pl. *khōn tū jū* mikor jön ő? (когда придетъ онъ?) | *āž-khōn* semmikor, soha || *mānt* előbb, régebben, pl. *mānt tāt qls, in ikēm* előbb itt volt, most nincs itt (прежде здѣсь былъ, сейчасъ его нѣтъ) || *mqlakhat* tegnap (вчера), *mqla* if id. (l. alább). E csoportba valóknak látszanak a következők is: *tāmēñ* «mai» t. *ātu* mai este (сегодняшній вечеръ), t. *khulāl* mai reggel, t. *khqtēl* mai napon (сегодняшній день) | *tultaj* tavaly nyáron, pl. *tultaj tit qls* tavaly nyáron (прошрое лѣто) itt volt; v. ö. *toj* «nyár»

II. Időt jelentő szók alkalmazásai: *khōr* (AT.) «kor, idő»*):

*) Ez tehát a magy. *kor* szoros megfelelője, mely azonban nem zárja ki a Budenz féle magyarázat helyességét, vagyis az idézet szónak a finn *korkea* «magas», cser. *kuruk*, zürj. *kir*, votj. *gurež* «hegy» stb. szókkal való rokonságát. Erre utalnak t. i. az *akkora, mekkora, jókora* nemcsak idő-, hanem «térbeli nagyságot» jelző kifejezéseken kívül a *korács* szó, melynek «magnitudo» jelentésére a NytörtSzót. több példát idéz (mint: a gulo nagyságára nézve *eb-korátsu* stb.; v. ö. ezekhez Miskolczi Gáspár könyvéből: a pontynak «nagy öreggaras-korátsú hajakon». Hermann O. Halászat könyve 805. l.). Sőt a Jordán-szky codexből vett egyik idézet szerint a *koros* is használatos volt

ti khōrnql mostantól, ezen időtől fogva | *inēχ-khōr-mēs alqn-tēt* mostanáig (a mostani korig) élnek (теперь да живут) || *šou, čou* »idő»: *ti-šout* ekkor, *tu-šout* akkor (въ то время, *tut šout* ugyanakkor, *ti-čou-khalt* ekközben (AT.), *uχ-mēt-čout* egyszer csak (разъ), *šom répcāšne šqut* egy szemhunyorítás ideje alatt (пока съ глазомъ мигнуть) || *pār* »idő, kor» (éjsz. vog. *porä*): *ti-pār šau lām kāls* ez idén sok bogó nőtt (нонче много ягоды родилось) | *uχ-pārt ju-vojlats* egyszer csak haza felé kezdett gondolni (въ одно время домой думать сталъ) | *ār-poru voχχatql* mindig verekedik (всегда, кажное время дерется) || *pas* »idő»: *uχ-pqst vowi il-khu-las* egyszer csak (egy időben, въ одно время) elfogyott az ereje | *lāt*: *khātél-lātél jānumāl* napról napra (по дняхъ) növekedik, *jamp-lātél* hónaponként, hónapról hónapra (по мѣсяцъ) | *khātél «nap»: khātél khqantat* nappal függ | *tā-khātél*, FT. *ta-khātél* ma (сегодня), *mōlayat-khatél*, AT. *mqlakhat* tegnap (вчера) | *mqt khātél* holnap után (послѣ завтра), *khōrmēt khātélén* harmad napon, *ār khātél* minden nap || *jēt* urdélben (въ полдень) || *jītu*, AT. *ītu «este»* (вечеръ); pl. *jītu sūs este lett*: *ītun v. ītutin este*, esti időben (вечеромъ) || *jī*, AT. *ī «éj»* (ночь): *éjjel ité* (ночью); *ti jīt tit khujem* ez éjjel itt hálok | *māt īne* másik éjjel (на другую ночь), *khōrmēt īne tou pāsē jojts* harmad éjjel az ő ideje jött el | *jī-jēt, ī-jēt* éjfel, éjfelkor | *mōlay-at*, AT. *māla-īl* tegnap (tkp. mult éjjel) | *ī-khātél* éjjel nappal (день и ночь; pl. *ilāntel* utazik) || *khul*, AT. *khōl «reggel»* (pl. *khōl-pos* regg-hajnal): *ti khul* (pl. *pallēs*) ma reggel (fagyott), AT. *khultq* reggel (утромъ) | *khulēt*, AT. *khōlait v. khōlātātén* holnap (завтра) || *sāt «hét»*: *ām sāt qlantem tīt* én egy hétig élek itt (я недѣлю живу здѣсь) || *toj-poñ «tavasz»* (vesna): *toj-poñél* tavasszal (весною) | *toj-tārēm «nyár»* (лѣто): *tojū nyáron* (лѣтомъ) | *tukēs «ősz»* (осень): *tusú* őszszel (осенью) | *tél «tél»* (zima): *tēlté* télen (zimóju), *tēlné tāshtkīs* a télire fölszerelte magát (на зиму припасался).

III. Különös időhatározó szók: *in* most, pl. *in vās-tēm*, *il pātermēs* most láttam, eltűnt (теперь я его видалъ,

«magas» értelemben: Ку ко̀ззѡлетек аѡат э̀г сенгшет *hw koros roltahoz!* quis vestrum potest ađicere ad staturam suam cubitum unum? — Megjegyzendő, hogy — mint erre Vámbéri már régóta utalt — a keleti törökben is van *kur* »idő, alkalom» (время, слу-чай, pl. tört *kur* négy alkalommal, въ четырёхъ случаяхъ); *kurun* »koron, időben» (во время; Budag. II. 73.), melynek összefüg-gését az ugor alakokkal talán ősrökonsági viszonynak foghatjuk fel. Szakasztott ilyen eset a magy. *sok*, cser. *šuko* »multus», vog. *šax* »omnis» s más részről a török *čok* »multus» összefüggési viszonya

скрылся) | *in-pél még most*, pl. *nou in-pél vēr-khər āsēn te még most fiatal vagy* (ты еще молодой), *ā khəlqs in-pél még most nem halt meg* (еще не умерь) | *in-qs id.*, pl. *tāu in-qs ā jis ō még most sem jött* (онъ еще не пришелъ) | *in-ti ime most, éppen most*, pl. *in-ti minūs éppen most ment el* (теперь ушелъ) | *in-cīñ id.* (теперь; v. ö. tatár *cīn* «való, igaz») || *unšit csak most, nem rég* (kond. vog. *vinšt*), pl. *roum amallaxtoñ unšit pättéléxtel fiam csak most kezd beszélni* (теперь начинаетъ говорить) | *unšit tit qls nem rég itt volt* (дальше онъ здѣсь былъ) | *unšet postulal alighogy* (éppen előbb hogy) *virrad* (чуть свѣтаеть) || *qs még; ismét*, pl. *marš qs ōnem még egy keveset űlök* (еще маленько посижу) | *in ās vukotst most ismét egymásba fogózkodtak* (звѣлись опять) | *tū qs ā jis ō még nem jött meg* (онъ еще не пришелъ) || *sūx*, AT. *sīx* *gyorsan, azonnal, nem sokára, pl. sīx pās maqlas az idő gyorsan múlt* (время скоро прошло) | *sūx ilkāšem gyorsan jártam* (скоро ходилъ) | *sīx jiw tū ō nem sokára jön* (онъ скоро будетъ) || *sūx-maqlax id.*, pl. *sūx-maqlax rukhuls csakhamar megeredt az eső* (скоро дождь пошелъ). || *kens hirtelen, rögtön*, pl. *kens il-āštaps hirtelen megharagudott* (вдругъ осердился) || *cil*, FT. *cil, cil mindig, folyton*, pl. *cil alkillet mindig veszekednek* (всегда ругаются) || *cil pāñlēm al mindig* (всегда) *részeg* || *tēl* *amint, amely időben*, pl. *ti khālél tārēñ tēl āliu, tuž il i khəlqs ezzel a nyírfával amint a medvét megüti, úgy el is pusztult* (какъ ударилъ, такъ и пропалъ) | *tārēñ-pāžēñ tēl khāsiti, tārēñghan tuž il-puvus amint a medvéhez rohan, a medve őt fogja le* (какъ набѣжалъ на медвѣдя, медвѣдь самого поймалъ) | *jiw tēl naukhotē šourōñ, polqne kušuz-ās tāru ju-pātāllet amint a fát elkezdte vágni, forgácsai a kürtő nyulásán át behullanak* (какъ началъ дрова сѣкчи, щепки полетѣли черезъ трубу чувала). — *ēlpel előbb, korábban* (kond. vog. *oalpēl*), pl. *ti poult ēlpel čola ālst ezen faluban előbb kevesen laktak* (въ этой деревнѣ въ старинные года мало жили) || *pīšne régen, hajdan* (ebből: *pīš régi*), pl. *pīšne tit āls régen itt lakott* (прежде здѣсь жилъ).

E csoportba tartozó névutói alkalmazású határzó: *v a i l* «óta» (kond. vog. *vuil*), pl. *pū khantam-vail kit kūti maqlas a fiú születése* (találta) *óta két éve múlt* (два года прошелъ ужъ какъ родился).

IV. Térviszonyt jelző névutók időhatárzói alkalmazásai: *ē-jēt kit pālt éjfélt tájt* (tdk. éjfélt két oldalán; около полночи); *grašp kit-pālt karácsony tájt* (около Рождества) | *pālu «felé»: jūt-pālu jom* este felé jövök (около вечера придю), *khātél il-vōntnē pālu nap* leszállta táján || *khāñghq* vlmely időn át, keresztül; múltva, pl. *khātél-khāñghq eslütél egész napon át* (naphosszant) dolgozik (черезъ день робить) | *āit khātél khāñghq ti jouöt nap* múltva ide jön (черезъ пять дней сюда придеть) || *māš* vlmely ideig, pl. *ti khōrēn-mēs v. ti qar-mēs ezen ideig* (до этого времени, до

этой поры), *ītu-mēs estig* (до вечера), *tēlne-miš télig* (до зимы), *khot-mēs meddig*, mennyi ideig (*ā khandēm khot-mēs glēm tū-peltit* nem tudom meddig fogok nála lakni; не знаю до какого времени буду жить у него) || *khalt* vmely idő közben, alatt, pl. *jī-khalt jis éjjel* (ночью) jött, *tu-χalt* akközben (в то время) | *lā khqlél vātaxtql tukitīn* gyakran (часто) hívogat magához || *puīt* vmely idő után, pl. *ruχ-puīt nuñ-jasmēs* az eső után (послѣ дождика) kiderült || *sai* : *khātēl-sai ikēlāl tī* naponként járogat ide (каждый день ходитъ сюда) || *lā* (FT.) vmely idő közelében, táján, pl. *tuj-tārem-lā jou* nyár táján jön (около лѣта придетъ) | *qrašp-lā* karácsony-táján (около Рождества). — Térviszonyt jelölő szónak időhatározói alkalmazása mutatkozik ebben is: *pēru* később, aztán, pl. *p.jou* később jön (послѣ придетъ); v. ö. *pēr khul* utolsó ház (послѣдній домъ).

V. Számvizonyt jelző szók időhatározói alkalmazásai: *šauta* «régén» (ebből: *šau* sok), pl. *tāu šauta khalas* ő régen meghalt (давно умеръ), *šauta ikēm qls* régen nem volt (itt; давно не бывалъ) || *šoun* soká, hosszú ideig, *ēōlq* rövid ideig, pl. *šoun-entēm ēōlq mināst* hosszú, vagy rövid ideig mentek (додго-ли, коротко или) || *maš* kevésbé, kevés ideig, pl. *uškīlīχ jēl-khujtalem* egy kissé lefekszem (не множно отдохну).

Módhatarozók

I. Névmási többől való: *tux* úgy (такъ), *tāχ*, TF. *tāχ* így (этакъ), pl. *titi ēru taχ ērykitel* ezt az éneket így éneklék (эта пѣсня вотъ такъ поется), *tāχ jāmēn!* így járj (такъ иди) | *kért tāχ vārēn!* éppen így cselekedjél (точно этакъ дѣлай!) || *khunāχ?* hogyan, miképpen? pl. *khunāχ ikēm nūn ālōñ?!* hogyan nincsen ki tegedet megölhessen?! || *khunāl?* id., pl. *nou khunāl kitentium?* hogy hívnak (kérdeznek) tégedet (тебя какъ зовутъ)? | *khunāl māñ tāwimē pättīlu?* hogyan jutunk mi hozzá (какъ мы его достanемъ)? || *ālā-khūniñ* valahogyan, pl. *ā. kh. vārem* valahogyan megcsinálom (какъ нибудь сдѣлаю).

II. Módhatarozói ragok:

1) *-is -és*, pl. *ilmis* szerfölött, nagyon (tkp. élesen; v. ö. éjsz. vog. *ēlmi* «él»): *ilmis vāitiñ āu* igen szép leány, *ilmis jānu-khar* igen nagy (szibko большой); *ilmis es lätel* erősen dolgozik (szibko робить), *ilmis šouts* nagyon örült (очень обрадовался), *khātēl ilmes šets* a nap erősen süttött | *ēōlās is-lätel* keveset dolgozik (malo робить); v. ö. *ēōla* kevés | *tañis kotēn!* kösd erősen! (крѣлко завяжи!) v. ö. éjsz. vog. *tāk* erős | *tālkiš* alacsony (v. ö. éjsz. vog. *talkwē* alacsony) | *kunkās* könnyen (легко; v. ö. *kunākā* könnyű). — Az *-ñ* képzővel kapcsolatban jelentkezik pl. ezekben: *māñsiñis* vogulúl, *sapriñis* v. *sapriñs* oro-

szúl, *jormõnîs tatárul, tõnsînîs magasan, vouñis erõsen, kertiñis igazán.* — Különös kapcsolata a módhatározó ragnak mutatkozik ezekben: *jánukîs* «nagyon», pl. *jánukîs pûlqztem q1 sîsît* nagyon föl van dagadva a hátán (értsd: nagy daganat van a hátán, большая опухоль у него на спинѣ; v. ö. *jānu nagy*) | *ām seimkîs v. lāzkiş qlqntem* én rosszszúl v. jól élek (я худо или хорошо живу; v. ö. *seim, lāz* alapszavai-kat) | *jā tüwätkiş ulqtql* a folyó csendesen folydogál (тихонько бѣжить; v. ö. *tüwät* csendes, pl. szél, v. folyás) | *jäptem korpkîs vārilem* késem hegyessé v. élessé csinálom (ножикъ вострымъ дѣлаю; v. ö. *il-korēptilem* kiélesítem) | *ti sojtq jiw sērāzkiş tonşi* ezen erdőben a fa ritkán áll (рѣдко стоять дерева; v. ö. *sērāz* gyér, ritka. Képzői értékű e rag ebben: *pilkêş* félénk (боязливый); pl. *p. äitām, lu* félénk ember, ló.

A módhatározó *-is* rag a superlativus jelzésére is szolgál, pl. *muş ustāl* kis asztal, *muşuz u.* kisebb a., *muşis muş u.* legkisebb a. Más módjait a mellékevi fokozásnak mutatják a következő példák: *tiñi jānu khum* ez nagy ember, *tuti qs tîl-pêl jānu khum* v. *tûl pêl jānuk* amaz még ennél is nagyobb (тотъ еще бо-шой), *şāz jānu khum* v. *jānu jānu khum* mindnyájánál nagyobb (всѣхъ высшій).

2) *-l*, pl. *lécāl ilkelāl* lassan jár (тихонько ходить) | *mañtal jamant* gyalog (пешкомъ) megy | *jā tüwätel ulqtql* a folyó csendben folydogál (l. fentebb) | *jörêl ils* szándékosan járt (нарочи сходилъ); v. ö. éjsz. vog. | *juri, tatár jorij khajarêl qmqltql* hazudik, hamisan beszél; v. ö. *khajar* hamis | *çätêzel* v. *çatzel* méstül ingyen adta (даромъ далъ); v. ö. *çätêz qraz* ingyenes pálinka | *uşākhêl minānt* lassan megy (тихонько идетъ); v. ö. tatár *ozak* «sokáig tartó, huzamos». — Főnévi tövekből való hasonló kifejezések: *khul pāxel sâñghâsiu* oldalt rugja (szétrugja) a házat, *pāxel khujimelem* gánccsal oldalt vetlek (съ подвалу уроню я тебя) | *toit uz pultêl şāz-tqlas* a hó az utolsó szemig, mind elolvadt (снѣгъ до одной снѣжинки растаялъ); v. ö. alább: *pul'tu* | *ti nî tõlmêzel tatus* ezt a nőt lopva vitték el (крадчи увезли) | *nār lāşkhānêl ilkül* meztelenül (meztelen testtel) jár (голымъ тѣломъ, нагышомъ ходить); v. ö. *nār-lāşkhāniñ äitām* meztelen ember | *sup-khārêl al* hőszámos (на рубашинѣ). Ugyanezen *-l* rag szerepel valószínűleg az *użwāl, uż-vail*, AT. *uk-äil, uż-äitêl* «teljesen; épen, tökéletesen, egyáltalán» határozóban is, melynek példái: *ti sojtê sus użwāl ikem* ezen erdőben egyáltalán nincs jávor (вовсе нѣту звѣря) | *użwāl utne minās* teljesen elmenült (вовсе утонулъ) | *uż-vail ä khañsant mähñîñis* éppenséggel nem tud (вовсе не знаетъ) vogulúl | *uż-äitêl kun-pāşust* végképpen (teljesen) elkergette őket (вовсе прогналъ ихъ).

3) *-nq, -nê, -n*, pl. *taşnq pätsëm* megfosztottak mindentől (голою сталъ), *taşnq khulastêl ämänmi* kopaszon hagyott engem

(mindenem elvette; оголѣлъ меня); v. ö. *tqs*, tatár *taz* «tar, kopasz» | *miñuñ täsën äsëm* kész vagyok menni (я готовъ идти); v. ö. *täs* kész | *utésën jütsëm* olcsón vásároltam (дешево купилъ); v. ö. *utés*, tatár *ucüz* olcsó | *cäteçën mestil* ingyen adta (даромъ далъ); l. föntebb: *cäteçël* id. | *cölne ujusëm* megöszültem (öszten lettem láthatóvá; пообѣдѣлъ). v. ö. *cöl ösz* | *şaw-pisën qlantën?* v. *şqunä, pisën khvitutlën?*, AT. *şqlën, pisën qlantën?* egészségesen vagy-e? (köszöntés találkozáskor; живой, здоровой живешь-ли? здравствуй!). V. ö. tatár *sau*, éjsz. vog. *pus* egészséges, ép. és votj. *şec-na-a?* köszöntés találkozáskor, tkp. «jól vagy-e?» — Ugyanily kifejezések főnévi tövekből: *ärulqçën* nagyon, szerfölätt, pl. *ärulqçën süjäléçtlet* nagyon szeretik egymást (шибоко любятся) | *täüt ärulqçën täjánt* a tűz nagyon ég (огонь шибко горить) | *äremlqçën* id., pl. *khqleç äremlqçën kän* a nép szerfölätt sok (страсть много) | *paçmëren khuj* mámorosan fekszik (съ похмѣлья спить); v. ö. *paçmër*, tatár-arab *maçmür* mámor.

4) -i, pl. *löli ql* hőszámban van (tdk. csúnyán van; на рубашнѣ); v. ö. éjsz. vog. *lül* csunya, rút. — Az egyéb nyelvjárások -äi, -ei, módhatározó ragjának megfelelőleg itt is tapasztalunk -u, -eu végzetet egyes ide tartozó szökök, pl. *poñ-përu päts* fejével leesett (низничкомъ упалъ), AT. *poñ-përou öne* fejét lehorgaszta föl | *jëru khqratql* kancsalúl néz (косо смотреть), *taçlatëm jëru mäsim änsil* sapkáját félre csapva viseli (шапку на боку носить), *jëru pätitstëm susmé, ä khqjwës* hibásan (félre) czéloztam a jávort, nem találtam (мимо стрѣльи звѣря, не попалъ) s jelzőileg is, pl. *tou ämän jëru şomël khqratql* ő engem kancsal szemmel néz (косо на меня смотреть); v. ö. éjsz. vog. *jër* «oldal», *jëri* oldalvást | *äm täuime älü älestëm maçtoçël* én majdnem hogy megöltem őt a fegyverrel (я его чуть съ ружья не убилъ) | *il älü löñçant* majdnem hogy elordítja magát (чуть не воетъ); v. ö. éjsz. vog. *äläi* majdnem | *surü Täüt-päçën joçtst* nagy nehezen (на силö) elérkeztek a Tavdához | *män uru* mi szerintünk, a mi módunk szerint (по нашему); v. ö. *ur* mód, szokás.

5) -t, pl. *itmäç närt ql* a kenyér nyers (tdk. nyersen, sületlenül van; v. ö. *när itmäç* nyers kenyér) | *nou ärüt vër-khqr çsën* te nagyon fiatal vagy (шибоко молодой); v. ö. éjsz. vog. *arçën* nagyon, szerfölätt. Főnévi töből alkotott hasonló határozók: *lëlt tärtën* bocsáss el elevenen (пусти насъ живыхъ); v. ö. *lël lélek* | *uç-polt ju-ñelejilëm* egy falattal (однимъ глоткомъ) lenyelem; v. ö. éjsz. vog. *pul* falat.

III. M ö d h a t á r ö z ö n é v u t ö k :

kh a i t ë l -ként, képpen, módjára, pl. *jët powi jänu jäwi-pou-khaitël* misäkittën ilkäläl a közepső fia a nagyobbik testvér módjára a leányokhoz jár | *ninët khöm khaitël qlantët* úgy élnek mint nő és férj.

is *ä p* helyett, gyanánt, vminek számába (= tatár-arab *esäb*-szám), pl. *khqléx tuwimi kitäntilän tänéx näjüru-isäp* a nép őt tiszteli királya gyanánt (его почитают вмѣсто царя).

t i k é s (tatár *tigéz* egyenes, sik): *mišäx-pü-tikés joxts* egyenesen a maeska fiúra v. fiu felé jött (прямо на kota вы́халь) | *tü-tikési jänt* egyenesen ő reá jön. Használatos önállóan is, pl. *t i khäjin tikés äm khulémén* ide térjete be egyenesen az én házamba!

IV. Különös módhatározó szók: *péx* nagyon, szerfölött, erősen (tat. *bék*), pl. *vät péx sükhant* a szél erősen sívít (шибко шумить), *lu péx khajtant* a ló erősen fut (быстро бѣжит) *péx ajušem* mélyen elaludtam (крѣпко уснул) *käsi péx ikém* nagyon kedvetlen (шибко жалко) | *säptél* mód nélkül, szerfölött (a tat. *esäb* a vog. -täl fosztó képzővel), pl. *šäptäl kän khqléx* szerfölött sok nép, *säptél päñ-khar* nagyon részeg | *näi* (AT.) igen, nagyon, pl. *näi isläätäl* nagyon dolgozik (шибко робить) | *kért* igazán, pontosan pl. *kért täx vären!* pontosan így tégy (точно такъ дѣлай)! | *tus* egyenesen; jól, biztosan, pl. *tus jamän!* egyenesen menj (прямо иди)! | *nounmi tus näjären tätilém* téged egyenesen a királyhoz (прямо къ царю) viszek; *tus khašantlem* jól v. biztosan tudom (хорошо знаю): v. ö. tat. *töz* egyenes; igaz, becsületes | *niss* csak amúgy, tétlenül, hiába, haszon nélkül, pl. *niss önē* csak úgy (тѣтленүл) ül (такъ просто сидить). Jelzőileg is szerepel mint egyéb nyelvjárásokban, pl. *niss pum* közönséges, értéktelen fű (простая трава) | *qram* hiába, haszontalanul (tatár-arab *äräm* «haszontalanság, semmiség»), pl. *qram minēnten* hiába mész (напрасно идешь), *qram noutänt* hiába fárad (напрасно безпокоится) | *rätēm* sorban, rendben (or. рядомъ), pl. *rätēm toñset* sorban állanak (рядомъ стоятъ) | *tuzšq* hasonlóképpen, szintén (or. также), pl. *tuzšq mišäkittēn ilkälel* hasonlóképpen a lányokhoz megy.

A pelimi nyelvjárásban gyakori *peł-*, éjsz. vog. *pul-*, kondai *poli* igekötő megfelelője mutatkozik-e példában: *noul pulltu punšqs* a hús széjjelfőtt ((мясо разварилось).

V. A *ta ga d ó i g é n e k* alakja a tavdai nyelvjárásban: *ä*, pl. *nounmi il ä tärtilém* téged el nem bocsátlak | *ažšq ä äñsem* pénzem nincsen. — Az állítmányi alak: *ikém* «nincsen», vagy *äk*, nyomatékosítva: *äki*. Példák: *tut äž-khan ikém* ott senki sincsen (nikogo нѣту) | *ä-när äk* semmi sincs (ничего нѣту); *toujänt, intēm äk?* jön-e ő, vagy pedig nem? *äk, ä jänt* nem, nem jön | *titi khunäl kitäntiu?* (ezt hogy hívják?): *khašantné nēl* (írótok); .. *äki!* ej nem (t. i. nem úgy hívják)! — Präteritumi szerkezet: *ikém als*, pl. *tut äž-khan ikém als* ott senki sem volt (nikogo тутъ не было). Többes: *ikēmiñēt*, pl. *tini-kharan ikēmiñēt* enni valójuk nincs, *ikēmiñēt khul-kért* nincsenek a házban.

A «sem — sem» kifejezése: *ni — ni*, pl. *täu-pollit ni niti*,

ní owi-puwi ikém ő neki sem felesége, sem gyermeke nincsen (у него ни жены, ни детей нѣту).

A tiltó ige alakja: *äl*, pl. *äl lönésén!* ne sirj!

Az igenlés szócskája; *ē*, pl. *nou ā khañsantēn* (te nem tudod)?: *ē*, *khañsantēm* igen, tudom (да, я знаю) | *ē*, *lāwēm* igen, mondom. — A lehetőség jelzésére alkalmazott szó: *intām*, pl. *intām jou*, *intām ā jou* lehet hogy jön, lehet hogy nem (можетъ быть придетъ, можетъ нѣтъ).

VI. Mennyiséghatározók. — Collectiv számnevek: *kitkil* ketten (pl. *māñ kitkil mināsu* mi ketten mentünk; мы двое ушли), *khōrmel* hárman v. személyragozva: *khōrmānqt* mi hármunk (pl. *tīt qloñ šaq khōrmunqt ācāl sowē* ha itt élünk, mind a hármunkra halál következik, въѣмъ троимъ), *khōrmānqt* ök hárman (pl. *šaq khōrmānqt kiyrēl sōstā* mind a hárman terhesek lettek), *nūlin* négyen, *āitnā* öten, *khātnā* hatan, *sātnā* heten, *nūqlālun* nyolczan *qntālun* kilenczen, *lāunā* tizen, *lu-turum-uy-khurnā* tizenegyen, *khusnā* huszan, *voitnā* harminczan, *nūlūñ* negyvenen, *āitlūn* ötvenen, *khātlūn* hatvanan, *sātlūn* hetvenen, *nūlāllun* nyolczvanan, *qntāllun* kilenczvenen, *sātnā* százan, *šatērēn* ezren (ebből: *šatērā* ezer) | *šaq* mindnyájan, mindannyian, pl. *šaq tīt alsu* mindnyájan itt voltunk (всѣ здѣсь были).

A «hányzor» (*nār-šau-por*, AT. *nēr-čou-por*) kérdésre megfelelő határozók: *uy-por* egyszer, *kit-por* kétszer v. *uy-porēl* egyszer (pl. *uy-porēl puwqseu* egyszer fűvjük). — A «hanyadszorra» kérdésre felelnek: *mātkēu* másodszorra, *khōrmētkēu* harmadszorra (въ третій разъ). — A «hányával»-féle számnévi kifejezések: *kitkilitkil* kettesével (двое и двое) pl. *ilkället* (járnak), *khōrmélé-khōrmel* hármával (трое и трое), *āitnā-āitnā* ötivel stb.

Különös mennyiséghatározó névutó: *šatēr*, melynek példái: *ār ātām-šatēr lāu lēnēl mis* minden emberre számítva (emberenként) három kopékát (tdk. tíz evetet) adott (кажному по три копейки далъ) | *tīpim il urtstil khālēy-šatēr* gabonáját szétosztotta a népnek (népszerte; свой хлѣбъ раздавалъ по народу). V. ö. *šqor šatērqn ilkülēl* a télen mindenfelé jártál (корова вездѣ ходитъ).

Másnemű mennyiséghatározó kifejezések példái: *noxorēn khāji?* mennyibe kerül (сколько стоитъ)? | *ārun ikēm* több nincs (больше нѣту), *vowī ārun sōē* ereje több lett (сила по больше сталъ), *khot-khqr ārun puwqse khōson?* ki fűvja tovább (v. inkább messzire, кто дальше дунеть)? | *pāl it ārkiñ pūkhātlel* fél éjszakanál tovább birkóznak (больше полу ноци) | *šqwu ilkülēm* sokat jártam (много ходилъ) | *us-khqr ājem* egy keveset iszom (маленько выпью) | *ut mqrš lañšumēs* a víz egy kevéssé meglangyúlt (маленько теплою сдѣлалась) | *kitāx tāl šou nuñ ā joxtéstēl* két ölnyire (körülbelöl két öl mértéket) neked nem jut (erőd fölvenszolni, ca-

жени двѣ тебѣ не дотащить до верху). | *khōrēm urtē v. mǎn il-urtilēm* három részre osztom.

d) Ok- és célhatározók.

I. Név mási szerkezetek: *nin*, FT. *in?* miért, mi okból? (= kond. vog. *nǎn* e. h. *nǎrnē* «minek»?), pl. *nin jisēn?* miért jöttél (зачѣмъ пришелъ)? | *āmānmē in ālānten?* engem miért versz (зачѣмъ меня бьешь)? *ti in jisēn* сюда зачѣмъ пришелъ? | *nēr* miért? (tkp. «mit»?), pl. *nēr ā jānten?* miért nem jössz (по что не идешь)?

II. Okhatározó névutó: *mās*-ért, végett, miatt; helyett, pl. *ñoḡor-mās namsalēn?* miért gondolkozol (búsulsz; за чѣмъ тоскуешь)? | *tuti-mās jisēm* azért jöttem (за то пришелъ) || *ām-māsēm* v. *ām jērēm-mās tou minānt* helyettem (вмѣсто меня) ő megy.

e) Mondatszerkesztő határozók.

I. Önálló mondatkötők:

intām, AT. *éntām* vagy, avagy, pl. *šūḡ ilkālsēm, intām ā ilkālsēm* gyorsan jártam-e, vagy nem (скоро ходилъ, либо нѣтъ)? | *nuñēḡ-poñēn ācāl kiškālēn, éntām ām-poñēm* magadra nézve sejtél-e halált, vagy én rám nézve (на себя чуешь-ли несходу, или на меня) Megváltozik a hangsúly és kiejtés e szóásban: *tou jānt, intēm āk?* jön-e ő, vagy pedig nem (prídetъ ли онъ, либо нѣтъ). V. ő. e kötőszó másnemű használatát fönt (323. l.) s utórészére nézve alább: *-ēm*.

āli vagy (= or. али, или), pl. *tā khātel šāurāntēn-lī, āli āk?* kaszálsz-e ma, avagy nem (сегодня косилъ-ли, али нѣтъ).

khōš hábar, bár; bármint, akármenyire, pl. *khōš kēnšānt, ākhēqāl ā mājāntiu* bármint kér (какъ не просить), nem adnak neki pénzt.

tā de, hanem, pl. *-ām vēr-khḡr āsēm, tā nūn ā mēkētēm* én fiatal vagyok, de neked meg nem adom magam (я хоть молодой, да тебѣ не поддамся).

tē — *tē* csak . . . csak, egyre, pl. *Tārēm tē' khoškānt, tē' khoškānt* csak imádkozik, csak imádkozik istennek | *tē' mināst, tē' mināst, tē' mināst* csak mentek, mentek (шли, шли) | *tē' jānghēu, tē' jānghēu* csak játszunk, játszunk. Ugyanez a kötőszó a kondaiban még simuló szerepben használatos; alig lehet kétség, hogy egyazon a tatár *-ta, -tā* «és» jelentésű simuló kötőszóval.

i és; is (= or. и), pl. *lous i minās* szólott és elment | *tux ā jis, i nāti ā jis* maga sem jött s neje sem jött || *tārēñ tēl āliu, tux il i khāqas* amint a medvét üti, úgy el is pusztult.

II. Szóhoz simuló mondatkötők:

-ēm vagy, avagy (kond. vog. *am*), pl. *šau vonās-ēm, colḡ vo-*

nqs sokáig űlt, vagy rövid ideig űlt (долго сидѣлъ, коротко сидѣлъ). Megkettőzve is: *šqu vonqs-ém, čolq vonqs-ém*.

-*p é l* is; tagadó mondatban: sem, pl. *khatél šetánt, táut-pél šetánt* a nap sűt s a tűz is sűt | *tou qs maqa-ít-kharnal-pél seim-khoru sōs tā khatél ű* ma még a tegnapi állapotnál is rosszabbul lett (она еще хуже сдѣлалась сегодня вчерашняго дня) || *īšermāti-pél ikēm* szégyenérzete sincsen | *nājār-vōšt-pél ikēm tqmēñ khatēi* a király városában sincs olyan írástudó.

-*li* -e; vajjon? (= or. -ли), pl. *sanatēn ti lām āitēñ-khar-li* ízleld meg ezt a levest, ízletes-e (попробуй эти щи, сладкіе-ли) | *minēn sojnq tuslejiytēñ, Tārēmēn mētārēl ā li mowun!* menj az erdőbe vadászni, nem ad-e (не дасть-ли) isten neked valamit.

A föltétel kifejezése a tavdaiban, mint egyéb nyelvjárásokban rendszeren gerundialis alakkal történik (l alább 331. l.); azonban ezen, valamint bármely kötőszói jelzés esetleg el is maradhat, pl. *il-tāšēm khāp il-tatēltoñ kērāy; tataš, ā khurlātél* a kiszáradt ladikot meg kell nedvesíteni, ha átnedvesedett (се ли замочнетъ), nem folyik (nem hatol bele a víz) | *utiñ ušlamēl qntēn, ušlamēn lātkhant* ha vizes ruhával űlsz le, a ruhád locsog.

B) Igeragozás.

6. §. Alanyi ragozás.

Ragozási példák; *ōr-* várni, *miñ-* menni, *šour-* vágni | *qšt-* haragudni, *ōsint-* ásítani, *tuslej-* vadászni, *išlät-* dolgozni

Jelentő mód.

1. Præsens (folyó cselekvés).

Sing. 1.	<i>ōrāntem, miñāntem, šourāntem</i>	<i>qštlem, ōsintlem, išlätlem</i>
2.	<i>ōrānten, miñānten, šourānten</i>	<i>qštlen, ōsintlen, išlätlen</i>
3.	<i>ōrānt, miñānt, šourānt</i>	<i>qštql, ōsintql, išlätäl</i>
Plur. 1.	<i>ōrānteu, miñānteu, šourānteu</i>	<i>qštaleu, ōsintqleu, išlätäliu</i>
2.	<i>ōrānten, miñānten, šourānten</i>	<i>qštalen, ōsintqalen, išlätälin</i>
3.	<i>ōrāntet, miñāntet, šourāntet</i>	<i>qštlet, ōsintlet, išlätlet</i>

2. Futurum (beálló cselekvés).

Sing. 1.	<i>ōrēm, miñēm, šourēm</i>	<i>qštēm, išlätēm</i>
2.	<i>ōrēn, miñēn, šourēn</i>	<i>qštēn, išlätēn</i>
3.	<i>ōrē miñi, šouri</i>	<i>qštē, išlāti</i>
Plur. 1.	<i>ōreu, miñiu, šouriu</i>	<i>qšteu, išlätü</i>
2.	<i>ōren, miñin, šourin</i>	<i>qšten, išlätin</i>
3.	<i>ōrēt, miñēt, šourēt</i>	<i>qštēt, išlätēt</i>

3. Präteritum (bevégzett cselekvés).

Sing.	1. <i>ōrásēm, mināsēm, šoursēm</i>	<i>aštēsēm, islātsēm</i>
	2. <i>ōrásēn, mināsēn, šoursēn</i>	<i>aštēsēn, islātsēn</i>
	3. <i>ōrás, minās, šours</i>	<i>aštēs, islāts</i>
Dual.	1. <i>ōrásū, mināsū, šoursū</i>	<i>aštēsū, islātsū</i>
	2. <i>ōrásnē, mināsēnē, šoursēnē</i>	<i>aštēsēnē, islātsēnē</i>
	3. <i>ōrāst, mināst, šourst</i>	<i>aštēst, islāst</i>

Föltétes mód.

Sing.	1. <i>minnēm</i>	Plur.	1. <i>minniū</i>
	2. <i>minnēn</i>		2. <i>minnin</i>
	3. <i>minni</i>		3. <i>minnēt</i>

Fölszólító mód

Sing.	2. <i>minēn, ō'rēn, islātēn!</i>	Plur.	2. <i>minin, ō'rīn, islātīn</i>
	3. <i>(uss) minī, ōrē</i>		3. <i>(uss) minēt, ōrēt</i>

Látnivaló e példákából, hogy a folyó cselekvés alakjának képzése a tavadai nyelvjárásban merőben eltér az egész többi vogulságtól, amennyiben e czélra részben az *-nt*, részben osztják módra a *l*- frequentatív (ill. duratív) képző van alkalmazásban. A kétféle jelzésre nézve az általános szabály az, hogy egytagu tövekhez az *-nt*, többtaguakhoz a *-l* csatolódik, pl. *khqt*-szakítani: praes. 3. sz. *khātānt, nōj*-nyúzni: *nōjānt, lās*-lesni: *lāsānt, vār*-tenni: *vārānt* | *khait*-futni: *khaitānt, khānš*-írni: *khānšānt, jēr*-énekelni: *jērkānt* || *ilānt*-utazni: *ilāntāl, ōsint*-ásítózni: *ōsintāl, vāyatāl* látszik; *punkhētāl* fonódik, *altātāl* csalogat, *suījālāl* szeret, *khajtūtāl* futkos, *jānūmāl* növekszik, *āmertāl* merit. Csak gyér esetben tapasztaljuk, hogy egytagu tő is *-l* képzővel alkotja a praesent, minők: *āšt*-haragudni: *āštāl, voxt*-vetni, dobni: *voxtāl, ūt*-folyni: *ūtāl, juns*-szenderegni: *junsāl; luxt*-mozdítani: praes. 1. sz. *luxtlem*. — Az *āl*-«lenni» igének praesens-ragozása: *ālēm, ālēn, āl*; *āleu, ālēn, ālēt* (pl. *ām ašt ālēm* én ébren vagyok, *ām ālēm tīf* én vagyok itt; *tou ārentāti āl āmān* neki adóssága van velem, szemben, adós nekem); segédigei szerepében: *āsēm, āsēn* (pl. *ām vēr-khar āsēm* én ifju vagyok).

A beálló cselekvés képzésmódja ugyanaz, mint egyéb nyelvjárásokban a praesensé: a hosszú *ē* hangszóban (mely elég gyakran röviden is hallható) az eltűnt *γ* képző nyomát sejtethetjük. Az egyes 3., valamint a többes 1. és 2. személyében a végzet magánhangzójának eltérése úgy itt, mint a praesensben a magánhangzói illeszkedés maradványa. Az *ōrē, ōrēu, ōrēn* mintát követik ugyanis általában a mélyhangú, vagy eredetileg mélyhangú tövek, pl. *juns*-szenderegni: praes. plur. 1. sz. *junsāleu, qjtātāl*-csalogatni: *qjtātāleu,*

urql- aratni: *uralleu*, fut. 3. sz. *urálé*, *khōjlql* hajladozik: *khōjlqlg-leu*, fut. 3. sz. *khōjlqlé* | *tat-* hozni: fut. 3. sz. *taté*, *jam-* járni: *jamé*; *ngt-* segíteni: *ngté*, *khqt-* szakítani: *khqté*, *tqrkh-* reszketni: *tqrkhé*, *mql-* múlni: *mqlé*; *khōl-* hálni: *khōlé*; *šunš-* nézni: *šunšé*, *jūt-* vásárolni: *jüté* || *jāñkh-* játszani: *jāñkhé* (mert eredetileg mélyhangú; v. ö. éjsz. vog. *jonγ-*, magy. *játsz-*) | *khōñgh-* hágni: *khōñghé* (v. ö. éjsz. vog. *γāñγ-*, magy. *hág-*) | *šāñgh-* rugni: *šāñghé* (v. ö. éjsz. vog. *sāñkw-*). — A *miñi*, *miñiu*, *miñin* mintájához alkalmazkodnak viszont a magashangú, vagy eredetileg magashangú tövek s a mélyhangúak közül olyanok, melyeknek tövegi mássalhangzója *j*, illetőleg jesült egyéb mássalhangzó. Példák: *sujäl-* szeretni: praes. plur. 1. sz. *sujäleliu* (v. ö. *tat. sōj-* szeretni), *il-* járni: *iliu*, *lās-* lesni: *lāsüu*, *sāt-* igézni: *sātüu*, *čont-* csörögtetni: *čontüu* | *luk-* mozogni, *luyt-* mozgatni: *luküu*, *luyüu* (v. ö. lozvai vog. *läkw-*, *läkwü-*) | *taj-* hótalpon járni: *tajüu*, *nōj-* nyúzni: *nōjüu*, *tōj-* havazni: fut. sing. 3. sz. *tōji*, *uj-* úszni: *uji*, *kuj-* nyomozni: *kujü* (v. ö. lozv. vog. *kwäj-*) | *khuñ-* húnyni: *khuñü*, *khul-* hagyni: *khulü* | *khajt-* futni: *khajtü*, *khajüu*, *ajt-* ejteni: *ajü*, *ajüu*. Ritkán tapasztalunk másnemű töveknél is hasonló futurum képzést, mint: *šuzl-* köhögni: *šuzli*, *šuzliu* (v. ö. praes. sing. 3. sz. *šuzlänt*), *khal-* vájni: *khalü*, *khalüu* (v. ö. praes. *khalänt*), *khāñš-* írni: *khāñšü*, *khāñšüu* (praes. *khāñšant*).

A bevégzett cselekvés alaki jelzésénél eltéréseket tapasztalunk a képző kötőhangzóját illetőleg, mely legtöbbször hiányzik (még mássalhangzó-csoportulat esetén is, pl. *khāñš-* írni: *khāñššém*, *khāñšš*; *šunš-* nézni: *šunšš*, *voxt-* vetni, dobni: *voxtšém*; v. ö. *tqrkhant* reszket: praet. *tqrēys*, *jāñkhant* játszik: *jāñekhšém*, *polxant* köp: *polēysém*), de nem ritkán hangsúlyos *a*, *q*, hangzó alakjában jelentkezik, mint az *ōrásém* példán kívül még a következőkben: *utt-* ültetni: praet. *uttásém*, *tat-* hozni: *tatásém*, *jam-* járni: *jamásém* | *khul-* elhagyni: *khulás*, *tōj-* havazni: *tōjás*, *tul-* behozni: *tulás*, *khōl-* hálni: *khōlás*, *mql-* múlni: *mqlás*, *tal-* olvadni: *talás*, *šāñgh-* rugni: *šāñghás*, *khant-* szülni: *khantás*. V. ö. *šuzl-* köhögni: *šuzlisém*.

A fōlszólító mód második személyű alakjai egytagú töveknél a hangsúly tekintetében is különböznek az egyes és többes számban, pl. *äl-* ölni: imp. sing. *älēn*, plur. *älēn!*, *rüt-* vetni: *rütēn*, *rütēn!*, *khart-* szántani, húzni: *khartēn*, *khartēn!*; de *urälēn* arass! *urälēn* arassatok! A *j-* végű töveknél minthogy a végzet magánhangzójának hosszúsága nem mindig határozott, a hangsúlykülömbőség határozza meg az egyes, vagy többes számot, pl. *jājün* gyér! *jājün*, *jājün* jertek! *mājün* adj, *mājün*, *mājün* adjatok, *āj-* inni: *ājün*, *ājün!*

A fōlszólító mód alakjai függő mondatokban is szerepelnek, tehát esetleg c o n i u n c t i v u s értékűek is, pl. *äm piläntem*, *mitär*

il-jorkhulaxté én félek, hogy valamit elfeled (я боюсь, чегонибудь забудеть) | *tältén hóulél ju cüläkét khõrém, jamraq taulé rakd teli hússal a kádat, hogy három hónapra teljék* (чтобы хватилось на три мѣсяца) | *rqutsmél khaiteu, khut-khar malé fussunk ver-senyt, ki halad tovább* (рысью бѣжимъ, который передить) | *ukin saimtaptilaném, ál vaxqatét együvé békitem õket, hogy ne veszeked-jenek* (я ихъ вмѣстѣ сведу, чтобы не дрались).

A kettős szám a tavdaiban az igénél is hiányzik a mint a következő példamondatokból is látható: *ni-γumu üyitel i s t é* férj és feleség együtt jöttek (пришли оба) | *jukänet anšux qlst, khõrém pou anšast* egy öreg asszony s egy öreg ember élt, három fiujok volt.

A szenvedő ragozás mintája az *äl- ölni, ütni, aiw- alunni, vqt- hívni, pun- fonni, por* harapni igéken:

Jelentő mód.

1. Præsens.

Sing. 1. <i>älántium, vqtánteum, jqñhtqléum</i>	Plur. 1. <i>älántiwū</i>
2. <i>älántiun, vqtánteun, jqñhtqléun</i>	2. <i>älántiwén</i>
3. <i>älántiu, vqtántéu, jqñhtqléu</i>	3. <i>älántiwet, vqtántéut</i>

2. Futurum.

Sing. 1. <i>älium, ajíuw</i>	Plur. 1. <i>älíwū, ajíwū, poréiw</i>
2. <i>älíwén, ajíwén</i>	2. <i>älíwéné, ajíwéng</i>
3. <i>älíw, ajíw v. ajiu, punéu</i>	3. <i>älíwet, ajíwet</i>

3. Præteritum.

Sing. 1. <i>älüsém, aiwésém v. ajúsém</i>	Plur. 1. <i>älüsū, aiwésū</i>
2. <i>älüsén, aiwésén v. ajúsén</i>	2. <i>älüséné, aiwéséng</i>
3. <i>älús, aiwés v. ajús</i>	3. <i>älúst, aiwést</i>

Föltétes mód.

Sing. 1. <i>älneum, aineum</i>	Plur. 1. <i>älnewū, ainewū</i>
2. <i>älneun, aineun</i>	2. <i>älnewéné, ainewéng</i>
3. <i>älneu, aineu</i>	3. <i>älnewét, ainewét</i>

Fölszólító mód.

1. (<i>uss</i>) <i>äluñgém</i> (hadd üssenek en-	1. (<i>uss</i>) <i>äluñgū</i>
2. « <i>äluñgwén gem, пущай ме-</i>	2. « <i>äluñgéné</i>
3. « <i>äluñgi</i> ня бьютъ)!	3. « <i>äluñgwét</i>

7. §. Tárgyas ragozás.

Igetők: *äl- ölni, tqt- hozni, khultul- elveszteni, pou- helyezni, kitul- kérdezni.*

a) A cselekvés tárgya egyes számú.

Jelentő mód.

1. Præsens.

Sing. 1. <i>äläntlēm, kitülällem</i>	Plur. 1. <i>äläntlū</i>
2. <i>äläntlēn, kitülällēn</i>	2. <i>äläntēlne</i>
3. <i>äläntil, kitülälil</i>	3. <i>äläntlän v. äläntilän</i>

2. Futurum.

Sing. 1. <i>älilēm, tātēlēm</i>	Plur. 1. <i>älilū</i>
2. <i>älilēn, tātēlēn</i>	2. <i>älilnē</i>
3. <i>älil, tātēl</i>	3. <i>älilän; pōñilgn</i>

2. Präteritum.

Sing. 1. <i>älästēm, khultülstēm, tātästēm</i>	Plur. 1. <i>älästū, khultülstū</i>
2. <i>älästēn, khultülstēn, tātästēn</i>	2. <i>älästne, khultülstēnē</i>
3. <i>älästil, khultülstēl, tātästēl</i>	3. <i>älästän, khultülstän</i>

Föltétes mód.

Sing. 1. <i>älñilēm</i>	Plur. 1. <i>älñilū</i>
2. <i>älñilēn</i>	2. <i>älñilnē</i>
3. <i>älñil</i>	3. <i>älñilän</i>

Fölszólitó mód.

Sing. 2. <i>älilēn! tātēlēn!</i>	Plur. 2. <i>älilän!</i>
3. <i>(uss) äilil, tātēl!</i>	3. <i>(uss) äililän!</i>

b) A cselekvés tárgya többesszámú.

(Pl. *äm nänänmē khörmēl äililänem* én hármótokat agyonütlek, я вась троихъ убою).

Jelentő mód.

1. Præsens-futurum.

Sing. 1. <i>älilänēm</i>	Plur. 1. <i>älilänū</i>
2. <i>älilänēn</i>	2. <i>älilänne</i>
3. <i>äliläni</i>	3. <i>älilän</i>

2. Präteritum.

Sing. 1. <i>älästänēm, vātstänēm</i>	Plur. 1. <i>älästänū</i>
2. <i>älästänēn, vātstänēn</i>	2. <i>älästänne</i>
3. <i>älästäni*) vātstänē</i>	3. <i>älästän</i>

*) Egy mesében a præsensalakok analogiai hatása alapján keletkezett kombinált szerkezetű mása ez alaknak mutatkozik e

	2. Föltétes mód.		3. Fölszólitó mód.	
Sing.	1. <i>álníläném</i>	Plur. <i>álnílänū</i>	Sing. —	Plur. —
	2. <i>álnílänen</i>	<i>álnílänne</i>	2. <i>állilänen*</i>	2. <i>állilänne</i>
	3. <i>álníläni</i>	<i>álnilän</i>	—	—

8. §. Igenevek.

1. Infinitivus. — Végzetei: *-oñ*, *-uñ* és *-eñ* a tőnek mély-, vagy magashangúsága szerint, pl. *khantōñ* találni, *qloñ* élni, *jqwqloñ* egybegyűjteni | *minēñ* menni, *kēnsēñ* keresni, *tūtēñ* etetni, *nelejeñ* nyelni, *ilkēñ* mennydörögni, *tulātēñ* flizetni (v. ö. tatár *tulāt*- id.) E szabályosságnak zavarai mutatkoznak e példákban: *āloñ* ölni (kond. vog. *āl-*), *qrkheñ* fésűlni. — Példák az infinitivus használatára: *māñu āloñ ti mā-utt āy-khāñ ikēm* nincs ezen a vidéken senki a ki bennünket megöljön | *nūñ ju ā tññ āmāñmi* neked nem lehet megenned engem || *tīt āloñ šqy khōrmunqt āčāl sqwē* itt élve (tkp. élni) mindhármunkra halál következik | *ñumqs pāl lay-sei minēñ*: *āčāl, āmqy-pāl lay-sei minēñ*: *tñni-khāñ ā khantōñ* a jobboldali úton menni: halál, a baloldali úton menni: enni valót nem találni (t. i. következményében). — Az infinitivus ragozására példa: *tāremēñ khantōñōñq ām nāññ ā ālināñem* isten büntessen beneteket (tkp. istentől való taláztatásra), én nem öllek meg benneteket (цусщай васъ богъ накажетъ, наидеть; я васъ не убью).

2. Participium praesentis. — Rendes képzője: *-ne*, *nē*, magashangú szókon vidékenként *-ni*; pl. *khanšantnē nēl* írótok, *vayne jiw* csép (молотило), *lužkutne suj khalkkhatql* kopogó zaj hallik, *nē vuni pāse jojts* növevő ideje érkezett, *khātēl kālāñtne ur napkelő táj, khātēl ontantne ur napnyugvó táj, sujālāñni* mēčāy szerető (sz. leány, любовница), *sujālāñni poum* kedves (szeretett) fiam (милой сынъ). Önálló (nem jelzői) alkalmazására példák: *sātñi* igézet, ráolvasás (наговоръ): *sāt-* igézni | *ilixñi* menydörgés (громъ): *ilkāñt* mennydörög | *mēsñē* ruha, öltözék: *mēs-* öltözni. Gerundialis használata mutatkozik e példában: *qolēñel nqostēm māt qolēñ j o x t n e* az (egyik) végénél kezdve a másik végéig (eljutva; съ краю зачалъ до другаго дошелъ).

Hasonló értékű, de gyérebb használatú képző: *p* (*-qp*, *-ēp*),

példában: *khōrem šām kātñ v u s t i l ā n i* a három gyertyát kezébe vette.

*) Jegyzeteim közt találok a következő tavdai példamondatot: *tāu nārā āñā!* Ő vesse le cipőit (цусщай онъ скинетъ обутки)! Itt úgy látszik a kettős tárgy igei alakjainak maradt meg nyoma. V. ö. kond. vog. *tākw roqtā* hadd verje a kettőt!

pl. *jāñkhan̄tēp* äitām játészó, tréfás ember (игравитый человек) | *khajtutalēp* lu jól futó ló (удалая, бѣжная лошадь) | *nōpłax̄talēp* *khum* kéré vőfély (сватавщикъ). Gyakrabban találkozik főnévi képző szerepében, pl. *čāželtap* harmonika (éjsz. vog. *sāñkweltēp* hegedűhárfa), *khōñeltap* hágesó, *khāñstap* tanítvány, *khanstap̄tēp* *khul* iskola (*khanstēn* tanító), *pilātēp* madárijesztő (*pil-* félni), *kēr-vañghantēp* kovács (tkp. vasütögető), *khul-pāntēp* házfedel, *ajuw-lukātēp* ajtózár (*ju-lux̄toñ* a tolózárral bezárni), *khōl-pūtap* halszigony (tkp. dőfő) | *čāñghétalēp-khajt* mielőtt (tetűt) nyomkodtak.

3. Participium perfecti. — Képzője: *-m* (*-am*, *-ém*, *-im*), pl. *palam khajtēl* fagyos nap (melyen t. i. fagyott), *kītēm āñčuz* (szibériai) száműzött (tkp. elküldött öreg), *pītēm kartop* főtt burgonya (варенная картошка), *utnē minēm äitām* vízbe merült (ment) ember (утопшій), *pāntēm khāp* fedett lakik, *ūm pou* fogadott (vett) fiú (приемникъ). Az *-ñ* képzővel való kapcsolatára példa: *ām ložsmēñ-khqr āsēm* én csiklandós vagyok (v. ő. *ložšlilēm* csiklandoztatlak).

4. Állapothatározó gerundium. — Végzetei *-ēm* és *-im*, pl. *laptā pātīm nuñ-khāñēmles* a level leestében (leesve) fönnakadt (листъ палъ, повѣсился) | *jāñkhēm jaot-nēlēm* turmā-*gšēn nuñ-pātētstil* játészóban nyilat fogház-torony tetejébe lőtte föl | *khqrqulq̄tim vōnē* örködve ül | *khāp khāmutēm khuij* a ladik fölboritva fekszik (навалено лежитъ) | *tōjim pajts* havazni megszűnt (tkp. havazva, снегъ пересталъ), *loñšim il ā paitant* nem szűnik meg sírni; *kālu pōñšq̄s punēm* a kötél elkészült fonván. — A segédigével kapcsolatban állítmányi szerepű, pl. *lāž martēm q̄l* jól meg van mérve, *čalkhān tumlantim q̄l* a répa el van lopva, *šop pōñšēm q̄l* az ing elkészült.

5. Föltételhatározó gerundium. — Alaki jelzése a praeteritumképzőhöz csatlakozó *-ke*, melyhez a birtokos személyragok járúlnak, pl. *tāž vārēsken, nūn lāž sowē* ha így cselekszel (этакъ если дѣлаешь), neked jó lesz | *āwēn ā mosken* ha leányodat nem adod | *tož ā lāūsken* ha nem úgy mondd | *khōn nōun tārkuētēñ sūskāt* amidőn (v. ha) neked nehéz lesz (когда тебѣ тяжело будетъ) | *jūni-pāl jožtūskēu ju-tiwu* ha utól ér bennünket, megesz.

9. §. A változó tövű igék ragozása.

I. A teljes tő vég-mássalhangzója *-j*:

t ā j- enni: Ind. præs. *tājānt* | fut. *tīm, tīn, tī; tīwe, tīne tīt* | praet. *tīsēm*, plur. 2. sz. *tīsne*, 3. sz. *tīste* | Cond. *tīnem* | imp. *tājīn!* *tājīn* || Tárgyas rag. *tīlēm* | *tīlānēm* || Passiv *tīum*, plur. *tīwu* || infin. *tīñ*, part. *tīni*.

m ā j- adni: Ind. præs. *mājānt* | fut. FT. *moum, moun, mou*; *mowe, mounē, mout*; AT. *mēm, mēn, mou*; *mowā, monā, metā* | praet.

FT. *mäsēm*, AT. *mēsēm* | imp. *mājīn*, *māji'n*, AT. *mājīnā* || Tárgy. rag. *moulēm* || Passiv *mouum* Inf. *māñ*.

j ä j- jōnni: Ind. præs. *jānt* | fut. FT. *jōum*, *joun*, *jou*; *jowē*, *jounē*, *jout*; AT. *jīm*, *jīn*, *jī* v. *jū*; *jīwā*, *jīnā*, *jītā* | præt. *jīsēm*, plur. 2. sz. *jīsēnā* (AT.), 3. sz. *jīstā* | cond. *jīnēm* | imp. *jājīn*, *jāji'n*! || Passiv. (*khōmnā*) *jājus* (egy férfi) jött hozzá || Infin. *jēñ*, *jīñ* | Part. *jīne*, *jīm*, *jēp* (pl. *jēp kōt jōvō év*).

v a j- látni: Ind. præs. *vajant* | fut. 1. sz. *vajēm* v. *vām*, AT. *vām*; 2. sz. *vajēn*, *vān*, AT. *vāñ*; 3. sz. *vaji*, *vā*, AT. *vā*; plur. *vajiu* v. *vāwā*, 2. sz. *vajīn* v. *vānā*, 3. sz. *vajet* v. *vāt* | præt. *vāsēm*, AT. *vāsēm* | imp. *vāñ*! plur. *vāji'n*! || Tárgy. *vālēm*, AT. *vālēm* | præt. *vastēm* || Passiv. *vāum*, *vāwēn*, *vāwē*; *vāuwu*, *vāwēnē*, *vāwet* | præt. *vajusēm* || Inf. *vāñ* v. *vāñ*.

t o j- bemenni (заидти): Ind. fut. *tōm*, *tōn*, *tō*; *tōwe*, *tōnā*, *tōt* | præt. *tōsēm* | cond. *tōnēm* | imp. *tōin*! | plur. *tōji'n*!

u j- venni, fogadni (éjsz. vog. *vāj-*): Ind. præs. *ujant* | fut. *ūm*, *ūn*, *ū*; *uwe*, *unē*, *ūt* | præt. *usēm* | cond. *unēm* | imp. *uin*, *uji'n*! || Tárgyas rag. *ulēm*, *ulēn*, *ulil*; *ūlu*, *ulēnē*, *ulān* | imp. *ulēn*, *ulēn*! | Többes tárgy: *ulānēm*, præt. *ustānēm* || Pass. *ujūm*, præt. *ujūs* || Inf. *ūñ* | part. præt. *ūm*.

š é j- törölni: Ind. præs. *šējānt* | fut. *šejēm*, *šejēn*, *šēji*; *šējiu*, *šejīn*, *šejēt* | præt. *šeisēm* | imp. *šēin*, *šēji'n*! || Tárgyas rag. *šēilēm* || Inf. *šēuñ*. — Ugyanígy: *š é j- rothadni*:

II. A tövégi mássalhangzó -w:

t u w- tqw- evezni: Ind. præt. *tuwānt* | fut. *tuwēm*, *tuwēn*, *tuwē*; *tuwēu*, *tuwēn*, *tuwēt* v. *tqwēm*, *tqwen*, *tqwē* stb. | præt. *tūs* v. *tqus* | imper. *tūn*! plur. *tuwēn*!

m o w- dugni, tömni: Ind. præs. *mōwānt* | fut. *mōwēm*, *mōwēn*, *mōwi*; *mōwiu*, *mōwin*, *mōwet* | præt. *mōusēm* | imper. *mōun*, plur. *mōwi'n*! || Tárgyas rag. *mōwilēm*.

p u w- fogni: Ind. præs. *puwānt* | fut. *puwēm*, *puwēn*, *puwē*; *puwēu*, *puwēn*, *puwēt* | præt. *pūsēm* | imper. *pūn*! plur. *puwē'n*! | Inf. *pūñ*. — Ugyanígy: *p u w- fūvni*, *s u w- lenni*, *válnai*, *n u w- mozogni*; ellenben: *n u w- koppasztani*: præs. *nūwānt* | fut. *nūwēm*, *nūwēn*, *nūwi*; *nūwiu*, *nūwin*, *nūwet* | præt. *nūsēm* | cond. *nūnem* | imper. *nūn*! plur. *nūwi'n*.

r o w- lengetni, lóbálni: Ind. præs. *rowānt* | fut. *rowēm*, *rowēn*, *rowi*; *rowiu*, *rowīn*, *rowēt* | præt. *rousem* | imper. *roun*! plur. *rowi'n*! || Inf. *rouñ*. — Ugyanígy: *s o w- fonni* (*āt sowānt* haját fon).

l ä w- mondani: Ind. præs. *lānt* | præt. FT. *lāwēm*, *lāwēn*, *lāwi*; *lāwiu*, *lāwin*, *lāwet*; AT. *lowēm*, *lowēn*, *lowi* stb. | præt. *lāusēm*, AT. *lousem* | cond. *lāunēm* | imp. *lāun*, plur. *lāwi'n*; AT. *lō'un*! plur. *lowinā* || Inf. *lāuñ*, *lōuñ*.

A tövégi mássalhangzó- csoport orrhangú előrésze ellentétben a többi vogul nyelvjárásokkal meg szokott maradni a tavidai-

ban szótagzárás esetén is, pl. *khuńš-* hugyozni, præs. *khuńšantem* : praet. *khuńšsem* | *konš-* kérni, fut. *konšem* : praet. *konšsem* | *ániš-* habere, fut. *ániši* : praet. *ánišasem* | *jönt-* varrni, fut. *jöntem* : praet. *jontsem*. Ez a hangsajátság alighanem csak ujjabkori, azaz a teljes alakok analogiai hatásának eredménye; erre vall t. i. az a körül-mény, hogy képzésekben, tehát megmerevült alakokban többször találkozunk a szóban forgó tögyöngülés jelenségeivel, pl. *sänghant* rugdos : *säykhətal* rugdalózik | *khuńšant* hugyozik : *khoš-vit* húgy | *vontem* rovásjegyet metszek : *votmēt* rovásjegy. Az alsó tavdaiban meg is van nyoma e gyöngülésnek : *ontén!* ülj le (сядиць)! de : *jiw ottoñ* fát ültetni.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Böszörmények. *Hajdu-Böszörmény* és *Bereg-Böszörmény* mellett egy 1800-i oklevélben *Bezermen-teluk* is előfordul, vagyis *Beszermény-telök*. A kazáni tatárok a muzulmánt *busurman*-nak ejtik, a csagatajok pedig *musurman*-nak. Ezekből a körülményekből tudósaink azt következtették, hogy böszörményeknek hitták az Árpád-házi királyok korában keköltözött izmaelitákat (l. Réthy : Az oláh ny. és nemz. megalakulása 167. így már Jerney is). S most a *böszörmény* csakugyan előkerült mint népnév a nem rég fölfödözött két latin-magyar szójegyzékben : a Schlägliben 545. *buzermen* Ismaeliticus, s a Beszterczeiben 82. *bezermen orzaga* Ismaelita. De előkerül egy pár más forrásban is, melyek kevésbé ismeretesek. Így az előbbiekkal egyidejű (1420-i), de máskülönben sajnos velük nem egyező pozsonyi latin-német szójegyzékben 2509. «Saducei *bessir menge*». S még érdekesebb, a mit a szójegyzék kiadója, Schröer, említ (a pozs. reálisk. 1759-i értesítőjében 62.) : «Dies ist dasselbe wort und *vielleicht* die richtige lesart [?] für das von Pfeiffer in Frommanns zeitschrift Die deutschen Mundarten II. 308 angeführte altkölnische : *Bessermeine* m. nom. pr. *machinet* dar de bessermeinen an gelovent [glauben], de Bessermeine gelovent noch an in . . . *Bessermenge* wäre etwa die gemeinde derjenigen, die sich für besser halten ? Möglich, dass es nur eine umdeutschung eines fremden namens ist. *Böszörmény*, name der hauptstadt der hajdukenstädte, soll auch ein stammmame sein.» Világos, hogy *Bessermeine*, *Bessermenge* evvel a *böszörménynyel* azonos ; *machinet* a Schröer idézetében nyilván *Mahomet*, «kiben a böszörmények hisznek».

SIMONYI ZSIGMOND.

Német kölcsönszók.

A milyen örvendetes nyelvtudományi irodalmunknak újabb föllendülése s nyelvészeinknek a nyelvtudomány minden ágára kiterjedő munkássága, ép oly kevéssé érthető, miért hever nálunk parlagon a germán nyelveknek a mi szókincsünk szempontjából való vizsgálata, átkutatása s egy szóval tanulmányozása. Nemcsak nyelvészetünk, hanem a művelődéstörténet szempontjából is oly nevezetes dolog a magyar nyelvnek a némettel való érintkezése, hogy buvárlását egyáltalában nem volna szabad elhanyagolnunk. A szlávtság, mint ezt ma már mindenki tudja, rendkívül nagy hatással volt reánk s az e nyelvterületről szókészletünkbe jutott anyag összegyűjtésétől fölmentett bennünket a Miklosich alapvető munkássága; de kétségtelen, hogy az ófelnémet és középfelnémet nyelv szintén nagyban gazdagította szótárunkat s művelődésünkre is határozottan éles befolyást gyakorolt.

Ez a fontos körülmény indított engem arra, hogy az ó- és középfelnémet nyelvet külön tanulmányozzam. Tudvalevő, hogy a német nyelv ófelnémet korszaka a 600—1100 évek közé, a középfelnémeté pedig az 1100—1500 évek közé esik; a mi ez utóbbi éven innen van, az már az újfelnémet kor. Eleinte különösen a helynevek eredete érdekelt s e részben való tapogatózásaim eredményét *A honfoglalás története* című munkámban kísértém meg értékesíteni. Azután az ősműveltség terén próbáltam meg kutatni s így akadtam rá néhány ősi fogalmunk eredetére (pl. *bilochus*, *lidércz*, *tót*, *tündér* stb.)

Természetesen ez az én összeállításom sem teljességre, sem csalhatatlanságra számot nem tarthat. Inkább is az a célja, hogy nyelvtudományunk figyelmét az ónémet kölcsönzésekre irányítsa s esetleg ösztönt adjon új, alaposabb kutatásra.

Eljárásomra nézve még csak azt jegyzem meg, hogy Schade Oszkárnak *Altdeutsches Wörterbuch* című s 1872—1882. Halléban megjelent szókönyvének második kiadását néztem át s szedegettem ki belőle a magyarral alakra és jelentésre egyező szókat. Ha aztán egyik vagy másik szóhasonlításom nem állja ki a sarat, a helyreiga-

zításokat nemcsak én, hanem a magyar nyelvtudomány is köszönettel fogadja. *)

bilochus. Ófn. *biloh*, *piloh*; kfn. *bloch*, *clausura*, Verschluss; Bloch, Block. Ez utóbbi Ballagi szerint 1. tuskó, törzsök; 2. deres, kaloda.

bonta. Kfn. *bunt*, kaln. *bont*, schwarz od. weiss gefleckt, gestreift; gefleckt, schäckig. Sch. szerint a lat. *punctus*.

borosta. Ófn. *burst*, *porst*, *burstá*, kfn. *borst*, *porst* és *borste*, seta, Borste, jaculum.

bükk. Kfn. *buoche*, *fagus*, *Buche*; Mikl. a szl. kölcsönzések közé sorozza, de a ném. eredetet ő is megengedi: «*Büche neben Buche.*»

csap. Ófn. *zapho*, kfn. *zaphe*, *zapfe*, *duciulus*, *duciulum*, *duciolus*, *duciillus*, *Zapfen*. Mikl. az újszl. *cep* szót állítja ellenébe.

csiger. Ófn. és kfn. *ziger*, *ciger*, die festere aus dem geronnenen Molken ausgeschiedene Masse, Quark, Topfen.

csödör. Ófn. *zeltari*, *zelter*, kfn. *zelter*, kn. *zelder*, Pferd das im Pass od. Schritt geht, ambulator, equus trutinans, gradarius palefredus (vö. a *czéder*, *czöder* mellékalakokat NySz).

csúr. Kfn. *schiuere*, Scheuer, Scheune. Sch. a m. szót is megemlíti *csúr* (tsehúr) alakban.

czégér. Kfn. *zeigaere*, *zeiger*, Zeiger, Anzeiger, Anweiser, Vorzeiger, Signal.

czél. Ófn. és kfn. *zil*, Ziel, Termin etc.

czendely. Kfn. *zindal*, *zëndal*, *zëndel*, Seidenstoff, eine Art Taffet. Középk. lat. *cendalum*, *sindalum*.

czérna. Az újn. *Zwirn*. Ahlquist, *Kulturwörter* 83.

czímer. Kfn. *zimere*, *zimbre*, *zimber*, Ziemer: Rückenstück des Hirsches oder Rehes, Zeugungsglied des Hirsches. Középk. lat. *cimerium*, *cimeria*, fr. *cimier*, ol. sp. port. *cima*, Gipfel.

czin. Ófn. és kfn. *zin*, Zinn, stannum.

czoff. Ófn. *zoph*, *zopf*, kfn. és kn. *zop*, Zopf, Haarflechte.

*) Rövidítések: *alrajn.*, alsórajnai. — *ang.*, angol. — *angsz.*, angolsz., angolszász. — *baj.*, bajor. — *bes.*, besonders. — *bret.*, breton. — *fr.*, francia. — *gör.*, görög. — *kaln.*, középalnémet. — *kfn.*, középfelnémet. — *kn.*, középnémet. — *köz.*, középk., középkori. — *l.*, lat., latin. — *lengy.*, lengyel. — *litv.*, litván. — *m.*, magyar. — *Mikl.*, Miklosich. — *milan.*, milánói. — *moden.*, modenai. — *ném.*, német. — *óaln.*, óalnémet. — *od.*, oder. — *óész.*, óészaknémet. — *ófn.*, ófelnémet. — *ófr.*, ófriz. — *ókfj.*, óközépfelnémet. — *ol.*, olasz. — *ósz.*, ószász. — *ószl.*, ószláv. — *port.*, portugál. — *prov.*, provençal. — *Sch.*, Schade. — *sp.*, spanyol. — *szl.*, szláv. — *u.*, und. — *újaln.*, újalnémet. — *újfn.*, újfelnémet. — *újjn.*, újjnémet. — *újnalf.*, újjnémetalföldi. — *újszl.*, újszláv. — *v.*, von. — *v. ó.*, vesd össze. — *vel.*, velencei. — *zus.*, zusammen.

czövek. Kfn. *zwęc*, Nagel, kurzer Pflock, Bolzen, Nagel inmit-
ten der Schiessscheibe.

czukor. Kfn. *zucker*. Középk. l. *zucara, zucura* stb.

drót. Ófn. és kfn. *drát*, Draht.

dud (pl. *Dud-Vág*). Ófn. *dód, tót*, kfn. *tót*, ósz. *dód*, mortuus,
tot, gestorben, getödtet.

ejtel. *Achtel*, nyolczad.

eke. Késő kfn. *ege*, crates, Egge.

ércz. Kfn. *erize, eriz, erze, arze*, Erz. Ahlqvist, *Kulturwör-
ter* 69.

erkely. Kfn. *ärkër, ärkër, erkër*, Erker, über die Vorderseite
einer Mauer, auch der Burgmauer, tretender Ausbau. A középk. lat.
arcora.

eszterág. Ófn. *storañ, storach*, kfn. *storch, stork, storke*, Storch,
ciconia. Mikl. szerint az ószl. *stråkь*.

faklya. Ófn. *fachola, fachala, faccala*, kfn. *vachel, vackel*,
ósz. *facla, fakla*, Fackel. A lat. *facula*.

fejér? Ósz. *fagar*, schön, heiter; ófn. *fagar, fager*, pulcher,
speciosus. Daraus ungr. *fejér*, weiss — jegyzi meg Sch. Angolsz.
fágr, ang. *fair*.

fertály. Ófn. *fiorteil*, kfn. *vierteil*, Viertel.

fiezkó. Kfn. (a 13. századtól kezdve Elzászban, Svájcban,
Ausztriában, Tirolban) *fiez*, unbändiger, ungeschlechter, dabei
schlauer Kerl.

firhang. Kfn. *vürhanc*, kn. *vorhanc*, Vorhang.

fogoly. Ófn. *fogal, fogel*, kfn. *vogel*, Vogel.

font. Ófn. *phunt, funt*, kfn. *phunt, pfunt*, Pfund, ein Gewicht,
ein Geldmass. A lat. *pondus*.

föld. Ósz. *fëld*, ófn. *fëld*, kfn. *vëlt*, campus, Feld, freies flaches
unbewaldetes Land, betriebener beweideter bebauter Boden in der
Nähe menschlicher Ansiedelungen stb. V. ö. Ahlqvist, *Kulturwör-
ter* 26.

fölöstök. Újn. *Frühstück*.

frigy. Ófn. *frida, fridu, frido, frithu, fridhu*, kfn. *vride*,
Friede, Sicherheit, Schutz, Busse für Friedensbruch, Einfriedigung
etc. [Régente a magyarban fegyverszünetet is jelentett, l. NySz.]

friss. Kfn. *vrisch*, kn. *virsch*, frisch, unverdorben, neu, jung,
kräftig, belebt, munter.

fukar. Ófn. *wuochar, wuachar*, kfn. *wuocher*, kn. *wücher*,
Ertrag des Bodens, Frucht, Zuwachs, Gewinn, Gewinn von ausge-
liehenem Gelde, Wucher.

fullajtár. Az újn. *Vorreiter*.

füge. Ófn. és ósz. *figá*, kfn. *vige*, Feige.

gar (pl. nagy garral)? Ófn. *garo, caro, karo*, kfn. *gare, gar*,
bereit gemacht, gerüstet, bereit.

- gelét.* Kfn. *gletí*, Glätte. Innen fr. *glette*, Silberglätte.
gléda. Az újfn. *Glied*-ből.
goront. Az újfn. *Grund*ból.
gösztyöly. NySz. ? Ófn. *gastelli*, *gistelli*, *gestelle*, kfn. *gestelle*,
 Lage, Gestell etc.
gró. NySz. Ófn. *grá*, *crá*, kfn. *grá*, *gráw*, *grô*, *grôw*, grau.
gróf. Ófn. *gráfjo*, *grávo* stb. kfn. *gráve*, praeses, tribunus,
 procurator, kön. Gerichtsvorsitzer, hoher richterlicher Beamter,
 comes, Graf.
hajtmány. NySz. Az újfn. *Hauptmann*.
harang. Óész. *hrang*, Lärm, *hringja* läuten. [Vö. angsz. *hrin-*
gan, ang. *ring*, harangoz'.]
hárfa. Ófn. *harphá*, *harfá*, kfn. *harphe*, *herpfe*, Harfe.
házsárt. l. NySz. Kfn. *hasehart*, *hashart*, eigtl. der geringere
 Wurf beim Würfelspiel, ein Würfelspiel, Unglück. Fr. *hasard*, ol.
azzardo-ból, melyeknek eredetije az arab *jasara*, görgetni.
hengér. Kfn. *henker*, Henker.
herczeg. Ófn. *herizogo*, kfn. *herzoge*, Heerführer, Herzog.
 Ahlqvist, *Kulturwörter* 234.
hódol. Ófn. *hold*, kfn. *holt*, geneigt, günstig, gnädig, ergeben,
 treu. Ófn. *holdo*, *holde*, Freund, Geliebte, Dienstmann, Lehensmann.
 [Vö. a régibb m. *holdol*, *holdul* alakot NySz.]
hunczfut. Az újfn. *Hundsfott*.
hurczol? Kfn. *hürzen*, jagen, hetzen.
irha. Ófn. *irah*, *iroh*, *ireh*, kfn. *irch*, *ërch*, Bock, Leder davon ;
 weissgegerbtes Leder überhaupt. Mikl. e szónkra az újszl. *irha*
 alakot idézi. L. Tagányi, *Századok* 1893. 326.
islóg. Ófn. *slaga*, *sclaga*, kfn. *slage*, Hammer, malleus, Schlag,
 ictus stb. [Vö. *slógos* NySz.]
ispót. Óaltn. *spado*, újaltn. *spade*, újfn. *spad*, sarculum, ra-
 strum, Hacke.
istálló. Kfn. *stal*, Stall, Ort, Raum, Stelle ; ebből olasz *stallo*.
 A m. szó inkább olasz kölcsönvételnek látszik. Különben helynevek-
 ben *Al-Istál*, *Fel-Istál* (Csallóköz).
istáp. Ófn. *stab*, *stap*, kfn. *stap*, Stab, virga, baculus. A *stap*
 szó megvan a szerbben is ; Mikl. ezzel egyezetteti a m. szót.
istráng. Ófn. *strang*, *stranc*, kfn. *stranc*, Strick, Strang, Seil,
 Gurt.
kaczer. Kfn. (XIII. száz.) *ketzer*, *kätzer*, Ketzer, Irrgläubiger,
 Sodomit. A középk. lat. *catharus* ból (gör. καθάρως, tiszta).
kalmár. Ófn. *krámari*, kfn. *krámaere*, *krámer*, *kraemer*,
 Krämer, der Waaren feil hält, institor, tabernarius.
kályha. Ófn. *chachala*, ókfn. *chachele*, kfn. *kachel*, irdenes
 Geschirr, cacabus, testula, később a kfn.-ben Ofenkachel is. [Vö.
kaholy Tsz.]

kamara. Ófn. *camara, kamara*; kfn. *kamere, kamer*, conclave, cella, vestibulum, Kammer, Schlafgemach. A lat. *camara*. Megvan az újszl.-ban is (*komora*) s Mikl. ezzel egyezteteti.

kanna, kanta. Ófn. *channá és canneta, chanta*, kfn. *kanne és kante*, kanne.

káplán. Kfn. *capellán, caplán*, Kaplan; lat.: *capellanus*.

kar (chorus). Ófn. *chór*, kfn. *chór, kór*, Chor, Abteilung, Schar: der Engel, der Musen, der (singernden) Geistlichen in der Kirche, Chorgesang. A lat. *chorus*.

karám. Ófn. *crám*, kfn. *krám*, Zelt, zeltartige Bude, Markt-büde.

karczol. Ófn. *chrazzón, chrazón, crazón*, kfn. *crazen, kratzen, kratzen*. A középk. lat. *charaxare, caraxare*, ritzen, kratzen, schreiben igéből. [Vö. *kráczol* NySz.]

kastély. Ósz. *castél*, ófn. *kastél*, kfn. *kastél*, befestigter Ort, Burg, Kastell. A lat. *castellum*.

kert. Ófn. *gart, cart*, chorus, Kreis; ósz. *gard*, Umzäumung, Wohnung; angz. *geard*, ang. *yard*, Umfriedigung, Garten, Wohnung. V. ö. Ahlqvist, *Kulturwörter* 123.

kóstól. Ósz. *costón*, ófn. *costón, chostón* kfn. *kosten*, prüfen, untersuchen, temptare, wahrnehmen, merken.

köböl. Kfn. *kubel, kübel*, Kübel; középk. lat. *cupellus, cupella, cubela*; deminitivum a *cupa, cuba* szóból. Megvan az ószl.-ban is *кѣблѣ* s Mikl. ehhez hasonlítja.

krécz NySz. Kfn. *kretze, Krätze*, prurigo; Abfall v. bearbeiteten Metalle.

krumpér, krumpli. Az újn. *Grundbirn* szóból.

kufár. Ófn. *choufári, chouffári, chaufari*, institor, Krämer, Händler.

kugli Kfn. *kugele*, újn. *Kugel*.

kurta. Ófn. *kurt, churt* és *kurz, churz*, kfn. *kurz*, kurz. A lat. *curtus*.

kurucz. Ófn. *crúci, krúzi*, kfn. *kriuze, kriuz*, kn. *krúce, krúz*, Kreuz, Bild des Kreuzes, auch auf dem Gewande der Kämpfer gegen Ungläubige.

iat. Kfn. *lót*, giessbares Metall, Metallgewicht.

lecze. Ófn. *lectjá, léczjá, léczjá, léctzá, léczá, és léczá* is; kfn. *lecze, lecce, létze*, Vorlesung eines Abschnittes aus der Bibel in der Kirche, Leseabschnitt, biblischer Lesetext, Lection in der Schule.

létra. Ófn. *hleitar, hleitra, leitera, leitra*; kfn. *leiter*, Leiter, Treppe.

lóre. Ófn. *lúrá, lúrrá*, kfn. *lúre*, Nachwein, Wein aus den Trester, Tresterwein, Wassermost. A hasonlójel. lat. *lóra, lórea*.

lyuk. Ófn. *loch*, *loch*, kfn. *loch* Verschluss, Versteck, Höle, Loch, Öffnung. Góth *luks*.

márvány. Ófn. *marmul*, *murmul*, kfn. *marmel*, Marmor. A m. szó ősi alakja alighanem *márvály, s ez a bajor *marwel*-re mutat. [L. Szarvas Nyr. VI. 440.]

mész NySz. Ó- és kfn. *mész*, Mass womit gemessen wird, bes. für Flüssigkeiten.

mente. Ófn. *mantellin*, kfn. *mäntelin*, *mentelin*, Mantel.

mese? Kfn. *masche*, Masche, macula retis, rete. A *Nyelvtört. Szótár* szerint: mesét fejteni, mesét öldani. V. ö. találós mese.

mester. Ófn. *meistar*, kfn. *meister*, ósz., kn. *mêster*, Meister, Lehrer, magister, præceptor; Werkmeister, opifex, Künstler, artifex, fabricator, compositor; Mikl. az újszl. *mester* alakkal egyeztetni.

méz? Ófn. *mētu*, *mēdo*, kfn. *mēte*, *mēt*, Met, mulsom. Középk. lat. *medo*, *medus*, *meda* és *meziuum* is, ebből ófr. *miez*, *mies*.

müller. Kfn. *müler*, később *meiler*, Holzstoss des Köhlers woraus er die Kohlen gewinnt, Meiler.

mozsár. Ófn. *mortári* [*morzári*], *morsári*, *morsáre*, kfn. *mor-saere*, *morser*, Mörser, Mörsel. A lat. *mortárium*. Az újszl.-ban is *mozar*; Mikl. ezzel egyeztetni a m. alakot.

mörmöl. Ófn. *murmurón*, *murmulón*, kfn. *murmulen*, *murmelen*, *murmeln*, murmeln, munkeln, flüstern, murren, unwillig sich äussern. A lat. *murmuráre*. Hihetőleg a germ.-ből vették a csehek is a *mrmulati* igét, melylyel Mikl. a m. *mormol* szót egyeztetni.

orgona. Ófn. *organá*, *originá*, kfn. *orgene*, *orgen*, Orgel. A lat. *organum*, gör. ὄργανον.

ort (székely szó). Ó- és kfn. *ort*, Teil, Stück.

ostrom. Ófn. *sturm*, kfn. *sturm*, motus, agitatio, strepitus, Lärm, Kampf, Berennung bei Kampfe. Ósz. *storm*, óész. *stormr*; innen olasz *stormo*.

pánczél. Ón. *panzier*, *panzir*, *panzer*, *banzier*, Panzer. Középk. lat. *panceria*, ol. *panziéra*, Bauchharnisch.

pánt. Ófn. *bant*, *pant*, *band*, kfn. *bant*, Band, Fessel, Verband.

párt. Kfn. *part*, *parte*, Teil, Anteil, Abteilung, Partei. A fr. *part*, lat. *pars* szóból.

példa. Ófn. *piladi*, *pilidi*, *bilidi*, *biledé*, *bilde*; kfn. *bilde*, Bild, Gestaltung, Gestalt; Werk der bildenden Kunst; Vorbild, Beispiel.

pelengér. Kfn. *pranger*, Zwangsbehälter zur Schaustellung der Verbrecher, Schandpfahl.

pendely. Ófn. *bentil*, *pentil*, *bendil*, *bendel*, kfn. *bendel*, Binde, Band, Verband.

pillér. Ófn. *piliri*, *pfilari*, kfn. *philaere*, *pfiler*, Pfeiler. A köz. lat. *pilárius*-ból.

pint. Ófriz. *pint*, angsz. *pynt*, ang. *pint*, kaln. *pinte*, éaln.

pint, ein Flüssigkeitsmass, Kanne, Nösel. A köz. lat. *pinta*. Az újszl. *pint*, melylyel Mikl. a m. alakot összeveti, ép úgy germ. kölcsönzés, mint a m. szó.

pinty? Ófn. *finco*, *vinco*, kfn. *vinke*, Finke. Bret. *pint*, fr. *pinçon*. Cseh *pěnkava*; Mikl. szerint: *p* für *f* spricht für Entlehnung des ursprünglich deutschen Wortes aus dem Slav.

pléh. Ófn. *bléh*, *pléh*, *pléch*, *bléch*; kfn. *bléch*, plattes dünnes festes Stückchen, meist Metallblättchen, bractea, lamina.

pohár. Ófn. *pěchari*, *pěchare*, kfn. *pècher*, *bèchaere*, *bècher*, Becher. A középk. lat. *baccar*, *baccarius*; ol. *bicchiere*, *pecchero*, oláh *péhar*. Az újszl. *pehar* alakkal egyezteteti Mikl.

polgár. Ófn. *burgári*, kfn. *burgaere*, Bewohner einer befestigten Stadt.

pont. Kfn. *punct*, *punt*, Punct, Mittelpunkt, Stück, Teil eines Ganzen, Zeitpunkt. A lat. *punctum*.

porkoláb. Ófn. *burggrávo*, *purkrávo*, kfn. *burcgráve*, Burggraf, Stadtrichter, prætor, præfectus. Mikl. e szónak magy.-szl. *porkolab* alakjára hivatkozik.

prém. Kfn. *brém*, Verbrämung, Einfassung. Mikl. szerint a cseh *prém*; de elismeri, hogy ez is ném. kölcsönvétel.

puttony. Ófn. *butin*, *putin*, kfn. *buten*, *büten*, *bütten*, *büte*, *bütte*, Butte, Bütte, cupa. Ol. *bottina*. A köz. lat. *buta*.

rajz, *rajz.* Ó- és kfn. *reiz*, Linie, linea, nota; geritzte Schramme, auch Riss, Bruch.

rajtár. NySz. Újn. *reiter*.

ráma. Ófn. *rama*, kfn. *rame*, *ram*, Stütze, Gestell, Rahm zum Weben, Wirken, Sticken.

ráncz. Ófn. *runzá*, kfn. *runze*, *ruga*, Runzel, Hautfalte.

rét. Ófn. *hriot*, *riot*, *rëod*, *riet*, *ried*, kfn. *riet*, *carex*, Schilfrohr, Sumpfgas, Rietgas; carectum, mit Sumpfgas bewachsener Grund, Ort mit Rietgas.

reték. Ófn. *rätich*, kfn. *raetich*, *retich*, Rettich, raphanus. Mikl. szerint az újszl. *retkev*, *retkva*.

rokka. Ófn. *rocco*, *roccho*, kfn. *rocke*, Roeken, colus. Innen az ol. *rocca* is.

rostély? Ófn. *rösta*, *röst*, kfn. *röste*. Rost, craticula, sartago, Röstpfanne, Scheiterhaufen, brennende Glut.*)

ruha. Kfn. *rühe*, *riuhe*, kn. *ruch*, Rauheit (des Weges); Rauchheit, Behaartheit; rauches Fell, Pelzwerk, Rauchwerk. Mikl. szerint az ószl. *ruha* is Kleid.

sáf. Kfn. *schaf*, Schaff, Schaffel, Bottich, Holzgefäß für Flüssigkeiten; e. Geitreidemass, Scheffel; Boot, Nachen.

*) Sch. hivatkozik az oláh *rosteiu* alakra s ezt az ol. *rosta*-val egyezteteti; ez azonban tévedés, mert az oláh szó a magy.-ból vett kölcsönzés.

sáfár. Ófn. *scaffári*, *scaffäre*, kfn. *schaffaere*, *schaffer*, Schöpfer, Bildner; a kfn.-ben Hausmeister, Verwalter, Schaffner.

saffel. Ófn. *scaphil*, *scefil*, kfn. *scheffel*, Scheffel, ein Getreidemass.

sáfrán. Kfn. *safrán*, *saffrán*, Safran, ein Zwiebelgewächs, *crocus*; fr. *safran*, ol. *zafferáno*. Az arab és perzsa *sa' farán*.

sarcz. Kfn. *schaz*, *schatz*, kleineres od. grösseres Geldstück, Geldsumme, Gewinn, Vermögen, Reichtum, Schatz; Auflage, Steuer, census.

sátán. Kfn. *satan*, *satán*, Satan.

selejt. Ófn. és kfn. *sléht*, eben, gerade, glatt, richtig, ruhig, freundlich. Az úfn.-ben: gemein, niedrig, ordinär, nicht brav u. gut.

selyma. Ófn. *scalmo*, *schelmo*, kfn. *schalme*, *schelme*, *schelm*, Schelm, Schuft, Verführer.

sín. Kfn. *schine*, *schin*, Schiene, Röhre.

sintér. Kfn. *schinder*, Schinder, der totem Viehe die Haut abzieht.

sódar. Kfn. *schulter*, *schulder*, Schulter, humerus, scapula *spadula*; Schulterstück bes. vom geräucherten Schweine.

sógor. Kfn. *swáger*, Schwager, Schwestermann.

sóltész. Ófn. *sculdheizo*, *sculthaizéo*, kfn. *schultheize*, kn. *scholtheize*, der Verpflichtungen od. Leistungen befiehlt, Schultheiss, tribunus, praefectus, procurator.

sólya. Ófn. *sola*, kfn. *sole*, *sol*, Sohle. A lat. *solea*, Sohle.

somolyog. Kfn. *smollen*, subridere, lächeln; baj, *schmollen*, lächeln, sich bei Tisch zieren, das Maul hängen. [Ang. *smile*.]

sonka. Ófn. *scincá*, *scingá*, *schincá*, *schinchá*, *scincho*, kfn. *schinke*, tibia, Beinröhre; crus, Schenkel. Ebből ol. *scinco*, moden. vel. *schinco*, milan. *schinca*, Schienbein. Ófriz *skunka*, *schonk*, újfriz *schonck*, ész.-friz *skonk*, aln. *schunke*, Bein, Schenkel.

spék. Ófn. *spéc*, *spök*, kfn. *spéc*, Speck, lardum.

spicz NySz. Kfn. *spiz*, *spitz*, Spitze.

szablya. Késő kfn. (15. száz.) *sabel*, Säbel. Ol. *sciabla*, vel. *sabala*, sp. *sable*, fr. *sabre* mellett Sch. a m. szót is felemlíti. Orosz *sáblja*, szerb *šablja*, cseh *šavle*, lengy. *szabło* stb. Mikl. a m. alakot csakugyan szl.-val egyezteti.

szárad? Ófn. *sórèn*, verdorren, verwelken, kn. és aln. *sór*, dürr, trocken, saftlos; angasz. *seár* trocken, *seárjan*, siccare, arescere; góth *saur*s, trocken, *sauran*, trocken werden.

szekrény. Ófn. *scrini*, *scrine*, kfn. *schrin*, Schrein, Schrank, Kasten, Lade etc. A lat. *scrinium*, Schrank, Kasten, Bücherschrank. Ebből való az ószl. *skrinija* is, melylyel Mikl. szónkat összeveti.

szent. Kfn. *sancte*, *sante*, *sant*, *sente*, *sent*, der heilige, die heilige; a lat. *sanctus*-, *sancta*-ból. Mikl. szerint ószl. *svętz*.

- táncz.* Kfn. *tanz*, *Tanz*.
tárca. Kfn. *tartsche*, *tarsche*, *tarze*, eine Art Schild. Az újszl.
tarča Mikl.-nál szintén kfn. kölcsönvétel.
táska. Ófn. *taska*, *tasca*, *tascha*, kf. *tasche*, *tesche*. Ebből az
olasz *tasca*. Megvan az újszl.-ban is; Mikl. ezzel veti össze.
tégely. *téhely.* Ó- és kfn. *tégel*, *Tiegel*.
ténta. Ófn. *tinctá*, *dinctá*, kfn. *tincte*, *tinte*, *atramentum*,
Tinte. A köz. lat. *tincta*.
tenyér. Ófn. *tënar*, kfn. *tëner*, *flache Hand*. A kölcsönzésre
maga Sch. is utal.
tót. Ófn. *diot*, *thiot*, kfn. *d'iet*; Volk, Haufe, Menge. ósz. *thioda*,
góth. *thiuda*, Volk. Lity. *tauta*, Land, lett *tauta*, Volk, Nation.
törköly. Ófn. *torcul*, *torcula*, *torcule*, kfn. *torkele*, *torkel*, Kelter,
Presse, torcular.
tréfál. Ófn. *trëfan*, *trëphan*, kfn. *trëffer*, *treffen*, *berühren*, das
Ziel erreichen.
tuba. Ófn. *túbá*, *túpá*, *dábá*, kfn. *túbe*, *toube*, Taube.
turfa. Ófn. *zurba*, *zurf*, *cespes*, *terra ayulsa*, *ausgeschnittenes*
od. *ausgestochenes Erd.* od. *Rasenstück*. Óész. *torfa*, *Torfscholle*.
tündér? Ófn. *donar*, *thonar*, *tonner*; kfn. *tunder*, *németalf.*
dunder, ang. *thunder*, dán *dunder*, *Donner*, Name eines heidnischen
Gottes, des Donnergottes.
vándorol. Kfn. *wandern*, *wandern*, *gehen*.
verfely. Kfn. *würfel*, kn. *wurfel*, *worfel*, *Würfel*, *tessera*.
viccz. Újn. *witz*. (Ófn. *wizi*, *wizze*, kfn. *wizze*, *witze*, *Wissen*,
Einsicht, Verstand, Weissheit.)
zuppon. *szuppon.* Bajor *suppen*, *Brühe*, *Suppe*.
zsák. Ófn. *sac*, *sag*, kfn. *sac*, *sag*, *sack*, *Sack*, *sackförmiger*
Beutel, *Tasche*, *Netz*. A lat. *saccus*, gör. *σάκκος*.
zszakmány. Kfn. *sackman*, *Trossknecht*, *der das Gepäck führt* ;
s. *machen*, *plündern*.
zsámoly. Kfn. *schamel*, *schämel*, *schemel*, *Schemel*, *Fussbank*.
zsemb. *sémb.* Ófn. *scimph*, kfn. *schimpf*, *schimf*, kn. *schemph*,
schimp, *Kurzweil*, *Scherz*, *Spass*; *Spott*.
zemlye. Ófn. *simila*, *simala*, *simela*, *sémala*, kfn. *simele*,
sëmele, *sëmel*, *feines Weizenmehl*, *Brot davon*, *Weissbrot*, *Semmel*.
Lat. *simila*, *Weizenmehl*. [Vö. *simila*, *similago*: *zemle*, egy 1420-i
pozsonyi szójegyzékben, Pozs. reál. értes. 1859.]
zsindely. Kfn. *schindel*, *imbrex*, *laterculus*, *tegula*, *teges*.
zsinór. Ó- és kfn. *snuor*, *Schnur*, *filum*, *lineolus*, *Seil*.
zsold. Kfn. *solt*, *Sold*, *Lohn für Dienstleistungen*, *Unterstüt-*
zung, *Geschenk*. A lat. *solidus*, közép. lat. *soldum*.
zsufa. Ófn. *sûf*, *sauf*, kfn. *sûf*, *Brühe mit Schnitten oder*
Brocken, *Suppe*. Ebből sp., port., prov. *sopa*, fr. *soupe*, *Brühe m.*
Schnitten, *eingetunkte Schnitte*.

zsúp. Ófn. *scoub*, *scoup*, kfn. *scoup*, Strohbund, Schilfbund zu Hütten, zum Decken von Häusern, zum Feuern, als Fackel, Stroh-wisch als Zeichen (des Weinschanks u. a.). Dr. BOROVSKY SAMU.

A finn tanulmányok fontosságáról.*) A finn nyelv és irodalom mint «részletszak . . . egy egyetemünkön máris képviselt nagyobb terjedelmű nyelvészeti szakban, úgymint az [urál-]altaji nyelvcsaláddal foglalkozó különnyomozó és hasonlító nyelvészet körében annyira fontos, hogy annak tüzetesb külön művelése az egészre nézve csak üdvös hatással lehet, s így tudományos tekintetben fölötte kívánatos. Az [urál-]altaji nyelvcsaládban, a melynek mindenoldalú tanulmányozása magának a magyar nyelvészetnek érdekénél fogva tartozó kötelességünk, főleg változatos fejlődésénél fogva nyelvészetileg legérdekesebb ág az ugor nyelvek csoportja, s ennek tanulmánya közvetlenül fontossággal bír a magyar nyelv eredetének és fejlődésének kinyomozására nézve . . . Az ugor nyelvág tanulmányában pedig mindig első alapvetés fog maradni a finn nyelv és dialektusainak tanulmánya, tekintve nem csak e nyelvnek alaki előnyeit a többi fölött, hanem jelesen azon körülményt is, hogy a finn nyelvnek — ugyancsak a finn népnek tudományos közvetítésén át, meg egy meglehetősen irodalom útján — sokkal tökéletesebb ismeretéhez férhetünk, mint bármely más e csoportbeli nyelvnek. Ennélfogva a finn nyelv — nem is mint a nyelvhasználat kiváló objectuma, hanem csak magában véve — a kezdő magyar nyelvésznek igen alkalmas gyakorlat-tárgyul szolgál a nyelvészeti képesség fejlesztésére, — a mely szempontból is az újabb tanárvizsgálati szabályzat a magyar nyelvészet jelöltjeitől megkívánja a finn nyelvnek bizonyos fokú ismeretét.

Másrészről azonban a finn nyelv mint irodalmi nyelv és maga a finn irodalom a magyar nyelv és irodalom szempontjából is sok érdekes tanulmányra szolgáltat anyagot. A magyaron kívül valamennyi altaji népek közül csak a finn nép az, mely az európai kultúrán belül állva tudományt és művészetet művel s nemzeti nyelven való irodalmat szerez. Ennek nyelvében szemléljük az európai kultúrnyelvekkel való megmérkőzést és küzdelmet, csak úgy mint a magyar irodalmi nyelvben, a minek hasonló megfigyelése sokféle tanulságot is nyújt. E mellett tudva van, hogy a finneknek van nagybecsű népköltészetük is, mely az irodalmi tanulmányt, magyar részről is, méltán fölkeltheti. — S végre még megemlíthetjük, hogy az újabb finn irodalomban élénk figyelem mutatkozik a magyar irodalom iránt, s hogy egyik szakját, a nyelvtudományt, tartalmánál fogva sem hagyhatja a magyar nyelvész figyelmen kívül.»

BUDENZ JÓZSEF.

*) Érdekesnek tartjuk közölni ezt a fejtegetést, mely Budenz Józsefnek egy egyetemi véleményes jelentésében fordult elő a nyolczvanas évek elején, mikor Szinnyei Józsefet képesítették a finn nyelv és irodalom előadására. Elmemozdító tartalmán kívül e fejtegetést az is érdekessé teszi, hogy világosan mutatja, milyen széles látóköre s milyen mély fölfogása volt boldogult mesterünknek.

A szerk. . .

Ősvallásunk egy-két „nyelvi emléke”.

II.

Az „ember” szó.

Az **«ember»** név Munkácsi szerint ősvallásunknak szintén egyik becses ereklyéje. Az ember neve, írja (Ethnographia IV. évf. 51—52.) a vogulban *életm-çälés* (déli vog. *ilm-khāls*), mely kifejezés szó szerint azt jelenti: *«a levegő halandója»* egyezőleg a Kalevala mythikus felfogásával, mely szerint az ősember, Väinämöinen a levegő tündérétől, Ilmatartól született. Első pillanatra feltűnik, úgy mond, hogy a magy. *em-ber* előrése szabályos mása a vogul *életm çälés* előrészenek, azaz nem más, mint a vogul *életm, ilm, osztj. jéletm, finn ilma, lapp alme, zürj. jen, votj. in «levegő, ég, időjárás»* megfelelője.

Hogy e mellett, folytatja tovább, mi legyen a *ber* utórése, azt hiszem eldönti azon tény, hogy a *nember* azaz *nő-ember* (mint *jámbor=jó-ember*) szó a Bécsi és Münchener codexekben következetesen *nemberj*-nek írva (pl. monda ő anñanac: *Nemberi, yme te fiad || ferfiat és nemberjet, zomzéd-sag-beli nemberieć egbe eruendeznéc uala vele. NySzót.*), miből világosan (!) felismerszik, hogy az csak a *férj* régibb **pérj* (v. ö. cserem. *pü-erge «férfi»*) hasonult kezdő mássalhangzós alakja. A *férj*-nek a régibb nyelvben s ma is vidékenként *«feleség, asszony»* értelme is van, miből kitetszik, hogy eredetibb jelentése általánosabb, s mint ilyen alkalmas lehetett az *«ember»* fogalom jelzésére is. A magyar *«ember»* ezek szerint elemeire bontva, körülbelül ezt fejezi ki: *«a levegő fia»* s a vogul *életm-çälés* mythikus szólással hasonló tartalmú.

E fejtegetést kiegészíti még Munkácsinak egy régebbi véleménynyilvánítása, melyet a *«magyar»* név elemzése alkalmával adott közre az *«ember»* szóról (Ethnographia I. évf. 291.). Tekintve, mondja e helyütt, hogy egyéb nyomok is felmerülnek a magyar és vogul-osztják ősi mythikus felfogás közösségére nézve (l. NyK. XXI. 444. l. jegyz.), valószínűnek tartom, hogy a magyar *emb-er* szó előrészeiben a vogul teremtési monda hőséne *életm-pi*

«*levegő fia*» neve lappang. Közönségesen az északi vogulban az «*ember*» neve: *élém-çqlés*, azaz «*levegő halandója*»; e mellett az ősembernek *élém-pi'* a «*levegő fia*» neve nyilván maradványa egy régibb s kevésbé komor világnézetű kifejezésnek az «*ember*» fogalomra. A voguloknak azon felfogása, hogy az ember a levegőnek a fiá, ismétlődik a Kalevalában is, hol Väinämöinen, az ősember Ilmatar-tól, a levegő tündéréstől születik (I. runó). A magyar *ember* első tagja (*em*) pontosan megfelel a vogul *élém* «*levegő*» szónak, mely Budenz szerint megvan az *émen*, *émett* szók tövében is. Az *élém-pi'* utórészének az *ember* szónak *b*-je felel meg, mely az utána következő *-er*, illetőleg *eri* (*némberi*) szóval összetéve a magyar *férj* szó eredetibb *pérj (cser. *pörgö*) alakjának mását mutatja; v. ö. a föltett szóközépi *mp-mb* hangváltozásra nézve: *hömbölyög*: *hömpölyög*, *lombos*: *lompos*.

Az a kérdés, tartja-e még Munkácsi ez utóbb közlöttem véleményét, vagy nem? Ha tartja, akkor ellenmondásban van magával, mert egyszerre *élém-pi'*-val is, meg *élém-çqlés*-szal is nem lehet rokonítani az «*ember*» szót. A vogulok ősvallásáról szóló újabb tanulmányában egyenesen hivatkozik régebbi hypothesisére, s ez — úgy gondolom — nem jelent mást, mint hogy újabb föltevése csak kiegészítése a réginek. Mindenesetre akár elveti előbbi véleményét, akár nem, akár az *élém-pi'*, akár az *élém-çqlés* kifejezéssel állítja kapcsolatba az «*ember*» szavunkat, mythologiai magyarázatát semmi számbajöhető erősség se támogatja s így a nyelvtudomány nem is fogadhatja el.

Hogy sorra vegyük állításait, először is nem találom sehol azon «*egyéb nyomokat*», melyek a magyar és vogul-osztják népek ősi myth. felfogásának közösségére nézve már eddig fölmerültek volna. Kutatásomban mindössze egy ily állítólagos nyomra tudtam bukkanni, a «*nap*» szóra, de erről már első cikkelyemben kimutattam, hogy származása épen nem sarkallik mythologiai alapon.

Nagy tévedést követ el tovább Munkácsi, midőn a vogul teremő hóst ősembernek állítja s nevével rokonsági kapcsolatba akarja hozni a «*homo*» fogalomnak vogul *élém-çqlés* és magyar «*ember*» jelölőjét. Vélekedésem szerint a teremő hősnek magasabb rendű lénynek kell lenni, mint az embernek, ennél fogva pszichologiai lehetetlenségnek tartom, hogy a nevük egyező legyen. Egyébként lássuk, miről tanuskodik maga a teremő regéje? (Vog. népk. gyűjt. I. 135—160.)

Ēkwäi' aĵkäi' ālei' numel (Numi)-Tārēm āsēn, Tārēm jāren āln sitpā sitiñ āpāl tārātawēsi': «Egy öreg asszony és férj élnek. Numi-Tārēm atya, Tārēm apó ezüstívű íves bölcsőben bocsátá őket fölülről alá.» Még a föld nincs megteremtve, csak az ég és a tenger léteznek. A szelek ide-oda hánnyják s vetik a két öregot. Egyszer csak a nőnek eljön az ideje s megszüli fiát, ki arra van hivatva,

hogy a teremtésben eszközlője legyen *Numi-Tārēm* akaratának. A gyermek rövid időn felnövekszik és hét fokú ezüst lépcsőn vörös evetnek bőrében föl száll *Numi-Tārēm* atyjához, hogy tanácsot s erőt nyerjen tőle «az ember korabeli világ» létrehozásához. *Tārēm* buvárkacsabórt ad neki, melynek segítségével a földet kibuktatja a tengerből. De ez egyre forog s megállapodni nem akar. Erre N.-T. ezüst gombokkal kivert övét adja neki ajándékba, melylyel a mozgó földet körülkerítvén, alkalmassá teszi a meglakásra. Ezután felső utasításra megalkotja az embert földből és hóból; majd meg emlős és szárnyas állatokat teremt. Az embereknek étkül lehozza a halnak különféle fajtáit; megtanítja őket fegyver, halászó s vadászó szerek készítésére és használására. *Numi-Tārēm* meghagyása szerint a férfit és nőt házasságba köti. Hét év múltán megtekinti népét s látja, hogy a módfelett megszaporodott emberiséget a föld már-már nem bírja eltartani. Azért leszállítja a földre *Xul'-q̄tēr-t*, a betegség és halál okozóját, a ki ugyanannyi embert elemészt, a mennyi világra jön. «Az ember korabeli világ» csak most áll be igazában s az emberek boldogságban élnek rajta.

Ehhez a regehez nagyjában hasonlót találunk a világ teremtéséről a finn *Kalevalában* is. Itten *Impi*, az *ilman tyttö*: «levegő ég leánya 700 esztendőn át himbálózik a levegőben megterhesülten a szelektől. Egyszer egy buvárkacsa térdére helyzi tojását, mely innen legurulván, megtörik s alsó félebből a föld, felsőből az égboltozat alakul. A 700 év elmúltával megszüli magzatát, *Väinämöinent*, kinek a teremtésre való közreműködése majdnem teljesen megegyezik a vogul teremtő hős szereplésével.

Már e rövid közlés is mutatja eléggé, hogy sem a vogul rege teremtő alakja, sem *Väinämöinen**) nem ősemlős, hanem oly fensőbb lény mindkettőjük, kit az istenség eszközül használ fel a föld, ember, állatok s növények létrehozására. Születésük, viselkedésük, csodás dolgaik mind olyanok, hogy sokkal jobban hasonlítanak magukhoz az istenekhez, mint a gyarló emberi halandókhöz. S ez a főok, a mely miatt a teremtett ember neve nem lehet egyező a teremtőével.

Munkácsi régebbi föltevésében épen abba a hibába esik, hogy a vogul teremtő alak állítólagos *élém-pi*?, nevével rokonítja a mi «ember» szavunkat, holott ez oly nagy tévedés, hogy már csupán e miatt sem fogadhatnók el myth. magyarázatát.

Az *élém-pi*? nevet Munkácsi Hunfalvy után tulajdonította a teremtő hősnek. H. ugyanis a vogulok hitregéit ismertetve a teremtésre vonatkozólag ezt mondja (Vogul föld és nép 118.): „*Numi-*

*) Ezt is ősemlősnek mondja Munkácsi, pedig általában tudva van róla, hogy eredetileg „valószínűleg a világosság istene, napisten volt“ (l. Cox-Simonyi: A mythol. kézikönyve 190.)

Tárom nem nyul közvetlenül a föld, ember és állatok teremtéséhez, hanem megtanítja rá az *Elem-pi-t*, kit a monda rendszeren *Elem-* vagy *Ilem-kales*-nak nevez . . . . . Az *elem*, *ilem*, vagy *elm*, *ilm* szó levegőt, jelent mint a finn *ilma*; az *elem-pi* tehát levegő fia, vagy levegőben született fiú, ég fia, s az *elm-kals*, vagy *ilm-kals* levegőben, égben született halandó . . . . . (u. o. 119.) A mennyiben az ember a földön él, sőt földből (és hóbul) gyúratott, a teremtés mondája szerint, annyiban ő *mágum*, *mágom*, azaz *má-kum*, *-kom* föld embere . . . . . (u. o. 118.) Gyönyörű ellentét van tehát az *elmkals* és *magum* közt; amaz az égben, az a földön vagy földből lett.

Hunfalvy ezzel a nyilatkozatával teremti meg az *elem-pi'* elnevezést s hozzá abba a hibába cseppen, hogy mindjárt összezavarja az embernek *elem-çales* nevével. Az *elem-çales* szó ugyanis mindig az emberre vonatkozik és sohasem jelöli a teremtő hóst. Hunfalvy sem veszi észre, hogy a két lény közt éles különbség van, tehát nevük nem lehet egyező. Nincsen továbbá semmi «gyönyörű ellentét» az *elem-çales* és a *mā-çum* (= föld embere) kifejezések között, mert valójában mindkettő a földből s hóbul gyúrt emberre vonatkozik. És az *elem-çales*-nak sem «*levegőben, égben született halandó*» az etymonja, hanem, mint majd látni fogjuk, egész más.

Fölvéve tárgyam fonalát, itt csak arra akartam rámutatni, hogy az *elem-pi'* nevet Hunfalvy hozta forgalomba. Munkácsi is tőle örökölte a tévedést, hogy a teremtő hóst *elem-pi'*-nak nevezi. Mindenesetre különös, hogy ő mint a vogul népköltés érdemes búvárlója s kiadója nem vette elég jókor észre, hogy ilyen névről a vogulok mit sem tudnak. Összevissza kutattam a vogul népköltési gyűjteményt, de se a teremtési regékben, se más énekekben nem találtam sehoh. Nem tudtam sehogy eldönteni, hogyan beszélhet Hunfalvy oly határozottan *elem-pi'*-ről, mikor ilyen nevet sehoh se talállok. Simonyi Zs. közölte velem Munkácsinak élőszóbeli megjegyzését, mely szerint H. alighanem félreértésből faragta az *elem-pi'*-t. „A vogul föld és nép” 120. lapján ugyanis a teremtési regében ily kitételre akadunk: *Am — täne män arm kuml'e jémti — äm èlempi anšém; titi kot-totitü*, a melyet H. így fordít magyarra: «Nekem — midőn bételik az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő).»

Ezen az egy helyen kerül elő az *elem-pi'* név, de itt is csak nyilvánvaló félreértésből. Reguly gyűjteményben ugyanis nem *elem-pi'*, hanem *äläm pi* van. De Hunfalvy, úgy látszik, könnyebb végét akarta fogni a dolognak s a nyílt *äläm*-ből zárt *elem*-et csinált egyszerűen azért, mert, mint megjegyzi (120. l. 7. jegyz.), mindenkor *elem*, *elm* sőt *ilm-kals* van. Ezt a magyarázatot ugyan nehéz megértenünk, de H. kocsintása világossá lesz előttünk, ha megnézzük az említettem kitételt a teremtési regének Munkácsi javítottá

helyes szövegében (Vog. népk. gyűjt. I. 136.), a hol ezt találjuk: *am, ta nē man q̄m̄ xum̄l'e jēmti, am alām p̄i' q̄n̄s'e'im. ti-ti xot-totitū:* «én, a mint beáll a nőt illető bizonyos idő, én *ime* fiat szülök. Ezt kiviseli.» Nincs semmi ok kételkednünk ennek a kiigazításnak helyességében annál is inkább, mert az *alām*: «*ime*» szó a szövegbe pontosan beleillik, míg az *elēm* épen nem talál oda. Reguly *älām*-je e szerint azonos Munkácsi *alām*-jével.

Annyi tehát bizonyos, hogy *elēm-p̄i'* *mythologiai név a vogulban nem létezik*, ennél fogva sem az *elēm-χqlēs*, sem az *ember* szót nem lehet vele rokonítanunk. De ha megvolna, se lehetne ezt tenünk, mert, a mint már említettem, teremtő és teremtett lény olyan nyira elütő két dolog, hogy nevük közt rokonsági kapcsolat nem állhat fenn.

Az a kérdés azonban, *mythologiai kifejezés-e a «homo» fogalomnak vogul elēm-χqlēs jelölője?* Hunfalvy szerint (Vog. föld és nép 288.) bizonyosnál bizonyosabb, hogy az *elm-kals* = égi halandó, vagy égben született halandó szónak keletkezte hitregeken alapszik; Munkácsi szerint pedig, az *elēm-χqlēs* kifejezés szó szerint ezt jelenti: «a levegő halandója» egyezőleg a *Kalevala* mythikus felfogásával, mely szerint az őseember (!), *Väinämöinen* a levegő tündérétől, *Ilmatartól* született. Tehát mind a ketten mythikus szólásnak tartják az *elēm-χqlēs*-t a nélkül azonban, hogy csak valami bizonyosságot is tudnának felhozni állításuk igazsága mellett.

Veleményem szerint az *elēm-χqlēs* nem lehet ősvallási elnevezés, mert ha az volna, akkor értelmét okvetetlen meg lehetne magyarázni a teremtés regéjéből, holott épen ez szól ellene a myth. eredetnek. Az ember ugyanis a vogul hitrege szerint nem a levegő égben születik, hanem itt lenn alkotja meg a teremtő hős földből és hóból. Már pedig «a levegő halandója» értelem ezzel a cselekvénnyel sehogy sem egyeztethető össze.

De az *elēm* szót nem is fogadhatjuk el «*levegő ég*» jelentésűnek a *χqlēs* szal való összetételben. Nem pedig azért, mert nem találunk semmi *psychologiai* alapot arra, miért hozta volna kapcsolatba az ember a maga nevét a levegő éggel. Talán azért, mert a levegő élteinek egyik főntartó eleme? Ha ez volt az oka az *elēm-χqlēs* létrejöttének, akkor a vogulok ősműveltsége valami ideális magaslaton állhatott, mert az *apperception*nak erről a netovábbjáról még a mai művelt nyelvek sem tudnak semmit!

Az *elēm*-nek mindenesetre valami mást kell jelentenie. Hogy mi legyen ez a más, azt legalkalmasabban úgy tudhatjuk meg, ha utánanézzünk a rokonságának. Megtaláljuk másait az ugor nyelvek következő alakjaiban: finn *ilma* || észl *ilm* || lp. *alme, elme, ilbme* || lp. T. *albme, ilmbme* || zürj. *jen* || oszt. B. *jilem, jelem* || magy. *émen, émett*, (MUG. Szót. 785.). Mindeme formák a finn *ilma*-nak sarjadékai, a melynek eredeti értelme: «*helle, licht*,

klarheit.» A «*levegő, levegő égbör, idő, időjárás, éghajlat*» jelentései már mind csak az előbbeni értelemnek fejleményei. Van ezeken kívül az *ilma*-nak még egy más sajátosságos értelme is, t. i. jelenti a teremtett dolgok összességét, a »*mundus*»-t. Az ész *ilm*-nak szintén van «*welt*» jelentése (vö. *ilmale toma* = zur welt bringen); a lapp *elme, ilbme* meg «*regio, terra*» értelmű (vö. *nuolgi ilbmases* = er ging in seine gegend, nach hause). Ezen az alapon könnyen föltehető, hogy a többi rokon alaknak is megvan ugyanilyen, vagy legalább rokon jelentése.

Már most az a kérdés, melyik illeszthető be ezen jelentések közül az *életm-életés* összetétel *életm-jébe*. A «*helle, licht, klarheit*» nem, a «*luftraum*» szinte nem, tehát csak a «*welt*» marad hátra, vagyis az *életm-életés-nak etymonja nem «levegő halandója», hanem «világ (vagy szabadabban: föld) halandója».*

Valami más alkalmasabb jelentést az *életm-nek* itt nem tulajdoníthatunk, holott a «*világ (föld) halandója*» etymon természetesen, sőt igen találónak látszik az ember általános fogalmának kifejezésére. Még a megszületését és kifejlődését is könnyen magunk elé képezhettük. A vogul nép ugyanis közönségesen *zum* vagy *mā-zum* néven nevezi az embert; de a mikor isteneiről beszél, hogy egyfelől mutassa alázatosságát, másfelől meg kifejezze hozzájuk képest gyarló, mulékony voltát, *életm-nak «halandónak»* mondja magát. Gondoljunk akár saját nyelvünk analogiájára; mikor az embert «*halandó*» szóval illetjük, rendesen a gyarlósága van eszünkben.

A mi azután a *életm-nak az életm-mel való összetételét* illeti, ez hitem szerint általánosítás végett esett meg. E mellett szól a *zum, mā-zum* szók hasonlósága is. Valamint ugyanis a *zum* név jobbadán csak egy emberre vonatkozik, míg a *mā-zum* összetétel általános értelmű (ezért van pl. «*nép*» jelentése is!): hasonlóképp a *életm* szó is inkább egy ember jelölésére használatos, míg az *életm-életés* kapcsolat gyakrabban összefoglaló jelentésű.

Arra vonatkozólag, hogy az *életm-életés* nem ősrégi, hanem újabb keltű összetétel, két bizonyosságunk van. Az egyik az, hogy az *életm-nek* jelentése már a fejlődésnek harmadik fokát mutatja, t. i. az eredeti «*helle, licht, klarheit*» értelem előbb «*luftraum*»-má változott és csak ebből sarjadott ki a «*welt*» jelentés, a melyet a *életm-életés*-szal való kapcsolatban mutat. Ugyanezt bizonyítja másodsor az összetételnek második tagja: a *életm* szó, a mely az *életm-életés* és *māzum* (vagy csak *zum*) elnevezések mellett a vogulban egymagában is járatos a «*homo*» fogalom jelölésére. Ez alakjára nézve nomen verbale a *életm (élet)* igétől s «*halandót*» (tulajdonképpen: «*holtat*») jelent. Már pedig ennek a *életm-nak* bizonyára meg kellett előznie az *életm-életés* összetételt, a melynek részét teszi; és hogy az *életm-mel* csak újabb korban kapcsolódott össze, bizonyítják a *zum-életm* (férfi),

nē-γqls (nő) stb. összetételek, melyek szinte újabb időben forrottak össze.

A közlöttem erősségekkel, azt hiszem, eléggé kimutattam, hogy az *élém-γqls* név nem lehet mythologikus kifejezés, hanem újabb keltii összetétel, a melynek etymonja nem «levegő halandója», a mint Hunfalvy s utána Munkácsi is tévesen állítja, hanem «világ (föld) halandója».

Ezt előre bocsátva, most már áttérhetünk Munkácsi újabb magyarázatának*) bonczolására, melynek lényege abban tetőződik, hogy a mi «ember» szavunk a vogul *élém-γqls* mythikus (!) szólással hasonló tartalmú; az *em* rész szabályos mása az *élém*-nek, a *ber* pedig nem más, mint a *férj* szó eredetibb *pérj alakjának változata.

Azt előre teszszük, hogy az *élém-γqls* nem ősvallási kifejezés. Ha tehát az «ember»-t vele rokonítjuk, ebben se kereshetünk mythologikus vonatkozást.

Arra ugyan nem lehet szavunk, hogy az *em* alakilag is, meg jelentésileg is megfelelhet az *élém*-nek, de már alapos kifogást emelhetünk az ellen a bizonyítás ellen, melylyel Munkácsi az «ember» szó *-ber* részét a *férj*-nek régibb *pérj alakjából származtatja; „Hogy mi legyen, úgymond, a *-ber* utórész, azt hiszem, eldönti azon tény, hogy a *némber*, azaz *nő-ember* szó a Bécsi és Müncheneri codexekben következetesen *némberj*-nek van írva, miből világosan (!) felismerszik, hogy az csak a *férj* régebb *pérj (v. ő. cserem. *pü-erge* = *aférfi*) hasonult kezdő mássalhangzós alakja.

Ugyan hát mit dönthet el a *némberj* alak? Legfőlebb azt, hogy az «ember» szónak is (a mely a *némber*-nek is alkotó része) *emberj* az eredetibb formája. Ez pedig semmivel se bizonyít többet Munkácsi, mint Budenz hypothezise mellett. B. tudnivaló így elemzi az *ember*-t (MUSzót. 782.): *enb, encb* (*ene* = *f. enä*, mord. *E. ine*, lp. *ädna*, vog. = *jäni magnus, multus*) — *er* (cser. *erge*, *f. yrkä*, *ylkä*, lp. *irke, irge, alge* «*fü, legény, vőlegény; férfi*») = «nagy (nagyobb) masculus». Könnyen észrevehető, hogy az ő föltevése szerint is *emberj*, nem pedig *ember* az eredetibb alak, mert hiszen a végső *j* az *erge* szó *g*-jének rendes fejleménye. A *némberj* alakból az *ember* szó eredetére vonatkozólag, ha még annyira kényén-kedvén eresztjük képzetünket, sem lehet okkal-móddal arra következtetnünk, hogy a *-ber* rész a *pérj-nek változata volna.

Azután meg azt állítja Munkácsi, hogy a *férj*-nek a régibb nyelvben s ma is vidékenként «*feleség, asszony*» értelme is van,

*) Régebbi föltevését fölösleges volna czáfolnunk, mert az *élém-pi* névről, a melylyel az «ember» szót ott rokonítja, mint már rámutattam, a vogul regék mit sem tudnak.

miből, úgymond, kitetszik, hogy eredetibb jelentése általánosabb, s mint ilyen alkalmas lehetett az «ember» fogalom jelzésére is.

A mi a régiséget illeti, ebben a *férj* tudtommal mindenhol «*maritus*» értelemmel járja. Codexeink az «*asszony, feleség*» jelentésről mit sem tudnak. Egyetlen egy emlékünknél van 1750-ből, *Szily Ádám* möringlevele, a melyben szemre, de csakis szemre «*uxor*» az értelme (l. Ny. Sz.) Voltaképen pedig «*coniunx, házastárs*» a jelentése. A levelet közlő Szily Kálmán szinte ily értelmet tulajdonít neki. (Nyr. XIV. 132—33.) De még ha csakugyan «*weib, frau*» volna is a jelentése, se lehetne ebből az egy alig másfélszáz esztendőös példából jogosan arra következtetnünk, hogy a régiségben általán ily használatban járta. Azután mi célra alkották ősünk az «*asszonyember*», meg a «*néember*» összetételeket, ha a *férj* szó, a mely, Munkácsi szerint az *ember*-nek második tagját teszi, már magában is jelentett asszonyt, nőt!

Ezt az értelmet egyébként azért sem engedhetjük meg a *férj*-nek, mert különben el kellene vetnünk *Budenznek* meggyőző magyarázatát, a melyben világosan kimutatta rokon nyelvi erősségekkel, hogy etymonja: «*junger mann*» (MÜgSzót. 517.), holott ez az értelem semmi úton-módon se fejlődhetett ki «*weib, frau*» jelentésűnek.

Abban sincs továbbá igaza *Munkácsinak*, hogy a *férj*-et, 'vidékenként' «*asszony*» jelentésben használják. Somogyban s a Dráva vidékén e néven nevezik mind a *maritus*-t mind az *uxor*-t, tehát «*házastárs*» s nem «*asszony, feleség*» értelmet adnak neki. A «*házastárs*» pedig *maritus* is, meg *uxor* is, tehát nevezheti így a palócz is a feleséget (l. Nyr. XIV. 88.).

Abban, hogy a «*férj*» jelentéskörébe idővel valamely vidéken a «*coniunx*» fogalom is beleolvadt, ugyan semmi megütközésre való akadékos se láthatunk, de annyi bizonyos, hogy e fejlődés kései keltű, mert régi emlékeinkben nyoma nincsen. A «*férfi*» összetétel korántsem szól a mellett, hogy a *férj* már korábban jelentett volna «*házastársat*»; ez nyilvánvalóan a végre alakult, hogy különbségtető legyen a «*vir*», meg a «*maritus*» fogalom között.

De tegyük fel utóvégre azt, hogy a *férj*-nek már kora-régen megvolt a «*házastárs*» jelentése, még pedig általános használatban (természetesen nem szabad felednünk, hogy az eredeti «*junger mann*» etymonnak előbb «*maritus*» értelemre kellett fejlődni, s csak ebből sarjadhatott ki a «*coniunx*» jelentés) és vonjuk le belőle következtetésünket az «*ember*» szó eredetére. Ez az értelem sehogy sem illik a *-ber* részhez, mert ily formán az *ember*-nek etymonja «*világ* (föld) *házastársa*» lenne, a melyet pedig a «*homo*» jelentéssel egyességbe kötni igen bajos volna. Még kevésbé illeszthető be az «*ember*» szó jelentéskörébe a «*maritus*» értelem, legke-

részbé pedig a *férj*-nek eredeti «*junger mann*» etymonja. S ezen okoknál fogva a *-ber* nem azonosítható a *férj* (*pérj) névvel.

Hozzá kell vennünk, hogy az «*ember*» hangalakilag sem felelhet meg az «*élémp̃-erge*» összetételnek. Az eredeti *mp* hangsoportból ugyanis nyelvünk csekély kivétellel elenyésztí a nasalist, pl. *láp* — f. *lampe, tép* — f. *tempaa, apad* — **ampad, eped* — *emped stb.; de ha nem enyésztí is el, a szóközépi *p* t nem szokta *b*-re lágyítani (megfordítva igen!). Igaz ugyan, hogy a *hab, eb, seb* (-es), *domb* stb. szavainknak a vogulban *kumpa, āmp* (*amp*), *semp, tump* (*tumb*) stb. megfelelője van, csakhogy az *mp* hangsoport itt nem eredeti, mert az ősgugor alakokban *mb*-t találunk: *k₂mb₂, *emb₂, *s₂mb₂, *t₂mb₂* stb. A magyar mint látható, megtartja az eredeti hangot, míg a vogul, a mely nyelv különben is kedveli szóközépen a kemény explosívákat, a lágyakat is gyakran váltja fel megfelelő keménnyel. Munkácsi az *mp*-*mb* hangváltozásra mindössze két példát hoz fel: *hömpölyög-hömbölyög és lompos-lombos*, de ezeknek is vajmi csekély a bizonyító erejük, mivel egyrészt újabb keltűek, másrészt meg azt sem tudni bizonyosan, az *mp*-s, vagy az *mb*-s alak-e az eredetibb. Az «*ember*» tehát csupán hangtani szempontból sem lehet az «*élémp̃-erge*» sarjadéka.

Az egyeztetésnek myth. felét itt egészen figyelmen kívül hagytam, bár ebből még nagyobb szertelenség tűnnék ki. Kössük a *férj*-et bármelyik jelentésével az *em*-hez, nem lesz rá mód, hogy az összetételből bármi csekély mythikus vonatkozást is tudjunk kifejteni.

A felhozott erősségek tehát, azt hiszem, meggyőznek bárkit róla, hogy az «*ember*» szó sem jelentési, sem alaki szempontból nem lehet a Munkácsi gondolta **élémp̃-érj* összetételnek sarjadéka.

De talán rokonságba hozhatjuk magával az *élém-çqlés* elnevezéssel? Az *em* részt utóvégre mind jelentésileg mind alakilag el lehetne fogadni az *élém* szó képmásának (természetesen «*világ, föld*» értelemben), de már a *-ber*, meg a *çqlés* semmi rokonságot se mutatnak egymás iránt. Ha még *em-ber* helyett *em-halándó* volna, akkor könnyen össze lehetne őket párosítani, de ilyen állapotban semmi áron se ejthetjük módját a rokonításnak.

Egyébként bár ha mind a két szempont megengedné, hogy az *ember*-t atyafiságba kapcsoljuk az *élém-çqlés* szóállással, akkor is hiába volna minden igyekezetünk, mert ősvallásunkról semmi emléket se nyernénk vele, ha egyszer maga ez a szó sem mythologiai kifejezés.

Végezetül, mielőtt fejtegetésem eredményét összevonva kimondanám, nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy az «*ember*» név

*) A «*férj*» szó tudvalevő eredete szerint *p̃i* és *erge* szókból van összetéve (l. MUg. Szót. 517.).

mythologiai értelmezése nem Munkácsinak találmánya, hanem Hunfalvyé, a ki már 30 évvel ezelőtt állott vele elő szakasztott ilyen alakban. Állításom igazságának bizonyosságul álljanak itt Hunfalvy szavai: „Ha az eddigi nyelvvallatás, úgymond, azt bizonyítja, hogy a magyar nyelv a vogulhoz áll legközelebb: eleve is azt lehet gondolni, hogy a pogány magyaroknál is hasonló hitregék lehettek, mellyek nyomai talán fel is találhatók a magyar nyelvben. S valóban az ember szóban, mellyet így taglalunk *em-ber* (M. is így!), találunk ilyen nyomot, ha t. i. a magyar *em* = a vogul *elm*, *ilm* az *elm* (*ilm*)-*kals*-ban.“ (Vog. föld és n. 288.) A *kondai vogul nyelv* ismertetése közben pedig ekkép nyilatkozik a dologról: „A nagy közösség mellett, a mellyet a vogul és magyar nyelvek közt találunk, épen nem volna hihetetlen, hogy az *ember* szó is *elm*-ből származik.“ (NyK. X. 189.) Más helyt is szól még ugyanígy.

Az *életm-nyelést* természetesen ő is mythologiai szólásnak vallja: „Bizonyosnál bizonyosabb (!), írja, hogy az *elm-kals*-égi halandó, vagy égben, levegőben (!) született halandó szónak keletkezte hitregéken alapszik, a mellyek nemcsak a voguloknál, hanem a finneknél is el voltak terjedve.“ (Vog. föld. és n. 299.) Ezen állítás helytelenségét különben már föntebb kimutattam.

Egyébként *Hunfalvy* se tud semmi elfogadható más erősséget állítani magyarázatának támogatására, mint hogy a finn *ihmise*, *inhimise*, meg a lapp *olmuč*, *almas* embernevek is kapcsolatban vannak az *elm*, *ilm*, *ilma* égjelölő szóval. A mi a finn *ihmise*, *inhimise*-t illeti, erről már *Budenz* kimutatta, hogy az *ilma*-hoz semmi köze sincsen, hanem így elemzendő: *inhi* vagy *inhe* — *mise* vagy *meise* = «nagy ember» (MUGSzót. 858.) A lapp *olmuč*, *almas* nevekről pedig meg lehet könnyen bizonyítani, hogy az *olm*, *alm* részük nem «*himmel*», hanem «*welt*, *erde*» jelentésű s etymonjukban ekként semmi myth. emlék sincsen.

Mellesleg azt is tudnunk kell, hogy *Budenz*, ámbátor «*tetszetesnek*» mondja *Hunfalvy* magyarázatát, mindamellet nem fogadja el. (MUSzót. 782.) *Vámbéry* meg *fogalmilag nagyon merész hypothesis*-t lát benne. (Magyarok eredete 513.)

Munkácsi eltér ugyan *Hunfalvy*tól abban, hogy az «*ember*» második tagjúl nem a *ver* (= ifjú a vogulban), vagy a *gyer* (gyer-ek) szót, hanem, mint láttuk, a *férj* régibb **pérj* alakját veszi fel, de ebben meg *Budenz*-et követi, a ki második részül nem az egész *férj* (**pérj*) összetett szót, hanem ennek csak *erj** *erge* utótagját állítja. *Munkácsi* érdeme tehát merőben az, hogy az *életm-erj* közébe beiktatta a **pi* (*fi*) szót, de, a mint már kimutattam, ezzel az elmefogással is helytelenül járt el.

Az igazságot e szerint, úgy gondolom, sikerült napfényre derítenem. Kimutattam 1. hogy *életm-pi* mythologikus név a vogulban nem létezik, de ha léteznék, se lehetne sem az *életm-nyelés*, sem az

«ember» szót belőle magyarázni; 2. hogy az *élém-χλῆς* elnevezés nem ösvallási kifejezés, hanem újabbkeltű összetétel, a melynek etymonja nem «*levegő halandója*» hanem «*világ (föld) halandója*»; végül 3. megbizonyítottam, hogy mind az *alaki*, mind a *jelentési szempont* ellenemond annak, hogy az «ember» szót akár az *élém-pérj*, akár az *élém-χλῆς* összetétellel rokonítsuk.

Azért Hunfalvy szólásával élve, bizonyosnál bizonyosabb, hogy Munkácsi az «ember» szó megfejtését semmivel se vitte tovább Budenz magyarázatánál s mythologiai emléket éppen nem fedezett föl benne.

PRIKKEK L. MARIÁN.

Panyóka. Ezt a szót magyarázván a *Panni* név származékának sejtettem. De úgy látszik, nem közvetlen ebből lett, hanem e névvel való népetymologiai keveredés, melynek első alapjául a *fonóka* szolgált. Ez a szó az új Tájszótár szerint Gömörben s a székelyeknél a. m. anyám-asszonykatonája, elasszonyosodott, puha, gyáva, jámbor ember. Előkerül a XVII. sz.-ban is, Pósházinál: Kötné hiszen a szőszet a guzsalyhoz fonóka Mátyás (I. NySz. Ez az idézet is mutatja, de különben is kétségtelen, hogy a *fonóka* tulajdonkép fonó asszonyt jelent; vö. «*fonka*: fonóka asszony» Tsz. Vö. még *ponyokán*, *ponyokásan* Nyr. XXIII. 335.). — Ez a *fonóka* ember tehát teljesen egyjelentésű az idéztem *panóka* szóval.

SIMONYI ZSIGMOND.

Săineanu Lázár: *Istoria filologiei Române. Studii critice c'o-prefață* de B. P. Hasdeu. Bukarest, 1892. Săineanu, a sokoldalú tudós díszesen kiállított derekas kötetet szentel az oláh philologia történetének. Mindenekelőtt rövid értesítéseket ad az oláh nyelvnek régibb időszakából, szól továbbá a román polyglottákról és a grammatika tanításáról a fanariotáknál. Ezek után a ezerző Văcărescu s más oláh nyelvészek grammatikai törekvéseit, Klein latinositó, Eliad olaszosító irányát, végtére Pumnulnak kiegyeztető irányát tárgyalja. Majd a szótárirodalmat teszi szóvá, mely eddig nem ép sok dicséretre méltót termelt. Érdekes ama kimutatás, mely szerint az oláh nyelv, bár egyrésztől azt vetik szemére, hogy tért engedve a befurakodó szomszédos népeknek, azok nyelvéből szerfölött sokat olvaszt magába, másrésztől éppen nem kevés szóval gazdagítá ezen nyelvek szókincsét. Végül a sz. a román philologia jelen állapotát vázolja (1870-től) és a nyelv, irodalom, ethnographia, történet és archæologia tanulmányozását: bőséges, helylyel-helylyel igen tanulságos bibliographiával ismerteti. Săineanu könyve igen vonzóan van írva s nemcsak tájékoztat, hanem további kutatásra is ösztönzi az olvasót.

Literarisches Centralblatt nyomán.

Ismertetések és bírálatok.

Az idegen szók ellen.

Dr. Carl Franke: Reinheit und Reichtum der deutschen Schriftsprache gefördert durch die Mundarten. Leipzig, Teubner, 1890. 8-r. VIII. + 142 l.

Dr. Hermann Dunger: Wörterbuch von Verdeutschungen entbehrlicher Fremdwörter mit besonderer Berücksichtigung der von dem Grossen Generalstabe, im Postwesen und in der Reichsgesetzgebung angenommenen Verdeutschungen. Mit einer einleitenden Abhandlung über Fremdwörter und Sprachreinigung. Leipzig, Teubner, 1882. 8-r. VIII. + 194 l.

Az irodalmi nyelvhelyesség kérdései közt egyike a legérdekesbeknek s legfontosbaknak az idegen szók kérdése, melyről mostanában minálunk is vitakoztak s melyről a németeknek egész tanulságos irodalmuk van. Ez irodalomnak — addig is, míg tüzetesebben számot adhatunk róla — egyelőre két termékét akarom bemutatni.

Az első, Franke munkája, abból indul ki, hogy az idegen szók helyébe új szokat alkotni sokszor igen bajos és rendesen csak a finomabb nyelvezéküeknek sikerül. Könnyebb az irodalmi szókinccset a régi nyelv szavaival gazdagítani, s e téren igen sokat tettek különösen Grimm Jakab és Uhland. Így élesztették föl halottaikból a *Hain*, *Fehde*, *Gau*, *Ger*, *Hort*, *Kämpe*, *Minne* szokat. Ez ellen azonban azt a kifogást tehetni, hogy a régi nyelv holt nyelv s hogy a kihalt szók nem bizonyultak életrevalóknak. Ezzel szemben azt a kérdést veti föl a szerző: vajjon csakugyan kihalt-e minden szó, mely az irodalmi nyelvben nem él? A népnyelv megfigyelője nemmel felel. Sok szép és tartalmas kifejezést elhagytak az írók, de fönmaradtak a nyelvjárásokban. Másfelől igen sok új szót is teremtett a nép, s ezek az íróktól alkotható új szóknál többet érnek, legalább annyiból, hogy már bebizonyították életrevalóságukat.

Franke kifejti, hogy a tájszókat leginkább népies írók s különösen költők honosíthatják meg az irodalomban, s elmondja, mennyi történt ez irányban Luther bibliája által, de sokat tettek Lessing, Goethe s mások is. (Néha persze épen a fölvelt tájszók idegen eredetűek; pl. *Grenze* — a régi *Mark* helyett — és *Schöps*, melyeket Luther tett

irodalmiakká, szláv szók.) — A nyelvészek főleg azáltal hathatnak, hogy a népies íróknak ösztönzést és útmutatást adnak.

A könyvnek egyik nagy szakasza olyan tájszók ismertetését s magyarázatát adja, a melyek egy-egy idegen szót helyettesíthetnének, s érdekes, hogy a szerző egyéb német nyelvjárásokon kívül a hollandi nyelvet is fölhasználja, melyből amúgy is merített egyetmást a német irodalmi nyelv (pl. *Hängematte* a holl. *hangmat*-ból, *Niete a niet* 'semmi' szóból). Sok tájszót Reuter, Hebel s más vidéki írók műveiből böngészett. Felsorolja azokat a használható tájszókat, melyek az állami életre, vallásra, tudományra, művészetre, iparra, kereskedelemre, gazdaságra, ruházatra, evés-ivásra, társadalmi dolgokra vonatkoznak, stb. Pl. *General: Feldoberst* (holl. *veldoverste*), *Chemie: Scheidekunde* (holl. *scheidkunde*), *einen ad absurdum führen: einen auf den Pfropf setzen* (Lipcse), *Ökonomie: Ackerei* (Reuter), *Karrussell: Reitschule* (Meissen), *sich nicht genieren: keine Schämé haben* (Lipcse), stb.

A könyvnek egy másik szakasza — szintén a különféle gondolatörök szerint csoportozva — olyan tájszókat ismertet, melyek nem ugyan idegen szók kiszorítására, de mégis az irodalmi nyelvnek gazdagítására szolgálnának, mert új fogalmakkal s árnyéklatokkal gyarapítanak. Pl. *streicheln* általában simogatást jelent (pl. bársonyt s.), a czirógatásra nincs külön irodalmi szó; de több nyelvjárás így mondja *eien*, a siléziai így *aizen*, a főnév *die Aize* (holl. *aaijen*; mi nálunk is mondják a kis gyereket czirógatva: *ájá*). *Grob anreden, grob behandeln* gorombáskodni vkivel: Lipcsében *begrobsen*. *In Wortwechsel geraten* feleselni: az Érczhegységben *sich wörteln*. Az általútra, melylyel az útnak egy részét elvágja az ember, nincs irodalmi szó: Siléziában *Schriemweg*. — *Bergabhäng*: a bajor, frank, stb. nyelvjárásokban *die Leite, die Leit*, vö. a magyar *lejtő, lejt* szókat! — *Fein regnen*: Meissenben s az Érczhegységben *siefern*, «mit *Sieb* verwandt»; vö. m. *szitál az eső!*

Igen érdekes még az a szakasz, melyben a fölvételt érdemlő népies fordulatok, szólások, képes kifejezések vannak tárgyalva. Csak egy pár olyan példát említek, mely a magyar nyelvet is érdekli: «Für *etwas sehr verwundert ansehen* sagt man in den beiden Meissner Mundarten und auch, wie Reuter zeigt, in der Mecklenburger: *angucken, wie die Kuh das neue Thor*. Es ist hiebei jedenfalls an eine von der Weide heimkehrende Kuh gedacht, die ihren Hof infolge des neuen Thorweges nicht wieder erkennt und diesen verwundert ansieht.» Vö. m. *bámul, mint borju az új kapura!* — «Sehr arm sein wird in den beiden Meissner, der erzgebirgischen u. anderen Mundarten durch *arm wie eine Kirchenmaus sein* ausgedrückt. Schlechter als in einer Kirche, wo es nichts zu fressen gibt, kann es ja eine Maus auch nicht treffen.» Vö. m. *szegény, mint a templom*

egere. — «Dem Landmann ist viel daran gelegen, das Heu herein zu bekommen, ohne dass es durch einen Regenguss nass wird. Daraus erklärt es sich, dass man in den beiden Meissner, der Leipz. u. der erzgeb. Mundart *sein Heu herein haben* sagt für: soviel Geld verdient haben, dass man von dessen Zinsen leben kann.» Vö. m. *jó rendben van a szénája.*

A másik munka szerzője, Dunger, összegyűjtött majdnem 104 lapra terjedő járatos idegen szót a helyettük használható s részben már használt német szókkal együtt. Jó részüket a birodalmi törvényekből s a póstaigazgatás újításaiból vette. Igen sok olyast találunk nála, a mit hasonló magyar szótárban ép úgy lehetne fölvenni. Pl. «*Abdicieren* = (Amt, Regierung) niederlegen, abdanken, verzichten, entsagen»: *Abdikál* = lemond, leköszön, (hivatalt, méltóságot) letesz. — «*Vehement* = heftig, feurig, leidenschaftlich, stürmisch, ungestüm»: *Vehemens* (ujságainkban most nagyon kísért) = heves, tüzes, szenvedélyes, viharos, féktelen. — «*Geometrie* = Raumlehre, Raumgrössenlehre.» Ezt a *Raumlehre* szót igen alkalmasan utánozhatni *tértan*-nal s ez talán kiszoríthatná a mi hibás *mértanunkat*.

A tulajdonképi szótáron kívül D. könyve igen tartalmas bevezetést foglal magában: *Fremdwörter und Sprachreinigung*.

Ennek 1. szakasza a *Fremdwort* és *Lehnwort* közti különbséget fejtegeti: az előbbit még idegennek érezzük, a másik a honi nyelvhez alkalmazkodott, meghonosult szó. Az utóbbiak teljesen áthasonulnak az eredeti szókincshez, pl. egészen németesen hangzik ez a mondat: «Der *Droschken-Kutscher* hat auf der *Strasse* sein *mattes Pferd* mit dem *Peitschen-Stiel* über den *Kopf* geschlagen», pedig *Droschke* és *Peitsche* szláv, *Strasse*, *Pferd*, *Stiel*, *Kopf* középlatin, *Kutscher* magyar, *matt* arab eredetű szó. — Érinti itt a népetymologia nagy szerepét.

A 2. szakaszban előadja röviden, mikor, miért és hogyan hatoltak francia, latin s másnyelvű szók a németbe. A francia kifejezések használata pl. már a minnesängerek korában (12. 13. sz.) nagyon divatos volt. Aztán kivált a 30-éves háború óta özönlöttek be ismét nagy számmal, s ez a második csapat már ránk nézve is érdekes, mert nagy része Németországban át mi hozzánk is beköltözött. Logau azt mondja:

Alamode-Kleider, Alamode-Sinnen,

Wie sich's wandelt aussen, wandelt sich's auch innen.

Ép így csipkedték minálunk is a 18. sz.-ban az *ala-módis* és *náj-módi* ruhákat és szokásokat (vö. e szókat a NySz-ban). A német úri osztály annyira elfrancziásodott, hogy saját honi nyelvét valósággal megvetette. «*Deutsche Kinder*», így panaszkodik Stolberg gr. «*wurden gewöhnt, die*

hohe edle Muttersprache als Gesindesprache anzusehen, da es Hausgesetz war, bei der Tafel französisch zu sprechen, da jeder kindliche Wunsch den Eltern in franz. Sprache vorgelegt werden musste.» Tudjuk, hogy nálunk is így volt, és szakasztott ilyen panaszokat olvashatunk a mi íróinknál is. — Az urakat persze utánozták a polgárok s a nép, s a német népnyelvben sok olyan francia szó dívik, melyen a művelt beszéd megint túladott: *Plaisir, dischkurieren, exprê, kapabel* stb. (vö. a magyar népnyelvben *diskurál, kurázi* stb., továbbá *bondsúr* s más efféle ruhaneveteket). — A *latinnal* való nyelvkeverés szintén olyan általános volt, kivált a hivatalos stílusban, mint minálunk. A szerző 17. 18. századbéli forrásokból ilyeneket idéz: Man solle «ein iudicium mixtum constituiren, ausserdem aber ratione aller übrigen Delinquenten allein und immediate iudiciren . . .» stb. stb. Ezt is utánozták a műveletlenek, s a népnyelvben maiglan sok nyoma maradt: «Da spricht man noch von *tribulieren* und *torwieren* (tribulare, torquere), eine Sache versteht sich *perschee* (per se, vö. m. *persze*), die Kinder bekommen ihr *Deputat* Prügel, die Eiter heisst nach der alten Ansicht von der materia peccans *Materie*» (magyarul is p. Veszprémben *matérja*) stb.

A 3. szakasz czime: Jetztiger Stand des Fremdwörterunwesens. Zahl der Fremdwörter. Proben von Sprachmengerei. («Th. Heinze schildert in seinem Büchlein über *Die Fremdwörter im Deutschen* höchst ergötzlich das Leben eines Junggesellen (garçon) in lauter Fremdwörtern.» Igy irta meg a mi Tóth Bélánk egy magyar ember életét csupá-li végű német szóval.)

4. szakasz: «Fremdwörter zu vermeiden aus Rücksicht auf die Würde und Schönheit der Sprache, auf Deutlichkeit und Sprachrichtigkeit der Darstellung.» A szerző idéz itt egy régi francia nyilatkozatot a francziás németségről: «A voir cette prodigieuse quantité de termes, d'expressions, de bouts de phrase, empruntés de la langue française, pour s'énoncer sur les choses les plus communes et les plus indispensables de la vie, qui ne prendroit les Allemands pour un peuple de l'Amérique, qui manquant des idées les plus simples, les auroit reçues des François depuis quelques années avec les termes convenables?» — Azokról az idegen szókról, melyek a *szabatosságot* előmozdítják, elnézőbben ítél a szerző, de jól mondja, hogy sokszor épen a szabatságnak ártanak ezek a jövevények. «Was ist ein *Carton*? Entweder ein Pappdeckel oder eine Pappschachtel oder ein leichter Bucheinband oder ein umgedrucktes Blatt oder der Entwurf zu einem grössern Gemälde [a magyarban még hozzájárulna a szövet neve, a német *kattun*-ból lett *karton*]. *Regal* kann sein ein Bücherbrett oder das Hoheitsrecht eines Fürsten oder ein Stimmenzug in der Orgel oder eine feine Art Papier . . .

Diese Unbestimmtheit u. Vieldeutigkeit des Fremdworts ist manchen Leuten freilich sehr erwünscht. Wie schön lässt sich die Unklarheit des Gedankens oder wirkliche Gedankenarmut hinter solch einem volltönenden Fremdling verstecken: denn eben wo Begriffe fehlen, stellt sich zur rechten Zeit ein Fremdwort ein — könnte man mit einer kleinen Veränderung des Goetheschen Wortes sagen.» — Szól aztán az idegen szóknak gyakori félreértéséről és elferdítéséről (népnyelvi példái közül ránk nézve érdekes: «statt Procurator *Procatori*). «Man verbindet eine franz. Vorsilbe mit einem lat. Zeitworte: *desinficieren* (fr. *désinfecter*). Wir versehen das fr. *abonner* mit einer lat. Endung in unserm *Abonment*, während der Fr. sagt *abonné*.» A német sok olyan fr. szót használ, mely magában a francziában már divatját multa: *Der Friseur in der Bel-Etage oder im Parterre gratuliert, seinem Compagnon*, ez csupa fr. szó, pedig a franczia ugyanezt a gondolatot ma így fejezi ki: «*le coiffeur au premier ou au rez de chaussée félicite son associé*. *Blamage, Staffage, Baronesse* és sok más szó egyáltalán nem fordul elő magában a franczia nyelvben.

5. szakasz: Kampf gegen die Fremdwörter in früherer Zeit bis zum Auftreten Campes. — 6. Die Sprachreiner («Puristen») von Campe bis zum Jahre 1870. — Campenak (1746—1818.) igen sokat köszönhet a német irodalmi nyelv; számos szava ma mindennapi, p. *altertümlich, Stelldichein, sich eignen, geignet, verwirklichen, Feingefühl, handlich, Hochschule, Empfindelei, Beweggrund, Gefallsucht, Zartgefühl, herkömmlich* stb. (Ő is sokban úgy járt el, mint a mi nyelvújítóink: «Einen Ersatz für die Fremdwörter sucht er in der Wiederbelebung erstorbener alter Ausdrücke, in der Aufnahme mundartlicher Wörter und in Neubildungen.» Sokszor találkoznak kísérletei a mieinkkel, p. *Façade* h. *Antlitzseite*, vö. *homlokzat*; *Roman* h. *Geschichtdichtung*, vö. *regény* a regéből; *Egoismus* h. *Ichsamkeit*, vö. minálunk *énesség, önösség, s utójára önzés*.)

7. Wirkungen des Kriegs von 1870—1. Anzeichen der Besserung in der Sprache des gewöhnlichen Lebens, der Schriftsteller, der Gelehrten und Behörden, der Kriegswissenschaft. — 8. Grösste Erfolge der Sprachreinigung im Postwesen und in der Reichsgesetzgebung. — Végül int a túlzásoktól, s ajánlja a közügyekben, a törvényhozásban stb. a tervszerű, megfontolt nyelvtisztítást.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Hatzfeld-Darmesteter-féle francia szótár.

Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle jusqu' à nos jours. Par Adolphe Hatzfeld et Arsene Darmesteter avec le concours d' Antoine Thomas. Paris, Ch. Delagrave. (Megjelenik 30 füzetben. Egy-egy füzet, 80 l., ára 1 frank.)*

Ha Littré korszakalkotó műve után, mely mint látszik, jó időre teljesen felölelte az anyagot, akadnak oly vállalkozó szellemek, a kik ugyane téren hasonló vállalatot indítanak meg, akkor ezeknek azon tudattal kell hozzálátniok dolgukhoz, hogy az eddig megjelent munkát javítani, bővíteni fogják. Miben különbözik tehát ezen új vállalat a régiebbektől? Azon törekvésben, mely leginkább arra irányul, hogy a szók történetét újabb világlátásban tüntesse föl. «A szók — mint a bevezetés mondja — keletkeznek, fejlődnek és változnak, tehát történetük is van. De a szók történeteinek vizsgálatára nem elegendő, ha csupán áttekintést nyújtunk egymás után következő alakjaikról és jelentéseikről. Miután a nyelvtörténeti tényeket megállapítottuk s az anyagot rendeztük, ki kell mutatnunk amaz összekötő kapcsolatot, mely a szókat egyesíti. Szóval, *a fogalmak minden változásának történeti okát a gondolkodás törvényeiben kell keresnünk.*»

A szerzők határozott ellentétbe helyezkednek Littrével, a ki azt állítja, hogy «a tökéletes nyelvcsokás önmagában foglalja okát és jogosultságát.» Ebből azt lehetne következtetni, hogy a nyelvhasználatot magasabb eszme nem szabályozza. A szerzők ép azért vállalkoztak ezen újabb munkára, hogy ennek ellenkezőjét bizonyítsák be.

A példák egész sorozatával van megvilágítva, mily különböző módon jár el a szellem, a gondolkodás a szók jelentésének megváltoztatásában. Ha egy szónak különböző jelentéseit tekintjük, egy közös fogalmat látunk, mely ezeket egybefoglalja, egybekapcsolja. *Ezen fogalom nem elvont és önkényes, hanem a nép szellemében valósággal élő képzet.* Sok szóban igen könnyen felismerhető. Így a *feuille* szóban a síma, vékony tárgy képzete a falevéltől papírelvélhez s az aranylemez (*feuille d'or*) elnevezéséhez vezet. Bonyolódottabb p. a *partir* szó jelentésének fejlődése. *Partir* mai jelentése eltávozni, nem egykönnyen magyarázható a szó eredeti értelméből, mely = *partager*, elosztani. *Montaigne* még azt írja: *nous partous le fruit de notre chasse avec nos chiens.* Az elosztás az elválasztás jelentésére vezetett. Így olvassuk *Roncevaux*-ban: *La main lui fu du cors partie.* Azután reflexiv értelemben használták: *se partir*, elválasztani magát, eltávolítani magát; így *Brut*-ben: *Se partit du dict.*

*) Ismertetésünk jobbara a tanulságos bevezetés kivonatát adja, még pedig a *Die neueren Sprachen* című folyóirat 1893-i, I. évf. nyomán.

lieu. A *se* névmás elhagyásával jutott a szó mai jelentéséhez: eltávozni. (A német *scheiden* egészen hasonló elváltozást mutat. Vö. az ilyen magyar szólásokat: Intafernes jutván a palotába a belső ajtónak egyenest *válta*. Más útra *szegének* és vissza nem térének Jeruzsálembé. L. NySz. Igy *kitör, beront.*)

Olykor-olykor a gondolkodás nem csupán egy ismertető jelből indul ki, hogy ezt egymásután vigye át a különböző tárgyakra, hanem egy tárgy szemléletében többrendbeli ismertető jeleket vesz figyelembe, melyeknek mindegyike egy-egy új fogalom vagy fogalomcsoport kiinduló pontjául szolgál. *Pain* lisztből gyúrott, kemenczében sütött táplálékot jelent; innen három fogalom válik ki: a *tömeg*, a *tészta* és az *élelem* fogalma. Ez utóbbi eredményezi az ilyen képes kifejezéseket: *gagner son pain*; a *tészta* fogalma ilyen kifejezésekre vezet: *pain à cacheter*, *pain à chanter* (ostya); a *tömeg* fogalmára pedig *pain de sucre* (süveg-czukor) kifejezés vezethető vissza.

Megtörténik, hogy a gondolkodás az eredeti tárgy nevét átviszi egy második tárgyra, melyen egy megegyező ismertető jelet fedez fel, később átszármazik e nevezet egy harmadik tárgyra is, melynek a másodikal van némi közössége, a nélkül, hogy az elsővel rokonságban volna; így terjed a név tovább, s az egyes elváltozásoknál csupán a közvetlen megelőző tárgyakra marad fenn néminemű vonatkozás. Jellemző példák erre: *mouchoir*, *roman*, *bureau*. *Bureau* eredetileg durva gyapju, később az íróasztal terítőjét jelölte, aztán magát az íróasztalt, a termet, melyben az íróasztal állott, a személyeket, melyek körülötte a teremben voltak.

Viszont a fogalom néha szűkebb körre is szorul. . .

A szerzők a *timbre* szón fejtegetik, hogy egyidejűleg mily különböző módon jár el az emberi szellem.

Bár e szótár első sorban a 17. század nyelvét tárgyalja, nem ritkán visszanyúl az előbbi század nyelvébe is, ha a mai nyelvhasználatot kell magyaráznia. És ez szükséges is; hiszen némely szóknak eredeti jelentése a közhasználatból egészen kikopott, mert származékai egész családdá gyarapodtak; de egy-egy árnyéklat a többitől külön életet él s föntartja az eredeti jelentés nyomait. . .

A nyelv fejlődéséről szóló tanulmány, melylyel később a mű ki fog egészülni, az általános szabályokat fogja előadni, melyeknek a különös esetek alá vannak rendelve. Ott föl lesznek sorolva a francia szókincs forrásai, a hangtani törvények, melyek a kiejtést lassanként átalakították, meglesznek magyarázva a ragozásban fölmerülő újabb nyelvtani alakok, az analtikus eljárásból folyó mondattani újítások stb. A szótár és e tanulmány kölcsönösen kiegészítik egymást és mindig egymásra hivatkoznak.

A szerzők nemcsak a meglevő szótárakból, kivált Littré és Sachs műveiből merítettek, hanem számos nyelvészeti folyóirathól, továbbá a mennyiségtan, természettan, kemia és építéstan műszótáraiból is. A neologizmusok közül minden habozás nélkül adtak helyet azoknak, melyek hézag pótlására alkalmasak; különben csak olyanokat vettek föl, melyek szerencsés újítással gazdagították a nyelvet. A népies színezetűeknek elsőbbséget adtak a tudósok mesterkélt alkotásai mellett. Közöltek táj-szólásokat is, melyekről azt hitték, hogy előbb-utóbb közhasználatba mennek át, vidékiességeket, melyek újabb fényt vetnek a közhasználatú szavakra.

Kiemelendő a műszók helyreigazítása, melyek más szótárakban hibásan vannak közölve. *Accolement*, e h. *accotement*, országút és árok közti tér (*Littré*); *ancre boueuse* e h. *toueuse*, vasmacska, horgony (*Littré* pótfüzetében ki van javítva, Sachsnál még hibásan); *bassage*, a bőr megdagadása, e h. *passage* (*passemment*, a cserzővarga csávája, mint *Littré*-nél és Sachsnál van); *marteau d'assiette*, kövező-kalapács e h. *d'aissette* (mint *Littré* és *Tollhausen* műszaki szótára közli).

A szófejtés első sorban a latin, görög, idegen vagy francia szót mutatja be, melyből a közhasználatú szó származik, azután elősorolja az alakokat, melyeket a szó magára öltött mindaddig, míg a mai alakját fel nem vette; végtére kimutatja, hogyan keletkezett a szó újabb értelme az eredeti jelentésből.

A szófejtést nyelvtörténeti adatokkal kell hitelesíteni. A legvalóbb-színű magyarázat, a legelmésőbb föltevés nem egyéb merő hozzávetésnél és a tudományra nézve a szellem értéktelen ragyogtatása, ha ellenmond a nyelvtörténeti tényeknek, a szóalakulás törvényeinek és pusztán tetszetős analogián alapszik. A szófejtésben a valószínűség sokszor igen messze esik a valóságtól. *Rouanne* (bélyegző): ennek a szónak rendszerint *roue* szóban keresik etymonját (így *Littré* és *Sachs*), mert a bélyegzés köralakú; e szó azonban kéttagú (a középkorban *roisne*-nak irták) és a latin *ru(n)cina* (vakaró-kés, gyalú) szóból ered és tulajdonkép így volna helyesen irandó: *roine*.

Nagy fontosságot tulajdonítanak a szerzők a pontos értelmezésnek, s itt a synonymáknak is helyet juttatnak.

Gyakran nehézséggel jár a jelentés árnyéklatainak megállapítása. Ilyenkor legbiztosabb módszer, ha mindazon eseteket mellőzzük, melyekben fölváltva majd az egyik majd a másik szót használjuk, s azon eseteket vizsgáljuk tüzetesebben, melyekben a rokonjelentésű szók közül mindig az egyiket találjuk, mert a másik sohasem pótolhatja.

Igen érdekesen meg van ez világítva a *mors* és *frein*, *danger* és *péril* példákkal. Itt a szófejtés adja a legjobb támasztékot: *danger* a

dominarium-ból származik; *être en dangier de qn.* a. m. az ő hatalmában lenni, tehát *être en danger de mort* a. m. a halál hatalmában lenni; *péril* pedig *periculum*-ból ered, melynek alapszava az *experiri* igében is föllelhető; eredetileg megpróbáltatást, csapást jelent, melynek az ember ki van téve. Ekként *danger* olyas valami ártalmas dolognak képét ébreszti fel bennünk, mely rajtunk kívül a külvilágban látható, míg *péril* inkább az októl függetlenül ama lehetőségre utal, hogy valami ártalmunkra, kárunkra válhatik. (A német talán így mondaná: *danger* inkább objektív, *péril* inkább szubjektív).

Ha egy népnek nyelve hű képét ábrázolja a szellem működésének a történet különböző korszakaiban, akkor egy ily szótár, mely a három évszázadon át változó jelentéseknek egymásutánját teszi tüzetes vizsgálat tárgyává, nemcsak a nyelvnek, hanem a gondolkodásnak is jellemzi hajdani állapotát. *A francia szellemnek a 17. századtól a 19-ig terjedő* képét nyújtja, melyet mindazok haszonnal forgathatnak, a kik a művelődés történetére és haladására nézve a nyelvtudománytól akarnak felvilágosítást nyerni.

Dóczi Imre görög nyelvtana.

Görög nyelvtan összehasonlító nyelvészeti alapon. Iskolai használatra írta Dóczi Imre főgymn. tanár. Második átdolgozott kiadás. Ára 1 frt 60 kr. Budapest, 1894. Eggenberger. 308 lap.

Dóczi görög nyelvtana annál a tudományos szellemnél fogva, mely egész könyvén végig vonul, megérdemli, hogy róla itt is legalább pár szóval megemlékezzünk.

A második kiadás (az elsőt 1887-ben az Athenaeum adta ki) jelentékenyen átdolgozott alakban jelent meg, de ugyanazon a tudományos alapon mint az első, t. i. az új grammatikai iskola eredményei alapján. A szerző oda törekedett, hogy a nyelvtudomány legújabb vívmányait lehetőleg értékesítse az iskola számára, a mint ezt a hangsúly törvényeinek és a névragozás bonyolultabb jelenségeinek, de különösen az igeragozás egész rendszerének tárgyalása mutatja. A mondatant valamint az első, úgy ebben a második kiadásban is a mondatbeli kategóriák alapján tárgyalja, és ennek megfelelően az alaktani részen is több változtatást tett; így pl. a tárgy esetét a határozó eseteknek elibe helyezte, a vocativust mint a mondatbeli viszonyokon kívül álló szóalakot az esetek sorából kivette, és az igeragozás körében az actiók tanának a görög nyelvben annyira fontos rendszerét szabatosabban körvonalozta. Továbbá gondot fordított, még nagyobb mértékben mint az első kiadásban a görög nyelv jelenségeinek a latin és magyar nyelvsajátságokkal való összehasonlítására.

Helyesen cselekedett a szerző, hogy a mondattant jelentékenyen megrövidítette, oly módon, hogy a latin nyelvvel azonos tények tárgyalását rövidebbre fogta, és általában véve csak a legszükségesebb dolgokra szorítkozott. Örvendek annak, hogy — mint az első kiadás előszavában mondja — a mondattani rendszer keresztülvitelében jó segítségére lehetett görög mondattanom, de azt hiszem, hogy talán még egyekben is követhette volna könyvem rendszerét. Így pl. a szerző a mondattani anyagot két főszakaszban, az egyszerű (és összevont) mondatnak meg az összetett mondatnak szakaszaiban tárgyalja. E helyett a beosztás helyett jobbnak tartom a mondattan anyagát oly módon két fő szakaszra osztani, hogy az elsőben a mondatrészek és a másodikban mondatok tárgyalassanak, a mint ezt nemcsak én teszem, hanem Delbrück is teszi összehasonlító indogermán mondattanában. A szerző rendszerében a mondatrészek csak az egyszerű mondatnak és nem minden mondatfajnak (tehát az összetettnek is) tulajdonát képeznék. Továbbá helyesebbnek tartom a mondatfajoknak 1. az állítás módja, 2. az egymáshoz való viszony szempontjából való megkülönböztetését. Helyesen cselekedett szerző, hogy a föltételes és megengedő mellékmondatokat állapothatározó mondatoknak vette (beismerem, hogy helytelenül számított ezeket a módhatározó mondatok közé görög mondattanomban), de azt most is állítom, hogy a hely-, eredet- és véghatározó mondatok tulajdonképen nem egyebek mint hely-, eredet- és véghatározóra vonatkozó, jelző vagy értelmező mondatok. A szerző említette véghatározó mellékmondatok (190. §. 2.) lényegének meghatározásánál nem a viszonyt, hanem az állítás módjának szempontja játszik döntő szerepet, és ez utóbbi szempontból tekintve az illető mondatok nem véghatározó, hanem kívánó mellékmondatok (l. görög mondattanom 303—306. §§-ait).

PECZ VILMOS.

Török nyelvemlék a XIII. századból.

M. Th. Houtsma: Ein türkisch-arabisches Glossar; nach der Leidener Handschrift herausgegeben und erläutert (Leiden, Brill, 1894.) 114+57. lap.

Egyiptomban a XIII. századtól kezdve a török nyelv nagy tért hódított a közéletben. Az ottani tudományos életbe és irodalomba ugyan nem tört magának utat — itt azontúl is csak az arab nyelv folytatta uralkodását —; de számot kellett ezentúl vetni vele a társadalmi életnek, majd nemsokára a közigazgatásnak is.

Az ország nyelvi viszonyainak e változását egy jelentéktelennek látszó esemény idézte elő, de a mely következményeiben évszázadokon át, I. Napoleon egyiptomi hadjáratáig, súlyosan nehezedett Egyiptomra. Az ejjubida szultánok idejében (ezek közül való a híres Szaladin is) nagy

számmal hoztak be Egyiptomba török-tatár eredetű rabszolgákat, kiket a szultánok a hadseregbe soroztak és kikből nemsokára az uralkodók testőrségét alakították. Csakhamar mindinkább nagyobb befolyásra tesz- nek szert az állam ügyeire; az ejjubida szultán-dinasztia teljes elgyen- gülése után 1250-től kezdve mint önálló szultánok uralkodnak Egyiptom és részben az e tartományyal összefüggő Sziria fölött egészen 1517-ig, midőn II. Szelim török szultán Egyiptomot is meghódította.

A mameluk szultánok történetét bőven lehet tanulmányozni azon két vaskos quarto-kötetből, melyekben Étienne *Quatremère* Al-Makrizi egyiptomi monographiájának e korszakra vonatkozó részét lefordította és a maga alapos adalékaival felvilágosította.*) A *Quatremère*-nek e mun- kát kísérő jegyzeteiből és excursusai-ból lépten-nyomon meggyőződhetünk azon nagy szerepről, melyet a mamelukok korszakában a török nyelv ezen, hét évszázadon keresztül tiszta arab nyelvű tartományban vitt, azon nagy befolyásról, melyet a közéletre gyakorolt.

S e befolyásnak irodalmi következménye sem maradt el.

Mennél inkább erősödött és növekedett a hajdani török rabszolgák befolyása és hatalma, annál szükségesebbé vált az országot lakó arab elemekre nézve, hogy a tőlük használt török nyelvet elsajátítsák. Beállott tehát annak szüksége, hogy a kik a mamelukok török nyelvét eltanulták, az arabok számára török nyelvtanokat és szójegyzékeket készítsenek, a melyeknek segítségével az uralkodó körök nyelvét, mely csakhamar a katonaság és az adminisztráció hivatalos nyelvévé vált, úgy a hogy el lehetett sajátítani. E szükséglet a török-arab nyelvkönyveknek egész kis irodalmát termé meg. *A Houtsma* által ez alkalommal kiadott nyelv- könyv ez irodalom legrégibb termékének látszik; legalább legrégibb az eddigelé ismert e fajta munkák; közt. *Houtsma* szerint 1225—30 körül készült; az általa használt másolat 1245-ről van keltezve.

Másféle török nyelv volt az, melylyel pár századdal később ismer- kedik meg Egyiptom lakossága, midőn az oszmán törökök Szelim szultán alatt Egyiptomot a konstantinápolyi pádisáh uralma alá vetik. A mame- lukok cserkesz származásuak voltak és a Deszt Kipcsák vidékéről kerül- tek a Nilus völgyébe. Pontról pontra érdekesen mutatja ki *Houtsma*, ki e szókönyvet a leideni könyvtár kéziratai között őrzött unicum alapján adja ki, hogy a benne ismertetett török nyelvjárás mind nyelvtani mind pedig szótári tekintetben teljesen azonos azon török dialektussal, melyet a gróf Kuun Gézától kiadott *Codex Cumanicus* tartalmaz. A névtelen

*) *Histoire des Sultans Mameluks de l'Égypte, écrite en arabe par . . . Makrizi, traduite en français et accompagnée de notes philologiques, hi- storiques et géographiques per Mr. Quatremère (Paris 1837—40).*

szerző a török dialektusok közül e nyelvjáráson kívül mégcsak egyet ismer, a melyet *türkmeni*-nek nevez. Sűrűen hivatkozik az eltérésekre, melyek a két nyelvjárás között a szókincs tekintetében fennállanak; különös nyomatékkal emeli ki több ízben, hogy a türkmeni-ben több a vendégszó, különösen mongol, arab és perzsa, mint az ő kipszáki dialektusában. Pedig ez utóbbiban is elég sűrűen vannak az idegen szavak. A kiadó nem jegyezte meg, hogy (az egyéb török dialektusokban is előforduló) *omuz*, váll, pláne a görög *ὄμος*-nak azonosos.

Érdekes volna azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy ez a türkmeni dialektus nem-e azonos a szeldsúk törökséggel, mely a XII—XIII. században honosodott meg Előázsiában és így a szerzőnek leginkább volt keze ügyében. E török nyelvjárás sajátosságainak ismeretére és összehasonlító tanulmányozására már most jó sok anyaggal rendelkezünk.

E két nyelvjáráson kívül a szerző egyéb török dialektusra nem hivatkozik. Hogy mily távol állott tőlük és mily kevéssé estek azok megfigyelése körébe, mindjárt azon tételből tűnik ki, a melyen szókönyvét megkezdi: «Hadd kezdjük — ugymond a dicsőséges és magasztos Alláh nevén, aztán az angyalok nevei következzenek, utánok aztán a próféta elnevezése; Isten = *tengri*; egy nyelvjárásban, melyet csak nagyon kevés ember ismer: *ogán*.» Látjuk mily idegenszerű volt szerzőnkre nézve a keleti törökségben honos elnevezés. Egyebekben nem reflectál a keleti nyelvjárásokra. E hiányt azonban a kiadó törekedik pótolni, a mennyiben alkalom adtán *Vámbery* és *Radloff* nyomán a keleti adatokkal egészíti ki az arab szerző közleményeit.

Houtsma, a keleti nyelvek utrechti tanára, egyáltalán nagy alapos-sággal és sokoldalú körültekintéssel tett eleget a kiadó feladatának. Az arab-török szójegyzék kritikai kiadását és fordítását (melyben abécze rendbe szedte a szerző által tartalmicsoportok szerint rendezett anyagot) több értekezéssel toldotta meg; szól (1—4. lap) magáról a kéziratról és készülését idejéről; aztán (4—7. l.) a kéziratban tárgyalt dialektusra tér át; bőven tárgyalja aztán (8—18. l.) ennek hangtani sajátosságait és (19—42. l.) alakтанát, viszonyban a többi török nyelvjárással. A könyv hátralevő részét a szójegyzék tölti meg. Igen érdekes excursust ad a szerző a törököknél használatos személynevekről (28—31 l.), melyek között különösen nagy számmal fordulnak elő: 1. a teljes mondatot alkotó személynevek mint p. o. *Áj-togmys*, felkelt a hold; *Tengri-berdi*, az isten adott stb. 2. állatnevek, akár tulajdonságszó kiseretében, akár nélküle p. o. *mengli boga*: foltos bika, *kyzyl arszlán*: vörös oroszán stb.

A nyelvtan részleteire ez általános ismertetésem nem terjeszkedhetik; minden esetre érdemes volna reá, hogy behatóbban foglalkozzanak vele azok, kiknek speciális szakjuk a török nyelvjárások ismerete.

A tulajdonképeni szókönyvből is sok érdekes részletet lehet kiszedni. Ha bold. Hunfalvynk még életben volna, kétségtelenül nagyon érdekelné, hogy a gyűrűujjat itten is *atsyz-barmak*-nak azaz, *nevetlen ujj*-nak nevezik. A *szin* itt nem csak sirhalmot (kurgan) jelent, hanem *bálványképet* is; mindenesetre érdekes vallástörténeti adat; a *szubasi* szó is (melynek eredetéről a M. Nyelvőrben csak a minap elmékedett Kúnos), más világításba kerül, ha azon eredeti jelentéséről veszünk tudomást, hogy: hadvezér, ebből *szü* hadsereg (mindkét esetben *szin* betűvel) stb. Nagyon érdekes kifejezésül még ide jegyzem a következőt.

A szójegyzékben bemutatott nyelvjárásban a muhammedánok fejedelmét, a khalifát, e szóval jelölik: *jügüncsi*. E szó annyit jelent, hogy: *a magát meghajtó* (a *jügün* tőből, mely a meghajlást jelöli; talán a *jük* = teher szóval van köze?) A ki ezt a szót felszínesen nézi, mindenesetre feltűnőnek kell hogy találja azt a tényt, hogy a legnagyobb urat ily, inkább szolgára valló kifejezéssel nevezik el. De a dolog nyitját azon körülmény nyújtja, hogy a khalifa jogaihoz tartozott, a község élén végezni a nyilvános imákat, e funkciójával emelni érvényre theokratikus *imámi* méltóságát. Azt is tekintetbe kell venni, hogy abban az időben, midőn a szójegyzék készült, a bagdadi khalifa már régóta puszta árnyékuralkodóvá törpült le, ki semmi valódi hatalmat nem gyakorolt és csakis theokratikus szereplésével mutatta ki, hogy ő, legalább elméletileg véve, «az igazhitűek uralkodója». A valódi hatalmat még a székvárosban is a felülkerekedett vasallus-dinasztiák gyakorolták. Négy évtizeddel a jelen szójegyzék elkészülte után a Hulagu mongol khán által elűzött khalifai dinasztia képviselői Egyiptomba menekültek és itt a mamelukok foglyaiként egészen a török hódításig folytatták neveltséges látszattá lesúlyedt vallásvezéri méltóságukat. A mamelukoknak jól esett ily bábuval rendelkezni, ki a vallás nevében megerősítette őket a bitorolt hatalomban. Erre a hívő nép szempontjából mindenesetre szükségük volt. Egyéb befolyásuk már régóta nem volt, a khalifáknak, mint a szultánok parancsára az időleges uralkodónak, megadni a vallástól követelt sanctiót és a község élén a kánoni imákat végezni. Ebben az időben tehát jellemző elnevezés ez a *jügüncsi*. Nincs kizárva, hogy éppenséggel humoros titulus, gúnyos elnevezése a csupán csak imádkozási jogban nyilvánuló méltóságnak.

Még sok egyéb, kultúrtörténeti szempontból érdekes részletet lehetne kiemelni a szójegyzékből; de ez ismertetésemnek nem lehet más célja mint az, hogy nyelvészeink figyelmét a XIII. század e török nyelvjárási adattárára felhívjam.

A kézirat, mely Houtsma jelen dolgozatának alapjául szolgált, még egy mongol-perzsa szójegyzéket is tartalmaz ugyanabból az időből. Ezt H. nem foglalta bele jelen dolgozatába.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ.

Kisebb közlések.

Valaki és néki. Ezeket és társaikat (*valami, némi* stb.) Szarvas G. Nyr. XXI. 147—8. úgy magyarázta, hogy *vala-* a *van* származéka: *valaki* = «levő ki, a ki van, akárki» és «van ki, egy bizonyos ki»; a *néki* pedig a m. *nézd ki*: «nézd ki zörög = *néki* (valaki) zörög.» De más nyelvek ide vágó adatai azt bizonyítják, hogy ez összetételek nem a magyarban keletkeztek. Az persze nem áll, hogy a *vala-* szláv eredetű volna (l. Balassa, Nyr. XVI. 109. vö. Hunf: Vogul F. 245), mert csak a tótban van meg s ez mi tőlünk vette (*vol'akto* vki, *vol'aco* vmi, stb. Loos magy. s n. része, *volajako* vhogy, *volajaki* vmiféle Jancs.). Hanem néhány rokon nyelvben találjuk mássát; így a vogul nyelvjárásokban, p. *ql-khqn* valami NyK. XXIV. 42., l. továbbá XXIII. 370. 272., aztán a cseremiszből *ala-kö* valaki, *ala-mö* valami, s ugyanott *ala* a. m. talán! De nevezetes, hogy hasonló névmásokat találunk a kazáni tatárban is: *ällä-kem* valaki, *ällä-nej* valami, s *ällä* a m. 'vajjon', 'vagy talán' (vö. finn *eli* stb., de ez alig lehet más, mint az orosz *ili*). Kérdés, vajjon a tatár a cseremiszből vette-e vagy megfordítva, de annyi bizonyosnak látszik, hogy a m. *vala-* mindezekkel egyeredetű.

A *néki némi* előtagja azonban kétségkívül szláv eredetű. Megvan ugyanezen jelentéssel mind az északi, mind a déli szlávtságban: orosz *некто* jemand, *некоторый* ein gewisser, einige, *неколько* ein wenig, némi; — lengyel *niekto* jemand, ein gewisser, mancher, *niece* ein wenig, etwas, né-mi, *niekilki* néhány, *niekiędy* néhol, *niekiedy* manchmal, zuweilen, ehemals, vormalis, tehát néha; — tót *neкто* valaki, valamelyik, néki, *nečo* valami, némi, *nekdy* valaha, hajdan, néha, *nejak* valahogy, némikép stb. A bosnyák azt a közmondást, hogy 'kinek a pap, kinek a papné' így mondja: *Niko* voli popu, *niko* popadiji = néki a papot szereti, néki a papnét (Ethnol. Mitteilungen I. 287). Hogy a szlávtságban ez az összetett névmás igen régi, bizonyítja az ószláv, melyben p. *neкто* a m. valaki, néki (még a litván s lett nyelvben is így van: *nekurs* némely, *nekadā* néha, holott p. *nekas* tagadó értelmű s a m. senki, semmi. De az említett szláv alakokat is a tagadó szócskával magyarázzák, vö. Delbrück: Vergl. Synt. I. 517—8. Talán eredetileg tagadó kérdések voltak ezek: *nem* jön ki? *nem* látsz mit? = jön néki, látsz valamit. Tényleg azonban a szláv nyelvek a tagadó névmást mindig megkülönböztetik ama határozatlanoktól, p. ószl. *neкто* néki: *nikito* senki, tót *neкто*: *nikto*, *nečo*: *ničo*, *nekdy*: *nikdy* stb., s ez a *ni* = nem is, sem, tehát ezek ép oly összetételek, mint a m. *sen-ki*, *sem-mi* stb.)

Azt hiszem, ezek után nem kételkedhetünk, hogy a *néki, némi*-féle névmások teljesen szláv mintára alakultak, a minthogy mi tőlünk viszont a tót átvette a *vala-* kezdetű névmást s az oláh az *akár-* kezdetűt (l. Nyr. XVI. 45. Hazai németjeink is mondják néha: *akár-uas, akár-wo* stb.).

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 fjt 50 kr., XI-től fogva . . . . . 3 fjt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Müncheni Codex. Közzéteszi: Volf Gy.
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.
- IV. V. Érdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinecy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömörö C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — XIV. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként . . . . . 2 fjt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. . . . . Ára 6 fjt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTÖK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 fjt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 fjt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. . . . . Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. . . . . Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. . . . . Ára 1 fjt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. . . . . Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. . . . . Ára 1 fjt 20 kr.
- X. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. IV. . . . . Ára 1 fjt 60 kr.
- Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. V. . . . . Ára 3 fjt.
- RÉGI MAGYAR NYELVESZEK** Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 fjt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. . . . . Ára 2 fjt.

- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81 . . . . . Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872 . . . . . Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. . . . . Ára 1 frt.
- IMRE-SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szókés
lások bírálata. . . . . Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖREBŐL. Kiadja
a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár.
I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. —
X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt.
1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt.
1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) . . . . . Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHA-SO-NLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J.
Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt.
Második füzet: Névszóképzés. 1887. . . . . Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelv-tanulmányok.
I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877.
Egy-egy füzetnek . . . . . ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. . . . . Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete.
I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. . . . . Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890. Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar
nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. . . . . Ára 2 frt.
- BALASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar
nyelvre. 1886. . . . . Ára 70 kr.
- BALASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.
Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 . . . . . Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török
népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTEK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította
dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította
dr. Munkácsi Bernát 1887. . . . . Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1.—3. füzet 1890—93.
Ára 4 frt 50 kr.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892.
I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . . . Ára 1 frt 50 kr.
II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi . . . . . Ára 4 frt.
III. köt. 1. füz. Medveénekek . . . . . Ára 5 frt.
- A BESZTERCZEI SZÓSZEDET. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.
Kiadta Finály Henrik. (A nyelvemlék hasonmásával). 1892. Ára 2 frt.
- A SCHLÄGLI MAGYAR SZÓJEGYZÉK. A XV. század első negyedéből.
Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István
1894. . . . . Ára 2 frt.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1894.

TARTALOM.

<i>Balassa József.</i> A magyar magánhangzók története. II. Rövid magánhangzók	369
<i>Munkácsi Bernát.</i> Ősi török-árja nyelvérintkezés	405
<i>Szilasi Móricz.</i> Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés. III. Mozzanatos képzők	409
<i>Halász Ignác.</i> Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése (vége)	443
<i>Prikkel Marián.</i> A nap szóhoz	470
<i>Munkácsi Bernát.</i> Az ember szó magyarázatához	475

Ismertetések.

Finn nyelvtan (Ugor kézikönyvek. Szerkeszti Szinnyei József. Budenz-Szinnyei finn nyelvtana) <i>Halász Ignác</i>	483
A finn-ugor nyelvészet történetéhez (Setälä: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan). <i>Szilasi Móricz</i>	485
Meyer Gusztáv új-görög tanulmányai. <i>Pecz Vilmos</i>	489
Pecz Vilmos új-görög nyelvtana. <i>Hegedüs István</i>	492
Az igenevek (Péter János: Az igenevek használata). <i>Melich János</i>	496

Kisebb közlések.

Még egyszer a <i>vidra</i> szó. <i>Ásbóth Oszkár</i>	498
A német <i>ch</i> a magyarban. <i>Simonyi Zsigmond</i>	500
Himpellér. <i>Simonyi Zsigmond</i>	404
Minő, milyen. <i>Simonyi Zsigmond</i>	408
Pótlások jövevényszavainkhoz: karapol, kappan. <i>Melich János</i>	482

Folyóiratunk most negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VII., Erzsébet-körút 9.*

A magyar magánhangzók története.

II. Rövid magánhangzók.

A mai magyar nyelv rövid magánhangzóit a következő sorrendben fogjuk tárgyalni : *e, a, ě, ő, o, í, u, ü*. A rövid magánhangzók történetét gyakran nem követhetjük oly világosan, mint a hosszú magánhangzókét, mert nyelvemlékeink, sőt még a régi nyomtatványok is csak ritkán jelölik a hangzók időtartamát. Ebben a tekintetben legfontosabbak az Érdy és a Jordánszky codex, a menyinyiben ezek sok oly hangnak a hosszúságát őrizték meg, melyeket a mai köznyelv röviden ejt. Jelölik, habár nem egész következetesen, a magánhangzók hosszúságát a Peer, Sándor, Festetics, Érsekujvári codex és Szent Krisztina élete; az utóbbi egyedül áll codexeink közt a hosszú *ó, ő* jelölésében. Első nyomtatványaink is csak tökéletlenül jelölik a magánhangzók (különösen az *ó, ő, ú, ü, és í*) időtartamát; ebben a tekintetben Káldy Bibliájának első kiadása érdemel nagyobb figyelmet, mivel igen gyakran megjelöli ezeknek a hangoknak a hosszúságát is.

1. e.

A rövid, nyílt *e*-t a nyelv alsó állásával, ajakműködés nélkül képezzük; mélyhangú párja az *a*, melynek képzése alkalmával azonban az ajak kissé zárt. Ma általában egyformán történik *e* hang képzése, csakhogy különbözőképp változik az *ě*-vel az egyes vidékeken. Két nyelvjáróterületünk, az északkeleti és a királyhágóntúli, a többi nyelvjárások *ě*-je helyén is mindig *e*-t ejt; ellenben a palócz vidéken, s egyes ragok előtt a székelyeknél is, gyakran lép *ě* az *e* helyébe.

• E két hang mai használata is gyakran eltérő; ugyanazon sza-

vakban is egyes vidékek *è*-t, mások *e*-t ejtenek. Így pl. a Dunán túl *nëm*, a Dunától keletre *nem* hangzik (a HB-ben *num* áll, s ez *ü*-nek mai *ë* felel meg); épígy kétféle az *enyëm*, *engem* szók első tagjának ejtése: a Dunán túl nyílt hangzóval ejtik, míg a Duna és Tisza között zártabb a magánhangzó (*ënyim*, *ëngëm*). Kétfélekép hangzik ez is: *nëgyven* és *negyven*, de *nëgyedik* mindig *ë*-vel van, s a *nëgy* szó zárt *ë*-jének ez az *ë* felel meg*).

Az *e*-féle hangok történetének vizsgálatát nagyon megnehezíti nyelvemlékeink hiányos helyesírása; nemcsak az okoz nehézséget, hogy ritkán jelölik a magánhangzó időtartamát, hanem a legtöbb esetben még a nyíltság foka is jelöletlen marad. Az *e* és *ë*, valamint az *ê* és *é* codexeinkben (a Bécsi és Müncheneri codex kivételével) mindig *e*, csak a hosszúságot jelöli néha kettőzés; későbbi nyomtatványaink már rendesebben jelölik az időtartamot, némelyek — mint láttuk — a hosszú magánhangzó zártágát is jelölik, azonban a zárt *ë*-nek még ma sincs külön jele írásunkban. Ez okból az *e* és *ë* hang megkülönböztetésében az *ë*-ző nyelvjárások tanúsága az egyedüli irányadónk.

a) A tő első tagjában.

Az első szótag *e*-je kétféle eredetű; egy részük *ë*-ből rövidült, a miről ugyanazon szónak egyes alakjai is tanuskodnak; más részük a zártabb *ë*-ből lett nyiltabbá, s ez az *ë* egyes esetekben a zártabb *ë*-ből rövidülhetett.

A nyiltabb eredetű *é* hang történetét tárgyalva láttuk már, hogy az *ê*-ből a szó ragtalan alakjaiban *é* (vagy más hosszú magánhangzó) lett, míg egyes képzett és ragos alakokban megrövidült a hosszú magánhangzó s megtartva nyíltsági fokát, *e* lett belőle. Így állanak szemben *delel*, *deres*, *feles*, *felöl*, *hetedik*, *heves*, *kettő*, *kezes*, *leves*, *nyeles* stb. alakok a hosszú magánhangzós *dél*, *dér*, *fél*, *hét*, *hév*, *két*, *kéz*, *lé*, *nyél* stb. alakokkal. Sok esetben már csak a rokon nyelvek vagy a régi nyelv s a mai nyelvjárások tanúsága mutat az eredetibb hosszú magánhangzós alakra: *belső*, *belé*, *benne*, közös alapszavuk a *bél* szó | *cselekedik*, *cselleng*, alapigéjük *csevele : *cséle |

*) Az *e* és *ë* használatáról érdekes összeállítást közöl Vadnai Rudolf «Nyelvünk hangolvadásáról» cz. munkájában (6—8. ll.)

dermed, töve egy a *dér* szóval | *derül*, *derhenő*, alapigéjük *dér | *esik*, v. ö. *ees* Keszt. c. *csik* Istvfi ; Erdélyben ma is *és* | *első* és *ellen*, v. ö. *eelsew* Érd. c., *eelowe* Sánd. c. | *embér*, első tagja Budenz szerint **elm-*, s ebből **ém-* | *emel*, töve szintén *elm: **ém-* | *erő*, v. ö. *eerethlen* Jord. c., *heeres* Wink. c. | *eszmél* az *ész* szóból; v. ö. *ésmélkedik* Fal. | *fej*, e h. *fè* (l. fentebb 278. l.) | *fekszik*, v. ö. *fékónny* Peer c. | *felel*, alapigéje *fél | *fen-*, v. ö. *fénik* ACser., *fenkóvetske* Mad. | *fene*, v. ö. *féné* Peer c., *feene* Nagysz. c. | *fejlik*, *fejt*, *feslik*, közös alapigéjük **fè-* | *hely*, v. ö. *hél* Dtúl és *heel* Wink. c., *heely* Pesti | *jegy* és *jel*, v. ö. *iégy* Cis., *iédzenünk* Zvon. | *kedd*, ebből *ketted*, v. ö. *keed* Pesti | *kezd*, ebből *készed, v. ö. *keezd*, Ehr. c. | *kezkenő*, ebből *kéz* | *les* és *lés*, v. ö. *lcs* RMNy., *lees* Lev. T. | *mell*, *mellest*, *mellé* stb., v. ö. *meely* Jord., *Érdy*, *Thewr.* c. stb. | *mer* és *mér*, v. ö. *meer* Jord. Horv. c. stb. | *messze*, v. ö. *meezebben* Jord. c. | *nekem*, *neki*, stb. és *nékem*, *néki* stb., v. ö. *nékem* Sylv. Helt. | *nyer* és *nyér*, v. ö. *nyeer* Érd. c. | *nyes*, ered. *nyè-s | *pedig*, ebből *kédég* (Simonyi, Kötöszók I. 138) | *szeg-*, *szegődik*, v. ö. *zeegh* Érd. c., *szég* Helt. | *tej* és *itéj* | *teher*, *terhe-s*, ebből **térhe-*, v. ö. *teerhek* Pesti | *terít*, *terül*, *terjed*, alapigéjük ugyanaz, mint *tér-* | *tetszik*, alapigéje **tét-* | *ver* és *vér* | *vesz* és *vész* | *vet* és *vét*, v. ö. *vet* Helt.

A szó első tagjában s egyúttal a szó végén csak két szóban áll *e* s ezekben *é*-ből rövidült: a *be* igekötő ebből lett *belé*; a Tiszán túl s Erdélyben ma is így hangzik *bé*, a palócz vidéken pedig zártabb magánhangzóval ejtik: *bë*, s ez erre mutat, hogy a zártabb *é*-ből rövidült; a *de* kötöszó magánhangzója szintén hosszú volt, (l. Simonyi, Kötöszók, I. 174. l.) s a nyelvemlékekben gyakran így is írják: *dec*.

Nehezebb kimutatni azt, hogy az *e* egyes esetekben a zártabb *é*-ből lett, mert a két hangot nyelvemlékeink (a Bécsi és Münchener codex kivételével) egyformán jelölik, s ez a két codex sem egészen következetes a jelölésben. Egyes jelekből azonban mégis következtethetünk az *e* zártabb eredetére. Ilyen jelek, ha az *e*-vel egyes alakokban a zártabb *é* áll szemben, vagy pedig, ha egyes nyelvemlékek az illető szónak *ö*-s alakját is ismerik. Zártabb *é*-ből lett a következő szavak *e*-je: *eledel*, *eleven*, az *él* (*il*) szóból, v. ö. *eeledel* Érdy Jord. c. | *elégýt*, Budenz szerint ebből **velgy-* és *ölgy*, v. ö. *ölgödöt* Tel., *ölgödven* Mon., *ögyeledetlen* GKat. | *ez*, v. ö. *eez*, Fest. Wink. Göm. c., *ee* Debr. Kaz. c. (l. alább az) | *genyed* és *gönyed*, v. ö. *gö-*

nietség C. MA. | *kebel*, v. ö. *kóbel* Helt. Tel. | *kedv*, v. ö. *kódves* Helt. Beythe | *kerek*, *kerget*, *kerül*, *kerít*, *kereng*, alapszavuk a *kör* szó, v. ö. *kórit*, *kóru*, *kórek* Helt. | *keserű*, v. ö. *kóserű* Deesi Zvon. | *kevény*, v. ö. *kóvény* Helt. Dáv. | *kevés*, v. ö. *kóvés* Dáv. Toln. | *mennyi* és *ménnyi*, v. ö. *mi*, *milyen*; zártabb hangzót jelöl a Bc. is: *meneiec*, az Érdy és Jord. codexben pedig hosszú a magánhangzó: *meenee*, *meenyen* | *nevet*, v. ö. *mewuet* Ehr. c., *móuet* Mc., *móet* Sylv.

A *kel*, *kelék* (és *kél*) szóban is *ë*-ből lett az *e*, s zárt szótagban ma is zártabb a magánhangzó (*kélt*, *költ* és *kött*); a régi nyelvben gyakoribb a zárt hangzó: *kél fel* (kelj fel) Mc., *fel költetőc* Érs. c., *fel kólthem* Tel. c., *fel költenek* Jord. c.; néha hosszú magánhangzóval (*é* vagy *i*) írják: *keel fel* Kulcs. c., *el kéltel* Helt., *kélsz*, *kélni* Gvad.; v. ö. még *ffel kyl* Jord. c., *kilyés* Com., *kilis* (kelés) PP. Mindezen alakok arra mutatnak, hogy a magánhangzó eredetileg *é* (*i*) volt s ez rövidült *ë*-vé; az *ë* azután nyiltabbá vált, de *l* előtt zárt szótagban megőrizte zártságát. — Ugyanilyen szó *tele*, *telik* melynek magánhangzója szintén zártabb volt, v. ö. *töllyes* Helt. s ebben *tölt*, ma is *ö* van.

b) A többi szótagban.

A tő második tagjában álló nyiltabb *é* (*è*) is megrövidül egyes ragok és képzők előtt: *egerek*, *keréken*, *nehezen*, *tehenek*, *szekeres*, ebből: *egér*, *kerék*, *nehéz*, *tehén*, *szekér*. Az eredeti tővégi magánhangzó is gyakran *e*, mely megmaradt egyes ragok és képzők előtt: *keze-t*, *ege-k* stb. Ezen kívül csakis összetétel által jutott az *e* a tő belsejébe, így pl. *ünnepe* ebből **üd-nap*, *kenyere* ebből **kemg-al*, mindkettőben hangzó illeszkedés hozta létre az *e-t*; továbbá ezekben: *negyven*, *ötven* stb.

A szó belsejébe az *e* leggyakrabban mint egy képzőnek vagy ragnak alkotó része került, s ilyenkor mindig szemben áll a mélyhangú szavak *a*-jával. A névragok közül ez a hang van a *-ben*, *-nek* és *-vel* ragokban, melyekben *é*-ből rövidült: *ben* a *bél* (*bél*) szóból alakult *-n* raggal, tehát **béln*, **bènn* (v. ö. *bennem*) volt; a hosszú magánhangzót jelölik is a Sánd., Érs. és Fest. c.; a *-nek* rag hosszú magánhangzója mellett tanuskodik a *nékem*, *néked* stb., valamint a codexek hosszú magánhangzós alakja, v. ö. *zizessegneec* Nagysz. c., *bunekneek*, *kertneek* Érs. c. stb.; a *-vel* rag töve Budenz szerint (NyK. III: 454) egy *a fél* szóval, v. ö. *vélem*, *véled* stb. A *-lag*,

-leg és -lan, -len ragok *e* (*a*)-ja szintén *é* (*á*), ill. *ê* (*â*)-ból rövidült, v. ö. *evigleen* Wink. c., *kedyghleen* Írs. c. (L. Simonyi, Mgy. névrag. 64—68. II.) A módhatározó -an, -en ragban a magánhangzó még a töhöz tartozik, habár a mai nyelvben mindig a nyiltabb hanggal használtatik; azonban a régi nyelvben gyakran fordul elő zártabb hangzóval is (l. Simonyi, Magy. nyelv, II. 257).

Az igeragok közül a többes szám 3. személyének (-nak, -nek) s a 2. személyű tárgyas ragozásnak (-lak, -lek) ragjában van *a*, *e*; ezekben ez a magánhangzó az -n- és -l- rag eredeti véghangzója. A jövő időnek -and, -end ragja pedig nem egyéb, mint frequentatív képző s régiebb alakja -ánd, -énd (-ánd, -énd).

Elhomályosult ragos alakok a *reggel*, *éjjel* szók (e. h. *reg-vel*, *éj-vel*), továbbá *közel* (e. h. *közél*); lativ értékű ragot kell látnunk az *ellen* szó második tagjában is (e. h. *elevén: *ellèn).

Az *e*, mint frequentatív és momentan igerképzőknek része az ugor *j* (*g*) képzőből lett; ebből a tö, vagy az előtte álló képző végső magánhangzójával egybeolvadva <*é* (<*á*) s azután *e* (*a*) lett. Ilyen képzők: <*el*, <*ed*; -*gel* -*del*, -*lel*; -*get*, -*ged*; -*en*, -*ken*, -*ked*, -*eml*, -*et*, -*ep*, -*ell*; pl. *visel*, *enged*, *lépdel*, *kérlel*, *engesztel*, *vereget* stb. — *csörren*, *röppen*, *félemlik*, *szeret*, *siet*, *lövell* stb. Néhány igében megvan a *j* is az *a*, *e* után: *veszejt*, *hullajt*. Ugyanilyen eredetűek a causativ értékű <*el*, -*lel*, -*tet*, -*ejt* (*érlel*, *nevel*, *csörget*, *veszejt*) s a reflexiv -*etik*, -*tetik* képzőbokok *e*-je is. Mindezen igerképzőknek megvan a mélyhangú párjuk is *a*-val.

A deverbalis névszóképzőkben is hasonló eredetű az *e*; leginkább az említett frequentatív képző nyoma van benne, melyet követ a főnévképző; ilyen a -*tal*, -*tel* képző és ilyen elhomályosult képzést kell látnunk a *beteg*, *fergeteg*, *pöfeteg*; *hideg*, *meleg*, *ideg* szavak második tagjában (v. ö. *beteeg* Dom. c., *hideeg* Weszp. Corn. c., *melég* Sylv.), valamint ezekben is: *eleven*, *mereven*.

A -*telen* képző *e*-jét is eredeti hosszú magánhangzóból magyarázza Budenz; első tagja külön szó volt, vog. *tajl*, magy. *tél.

c) Szó végén.

A többtagú szók végén az *e* (s a mélyhangú szavakban vele szemben álló *a*) mindig a képzőhöz vagy raghoz tartozik, csak az *elme* szót magyarázza Budenz összetételnek ebből *el-mél; a szó-

végi *l* kiesése után *ő* lett a magánhangzóból (v. ö. *elmewnket* Érdy c., *elmónket* Decsi), s ez rövidült azután *e*-vé a szó végén.

A névszók végén az *e* vagy deverbális (nomen verbale), vagy denominalis (diminutiv) képző; mindkét esetben kétféle eredetű lehet. Mint nomen verbale képző vagy az ugor *j* (*g*), vagy pedig ug. *-b*-ből fejlődött, a diminutiv képző pedig vagy szintén ug. *-j*, vagy ug. *-m* (*-n*) képzőből lett. A *-j* képző szó végén állva egybeolvadt a tő magánhangzójával s előbb *éⁱ* diphthongus, azután *é* vagy *í* lett belőle; ez a hosszú magánhangzó nem maradt meg a szó végén, hanem megrövidülve az *í*-ből *i*, s az *é*-ből *ë* lett. A magyar nyelv azonban nem kedveli szó végén a zárt *ë*-t s mindig *e*-t ejt helyette; így lett ebből a képzőből is *e*. A másik képzőből, az ugor *b*-ből és *m*-ből, előbb *v*, ebből pedig — mint azt az *ő* történetét tárgyalva már láttuk — a tő végső magánhangzójával egybeolvadva *ő* lett; ez az *ő* egyes esetekben szintén megrövidült s ekkor *ö*, *ë*, majd szintén nyiltabbá válva, *e* lett belőle.

Ma már nehezebb eldönteni, hogy a szóvégi *e* melyik szóban rövidült *ő*-ből s melyikben *é*-ből; az *enyhe*, *fürge*, *kege*, *törpe*, *szüle* (és *szülő*) nom. verbalek *e*-je valószínűleg *ő* volt, ellenben a *tele* szóban eredetibb *é*-re mutatnak a *tebi*, *teljes*, és a palócz *telé* alakok. A diminutiv képző *e* is nagyjából *ő*-ből lett; így ezekben: *eme*, *emse*, *epe*, *gége* (és *gegő*), *szürke*, *tőke*, *vese*, s általában a *-ke*, *-cske* képzőbokorban. Ellenben a zárt *é*-ből lett a következő szavak *e*-je: *néne* (és *néni*) | *fekete*, ragok előtt *í*-t ejt a felsőtiszai nyvj.: *feketít*, a palóczságban és Rába vidékén pedig *ë*-vel ejtik: *feketë* | *fejsze* és *fejszít* | v. ö. *fejzy* Jord. Érdy c., s a székelyek is így mondják *fészi*, *féjszi* (Vadr. és Tájsz.); Rába vidékén *fejszë* | az *este* szó *e*-jében rag (talán lativ értékű) lappanghat; a palócz *estë*, *estvë* zárt *ë*-je is eredetibb *éⁱ*-re mutat | *fene*, a palócz nyelvjárásokban így hangzik *fenë*, a szóvégi *e* tehát szintén *éⁱ*-ből lett | az eddig még nem elemezett *eke*, *ige*, *mese*, *pemete* szavak *e*-je is *ë*-nek hangzik a palócz nyelvjárásokban; v. ö. *yghée* Jord. c., a B. c. is zártabb hangzóval jelöli: *igé*, s ragok előtt *í*-vel írják Heltai, Komj.: *igit*.

A *kese* (*kesely*) és *renyhe* szavak végén Budenz szerint az ugor *-d* nomen verbale képző volt; ebből azonban nem lehetett *j* vagy *v*, mint Budenz hiszi (Ug. alaktan, 217. l.), hanem rendes fejlődéssel *l*; az *-el* szótagból szó végén *ő* lett, s ez rövidült *e*-vé.

Lehetséges, hogy a szóvégi *l* egyszerűen elmaradt, s az így hosszuvá lett *ê* rövidült azután *e*-vé.

A névragok közül csak a *-be* és *-re* végződnek *e*--re; az utóbbi hangzó illeszkedés hatása alatt jött létre a *-ra* ragból (e. h. **rajá*); a *-be* pedig teljesebb alakból rövidült, épúgy mint a *be* igekötő, s e helyett áll *belé*, *bé* (v. ö. *vilagbele*, *nugulmabele* HB.), melynek végén az *é* latív értékű rag. A latív értékű *<é* (ill. *é'*) ragból lett néhány határozó szó végén is *e*: *ide*; *meszse* és *messzi*; *szerte*, *össze*, *szinte*. A palócz nyelvjárások ezekben is *ë*-t (néha *i*-t) ejtenek: *idi*, *idë*; *összë*, *hëtszërtë*.

Leggyakoribb még az *e* (és *a*) a névszók és igék 3. személyű alakjainak végén: *könyve*, *keze*; — *kére*, *kérne*, *kérje*, *kérte*. E ragok mindegyike teljesebb alakból fejlődött, melyben *j* olvadt a *tő* végső magánhangzójába, s előbb *é'*, azután *ë*, végül *e* lett. A névszók mellett a *j* a 3. személyű birtokjele (**könyveje*: **könyvej*: *könyvé'*: *könyve*). Az igealakokban különböző értékű volt a beolvadt *j*; majd a 3. személyű tárgyra mutató elem (*kérte*, *kérje*), majd időjel (*kére*), majd egy része a módjelnek (*kérne*). A *j*-s dipthongusból való eredetre mutat a birtokos személyragon első sorban az, hogy ragok előtt majdnem az egész magyarság területén *i*, *í*-nek hangzik (*könyvit* és *könyvít*), továbbá, hogy a palócz vidéken s a Dráva mellékén, valamint a szlavóniai nyelvjárásban rag nélkül is igen gyakran *i*-nek ejtik (*bőri*, *béli*, *ízi*), végül hogy ugyancsak néhány palócz nyelvjárás és az egész nyugati nyelvjárás terület, — melyek megtűrik szó végén az *ë*, *ö*-t — ezt a ragot is mindig *ë*-vel vagy *ö*-vel ejtik: *kezë*, *pínzë*, *vígë*; *könyvö*. A nyugati, valamint a palócz nyelvjárásokban az igéknek említett alakjai szintén zártabb magánhangzóval hangzanak: *nízzë*, *tëttë*; *tënnë*, *vinnë* stb.

2. a.

Az *a*-t a nyelv alsó állásával ejtjük a mély hangok sorában, gyenge ajakzárással. Ma minden nyelvjárás így ejti ezt a hangot, csak a palócz vidéknek egy részén hangzik helyette az ajakzárás nélkül képzett *á*. A dunántúli és a nyugati nyelvjárások *á* után *q*-t vagy *o*-t ejtenek helyette, a székely nyelvjárások pedig az *á* előtt ejtik *á*-nak. Ez azonban mindkét helyen újabb fejlődés a szomszédos *á* hang hatása alatt.

Az *a*-nak teljesen megfelelő hosszú hangot, az *á*-t, mai köznyelvünk nem ejti, csak egyes nyelvjárásokban fejlődött újabban ez az *á* oly esetekben, midőn szótagzáró *l*, *r* elvesztével pótlónyújtás állott be (*áma*, *ára*). A mai köznyelvben az *a*-nak megfelelő hosszú hangzó az *á* (*fa*: *fák*), melynek viszont rövidjét (*á*) nem ejti a köznyelv. A magyar nyelvnek régi korszakában, mint azt az *á* történetét tárgyalva láttuk, megvolt az ajakzárás nélkül képzett *á* is, a melyből azután részint *á*, részint *a* lett, úgy hogy az *a* története gyakran egybeesik az *á*-ével.

a) A *tő* első tagjában.

A mai köznyelv *a* hangja kétféle eredetű; részint nyiltabb hang volt eredetileg is, és pedig vagy *a* volt, vagy pedig egyes esetekben a hosszú *á*, *á*-ből rövidült; másrészt a régi nyelv *o* hangja vált nyiltabbá s lett belőle *a*. Az Árpád kori oklevelekben, a HB-ben és a KT-ben, sőt néha egy-egy későbbi codexben is *o*-t találunk sok szóban a mai *a* hang helyén.

Nyelvemlékeink hiányos helyesírása miatt nehéz minden egyes esetben eldöntenünk, hogy milyen az eredete egy-egy szó *a*-jának; azonban a nyelvemlékek és a mai nyelvjárások egyes adatait a rokon nyelvek tanuságával összevetve mégis sejthetjük gyakran az illető szó régibb alakját.*)

Hosszú magánhangzóból, és pedig *á*-ből rövidült azon néhány egytagú szó *a*-ja, melyben ez a hang egyúttal szó végén áll: *fa*, ugor alakja *p.g.*, ebből lett *fája* vagy *fája* és *fá*; ragok előtt meg is maradt az *á* (*fá-t*, *fá-n*), míg a szó végén megrövidült | *ha*, Budenz szerint «a *ho* kérdő névmástőhöz tartozik, ha bizonyosan meg nem határozhatjuk is, milyen viszonyrag kopott el róla, mely által t. i. a névmástő időhatározó adverbiummá vált.» (MUGSz. 101. l.); régibb alakja *há*, a mint azt egyes nyelvemlékeink meg is őrizték: *haa* Lev. T., *há* Decsi, Born. stb., v. ö. még *há-ny* | *ma*, szintén régibb *má*-ból lett, v. ö. *mái*, *mára*, és *má* Kriszt. L.; ez

*) Megjegyzendő, hogy a nyelvemlékeknek egyes zártabb hangzós adata nem bizonyít mindig a magánhangzó zártabb eredete mellett, mert az az *o*, főleg *l*, *r*, *v* mellett, dialektikus sajáttság is lehet, a mely utólag fejlődött.

is olyan ragjavesztett alak, mint *ha*, de nem fejlődhetett *mol alakból, mert ebből csak *mó* lehetett; ez utóbbi alak él is Göcsejben s ez lehet az egyes nyelvmlékek (Tel. Vitk. c.) *mo* alakja.

A nyiltabb hangot, *a*-t vagy *á*-t mely gyakran *á*-val is változik, tartjuk eredetibbnak a következő szavakban is: *ad* és *ád*, l. az *á*-nál | *bal*, v. ö. *baal* Érd. c.; finn *paha*, votj. *paljan* | *fal*, v. ö. *faal* Érd. c. | *hagy* és *hágy*, v. ö. *haad* Sánd. c., *haagy* Érd. c. | *hal*. finn *kala* | *hall*-, *hallgat*, v. ö. *haal* Érd. c., *haalgat* Érs. c. | *harmad*, *harmincz* és *három*, v. ö. *haarmad*, *haarmic* Sánd. c. | *kap*, finn *kaappaa*, mord. *kaped'e* | *lagymatag*, *langyos* és *lágý* | *majd* és *más*, tövük ug. *m.g.*- | *nyak*, *nyaggat*, ug. *ny.* *j-k* | *rak*, finn *rakenta* | *sajdít* és *sájdít* Dtúl, *sáldít* Soós; v. ö. *sejt*, *sejdit* | *szalad* és *száll*, finn *saa* | *vall* (bir) és *vádol*, finn *vala*, lp. *vale* | *varjú* finn *varekse*, mord. *varsi*, zürj. *variš*.

A zártabb *o*-ból fejlődött a következő szavak első tagjának *a*-ja: *agg*, *aggódik*, v. ö. *ogh* Tel. c. | *agy*, v. ö. *oga* Vitk. c., oszt. *oñit* | *akad*, *akaszt*, v. ö. *okoztou* Czin. | *alacsony*, *alsó*, v. ö. *olso* Cod. Dipl. *olsou* Cod. Patr., *Ol-uar* okl. 1239., *Ol-falu* okl. 1263; töve ug. *v. l-* | *alszik*, *altat* stb. v. ö. *olt* és *oloj*, *olas* Vitk. c.; töve ug. *v.d-*, ugyanezen ugor alapszóhoz tartoznak: *alkot*, v. ö. *olkot*; *alkonyodik*, *alkalom*, *alkú*; megnyúlt az *a* az első szótag erősebb hangsúlyának hatása alatt ezekben: *álm*, *leáldoz* a nap, és: *álkhattak* Tolnai, *álkódhattak* Pázm. | *apró*, v. ö. *opprod*, *Oproud*, *Oprouscyl* oklevelekben | *arcz* és *oreza*, zürj. *ord*, votj. *urd* | *asszony*, v. ö. *ohsun* Mon. | *avat*, szintén az *ol-* «dormire» igéhez tartozik; v. ö. *ovik*, *óot* | *avas*, v. ö. *owos*; ug. *am.*, s az *ava-* alakból azután *ó* lett | *aszó*, a. m. völgy, v. ö. *ozou*, *ozov* Cod. Dipl. | *az*, v. ö. *oz*, *ozvc*, *ozchuz* HB., *oznoc*, *ozunkeppen* KT., *oz*, *ozth* Lev. T., ug. *to-* névmástöbbl | *baglya* és *boglya*, v. ö. *buglya* PP. | *bagoly*, v. ö. *bogol'* Döbr. c., *boglyot* Csúzi | *balgatag*, töve egy a *bolyog*, *bolyókás* szókéval | *batyú*, v. ö. *bojt*, *motyó* | *faj*, v. ö. *foianec* HB. | *falni*, vog. *pól*, lp. *puola* | *falú*, v. ö. *folu* Knauz, és okiratokban többször; *folwa*, *folnagy* Vitk.-c. | *far*, *fark*, *farcsik*, v. ö. *fork* okl., *forku*, *forkos* Knauz, *forčok* MC., *forchik* Helt. | *farag* és *forgács* | *gyapon*, v. ö. *gyopont* Érd. Érs. c. | *halni*, *halál* és *holt*, v. ö. *choltat* HB.; finn *kuole*, vog. *kol* | *halvány*, töve egy a *hold*, *holnap* szókéval | *hamu*, ebből *holm, v. ö. *chomu* HB., *homu* okl. | *lakik*, *lak*, v. ö. *Zeploc*, *Cuzeploc* VárR. | *magas*, v. ö. *mogos* okl., *mogosság*

Derk. | *mar-*, v. ö. *mordos* Tel. c., *moras* Vitk. c.; finn *murta*, oszt. *márt* | *marad*, v. ö. *morodék* Czin. | *maszat* és *moszat* | *nap*, v. ö. *nopun* HB. | *parányi* és *por* | *sarok*, *sarkantyú*, v. ö. *sorkolas*, *sorkantyú* Jord. c. | *szab-*, v. ö. *zob* Vitk. c., *szobas* Mel.; oszt. *šub*, *šob* | *szakad*, finn *sukku*, oszt. *šuk* | *tapos*, *tapod*, v. ö. *topod* Pázm.; votj. *tub*, oszt. *tupa* | *taszit* és *toszit* | *taval* és *tova*, tövük a *to* mutatató névmástó | *vaj*; finn *voi*, lp. *vuoj* | *vagy*, *van*, *vala* és *volt*, *volna*, v. ö. *vogmuc*, *vola* HB. *vottok* RMNy.; finn *ole*, mord. *ule* | *varr*, *varga*; zürj. *vur-*, cser. *orug*.

b) A többi szótagban.

Az *a* a magyar szavak belsejébe vagy összetétel által került, vagy pedig a raghoz, képzőhöz tartozik; azonkívül gyakori még mint tövégi magánhangzó is, mely a ragok és képzők előtt megmaradt. Összetétel által került a szó belsejébe a következő szavak *a*-ja: *észak*, *északa*; *erőszak*; *honalj*; *tegnap*, *holnap*, *minap*; *hadnagy*, *násznagy*; *taval*; *hatvan*, *nyolcvan* stb.

A ragok és képzők *a*-ja a másik hangrendben megfelel a nyílt *e*-nek s történetük is egyforma. A *-nak*, *-ban*, *-val* névragokban az *e* volt az eredeti hang, s ebből lett a hangzó illeszkedés hatása alatt a mélyhangú szavak mellett *a*. Az *a* hang van a *-lag* és *-an* névragokban, az igeragok közül a tb. szám 3. személyének (*-nak*), a 2. személyű tárgyas alak (*-lak*) és a jövő (*-and*) ragjában. A képzők közül *a* van a frequentatív *-al* (*-dal*, *-gal*, *-lal*); *-gat*; *-ad*; *-ar*; *-ajt*, a momentán *-an*; *-kan*; *-at*; *-ap*; *-all*, a causatív *-al*, *-lal*; *-at*, *aszt*, *-tat*; *ajt*, a szenvedő *-atik*, *-tatik* igeképzőkben, továbbá a *-dad* kicsinyítő, s az *-aj*; *-alom*, *-dalom*; *-al*, *-tal*; *-val*, *-at* deverbális névszóképzőkben. Mindezekben a magánhangzó eredetéről és fejlődéséről az *e* hang tárgyalása alkalmával volt szó.

c) Szó végén.

A többtagú szók végén álló *a* mindig a képzőhöz vagy raghoz tartozik, s a magas hangú szavak *e*-jének felel meg. A névszó végén álló *a* vagy deverbális vagy denominalis képző. Mint deverbális képző ugor *-b*-ből való; ebből rendes fejlődéssel *ó* lett (l. az *ó* hang történetét), s ez az *ó* olyan szavak végén, melyekben a képző func-

tiója elhomályosult, gyakran megrövidült s ilyenkor *a* lett belőle, miután a magyar nyelv (néhány nyelvjárás kivételével) szó végén rövid *o*-t nem ejt. Ilyen eredetű a következő szavak végén álló *a*: *árva, gyáva, hiba, kajla, kajsza, lanyha, lusta, morzsa, puha, síma, varga*; ugyanilyen képzést sejtethetünk még ezekben is: *kába* (v. ö. *kábul, kábít*), *csába* (v. ö. *csábít*), *csúnya*. Lehetséges, hogy egyik-másik *a* végű nomen verbaleban az ugor *-j*-képző volt, s *á*-ból lett az *a* (l. Ugor alaktan, 199. l.). Ma már nehéz eldöntenünk, hogy a két képzésmód közül melyik volt meg egyik vagy másik szón; lehetséges — mint egyes esetekben már fentebb is láttuk — hogy ugyanazon egy tőhöz kétféle képző is járult.

A diminutív képző ug. *m*-ből lett, mely szintén *ó* volt előbb, a mint egyes alakok világosan mutatják: *apa* és *apó, após*; *anya* és *anyóka, anyós*; *buczka* és *buczko*; továbbá: *boka, hurka, karika, kofa, liba, pofa*; *csacska, csutka, nyalka* stb.

A szóvégi *l* elveszésével jutott szó végére az *a* e szavakban: *sanda, bandsa* (a régi nyelvben majdnem kizárólag *sandal, bandsal*); *orcza* ebből *orczál, v. ö. *orchyalyath* Debr. c.; a *vézna, kora* nomen verbalek elveszett *l*-jében Budenz az ugor *d* (*l*) képzőt látja (Ug. alaktan 217. l.).

A névragok közül a *-ba* a hangzó illeszkedés hatása alatt keletkezett a *-be* ragból; ellenben a *-ra* rag eredetileg is mélyhangú, s *rajá*-ból lett, és pedig előbb *rá* (v. ö. *rá-megy*), azután *ra*. Egyes *a* végű határozókban a latív értékű *j* rag van, a melyből előbb *é*, ill. *á* s végül *a* lett: *haza, hova, oda, tova*.

A birtokos személyragozás 2. személyének (*apja, lába*) s egyes igealakok 3. személyű alakjának *a* ragja (*irta, írja, ira, írta*) egy eredetű a magashangú szók *e*-jével, s szintén előbb *á* volt.

3. ő.

Az *ő*-t a nyelv középső állásával képezzük a magas hangok sorában, ajakzárás nélkül. A hosszú hangok közül megfelel neki az *é*, bár ez szűkebb képzésű. Az ajakhangok között teljesen megfelel neki az *ö*, s nyelvjárásaink közül az alföldi nyelvjárásterület, valamint a nyugati székelység rendszeren ezt a hangot ejti helyette. A mélyhangú magánhangzók sorában nincs teljesen megfelelő párja, legközelebb áll hozzá az ajakzárással képzett *o*, így aztán hangzóilleszkedés tekintetében ez áll vele szemben.

Az irodalmi nyelv elhanyagolta e hang megjelölését, azonban az élő nyelv — az északnyugati és a királyhágóntúli nyelvjárás-terület kivételével — pontosan megkülönbözteti az *e*-től. Általában mindenütt egyformán képezik ezt a hangot; csak annyiban van különbség, hogy a Dunán túl kissé zártabb képzésű, ellenben a keleti részen egészen nyiltabbá vált s *e* lett belőle.

a) A tő első tagjában.

Az első szótagban álló *é* kétféle eredetű; részint a zártabb *é* (*éⁱ*)-ből rövidült, részint pedig *i*-ből vált nyiltabbá.

Az első szótag zártabb *é* hangja gyakran megrövidül, ha a szóhoz rag vagy képző járul. Így lesz a *lélék*, *lilék* szóból *lélkés*, *lélketlen*, ugyanehhez a tőhöz tartozik a *léhell*, *léhég* (*lihég*) is, v. ö. *lyhellys* Komj.; a *négy*, *nígy*-ből *négyedik*, a *vér*, *vír*-ből *vörös* lesz. Az *é*-vel szemben áll még a hosszú magánhangzós alak ez igék egyes alakjaiban: *mégy*, *ménni*, v. ö. *mégyen* és *mígyen*, *mén* és *mín*, *mész* és *mísz*; a régi nyelvben más alakokban is gyakori a hosszú magánhangzó: *meenes*, *meennek*, *mecntek*, *meennyenek*, *meeny*, *mee-nyetek* Jord. Érdy-c., *meene*, Czech-c.; az *ész-ik*, *tész*, *vész*, *lész* igék töve szintén *j*-s diphthongus volt, melyhez az *-sk* frequentatív képző járult, v. ö. *étel* és *ítel*, *tétel* és *títel*, *vétel* és *vítel*, *létel* és *lítel*; *tészen*, *vészen*, *lészen*.

Más szavakban az eredetibb *é* (*éⁱ*) hangra csak a nyelvmlékek hosszú magánhangzós (*ee*) alakja s néha a rokon nyelvek tanúsága mutat. A régiségben gyakran *i*-t írnak ily szavakban is; ezt az *i*-t ilyenkor hosszú *i*-nek kell olvasnunk, mely a zártabb *é*-vel rendszeren váltakozik. Ilyen szavak: *éb*, hosszú magánhangzóval írják a Jord. Érdy, Corn. Dom. és Debr.-codexek (*eeb*), a MC. is a zártabb hangot jelöli: *eb*, úgy hogy mindkét írásmódot *éb*-nek kell olvasnunk | *egy*, ug. *v;gd_z* alakból fejlődött, melynek *g*-jéből *j* lett, s így keletkezett a *j*-s diphthongus; v. ö. *eegy* Érdy, Jord.-c., *ig* HB., *gyg* Ehr. Kulcs-c. | *csécs*, régibb alakja **cs_zjecs*, **cs_zvecs*; ebből lett *csécs* és *csőcs*, v. ö. *chiche* Ver. | *csënd* és *csönd*, alapigéje **csön* (**csén*) | *fedd* és *fegyelem*, tövük ug. *p;lg_z*, magy. **felgye*; v. ö. *feeddy* Érdy-c., *feeg* Nád. c. | *fértő*, v. ö. *fértézék* Valk., Born, | *gerjed*, v. ö. *gerjed* B. M. c., *geerjed* Érdy c. | *kéll*, Budenz szerint eredetibb **kelve-*, **kelbe-* alakból, azonban hosszú magánhangzóval írják a Jord. Érdy,

Corn. Sánd. és Kaz. codexek (*keel*) | *lél*, *lélemény*, alapigéje *l₃g*-, ehhez járult a frequ. *l*, így lett belőle *lél*, s nem *lél*, mint Budenz véli, v. ö. *lél* B.-c., *leel* Jord. Érdy c. | *még*, Budenz szerint ug. *m₃ng₃*, azonban hosszú magánhangzóval írják a Wink. Lányi c. és Mel.: *meeg*, s a HB. *mige* alakját is hosszú hangzóval olvashatjuk: *mígé* | *ménny*, v. ö. *meenybe* Czech c., *meenyey* Érdy c., *mény* Kár. MA.; azonban zártabb *ü* hangot mutat a HB. *munki* és KT. *mvnybe* alakja | *règgel*, töve Budenz szerint ugyanaz, mint a *régi* szóé, v. ö. *reeghel* Jord. c., *rég* MA. | *rémég*, *rènd*, *rèndül*, közös alapszavuk ug. *r₃g-m*, mely megvan a *rém-* (*rémül*, *rémít*) igében; ide tartozik *rètten*, *rèttég* is | *sèrény*, *sòrény* (juba), összefügg a *szór* szóval, töve ug. *s₃jr* | *széd*, v. ö. *szeed* Érdy c., *széd* Bal. | *szèplő*, v. ö. *zeeple* Debr. c. || *rèá*, ebből **rajá*, *rèjá* | *lèány*, első tagja Szinnyei és Munkácsi magyarázata szerint **náj*- volt, s **lájány*-ból lett *lèány*, *lèány*: v. ö. *lyan* Ehr. c., *liani* Ap. c.

Néhány egytagú szóban szó végén áll az *è*, ezekben is teljesebb alakból lett, s utójára *é* (*éⁱ*)-ből rövidült. Ilyenek: a kérdő *-è* szócska; ezt a felsőtiszai nyelvjárás ma is *i*-nek ejti, s másutt is gyakran *i* | *lè*, ebből **lelé*, melynek végén a latív < *é* (ug. *-j*) van; v. ö. *lee* Peer, Jord. Érdy c., *lè* Pethő; az Érdy és Jord. c. így is írják *lewe*, s ez *levé*-nek olvasandó | *tè*, hosszú magánhangzóval van ebben *tégéd*, *tígéd*; v. ö. *tee* Virg. Jord. Érdy-c. | *nè* és *sè* (ebből: *és nè*) szintén hosszú magánhangzóval voltak, v. ö. *see* Thewr. Nagysz.-c., *ny* Komj.

A tőszótag *è*-je gyakran régibb *i*-ből lett nyiltabbá; ezt leginkább a rokon nyelvek egyes alakjai s a régi nyelv tanúsága bizonyítják. Ilyenek: *ègy-ház*, v. ö. *id-vöz*, *id-nap*, *igykő* és *ighaz* Debr. c. és okiratokban | *ègyènès*, *ègyenlő*, v. ö. *igényès* | *ègyéb*, v. ö. *ygeb* KT. Wesp. c. | *èmlő*, *èmtet*, v. ö. *ymleti* KT.; finn *ime*, oszt. *em*, zürj. *nimal* | *féd*, *fédél*, v. ö. *fydel* Komj. | *gènyed*, v. ö. finn *kina* | *hègy*, okiratokban gyakran *higy* | *hèrvad*, v. ö. *hìrvad* Thewr. Wesp. c. MA. | *kègy*, *kègyel*, *kègyes*, v. ö. *kigyelmed* és *kygelmes* Gyöngy. c. | *kènyér* és *kinyér*, v. ö. *kyner* Érdy, Jord. Virg. c. MargL. | *mèggy*, v. ö. *midies* okiratokban | *mèly*, *mèllik*, a *mi* névmástöböl | *mèny*, *mènyecske*, *mènyekző* és *mènyét*, v. ö. finn *miniä*, észt *minij* | *nèm* (és nyiltabbá válva *nem*), *sèm* (e. h. *és nem*), v. ö. *num* (olv. *nüm*) HB. | *sòrény*, *sèrkent*, v. ö. *sìrén* RMK.: mord. *sìrga* | *sètét* és *sütét*, v. ö. *sytet* Kaz. c. | *szèg*, *szèglet*, hozzá tartozik

sziget | *szelíd* és *szilíd*, v. ö. *zylyg* Érdy c., *zylygy* Érs. c. | *szém*, v. ö. *zum* (olv. *szüm*) HB.; finn *silmä*, zürj. *sin* | *szër*, v. ö. vog. oszt. *sir*, zürj. *ser* | *tégnap*, első szótagja ug. *t₂ng₂-*; ehhez tartozik a régi nyelv *tégeten* szava, v. ö. *thyggyten* RMNy.

Megmaradt néha az *ë* zárt szótagban *l* előtt, míg más helyzetben nyiltabbá vált: *këlt*, *költ*, de: *kelék*; *tëlt*, *tölt*, de: *tele*, *telik*, s ehhez csatolja Budenz az *ëlég* szót is.

b) A többi szótagban.

Az első szótagon túl az *ë* ritkán más, mint a *tő* vagy rag megmaradt véghangzója, vagy később fejlődött segédhangzó, s mindig szemben áll a mélyhangú szavak *o*-jával. Ugyanolyan értékű néhány képzőben és ragban is; így az igeragozás s a birtokos személyragozás többes számú 2. személyében a *-tëk* rag *ë*-je a 2. személyt jelölő *t₂* rag véghangzója; az *-elëm* képzőben pedig (*kérelëm*, *szerelem*) újabban fejlődött segédhangzó, v. ö. a régi nyelvben: *félelm*, *szerelm* stb. Erről a tövégi *ë* hangról később lesz szó.

Az *ë* csak néhány képzőben és ragban jelentősebb elem. A *-hëz* névrag illeszkedés által keletkezett a *-hoz*-ból, a *-szër* rag pedig ugyanaz, mint a *szër* főnév. A birtokos személyragozás többes 3. személyének *-ëk*, *-jëk* (és *-ök*, *-ok*, *-jök*, *-jok*) ragjába beolvadt a személyre mutató elem s e helyett áll **-ëvëk* (**-ovok*); e rag a magyarság nagy részén ma már zártabbá vált s *-ük* (*-uk*)-nak hangzik.

A reflexiv *-ödik* (*-ódik*), *-özik* (*-ózik*) igeképzőben gyakran megrövidül az *ö* (*ó*), s *ë* (*o*) lesz belőle: *keverëdik*, *heverëdik*; *rejtëzik*, *vetkëzik*; v. ö. *keverödik*, *rejtőzik*. Valószínűleg épígy rövidült *ö* (*ó*)-ból a denominalis *-ëdik* (*-ödik*, *-odik*) képző *ë* (*ö*, *o*)-ja: *fehéredik*, *kisebbedik*, *kövéredik* stb. (V. ö. Ug. alaktan, 153. l.)

A névszóképzők közül jelentősebb elem az *ë* a nomen perfecti képző *-tt* előtt: < *ëtt* (< *ött*, < *ott*). Ezen *ë* hang állandósága Budenz szerint «lappangó *v* consonans elemre utal s így e képzőt legalkalmasabban ugyanazon alkotó részekből magyarázzuk, melyek a mordvE. *-vt* (*-ft*) szintén nomen præteriti képzőben még világosan szembetűnek: *-v* (= ug. *-b*) nom. verb. képző + *t* nominalis végképző.» (Ug. alaktan, 226. l.) — A deverbális *-ëk* (*-ok*), pl. *rejtëk*, és diminutív *-këny* (*-kony*) képzőben, pl. *keskëny*, *feledëkëny*, a zártabb *ë* (*ë*)-ből rövidült az *ë*.

c) Szó végén.

A mai köznyelv, valamint nyelvjárásainknak legnagyobb része csak a már említett 5 egytagú szó végén ejti az *ë*-t. Ezen kívül csak a nyugati nyelvjárás-terület s a palóczság egy része ejti az *ë*-t szó végén mindazon esetekben, midőn *ë*-ből rövidült; t. i. az igeragozás, valamint a birtokos személyragozás egyes 3. személyű alakjaiban s néhány névszó végén, pl. *ekë, estë, estvë, feketë, fejszë, fenë, igë, mesë, pemetë*.

4. ö.

Az *ö* az *ë*-nek teljesen megfelelő ajakhangú párja; ez is a nyelv középső állásával képeztetik a magas hangok sorában s az *ë*-től csak az ajakzárás tekintetében különbözik. A mélyhangzók sorában megfelel neki az *o*, melylyel a hangzóilleszkedés tekintetében váltakozik is.

Az *ö*-t nyelvjárásaink általában egyformán képezik, azonban használata tekintetében nagy az eltérés. Az alföldi nyelvjárás-terület, valamint a nyugati székelység majdnem minden *ë* helyén *ö*-t ejt, míg a dunántúli és bács megyei nyelvjárások csak bizonyos szakokban ejtenek *ë* helyett *ö*-t. Ez az *ö*-zés újabb fejlődés, s a két hang közül az *ë*-t kell eredetibbnek tartanunk, melyből ma vagy csak bizonyos helyzetekben, vagy pedig minden szóban *ö* lett (v. *ö*. Mgy. nyvjok, 124—126. ll.). Az *ë* hang eredetisége mellett bizonyít az is, hogy helyette az északkeleti és királyhágontúli nyelvjárás-területen *e*-t ejtenek, már pedig ez a hang csakis *ë*-ből fejlődhetett s nem *ö*-ből. Az *ö*-zés megvolt már codexeink korában is (v. *ö*. Hunfalvy-Album, 5. l.); a mennyiben codexeink között is vannak *ö*-zõ és nem *ö*-zõ nyelvjárásban irottak. Azonban a régibb korban az *ö*-zés nem volt oly terjedelmű, mint ma, s nyelvemlékeink sok oly szót írnak *e* (olv. *ë*)-vel, mely ma általában *ö*-vel hangzik.

a) A tő első tagjában.

Az *ö*-zés a tőszótagban indult meg, és pedig leggyakrabban *l*, *r* és *s* előtt, mert ezek a mássalhangzók labializálják leginkább az előttük álló magánhangzót. Az *ö*-zésnek ily legrégebb nyomait mutatják a következő szavak: *bölcs*, ered. *belese, v. *ö*. *belch* Jord. c., *belcz* RMNy. | *fösvény*, v. *ö*. *fesüeny* Dom. c. Helt. | *görbe*, v. *ö*. *ger-*

bee, Sánd. c. | *görög*, v. ö. *gergees* Corn. c. | *gyönyörű*, v. ö. *geñerűseg* Nád. c. MargL. stb. | *gyötör*, v. ö. *gyeter* Jord. Tel. c. | *kölyök*, v. ö. *kelk* Kulcs.c., *kelek* LevT. | *könnyű*, v. ö. *keny* RMNy., *keniű* Com., *kenyen* Helt. | *könny*, v. ö. *kenyuez* Frank | *köröm*, v. ö. *kerem* Kesz. c. | *köt*, *kötél*, v. ö. *ketnie* HB., *ketel* Helt. Mel. | *öl*, *ölel*, v. ö. *el* Érs. c. Med. | *ölni*, v. ö. *el* Jord. c. LevT. Gvad. | *öltöz*, v. ö. *eltez* Kulcs. Pozs. Érs. c. | *ömlik*, *önt* és *öblít* (e h. *ömblít*), v. ö. *ent* Thewr. Jord. c., *eeth* Debr. Gyöngy. c., *eblít* Ver. | *örök*, v. ö. *erek* Jord. Érdy c. | *örül*, *öröm*, *örvend*, v. ö. *erem* Pozs. Jord. Érdy c. *eryl* Gyöngy. Érdy c., *ervend* Jord. Érdy c. | *ösvény*, v. ö. *ezweeny* Érdy c. | *össze*, v. ö. *ezwe* Mel. LevT. | *szörnyű*, v. ö. *zernew* Ehr. Érdy c.; *i*, *ü*-ből lett ez az *ë*, v. ö. *scurnew* KT., *zyrneedett* Ehr. c. | *töm*, ug. *t,lm-*, v. ö. *tem* Illy. | *törpe*, v. ö. *terpe* Zvon.

Néha nyílt *e* áll egyes alakokban az *ö*-vel szemben; ilyenkor is *ë* az eredeti hang, melyből rendes hangfejlődéssel *e* lett, ellenben *l*, *r* vagy *v* előtt, különösen zárt szótagban, megmaradt a hangzó zárttsága, sőt ajakhangúvá is lett: *költ* (és *kelek*), v. ö. *kelt* Jord. Weszpr. c. | *kör*, *környék* (és *kerek*, *kerül*), v. ö. *kernek* Kesz. c., *kernik* LevT., *kernul* Kesz. c. | *követ*, *következik* a *kel-* igéhez tartoznak, v. ö. *keuet* Ozor. Helt. MA. | *tölt* és *több* e h. *télb*, a *telik* igéhez tartoznak, v. ö. *telt* Kesz. c. Mel.; *teb* Érdy c., *teeb* Jord. c.

A mai *ö* hanggal szemben néhány szóban a zártabb *ü* vagy *i* áll a régi nyelvben s ma is egyes alakokban; ezekben a zártabb hangzó az eredeti, s az *ü*-ből *ö*, az *i*-ből *ë* (*ö*) lett. Ez az *ü* legtöbb esetben *v* mellett állott: *böjt*, *büjt*, *büt*, v. ö. *bwyt* Virg. c, *bwth* LevT. és *beyt* Jord. Érdy c. | *bök*, *bökken* ebből **bövkö-*: *bük-* | *bötyök* és *bütyök* | *csökken* ebből *csöv-ken | *dönt*, ebből *dövönt: *dünt, v. ö. *döl* és *dül*, *döjt* és *düt* | *gyökér* és *gyükér*, v. ö. *geker* Ehr. Nagysz. Weszpr. Thewr. c. | *köszvény*, töve egy a *küzd* igével | *közös*, *közép*, *közé*, és ide való *küszöb*; v. ö. *kethyoukyzi* oklevél 1246, *azonküzbe* Helt. | *közel*, v. ö. *kúzel* Illy. Mel. és *kezel* Helt. Decsi | *lök*, a *lövö-k* igéből e h. *löv-k: *lük*, v. ö. *lükő* Com. ACsere | *öcs* és *ücsém*, v. ö. *ücczit*, *ücczéd* Nád. c. Sylv. és *ecscse* Pethő | *öklet* és *ötlik*, hozzájuk tartozik *üt-*, v. ö. *vkleleek* Nagysz. c., *vtletik* u. o. | *öt*, ug. *vet*, v. ö. *vte* Nagysz. c., és *eth* Kár. RMNy. | *rövid*, v. ö. *riuid* Jord. Nád. Debr. c. és *reuid* Tel. Corn. c. Helt. | *sötét* és *sütét*, v. ö. *sytet* Kaz. c. | *töröl* és *türül*.

Nem váltakozik *ë*-vel az *ö*, ha *v* előtt áll oly szótagokban,

melyekben ez az *ö* egyes alakokban *ő*, *ü*-vé lett: *övé*, *csövek*, *jövök*, *jövés*, *kövek*, *köves*, *lövök*, *növel*, *sövény*, *szövés*, *töves*. Ebből az *ö*-ből a *v* hatása alatt egy-egy nyelvjárásban újabban *ü* is lett: *üvé*, *csüves*, *gyüvök*, *küvek*, *lүvök* stb.

b) A többi szótagban.

A tőszótagon túl az *ö* esakis *ē* helyett áll és pedig az *ö*-zö nyelvjárásokban minden egyes *ē* helyébe *ö* lépett, míg a többi nyelvjárásokban s az irodalmi nyelvben csakis *ö*, *ü* után álló szótagban lett az *ē*-ből *ö*, a magyar nyelvben újabban fejlődött labialis illeszkedés hatása alatt (v. ö. Nyr. XIV: 345). Tehát minden egyes rag és képző, melyben *ē* van, ma három alakban használatos; mélyhangú szók mellett *o*-val, magas hangúak mellett *ē*-vel vagy *ö*-vel hangzik. E kettő közül az *ē* az eredetibb hang; csupán a reflexiv *-ödik*, *-özik*-ből rövidült *-odik*, *-özik* képzőből lett nem ajakhangzós szótagok mellett *-edik*, *-ezik*: *keveredik*, *vetkezik*, de: *erőlködik* *öltözik*.

c) Szó végén.

Csak a nyugati nyelvjáróterület s egyes palóc nyelvjárások ejtenek szó végén *ö*-t az *ē* helyett, ha az előtte álló szótagban *ö*, *ü* van: *összö*, *könyvö*, *ütöttö* stb. Egyébként *ö* sohasem fordul elő magyar szó végén.

5. o.

Az *o* az *ö*-nek teljesen megfelelő mélyhangu párja; szintén a nyelv középső állásával képeztetik s ugyanolyan ajakzárással. A hangzóilleszkedés tekintetében az *ē* és *ö* állanak vele szemben. Képzése módja általában egyforma, csak használatára nézve van annyiban különbség, hogy a királyhágóntúli nyelvjáróterület, főleg a tőszótagon túl, nyiltabbá változtatta ezt a hangot s *a*-t ejt helyette.

a) A tő első tagjában.

Az *o* leggyakoribb a tő első tagjában, s itt kétféle eredetű. vagy hosszú *ö*-ből rövidült, vagy pedig *u*-ból lett nyiltabbá. A hosszú *ö*, mely néhány szó első tagjában megrövidült, szintén *v*-s diph-

thongusból (ov ill. av-ból) lett, a mint erre a rokon nyelvek segítségével következtethetünk is; a nyelvmlékek legfőleg a hosszú magánhangzó nyomát őrizték meg néha: *fog, fogad*, ered. *fovog: **fóg-* | *folyik, folyam*, ug. *p.g-l*, ebből *fovoly: *fóly | *forog, fordul, forgács*, ug. *p.g,r*: **fovor-* | *hoz*, ug. *t.g,+sk*, v. ö. *hooz* Komj. | *jobb, jog* a jó melléknévből, v. ö. *ioob* Vitk. c., *jób* Helt. MA. | *nyolcz*, első fele ug. *n.g,l*: *nyovol | *ok, okos, oktat* stb. alapige ug. *v.g,-*, s ehhez járult a *-k* képző | *omol* és *ont*, alapige ug. *v.g,+m*, ebből lett *óm-l*, *óm-t* | *orsó*, ug. *v.g,r*- «forog» igéből, v. ö. *oorsoo* Érdy c., *órsó* MA. | *rogy, rohan, rombol, ront, rokkan* igék közös alapja ug. *r.ng,-*, ebből lett *rovo-*; összefügg vele a *róni* ige is | *rossz*, ug. *r.g- sk*.

Gyakoribb eset, hogy a mai *o*-val szemben a rokon nyelvekben s a régiségben *u*-t találunk, a mely nyiltabbá vált a mai nyelvben. Ez az *u* szintén fejlődhetett *v*-s diphtongusból, épügy mint az *ó*, s ez esetben eredetileg hosszú volt. A már elsorolt szavak némelyike, bár ritkán, szintén található *u*-val a nyelvmlékekben, s ezt hosszú *ú*-nak olvashatjuk: *vnt* (ont) Bod. c., *vkos* Ehr. c., *suhan*, Csom. c.

Régibb *u*-ból vált nyiltabbá a következő szavak *o*-ja: *bog, boglya*, v. ö. *bug* Mel., *buglya* PPB. Érdy c. | *bojt*, v. ö. *bujt* Beythe | *csokor* és *csukor* | *dobni*, v. ö. vog. *tumps* | *domb*, v. ö. *dumb* Zichy c.; vog. *tump* | *fojt* és *fujt*, v. ö. *fúl-* | *fok*, v. ö. *fuk* Czinár | *fon, fonál*, v. ö. finn *puno*, cser. *pun* | *gyomor*, v. ö. oszt. *numir* | *hogy, hol, hova, honnan* stb., egyes nyelvjárásokban ma is zártabb hanggal vannak: *hugy, hugyan, hun*, v. ö. *hug* HB. Ehr. c. | *holló*, v. ö. oszt. *χύλαχ*, vog. *kullax* | *hosszú*, v. ö. *huzzo, huzzu* Ehr. Tih. c. | *lom*, v. ö. cser. *lum*, finn *lume* | *mocsok* és *moszat*, v. ö. finn. *musta* | *mond*, v. ö. *munda* HB., *mund* Peer c. | *mony*, v. ö. cser. *muno*, finn *muna* | *mos*, v. ö. *musia* KT.; mord. *muške* | *motoz* és *mutat* | *odú*, v. ö. *wdw* Jord. Érdy c. C. | *ostor* és *ustor* | *oszt, oszol*, v. ö. *uztas* Cod. Patr., *vztya* Ehr. c. | *por*, v. ö. *pur* HB; cser. *pur*, vog. zürj. *pur*; de *oo*-val írják a Sánd. és Kulcs. c. | *sok*, v. ö. cser. *šuko*, zürj. *suk* | *sor*, v. ö. finn *suora*, oszt. *šur*, votj. *šures* | *szoros, szorít, szorúl*, és *szurdok*, v. ö. *zwrít* RMNY., *zurus* Wenzel | *tolvaj*, v. ö. *tuluoj* VReg. | *torok*, v. ö. *turchucat* HB.; vog. *turr*, oszt. *tūr*, finn *kurkku*.

Régibb *u* volt a mai *o* helyén több oly szóban is, melynek eredete ma még ismeretlen: *bokor* és *bukor* | *csorog, csordul*, és

csurog, csurdul | *ország*, v. ö. *uruzag* HB. | *orvos, orvosság*, v. ö. *uruus* Ehr. c., *uruos* M. Nád. Nagysz. c. stb., *vrussag* Kaz. c.

Sok szóban a mai *o* hang régebbi hangállapotot őrizett meg; ugyanis *v* és *l* előtt egyes alakokban megmaradt az *o* változatlanul, míg más alakokban megváltozott. Megmaradt *v* előtt a rövid *o* a *lovam, lovas, lovak* stb. alakokban; míg a *rovom, rovas* szóban *a*-ból lett az *o* a *v* hatása alatt. Legjobban megőrizte az *o* zártági fokát a reá következő *s* vele egy szótagba tartozó *l*, úgy hogy ma a zárt szótag *o*-jával szemben a nyílt szótagban *a* van: *volt* és *vala, valék*; *olt* és *aluszik, alszik*; *holt* és *halok, halál*. Az *ol* szótagból — mint fentebb az *ó* hangról szólva láttuk — gyakran lett *ó, ú*; e két hangállapotot egymás mellett láthatjuk a következő szavakban: *holnap* és *hónap* | *koldus* és *kódus, kúdús* | *old* és *ód*, v. ö. *ovdonia* HB. | *oldal* és *ódal* | *olcsó* és *ócsó*; ugyane tőhöz tartozik *alacsony* | *olta* és *óta, úta*, v. ö. *oltol* M. c., *wlta* Jord. c., *ez útta* Helt. | *oltalom* és *ótalom* | *olvad* és *óvad* | *olvas* és *óvas* | *toll, tollú* és nyiltabbá válva egyes nyelvjárásokban *tall, tallú*.

Néhány szóban régebben elveszett már az *l*, úgy hogy csak a rokon nyelvek segítségével következtethetünk eredeti megvoltára: *bosszú, bosszant*, ug. *b,lsz-* | *csomó*, ug. *t,lm-*, v. ö. finn *solme*, lp. *čuolm* | *homály*, v. ö. lp. *kvolmo* | *homlok*, első fele ug. *k,lm-* | *honn*, e. h. *hol-n* | *mohó* és *bohó*, e. h. **molhó* | *monnó*, e. h. **mol-mol* | *nyom*, e. h. **nyolm-* | *tombol*, töve ug. *t,lm-*.

Az *ott, oda, olyan, onnan* névmások töve az ugor *to-* névmástő, melynek magánhangzója nyiltabbá vált ebben *az*; a most elsorolt szavakban valami képző vagy rag olvadhatott a tő magánhangzójába, a mi zártágát megőrizte, sőt néha még zártabbá változtatta: *vvl* HB., *wl* Tel c. *wly* LevT, és ebben *úgy*. (V. ö. alább az *i*-nél: *itt, ide* stb.)

b) A többi szótagban.

A tőszótagon túl az *o* előfordul néhány összetett szóban: *asszony* (l. Budenz, Ug. Szót. 824.), ebben az *o* a hangzóiilleszkedés halása alatt keletkezett, v. ö. *ohzynfolua* okl. | *homlok* (l. Ug. Szót. 766) | *éhomra* (u. o. 75) | *valahol, sehol* stb.; *ithon, otthon*, stb. Ezen kívül az *o*-nak ugyanolyan szerepe van a tőszótagon túl, mint a magashangú szavakban az *é*-nek, vagyis ritkán más, mint a tő megmaradt véghangzója ragok előtt (ilyen a *-tok* ige- és birtokos sze-

mélyragban is), vagy pedig később fejlődött segédhangzó, pl. *álm* e h. *álm*, *hatalom* e h. *hatalm* stb. Hasonló értékű lehet az *o* néhány, eddig még nem elemezett szó második tagjában, melyeknek egyes ragozott és képzett alakjaiban el is vész ez az *o*: *bokor*: *bokrot*, *gyomor*: *gyomrot*, *három*: *hárman*, *mocsok*: *mocskos*.

Jelentős hang az *o* a *-kor*, *-hoz* és *-szor* névragokban, melyeknek mindegyike külön szóból lett; a *-kor* rag egy *a kor* névszóval, a *-szor* hangzóilleszkedés útján keletkezett a *-szër* ragból, a *-hoz* ragra nézve pedig v. ö. oszt. *zoza*, *zos*. Egészen egyformán fejlődött a mélyhangú szavak *o*-ja a magashanguak *é*-jével a birtokos személyragozás *-ok*, *-jok* ragjában, a nomen perfecti *-ott* (*írott*, *látott*) képzőben, valamint a reflexiv és denominális értékű *-odik*, *-ozik* igeképzőben. Az *-ok* névszóképzőben az *é*, *é*-ből rövidült *é* illeszkedett a tőhöz s lett belőle *o*: *ajándok* és *ajándék*, *birtok*, *nyomdok*, és *nyomdék*, *szándok* és *szándék*. Hasonlóan fejlődött az *-ony*, *-kony* névszóképző *o*-ja ezekben *aluszékony*, *hajlékony*, *vékony* stb.

c) Szó végén.

Az *o* szó végén csak az egy *no* indulatszóban áll; ezenkívül csupán a nyugati nyelvjárásterület változtatta *o*-vá a szóvégi *a*-t, ha az előtte álló szótagban *á* van.

6. i.

Az *i* a nyelv felső állásával képeztetik a magas hangok sorában, széles ajaknyílással. A mélyhanguak sorában nincs megfelelő párja, ép ezért állhat mélyhangú szavakban is.

Az *i* képzésére nézve nincs különbség az egyes nyelvjárások között, használatára nézve is csak annyiban van eltérés, hogy a Dunától nyugatra eső nyelvjárások igen gyakran a hosszú *i* helyén is rövidet ejtenek, míg a Dunától keletre eső vidékek, főleg a Tiszán túl, a hosszú *i*-t kedvelik, s gyakran ejtik a köznyelvi rövid *i* helyén is.

a) A tő első tagjában.

Az első szótag hosszú *i*-je egyes ragozott és képzett alakokban gyakran megrövidül; így keletkezett a mai rövid *i*-knek nagy része: *bír*: *birodalom*, *birkózik*; *bizik*: *bizodalom*, *bizonyos*; *hid*:

hídat, hidas; híg: higgad; hív: hirdet, hirtelen; hív: hivatal; ín: inas; ír: irat, írás; ivni: ivadék; nyíl: nyilat, nyilas; nyílik, nyilatkozik; sík: síkáról; sír: síralom, síkolt; síma: sívány, sívó, sívatag; szín: színes, szinte; szív: szívács, szívárvány, szívárog; tiz: tizenegy; víg: vidám, vidul, vigalom, vigasz; vív: viadal, viaskodik; víz: vizes.

A ma már állandóan röviden hangzó *i*-k szintén hosszú *í*-ből rövidültek,*) melynek fejlődése ugyanolyan volt, mint a többi hosszú *í* hangé, vagyis *aj, ej* s ebből fejlődött *ē* diphthongusból lett s a régi nyelvben, valamint egyes nyelvjárásokban szintén váltakozik vele az *é*, s a belőle rövidült *ē*. A rövid *i*, épúgy, mint a hosszú *í*, előfordul mind magas, mind mélyhangú szavakban,

A magas hangú szavakban álló *i* rendszeren *ej* (szó elején néha *je*) diphthongusból fejlődött: *hisz, hívő, hitel*, v. ö. *heind* Kár. | *itt, ide, ilyen, innen* határozó szók első tagjában a *t_s* mutató névmástő van meg, melyhez valami képző vagy rag járult, s így keletkezett az *é* (*ē*), melyből a mai *i* lett; a régi nyelvben ezeket az alakokat igen gyakran *e*-vel (olv. *ē* vagy *ê*) jelölik: *eet* Jord. Érdy c., *eth* Tih. Thewr. c, *et* Kaz. c. LevT.; *eede* Jord. Érdy c., *ede* Kaz. Weszpr. c., *edeh* LevT.; *eel* Érdy c., *ellyek, ellyen* Jord. Érdy c., *el* Kaz. Debr. c.; *eennen* Jord. Érdy c., *ennen* Thewr. Tih. c., Peer c., *eneid* LevT. A Drávamelléki, valamint a szlavóniai nyelvjárás ma is *ē*-vel ejti ez alakokat: *ëtt, ëde, ëllen* (v. *ëllen*), *ënnen*; s e szók mélyhangú *o*-s alakjának ez az *ē* felel meg pontosabban | *ideg, idegës*, v. ö. oszt. *jinda*, finn *jäntehe* | *üdö* és *üdü*, ug. *j_sv_sd-*, a régiségben gyakori *ō*-vel és *é*-vel: *ewdew* LevT., *ödö* LevT. Pázm., *öde* Pozs. c., *edeig* MHeg. | *iffjú*, első része ug. *εg_s*, v. ö. mord. *äje*; *effiak* Szék. MA. | *ijed, ijeszt*, töve ug. *j_sg_s* | *illik, illő*, töve egy a *jövök* igéével, e h. **jēvle-*, v. ö. *ellyk* Jord. c., | *imette* és *émette*; *im, imént*, közös tövük ug. *jelm_s*-v. ö. *em* Tel., *ém* Ozor. | *is, ismét*, az *és* kötőszóból lett, v. ö. *ees* Wink. Kules. Érdy c., *esmeth* Peer c., *esmet* MA. | *isten*, első tagja Budenz szerint egy az *ös, is* szóval, ug. *j_ss_s* | *izen* és *üzen*, töve ug.

*) Az *i* régiebb hosszúságát nyelvemlékeink segítségével nem mutathatjuk ki, mert nem jelölik e hangzó minőségét. Csak Káldy Bibliájának első kiadása jelöli rendszeren a hosszú *í*-t, s itt találunk is sok esetben hosszú hangot, a hol a mai kiejtésben rövid az *i*: *hívá, vívél, tekintet*.

j_s- | *kies*, *kietlen*, töve egy a *kéj* szóval, v. ö. *kees* RMNy., *kejetlen* Peer c. RMK., *kegyetlen* Kesz. c. | *kilencz*, v. ö. *kelench* LevT., *kelentz* Helt, | *minap*, e h. *mej-nap | *siet*, töve ug. *s₂g₂* | *vinni*, *visz*, *visel*, közös tövük ug. *v₂g-* + *sk*.

Teljesebb alakból rövidült a néhány egytagú szó végén álló *i* is: *mi* és *ti* személynévmasok eredetibb alakja *mije, *tije, vagy *miv*, *tív*, v. ö. *miv* HB., *myw* LevT.;] *tiv* HB., *tyw* Nagysz. c. és *te* (olv. *té*) Kesz. Vitk. Virg. Érdy c. A *mind* szó is Budenz szerint a *mi* személynévmas ismétléséből lett, e h. *mi-mid, v. ö. *mend* HB. Teljesebb alakú volt a *ki*, *mi* kérdő névmás is; tovább ragozva látjuk ezt a *mi* névmást a *milyen*, *miért*, *mivel*, *midőn* (e h. *mi-időn*), *mint* szavakban; v. ö. *ment* Ehr. M. c., *meent* LevT. A *ki* igekötő ebből lett *kivé; a *mi* mutató szócska pedig a *nézd*, *nízd* igéből lett, v. ö. *né* Czegl.

Több szóban ma még nem mutathatjuk ki a *j-s* diphthongust, a miből az *i* lett, valószínű azonban, hogy ezekben is legalább hosszú *i* előzte meg a mai hangállapotot. Ilyenek: *figyel*, régibb *filgye, v. ö. *fegyelmetes* Kár. | *hideg*, v. ö. *hívés* | *hint*, *himlő* | *idegén* | *idvöz*, *idnap* és *üdvöz*, *ünnep* | *igyekszik* | *incselkedik*, v. ö. *enczelkedik* Ehr. Jord. Érdy c. | *ingyén* | *int*, *intéz*, *ingéről*, v. ö. *ent* Ver., *entez* Döbr. c. | *ismer* és *ösmer*, v. ö. *èsmèr* B. M. c. | *liget* | *liszt* | *nincs*, *nincsen*, v. ö. *nenzen* LevT. *nenczen* Ehr. c. | *piczi*, *picziny* | *pihen*, *pihög* | *siket*, *süket*.

A mélyhangú szavakban álló *i* szintén *é*-ből rövidült, az ezt megelőző diphthongus *aj*, *oj*, vagy szó elején *ja* volt: *bizserég*, *bítos*, töve ug. *b₂jt-* | *csiszol*, *csiszamodik*, ered. *csojszol | *diadal*, *dívat*, első szótagjuk e h. **daja-* és **dajvo-*; ide tartozik *dévaj* is | *fiú*, *fiatal*, alapszava ug. *poj₂-*, v. ö. *feyaynk* LevT., *feyam* RMNy. | *fitogat*, töve ug. *f₂jt-* | *hiú*, *hiába*, *hivalkodik*, tövük ug. *s₂g₂-*; v. ö. *héába* László | *igaz*, töve ug. *v₂ng₂-*, v. ö. finn *oikea* | *iktat* és *illan*, *illat* a *jut* igéhez tartoznak, v. ö. *iochtotnia* HB. | *imád*, régibb alakja *vimád*, ug. *v₂j-m* | *indul*, *indít*, *inog*, *imbolyog*, közös első tagjukat illetőleg v. ö. vog. *jom-* | *inkább*, töve egy a *jó* szóéval, v. ö. *ionkab* Kaz. Weszpr. c., *enkab* Tel. c. | *irtózik*, első szótagja hangserével lett ebből **rait-* | *iszamodik* és *izgat*, alapigéjük ug. *j₂g₂* + *sk* | *iszik*, *ivás*, *ital*, ug. *j₂g₂*: **jovo-* | *ivad* és *évad*, régibb *jorod | *kiált*, *kiabál*, és *kajált*, *kajabál*, v. ö. *keassatuc* HB., *keayt* Jord. Érdy c. *kealciaak* Zvon. | *lik*, ug.

l₂g₂k: *l₂j₂-k | *nyit*, ug. *ny₂j₂-t*, v. ö. *nyilik* | *szid*, *szitok*, ebből *sz₂j₂d | *títok*, töve ug. *t₂g-+t*, v. ö. vog. *tujt* | *világ*, *villám*, *villog*, tövük ug. *v₂gl-*, v. ö. *velag* Virg. Peer c. MargL. és a mai népnyelvben is *velág*.

Hasonló eredetű lehet néhány, eddig még nem elemezett mélyhangú szó *i*-je is: *csillapít*, *csillapodik*; *hitvány*; *írgalom*, v. ö. *eergalmassag* Wink. c., *ergalmas* Thewr. Tih. Debr. Jord. c.; *piros*, *pirít*, *pirul*; *riad*, *riaszt* a *ríni* igéhez tartoznak, v. ö. *reed* Érdy c., *read* Wink. Guary c.; *sikkaszt*; *szikkad*; *tikkad*, *tikkaszt*; *vicsorgat*, *vicsorít*; *vitatkozik*.

A mélyhangú szavak *i*-jével a rokon nyelvekben, sőt néha a magyarban is, egyes szavakban *o*, *a* áll szemben, s ebből lett kivételes hangcserével az *i*: *czibál*, a *szop*, *szipákol* igéhez tartozik | *fing*, v. ö. vog. *ponn*, oszt. *puni*, *pon* | *firtat* és *fartat* | *ipa* és *após* | *iramodik*, *irány*, *iránt*, v. ö. *arány*, *aránt* és *éránt* | *irt*, *irtóvány*, összefügg a *róni* igével, v. ö. *ortó*, *orotás* GKat., *wrutuan* oklev. 1271. | *iszonyú*, töve ug. *aks₂-* | *izzó*, *izzad*, töve ug. *ask₂-* | *pirinyó*, *pirányi*, v. ö. *por*, *parányi* | *pizok* és *paszat* | *silány*, töve ug. *s₂l-* | *szigorú*, töve ug. *s₂ng₂-* | *szilaj* e h. *szalaj | *szilánk*, *szilony*, *szivács*, v. ö. *szalú*, *gyalú* | *szirt*, a régi nyelvben mélyhangú, v. ö. *zirtoc* B. M. Ap. c. | *tílt*, *tílos*, *tílalom*, töve ug. *t₂lg₂-* | *típor* és *tapod*, *tapos* | *virág*, *virít*, *virul*, töve ug. *v₂r-*; v. ö. *verag* Nád. Dom. c. MA. | *virrad*, *viraszt*, tő ug. *v₂r-* | *vissza*, *visszont*, tő ug. *v₂ns₂-*,

b) A többi szótagban.

A tőszótagon túl ritka az *i*; leginkább csak összetett szavakban fordul elő. Néhány *s* végű szóban ezen *s* hang hatása alatt *o* vagy *u*-ból is *i* lett: *hamis*, a régi nyelvben majdnem mindig *hamos* és *hamus* HB.; a *lapos*, *kódus* szókat a mai népnyelv gyakran így is ejti *lapis*, *kódís*, s végül a *tövis*, *tövísk* szóban is (e h. *töves*, *tövecske*) az *s* hatása szülte az *i*-t (v. ö. Ug. alaktan, 238. l.).

E néhány eseten kívül csakis a ragnak vagy képzőnek része a szó belsejében álló *i*. A névszókból a diminutív *-j* képzőből lett *i* más képzők előtt: *rövid*, *kicsid*, *telídes-teli*; *kicsiny*, *picziny*; *karika*. A névragok közül csak az *-ig* ragban fordul elő, mely a régi nyelvben *-ig*, *-ég*-nek hangzott, s benne az *i*, *é* valószí-

núleg a latív -é rag; ugyanez a rag van a *pedig* kötőszó második tagjában, melynek eredetibb alakja *kédég* volt (l. Simonyi, Kötőszók, I, 140. l.).

Az igeragok közül *i* van a magashangú igék tárgyias ragozásának többes 2. és 3. személyében: *kéríték, kérík* e h. **kérjétek, *kérjék*; továbbá az ikes igék egyes számú 3. személyének ragjában: *észik, alszik*, ez a rag is valószínűleg *éik*-ből lett.

c) Szó végén.

Többtagú szó végén az *i* mindig rag vagy képző; azonkívül csakis a *ki, mi* névmás összetételeiben fordul elő.

A szóvégi *i* mindig *j*-s diphthongusból, ill. *é*-ből lett; ilyen a diminutív s a vele egy eredetű nomen possessivum képző *i*: *néni, ángyi, Pali*; és *északi, falusi, mai*. Ugyanilyen eredetű a nomen verbale képző *i*: *lóti-futi, facsari, kapzsi, kíváncsi*. A latív -é¹ ragból is *i* lett néhány határozó szóban: *messzi, neki*, s ez van meg a palócz és székely -*ni, -nyi* (pl. *papni*) helyhatározó rag végén, valamint a főnévi igenév -*ni* képzőjében. A -*nyi* képző ezekben: *ennyi, annyi, mindannyi*, a *nyáj* szóból lett (v. ö. *mindnyájan*) s régenté *nyé* volt.

Az igeragok közül csakis a magashangúak tárgyias ragozásában végződik *i*-vel az egyes szám 3. személye: *kéri, veri* e h. **kérje, *verje*.

7. u, ü.

Mind az *u*, mind az *ü* a nyelv felső állásával képeztek erős ajakzárással, az *u* a mély, az *ü* a magas hangok sorában, s egymásnak a hangzóilleszkedés tekintetében mindig megfelelnek.

mivel történetük is nagyrészt egyforma, legalkalmasabban együtt tárgyalhatjuk őket. E mellett az *ü* époly ajakhangú párja az *i*-nek, mint az *ö* az *é*-nek.

E két hang képzése tekintetében nincs különbség az egyes nyelvjárások között; használatukat illetőleg pedig époly eltérés van az egyes vidékek között, mint a rövid *i*-nél; ugyanis a Dunától nyugatra eső nyelvjárások rövid *u, ü*-t ejtenek a megfelelő hosszú hangok helyén is, ellenben a Dunától keletre, különösen a Tiszán túl, sokkal gyakoribb a hosszú *ú, ü*.

a) A *tő* első tagjában.

Az első szótagban álló *ú, ü* gyakran megrövidült egyes ragok és képzők előtt s így keletkezett a mai rövid *u, ü*-k nagy része: *csúszik*: *csusszan, csuszkál*; *fúl*: *fullad, fujt*; *fúr*: *furdal, fulánk*; *gyúl*: *gyullad, gyújt*; *húgy*: *hugyoz*; *húny*: *hunyorít*; *húr*: *hurka*; *húsz*: *huszadik, huszonkettő*; *kút*: *kutak*; *lúd*: *ludat, ludas*; *nyúl*: *nyulat*; *nyúl*: *nyujt*; *múlik*: *mulaszt, mulat*; *rág*: *rugdos, rugaskodik*; *süg*: *sugdos, sugall*; *szúr*: *szurkál, szurdal*; *túr*: *turkál*; *ünni*: *unatkozik, unalom, undok, undorít*; *úr*: *uras, urat*; *úszik*: *uszkál*; *út*: *utas*.

bűn: *büntet*; *bűn*: *bünös*; *bűz*: *bűszke* (Nyör XVI. 555. l.); *dül*: *dülled*; *gyül*: *gyülekezik, gyűjt*; *sül*: *süt*; *szük*: *szükség*; *szűnik*: *szünet, szüntelen*; *szűr*: *szüret*; *tűr*: *türelem*; *tüz*: *tüzes*.

Sok szóban ma már csak a nyelvemlékek s a rokon nyelvek segítségével mutatható ki az *ú, ü*, melyből a mai *u, ü* rövidült: *buczka, buczkó*, töve ug. *b_og_o*, ebből lett **bovo* és **bú-* | *bunko*, töve ug. *b_ov_o*- | *burok, burkol, burít* (és *borít*), közös alapigéjük ug. *b_or-* | *fut*, ug. *p_og_o-t*, v. ö. *fút* Kár. Hall. Bethl. | *hullik, hullám*, ug. *k_og_o-l*, v. ö. *hál* Alv. Gvad. | *hunyászskodik*, *tő* ug. *k_og_o-n* | *kullog*, *tő* ug. *k_og_o-l* | *kutat*, *tő* ug. *k_og_o-t* | *mutat*, *tő* ug. *m_og_o-t*, v. ö. *mútat* Pázm. Felv. | *sulyok, sujt*, töve ug. *s_og_o-l* | *szundikál, szunnyad*, tövük ug. *sz_ov_o-n* | *tunya* és *túnya*, *tő* ug. *t_og_o-n* | *utolsó, után, utó* és *jut*, közös ugor alakjuk *j_og_o-t*, v. ö. *jút* Helt. Pázm. MA. Hall.

nyüst e h. **nyü-st*, *tő* ug. *ny_ov_o* | *súly*, ug. *t_og_o-l* | *sülyed*, *tő* ug. *t_og_o-l* | *szügy*, e h. **szülgye*: **szügy* | *tüdő*, ug. *t_ovdő* vagy *t_ojdő*: **tüdő* | *szül* e h. **szül* (Nyör, XVI. 481. l.).

A mai rövid *u, ü* knek egy nagy része régibb állapotot őrizett meg; láttuk ugyanis, hogy a régi nyelv *u, ü*-jéből a legtöbb esetben *o, ö* lett, azonban bizonyos helyzetekben változatlanul maradt az *u, ü*. Első sorban *v* előtt maradt meg a zárt magánhangzó még olyan esetekben is, midőn a *v* ma már a rá következő mássalhangzóba olvadt; kedvelik maguk előtt a zártabb magánhangzót az *l* és *r*, valamint az *ng, nd, nsz* mássalhangzócsoportok, s ez utóbbiak előtt is megmaradt az *u, ü* még az esetben is, midőn egyszerű explosiva (*g, d*) lett belőlük. Egyes esetekben sziszegő mássalhangzók előtt is megmaradt az *u, ü*.

A zárt magánhangzó megőrzését látjuk a következő esetekben : *buvik* (*bujik, bujtat*), és *bukkan*, e h. *bukkan; *csukni* e h. *csuk-k; *fuwall*; *küvad*; *nyuvad*; *puffad* e h. *puvfad és *puha*; *pukkad*, *pukkan*, tövük *puv-k; *svad* || *furcsa*; *furkó*; *hurczol*, v. ö. *horczol* Helt.; *lurkó*; *szurdék*, v. ö. *szoros*; *szurok*; *szurtos* | *tulajdon* || *dug*, ug. *t,ng_s*; *lugas*, ug. *l,nk_s-*; *nyugszik*, *nyugot*, ug. *n,ng-*; *sugár*, *sudár*, ug. *s,ngara*; *sugár* (fn.), tö ug. *s,ng-*; *tud*, ug. *t,nd_s-*; *ugor*, *ugrál*, ug. *ang_r-*; *zug*, *zugoly*, ug. *s,ng-* | *zsugori*, ug. *s,ng_r-* | *unszol*, v. ö. *onzonlot* Érdy c., *onzonlak* Thewr. c. || *lucok*, *lustos*; *lusta*; *tusakodik*, *tuszkol*.

bütyök (és *bötyök*), töve ug. *b_sv-t*; *üveg* és *öveg*, v. ö. *eueg* Ehr. c. ACser. || *bürök*, v. ö. *börök* Helt. Com. Lipp.; *fürge*; *fürdik*, *fürösz* (és *fördik*, *förösz*), v. ö. *ferde* Érs. c., *ferőttek* Döbr. c., *firedő*, *firedtem* Kár., *firőzt* Tih. c.; *sürög*, *sürget* | *üldöz*; *sül*, v. ö. *zól* B. c., *zeul* NémGl. || *küszöb*; *küzd*, *küszköd*.

A mai *ü*-vel szemben a régi nyelvben, valamint a palócz nyelvjáráásokban gyakran *i* áll, épügy mint a hosszú *ü*-vel szemben *i*. Az eredetibb hang ilyen esetekben szintén az *i*, a melyből épügy lett *ü*, mint az *ë*-ből *ö*. Az *i*-nek ilyen labializálása megtörtént szó elején főleg akkor, ha előtte *v* állott, szó belsejében pedig leginkább *v*, *l*, *r* és *s* előtt: *csügg*, *csügged*, v. ö. *ëig* Guary c., *csigged* RMK. | *düh*, *dühös*, v. ö. *díhes* MA., *gyíhesít* RMK. | *függ*, e h. *fi_vg*, v. ö. *figg* CC. | *fül*, v. ö. *fil* palóczság, Debr.; *fil* Kaz. Jord. c. | *füllent* és *fillent* | *fürj*, v. ö. *firmedár*; *fíret* Jord. c. *fírj* Frank | *fürt*, v. ö. *firt* Jord. c. | *füzet* és *fízet* | *hüvely*, v. ö. *hively* palócz; *hywel* Wink. Jord. Debr. c. | *hüvelyk*, v. ö. *hywelk* Jord. c. Lask. | *küld*, v. ö. *kyld* LevT., *kild* Beythe | *külső*, *künn* és *külső*, *kinn*, v. ö. *ki* | *külön*, *különös*, *külömb*, v. ö. *kilöm* Nád. c., *kilemb* Dom. c. | *rüh*, *rühes*, v. ö. *ryhes* Jord. c. Born. | *süllő*, v. ö. *syllé*, *sylew* LevT., *silló* Frank | *süv*, v. ö. *syw* Érdy c. | *süveg*, v. ö. *siueg* Jord. Tih. c. Pesti | *ügy*, *ügyes*, töve ug. *r,ng_s*; v. ö. *ygy* Érdy Jord. Thewr. c., *igy* Guary Corn. c., *igy* PP. és ma is *igyekezik* | *üdvös*, *üdvözöl*, *ünnep* (e h. *id-nap*), v. ö. *idvez* a régi nyelvben majdnem mindig | *ük*, v. ö. *ik* Kaz. Érdy c. | *ül*, v. ö. *yll* Jord. c. | *üreg*, *üres*, e h. *vires, v. ö. *ires* Debr. Érdy c. | *ürge*, v. ö. *irge* Frank. | *üst*, v. ö. *ist* Debr. c. | *üstök*, v. ö. *istök* Kaz. Debr. Guary c. | *üszög*, ug. *v,sk_s*; v. ö. *yzegh* Jord. c., *yzek* Érs. c. | *üt*, *ütközik*,

v. ö. *yt* Jord. Thewr. Kulcs. c. | *üvölt*, v. ö. *iwölt* M. Ap. c., *yveelt* Fest. c. | *üzen* és *izen*.

Lehetséges, hogy e szavak némelyikében hosszú volt az *i* s ebből rövidült az *i*, *ü*. A már előbb elsorolt szavak némelyikének *ü*-je szintén váltakozik a régi nyelvben *i*-vel: *büdös*: *bydes* Dom. Érdy c., *bidős* Helt.; *sülyed*: *syllyed* Érs. c.; *szügy*: *szigy* Cseh; *tüdő*: *tidő* Beythe, *tydő* Sánd. c.; *szül*: *zil* Virg. c., *zyl* Jord. Érdy Kulcs. c.

A *füst* és *szürke* szavak *ü*-jét Budenz mélyhangú eredetűnek tartja, e h. **f₃st* és ug. *sz₃r-*; mely alakokból előbb **fist*, **sz₃r-ke* lett, v. ö. *fyst* Jord. Érdy c. CC.

b) A többi szótagban.

Az első szótagon túl az *u*, *ü* majdnem mindig a raghoz tartozik. Összetétel által került az *ü* a második szótagba a *nélkül* szóban; a *hazug*, *hazudik* szavak *u*-ja pedig valószínűleg képző.

A ragok *u*, *ü*-je vagy hosszú *ú*, *ű*-ből rövidült, mint ezekben: *alul*; *felül*, *belül*, *kivül* stb. (l. fentebb az *ó*, *ő*-nél); vagy pedig *o*, *ö*-ből vált zártabbá. A birtokos személyragozás többes 1. személyének *-unk*, *-ünk* ragja *-omk*, *-ömk* helyett áll, v. ö. *uromc* HB., *üelünc*, *vrönc* stb. Orth. Crac.; egyes palócz nyelvjárások ma is hosszú *ó*, *ő*-vel ejtik (*harangónk*, *kertőnk*), a göcseji és őrségi nyelvjárásban pedig *a*, *e* lett az *o*, *ö*-ből: *házánk*, *kezenk*. A többes szám 3. személyének ragjában a legtöbb nyelvjárás szintén *u*, *ü*-t ejt az *o*, *ö* helyén (*házuk*, *kezüik*).

Az igék többes számú 1. személyének *-unk*, *-ünk* ragja szintén *-omk*, *-ömk*-ből lett, v. ö. *uimaggomuc* HB., *tanultonc*, *irönc* Orth. Crac., s *ö*, *ő*-vel ejtik ma is egyes palócz, valamint a göcseji, hetési és őrségi nyelvjárások. A tárgyas alak többes számú 1. személyének ragja szintén *u*, *ü*-vel hangzik: *írjuk*, *kérjük*; e rag régiebb **javok*, **jevök* és *-jok*, *-jök* helyett áll; az imént említett nyelvjárások ezt a ragot is *o*, *ö*-vel ejtik.

A *-tt* helyhatározó rag előtt is *u*, *ü* van ezekben: *másutt*; *együtt*, *egyebütt*, *mindenütt* stb. Ezeket Simonyi (Magy. névrag. 39. l.) így magyarázza: «Ezeknek régiebb része valószínűleg összetétel útján keletkezett ilyenekből **más-hult* (= *más-hol*), **minden-hult* (= *minden-hol*) stb. — v. ö. a régieknél gyakran s né-

mely nyelvjárásokban ma is előforduló *sehult, sohult, sohutt* és *néholt, néhult, néhutt* alakokat; — az újabbak pedig a megvoltak analogiájára képződtek.»

c) Szó végén.

Az *u, ü* csak néhány névszó végén fordul elő s mindig *v*-vel váltakozik: *alku, alkuvás; daru, darvak; falu, falvak; hamu, hamvak; szaru, szaru | enyü, enyv; eskü, esküvés; könyü (könny) s a régi nyelvben könyv; ölyü, ölyv*. Mindezekben a *v* előtt állott az *ü, u*: **alkuv, *esküv, *ölyüv* stb., s vagy a *v* maradt el a szó végén, vagy pedig az *u* veszett el egyes ragok és képzők előtt.

8. A tövégi magánhangzók.

Már több ízben említettük, hogy a tőszótagon túl álló rövid magánhangzó gyakran nem egyéb, mint a tőnek eredeti véghangzója, mely a ragtalan alak végéről elveszett. Az összehasonlító nyelvtudomány ugyanis kimutatta s a régi nyelvemlékek tanúsága is bizonyítja, hogy a magyar nyelv eredeti tőszavai kéttagúak voltak s a mai nyelvnek mássalhangzón végződő szavai eredetileg rövid magánhangzón végződtek; továbbá azt is, hogy a tőhöz járuló ragok és képzők szintén magánhangzón végződtek. E magánhangzók azonban idővel elvesztek a szó végéről, s csak az esetben maradtak meg, ha rájuk mássalhangzón kezdődő rag vagy képző következett, melynek hozzájárultával az illető magánhangzó szó belsejébe került. A magánhangzóval kezdődő ragokkal pedig egybeolvadt ez a tövégi magánhangzó, a mire több esetben volt alkalmunk utalni.

Az idegen eredetű szavaknak egy része, különösen azok, melyek a XIII. század előtt rövid magánhangzóval kerültek a magyarba, szintén átmentek e változáson, s a ragtalan alakban elvesztették a tő végén álló magánhangzót, de megőrizték egyes ragok előtt (l. Simonyi, Magyar szótök, 20—21. l.). A mássalhangzón végződő idegen eredetű szavak pedig oly módon követték a magyar szavak analogiáját, hogy bizonyos, ragok és képzők előtt segédhangzó járult a szó végéhez.

Ez a szövégi magánhangzó a mai nyelvben kétféle alakban jelentkezik; a szavak egy részében nyiltabb (*a, e*), más részében

zártabb (*o, ě, ö*), s a magánhangzónak nyíltsági foka mindig a tőszótól s nem a reá következő ragtól függ. Az olyan esetekben, midőn valamely rag előtt állandóan egyforma a magánhangzó, mindig a környezet volt reá hatással. Így pl. a helyhatározó *-n* rag előtt mindig *o, ě, ö* a tövégi magánhangzó: *házon, ágyon, szíven* (míg: *házak, ágyak, szívek*); e ragot Budenz **-lna* alakból magyarázza, s ez a szótagzáró *l* tette zártabbá a tő nyiltabb véghangzóját is. A birtokos személyragozás, valamint az igék többes számú 1-ső személyének ragja *-unk, -ünk*, tehát a tövégi magánhangzó állandóan *u, ü*; ebben — mint már föntebb láttuk — az *nk* mássalhangzócsoporthoz tette zártabbá a magánhangzót.

Tehát a szótő rövid véghangzója csak kétféle volt: a szavak egy részében *a, e*, más részében *o, ě*, s az utóbbi helyett ajakhangzós szótagok után *ö*. Ha e magánhangzók értékét és jelentőségét akarjuk megítélni, meg kell állapítanunk, vajjon milyen volt ez a magánhangzó a régi nyelvben és hogy mi az oka, hogy a magyar szavak egy része mellett az egyik, más része mellett a másik féle magánhangzó állott; véletlen-e ez, vagy van-e e különbségnek mélyebben rejlő oka?

A tövégi magánhangzók minőségének megítélésére kevés adatunk van a régi nyelvből. A XI. és XII. századbéli oklevelekben, valamint Anonymusnál még gyakran megvan ez a magánhangzó: *almu* (*álm*: *álmo-t*), *zerelmu* (*szerelm* MC.: *szerelmĕ-t*), *Nagu-Aruk* (*nagy*: *nagyo t*), *Feheru* (*fehĕr*: *fehĕre-t*) stb. (V. ö. Simonyi, Régi nyelvemlékek olvasása, 19—20. ll.) Még a Bécsi és Müncheneri codex néhány alakjában is megvan ez a tövégi magánhangzó: *viu, vionának, viuttanak*; *hiutt* (hivott); *rejo* (ri). Mindazon szavakban, melyeknek végén okleveleink megőrizték a tő véghangzóját, ez a hangzó *u, ü*, néha *i*, akár nyiltabb, akár zártabb magánhangzóval van az illető szó a mai nyelvben. Ebből azonban nem következtethetjük, hogy e magánhangzók eredetileg egyformák voltak, hanem ellenkezőleg csak azt tanúsítják, hogy akármilyen volt a tövégi magánhangzó, előbb *u, ü* lett belőle a szó végén, s csak azután veszett el egészen. Ugyanily fejlődést látunk a német nyelvben is, a hol az utolsó szótag magánhangzójából, bármilyen volt is, a mai nyelvben hangsúlytalan *e* lett, s ez az *e* a legtöbb német nyelvjárásban, valamint az angol nyelvben, egészen elveszett.

A tövégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a XII.

századra tehetjük; a XI. és XII. századbeli oklevelek még igen gyakran írják ezt a magánhangzót, de már a XIII. századból csak elvétve akad egy-egy adat, ez is inkább csak a másoló tolla alól került ki, de már aligha hangzott a kiejtésben. Elvesztek e magánhangzók a szó végéről már akkor is, midőn a teljesebb névragok (-*ban*, -*be*, -*ra*, -*hoz*, -*nál*) a tőhöz kapcsolódtak, mert különben ezek is megőrizték volna maguk előtt a tő véghangzóját. E ragok pedig körülbelül a XIII. században váltak névutóból raggá, s ekkor fűződtek szorosabban a névszóhoz.

Ha tehát meg akarjuk itélni e tövégi magánhangzók minőségét a ragos alakokat kell tanúságul hivnunk; s ezekben a magánhangzó a régi nyelvben épúgy kétféle volt, mint a mai nyelvben. A mai *a*-val szemben a régi nyelvben rendszeren *o*-t találunk (az *e* és *ë* különbségét emlékeink nem jelölik): *urot*, ma: *urat*; *utot*, ma: *utat*; *kinzotviatul*, ma *kinzat*; *vimaggonoc*, *scolanoc*, e rag ma: -*nak*; a mai *o*-val pedig *u*, az *ë*, *ö*-vel *ü* áll szemben: *adamut*, ma: *Ádámot*; *halalut*, ma: *halált*, de: *halálok*; *azut*, ma: *azt*, de: *azok*; *agagus*, *chudaltus*, ma: *agyagos*, *csodálatos*; *odut*, *odutta*, ma: *adott*; *oggun*, *maradhassun*, ma: *aggyon*, *maradhasson*; *vermut*, ma: *vermēt*; *scentucut*, ma *szentéket*, palócz és székely: *szentékēt*; *sebus*, *kukenus*, ma: *sebēs*, *kökényēs*. Ez adatok — melyek közt idegen eredetűek is vannak — azt bizonyítják, hogy a tő rövid véghangzói ugyanolyan változáson mentek át, mint a tőszótag rövid magánhangzói, vagyis egy fokkal nyiltabbá váltak; így lett az *u*, *ü*-ből *o*, *ë*, *ö*, s a régi *o*, *ë*-ből *a*, *e*.

E magánhangzók értékéről már nehezebb itéletet mondani. Annyi kétségtelen, hogy ott, a hol egy főnévképző (ug. *b*, *v*) veszett el a szó végéről, a *v* helyében megmaradt magánhangzó *u*, *ü* volt (v. ö. a szóvégi rövid *u*, *ü* történetét), s ez nyiltabbá válva ma *o*, *ö*-nek hangzik. Így van ez az -*at*, *et* (eredetileg **atv*, **etv*) képzőnél: *adato-k*, *használato-s*; *életē-t*, *kezdētē-t*; továbbá a -*k* képzőnél: *átko-t*, *szitko-t*, *titko-s*; *étkē-s*, *vétkē-t*. Ugyancsak *o*, *ë*, *ö* mindazon szavak tövégi hangzója, melyeknek végén Budenz egy elveszett főnévképzőt mutat ki: *áro-s*, *gondo-k*, *nyomo-k*, *oko-s*; *bünö-k*, *díszē-s*, *sebē-s*, *térē-s* stb. Viszont *a*, *e* (régi nyelvben *o*, *ë*) az olyan szavak tövégi magánhangzója, a melyek mellett nem volt képző, s így e hang tisztán a tőhöz tartozik: *ágya-t*, *fala-t*, *hala-t*, *háza-t*; *éve-t*, *ege-t*, *szépe-k* stb. (V. ö. Nyvtud. Közl. XIX: 152. 1.) Ez ada-

tokból tehát azt sejtethetjük, hogy a tiszta tövégi magánhangzó a régi nyelvben *o*, *ö* volt s ma *a*, *e*; a tőhöz járult képzők azután zártabbá változtatták néha ezt a magánhangzót, s úgy keletkezett a másik tövégi magánhangzó, az *u*, *ü*, ma *o*, *ö*, *ő*.

III. A magánhangzók történetének áttekintése.

A magyar magánhangzóknek most bemutatott története világosan bizonyítja, hogy a nyelv természetes fejlődése abban áll, hogy a testesebb, tehát több időbe és fáradságba kerülő hangalak helyébe lassanként egyszerűbb, kevesebb időbe és fáradságba kerülő hangalak lép. A mai magyar nyelv hosszú magánhangzói legnagyobb részben egy vagy két egész szótagból lettek lassú fejlődés útján, mely fejlődésnek utolsó előtti állomása egy diphthongus volt. A mai rövid magánhangzók nagy része pedig hosszú magánhangzóból lett, melynek története hasonló a máig megmaradt hosszú magánhangzók történetéhez.

A mai nyelvhasználat a hosszú magánhangzókra leginkább a tő első tagjában kedveli, a hol az erős hangsúly megőrizte a hosszúságot, sőt egyes esetekben a rövid magánhangzót is hosszúvá változtatta. Az első szótagon túl, már inkább csak a képzőkben és ragokban van hosszú magánhangzó (néhány *é* és *á* kivételével), szó végén pedig alig van más hosszú hangzó, mint a névszóképző *ó*, *ő* (s az ebből lett *ú*, *ü*), valamint egy-egy teljesebb alakból (*-ája*, *-éje* szótagokból) újabban rövidült *á*, *é* rag.

Hosszú magánhangzóink közül eredetileg is (legalább a mennyire mi a nyelv történetét visszakisérhetjük) hosszú hang csakis néhány mai *á* és *é*-nek felelt meg, és pedig azokban az esetekben, melyekben *e* hangok a rövid *a*, *e*-vel váltakoznak. Az eredetibb hang, melyből mind a mai hosszú, mind a rövid magánhangzó megfejthető, *á* és *é* volt. A többi hosszú magánhangzó mind testesebb alakból, és pedig vagy *j*-s, vagy *v*-s diphthongusból lett.

A magánhangzók történetét kutatva, gyakran akadunk olyan jelenségre, hogy egy és ugyanazon eredeti hangalakból különböző hangok fejlődtek, vagy viszont hogy a mai nyelvben teljesen egyforma képzésű hangoknak más-más eredeti hangalak felel meg. Ez utóbbi jelenség nem szorúl mélyebb magyarázatra; a nyelvek tör-

ténetében ugyanis gyakran tapasztaljuk, hogy a különböző irányok, melyekben egy-egy hang fejlődése megindult, gyakran közös mederbe jutnak, s együtt folytatják további utjukat. Így látjuk, hogy néhány nyelvjárásunknak mai egyforma *é* hangja két különböző úton fejlődött, sőt hogy a zártabb *é* is négyféle diphthongusból fejlődhetett (*aj*, *oj*, *ej*, *ěj*); továbbá a mai *ó*, *ő* szintén kétféle diphthongusból lett; a mai szóvégi *e*-nél is azt láttuk, hogy a hosszú magánhangzó, melyből rövidült, néha *é* (*é'*), néha *ő* volt. Annál feltünőbb, ha azt tapasztaljuk, hogy ugyanazon eredeti hangalakból ugyanazon helyzetben, más-más hang lett; az ily különös fejlődésnek mindig okát kell keresnünk. S ez okot meg is találtuk abban, hogy ugyanazon hangalaknak kétféle változása vagy két különböző korban, vagy pedig a nyelvterületnek két különböző helyén történt; tehát a mai különböző hang a fejlődésnek vagy időbeli, vagy nyelvjárási különbségén alapszik. Ugyanazon hangalak különböző irányú fejlődésének legtermészetesebb oka ezen kívül az, ha különböző helyzetbe kerül, s e különböző helyzet más-más irányban hat az illető hangalak fejlődésére.

A *j*-s diphthongusok különböző hanggá fejlődésének okát főleg az egyszerű hanggá válásnak különböző idejében kell keresnünk. A szótagzáró *j* előtt, mely rendszeren *g*-ből lett, ötféle magánhangzó állhatott, s így ötféle diphthongust alkothatott velük: *áj*, *aj*, *oj*, *ej*, *ěj*. E különböző hangok fejlődése csakhamar egy mederbe jutott, mivel a *j* magashanguvá változtatta az előtte álló mélyhangokat is, azután pedig megnyújtotta a magánhangzót, s a diphthongusok közös alakja, melyből a fejlődés további menetét vizsgálva ki kell indulnunk, *ěj* ill. *é'* lett. Csak az *áj* szótagból nem lett ez a diphthongus, hanem a *j* egyszerűen megnyújtotta az *a*-t, s így keletkezett a mai hosszú *á* hangoknak egy nagy része.

Az *é'* diphthongusból a tö első tagjában kétféle hang lett: *é* és *í*. Sőt még ez az *í* is kétféle; a szavak egy részében állandó, más részében egyes nyelvjárásokban *é*-vel váltakozik. Az *é* és *í* váltakozása fontos nyelvjárási különbség az egyes vidékek nyelve között, s láttuk hogy e különbség már a nyelvemlékek korában megvolt. A másik különbség a fejlődött hangok között az egyszerű hanggá válás különböző idején alapszik. Az *é'* diphthongusból a fejlődés első idejében *í'* és *í* lett; így történt ez a ma állandóan *í*-vel hangzó szavakban. A későbbi fejlődés alkalmával már külön-

bőzőkép viselkedtek az egyes nyelvjárások; egy részükben folytatódott ugyanaz a fejlődés, s a többi *é*-ből is *i* lett — ezek a mai *i*-zű nyelvjárások —; más részükben *é* lett a még egyszerű hanggá nem vált *é* diphthongusokból — ezek a mai *é*-zű nyelvjárások —. E hangok fejlődése nem állott meg ezen a fokon, hanem a hosszú magánhangzónak egy része megrövidült, s ismét kétféle hang lett belőlük: *i* és *ë*. E különböző fejlődésnek szintén az időrendbeli különbség az oka; a régebben fejlődött *i*-ből *i*, az újabb *é*-ből pedig *ë* lett.

A tő második tagjában ritka az *é*-ből fejlődött hosszú hangzó; abban a néhány szóban, melynek második tagja ilyen eredetű, az *i*-vel váltakozó *é* van, tehát egyszerű hanggá válása — hogy úgy mondjuk — a második korszakban történt. Egyébként szó belsejében csakis a raghoz vagy képzőhöz tartozó hangok lettek *j*-s diphthongusból. Ezekben is újabb fejlődésű az egyszerű hang, s mindig az *i*-vel váltakozó *é*-t látjuk (ilyennek kell tartanunk az *-ít* igeképző *i*-jét is), melyből mélyhangú szavakban néha *á* lett. Ezek a hangok is gyakran megrövidültek, s az eredeti diphthongus helyén ma egyes ragokban és képzőkben rövid *i* áll; tehát e hangnak előzője az *i* volt, s így egyszerű hanggá válása már az első korszakban történt. A többi esetekben *ë* vagy *e* áll az egykori diphthongus helyén; a rendes rövidülés *ë*, épúgy mint a tőszótagban, s evvel szemben egyes mélyhangú szavakban *o* áll; azonban ha újabban rövidült az *é*, midőn már a mély hangú szók *á*-ja állott vele szemben, *e* (s a mélyhangú szókban *a*) lett belőle.

Szó végén ma már nem hangzik hosszú magánhangzó e diphthongusok helyén, a miből azt következtethetjük, hogy itt történt legrégebben az egyszerű hanggá válás. Ma kétféle hang áll e diphthongusok helyén a szó végén is; a legrégebben fejlődött *i*-ből *i*, míg a később fejlődött *é*-ből *ë*, illetőleg — mivel e hangot a mai magyar nyelv nem kedveli szó végén, — *e* (és a mélyhangú szavakban *a*) lett. A szóvégi *ë*-t csak néhány nyelvjárás őrizte meg.

Ez áttekintésből látjuk, hogy a *j*-s diphthongusoknak egyszerű hanggá válása hosszú időn át történt. Legelőször változott a szó végén, a hol ma már csak rövid hangzó áll a helyén; azután a tő első tagjában, s utoljára a szó belsejében, ragokban és képzőkben.

Az eredeti *v*-s diphthongusokból különböző hosszú magán-

hangzók fejlődtek. Maguk a diphthongusok is, melyek a fejlődés alapjául szolgáltak, különbözők voltak. A *v* előtt — mely eredetibb *m*-ből, vagy néha *g*-ből fejlődhetett — a magánhangzónak három sora állhatott: *av, ev; ov, év* és *uv, ív*. Az *av, ev* szótagból *au, eü*, azután *ó, ö* s végül *ó, ő* lett; az *ev* szótag egyes nyelvjárásokban másképp is változott, t. i. a *v* nem volt labializáló hatással az *e*-re, csak megnyújtotta, így lett belőle *ê* és *é*. Szó belsejében ritkán rövidültek meg ezek a hosszú hangzók, akkor is leginkább csak egyes képzőkben, s az *ó*-ból *o*, az *ő*-ből *ë* (*ö*) lett. Szó végén az *ó, ő* újabban gyakran zártabbá vált s *ú, ü* lett belőle; néha megrövidült, s mivel szó végén a magyar nyelv nem kedveli az *o, ë*-t, ebből is *a, e* lett. — A *v*-s diphthongusok másik két sora csakis a *tő* első tagjában állott. Az *ov, év* szótag különbözőképp fejlődött az egyes nyelvjárásokban; előbb *ou, öü* lett belőle, azután a nyelvterület egy részén *ó^u, ö^ü* és *ó, ő*, más részén *ó^u, ö^ü* és *ú, ü* fejlődött belőle. Ez az *ú, ü* is gyakran megrövidült, s *u, ü* hangzik ma helyette. — Az *uv, ív* szótagból az egész magyar nyelvterületen *úv, ív* és *üv, í* lett.

A *tő* első tagjában az *ol, él* (*öl*) szótagból is fejlődött hosszú hangzó és pedig *ó, ő*, mely újabban gyakran zártabbá vált s *ú, ü*-nek hangzik.

A hosszú, s a belőlük lett rövid magánhangzók fejlődését a következő táblázat tünteti fel: *)

*) A táblázatban használt jelek értelme a következő: a ( )-be foglalt hangok a fejlődés folyamán megvoltak, de a mai nyelv nem használja őket; [ ] jelenti, hogy az illető hangot csak egyes nyelvjárások ejtik; a { }-be foglalt hangok a hangzó illeszkedés hatása alatt keletkeztek az előttük álló hangokból; a —sal összekötött hangok nyelvjárásilag váltakoznak egymással; végül a: azt jelenti, hogy az utána álló hang csak újabban fejlődött az előtte állóból.

Az eredeti hangalak	Ebből fejlődött					
	A tő első tagjában		A szó belsejében		Szó végén	
	Hosszú magánhangzó	Rövid magánhangzó	Hosszú magánhangzó	Rövid magánhangzó	Hosszú magánhangzó	Rövid magánhangzó
<i>é</i>	<i>é</i>	<i>e</i>	<i>é</i>	<i>e</i>	—	—
<i>á</i> v. <i>áj</i>	<i>á</i>	<i>a</i>	<i>á</i>	<i>a</i>	—	—
<i>aj, oj</i> } <i>ej, ej</i> } <i>é</i>	I. <i>í</i> II. <i>é—í</i> III.	<i>i</i> <i>ē</i>	(<i>í</i>) <i>é—í</i> <i>é</i> { <i>á</i> }	<i>i</i> <i>ē</i> { <i>o</i> } <i>e</i> { <i>a</i> }	(<i>í</i>) (<i>é</i> { <i>á</i> })	<i>i</i> [<i>ē</i>], <i>e</i> { <i>a</i> }
<i>av</i> <i>ev</i>	<i>ó</i> <i>é—ő</i>	<i>o</i> <i>ē—ö</i>	<i>ó : ú</i> <i>ő : ű</i>	<i>o</i> <i>ē—ö</i>	<i>ó : ú</i> <i>ő—é : ű</i>	<i>a</i> <i>e</i>
<i>ov</i> <i>öv (öv)</i>	<i>ó—ú</i> <i>ő—ű</i>	<i>u</i> <i>ü</i>	— —	— —	— —	— —
<i>uv</i> <i>ív</i>	<i>ú</i> <i>í—ű</i>	— —	— —	— —	— —	— —
<i>ol</i> <i>öl (öl)</i>	<i>ó : ú</i> <i>ő : ű</i>	— —	— —	— —	— —	— —

A mai rövid magánhangzóknak egy nagy része nem hosszú magánhangzóból rövidült (legalább nem abban az időben, a meddig a magyar hangok fejlődését visszakísérhetjük), hanem eredetileg is rövid volt. Ezek a rövid hangok a fejlődésnek egy más útján mentek végig, ugyanis ejtésük egy fokkal nyiltabbá vált. Így lett a régi *u*-ból ma *o*, az *ü*-ből *ö*, az *i*-ből *é* és *ő*, az *o*-ból *a*, s az *ē*-ből *e*. Tehát ezt a hangtörvényt, melyet először Riedl Szende figyelt meg¹⁾, s Simonyi Zsigmond fejtett ki bővebben²⁾, nem úgy kell értenünk, hogy pl. a mai *a* hangnak a régi nyelvben mindig *o* felel meg, hanem ellenkezőleg a régi nyelv *o* hangjából lett az újabb

¹⁾ Magyar Hangtan, 104—106. ll.

²⁾ A régi nyelvemlékek olvasásáról, 1—9. ll.

magyar nyelvben *a*; e mellett a mai *a* más úton is fejlődhetett. Sőt a rövid magánhangzóknak e nyiltabbá válása sem történt meg minden egyes esetben; ha pl. az illető rövid magánhangzóra *l* vagy *v* következett, ez megakadályozta a nyiltabbá válást, s megőrizte a magánhangzót eredeti minőségében. A rövid magánhangzóknak e nyiltabbá válása a XIV. és XV. század folyamán történt.

Végül még a magashangú ajakhangzók, az *ö*, *ő* és *ü*, *ű* fejlődését kell figyelemmel kísérnünk. Ezek a hangok, mint történetüket vizsgálva láttuk, csak a magyar nyelv külön életében fejlődtek, s nem tartoztak az eredeti ugor hangok közé. A hosszú *ő* és *ű* mindig *v*-s diphthongusból fejlődött; s hogy ez ajakhangok a magyar nyelvben nem egykönnyen s csak hosszabb idő elteltével váltak általánossá, bizonyítja az is, hogy e *v*-s diphthongusokból a magyar nyelvterületnek egy részén a nem ajakhangzó *é* és *í* lett s hangzik még ma is egyes nyelvjárásokban. A mai rövid *ö* és *ü* néha az illető hosszú hangzóból rövidült, a legtöbb esetben azonban az *ö*-zés lassú terjedése hozta létre az *ē* és *i* hangból. Az *ö* zés névvel itt már nemcsak az *ē* hangnak *ö*-vé változását jelöljük, hanem azt a labializáló hajlandóságot, hogy a nem ajakhangzó magas hangok helyébe, előbb csak bizonyos helyzetekben, majd minden esetben a megfelelő ajakhangzó lép. Ez a hangváltoztató törekvés él és működik a mai nyelvben is, s egyike a legfontosabb sajátosságoknak, melynek alapján nyelvjárásaink osztályozása történik.

BALASSA JÓZSEF

Himpellér. E szónak eredete tudomra nem volt még kimutatva. Nem egyéb, mint a német *hümpler* v. *humpler*, melynek 1. jelentése: schwerfällig gehender, 2. stümper, pfuscher, 3. lump, nichtswerter kerl (ebben a két jelentésben rendszeren így ejtve: *hümpler*, *hümpeler*, l. Grimm). Alapszava a *humpeln*, *hümpeln* ige: 1. schwerfällig gehen, 2. pfuschen.

SIMONYI ZSIGMOND.

Ősi török-árja nyelvérintkezés.

Ismeretes a török szókincsnek sajátos gazdagsága a kezdetleges műveltség fogalmainak *eredeti* kifejezéseiben, melylyel igen gyakran találkozunk olyan esetekben is, midőn az indogermán, sémi s különösen a vele rokon finn-ugor nyelvcsaládok idegen szavakat alkalmaznak. Ez a jelenség nem egyszer ragadta Vámbéryt túlzó állításokra, ki pl. «Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes» művében belőle azt következteti, hogy «a török-tatár népek csak aránylag újabb időben jutottak érintkezésbe árja elemekkel» (18. l.) s más helyt hogy «a törökség sok-sok évezreden át egymagára volt utalva s a nélkül hogy a külvilággal szorosabb érintkezésbe állott volna, folytatta életét» (27. l.).¹⁾ Ezzel szemben helyesebbnek azt a nézetét kell elismernünk, mely szerint «az árja, illetőleg óiráni kultúra már a ködös régiségben képző hatással volt a török-ségre» (35. l.); mert ezt a dolog természetén kívül néhány közös árja (ill. indo-germán) s köztörök (ill. még h. zaccsatlakozva mongol s más keletaltaji nyelvbeli) műveltségszó is igazolja. Ilyen — egyes esetekben már a török alapnyelv korából²⁾ származtatható — közösségek a következők:

---

¹⁾ Ugyanigy nyilatkozik «A török-tatár nyelvek etymologiai szótárának» bevezetésében (10. l.): «Nem szabad elfelednünk» — úgymond — «hogy (a törökségben) egy primitív, ősrégi emberi faj nyelvével van dolgunk, melynek az őt körülvevő természettől kiszabott életmódjára *idegen kulturbefolyás évezredekén át nem hatott.*»

²⁾ Ezt annál könnyebben fölvehetjük, minthogy tudvalevőleg ugyanilyen őskori árja hatásnak világos nyomai az *ugorságban* is mutatkoznak (l. Ethnogr. V, 177—179. ll.), holott az ugarság nyelvi szétágazása, a mint az eltérések arányából következtethetjük, sokkal régibb időben történt, mint a törökségé, melynek nyelvi részei még most is csak a *dialektikus* (nem pedig a különálló nyelvi) fokon különböznek egymástól.

Zend *pasu*, pehlevi *páh*; szkr. *paçu* «klein vieh», lat. *pecus*, gót *faihu*, ném. *vieh*. stb. — oszm. *buzaru*, *buzari* «kalb, lamm, junges von rotwild, nashorn, antilope etc.» (Zenker), csagataj *bozaru*, *bozru* (Vámb.), *boza* (Zenk.), kirgiz *buzau*, kazáni tatár *béza*, *bzau*, altaji tatár *puza*, kondoni *piza*, kojbal *buzō*, szojot *puzā*, csuvas *pěru*. — éjsz. vog. *pāsi* (*pāsi*, *pasig* Ahlquist, orosz *пешка*), középlovzvai *pāši* «rénborjú» (az első évben; or. *пыжгунь*); éjsz. osztják *pēsi* «kalb des renntieres.» — cserem. *prejze*, *pirezū* «borjú», magy. *borjú*, *borgyú*, *bornyú*, moldvai csángó *buru*. A török alak képzővel van megtoldva. Az árja *pasu* összevetve a latin *pecus*-szal már hangzásában is igazolja, hogy a törökség az átvevő fél; de megerősíti e felfogást, hogy a szkr. *paçu*-nak kifejthető tőszója is fölismerszik a *paç-* (szkr. *pácáyāmi*) igében, melynek jelentése: «festbinden, fangen», úgy hogy a *paçu* «apró barom» szónak alapértelme «megkötözött, megfogott (állat)». (l. Schrader: Sprachvergleichung u. Urgeschichte 377. l.). Ily módon kiderül, hogy magy. *borjú* és ném. *vieh* egyazon tő messze szétvált sarjadékai.

Zend *daēnu* «weibchen (von tieren)», *gāo daēnu* «kuh» (*gāo* «rind, kuh, stier»), szkr. *dhēnú* id. a *dhaya-*, zend. *dā-* «saugen, säugen» ige származéka, melynek közvetetlen magyar átvétele: *tehén* «kuh» (l. Ethnogr. V, 74 és Mátyás Flórián: «A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében» 44. l.). — oszm., azerb. *dana* «kalb, farse, kuh (die noch nicht gekalbt hat)», csagat., kazáni tatár *tana*, csuvas *tina*. — magy. *tinó*, mely utóbbi e szerint a *tehén*-nek más úton szerzett mása.

Zend *ukshān* «ochse, stier», szkr. *ukshān*, gót *auhsus*, ófelném. *ohso*, ujfelném. *ochs*. — kabardini *viš* «junger stier». — éjsz. vog. *ūškā*, lozvai *uška*, *vaška* «tulok, bika», zürj. *oš*, votj. *oš* ökör, bika. — oszm., azerb. *öküz*, kazáni tatár *ögöz*, kirgiz *ögüs*, jakut *oγus*, csuv. *voγor* «ochs». | mongol *üker*, burjét *uker*, *uγer*, *uγur* «rindvieh», tunguz *hukur*, *ukur* id. — magy. *ökör*. Az a körülmény, hogy a szó az árja és germán, tehát az indogermán nyelvcsalád két szélső ágában fölmerül, annak bizonyítéka, hogy az még az indogermán alapnyelvből való. Ez, valamint a két előbbi szó analogiája, valószínűvé tesz, hogy a kulturhatás iránya a jelen esetben is az ársaságból indul ki a törökség felé, nem pedig megfordítva.

Osszét *bērāg*, *berāg*, tagauri *bērāg*, *birag* «wolf», zend *vēhrka*, szkr. *vṛka*, litván *vilkas*, szláv *velkū*, gót *vulfs*. — csagat. kazáni tat.

büri, kirg. *böre*, altaji tatár *pöri*, *pörü*, kojbal *bür*, karagasz *bürü*, szojot *pür*, jakut *börö* «wolf». Ugyane szó lesz (közvetetlen iráni forrásból) a magy. *bürök* (tájnyelvileg: *bireg*, *börög*, *bürög*, *bükör*), mint mérges növény neve (v. ö. *farkasfü*, *farkasszöblö*, *farkastejfü*). Ismeretes, hogy a törökség nem kedvel *v* mássalhangzót a szó kezdetén s hogy ilyen alkotású idegen szóban azt *b*, *p* mássalhangzókra változtatja, pl. orosz *versta*: altaji tatár *päréstü*, jakut *biäristü*, arabs *vakt* «idő»: tatár *bayët*.

Zend *madaxā*, parsi *matak*, ujerzsa *malax*, osszét *mäthix* «heuschrecke». — csagat. *möček* «käfer, ungeziefer» (Vámb.), oszm. *böžek* «reptil, insekt, wurm, käfer» (Zenk.), tatár *böžek* (name verschiedener insecten): *konduz-b.* spanische fliege, *igen-b.* saatkäfer (Budagov I, 273). — Magy. *pöcsök*, *pécsik*, *pöcsik* «vieh-bremse», votják *bičü* «szentjános-bogár.»

Szkr. *śūrā*, zend *hura* «geistiges getränk, brantwein». — kazáni tatár *sēra*, kojbal *serä*, altaji tatár *sīra*, csuv. *sēra*, *sra*, «sör», kún *sira* «vinum» (Cod. Cum. 90.). — magy. *sör*, zürjén-votják *sur*, cserem. *sera*, *sra* «sör», éjsz. vogul *sor-vit* «pálinka» (*sore* «bier» Ahlqu.).

Szkr. *tāmra*, *tāmra* «kupfer» («das dunkle metall» Schrader. 279. l.); v. ö. mint valószínűleg egybetartozó alakokat: oszm., azerb. *demir*, csagat. *temir*, *timir*, kazáni tatár *tēmer*, altaji tatár *temir*, kondoni *tebir*, kojb. *tīmīr*, *tēmīr*, szojot *tēmer*, karagasz *demir*, *demer*, jakut *timir*, csuvas *tímér* «vas» | mongol *temür*, burjét *temer*, *tumur*, *tömör* «vas», «das ohne zweifel aus der stamm-silbe *tim*, *tem* ‚fest, dicht, stark‘ hervorgegangen» (Vámb. Prim. Cult. 174. és Etym. Szót. 171. ll.). V. ö. Ethnogr. V, 8. l. — Megvan a hangzás hasonlósága a szkr. *áyas* «réz», később «vas» (latin *aes*, gót *aiz* stb.) s más részt a tatár *žez*, *žez* «sárgaréz», tobolszki tat. *žez* «bronz», kirgiz *žez*, altaji tat. *jes*, kojbal *tis*, *tes*, karag. *tes* «réz», «sárgaréz» | mongol *zes*, burjét *zes*, *zet*, tunguz *žät* «kupfer» szavak közt is, melynél figyelembe veendő a keletaltaji nyelvek hangsúlyozási természete. Szókezdő magánhangszónak a hátraeső hangsúly miatt való elvesztére sok példát nyújtanak a mai nyelvek is, pl. tatár, kirgiz *lau* «előfogat» = *olak*, *ulak*, *olau*; tatár *soj* hasonló = *ošoj*.

Vannak olyan esetek is, melyekben valamely nagy elterjedésű török alaknak szoros mása nem jelentkezik ugyan az árja

nyelvekben, de azért indogermán eredete szembeötlő. Ilyen az oszm. *kandik*, tatár *kančĕk*, *kanča*, csagat. *kančig*, kirgiz *kansik* «nőstény kutya» (Budag. II, 27.), melynek *kan töje (-*čik*, -*čik* köztörök dimin. képző) a latin *canis*, görög *κῶν*, gót *hundis* szókban is fölismerszik (= szkr. *çvan*, zend *span*, litván *szū'*, örmény *šun* «kutya»; v. ö. orosz-lengyel *suka* «hündin», magy. *szuka*). L. Ethnogr. V, 73. l. — Hasonló viszonyban állóknak képzelem az oszm., kazáni tatár *kaz*, altaji tatár *kas*, *kaz*, kirgiz *gaz* «lúd, liba» liba», kún *çaz* (*çax*) «anas», kojb. *kas*, karag. *kās*, jakut *çās*, csuvas *çor* «lúd» s másrészt a szláv *gonsĭ* (ószlov. *gąsĭ*, orosz *gusĭ* stb.), ófeln. *gans*, szkr. *hamsa*, görög *çĭr*, litván *žansis*, *žasis* stb. «lúd» jelentésti alakokat.)*

MUNKÁCSI BERNÁT.

Minő, milyen. *Minő* a NySz-ban csak 18. századi forrásokból van idézve, Orczyból és Gvadányiból; néhol, pl. a Balaton vidékén, még ma sem használják. Ebből azt következtethetjük, hogy nem egyéb, mint a régibb *minemő* v. *minemü*-nek újabb rövidítése. — A *milyen* egyáltalán nincs meg a NySz. forrásaiban s még Kazinczy is nagyon népiesnek találta, azért a Bácsmegyei 2. kiadásában a régi *melly*-et tette helyébe (*millyen* szeretetre méltó: *melly* sz. m. stb., vö. Bácsm. 86: Munkái IX. 82., Bácsm. 95: IX. 86). Előbb tán *mellyen* lett a *melly*-ből az *ilyen* mintájára, vö. a *mellyen* szék. Kassai: Szókönyv III. 345. *méjen* jó Csík m. Nyr. V. 468. *millen* v. *mellen* Sopr. Nyr. VI. 225. *mějjen* Vas m. Utóbb átvette az *ilyen* *i*-jét; vö. még *ilyetén* mellett: *milyetén* Báróczi: Munk. VIIIb. 31.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Más forrásterületre vezet a magy. *tyúk*-nak megfelelő köztörök *tauk* (oszm. *tavuk*, csagat. *tauk*, ujjur *toku*, azerb. *touk*, kazáni tatár *tawĕk*, altaji tatár *taak*, csuvas *tĕç* «tyúk») szó eredetének nyomozása. A kifejthető tőszó kitetszik a megfelelő mongol *takhĭja* «henne» alakból, melyben a *tamul togei* (szkr. *çikhi*) «páva» szó mását ismerhetjük föl. Ugyane szó van meg a Salamon király Indiából hozott tárgyai között fölemlített héber *tukkĭjĕm* (plur.), a görög *τῶς* «páva» s talán a latin *pavo* (ném. *pfau* stb.) szóban is (l. az utóbbi egyeztetésre nézve: Hehn: Kulturpflanzen u. Haustiere 251. és 255. ll.). Ezek szerint magy. *tyúk* töelemében = magy. *páva*.

Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés.

III. FEJEZET.

Mozzanatos képzők.

1. S. Átnemható s átható mozzanatos igék. Kombinált *-int* képző.

Mint láttuk, az *-n* képzős mozzanatos igék átnemható igéktől képeztetnek s átnemhatók maradnak. Budenz és Simonyi bőséges gyűjteményében áthatók csak a következők: *gyón, ún, úzen, kíván, köszön*, csupa olyan ige, a melyeket, minthogy nincs élő alapszavuk, a nyelv már nem ismer képzőseknek. *Köszönről* még meg kell jegyezni, hogy dativusszal használtatik, viszont a *köszönt* accusativusszal, mind a kettő egyforma értelemben. Szakasztott ilyen *szól neki* és *szólítja*, úgy hogy emezen s amazon is megvan a műveltető képzőnek a hozzá való szerepe. Átható igétől van képezve *fogan*, a mely a NySzt.-ban szintén átható értelemmel szerepel ezen egyetlen példában: *Okosság felőt valo, hogy szűz fiat fogannyon Born: Préd. 30.* Ez is lehet akár *fogantson* helyett. De különben általános a *fogan, foganik* benható jelentésben s áthatónak a *fogant* sőt *foganit* is. (Nom² 79.) Ez az utóbbi alak meg különösen azt bizonyítja, hogy a *fogan* benhatónak vétetett s vétetik.

A mozzanatos igéket tehát két csoportra oszthatjuk:

1. Mozzanatos átnemható igékre, a melyek *-an, -en* végűek.

2. Mozzanatos átható igékre, a melyek *-ant, -ent* végűek. Ez utóbbiak átható jelentésüket a műveltető *-t* képző hozzájárulása által kapják, és rendszeren az átnemhatókkal együtt párosával fordulnak elő. Noha, mint fent kimutattuk, van ezen párhuzamoságtól elég eltérés is. De az erre vonatkozó példák java részben táj-szók és ismeretlen tőszók származékai, a melyek mindannyian valószínűs *izolált* alakok. Úgy hogy a képző fejlődésére befolyással nem lehetnek. Sőt nem lehet azt se tudni, hogy párhuzamos alakjaik nem léteznek-e valahol, vagy hogy nem léteztek-e valamikor.

3. E mellett van még a mozzanatos átható képzőnek egy változata, t. i. az *-int* képző, mely mind alakja, mind jelentésénél fogva nehezen érthető s magyarázható.

A legmeglepőbb jelenség ugyanis, hogy ezen *-int* képzővel átható s műveltető *-it* végű igékből képeztetnek átható mozzanatos igék, míg az *-ant* végűek, sőt az *-an* végű behatók is csupán behatókból képeztetnek.

Másodszor tudjuk, hogy az *-ant* végűek eredetileg kétszeres képződésűek, azaz először az *-an* képzővel s ismét a *-t* képzővel bővültek; míg ez nem állhat az *-int* végűekre, minthogy *-in* végű mozzanatos ige nem létezik.

Végre harmadszor meg kell említeni, hogy az *-ant* végűek szórványosan *-int* végzettel is használhatók: *csattant: csattint* (Simonyi i. h. 58.); de az áthatókból s műveltetőkből képeztek csupán *-int*, *-ént* végzettek. A miből következik:

1. Hogy az *-int* képző nem összetétel folytán keletkezett.
2. Hogy a *csattant* félek a vele képeztek analogiájára váltakoznak az *-int* végzettel.
3. E két pontból együttvéve még az is következik, hogy az *-int* képző a másíknál csak későbbben alakulhatott.

Van tehát három mozzanatos képzőnk: *-an*, *-ant*, *-int*; közös hang bennük az *-n*, melyhez a mozzanatosság s a *-t*, melyhez az áthatóság képzete fűződik. Eredetileg csak kettő volt (*-an*, *-en* > *-ant*, *-ent*), a melyekben szintén kivált az *-n*, mint a mozzanatosságnak általános képviselője s *-nt*, mint az átható mozzanatos igék képzője.

Minthogy pedig a műveltető *-t* képzőhöz fűződik az átható jelentés, viszont a mozzanatosságot a közös *-n* hangnak kell jelelnie.

Ha tehát a *-t*, illetőleg *-at*, *-it* végű átható igéket akarta mozzanatosná is változtatni a nyelv, egyszerűen beleszúrta a mozzanatosság jelzőjét, az *-n* hangot, a *-t* elé, miáltal rendes *-nt* végű mozzanatos átható képzős igéket kapott belőlük.

Minthogy továbbá az illeszkedés miatt az eredeti mozzanatos igék magánhangzói amúgy is váltakoztak (*-an*, *-en*, *-ant*, *-ent*), tehát a nyelvérzék a jelentést pusztán a mássalhangzókhoz fűzte: megmaradt változatlanul az *-n* előtt is a mozzanatosná váló műveltető igék azon eredeti magánhangzója, a mely a *-t* hangot különben is megelőzte.

Jeles példák erre nézve a következő alakok:

Szürent JordC. 838. *kiszürent* exprimo uo. 129. már PPB I. *összveszűrít*. Ennek az igének nincs átnemható mozzanatos párja: *szüren. Hanem a *szüret* Monfrók XVIII. 80. mozzanatos változata. Képeztetett egyszerűen az *-n* beszúrása által.

Illent ÉrsC. 346 *illet* párja.

Ujjont ÉrdyC. 568, ha helyesen következtetünk rá az *wyjon-tas* adatból, az *ujít* régi *ujojt* (*wyoytтыatok* JordC. 429) párja lehet. A mozzanatos *-n* a *-j* helyébe lépett volna.

Hasonló lehet *vonont* AporC. 95 a *vonit*, *vonójt* mellett.

Hivőt a *hivőjt* párja vö. *hivőiteziem* DöbrentC. 92.

Végre *segeenck* ÉrdyC. 594. l. (Simonyi 57. l.) *seghenczen* JordC. 259 szintén csak a mozzanatos *-n* közbeszúrása által alakulhatott *segét* igéből.

Ide sorozzuk még: *tekint*. Változatos formái *teként*, *teként* a régi nyelvben. A MUGSzt. szerint eredeti alakja **tetént*, melyből disszimilációval lett *teként*. Tőszava *tet-ik*: *apparet*. Egyik származéka az átnemható *tetüszik*, *tetszik*, másik az átható *tettet*, *tetet*: *ostendo*. (NySzt.), s minden nehézség nélkül elfogadható, hogy képzője a műveltető *-et*. A mozzanatos képző betoldása által tehát megkapnók a kivánt alakot, nem ugyan **tetént*, hanem **tetent* formában. Jelentésén is könnyű eligazodni. Mert *ostendere* tulajdonképpen a. m. hogy másnak teszem a dolgot jelenlevővé; ellenben *látni*, hogy magamnak.

Nincs kizárva a lehetőség, hogy eredetileg **tetejt* volt, a miből **tetét*, **tetént*, *teként* következnek. De megjegyzendő, hogy *teként* nagyon gyakori a régi nyelvben.

Régi nyelvbeli idézeteink közt találjuk még: *nyomént* Lép: PTük. I. 259. mellette *nyomint* Misk: VKert 655, végre *nyomít* ACsere: Enc. 190.

Szóval, a hol, vagy a mikor még a műveltető igéket nem *-ít*, hanem *-ét* (*-et*) végűnek ejtették, ott mozzanatos párjuk is *-ént* (*-ent*) végűnek hangzott. Erre nézve a mai népnyelv is szolgálat tanuságot.

Ilyen pl. a *nyomént* (vö. Nyr. XVI. 327) a göcseji nyelvjárásban, a hol ugyancsak *burét*, *vonét* járja (Balassa, Nyelvjár. 28. 36.). Gelsén Zala megyében úgy mondják: *riként*: kurjant. s ugyanott pl. *kikeréttyeni* Nyr. XV. 573. Bereg megyéből való *toszént* Nyr. XX. 432. s ugyanott *kérának*, *megéntelen* Nyr. XX. 476. A babódi (Somogy m.) béresgazda azt írja *lopéntottam* Nyr. XIII. 91. s *fájdétya* u. o. 285.

Külömben *toszént* megvan már a régi nyelvben is Zvon. Pázm. P. 239. Ismeretes azonban *tosszant* alakja is *moveo*, *regen* jelentéssel (Prág. Serk. 909), továbbá *tosszan*: kedve *tosszan* (Megy: 6 Jaj. III. 15).

Különösen számos *-ít* végű ige van, mely a mozzanatos *-n* képzővel bővül. Ilyenek (Simonyinál i. h. 59): *fordínt*, *kényszerínt*, *térínt*. Továbbá *fityínt* *ostendo* Nyr. III. 181 MUGSzt. 522 *nyomorínt* Kár: Bibl. I. 180. *nyomorít* BécsiC. *hajínt* Pataki: Reg. 213. Nyr. XX. 476.

A népnyelvből: *busínt* Nyr. IV. 383. *elbűdínti* magát Nyr. XVII. 322 *büzölínt* MTSz. vö. *büzelít* NSzót. *emelínt* Nyr. XIII. 88. vö. *emelít* NySzt. *hibínt* Nyr. IV. 228. vö. *hibbant* Nyr. XXII. 274 *hibít* Nyr. XXII. 384 *hibítás* NySzt. *jajdínt* Nyr. XXII. 283. *kajínt*:

egyét nagyot kiált Nyr. XVII. 286 vö. *kajít*: nagyon *fel* *kaitha* TihC. 84. (Imre 131.) *kanyarint* Nyr. XVIII. 372. *meg-lapint*: valaminek a lapjával megüt Nyr. XIV. 478 (noha nem teljesen egyező jelentésű, mindamellet bizonyosan a *meglapít* [NSzt.] után alakult; befolyással lehetett rá: *legyint*); *puhint* Nyr. XV. 91. *taszint* Nyr. XIV. 521 stb.

Az *-ant* mellett így aztán egy új mozzanatos átható képző támadt: *-int*.

Ezzel a képzővel képezték aztán számos olyan átható igének is mozzanatos változatát, melynek nincs is *-it* végű alakja. Ilyenek:

buhint: köhint MTSz. *csalint*: kacsint MTSz. *csapint*: MTSz. *csavarint* Moln: JÉpül. 225. *csederint*: erősen odavágni valamihez Nyr. XVIII. 431. (*csederít*: elcsen NSzt. más jelentésű), *becsicsörint*, vö. *becsiccsent*, *becsücsent*: becsip Nyr. XX. 46. (vö. *csücsörödik*, *csucsorodik* pl. az ajak, Kriza), *csiklint*: csikland Nyr. V. 181. (Nógrád) Nyr. X. 331. (Csik), *csórint*: csavarint MTSz. *csosszint* Nyr. II. 224. *megejtintem* ezt a listtet: hamarosan megszítalom (Csik) Nyr. XX. 144. *galabint*: a fület eddegéli Nyr. XII. 527. *hallint* Nyr. XIII. 525. (Kriza), *huzint* Nyr. VII. 469 AGyul. I. 371. László: Petr. *kotorint* Nyr. V. 124. *kohint*, *kuhint* a kohol mellett (Pós: Igazs. I. 712) *kalabint*: elcsen, ellop Nyr. XIV. 427. körmölint (Sim.) *kollint* Nyr. XIV. 191. (vö. *kollant* Simonyi i. h. 58 *köllogat*: ütöget Nyr. I. 422.) *legyint* vö. *legyent* (NySzt. MUGSzt. 708.) *lopint* Matkó: BCsák. 37. *lépint* Nyr. II. 466 *nyomint* vö. *nyomént* (Sim.) nyalint Land: Új Segíts. I. 376. Pós: Válasz. 213. *megpatint*: eret vág TSz. *pöczint*: megfrieskáz Nyr. XV. 334. vö. *pöczköl*, *pödörint* (Simonyi); *rá-recsint*: ráijeszt, rágyujtja a házat (Szilágyság) Nyr. IX. 565. *rázint* (Sim. 59.) *szemelint* (Sim. 59.) *suhint*: a konyhaedényt gyorsan elmosni Nyr. XVIII. 285. (Kriza, *elsuhint*: ellop), *tekerint* Nyr. VI. 280. *várint*, *várit* (Zala) Nyr. XIX. 143.

Különösen elterjedt a székelységben: *büzölint*, *csorrint* vö. *csoronkál*: vékonyan csorog; *csosszint*, Nyr. II. 224. *dobint*, *köhint*, *fuvint*, *forrolint*, *gyökint*: lüktet egyet-egyét a fejével; *hallint*, *illint* v. ö. illogat: iszogat; *elcsappint*, (*lábbint*: lábával nyomint), *perjint*: ad, vet Nyr. IX. 427. *elsurrint*, *elsuhint*: ellop, elsikkaszt (e mellett van surran-furran a. m. illan-villan), *leszegint*, *vágint* (valamennyi Krizánál). Továbbá elharapódzott ezen *-int* képző az *-an* végűeken is. Így támadtak ilyen változatos alakok: *zuhan*: *zuhint*; *suhan*: *suhint*; *bosszint* Nyr. XVIII. 46; *lökint* (NSzót.): *lökkent* (NySzt.); *hibbant*: *hibint*; *kocczan*: *kocczint*; *csattant*: *csattint*; *horkant*: *horkint* TSz.; *pattint*, *koppint* stb. (Sim. 58.)

Hasonló képződésű a *tapint*. A régi nyelvben nincs még meg, hanem csak *tapot*, *tapat*: manibus tento, pulso (lássad, mint tapat [= tapogat] a szegény vak ember RMK. II. 331.). Bizonyosan műveltető képzős, a mint bizonyítják: *tapod*, *tapog*, *tipog-tapog*: mit fűssen tretien, stampfen v. ö. MUGSzt. 181; továbbá *tapaszt*:

tapasztuan auagy illetve NémGl. 340, MünchC. 168. (tapasztom a fejem, hát nincs ott AGyul. I. 466); *tapasztal*: kezek vágon es nem tapasztalnak AporC. 86. *tapasztás*: tactus, *tapogat*, *tapongat*. Nem is lehet kétséges, hogy a mai *tapint* csakis régibb *tapont mása.

Ilyenformán lett *érél* Pázm. Kal. 1. (Kiss NyK. XV.) mása *érent* később *érint*. Vö. *kohol*: *kohint*; *meghökköl*: *meghökkent* (*hökken* nincs meg a NySz.-ban).

Végre minthogy egymás mellett használták csekély s alig érezhető jelentésbeli eltéréssel *fordít*: *fordínt* s hasonlókat, összezavarodott a két képző s az olyan mozzanatos átható igék alakja is, a melyeknek nincs *-ít* képzős párjuk (minő pl. *dobínt*) szintén váltakozhatnak az *-int* s *-it* végzet között. Ilyen lehet: *csavarít*: *csavarint*; *huzít*: *huzint*; *emelít*: *emelint*; *nyomít*: *nyomint*; *vanyalít*: *vanyalint* Nyr. II. 224.

Néhány kétségtelen példával is meg lehet ezt a zavarodást világítani. Itt van mindjárt a *hárínt*, *hárít*. Régi s eredeti alakja ennek *háránt* (*kiháran*: *hárul*. Nyr. III. 500.), mely úgy viszonylik a *hárámlík*-hoz, mint *ont*: *omlók*; *harantanam* ÉrdyC. 542. b. A *hárámlík* is: *háránlók* ÉrdyC. 429. Decsi: Adag. 7. stb. I. NySz. Ebből a *háránt*-ből (másképp alakult *hárónít* Komj; SzPál 22. 27.) lett utóbb *hárént*, *hárínt*, mint *pattínt*, végre az előadtuk módon *hárít*, sőt újabb analogiára *hárájt* Nyr. XXI. 419. (vö. szakít: *szakajt*), a mely annyira uralkodóvá lön, hogy az eredeti s rendes képzésű alakot teljesen elnyomta, sőt egy *hárul* igét is megteremtett.

Így van: *lappag*, *lappang* műveltető képzővel: *lappogat*, *lappangat*: *lateo*, *deliteo*; kettős műveltető képzővel: *lappogtat*, *lappangtat*: *celo*, *abscondo*. Ugyanilyen értelme van az *ellappant* igének is JordC. 12. (mellette *lappan* BécsiC. 263.). Végre a népnyelvben *lapít*: hallgatni, kushadni TSz. *lapétt*: hallgat, nem meri mutatni magát (Zala) Nyr. XV. 573., a mely csakis *lappant*-ből származhatott. Ezt a *lapít* igét tisztán olyannak vélték, minő *tanít*; különösen minthogy a *lappan* elavult s kiveszett annak a tudata, hogy a *lappang* igéhez tartozó, vagyis mert *izoláltatott*. Megalakult tehát párjául a *lapul*: pest alá *lapuló* apró posadékok Nyr. II. 224., *meqlapul*, *ellapul*, *lelapul* stb. *lappad*: *apad* a *daganat* Nyr. XV. 285.

Hörpöl mozzanatos változatai *hörpent*, *hörpínt*, *hörpít*, v. ö. *hörpítéskedik* Zvon: PázmP. 260. szintén a leírt módon keletkeztek. Előfordul még így is: *hippent*: Ezekre az bort nag kannackal köszönik, kikből czordulatlan czöppenetlen kellien *hippenteniék* DecsiG: Préd. 24. Ez azért nevezetes alak, mert véleményem szerint megmagyaráz egy másik szót. Ez *köppent*, *köppínt* (Krizsa): *poto*, *bibo*, *pitisso* NySz. Jelentésbeli rokona a *koppant*, a mely a

NySz. szerint a *kopog*, de lehet az is, hogy a *kap*-hoz tartozik s a. m. hiante ore capto, pl.: Az apró madárkák seregként réá tódulnak, kiket békoppantván, mind egyik megéssi Misk: VKert. 248; azonban ital elfogyasztását is jelenti a következő példában: Az kenieret es bort ű magok felkoppantiaak Fél: Tan. 410. Ezek nyomán azt vélem, hogy a *köppent* kombináló szóalkotással származott a *hippent* s *koppant* elegyüléséből. Hasonlók (mint *hörpent*: *höpit*): *nyom*: *nyomint*: *nyomit*; *szür*: *szürent*: *szürít*, a melyekről már volt szó; végre úgy vélem ide való *tökél*: *tökít* jaculor, iteratim pungo, vö. törrel nyíllal igen tekítik vala (Tinódi id. Korda Nyr. XIV. 477.). Hozzá tartozik ez a benható *tövik* penetro AporC. 10. MA: Tan. igéhez, tehát képzésére szakasztott olyan volna, mint *érel*: *érint* stb. feltéve hogy volt egy **tökint* formája is.

Más *eltökít*: ellop Nyr. V. 128., elhány, elcsen Nyr. IV. 277., vagyont elharácsol Nyr. XXI. 144., ferdit, csavar Nyr. XII. 282. Elfogadhatónak tartom Simonyi magyarázatát, a ki Nyr. VI. 62. a *tökél* párjának tartja eredeti *eltesz. félretesz* jelentéssel. (Simonyi Nyr. V. 392. *tökél, *tevekél*) vö. *eltökéllít*: Ha valaki eltökéllíté magában Pös: Igazs. II. 108. Analogia az imént tárgyaltak.

Meg kell még említeni néhány *-ánt* végű igét (UgAl. 217. Simonyi 58.). Ezek őrségi *fujánt*, *hujánt*, *kurjánt* Nyr. VII. 469. ormánysági *locsánt* Nyr. III. 230. (Vö. *locsint* Nyr. VI. 42.) *sutyánt*: beléd sutyántom eszt a vasat (Kiskunhalas) Nyr. VIII. 42. A régi nyelvből *szagolánt* GKat: Titk. 327. *meg-nyalánt* Misk: VKert. 167. (Vö. *nyalint* Land: Új Segits. I. 376. Pös: Válasz. 213.) *eldugánt* Gyöngy: Char. 47 (rimel ezzel: *kirántja*: Kardját nagy lassan ki ránttya | ki fut s eldugántya), *szaladánt*: kerlek had szaladáncazak oda haza Mel: Sám. 43. s végül GKat.-nál *mondánt* (id. Simonyi 57. NySz.-ban nincs meg. Vö. *illetént* NySz.)

Megengedem, hogy ezen *-ánt* végzetben a gyakorító *-j* lapanghat, mint Budenz magyarázza. Csak meg akarom jegyezni, hogy lehetséges, hogy az eredeti *-ant* nyult meg *-ánt*-ra. GKat. példáit gyanussá teszi *illetént*, mely egészen sajtászerű s önkényesnek látszik. A Gyöngyösi példáját a rímnek köszönhetjük. Az őrségi *fujánt*, melynek székely *fuvint* a megfelelője, valószínűleg egy föltételezhető *fujal* mintájára alakult, mint *érel*: *érent* stb. Hasonló *-ál* képzős igék *nyital* Nyr. VII. 469. ormánysági *hálal* Nyr. I. 424. II. 131. *éfalál*: elfogad, tlk. foglal Nyr. II. 278. vö. *jövel*, *menél*, *nézél*, *rugál*, *szokál* stb. (Sim. XVI. 252.) A régi nyelven meg is van *fu(j)ál*-kodik vö. *fuálkodgyam* Biró: Angy. 189. fel-*fuálkodott* Csúzi: Síp. 13. és *fuválló* Com: Orb. 279. Ilyes alakra utal továbbá *fuját*, *hófuját* II. 518. *fuvát* NSzt.

Kurjánt bizonyára *kurjant* helyett van. Ez olyan képzés, mint *ujjant* Nyr. V. 272. *ujjong*, *ujjongat*, *ujjogat* mellett. Vö. *kurjogat*, *kurjongat*. Külömben *kurjal-gat* is előfordul Pös: GBot. 2.,

valamint *ujjalgat* is (Misk: VKert. 8.) vö. *kurgyál*: egyet kurgyál, aszt is lassan mondja (Ormányság) Nyr. IX. 285. *Kurjant* vagy *kurjánt* s a hasonlók nem is tekinthetők olyan igéknek, melyek a képző eredeti alakjára nézve mintául szolgálhatnának. Már jelentésük is azt mutatja, hogy újabb, mondhatni a pillanatnyi szükségletnek szolgáló alakok. Kurjant ugyanis a. m. kurját mond vö. Egy nagyot rikkantott kurja! ebeinek (Gvad: FNót. 12.). Analogiának éppen a rikkant szolgálhatott. Hasonlók pl. *czupogat*: *czuppant*; *hütyent*: hüty hangot ad (vö. fütyent) Nyr. XIII. 526. *elhössint*: Nyr. V. 222. *gagyant* Nyr. XXII. 287. *gágint* Nyr. XIV. 164. *vakkant*, *köhent* stb. (L. alább bővebben.)

Annyi bizonyos minden esetre, hogy ezen adatokból semmit se lehet következtetni az *-ént*, *-int* képző eredetére nézve. (Megjegyzendő, hogy *villámik* a NySz. tanúsága szerint mindig *villamik*, kivéve Mel: Jób. 66. Igy van *villamodik*, *villamodat*, *villamat* stb.; *villamas* gyakoribb mint *villámás*; *villámlik*, *villámlás* Zrínyi és Faludi korabeli. Szintúgy *csillamik*, *csillomás*.)

Végre azt hiszem, már eddig is bebizonyult, a miről különben még bővebben is szó lesz, hogy a mozzanatos *-ít* képző az *-int* képzőből alakult, s nem megfordítva. Ezzel megdől Simonyi rövid magyarázata is NyK. XVII. 58., mely szerint az *-ít* végű mozzanatos igék kapták volna meg «az *n* hangot az *-nt* végű mozz. igék jelentésbeli rokonsága miatt».

2. §. Mozzanatos *-ít* képző.

A tárgyalt jelenségek tehát önkénytelenül is arra a gondolatra vezetnek az embert, hogy a mozzanatos *-ít* nem is önálló képző s csak mint az *-int* gyéren előforduló változata létezik, vagyis hogy létezését pusztán csak az analogia hatásának köszönheti. Mielőtt ezen kérdést szemügyre vennők, meg kell jegyeznünk, hogy ezen *-ít* alak egészen összeesik a műveltető *-ít* képzővel. De nemcsak alakra, hanem jelentésre is megegyezik vele, a mennyiben mind a kettő átható igét képez.

A legfontosabb különbség köztük, hogy a műveltető képző beható igékhez járul; emez, a mozzanatos *-ít* meg áthatókhöz, már a mennyire alapszavát ismerjük. S ez nemcsak a legfontosabb, hanem mondhatni az egyetlen különbség is közöttük, mivel különben a mozzanatos értelemnek semmi nyomát sem éreztetik.

Maradna tehát másik oknak, a miért az ilyen igéket mozzanatosaknak mondjuk, az, hogy az *-ít* képzőnek nem tudunk jelentésbeli szerepet adni.

Alább azonban majd több példán megpróbáljuk az ilyen átható igékhez járuló műveltető képző jelentését is megmagyarázni.

Annyi azonban kétségtelen, hogy az *-int* mozzanatos képző, még ha jelentése immár el is halványult. Mert tudvalevő, hogy a magyar nyelv most s már jó ideje határozókkal (hirtelen, rögtön), vagy igekötőkkel (*meg, fel* Lehr, Toldi 57.), végre módosító igékkel (kezd, fog, kapja magát) fejezi ki a cselekvés hirtelen beálltát. Tehát mozzanatosnak vehetjük első tekintetre az olyan igéket, melyek *-ít* > *-int* végzettel váltakoznak.

Legelőször ide vonhatjuk a már tárgyalt következő igéket: *szűrít, nyomít, toszít* (taszít), *hajít* (hagyít, hanyít TSz.), *hárít, lapít, hörpít, tőkít*.

Ezekről már kimutattuk, hogy *-int* végűből fejlődtek.

Föltehetjük ugyanezt a következőkről is, mivel a régi nyelvben mind a két végzettel körülbelül ugyanazon korabeliek. Ezek: *huzít* Sal: Mark: *huzint*-ás László: Petr., *emelít* Pesti: *emclint* Tinódi, *csavarít* PéldK.: *csavarint* RákLevT., *vanyalit*; *vanyalint* Nyr. II. 224. Talán *vonít* is *vonont* miatt. A népnyelvből ismeretes *várit*: *várint* szintén ide vonható, valamint *pödörít*: *pödörint*.

Ellenben minthogy *-ít* végzetű igék is válnak *-int* végűekké, nem tudhatjuk, melyik az eredetibb végzetű a következő igéknek, a melyeket a régi nyelvből *-int* végzettel nem ismerünk, noha most őket mind a két végzettel váltakozva használjuk. Ezek: *keverít, kaparít, (kuporít,) sodorít, tekerít. Izelít, vakarít* előttem *-int* végűel ismeretlenek. *Facsarít* igét szintén nem találom *facsarint* alakban a régi nyelvben, de *csavarint* miatt föltehető, hogy az első csoportba tartozik; noha más magyarázatát is meg fogjuk kísérteni. Valamint a többieket is, a melyeket itt a második csoportba soroltunk, alább bővebben vizsgálat alá vesszük, iparkodván megfejteni a hozzájuk járuló *-ít* képző szerepét s jelentését.

3. §. Az *-ít* képző térfoglalása.

Vizsgáljuk meg most egyelőre, miként szorította ki az *-ít* a rokon képzőket s hódított el számos igét tőlük. Ilyen műveltető igék, melyek eredeti képzőjüket csak később cserélték fel az *-ít* képzővel:

állat EhrC. 30. NádorC. 204. Komj: SzPál 211. Pázm. vö. Nyr. XIV. 214 | *gyalat* Forró: Curt. 464. *gyalut* Misk: VKert. 554. *gyaluszik* GKat. Válts. II. 59. (neki-gyaluszik a fájás: lassanként tűrhetővé válik) (iskunhalas), most *gyalít* Nyr. II. 135. III. 36. XIX. 47. (vö. Zolnai Nyr. XXI. 10.) | *hasonlat* Gyöngy. Nagysz. Jord. Érs. C stb. | *szállat* JordC. 144 MA: Bibl. V. 66. | *szakat* KazC. 2. KulcsC. 179 Ver: Verb. 70. | *száraszt* WinklC. 172. DöbrC. 140 (*szárit* nincs is meg a NySzt.-ban; csak *szárajt* a XVII. századból vö. *fogyaszt*: *fogyajt* ÉrdyC. 155. *fogyalt* uo. 49 b.), *lázat* ÉrdyC. 29 (*lázója*: *lázítja* Nyr. XX. 124;

talán *lázatja* helyett?) vö. *lázad, lázzaszt* NySz. most *lázít, lázaszt. Szakad, lázzad* > *szakat, lázzat* viszonyára vö. *sebhed* > *sebhet* stb. NyK. XXIV. 179.

Ide vonhatók *bolygít, bolydít* MTSz. (vö. *sürdít* : *sürget* Nyr. VIII. 95); *bocsít* : *bocsát* Tih.C. 160. TSz.

Továbbá sok olyan műveltető ige, mely a régi nyelvben *-út* végű volt, mint pl. *haraqut* Érs. Kulcs. C. most *-ít* végű (v. ö. Imre 130.). Lehet, hogy ezeken is az *-l* > *-t* képzők váltakozása mutatta az átnemható, ill. átható jelentésüket (v. ö. *haraqul* EhrC. 15.), s ez megint olyan eset volna, mint a *-d* > *-t* már tárgyalt váltakozása (NyK. XXIV. 179.). Megemlítendő, hogy ezen utóbbiak közt szintén találkozik váltakozó *-ít* végzetű, pl. *helyhít; ügyehít*, mely újabbkori is.*)

A régi s a népnelvben még számos példa található váltakozó *-ít* s egyéb műveltető képzővel.

A következő példákön rögtön feltűnő, hogy az *-ít* képzőt, mely szabályosan *-ül* képzővel váltakozik (Imre 130.) a rendes analogia ellenére, tehát csak utóbb kaphatták.

Ilyenek :

büzhét Fél : Tan. 513. Mel : Sám. 367. (XVI. századból) *büzhít* Com : Jan. 159. Misk : VKert. 667 (XVII. század) *büzheszt* Hall : Hist. II. 65 — tehát *büzlet* sem mozzanatos (Sim. 52). | *fáraszt* : *fárit* (fárajt) Nyr. XXI. 419 | *halaszt* : *halít* uo. | *horgaszt* : *horgít* | *hasaszt* RMK. II. 239 : *hasít* | *repszst* : *repít* Nyr. XVIII. 478. | *szunnyaszt* : *szunnyít* NySz. | *támaszt* : *támít* Nyr. VII. 125. — Ellenben : *betámít* : váratlanul bemegy Nyr. II. 135. illetlenül megy be valahová Nyr. XVI. 383. nem közlenül a *támad*, hanem a *támolyog* igéhez tartozik (mert valószínű, hogy mindannyian egy nemzetségűek). Olyan ez mint *acsarkodik, acsarog* mellett *acsít* : kiabál, ordít Nyr. XX. 190. vagy az ellentétes jelentésű képzővel *takul* (Kriza) : *takarodik* mellett *alét* *alét s *alít* *alajt, *aloyt*. Erdeemes itt megemlíteni a székely *tantalog, tantog* : méházva, bandalogva járkál (Kriza), mert úgy látszik, hogy ez a *tántorog* eredetije, a mint a *támolyog*-ból származott. A TSz.-beli *tantali* : méházva magát felejtő, ellenben az *antalog* ige rokona vö. *tandi* : tátott

*) Régi *alét* : aléltta tesz (v. ö. *alél*) mellett most *alít* is találkozik Nyr. XIV. 164. MTSz. A székelységben s egyebütt *alít* jelentése még 1. alább hagy, enged; 2. altat; 3. valami szóra hajt Nyr. XII. 281. Ez utóbbi értelme a másik *alít* : vél, sejt, gondol jelentéséből fejlődött; ebből pedig látható, hogy a kétféle eredetű *alét* *alét s *alít* *alajt, *aloyt*. egyforma alakúvá vált. Szintígy származott *ámít* régi *amoyt*-ból ÉrsC. 489., 497., ámbár Simonyi Nyr. X. 320. hivatkozva *ámélt* (JordC. 333) alakjára, azt hiszi, hogy ebből lett *ámét*, *ámít*. De mint látjuk, ennek ellentmond az id. *amoyt*. Inkább lehet, hogy kettős alak volt járatos, t. i. *ámél* : *ámélt*, ill. *ámét* és *ámul*, *ámol* : *amoyt*. Hasonlók *emlélt* (JordC. 213; ErdyC. 640) : *emleyt* (EhrC. 133); *fogylatt* : *fogylyajt*.

szájú, ügyetlen | *tenyész-t*: *tenyít* Szép Ének 3. | *terjeszt*: *terít*, melyek egy eredetűek (MUGSzt. 208.) s néha teljesen egy jelentésűek: kimentem vadászni, a hol is két őzet elterítvén (pro-sterno) azzal visszatértem Mon Irók XV. 83. *leterít* most általában használtatik ilyen jelentésben vö. Az élő fákat a földre leteríti, ejti avagy le vagia Com: Jan. 103. s ezzel szemben: Mend a hatalmasokat Esebonban leterietztette nec: omnes potentes prostraverunt Bécsi C. 19. Végül: *terjet* (mely mellett ok nélkül van kérdőjel a NySz.-ban): Az ellenséget hullassa, teriesse es földhöz verie Mon: Kép.T. 3. Azonban ismeretes *terül*, *terjül*; úgy hogy a *terít* valamint *terjed*: *terjeszt* alakokat egyformán eredeti alakoknak lehet feltételeznünk. | *téved*: *téveszt* Jord C. 581 *tévít* MA: UT. g 6. | a *vesz*, *vész* igének is nyilván *veszt*, *veszet* az eredeti műveltető alakja; a mai általános *veszít* nincs még meg a NySz.-ban, sem *veszeszt*, *vesziszt* (vö. Sebestyén Nyr. XIX. 499.) csak *veszejt* Fal.-nál két példában, a mely a *veszt*-ből alakult, mint *hullajt*, *ugrajt*; végül egyszer *veszét* Radv: Szak. 27., a mely egymagában állván, szintén nem lehet eredeti alak.

A következő csere-példák is bizonyítják, mennyire elharapódzott az *ít* képző: *Futamít* a régi nyelvben *futamtat* | *igyt* Nyr. I. 136 > *ügyel* | *Igy* van *pótol* > *pótit* Nyr. VIII. 523 (Simonyi [Komb. szóalkotás 17.] szerint *pótol*+*tódt*; fölösleges föltevés) vö. *bepintit* Nyr. XX. 286. > *pintol* TSz. | *másit* Pázm. 202 > *másol* | továbbá *zöldel* helyett *zöldít* Nyr. I. 333 | *sikál* > *sikitt* Kriza (de *átsikitt*: átsusztat, a *siklik* műveltetője uo.) | *számol* > *számít*, mely még nincs meg a NySz.-ban. | előfordul az ellentétes változás is t. i. *rutít* helyett *rutol* Pázm. NyK. XVII. 202. | Váltakozva egyenlő értelemben előfordul már a régi nyelvben *hamissol* > *hamissoyt*; *homlól* > *homloyt* (NySz.).

Igen gyakran ugyancsak a rengeteg nagyszámú analogia miatt fölös módon is hozzájárul némely igéhez. A gyermeknyelvből idézi Ballassa NyK. XXIII. 142. *márticcsa*, *elrontította*. Ilyen lehet: *kapálít* Ny. XIV. 174. *köszörít* NySz. *szoppít* TSz. Erdekes *muszit*: kényszerít Nyr. XIV. 476., a sztpéteriek végzéséből *megalázít* Nyr. I. 306. *hárit*, *harácsol*: gereblyét Nyr. I. 279. *kait* TihC. 84 > *kedlt* > *kajált* olyan lehet mint *említ*: *emlélt* stb.

Hasonló okból, tudniillik a különböző alakú, de egyjelentésű képzők összezavarodásából, magyarázható a következő jelenség. Tudvalevőleg a *-t* képzőn s összetételein kívül még egy *-l*, *-al*, *-lal* műveltető képző is van a magyar nyelvben, pl. *bizlal*, *hizlal* Budenz UGA. 248. Simonyi NyK. XVI. 255. De a nyelvérzék annyira hozzászokott volt a *-t* műveltető képzőhöz, illetőleg a magyar nép lelkében olyan hatalmas associatio képződött egyrészt a *-t* s összetételei, másrészt a műveltető igejelentés, vagy ha ugyanazon többletbenható ige is létezik, a megfelelő átható jelentés közt, hogy ezen másik hasonló jelentésű *-l* képzőt is folyton a *-t*-vel cserélgeti vagy összeteszi, sőt a *-t* és összetételei miatt igen gyakran el is hagyatja. Így vannak egymás mellett:

ázlal: ázt, áztat | bánol: bánít | birlal: birtatik NádC. 324. | *bizlal: biztat | borzol: borzaszt* (MTSz.) | *csörtöl* arma concutio; de *csörtet* még nincs a NySz-ban | *döglet: döglet | égesztel*, szorongat, szóval zaklat: *églet* Tsz. | *eml: emleit emle* TihC. 56.: *emlet (imlet), emléttet, emtet* v. ö. *szoplat: szoptat* UgAl. 249. | *érel: éresztel* Nyr. I. 232 *éreszt* Nyr. XXI. 419 | *fájlal, fájdal: fájtat* Pázm. eltérő jelentéssel: *fájást okoz* NyK. XV. 334. Nyr. XXI. 419 | *farol: fartol | fagylal: fagylat | fázlal: fázító* MA. | *forral: forraszt*; lehet, hogy *forraszt* a régiebb *forrad* mellett, valószínűbb, hogy a két ige függetlenül képződött egymástól. Erre utal, hogy a *forr* maga is előfordul átható jelentésben: A must felforja a rútságot Pázm: Préd. 227; *forral* egyebek mintájára alakulhat, hogy megkülönböztessék az átható a benhatótól (vö. *kész: készlel* és ugyanecek a különbség kedvéért *forrít* Nyr. XI. 381.) | *hidat: hidlat | hírel, hírel: híreszt; hírhét: hírheszt, hírdet | késlel: késlet: késitet | kémlal: kémlal* NádC. 473 | *kész: készlel: kész: készlet | koptal: koptat* UgAl. 249 | *mutal*(kép-mutaló, képmutalás): *mutat: mutat* | *nehzel* NádC. 270: *nehzeltel | sántal: sántít*. Az ki sántával lakik sántálni tanul MA. hozzája sántála Sztárai RMk. V. 187. bajos eldönteni, melyik a régiebb l. alább | *szoklal* Nyr. III-3. XI. 154: *szoktat | tisztal: tisztít* Ny. I. 383 | *vásol: váslal: váslat: vásít* |

Az adatok az idézett helyeken kívül a NyK.-ből valók, s összeállítottam őket tekintet nélkül arra, melyik alak az eredetibb, minthogy így is elég tanulságosak. Mert az bizonyos, hogy a példák legjavában az *-l* képzős alak változott át *-t* képzősre, s ha némely példán a fordított eljárás is tapasztalható, mint *tisztál, szoklal, sántál*, az nekünk csak kapóra jöhet, mert mutatja s bizonyítja, mennyire összekeveredett a két képző használata.

Megérthető ebből az is, hogy viszont a *-t* képzős igék közül némelyek fölös módon az *-l* képzővel bővültek. Ilyen volna *mutal*, továbbá: *ejtel, fiasztal*: Az madarak az fezekben fiasztalnak uala (pullificabant) EhrC. 145. *követel* a m. követ Nyr. I. 280. *bekertel: kerít* (NySz.) *akasztal: akadályoz* MTSz. varr Tinódi 267. Pázm. Préd. 393. vö. *aklál* (Szilády); *aggik*: megkeményedik, turóvá lesz: *aggaszt: aggasztal* Nyr. XXII. 432. nem szokásos legalább, hogy az ilyen igék a gyakorító *-l* képzőt fölvegyék. Ezek mintájára alakulhatott ebből: *nehzel* NádC. 270. RMk. II. 270. *nehzeltel*, a melylyel különben egyhangzású *éresztel, égesztel*; v. ö. még a hangzásra; *engesztel, híresztel, mérgesztel* Nyr. I. 280. *nyugosztal, vigasztal* stb.

Az eddig tárgyalt átalakulások valamelyikét tapasztalhatjuk továbbá a következő példákon: *fitel: fitet* NySz. Tsz. *fitit: fitat* Nyr. XXI. 420. forschén, durchsuchen (vö. *fityölt, fityöt*: aufmerken, merken (NySz.); *fityít*: no fityítsd, mi van a markodban XIII. 383.) | *húrol: hurít* opprobrio vö. Nyr. XXI. 420; de ez nem bizonyos, mivel *hurít* a NySz. szerint sokkal régiebb szó, s *húrol* csak Orczyból van idézve | *magaszt: magasztal: magasztat* már a

codex-irodalomban | *fugget* DöbrentC. 214. *fuggeszt: fuggesztel* (NySz.) | *nevel* BécsiC. 89. *növeszt, felnevesztel* a. m. *felnevel* Nyr. XXI. 419. *nyöttet* Nyr. XV. 214.; a két utóbbi nincs a NySz.-ban; *nevelít* csak Gvad: NötTest. 91.

Ide sorozom a következő igéket, melyeket hibásan tartanak mozzanatosoknak: 1) *Izelít: izel*, kosten VitkC. 48. SándorC. 6. DöbrC. 284. *izel* csak Biró: Ünnepp. Bb. *izelít* a XVI. századból. Annival is inkább, mert jelentésben összekeveredett *izesül, izesít* würlen rokonaival: Ki a hust meg akarja oltalmazni a férgek ellen, sóval *izelíti* Illy: Préd. I. 31. v. ö. *ize-lítés* 1) *gustus, degustatio*, 2) *condimentum* Illy: Préd. II. 73.

Izelít, izelítés mintájára lett: *megkóstolít*, MA. Tan. 826. *kóstolás* Scult. 702. 722. E két utóbbit csak MA. használja s ugyan-csak a Scult. két helyén 896. 1073. fordul elő *izelítés*. (l. Sim. MNyelv II. 110).

3) Hasonló: *szinel* 1) *simulo* 2) *beschönigen* ugyanaz mint *szinesít: szinelít* Nyr. IV. 121. Simonyi i. h. 56.

4. Fölös -ít képző az ellentét miatt.

A második csoportba azokat vesszük, a melyek a fölös -ít képzőt az *ellentét* miatt kapták. A nyelvben szétbonthatatlan associatio keletkezett az -ul s -ít képzők között. Ha tehát valamely átható ige az -ul képzővel lön átnemhatóvá, ennek megfelelőleg egy -ít képzőset fejlesztett. Számos mozzanatosnak látszó ige leli így magyarázatát. Így van *keverül* az üdö rut fergetegekkal Gyöngy: KI. 133. s *keverít* Gvad: FNót. 13. Nyr. XV. 182. | *merít: merül* általános, s *merít* jelentése nem is egészen ugyanaz, mint *mer* haurit. Nevezetes, hogy amazok az egész régi s codex-irodalomban számos példával szerepelnek, míg a *mer* csak Decsi: Adag. 101. s ott is *mér* alakban; *elmer* szintén egyszer Mel: Herb. 141. *kimer, merdegel, merés* csak MA. azonkívül *meregét, merégél, merécskél* és *meringet* a *merít* származékai; megemlítendő: *mereszt* Nyr. XV. 214, miből látszik, hogy a *merít* igét a nép is műveltető képzésűnek tekintti. | a *nyom* igének egy egész csapat causativuma: *nyomat, nyomot, nyomottat, nyomtat, nyomvaszt* s ezeknek megfelelő beható alakja van. E mellett van *nyomit, nyomint* s *nyomul* néhány példával. Lehet akár a *nyomit* régibb *nyomint*-ből (v. ö. fönt) s akkor a *nyomul* képződött hozzá ellentétül; vagy emez lehet korábbi s *nyomit* a későbbi neki megfelelő átható. Ekkor pedig *nyomint* volna a legkésőbb eredetű. Az ilyen kérdéseket csakis az összes meglévő példák egybevetése után lehetne eldönteni, s akkor se teljes bizonyossággal.

Érdekes példák: *tekerít*. Egy adatunk van csak a NySz.-ban, melyben előfordul *tekerül*: A viz hol egyenesen foly, hol *tekerül*, hol *tekerül* Páp: KeskÚt. 28. de e mellett már

ÉrdyC. 50. *tekerület* stb. példa, *tekerülés* Com: Jan. 166. A NySz.-ban közölt példák egy részében meg a *kerít* synonymája gyanánt használtatik s lehet, hogy ez is hozzájárult ezen ritka alakja fejlődéséhez: A mely palastot Pázmánnak szabtal, tekericzid az niakad körül Bal: CsIsk. 112. Hogyha az fát által tekerítik az amiantussal Kecsk: ÖtvM. 283. A következőben meg a rímes együtthangzás is hozzájárulhatott használatához; Kynek orrat eczer kaar *tekerity*, azt az hazudozó maczor halora nehezen *kerity* Pesti: Fab. 76b. De ellentéte a *tekereg* igének is, ebben: A féreg is megtekeríti magát, mikor ráhágnak Kisv. Adag 183. v. ö. *Tekereg* mint az által ütött féreg az nyásban. MA. Scult. 366b. Ne *tekeregy* már mint kigyó a gyepün Matkó: BCsák. 143b. | *toldít* fölösleges *ít* képzővel az átható *told*-ból; csak Gyöngy. D: MV. 63. míg *toldul*, *tódul* már a codexekben is előfordul s egyebütt is bőségesen, sőt *tolul* is néhány példában. Ma már *tódit* sokkal általánosabb; bizonyságul, mint hódítanak az ilyen újabb hajtások. Hozzájárulhatott még ez a sor: *tolong*: *toldul*: *toldít*; mint: *inog*: *indul*: *indít*.

Megemlíthetjük mindjárt *fájdít*, *fájdul*, *fájul* most általánosan használt szavakat, melyek mind hiányzanak a NySz.-ban, tehát bizonyosan újabb alkotások. Meggyőzőbb bizonyóságot ezen magyarázat mellett nem lehetne keresve se találni, mint a következő példákat: *csítit*: *csítul* Zolnai Nyr. XXII. 225., a mennyiben a régi nyelvben *csitol* van átható jelentésben: *compesco*, *beschwich-tigen*; tehát a benható *elcsítul* mint a *csítit* kiegészítője újabb képződés | *ájul* a MUGSzt. szerint *al ol* többől származik s nem reflexiv, hanem valamilyen mozzanatos képzős, minthogy a képző nélkül is átnemható. Mégis megvan mellette *ájít*, *elájít* a régi s a népnelvben v. ö. Nyr. XVII. 131; világos, hogy per analogiam s csak az *ellentét* miatt | *bámul* szintén olyan, melynek fölösleges az *ul* képzője, mert maga *bám*- votj. *pajm*- sich wundern MUGSzt; mindamellet felöltötte az *ul*-t (talán **bámol* helyett); de ez nem elég, hanem megalakult mellé a transitivum *bámit* stupefacio is Pázm. Kal. 612. TSz. | *meghiúl*, *elhiúl* evacuor ÉrdyC. 37. 97. bizonyosan a *hiu* származéka *l* képzővel s mindamellet megvan az átható *meghivít* Tel. Evang. I. 333. Pécsi: Ágost 5. mintha bizony-*ul* képzős ige volna a megfelelője. Föltehető végül, hogy *vonul*, mely még nincs meg a NySz.-ban, de viszont ma napság általánosan használatos, szintén csak ellentétből alakult a *vonít* mellett, mely már Pestinél előfordul.

Mondtuk, hogy a nyelvben állandó associatio létezik az *-ít* s *-ul* mint ellentétes képzők között. Ez azonban csak az egyik iránya ezen képzetsorozatnak; a másik fele azon ellentétből áll általában, mely egyfelől a képzett átnemható s másfelől a műveltető képzős átható igeik közt létezik. A *-t*, *-ít*, *-sz*

azon műveltető képzők, a melyek átható igéket alkotnak s mind-egyiknek megvan a maga megfelelő átnemható képzője, mint: *-l, -ul, -d*, de már számos esetet tapasztaltunk, hogy nem mindig respektálják egymás területét s hogy át-átsapnak bizony egymásnak a határain. Ezeket analogikus képzéseknek neveztük, s láttuk fentebb például, hogy a *-(j)t*: *-sz*t, továbbá az *-ít* egy s ugyanazon igetön mint váltakoznak egymással. Régibb példáinkat még megtoldhatjuk a következőkkel: *nyugoszt* Nyr. XXI. 419. *veszeszt* (*veszt*) *durraszt* Nyr. XI. 307. *lobbaszt* *vezzeszt* EhrC. 32. (sokkal újabb *rezzaent*).

Simonyi is idéz ilyen igéket Nyr. X. 147: *omlaszt, ömleszt, bomlaszt fejleszt: ont, ön', bont, fejt* mellett *omlik* stb.-ből, valamint *botlaszt, torlaszt* v. ö. *telik: tölt: teleszt* RMK. II. 20.

Egyéb példák (megfelelő *d* végű átnemható nélkül): *választ*, de vö. *válad* ACsere | *föllézeszt* incito, leh-t hogy *lázasz párja* | *döleszt* Nyr. XXII. 269. vö. *omlaszt* | *éreszt* vö. *éred*: érik, érlel Nyr. XV. 517. | *csillaszt*: csillapít Nyr. XIII. 236 (vö. *csiplagít* Nyr. XVII. 476.)

Nincs más műveltető ill. átható alakjuk: *halaszt*: azt mondja valakiről, hogy meghalt Nyr. XV. 46. XXII. 273. *horvaszt*: aushauen Illy: Préd. I. 352. (vö. *horpad*: *horpaszt*) *nyivaszt*: un-tat Nyr. XVI. 526. *perjeszt, pörnyeszt*: alágyujt TSz. *kohvaszt*: forró vízzel leönt TSz. Továbbá a mostani *mulaszt* a régi nyelvben tudvalevő még *mulat* EhrC. 21. Pázm. *mulatság* RMk. 34. s ne *mulaszszuk* el megemlíteni, hogy minő érdekes jelentésbeli differenciára lőn alkalmassá a két egyhajtásu *mulat*: *mulaszt* ige (vö. *kimulasztotta*: meggyilkolta Nyr. XIX. 330.) Az igaz származásu *mulat* törvénytelen öccsének kénytelen-kelletlen átengedte öröksége jókora részét vö. *fogyat* Pázm. Préd. 24. (Sim. Komb. szóalk. 27. l.)

Tudjuk, hogy vannak olyanok is, melyek nem változtatták teljesen csak megtóditották régi képzőjüket, (ilyen *mulaszt* is), mint: *szakaszt, rémiszt, röpaszt, hányasztatik* Nyr. III. 4. *mutaszt, siaszt* Nyr. XI. 308. *helyheszt* (helyhet) vö. *vérheszt, vénheszt*; *jutaszt, igazaszt, hullaszt*. Simonyi Nyr. X. 147. példái közül ide valók: *ugraszt, futaszt, rugaszt, uszaszt*.

Amde az itt s régebben elsorolt példák csekély kivétellel mind megtartották az illetéktelen mellett törvényesen őket megillető képzőiket is. Azonban igazi forradalmi színezetű emezek formája, a melyek átható képzője éppen nem illik átnemható képzőjükhez, azt pedig, a mely illenek hozzá, egyáltalán nem is alkalmazzák.

a) Legtöbb ilyen denominális ige van, melynek átnemhajtója *-odik, -kodik, -szik*, áthatója *-ít* képzős, míg az *-ul* képző teljesen hiányzik: Ilyenek:

avasít, csomosít, egészít, érmelyít, gazosít, meggonoszít: scandalizo (gonoszul Pázm: KT. 309. más jelentésű: erkranken; de prav or értelemmel meg csak PPB; ellenben a régi nyelvben általánosan: *gonoszkodik gonoszodik*), *hegyesít* (*hegyesedik* még nincs NySz.-ban), *haszontalanít, hangosít, hengerít* (*hemperit* Nyr. XXII. 274.), *hömpölyít, meg-horgít, iszonyít, izetlenít, juhászt: szelidít* TSz. *károsít, kerekít, keserít* (mert *keserül* szintén átható), *kétségesít: zweifelhaft machen, kezesít: sich verbürgeren* Pethő: Krón. 246 s nagyon érdekes, hogy a mai általános *kezesedik* nincs meg a NySz.-ban; *megkócsagosít, konkolyosít, megkócszosít, megköztlesít, köréért, közelít, megkurtábbít, megkülönbít, elmátkásít* (*megmátkásodik*), *megmerevít merevenít, mérgesít, megmételyesít, nemesít, megnyalánkít: kitzeln* MA: Tan. 1286 (*nyalánkodik, nyalánkozik* a. m. *nyalakodik, nyalakozik*), *nyavalít* ErsC. 269: *nyavalodik, nyavaloszik* Thaly: VÉ. 64. *ocsmányít, megrühesít, savanyít*, [sebhít csak: Balassa: Ének 3. Rim: Ének 172 b; különben *sebhet, sebheshzik* már a legrégebb nyelvben] *serényít*, (vö. *serdít* Kriza), *sűrűsít*, vö. *sűrűít, sűrít; szennyesít, temérdekít: dick machen* PPB. *temérdekedik* Rim: Ének 92. Helt: Bibl. IV. 135b. *tisztesít: honorifico; tiszteskedik: honorificor* (*megtiszteltetlénít*) már a codex-irodalomban; *zsugorít, contraho*

b) A következőknek azonban még magvan az *-ul* képzős formájuk, de rendszeren s nagyobb számban csak a régi nyelvben, a melyet végre sok esetben teljesen, gyakran meg java részben kiszorított az említett reflexiv képzők egyike. Ilyenek:

betegít, betegesít, édesít, ekesít, (ékít. Tört. T² I. 350) *egyenésít, elegyít, elégít* (elégül KeszthC. 298 JordC. 365.), *elevenít, élesít, erősít, erőtlentít, fényesít, fejéért, fodorít, gonoszbít* (gonoszbul MünchC. 123b.) *gazdagít* (gazdagul EhrC. 70), *háborít: haburultatol* EhrC. 10. *haragít: haragulvan* EhrC. 15. *házasít, hidegít, híresít, hosszít* (hosszúdik KeszthC. 175, hosszul JordC. 215), *meghosszabbít, hűvösít* (hűvösül csak: Fal. NA. 211) *iffjít, igazít* (*igazul: iustificor, erigor* jelentéseivel vö. *föl-, meg-igazodik*), *keményít, kezesebbít, kicsinyít, kisebbít, komorít, kopaszt. könnyebbít, melegít, meztelenít, nagyít* (nagyul: augeor DöbrC. 41.), *nagyob'ít* (nagyobbul EhrC. 115) *nedvesít, pirosít* (elpirosul DecsAdag 154 pirosodik ComC. 248) *részegít, rozsdásít, sokasít, soványít, szagosít, szaporít, elszegényít, szélesít, szomorít* (szomorul: be-trübt werden EhrC. 10. a tőszavát azonban helyesebben igének kell tartanunk vö. MUGSzt.) *vastagít, világosít.*

c) Végül hogy teljesebb legyen a sorozat, álljanak itt azok is, a melyeknek nincs semmiféle benható formájuk:

ábrázít, arányít: sejt, vél Nyr. XVII. 132. *akolbolít*, Nyr. XVI. 237. *aprít, csintalanít: bepíszkol*, Nyr. XXII. 383. *csúnyít* (*csunynul* nincs a NySz.-ban), *dögösít, egyénít, egyenlít, félegít: deintegro* PPBl. *béfelhitteni, befellegzeni* TSz. *legorombították* a leánt Nyr. II. 42. *hamarít: siettet* TSz. *helybesít: helyesel* Nyr. XIX. 478. *helyesíteni* magát Nyr. XIV. 287. *hibásít* Nyr. XIII. 524. *himesít, hasznosít, gyámolít, ismétlénít: itero*

GKat. *kételetnit, megkurtit, föllábasit, meglovasit, nagyotalanítani* : magáról sokat állítani TSz. *mátkásit*, Nyr. XVI. 377. *megmezzelenit* : vagyonából kiforgat Nyr. XIV. 478. (vö. *mezzél* : motoz TSz.) *megnemzesit [nódit] porhonyit, föl-szabadosit, megfészegit* : depravo homines PPBl. *szellösit, szennyesit, tiszteletlenit, tudósit, zálogosit, tágzit* : solvo Lev. I. 105. *rendégit* száját : van mit enni XV. 519. *véthesit* : Pázm. Préd. 121.

Ezen jelenségnek igen egyszerű okát abban találjuk, hogy az *-ül* képző idővel elvesztette eredeti reflexiv jelentését, mivel egész csapat igen nem is volt más szerepe, mint az, hogy ellentétben az átható *-it*-vel, átnemhatóvá alakította őket. Az olyan igék tehát, amelyek erősen reflexiv értelműek valának, nem elégedvén meg az elhalványult *-ül*-val, az elevenen érezhető reflexiv képzőket kezdtek használni, amelyek ma napság rajtuk szinte kizárólagos uralomra is vergődtek; ilyenek a *b* pont alattiak. Könnyen érthető, hogy ezek után az *-it* > *-ül* ellentétes s egymásnak megfelelő képzők mellett egy másik sor is, t. i. *-it* > *-odik, -kodik, -szik, (-ik)* fészkelte be magát a nyelvtudatban, a miről tanuskodnak azon igék, melyek az *a* pont alatt vannak felsorolva.

Ez tehát a harmadik associatio volna ebben a képzecsoportosulásban. Ezen associationak köszönhetik *-it* képzőjüket a következő (tehát nem mozzanatos) igei származékok :

állapít, nálánál régibb *állaptat* BécsiC. 21. MünchC. 46. AporC. 78. s vele egy jelentésű; megjegyzendő, hogy *állapik* is régibb, mint *állapodik*, de tudvalevő, hogy az *-ik* is már régen reflexiv képző számba megy a nyelvtudatban (Simonyi Nyr. VII. 481.) | *csikorít*, Gyöngy : Char. 29. *csikorod-ás*. Misk. Vkert. 498; régi: *csikorog : csikorogat* | *csillámít* : *csillámik* | *csillapít* | *csuszamít* Fal. NA. 194 *csuszamik : csuszamtat* Pécsv. Fel. 596 | *gyarapít* (*gyaporít* Megy. 6 Jaj. 46 vö. *gyopor* : nahrhaft Sam : Agend. 47) *gyarapodít* : *gyarapik* : régibb *gyarapultat* ErdyC. 357b | *meg-gyarlát* : *gyarlósít* : *gyarlódik* csupán Fal.-nál; a régi nyelvben; *gyarlik, gyarló* | *heverít* : sterno. A basát a földre teríté, Kurtot egy tsapással mellé heveríté. Kónyi : H.Rom. 35. | *el-kanyarít* : aufero; *kanyarodik, kanyarul* nincs meg a NySz.-ban; Kreszn, ismeri, de *flectitur* jelentésben, különben az első most általános, vö. *keremít* : *kanyarít* Nyr. XIV. 190 vö. *karamitt, karamodik* Kriza. *karít* : gördít, *karul* : gördül Nyr. XXII. 288. Ide való *kandarít* : olyat kandarítok rajtad Nyr. XIV. 95. | *meg-sanyarít* VirgC. JordC. *sanyarkodik, sanyarodik* szintén régi, de nem kevésbé *sanyarog, sanyargat* vö. *kisanyar* : explico, extorqueo Kónyi : H.Rom. 47. | *serít* (sirit Nyr. XVI, 575) fonalat sodor : *serlik* a fonal, a fonal egybesodródik TSz. *serzik, serít* kap, serülődik — czérna Kriza — kétes valjon igei származék vö. *sörös, sérüs, sért* kap (Kriza). Ide tartoznak még : *fitorít, fintorít* : curvo, flecto (nasum) : *fitorodik, fintorog, (fintorgat)* | *fonalít* : plecto JordC. 344. b. ErdyC. 80. : *fonalodik* ErdyC. 479. | *csuporít* : száját összehuzza TSz. | *gabalyít* Nyr. XIV. 382 (*gabarít* Tsz. gajabít Nyr. XVII. 525) : *gabalyodik* TSz. | *összekuczorít* : összegombolygat Nyr. XIV. 335. | *menekít* : órát, fésüt biztos helyre menekített Jókai Uj Földes. 36. | *telepít*.

Továbbá *banyalít*: összehány-vet, férczel (Kriza 492; az új MTSz.-ban hiányzik) a *bonyolódik*: tegit se, involvitur, immiscetur (Kreszn. idézi Sz. D. S. I.-ből, NySz.-ban nincs) párja. Egy eredetű ez a *bonyolódik* a MUGSzt. szerint a *bogyol*: einwickeln (vö. *bogyolál*, *bogyoláz* MTSz.) igével. Ebből való *bonyolgat*: göngyölget MTSz. *bongyol*, *bongyolász*, *bangyal*, *bangyalász* stb. MTSz. Ez utóbbi alakok példák az *o > a* változásra. Másik változata *vanyalít*: egy kús vacsorát vanyalítottok (Kriza 522.) Végre: *férít*: fértet Nyr. XIV. 164. a *férkezik* mellett.

Érdekes szó *törlejt*, *törlít* comparo, concipio. Kétségtelenül a *töröl* tero, frico, tergeo ige származéka s *törlődik* ellenlábasa. *Törlődik* jelentése se *applicare*, sich anschliessen, v. ö. *töröszködik*: sich anschniegen, *hizza döngölődzik* a. m. alkalmazkodik, simul vlkihez; hizeleg neki. Az *applicare* átható jelentést mutatja ugyancsak a *törlejt* ebben a szólásban: Vg *törleyte* es *vg zaba* a z *ö* bezedet NagyszC. 16. (v. ö. Imre 298.)

Könnyű volna ebből magából átmenetileg megérteni *comparo*, *concipio* jelentését az ilyenféle kifejezésekben: Kezde édes beszédet *törléteni* Pont. Hist. s lehetne mondani, hogy az ilyen használatból származott az általános *alkot* jelentés: Ez irasocat *törleytötte* és *zerzötte* GuaryC. 12. v. ö. *beszéd-törlejtő* Nagysz. DebrC. *írás-törlejtő*: auctor Wink. Guary. NádC. *vers-törlejtő* Nád. DebrC. (NySzt.) Ezüst zekéc *zerzettettek* vala a *pagimentomon*, ki *smaragdus* es *perimis* köuel *törlejtétu*ala: *smaragdino* et *pario stratum* (jobban volna: *fictum*) *lapide* BécsiC. 48. végre *törlejtet*: *figmentum*, bild, *statue* BécsiC. 273. *törlejtő* *statuarius*, bildgiesser ill. *fictor* uo. 311.

Azonban a latin *ingere* analogiája azt mutatja, hogy minden ezen használatoknak *alkot*, *készít* az alapjelentése, (a mely ismét a *ken*, *tapaszt*, *tapogat* fejleménye,) s nem mint gondolni vélné az ember az *alkalmazkodik*, *sich anschniegen*.

Fingere alapjelentése (*Vanicék*: Etymol. Wörterb. d. lat Sr. 133. *Kluqe*: Etym. Wörterb. d. deutsch. Spr. s. v. *teig*) szerint: tasten, betasten, bestreichen, verstreichen, verkitten, bewerfen — s végül *bilden*. Ehhez a tőhöz tartoznak: gör. *θιγγάνω*: betasten: *τῆχος*, *τῶχος*: fal (a bestreichen, verkitten jelentésből), ném. *teig* lat. *ingere*, *fictor* (*fictor* qui capillos mulierum linit et pertractat et ungit et nitidat. Isid.) aztán: *Zuckerbäcker*, *Bildhauer*; *figulus*, *Bildner*, *Töpfer* (v. ö. *fictilis*: tönern, irden); *figura*, *effigies* stb.

Látjuk tehát, hogy *ingere* jelentései mind a *ken*, *tapaszt*, *tapogat* alaphól származtak, érdekes tehát azt is tudnunk, hogy a *töröl* rokonai közt is van egy ige, a melynek: *schmierem*, *bestreichen* a jelentése; ez a *vog. särt-*, *särrkat-*, *serkat* stb. l. MUGSzt. Tehát *töröl* s származékainak jelentésfejlődése a következő: 1) *ken*, ebből egyrészt *a*) *tergere*, *b*) *fricare*; másrészt *a*) *tapaszt*, *tapogat*, *β*) *alkot* stb. Jelentése megegyezik a *ingere* igéjével, a már említettekén kívül,

még számos egyéb használatában. Így *vers-törlejtő*: poemata carmina fingere, *törlődik, dörgődzik*: vultum, virtutes f. (külömben igazolja a mondottakat a következő példa: A fejedelmec mellé veti magát minden varga fölt és ot suggorog, hazudoz, *kenneget, törlődik* Helt. Mes. 192); *beszédet törlejt*: fingere theatrales fabulas; a *figmentum, fictor*-hoz vö. f. favos, ceras, domos, nidos stb. Georges: Lat. Wörterb.

Egyik alak továbbá megteremtője a másíknak. Például a legrégebb nyelvemlékekben megvan a *hasonol* ige s összetételei átható, mellette a *hasonlik* átnemható jelentéssel. S ugyancsak ismeri a régi nyelv a műveltető *hasonlat* igét, melynek egy cseppet sem különbözik a jelentése a *hasonol*-étől vö. Mennyey atya ez boldog embert hasonla ew fyahoz EhrC. 26. Mykhez magwnkat hasonlathwan JordC. 147. Végül sokkal később kifejlett a *hasonlít* l. NySz. Valóban nem találhatjuk más magyarázatját, a fölösleges *hasonlat*, *hasonlít* létezésének, mint azt, hogy a *hasonlik* kiegészítése gyanánt szolgáljanak.

5. §. Összefoglalás s a tanulság alkalmazása.

Kimutattuk tehát számos s kétségbevonhatatlan példán, hogy sok ige az *-it* képzőt csak utóbb s azért kapta, mert volt egy átnemható ill. reflexiv ellenlábasa. Ezen átnemható igék lehettek legkivált *-ul* képzősek, de mint tapasztaltuk *-odik, -kodik, -szik, -ik* képzősek is. Legtöbb eddigi példánk olyan volt, a melyet senki se tartott más mint műveltető képzősnek, mivel vagy melléknév, vagy átnemható ige a tőszavuk. Átható igei tőszavuk közülök eddigelé csak *keverít, merít, nyomít, tekerít*. Ezeket Budenz s Simonyi mozzanatos képzőknek tartják. Más okuk nem lehet reá, mint az említett, hogy t. i. fölösleges volna rajtuk a műveltető képző. Ez igaz is, ha tőszavukkal állítjuk őket szembe; de nem igaz, ha összevetjük őket átnemható s reflexiv ellenlábasaikkal. Mert mint kimutattam, nemcsak a tőszó s származékai egyesülnek egy képzetecsoportba. Sőt mivel ugyanazon tőszóból többféle származékok fejlődnek, a melyek mindinkább szétágaznak alakilag is, de még inkább jelentésben, nem is képes a lélek valamennyit együttartani; a minek aztán az a természetes következménye, hogy az associatio tőszó s a különféle származékok közt meglazul, sőt teljesen fel is bomlik. Vagyis minden egyes esetben, ha még érezhető, tudatossá válik az etymologiai kapcsolat, ill. az összefüggés tőszó s származék, pl. *facsar*: *facsarodik* között, de maguk a sorok, mint: *facsar*: *facsarodik*: *facsarás*; vagy hogy hosszabb sort mondjak: *tekerég*: *tekeredik*: *tekerül*: *tekerés*: *tekerő*: *tekervény* stb. nem maradhatnak meg együtt az emlékezetben. Ellenben egy sort alkotnak az

egyforma képzésűek, mert ezeket összetartja az egyforma végzet s az egyforma jelentés, tehát pl. az *-ás* képző, az *-ul*, *-ít* stb. Egy sort alkotnak velük az ellentétes jelentésűek is, ha annyira összeforrtak mint pl. az *-úl* s *-ít* egymással. Megerősödik a nyelvtudatban, hogy az *-ít* átható igéket képez, de persze csak bizonyos feltételek mellett, s annyira megerősödik ez a tudat, hogy egy-egy képző, különösen jelentéstani okok miatt, jobban s jobban elhatalmasodván folyton nagyobb területeket hódít. Ezt tapasztaltuk az *-ít* képzővel, de ilyen pl. a főnévképző *-ás* is, mely a rokon *-at* képzőt erősen kiszorította.

Jelen esetre alkalmazva a mondottakat, egész mindegy, akár átható alapszótól képeztetik is a műveltető ige; az nem ok, hogy valahová máshová sorozzuk. Mert mint műveltető *-ít* képzős igét nem tőszavával, hanem jelentésbeli ellenlábásával kell összehasonlitanunk.

Persze egész természetes, hogy kevés az ilyen ige. Mert maga átható alapszava is eléggé kiegészíti az átnemható származékszó jelentését. *Mos*: *mosakodik* s hasonlók elégségesek egymásnak, mert csak a cselekvésben részesülő objectumok számában, egyekben nem különböznek egymástól. Azonban könnyen támadhat a szükség érzete egy új képzés után olyan esetekben, midőn az átnemható v. reflexiv származékszó jelentésbelileg is változik s különbözik tőszavától. (Ezt a változó jelentést fölveszi az új műveltető ige is.)

Világosan tapasztaltuk ezt a *nyomul*, *merül*, *tekeredik*, *tekereg* igéknél, úgy hogy fölösleges volna minden szaporítás.

Hasonló felfogás nyilvánul a következőkben:

Facsar auswinden, auspressen: *facsarodik*, *facsarog* forgoló hazudozó, csürö csavaró (Nyr. II. 118. Nosza facsargó Mátyás, mongyad itt is, hogy hamis a fordítás Matkó: BCsák. 322): *facsarít*, verdrehen, (megjegyzendő azonban, hogy erre csak egy példa van a NySz.-ban: Az isten igéjének viasz orrat tsinált és szintén oda *fitorítja* s *facsarítja*, ahová akarja GKat: Válts. II. 1313. Ebben pedig lehet, hogy a *fitorít* miatt vette fel végzetét, hogy mind a ketten, egyforma hangzásua legyenek).

Kapar, *kopor* scharren: *megkaporodik* zusammenschrümpfen, *kuporczol* se contrahit Krszn. *kupolódni* ennivalót lopva keresgetni Tsz.: *kaparít*, *koporít*, *kuporít* für sich beiseite schaffen vö. *kapargat*, *kuporgat* Krszn. *kuporog* nyomorog, takarékoskodik, (saját feljegyzésem).

Kever: *keveredik* pl. bűnbe, rossz hírbe: egyik szegyenből a másikba be keuerednecl Sal. Mark 19. (megvan bűnbe, büzben, tévelygésekbe *kever* is, de későbbi korból, a XVII. századból l. NySz.): *keverít* gonoz hírben, zeegyenbe ÉrdyC. (vö. *keverül* stb. fent) vö. *kevereg*, *kavarog*, *kavalyog* (kóvályog?) vagor, oberro. Megjegy-

zendő: *kavarint* Ar. II. 215 (1 Sim. XVII. 59.) Valószínűen ennek analogiájára támadt a *hadar* töből *hadaritt* kever (Kriza); a *kevereg* párja *hedereg*: hányódik, vetődik (Kriza), ferdén, csavarva megy (TSz.); ide való lehet *handorit*: Mynden dolgot én reám akar nak handoretany LevT. I. 350. mintegy belekeverni vmit ráfogni vö. *kever*: *contamino*, *besudeln* NySz. *Keverit*-nek alakilag megfelelő: *hederit*. A *reá se hederit* ismeretes szólásmód a. m. nem törődöm vele, azaz *nem fogok*, *keverek* rá semmit.

Hentereg teljesen ugyanazon jelentésű mint *hedereg* s nincs hangtani nehézség, mely tőle elválasztaná alakilag; csak jelentésben egyeznek *hengereg*, *hempereg*, *hemperit* (Zolnai Nyr. XXII. 274.) de más származásuak. Lehet hogy *hedereg* ez utóbbiak hatása folytán lett *hentereg*. *Handorit* tövéből való: *handarikál*: hánykodik, csúszik (TSz.) *handrikál*, *hadrál*: hevesen veszekedik (Kriza) vö. Sz. írást marczangiátok, hánnyátok, *hadariátok*, (ferio, peto, verbero) huzátok, voniátok Bul: CsIsk. 418. Az keuet meg *čeplic*, *meg hadariac* GuaryC. 36. Sőt ehhez a tőhöz sorolandó: *handász* is: elhabarom (TSz.) bány vet (Kriza) se *jactare*, herumfuchteln (NySz.) vö. *handa-bandáz*, *handabanda*, (*handczuroz?*).

A MÜgSzt. kimutatja, hogy *habar*: *zavar*, *zabar* egy származásu igék. A *zavar* továbbá megvan *zadar* változatban is Nyr. II. 466. ennél fogva s minthogy a jelentésük is megegyezik, egynek kell vennünk a *hadar*: *habar* igéket is. Jelenti valamint *hadar*: keverni, összezavarni, gyorsan beszélni vö. (elhadar NySz.) *habari* felette szapora beszédű ember, elhabarta a beszédet Sz. D. továbbá: *veszekedni* ebben *habaró* agitator Krszn. Azonban a legnevezetesebb, hogy ismeretes tőle is *habarrit* *turbulento*, *agito* MA. *meghabarodik* *agitor*, *misceo*; vö. Zolnai Nyr. XXII. 273. Végre *zavar* *misceo*, *turbo*: *zavarodik* *sich verwirren*: *zavarit* *aufwiegeln*, *verwirren* DomC. 18. TörtT. I. 434. *zaborit* Nyr. XIV. *zabarit* Nyr. XII. 95. v. ő, *zatvarkodom* *pörlekedem*, *veszekedem*. *Haborit*, *zavarit*: *haborodik*, *zavarodik* továbbá jelentésükben tőszavuktól nyilván eltérő árnyalatot mutatnak, noha *vízet zavarit* már DebrC. 103. megtalálható.

Sokfélekép cserélgették jelentésüket *takar*: *takarit*. A régi nyelvben pl. a *zudecken* jelentésben *takarit* volt használatban, ma *takar*, a mely amott *wickeln* jelenti. Ettől származott *temetni* jelentése vö. Földbe *takarítom*, *eltemetem* PPBl. a mely jelentés izoláltatván, maig is fönmaradt. Viszont *colligo*, *einführen* a régiségben általánosan *takar* s összetételei jelentése, a mely ma szórványosan használtatik csak az általános *takarit* helyett v. ő. *takarmány*. Azonban a most is szélében használatos *takarodik* mai jelentésében t. i. a gabonát bevinni, már a régi nyelvben is megvan; ugyanazt jelenti *takaródik*, *takarózik*, *takarózik*, mely amannak csak eredetibb formája s a mellett még: *sich umhül*-

len is. Világosan előttünk állhat most már a *takarít* képződésének az oka, midőn látjuk, hogy először a *sich umhüllen*, később a *colligere* ellentéte gyanánt alakult meg. Épen a fent jelzett változatos használat a legjobb bizonyíték felfogásunk mellett, Van még egy jelentése a *takarodik* igének, t. i. *se conferre, abscedere*. Ez ma már teljesen izolált jelentés, mivel a megfelelő átható *kítakar*: *expello, eveho, exporto* már rég kivesztett a nyelvből; nem is fejlesztett *-it* végű alakot magából.

Vakarít: onnan nyakok *vakarítva* térnek vissza Váradhoz. Mon. Irók VII. 169. Ugy ment el nyaka *vakarítva*. Bethl: Élet. II. 204. a *vakaródik* párja s ennek kiegészítéseül készült. Többet ezen két példánál nem ismer a NySz. s úgy látszik, hogy ezekben inkább stilisztikai sajátság, mintsem általános nyelvszokás nyilatkozik. Mivel származéka *vakarítás*: *nota, punctum* ismeretes jelentésű; magát az igét is idézi Krszn. ilyen értelemben: *Vakaríts egy-két verset*. Még megjegyzi, *raptim v. obiter facit*, s nagyon valószínű, hogy ezen értelemben *vakarint* helyett van, a melyet úgy rémlik tényleg is hallottam vagy olvastam.

Menyít: *eluxare, menyül*: *eluxari*. A világon a legegyszerűbb példa volna, ha a nyelvhasználat nem deríti ki, hogy tőszava *menbiegen, brechen* transitivum. MUGSzt. E miatt momentan képzősnak mondatik. Ámde minthogy megvan mellette *menyül*, még pedig a NySz. szerint fölös számú példákban, míg *kimenyít* csak egy példával diszeleg: *Vállainkat kimenyíti Lép*: FTük. 27, akkor tekintve az *-ul* végű igék viszonyát az *-it* végűekhez, csak két eset lehetséges, kivált ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a szóban forgó példák egyike szabályszerűen átható s viszont a másik átnemható. Vagy *menyít* a régibb, s újabb *menyül*: akkor pedig a nyelvérzékben *menyít* műveltető képzős áthatónak vétetett. De jelentését tekintve, föltéve hogy nem egyszerűen származott correlativumok, sokkal valószínűbb, hogy *menyül* volt a régibb származék (v. ö.: *megmarjul*: *eluxor*: Inai *marjultak* meg. MonOkm. XXIV. 363.) s általánosabb használata is ezt bizonyítja (vog. *mänit-, mänet-, mänt-*, mint külön fejlődés az ellenkezőt nem bizonyíthatja): akkor pedig nem is lehet egyébre gondolnunk, mint hogy *menyít* az általános analogia után alakult műveltető. Semmi esetre se lehet szó itt mozzanatos képzésről.

Inkább lehetne mozzanatosnak gondolni a *vonít* igét, melyre Budenz *menyít* támogatására hivatkozik. Mert ennek ismeri Simonyi *vonint* változatát is i. h. 59. (v. ö. *vonont* fent) s mert továbbá *vonul* újabb eredetűnek látszik, minthogy a NySz. még nem ismeri. Helyette *elvonja magát* van a legrégebb nyelvben, pl. NagyszC. 71. s később *vonódik, elvonódik*. Azonban minden egyéb jelenség arra utal, hogy a hasonló példákkal egyformán *vonít* is utólagos analo-

gikus képzésnek tartassék. A legrégibb példánk Pesti: Fab. 58. azonkewzbe zamar magat el wonyta elewlek az erdewbe. Világosan *magát elvonja* helyett használja, és a mint hiszem, az *elvonódik* miatt s vele ellentétesen. *Vonakodom* a régi nyelvben: agonizo, controversor, die glieder ausstrecken, s a mai tergiversor: *magam vonogatom*. Ilyen értelmű: Eszembe nem vehetém, hogy ha az fővezér felállá-e vagy csak *vonítá magát* urunk előtt MonIrók VIII. 331; tehát megint reflexiv jelentésben s reflexiv ige helyett. A pars pro toto csere alapján reflexiv jelentésűnek vehetjük még az ilyen kifejezéseket is; *lábát, szakállát vonítja* (Szeneci, Gyöngy.); *vállát vonítja* (Jókai Új Földesúr 84.), mintha azt mondaná: szakállánál fogva vonja magát, v. ö. zakalanal, hayanal fogua vondoziak vala WeszprC. 67. s erőttlen az inok és tsak vondozzák a lábaikat utánnok NySz. Hasonlót tapasztalunk a *vakarít* igénél. Még egybevetethető *kaparít* für sich beiseite schaffen, melylyel megegyezik: Fejedelmek a sok penzt sok gondal wonytttyak (t. i. maguknak) Pesti: Fab. 406.

6. §. Műveltető igék lappangó objektummal.

Ide olyan műveltető képzős igék tartoznak, a melyek átnemhatóknak csak látszanak, pl. *sántít, sandít, ásít, hunyorít, bölint, futtat* stb.

Ezek azonban könnyen magyarázatukat lelik az átható igék úgynevezett *abszolút* használatából. Ilyennek nevezzük az átható igének olynemű alkalmazását, midőn az direkt vagy indirekt objektum nélkül áll a mondatban. Azonban emlékezzünk vissza föntebbi fejtegetéseinkre, mely szerint csak a tisztán állapotot jelentő igék olyanok, hogy pusztán a cselekvő személy, tehát az alany néminemű működését jelentik, a nélkül, hogy ezen cselekvés belső vagy külső tárgyra is kihatna, pl. *alszik, ég*. Minden egyéb ige (még az átnemható is) cselekvését valamely objektumra is irányítja, esetleg helyre, időre vagy magára az alanyra is.

Ebből következik, hogy az átható ige abszolút használatánál is jelen van az objektum képzete, melyre a cselekvés kihat, de mivel magától érthető, elmaradhat. Lehet pedig ezen lappangó objektum:

a) Általános, meg nem határozott, pl. A nap éget. Solurit (homines, omnes res). Die Sonne brennt, sticht.

b) Vagy ellenkezőleg pontosan meghatározott, a mi minden választást vagy kétértelműséget kizár, pl. Béresekkel gyűjt, kaszál egy sorban (Arany). *Appelere* sc. navem: kikötnek. *Movít* sc. castra, vö. Ez a ló jól indít. *Solvisti* sc. pecuniam, vö. Fizessünk, zahlen.

c) Legpontosabb az objektum, midőn az maga a cselekvő alany; tehát könnyen elmaradhat, pl. Úgy mutatta (t. i. magát), mintha észre sem venné (Arany). Jól *mulat* a dolgon (vö. *mulat* a régi nyelvben átható). Inkább szagaatnak (t. i. magukat) az udvariságra (Fal.). Dolor relaxat (sc. se.). Brevi præcidere, comprehendere: sich kurz fassen, vö. Menge: Repetitorium 29.

Legfeltűnőbb a magyarban az ige ilyen használata, midőn tárgyas ragozásban áll. Lehr fejtegette ezt az esetet Nyr. III. 213. Példái közül említünk fel néhányat: Ténnap meg-gyesültünk mindenben, ma már nem állja kend (t. i. ezt a dolgot). — Húzd rá cigány (t. i. a nótát). — Most kapja (t. i. magát), hirtelen egy iramodással a pitvarban terem (Arany). V. ö. Kapja magát, tele merte (Petőfi). — Mit varrjak ezen gombon, hiszen még tartja (t. i. magát).

Ennél még érdekesebb, midőn az ige alanyi ragozásban van, mert akkor igen gyakran átnemhatónak vétetik. Simonyi említ néhány ilyen példát Nyr. VII. 486. Egyebek Arany Toldijából: Fúveszett dühében. — Látogatni jött most. — Ütni készül. — Más is márt veled egy tálba. — Mintha ő is ennék, úgy mozgott a szája. — Hogy megoldott a nyelve. — Tompából: Egen s földön mindenütt Dicsőséged lángfénye süt. — A rigó-fütyü, gerliczék búgása S csattogánydal szépen összeváganak. — Zúgva szécesapott habja a part felett. — Tagad, hisz; sir, kaczag; csügged, remél Az ember itt, úgy a mint kedve kél. (Érdekes példa, mert átható és átnemható igék vegyest vannak egymással.) — Faludiból: Ha veszünk a harezon. — Megcselekszik ezt azok, a kik benned bíznak és tőled várnak. — Mint szolgált legyen eddig az egészség.

Történik az is, hogy az átható ige ilyen használat folytán teljesen átnemhatóvá válik. Ilyen pl. *mulat* múlik műveltetője, mely régebben átható volt, v. ö. Mulassuk a molnár buját Nyr. XXI. 48. | *aggat* Nyr. XXII. 220. nyilván műveltető l. NySz. Egyik jelentése subnecto, anhängen, anheften; ebből lett: láb alatt van TSz. akadékoskodik, azaz se subnectit | *gunnyaszt*, vagy dög is már (Arany): aegroto NySz. képzésre szintén műveltető | hasonlókép *gornyaszt*: szundikál TSz. v. ö. *gornyadoz*: gyengélkedik, beteg | *csuhaszt*, *csovaszt*: füllent, hazudik (de: kicsovasztani valamit a kézből) TSz. | *virraszt* v. ö. Hogy tompa álmait virrasztanám (Tompá I. 76.)

Hasonló a latinban: bene habet: sich gut verhalten Cic. pro Mur. 6. optume habet: es verhált sich gut; res humanæ semper in adversa mutant. S szintűgy váltak a latinban is átnemhatókká vagy visszahatókká, pl. abstineo, virido, tendo. Sok ma már passivum formát öltött, de a régi nyelvben még activum alakú volt, mint pl. commoro, cuncto, expergisco, irasco, læto, v. ö. Dræger: Hist. Synt. 150. A németben is mutatkozik hasonló tünemény, t. i.

hogy az átható ige reflexiv értelemben használtatik, pl. *schlagen* : er schlägt aus der art; *brechen* : das eis bricht; *scheiden* : 1. separare, 2. discedere (ezen utóbbi jelentésben még Ulfilasnál *skáidan sik* váltakozik az egyszerű igével); *heissen* : vocatur jelentésben a góthban mindig passivumban *háitada*; *enden* 1. finire, 2. fniri; *kochen* 1. fő, 2. főz stb. Grimm: Deutsche Gramm. IV. 50. s. köv.

Van rá végül sok eset, hogy az ige ilyen átnemható jelentésben alakot is változtat. *Eszik, iszik, megszokik* például abszolút használatban gyakran előfordulnak. Viszont Simonyi MNyelv II. 237. kimutatja, hogy a régi nyelvben objectummal állva még iktelen formájuk is vala, még pedig nagyon el volt terjedve ez a nyelvszokás. Ebből nézetem szerint helyesen azt következteti, hogy az *-ik* csak akkor járult ezen igékhez, midőn már átnemhatóságukat a nyelvben erősen érezték; vö. *szopik, érik, bizik, gyónik, rugódozik* Nyr. VII. 489 *származik, hasonlik*. Valamint megkapta számos eredetileg is átnemható ige, mint pl. *lépik, bánik, múlik, szunnyadik, csökönik, elcsaponik* (NySz.) Ugyancsak Simonyi Nyr. VII. 487. számos példát sorol fel, hogy átható igék abszolút használatban a reflexiv képzővel bővülnek, pl. *dobálódik, áskálódik, kérdezkedik, gyalázkodik, költekezik, temetkezik*. Lehetségesnek tartom, hogy ez a képzés is pusztán az *-ik* hozzájárulásával terjedt el, a melyről Simonyi MNyelv. II. 239 kimutatta, hogy reflexiv ragnak kell tekinteni. Eleinte csak az átható frequentatív igékhez járult volna, minő például, *költekezik, kérdezkedik*, vagy az említett *rugódozik, rugódozik, rugódoz* helyett; mások utóbb, midőn így a reflexiv *-ik* révén az egész csoport a visszaható igék áramlatába sodródott, a rokon *-ódik* képzőt is felvehették. Budenz UGA. 230 még így magyarázza a *-odik* eredetét, tekintve, hogy *-kod* gyakorító képző, mely sok átható igét képez. Idézem szavait: «Mindezen *-kod*-os igék ismételt vagy lassan folytatott cselekvést fejeznek ki, mely az által, hogy *nincs külön tárgya kitéve*, beható jellemet nyer s egykönnyen magán a cselekvőn végbemenőnek képzelhető.» Később ezt visszavonta (uo. 263) s elfogadta Simonyi nézetét, hogy a *-odik* rövidült «reflexiv alakú s értékű» *kódik*. Erre csak annyit jegyzek meg, hogy nincs megmagyarázva, mért marad meg *csa k néha* és ritkábban a hosszú *ó* pl. *bánkódik*, s különösen mi okozza, hogy gyakrabban megrövidült? Talán inkább a gyakoribb s általánosabb használatból kellene kiindulni, ezt kellene alapul venni, s így iparkodni megmagyarázni a ritkább (*-kód*) eseteket, s nem megfordítva.

Ha most megvizsgáljuk az ezen fejezet élén elsorolt műveltető végű igéket, róluk szintén azt állíthatjuk, hogy egy lappangó tárgyat kell hozzájuk képzelnünk. Ennek köszönhetik képzőjüket. A részletes vizsgálat pedig ki fogja mutatni, nemcsak a mögöttük lappangó tárgyat, hanem nagyrészt azt is, hogy mindezen igék újabb képzések.

Sántít; a régi nyelv csak műveltető jelentésben használja. Mai jelentésében helyette *sántál*, később *sántikál* van. Vö. a láb át sántítja, mint mondják: a fejét fájditja, nyelvét lottyogtatja. Hasonlók: *közelít*, *hasonlít*, *tágít* — átnemható jelentésben. Vö. mordv. *samirdi-*, finn: *liika-ta* «mintegy claudum se agere (Budenz Mordv. Nyt. 67). Hasonlók továbbá: *sandít*, régi nyelvben csak *sandall*; *bandsít* (MTSz.), *bandsalít*, *kancsalít* (vö. *bandsalog*, *kancsalog* Sim. NyK. XVI. 250.) szintén újabb képzések, vö. finn *karsasta*: *karsas* ferde, *kancsal* | *selypít*, a régi nyelvben csak *selypeg*, *selypeget*; finn: *änkä-tä*: *änkkä* hebegő, dadogó.

Vigyorít, *vigyorog*: röhög, eredetileg: die zähne blecken pl. Az oroslán vigyorogni kezdte és a fogait megmutatni Helt: Mes. 23. *vigyorít* ugyanaz, de kitett tárgygal: A számat vigyorítottam C. most abszolúte sőt átnemható jelentésben használtatik. Vö. a finnben: *irve*, vigyorgás: *irvistä*, kissé fölnyít, fogát vicсорítja, vigyorog. Változata *vicсорog*, *vicсорít* (a hangváltozás a következő *ácsorít* miatt).

Ácsorít szintén ringor, míg *ácsorog* *aspiro*, *concupisco*, de mind a kettő az *ás* vagy egy rokon *aperire* jelentésű ige származéka (MUGSz.), a melylyel jelentésük könnyen egyeztethető, sőt valószínűen *ácsorít* is előfordul valahol *concupisco* jelentésben. Már most bizonyos, hogy *ácsorog* eredeti *ácsolog*, tehát **ácsol* gyakorító képzős származék továbbképzése. Ebből nem lehet **ácsolít*, minthogy erre nincs analogia, tehát *ácsorít* csak újabb s másodlagos eredetű lehet, párja az *ácsorog*-nak, a mely mintájául is szolgált. Világos tehát, hogy képzője a műveltető *-ít*. Egy származású ezekkel *ásít*, *áhit*, *ajít* (óhit, óhét NySz. óhajt) vö. *ajang*: kíván, vágyódik (Nyr. XVIII. 81. MUGSz.), valamennyi látszólag fölös *-ít* képzővel, de a melyet a mondottak után mind meg lehet érteni. Ha elfogadjuk, hogy lappangó objectummal hiányos reflexiv igék; mert e jelentésre bőséges magyarázattal szolgálhat az említett *vágyakodik* s *ácsingózik*, *ácsinkózik* (Nyr. VI. 330. 476).

Itt említem *hunyorít*: szemet hüny, leginkább csak Pázm. s Fal. mellette a visszaható *hünyik* NySz. s *hunyorogat*, *hunyorog*, melyek régebbek a *hunyorít*-nál. Minthogy ez is csak **hunyolog* h. lehet, **hunyolít* pedig nem jöhetett létre, ugyanaz a mit *ácsorít*-ről mondtunk, erre is ráillik. (*Hunyít*, melyet Budenz Ugal. 224 idéz, nincs meg a NySz.-ban). Világos, hogy *szem* accusativusa lappang mindig mellette.

Erdekes *apritani*: 1. részekre szelni, metélni; 2. kicsiny szaporá lépésekkel menni TSz. Ez bizonyosan kiegészítendő egy hiányzó objectummal, mint bizonyítja: Szembe állva *aprozza* Pannika. Czuczor, vö. Nem hozzá való már, hogy *megszaporázza*. Arany. Ugyancsak *meგრakja* kanásmódra. Czuczor. A mint atyák

fújják, fiaik úgy *ropják*. Mikes. (Arany: tánczot ropnak) id. Lehr Nyr. III. 214. Ehhez vö. *lejt*, a melyről alább lesz szó.

Gyönyörít: titkon szerelmeskedik; a legény a leánynyal kedves időtöltésben van. TSz. Tehát a. m. *gyönyörködik*, se delectat.

Érdekes *csorgató* TSz. rendesen *csorgó*, *csurgó*. A lappangó objektum a *víz* volna. Hasonló *favágító*: *favágó* h. (Nyr. V. 425.) Együttal jelentésbeli különböztetésre (Differenzierung) is alkalmassá válik, a mennyiben *favágító* a helyet, (Nyr. VI. 325) *favágó* a személyt jelenti. Ebből vonhatták el a Simonyi idézte *vágít* igét.

Az ilyenek, azt lehetne mondani, kétszeresen absolute használtatnak. T. i. nemcsak a tárgy, hanem a cselekvő alany is lappangásba jut. Igy pl. *csusztató*, az a hely vagy gépely, a hol valaki fát csusztat; de lehet, hogy ugyanott a fa magától csuszik lefelé, ám azért mégis *csusztató*. Igy *ázó* Nyr. XV. 214 az a víz, melyben kendert áztatnak, vagy a melyben a kender ázik, ázni szokott. *Ökör-ító*, a hol az ökröt itatják, vagy a hol, a miől iszik. Igy kell magyarázni s érteni *ütő*, *fektő*, *átó* hely (vö. *állít*) a melyekről Simonyi azt hiszi, hogy mozzanatos képzőjűek. Vö. még: *gurgatúó*: henger Nyr. V. 425, *lélekvesztő* Balásfi; *vontató ló*, *kötél*, a melylyel vontatnak valamit, de értik úgy is, hogy olyan ló vagy kötél, mely *von* valamit stb.

Együtt tárgyalhatjuk ezen synonymákat *sivít*, *sikít*, *rikít*, *sápit*, *sipít*, *sípakol* Nyr. XV. 381, *sivalló* lélök Nyr. XIV. 230, *csivalló* Nyr. IX. 230. Kezdhetjük azon, hogy a régi nyelvben csak *sivölt*, *süvölt* fordul elő, a miből világos, hogy *sivít* újabb képződés a *sivölt*-ből. (*Sitás* idéztetik Apoll. 3; de sehogyse értem, hogy vonódott volna ez össze *sivítás*-ból. Talán csak hibás idézet *sívás* vagy *sírás* helyett?) Azonban *süvölt* még kimutathat valóságos objektumot is: *Süvöltik* es sziszegetik a több népek és boszantiák az istentelen gonozt Mel: Jób. 64. Lám sebes soly mot is kézre süvöltheti Zrínyi II. 108. Ilyen példákban tehát igazolt az átható -t képző használata. Valamint ebben is még: *Süvöltene* k rayta Kár: Bibl. I. 528. Azonban igazolt pusztá intransitiv jelentésében is a -t képző, nemcsak azért, mert a cselekvés az alanyban megy végbe, tehát a lappangó visszaható névmás miatt, hanem mivel az úgy nevezett belső tárgyat is hozzá szokták gondolni. Mint a latin nyelvben nagyon el van terjedve a *pugnam pugnare, facinus facere, vitam vivere* a magyarban is megvan a hasonló: kiabálást csap; üvöltést tesz, csinál. Mintha mondanók: süvöltést süvölt, üvöltést üvölt, kiáltást kiált mint Born: Préd. 78 *siuatok siuast riuast* vö. fogadást fogad; halált halsz stb. (P. Thewrewk E. Figura etym. Nyr. III. 386.)

Üvölt, *ivölt* is előfordul belső objektummal pl. *Ezt* (t. i. ezt az üvöltést) *ivöltse* RMK. II. 287. Szent Palnac monda-

sat vagy iudólti vala Born: Ének. 508. vö. mise-üvöltő Thaly VÉ. I. 86. Egyuttal láthatni, hogy * *sivolt* * *sivalt* (vö. sivalkodik, sivalkodik) a rokon értelmű *üvölt*, *üvölt* hatása folytán változtatta meg hangrendjét. A székelységben még létezik is *sivol*: A verebek összegyűlve sívolnak Kriza. E szerint tehát: Sívóltik az istentelen gonoszt, a. m. *sivoltják*, a. a. megszólják. (*Sivol* h. *zsibol* is mondják [u. o.] s ehhez a tőhöz tartozik *zsibong* is vö. *zsibajkodik*: sivalkodni TSz.) Hogy *kiált* is gyakran objektummal használtatik, ismeretes. Érdekes példa mégis: Itt a hajnalt nem kakas kiáltja Tompa I. 110. Az eddigiek megmagyarázzák *sikolt* igét, mely nem egyéb, mint *sivol-t* * *sivkolt* (v. ö. *rikolt*) mása. Ebből is később lett *siküt*. *Sikont* (*rikont*) csak Kőnyinál van; de *sivan*: ijedtében élesen kiált, ismeri a TSz. Mindez, a mit itt elmondunk a *si* származékairól, teljesen illik a *ri* származékaira: *rikolt*, *rikít*, *rikkant* (*rikkontás* NySz.) is.

Ugyanezen okokból tehát, mint emezek, kapták műveltető képzőjüket a következő szólást vagy kiáltást jelentő igék: *kiált*, *üvölt*, *ordít*, *visít* (s *kukorít* is Helt: Mes. 239. 262.). Ide sorolandó: *sápit*: klagen, így csak néhány példával a XVII. századból; helyette régibb s elterjedt *sápolodik*, *sápolkodik* NySz. *sápódik*, *sápétkodik* TSz. Krizánál: *sipít*, *sipánkodik* (sipákol TSz. vö. csiápol, siápol TSz.), a miből egyrészt azt lehet következtetni, hogy hozzávaló *sopánkodik* vö. Asszonyi módon *sopánkódó*, *sápétó* Com: Jan. 196. (Ez a példa a NySz.-ban nincs meg a *sápit* című szó alatt); másrészt, hogy talán valamennyien a *siv-* tőnek a rokonai (a hangrendre vonatkozólag vö. *sejdit*: *sajdit*).

Ide venném még *nyerít*, *hurít* (*hurol*, *hurogat*), melyeknek amazokkal részben közös jelentésük van, a mennyiben valami kiáltás félét jelentenek.

A mondottak felvilágosítására szolgálhatnak a most következő nagyszámú példák. Ezek mindnyájan szólásfélét jelentenek, használatukban átnemhatók, de alakjuk átható s tárgyuk maga a saját tartalmuk. Tehát *valóságos* belső tárgyuk van, s nagy számuk könnyen hihetővé teszi, hogy az eddig tárgyalatknál csakugyan helyes volt föltételezni a *lappangó belső tárgyat*. Említett példáink (a hol nincs idézet a NySz. TSz. MTSz. a forrás; a római számok a Nyelvőr egyes köteteit jelölik):

Ágát, *abajgat* | *beleget*: bel-bel szóval ringatva altat MTSz. vö. *belbelni* TSz. De figyelemre méltó Pázm. Kal. 417. az gonosz *bölcsőben belegetett* bélyeges próféta továbbá Bal: CsIsk. 33. néha *rengetésre*, néha *belegetésre* osztatoc a io órákat, végre MTSz. *bellő*: bölcső. *Búgat*: schreien PPB. de vö. *búgatnak* a nagy haranggal Nyr. XVII. 425. *buhugat*: heulen | *cugat* *culálgat*: indulásra *nogat*, *cupogat*, *cuppant*, *csáforít*: szájkodik: *cságot* Kriza, *csahít*: ugat a kutya vagy a róka XIX. 142. *csáligat*, *csartat*: zörög, *csatít* (vö. *csatéz* XI. 188. *csaté-paté* NySz

csatét csap V. 425:) *csejerít*: hangosan tereferél, *csettegette porczogatta* a halat XVIII. 44. vö. *porczogat*: klappernd essen NySz. *porczog*: crepito, crepo no., *csicsigat*: dalolva elaltat, *csigat*: csitit XX, 478. vö. tsi: tace NySz. | *durgat*: pattog XVIII. 94. | *erréget* az eb: der Hund murrte Com: Orb. 5. | *gaggant* XXII. 287 *gágint* XIV. 164. | *hajgat, hajahujd-gat, hökköltet, höröget* XV. 190, *lössint* V. 222. *hütyyent* XIII. 526 (vö. *füttyent*) *elhessekteti* a kakast XIV. 94. vö. *hesseget* TSz. *hojszogat, hajszogat, hujjágat, hujjogtal, hujjongat* vö. *hurugat, ihogat, huhugat, hurit, hurogat, hurigat* XXI. 46 *hühöget* | *jajgat* | *kaffogat* a disznó; *kávit*: ugat, *keczegtet*: a lovat szájcsattogással hajtja, vö. *keczeg*: perczeg az óra, ketyeg (Kriza), *kohant*: fél ugató hangot ad a kutya XIV. 191. *kohéngat*: kohén szóval csufolni, *kuhint* vö. *kuhit* mond: megvetőleg elhagy; *kuhíba marad* XIV. 424. vö. Arany, Vojt., *kukorit, kurjálgat, kurjogtat, kurjongat* | *miogat* | *nódit nógat noszogat* (noszogtat XIV. 524) | *nyiszit* a kutya (vö. *nyiszorog* a kenetlen ajtó XVI. 383 *nyiszítel, nyiszkitel, nyiszöl* Kriza) | *obégat, örjeget*: torkaszakadtából kiabál XVII. 384. | *pelypeget, petteget, pisogat, pisolgat pislogat* (schnalzen) *pittyenget, porczogat, púszeget, prüsszöget* (prüsszögtet) | *rebesget* (rebeg), *rippogtat*: lármáz XV. 576 (vö. *rippadoz*: félelmesen kiabál TSz. idétlenül lármáz Kriza. *ripakodik, rivaszkodik: ráival* XV. 188. — bizonyára *ri-riv-származékai*) | *selypeget, sziszeget, szépéget* | *tüsszent, ugat, uhugat, ujjá-gat* (ujjálgat, ujjogat ErdyC. 497), *uszgat* (uszítgat) XVI. 574. *uszít* (huszít vö. *hussen, hussa rufen* Sanders; finn: *usitta-, usutta-*) *uvít*: vonít a kutya XIV. 288 (vö. *mordvM. uvan*: ugat), *vakkant* (vö. vakog, vákog).

Lappangó tárgyat tartalmaznak még *kacczint*: egyet kaczag III. 229, *bazsalyít*: egyet mosolyodik (vö. *bazsalyog*: mosolyog) MTSz. *kandít*: kandikál XIX. 334. vö. *sandít*.

Megherdit: fölingerel II. 39. a. m. *præcipitem facit* vö. *herdehurdí*: præceps, ventosus. übereilt (Mik: TörL. 341. 386).

Vigyitt, vegyitt: társolog Nem akarok veled vigyitni (Kriza). Lehet, hogy a *vigy-orig*, *vigy-olog igéhez tartozik. Kévsébbé hiszem, hogy azt jelentené: Nem akarok veled összekeveredni, elegyedni. Ez esetben a lappangó objektum: *magamat* volna.

Ide való: *böffent, böget* (béget Arany). Néhány érdekes s tárgyalásunkat felvilágosító példát legyen szabad még elősorolni. *Böffent* a NySz-ban többször tárgyasan áll, sőt böfög is néhányszor: *Káromkodó szájával azt böfögvén Gkat*: Titk. 14. vö. Pös. G Bót. 3. *Böffent* tárgya is mindig névmás (mutató v. vonatkozó), a miből azt következtetem, hogy ezen névmások a belső objektumot helyettesítik. Így mondják: *azt üvölti* (l. fent), *rikoltja*. De még inkább: nagyot rikolt, sikít; sokat sopánkodik; nagyokat káromkodik; sokat veszekszik, futkároz; retteneteset kurjant stb. (Szabadságot morgott almában is szája. Tompa 3. 89) mint mondják: sokat, nagyot, irtózatosat eszik, iszik, zabál.

Ma már az ilyen tárgyeseteket adverbiumoknak tartjuk s érez-

zük, mivel átnemható ige mellé függenek. Eredetüket azonban leg-helyesebben úgy érthetjük meg, ha a rokon származású accusati-vusszal kiegészítjük az illető névmásokat, mint már idéztük: *siuatok siuast riuast*. Nevezhetnők ezt *elliptikus belső tárgyának*; a mondot-takat persze úgy érteve, hogy ez csak megindítója volt a később analogice elterjedt nyelvszokásnak.

Hasonló a latinban az *acc. adverbialis* számos átnemható, különösen lelki állapotot s mondást jelentő igéknél pl. *id laetor, hoc gaudeo, illud glorior, dulce ridere, lucidum fulgere, infanda furere, tristia ululare* stb. Menge II. 22.

Visszatérve tárgyunkra: *böfög* természetesen átnemható, s így használja Fal. már párját is: *böffent gyomrotok* NU. 309.

Böget tárggyal: Így bögeti szavát NySz. Az ágyukat szün-telen bögették Kónyi: HKom. 166. (vö. Bögnek az ágyúk. NySz.).

Vírit, virul. Mindenesetre nevezetes jelenség, hogy a NySz.-ban a most általános *virít* csak egy példával szerepel s ez is SzD. MVir.-ból való, *meqvirul* eger mino értelemben előfordul ÉrdyC. 437b. különben szintén nincs rá példa. Műveltető képzője szintén valamely lappangó objektumra mutat. Érdekes analogiák kétségtelenül műveltető képzős igékkel: Hol letevék a költő hamvait Szegfű demutka illatozva *nyit* Tompa I. 79 Sirján *kihajt* a leszúrt fűzfakaró uo. 180.

Jeles adat még a *konyít*, melyet Simonyi szintén a mozzanatosak közé számít. Egyszármazású vele *konya* dependens pl. *konya fülű* NySz. *Konyít* világosan a *konyúl* műveltető párja vö. MUGSzt. Azonban a mi szempontunkból érdekes, mit mond róla a NSzt. A szilaj ló fülét, farkát *konyítja*. Néha tárgyeset nélkül is használják pl. *konyít* a ló, fülét hátra eresztvén, mikor rugni akar. *Konyít hozzá*: pártjára hajló Nyr. III. 540 a. m. hozzáhajlik, ill. hajlítja *magát*. Most jelenti még: valamihez egy keveset érteni. (Szinyén, Somogym. *kont, konyít*: ráhúz, ráüt Nyr. XVII. 287.)

Bólint (*bóllint, bollant* TSz.) ok nélkül vétetik átnemhatónak. «Álomtól, ülés vagy állás közben, elnyomatván, *fejét lehajtja, fejével biccent* mondja a NSzt. vö. *Bókol* nicken NySz: *bóktat* a ló, mikor melege van; *bókkot hajtok*: *fejemet fel s lefelé emelgetem* TSz. Hasonló: *biccent* vö. *bicze*: sánta; *biczeg*: sántít; — *gyökkent*: 1. úgy menni, mint a sánta, 2. a szekérbe szunyókálva elejteni a fejét. TSz. Megemlítendő: *biczköl*: *szundikál*; tehát fejét hajtogatva bóbiskol. Így érthető meg: *szundit, szundikál* is. Egyik sincs meg a NySz.-ban, tehát úgy látszik újabb fejlődés. Lehet *szunnyít*-ből *consopio* MA. a *perdit, indit* s hasonlók mintájára, különösen *minthogy szunnyadik* is létezik NySz.

7. §. Mozgást jelentő igék főlsleges műveltető képzővel.

Főlslegesnek kell mondanunk rajtuk a műveltető képzőt, melyet nem tudunk rajtuk megérteni máskép, mintha a reflexiv névmást hozzájuk gondoljuk objektumnak. Ilyenek:

Futtat: Ilyen legénnyel mint te vagy, nem is *futtatok* magam (a. a. futtatom magam magamat), csak az öcsémet küldöm AGy. I. 390. Üvöltve *futtatnak* a szelek. Tompa I. 71. | *hágtat*: Négy fene bestiát felhágtattak vala RMK. II. 103. | *vontat*: Kis apro gyermekek czufollyác vala az Eliseust: hosza szegény itri kopasz, meny fel, *vontas fel* kopasz, *hágtas fel* Mel: Sám. 370.

Máskor meg alapijában határozottan műveltető jelentése van az igének, de sajtáságos felfogás s mondattani alakulás által át-nemhatóvá válik. Ilyen pl. *léptet*. Ha a költő Edward királyról mondja, hogy *léptet fakó lován*, helyesen gondolja s gondoljuk, hogy a *ló lép* a király akaratóból. De ha ezt teljesen így akarja vala értetni, akkor így szól: *lépteti fakó lovát, v. léptet lovával*. Így nem beszélünk, s azért könnyen elfelejtjük a *léptet* műveltető jelentését. Kivált, ha még el is marad a ló, s csak egyszerűen így beszélnek: *Végig léptet a városon* (s utóbb gyalogos emberről is mondják). Hasonlók: *Szöktet*: Az Dwnában bezekthethe (Ének Pann. megv. 147) (vö. Turust megszökték a gyűjtőbe: megtánczoltatták a tánczba Nyr. XXIII. 238) | *nyomtat*: Mikoron Újhelyben lovon el-bejuta, Újhely piaczán szépen bényomtata (Ilosv. Toldi 322). Az palota felé gyorsan nyomtatának (Istv. Volt. 230.) | *rugtat*: Még se mert neki rugtatni ArGy. II. 416 | *vágtat*: Az ároknak neki vágtat; de vö. *vágtat a ló a pusztába*.

Ezek s az előbbiek analogiája is okozhatta, hogy sok mozgást jelentő igéhez hozzáragaszkodott a műveltető képző (sok esetet a tőszó ismeretlen volta miatt se tudunk megfejteni). Elégnek tartom, ha a kezem ügyében lévő idevaló példákat egyszerűen felsorolom:

Baklat, baktat, bislet: a szobából ki-bejár | *czaflat* a hegyre, Bársony, Pesti Hirl. 5236 sz. *csosztat* VIII. 426. (vö. csoszogat, csosszant), *csöktet*: akadozva megy, *csörtet* (zörget): nagy zajjal egy dult férfi váza csörtet fel Ar. I. 418. csörtető vad (Toldi) | *gesztet*: üget, *gyartat*; nehézkesen jár VIII. 461. (Imre 128. összeveti vele *gyarat* ErdC. 40 LobkC. 236. alig helyesen), *gyökint* és csoszog, *gyartat* és higgadoz: sántít és hurezolja lábát, nehézkesen és ingadozva megyen VIII. 463. vö. *gyökkent* TSz. | *illant* (vö. *illaszt*: megszalaszt, *illoq*: szalad Kriza), *iront, íromtat* Mik: TörL. 163. (vö. *küirantat*: expello NySz. *iramlik*.)—*lentet*: lassan jár XV. 238. *libbent*: sántikál (vö. *libbenni*: leül, lelapul TSz.), *lóstat*: fut XIV. 475 *lóstol* TSz., *lüktet*: fél csipőre sántál TSz. Az óra *lüktet* lassu perczegéssel (Ar. I. 387). *Lüktet* a fájdalom a fogban TSz. (vö. *lükög*) | *osont* AGy. I. 371. | *usztat, üget*: Sokszor lovamon

ügettem ComBal. 34. (vö. ügettette lovát Mik: TLev. 85.) Végre *lejt*: niedersteigen, hüpfen, springen; *lejtél* PeerC. 267. *lejtetik* ÉrsC. 233. (Lejel RMK. IV. 59. Szilády szerint *lejt*, de Simonyi Nyr. XII. 461. kimutatta, hogy *lesz*-, *lev*- ige származéka.)

Jelentésüknél fogva ide tartoznának tehát még: *lót*, *fut*, *jut*, *kujt-orog*, *csót-olog* (*csat-angol*), a melyek az Ugal.-ban momentán képzőseknek mondatnak.

8. §. Értelmileg fölösleges (pleonasztikus) műveltető képzővel képzett műveltető igék.

Jelentésükön a műveltető képző hozzájárulása mit se változtat. Példák: *aláz-tat*: Valaky magat alaztattya fel magaztatyk EhrC 35 | *bizlaltat*: Myndenestewl fogan byzaltattattott ystenben EhrO. 53. | *bujt*, *impello*: *reábujtat*, *permoveo* | *süveget emelítünk* Pázm. (NyK. XV. 333) | *fázlal-tat*, *erkálten* | *hasonl-at*, *hason-lít*: Mennyey attya ez bodog embert hasonla ewfyához. EhrC. 26. Ez kenokat es menyney wygasagokat egbe nem hasonlathat tywk. ÉrsC. 504. vö. Az f^w f^w apostolokual az euwangeljomoth w^zue vethe es egybe hasonla Komj: SztPál 249. (vö. fent *hasonlik*) | *kényeztet*: de *kényez* nincs | *kész* Nyr. XXI. 11. *kész*: *készlet* (*készlel*), *ösztönöz-tet*, *biztat* | *kendöz-tet*, *schminken*, *färben* | *kettöz-tet*, *duplico* | *kötelez-tet*, *verpflichten* | *méltól-tat*: *Meltolna* engemet észmernéd BécsiC. 4. *Meltolta* tegedet z^wleyöl walaztany PeerC. 160. *Meltolta* s engemeth tegedet dychernem GyöngyC. 7. vö. Ewtet mynden teremöt allatoknak felette meltoztatta abban ÉrdyC. 531b. | *mulat*: *mul* — vö. *Mulchotia* ez vermut HB. (de vö. *mulik*) | *mutat*: *mut* — Legottan neki egy helet *muta* Szabács viad. 100. vö. Szilády jegyzetét RMK. I. 297. *megemuto* Szilády szerint: *megyemutato* RMK, III. 434. a népnelyvben: *muti*; *megmutasseek* ÉrdyC. 94b. Lev. T. II. 160. (? *megmuttan* Komj: SztPál 249.). Eredeti *mut* látszik még ebből: *mutal* l. MUGSzt. 638. *Hasonlónak bizonyítja Budenz kut-at*, *kajt-at* uo. (NySz.-ban nincs) (érthetetlen hangváltozás *csutit*: *mutat* Jászberény Nyr. XII. 475) | *származ-tat*: A kwt ioh illatw es iz^w olayt folia es zarmaza magabol DebrC. 55. Igen nyers és nedves eleséggel élnek azok a barmok, mellyeknek tejet kell származtatniok Misk: Vkert. 8. | Egész rendes a műveltető képző, ha a *származik* igével vetjük egybe (vö. *hasonlik*, *mulik*). Bizonyos, hogy az átható *származ* már nem élt ezen időben vö. Az hól az vizeket más-féle *származtata* c: *deduxerunt* Prág: Serk. 360) | *szellöz-tet* (*szellözik*), *lüften* | *szerecsél-tet*, *szerecsész-tet*, *begünstigen*, *beglücken* | *szorgoz*, *szorgoztat*, *szorgat*, *szordít*, *szorgalmaz*, *szorgalmaztat*, *sollicito*, *adurgeo* vö. *szorog*, *festino*, *sollicitus* sum EhrC. 70. | *terem*, *teremt*, *gigno*, *pro-*

creo, profero. Eg zölő tű nevekődek es ez zölőt ter ő m te GuaryC. 17. vő. RMK. II. 128. 200 s Szilády jegyzetét uo. 40.

Lehr is említ (Toldi 346) ilyen példákat, mint: *leczkéz-tet, juház-tat, koczkáz-tat, változ-tat, kettőz-tet, alkalmaz-tat, akadályoz-tat, öltöz-tet, hátrál-tat* stb. A képzős s képzőtlen alak egyformán «transitive használtatik». Némelyiknek azonban képzőtlen alakja intransitive is használtatik, persze *ikes* alakban: *juhádzik, változik, kettőzik* (a szeme) *öltözik*, s mint már fejtegettük, ez okozhatta az átható (műveltető) képző pleonasztikus alkalmazását.

9. §. Befejezés.

Kimutattuk tehát az eddigiekben, hogy majdnem minden esetben hibás föltevés volt a *-t* képzőt s összetételeit természetes rokonságától, t. i. a *műveltető* képzőtől elválasztani. Mint láttuk, rendkívüli sok példában, sőt egész képzőbokrokron sikerült alapos s beható jelentéstani kutatás által megállapítani ezen képzők műveltető jelentését is, minek folytán elesett az egyetlen ok, hogy az egyhangzású képző ketté osztassék, csupán azért, mert általánosan ismeretes műveltető jelentését nem tudtuk azonnal megérteni. Ez alapos methodikai hiba. Ugyanis nem lehet általában állítani, hogy az egyhangzású s egyenlő alkalmazású képzőnek (vagy ragnak) ugyanaz mindig a jelentésbeli értelme is. De óvakodni kell a gyors elválasztásától is; azaz *negatív* okok erre nem elégségesek. *Positív* bizonyságok kellene hozzá; azaz vagy *hangtanilag* ki kell mutatni az ilyenek különböző származását; vagy pedig be kell bizonyítani, hogy ezen s ezen esetekben *más* a jelentésük, de meg azt is, hogy a kétféle jelentés közt nincs s nem lehet átmenet avagy bármifő összefüggés.

Már pedig ezek egyikét sem lehet kimutatni a *-t* képzőre. Hangtanilag teljesen *egy*, jelentése általában, most már mondhatjuk azt is, hogy *bizonyosan majdnem mindig* műveltető. Ha tehát némely esetben nem értjük még vagy nem értettük meg: azért már *külön származást s külön hivatást* kell vagy szabad neki tulajdonítanunk?

Pedig még most is van egy kis maradék, melyet még nem magyaráztunk meg, ill. nem fejtettük meg műveltető képzőjüket. Elsorolom őket betűrendben, s a hol lehet, megpróbálom még némelyikét megmagyarázni. Ezek:

arat | *bocsát*. Szinnyei Nyr. VIII. 51. kv. elfogadná, hogy műveltető képzős, csak hogy visszatartja ettől *bocsán*, melyet szintén áthatónak gondol. Így aztán a műveltető képzőnek nem jutna szerepe. Csak hogy a NySz-ban *bocsánik, megbocsán*, tisztán s mindig *átnemható* ill. *belsőszedő* jelentésű, a. m. *dimittor, vergeben werden*. Így már kijut a műveltető *-t*-nek a maga szerepe vő. még *bocsít, bucsít* TSz. s *elbocsászt*:

mitto Fél: Tan. 252; mind a kettő olyan alak, mely kétségtelenül műveltető. | *ért, felejt, fenyít, fest, fizet* | *förtő, fört-öng, förtelem*, (de valjon nem áttétel van itt, e h. *fetreng?*) | *hány-t-orgat, int, irt, it-él, kísért* (tudvalévő, hogy *comitor, begleiten* jelentéssel is pl. Nyr. XIII. 96. NySz.), *köt* (? NyK. XV. 169. 465.), *lát, nevet, rejt* (de vö. *bereked* > *berekejt*, melyek rokonai) | *siet*; műveltető képzőjével bizvást a mozgást jelentő igékhez sorozhatnók, de nevezetes, hogy a régiségben *átható* jelentésben is használtatik pl. Sieti költőzni kapált szőlőjét Cis. C. 2. *Útját* mentől jobban lehet, *siesse* Mon. Okm. XIV. 137. stb. Azonkívül *siettetni* értelemben előfordul a népnyelvben *sieszt* Nyr. II. 276. | *sejt*; de vö. *sejdit, sajdít, sajgat*, melyek világosan műveltető képzősek | *sujt*, ennek is megvan a párja *sujdít*, NySz. *sudít* Kriza; de még az átnemható párja is *sujlik*: nehezedik (Kriza). | *szeret, szít* (Simonyi Nyr. VII. 1.), *tánt-orog, tart, tát*, | *türtöztet*. Ennek a szónak már egy kis története is van. Budenz UgAl. 225. a *türt*-ben mozzanatos képzőt lát; Simonyi (Komb. szóalk. 24. Nyr. XX. 544) vegyüléknek tartja, ebből *türt* teti magát + *tartóztatja magát*. Végül Szarvas Nyr. XX. 456. azt állítja, hogy csak olyan képzés, minő *vál-ik*; *vál-t*: *vál-tozik: vál-toztat*. Bizonyosan Szarvasnak van igaza, a mint bizonyítja a következő példa: Gyakorta az ev ymadsagy kezevt ordeht vala, sem ev magat meg nem tevrthetety vala (neque potest (v. *potuit?*) se coërcere), hanem hog az syronak zaua nyiluan mezze hallatneek'. DomC. 19. Világos, hogy *türt* az alapszó s a ható képzővel van itt ellátva, tehát, hogy hibásan áll a NySz.-ban *türtet* czimző alatt. A mi czélunknak különben megfelelne *türtet* is, mert ebből is *türt* volna feltételezhető; annyi meg bizonyos, hogy a *tür* igéből egy causativum képeztetik, mely jelentésre is egyezik a *türtöztet* alakkal. Szóval a -t bizonyosan a műveltető képző. Megjegyzendő még *türközik*: se abstinere Forró Curt. 249, mely olyan volna, mint *mérközik* stb; aztán *türköztet*: coërcere. Ez-után *türköztesd* meg magadat és ne bocsad olyan szabadon a nyelvedet (Illy: SzÉlet I. 97 s a népnyelvben Nyr. I. 327.) Ez pedig régiebb adat, mint a *türtöztet* s a szintén nagyon régi (1619. év) *türközik* egész rendes származéka; — úgy hogy ezeket lehetne az eredeti alakoknak gondolni, a melyekből *tartóztat* stb. mintájára vált volna a mostani *türtöztet*. Ez a feltevés persze nagyon valószínűvé válik, mihelyt a már Szarvastól idézett (DöbrC. 326.) *türt* alak csakugyan gyanus volna, a mint Simonyi gondolja, és továbbá én is rosszul olvsnám a DomC. előbb idézett mondatát. De föltéve, hogy helyesek is ezen alakok, még akkor is lehetséges fönti magyarázatom. Bizonyosra nem tudom most eldönteni.

Még egyéb állítólagosan mozzanatos igék: *utál* s *vezet*. Végül még momentán -t képzőt tételez föl Budenz a következő képzésekben: *ajtó, oltalom, méltó, sajtó, tit-ok, söt-ét, feteke* e h. *fekete*. Ezekről most nem tudok ítéletet mondani; de bizonyosan műveltető ige származékai *tétemény, szötemény*, vö. *tétel, ital*. Némelyik analogikus képzés is lehet *sütemény, gyűjtemény* s hasonlók mintájára. Vagy mért sejtenénk momentán -t képzőt a *mérték, érték* szókban, mikor megvan *hagyaték, nyomaték, söt pocsaték* (pocsolya)

is CornC. 180, aztán *mosaték* ÉrsC. 423. *iszamték*-os KulcsC. 79, épúgy mint *maradék*, *hasadék* analogiájára *járadék*, *söpredék*, *csapadék*, *kotyvadék* stb., vagy *szánatos* (NySz.) az *óvatos* mintájára? *Birtok* is tehát bizonyosan ilyesforma képződés.

Tisztán a magyar nyelvet vizsgálva tehát joggal s nyugodtan kimondhatnók kifejtett eredményeink után, hogy a *mozzanatos -t képző nincs s nem is létezett*. Csakhogy tudvalevőleg a rokon nyelvekben is kimutatták ezen képzőt; ennélfogva végleges ítéletet még nem lehet mondani. Előbb ott is alapos jelentéstani kutatást kell végezni. Lehet, hogy a rokon nyelvekben is „hiú köddé” válik a *mozzanatos -t*; de ép úgy lehetséges, hogy igazoltatik, esetleg csak néhány példával is, a mikor is ezen magyar nyelvbeli maradékok nagy fontosságúakká válhatnak. Ez tehát a legközelebbi feladatok egyike lesz; egyelőre azonban, véleményem szerint, a leghelyesebb vala a vizsgálatot azon a nyelven folytatni, a melyet legjobban birunk, t. i. anyanyelvünkön. Minthogy ilyen finom jelentéstani vizsgálódást nem is lehet mindaddig idegen nyelv területén megkezdeni, míg anyanyelvünk révén legalább az általános jelentéstani szempontokat meg nem állapíthattuk.

S legyen szabad kiemelnem, hogy ilyen néhány általános szempont megállapítását tartom e tanulmány főeredményének.

E szempontok többfélék s különbözők. Láttuk, mint alakulnak s támadnak új képzők; láttuk nemcsak az analogiának, hanem az ellentétnek is jelentéstani hatását; végre a *nyelvi érzékenységnek* jeles példáját tapasztaltuk az úgy nevezett *lappangó objektum* hatásaiban.

S csupán csak ezen csekély, kis képző történetét kutatva, valóságos harc s küzdelem képe tárult fel szemeink előtt, a mint a változatos formák nyomják s szorítják egymást, míglén győz az erősebbik. De a harc még nem szűnt meg s nem is fog megszűnni, míg betart az életben, míg a magyar nyelv az élő nyelvek között fog helyet foglalni. Ez, a mit most leírtunk, csak egy epizódja a nagy háborúnak, — még pedig csupán ezen képzők háborujának.

A ki tudja látni, annak valóban gyönyörű látványt nyújt, miként mozgatják csapataikat láthatatlan hadvezérek: *a léleknek örök tulajdonságai s erői*.

SZILASI MÓRICZ.

Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése.

IV.

Ugor-szamojéd szóegyezések.

V.

Az ugor szókezdő *v* hangnak a szamojéd alapnyelvben is *v* felel meg. Ma az eredeti szókezdő *v* hangot csupán egy szamojéd nyelvben, t. i. a jurákban találjuk meg, de általánosan itt is csak olyan szavakban, a hol a *v* után *a*, *o*, *u* magánhangzók következnek. Azon szavakban ellenben, a hol a *v*-t *e*, *i* hangok követik, a *v* e nyelvnek csak kondini dialektusában maradt meg, egyebütt pedig *j*-re változott; pl. JurS. *ji* víz = Kondini jurák *vit*.

Szókezdő *v*-t még az osztják szamojédban találunk, de ez a *v* csak olyan szavakban eredeti, a melyek más nyelvből való átvételek, mint *ves* alle = orosz *veś*; *voj* siehe da = or. *voj*; *vand* gesicht, antlitz, das vordere = ugor osztj. *vānem*; *vanže*, *vuenž*, Baicha dial. *muenž* njelma (ein fisch) = ugor oszt. *vunž*; egyebütt pedig mindenütt másodlagos fejlődés. Különben a mai OS. *v* szókezdő úgy látszik majdnem kivétel nélkül eredetibb *ñ*-ből fejlődött; pl. *varg*, *varga*, Baicha *muerge* gross = JurS. *ñarka*; *vač*, *vatte*, *vuel*, Baicha *muel* fleisch = JurS. *ñamsa*; *vatte*, *vuette*, Baicha *muette* weg = JurS. *ñu'* (ered. *ñud* helyett); *vanel*, Baicha *manel* ein anderer = JurS. *ñani* stb.

Az eredeti szamojéd szókezdő *v* az OS.-ban nem marad meg, hanem kétféle változáson megy keresztül: 1. beleolvad a rákövetkező magánhangzóba, melynek eredeti színét megváltoztatja; pl. JurS. *vājā'* és *jinea* riemen = OS. *ün*, *üne*, *ünö*; JurS. *vit* és *ji'* wasser = OS. *üt*, *öt*; — 2. *k*-ra változott; pl. JurS. *vāda*, *vada* haken, angel = OS. *kod*, *kot*, *kotte* stb.; JurS. *vueno* hund = OS.

kanak; JurS. *varña*, *varñe* krähe = OS. *kuere*, *kuereä*, *këreä* stb.; JurS. *vi-*, *vue-* spannen = OS. *kia kigga-* stb.

A többi szamojéd nyelvek egyike sem ismer *v* szókezdőt, e helyett mindenütt *b* fejlődött; pl. JurS. *vit* viz = TavS. *bě'*, JenS. *bī'*, *bi'*, KamS. *bü*. A KamS.-ban azon kívül ez a *b* több szóban egy fokkal még tovább fejlődött és *m* lett belőle; pl. JurS. *vījū'* riemen = TavS. *bene*, JenS. *bine*, de KamS. *minä*; JurS. *vueno* hund = TavS. *bāñ*, JenS. *bū'*, *buno'*, de KamS. *men*, stb.

Szó közepén a *v* nemcsak a JurS.-ban, hanem az OS. és KamS.-ban is gyakran előfordul, a TavS. és JenS. azonban ezt a hangot szó közepén sem ismerik; viszont a *b* mint a szókezdő hang a JurS. és OS. nyelvekben nem fordul elő, és szó közepén is ritka.

138. Ugor (magy. *vág-*, *váj-*; vogL. *vuñ-*, *voñ* schlagen (mit dem hammer), klopfen; osztB. *voñ* behauen stb.) MUSz. 555. l.

Szam. JurS. *vāñ* grab (in der erde), grube | TavS. *banka* grube; *boñu-* graben | JenS. *baggo* grube; *bagga-* graben.

139. Ugor (magy. *varjú*; finn *varekse*; osztjIrt. *varñaj* krähe stb.) MUSz. 566. l.

Szam. JurS. *varña*, *varñe* krähe KamS. *bāri* id. | OS. *kuere*, *kuereä*, *kuerä*, *këreä*.

A JurS. *varña* legjobban megegyezik az osztják *varñaj* alakkal. Könnyen átvételre is gondolhatnánk, ha nem volna ott a KamS. *bāri*. Mivel e szó az északi és déli szamojéd ág két legszélső részében fordul elő s a mellett a KamS.-ban olyan alakban, mely nem mutat osztj. hatásra, e szót a szamojédság eredeti tulajdonának kell tekintenünk. A JurS. és osztj. szók alakí találkozására véletlen. — Munkácsi iráni eredetűnek tartja (Ethnographia V. 75. l.).

140. Ugor (magy. *vas*; finn *vaski* cuprum) MUSz. 567. l.

Szam. JurS. *jěsea*, *jěse'*, *vese* eisen.

TavS. *basa* id. | JenS. *bese* id. | KamS. *baza* id.

Az uráli alapjelentés «ércz» lehetett, a melyből a «vas» és «réz» jelentés egyaránt fejlődhetett (V. ö. Munkácsi. A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai. Ethnographia 1894. 7. l., a hol az ugor és szam. szavakat árja átvételeknek tartja).

141. Ugor (magy. *vezet*; *vedel* «mohón inni»; finn *vetä-* tra- here, ducere; vogL. *vät*: *nuk v.* anziehen (ein kleid) stb.) MUSz. 579. l.

Szam. JurS. *vada-*, *vāda-* ziehen.

142. Ugor (magy. *víz*; finn *rete*; vog. *vit* stb.) MUSz. 531. l.
 Szam. JurS. *vit*, *ji'* wasser. | TavS. *be'* id.; *belea* wässerig.
 JenS. *bí'*, *bi'* wasser; *bileggo* wässerig.
 OS. *üt*, *öt* wasser | KamS. *bü* id.
 JurS. *jideble-*, *jidible-* tränken; *jiderña-* trinkan.
 TavS. *bede'*- trinkan; *bede'bte'*- trinkan.
 JenS. *bidí-*, *bidíña-*, *biri-*, *biriñ-* trinkan, austrinkan; *bidete-*,
bidetedde-, *bireti-*, *bireteddi-* trinkan.
 OS. *üta-*, *ütpa-*, *ütku-*, *ünna-*, *üterna-*, *üterba-*, *ütemba-* stb.
 trinkan; *üdeptalža-* stb. trinkan.
 KamS. *bit-* trinkan.

143. Ugor (magy. *vő* gener; oszt. *veñ* id; cser. *venge*, *vinge*
 gener; maritus sororis) MUSz. 595. l.
 Szam. JurS. *vi*, *ji* schwiegersohn.
 TavS. *biññ*, *biñi* id.
 JenS. *bí* mann der schwester.

144. Ugor (magy. *öv*; finn *vyö* cingulum, balteus; zürj.
vöh gürtel, gurt, binde stb.), MUSz. 862. l.
 Szam. JurS. *vija'* | *jinea*, *jinea* riemen.
 TavS. *bene* id. | JenS. *bine* id.
 OS. *ün*, *üne*, *ünö* id. | KamS. *minä* id.

M.

Ugor szókezdő *m*-nek a szamojédságban is *m* felel meg. Csak a KamS. nyelvben van rá több példa, hogy a többi szamojéd nyelvek szókezdő *m* hangja ellenében *b* található s e tekintetben megegyezik a magyar nyelvvel, mely a többi ugarsággal szemben néhány esetben *m* helyett szintén *b*-t tüntet föl szó elején; pl. JurS. *mada-*, TavS. *mata'a-*, JenS. *mota-*, OS. *mata-* schneiden = KamS. *bat-* (V. ö. a 150., 155., 160. és 162. számokat).

145. Ugor (magy. *bogyó*; finn. *marja* bacca; lapp *muorje* id.,
 cser. *mör* fragum, stb.) MUSz. 350. l.
 Szam. JurS. *maraña* schellbe re (rubus chamæmorus).
 TavS. *mura'ka* id. | JenS. *maragga*, *mołagga* id.

146. Ugor (finn. *myy-*, *myö-* vendere; vog. *mī-* geben; oszt.
miji- geben, stb.) MUSz. 476. l.
 Szam. JurS. *mi'i-*, *mipi-*, *mijible-* stb. geben.
 TavS. *miji'*- id. | JenS. *mi'e-*, *miti-*, *mite-* id.
 OS. *me-*, *mega-*, *miga-*, *migga-*, *miña-*, *mill'a-*, *mimba-* id.
 KamS. *mi-* id.

147. **Ugor**: finn. *maa* föld.; mđv. *moda* föld | vog. *mā, māγ, mō, mā* föld, hely, ország | oszt. *meg, meγ* ton, erde | zürj. *mu* erde, erdboden; votj. *mužem* land, boden.

Szam. TavS. *mou, mamaru* erde.

Munkácsi e szót iráni eredetűnek tartja (Ethnographia V. 177. l.).

148. **Ugor** (magy. *máj*); vog. *majt*, vogL. *majte* leber; oszt-
mūgot id., stb.) MUSz. 599. l.

Szam. JurS. *mued, muid* leber. | TavS. *mita, mida* id.

OS. *mīde, mīd, mīde, mīd, mīte* id. | KamS. *mit* id.

149. **Ugor** (vog. *mañ*; lp. *mānā* gyermek stb.) MUSz. 817. l.

Szam. JurS. *meañ* schwestersohn. | OS. *māñat* id.

150. **Ugor** (magy. *mar, marj*; osztB. *marik*: *m.-luu* schul-
terblatt, schulterbein; osztIrt. *merek* flügel; vogB. *mārāγ-ūgul*
achselfleisch der flügel stb.) MUSz. 600. l.

Szam. JurS. *marī, marīe, marci, mars'* C. schulter; *marčo*
váll B., *marči* flügel R. | KamS. *bat* id.

151. **Ugor** (magy. *mart* litus, ripa; eser. *mirt*: loc. *mirtna* ad,
juxta; mđv. *marhta* mit, mit zusammen, bei) MUSz. 603. l.

Szam. JurS. *mara* sandiges ufer. | TavS. *moru* ufer.

JenS. *mora, mola* id. | KamS. *nori* id.

V. ő. OS. *mogor, mogēr, moker, mokal* id.

A KamS. *nori* ide tartozása kétséges. Egyéb példában ugyan-
is sehol se fordul elő *m*: *n* változás.

152. **Ugor** (magy. *mell, melly*; osztB. *meil* Brust; vogB. *majl*,
Munkácsi *ma'il* Brust; lapp *miälga* pectus, stb.) MUSz. 609. l.

Szam. JurS. *mā', mā'* busen (am kleide).

OS. *mūt, muñát, muñet* busen. | KamS. *mü', mü'i* id.

153. **Ugor** (magy. *men-*; vogB. L. *men-* gehen; votj. *min-*
id.; finn. *mene-ire, abire, vadere*, stb.) MUSz. 612. l.

Sam. JurS. *miñe-* menni B. | TavS. *mende-, meajende-* gehen.

KamS. *miñä-* id. | OS. *mānda-, menda-* stb. vorbeigehen.

154. **Ugor** (magy. *meny* nurus; finn. *miniü* nurus, uxor fil;
lapp *mañe* nurus; uxor fratris; osztIrt. *meñ* schwiegertochter, stb.)
MUSz. 613. l.

Szam. JurS. *mēje, mējea, meajea* schwiegertochter.

TavS. *meai (meae)* id. | JenS. *mē* id.

OS. *ämne, änni, ämneä, emnä, emne, ämmi, ämmä* id.

KamS. *mēji* id.

Az OS. alakoknak ide tartozása kétes.

155. Ugor (magy. *met-*, *metél*, *met-sz*). MUSz. 621. l.
 Szam. JurS. *mada-* schneiden.
 TavS. *mata'*- schneiden, hauen. JenS. *mota-* schneiden.
 OS. *mata-*, *matca-*, *matča-*, *mača-*, *maza-*, *mačamba-*, *mačálna-*
 stb. schneiden.
 KamS. *bat-* schneiden.
156. Ugor (magy. *mi was*; finn. *mi was*, *wer*; cser. *mo quid*
 stb.). MUSz. 623. l.
 Szam. JenS. *mī'* (gen. *mīlo*) *was*; *mīgguā* etwas; *mīgorto*
 nichts.
 TavS. *mā was*; *māta*, *magua*, *mañunata* etwas; *māgalta*
 nichts.
 OS. *mī v. kai mī* etwas; *sānda mī* was neues; *sōscl mī* etwas
 gespienes (speichel).
157. Ugor (finn. *minä* (plur. *me*); lp. *mon* (plur. *mije*; dual.
moi, *mounūh*); magy. *én*, plur. *mi*, *mink*, stb.). MUSz. 625. l.
 Szam. JurS. *mañ* ich; *mañi'* *mi* ketten; *mañia'* *mi*.
 TavS. *mannañ* ich; *mī* wir beide; *mēñ* wir.
 JenS. *modi én*; *modi'* *mi* ketten; *modi'* *mi*.
 OS. *man*, *mat én*; *mē*, *mī* *mi* ketten; *mē*, *mī* *mi*.
 KamS. *man én*; *mište* *mi* ketten; *mi'* *mi*.
158. Ugor (magy. *mond-*; cser. *man-* dicere, loqui, nominare,
 stb.) MUSz. 628. l.
 Szam. JurS. *mā-*, *ma-*, *māna-*, *māmbi-* sagen.
159. Ugor (magy. *mony ovum*; finn. *muna ovum*; vogL. *manā*
 hode, stb.). MUSz. 629. l.
 Szam. TavS. *mānu ei*. | JenS. *mona id*.
 KamS. *münü'*, *münü'i* (*munü'*) *id*. | OS. *māne*, *man* männli-
 ches glied.
160. Ugor. (magy. *mos*; mdv. *muške-* waschen, spülen (klei-
 der); zürj. *miški-* waschen, stb.). MUSz. 631. l.
 Szam. JurS. *māsa-* waschen (gesicht, hand).
 JenS. *masu-* waschen. | OS. *musa-*, *muselža-* *id*
 KamS. *beze-*, *bez-* *id*.
161. Ugor: magy. *mozog*, *moccan*. — V. ö. MUSz. 632. l.
 Szam. JurS. *mansabta-* C., *masapta-* B. rühren, bewegen; *man-*
sara-, *mansada-* sich rühren, sich bewegen; *mansarāna* arbeiter.
 JenS. *mosora-*, *modola-* sich rühren.
162. Ugor (magy. *mög* hinterraum, hinterteil; cser. *möngö*
sedes pristina; *möngö mönge* retrorsum; lapp *mange posticus*, stb.).
 MUSz. 633. l.

Szam. JurS. *maha rücken.* | JenS. *maha rücken.*

TavS. *moku id.*; *manuñ später.*

OS. *mog, mok, mokka, mokkal, mogo, mogol, mokal, moka, mogor, mogèr* stb. rücken; *mogond, mokond, mokkoñ, moka* (dativ) hinten, nach hinten; *mokogan, mookogan, mögögan* (loc., abl.) hinten, von hinten; *mogoun, mokmen, mookoun* hinten entlang; — *mogone, mokone* zurück.

KamS. *begel, bögel rücken, axtrücken.*

163. Ugor (magy. *mü, mív*) MUSz. 639. 1.

Szam. JurS. *mi-, mī-, mīmbi-* machen.

TavS. *mē'* (præt. s. 1. *meišama*); *meledi'* id.

JenS. *mē-, meddi-, medde-* id.

OS. *me-, mega-, mēga-, miega-, mēña-, memba- mešpa-, mēlta-* id.; *mēpel, mēpil* gemacht.

Ugor-szamojéd *n* hangok.

Összehasonlító nyelvészetünkben, ha nem is valami fontos, de minden esetre a legérdekesebb kérdések egyike az ugor palatalis és dentalis orrhangoknak, az *n'*-nek és *n*-nek története. Érdekes először azért, mert tudvalevőleg Budenz a szókezdő palatalis *n'*-nek használása vagy nem használása szerint osztotta föl az ugor nyelveket két ágra, t. i. az északi és a déli ugorságra, és érdekes másodszer azon nyelvtörténeti hypothesis miatt, hogy ezen *n*-nel váltakozó *n'* ugor alapnyelvi gutturalis *ñ* orrhangból keletkezett.

Budenz ez utóbbit csak egyszerű hypothesisnek mondja, Munkácsi ellenben e föltétel mellett számos bizonyítékot sorol föl és főképen a szamojédra támaszkodva teljes meggyőződéssel a következőket állítja: «*azt hisszük, nem lehet többé kétség, hogy azon ugor gyökök, melyek a két ugorság szerint az egyes nyelvekben *n'* és *n* szókezdővel mutatkoznak, eredetileg *ñ* szókezdővel valóknak vehetők föl.*» (M. Nyelvőr XII.).

A következő szóegyezésekből ki fog tűnni, vajjon van-e valami biztos alapja akár az ugor nyelvek elágazásáról, akár az *n*-nel váltakozó *n'* hang eredetéről szóló hypothesisnek. Előre is kimondhatjuk, hogy a szamojédság nyújtotta adatok egyiket se támogatják. A szamojéd nyelvekkel való egybevetésből annyi azonban mindenesetre kiderül, hogy az uráli alapnyelvnek három szókezdő hangja volt, nevezetesen egy gutturalis *ñ*, egy palatalis *n'* és egy dentalis *n*-je. Nézzük ezeket

sorban és akkor egyúttal ki fog derülni, hogy e három hangnak a története egészen máskép alakult, miut a hogyan eddigelé gondoltuk.

1. Ugor-szamojéd $\tilde{n}$

Annyi, mint az imént említettem, kétségtelen, hogy az uráli alapnyelvben volt egy szókezdő $\tilde{n}$ hang, mely két szamojéd nyelvben, t. i. a JurS. és TavS.-ban, egész terjedelmében, a JenS. nyelvben csak egy-két szón maradt fenn, a többi szamojéd nyelvekből pedig, valamint az egész ugorságból teljesen kiveszett.

Ennek a kiveszett szókezdő $\tilde{n}$ -nek nyomát azonban mind a szamojéd, mind az ugor nyelvekben szépen követhetjük és megmondhatjuk, mindenütt mi lett belőle.

Ha összeállítjuk azon ugor szavakat, melyek szamojéd $\tilde{n}$ kezdetű szavaknak felelnek meg, arra a világos tapasztalatra jutunk, hogy ezen szavak az ugorságban általában magánhangzós kezdetűek; pl. JurS. $\tilde{n}\tilde{a}bta$, TavS. $\tilde{n}obta$ ge:uch = oszt. Irt. *ebet* geschmack, magy. *édes*; — JurS. $\tilde{n}\tilde{o}bt$ haar, TavS. $\tilde{n}abta$, $\tilde{n}\tilde{a}bta$ id. = osztB. *übet* haj; — JurS, $\tilde{n}\tilde{a}m\tilde{d}i$ -sitzen; TavS. $\tilde{n}omtu'$ sich setzen = osztB. *omís* -sich setzen, sitzen; *omit* (*ōmit*) setzen, stellen; vog. *unl*-sitzen; magy. *ül*. Vagyis más szóval: az eredeti uráli $\tilde{n}$ a legtöbb esetben nyomtalanul eltűnt az ugor szók elejéről, ép úgy mint a szamojédság körén belül az osztják és kamaszini szamojéd nyelvekben.

Van azonban néhány példában annak is nyoma, hogy az uráli szókezdő $\tilde{n}$ az ugorságban máskép is alakult. Így két példában a szamojéd $\tilde{n}$ -nek az ugorságban *j* szókezdő felel meg, mint: mdv. *jonks* bogen, cser. *jongež* arcus (sagittarii), osztIrt. *jōgot*, magy. *új* = JurS. $\tilde{n}\tilde{a}n$, $\tilde{n}\tilde{e}n$, $\tilde{n}\tilde{a}n$, TavS. *jinta*, OS. *end* bogen; — finn *jäsene* membrum corporis, artus, votj. *još* glied, gelenk, magy. *íz* = JurS. $\tilde{n}\tilde{e}su$ glied an hand und fuss, TavS. $\tilde{n}ajui$ (plur. $\tilde{n}asua'$) fingerlied. Ezen esetekben a szókezdő $\tilde{n}$ ugyanazon változáson ment keresztül az ugorságban, mint a szamojédság körén belül a tavgi szamojédban; t. i. TavS. *jinta* = JurS. $\tilde{n}\tilde{a}n$; TavS. *jutu* = JurS. $\tilde{n}\tilde{u}da$ kéz. A magy. magánhangzós szókezdő a föntebbi szavakban persze nem eredeti $\tilde{n}$ eleséséből magyarázandó, hanem későbbi, sajátlagos fejlődés és úgy keletkezett, hogy a *j* a rákövetkező magánhangzóba olvadt.

Egy példában annak a nyomát is találjuk, hogy az uráli $\tilde{n}$ szókezdőből az ugarságban v is fejlődhetett. Erre utal legalább a JurS. $\tilde{n}albai$ getödtet, erwürgt, TavS. $\tilde{n}amla'$ getödtet werden (metathetis $\tilde{n}alma'$ -ból; v. ö. JenS. ole - getödtet werden), melynek az osztB.-ban vel - tödten, a vog.-ban $äl$ - tödten, a magyarban $öl$ -interficere felel meg. Eredeti v szókezdő föltevésére utal különösen a vog. és magy. szókezdő magánhangzók hangszíne, bár az se lehetetlen, hogy az osztj. v szókezdő ép oly parasitikus hang, mint a milyen a lappságban, különösen pedig a lpS.-ban fejlődött igen gyakran az ered. ugor magánhangzós szókezdővel szemben.

A szamojéd szókezdő $\tilde{n}$ -nek a fölsoroltakon kívül az ugarságban más szókezdőt nem felel meg; nem felel meg tehát sem $\acute{n}$, sem n .

Mind ezekből tisztán kiviláglik, hogy mind Budenznek, mind Munkácsinak az a nézete, mely szerint az ugor $\acute{n}$, illet. n eredetibb $\tilde{n}$ -ből keletkezett volna, nagyon is aprioristikus ítélet volt és semmivel sem igazolható, legkevesebbé pedig a szamojéd-sággal megegyező szavakkal. Talán mind össze két szó van, mely ezen föltevést némileg támogathatná; ilyen a magy. $nyáj$, osztj. $\acute{n}ogo$ fleisch; vogK. $\acute{n}oul$, $\acute{n}ovl$ fleisch, leib, körper, melylyel a JurS. $\tilde{n}āja$, $\tilde{n}aija$ körper, JenS. $aija$ körper, — és a magy. $nyúz$, lp. $\acute{n}uove$ - pellem detrahere, mactare, vogB. $\acute{n}uj$ -schinden, stb., melylyel a JurS. $\tilde{n}ada'a$ -schinden, abschälen, KamS. $\tilde{i}de$ -abschälen rokon hangzásuak. Ezek azonban a többi egyezések tanúsága szerint igen kétes összeállítások. Az első csak úgy lehetséges, ha fölteszszük, hogy a JurS. $\tilde{n}āja$ ered. $\acute{n}āja$ helyett való, a JenS. pedig elvesztette $\acute{n}$ szókezdőjét. Mind a két hangváltozásra találunk példát a szóban forgó szamojéd nyelvek terén (v. ö. lejjebb és 202., 205. számot).

Van ezeken kívül egy egész biztosan egyező ugor-szamojéd szó, a hol úgy látszik, mintha az ugor $\acute{n}$ csakugyan eredetibb $\tilde{n}$ -ből keletkezett volna. Ez a szó a lapp $\acute{n}amme$ - sugere, lactere (= osztIrt. em -saugen; magy. em -lactere), melynek a JurS.-ban $\tilde{n}amea$ -saugen felel meg. Tudni kell azonban, hogy a JurS. $\tilde{n}$ többször fejlődik eredetibb $\acute{n}$ -ből és ebből fejlődött a jelen esetben is. Ezt bizonyítja a TavS. $\acute{n}imiri$ -saugen és különösen az OS. $\acute{n}ima$ -, KamS. $\acute{n}imer$ -saugen, melyeknek $\acute{n}$ -je mindig eredeti $\acute{n}$, vagy legalább is n mellett bizonyít, míg az eredeti $\tilde{n}$ szókezdő, mint már

említettük, e déli szam. nyelvekben vagy elesik, vagy mint alább látjuk, egyéb változáson megy keresztül, de soha se lesz *n*-vé.

Magában a szamojédságban a szókezdő *n̄* többféleképen változik. Változásról azonban csak a jurák, tavgi és jeniszeji szamojéd nyelvekben lehet szó, a melyekben a szókezdő *n̄* többé-kevésbé megmaradt. E szókezdő hang megőrzésében legkonzervatívabb a TavS., míg a JurS.-ban, különösen pedig e nyelv kondini és kanini dialektusában, már gyakrabban el is esik. Így élnek egymás mellett *n̄aŋu* és Kanini *n̄ŋu* ente: *n̄itar-ma* és kondini *itarma* geist; *n̄orm*, *n̄erm* és *üorm*, *ëärm* nord; *n̄öbt* és *ëäbt*, *ëabt*, *üöbta* haar. — A JurS.-ban az *n̄* szókezdő hang *n* nel is váltakozik ebben a szóban *n̄arna*- és *narna*- knurren; sőt az *n* mellett *n̄*-vel is ezen szavakban; *n̄idea* és *nidea*, *n̄idea* baumkrümmung; *n̄inze'* és *ninze'*, *n̄ind'i'* gaumen.

A JenS. szójegyzékben mind össze hat olyan szót találunk, melynek kezdő hangja *n̄*, a többi eredetileg *n̄*-vel kezdődök mellől pedig rendszerint eltűnt és csak a baichai dialektusban vált több esetben *n*-né; pl. *n̄ie* = baichai *no*, *nu* tür.

Eddig az *n̄* hang változását ugyanazon szamojéd nyelv körén belül vizsgáltuk. Nézzük most, mi az *n̄*-nek a története, ha a különböző szamojéd nyelveket hasonlítjuk egymással össze. Ez esetben a következő fő törvényekre bukkanunk:

A mely szavak a JurS.-ban és TavS.-ban közösen *n̄*-vel kezdődnek, azokban az *n̄* szókezdő hang eredeti és ezeknek ilyenkor, a JenS.-beli néhány esetet nem tekintve a többi szamojéd nyelvekben rendszeresen magánhangzós szókezdet felel meg; pl. JurS. *n̄atie*- warten, TavS. *n̄ata'tu*- id. = JenS. *oti*-, *ote*-, OS. *ada*-, *äde*-, KamS. *äde'b*- id.; JurS. *n̄āmdī*- sitzen, TavS. *n̄omtutu*- id. = JenS. *addua*-, OS. *amda*-, KamS. *amna*-; JurS. *n̄ano* boot, TavS. *n̄andui* id. = JenS. *oddu*, OS. *anddu*, *and*, KamS. *āñi*, stb.

Ha ugyanazon szónál a TavS.-ban *n̄*-t, a JurS.-ban pedig *n̄*-t találunk, a TavS. *n̄* szókezdőt kell eredetinek tartanunk. E mellett főkép az bizonyít, hogy ilyenkor a többi szamojéd nyelvekben magánhangzós szókezdetet találunk, mint rendesen az *n̄* kezdetű szavaknál; pl. TavS. *n̄aru'ān* in die quere = JurS. *n̄ar*, *n̄aru* = chantai JenS. *elū'*, baichai JenS. *naru'*, OS. *āren*, *ārt*, KamS. *āru'*. — Castrén szójegyzékében csak két eset van rá, hogy TavS. *n̄*-vel szemben a JurS.-ban van *n̄*. E két példában is a TavS., vagyis az

n-es alakot kell eredetibbnek tartanunk. Ezt is a déli szamojéd nyelvekkel, t. i. az OS. és KamS.-val, bizonyíthatjuk, melyekben a TavS.-val megegyezőleg szintén *n*, illet. *n* fordul elő. E két példa: JurS. *ñamea*- saugen = TavS. *ñimiri*-, OS. *ñemna*-, KamS. *ñimer*; JurS. *ñamde*, *ñum gras* = TavS. *ñota*, *ñot*, OS. *ñuž*, *ñūže*, KamS. *no'd*, *n'on*.

A szamojédság részletes leírásába való volna, ha az eredeti *ñ*-nek az egyes nyelvekben való elváltozását bővebben akarnám tárgyalni. Itt csak azt említem meg, hogy a TavS.-ban az *ñ*-ből *j* is lehet (l. fentebb), a JenS. nyelv baichai dialektusában hét példában *n* lesz belőle, mint TavS. *ñambu* schlaf = chantai JenS. *ema*, baichai JenS. *noma* (v. ö. OS. *āñ*, *enke* id.); az OS.-ban pedig hét példában *k* és háromban *v* (illet. a baichai és karassini OS.-ban *m*) tűnik föl helyette, mint JurS. *ño* v. *o* insel, TavS. *ñuai* id. = OS. *ku*, *ko* és *olu-go*, *ol-ko*; JurS. *ñodea* blaubeere = OS. *kod*, *kot*, *kotte*, *kote*; JurS. *ñāhī* kaiser = OS. *āmdal-gok*, *amdie-guñ*; TavS. *ñutu'a* herbst = OS. *kandel* || JurS. *ñamsa* fleisch, TavS. *ñamsu* id. = OS. *vač*, *vat*, baichai és karassini OS. *muel*.

Az *ñ* : *k* változásnál különben kétes, melyik az eredeti. Ezen példában ugyanis JurS. *ñahī*, *ñihī* entfernt = TavS. *kuntagua*, OS. *kundokkai*, KamS. *khūñō* kétség kívül a *k* szókezdő az eredeti, míg a többi példában megfordítva a *k* ered. *ñ* változatának tűnik föl.

A szamojédság területén belül tehát az *ñ* szókezdő hang többféle átalakaláson mehet keresztül: 1. eleshetik; 2. *n*, 3. *n*, 4. *k*, 5. *v* (ill. *m*), 6. *j* lehet belőle, természetesen nem összevissza, hanem csak egy-egy nyelvterületen.

Ezen változások, azonban mind specialis szamojéd változások és az egyes nyelvterületeken nem a szam. őskorban, hanem újabb időben keletkeztek.

Az ugor-szamojéd őskorban e változások még nem voltak meg. Az elválás korában mindegyikben még épen élt a szókezdő *ñ* hang. Ez a hang aztán az ugor őskorban egyszerűen eltűnt a szó elejéről s csak szórványosan változott *j* vé, míg a szamojéd nyelv északi ága a legújabb korig megőrizte, déli ága pedig ép úgy mint az ugor-ság, elvesztette. A szókezdő *ñ*-nek ezen eltűnése legteljesebb a legdélibb szam. nyelvben, a kamasziniben, míg az OS. néhány esetben *v* (ill. *m*) és *k* kezdő hangokkal pótolta.

164. Ugor (finn *anoppi* socrus; vogB. *q̄nip* schwiegermutter; magy. *napa*). MUSz. 392. l.

Szam. JurS. *ñinab*, *ñinab* 1. mann der älteren schwester; 2. schwiegervater.

TavS. *ñinaba* schwiegervater | JenS. *inobo* id.

A magyar *napa* mind alakra, mind jelentésre nézve nagyon hasonlít a JurS. *ñaba* «mutterschwester; stiefmutter» és *ñeba* «stiefmutter» szókhoz; de a föntebbi összeállítás hangtani okoknál fogva mégis valószínűbbnek látszik.

165. Ugor (osztjIrt. *õñet*, osztB. *oñit* (plur. *oñtet*) horn; vog. *añt*, *q̄ñt* horn; magy. *agy caput*, cranium). MUSz. 719. l.

Szam. JurS. *ñãmd*, *ñãmd* id. | TavS. *ñãmta* id. | JenS. *naddo*, *eddo* id.

OS. *ãmd*, *ãmde*, *ãmdde*, *oãmde*, *èãmde* id.

KamS. *amnu* id.

166. Ugor (magy. *ajak labium*, *aj crena*, *sulcus*; *ajtó* ügor *ang-* «aperire»). MUSz. 723. l.

Szam. JurS. *ña^c*, *ñañ* mund | TavS. *ñãñ* id. | JenS. *ë^c*, *na^c* id.

OS. *ak*, *ãk*, *ãñ*, *oãñ*, *èãñ* id. | KamS. *añ* id.

Ide tartoznak: JurS. *ño tür*; *ñojad* schwelle.

TavS. *ñoa tür* | JenS. *ñia*, *no*, *nu* id. | KamS. *ãje tür*.

167. Ugor (magy. *al*; finn *ala* unterraum; zürj. *ul* unterteil; osztjB. *vol* grund, fundament, stb.) MUSz. 727. l.

Szam. JurS. *ñil* unter, boden, grund; loc. *ñilna* alatt; abl. *ñild* alól; *ñilí* das untere.

TavS. *ñilie*, *ñilë'btã*, *ñilë'ebtã*, *ñilinie*, *ñilinie* unterer; *ñilie* boden.

JenS. *ilo*, *iro* boden.

OS. *il*, *il*, *il* boden; *ilgal*, *ilgal*, *ilgail*, *illei* unterer.

KamS. *thežen inã* unterer.

168. Ugor (magy. *áll* kinn; cser. *oñlaš* mentum; votj. *ang-* len, (*añlen*) osztB. *añin*, osztIrt. *ãnen* kinn, stb.) MUSz. 729. l.

Szam. JurS. *ñañu* kinn; *ñañui*, *ñañu* kinnlade.

JenS. *eu*, *ñañu* kinn; *ñañu* kinnlade.

OS. *ãka*, *ãkai*, *akku*, *ãkal-lë* kinnlade.

KamS. *oñai* kinnlade.

169. Ugor (osztIrt. *ëbet*, osztS. *ãpel*, osztB. *ëbil* geruch, geschmack; cser. *üps* odor. stb.) MUSz. 764. l. *édes* alatt.

Szam. JurS. *ñãbta*, *ñãbt*, *ñãbta* geruch; *ñãbtiena*, *ñãbtene*, *ñãbtieta*, *ñãbteta* riechend; *ñãbtie* riechen, stinken.

TavS. *ñobta* geruch; *ñobtalea* riechend.

JenS. *obto geruch*; *obto reggo* riechend.

OS. *apta*, *aptä*, *apte*, *apt geruch*; *aptésie*, *aptési*, *aptel*, *aptesemel* riechend; *aptamba-*, *aptalba-* stb. riechen; *aptea-*, *aptia-* stb. stinken.

KamS. *phuptu* geruch.

A KamS. *phuptu*-ban föltünő az *ñ* helyett levő *ph*. Erre magában a KamS.-ban sincs több példa.

170. Ugor: lpS. *vuopta* haj.

osztB. *übet*, *üpet* id. | vog. *ät*, *öt* (Munkácsi) id.

Szam. JurS. *ñöbt*, *üöbta*, *éabt*, *éäbt* haar.

TavS. *ñabta*, *ñäbta* id.

OS. *opt*, *opte*, *optte*, *upte* id. | KamS. *äbde* id.

171. Ugor: vog. *äri*, *ari* viel, zu viel, reichlich | oszt. *är*, *ärti*, id.

zürj.- votj. *artmi-*, *arkmi-* «werden, wachsen».

MUSz. *örök*, *erdő* 852. l.

Szam. JurS. *ñar*, *ñar*, *ñarka*, *ñarka* gross; *ñärda*, *ñärda* grösse; *ñärma-* gross werden, wachsen.

JenS. *älikeo*, *arike'o* gross.

OS. *varga*, *varg*, *vuerg*, *muerge* gross; *ära*, *ira*, *irä*; *irra*, *era* greis; *äral*, *eral*, *iral*, *irèl*, *irael*, *ärai*, *irai*, *irrai*, *iräi* alt; *ormna-*, *ormba-*, *oramna-*, *oramba-*, *öramna-*, *öramba-*, *örmba-*, *orvespa*-wachsen.

KamS. *urgo* gross.

172. Ugor. lpS. *ožžě* fleisch; lpK. *viönče*, *uo,ñč* fleisch

Szam. JurS. *ñamsa* fleisch | TavS. *ñamsu* id.

JenS. *uda*; *osa* id.

OS. *vač*, *vač*, *vatté*, *vate*, *vateä*, *vuét*, *muét* id. | KamS. *uja* id.

A lpS. *ožžě* ered. *onže* helyett való.

173. Ugor. (magy. *íj*); cser. *jongež* arcus (sagittarii); mdy. *jonks* bogen; osztIrt. *jogot* id., stb.) MUSz. 812. l.

Szam. JurS. *ñin*, *ñen*, *ñin* bogen.

TavS. *jinta* id. | JenS. *iddo* id.

OS. *ënd*, *ëndde*, *inde*, *inže* id.; *indi*, *inžea* selbstschuss.

KamS. *ini* bogen.

A JurS.-ban ilyen szó is előfordul: *johota* «befiederter pfeil». Ez azonban nem egyéb, mint az osztIrt. *jogot*-nak átvétele.

174. Ugor. (magy. *íny* gingiva, palatum; zürj. *ań*: *piń ań* zahnfleisch, stb.) MUSz. 818. l.

Szam. JurS. *ñinze'*, *ninze'*, *ñind'i'*, gaumen; *nesiku* id.

KamS. *nēni* id.

A KamS. *n* szókezdő miatt kétes, nem *n* volt-e az uráli kezdő hang.

175. Ugor. (magy. *íz*; finn *jäsene* membrum corporis, artus; votj. *joz* glied, gelenk, stb.) MUSz. 828. l.

Szam. JurS. *ñesu*, B. *ñeso*, *ëso* íz, csukló, glied an hand und fuss; *ñuda-ñ.* handglied.

TavS. *ñajji* (plur. *ñasua'*) fingerglied | JenS. *usu'* fingerglied.

176. Ugor (magy. *öl* interficere, mactare; vog. *äl-* tödten; osztB. *vel-* tödten, erlegen.) MUSz. 847. l.

Szam. JurS. *ñalbaei*, *ñablaei* getödtet, erwürgt (von renntieren, die der wolf tödtet).

TavS. *ñamlabā* getödtet (vom renntier); *ñamla'*-getödtet werden.

JenS. *ole'ei*, *alasei* getödtet; *ole-* getödtet werden.

177. Ugor (magy. *ös*, HB. *ise* avus; finn. *isä* pater, stb.) MUSz. 857. l.

Szam. JurS. *nisea*, *ñisea* vater; *ñaccea* id.

TavS. *jase* id. | JenS. *ese* id.

OS. *aža*, *as*, *ès*, *es*, *ässe* id.

178. Ugor magy. *út* via. — L. MUSz. 869. l.

Szam. JurS. *ñu'* (gen. *ñud*) weg, spur; *ñuda-*, *ñudoña-*, *ñudorña-* folgen; *ñudunda-* einen weg machen.

TavS. *ñoajā* weg. | JenS. *urī*; *u'* id.

OS. *vatt*, *vatte*, *vuette*, *muette* id. | KamS. *āde* grosser weg.

179. Ugor. (osztB. *omīs* sich setzen, sitzen, *omīt* (*ōmit-*) setzen, stellen; osztIrt. *ōms-* és *ōmd-* id.; vog. *unl-*sitzen; *unt-*setzen, stb.) MUSz. 873. l.

Szam. JurS. *ñāmdi-*, *ñāmdoda-* sitzen; *ñāmdata-*, *ñābta-* setzen; *ñāmdorte'*, *ñāmdorce'* sitz.

TavS. *ñomtütü-* sitzen; *ñomtabta'a-* setzen; *ñomtü'*-sich setzen.

JenS. *addua-*; *adi-* sitzen; *addota-* setzen; *adde-* sich setzen.

OS. *āmda-*, *āmta-*, *ēamda* stb. sitzen; *omdelža-*, *omdelda-*, *omelca-*, *umdelža-* stb. setzen; *omta-*, *omda-*, *umta-* sich setzen.

KamS. *amna-*, *amnal-* sitzen; *amno-* sich setzen.

180. Ugor. (magy. *eme* femella; finn *emä* mater, genetrix; zürj, *eñ* (*añ*, *in*) frau, weib; weibchen, stb.) MUSz. 783. l.

Szam. JurS. *ñebea*, *ñiebea*, *niebea* mutter.

TavS. *ñame* id. | JenS. *ē'* id.

OS. *ämä*, *ēme*, *ēm*, *ävve*, *ēu*, *eu*, *au* mutter. | KamS. *ija*, *ja* id.

A JenS., OS. és KamS. magánhangzós kezdetű alakok azt bizonyítják, hogy mind a JurS., mind a TavS. *ú* szókezdő ered. *û*-ből keletkezett.

181. Ugor. lapp *obba* soror; lpK. *ua,pp* (*ua,bb*) schwester.

Szam. JurS. *ûabako*, *ûabuko* die ältere schwester.

TavS. *ûaba*, *ûafu* id. | JenS. *oba* id. | OS. *apa*, *appa*, *oppe* id.

2. N' (ny).

Az ugor *û* szókezdőnek a szamojéd nyelvekben is *û* szókezdő hang felel meg. Van azonban több szó, melyekben az ugor *û*-vel szemben a szamojédban *n*-t találunk, ilyenek: *nyál*, *nyárs*, *nyár*, *nyit*, *nyak*, *nyugod*-, vog. *ûogre* (l. 132., 185., 204., 189., 197., 193. és 206. §.). Minthogy az ilyen egyezések meglehetősen számmal vannak, nem mellőzhettem a jelen összeállításban, hanem biztos egyezéseknek tartom. Ezeknél az ugor *û* szókezdő hangot tarthatjuk az eredetinek. Arra ugyanis minden szamojéd nyelvben van példa, hogy az *û* hang *n*-nel váltakozik és arra is, hogy a többi szamojéd *û* szókezdő *û*-ével szemben egyik vagy másik *n*-t tüntet föl.

A szamojéd nyelvek közül az *û* hangot mint szókezdőt szintén a JurS. és TavS. őrizték meg legjobban. A JenS.-ban különösen pedig e nyelv chantai dialektusában az ered. *û* helyett már igen sok esetben *n* található; pl. JurS. *ûoha*-schwitzen, TavS. *ûika'a*-id. = JenS. *noha'a*-; JurS. *ûalûa*-schlucken, TavS. *ûalta-mi'e*-id. = JenS. *nodda*-; sőt többször az *û* egészen el is esik; pl. JurS. *ûuggo* weich, TavS. *ûamañ* id. = JenS. *uggo*. — Az OS.-ban az eredeti szókezdő *û* meg szokott maradni, a KamS.-ban azonban ritkábban, és helyette a legtöbb esetben, ép úgy, mint a JenS.-ban *n* hang fejlődött; pl. JurS. *ûõjea*, TavS. *ûuñu*, OS. *ûû*, *ûuiju*, JenS. *noa*, *nuija* = KamS. *nuija* quappe; JurS. *ûero*, OS. *ûarg*, JenS. *nigga* = KamS. *narga* weide, weidengebüsch.

A mint tehát láthatjuk a szamojéd területen ép úgy vannak *û*-ező és *n*-ező nyelvek, mint az ugarságban és itt is előfordul az a különös körülmény, hogy két elütő jellemű nyelv, t. i. az északi ághoz tartozó jeníszjei és a délihez tartozó kamaszini ugyanazt a hangtani sajáttságot egymástól függetlenül fejtette ki.

Ha tehát az *û* és *n* használata szerint akarnók a szamojéd nyelveket osztályozni, akkor az OS.-ot az északi, a JenS.-ot pedig

a déli ághoz kellene soroznunk. Ez azonban senkinek se juthat eszébe, a ki a szamojéd nyelveket csak egy kissé is ismeri.

A szamojéd nyelvek e most vázolt hangtani sajátóságából tanulságot meríthetünk az ugor nyelvekre nézve is. Annyi bizonyossá válik, hogy abból az egy körülményből, miképen találkozik az egyes nyelvek ugyanazon szavaiban a szókezdő *n* vagy *n* hang, e nyelvek szorosabb vagy lazább összetartozására egyáltalában nem következtethetünk. E hang fejlődése az egyes nyelvekben egészen a véletlen dolga lehet. És én az ugor nyelvek terén ép oly véletlennek tartom, mint a szamojéd területen.

A finnben, mordvinban, cseremiszenben, mindenesetre megvolt az *n* szókezdő hang, még pedig ugyanazon szavakban, a hol a többi *n*-ező ugarságban találjuk. Ma már azonban a finn teljesen elvesztette. Nem ismeri se szó kezdetén, se közepén, se végén.

Ugy látszik, a mordvin nyelv is ilyen állapotba jutott s a mi *n* van benne, az újabb időben fejlődött, ép úgy mint a finnek egyes dialektusaiban. A mai szókezdő *n* hang a mordvinban kétségkívül eredeti *n* volt, mert az utóbbi még ma is változik vele. Budenz szótárában a következő *n* kezdetű szavakat találjuk: *naka*, dimin. *nakanä* (Reguly) «báb», de Ahlquistnál *nakanä*; *nat* «ezek», de *nonat* «azok»; mdvM. *nudi* és *nudi*, mdvE. *nude* és *nudej* «nászip, nád»; mdvM. *nuran* «himbalozni», mdE. *nuran* és *nuran* id.; tehát minden *n* mellett ott van az *n* is. — A szó közepén és végén gyakrabban előfordul már az az *n*, de csekély kivétellel képzőkben és ragokban, melyeknek *n*-je szintén eredetibb *n* helyett való; pl. a genit. *n* ragja = finn *n*; mdvE. *n* és *n* gyakorító képző = mdvM. *nd* stb.

A cseremiszenben még ritkább a szókezdő *n*. Budenz cser. szótárában mindössze egy példát találunk rá, a *nökt-*, *nükt-* «nyúzni» igét. Ez egy példának számát Genetz Arvid keleti cseremiszen szövegei alapján egy-kettővel szaporíthatjuk, de valószínű, hogy a mai *n*-ebben a nyelvben is újabb fejlődés eredménye.

Elég az hozzá, hogy ez a három nyelv az *n* használatát illetőleg valamikor teljesen egy fokon volt, vagyis egyáltalán nem szivelte meg, legkevésbé pedig szó kezdetén, és helyette *n*-t fejlesztett. Ebből azonban nem következik, hogy ezt az *n*-t közösen fejlesztették. Meggyőződésem szerint ezt mind a három nyelv egymástól teljesen függetlenül tette, még pedig akkor, mikor a lapp.

nyelvvél képezett egységükből már kiváltak és önálló életet kezdtek. Mindegyikben külön fejlődött ki a szókezdő *n* hangtól való idegenkedés és nagyon természetes, hogy ma már nem állíthatnak mást szembe a többi ugarság *n*-ével mint *n*-t, mert hiszen csak ez utóbbit ismerték fejlődésüknek régibb fokán, ezt ismerik ma is.

Szerintem legfőbb bizonyítéka, hogy e három nyelv egymástól függetlenül fejlesztett *n* helyett *n*-t, a lapp nyelv, mely megőrizte ugyan az *n* szókezdő hangot, de minden egyéb sajátosságával ehhez a nyelvsoporthoz sorakozik, még pedig ezek közül is legszorosabban a finnhez. A finnel fűzi össze a többi között a más-salhangzó erősbulésének és gyengülésének törvénye, a névragozás, a külső és belső helyviszonyt jelelő ragoknak, az imperativus alakulásának teljes azonossága, melyeket lehetetlen e nyelvben idegen hatás eredményének magyarázni, mint Budenz tette Über die Verzweigung der ugrischen sprachen cz. munkájában. Ha tehát a lapp nyelv a finnek legszorosabb rokona, akkor a finn *n* se fejlődött együtt a mordvin és cseremisiz nyelvvel, mert akkor a lappban is *n*-t kellene találnunk. Egy hangtani tüneményben való találkozás, bármily fontos és meglepő is, nem lehet a szorosabb összetartozás bizonyítéka, ha az összetartozást a további hasonló fontosságú bizonyítékok egész halmaza nem támogatja. A lapp nyelvnek a vogulosztjához, magyarhoz és zürjen-votjához való sorozása majdnem olyan erőszakolás, mintha a szamojéd nyelvek közül ugyancsak az *n* és *n* használata alapján a JenS-ot a déli, a KamS-ot pedig az északi szamojédsághoz soroznók.

E kérdés részletes fejtegetése különben nem ide tartozik és az ugor nyelvek rokonsági viszonyainak bő tárgyalását más alkalomra tartom fön. A szamojéd nyelvekkel való foglalkozás azonban minden esetre két irányban is megváltoztatja az ugor nyelvészet terén eddig uralkodott nézeteket:

1. Kétségtelenné teszi, hogy az *n*-nel változó ugor *n* nem származott ered. *n*-ből, hanem a szamojéd nyelvek tanúsága szerint, az uráli korban is *n* volt.

2. Tarthatatlanná teszi az ugor nyelvek elágazásának azon elméletét, melyet Budenz a szókezdő *n* és *n*-nek az egyes nyelvekben való jelentkezése alapján állított föl.

182. Ugor. (magy. *nyál*; osztB. *ñoñil* schleim, rotz; lp. *ñaule* limus; mdv. *nolga* rotz, stb.). MUSz. 406. l.

Szam. JurS. *nād* rotz | *nādoñorña*- sich schnäutzen.

TavS. *noudi'e*-, *noudiru*- sich schnäuzen.

JenS. *nariña*-, *nariuña*- | *nadiña*-, *nadiuña*- id.

183. Ugor. (magy. *nyal*-; vog. *ñqluj*- nyalni; finn. *nuole*-lecken, stb.). MUSz. 407. l.

Szam. KamS. *nü*- (præs. s. 1. *nüläm*) lecken.

E szót Castrén csak a KamS.-ból jegyezte föl, de valószínűleg a többi szamojédságban is előfordul. A KamS. *nü* ered. *ñu*- (*ñul-) helyett való.

184. Ugor: osztB. *ñavirl* springen, hüpfen | magy. *nyargal* (Munkácsi). — V. ö. MUSz. 408. l.

Szam. JurS. *ñoda*- jagen (renntiere, menschen); *ñoraku'u*-, *ñorakuta*- erreichen, nachjagen; B. *ñauta*-, *ñautirña*- szaladni.

OS. *ñoa*-, *ñoa*-, *ñoga*-, *ñoña*-, *ñomba*-, *ñorna*- jagen, fahren.

185. Ugor (magy. *nyárs*; vogB. *ñarši*: *ñ. iju* junger ausschlag im walde, buschholz, reisirg, stb.). MUSz. 410. l.

Szam. JurS. *narea* spear.

TavS. *naru'a*- stechen | JurS. *nolje*-, *norie*- id.

186. Ugor (magy. *nyel*-; lp. *ñale*- deglutire, devorare; vogB. *ñalej*- schlucken, stb.) MUSz. 411. l.

Szam. JurS. *ñalña*-, *ñalta*- schlucken.

TavS. *ñaltami'e*- id. | JenS. *noddoa*- id.

187. Ugor (magy. *nyelv* lingua; vogB. *ñelm* zunge, stb.). MUSz. 412. l.

Szam. JurS. *ñāmi* zunge.

188. Ugor (magy. *nyíl* sagitta; lp. *ñuola* id.; vogB. *ñāl* pfeil, stb.) MUSz. 416. l.

Szam. JurS. *ña-mi*, *ña-rui* doppelpeil; *tū-ñi* puska, flinte (tkp. *tüz*-nyíl).

A *ña*, *ñi* mint önálló szó nem él, hanem csakis a föntebbi összetételekben fordul elő.

189. Ugor (magy. *nyi-t*, *nyi-lik*; vogP. *ñit*- gebären; vogB. *ñolip* fesleni, sich abtrennen, (stb.) MUSz. 416. l.

Szam. JurS. *nae*- öffnen | JenS. *nēti*-, *nete*- id.

OS. *ñoa*-, *nōspa*-, *nūa*, *nūva*, *ñūva*-, *nūgga*-, *nūña*-, *nūmba*- öffnen.

Az OS. *ñūva*-nak *ñ* szókezdője régibb hangállapotnak megörizője.

190. **Ugor.** (magy. *nyír-fa*; vogB. *úir, úir* rute, vogK. *úir* zweig, reis; votj. *úer* zweig, gerte). MUSz. 418. l.

Szam. JurS. *úero, úeru* weidengebüsch (rote weide); B. *úeru* vessző; *úerka, úeroko* weide.

OS. *úarg, úarga* weide, weidengebüsch.

KamS. *narge* id.

JenS. *nigga* id.

191. **Ugor** (osztB. *úogor-* hobeln, behobeln;

osztIrt. *úogyr-*; osztS. *úogyr-* schnitzen;

magy. *nyír* tondere, stb.) MUSz. 418. l.

Szam. JurS. *úor-banna-, úorbenna-, úorpenna-, úorpalna-* schaben, abschaben.

192. **Ugor** (magy. *nyirk, nyirok* humor, succus;

zürj. *úur* sumpf; osztB. *úurum* sumpf;

vog. *úurm* wiese, stb.) MUSz. 419. l.

Szam. OS. *úar, úarre* sumpf; *úarne pálek* nord (tkp. sumpf-seite).

193. **Ugor** (magy. *nyugod* quiescere; vog. *úunt- laxt-* ruhen, stb.) MUSz. 422. l.

Szam. JurS. *úúla-, úúlea-* ausruhen.

TavS. *úúbta'a-* id. | JenS. *úetei, úúde* id.

OS. *úúga-, úúigga-, úúúa-, úúúpa-* ausruhen.

194. **Ugor** (magy. *nyúl* hase; lp. *úommel, úoammel*; mdv. *numil, numolo*) MUSz. 425. l.

Szam. JurS. *úava* hase; *úavaku-, -ko* id. dim.

TavS. *úomu*; *úomuku* id.

JenS. *úaba*; *úabaku* id. | OS. *úoma, úeva, úuo, úo* id.

195. **Ugor.** (magy. *nyű*; vog. *úúñ* wurm; lp. *úavalak* made, motte, stb.) MUSz. 428. l. — votj. *úúmi* mücke; zürj. *úum* mücke.

Szam. JurS. *úéúañ* mücke; *úúberu, úúberu* moschka (kleine mückenart).

OS. *úúmere, úúmer, úúmarä, úúeureä, úúuri, úúure* mücke (moschka); — *úeu, úúai, úei, úeju, úeju, úeñe, úúñ* angelwurm, köder.

JurS. *úúbi, úúbi, úúbi* spinne. | OS. *úúze* spinne

TavS. *úúannenka, úúancnka* mücke | JenS. *úúenoggo*; *úúenoggo* id.

OS. *úúenka, úúenanka, úúanaga, úúanaka, úúanaku, úúañá* = mücke | KamS. *úúeneve, úúeneg* Moschka.

It, úgy látszik, két külön szócsoport van.

196. **Ugor** (magy. *nyű-ni*; mdv. *úúevile-* sich abnützen, kopni, stb.) MUSz. 428. l.

Szam. JurS. *úúeukí* alt, abgenützt (kleid).

197. Ugor magy. *nyak*. — V. ö. MUSz. 430. l.
 Szam. OS. *nug, nog, nuga, nukka, nukku* nacken.
 V. ö. még JurS. *jik-, jik* nacken, Hals. Ez összeállításnak épen annyi jogosultsága van, mint a *nyak*-nak németből vagy olasz-ból való származtatása.
198. Ugor (magy. *nyers crudus*; vog. *ñar* roh, stb.). MUSz. 441. l.
 Szam.-JurS. *ňāra, ňārijā, ňārana, ňārijana* rot.
 JenS. *naredadde* id.
 OS. *ňārg, ňārg* id.; *ňuermara-* rot machen.
 A jelentésváltozásra nézve v. ö. vogB. *ñar* «roh» és 2. «frisch»: *ñar asih* «roth» backig», *ñar pom* «frisches, grünes gras».
199. Ugor: zürj. *nilöd-, nilal-* schwitzen.
 Szam. JurS. *ňālie-* schwitzen (von häuten).
 OS. *ňālža-, ňālca-, ňelta-, ňāldua-* schwitzen.
200. Ugor: vog. *ňāt-* helfen; osztB. *ňot-* id. (Munkácsi).
 Szam. JurS. *ňada-* helfen, hinzufügenen.
201. Ugor. lp. *ňommo-* fogni, fassen; *ňomhkēhte* tapadni; ankleben.
 Szam. JurS. *ňāma-* fangen, festhalten; *ňamea, ňāmena* fest, hart, zäh. | JenS. *ňō'a-* fangen; *ňe'ere, ňe'ede* fest.
202. Ugor: oszt. *ňāmik* weich. | vog. *ňēmīs* dünn.
 Szam. TavS. *ňāmañ, ňāmagā* weich (häute).
 JenS. *ňuggo, uggo* weich.
 OS. *ňāmagel, ňeukka* weich. | KamS. *ňōmür* id.
203. Ugor: osztj. *ňasamde-* ausgleiten.
 Szam. JurS. *ňenzada-, ňānsahalña-* ausgleiten; *ňānsahalmi* glatt; *ňensadā, ňesadā* es ist glatt.
204. Ugor magy. *nyár* (*nyara-t*).
 Szam. JurS. *ňāra, ňāra*; *ňāla* schneekruste |
 TavS. *ňoru* id. | JenS. *ňāla, ňāra* id.
 JurS. *ňāraei* frühling (wenn noch schnee ist).
 JenS. *ňāreo, ňāleo* der spätere frühling.
205. Ugor (lapp *ňamme-* sugere, lactere; osztIrt. *em-* saugen; magy. *em-* lactere, stb.) MUSz. 781. l.
 Szam. JurS. *ňāmea-* saugen; *ňāmeta-* säugen; *ňāmea* brustwarze.
 TavS. *ňimiri-* saugen; *ňima'be'a-* säugen; *ňimiñ* brust.
 JenS. *ňūña-*; *uiña-* saugen; *űtadda-, uitadda-* säugen; *ű* (tő: *űbo*), *ui* mutterbrust.

OS. *ńemna-*, *ńima-*, *ńima-*, *ńimelca-* saugen; *ńemarna-*, *ńimarna-*, *ńevarna-*, *ńevara-*, *ńeura-* saugen; *ńepse*, *ńepsä*, *ńeps*, *ńips*, *ńef* brustwarze.

KamS. *ńimer* saugen: *ńimeter-* säugen; *ńijü* euter.

206. Ugor: vog. *ńogre* stark; *ńärke*. — v. ö. MUSz. 796. 1 erő alatt.

Szam. JurS. *ńihi* kraft | TavS. *ńika* id; *ńikalea* kräftig.

JenS. *ńiho* kraft; *ńihite* kräftig; *ńih'a-* kräftig sein.

3. N.

Az ugor *n* szókezdő hangnak a szamojédságban is *n* felel meg. A legtöbb szamojéd nyelvnek azonban, mint a JurS., TavS. és OS.-nak a magas hangok (*e* és *i*) előtt palatalizáló hajlama van és így e nyelvekben az eredeti *n* mellett igen gyakran fejlődött *ń* is. Az *ń* néha olyan szamojéd szavakban is előfordul az ugor *n*-nel szemben, melyek mélyhangúak és ez esetben bajos eldönteni, az *n* vagy az *ń* volt-e az uráli szókezdő hang. Megjegyzendő még, hogy az eredeti *n* többször *l*-re is változik az OS.-nak Ob és Čaja folyó melléki dialektusában (l. 215. sz.).

207. Ugor: finn *nato* schwester des mannes, schwiegerin | észl *nado*, *nadu* schwiegerin.

Szam. JurS. *nādo*, *nado*, *nadu* bruder der frau (der jüngere); *ńe-nado* frau des ältern bruders.

KamS. *nado* id.

208. Ugor: finn *ne*, *ńuo-* mutató névmástő: ez, az | lp. *ńamte*, *ńimte*, *ńumte* stb. így, úgy.

Szam. OS. *na* der.

TavS. *ńamań* dieser hier; *ńamanie* dieser da.

Különös a TavS. *ń* szókezdő, mely valószínűleg csak másodlagos fejlődés ered. *n*-ből.

209. Ugor (finn *nimi*; magy. *név*; vog. *nām*, *nām* név, stb.) MUSz. 398. l.

Szam. JurS. *ńim*, *ńim*, *ńum*, *ńem* name.

TavS. *ńim* id. | JenS. *ńi'*, *ńu'* id. | KamS. *ńim* id.

OS. *ńem*, *ńim*, *ńime*, *ńem*, *ńep* id.

Itt sem egészen biztos, mi volt az eredeti uráli szókezdő hang, de a valószínűség az *n* mellett van. — Munkácsi iráni eredetűnek tartja (Ethnographia V. 177. l.).

210. Ugor (magy. *nő*, *ńé* uxor, femina; vogB. *nē*, *ńe*, *ńeu* weib, weibchen, stb.) MUSz. 401. l.

Szam. JurS. *nie, nie, nie weib; nielie-, niele-, nielle-* ein weib nehmen.

TavS. *nē weib.* | JenS. *nē id.*

OS. *näl, näl-gum, näl-gum, nái-gum, nei-kum, näl-kup.* weib | *ne, nie, neteñ, nälü* tochter.

KamS. *ne, nē, nē-kuza; nükä* weib.

211. **Ugor** (magy. *nyél*: *nyelet* manubrium; vog. *näll*; osztB. *nal* stiel; mdv. *ned, ned'* schlaft, stiel, stb.). MUSz. 410. 1.

Szam. TavS. *nir* schaft (am messer). | JenS. *ní id.*

OS. *ner, ner, nire, nir id.* | KamS. *nirže* schaft.

Az eredeti szókezdő hang, mind a mellett, hogy a legtöbb szamojéd nyelvben *n*-t találunk, *n* volt. Az *n* ugyanis mindenütt *e* és *i* előtt van, azon kívül az OS. még megőrizte a szókezdő *n*-t is a *ner, nire, nir* alakokban.

212. **Ugor** magy. *nem, ne* nicht, nein; vog. *nem* (*nem-kot* senki); osztj. *nem* (*nem xojat* senki) stb. Magy. Ny. XIII. 241—248. 1. (Simonyi Zs.).

Szam. JurS. *nim, nidm* ich — nicht; *nin* du nicht; *ni* er nicht stb.

TavS. *nintu* nem; *nindem* ich nicht; *ninden* du nicht; *ninte* er nicht stb.

JenS. *nero* ich nicht; *neddo* du nicht; *ne* er nicht stb.

Kétes, mi volt az urali szókezdő hang, de a valószínűség az *n* mellett szól, mivel a szam. *n* mindenütt magas hang előtt fordul elő.

213. **Ugor**: zürj.-votj. *nir* nase; votj. *niris* első.

mdv. *när*; mdvE. *ner* schnabel, schnautze, spitze.

cser. *ner* orr.

lp. *när, niära* orcza, gena.

Szam. JurS. *ner, nier* das vordere, frühere; *neri* der frühere, vorderste.

TavS. *narā* das vordere; *narañ* vor, früher; *narānu* vorn, stb.

OS. *narnei, naranui, nannei, nänneä, nännä* stb. vorder.

Kétséges, mi volt az ered. szókezdő hang, *n* vagy *n*-e.

214. **Ugor** magy. *néne*. | osztB. *nañña* nichte. | votj. *nuñ* bátya.

Szam. JurS. *neña, nieña* jüngere schwester; *naña* ältere schwester.

TavS. *ñaja, ñaija* jüngere schwester.

OS. *neña, nänna, neña, naña* jüngere schwester.

Nagyon kérdéses, hogy a TavS. *ñaja, ñaija* ide tartozik-e. A szókezdő hang eredetileg *n* lehetett.

215. Ugor. osztj. *nūm, num* das obere. | vog. *numi: n. Tārem.*

Szam. JurS. *num* himmel, luft, gott.

OS. *nom, nome, lom, nop, nup* gott; *nū-sünž* himmel.

J.

Az ugor *j* szókezdőknek a szamojéd nyelvekben is *j* felel meg. Ez a *j* azonban csak az északi szamojédságban maradt meg, míg a déli ágban *j* szókezdő egyáltalában nem fordul elő. Az OS. nyelvben helyette dialektusonként vagy *č* v. *ł* (l. 216., 218., 226., 229., 231., 232. és 233. sz.) vagy *k* (l. 116., 219., 222., 225. és 233. sz.) használatos vagy egészen eltűnik (l. 223. és 224. sz.). A KamS.-ban legtöbbször *ł*, ritkábban *d* (l. 219. sz.), két példában pedig *n*-t találunk a többi nyelvek szókezdő *j* hangja helyén (l. 225., 231. sz.). Az utóbbi esetben azt sejtethetjük, hogy az eredeti hang, melyből a KamS. *n* fejlődött, *ñ* volt és meglehet, hogy hasonló szókezdővel voltak azon szók is, melyeket ma az OS.-ban *k*-val találunk.

Az eredeti *j* a TavS.-ban többször *n*-vé változott, mint *netā* kessel = JurS. *jead, jied*, JenS. *jide, iri*, OS. *tī, te, či*; — TavS. *nīruñ* freund = JurS. *juřu*, JenS. *juru, iřu*; — TavS. *nīle-*, *nīlete-* leben = JurS. *jilea jīlie-, jīle-*, JenS. *jire, iři*, OS. *ela-, ila-*, KamS. *tīle-*.

216. Ugor (magy. *jég*; oszt. *jenk* jég, stb.). MUSz. 143. l.

Szam. JenS. *jágga wuhne*, eisloch; *jaggate* eishau; *jagga-*, *jaggadda-* eis hauen; *joñu'bsañ* eishau.

JurS. *juña* wuhne | TavS. *jonku* id. (gen. *joñu*).

OS. *čuaña, tuaña*; *kuekka, kuek, kik* id.

217. Ugor. osztIrt. *jēdep, jēdep*, osztS. *jālep* jung, neu; osztB. *jīlip* neu, frisch. — L. MUSz. *jelen* czikk a. 144. l.

Szam. JurS. *jiedaei, jiedai* neu; *jiedaemda-*, *jedaemda-*erneuern; *jiedaeuna* aufs neue.

Ez valószínűleg nem ősrökonság, hanem a szamojéd alakok az osztIrt. *jēdep*-nek másai.

218. Ugor. lpS. *jālo* locus in coelo lucidus; *jālakes* derfűt; (*j. talke* tempestas serena); lpF. *jalakas* id.

magy. *jelen* præsto; *jelenni* apparere.

MUSz. 144. l. (ugor *jāl-*, *jīl-* scheinen, glänzen).

Sam. JurS. *jālea, jāle'*, *jāle* tag, licht, hell; *jālenāna* weiss; milch, stb.; *jālemdaja* tagen, hell werden.

TavS. *jale* tag; *jalamu'a* tagen.

JenS. *jete, jere* tag; *jeli-*, *jeri-* virradni, tagen.
 OS. *čel, tēl, tēlga, tiel* tag; *čeleñbadal, tēleñbedil, tēleñbedel*
 hell; *čeleñba, tēleñba* tagen, hell werden.
 KamS. *tala* tag.

219. Ugor. (magy. *jó* fluvius minor; oszt. *jeaga* kleiner fluss nebenfluss, stb.). MUSz. 150. l.

Szam. JurS. *jaha, jeña* folyó, fluss; *jahako* id. dem.; *jaham-boi* flüsschen, bach.

JenS. *jaha, joha* fluss; *jahaku, johaku* dim.

OS. *kí, kè* fluss; *kège, kèkke, kègeá, kèkki* kleiner fluss, bach.

KamS. *taga, daga* kleiner fluss.

220. Ugor (magy. *jut*; mdv. *jota-* gehen;

lp. *jotte- migrare, progredi*, stb.). MUSz. 156. l.

Szam. JurS. *jāda-*, *jādarña-* gehen, wandern, járni.

TavS. *joturü-* gehen.

JenS. *jada-*, *jaduña-*; *jara-*, *jaruña-* id.

221. Ugor: vogB. *joam-* gehen (zu fuss); *joamis, jgmis* treten, schreiten; vogK. *jamlit-* treten, schreiten. — v. ö. MUSz. *áll* alatt 730. l.

Szam. JurS. *jamdaju-*, *jamdana-* in karavanen ziehen.

222. Ugor (magy. *alud-ni*; lp. *ode-* dormire, stb.). MUSz. 737. l.

Szam. JurS. *juda, judea* traum; *judea-*, *juderña-* träumen.

TavS. *juitete-* träumen. | JenS. *jure'e-* id.

OS. *küderba-*, *kütarba-*, *küdepta-* stb. id. | KamS. *tödür-* id.

A KamS.-ban a magy. *álom*, vog. *ulom*, *ulm*-mal meglepősen egyező szó van, t. i. *alma* «schlaf»; ez azonban a vogulból vagy osztjából kerültnek látszik.

223. Ugor (magy. *él* vivere; finn *elä-* id.; lp. *jele-*, *ele-* id., stb.). MUSz. 773. l.

Szam. JurS. *jilea-*, *jilie-*, *jile-*, leben; *jilēbc, jilebs* das leben; *jilübea, jilevea* lebend.

TavS. *ñilete-*, *ñilet-* leben, élni; *ñilebsañ* élet; *ñiletea* lebend.

JenS. *ili-*, *jire-* élni; *ileté'*, *jirete* élet; *iledde, jiredde* lebend.

OS. *ela-*, *ila-*, *elespa-*, *illa-*, *ilemba-*, *ilenda-* élni; *elofat, elfat, ilepsan, ilepsat* élet; *eldal, ilndi* stb. lebend.

KamS. *tile-* wieder aufleben; *tili* lebend.

224. Ugor (magy. *emel*, vog. *ālm-*, *alm-* heben, emelni, oszt. *ālim-* heben, erheben, stb.). MUSz. 783. l.

Szam. JurS. *jila-*, *jila-* aufheben, *jilimbi-* id.

TavS. *jil'i'e-* id. | JenS. *ila-*, *jira-* id.

OS. *ila-*, *ila-*, *ildera-*, *elsara-* stb. id. | KamS. *tilde-*, *tild-* id.

225. **Ugor** (magy. *ideg* nervus, amentum; *új idege* bogensehne; osztIrt. *jinda*, S. *jündey* zugseil; osztB. *jendi* bogensehne; vog. *jänn*, vogL. *jantu* bogensehne, stb.). MUSz. 808. l.

Szam. JurS. *jien* bogensehne; hanf.

TavS. *jenti* id. | JenS. *jeddi* id.

OS. *kënd*, *këndde*, *kenže*, *kindi*, *cënd*, *tind*, *lind* bogensehne.

KamS. *nëne* bogensehne.

KamS. *j*: *n* változásra v. ö. 231. sz. (*enyv*).

226. **Ugor** (magy. *üt*; finn *iske-* vi ferire, stb.) MUSz. 676. l.

Szam. JurS. *jāda-*, *jadarña-* schmieden.

TavS. *jaturu-*, *jatur-*, *jadu'a-* id.

JenS. *jāda-*, *jaduña-*; *jera-*, *jeruña-* id.

OS. *täterna-* id.; *täterel-gum* schmied.

227. **Ugor**: IpS. *jabme-* (*jāme-*) halni, meghalni; *jamalke-*, lpF. *jamalge-* «animo linqui».

cser. *jom-*, *jam-* perire, perdi. | mdv. *ima-*, *joma-* id.

Szam. JurS. *jāma-*, *jībea-* krank sein; *jāmuvi*, *jībea*, *jañai* krank.

228. **Ugor** finn *jauho* mehl. | IpS. *jāffū* id.

Szam. JurS. *jea'* mehl | TavS. *jā*, *ja* id | JenS. *jauja*, *jāsa* id.

Alapja valószínűleg: JurS. *jābta* dünn, fein; TavS. *juobtaliku* id.; JenS. *jata*, *jataku* id.

229. **Ugor** (magyar *jő*, *jöv-* oszt. *jiv-* kommen;

osztB. *ji-* gehen, kommen; vog. *jī-* jönni, stb.). MUSz. 153. l.

Szam. JurS. *jeña*, *jiega* schritt; *jeñalta-*, *jeñalña-* schreiten.

OS. *čieganna-*, *tegalza-* schreiten.

230. **Ugor** (magy. *őríz*; vog. *ūr-* warten, erwarten; hüten, *örízni*; osztB. *uralta-* worauf merken, acht geben, stb.). MUSz. 565. és 850. l.

Szam. JurS. *jiera-* bewachen, retten; *jierambi-* bewachen; *jierañoda* wächter.

231. **Ugor**: magy. *enyv* leim.

Szam. JurS. *jibea*, *jibi*, *jivie*, Knd. *simea* leim; *jiute-* leimen.

TavS. *jimi* leim; *jimili'e-* leimen.

JenS. *ie*; *jī* leim; *ieti-*, *jīte-* leimen.

OS. *čime*, *tīme*, *tīme*, *teuva*, *teu*, *tou*, *čeu* leim; *čimenna-*, *čeunna-*, *tümenna-* stb. leimen.

KamS. *nimā* leim; *nemä'* leimen.

A KamS. *j*; *n* változásra nézve v. ö. 225. sz. (*ideg* a.).

Munkácsi a magy. *enyv* szót a vog. *elēm*, osztS. *ejem* stbivel együtt török eredetűnek tartja (Ethnographia IV. 277. l.).

232. **Ugor**: finn *jaka-* dividere, distribuere | észt *jaga-* teilen. lpS. *juoke-* partiri, dividere | lpS. *juokke* (*juoŕam*) teilen. mdv. *jav̄i-* teilen; *jav̄f haarscheitel* | mdvE. *javo-* trennen, absondern, scheiden, teilen; *javovo-* sich scheiden.

zürj. *juk-* teilen; *juköd* teil | votj. *juk-* (*luk-*) trennen, teilen; *jukisk-* sich trennen, sich scheiden, sich zerstreuen.

Szam. JurS. *jei, j̄ei* teil, eigentum; *jeka-, j̄eka-* losbinden, losknüpfen.

TavS. *jika'a-* losbinden, losknüpfen; *jakali'e-* schneiden (fäule, fleisch); *jagi'e* zerschneiden (ein geschundenes renntier).

JenS. *jika-* losbinden, losknüpfen; *johi-, johe-* zerschneiden (z. b. ein renntier).

OS. *čeka-, tekka-, čiegalža-* stb. id. | KamS. *tiki-* id.

233. **Ugor.** oszt. *juχ, jug* fa (baum, holz).

vog. *jiw* id. | cser. *jákte* pinus silvestris.

Szam. JurS. *jiä, jie* fichte, kiefer.

OS. *küe-tüe, čwe, t̄ö, t̄ü*; *t̄öl-pu, t̄ül-pu* id.

KamS. *to', t̄ö* id. | TavS. *júka* holzscheit | JenS. *juko* id.

234. **Ugor**: vogB. *jorul* vergessen; vogK. *jorevl-, joril-* id.

osztB. *juremä-, jurem̄j-* vergessen. L. MUSz. *árva* alatt.

Szam. JurS. *jura-, jurañ-* vergessen;

JenS. *jurota-, julota-* id.

L.

Az ugor *l* szókezdő hangnak a szamojédságban is *l* fele meg. Csak a jeniszeji és tavgi szamojédiban találunk az ugor *l*-nek *l* megfelelőjét is. (v. ö. 236., 230., 240 és 241. számot).

Mellékesen emlitem, hogy a másik liquida, az *r*, mint szókezdő a szamojédságban nem igen fordul elő és a hol előfordul idegen eredetű, vagy az *l*-nek változata. Ilyen *r* kezdetű szó Cas-trén jegyzékében a JurS.-ban három, a TavS.-ban kettő, a JenS.-ban egy, az OS.-ban kettő, a KamS.-ban pedig egy sem fordul elő.

235. **Ugor** (magy. *láng*; finn *loimu* starke flamme, *leimu* flamme). MUSz. 680. l.

Szam. JurS. *leajo, leju* flamme; *loina*-B. égni, lángolni.

JenS. *loiŕe-, loire-* brennen.

TavS. *lañú'a-* aufbrennen; *lañu'bte'a-* anzünden, verbrennen.

236. **Ugor** (magy. *lap* fläche, platte; votj. *lapkalo* niedrig; finn *lappaa, lappia* latus et planus, stb.) MUSz. 682. l.

Szam. JurS. *lapt* niederung, Bud. *loptejje* ebene; *lamdo, lamdu, lamdik* niedrig.

JenS. *loddū, luddū* niedrig; *lodduma-, ludduma-* niedrig werden; — *liddo* eben, flach; *loda* ebene stelle.

OS. *lamdek, lamduka, lamdeka, lamdi, lamtak* niedrig; *läbal, lebal, lepäül, läpal, liebal* eben, flach.

TavS. *lentagá* eben, flach; *lenta* ebene stelle.

237. **Ugor** (magy. *lé*: *leve-jus, jusculum, succus*; finn *lieme jusculum, cibus fluidus, stb.*). MUSz. 688. l.

Szam. KamS. *lěji* baumsaft.

238. **Ugor** (magy. *lependék*; osztB. *libindi* schmetterling; stb.). MUSz. 689. l.

Szam. JurS. *leberu, liberābso, liberābcu, lembila, B. libiri* schmetterling, pillangó.

239. **Ugor** (magy. *lok*: *hom-lok*; osztB. *luu* knochen, bein; zürj.-voj. *li* knochen, stb.) MUSz. 705. l.

Szam. JurS. *li, le'*, knochen | TavS. *latā id* |

JenS. *liri, lidi id*.

OS. *li, lè', lä, li* knochen; *let-küm* knochenmark.

KamS. *le* knochen.

240. **Ugor** (magy. *lő, löv-* schießen és *legyint*; finn *lyö- fere, icere, cædere*; mdvE. *lede-* schießen, einschlagen (gewitter), mähen; osztB. *laıl* schmieden, stb.) MUSz. 706. l.

Szam. JurS. *lāda-* schlagen, klopfen. | JenS. *lēda-* schießen.

KamS. *lüñelde-, lüñeld-* klopfen.

TavS. *landi'bt'i'e-* peitschen, schlagen.

241. **Ugor** (magy. *lusta*; cser. *loškudo* debilis, infirmus, stb.) MUSz. 711. l.

Szam. TavS. *lišu* faul; *lišaikā* sehr faul.

JenS. *lusu, lešu* faul.

242. **Ugor** (lapp *lokke, lokka-* (*loyam*) numerare, legere; finn *luke-* id.; vog. *lau-* sagen, versprechen; vogK. *lav-* sagen, nennen, befehlen, stb.) MUSz. 839. l.

Szam. JurS. *lahana-, lāna-* sprechen, antworten.

Közös ugor-szamojéd magánhangzós szókezdét.

Mint láttuk, a legtöbb szamojéddal megegyező olyan ugor szónak, mely ma magánhangzóval kezdődik, eredetileg *ñ* szókezdő hangja volt. Van azonban néhány közös ugor-szamojéd szó, melyeken ilyen *ñ* szókezdőt nem mutathatunk ki. Ezekről foltehet-

jük, hogy az uráli őskorban is magánhangzós kezdetűek voltak. Ilyenek:

243. Ugor (magy. *apa* vater; vogL. *q̄bä* bär, stb.). MUSz. 746. l.

Szam. OS. *apa* vater.

KamS. *aba, ava* vater; *ābijo, āvijo* vaterschwester.

244. Ugor (magy. *atya*; osztIrt. *ata* vater, stb.). MUSz. 760. l.

Szam. JenS. *at'a* vater (anruf).

TavS. *ta* id. (anruf).

245. Ugor (finn *ui-* schwimmen; mdv. *uje-* id.; vog. *uj-* id., magy. *ú-sz* id., stb.). MUSz. 869. l.

Szam. JurS. *ouli-, oli-* schwimmen.

OS. *ūrna-, urna-, ūrña-* id.*)

HALÁSZ IGNÁCZ.

*) A szóegyezések összeállításánál elkerülte figyelmemet Thomsen Vilmos «Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisklettiske) sprog» cz. művének néhány adata, melyek a tárgyaltam egyezések közül néhányat más világításban tüntetnek föl. A finn *tuohi*-t például eredeti ugor szónak tartom (NyK. XXIII. 266. l.) holott Thomsen litvánból kerültnek nézi. A zürj. *tujös* stb. s a szamojéd alakoknak azonban semmi közük a litván szóhoz s így az egyezés, a finn szók kivételével, megmaradhat. — A finn *seinä*, *szam. si* és *siñ* «fal» szók találkozására (NyK. XXIII. 272. l.) azonban úgy látszik véletlen és Thomsennek lesz igaza, a ki a finn szót a litván *sē'na*, lett *sēna* «wand» másának tartja. — Szintígy lehet a hangalaki találkozás véletlen a szamojéd *sal'a, soro* stb. és a finn *salo, lapp suolo* «insel» között (NyK. XXIII. 275. l.). Itt is valószínűbb, hogy a finn és lapp szók a litv. *salä*, lett *sala*-nak másai.

A magy. *czompó*-t a *szam. šumloñ, šuboggo* szavakkal állítom össze (NyK. XXIII. 275. l.). Munkácsi kimutatja, hogy mind a magy., mind a *szam.* alakok közös forrásból, t. i. a törökségből erednek (Ethnographia IV. 283. l.). — Ugyanott a magy. *kigyó*-t a mongol *zaliγun* «fischotter, biber» másának tartja (296. l.). Evvel szemben azonban a «schlange»-t jelentő *szam. kol-, hal-* kezdetű szók nagyon nyomósan szólnak a *kigyó* uráli eredete mellett (NyK. XXIII. 29. l.).

A „nap“ szóhoz.

Munkácsi a czímbeli szóról írt fejtegetésemre (NyK. XXIV. 31—41.) e folyóirat júniusi füzetében választ közöl, a melyben kissé fontos — hogy ne mondjam büszke — hangon le igyekszik czáfolni a föltevése ellen felhoztam erősségeket. Ha csupán egyéni meggyőződésről volna szó, fölöslegesnek tartanám érte a tollkoptatást, de mivel az igazság ügye van kockára vetve, kötelességemnek tudom mellette újra lándsát törnöm. Töreksem lehető rövidséggel végezni.

Nem vagyok egy cseppet sem elfogult a magam értelmezése iránt, de azt teljes nyugodtsággal merem állítani, hogy Munkácsi válasza nemcsak meg nem döntötte, hanem még meg sem ingatta. Bárki meggyőződhetik róla, a ki fejtegetésemet M. feleletével összehasonlítja, hogy ő csak állít, de bizonyítani mit se bizonyít.

Először is azon csodálkozik, hogy 'igénytelen' feltevésével oly terjedelmesen foglalkoztam. Ennek három oka volt: 1. hogy meg akartam világítani a tarthatatlanságát minden oldalról, 2. mivel az amúgy is homályba burkolt ősvallásunk ügyét elég fontosságúnak tartottam arra, hogy tisztázásánál akár hajszálíg menő elemzébe bocsátkozzam, 3. mert Réthy László épen az ő kombinációi alapján pogány eleink cultusára vonatkozólag oly merész következtetéseket vont (l. Beöthy képes irod. tört. 15—17.), a melyek ellen szavamat okvetetlen fel kellett emelnem.

A «nap» szónak mythologiai magyarázata ellen fölállítottam erősségek közt M. szerint ,legnyomósabb ellenvetésnek látszik az a körülmény, hogy a HB-ben *nop* alak fordul elő'. Tudnunk kell ugyanis, hogy hypothesis értelmében az eredeti *nāj-pī* (= asszony fia) összetétel *nāj*, *náp* hangfejlődésen át jutott a mai «nap» alakjához, vagyis saját szavaival élve: ,hangalakja kifogástalanul megmagyarázható'. (Ethnogr. IV. évf. 50.) Ezzel szemben utaltam a legrégebb nyelvemlékünkbeli «*nop*» alakra, a mely a kifogástalanul állított hangfejlődéssel sehogy sem egyeztethető össze azon az alapon, hogy az *aj* hangcsoport nyelvünkben sohasem változik *o*-ra. Munkácsi válaszában mindamellett újra lehetőknek mondja e hangfejlődést a következő példáknak analogiájára: ,magy. *ád*, *ad* :

HB. *odutta*, magy. *aluv-*, *olt* és *álm* (vog. *ūlem*), magy. *ház*, *haza*, *honn* (osztj. *χāt*, *χōt*).

Ne gondolja M., hogy ezekkel megingatta ellenvetésemet. Inkább megerősítette! Hiszen e példák legkevesébbé sem vágnak egybe a *nāj-pī*-nak föltette hangfejlődésével! Vagy talán az *ád*, *ad* | *aluv-*, *álm* | *ház*, *haza* szavainkban eredetileg szintén *aj* hangcsoport volt az *á* (*a*) helyén? Az *ád*-nak ugor alapszava Budenz szer. *and-* (*nd-*), tehát vocalisának mai nyújtottságát az *n*-nek kikopása eléggé megmagyarázza. Az *álm*-nak hosszú hangzója ugyancsak szerinte utólagos nyújtás eredménye, a melyet vagy a szóhangsúly idézett elő, vagy pedig az eredeti *v* kezdő consonansnak lekopása (az ugor alapige: *v,d-*). Végül a *ház*-nak hosszú vocalisa alkalmasint szintűgy a hangsúly következtében állott elő, mint akár a «*kéz*» szónak hosszú *é*-je. Tehát, mint látnivaló, ezen alakok mit sem bizonyítanak a *nāj-pī*-nak szóbeli hangfejlődése mellett.

E szerint teljesen jogos azon ellenvetésem, hogy a *nop* alak lerontja a *nap*-nak tőle föllállított hangfejlődését. *)

Fejtegetésemben tovább kétségbevonam a *nāj* «nap» szónak eredeti «*asszony*» értelmét, pedig M. válasza szerint kétségtelenné teszük ezt az állandó *sánin* «*anyád*» és *nāj-āñkw* «*uri nő*» féle appositíók. Ha valaki azt hiszi, hogy M. ezzel engem megezfól, csalódik.

Ő itt csak ismétli a föltevésében már hangoztatott állítását a nélkül, hogy újabb bizonytságot, csak valamit is fel tudna hozni igazsága mellett.

Fölteszem, M. megengedi, a mit meg is kell engednie, hogy a *nāj-sáni* s a *nāj-āñkw* appositíók közvetlenül *Kaltés*-ra vonatkoznak. Ha pedig ezt nem vonja kétségbe, akkor következtlenül állítja róluk, hogy a napot jelölő *nāj*-nak eredeti «*asszony*» értelmét, kétségtelenné teszük. — Én ugyanis czikkelyemben kimutattam, hogy *Kaltés*, nem a napnak, mint M. állította, hanem az ég hajnalra változásának megszemélyesítője, vagyis eredete szerint egy és azonos *Numi-Tārom*-mal (= felső ég, illetőleg ennek személyesítője). M. azonban ezen megokolt állításomat, aprólékosnak mondja s ezafólásába nem is bocsátkozik. Én pedig elég fontosnak tartom,

*) Arra nézve, hogy egy eredetibb hosszú *á-nak rövid *o* is felelhet meg (*ád. odutta, álm: olt, ház: honn*) találó példák lehetnének a felhozott szavak, azonban ez a dolog itt vajmi csekély fontosságú. Munkácsinak arra kellett volna analog eseteket idéznie, hogy az eredeti *aj*-ből *o* származhatik! Csakhogy erre nem tud példát, valamint a következő kérdésre sem tudna feleletet adni: ha a *nāj-pī*-ből *nop* lett a HB-ben, miért nem lett a *fáj-ből ugyanott *fo*?

mert ha *Kaltés* nem napistennő, akkor a rája vonatkozó *nāj-sāni*, *nāj-āñkw* appositionók semmit se bizonyítanak a napot jelölő *nāj-nak* «*asszony*» etymonja mellett.

Hogy *Kaltés* valóban a megvilágosodó, pirkadó ég (illetőleg hajnal) női személyesítője, nem pedig napistennő, azt nem akarom itt újra bizonyítani. Csupán az egyik medveköltő éneknek három sorára utalok még, melyek így szólnak a szunnyadó szent állathoz: *Xoli-Seri sāniken žātlāne-mus*, *Xoli-Kaltés sāniken žātlāne-mus*, *žāni' tārēm-ta'ilel voss mastawēn!* (Vog. népk. gyűjt. III. 192.): «A mint *Reghajnal* anyácskád kivilágosodik, a mint *Reg-Kaltés* anyácskád kivilágosodik, a nagy isten ruhájával ruháztassál fel!» A «*Reg-K. anyácskád kivilágosodik*» kitétel világosan mutatja, hogy K. a hajnali égnek megtestestítője.

«Különben, írja tovább válaszában M., a napnak női személyként való felfogásáról tanuskodik a «*föld keletkezésének szent regéje*, is, hol «*Napasszony*»-ról (*žātel-ēkwā*) van szó e mellett: «*Holdöreg*, (férfi; *žāñžep-ājka*)».

Nagyon téved Munkácsi. E regében a nap legkevésbé sem szerepel női személyként, hanem igenis a *žātel-ēkwā* oly myth. női alak, ki a napot viseli, hordja; azért is inkább «*napviselő asszony*»-nak mondható, mint «*napasszony*»-nak. Személyesítésről itt szó sincsen! Szembeötlően megtetszik ez a szóbeli regének azon helyéből, a melyben le van írva *Tari-pēs-nimālū-sqw-nak* a *žātel-ēkwā*-nél tett látogatása (Vog. népk. gyűjt. I. 25.). Miután ez jól megvendégeli őt, *Tari-p.* e szavakkal fordul hozzája: «*žātel am totililem sar!*» *žātel-ēkwā lāwi*: «*nañ mat-namiñ jamešākw totilein?*» — «*am man lūsiñ totililēm?! akw' tož jamešākw totililēm.*» *žātel-ēkwā lāwi*: «*nañ kāsēn; jamešākw — ke totililēn, totilāln!*» *Tari-p.* *žātel vistā, ta totuñkwe patētā*: «*Hadd viszem én a napot!*» a *žātel-ēkwā* szól: «*Te talán jól fogod vinni?*» — *Miért vigyem én rosszul?! Ép oly jól elviszem mint te.*» A *žātel-ēkwā* így szól: «*A te kedved, ha jól fogod vinni, hát vidd!*» *Tari-p.* megfogta a napot s vinni kezdte. Az «*akw' tož jamešākw totililēm*»: «*ép oly jól elviszem, mint te*» kitétel nyilvánvalóvá teszi, hogy a *žātel-ēkwā* nem a napnak személyesített alakja, hanem a napot hordó női személy.

M. a «*nap*» fogalmának jelölésére a vogulban járatos (bár ritka) *nāj* szót, a mint már érintettem, feltevésében egybekötötte a «*fejedelmi, előkelő asszony, istennő*» jelentésű *nāj*-jal s az előbbinek szinte «*asszony*» (istenasszony) etymont tulajdonított. Én a két *nāj*-nak egybetartozását cikkelyemben tagadásba vettem s a napot jelző *nāj*-t az «*ignis, splendor*» értelmű északi-vogul *nāj* szóval kapcsoltam rokonságba, a következő támogató erősségek alapján: 1) sokkal természetesebb apperceptio a napnak «*tűzről, fényről*» való elnevezése, mint a «*nő*» névvel való kapcsolatba ejtése, 2) mivel

az ugor nyelvekben szokásos napnevek etymonjuk szerint mind «fényt, világosságot, tüzet» jelentenek: maga a vogul-osztjákban *nāj* mellett használatos *χätel* napnév is ily értelmű, miért tenne tehát ép az egy *nāj* kivételt, holott még a más törzsbeli nyelvek napjelölő szavai is ezt a jelentést tüntetik föl, 3) példák igazolják, hogy az egyes népek személyesített napalakjainak neve is majd mindig «lux, ignis» alapjelentésű, tehát ha még megengedném is, hogy a *nāj* a napnak személyesítése, akkor is nem «matrona, dea», hanem «lux, ignis» eredeti jelentést kellene neki tulajdonítanom, 4) végül Bundenz is «ignis» alapértelmet adott a *nāj*-nak.

Ezen, azt hiszem, eléggé világos s nyomós erősségeim daczára M. válaszában újra előáll régebbi állításával, de ismét minden számbavehető bizonyosság nélkül. Főlölesleges volna megint czáfolásába bocsátkoznom. Csak rövides megjegyzést teszek rá. „Birárlóm figyelmeztet, úgymond, az éjsz. vog. *nāj* «tűz» szóra; ismerem e szót, igen közönséges gyűjtéseimben; de nem «fényes» az alapértelme, hanem mint a «nap» jelentésű *nāj* szintén = *nāj* «asszony», értsd «istenasszony». Tehát a tüzet jelölő *nāj*-nak mégis csak «asszony» az etymonja! Különös! Csak azt nem tudom gyarló eszemmel felérni, miként lett az «asszony»-ból «tűz»? Ezt M. kifelejtí a bizonyításból, de úgy gondolom, nem is tudná megbizonyítani! Ő megelégszik azzal a kijelentésével, hogy „csak költői nyelvben használatos «tűz» értelemben a *nāj*”. Tehát a költői nyelv már odáig megy, hogy «asszony»-ból «tűz»-et csinál? Ezt valóban mind-egyeddig nem tudtam! De hinni ezután sem fogom!*)

Arra nézve, hogy a *nāj*-nak csakugyan «lux, splendor ignis» az eredeti jelentése, az imént említettem négy bizonyosságon kívül még felhozható a tavadai voguloknál ismeretes két hónapnév: *tāri nāj-joŋp* «fenyő fényhó» és *kāl' nāj-joŋp* «nyír fényhó», melyekben a *nāj*-nak «lux, splendor» értelme elvitázhatatlan. Megemlíthetők továbbá a *nāngēm* = «fénylem» ige s a *nāgeliñ* = «fényes» melléknév (v. ö. *nāgeliñ šempé žum* = «fényes szemű férfi» Vog. f. és n. 165. A *nāgeliñ* melléknév egy *nāgël* = «fény» főnév létezését is feltételezi a vogulban.), melyek a *nāj*-jal szintén nagyon hihetően összefüggnek.

Czikkelyemben rámutattam azon nyilvánvaló ellentétre, mely Munkácsinak *Kaltés*-ről közölt két véleménye között létezik; mind-ammellett váltig állítja válaszában, hogy két nézetnyilvánítása nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. Hogy mennyiben van igaza, meg-

*) Azután az sem áll, hogy csak költői nyelvben volna használatos a *nāj* «tűz» értelemben, legalább a *sāt nelmep tēren nāj* «hét nyelvű vészasszony» és az *ar nātmapä tāran-tut nāj-anka* «sok nyelvű vészes tűz fejedelmi asszony» kifejezések, melyeket M. állításának igazolására felhoz, ezt egy cseppet sem bizonyítják, mivel az ezekbeli *nāj*-nak a «tűz» jelentésű *nāj*-hoz nyilvánvalóan semmi köze sincsen,

ítélheti bárki, a ki egybehasonlítást tesz nyilatkozatni között. Én magam czélszerűtlennek tartom e helyütt újra szembeállítani őket, mivel bírálatomban amúgy is elvégeztem e dolgot. Most csupán azt a kérdést teszem fel, nem alapos következetlenség-e kimutatni előbb, hogy *Kaltés* a permi *Kildésin*-nak (a «teremtő ég» személyesített alakjának) mythikus képzetekre nézve is szorosan egyező átvétele, (NyK. XXI. 228.) azután meg ráfogni, hogy eredetileg, a bíborban előmlő, ki nem bontakozott *kelő napot*, a hajnalt jelentette? (NyK. XXI. 444.). Vajjon nem napnál világosabb itt az ellentét? És M. szerint, «két tény egymást felvilágosítja!» Ehhez már nincsen szavam!

Usupán egy állítására akarom még különösen ráirányítani a figyelmet. „Hogy . . . *Sorú-ätér*, írja, . . . egy részről s másrészről *Kaltés*, bár regéik többször egymáséba szövődnek, mégis külön személyei a vogul mythológiának: azon a vogul vallásos költészet ismerője nem vitatkozhatik. E czélzással ugyan M. engem akart meglőni, csak hogy magát találta el! Lássuk csak mit mond *Pervuchin* művének bírálatában (NyK. XXI. 228.): *Kaltés-ëkwä*, vagy más nevéen *äkw* «anyó» mint *ätér* «fejedelem» *xa' éξοχη* = *Mirsusné çum* «Világot néző férfi» = *Sqrü-ätér*. Hogy *Kaltés* és *Sqrü-ätér* külön myth. alakok, azon a vogul vallásos költészet ismerője nem vitatkozhatik, és íme saját állítása szerint *Kaltés-ëkwä* = *Sqrü-ä-ätér*! Kell ennél nagyobb ellenmondás?! Én *Kaltés*-t, mint myth. alakot nem állítottam egynek *Sqrü-ätér*-ral, mert akkor nem bizonyítottam volna, hogy az előbbi *Numi-Tarom* hajnalra változását, az utóbbi pedig ugyanannak fényben tündöklését személyesíti meg. Azt igenis vitattam, hogy eredete szerint mindkettő csak *Numi-Tarém* attribútuma (vagyis igazában vele azonosak), de hogy mint myth. alakok egyezők volnának, azt nem állítottam.

Végezetként M. azt a kijelentést teszi, hogy még lehetne sok megjegyzése, de bírálatomnak megítélésére ennyi is elég. A mily büszkén van kiejtve e nyilatkozat, ép oly keveset mondó. Ha ugyan elhallgatott megjegyzései is olyanok, mint a melyekkel le akart czáfolni válaszában, akkor jobb, hogy nem közölte őket, mert csak az én kezembe adott volna velök fegyvert maga ellen.

Záradékuul még egy megjegyezni valóm van. A «*botlás*», «*szó-himező*», «*lesbekerít*» kifejezéseim nem tetszenek Munkácsinak. Sajnálom, de ne engem vádoljon, hanem a népet s a régiséget, melyek vérembe oltották őket. Sérteni semmi esetre sem akartam velük.

Vitatkozni tovább nincs szándékomban. Most is nem egyéni meggyőződéséért, hanem az igazságért fogtam kezembe a tollat s abban a biztos hitben teszem le, hogy M. válasza nem fog senkit, nem mondom «lesbekeríteni», hanem félrevezetni.

R. PRIKKEK MARIÁN.

Az „ember“ szó magyarázatához.

A Nyelvtud. Közl. újabb füzete ismét tíz sűrű szedésű lapot szentel egy összesen 18 sorban megírt «talán»-nak a megdöntésére. Az érdemén fölötti bő méltatás e kitüntetésével együtt az *ember* szóra nézve kifejtett szerény véleményemet illeti (Ethnogr. IV, 51.), mely szintén hivatva lett volna nyelvészeti részről bizonyoságul szolgálni arra nézve, hogy «a nyelvrokonságnak megfelelőleg közösségeket fogunk találni az ugor népek szellemi élete egyéb nyilatkozásainak s különösen a mythikus és vallásos gondolkodásnak» terén is. Ezzel szemben az «igazság», melyet a szóban forgó cikknek napfényre deríteni sikerült, hogy «bizonyosnál bizonyosabb, hogy Munkácsi az „ember“ szó megfejtését sem mivel se vitte tovább Budenz magyarázatánál s mythologiai emléket éppen nem fedezett föl benne» (354. l.).

A nélkül, hogy különös fontosságot tulajdonítanak kifejtett nézetem megvédésének, vagy akár föntartásának — mert hiszen az eddigelé is csak mint valószínű föltevés tartott tekintetre számot olyan ponton, hol a bizonyos igazság egyelőre fölismerhetetlennek látszik — álljanak itt az ellene hadakozó cikk idézett, «tudományos végeredményére», valamint az annak alapjait tevő okoskodásokra a következő észrevételeim:

Budenz az ő MUGSzótárában a magy. *ember*-nek a vogul *elem-çalés* «ember» kifejezés alapján történő magyarázatát «tetszetes szófejtésnek» s az addig megkísértett magyarázatok közül kétségkívül «legnyomásabbnak» ismerte el. Hogy mindemellett hozzá nem csatlakozott, annak oka az volt, hogy Hunfalvynak az *em-ber* fölvetett összetétel utórészére vonatkozó magyarázata ki nem elégítette (l. 782. l.). Mivel azonban evvel, mint eredetileg önálló szóval ő maga sem boldogulhatott, kénytelen volt az előrészt «tetszetes» magyarázatáról is lemondani s az egész szóra nézve új föltevéshez fordulni. E szerint az *ember* szóban az *em-* előrészt = vog. *jänü*, osztjirt. *ēne* «nagy», a *-b* rendes magy. fokképző, az *-er* utórész pedig = cser. *erge* «fiú», finn *yrkä* «legény», mely benne van a magy. *férj*-nek is végzetében, úgy hogy ezek szerint az egész szónak eredetibb értelme ez volna: «nagyobb masculus»

szemben a «fű-»val, mint «kis masculus»-szal. Mindenesetre mint lehetőség megállhat ez a magyarázat is; azonban tagadhatatlanul alacsony mértékre szállítják le valószínűsége fokát a következő körülmények: 1) hogy a vog. *jāni'* tője tulajdonképpen: *jānɣ-* (plur. *jānɣét*, transl. *jānɣi'*), melylyel a magy. *ember* előtagja bajosan egyeztethető, a mint az egészen analog hangzású vog. *ānū'* (tő: *ānɣ-*: *ānɣēm*, *ānɣä*) «ágy» magy. megfelelőjének, az *ágy* szónak alakjából is következik; — 2) hogy «nagy» jelentésű *em*, vagy *en* szó egyébként bizonyossággal nem mutatható ki a magyar szókincsben (a Budenztől így magyarázott *nő-*, *nör-* «crescere» ige t. i. egyelőre nem tekinthető biztos szófejtésnek); — 3) hogy a *-b* fokképző alkalmazása a föltett szószerkezetben nem éppen szükségképi, amint több hasonló kifejezésünk (mint pl. *kis-asszony*, *nagy-apa*, *öreg-anyja*) szintén fokképző nélkül alakul. A Budenz-féle szófejtés ezen gyöngeségei méltán indíthatnak bennünket új magyarázat keresésére. Ehhez megadta számomra az első fénysugárt a nyelvemlékek *nēmberi* (*nembēric*, *nembēriet*; Bécsi és Münch. cod.) alakjának észrevétele (Ethnog. I, 290.), melyben mint a *nő-ember* összetétel összerántott alakjában világosan szemünkbe ötlük, hogy az *ember* szónak végzete a magy. *férj* (*förj*) szabályszerűen következő eredetibb *pérj alakját tartalmazza. A vog. *ēlēm-ɣälēs* tükrében ezzel határozottabbá válik az előrésze vonatkozó régi sejtélemnek is helyessége, mely fölfogással szépen egybehangzik az a tény is, hogy a magy. *férj* a régiségben és nyelvjárásokban «feleség» értelemmel is járja, miből t. i. az tűnik ki, hogy eredeti értelme általánosabb volt a mainál s így annál inkább alkalmas lehetett az «ember» fogalom hordozá-ára. A magy. *ember* szó ily módon értelme szerint = vog. *ēlēm-ɣälēs* «ember» azon csekély eltéréssel, hogy amott a képes «halandó» (*ɣälēs*: vog. *ɣäl-* «halni») kifejezés helyett az egyszerű «ember»-féle kifejezés van alkalmazva. Ha immár ezt a magyarázatot — mely a legközelebbi rokonnyelv megfelelő kifejezése alapján egy közkeletű magyar szót vesz kombinációba és semmi hangzás-, vagy jelentésbeli szabályellenességet nem föltételez — a fönt idézett Budenz-félével összehasonlítjuk, vajjon lehet-e róla igazságosan állítani, hogy éppen «semmivel sem vitte tovább» a szó megfejtését emennél?! Nem tarthat-e méltán jogot legalább annak elismerésére, hogy egyszerűbb, azaz kevesebb különösséget vesz föl alapul?!

Azonban vannak éleslátó szemek, melyek a kákán is képesek csomókat fölfedezni s bizony nem csoda, ha ez az éleslátás az én kis igényű föltevésemen is bogokat vesz észre. Igyekezzünk látni s okulni mi is; vizsgáljuk csak rendbe alkatuk szerint ezeket a bogokat. Im itt következnek:

1) «Az *ember* csupán hangtani szempontból sem lehet az *ēlēm-pi'-erge'* sarjadéka. Az eredeti *mp* hangcsoportból ugyanis

nyelvünk csekély kivétellel elenyésztí a nasalist, pl. *láp*: f. *lampe*, *tép*: f. *tempaa-*, *apad*: *ampad, *eped*: *emped stb.; de ha nem enyészti is el, a szóközépi *p*-t nem szokta *b*-re lágyítani. Igaz, ugyan, hogy a *hab*, *eb*, *seb* (-*es*), *domb* stb. szavainkban a vogulban *kumpa* (sic!), *āmp* (*amp*), *semp*, *tump* (*tumb*) stb. megfelelője van, esakhogy az *mp* hangcsoport itt nem eredeti, mert az ősgugor alakokban *mb*-t találunk: *k₂mb₂, *εmb₂, *s₂mb₂, *t₂mb₂* stb». — Hát ez Budenz s mások nyomán alapjában helyesen van tanítva; de a forrás fölhasználásában egy kis felszintességet árul el. A magy. *láp*, f. *lampe*, *tempaa-* szókban az *mp* hangcsoport (ill. a *p*) nem «eredeti» ép úgy mint nem a vog. *āmp*, *tump* stb. szavakban. Azt mindenki tudja, hogy a nyugati finn *mp* eredetibb *mb* helyett való, mely a többi nyelvjárásokban jelentkezik s Budenz a *láp*-ról szóló cikkkben világosan megírja: «szabályos magy. alak a finn *lampe* e helyett *lambe* ellenében a *b*-vel való *láb* («láp», *Fekete láb*); a *láp* alakban erősült *p*, úgy mint az észti *lomp*-ban (s a magyarban többször eredeti *b* helyett)». Sebtiben való dolgozás jele a vogul *kumpa* alak is (helyesen: *zump*, *khump*), mely úgy keletkezhetett, hogy az író az alak kiírásakor a MUGSz. *hab* cikkekének jegyzetébe pillantott, hol egy finn *kumpa* = lp. *kobbo* «uter» szóról van említés. Mindez azonban mellékes. A földolog a fölhozott hangtani «lehetetlenségre» nézve az, hogy az *ember* szóban magyarázatom szerint az *mb* hangcsoport nem egy szónak szóközépi, vagy szóvégi eleme, hanem két külön szónak összetételéből keletkezett. S ez nagy különbség. A nyelvtörténetnek egy régibb korában elenyésztek ugyan az *eb*, *hab*-féle szavak nasalisai; de ugyanilyen összekerülő mássalhangzók megmaradnak pl. a *szem-pilla nyom-ban*, *am-bátor*-féle összetételekben. Az *ember* összetételben különben az *m* egyébként is megmaradt volna, mivel *lm* helyett való (v. ö. vog. *élém*). Az *mp*-*mb* hangváltozáson való megütközés, melyre hamarosan a Nyelvőr-Kalauzból csak a *hömpölyög*: *hömbölyög*, *lompos*: *lombos* példákat idéztem, czáfoló szót sem érdemel.

2) De nemcsak alaki, hanem «jelentési szempontból» sem lehetne az *ember* szó a Munkácsi gondolta *élém-pérj összetételnek sarjadéka; mivel «az *ember* szó jelentéskörébe a „maritus” értelem nem illeszhető be, legkevesébe pedig a *férj*-nek eredeti „junger mann” etymonja» (351. l.). Pedig Budenz így ír az *ember* szó lehető etymonjáról: «Ha valamely szó, úgy mint az *ember* is *vir* (mann) és *homo* (mensch)-et teszen, bizonyosan a *vir*, *mann* az első jelentés, amelyet a szófejtésnek is alapúl kell vennie (v. ö. *ἀνὴρ*, *ἀνδρo-* és *ἄν ρ-ωπος*)» és tényleg az *er*- utórészben éppen a cserem. *erge* «filius», finn *yrkä* «legény», *yrkö* «mann» szók mását találja, tehát szintén «junger mann»-féle értelmet keres benne. Ugyanígy gondolkodott Hunfalvy is, midőn az *em-ber* utórészét a vog. *vér*

«fiatal» (értsd ez esetben: «fiatal ember») szóval egyeztetette. Csak az én szigorú bírálóm éles szeme lát az egyeztetésben etymologiai abszurdumot.

Készen vagyunk. Szorosan a szövejtésnek ezek a tönkretevő bacillusai. De ezek tárgyalásán kívül tartalmaz még a tíz lap több igen kompromittáló észrevételt, melyek a magyarázatom támogatására felhozott mellékkörülményeket s annak történetét illetik.

Elsőben is: «Abban sincs továbbá igaz a Munkácsinak, hogy a férj-et vidékenként, 'asszony' jelentésben használják. Somogyban a Dráva vidékén e néven nevezik mind a *maritus*-t, mind az *uxor*-t, tehát, 'házastárs' s nem, 'asszony, feleség' értelmet adnak neki. A «házastárs» pedig, 'maritus' is, meg, 'uxor' is, tehát nevezheti így a palóc is a feleségét» (351. l.). — Megdöbbenek magamtól. Tehát már nemcsak a tények fel fogásában, tévelygek hamis utakon; hanem idézeteim és hivatkozásaim sem volnának megbízhatók! Mit írtam én és mi a tárgyi valóság? Én ezt írtam (Ethnogr. IV, 52.): «A férj-nek a régibb nyelvben s ma is vidékenként, feleség, asszony' értelme is van, miből kitetszik, hogy eredetibb jelentése általánosabb s mint ilyen alkalmas lehetett az, 'ember' fogalom jelzésére is». A tárgyi valóságnak pedig kulcsa ez esetben az új Magyar Tájszótár, melyben ezt olvassuk; «férj: feleség Dunántúl: Fehér m., Zala, Vas, Somogy, Baranya, Dráva mell., Palóczság, Csik m.»*). Tehát «nincs abban igazam», hogy a «férj-nek vidékenként, feleség, asszony' értelme is van».

«Kimutattam» — így hangzik az önérzetes szó — «hogy *élém-pi*' mythologikus név a vogulban nem létezik». Hogy miként történt ez a «kimutatás», elmondja a 347. lap: «Simonyi Zs. közölte velem Munkácsinak élőszóbeli megjegyzését, mely szerint Hunfalvy alighanem félreértésből faragta az *élémpí*-t. A «Vogul föld és nép» 120. lapján ugyanis . . . stb. (s itt idézve van a teremtési regének az a helye, melynek félreértéséből az én észrevételem szerint H. az *élém-pi*' szót forgalomba hozta, de nem «faragta», mely nyilatkozatot magamé gyanánt el nem fogadhatom). Az én bűnöm, hogy «nem vettem elég jókor észre, hogy ilyen névről a vogulok mit sem tudnak» s magam is operáltam vele 1890-ben egy jegyzetben (Ethnogr. I, 291.). Mintha bizony a Lozva és Szoszva mellékein s a visszatérésre következő első hónapokban egyéb gondom sem lett volna, mint a Hunf. nyelvi adatainak (melyeknek megbízhatóságában egyelőre semmi

*) Ime néhány részletesebb idézet a Nyelvörből: «férjem: férfi neje-nek» (V, 180; Dunántúl), «férjem: feleségem» (VII, 92; Csik m.), «első férje Horváth Susanna (1795-ből, Szombathely; XIV, 184), 'majd eihozom a férjemet is', mondá egyszer a palóc s a férj szóval a feleséget gondolta» (U. o. 88.).

okom sem volt kételkedni) a forrásai után járni. Csak 1892-ben jelent meg a vogul szövegkiadás első füzeté, melynek fordítása alkalmával nyílt módomban az említett félreértést észrevenni s mint szövegkritikai jegyzetet az I. köt. kiegészítő füzeté számára föntartani. Különben is azon alapon, melyen velem történt, minden tudományos haladásra ráillik a «nem elég jókor» szemrehányása s megrovást érdemel Edison is, hogy miért nem már ötven év előtt találta föl találmányait. Azután meg hogyan állíthatja bárki is olyan biztossággal, hogy «kimutatta», hogy valamely vogul nyelvi adat nem létezik?! Hát ki vannak-e már adva mind a Regulyféle s mind a magam nyelvi gyűjtései, hogy valaki azokat átkutatva határozottan kijelenthesse, hogy ime ez vagy az adat nem fordul elő benne?! Hátha mégis megvan az *ëlém-pi'* pl. Reguly apró jegyzetei közt, melyekből Hunf. a Vog. föld és nép 137—142. lapjain ád mutatóványokat?!

Egyéb szégyenletes hibáim is vannak vogul nyelvi jelenségek megítélésében és értelmezésében. «Az *ëlém* szót nem is fogadjhatjuk el «levegő, ég» jelentésűnek a *çalés*-szal való összetételben. Nem pedig azért, mert nem találunk semmi pszichológiai alapot arra, miért hozta volna kapcsolatba az ember a maga nevét a levegő éggel. Talán azért, mert a levegő élének egyik föntartó eleme? . . . Az apperceptiónak erről a netovábbjáról még a mai művelt nyelvek sem tudnak semmit! Az *ëlém*-nek mindenesetre valami mást kell jelentenie. S ez a jelentés a megfelelő finn *ilma*, észt *ilm* «luft, himmel, wetter» szónak «mundus (welt)-féle értelemben való alkalmazását tartva szem előtt semmi más mint: «világ (föld);» *ëlém-çalés* = «világ (föld) halandója», valami más alkalmasabb jelentést az *ëlém*-nek itt nem tulajdoníthatunk (348—49 ll.)» — Minő biztossága az ítéletnek! Uj s nagy jelentőségű módszer tűnik itt föl a szójelentés megállapítása terén. Már ezentúl ha valamely magyar szónak értelmét kell meghatározunk, nem előbb saját nyelvünkben fogunk szétnézni; fölöslegesek lesznek a nyelvtörténeti, táj- s egyéb szótárak, elég lesz pusztán az etymológiai szótár s ha ott azt találjuk, hogy pl. a magy. *ég* megfelelője a legtávolabbi rokonság területén a finn *henki* szóban «halitus, animus vitalis, vita», mi is kimondjuk, hogy a magy. *ég* jelentése: «lehellet, lélek, élet», hasonlóképpen hogy a magy. *es*- ige a finn *istu*- «sedere» alapján egyértelmű az «ülni» igével. Az *ëlém* jelentésének fölismeréséhez találunk ugyan adatokat a vogul-osztjában is: ott van Ahlquist kiadott szójegyzékében «*elm, ilm* zeit, wetter», Reguly jegyzetei közt: «*ilm* wetter; *taine ilm* na lizach chodnoe vreme (hókorcsolyázásra alkalmas idő)», az én gyűjtéseim közt: *jámés ëlém*, alsólozvai *jámés jëlém* jó idő (хорошая погода), középlozvai *kišne ëlém* vadászni való időjárás (хорошее время лъ-совать), melyekben az *ëlém* helyett mindenütt a *tårém* «ég» szó is

használatos; — ott van a társnyelvben az osztjában: *jilem-tut* és *törém tut* «nordlicht» (tkd. «égi tűz»), valamint az énekekben: *num tarom aze, num jelem jig* «felső ég atya»; de mindez nem irányadó, tanúságuk erőtlen. A fődolog az, hogy a legmesszebb eső nyelvben, a finnben *ilma* — bár szintén rendesen «luft, himmel» (mint az észti *ilm* «wetter», lapp *alme, allme, ilbme* «himmel»), votják *in, tő: inm-* «levegő, ég», zürj. *jen, tő: jenm-* «gott», *jen-ež, jen-velt* «himmel») jelentésű, — de bizonyos esetekben van «még egy más sajátágos értelme is, t. i. jelenti a teremtett dolgok összességét, a „mundus“-t). Tehát mivel finn *ilma* esetleg «világ» is, ergo ez alapon a vogul *ëlem* is «világ» s *ëlem-çalés* «világ (föld) halandója» . . . Minő meggyőző világosság! Régóta kísérem érdeklődéssel az absztrakt «világ» fogalom kifejezéseit a mi primitív rokonaink nyelvében, észrevettem hogy a vogulban *mäi' tärmi* «föld és ég», vagy *çotäl älné sät mä* «bármerre levő hét föld» (Ahlquistnál: *olnä-törém* «das seiende, die welt») s egyéb hasonló ügyetlen kifejezések vannak reá, megfigyeltem hogy a mi nyelvünk is csak a világ «lux» szó átviteles alkalmazásával képes kifejezni, ép úgy mint a mordvin *ši-val* «mundus» (v. *šö. ši* «nap», *valda* «világ; világos tiszta»), hogy továbbá a votjában *duñne*, a csere-miszben *tünža* idegen szavak vannak reá (tatár-arabs *dönjä*, csuvas *tönžä* «világ»); de hogy egy igazi specialis s e mellett eredeti «világ»-féle szó lappangjon éppen az oly gyakori vog. *ëlem-çalés* kifejezés előrészében, annak sejtelmére valóban nem jutottam.

Azonban ez a baj csak kismiska ahhoz képest, hogy Regulynál s az én szövegeimben valamennyi hely, melyben az *ëlem-çalés* nem az istenekkel kapcsolatban fordul elő hamisítvány, vagy legalább is helytelenül alkalmazott kifejezés. Így kell t. i. a dolognak lenni a következő alapos tudományú kijelentés alapján: «A vogul nép ugyanis közösesen *çum*, vagy *mä-çum* néven nevezi az embert; de a mikor istenről beszél, hogy egyfelől mutassa alázatosságát, másfelől meg kifejezze hozzájuk képest gyarló, mulékony voltát *çalés*-nak «halandó»-nak mondja magát». Pedig az én legprofánabb tartalmú éjszaki és kondai vogul följegyzéseimben is (pl. mesékben, ethnographiai leírásokban s e közbeszédből vett szólásokban) mindenütt az *ëlem-çalés* (kondai *ëlem-kholés*, középlozvai *ilm-khals, khals*) szó járja az «ember»-re; ellenben teljesen ismeretlen előttem a *mä-çum* (*mä-çëm*) szónak «közönséges»-nek jelzett «ember» értelme (tudomásom szerint mindig «nép, emberek»: «*Lüsm-mäçëm* a Lozvavidék népe»; Regulynál: «*mägäm* leute, ljudi») s a *çum* szót sem hallottam sem én, sem más gyűjtő általános «ember (homo)» értelemben, hanem mindig csak kizárólag «férfi»-ra vonatkoztatva. De hát ez csak a mi tapasztalatunk.

«Nagy tévedést követel továbbá Munkácsi» —

hangzik tovább a magashangú tanítás — «midőn a vogul teremő hőst ősembernek állítja... Vélekedésem szerint a teremő hősnek magasabb rendű lénynek kell lenni, mint az embernek. S nyomban erre következik az idézet a teremősi regéből: *Ēkwāi' ājkāi' ālei'*... Egy öreg asszony s öreg ember élnek. *Tārem*- atya, *Tārem*- apa ezüstívű ives bölcsőben bocsátá őket felülről alá». Hát nem voltak-e már ezek a regei alakok is emberek, a «mankós botra jutott, ősz hajhoz jutott, halókorba esett kettő», kiktől az a fiúcska születik, ki *Numi-Tārem* segedelmével csodás módon a földet előbuktatja, embert, s állatot alakít s a műveltség kezdeteit tanítja a föld lakóinak? Olyan alakot, mint a bibliai Ádám, ki testi ősatya az egész emberiségnek a vogul mythologia nem ismer. A rege hőse földből és hóból gyúrja ember- és állatalakjait; tehát viszonya az emberiséghez olyan mint Deukalioné és Pyrrháé, kik hátuk mögé dobott kövekkel hozzák létre a később elszaporodó emberi fajt. Van-e azért valaki, ki kétségbe vonja, hogy az utóbb említett alakok a görög nép képzelete szerint az emberiség ősei, ősemberek? — Egyébként azon czél szempontjából, mely miatt az *ember* szóról való magyarázatomban e regére hivatkoztam, merőben közönyös, hogy ősember, vagy magasabb rendű lény-e az emberteremő regealak: a földolog az, hogy az alsó világ (*joli mā*) első lakói felülről, az égből lettek alá bocsátva ép úgy mint *Väinämöinen* a megfelelő finn regealak (kiről szintén mindegy ha nem is ismerik el ősembernek, hanem «a világosság istenének», vagy «napistennek») *Ilmatar*-tól, a «levegő tündéréből» született.

Mindezek után, mint hatásos zárójelenet, végezetül jön a tudományos morál vérpadán való lefejezés. Az *ember* szónak mythologiai értelmezése részéről más tollaival való ékeskedés, prózailag szólva: plágium. «Mielőtt fejtegetésem eredményét összevonva kimondanám», — így szól a zord ítélet — «nem hagyhatom megemlékezés nélkül, hogy az *'ember'* név mythologiai értelmezése nem Munkácsinak találmánya, hanem Hunfalvyé, ki már 30 évvel ezelőtt állott vele elő szakasztott ilyen alakban (353. l.)». S következnek az utalások azokra a helyekre, melyekben ez eszme tárgyalva van, u. m. Hunfalvy: «Vogul föld és nép» és «Kondai vogul nyelv» művei, Budenz: «MUSzótára» és Vámbéry: «Magyarok Eredete». No lám!... Szent igaz, hogy én ama 18 sornyi rövid tárgyalásban sem Hunfalvyt, sem Budenzet nem emlegettem, mint általában nem hivatkoztam forrásokra. De éppen mivel a szóban forgó nézet oly sokszor s annyi helyen tárgyalva volt, ingyen sem képzelhettem, hogy bárkit is a mi nyelvész szakközönségünkben tájékoztatlanul hagyok eredetére és történetére nézve, azt meg éppenséggel nem tettem volna föl, hogy ez a «szenzációs leleplezés» czélzatá-

val egy egész lapnyi terjedelemben tárgyalva éppen a Nyelvtudományi Közleményekben aknáztassék ki ellenem, azon folyóiratban, melynek terén az utóbbi 15 évben nem egyszer jelentem meg szerény dolgozataimmal s hol ennél fogva írói egyéniségem talán még sem egészen ismeretlen. Mi könnyű volna ugyanilyen «leleplezés» minden oly tudományos jellegű művön, mely az elődök munkásságának eredményein épül! Ime, hogy messzebbre ne menjek, az én «érdemem» feszegetője is szól az eredeti *mp* hangsoport nasalisának enyészteréről a *láp* és finn *lampé, tép-* és finn *tempaa-, eb* és vog. *āmpj* stb. szók egyezéséről a nélkül hogy egy árva szóval is megemlékeznék róla, hogy mind e dolgok Hunfalvy, Budenz s esetleg már elődeik «találmányai».

Egyébként úgy érzem, e «lefejezés» miben sem tett kárt. A nyaktiló gyöngé papiros volt. Nem is vér folyt alatta, hanem meddő, a tudományos kérdést egy hajszálnyira sem tisztázó, részben mód nélkül fölszínes szóáradat. Ami pedig «agyonütve van» — hogy e kifejezéssel éljek — az nem más mint az az idő, hasznosabb közleményektől elvont tér és költség, mely ezen eredménytelenül vitázó cikkek megírására, illetőleg közlésére vesztegetve lett.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Pótlások jövevényszavainkhoz. *Karapol.* „Stolat adván kezekben az asszonyállatoknak, annál fogva vezetik a szentegyházban, és vízzel *karapollyák* meg“. A NySz. ez adata legjobban mutatja, hogy a *karapol* igének, „bespritzen, besprengen“ a jelentése. Eredete után kutatva könyvnyen rájöhettünk, hogy szláv jövevénynyel van dolgunk. Az ószl. *kropiti* „besprengen“ (újszl. *kropiti*, t. *kropiti*, cseh *kropiti* Mikl. EtymWb. 142; Cih. II. 36) mind hangtanilag, mind pedig jelentésileg teljesen födi a magyar *karapol*-t. A szláv keresztény terminológiából átvett magyar jövevényszavak közé föl kell vennünk tehát a *karapol*-t is.

Kappan. Eredetét tudtommal Miklosichon (és NyK. II. 471) kívül senki sem kutatta. Hallgatagon beletörődtünk, hogy szláv jövevény. (Nyr. XI. 224. Mikl. EtymWb.) Egy hangtani körülményt azonban figyelmen kívül hagytak a kutatók, s ez a hosszú *p*. A szláv nyelvekben: újszl. t. *kopun*, bolg. *kapon*, cseh *kapoun*; ezek részint a kfn. *kappün*, részint az újfn. *kapaun*-ból (cseh *kapoun*) valók. Höfer „Etym. Wörterb. oder in Oberdeutsch, vorzüglich aber in Oesterreich gespr. mundart“ (Linz. 1815) című művét lapozgatva, ezt találtam II. 113: *kapphan*: kapaun, kapp-hahn. — Ezen osztr. baj. nyelvjárás *kapphan* (írod. *kapp-hahn*) átvétele a magyar *kappan*. Höfer is ebből a német dialektikus alakból magyarázza a magyar szót.

MELICH JÁNOS.

hogy nemcsak az *ä, ö, o, u* hangzanak valamivel nyiltabban, mint a megfelelő magyar hangok, hanem saját tapasztalásom szerint az *e* is; mindenesetre nyiltabban, mint a dunántúli *ë*. Egészen új és könnyen áttekinthető csoportosításban mutatja be Szinnyei a mássalhangzó-változásokat és az úgynevezett *gyengüléseket* összefoglaló táblázatban is föl-tünteti.

Ezenkívül gyökeres átdolgozást találunk a névragozáshoz függesztett észrevételeken, a birtokos személyragozáson, a viszonzszókon, a hol azt is megjelöli, melyek használatosak post- és melyek praeposíciókként, továbbá az igeragozásról szóló fejezetben.

Fölhasználja különösen Setälä E. kutatásait, hogy néhány kivételes nyelvi jelenséget érthetővé tegyen s néhány eddigi hibás magyarázatot helyessel pótoljon. Így több alaknak analogikus hatás útján való keletkezését magyarázza meg, mint a 8. lapon a *tehnyt, nähnyt, tehköön, nähköön* alakokat, melyek *tehtävä, nähtävä* hatása folytán jöttek létre, a 12. lapon a fölső fok képzőjét, mely eredetibb *-ima, -imä*-ből a középfok *-mpa, -mpä* képzőjének analogiájára alakult *-impa, -impä*-vé. A *casempa* «bal» is a comparativusok hatása folytán nyerte mai alakját eredetibb *vasema, vaseme* helyett (26. lap). — *Alle, ylle, päälle, päällitse* is analogiás alakulások eredeti *ale', yle', pääle', päällitse* helyett az *alla, yllä, päällä* locativusi alakok hatása folytán (36. l.). — Az *-ittain, -ittäin, és -itellen* ragos határozók legnagyobb része szintén analogiás alakulás. T. i. a nyelvérzék az *-itta, -ittä* és *-ittele* képzős denominális igéknek *-te* képzős és *-n* ragos *-ittaen, -ittäen* v. *-ittain, -ittäin* és *-itellen* végű gerundiumát egységes határozói ragnak, az alapszóhoz járultnak vette, s aztán alkalmazását más névszókra is kiterjesztette (39. l.). — A *leik-kaele-, kokele-*féle igék analogiájára támaszkodnak az ilyen képzések, mint *sitoele-* v. *sitoile* (*sitele-* mellett a *sito-* kötni igéből), *kertoele-* (*kerto-*), *kieriele-* (*kieri-*), a melyekben a nyelv az egész *-ele, -ile*-t képzőnek érzi, holott a tulajdonképi képző *-le* (48. l.). — A nyelvérzék megtevédedéséből keletkeztek az imperativus többes 2. személyének *-kaatte, -käätte* ragjai, holott a személyrag már a *-kaa, -kää*-ben is benne lappang (ered. *-ka-te, -kää-te*) s ennek analogiájára alakultak azután a) többes 1. sz. *antakaa-mme, menkää-mme* alakok is (az eredetibb *antaka-me, menkä-me* helyett) 53. l.

Alakvegyülésből támadt a genitivus *n* ragja előtti *-itte* többes névszótó a rendes *-ite, -ide* mellett. Itt kiindulásul olyan alakok szolgálhattak, mint *satee* «eső» (nom. *sade'*), melynek gen. plur. *sadetten* v. *sateiden* s e kettő összevegyülésével: *sateitten* (16. l.). — A *-ne* végű igéknek kétféle csonka tövük van, u. m. *n* és (*k, t* előtt) *t*. Ez utóbbi azonban vagy az *-ea, -eä* (ered. *-eta, -etä*) vagy a régi *-nte* végű mellékalak-

kal való összekegyedésből származott. A *-t-s* csonka alak tehát nem hangváltozás folytán keletkezett, hanem átvett alak s aztán analogia útján azon igéknél is kifejlődött, a melyeknek nem volt *-ea*, *-eä* vagy *-nte* végű mellékalakjuk (45. lap).

Az ilyen magyarázatoknak tudományos nyelvtanba való bevétele nemcsak arra alkalmas, hogy az egyes nehezebben érthető sajátságokat megmagyarázzuk velük, hanem arra is, hogy a tanuló ez által megismerkedjék az újabkori nyelvtudomány egyik fő elvével, a mely szerint a nyelvtani alakok nem mindig fejlődtek egyenesen valamely régiből, hanem hogy alakulásukban nagy szerepük van a többi rájuk ható alakoknak vagyis az analogiának is. Szinnyei igen helyesen járt el, midőn e magyarázatokat fölvette s dicséretre méltó rövidséggel és szabatosággal tárgyalta.

Ennyi az, a mit a nyelvtan átdolgozásának irányáról mondhatok. Csak azt sajnálom, hogy Budenz mondattana teljesen elmaradt. Olyan terjedelemben, mint Budenz adta, talán nincs is rá szükség, de óhajtható, hogy a főbb mondattani kérdések mindenesetre helyet találjanak a 2. füzetben megjelenendő olvasmányok keretében.

Reméljük, hogy a finn nyelvet nemsokára követni fogják a többi ugor nyelveket ismertető füzetek is.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A finn-ugor nyelvészet történetéhez.

E. N. Setälä: Lisiä Suomalais-Ugrilaisen kielentutkimuksen Historiaan (Adalékok a finn-ugor nyelvtudomány történetéhez) Suomi III. 5. 1892. s külön lenyomatban.

Ezen derék művében *Setälä* számos ismeretlen adattal gyarapította az ugor nyelvészet történetét, többnyire eredeti levéltári kutatások alapján, melyeket *Hannoverben*, *Upsalában*, *Stockholmban* stb. végzett. Mielőtt pedig a munka rövid foglatját adnám, ki kell emelnem a rendkívüli szorgalmat s tudományosságot, mely *Setäläne* k valamint egyéb műveiben, úgy ezen dolgozatában is kinyilatkozik.

Erről a tárgyról nálunk is irtak már *Hunfalvy*, régebben *Kállay* s legujabban *Munkácsi Nyr.* XI. *Munkácsi* szerint *Tröster János* volt az első, a ki a finn-magyar rokonságot észrevette. Azonban mint most *S.* kimutatja nem őt, hanem *Fogel Mártont* illeti tulajdonképpen ez a dicsőség. *Setälä* felfedezte *Fogel-nek* egy kéziratát a hannoveri könyvtárban, czime: *De Finnicæ linguae observationes*, a melyben igen érdekes s maig is helyes szóhasonlítások, to-

vábbá egyéb nyelvészeti megjegyzések is találhatók. *) Nem is említhető mellette Tröster néhány adata, a kinél különben is csupán ötlet az egész. Fogel ellenben III. Cosimo ösztönzésére, a ki szerette volna a finn-nyelvet megismerni, igen alaposan foglalkozott a finn-nyelvel, s a fejedelemnek készített egy szójegyzéket Schrodér: *Lexicon Latino-Scandinavicum* cz. művéből, továbbá a fent említett értekezésében megismertette őt a finn-nyelv fősajátságaiival. «Midőn megfontoltam, így szól, hogy a magyarok Scythiából kerültek Pannóniába s hogy a *hunnok*-at *h>j* cserével, a mi nem épen szokatlan, *finnek*nek is lehetett nevezni, . . . s minthogy Marcellinus ugyanazt meséli a hunokról, a mit Tacitus a finnekről, azon kezdtem gondolkozni, vajjon a finn-nyelv nem rokona-e valamiképpen a magyar nyelvnek». Forrásai Molnár Grammatikája s szótára, a finn biblia, továbbá Bureus: *Orbis Arctoi Imprimisque Regni Sveciae nova et accurata descriptio* (Wittenberg 1631.) továbbá mappák voltak, a melyekből szójegyzéket (lappot is) csinált magának. Ezek alapján 37 finn-szót hasonlított a magyarral. Ezután így folytatja: «Sed non satis forsitan fuerit, Vocabula aliqua sive integra sive detorta exhibuisse, ut cognationem hanc adstruamus. Potius fuerit ad reliqua cognationis argumenta accedere». S elsorolja hét pontban a két nyelv megegyező sajátságait. Ezek: 1. hogy kerülnek a mássalhangzók torlódását, 2. nincs nemi különbség, 3. egyenlő ragozásuak, 4. névutóik vannak, 5. birtokos ragjaik, 6. melléknév helye a főnév előtt van, 7. nincs *habeo* igéjük. Azután elsorol még némi különbségeket is a két nyelv között; végül példákat idéz, hogy mennyi sok german szláv idegen szó van a finn nyelvben. Élénk levelezést folytatott Schöfférrel (l. Nyr. XI. 251.) a kitől tudakozódik a *finn* nyelvről, de legkivált a *lapp*ról. Kéri, hogy «propter Mediceae familiae (Cosimot érti) in bonas literas merita» küldjön neki *lapp* könyvet. Schöffér készségesen teljesítette kérését, s küldött neki egy szójegyzéket (vocabulorum catalogus) meg egy *Enchiridion Laponnicum*-ot. Ezeket tanulmányozva Fogel azt írja vissza Schöfférnek: «Laponnicam linguam a Finnica differre dialecto deprehendo, utramque vero Hungaricae esse sobolem primus ni fallor observavi».

Mindezekből kétségtelen Fogel nagy érdeme, a ki nemcsak hogy a nyelvek rokonságát észrevette, hanem azt is átlátta, hogy a szóegyeztetésen kívül még egyéb hasonlatosságra is szükség van, hogy a rokonságot megállapíthassuk. Ez tulajdonképen a nagyobb s igazi érdeme. A mit Eckhard mond, hogy Comenius-tól tanulta fölfedezését, —

*) Fogelről értekezik meg Teza E. *Del Nomenclator Finnicus* sfb. (Roma 1893) cz. értekezésében.

az mese, mivel mint már Donner s Munkácsi is állították, S. bebizonyítja, hogy Comenius műveiben sehol elő nem fordul a dolog. Az egész Leibnitz-nak egy állítása révén terjedt el, a ki, mint most kitűnik, szintén tévedett.

Fogel kézírata 1669-ben iratott, tehát három évvel később, mintsem Tröster munkája megjelent. Annyi azonban bizonyos, hogy ezt a munkát nem ismerte; az meg e rövid kivonatból is kitűnik, hogy F. egész alaposan kutatta a kérdést, úgy hogy az ő fejtegetései mellett Tröster ötletszerű megjegyzése igazán tekintetbe se vehető.

A második fejezet Stiernhielm-ről szól. Ő is felismerte, hogy a *finn, eszt, lapp s magyar* nyelvek rokonok. Nagyobb érdeme, hogy szembeszállt azon véleménynyel, mely szerint valamennyi nyelvet a héberből származtatták. S különösen figyelemre méltó, a mit a nyelveknek a dialektusok révén történő elágazásáról fejteget. E tekintetben korát nagyon megelőzte, s ez is Setälä érdeme, hogy ezt napvilágra hozta.

A harmadik fejezet, a mely Leibnitz-ről szól, ha nem is a legfontosabb, de minden esetre a legérdekesebb. Bámulattal látjuk, hogy a nagy ember mekkora buzgalmat fejtett ki az ugor nyelvek ügyében. Tudott rokonságukról s minden áron bővebb tudósítást óhajtott magának felőlük szerezni. Irt mindenkinek, a kitől remélhette, hogy szöveget keríthet a számára, sőt azt szerette volna, hogy Nagy Péter hivatalosan gyűjtsen szöveget (legalább a mi atyánk fordítását) soknyelvű népei körében. A függelékben a többi között közöltetik ama Fabritius német (1702. máj. 2.) levele, a ki midőn követségbe ment Perzsiába, a mordvinok földjén is átutazott. Ebben a többi között ezeket írja: «... und hat diese mordowinische sprage einige gemeinschaft mit das vinnische Also ich es observirte bey meyne durch Reise Anno 1687 hette ich einen diner peter piper so in vinland geboren dieser könte mit die mordwiener wol zu Recht kommen, begerte in vinnischer sprage von ihnen ein leffel honich Brodt, mileh Brandwein pferde wasser und viel andre Dinge mehr».

Következik a negyedik fejezet. Rudbeck-ről szólván, S. helyreigazítja Munkácsi tévedését, a ki azt hiszi, hogy Rudbeck műve csak halála után jelent meg a fia kiadásában. A czimen úgy van *Olavi Rudbecki Fil.*, de ez azt jelenti *ifjabb Rudbeck*. A munka ugyanis 1717-ben jelent meg s szerzője csak 1740-ben halt meg. Mellőzöm e fejezet tartalmát, minthogy többnyire ismert írókkal foglalkozik, a minők Eckhart, Rudbeck, Strahlenberg, Welin, Fischer s mások, — noha érdemes volna vele bővebben is foglalkozni, mivel sok új ismeretlen adatot tartalmaz. Így pl. ki van mutatva, hogy finn szókat

a góttal először Elias Brenner (1647—1717) hasonlított össze s nem Joh. Ihre, mint Thomsen állította. Sőt ki van mutatva még az is, hogy Ihre Hallenins *De Borea Fennia* cz. könyvéből meríti java részben adatait. Bővebben értekezik S. Welin-ről. Upsalában megtalálta egy kéziratát, melynek czime: *Specimen analogiae Linguarum. Ungaria et Fennica* etc. a. 1736. A kézirat 40 negyedréti lapra terjed s 566 hasonlítást foglal magában, a melyek azonban épen nem valami jelesek. A függelékben mutatvány is van belőle.

A finn-magyar rokonság eszméje nem halt ki többé. 1768-ban Fischer *Sibirische Geschichte* cz. művében kiterjeszti a rokonságot az összes ugor nyelvekre, csak hogy beleszámítja tévesen a csuvaszt is. 1770-ben megjelenik Sajnovics híres munkája, a következő évben Schlözer adja ki *Allgemeine Nordische Geschichte* cz. művét, a melyben az összes ugor nyelvekre terjedő hasonlítás foglaltatik. Utána Pallas foglalkozik a kérdéssel. 1775-ben megjelenik a cseremiszt votják nyelvtan oroszul s 1780-ban Hupel észt szótára s nyelvtana. A legfontosabb mű, a mint ismeretes, e téren Gyarmathi híres könyve (1779-ben). Mindezekről S. az V. fejezetben szól röviden, minthogy előtte e kérdést már Hunfalvy, Munkácsi s mások is tárgyalták.

Van azonban ezen fejezetben is egy igen érdekes részlet, az t. i., melyben a híres finn tudósnak, Porthan Henrik Gabriel összekötését tárgyalja Perlakival, Gyarmathival s Versegghyvel Porthan már előbb is érdeklődött a magyar rokonság iránt, s Sajnovics könyvét is bőven ismertette egy finnországi svéd folyóiratban (*Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo*). 1779-ben Göttingában volt s ott megismerkedett Perlakival, s tőle tanult magyarul. A finn egyetemi könyvtárban S. talált egy kéziratot. «M. David Perlaki V. D. M. Veszprémienis comittatus, Gergeliensis. Hungarus pr. Th. Stud». aláírással, a mely egy rövid kis vázlatot tartalmaz a magyar nyelv fősajátságairól. A függelékben közli is az érdekes iratot, a melyből az is kitünik, hogy Perlaki is tudott finnül.

Utóbb Versegghy-vel is érintkezésbe jutott Porthan. Ugyanis Dobrowsky visszatérvén utazásából, melyet Svédországban, Finnországban s Oroszországban tett, egy levelében, melyet valamelyik magyar tudóshoz intézett, megemlékezik a finn-magyar rokonságról s egyuttal figyelmeztet, hogy jó volna, ha magyar ember is érdeklődnék az ügy iránt. Az ilyet pedig bővebb tudósítás s útmutatás szerzése végett Porthan-hoz utasítja. Ez a levél megjelent 1794-ben a bécsi *Hirmondó*-ban. Versegghy ezt olvasva, azonnal levelet írt Porthan-nak (1794. máj. 13-án, a függelékben közölve). Azt ajánlja P.-nak, hogy együtt fogjanak a létesítendő nyelvhasonlító szótárhoz, oly módon, hogy ő összeszedi a

magyar tőszókat s megküldi P.-nak, viszont P. neki küldje meg a finn tőszókat. Azonkívül küldjenek egymásnak kölcsönösen értesítést az illető nyelvek fősajátságairól, s így megcsinálhatnák a hasonlításokat. «Rem totam paucis epistolis absolvi posse puto» úgymond, s azonnal rövid hangtant is mellékel leveléhez, meg egy kis szójegyzéket: «Elenchus Radicum Hungaricarum. Incipientes per vocalem a brevem». Nem tudni vajlon P. válaszolt-e erre a levélre, de minthogy Versegghy nemsokára rá fogságba került, a dolog teljesen abban maradt.

A függelékben közöltetik továbbá Gyarmathi levele Porthan-hoz (kelt Göttingában 1798 aug. 26-án). Ebben Gyarmathi kéri Porthan-t, hogy némely kétséges kérdést, mely tudományos kutatásaira vonatkozik, segítsen neki földeríteni. Hogy pedig erre P. képes, arról őt munkáinak olvasása teljesen meggyőzte. Barátsága jeléül megküldi neki «tentamen aliquod imperfectum, in quo affinitatem linguarum Fennicæ originis cum mea materna Hungarica omni qua fieri potuerat attentione evolvere conabar». Ez pedig mint S. helyesen következteti, nem lehet más, mint az *Affinitas*-nak egy vagy több ive, vagy esetleg a korrekturája, minthogy a munka csak a következő évben került ki a sajtó alól. Kérve kéri Gy. továbbá Porthan-t, hogy legyen segítségére, hogy vállalva biztosan előre haladhassanak a kitűzött cél felé. Ő mindjárt azzal kezd, hogy mellékelve megküldi neki magyar nyelvtana (okoskodva tanító nyelvmester) rövid kivonatát. Ez a kivonat még meg is van Porthan iratai közt a finn egyetemi könyvtárban.

A fejezet további fejtegetéseiből kitűnik, hogy maga Porthan is mennyire érdeklődött a kérdés iránt, s hogy mily nagy tervekkel foglalkozott, a melyeket azonban fájdalom végre nem hajthatott.

SZILASI MÓRICZ.

Meyer Gusztáv újgörög tanulmányai.

1. *Gustav Meyer: Neugriechische Studien. I. Versuch einer Bibliographie der neugriechischen Mundartenforschung von Gustav Meyer. Sitzungsber. der k. Ak. der Wiss. in Wien. Philos.-histor. A. Band CXXX. 1894. (külön is Bécsben Tempsky-nél, 1894. Ára 1 frt).*

Ezzel a tanulmányával a szerző jelentékeny szolgálatot tett az újgörög dialektológiának. A mai görög nyelv dialektusaiból főképen görög folyóiratokban és könyvekben tetemes anyag a görög könyvkereskedési viszonyok folytán nemcsak a külföldi, de magára a görög nyelvbúvárra nézve is oly nehezen hozzáférhető, hogy az újgörög dialektologiai tanulmányok sikeres folytathatása céljából immár mellőzhetetlenné vált egy erre a célra készített bibliographiai összeállítás, mint a minő a szerzőé,

ki azt szerényen csak első kísérletnek nevezi, jóllehet tanulmánya 104 lapra terjedő adatmennyiséget tartalmaz. Bibliographiája ugyan távol van attól, hogy teljes legyen, de ez nem csökkenti adatgyűjteményének abbéli értékét, hogy megtörte vele a kezdet nehézségeit, és hogy munkája alapján most már sokkal könnyebbé válik a tárgyra vonatkozó bibliographiai ismeretek teljessé tétele, és annak pontos megismerése, hogy mit végeztek eddig az újjörög dialektologia terén, és mit kell még ezután végezni.

A sz. tanulmánya egy általános és egy különös részre oszlik. Az egyikben adja a folyóiratok, gyűjteményes munkák, szótárak, szó- és szépirodalmi gyűjtemények jegyzékét; a másikban az egyes dialektusokra vonatkozó gyűjteményeket és dolgozatokat. Az utóbbi részben a dialektusokat csak geographiailag különbözteti meg, minthogy nyelvtudományi alapon való felosztásuk az eddigi eredmények alapján még biztosan nem eszközölhető, mert Hatzidakis nézete is, mely szerint az újjörög dialektusok két fő, egy északi és egy déli csoportra oszlanak, csak a legvalószínűbb az eddigi felosztási kísérletek között, de nem kétségtelen.

Tanulságos a két fő részt megelőző bevezetés is, melyben a szerző az újjörög nyelvtudomány történetét vázolja, és jóllehet maga is kiváló neogracista, mégis készséggel elismeri, hogy ezen a téren Hatzidakist, az athéni egyetem tanárát, illeti meg a vezérszerep.

2. *Gustav Meyer: Neugriechische Studien. II. Die slavischen, albanischen und rumänischen Lehnworte im Neugriechischen. Sitzungsber. der k. Ak. der Wiss. in Wien. Philos.-histor. A. Band CXXX. Wien, Tempsky, 1894.*

Ezen második rész az újjörögben előforduló szláv, albán és román szavakat tárgyalja három fejezetben, melyeket egy bevezetés előz meg. Ebben felsorolja azokat a munkákat, melyek eddigelé az újjörögben előforduló szláv kölcsönszavakat tárgyalták, adja ezeknek geographiai elterjedésük és művelődési kategóriák szerint való statisztikáját, és megbeszéli a szláv kölcsönszavakban mutató fontosabb szláv hangelemeket, de erről, mint a bevezetésben ígéri, egyik későbbi tanulmányában fog behatóbban értekezni.

A sz. szerint a szláv nyelv az újjörögnek csak szókinésére volt hatással (a mint különben már eddig is tudva volt), és a szláv suffixumok közül csak az *ιτσα* volt termékeny az újjörögben. Miklosich az első, ki *Die slavischen Elemente im Neugriechischen* (Wien, 1870) című munkájában tudományos alapon kutatta a szlávsnak az újjörögbe való hatását. A nála felsorolt 129 szó közül több törlendő ugyan mint nem

szláv eredetű, de másrészt a szerző kimutatja, hogy a szláv szavak mégis nagyobb számmal fordulnak elő az újgörögben, mint Miklosich óta általánosan hitték. Kevéssel Meyer ezen értekezésének megjelenése előtt adta ki a bolgár Matov ugyanerről a tárgyról szóló jeles értekezését (I. Byzantinische Zeitschrift, III. 1894. 182—183.), melyben 178 szláv szót mutat ki, míg a szerzőj lajstroma 273 szláv, 64 albán és 36 román szót tud felsorolni.

A függelék az eddigelé hibásan szláv eredetűeknek tartott újgörög szavakat sorolja fel, és az excursusok közül egyik a Rhodope hegységben levő bolgár-görög vegyülékes dialektust tárgyalja, a második az újgörögben divó metathesisről, a harmadik az újgörög gyöknevekről és a negyedik a *χουρός* (sánta, csonka) szóról értekezik.

3. *Gustav Meyer: Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde. Zweiter Band. Strassburg, Trübner, 1893.*

Meyer tanulmányainak ezt a második kötetét is ugyanaz a kiváló-ság és előkelőség jellemzi, mint az 1885-ben megjelent első kötetét. Élvezetes, szép stílusával fényes bizonyosságát adja annak, hogy nemcsak francia, de német tudósok között is akadnak olyanok, kik képesek tudományos anyagot tetszetős formába önteni, s ily módon szélesebb körökkel is megismertetni. A sz. tanulmányai széleskörű és mélyreható tudásról tesznek tanulságot, s valóban a legnagyobb elismerésre méltó az a fölny, melylyel a nagy anyagon uralkodik s azt annyira élvezhetően tudja előadni. A méltó elismerésnek legszebb kifejezését adta Schönbach Antal, ki a sz. tanulmányainak első kötetét «Über Lesen und Bildung» című könyvében (a 3-ik kiadásban) fölvette azoknak a munkáknak sorozatába, melyek nézete szerint egy művelt embernek könyvtárában se hiányozhatnak.

Mivel jelen ismertetésemnek egyedüli czélja az, hogy a kitünő tanulmányokra az érdeklődők figyelmét fölhívjam, jónak látom tájékoztatásul a második kötetnek s ezzel kapcsolatban az elsőnek is tartalomjegyzékét ide iktatni. Az első kötet tartalma a következő: Zur Sprachgeschichte: I. Das indogermanische Urvolk. II. Die etruskische Sprachfrage. III. Über Sprache und Literatur der Albanesen. IV. Das heutige Griechisch. V. Constantin Sathas u. die Slavenfrage in Griechenland. — Zur vergleichenden Märchenkunde: I. Folklore. II. Märchenforschung und Alterthumswissenschaft. III. Aegyptische Märchen. IV. Arabische Märchen. V. Amor und Psyche. VI. Die Quellen des Decamerone. VII. Südslavische Märchen, VIII. Der Rattenfänger von Hameln. IX. Der Pathe des Todes. X. Rip van Winkle. Zur Kenntnis des Volkliedes: I. Indische

Vierzeilen. II. Neugriechische Volkspoesie. III. Studien über das Schnaderhüpfel: 1. Zur Literatur der Schnaderhüpfel. 2. Vierzeile und mehrstrophiges Lied. 3. Über den Natureingang des Schnaderhüpfels. — A második köt. tartalma ez: I. Franz Bopp. II. Georg Curtius. III. Weltsprache und Weltsprachen. IV. Etruskisches aus Aegypten. V. Die Aussprache des Griechischen. VI. Von der schlesischen Mundart. VII. Zur Charakteristik der Indischen Literatur: 1. Allgemeine Grundlagen. 2. Der Veda. 3. Kalidasa. VIII. Zigeunerphilologie. IX. Volkslieder aus Piemont. Neugriechische Hochzeitsbräuche. XI. Zur Volkskunde der Alpenländer. XII. Finnische Volksliteratur. XIII. Das Räuberwesen auf der Balkanhalbinsel. XIV. Eine Geschichte der byzantinischen Literatur. XV. Athen im Mittelalter. XVI. Das heutige Griechenland. XVII. Griechische Reiseumomente: 1. Von Korfu nach Athen. 2. Athen. 3. Im Lande der Pelopiden. XVIII. Zante. XIX. Apulische Reisetage: 1. Von Brindisi nach Lecce. 2. Lecce. 3. Kalimera. 4. Tarent. XX. Bei den Albanesen Italiens. XXI. Das Jubiläum der Universität in Bologna.

Már ez az egyszerű tartalomjegyzék is kellő tanubizonyságot tesz a szerző sokoldalúságáról és nagy olvasottságáról. De különösen kiemelendőnek tartom azt a komoly tárgyilagosságot, mely a tanulmányok mindkét kötetén végig vonul, s még olyan rendszerint szélső álláspontokból védett vagy megtámadott dolgok ismertetésénél is meg van őrizve, a minők pl. a világnyelv és a mai görögség. Különösen a görög nyelv kifejtésére, a közép- és újkori görögök nyelvére, irodalmára, történelmére és országára vonatkozó részek szép példáját mutatják annak, hogy miként lehet mindezekről a tárgyakról a leghatározottabb rokonszenv mellett is menten minden túlzástól elfogulatlanul ítélni: elismerni a mi elismerést érdemel, méltányosnak lenni az iránt, a mi méltányosságot követel, de egyszersmind leplezetlenül figyelmeztetni a hibákra és mulasztásokra.

PECZ VILMOS.

Újgörög nyelvtan.

Újgörög nyelvtan olvasmányokkal és bevezetéssel az újgörög nyelvtudományba, írta Pecz Vilmos. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. Ára: 2 ft.

Üdvözljük Pecz Vilmos dr. legújabb művét, melylyel egy az újabb időben mind hatalmasabb arányt öltő mozgalom szolgálatába lép. Nem kevesebről van szó, mint arról, hogy a keleten műveltségével, történelmi emlékeivel és magasztos aspirációival, melyekkel, fájdalom, ereje ugyancsak nem áll arányban, fontos tényezővé emelkedett újgörög nép mai nyelvét és irodalmát az egyetemes hellenizmus neve alatt a legrégibb ógörög hagyományok egyenes örökösésképp fogjuk föl és ily nézőpontról tekintjük.

A középkor rabigája alól felszabadult görög: a középkori nyelv rátapadt moeskából kitisztulva az antik irodalmi nyelv színekben gazdag és tökéletes szerkezetét törekszik ismét elsajátítani és szelleme tiszta tükörévé tenni. Mind merészebb nagyravágyás hatja át e nagy emlékeire büszke népet, vagy jobban mondva ennek színét-javát, szellemi választottjait. És ez eszmét két irányban szolgálják az újjörög irodalom legtehetségesebb képviselői. *Egyfelől* törekszenek az antik szellemet épen fentartani, az irodalmi újjászületés főtényezőjévé tenni, a hellenizmust önmagának tudatára emelni. E tekintetben mintegy a hellen szellem felsőségét tünteti föl egy nagyszabású drámai költemény, mely vetekedik az Ember tragédiájával: ez *Rankabes* «*Hithagyó Julián*»-ja. *Másfelől* nyelvészeti úton származtatják le a mai nyelvet a régiből: vagy egy dialektusból indulva ki, mint *Christopulos* az ael-dór vélelem fölállításával ez évszáz elején, vagy a népnyelvhez kötve a történelmi fejlődés révén a mai irodalmi nyelvet mint *Psychares*, vagy az újabb grammatikusoktól annyira tökéletesített összehasonlítás alapjára állva a görög *Kovŋ* történelmi fejleményeül tüntetve föl az újjörög nyelvet. Így a *diglossiát*, mely a népnyelv és irodalmi nyelv között még ma is harcot folytat, elenyésztetni törekszenek, és valamint a görög dialektus irodalmi hagyatékát a *Kovŋ* egyesítve beolvasztá irodalmi nyelvbe, úgy parkodnak beolvasztani a mai nyelvtudomány tényezőit egy közös művelt irodalmi nyelvben, melynek sem szókincse, sem alaktana nem archaistikus csinálmány mint *Christopulos*-ék korában, de történelmi fejlemény és egységes egész. Ez irány hirdetője és a jelekből ítélve diadalmas keresztülvivője *Chatzidakis*. Az atheni egyetem kitünő tanárának hű követője *Pecz Vilmos*, ki szerencsés volt őt egy félévén át hallgatni, vele ma is állandó összeköttetésben áll.

Pecz görögországi tanulmányainak gyümölcse az az értekezés, melyet az akadémiában olvasott föl taval, s ez szolgál bevezetésül *Újjörög nyelvtan*-ához.

Ha egybevetjük Pecz értekezését *Chatzidakis* bevezetésével, mely az indogermán grammatikák 5. kötetét alkotja, meggyőződünk, hogy Pecz álláspontja egészen a *Chatzidakis*-é, és ez ránk, magyarokra nézve nagyon egyszerűsíti a görög nyelvkérdést, mert a görög nyelv történelmi folytonosságát láttatja és a mi hazai történelmünkben oly kiváló fontosságú bizanci kor nyelvét és irodalmát is annak szerves fejleményeképp tünteti föl és magyarázza. És erre nekünk szükségünk van. Szerencsés gondolatnak tartjuk egyetemünk bölcsészeti karának azt a lépését, hogy midőn a közoktatási kormány véleményért tőle az *újjörög nyelvi* tanszék kérdésében, e tanszéket: a *hellén nyelv és irodalom tan-*

széke czímén nemcsak hogy helyeselte, de részletesen megokolt fölterestésében kérte és sürgősen kívánta.

Mert hát mégis csak érdekel minket a *Bölcs Leo* és *Biboros Konstantin* nyelve, de nem éreketlen Béla király kora sem, a várnai csatát megéneklő költemények is igen érdekesekek, sőt a XVI. és XVII. évszáz *Stavrinosza* és a moldvai és oláhországi görög történelmi és költői irodalom is számos fontos adattal világítják meg nemzetünk multját. Az újjörög renaissance maga is nagyon sok vonásban talál a mi nyelv-újításunk korához; a *nyelv* pedig philologiai szempontból túlszárnyalja a latint is, mert még azon a vedlésen sem ment át, melyen a latin, hogy a román nyelvek mezét öltse föl.

Pecz nyelvtanának épen az a czélja, hogy az új görög tanulmányok iránti érdeklődést fölkeltse. Hallgatóinak írja, első sorban nem egy modern nyelv megtanulását megkönnyíteni törekvő Ollendorfféle nyelvtant ad mint Boltz, Sanders és mások, hanem meg akarja értetni: miért és minő történelmi filiatio alapján vált az újjörög az antik görög egyenes örökösévé. Ha Pecz bevezető értekezését, mely nyelvtanának 9—41. lapjait foglalja el, egybevetjük a voltaképi nyelvtannal (41—127.), a fenjelzett álláspont megvilágítását találjuk. Mint egy szemlélteti az újjörög nyelv összefüggését az ógörög nyelvvel. A dialectologia útvesztőjébe nem vezet be hallgatóit, hogy az uralkodó elv annál jobban kidomborodjék. Ez ellen a nyelvtudomány módszerének szempontjából lehetne kifogást emelni, de helyes az a magyar közmondás is: «ki sokat markol, keveset szorít».

Grammatikája három részre oszlik. A) *Kiejtés* (42—46.), mely mintegy rávezet az ógörög nyelv ismeretéről az újjörögre. B) *Irodalmi nyelv* (46—73.). C) *Köznyelv* (73—127.). A könyv végén az újjörög olvasmányok foglalnak helyet (130—217.) jegyzetekkel ellátva, hasonló megkülönböztetéssel az *irodalmi* és *népnyelv* közt. Ez olvasmányok prózai és költői darabokból állanak kétoldalú berendezéssel: egyik oldalon a szöveg, a másik oldalon a fordítás.

Behatóan foglalkoztam a nyelvtan keretében foglalt nyelvészeti származtatásokkal. Túlnyomóan az analogiás képzés keretében mozog, Szoros különbséget tesz, külön is választva tárgyalja az irodalmi nyelv alaktanatát a nép nyelvtől, sőt még a *rendhagyó* igék jegyzékét is külön választja, mi felesleges módon növelte könyvének terjedelmét, a mennyiben összevonhatta volna. Egy pár észrevételt teszek.

Először is elismerést érdemel a *hangtani* rész, mert hogy egy új szót csináljak ad normam *autopsia* — *autakusma*: saját füle hallása után tájékoz egy pár nehezen kiejthető hang kiejtésére nézve, milyen a δ -nak, a ν -nek bizonyos hangcsoportban, a χ -nak kiejtése. Nem

ártott volna bármely ókori szövegnek újjörög phonetika szeréuti olvasására példát szóni be, mint ezt *Sanders* és ha jól emlékszem *Boltz* is teszi.

Az alaktan pontos és kifogástalan, valamint az igeragozás példatára is. A rendhagyó igék jegyzéke teljesnek mondható, s ez emeli Pecz nyelvтанának becsét. Szerettem volna, ha az analogiás képzésű névragozásnál (úgy az irodalmi, mint a köznyelvben) a *χοινη*-ra reflektál. Mint-hogy a mi görög tudásunk mondhatni az *attikai nyelv*hez viszonyít minden alakot, hiszen minden nyelvтанunk: Curtius-Abel, Koch, Dóczy, Szamosi nyelvтанai ily szerkezettel vannak készítve, mit didaktikai szempontból helyeselni lehet: nagyon szükséges lett volna ép az újjörög nyelvkérdésben elfoglalt álláspontjának érdekében a *χοινη*-ra utalni.

Például: a második névragozásnál a *λαός λαός, ναός νεός* helyett határozottan a *χοινη* hatása. De másfelől a hangsúlyozásnál tett igen helyes észrevételét, hogy az újjörög nyelvben a szótag-hosszúság a hangsúlyhoz csatlakozik, mint pl. *ὄλιγος* és nem *ὄλιγος*, szépen illusztrálhatta volna, ha a *versus politicus*ban, mely a közép- és újabbkori költészetben oly általános érvényre emelkedett, mint pl. nálunk a Sándormérték, kitüntette volna.

Erre nézve Stavrinus költeményének (Mihály vajdáról) ismertetésében példákat mutattam be.

A *conditionalis* alkatelemeinek jellemzésénél (54—55. l.) a syntaktikai analogképzést hozhatta volna föl, mert a *θα*-nak történelmi idővel való kapcsolata és a *modus irrealis* syntaxisa közt összefüggés van.

Még egy nyelvtényt szerettem volna főlemlítve látni. Ez a nyelvnek *analytikus* irányba való fejlődése, mely a román nyelvekben is tapasztalható és román hatás lehet. Értem pedig azt, hogy az esetviszonyok a *névelő* ejtegetésében nyernek kifejezést és a ragok elvesztették jelentőségüket, mint a köznyelv negyedik (vegyülékes) ejtegetésében láthatjuk. Mert nem jellemző dolog-e, hogy *ὁ χάσας* többes nom. acc. és voc. egy véget alkot (*χάσαδες*)? Ugyane jelenség nyilvánul a coniunctivus alkotásánál (*να τιμῆς*) is.

Fontos nyelvtörténelmi szempontból az a jelenség, hogy a medialis alak első sorban a *passio* értelmét fejezi ki. Az ós indogermán állapot szívós emléke érvényesült a néptől hiven megőrzött használatban.

Az olvasmányok megválasztására is teszek egy pár megjegyzést. Kötünő választás volt *Chatzidakis* czikke (a nyelvkérdés Görögországban), de ép azért egészen kellett volna közölni; mert hiszen ép erre van szükségé annak a közönségnek, melynek Pecz műve szól. Maga a czikk úgy is nehezen hozzáférhető. Hasonlókép egész terjedelmében adtam volna

a *Rhoides* cikkét is (a jelenkori görög költészet). A költők közt *Paraschos* megérdemelte volna, hogy egy pár költeménnyel szerepeljen. Rhangabestől drámai részletet is adhatott volna. Christopulos épen akkora dicséretet nem érdemel. Az olvasmányokra nézve Sanders mintaszerű. De főként egy művet ajánlok azon tisztelt philologus kollegáimnak, kik e szép nyelv tanulására szentelik magokat: a *Drosini* és *Kasdoni*-tól a görög középiskolák számára 1887-ben kiadott *Νεοελληνικά ἀναγνώσματα* három kötetét. De rosszul fejeztem ki magamat. Nem «a kik e szép nyelv tanulására szentelik magukat», de azt kellett volna mondanom, s ezt meggyőződéssel mondom, «kiknek e szép nyelv tanulmányozására is kell magokat szentelniük». És ép ezért Pecz Vilmos derék munkáját melegen ajánlom figyelmökbe. A fentebbi észrevételek, kivált miket az olvasmányokra tettem, koránt sem oly természetűek, hogy alászállítsák a munka becsét, melylyel Pecz égető szükségét elégit ki és igazi hézagot pótol.

HEGEDÜS ISTVÁN.

Az igenevek.

Péter János. Az igenevek használata. (Megjelent a gyulafehérvári róm. kath. főgymn. 1893/4. évi értesítőjében és külön lenyomatban.)

Derék munkát végezett Péter János, a mikor a magyar igenevek használatát megírta. Hangyaszorgalommal gyűjtött anyagot mind a nép-, mind pedig a régi nyelvből, s az igeneveket minden egyes mondattani szereplésükben bemutatta. Kár azonban, hogy a szerző minden egyes, tárgyába vágó munkát föl nem használt. Így nem ismeri Balassa a magyar nyelvjárásokról írt művét. Ha ismeri vala Balassa könyvét, akkor a főnévi igenév képző *-nyi, nya* változatának elterjedéséről pontosabban szólhatott volna; a nom. agentis *ó, ő: u, ü* változatának elterjedését, valamint a *-ni (nott, nól)* helyragokét szintén pontosabban jelölheti vala meg, ha tudását a Balassa könyvéből is meríti. Dicséretes, jó tulajdonsága a szerzőnek, hogy magyarán ír, idézetei pontosak, az igenevek irodalmát jól ismeri. Beosztása ez: minden egyes igenév tárgyalásában felsorolja képzőjének változatait, a képző etymológiájára vonatkozó nézeteket, s itt ahhoz a nézethez csatlakozik, a mely szerinte a leghelyesebb. Új nézetet nem állít föl sehol, a mi különben, ha az eddigieknél jobbat nem tud, nem hiba. Azután felsorolja — a legapróbb részletekig belemenne — minden egyes igenév mondattani funkcióját. Ez a műben a legjobb rész.

Lényegesebb kifogásaim a következők: A főnévi igenév tárgyalásában rossz egy latin példa fordítása: „infandum regina iubes renovare dolorem” szerinte „kimondhatatlan fájdalmat parancsolsz, hogy megújítsak királyné” (9.). — Naiv a *kell hogy* szerkezetéről való írása. Szerinte (Nyr. XVIII. 70. Steuer) az oláh nyelv hatásából magyarázandó a szerkezet, s nem a Balassa *opportet ut*-jából (Nyr. XVIII. 30), mert «ha az volna, a magyarországi részekben is előfordulna». (16). — A szerző

azonban akkor is ragaszkodik az oláh hatás magyarázatához, «ha előfordúl», — pedig a tőle kikötött föltételt megengedi, — «akkor is az erdélyi hatásnak kell tulajdonítani». (16.) — Fölösleges kérdést dönt el, hogy szükséges-e vagy szabad-e a szerkezetet az irodalmi nyelvben használni. Erre megfelelt már Somogyi Cs. Sándor, mikor a neologia szavait rostálgatva ezt írta: «a' Nemzet meg-vizsgálja először, van e reá szükségé». (Dentu-Mogerek 1826.) — A mondattani rész jó, bár némely idézetek nem épen a maguk helyére kerültek (19. lap). — Értekezése további folyamán szól a «fog», segéd igéről: a futur. simplex képzésénél, s Szarvas Gáborral (Magy. Igeid. 295) mondja, hogy ezt nyelvtanosaink csinálták. Első codexeinkben szerinte híre hamva sincs (v. ö. EhrC. *fognak yevny* 39. 82; *fognak meghalny* 29. 63; *fogz zolgalnod* 71. 145 Volféle kiadás). A ki ilyen merész dolgot állít, számolnia kell mindennel. Hisz a nép nyelve maga is ismeri; csak a Vadrózsákból veszem példáimat: bé *fogok menni* 469; é *fogok menni* 470; *fog háborgatni* 423; é *fogja vönni* 446; *jándékot fogsz kapni* 476; *meg fogsz mentődni* 480. Idézhetnék több példát is a népnyelvből; a *fog*, kezdő ige természetes nyelvszellem alkotta úton fejlődött segéd igévé (v. ö. a ném. *werden, willen* már a Niebel. énekben jövőféle.)

Az *ó, ő* igenév tárgyalásában fölhozza a HB.-beli alakokat, s azt mondja, hogy a *-v* elem megmaradt ebben a horvát szóban: *lopov, gazember* (helyesen: *löpov*: räuber). Ez tévedés; a szláv nyelvek, nem lévén hosszú magánhangzójuk (így az oroszban is, Vymazul: Russische gram. 3), ha magyar szót átvesznek, a hosszú magánhangzót mindég diftongizálják: tóban: *ásov* < magy. *ásó*; t. *számadov* < magy. *számadó*; azonfelül v. ö. *csödör* > t. *čejder*, magy. *czél* > t. *czel* stb. — Az *indó*-ház birálata fölösleges, a *-da, de* és az *-asi* újmagyar képzőkről nem ír elég világosan; jobb lett volna egyszerűen az Antibarbarus megfelelő helyeit citálni; szerző azonban úgy látszik, azt sem forgatta kezében. — A többi igenévképzőt is letárgyalja, megemlékezik a *megismervém*-féle alakokról is. Általában figyelme mindenre kiterjed, de nem elég gyakorlott. Sokszor olyan kérdésnél, a mi magától is világos, tovább időz, mint kellene; máskor meg csak futólag említi. — A dolgozaton meglátszik, hogy kezdő ember írta. De megérdemli a buzdítást. Ügyszeretettel írta munkáját, a mondattani részekben kimerítő dolgokat írt, s a megjelelt kifogások is inkább a kezdő íráság rovasára irandók. — A dolgozat mindenestre hasznos a nyelvtudományra, s ha szerzője nagyobb körültekintéssel, több ismerettel írja vala meg, nyeresége is lett volna.

Abban a reményben zárjuk sorainkat, hogy szerzőnk nevével még többször is találkozunk.

MELICH JÁNOS.

Kisebb közlések.

Még egyszer a *vidra* szó. Munkácsi a Ny. K. XXIII. k. 433. és k. l. egy pár szláv szó magyar-török eredetét azon akarja megismerhetni, hogy bennök *u* hangból keletkezett *y*-t találunk, a mi véleménye szerint oly «hangmélyedés, mely semmiképpen sem szláv hangváltoztató hajlandóság». Így pl. Munkácsi hite szerint «föltünő a szláv *vydra*, *vidra* alakokban ismét az első szótag szokatlan hangzója, szemben pl. a zend és szanszkrit *udra* alakokkal». Ezzel szemben én a Ny. K. XXIV. k. 75. l. rámutattam arra a rég bebizonyított és általánosan ismert tényre, hogy az *y* a szláv nyelvekben annyira nem «föltünő» «szokatlan» és «semmikép sem szláv hangváltoztató hajlandóság»-on alapuló hang, hogy ellenkezőleg minden régi hosszú *ū*-ból a szláv nyelvekben *y* lesz. A szláv *vydra* tehát, a melynek kezdő *v*-jét is általánosan szláv hangzásu sajtáságra lehet visszavezetni, egészen szabályos mása egy indogermán *ūdrā*-nak. Minthogy azonban az indogermán nyelvekben rövid és hosszú *u* csakúgy mint rövid és hosszú *i*, egy és ugyanabban a képzésben, szóban is váltakozhatik, az őszloven *vydra* *y*-je épen séggel nem olyan nagyon föltünő, a többi indogermán nyelvek rövid *u*-jával szemben, de hát ott van azonfölül a litván *ūdra* hosszú *ū*-val, a mely szakasztott mása a szláv alaknak és halomra dönti Munkácsi minden okoskodását. De Munkácsi még egy utolsó kétségbeesett kísérletet tesz, hát ha a szláv *vydra*-t mégis eltudná a litván *ūdra*-tól szakítani. Kezdi egy hypothesisissal. «Tapasztalván azt, mondja a Ny. K. XXIV. k. 206. l., hogy a litvánban a hosszúság igen gyakran egybeesik a hangsúlylyal, vajjon nem kell-e arra gondolnunk, hogy midőn az összes indogermán nyelvek valamely hangzót röviden ejtenek, csak a litván ág hosszan (mint pl. az *udra* «*vidra*» szóban): e hosszúság másodrendű, azaz a hangsúly hatása alatt keletkezett, újabb (nem a litván-szláv korból származó) fejlemény? Ha a dolog így volna (s az ellenkezőt bizonyítani azt hiszem lehetetlenség), az egész szláv *vydra* = litv. *ūdra* egyeztetés okvetlensége romba dől.»

Idáig Munkácsi hypothesisise, a melylyel szemben áll az a tény, hogy litván hosszú *ū*-nak rendesen a többi indogermán nyelv-

vekben is hosszú *ū* szokott megfelelni, a szlávban pedig az *ū*-ből lett *y* (v. ö. litv. *dūmai* több. sz. füst, ószlov. *dymū*, szkr. *dhūmas*, lat. *fūmus*; litv. *sūnus* filius, ószl. *synū*, szkr. *sūnus*; litv. *nūnai* most, ószl. *nynē*, gör. *vōv*, szkr. *nūnam*, ófn. *nūn*; litv. *būti* lenni, ószl. *byti* stb.). De Munkácsi ezzel még nem éri be, positiv kijelentést is tett. A «romba dől» után t. i. így folytatja: «mert bizony egy litván rövid *u*-nak, a mint Mikl. szótárából láthatjuk, megfelelhét a szlávban is *u*.»

Itt meg kell egy kicsit állanunk, mielőtt a jeles példákra térnénk át, a melyekre Munkácsi ezt a kijelentést alapítja. Tehát a *vydra* = *ūdra* egyeztetés «romba dől», ha litv. *ūdra* *udra-ból lett, «mert litván rövid *u*-nak megfelelhét a szlávban is *u*.» Tehát csak «megfelelhét», de nem felel meg rendesen. De hát mire való akkor az a nagy szó «romba dől», ha egy a levegőbe épített hypothesis után is még csak ott vagyunk, hogy megfelelhét? No de hagyjuk ezt, sokkal érdekesebb és igen jellemző, hogy Munkácsi mikép állapítja meg két rokon nyelv hangtani viszonyát egymáshoz. Miklosich Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen czimű munkájában lapozgatva, véletlenül rátalál 3, mondj három esetre, a melyben a litván — tudja a jó Isten (már legalább Munkácsi nem tudja) miért — rövid *u*-t tüntet föl szláv *u*-val szemben, és kész a hangtörvény: «litván rövid *u*-nak megfelelhét a szlávban is *u*.»

De lássuk már a példákat! Az utolsót bátran el is hagyhatjuk, mert a ki tudja, hogy az indogermán nyelvekben az *u* hang változhatik *ū*, *eu*, *ou* hangokkal (ῥύσις, ἐρρύην; ῥέουσω, ῥεῦμα, ῥέω = ῥέσω; ῥοή = ῥοφή) csakúgy a mint *i* mellett *ī*, *ei*, *oi* mutatkozik (ἐλαπον; λείπω; λέλοιπα λοιπός), a ki tudja, hogy a litvánban *u*, *ū*, *ũ*, *au*, *ov* előfordulhat egy és ugyanabból a gyökérből hajtott képzésekben, az ószlovénben pedig *ū*, *y*, *u*, *ov* (*ū* = régi *u*, *y* = *ū*, *u* [hangzók előtt *ov*] = *eu*, *ou*), az természetesen nem bizonyíthatja azt, hogy az ószlovénben *duplt* «hohl» *u*-ja rövid *u*-nak felel meg a litvánban, azzal, hogy a litvánban *dubti* annyit jelent, hogy «hohl werden» mert a gyökér ugyan lehet egy, de a képzés bizonyosan nem. Munkácsi módjára azt is be lehetne bizonyítani, hogy magában a litvánban *u*, *ū*, és *au* mind egyértékűek, mert *dubti* «hohl werden», és *dubūs* «hohl» mellett ott van a *dūbs* «hohl» *dūbé* «Höhle», *daubā* «Schlucht» mind egy gyökérnek hajtásai — egyáltalában ki lehetne mutatni, hogy az mind képzelődés, a mit az indogermán vocalismusról a legnagyobb nyelvészek rendkívüli elmeállal kimutattak. Tehát a *duplt*: *duplti* összeállítást egyszerűen ki fogjuk a példák sorából törölni. Marad még ószl. *umū*: litv. *umas**, meg ószl.: *uzda*: litv.

*) Munkácsinak nincs szerencséje a litván szavakkal, az *umas* helytelenül van írva Miklosichnál, az igazi alak *ūmas* (l. Schleicher lit. Gr. 331 és Kurschat Gr. d. lit. Spr. 154.), no, de ez közönyös, legföljebb mu-

uzdeniče. Csak az a baj, hogy a litv. *umas* és *uzdeniče* szók a szláv-ságból átvett idegen szók!*) Pedig kár, mert ha ez nem volna így, Munkácsinak talán sikerül olyan hanggegyezést kimutatni, a melyről az indogermán nyelvészek még nem tudtak eddig semmit sem.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A német *ch* a magyarban. Kalmár E. újabban is a mellett maradt NyK. 23 : 291, hogy a német *ch*-ből nyelvünkben csak *k* lett, s hogy a *pléh*, *kehely*, *héhely*-félék?szláv közvetéssel jöttek hozzánk. Ezzel szemben Szarvas G. Nyr. 22 : 19. bebizonyította, hogy ezeket és társaikat, (*kohó*, *czéh*, *téhely*, *léllah* stb.) közvetetlen a németből kaptuk, de megengedi, hogy «oly szabályszerűség nyomára nem akadhatni bennük, a mely szerint meg volna állapítható, hogy mikor lesz a *ch* *k*, s mikor *h* hanggá» (22. l.). — Nézetem szerint egyszerűen az a kérdés, mikor *honosult meg az illető szó*. A *pléh*, *czéh*, *kehely* stb. *pléž'*, *czéž'*, *kelž'* hangzással jött át már az Árpád-ház korában. Akkor még a magyarban is megvoltak a *ž*, *ž'* hangok, mint a HB. is mutatja (l. Nyr. 9 : 105): *chomur*, *mulchotia*, *Rehtuk* stb. A XIV. XV. századig e hangok mind az eredeti, mind pedig a meghonosult szókban *h*-ra változtak: *hamú*, *pléh* stb. (némely esetben *j*-re, p. *Rehtuk*: *Röjtök*, helynév, *tanoht*: *tanojt*, ném. *schlecht*: *slejt*, *selejt*, *sejt*). Mikor aztán már nem volt a magyar kiejtésnek *ž*, *ž'* hangja, az újabban átvett szók *ch*-ját az ehhez legközelebb eső *k*-val helyettesítette: *osztrák*, *bakter*, *sukl*, *hapták* stb. — A latin *ch* nem *ž* hanggal, hanem az olasz *k* ejtéssel jött át: *kórus*, *krónika*, *pátriárka* stb. Ebből az következik, hogy p. a *Mihály* és *hártya* szókat szláv közbenjárással kaptuk, holott a *kártya* latin-olasz átvétel.

SIMONYI ZSIGMOND.

tatja, mennyire nem szabad Miklosich szótárából szláv-litván hangtani törvényeket kiolvasni akarni.

*) Brückner Litu-slav. Studien 149. s k. l.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva . . . . . 3 frt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Közzéteszi: Volf Gy. a III. kötetet Komáromy L. és Király P. 1874—90. 8-adrét.
Ára kötetenként 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. . . . . Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbéli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. . . . . Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. . . . . Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. . . . . Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. . . . . Ára 1 frt 20 kr.
- X. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. IV. . . . . Ára 1 frt 60 kr.
- Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. V. . . . . Ára 3 frt.
- XI. szám. Munkácsi Bernát. A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve . . . . . Ára 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. . . . . Ára 2 frt
- BUDENZ J.** Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81 . . . . . Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR.** A magyar igeidők. 1872 . . . . . Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL.** A helyes magyarság elvei. . . . . Ára 1 frt.
- IMRE SANDOR.** A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. . . . . Ára 1 frt.

- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖREBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) . . . . . Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAONLITÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. . . . . Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek . . . . . Ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. . . . . Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. . . . . Ára 1 frt 20 kr. II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. . . . . Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890. Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. . . . . Ára 2 frt.
- BALASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. 1886. . . . . Ára 70 kr.
- BALASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 . . . . . Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYÜJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. . . . . Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1.—3. füzet 1890—93. Ára 4 frt 50 kr.
- MUNKÁCSI BERNÁT. *Vogul Népköltési Gyűjtemény*. 1892. I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . Ára 1 frt 50 kr. II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi . . . . . Ára 4 frt. III. köt. 1. füz. Medveénekek . . . . . Ára 5 frt.
- A BESZTERCZEI SZÓSEDELT. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Kiadta Finály Henrik. (A nyelvemlék hasonmásával). 1892. Ára 2 frt.
- A SCHLÄGLI MAGYAR SZÓJEGYZÉK. A XV. század első negyedéből. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István 1894. (A nyelvemléknek hasonmásával). . . . . Ára 2 frt.
- ZOLNAI GYULA. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Huszonhat hasonmással.) 1894 . . . . . Ára 6 frt.